

10. ÉVFOLYAM

1998

1-2. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvközösségben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarlay review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French, German, Spanish, Italian, Rumanian and Slavic languages, dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálat.
Pannonhalma, 9090. Tel.: 96/470-022. Fax: 96/470-011.
Előfizetés, Tagság díj: 600 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 600 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada
M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1998/1-2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**
Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
Szeged

A kötet a Soros Alapítvány támogatásával jelent meg

Főszerkesztő – General editor
SZÁNTÓ KONRÁD

Tiszteletbeli elnök – Honorary president
GABRIEL L. ASZTRIK

Szerkesztőbizottság – Board of editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Szabó Ferenc, Szántó Konrád,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;
AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor;
GERMANY: Adriányi Gábor
ITALY: Lukács László, Somorjai Ádám, Szilas László;
USA: Steven Béla Várdy*

Felelős szerkesztő – Responsible Editor
ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Managing Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865–5227

Nyomás és kötés az

 KIADÓ ÉS NYOMDA
munkája

Felelős vezető: Fonyódi Ottó

TARTALOM

TANULMÁNYOK - ESSAYS

TUSOR Péter	Nemesi és polgári érdekvégyesítési törekvések a katolikusok és re- formátusok kassai <i>Recepta Religio</i> vá válásában <i>Aspirations by the Nobility and the Urban Middle Classes to Promote their own Interests as Reflected in the Process Leading to the Established Status (Recepta Religio) of both Roman Catholicism and Calvinism in the Lutheran Town of Kassa</i>	5
KELEMEN Miklós	A budapesti unitárius egyházközség története <i>A History of the Unitarian Parish in Budapest</i>	27
GLÜCK Jenő	A Gyulafehérvári Érseki Levéltár 1848–49-es dokumentumai <i>Documents from the Archiepiscopal Archives of Gyulafehérvár (Alba Iulia, Roumania) for 1848/49</i>	51
MURADIN Jenő	Hosszú Márton (1894–1953) XI. Pius arcképfestője <i>Márton Hosszú (1894-1953): The Painter of Pope Pius XI's Portrait</i>	59
LAPO Lombardi	Magyarország és a Szentszék a hidegháború hajnalán <i>Hungary and the Holy See at the Beginning of the Cold War</i>	69

A BUDAPESTI METEM-KONFERENCIA II. (1997. november 4–5.)

METEM CONFERENCE IN BUDAPEST ii. (4–5 November 1997)

HAUSEL Sándor	Adatok a balassagyarmati görögkeleti közösség történetéhez <i>History of the Greek Orthodox Congregation of Balassagyarmat in the Eighteenth Century</i>	85
JANKA György	A Szentszék és a bécsi udvar szempontjai a nagyváradi és a körösi görög katolikus egyházmegyéek felállításában (1775–1777) <i>Considerations by the Holy See and the Imperial Court of Vienna Leading to the Establishment of Eastern-rite Catholic Dioceses in Nagyvá- rad and Körös (1775-1777)</i>	109
KATONÁNE SZENTENDREY Katalin	A szentendrei római katolikus plébánia története <i>A History of the Roman Catholic Parish in Szentendre</i>	115
KUBINYI András	Vallásos társulatok a késő-középkori Magyarországi városokban <i>Religious Companies in the Towns of Late Medieval Hungary</i>	123
LOTZ Antal	Újonnan feltárt néprajzi adalékok a csanádi püspökség területéről <i>New Ethnographical Information Originating from the Area of the Episcopate of Csanád</i>	135
MÉREY Klára, T.	A vallás és az oktatás helyzete a Dunántúlon 1810–12 között egy kato- nai jelentés alapján <i>The State of Religion and Education in Transdanubia Between the Years 1810-1812: A Study Based on a Military Report</i>	147
PUSZTAI Gabriella	Előzetes megfontolások az egyházi iskolákba járók társadalmi háttéré- nek vizsgálatához	161

	<i>The Social Background of the Pupils of Denominational Schools: Preliminary Considerations</i>	
SAS Péter	Bíró Vencel, a piarista rendfőnök és történetíró <i>Vencel Bíró, Piarist Father Superior and Historian</i>	167
SZEBENI Olivér	A baptista egyház történeti gyűjteményei <i>The Historical Collections of the Baptist Church</i>	175
TOMISA Ilona	Írott és íratlan jogszabályok útvesztőjében <i>In the Labyrinth of Written and Unwritten Rules.</i>	179

FORRÁS – SOURCES

GALLA Ferenc	Otrokocsi Főris Ferenc gályarab Rómában <i>Ferenc Főris of Otrokocs, a Former Galley Slave in Rome</i>	185
MONOK István	Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek könyvtártörténeti hasznosítása <i>How Can the Records of Canonical Visitations Be Used for the Purposes of Studying Library History</i>	203
LOTZ Antal	A csanádi papság könyvkultúrája és könyvgyűjtése a reformkorban <i>The Roman Catholic Clergy's Book Erudition and Book Collections in Csanád, During the age of Reforms</i>	209
MARTOS Gizella	A mezőkövesdi plébánia könyvtárának 18. századi katalógusai <i>The Catalogs of the Parish Library of Mezőkövesd in the Eighteenth Century</i>	233
GALCSIK Zsolt	A szécsényi evangélikus egyházközség canonica visitatiója 1928-ban <i>Canonica Visitatio in the Lutheran Parish of Szécheny in 1928</i>	245

MÓDSZERTÁR, ADATTÁR, SZEMLE METHODOLOGY, DATA STOR, SURVEYS

VÁRSZEGI Asztrik	Gábor Asztrik professzor köszöntése <i>Professor Asztrik Gabriel</i>	277
SZARVAS Béla	A Magyar Jezsuita Rend Hittudományi Főiskolája Olaszországban <i>The High School of Hungarian Jesuits in Italy</i>	281

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK BOOK REVIEW

SZILI Ferenc: Kivándorlás a Délkelet-Dunántúlról Horvát-Szlavónországba és Amerikába 1860–1914. (Ism.: Köhegyi Mihály)	287
JÁKLI István: Szent István, az ember. (Ism.: Mészáros István)	290
JAKÓ Zsigmond: Társadalom, egyház, művelődés. (Ism.: Mészáros István)	292
Szőnyi Benjámin és kora. (Ism.: Mészáros István)	294
BITSKEY István: Püspökök, írók, könyvtárak. (Ism.: Mészáros István)	297
NAGY Janka Teodóra: Jogi néphagyományok két gömöri faluban. (Ism.: Köhegyi Mihály)	299
BOBA Imre: Morávia története új megvilágításban. (Ism.: Köhegyi Mihály)	301

TUSOR PÉTER

NEMESI ÉS POLGÁRI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSI TÖREKVÉSEK
A KATOLIKUSOK ÉS REFORMÁTUSOK KASSAI
RECEPTA RELIGIÓVÁ VÁLÁSÁBAN

(A Magyar Tanács és a vallásügy 1648-ban)

A korai újkor magyar (királyi és fejedelemségi) országgyűlések legégetőbb problémáinak egyike az ún. valláskérdés volt. Gyakran indulatos viták nyomán született törvénycikkek hosszú sora igyekezett szabályozni: biztosítani és korlátozni a különböző felekezetek hitéletének feltételeit. Az egyes, gyakran helyi szinten rendelkező, vagy éppen európai viszonylatban is kiemelkedő jelentőségű általános *articulusok* (mint pl. az 1568. évi tordai és az 1705. év szécsényi országgyűlés vallásügyi törvényei) előzményei, létrejöttének körülményei nagyrészt régóta ismereteseek, de meg kell jegyezni, hogy a cikkelyek gyakorlatba való átültetéséről már jóval kevesebb szó esett.¹ Hazai viszonylatban különös hangsúlyt nyer tehát a diétákon állandóan napirenden lévő vallásügy problematikája, amely a rendiség és abszolutizmus, a kor gondolkodását meghatározó protestáns majd katolikus reform, a legkülönbébb társadalmi rétegek érdekérvényesítésének legfontosabb kifejezőjévé vált az országos és helyi, egyéni és közösségi politizálás tekintetében – sokszor a legapróbb esetekig lemenően.

BENDA KÁLMÁN sürgette egy, a királyi Magyarország rendi gyűléseiről tartott előadása vitájában annak tisztázását, vajon a közéleti vezető garnitúra az országgyűlésen szerzett politikai jártasságát, vagy ott csak érvényesítette már korábbi, különösen a vármegyegyűléseken szerzett tapasztalatait, s vajon a politikai magatartások formái és hagyományai ho-

1 A kérdésnek négykötetes monográfiát szentelt ZSILINSZKY MIHÁLY: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai I–IV* (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai), Budapest 1881–1897. Egyéb részletező ill. átfogó értekezések többek között: szintén tőle *A linczi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvénycikkek története*, Budapest 1890; HAJNAL ISTVÁN: *Esterházy Miklós nádor lemondása* (Székfoglaló értekezés), Budapest 1929 és *Az 1642. évi meghíusult országgyűlés időszaka*, Budapest 1930. L. még PETTKÓ BÉLA: *Az 1655-iki pozsonyi országgyűlés története*, klny. Történelmi Tár 14 (1891); FABÓ ANDRÁS: *Az 1662-iki országgyűlés*, Budapest, 1873; JEAN BERANGER: *Les „Gravamina”. Remondstrances des diètes de Hongrie de 1655–1681*, Paris 1973; valamint R. VÁRKONYI ÁGNES: *Pro quiete regni – for the peace of the realm. The 1568 law on religious tolerance in the Principality of Transylvania*, *The Hungarian Quarterly* 34 [130] (1993) 99–112 s. *Rendhagyó országgyűlés Szécsényben 1705*, A szécsényi országgyűlés 1705-ben (szerk.: Praznovszky Mihály), Szécsény 1995, 7–58; és újabban TATJANA GUSSAROVA: *A vallási kérdések vitáinak légköre a magyar országgyűléseken a 17. század első felében*, R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Születésének 70. évfordulója ünnepére (szerk. Tusor Péter), 308–319. Természetesen nem feledhetjük a MOE és EOE sorozatok számos vonatkozó iratát.

gyan öröklődtek nemzedékről nemzedékre?² A véleménynyilvánításnak azonban volt még egy olyan köztes intézménye, ahol a legszűkebb főúri és főpapi elit foglalhatott állást országos jelentőségű vagy annak tartott kérdésekben – az alkalomtól s az ügy fontosságától függően hol szóban, hol írásban. A középkori ún. tágabb és szűkebb királyi tanács közös utódának, a *Consilium Hungaricum*, vagyis a Magyar Tanács tagjainak sajnos csak elvétve ránk maradt, a *missilis* kialakult szabályai szerinti formában, gondosan megfogalmazott *opiniói* az országgyűlési emlékekhez hasonlítható értékes kútfők.³ A konkrét esetek kapcsán, különböző személyek által kialakított álláspontok együttes vizsgálata nem csak a rendi dualizmus működésére enged résnyi, mégis különlegesnek mondható rálátást, hanem a véleményt nyilvánítók – köztük Zrínyi Miklós, Lippay György, Forgách Ádám – felkészültségéről, aktuális tájékozottságáról, azaz némileg a kor világi és egyházi vezetőrétegének gondolkodásmódjáról meglévő ismereteink is gyarapíthatók ezáltal.

Az alábbiakban egy, a vallás kérdésében született, kisebb jelentőségű, ám – főleg a szabad királyi városok történetére kiható – következményei miatt rendkívül tanulságos országgyűlési határozat végrehajtása kapcsán, az uralkodó felszólítására írásban benyújtott tanácsosi vélemények összehasonlító értékelését végezhetjük el.

* * *

Az ország rendjeinek eredetileg az 1644–1645-ös Habsburg–erdélyi konfliktust lezáró linzi béke becikkelyezése végett összehívott 1646/1647. évi gyűléséről Kassa köveleinek dolgukvégezetlenül kellett távozniuk. Nem tudtak eleget tenni a városi tanács abbéli utasításának, hogy minden lehető eszközzel hiúsítsák meg a kiváltságaikat sértő törvények elfogadását. Nem voltak képesek megakadályozni várost birtokló erdélyi fejedelem, valamint Abaúj vármegye abbéli törekvését sem, hogy biztosítsák a kassai reformátusoknak nyilvános vallásgyakorlásuk feltételeit. Ráadásul Rákóczi és a vármegye közbelépése paradox módon a katolikusok hasonló igényét is érvényre juttatta. A 18. és 19. cikkelyekben az országgyűlés szigorúan meghagyta, hogy Kassán

...az ország törvényei és az oklevelek értelmében szabad legyen a templom, paplak és iskola számára elégséges és alkalmas hely kijelölésével, a katolikus vallást ismét gyakorlatba venni, papokat tartani és az szokott módon minden szertartással együtt folytatni. Illetve ...tartozzék ez a város a helvét hitvallású polgártársaknak és a többi ott lakóknak, a vallás szabad gyakorlásának folytatása és hitszónokok s egyházzolgák tartása céljából, a nagy vagy plébániai helyiség helyett (ahonnan a helvét hitvallású hitszónokokat nemrégiben elmozdították), e cikkelyek kihirdetése után azonnal és tényleg egy alkalmas, kényelmes és elégséges helyet, paplakkal és iskolával együtt, valósággal és foganatosan kijelölni ... És jövőre ne merészelje ez a város az előbb említett katolikus és helvét hitvallású lakosokat vallásuk szabad gyakorlatában bármi módon háborgatni vagy bármely keresett ürügy alatt akadályozni, mert különben, valahányszor az előrebocsátottak ellen véteni fog, mindannyiszor az egyezmény fent kitett pontjaiban e részben megállapított és elengedhetetlenül végrehajtandó büntetés alá fog esni.⁴

2 BENDA KÁLMÁN–PÉTER KATALIN: *Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben* (Előadások a Történettudományi Intézetben 6), Budapest 1987, 29.

3 A Magyar Tanács kialakulására, felépítésére, működésére valamint korszakonként változó szerepére és jelentőségére a rendi intézmények sorában I. MÁRK LÁSZLÓ: *A királyi tanács átalakulása és története Mohács után*, Századok 51 (1917) 472–493 és 577–602.

4 *Magyar Törvénytár 1608–1657. évi törvényczikkek* (= CIH III), szerk.: MÁRKUS DEZSŐ, Budapest 1900, 441–443.

Hogy a kassai evangélikus magisztrátus a rendek és hiteleshelyek előtti nyilvános tiltakozás mellett milyen lépésekhez is folyamodott a kifogásolt törvények, s különösen ez utóbbi rendelkezés végrehajtásának kijátszására, elodázására, arról RÉVÉSZ KÁLMÁN kutatásaiból értesülünk, aki kassai levéltári források alapján részletesen rekonstruálta a történeteket.⁵ A város tárgyalásokat folytatott Wesselényi főkapitánnyal (többek között mint Lippay érsek megbízottjával), Draskovich nádorral, majd a fejedelemmel, újra és újra akadályokat gördített Regéczi prédikátor lelkipásztorkodása elé, Abaúj vármegyével szinte nyílt háborúskodásba kezdett. Az események fonalát ott érdemes felvennünk, ahol RÉVÉSZ forrásai jó félévre elhallgatnak, vagyis 1648 májusában. Ekkor érkezett meg a vároosi tanács, pontosabban magának a felső-magyarországi városszövetségnek (*Iudices Iuratique Cives Quinque Regiarum Liberarumque Civitatum Superioris Hungariae, Cassouiensis, Leuchouiensis, Bartphensis, Epperiensis et Cibiniensis*) kérvénye az éppen Prágában időző királyi udvarba. A felterjesztésben a számos követjárás után ismételtlen és ezúttal írásban kérték a Kassának, mint szabad királyi városnak jogait sértő törvény-cikkek végrehajtásának felfüggesztését a következő országgyűlésig, valamint Abaúj vármegye rendreutasítását, amiért a törvényeket saját érdekeinek megfelelően interpretálja. Tartalmilag két törvényt idéztek: a már ismerős 19. cikkelyt, továbbá a 81. paragrafust, amely bizonyos esetekben a szabad királyi városokra is kiterjesztette a vármegyei bíróság illetékességét, és a fellebbezést a tárnoki szék helyett a nyolcados törvényszék elé utalta. A városszövetséget maga mögött tudó kassaiak meglehetősen magabiztosan nyilatkoztak a jövőre nézve: ha az újabb országgyűlés után a vármegyéknek még valami kifogásolni valójuk lenne a polgárokkal szemben, készek a megye bíróság előtt majd a királyi városokat felügyelő tárnoki szék előtt részletesen megvitatni a problémákat.⁶ A három

5 RÉVÉSZ KÁLMÁN: *Százéves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért 1550–1650* (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai), Budapest 1894, 58–64.

6 „In novissima Generali Regni Dieta nonnullis articulos ad urgentem instantiam nonnullorum Nunciorum Comitatus, odio peculii Sacrae Regni Coronae, nominanter vero Civitatis Cassouiensis impense flagranti, ipsis Civitatibus personisque Civicis non auditis, multo minus legitimis ipsorum iuribus revisis conscriptos, atque reclamantibus iisdem Civitatibus interessatis conditos fuisse, Maiestatem Vestram Sacratissimam mediantibus aliis nunciis et Ablegatis nostris iam antea lachrimabundi requisiveramus demisse supplicantes, quatenus Maiestas Vestra Sacratissima ex gravissimis rationibus tunc humillime repraesentantis [!] effectuationem dictorum Articulorum ad Futuram Regni Generalem Dietam clementer prorogare potius dignaretur, quam ipsam Civitates plurimorum Imperatorum et Regum largissimis Donationibus et Privilegiis fulcitas in libertatibus, immunitatibus, iuribusque municipalibus per nonnullos Nobiles Virtute Articulorum praemissorum damnificari pateretur. ... quin dictus Comitatus Aba Uyuariensis a proposito Suo recepisset, ut num etiam Continentiis articulorum in diversum Sensum interpretatis, bona ipsorum post Executionem et exinde admittam unicam appellationem contra Vim Articuli et Mandatum Palatinale violenter occupata tenere, imo denuo alia plura occupare nihil pensi duceret. ... Quocirca Maiestatem Vestram Sacratissimam ... supplices exoramus, dignetur ... ipsos vero adversarios et accusatores nostros pro ulteriori disquisitione et discussione huiusmodi Articulorum antequam cum extrema obliteratione Privilegiorum eversione Libertatum nostrarum effectui mandarentur, ad proxime futuram Generalem Regni Dietam relegare. Si quis Nobilium adversus aliquas personas Civicas quicquam Causarum intentare voluerit, huiusmodi quoque Causas pro faciliiori et meliori negotiorum Cognitione et discussione ad Suos Competentes Ordinariosque Iudices, exindeque Sedem tavernicalem ... transmittre parati erimus.” Magyar Országos Levéltár (= MOL), Magyar Kancelláriai Levéltár (= MKL) Litterae Privatorum (=A 32), № 609 ex Anno 1648. A keltezés nélküli forrás közben hosszas fejtegetést tartalmaz a szabad királyi városok feletti bíráskodásról.

foliónyi, sűrűn teleírt iratból első látásra meglepő cívis öntudat sugárzik. Gyakorlatilag kijelentik, hogy ősi privilégiumaik érvénytelenítik a nemesek uralta országgyűlés határozatait. Talán nem öncélú a jegyzetben hozott hosszás idézet: a latin szövegből még jobban kiviláglik az a magabiztosság, amellyel a király elé tárják álláspontjukat.

És itt érdemes egy rövid kitekintés erejéig megállni. A régebbi és újabb kutatások az 16–17. századi országgyűlések alapján egybehangzóan kiemelik a nemesi kiváltságoknak a városi privilégiumokat háttérbeszorító kiteljesedését, és hogy ez a tendencia különösen nagy hatásfokkal érvényesült az 1646–1647-i országgyűlésen, sőt ekkor jutott teljes diadalra.⁷ Mindehhez pedig nagyban hozzájárult a vezető szerepet vivő Kassa vezetőinek ügyetlen politizálása, „az elmérgesedett konfliktus kezelésének nyers módja, a felek kompromisszumképtelensége, a viták alacsony szintje”, amelyek „a városi fejlődés kilátásának bajlós előjeleit mutatja fel”.⁸ Ugyanakkor igen elgondolkodtató, hogy a számos antiurbánus törvény ellenére a nemesi kiváltságoknak a városok középkorvégi, a reformációval párhuzamba állítható gazdasági-szellemi expanziójával⁹ szembeni érvényesülése az újkori fejlődés majd két évszázadát igénybe vevő, meglehetősen lassúnak tűnő folyamat volt. A klasszikus tétel szerint a városi polgárság a központi hatalom támasza a rendekkel szemben. Lehet, hogy Magyarországon a szabad királyi városok csekély szavazati aránya az országgyűléseken nem teljesen a valós erőviszonyokat mutatja, s a polgárok érdekeik védelmére egyéb, a rendi alkotmányon kívüli eszközökkel éltek? A *Királyi Könyvek*ben se szeri se száma a városkiváltságok uralkodói megerősítésének, s ez elsősorban a 17. század első felére mondható el.¹⁰

A kassaiak obstrukciója 1648-ban, különösen a vallásügyi rendelkezések fogantatása esetében nem egyszerűen evangélikus hitük védelmezése, hanem egyúttal é r d e k é r v é n y e s í t é s ü k n e k egy jól alkalmazható módja, miként Abaúj vármegye sem véletlenül kezdte a vallási artikulusok végrehajtását szorgalmazni. A vallás volt a közérdeklődés és gondolkodás középpontjában, a róla folytatott vita bevett és „szalonképes” volt. A többi város szintén nem csupán szerződéses kötelezettségéből adódóan sorakozik fel Felső-Magyarország metropolisza mögött.¹¹ Siker vagy legalább halasztás esetén az 1646/1647. évi országgyűlés többi rendelkezéseinek végrehajtása is esetlegessé válhatott volna, különösen pedig a nemesek városbani térnyerését nagyban biztosító, 21 paragrafusból álló, de a forrásainkban feltűnően mellőzött 78. tc., amely már

7 HÓMAN BALINT-SZEKFÜ GYULA: *Magyar történet V*, Budapest 1935, 165; MAKKAJ LÁSZLÓ: *Az ellenreformáció és a harmincéves háború. Az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes küzdelmei*, Magyarország története tíz kötetben III 1 (főszerk. Pach Zsigmond Pál), Budapest 1985, 775–936. Megállapításaik jelentőségére a figyelmet felhívja: BESSENYEI JÓZSEF: *A szabad királyi városok jogainak csorbitása. Az 1647. évi 78. törvény*, Történelmi Szemle 33 (1991) 255–263.

8 BESSENYEI JÓZSEF számos, javarészt felvidéki levéltárakból, hosszás kutatómunkával összegyűjtött forrás felhasználásával részletekbe menően rekonstruálta a diétán történeteket, s ennek alapján vonta le fenti következtetéseit. BESSENYEI J.: *A szabad királyi városok*, 262–263.

9 Vö. SZAKÁLY FERENC: *Prologus: mezőváros és reformáció (Megoldási javaslatok)*, Mezőváros és reformáció (Humanizmus és reformáció 23), Budapest 1995, 9–32. Részletes várostörténeti irodalmat l. ugyanitt.

10 MOL MKL Libri Regii (A 57), különösen vol. 4–27, passim.

11 Kassa esete valóban nem egyedüli. Vö. pl. Draskovich János nádor leveleit, amelyek jól illusztrálják a szabad királyi jogállást megszerezni igyekvő városok problémáit is. MOL MKL Litterae Palatinorum (A 21), № 324. № 331. № 341. № 343.

komolyan veszélyeztette a városok gazdasági versenyképességét.¹² A hangsúly tehát sokkal inkább a kiváltságok feletti örökösösen van, semmint az előtérbe tolt református egyházalapítási törekvések elutasításán, csak valószínűleg sokkal nehezebben lehetett a jogokat és gazdasági érdekeket csorbitó országgyűlési törvények obstrukciójára konkrét fogódzót találni. Kiváltságaik pusztá hangoztatásával az elmúlt diétán nem sok sikert tudtak elérni.¹³ Mellesleg Kassa vezetése nem minden alap nélkül még azt is gondolhatta, ha – legrosszabb esetben – a vallás kapcsán engedményekre kényszerülnek, egyéb téren erre hivatkozva könnyebben tudnak majd kompenzációt kicsikarni. Mindez magától értetődően nem azt jelenti, hogy a vallás kérdéseire kevésbé lett volna fontos, s magában a református egyház megszilárdulásában tekintettel a környékbeli nemesség kálvinista voltára ne láttak volna komoly veszélyt. De (némi) eredményt, a várható nagy felzúdulás ellenére, ezúton lehetett elérni. A kassaiak a katolikusokkal hajlandóak lettek volna különalkura – mint látni fogjuk, ez Lippay primás különakciója volt –,¹⁴ a vármegye református, városokbeli pozíciókra törekvő köznemessége és a fejedelem által támogatott protestáns hittestvéreikkel nem. A 17. század derekára fellendülő nemesi vállalkozások ellenében¹⁵ védekezésre szoruló polgárok szívós küzdelemre rendezkedtek be, és a királyi udvarban nem találtak teljes körű elutasításra. Vagyis Kassának (és a „városi rendnek”) a diétán elszenvedett veresége még korántsem jelentette a játszma végét. A küzdelem a városnak az ellenséges légkör uralta rendi gyűlésnél immár sokkal kedvezőbb terepen folytatódhatott.

1648. május 15-én a Magyar Kancellária négy különböző iratot bocsátott ki az ügyben III. Ferdinánd aláírásával. Az uralkodó oklevélben rögzítette a városszövetség protestálásának tudomásulvételét, mely tiltakozást mind az országgyűlés, mint különféle hiteleshelyek, mind az uralkodó előtt tettek, hivatkozva régi szabadságukra, továbbá az 1622. és 1638. évi királyi dekrétumokra.¹⁶ Abaúj vármegye arra kapott óvatos felszólítást, hogy tartózkodjon a 19. artikulus végrehajtásának sürgetésétől, mivel a város bizonyosságot tett arról, hogy az ott lakó reformátusok nem igénylik a templom és a hozzá tartozó intézmények kijelölését. III. Ferdinánd, mielőtt döntést hozna, „ulteriores considerationes habere” ki fogja kérni magyar tanácsosai véleményét, a megye addig legyen türelemmel, nehogy további méltánytalanságok történjenek.¹⁷

Úgy tűnik, a kassaiak halogató taktikája lassan meghozta első eredményeit. Ebben mindenképpen szerepet játszott a város stratégiai fontossága mellett sajátos, nagyobb mozgásteret biztosító jogi helyzete, amelyet a formálisan erdélyi, gyakorlatilag azon-

12 *Némely szabad királyi úros, nevezetesen pedig Kassa kihágásainak és újabb visszaélések behozatalának eltörléséről...* CIH III 472–475. A cikkelyt sem Kassa idézett felségfelterjesztése, sem a tanácsosi véleményezések, sem a többi, a dolgozatban használt forrás nem említi. A városok és különösen a dolgozatunkban modellként előtérbe helyezett Kassa gazdasági tevékenységére I. KERÉKES GYÖRGY: *Kassa úros gazdálkodási viszonyai a XVII. században*, Budapest 1912;

13 BESENYEI J.: *A szabad királyi úrosok*, 259–260.

14 RÉVÉSZ K.: *Százéves küzdelem*, 62.

15 L. pl. még az 1647. évi 78. tc-t. CIH III 472–473. Továbbá R. VÁRKONYI ÁGNES: *Monopóliumok, teóriák és csempészmozgalmak c. tanulmányát* (Magyarország keresztútjain, Budapest 1978 111–133), különösen 117–119.

16 A királyi diploma fogalmazványa: MOL MKL Conceptus Expeditionum (–A 35) № 192 Anni 1648.

17 MOL MKL A 35 № 191 Anni 1648.

ban kettős, Habsburg–erdélyi uralom eredményezett a linzi béke megkötése óta.¹⁸ A város, noha a vallás ügyében és más téren feszült viszonyban állt a fejedelemmel,¹⁹ a királyi Magyarországgal folytatott politikájában valójában a vesztfáliai béketárgyalásokon való részvételével európai szuverenitását megjelenítő Erdély részeként feszíthette a végsőkig a húrt. (A fejedelem ellenében viszont az udvarra hagyatkozhatott.) I. Rákóczi Györgynek tehát kénytelen-kelletlen szintén írt a kancellária. III. Ferdinánd a fejedelmet a helyzet rendezésére kérte, s tudatta, végleges álláspontját csak tanácsosai meghallgatása után alakítja ki.²⁰

A magisztrátus örömmel fogadta a határozatokat. A tanácsstagok, köszönetnyilvánításuk mellett, külön kihangsúlyozták, hogy a megye tett panaszt ő ellenük, ők viszont református polgártársaik ellen sehol, semmilyen kifogással nem éltek. Az erre utaló mondat, valamint az udvarhoz történt folyamodásuk említése miatt III. Ferdinánd levelét nem továbbították Rákóczihoz, hanem visszaküldték az udvarhoz, újrafogalmazását kérve.²¹ A kancellária s a mellett működő két tanácsos²² véleményezésükben helyt adtak kívánságuknak,²³ s a bevezetőjében átjavított iratot július 8-án expedálták újra.²⁴ Talán nem kell külön méltatni az esemény jelentőségét. Egy szabad királyi város érdekeinek megfelelően felbont, majd visszatartat egy lepecsételt, az erdélyi fejedelemnek címzett uralkodói levelet, majd saját érdekeinek megfelelően átalakított, anélkül, hogy legcsekélyebb rosszállást váltott volna ki.

Az utolsó irat a királyi tanács tagjainak szólt. Röviden vázolja a városszövetség általános tiltakozását az országgyűlés szabadságait sértő törvényei ellen, s különösen (*in particulari*) a kassaiakat sértő 19., vagyis a reformátusoknak kedvező artikulus és az ezt érvényesíteni szándékozó Abaúj vármegye ellen, s azon kérésüket, hogy egy *mandatum prorogatorium* kiadásával végrehajtásukat halassza el a következő országgyűlésig. (A bírósági joghatóságot módosító 81. cikkelyről a leirat már nem is tesz

18 Vö. SZILÁGYI SÁNDOR: *A linzi béke okirattára*, Budapest 1885, 408.

19 BESSENYEI J.: *A szabad királyi úrások*, 262.

20 „Quae res siquidem ulteriores etiam considerationes habere videretur, non sumus praetermissuri in eo fidelium quoque nostrorum Consiliariorum vota et opiniones audire. Interea nihilominus gratum foret nobis, si interpositione et opera etiam Sinceritatis Vestrae discordia inter ipsos placidioribus mediis componi atque sopiri posset, ne alterutra pars ultra praescriptum etiam articuli se aggravatam fuisse merito conqueri possit, ex mutuisque dissidiis et animorum concitatione alia gravia incommoda ac damna Civitati, peculio Sacrae Regni Coronae non sine eius desolatione emergere contingat.” MOL MKL A 35 № 193 Anni 1648.

21 Az inkriminált szövegrész: „Dissentiones ac differentias Augustanae et Helveticae Confessionis Civium et Incolarum Cassouiensium ex demissa ipsorum Augustanae Confessionis Civium expositione et instantia intelleximus.” Az visszaküldött eredeti irat valóban megtalálható a fogalmazvány mellett. MOL MKL A 35 ad N^{um} 193 Anni 1648.

22 Vö. MÁRK L.: *A királyi tanács átalakulása*, 597–599.

23 „Non habere negotium considerationem, quia hac quoque ratione omissis ... iis Clausulis expediri poterint literae ad Principem, posse itaque concedi iuxta postulata.” A kassaiak kérvényének kivonatához fűzött *opinio*: MOL MKL Propositiones et Opiniones (=A 33), Fasc. 12, № 186 (Proposita 8 Iul. Anni 1648 Lincz’).

24 A javított részlet: „Ex certis relationibus intelleximus occasione articuli decimi noni novissimae Regni Dietae nonnullos dissensiones et differentias inter Comitatum Abau’uariensem et Civitatem Cassouiensem exortas esse”. Rákóczi halála miatt végül ezt az iratot sem továbbították. Eredetije: MOL A 35 № 263 Anni 1648.

említést.) Véleményüket és szavazatukat (*votum et opinionem*) kéri.²⁵ Vajon a kancellária elfoglaltságát vagy inkább a kassai követek ügyességét kell-e abban sejteni, hogy a k a t o l i k u s tanácsstagoknak voltaképpen csupán azt a kérdést tették fel, hogy beengedjék-e Kassára Kálvin követőit, avagy sem, ma már lehetetlen megítélni. Az intézkedések mindenesetre jól mutatják azt a mechanizmust, amellyel a kormányzat ezt a kényes kérdést kezelni próbálta. Gyakorlatilag négy egyenrangú tényező: a vármegyék képviselte köznemesség, a városi polgárság, az egyházi és világi főrendek és Erdély között kellett egyensúlyoznia. Bármilyen döntést hoz, számolnia kellett azzal, hogy valamelyik fél kezelhetetlenné válik. A helyzetet csak bonyolította a helyi szinten jelentkező sajátos „ökumené”, a református és katolikus érdekek egybeesése az evangélikusokkal szemben, amely különös vallási leképeződése volt a városi polgársággal szembekerülő, többé-kevésbé kibontakozni látszó vallásilag ugyan megoszló köz- és főnemesi „szövetésnek”, bizonyos tekintetben ide értve a fő- és középpapságot is. Ez utóbbi, ha nem is vállalkozásai, de városbeli rezideálása, és a helyi kegyuraság feletti viták nyomán volt rendszerint érdekelt a városi kiváltságok megnyirbálásában. A *consiliariusok* állásfoglalásaiban ezek a felettébb komplikált viszonyok tükröződnek vissza.

Az uralkodói felszólítást összesen 14 tanácsos kapta meg. Lippay György esztergomi érsek, Pálffy Pál országbíró, Zrínyi Miklós horvát bán, Batthyányi Ádám, a Kanizsával szembeni végek főkapitánya, Forgách Ádám bányavidéki főkapitány, Nádasdy Ferenc királyi főudvarmester, Esterházy Dániel cseszneki kapitány, Mikulich Tamás perszonális, Széchenyi György veszprémi püspök, Csáky László királyi főajtóállómester, Erdődy György királyi főkamarás, Erdődy Gábor, Kisdý Benedek egri és végül Draskovich György győri püspök.²⁶ A főméltóságok mellett miért ezek a főurak és főpapok kaptak felkérést, nem tudjuk. Létszámukat praktikus okokkal magyarázhatjuk, a teljes tanács megkérdezése a válaszok feldolgozásának kezelhetetlenségét eredményezte volna, tanácsülés összehívását pedig az ügy súlya nem indokolta.²⁷ Egyfajta reprezentatív felmérésről lehet talán szó. Draskovich nádor elképzelhető, azért nem szerepel a megkérdezettek között, mert már előzőleg kifejtette nézeteit. Ő, miután az egri káptallannal tanúkihallgatást eszközöltetett arról, hogy a kassai kálvinisták nem akarnak templomot maguknak, március 21-én a vallásügyben ugyan a magisztrátusnak kedvező iratot bocsátott ki,²⁸ de a döntés felelősségét nem merte vállalni, hanem az uralkodóra hárította azt.²⁹

25 Fogalmazványa: MOL MKL A 35 № 190 Anni 1648.

26 Neveiket a tanácsot kérő királyi mandátum fogalmazványának végén olvashatjuk. MOL MKL A 35 № 190 Anni 1648.

27 Rendszerint az uralkodó tetszésétől függött, mikor és kiket kérdezett meg. A teljes tanács összehívása ill. vélemények írásbeli kikérése mellett köztes megoldásnak a közel lakó tanácsosok ülése számított. MÁRK L.: *A királyi tanács átalakulása*, 597–599.

28 RÉVÉSZ K.: *Százéves küzdelem*, 63 és 64¹.

29 „...plenariam suam in hac re Resolutionem ad informationem suam ac superinde accipiendam Clementem Suae Maiestatis Sacratissimae Caesareae et Regiae Annuntiam et resolutionem distulit, et nec dum tamen Eiusdem accepimus resolutionem...” Abaúj vármegye levele Pálffy Pál országbíróhoz (Göncz, 1648 május 25.). A megye kéri Pálffyt, mint „Patriae Summus Iustiticarius”-át, hogy gyakoroljon nyomást a nádorra a nemesi jogok megvédése érdekében. MOL MKL Litterae Comitatum (= A 27), Comitatus Abauyvariensis, № 102.

A megkérdezettek mintegy fele postafordultával küldte be válaszát: a primás, a két püspök, Zrínyi, Forgách Ádám s Esterházy Dániel. A többieké talán elveszett, vagy még lappanganak valahol.³⁰ Az is valószínűsíthető, hogy néhányan egyszerűen figyelmen kívül hagyták a király felszólítását, illetőleg nem akartak véleményt nyilvánítani.³¹

A hat tanácsos közül senki sem javasolta a kassaiak kérésnek megfelelően a város által teljesítését, vagyis hogy az uralkodó *diploma* kiadásával halassza el a város által kifogásolt törvényeket a következő diétáig.³² Draskovich győri püspök szerint III. Ferdinánd ha a végzésekre hagyatkozik, nem hozhat hibás döntést, és a jogra hivatkozva senki sem tehet ellenvetést, ráadásul kötelezte magát a törvények végrehajtására és végrehajtatására.³³ Széchenyi veszprémi püspök úgy gondolja, számolni kell az ezt követő felzúdulással és a többi törvény érvényességének kétségbe vonásával.³⁴ Forgách Ádám elismeri, hogy a városok joggal kifogásolhatnak némely rendelkezéseket, de ezt a többi rend is megtehetné, különösen a vallásügy terén, s miként ők sem sürgethetnek ezekben halasztást, a városoknak miért legyen több joga?³⁵ Esterházy Dániel érvelését jogi regulával támasztja alá: *leges sine excutione nullius esse firmitatis* azaz „a törvények ereje végrehajtásukban rejlik”,³⁶ továbbá az ország ősi szokásai szerint a törvényeket a király és nép (*Rex et Populus*) együttesen hozza, sem a nép a király nélkül, sem a király a nép nélkül nem törvényalkotó: a közösen hozott pontosabban *confirmált* végzéseket nem lehet érvényteleníteni, felfüggeszteni.³⁷ Zrínyi ugyancsak a megerősítő záradékra hivatkozik, szerinte azt, amit egyszer már elfogadtak, a közjog (*de communi Iure*) alapján veszedelmes lenne mellőzni, legföljebb az isteni „korrekció”-ban lehet bízni, az „eretnekekkel” már létrejött egyezségeket ugyanis meg kell tartani, még ha megköté-

30 Az iratok közül négy a MOL MKL A 32, Zrínyié a MOL MKL A 33-ból került elő, az 1652. év [!] kivonatának mellékletei közül. Ez utóbbi fejlécén található jelzetet ugyan levágták, a hátoldalon lévő regeszta („C. a Zrin Nicolaus circa Instantiam quinque Civitatum Opinionem submittit”) ugyanabban a formában és külalakban íródott, mint a többieké, feltehetően valamikor ez is a MOL MKL A 32-be tartozott. Kalandos utat járhatott meg Draskovich *opinio*ja is, ezen piros pecséttel az „Archiv Schöppl” felirat található, a jelzetet erről is eltüntették, s a Nemzeti Múzeum szerzeményeként került vissza eredeti őrzőhelyére (MNM Növedéknapló 1914/16.). Lippay érsek véleményezését a MOL MKL Litterae Archiepiscoporum (= A 30) sorozat őrzi. A többi *opinio*val Batthyányi család levéltárában (MOL Batth. cs. lt., Missiles [P 1314]), a Nádasdy család levéltáraiban (MOL Nádasdy cs. lt. (P 507) és MOL Magyar Kamara Archivuma (=MKA) Arch. fam. Nad. (E 185), a MOL MKA Missiles (E 204) ill. MOL MKA Neoregestrata Acta (E 148), a MOL MKL Transylvanica et Hungarica (A 97) gyűjteményében, az Österreichisches Staatsarchiv (=ÖStA), Haus- Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten és az ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn állagaiban nem találkoztam kutatásaim során, továbbá a MOL MKL Acta Particularia (A 93) *elenchusa* sem utal az adott évkörből Kassára vagy a városszövetségre vonatkozó iratokra.

31 Mint például ugyanebben az időben Széchy Dénes ügyében „reliqui Consilarii non rescripserunt”, azaz egész pontosan Zongor Szigmond váradi püspök, Zrínyi, Csáky László, Erdődy György Esterházy Dániel a primással, nádorral, a győri püspökkel, Batthyány Ádámmal stb. ellentétben nem küldték el *opinio*jukat. MOL MKL A 33 Fasc. 13, № 173 (Proposita Iun. 25 Anni 1648).

32 Az *opinio*k teljes szövegét l. a tanulmány után.

33 MOL MKL A 32 № 666 ex Anno 1648. L. *Függelék* 1. sz.

34 MOL MKL A 32 № 631 ex Anno 1648. L. *Függelék* 2. sz.

35 MOL MKL A 32 № 626 ex Anno 1648. L. *Függelék* 5. sz.

36 Az idézet nem római jogi, hanem középkori eredetű általános jogelv megfogalmazása. RIHMÉR ZOLTÁN szíves közlése.

37 MOL MKL A 32 № 622 ex Anno 1648. L. *Függelék* 6. sz. Vö. Werbőczy: *Tripart.*, Pars I, tit. 3, § 6–7. (Milleniumi emlékkiadás, szerk. Márkus Dezső, Budapest 1897, 57–59.)

sük lehetőleg kerülendő is.³⁸ Lippay primás arra a veszélyre hívja fel az udvar figyelmét, „ha egyszer kinyílt a kapu”, semmi sem lesz állandó az ország jogrendjében, mindenben, amit kifogásolnak, további királyi *dispositi*ót várnak majd a kancelláriától.³⁹ Mindezeket túl Kassa megbüntetését Draskovich és Forgách szerint teljes mértékben indokolja Rákóczi 1644-es támadásában játszott szerepe, és minthogy a törvények az ezt követő béke nyomán születtek, teljes mértékben megérdemlik sorsukat.⁴⁰

A *consiliarius*ok többsége külön is kitért a vallás kérdésére. A győri püspök azt hangsúlyozza, hogy a 19. tc. érvényesítése maga után vonja a katolikusoknak kedvező 18. tc. alkalmazását, a katolicizmus szemszögéből nézve a két felekezet egyformán káros „ugyanaz a démon”, sőt a „*politica ratio*” is mind a két felekezet törvényesítését tanácsolja, hiszen az evangélikusok és reformátusok folyamatos torzszalkodásának a katolikusok csak hasznát látják.⁴¹ Zrínyi üdvösnek és kíváncsnak tartaná, ha a katolicizmussal ellenséges felekezetek előretörése nem csak egy halasztó mandátummal, hanem minden más olyan módon megakadályozható lenne, amely nem veszélyezteti a köz nyugalomát. Mivel azonban a törvény nem a kassai reformátusok kérésére, hanem az „országlakosok” kívánságára született, és egy, az erdélyi fejedelemnek átengedett várossal kapcsolatos, félő, nehogy nagyobb mozgolódás támadjon a végrehajtás elhalasztása miatt. A 18. artikuluszal kapcsolatban – megfordítva a győri püspök érvelését – arra utal, hogy a királyi *prorogatio* mintájára a magisztrátus az erdélyi fejedelemmel vagy annak református jegyzőjével azt halasztathatná el, s ez a katolicizmusnak több kárt okozna, mint a reformátusok kassai térnyerése.⁴² Mindezzel ellentétes felfogást képvisel Esterházy Dániel, aki szerint mivel a kassai kálvinisták maguk elégedettek jelenlegi állapotukkal, a törvényt újra átolvasva úgy találja, a megye nem illetékes a polgárok helyett intézkedni.⁴³

Ez utóbbi véleményben a kassai magisztrátus azon lépése köszön vissza, hogy 1648 március 9-én – Draskovich nádor előbb említett közreműködésével – azt a vallomást csikarta ki református polgáraitól, hogy nem kívánnak templomhelyet és szabad vallásgyakorlatot.⁴⁴ Ezzel az információval Széchenyi veszprémi püspök rendelkezett még, győri kollégájához azonban nem jutott el a hír, ő kifejezetten azon értetlenkedett, ha Győrbe, ahol sosem voltak, beengedték a kálvinistákat („micsoda fájdalom” – írja), akkor Kassán, ahol régóta virágoznak, és amely várost enélkül is „teljesen megfertőzte az eretnokség”, miért kell akadályokat gördíteni útjukba?⁴⁵

38 MOL MKL A 33 Fasc. 16, ad N^{um} 44. L. Függelék 4. sz. Ezt az elvet Pázmány fejti ki részletesen *Őt szép levél* c. munkájának második részében: *Az hittelt költött fogadásoknak felszabadításáról*. (Pázmány Péter ... összes munkái IV 2 [s. a. r. Rapaiics Rajmond], Budapest 1898, 739–760.) Pázmány szó szerint idézi Robertus Swetustól (748): „Si cum haeretico principe princeps catholicus; cum haeretica republica catholica respublica fidem init: tenetur sincere et sine omni dolo eam non minus, ac catholico alicui datum, sartam tectam tueri.” (*Dissert. de fide haeret. servanda*). Zrínyi talán ennek ismeretében alakíthatta ki álláspontját.

39 MOL MKL A 30 N° 228 ex Anno 1648. L. Függelék 3. sz.

40 MOL MKL A 32 N° 666 ex Anno 1648; uo. N° 626 ex Anno 1648. L. Függelék 1. és 5. sz.

41 MOL MKL A 32 N° 666 ex Anno 1648. L. Függelék 1. sz.

42 MOL MKL A 33 Fasc. 16, ad N^{um} 44. L. Függelék 4. sz.

43 MOL MKL A 32 N° 622 ex Anno 1648. L. Függelék 6. sz.

44 RÉVÉSZ K.: *Százéves küzdelem*, 63–64.

45 Vö. MOL MKL A 32 N° 631 ex Anno 1648; valamint uo. N° 666 ex Anno 1648. L. Függelék 2. és 1. sz.

Annak ellenére, hogy a királyi leirat konkrétan csak a 19. artikulust említette, két tanácsos egy-egy olyan törvénycikkről is kifejtette nézetét, amelyek megvalósulását a városszövetség óvása veszélyeztetni látszott. Esterházy Dániel a véghelyek fenntartására rendelt harmincadjövedelmeket (35. tc.)⁴⁶ látja veszélyben, s teljes joggal, hiszen emiatt mind Pozsony, mind a felső-magyarországi városok igencsak mozgolódtak, sőt az utóbbiak az eperjesi gyűlésen ezt a kérdést is megvitatták.⁴⁷ Zrínyi a nyolcados törvényszék joghatóságát a szabad királyi városokra kiterjesztő 81. tc-vel kapcsolatban azt fejtegeti, hogy ez a városok helyzetét nem rosszabbá, hanem a nemesekével egyenlővé tette. Méltánytalannak tartja, hogy a „rendek legalsóbbika” a törvényekkel való szembeszegülésük nyomán több előnyt élvezzen a többi három (nemesség, főnemesség, felsőpapság) rendnél, és ezáltal újabb visszaélésekre ragadtassák magukat.⁴⁸

Alaposan végigolvasva a véleményezéseket, úgy tűnik, a tanácsosok többsége országgyűlési emlékein és a törvénycikkek szövegén túl nem nagyon rendelkezett különösebb háttérismeretekkel. Forgách Ádám a végek szemléje közben (*in lustratione Confiniorum existens*) válaszolt, gyakorlatilag csupán a kassaiak iránti ellenérzéseit kifejezésre juttatva, Draskovich püspök a katolikus érdekek mellett kardoskodott a törvények adta lehetőségeken belül. Széchenyivel és Esterházyval szemben hozzá sem jutott el a város magisztrátus „dezinformációja”, hogy a kassai reformátusok elégedettek jelenlegi helyzetükkel. Zrínyinél különösen szembeötlő a protestánsok elleni kifakadása. Mivel azonban utána kifejtett érvei valójában ezzel ellentétesek, megjegyzése azon politikai megnyilatkozásai sorába illeszthető, amelyek báni működése elején meglehetősen jó benyomást tettek az udvarra, illetve az udvarhoz közel álló körökre.⁴⁹

A merev elutasításon illetve a halasztás részbeni elfogadtatásán túl ketten vázoltak fel politikailag kivitelezhető megoldást. Az 1647 őszétől koratavaszig Szelepcshényi kancellárt helyettesítő,⁵⁰ így jól értesültnek mondható Széchenyi György szerint a nádort és az országbírókat kellene az ügy kivizsgálására kiküldeni, akik a Kassa és Abaúj vármegye között békés megegyezést hozhatnának létre, illetve az uralkodó a tőlük kapott értesülések birtokában megfontoltabb döntést hozhatna. A veszprémi püspök ezzel gyakorlatilag a magisztrátus halogató taktikájához nyújtott újabb alapot.⁵¹ Lippay primás

46 CIH III 454–455.

47 1648 márciusában. Vö. MOL MKL A 33 Fasc. 12, № 90. Az eperjesi tanácskozásokról. SZILÁGYI S.: *A linczi béke*, 609–660. A probléma általános megvilágítása R. VÁRKONYI ÁGNES-től: *Birodalmi államgazdaság és a királyi Magyarország* (Magyarország keresztútjain...), 94. Esterházy álláspontja: MOL MKL A 32 № 622 ex Anno 1648. L. *Függelék* 6. sz.

48 MOL MKL A 33 Fasc. 16, ad Num. 44. L. *Függelék* 4. sz.

49 Vö. pl. Széchenyi György akkor még pécsi püspök, prokancellár 1648 március 7-én, a prágai udvarban kelt, Lippay primáshoz írt levelének vonatkozó részét. „Zrini Miklos V[ram] felől érttettem en napokba hogy meg kerülték egy nemelylek, leuelek általé, uagy máshogjan, nem tudom, eleg az hagi minekutanna sokat untatták uolna hagi az ő factiojokba álljon uelek edgiert érteni, aki felelte: ő bizoni nem factioz, egjiarant hiszen egjket mind massat, mert afféle dolognak soha nincz jo kimenetele; annelkülis kényesen uannak a' Magiarok ki azokis egy mást mardajaké. eleg az hogy emberül uiselte magat. Nagy ostora Istennek rajtunk hogj ilyen conspiratiokat csinálunk.” Primási Levéltár (= PL), Archivum Saeculare (= AS), Acta Radicalia (= AR), Capsa X, №. 196 [Időrendezett *missilis*-sorozat], 17. cs., fol. 16–18.

50 *substitutus cancellarius*, ill. *ad praesens Aulae Hungaricae Pro-Cancellarius* 1647 november 12. előttől 1648 március 15. utánig. MOL MKL A 33 Fasc. 11, № 73 MOL MKL A 35 № 300 Anni 1647 és № 75. Anni 1648; valamint MOL MKL A 32 № 643 ex Anno 1648.

véleménye szerint, noha a városok valóban számos, a nemességet sértő kiváltságot élveznek, félő, hogy jogaik mód nélküli korrekciója „a száraz és beteg ágakkal a zöldellőket és hasznosakat is levágta”. Az 1635–1642 között királyi kancellárként működő, majd 1642-től esztergomi érsekként az országos politizálást talán elődeinél is jobban ambicionáló Lippay hasonlata kiválóan érzékelteti a rendek között egyensúlyozó Habsburg központi hatalom és (az 50-es évek közepéig) a vele fenntartás nélkül azonosuló klérus kormányzati felfogását. A primás a helyzetet szerfölött bonyolultnak tartja. Egyfelől – mint az előbb láthattuk – precedens teremtése miatt nem javallja a halasztó mandátum kiadatását. Másfelől arra hívja fel a figyelmet, hogy a városok a végsőkéig elszánták magukat, fegyverkeznek, szembeszegülnek a fejedelemmel, a környező megyékkel, a kálvinistákat üldözik, jobban mint valaha. Nem látja világosan milyen segítségre alapozva teszik mindezt, hiszen ha az uralkodó támogatásában bíznak, úgy alul maradnak a fejedelemmel és a megyékkel szemben, még akkor is, ha az erdélyi szász városokkal szövetkeznek – miként hírlik. A primás attól tart, hogy valójában a törökre számítanak – ami talán túlzásnak tűnik –, vagyis hogy a Porta oltalma tartja majd távol tőlük a fejedelem hadait. Ebben látja a fő veszélyforrást, és kikerülésére nem határozott intézkedést, hanem inkább színlelést (*dissimulatio*) javasol, tudniillik a vallásügyben az idő húzását azzal – a számunkra már ismert – kifogással hogy a kassai reformátusoknak kell kérni a templom helyének kijelölését, ezt mind a fejedelemnek, mind a vármegyéknek respektálniuk kell: „et per hoc tempus quoque labetur interea”. A bíraskodással kapcsolatosan pedig bizalmasan közölni lehet a nádorral, az országbíróval és a személynökkel, vagyis az ország főbíráival, hogy a városi ügyekben ne bocsássanak ki idézéseket. A kassai vezetőkkel szembeni eljárást⁵² pedig különösképpen el kell halasztani, és a vélhetően ezügyben Eperjesre induló nádor (akire a vármegyék és Pálffy Pál országbíró folyamatos nyomása nehezedett)⁵³ elutazása elé akadályokat kell gördíteni. Lippay annak ellenére, hogy a kassaiakat más városokhoz hasonlóan ő is büntetést érdemlőnek tartja számos álnokságuk miatt, azért áll szemlátomást pártjukra, mert attól tart: ha a reformátusok megerősödnek, rövid időn belül mind az evangélikusokat mind a katolikusokat el fogják nyomni, és ennek nyomán más szabad királyi városokban is erőre fognak kapni. Érdekes, mennyire más felfogást tükröz mindez, mint amit győri püspöktársa, Draskovich hangoztatott. Kettejük személyes rossz viszonya koncepcionális ellentéteken is nyugodhatott.⁵⁴

A tanácsosi véleménynyilvánítások sorában a primás *opinio*ja készült a legtöbb háttér-információ felhasználásával. Ez egyáltalán nem véletlen. A kassai eredetű családból származó esztergomi érsek a már korábban is különös figyelmet fordított Felső-Magyarország fővárosára. 1644 februárjában hosszas levélben győzködte a városi tanácsot, hogy zárja be kapuit Rákóczi hadai előtt, és garantálta a császári felmentő csapatok mielőbbi megérkezését – hasztalan.⁵⁵ Maguk a kassaiak is az 1646/1647. évi országgyűlésre a primás-helytartó (Esterházy nádor halála után) pártfogását kérték jo-

51 MOL MKL A 32 № 631 ex Anno 1648. L. Függelék 2. sz.

52 1647 évi 82. tc. CIH III 476–477.

53 Vö. MOL MKL A 27 Comitatus Abauyvariensis, № 102.

54 Lippay levele: MOL MKL A 30 № 228 ex Anno 1648. L. Függelék 3. sz.

55 Bécsben, február 24-ről keltezett magyar nyelvű levelének eredetije: Kassai Városi Levéltár [Arhiv Mesta Košic] (= KVL), Collectio Schwarzenbachiana, № 7137.

gaik megvédelmezésére.⁵⁶ Lippay támogatása *opiniója* ismeretében igencsak tetten érhető, mégsem csupán családja kassai gyökerei miatt érzett szimpátiáról van szó. Már 1648. január 3-i levelében ismételtén a jezsuiták kassai letelepítését javasolja III. Ferdinándnak,⁵⁷ és rövidesen tárgyalásokat kezdett nem egyszerűen a katolikus vallás helyzetének rendezése, hanem vélhetően ennek érdekében a kassaiakkal. Erre a megbízott Wesselényi rövid beszámolójából következtethetünk, különösen annak alapján, hogy az egri káptalan ellenérzéseiről tett tanúságot, amelyet a jezsuiták és az egyházi közélet teg tradicionális ellentétével magyarázhatunk.

Azonban Edes Na[gysá]gos Vram en mint igaz szolga mindeneket it kassan, az Varosbeliekkal regi kiuanta s ohajtota modon uegben uittem, kirul mostan nem irok, hanem maszor fundamentaliter bouen mindenekrül irok, de ha Na[gysá]god nem remedialja felek rajta ualamit epitem fel kezel, az egri kaptolon mas kezzel el ne boncsa, roncsa. Az dolgok titkosok nagjok, ki nem predikalhatni (noha Palfaluj Vramnak, Ajtaj Vramnak, és Szomogj Vramnak,⁵⁸ jelentetem hol mit, sub secreto, et sub sigilo confessionis) mindaz atal halattatak ok atal oljan szok, mikint en inet el megiek azonal pari passu fognak az kaluinistakal proccedalni, (az kit Isten nekem ne agion ernem, mert mind hitunk, s mind mar derekas dolgokban bestelensegel ualo meg besülhetetlen kart uallanan [!]). ket dologra kerem nagj alazatossan Na[gysá]godat, elsoben, irjon egi erős parancsolatot az Nemes Egri kaptolonra, egj ataljaban az templom, skola, es parochia dolgat ne mouealjak, legjenek csendessegben, ualamig Na[gysá]godat derekassan nem informalom, masikara arra, ez harom feljül meg neuezet pap uraknak az mit mondotam, legjen el tetetue sub puritate eorum Consciencia [!].⁵⁹

A primás állásfoglalása ilyen előzmények után érthető meg mélyebben, s ez nem csak azért fontos, mert a hat tanácsos közül egyedül ő vitt k ü l ö n p o l i t i k á t ebben az ügyben: a helyi szinten történő református-katolikus összefogás helyébe – a győri püspökkel és az egri káptallal szemben – egy katolikus-evangélikus szövetséget állított, így is igyekezve gátat vetni az erősebb protestáns felekezet terjeszkedésének. Az udvar ugyanis gyakorlatilag az ő, és Széchenyi veszprémi püspök tanácsai szerint járt el. A Magyar Tanács megkérdezése így nem csupán a kivárás eszköze volt, még ha az udvarhoz legközelebb álló tanácsosok véleménye került is elfogadásra.

Vagyis semmilyen hivatalos lépés sem történt, legalábbis a források hallgatnak efelől. Ezt megerősíti Csáky István szeptember 11-i, III. Ferdinándhoz intézett levele, amely szerint a városszövetség arra kérte őt, hogy eszközölje ki az udvarnál kéréseik

56 „Miel minekünkis bizonyos dolgaink lésznek az Nemes Orszagh eleött, melyek az mi meghmaradasunkatis nezik. Könyörgünk azért alazatossan, de nagy bizodalommal Na[gysá]god[na]k Varasunk[na]k meghmaradasara és szabadsagunk[na]k oltalmazasara nezendeö dolgainkat, ha mibeöl kiuantatik (a minthogy kivantatikis) az Nag[ysá]god Varasunkhoz ualo méltosagos jo akaraty, mind az mi k[egye]l[m]es Urunk eo fol[sé]ghe, s mint penigh az Nemes Orszagh és masok eleöttis, eleömozdetani, s nemellyek[ne]k ellenünk ualo panaszi ellennis minden oltalommal lenni...” Kassa, 1646. augusztus 18. KVL Collectio Schwarzenbachiana, № 7453. A primás Kassa-pártiságának csak némileg látszik ellentmondani, hogy a diétán talán nem tett mindenben a kassaiak kedvére. Pusztán abból, hogy támogatta a megyéknek a városi privilégiumok bemutatására vonatkozó követelését, amely egyébként is inkább ügyrendi, mintsem lényegi kérdésnek látszik, nemigen lehet – talán Zsibinszky elfoglult megállapításai nyomán – „közismert Kassa-ellenesség”-et tulajdonítani neki. Vö. BESSENYEI J.: *A szabad királyi úirosok*, 259–260 és 262.

57 MOL MKL A 30 № 241.

58 Mindhárman egri kanonokok.

59 1648 február 1. Eredetije: PL AS AR Capsa X, Nr. 17. cs. 9–10. fol. Az egész levelet több hibával (Pálfalvay nagyprepost helyett „palatinus”-t hoz) közölte már SZILÁGYI S.: *A linzi béke*, 608–609.

teljesítését: azaz még nem történt döntés se *pro se contra*.⁶⁰ Csáky egyébként pártfogásában részesítette a városokat. Láthattuk: Lippay primás kassai kötődései és maximalista ellenreformációs attitűdje miatt a klérus sem mutatott egységet a probléma kezelésében. Hasonlóan, közelebbről ugyan meg nem ismerhető speciális érdekek miatt, a nemesség soraiban is képviselhette magát egy, a többség megnyilvánulásaitól merőben eltérő felfogás.

A határozathozatal halogatását nagyban megkönnyítette Draskovich nádor augusztusi, majd I. Rákóczi György októberi halála, a figyelem középpontjába a nádor helyettesítése,⁶¹ s a linzi békében a fejedelem életére Erdélynek ítélet területek visszacsatolása került, amelyben Kassának kulcsfontosságú szerepe volt.⁶² A király hűségére példás gyorsasággal visszatérő kassaiak már november 2-án útnak indították követeket, hogy a kedvező helyzetet a maguk javára kamatoztassák, és már nem halasztást – az országgyűlés a nádorválasztás miatt már a közeljövőben esedékes volt – hanem számukra kedvező királyi *resolútiót* eszközöljenek ki első helyen a vallásgyakorlás, továbbá kiváltságaik, a harmincadjogok stb. védelmében, s hogy a felső-magyarországi főkapitány védelmezze meg őket különösen Abaúj és Sáros vármegye zaklatásaival szemben.⁶³ A Rákóczi halálával beállott új helyzetben – amely egyértelműen a reformátusok helyzetének meggyengülését eredményezte – Lippay primás meglehangú levélben támogatta kéréseik immár maximális teljesítését.⁶⁴ S nem teljesen hiába.

Az 1649. évi országgyűlésen a kassaiak ugyan ismét vereséget szenvedtek, de már korántsem akkorát, mint 2–3 évvel korábban. A vallásügyben teljes meghátrálásra kényszerültek. Pálffy nádor személyes jelenlétében, hosszas alkudozások után 1650-re nem csak a katolikusok,⁶⁵ hanem – amint ezt RÉVÉSZ KÁLMÁN részletekbe menően feltárta –,⁶⁶ a reformátusok is bevett vallássá lettek Kassán, sőt ezentúl Abaúj vármegye is a városban tarthatta gyűléseit.⁶⁷ Mégis: a városokat leginkább sújtó 1647-i 78. és 81. tc-be sikerült korlátozó alparagrafusokat felvételni (1649: 18. és 19. tc.),⁶⁸ a kassai vezetőket elítélő 1647: 82. tc-t eltörölték (1649: 95. tc.),⁶⁹ s a szabad-, a bánya- és a

60 MOL MKL A 32 № 610 ex Anno 1648.

61 Vö. MOL MKL A 35 № 332 Anni 1648.

62 A visszacsatolásra vonatkozó kancelláriai kiadványok: MOL MKL A 35 № 415–429 Anni 1648

63 Levelük az uralkodóhoz és a követeknek adott utasítás: MOL MKL Litterae Civitatum (A 28), Civitas Cassoviensis, № 61.

64 Levele III. Ferdinándhoz (Nagyszombat, 1648. november 24.). MOL MKL A 30 № 217.

65 A ferencesek, az egri káptalan (1649: 38. tc. CIH III 545–547.) és püspökség mellett 1654-ben a jezsuiták is megjelentek, akiknek kollégiuma mellett Kisdy Benedek 1657. évi alapításával valójában egy egyetem (*Studium Universale, Academia*) is létesült. WICK BÉLA: *A jezsuita rend története Kassán* (Klly. a Katholikus Lelkipásztor című folyóiratról), Pozsony 1931, 13–15.

66 Révész K.: *Százéves küzdelem*, 66–79. A 1649 során történetekre a RÉVÉSZ által kiaknázott KVL mellett a MOL számos olyan forrást őriz még, amelyek számos ponton kiegészítik eddigi ismereteinket: MKL A 33 Fasc. 13, № 125. № 132 [mellékletekkel]. № 133 [mellékletekkel]. № 145 [mellékletekkel]. № 153 [mellékletekkel] № 168 [mellékletekkel]. № 191. № 217 [mellékletekkel]; valamint MKL A 35 № 250. № 301. № 314. № 375. № 383. № 403. № 404. № 445. № 447; továbbá 1650-re A 32 № 687 ex Anno 1650.

67 Az 1647: 18. és 19. tc-t az 1649-i 12. tc. erősítette meg súlyos szankciók kilátásba helyezésével. (CIH III 532–533.) Az 1649. évi 21. tc. 600 Ft bírsággal fenyegette meg Kassát, ha megint elszabotálja a beköltözést elrendelő 1647: 109. tc. érvényesítését. CIH III 494–495 és 536–537.

68 CIH III 534–537.

69 CIH III 570–571.

szlavonországi városok kiváltságait több kedvező kitétel kíséretében, külön törvényben erősítették meg (1649: 15. tc.).⁷⁰ A nemesi előjog sérelemmentességét ki mondó korlátozó záradék e rendelkezés erejét részben korlátozta, de az általános megfogalmazás tág teret hagyott az esetleges további törvényértelmezési huzavonának. Kassának az 1647. évi 19. tc. obstrukciójára kihegyezett taktikája, a vallásügy előtérbe helyezése a lehetőségekhez mérten eredményesnek bizonyult. S bár az eddigi kutatás a főbb tendenciákat helyesen állapította meg, korántsem lehet az 1647. évi városellenes törvényeknek akkora gyakorlati jelentőséget tulajdonítani, mint eleddig. A fentebb elősorolt történések bizonyítják: a szabad királyi városok polgársága nem lebecsülendő teljesítményre volt még képes a 17. század derekán.⁷¹

FÜGGELEK^a

1.

Győr, 1648. június 3.

Draskovich György győri püspök, királyi tanácsos III. Ferdinánd királyhoz

(Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae Privatorum (A 32), N: 666 ex Anno 1648. – s.k.)

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas, Domine, Domine Clementissime.

Iubet Maiestas Vestra, ut opinionem meam perscribam ratione quinque Civitatum superioris Vngariae, ac in particulari Civitatis Cassoviensis prorogatorium mandatum expetentium, quo executio novorum articulorum contra dictas Civitates editorum usque ad futura Comititia differatur.

Mea quidem tenuis opinio ac sententia, Sacra Maiestas, ea est, ut articulis illis satisfiat, executioni mandentur, et nulla prorogatio concedatur, ob hasce rationes. 1°. quia referendo sese Maiestas Vestra ad articulos errare non potest, nemo quicquam Sacratissimae Maiestati Vestrae iure poterit obcere. 2°. quia Maiestas Vestra promisit in ipsismet articulis, quod eos et ipsamet observabit, et per omnes alios observari faciat. 3°. prout nunc articulus 19. statuit Helveticae sive Calvinisticae confessionis exercitium Cassoviae, ita etiam articulus 18. in eadem Civitate decrevit exercitium religionis Catholicae: quod si ille articulus infringetur vel prorogabitur, ita huic quoque facile poterit contingere, unde religio Catholica graviter patietur. 4°. si in multis locis Helvetica lues, vigore novorum articulorum admissa est, etiam ubi nunquam antea

70 CIH III 534–535.

71 Teljes visszaszorulásukról talán csak 1687 utánól lehet beszélni. Vö. KOSÁRY DOMOKOS: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest 1983², 46.

72 Az iratokat klasszikus latin helyesírással hozom. A megszólításoknál és a névszóknaál azonban meghagytam a nagy kezdőbetűket, s ugyancsak megtartottam néhány a korra jellemző, szóközből előforduló sajátosságot (pl. *litterae*, *obcere* etc.) – A *Ráday Gyűjtemény évkönyvében* (VIII, 253–278) – a kéziratok sajnálatos elcserélődése folytán – a dolgozatnak egy korábbi, s a forrásokövegeket tekintve összeolvasatlan változata látott napvilágot. Jelen közlést emiatt elengedhetetlennek tartottam.

fuit, uti hic (proh dolor) Iaurini: cur non admittatur in Civitate Cassouiensi, in qua antea quoque viguit, et absque hoc tota est haeresi infecta. 5°. praedictae quinque Civitates, ac praecipue Cassouiensis omnium in Vngaria rebellionum est origo, caput ac sedes, ideoque nullam Sacratissimae Maiestatis Vestrae gratiam aut prorogationem merentur. 6°. nullum maius detrimentum religio Catholica patietur per Calvinisticum exercitium, quam si tantum Lutheranum exercitium habeatur, quia idem Daemon est uterque. 7°. quin potius politica ratio suadet, plures sectas Cassouiae praesertim permittendas esse, nam si tantum unam sectam Lutheri sequentur, erunt magis unanimes ac fortiores contra Catholicos: quod si etiam Calvinistica secta inducetur, mordebunt illi quidem acriter seipsos, Catholici vero tanto maiori tranquillitate fruentur. 8°. et quia absque dubio Princeps Transylvaniae pertinacissimus Calvinista, Cassouiae in suo dominio, Calvinistas armis etiam proteget ac tuebitur; si Sacratissima Maiestas Vestra ad favorem Lutheranorum non permittet articulum pro Calvinistis editum, per mandatum prorogatorium executioni dari; facile his temporibus oriri poterit occasio novae dissensionis ac pugnae inter Maiestatem Vestram et dictum Principem: quae omnino vitanda est. Itaque articuli illi exequendi sunt, et nulla prorogatio concedenda. Commendo me gratiae ac clementiae Sacratissimae Maiestatis Vestrae quam humillime. Iaurini 3. Iunii 1648.

Sacratissimae Maiestatis Vestrae

Humillimus Capellanus

Georgius Draskovith
Episcopus Iaurinensis m.p.

2.

Nagyszombat, 1648. június 3.

Széchenyi György veszprémi püspök, királyi tanácsos III. Ferdinánd királyhoz

(Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae Privatorum (A 32), N: 631 ex Anno 1648. – eredeti)

Augustissime Imperator, Domine, Domine Clementissime.

In proxime praeteritis huius regni Comitibus, quinque illis Civitatibus Superioris hungariae [!] praeiudiciosa quaedam conclusa fuisse, certissimum est, et in particulari Civitas Cassoviensis, quod exercitium Helveticae Confessionis admittere nolit, excusationem videtur habere, tum ex eo, quia neque antea tale exercitium publicum ibi fuerit, tum quia ipsi Cives illius sectae id non postulent, nihilominus executionem novellorum illorum Articulorum medio benigni mandati prorogatorii Vestrae Sacratissimae Maiestatis ad futura usque Comitibus differi et prorogari non adeo suaderem, ne forte daretur occasio conquerendi, quasi Vestra Sacratissima Maiestas nolit effectuari articulos, siquidem quod in uno viderint, id in aliis etiam fieri suspicarentur. Verum censerem humillime, committendum esse hoc negotium Illustrissimis Comitibus Palatino Huius regni et Iudici Curae Vestrae Sacratissimae Maiestatis, qui per modum amicabile compositionis sese inter dictos Cives Cassovienses et Comitatus Comitatibus AbaVyuar interponerent, et auditis iis, quae utrinque afferentur, ea complanare

placide modis omnibus adlaborarent, et tandem quicquid concluderent, id Vestrae Sacratissimae Maiestati referrent altius et exactius determinandum et disponendum. Caeterum Sacratissimam Maiestatem Vestram diutissime feliciter regnantem et triumphantem valere desiderans. Datum Tyrnauiæ die 3 Mensis Iunii Anno Domini 1648.

Sacratissimae Maiestatis Vestrae

[s.k.:]

Humillimus Subditus et Capellanus

Georgius Széchényi
Electus Episcopus
Wesprimiensis m.p.

3.

Pozsony, 1648. június 4.

Lippay György esztergomi érsek, királyi tanácsos III. Ferdinánd királyhoz

(Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae Archiepiscoporum (A 30),
N: 228 ex Anno 1648. – s.k.)

Sacratissima Caesarea ac Regia Maiestas, Domine, Domine Clementissime.

Instantiam quinque Civitatum liberarum apud Maiestatem Vestram plenam esse difficultatibus et valde intricatam non diffiteor. Ex una enim parte, licet indigerent Civitates emendatione in multis, utpote qui plus aequo inolescere et privilegiorum suorum occasione Nobilitarem libertatem intra moenia opprimere viderentur. Haec tamen eorum correctio modum plane excessit, et cum aridis ac nocivis ramis, viridia quoque et utilia amputavit.

Caeterum ut Maiestas Vestra dilatorio eiusmodi mandato Regni totius ac sua statuta subpendat, vel etiam executionem tollat, non existimo id posse fieri absque laesione libertatum et iurium Regni, et hac semel aperta ianua nihil certum, nihil stabile et constans in Regni constitutionibus esse posset, sed omnia ulteriori dispositioni ac suspensioni Regiae in Cancellaria paterent, quod ipsi nolent admittere.

Ab altera vicissim parte civitates istae videntur ad extrema se resolvisse, et armis se paratos esse defendere iura sua haud obscure iactant, imo et contemnunt tum ipsum principem et eius mandata, tum etiam vicinos Comitatus, et magis quam unquam studiosos Calvinistas, aliosque huius sectae assecclas verberibus et contumeliis afficiunt, processusque Comitatum impediunt, qua spe et praesidio freti non satis assequor, cum ipsi principi et Comitatus tanto magis si auxilia Maiestatis Vestrae accedant, resistendo, sint impares, etiamsi quod communiter fertur aliarum civitatum imo et Saxoniarum in Transylvaniam quibus ligam invisisse feruntur vires et arma componantur.

Suspicio magis in Turcarum subiectiones ipsos confidere, et eorum patrocinio ab armis forte principis defendi. Ex istis igitur et similibus causis, rem hanc satis difficilem et perplexam esse existimo.

Mea igitur tenui opinione, si Maiestas Vestra ex rationibus recensitis gratiam aliquam intendit facere, et istis civitatibus favere, id non expresso suo mandato et dilatorio decreto faciat, sed potius conniventia quadam aut dissimulatione, in quo ut clarius meipsum explicem, in negotio religionis habent ipsi plausibilem rationem Cassouienses, eo quod expresse in articulo contineatur, quod ad instantiam Civium debeat Calvinismo templum assignari, iam quia id non petunt cives, imo recusant, mitigato etiam principe potest hoc in defensionem civium applicari et tam principi, quam Comitatus obici, et per hoc tempus quoque labetur interea.

Si Maiestas Vestra in altera quoque parte petitionis ipsorum ne iudices Regni adversus eos mandatis configant, velit habere benignam rationem, poterit id ad partem confidenter sive aliquo decreto dilatorio, tribus Regni Iudicibus, Palatino, Iudici curiae, et personali intimare, ne saltem ad mandata cum evocatione procedant. Tanto magis in tertio contra primores Cassouiensium, in articulo intimatam inquisitionem differre, Domini quoque palatini Eperiessium descensui varia nec vana obstacula obversari.

Et haec quidem ita si Maiestas Vestra inclinata sit, ac nonnihil in partem civium propendere, eisque gratiam facere velit. Alioquin certe Cassovienses meriti sunt quasvis poenas ob ipsorum perfidiam nec aliae civitates fuerunt sine culpa, et iusto dei iudicio, per principem, ob quem perfidi et rebelles fieri non dubitarunt castigantur. Verum est et alterum, si Calvinismus Cassouiam introductus fuerit, Lutheranos ab iis et Catholicos brevi opprimendos, et Cassouiae exemplo etiam in alias liberas civitates, pedem imposituros, crudos istos est [!] sanguineos Calvinistas.

Servet Deus Maiestatem Vestram in annos quamplurimos incolumem et gloriosam. Posony, 4 Iunii 1648.

Maiestatis Vestrae Sacratissimae

Humillimus Capellanus
Georgius Lippay
Archiepiscopus Strigoniensis m.p.

4.

Varasd, 1648. június 5.

Zrínyi Miklós horvát bán, királyi tanácsos III. Ferdinánd királyhoz

(Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Propositiones et opiniones (A 33), Fasc. 16, ad N= 44. – eredeti)

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas, Domine, Domine Clementissime.

Fidelitatis, ac fidelium servitiorum meorum in gratiam Vestrae Sacratissimae Maiestatis demissam subiectionem.

Benignas Vestrae Maiestatis Sacratissimae literas cum eo, quo par est, honore, ac reverentia in eo accepi, ut opinionem meam super prorogatoriis per quinque Civitates superioris Hungariae postulatis, Vestrae Maiestati Sacratissimae perscriberem.

Et quantum ad Articulum 19 ultimae Congregationis de Templo, Parochia et Scholae [!] pro Incolis Helveticae Confessionis in Civitate Cassoviensi conditum, certe bonum et desiderandum esse putarem, si progressus eiusmodi adversarum Catholicae Religioni Confessionum, non solum prorogatoriis, sed etiam aliis modis sine maiori

periculo et damno, ac salva tranquillitate publica impediri posset. Sed quia ille articulus ad querulosam non tantum Incolarum Civitatis Helveticorum, sed etiam Regnicolarum instantiam conditus est, et Civitatem Principi resignatam tangeret, verendum est, ne maior aliquis exinde motus sequatur, ac proinde videretur minus malum tolerandum. Deinde admissis contra executionem Articuli 19, contra Helveticos prorogatoriis mox illa eadem Civitas, eo exemplo contra Catholicos etiam, et adversus articulum 18 immediate praecedentem, a Principe, vel Prothonotario Helveticae Confessionis illic constituto, similes prorogatorias sollicitare, et obtinere posset, unde forte Catholicae Religioni maius subsequeretur detrimentum. Demum, quia Vestra Sacratissima Maiestas, in puncto quinto postremi Diplomatis, et in Conclusionem eiusdem ad Constitutionem et observationem talium articulorum sese in Verbo Regio etc., clementer obstrinxerit, videretur de communi Iure, id quod semel admissum est et sine periculo tolli non potest, tolerandum, et Dei correctioni relinquendum esse, quia pacta etiam Haereticis dicerentur servanda, licet non facile concedenda.

Quantum vero ad alios articulos contra Civitates in aliis Politicis conditos ex Decretis Regni constaret, privatis ipsorum privilegiis, per publicum Statutum derogari potuisse. Deinde articulus 81 postremae Diaetae Conditionem ipsorum non deteriorem, sed aequalem Nobilibus faceret, et alioquin indignum, et minus iustum foret, si infimus Civitatum Status pro maleficiis et potentiis per ipsas patratu maiori aliqua, quam reliqui superiores Status libertate frueretur, et per hoc maiorem habeat ad patranda eiusmodi animum et licentiam. Quare etiam existimarem Prorogatorias eiusmodi in praeiudicium reliquorum trium Statuum contra reliquos articulos et publica Statuta concedendas non esse. Quod tamen altiori Vestrae Sacratissimae Maiestatis Iudicio demisse submitto, et mea humillima obsequia gratiae Vestrae Sacratissimae Maiestatis sub`cio, florereque et regnare Vestram Sacratissimam Maiestatem diutissime et foelicissime ex animo desidero. Varasini, die 5. mensis Iunii, Anno Domini 1648.

Sacratissimae Maiestatis Vestrae

Humillimus, ac perpetuo fidelis Servitor

[s.k.:]

C. Nicolaus a Zr

[Kívül:]

Sacratissimae Romanorum Imperatoriae, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae et Sclauoniae etc. Regiae Maiestati etc. Domino Domino mihi Clementissimo. [P. H.]

5.

Szécsény, 1648. június 8.

Forgách Ádám bányavidéki főkapitány, királyi tanácsos III. Ferdinánd királyhoz

(Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae Privatorum (A 32), N: 626 ex Anno 1648. – eredeti)

Sacratissime Imperator, Domine, Domine clementissime.

Benignas literas Vestrae Maiestatis de dato 15 elapsi Mensis Maii, hic in lustratione Confiniorum existens, hodie humillime accepi, in quibus Vestra Maiestas clementer intimat, querulose exposuisse cives quinque liberarum Regiarum Civitatum in superiori Hungaria, esse nonnulla in proximis Regni Comitibus edita Statuta, antiquis Privilegiis et libertatibus ipsorum praeiudiciosa et contrariantia, ac in particulari quidem Civitatem Cassouiensem urgeri a Comitatu Abau'variensi, ut iuxta eadem Statuta novissimae Diaetae, locus idoneus et sufficiens pro Templo, Parochia et Schola Helvetiae Confessionis Concivibus et incolis eiusdem Civitatis assignetur, demisseque eosdem Civitatenses instituisse executionem earundem Constitutionum ad futura usque Regni Comitibus differri et prorogari, ad idque Vestram Maiestatem inter alios suos Consiliarios et meam tenuem opinionem pro ulteriori Resolutione perscribendam clementer mihi demandare.

Quae res, Clementissime Domine, cum uti altiores, quam ego tenui opinione mea concipere possem, videatur habere considerationes, ita vix suadere possum ad hanc, vel illam partem potius, Vestra Maiestas Sacratissima clementer sese resolvere dignabitur, ponderando tamen circumstantias rei et sequelas, non dubito, quin sentiant iidem Civitatenses moderna Statuta praeiudicari antiquis ipsorum libertatibus, sed utinam, Clementissime Domine, non haberemus plura etiam eiusmodi Statuta, quibus antiquas libertates et consuetudines nostras praecipue in negotio Religionis, non nihil laesas et turbatas sentiremus, ad quae tamen, cum Vestra Maiestas Sacratissima pro qualitate illius temporis non tantum sese, sed et alios fideles suos firmiter observanda sub verbo suo Regio in Confirmatione Articulorum clementer obligavit, observare cogimur, et si nos, qui sumus domini terrestres non minorique, quam reliqui Status et Ordines libertate et Privilegiis utimur, prorationem executionis superinde editorum Articulorum urgere non possimus, non video rationem, quare dictae Civitates, et praecipue Cassouia possit urgere, nisi si forte recenter extincto incendio, fomentum ignis subministrare intendat; patiat, Clementissime Domine, legem ipsam, quam ipsamet causavit, si enim iidem Cassovienses per conniventiam et solitam defectionem ipsorum viam huc ad nostras partes parti adversae non aperuissent, minime ad Stabilianda eiusmodi Statua Regnum accedere coactum fuisset, acceptum sibiipsis [!] referant, si quid in eo nunc se se iniuriari sentiunt, in quo sub imperio Vestrae Maiestatis se se ipsos absque omni iniuria fuisse gestiebant, praestat eos aliquid in eo pati, in quo et nos omnes pati causaverunt, quam ut antequam Comitibus celebrentur, recenter et adhuc vix bene sanatum vulnus Regni refricetur et recrudescat, unde enim et hactenus magis, quam ex non observatione eiusmodi Statutorum occasio tot malorum, quae et novissime passi sumus, causabatur, unica talis scintilla, magnum iterum inter tot bellorum tempestates, in Regno excitare poterit incendium.

Haec est, Clementissime Domine, tenuis de petitis et exigua opinio mea, stabit tamen in clementi arbitrio Vestrae Maiestatis, qualiternam ipsis pro bono etiam pacis et tranquillitatis Regni et praecavendis malis sequelis se se resolvere clementer dignabitur. Servet Deus Vestram Maiestatem Sacratissimam diutissime salvam et incolumem. Datum in praesidio Szecheniensi, die 8. Iunii. A^{nno} 1648.

Sacratissimae Maiestatis Vestrae

[s.k.:]

Humillimus, ac subiectissimus servus

Comes Ad. Forgach m.p.

[Kívül:]

Sacratissimae Romanorum Imperatoriae, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Regiae
Maiestati etc. Domino Domino clementissimo. [P. H.]

6.

Galánta, 1648. június 16.

Esterházy Dániel cseszneki kapitány, királyi tanácsos III. Ferdinánd királyhoz

(Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae Privatorum (A 32), N: 622 ex
Anno 1648. – eredeti)

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas, Domine, Domine Clementissime.

Fidelitatis ac fidelium servitiorum meorum in gratiam Maiestatis Vestrae Sacratissimae humillimam, perpetuamque subiectionem.

Intellexi humillime ex benigno Maiestatis Vestrae Sacratissimae mandato ex Arce sua Pragensi decima quinta die mensis Maii proxime praeteriti ad me dato supplicare Maiestati Vestrae Iudices et Iuratos Cives quinque Liberarum Civitatum superioris Hungariae, quatenus dignaretur Maiestas Vestra Sacratissima Executionem nonnullorum Articulorum in proxime praeterita Regni Diaeta de Liberis Civitatibus, et in particulari de loco idoneo et sufficienti pro Templo, Parochia et Schola Helveticae Confessionis Concivibus et Incolis in Civitate Cassoviensi assignando editorum medio benigni Prorogatorii Mandati sui ad futura usque Comitia differri et prorogari; gratioseque cupere Maiestatem Vestram exinde meam quoque exilem opinionem dari.

Volens itaque benigno Maiestatis Vestrae Sacratissimae Mandato pro debita fidelitate obsequens esse, paucis, ne fusus sim, scribo advertere me praenominatos quinque Civitatum Iudices et Cives omnes omnino Articulos tam in communi de iis in proxima Diaeta publica conditos, quam etiam in particulari Articulum decimum nonum, eorumque Executionem ad futura usque Comitia prorogari velle.

Quantum igitur ad Articulos in communi de Civitatibus editos; certa est Regula Iuris, Clementissime domine, leges sine Executione nullius esse firmitatis: Accedit, Leges et statuta ex antiqua Libertate ac Consuetudine istius Regni Maiestatis Vestrae Sacratissimae Hungariae condi per populum et Regem, et quemadmodum neque Populus absque Regio consensu, neque Rex absque Populo publica statuta condere firmiter potest, ita tenui meo Iudicio existimo Leges iam et statuta per Regnum condita et per Regiam Maiestatem confirmata, eorumque Executionem non posse vel debere prorogari sine aliquo praeiudicio Dominorum Regnicolarum, praesertim nobilitatis, quorum Libertas alioquin per Cives Liberarum Civitatum in medio eorum satis debilitata, in iisdem statutis potissimum roboratur.

Ad haec pro moderni temporis ratione Tricesimarum quoque modalitas in iisdem Statutis et Articulis praescribitur, et non nihil medio tempore decederet proventibus Maiestatis Vestrae Sacratissimae Regiis ex parte iam ad exhaustos Confiniarios per Maiestatem Vestram benigne deputatis, si instantiis dictorum Civium satis fieret. Non

dubito autem Maiestatem Vestram clementer velle, ne quid ex Proventibus publicis Regisque ad Confinia ordinatis pauperrimis Confinariis desit. Ex quibus resolutionem ad hoc postulatam dictorum Civium ad futura usque Comititia in praesentiam Dominorum Regnicolarum re'ciendam esse, eosque illuc relegandos demisse putarem, ubi scilicet similium difficultatum complanationes fieri consueverunt; salvo tamen Maiestatis Vestrae Sacratissimae altissimo ac aliorum quoque Iudicio.

Ad Articulum Decimum nonum subiungo decerni quidem in eo Articulo, ut in Civitate Cassouiensi locus idoneus et sufficiens pro Templo, Parochia et Schola Helveticae Confessionis Concivibus et reliquis earum Incolis assignaretur: Verum tamen, quod hanc assignationem, vel locorum demonstrationem non petentibus, vel non postulantibus Concivibus et Incolis Cassoviensibus Helveticae Confessionis, Vice Comites et Iudices Comitatum, aut ipse Comitatus urgere possit, nihil de eo in Praecitato Articulo reperio, sed quod dumtaxat Concivibus et Civitatem Inhabitantibus locus is assignari debeat; Ex quo facile elicitur non ad aliorum, sed ipsorummet instantiam iuxta Regni Constitutiones id fieri debere. Cum autem id Concives et Incolae Civitatis Cassoviensis Helveticae Confessionis non urgeant in Comitatu, quin se potius maiori Templo et moderna Parochia ac Schola contentos esse fateantur, Articulum praecitatum in praenotatum sensum declarandum censerem Comitatu, eumque per Maiestatem Vestram Sacratissimam dehortandum, ne Articulum in diversum sensum traheret, sed ab huiusmodi impetitionibus supersederet, quo scilicet hac ratione occasio aliis quoque Comitatibus hoc exemplo idem faciendi praescinderetur. Haec habui Maiestati Vestrae Sacratissimae in praemissis ad benignum Eiusdem mandatum humillime rescribenda, sub'ciendo ea sapientissimo Maiestatis Vestrae iudicio. Eandem in reliquo in Annos complures foelicissime regnare et florere desiderans. Datum in Galantha die 16 Iunii. Anno 1648.

[s.k.:]

Sacratissimae Maiestatis Vestrae

Humillimus servus ac subditus

Daniel Esterházi m.p.

PÉTER TUSOR

ASPIRATIONS BY THE NOBILITY AND THE URBAN MIDDLE CLASSES TO PROMOTE THEIR OWN INTERESTS AS REFLECTED IN THE PROCESS LEADING TO THE ESTABLISHED STATUS (RECEPTA RELIGIO) OF BOTH ROMAN CATHOLICISM AND CALVINISM IN THE LUTHERAN TOWN OF KASSA

(THE CONCILIUM HUNGARICUM AND THE CAUSE OF RELIGION IN 1648)

The delegates of the town of Kassa had to leave the 1646/1647 assembly of the Estates empty-handed. They were unable to follow the instructions given to them by the town council, i.e. to prevent by all means in their power that the bills interfering with the town's privileges could be passed.

It seems best to take up the thread of narration in 1648, when the application sent by the town of Kassa or rather the league of the towns of Northern Hungary arrived at the royal court which happened to stay in Prague at the time. On this occasion, the towns put down in writing their re-

quest that the enforcement of the laws interfering with their interests as citizens of the free royal borough of Kassa should be left in abeyance until the convocation of the next Diet.

The aim of the obstructive tactics employed by the citizens of Kassa was not the protection of their Lutheran faith alone, and this was particularly true of the kind of procedure they had chosen to achieve this aim. They realized that the legal procedure for the protection of their faith might be usefully serving their other interests, too. As religion was in the focus of public attention at the time, debates concerning religious matters were considered acceptable and proper by the authorities, while debates of civic rights may have been found objectionable. It was no accident that the other towns of the region sided with Kassa, considered to be the capital of Northern Hungary. If they had succeeded, other provisions of the 1646/47 Diet might have been challenged, Article 78 in particular, which seriously menaced the economic competitiveness of the towns by supporting the nobility's efforts to gain ground within them. The citizens' fight was focussed on guarding their civic privileges vigilantly rather than on the rejection of Calvinist aspirations to become an established denomination in the town. This is clearly demonstrated by the fact that the citizens of Kassa would have been willing to come to terms with the Catholics by special agreement, while they were adamant in refusing to agree with their Protestant brethren, the Calvinist gentry of County Abauj, and this assumption is also supported by the not altogether hostile attitude towards their aspirations by the royal court, the traditional ally of the urban middle classes against the nobility in Western Europe.

On 15th May 1648 the Hungarian Chancery issued four documents concerning the matter, signed by Emperor Ferdinand III. The first was addressed to County Abauj, cautioning the nobility against urging the question of Calvinist freedom of worship in the town. Two letters were written to Prince György Rákóczi, of which the first had never arrived to its destination, because the citizens of Kassa begged the king to make some changes in it, and the fourth letter was sent to the members of the royal council, to ask their opinion about the advisability of admitting Calvin's followers into Kassa. It is worth mentioning that the nobility seems to have been interested in the curtailing of civic privileges regardless of their or the citizens' religious affiliation. Fourteen councillors in all received a summons from the king, among others the archbishop of Esztergom, György Lippay, the ban of Croatia, Miklós Zrinyi, the captain general of the mining country, Ádám Forgách, the bishop of Veszprém, György Széchényi, and the bishop of Győr, György Draskovich. It is not quite clear why these particular prelates and magnates were chosen by the king to give their opinion. About half of these high dignitaries sent their answer to the king by return of post. The answer of the others may have been lost or never sent. Not one of the six councillors who had sent an answer recommended that the request made by the citizens of Kassa should be fully granted, i.e. that the monarch should leave in abeyance the enforcement of the articles objected to by the citizens, by issuing a diploma, until the convocation of the next Diet. Most of these consiliarii, however, treated the denominational question at length. It seems from the opinions given by them that the councillors had gained their knowledge of the citizens at the Diets and had no well-founded background information about the matter except for the text of the laws in question. Their ambiguous attitude was motivated by distrust, of both Protestant denominations, and of the citizens of Kassa, because of their having sided with Prince Rákóczi earlier. They probably did not want to harm the interest of the Catholic population, but what seems to have been even more important to them was their reluctance to set a precedent for the citizens of Hungary to subvert the rule of feudal law at will, because in their opinion even the citizens' existing privileges were disturbing and sometimes offensive to those of nobles birth, who had to find, much to their dismay, that the city dwellers were „almost” equal to them.

Though Prince Rákóczi's death and the consequent loss of prestige for Transylvania weakened the Calvinists' position and the town of Kassa soon returned to its allegiance to the Habsburgs, while during György Rákóczi's lifetime it was practically under the sway of the Protestant Prince of Transylvania, by 1650 both the Calvinists and the Roman Catholics succeeded in establishing themselves as accepted denominations in the town. Regardless of their failure to restrain the Calvinists and the Roman Catholics in gaining ground in the town, the action of the citizens of Kassa and their partial success show that the citizens of free royal boroughs could still exercise considerable influence and were still an important factor in Hungarian political life even as late as the mid-seventeenth century.

KELEMEN MIKLÓS

A BUDAPESTI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETE

A budapesti egyházközség életében három korszak különböztethető meg.

Az első 1867-től 1899-ig tart. Ez az egyházközség hős-kora, mely a fiókegyházközség alakulástól Gál Miklós lelkési szolgálatának végéig tart.

A második 1899-től 1940-ig számítható. Ez az egyházközség fénykora, melyet Józan Miklós lelkési szolgálata jelent.

A harmadik 1940-től napjainkig tart. Átmeneti kor, melyre a politikai határváltozások nyomják rá bélyegüket. E kor legfőbb törekvése a fennmaradás, illetve a megújulásra való törekvés.

I. rész.

A mai Magyarország területén a 16. századok követően az unitárizmus a 19. század második felében jelentkezik, a politikai területváltozások függvényeként.

Magyarország és Erdély területi egyesítését az Unió-országgyűlés mondja ki. Az unitárius vallás szabad gyakorlását a pozsonyi országgyűlés (1848) XX. törvénycikke biztosítja. Ez teszi lehetővé, hogy az Erdélyi Királyi Főkörmányszék megszűnésével Budapestre költöző unitáriusok vallásukat zavartalanul gyakorolják. A pozsonyi országgyűlést követően majd két évtizeddel, az 1867. évi „kiegyezés” teszi lehetővé a budapesti egyházközség megalakulása felé megtévő első lépéseket. Ennek első mozzanatai a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba kinevezett lelkész-tanár, Buzogány Áron névéhez és munkásságához fűződnek.

A Budapestre kerülő Buzogány Áron széleskörű kapcsolata révén értesül a Kolozsvárról Budapestre költöző unitáriusokról. Kapcsolatba lép velük és amikor 1869. június 10-én gyermeke megkeresztelésére Budapestre jön Ferencz József, akkori kolozsvári lelkész, lehetőség nyílik – a Kálvin téri református templomban – nyilvános unitárius istentisztelet tartására. Ezen az istentiszteleten nemcsak a budapesti unitáriusok vesznek részt, hanem szép számú más vallású érdeklődő is. Az istentisztelet szónoka, Ferencz József, egyházi beszédében ismerteti az unitárizmus lényegét, az Unitárius Egyház múltját és jelenbeli működését. Látva hallgatóságának az unitárizmus iránti érdeklődését, ígéretet tesz újabb istentisztelet tartására.

1869–71 között fokozódik az unitárizmus iránti érdeklődés. A kolozsvári lelkészeknek Budapesten tartott istentiszteletei, Buzogány Áronnak missziós tevékenysége, vallási kötöttségektől való szabadulás kívánalma felvillantja egy jövőbeli budapesti Unitárius Egyházközség létesítését.

1873-ban Budapestre látogat a bécsi Világkiállítás három külföldi unitárius résztvevője: Edward Everett Hale bostoni lelkész, John Tretwell és Miss Emma Southwick. Hazájukba visszatérve jelentést tesznek az unitarizmus iránti érdeklődésről és mozgalmat indítanak egy Budapesten létesítendő unitárius egyházközség érdekében.

1875-ben a budapesti unitáriusok kidolgozzák alapítandó fiók-egyházközségük szervezeti szabályzatát. Kimondják egy, a kolozsvári egyházközséghez tartozó „fiók-egyházközség” alapítását, melynek tagjai Budapesten és a közeli vármegyékben lakó unitáriusok. A fiók-egyházközség évente két közgyűlést tart. Ügyeit a keblitanács intézi. Lelkésze a kolozsvári első lelkész, aki évi két budapesti szolgálatáért tiszteletdíjat és útiköltség térítést kap.

A kolozsvári Püspökség jóváhagyja a budapesti unitáriusok fiók-egyházközséggé szerveződését és szervezeti szabályzatát az *Egyházi Képviselő Tanács* (EKT) (1876. jan. 6.). A fennálló törvények értelmében a budapesti fiók-egyházközség része a kolozsvári egyházközségnek. A kolozsvári anyaegyházközség gondoskodik adminisztrációjáról és az istentiszteleti szolgálatokról.

A fiók-egyházközség hivatalosan 1876 húsvét 1. napján alakul meg. Lelkész-titkára Buzogány Áron miniszteri titkár, gondnoka Hajós János belügyminiszteri osztálytanácsos, pénztárosa Végh József országos alleltartó. Az alapító tagok száma 66 fő. Ebből Budapesten lakik 42, vidéken 24 fő.

A fiók-egyházközség anyagi alapját az alapító tagoktól befolyó önkéntes adomány képezi. Ehhez járul a kolozsvári központú Unitárius Egyház 100,- Ft-ja, melyet az 1. világháború végéig minden évben folyósít.

1876-ban br. Baldácsi Antal r.k. vallású főúr a protestáns – így az unitárius – egyházkerületek javára alapítványt létesít. Ennek aláírója (1876. okt. 19.) unitárius részről Ferencz József püspök és Daniel Gábor főgondnok. Az alapítvány aláírását követő vasárnap, okt. 22-én Ferencz József püspök istentiszteletet tart a Deák téri evangélikus iskola dísztermében. Ezen istentiszteleten 44-en vesznek úrvacsorát. A nem unitárius hallgatóság sorában – többek között – ott van Jókai Mór és Szász Károly írók, Ballagi Mór nyelvész, Farkas József kegyesrendi tanár.

A következő években a fiók-egyházközség szervezeti törvénye értelmében a szószéki szolgálatot a kolozsvári lelkészek végzik.

A hívek lélekszámának gyarapodása és az unitárius tanok iránti fokozódó érdeklődés szükségessé teszi egy lelkészi állással egybekötött anyaegyházközség létesítését. Ennek feltételeit megtárgyalja az 1879. évi székelykeresztúri Zsinat, melynek angol vendégei is pártfogolják egy leendő budapesti anyaegyházközség felállítását. Ennek érdekében Ferencz József püspök kapcsolatba lép a londoni és a bostoni unitáriusokkal, akik 100–100 Fontsterling támogatást ajánlanak fel a budapesti anyaegyházközség létrehozására.

A szándék és az anyagi támogatás meghozza gyümölcsét.

A budapesti fiók-egyházközség 1881. ápr. 14-én „anyaegyházközséggé” alakul. Első lelkésze Derzsi Károly, addigi tordai lelkész-tanár, aki a budapesti anyaegyházközségbe 1881. okt. 2-án foglalja el lelkészi állását. Ünnepestes beiktatása a Deák téri evangélikus iskola dísztermében zajlik le Ferencz József püspök és az új tordai lelkész, Albert János szolgálatával. Ezen az istentiszteleten 202 fő vesz részt. Úrvacsorával 70 fő él.

Derzsi Károly – a Koháry utcai épület elkészültéig – az egyházközség által biztosított Víziváros (Buda) Fő út 8. sz. 3. emeletén lévő 4 szobás bérlakásban rendezi be lelké-

szi irodáját. Ezért a bérletért az egyházközség évi 626,- Ft 75 Krajcárt fizet. A lelkész fizetése évi 1.600,- Ft, de ez 1887-től – személyi pótlék címén – kiegészül 1.700,- Ft-ra. Ez a 100,- Ft-os kiegészítés biztosítja a lelkész egyre növekvő teendőinek végzését. Ugyanis a lelkész teendői nem szorulnak pusztán az istentisztelet és az adminisztratív munkák végzésére.

A korabeli Budapest nagy kiterjedésű település, melynek intézményei a Duna pesti oldalán létesülnek. E városrészben lakik az unitáriusok túlnyomó többsége, akikkel a személyes kapcsolat fönntartása – az akkori közlekedési viszonyok és a nagy távolságok miatt – nem kis problémát jelent. De a budapesti egyházközség lelkészének munkássága kiterjed az egész akkori Erdélyen kívüli ország területére. A jegyzőkönyvek tanulsága szerint a lelkész nemcsak a budapesti egyházközségben, hanem Polgárdin, Hódmezővásárhelyen, Mezőberényben, Magyarladoson, Vilonyán, Kassán, Pozsonyban, Miskolcon, Győrben, Szegeden, Szabadkán, Szkcicón, Fegyverneken, Zomboron stb. is végez lelkézi szolgálatot. Lelkipásztori munkájára – több ízben – fölfigyel a sajtó is. Nemcsak a lelkézi szolgálatot méltányolják, hanem ismertetik magát az unitarizmust is, jó szolgálatot téve vele az Egyháznak.

Ha figyelembe vesszük a közgyűlési jegyzőkönyvek statisztikai beszámolóját, kiderül, hogy míg az egyházközség alakulásakor a hívek lélekszáma 66 fő, addig ez a szám állandóan emelkedik. Így 1885-ben a lélekszám 370, 1886-ban 516, 1887-ben 606, 1888-ban 703, 1889-ben 819 és így tovább. A gyarapodás elsősorban az áttelepülések, és az áttérések eredménye. A város nagy terjedelme, a szétszórtan élés hátrányai, a templom hiánya, a növekvő lélekszám ellenére nem mutat széleskörű egyházi életet. Ugyanis az 1887. évi püspöki vizitáció jegyzőkönyvéből az derül ki, hogy az istentiszteletek látogatottsága – a nagy ünnepeket kivéve – meglehetősen alacsony. Az istentiszteleteket – melynek helye 1885-től a templom felépítéséig a Luther gimnázium terme – havonként csak kétszer tartanak: a hó első és harmadik vasárnapján, de. 11 órai kezdettel.

Az említett 1887-től kezdve határoz a keblitanács az áldozócsütörtöki és nagypénteki istentisztelet tartásáról. A határozat értelmében az ünnepről, az azt megelőző, vagy az utána következő istentiszteleten emlékeznek meg. Az istentiszteleteken többnyire a Tanítóképző Intézet énekkara működik közre. De tudunk olyan esetről is, mikor az éneklésben közreműködik a Zenekedvelő Intézet igazgatója, a Belovics Imre vezette énekkar, de szerepelnek magánszámok is. Arról is van tudomás, hogy a kántornak megválasztott Meisner Imre a férfiaknak betanított énekszámok előadásával emeli az istentiszteletek színvonalát.

Tudunk ún. „rendkívüli” és a hatóságok által „elrendelt” istentiszteletekről. Ilyen pl. a királyi pár koronázásának 15. évfordulóján tartott hála-, vagy 1894-ben Kossuth Lajos temetésekor tartott gyász-istentisztelet. Arról is van tudomásunk, hogy a keblitanács elrendeli az úrasztali terítőknek külön ládában tartását és biztos helyen való őrzését, de a „kegyszerek” hiányában az egyházközség részére még 1888-ban is Ágoston Ignác ékszerész ad kölcsön úrvacsorai kelyhet és tányért – dicséretére legyen mondvá – használati díj fizetése nélkül.

Az egyházközség anyagi fönntmaradását bankokban kezelt pénz, és értékpapírok biztosítják. Az egyházközség pénztét kezdetben a pénztáros lakásán levő pénzszekrényben őrzik. Később a pénzt átadják a Budai Egyesült Takarékpénztár kezelésébe. Az értékpapírokat, mint pl. a Magyar Földhitelintézet záloglevelét, vagy a Magyar Papírjádékot az Osztrák-Magyar Bank letéti osztályán kezelik.

Az egyházközség pénze önként megajánlott adóból és a különböző helyekről kapott segélyekből tevődik össze. Az önkéntes adóból és az áttértéktől befolyó ún. „beiratkozási díj”-ből alapokat létesítenek. Legáltalánosabb a kepe-alap, mely kibővül az Incze Mihály-féle lelkeszi alappal, melyet az egyházközség folyó ügyeinek, valamint a lelkesz, az énekvezér, a pénztáros és az egyházi fizetésére használnak fel. A kepe-alap 1890-ben állandó-alappá módosul. A későbbi lelkeszi és templom-alap ugyancsak 1890-től csak lelkeszi-alap néven marad fenn. 1889-ben életre hívják a kepemegváltási közös alapot, amely egy összegben is megváltható az évi adó tizenötszörösével.

1890-ből háromféle alapról van tudomás: az állandó alapról, amely a leendő építések célját hivatott szolgálni, a lelkeszi alapról, mely a belsőemberi állás biztosítását szolgálja és a külföldi alapról. Ezen harmadik alapon kezelik az Egyetemes Egyház (Status)-tól kapott évi 100,- Ft-ot, az Amerikai Unitárius Társulat 102,- Fontsterlingjét és az Angol Unitárius Társulat 80,-, majd 1889-től 75 Fontsterlingjének Forint értékét.

Az önkéntes adófizetés sok kívánnivalót hagy maga után. A hátralékosok problémájával több keblitanácsi gyűlés foglalkozik. Van, aki minden indoklás nélkül nem fizet. Van, aki anyagi körülményeire hivatkozva írásban kéri adója csökkentését. 1891-ben pl. 80 hátralékost szólítanak föl vállalt kötelezettsége teljesítésére. Találkozunk olyan keblitanácsi határozattal is, amely az adósok felől szólva, hármaskozatot állít fel. Az első fokozatba tartozókat fel kell szólítani a fizetésre. A második fokozatba tartozókat sürgetni kell. A harmadik fokozatba tartozóknál igénybe kell venni a hatóságok segítségét. Megjegyzendő, hogy ez utóbbi eset fogatosítására soha nem kerül sor.

Van tudomás olyan esetekről is, amikor az egyházközség folyósít segélyeket. Ilyenek: a londoni Ersess Hall építési költségeire, – a homoródszentpáli templom újjáépítésére, – a sepsiszentgyörgyi templom építésére, – a kövendi tűzkárosultaknak, – az árvíz-károsultaknak, – a Kossuth emlékszoborra és néhány sokgyermekes szegény unitárius család részére kiutalt kisebb-nagyobb összeg.

Az egyházközség 1887-ben 100,- Ft-os Magyar papíráradék felhasználásával határozatot hoz a Magyarországi Protestáns Irodalmi Társaságba való belépésre. A Társaság megalapításának ideje húzódik. 1889-ben a Társaság mozgalmat indít az unitáriusok ellen. Ezért 1890-ben az egyházközség eláll belépési szándékától és a belépésre szánt papíráradékot a kepemegváltási alaphoz csatolja.

1889-ben az egyházközség már gondol rövid, addigi történelmének megörökítésére. Utasítja a lelkeszt, hogy a közgyűlések jegyzőkönyvein túl örökítse meg az egyházközségben történeteket egy ún. Értesítőben. Ennek előmozdítására egy „Füzetkiadó Bizottság” létesül (1891. márc. 8.). Az Értesítő célja az addigi történéseken túl az egyházi szervezet és a szertartások ismertetése.

Említésre méltó az angol és amerikai unitáriusok érdeklődése a budapesti egyházközség irányába. Ennek bizonyossága 1882-ben Fretwell János, 1886-ban az Eilwart és Richmond testvérek, James Cawrence és Alderman James, – 1893-ban Barrows Sámuel és Frank Taylor, – 1894-ben pedig Edward Hall egyházközségben tett látogatása.

A fenti időszakban a budapesti egyházközség hívei buzgóságukat adományokkal bizonyítják. Úrasztali terítőt Jakab Elek, – úrvacsorai kelyhet Telkes Simon, aranyozott ezüst úrvacsorai tányért Derzsi Károly lelkesz, úrvacsorai bort Orbók Mór, – könyveket Szokoly Viktor, Bükk László és Máthé Sándor adományoznak. A pozsonyi unitárius költő verses kötetének tiszta jövedelmét adományozza az egyházközség céljaira.

A budapesti egyházközségben 1882–1896 között 82 keblitanácsi és 38 közgyűlést tartanak. E gyűlések figyelemteremtő határozatai az alábbiak:

- leltárkönyv fölfektetése
- az EKT iratainak külön kezelése
- pénztári és kepemegváltási szabályzat készítése
- jegyzőkönyvek bekötetése és tárgymutatóval való ellátása
- páncélszekrény készíttetése
- valamint annak elrendelése, hogy a jegyzőkönyvek ne naplószerűen, hanem röviden és tárgyilagosan vezettetessenek.

1882-ben az egyházközség kéréssel fordul a Főváros előljáróságához, egy templom építésére alkalmas telek adományozása tárgyában. A kérés teljesítéséül az egyházközség megkapja az Alkotmány, a Koháry és a Szalai utcák által közrefogott 600 négyszögletes 1030. sz. betét és 1038–1039-es helyrajzi számú telket azzal, hogy arra köteles 5 éven belül templomot és paplakot építeni. Meghatározzák azt is, hogy a telek csak templom és paplak építésére hasznosítható és annak tulajdonjoga csak az építkezés után megy át az egyházközség tulajdonába.

Az adomány feltételének értelmében az 1884. febr. 17-i közgyűlés elrendeli a szükséges lépések megtételét, egyfelől az ajándékozott templomhely birtokbavétele, másfelől az építkezési terv elkészítése tárgyában. A márciusi rendkívüli közgyűlés fő témája az, hogy külön templomot és paplakot építsenek-e, vagy pedig egy olyan bérházat, amely magába foglalná az említett két épületet is. A rendkívüli közgyűlés felhatalmazza Székely Ferenc akkori keblitanácsost, hogy lépjen kapcsolatba egy olyan építésszel, aki úgy építene fel egy 3 emeletes templomot és paplakot is magába foglaló épületet, hogy az általa befektetett összeget az egyházközség az épület jövedelméből törleszteni.

Az október 30-i keblitanácsi gyűlésen Székely Ferenc már bemutat egy tervrajzot, melyet a felülvizsgálatra felkért Weber kir. építészmérnök jónak és elfogadhatónak talál. A március 8-i közgyűlés megbízza Petz Samu műegyetemi tanár-építésszt a tervrajz elkészítésével.

1885. május 30-i keblitanácsi gyűlés az akkori városszélen levő üres telket bérbe adja Erneyi János fakereskedőnek, aki bérleményét – a Főváros ajándékozta üres telket – faraktárként hasznosítja. A bérbeadás 1885. nov. 1. – 1888. okt. végéig szól. A bérleti díj évi 100,- Ft.

1886-ban az építés lebonyolítására adakozásra szólítják fel az erdélyi unitárius egyházközségeket. Felkéri a Püspököt, hogy az építési tervekről tájékoztassa az angol és amerikai unitáriusokat, remélve azok további anyagi segítségét. Az idő teltével a pénzalapok gyarapodnak és a hátralevő rövid két évre való tekintettel megkezdődik az építkezés előkészülete. Fölmerül a kolozsvári központtól, majd a vagyonáról ismert Berde Mózesztől való segélykérés gondolata is, mint ahogy az is, hogy a telket adják vissza a Fővárosnak és kérjék a telek árának ajándékozását, hogy abból építsenek fel egy kisebb méretű templomot.

Az 1887. máj. 21-i rendkívüli közgyűlésen a kérdés letisztázódik. Kéri a Fővárost, hogy engedélyezze építkezési kölcsön felvételét. Miután az engedélyt megkapják négy építési vállalkozóval lépnek kapcsolatba: Kéhlrel, aki az egyház föltételeivel nem vállalja az építést; a Hegyi-Magori építész vállalkozóval, aki 280.000 Ft-ért építené föl a bérházat 14 lakással, amely évi 12.000,- Ft-ot jövedelmezne; Bobula János építésszel,

aki két emeletes épület elkészítésére vállalkozna 60–75 évi bérlet mellett. A negyedik esetleges építő a Holtzpach A. és Fia cég lenne.

Hosszas és mindenre kiterjedő megfontolások után az egyházközség a Holtzpach céggel köt szerződést. A szerződés szövegét jegyzőkönyvileg megörökítik. Ennek lényege az, hogy a Holtzpach cég vállalja az építést úgy, hogy annak költségeit – 325.000,- Ft-ot – maga fedezi, de 50 évig élvezi a bérház jövedelmét. Az épületet az egyházközség 50 év előtt is megválthatja. Közös megegyezés alapján Petz Samut bízzák meg a szükséges műszaki iratok elkészítésével, a munka vezetésével, az elszámolások felülvizsgálásával és az építési napló vezetésével. E munkálatok díja négy részben 8.000,- Ft, mely az egyházközséget terheli.

Miután Petz Samu elvégezteti az építéshez szükséges talajmunkákat és az EKT jóváhagyja a részletes építési tervet, megtörténik a tervrajz kiigazítása is – megkezdődhet az építés.

Az építés ellenőrzésére az egyházközség részéről „Építési Ellenőrző Bizottságot” hívnak életre. Tagjai: Bedő Albert (elnök), Székely Ferenc (alelnök), Derzsi Károly lelkész, Gál Jenő és Grádl Sándor. A Bizottság 1889. máj. 6. és 1890. dec. 19. között 22 alkalommal ülésezik. Minden gyűlésen felolvassák és ellenőrzik az építési naplónak a gyűlés napjáig szóló beszámolóját. Közben Petz műegyetemi tanár közbenjárásával több céggel lépnek kapcsolatba az úrasztala, a szószék és az orgona készítés ügyében.

1890 januárjában Petz vörös márványból készítendő úrasztalára tesz javaslatot, melyet Seenger Béla 650,-, András Anzelm 480,- Ft-ért készítené el. A következő építési ellenőrző bizottsági ülésen Petz tölgyfából készítendő úrasztala tervével áll elő. Javasolja a karzat oszlopokra emelésének és az orgona fa részei elkészítésének munkálataira Thék Endrével kötendő szerződést, ki a belső berendezés fa munkáinak elkészítését, beleértve a templomi és a karzati padokat is, 6.500,- Ft-ért vállalná. Az orgonát Dengel és Társa aradi cégtől rendelik meg 1.300,- Ft értékben.

Az építés és a berendezés 1890. okt. 15-ig elkészül. A felszentelést október 26-ra tűzik ki. Az épületet felszentelő ünnepségre az új templomban, az alábbi műsor keretében kerül sor:

1. Ének. Tebenned bízunk ...
2. Főpásztori megnyitóbeszéd és megáldó ima.
3. Légyen kedves az áldozat ...
4. Alkalmi egyházi beszéd Derzsi Károlytól.
5. Ének. Szeret, imád, magasztal ...
6. Úrvacsorai beszéd és ima, úrvacsoraoasztás, Péterfi Dénes kolozsvári lelkész által.
7. Ének. Legyen béke áldott Isten ...

Az ünnepi istentiszteleten a kántori szolgálatot Bellovics Imre végzi, ki vezeti a közreműködő énekkart is.

Az Angol Unitárius Társulat részéről Jenson Henrik mond üdvözlő beszédet.

Az ünnepséget követően a Vigadóban lezajló díszebéden 124-en vesznek részt. Az ebéden pohárköszöntő hangzik el.

A következő napon – okt. 27-én –, a lelkész és felesége ad a Vigadóban 62 személyes társasbédet.

Okt. 29-én Bedő Albert, Jakab Elek és Kozma Gyula ad otthonában szűkkörű családi ebédet.

A templomról képet közöl és az ünnepségről beszámol a Vasárnapi Újság, az Ország Világ, Az Unitárius Közlöny és a német nyelvű Politische Volksblatt.

Az ünnepség rendezője Dezsi Károly, Becsák János, Sebes Pál, Ürmösi Gyula és Telkes Simon volt.

Az ünnepség lezajlását követő keblitanácsi gyűlésen szóba kerül az épület világításának, valamint az iroda és a tanácsterem bútorzatának kérdése.

Az épület birtokbavételével új lendületet kap a budapesti egyházközség élete. Van temploma és biztosítottak látszik jövője. A fölfelé ívelő egyházközségi életnek első akadályaként Derzsi Károlynak a lelkészi állástól való megválásával jelentkezik.

Az 1894. szept. 7-i keblitanácsi gyűlésen Derzsi Károly lelkész – erősödő gégebajára való hivatkozással –, a lelkészi szolgálat alóli fölmentését kéri. A tanács 1 évi szabadságot javasol. Döntenek egy segédlelkészi állás fölállításáról és a Püspökre bízzák személyének kijelölését. A segédlelkész a május 5-i keblitanácsi gyűlés döntése alapján – fizetését az egyházközségtől kapja, a rendes lelkész közvetlen segédje, nem nősülhet és állása is csak ideiglenes.

A Püspök a segédlelkészi teendők végzésére az addig hódmezővásárhelyi segédlelkészt, Lőrinczi Dénest rendeli ki, aki szolgálatát aug. 1-vel kezdi meg.

Az 1895. okt. 10-i keblitanácsi jegyzőkönyv tanúlsága szerint Derzsi Károly 14 évi budapesti lelkészi szolgálat után nyugdíjba vonult. Az egyházközség méltányolva 14 évi áldásos munkásságát, megszavaz részére évi 400,- Ft nyugdíjat. Elrendeli arcképének a tanácsterem részére való megfestését és megtisztelik tb. lelkészi címmel.

Derzsi Károly 1895. okt. 17-én átadja a lelkészi hivatalt. Okt. 30-án lelkészválasztó közgyűlést tartanak. Elkészítik a választók névjegyzékét. A lelkészválasztás jogáról lemondanak és a Püspökre bízzák az új lelkész kijelölését. A leendő lelkész javadalmát az alábbiakban állapítják meg:

- lakás évi	950,- Ft
- törzsfizetés	1.600,- Ft
- irodaáltalány	60,- Ft
- utazási általány	175,- Ft
- palást-díj	100,- Ft
- hivatalos kiadások	50,- Ft
Évi összes fizetés:	3.035,- Ft

A budapesti egyházközség új, sorrendben második lelkésze, az azelőtt Tordán szolgáló Gál Miklós, aki 1896. febr. 13-án – templomi ünnepség keretében – foglalja el állását.

Ez évben a budapesti egyházközség híveinek száma 706 fő. A számvizsgáló bizottság jelentése szerint az egyházközség készpénze 8.631,- Ft 80 kr., értékpapírokban 4.850,- Ft van.

Az istentisztelet tartására nézve a keblitanácsi gyűlés ápr. 24-én úgy határoz, hogy minden vasárnap és a nagy ünnepek 2. napján tartanak istentiszteletet. A szombat délutáni istentisztelet azonban csak egy imából álljon. A hívekkel való szorosabb kapcsolattartás végett minden hó első péntekén – az István főherceg szállóban – közös vacsorát rendeznek.

Az 1899. szept. 16-i – rendkívüli – közgyűlés a királyné halála alkalmából tartandó gyászistentisztelet előkészítésével foglalkozik. Tervezik az gyászistentiszteleten elhang-

zó ima kinyomtatását és egy példányának a császári és királyi főudvarmesteri hivatalhoz való megküldését. Szeptember második felében Lőrinczi Dénest segédlelkészi állásában követő Ürmösi Károly is rendes lelkészi kinevezést kap és Erdélybe távozik. Az anyagi körülményekre való hivatkozással az egyházközség szüneteltetni kívánja a segédlelkészi állás betöltését.

Az 1898. dec. 31-i keblitanácsi gyűlés jelenti, hogy „jegyzőkönyvre venni nem kívánatos okoból kofolyólag” a királyné gyászszertartására írt imát nem küldték meg a főudvarmesteri hivatalnak. Ellenben az „Erzsébet alapra” befizetnek 15,- Ft-ot.

1899. ápr. 22-i keblitanácsi gyűlésen Gál Miklós lelkész – egészségi okokra hivatkozva – bejelenti a lelkészi állástól való megválását.

Az 1899. ápr. 22-én a közgyűlés az újabb lelkésszel kapcsolatos problémák megoldását a keblitanácsra bízta. Mivel a lelkész távozásával néhány alaptalan vád kap szárnyra, felszólítják az egyházközség vezetőségét a lelkészt érintő vádak nyilvános visszautasítására. Az egyházközség nyilatkozatát az Egyetértés c. lap közli.

A lelkészi állás betöltésére a Püspök a volt polgárdi segédlelkészt, az azóta Oxfordban tanult, jelenleg Torockón szolgáló Józan Miklóst javasolja. A javaslatot az egyházközség elfogadja. Józan Miklósnak a budapesti lelkészi állásba való beiktatására október 1-én kerül sor.

Ha a budapesti egyházközség eddigi, 1869–1899-ig terjedő időszaka az egyházközség „hőskora”, akkor a most következő időszak a „csúcsrajutás”-nak a kora.

II. rész

Józan Miklós dunántúli és külföldi tapasztalatok birtokában foglalja el a budapesti lelkészi állást.

Már 1899-ben hozzáfog az egyházközséghez tartozó hívek adminisztratív összegyűjtéséhez, megelőzve az EKT 1900. évi rendeletét, amely kötelezővé teszi az ún. „Családkönyv” készítését.

Ezen időszak két kiváló gondnoka Bedő Albert és Székely Ferenc, akik minden tőlük telhető segítséget megadnak az egyházközség életének fellendítésére. Az énekvezérről teendőket 1902. okt. 5-ig Meiszner Ferenc, 1903-ig Krausz Gusztáv, 1905 végéig Telmen József végzi el. A további időszak énekvezéreiből – 1938-ig – nincs adat. 1938-ban az egyházközség pályázatot hirdet az üres kántori állás betöltésére. Az állásra jelentkező 5 fő meghallgatása után Nagy Sándort választják meg az egyházközség kántorának. Dalárdát szervez és több egyházközségi ünnepen járul hozzá a műsorok színvonalának emeléséhez.

1920-ig Józan Miklós személyében egyetlen lelkésze van a budapesti egyházközségnek, ki 1920-tól „püspöki vikárius” (helyettes) címmel végzi szolgálatát. Ez évben javaslat történik egy lelkészi, vagy hitoktató-lelkészi állás szervezésére. A leendő lelkészi állásra az egyházközség évi 24.000,-, a hitoktató-lelkészi állásra 18.000,- K-t irányoz elő. Józan Miklós munkáját másodlelkész – hitoktató minőségben előbb Biró Lajos, majd a vele állást cserélő Barabás István, 1921-től körlelkészi minőségben Csiki Gábor is segíti. Csiki Gábor, mint körlelkész a menekült és áttelepülő hívek lelki gondozását végzi. 1937. jan. 1-től Ferencz József a püspöki vikárius mellett előadó titkár és központi missziós lelkész feladatot végez. 1939. szept. 1-től Kereki Gábor hitoktató – ifjúsági lel-

készként működik. Együttes, összehangolt munkájuk eredménye a virágzó egyházközségi élet.

A budapesti egyházközség vezetői szerepét a lelkészek mellett a keblitanács tölti be. A keblitanács, mint egyházközségi világi vezető testület, az Unitárius Egyház Szervezeti Szabályzata által meghatározott keretek között, az egyházközség által meghatározott lélekszámmal működik. A budapesti egyházközségben 1921-ben sor kerül a keblitanács átszervezésére. Tagjai közé bevásztanak 7 vidéki unitáriust. Kimondják, hogy a keblitanácsi gyűlés határozatképességéhez a keblitanács tagjainak 1/3-ad része szükséges. Rendes gyűlés negyedévenként tartandó. A gyűlés helyét és idejét a szószékről, vagy a hirdetőtáblán kell tudósítani. Munkájukat a tagokból létesülő „Bizottságok” segítik. Ezek: a „hitéleti”, a „pénzügyi”, a „gazdasági” bizottság, mind a négy nevében hordozza munkakörét és feladatát.

Az egyházközség lelkészeinek legfőbb feladata kezdetben az istentiszteleti szolgálat ellátása. Ehhez járul a vallás-erkölcsi nevelés, vagy hitoktatás, a hitélet alakítása, az egyházi propaganda irányítása, a szórványok gondozása, végül a hazai és külföldi képviselő ellátása.

A budapesti egyházközségben a lelkészek minden vasárnap tartanak istentiszteletet. Az istentiszteletek tartása meghatározott időben és zavarmentesen folyik. Ez alól kivételt képez az 1. világháború utáni politikai változás, mely az első kommunista uralmat jelzi úgy az ország, mint a budapesti egyházközség életében. Megszűnik a közbiztonság, betiltják az egyház(ak) működését, elrekvirálják az anya- és jegyzőkönyveket. Ezeknek a hatósági intézkedéseknek következménye egyfelől az egyházközség tevékenységének átmeneti szüneteltetése és olyan jegyzőkönyvek eltűnése, amelyek dokumentálhatnák a jelzett időszak történéseit.

A vallás-erkölcsi nevelés, vagy hitoktatás, Józan Miklós lelkészi szolgálata idején előbb állandósul, majd munkatársai segítségével, virágzásnak indul. 1900-ban 95, 1903-ban 100, 1904-ben 113 ifjú részesül rendszeres hitoktatásban. A konfirmálók lélekszáma 15 fő körül mozog. A hitoktatás a Székesfővárosi Tanács által jóváhagyott „hitoktatási tanterv” alapján folyik. 1921-ben ugrásszerűen megnő a hitoktatásra járó növendékek száma. Az egyházközségi statisztika szerint ez évben 200 növendék részesül vallás-erkölcsi nevelésben. Ez a lélekszámnövekedés szükségessé teszi az elemi és középiskolai tanuló ifjúság különválasztását. A vallásoktatás a város különböző területén az e célra átengedett iskolai tantermekben 7 csoportban folyik. 1930-ban 8 helyen, 1931-ben „Vasárnapi Iskola” keretében 10 helyen folyik vallás-erkölcsi nevelés. 1937-ben a hitoktatás már 11 csoportban, pedagógiai érzékkel rendelkező, e munkára önként jelentkező felnőtt unitáriusok segítségével történik. Közülük megörökítést nyert Kisbalázs Józsefné, Zsakó Andorné, Derzsi Lili, Újvári László, Kalóczy Erzsébet, Nadler Alice, Rend Dénes, Péterffy Gyula, Imreh Ilona és Csáka Dezső neve. Az 1937. évben az elemi iskolákba járók száma 165. Polgári iskolába 85, gimnáziumba 96, felsőkereskedelmi iskolába 22, tanítóképzőbe 33, felsőipariskolába 6 növendék jár. Az ipari tanulók száma 17. Ez összesen 424 ifjú vallásoktatásban való részesítését jelenti, 20 iskola e célra kijelölt termében.

A vallás-erkölcsi nevelés részeként folyik a konfirmációra való fölkészítés. Ennek nevelő munkáját a lelkészek végzik. A 30-as években a konfirmálók átlag lélekszáma évi 45 fő.

A hitélet alakításának legigéretesebb módszere az egyletekbe való tömörítés.

A *Dávid Ferenc Egylet* (DFE) 1901-ben alakul meg Józan Miklós javaslatára. Megnyitó közgyűlésére szept. 1-én kerül sor. Célkitűzése kezdetben csak az egyházi, később a hazafias érzés ápolása, az unitárius és szabadelvű mozgalmak megismerése, tudományos, nevelésügyi és társadalmi kérdések megvitatása, a szépirodalom, ének és zene művelése.

A DFE 1901 és 1940 között 25 vallásos estélyt, 9 felolvasó ülést, 5 jubileumi emlékünnepeket, 3 vándorgyűlést, 3 rendes közgyűlést, 1 jótékonycélú hangversenyt, 1 hazafias estét és egy tisztújító közgyűlést tart. Az 1927-ban tartott közgyűlésből tudott, hogy az egylet alapító díja 50,-, évi tagdíja 2 Pengő. Az 1926. évi tisztújító közgyűlés közli a megválasztásra került tisztségek és tisztségviselők nevét. Itt csak a tisztségeket soroljuk föl. Van 1 védnök, 1 elnök és 1 tb. elnök, 3 alelnök, 1 főtitkár, 2 titkár, 1 pénztáros, 1 ellenőr, a férfi és a nő választmányi tagok száma 12-12, a tb. tagoké 5 fő.

A DFE elnökei közül a korabeli jegyzőkönyvek két elnök, Perczelné Kozma Flóra és dr. Nyiredy Jenő nevét örökítik meg.

Az egylet főt említett összejeövetelein előadások, felolvasások, versek, ének-, orgona-, hegedű és gordonkaszámok szerepelnek.

A jegyzőkönyvek megőrkítik a műsorok előadóinak nevét. Ezek abc sorrendben az alábbiak:

Barabás Istvánné tanítóképző igazgató,
Barzu Livius hadbíró százados,
Boros László dr., hírlapíró,
Buzogány Anna tanárnő,
Csiki Gábor lelkész,
Enyedi Róbertné dr.
Ferenczy Géza dr., az erdélyi egyház főgondnoka,
Gál Miklós ny. lelkész,
Gyallay Pap Domokos író,
Józan Miklós lelkész,
Kemény Gábor tanár,
Kozma György dr., kir. közjegyző,
Molnár Antal Jenő zeneszerző,
Nyiredy Jenő dr., egyetemi tanár,
Pándy Kálmánné, dr. Péterffy Mária orvos,
Polgár Lipót író,
Puskás György dr., rendőrfőtanácsos,
Supka Magdolna főiskolai hallgató, később művészettörténész,
Szokolay István hegedűművész,
Tóth György dr. kuriai bíró,
Újlaki Géza dr., ügyvéd,
Varga Béla dr., teológiai tanár.
Van tudomás arról is, hogy a DFE-ben szóhoz jutnak nem unitárius előadók is. Ilyenek:
Duszik Lajos miskolci evangélikus esperes,
Gregersen Lujza, az Országos Protestáns Nőszövetség titkára,
Siklósi László író.

– Külföldi előadók:

Ewans és Harington Donald amerikai és Van Holk hollandiai lelkész.

A *Magyar Unitárius Nők Szövetsége* (MUNSz) 1922 áprilisában alakul meg. Célja a testvériség ápolása és emberbaráti-jótékony munkálkodás.

A szövetség tagsági díja évi 2 Korona. Rendeznek 5 teaestet, 5 teadélutánt, 4 rendes ülést, 3 templomi hangversenyt, 3 közgyűlést, 3 kézimunka délutánt, 2 jótékony mozi-előadást, 2 karácsonya ünnepélyt, 2 tisztújító közgyűlést, 2 kirándulást Baracskára, elnökkválasztó gyűlést, 1 műsoros estét, 1 kulturestét, 1 nagy-gyűlést, 1 művészi hangversenyt, 1 előadást, 1 vándorgyűlést Polgárdiban. Fogadást adnak az angol-amerikai nőszövetség ide látogató tagjainak.

A MUNSz összejöveletein az alábbiak szerepelnek:

Berta Ilona, az Erzsébet Nőiskola igazgatója,

Biró Lajos lelkész,

Buzogány Anna tanárnő,

Csiki Gábor lelkész,

Daniel Gáborné, dr., Lengyel Laura író, nő,

Deák Margit, dr.,

Dimény Mózes egyházköri gondnok,

Fábry Elekné alelnöknő,

Hosszú Zoltán színdarabíró,

Józan Miklós lelkész,

Kemény Gábor tanár,

Keréki Gábor lelkész,

Kund Endre mérnök,

Molnár Antal Jenő zeneszerző,

Nyiredy Jenő dr., egyetemi tanár,

Perczelné Kozma Flóra író, nő,

Szent-Iványi Sándor lelkész,

Varga Istvánné leányegyleti elnöknő.

A jegyzőkönyvekből van tudomásunk a MUNSz vezetőségéről:

Elnök: Sámi Lászlóné, 1922. ápr. – okt. 1-ig,

Buzogány Anna, 1922. okt. 1 – 1927-ig,

Józan Miklósné 1927-től.

Alelnök: Péterffy Lajosné, özv.: 1922 ápr. – 1927-ig,

Fábry Elekné 1927-től 1929-ig.

Három alelnöknőt választanak 1929-től: Buzogány Anna, özv. Török Kálmánné és Ráduly Jánosné személyében.

Titkár: Polgár Margit 1929-től,

Pénztáros: Polgár Lipótné: 1927-től 1929-ig, 1929-től özv. Nyiri Gézánné, 1927–29-ig két ellenőr van: Ráduly Jánosné és Csiki Gáborné.

A fenti vezetőség tagjai 2 alkalommal vesznek részt az Országos Gyermekvédő Liga gyűjtésén, diákvacsora-akciót szerveznek. Ennek keretében 5 év alatt 494 esetben 12.259 vacsorát osztanak ki 6.126,- P. értékben. Tevékenységüket dicséri a Pap Bácsi „Kis Bibliája” 1924. évi kiadása.

A budapesti egyházközség hitéletének alakításában szerepet vállaló egyesület a *Dávid Ferenc Ifjúsági Egyesület* (DFIE), amely 1927-től *Brassai Sámuel Ifjúsági Egyesület* (BSIE) nevet viseli. Célja Dávid Ferenc vallásához való ragaszkodás táplálása, és az ifjúság erkölcsi érzésének a jó és a szép iránti fogékonnyá tétele. Tagjai a fővárosban lakó,

főleg Erdélyből származó ifjak együvé tartozásának tudatosítása. Az egyesület alakulásának ideje, 1922. Legeredményesebb munkásságát a 30-as évek második felében fejt ki. 6 bált, 3 műsoros táncestélyt, 3 tisztújító közgyűlést, 2 templomi ünnepélyt, 2 emlék-ünnepélyt, 2 rendes közgyűlést, 2 művészestet, 1 templomi hangversenyt, 1 karácsonyi ünnepet, 1 műsoros és 1 teadélutánt, 1 tanfolyamot, 2 kirándulást, 1 művészeti és irodalmi estet, 1 dal és zenedélutánt, 1 beszámoló közgyűlést, 1 Brassai serlegvacsorát és 1 vándorgyűlést rendez Debrecenben.

Figyelmet érdemlő az egyesület Ifjúsági Énekkara és megrendezésre kerülő konferenciái. Tudomás van 1936 és 1939 közötti 3 téli konferencia-, 2 Unitárius Konferencia-, 2 Konferencia-, 1 nyári Konferencia-tábor és 1 Nemzetközi Ifjúsági Vasárnap megrendezéséről. Ezek az előadók az általános és az időszerű unitárius kérdésekről adnak tájékoztatót.

Az egyesület vezetősége a tagok sorából kerül ki. 1922–1929 között az egyesület elnöke dr. Kovács Ákos. Alelnök: Szabó István, titkár Gvidó Károly, pénztáros Gálfalvi István.

1929. máj. 8. -nov. 25-ig elnök Borbély András, alelnök Gálfalvi Géza, főtítkár Miklós János, jegyző Lőrincz Pál. Két titkár Gönczi Sámuel és Majos István, pénztáros Szabó Elek, könyvtáros Csiki Gábor, háznagy Ekárt Gábor, ellenőrök Csiki Judit, Borbély Pál és Bandóczy Béla. Még ez év nov. 25-én a vezetőség személyi összetételében változás áll be. Alelnök Dézsi Zoltán, a titkár Bölöni Andor lesz. Új tisztségként jelentkezik a főtítkár, melyet Gönczi Sámuellel töltenek be. A tisztikar tagjai közé sorolják Vernes Lászlót, Szabó Eleket, Nagy Mózeszt, Gálffy Kálmánt, Csiki Juditot és Kahlfürst Tibort. 1936-tól az egyesület elnöke Bárdóczy Vilmos. Az egyesület műsorainak előadói közül Barzu Livius, Csiki Gábor, Ferencz József lelkész, Gál Kelemen, dr. Gyulai Zoltán, dr. Hosszú Zoltán, Molnár A. Jenő, Nyiredy Géza, Pázsint Ödön, Szokolayné Tompa Márta nevét örökítették meg a korabeli jegyzőkönyvek.

Az *Iparosok és Kereskedők Bölöni Farkas Sándor Körét* (IKBFSK) a munkalehetőség biztosítása és a minőségi munka végzésének törvényszerűsége hívja életre. E kör tagjainak tevékenysége néhány rendezvényben fejeződik ki. Egy karácsonyi (1936) és egy szilveszteri társasvacsorát rendeznek. 4 gyűlésükről és egy magyarkúti kirándulásukról van följegyzés. Két elnökük neve ismert, Nagy Ároné és Pálffy Lajosé. A kör szereplése 1929-ben véget ér.

A budapesti egyházköztség iskoláskorú ifjai a 345. sz. *János Zsigmond Cserkészcsapatban* (JZsCs) élnek igen tevékeny közösségi életet. Működésükről az első írásos dokumentumot a budapesti egyházköztség 1936. évi jegyzőkönyveiben találunk. Ezek a gödöllői Cserkész Világtalálkozóról, a magyarkúti, a hollókői és a börzsönyi nyári nagytáborozásról tesznek említést. Ezek élményeiről a táborozást követő „táborbeszámoló csapatünnepélyen” számolnak be. Tudomás van 3 csapatünnepélyről, 1 Pest-szentlőrincen tartott „apród-raj” avatásról, 1 körzeti tiszti összejövetelről, 1 örsvezető tanfolyamról, 1 Mikulás és egy „öreg-raj” táncestről. A sportéletben való részvételüket 1 síverseny és 1 asztalitenisz-verseny rendezése bizonyítja. A 30-as évekből 2 vezetőjük nevét örökítik meg a jegyzőkönyvek, Weress Ákos és Pethő István nevét.

A budapesti egyházköztség fenti időszakban működő egyletei közül legrövidebb életű a Nőszövetség kebelén belül 1938 decemberében életrehívott, Perczelné Kozma Flóra nevét viselő *Leány Egylet*, melynek működése néhány kézimunka összejövetellel véget ért.

Ezekből az évekből ismerünk olyan alkalmi csoportosulásokról, mely a budapesti egyházközség kezdeményezésére születik. Ilyenek: 1923-ból a *Magyar Unitárius Társulat* és az *Unitárius Gimnáziumokban Végzett Tanulók Baráti Szövetsége*, 1927-ből a *Kolozsvári Unitárius Véndiákok Találkozója* és 1938-ból a *Konfirmáltak Szövetsége*. Az unitárius szellemiség ápolására alakul 1926-ban az *Aranyosrákosi Vegyeskar*, 1938-ban a *Heltai Gáspár Bibliakör* és 1939-ben a *Keresztény Magvető Baráti Köre*, mely a nagymúltú unitárius folyóirat magyarországi terjesztésében is buzgolkodik.

Az egyletek működésével kapcsolatban kell még szólni azokról az egyháztársadalmi megmozdulásokról, amelyek a budapesti egyházközség kezdeményezésére jönnek létre. Ezek közül a legnagyobb jelentőségű a már említett *Nőszövetség Diákvacsora* akciója. Ezt követi a gyermek istentiszteleti csoportok részére 1936 és 1940 között rendezett magyar-küti és zuglói kirándulások, majd a kirándulásokon résztvettek testvéri találkozója.

Igen jelentősek azok a kül- és belföldi segélyek, amelyeket az egyházközség 1920 és 1922 között kap, részben anyagi javainak pótlására, részben az egyházközség tagjainak élelme és ruházata pótlására.

Az első külföldi segély az angol unitáriusoktól érkezik. Ebből 70, arra rászoruló, az egyházközséghez tartozó családnak teszik könnyebbé életét. 1920-ban a holland élelmiszersegélyből 18 család jut élelemhez. A Norvég Misszió 17 q élelmiszert küld. Az angol unitáriusoktól – újabb segélyként – 5 láda gyermekholmi érkezik. Londonból a menekült ifjak ellátására 500,- Dollárt küldenek. A Protestáns Misszió 7.000,- Koronás segítséget nyújt és Huszár Károly miniszterelnök népgondozó akciójából 60 budapesti unitárius család jut 100–200,- Koronás segélyhez.

1921-ben a londoni Unitárius Nőszövetség küld 40 női blúzra való anyagot. A stockporti unitárius gyülekezet 1 láda csecsemőkelengyét, Pedlow kapitány, az Amerikai Misszió vezetője 160 kg pamutot juttat az iskolások részére. Pénzadományával a Hinchey-i unitárius gyülekezet 43.650,- Koronával, a Brit és Külföldi Unitárius Társaság 50,- Dollárral, Holl unitárius elnök 5,- és Sir John Brunner 25,- Dollárral segít az egyházközség rászorultjain.

1922-ben Forster Lajos 50.000,- Korona és a Népjóléti Minisztérium 50 pár cipősegélyben részesíti az egyházközség arra rászoruló tanuló ifjúságát.

Az egyházközség gyümölcsöző külföldi kapcsolatai révén 1930-ban részesül ismét jelentős juttatásban. Ekkor 160 méter gyermekruha vászon segély érkezik. Ugyanebben az évben az amerikai unitáriusok karitatív célokra 14.000,- Pengő értékű segítséget nyújtanak. 1932-ben az amerikai unitáriusok segélyként 348 méter ruhavászon, 120 pár harisnya, 7 pár cipő, 11 kötött pulóver, 6 pár kesztyű, 2 női kabát, 3 férfikabát, 9 ing, 2 rend szövetruha és 63 darabból álló babakelengyét tartalmazó küldemény érkezik. A következő évben az amerikai unitáriusok 15 család segélyezésére küldenek téli ruhaneműt.

A segélyeknél maradva meg kell említeni, hogy a budapesti egyházközség ez időben sem zárkózik el segélynyújtástól. Így 1900-ban az Erzsébet Tüdőszanatóriumnak 20,- Koronát, a nagyenyedi Bethlen Gábor szoboralapra 10,- Koronát, 1901-ben a sepsiszentgyörgyi unitárius egyházközségnek 20,- Koronát, a dévaványai szórványegyházközségnek – harmónium vásárlására – 50,- Koronát, 1902-ben a Nemzeti Szövetségnek – az amerikai magyar zászló vásárlására – 20,- Koronát, a fogarasi és magyar-szentbenedeki templomépítésre 10–10,- Koronát, 1903-ban az udvarhelyi templom építésére 150,- Koronát és a hetési iskola céljaira 45,- Koronát ajándékoz.

Az egyházközség propaganda tevékenységét a szórványok irányába gyakorolja.

1889 és 1905 között a budapesti egyházközség lelkésze fölkeresi az Orosházán, a Hódmezővásárhelyen, a Szegeden, a Temesvároton, a Pozsonyban, a Selmecbányán és a Hetésen élő unitáriusokat. A 30-as évek elején az egyházközségi propaganda-tevékenység a peremvárosoknak mondott unitárius lakosság gyülekezeteibe szervezésére irányul. E propaganda jelentős helyei közül elsőként Pesterzsébetet említjük. A kitartó propaganda eredményeként itt 1931. jan. 25-én Kiss Mózes ny. igazgató és Liksai Dénes hathatós közreműködésével 130–140 fős szórvány alakul. A tanuló ifjúság itteni önkéntes hitoktatója Imreh Ilona tanítónő.

Rákospalotán, Pestújhelyen 1931. jan. 18-án szerveződnék szórvánnyá e peremkerület unitáriusai, Csáka János és Fejér Domokos közreműködésével. Munkájukat itt is önkéntes hitoktató segíti.

Kispest-Wekerle-telepi 38 unitárius családot Péterffy Gyula énekvezér tömöríti szórványba. Lélekszámuk 102 fő. Az első istentiszteletet Csiki Gábor tartja.

Újpesten 32 fő szerveződik szórvánnyá. Az első istentiszteletet 1932-ben tartják.

Szintén 1932-ben, a X. kerületi MÁV-telep közös kápolnája elkészültével kezd meg szórványba tömörülését az itteni unitárius lakosság.

Angyalföldön Zsakó Andor törvényszéki bíró gyűjti össze az unitáriusokat.

A zuglói unitáriusok számbavételére 1933-ban kerül sor.

A fentiekén kívül Pestszentlőrincen, Sashalmon és Budafokon kerül sor a főleg Erdélyből áttelepülő unitáriusok lelki gondozására.

1936-tól a budapesti egyházközség szórvány propagandája kiterjed – a már említeteken túl – Nyíregyházára, Szombathelyre, Szolnokra, Gyulára, Debrecenre, Bajára, Győrre, Egerre, Kaposvárra, Miskolcra és Pécs városára.

A szórvány propaganda központi épülete előbb a Koháry utcai székház, majd 1929-től a Rákos utcai (Ma Hőgyes Endre utca) Misszióház.

1921-ben Csiki Gábor – akkor még kolozsvári lelkész – Angliában tesz körutat, az unitárius és magyar nemzeti érdekek propagálására. Ő veti föl egy külföldi mintára létesítendő Unitárius Misszióház gondolatát.

1922-ben egy Józán Miklós, dr. Barabássy István, dr. Kozma Jenő, dr. Mikó Gábor és dr. Nyiredy Jenőből álló bizottság memorandumot nyújt át a dr. L. C. Cornich vezette – az erdélyi és a magyarországi unitáriusok sorsát tanulmányozó – angol-amerikai bizottságnak, melyben Misszióház létesítését javasolja. A javaslat realizálódására 1923-ban Budapestre jön dr. Drummond és júliusban megvásárolják a Rákos utca 3. sz. alatti épületet a Misszióház céljaira. A vételár jelentős részét kölcsönként dr. Kozma Jenő adja, majd az egész vételárat átvállalja a Brit és Külföldi Unitárius Társulat. Az épület telekkönyvileg a Társulat tulajdona. Bevételeinek tiszta jövedelme a magyar unitárius missziót szolgálja. Az 1927. okt. 5-i keltezésű adományozó okmány az alábbiakat tartalmazza:

„A Rákos u. 3. sz. alatti ház a Brit és Külföldi Unitárius Társulat 1923-ban a következő célokra vásárolja: részben templommá alakíttassék istentiszteletek céljára, részben lelkészi lakás, részben erdélyi menekültek, egyetemi hallgatók és a főiskolai növendékek részére diáktothon, részben pedig hivatalos helyiségek létesítsenek abban. Ez az épület, mint alapítvány, a Magyar Unitárius Egyháznak adatott át azzal, hogy a nevezett egyház a fent nevezett célok megvalósítására a szükséges lépéseket tegyen.”

A Misszióház gondolja Budapest IV., VIII., IX., X. kerületében lakó, valamint a vidék unitárius lakosságát.

1926. május 2-án elfogadásra kerül dr. Tóth Györgynek a Misszióház alapszabályai-
ra vonatkozó véleményes javaslata. A templom, vagy ahogy akkor nevezik, Kápolna,
tervrajzát ifj. Gotthárd János unitárius építésmérnök készíti el. A Misszióház javára
Csiki Gábor 1927-ben Amerikában 4.980,- Pengőt gyűjt. 1928-ban megkezdődik a temp-
lom kialakítása körüli építkezés. A templom és a gyülekezeti terem ünnepélyes felava-
tására 1929. febr. 10-én kerül sor. A felavató ünnepségen a Kormányzó képviselőjében
gr. Klébelsberg Kunó vallás- és közokt. min. jelenik meg. A székesfővárost annak fő- és
alpolgármestere képviseli. Megemlítendő, hogy a Misszióház építkezésére a székesfővá-
ros 3 éven át 24.000,- Pengőt adományoz. Ezzel ismeri el vallásos életünk megbecsülé-
sét és az összmagyarság érdekében kifejtett munkásságát.

A Misszióház vezetését és irányítását kezdetben egy Bizottság végzi. Ennek világi
elnöke dr. Nyiredy Jenő ny. egyetemi tanár. 1932-től a Misszióház világi irányítója dr.
Mikó Gábor kincstári főtanácsos. A következő években a Misszióház ad otthont az is-
tentiszteletek tartásának, a valláserkölcsei nevelésnek, az egyleti életnek és bázisa lesz
az egész ország területére kiható misszióknak.

A budapesti egyházközség propaganda céljait szolgálja az egyházközségi élet hű tük-
re, az „Unitárius Értesítő” c. lap.

A lap első évfolyamának első száma 1922. június 15-én jelenik meg. Felelős szer-
kesztője Józan Miklós lelkész. A lap beköszöntőjében így ír: ... békés együttműködést
óhajtunk a többi egyházakkal s az egyenlő elbánás, kölcsönösség és viszonyosság elvét
hangoztatva nem csak az országos törvényre hivatkozunk, hanem a krisztusi szeretet-
nek örökkévaló érzésére ... Ettől várjuk és reméljük a felekezeti béke és összhang hely-
reállítását az egész vonalon.”

Ez a beköszöntő egyben a lap célját is megfogalmazza.

A havonta megjelenő lap fejlécén János Zsigmond erdélyi unitárius fejedelem és az
egyházalapító püspök Dávid Ferenc arcképe látható, a dévai vár képeinek társaságában.
A lap előfizetési ára egy évre 100,-, az egyes példány 10,- Korona. A kiadásért Biró La-
jos lelkész felel. A következő években csak a lap árában történik változás. 1923-tól (júli-
ustól) az évi előfizetési díj 500,- Koronára, dec. 1-től 1.000,- Koronára, 1924 márciusá-
tól 10.000,- Koronára és júliustól 20.000,- Koronára emelkedik. Megjegyzendő, hogy
1924-ben a 20.000,- Korona egy kg cukor vásárlóértékével volt azonos. 1925 januárjától
az évi előfizetés díja 2 arany Korona, 1926. jan. 1-től pedig 4,- Pengő.

1925-től a lap felelős szerkesztője: Józan Miklós mellett Perczelné Kozma Flóra és
Csiki Gábor. A következő években a lap munkatársai között szerepel Botár Imre tanár
és Buzogány Anna tanárnő. A lap 1927. évi száma melléklettel jelenik meg. A melléklet
dr. Nyiredy Géza „Pro iuventute” (az ifjúságért) című cikke. Ez év márciusától az „Ifjú-
sági rovat” vállalkozik „a hazafias érzelmű, minta jellemű és erkölcsi értékű” unitáriu-
sok bemutatására.

1928-ban a lap kék borítással, a fedőlapon „Tartalom”-mal jelenik meg. A lap főszer-
kesztője Barabás István budapesti lelkész. A főszerkesztő munkáját 1929-től Iván László
és Pethő István lelkész segíti. Az új főszerkesztő a lap célját a „felekezetek közötti
béke elősegítésében, az erdélyi ősi egyházakkal a testvéri, szellemi és az erkölcsi tudat mé-
lyítését és a budapesti ekő és a gyülekezet egysége melletti állásfoglalás hangsúlyozásá-
ban” határozza meg. Foglalkozni kíván mindazzal, ami „a magyarországi és az erdélyi
hitrokonokkal történik: a gyakorlati kérdések közül a bel- és külmiszióval, az ifjúság
evangelizálásával, erkölcsi és anyagi támogatásával.”

1929-től havonta kétszer megjelenő lap hivatalos szerkesztője Pethő István és Iván László. Ez évtől a lap a budapesti egyházközség mellett a „Brassai Sámuel Ifjúsági Egyesület”-nek is hivatalos sajtóterméke.

1930-ban a fejléc képei megszűnnek. 1931-től a lap az említettek mellett az Unitárius Egyház és a Misszióház hivatalos lapjaként jelenik meg. 1932-ben 1.000 példányban került az olvasók kezébe.

1933-tól a lap nagyobb méretben, havonta egyszer és 12 oldalas terjedelemben hagyja el a sajtót. Közleményeit az alábbi főcímek alatt jelenteti meg: Mai kérdések – A jövő útján – Isten előtt – Hívek (vidéki és erdélyiek) – Hivatalos rész – Nők világa – Külföld – Ifjúság – Krónika – Hősök – emberek – Egyről-másról – Belmisszió és Könyvek. Ez évtől a lap oldalszámai folytatólagosak: jan. 1-től dec. 31-ig 128 oldalon jelenik meg.

Az ekői propaganda cél szolgálatában áll 1930-tól az ekő könyvtára is, mely idősebb László Gyula könyvtárosi működésével 6–7.000 könyvvel áll az érdeklődők rendelkezésére. A könyvtár tagdíja unitáriusoknak 50,- fillér, más vallásúaknak 1,- Pengő. 1930-ban a könyvtárba 37-en iratkoznak be. A következő évből csak 25 tagról van említés. 1931-ben a könyvtár tagjai 28 esetben 194 könyvet kölcsönöznek ki. 1934-ben a kölcsönözhető könyvek száma eléri a 8.000 kötetet.

Az ekői propaganda céljait szolgálják a Rádió istentiszteleti közvetítései. A Rádió előre meghatározott istentiszteleteit a Koháry utcai templomból közvetíti egyenes adásban. 1936-ból 4, 1937-ből 4, 1938-ból 11, 1939-ből 8 unitárius istentisztelet közvetítéséről tudunk.

Ugyancsak az unitárius propagandát szolgálja a Rádióban, 1936-ban elhangzó 2 unitárius tárgyú műsor. Az egyik előadója dr. Gál Kelemen, a kolozsvári Unitárius Kollégium igazgatója, aki „Brassai emlékezete”, és dr. Szabó Elek, aki a „Brassai Sámuel Unitárius Ifjúsági Egyesület” címen tart előadást. Ezeket azért említjük, mert a BSIE a budapesti egyházközség keretein belül működik, dr. Szabó Elek pedig a budapesti ekő tagja. Másik Rádió közvetítette előadásában „Bulgár munkatáborok” címen, bulgáriai tanulmányútja tapasztalatairól nyújt beszámolót.

Bizonyos mértékben propagandát szolgálnak a budapesti unitáriusok külföldi és a külföldi unitáriusok budapesti látogatásai is. A budapesti egyházközség képviselői jelen vannak 1905-ben Genfben az „Unitárius és más szabadgondolkodók” kongresszusán, – 1921-ben a londoni „Unitárius Nemzetközi” és 1922-ben a leideni (Hollandia) kongresszuson. A külföldi unitáriusoknak budapesti látogatásairól bővebb ismeretekkel rendelkezünk. 1936 és 1938 között a budapesti egyházközségben az alábbi külföldi hitestvérek látogatásáról történik följegyzés: Itt járt Percy W. Gardner, az amerikai unitáriusok jogtanácsosa, Mrs. Martha E.S.T. John, az amerikai Nőszövetség külügyi bizottságának elnöke, H. A. Robinson plainfieldi lelkész, Mrs. H. Grabtrae, az oxfordi Nőegylet elnöke, dr. J. H. Cathrop brooklyni lelkész, Mr. Th. G. Rees, az amerikai Nőszövetség elnöke, dr. Snow, a maidwillei teológia igazgatója, Maria van Everdingen holland remonstrans festőművésznő, Iwinn Kennet liverpooli lelkész és felesége, dr. Dexter Róbert, az amerikai unitáriusok külügyi igazgatója, Cathleen Schurr, az amerikai leánymozgalom képviselője, Granum Jausen Olga, dán orvostanhallgatónő, Robinson Alson amerikai lelkész és felesége, Hoogland Róbert, az amerikai unitáriusok külügyi osztályának tagja és Philipppson Ralph wallacny lelkész.

A budapesti egyházközség első ingatlanát, melyre a Koháry utcai székház épült föl, 1882-ben a Székesfőváros Tanácsától kapja. Második ingatlanához Batthyány Ilona

végrendelete útján jut, mely okt. 22-i keltezéssel így hangzik: „Budapesti házamat, illetőleg 1145–1154 /1–7/1. Budapest főváros pesti részének 1136 számú betétében 5 sor alatt felvett Koháry utcai 3 emeletes lakóházamat az unitárius vallású szegény iskolásgyermekek támogatására szolgáló örök alapítványként az budapesti Unitárius Egyházközségnek hagyományozom azon korlátozással, hogy a ház állaga érintetlenül fentartassék és csak az évi tiszta jövedelem fordítassék a kitűzött célra ...”

A budapesti egyházközség harmadik ingatlanához, a magyarkúti telekhez vásárlás útján jut 1936-ban. A telek nagysága 960 négyszögöl. Vásárlói ára 1.800,- Pengő. A telekvásárlásnál felhasználásra kerül az „Odeschalchi”, és „Sebestyén Artur-alap” pénze, a Belügyminisztérium 100,- Pengős segélye és az e célra végzett gyűjtés 1.230,- Pengője. E telken létesül – beépítés folytán – a „Szentábrahámi pihenő”, amely otthont ad a Konferenciás- és Cserkész táboroknak és a gyermekek nyaralási akcióinak.

A budapesti egyházközség 4 évtizedes történetében meg kell emlékeznünk az egyházközség bevételi forrásairól, javítási munkálatairól és lelkeszi statisztikájáról.

Az egyházközség elsődleges bevételi forrását a hívek önként vállalt adója jelenti. Ez az önkéntes adófizetési forma a gazdasági élet alakulása szerint változik. Konkrétan, állandóan csökken. A csökkenés megállítására 1923-ban kimondják az adófizetés kötelezettségét. A jegyzőkönyvek alapján tudott, hogy 1931-ben az adófizetők száma 1.482, 1932-ben pedig 1.567 fő. 1934-ben már van az egyházközségnek 2 önkéntes adóbeszedője. Bár több alkalommal javaslat hangzik el az adóhátraléknak hatósági segítség igénybevételével történő behajtására, nincs tudomás, a hatósági segítség igénybevételéről. Sőt, 1933-ban az egyházközség határozatot hoz a 4,-Pengőn aluli adótartozás elengedéséről.

Az egyházi adó mellett bevételi forrás a perselypénz, amelyet az egyházközség folyókiadásai fedezésére használ fel. Nagyobb segítség a kolozsvári Központ állandó éves segélye, melytől az egyházközség a háború utáni határmegváltoztatásokkal esik le.

Az egyházközség bevételeit a lelkész(ek) fizetésére és épülete(i) javíttatására fordítja. 1921-ben a Koháry utcai épületben levő templomba bevezetik a villanyt, 1927-ben helyreállítják a vihartól megrongált dísztoronyt, 1934-ben pedig az épület belső terének átfestése válik szükségessé.

Ami az egyházközség lélekszámbeli statisztikáját illeti, ez időszakból 4 év statisztikája ismert. Az 1919. évi jegyzőkönyvek arról tudósítanak, hogy a kommunizmus bukását követő időszakban „az üldözéstől való félelem miatt” – felduzzad az egyházközségbe belépni szándékozók száma. Ennek jelentős része zsidó vallású, kik áttérésük után „kursusokon” ismerik meg az unitarizmust.

Talán nem érdemtelen megemlíteni, hogy a budapesti egyházközség híveinek lélekszáma 1876-ban, az alakuláskor 66 fő. A következő évek statisztikája azt mutatja, hogy a lélekszám állandóan emelkedik. 1889-ben az egyházközség híveinek lélekszáma eléri a 819 főt. Statisztikai adatokat 1921-ig a jegyzőkönyvek nem közölnek. 1921 és 1931 közötti időszakban a jegyzőkönyvek 5.000-es lélekszámról tesznek említést. 1931-től a szórványok lélekszámát már elkülönítik az egyházközség „törzs tagjaitól”. Így a 30-as évek jegyzőkönyvei adatai szerint a budapesti egyházközség híveinek száma már alig haladja meg a 2.600-as lélekszámot.

A fenti korszak lezárásával meg kell emlékezni az egyházközség életét alakító keblitanácsi és egyházközségi közgyűlésekről. Ezeket, a háborús időszak kivételével, a Szervezeti Szabályzat előírta időközökben megtartják. A gyűlésekről jegyzőkönyvet ve-

zetnek. Bár a jegyzőkönyv olykor kívánnivalókat hagynak maguk után, mégis ezek alapján válik lehetővé az egyházközség múltjának megírása. Sajnálatos módon a jegyzőkönyvek nem folyamatosak. Nemlétüknek oka ismeretlen.

III. rész

A budapesti egyházközség életére a korszerűsítés mellett a politikai változások nyomják rá bélyegüket. Az 1940-es években az egyházközség munkásságát Észak-Erdélynek Mohoz való visszacsatolása, a 2. világháborúban való részvétel, Budapest ostroma, majd újjáépítése, az országnak a trianoni határok közé szorítása, – a kommunizmus egyházellenes uralma, az 1956-os események, majd az egyházközség újjászervezési kísérlete befolyásolja.

A 40-es évek népvándorlási folyamata a budapesti egyházközséget sem kíméli. Az 1. világháború után áttelepülő – azóta főleg vezető állásokat betöltő – híveinek jelentős része visszatér szülőföldjére. De ugyanannyian a fővárosba költözve, egyensúlyban tartják a hívek lélekszámát. Sajnálatos módon az egyházközségi statisztika híven alkalmazkodik a (különböző) politikai rendszer módszeréhez. Maga mögött felsorakozó tömegek meglétét hangoztatja anélkül, hogy azt hiteles módon dokumentálná. Ezekből az évekből csak 6 lélekszám adattal rendelkezünk. 1942-ben 4.399, 1948-ban 4.500, 1950-ben 3.110, 1952-ben 5.130, 1954-ben 3.100, és 1976-ban 1.016 fő a budapesti unitárius egyházközség híveinek lélekszáma. 1988-ban az újabb erdélyi menekülthullám felmérésével új névsor lefektetése válik időszerűvé. Alapul a születési és halálozási anyakönyvek létszámnövekedését, illetve csökkenését veszi figyelembe. Hozzászámítja az egyházközség fenntartását segítő önkéntes adózókat, s nem hivatalos kimutatás szerint az egyházközség híveinek lélekszámát 2.000 és 2.500 lélekben mutatja ki. 1992-ben a egyházközség (feltételezett) hívei részére kérdőívet bocsát ki. Ezen kérdőív egyik pontja az egyházközségi tagság kinyilvánítására vonatkozik. E kérdőívek anyagának feldolgozásáról a jegyzőkönyvek nem tudósítanak. A magánvélemények magas lélekszám felől szólnak, de ezek mögött nincs dokumentáció. Nincs hivatalos formában az sem meghatározva, hogy az aláírással kifejezésre juttatott önkéntes egyházközség tagság milyen feltétel elé állítja a híveket?

Az egyházközség történetét bemutató előbbi részekben kevés szó esik az egyházközség lelkészeiről. Az alábbiakban áttekintjük őket

Az első részben már szóltunk az egyházközség első lelkészeről, Derzsi Károlyról, aki 1881. ápr., 14 – 1895. okt. 10-ig tölti be a budapesti egyházközség lelkészi állását. 14 évi budapesti szolgálata eredményezi a Nagy Ignác utcai székház építését és az egyházi élet beindulását. Nyugdíjba vonulásakor az egyházközség lelkészi teendőinek végzését – átmenetileg – segéd-lelkész alkalmazásával oldja meg. E megoldás átmeneti jellegét mutatja a keblitanácsnak 1894. máj. 5-én hozott – már említett – határozata. Ennek értelmében a „segéd-lelkészi állás csak ideiglenes és nötlenséghez kötött.” Az egyházközség segéd-lelkésze az átmeneti időszakban Lőrinczi Dénes, aki rövid ideig tartó szolgálatát 1894. aug. 1-től 1896. febr. 13-áig végzi.

A budapesti egyházközség második lelkésze Gál Miklós, aki 1896. febr. 13-án köszönt be lelkészi állásába, de már 3 év múlva, 1899. ápr. 22-én – egészségi okokra hivatkozva – lelkészi állásától megválik.

Az egyházközség harmadik, egyben leghosszabb ideig szolgáló lelkésze Józan Miklós, aki 1899. okt. 1-én foglalja el a mai Magyarországon mindenkor legnépesebb gyülekezetének lelkészi állását. A budapesti egyházközségben végzett négy évtizedes szolgálata után lelkészi állásától 1942-ben válik meg, mikor az ez évi marosvásárhelyi zsinat püspöknek választja és Kolozsvárra távozik.

1928 óta Csiki Gábor, a Misszióház lelkészeként szolgál. Nevéhez fűződik a Misszióház létesítése. Politikai téren – az 1. világháborút követően az erdélyi magyarság helyzetének reális föltárásával végez hasznos szolgálatot. 1953-ban az Amerikai Unitárius Társulat anyagi támogatásával vonul nyugdíjba.

Szintén 1928-ban kerül az egyházközségbe Pethő István hitoktatói minőségben, 1931–32-ben Manchesterben képezi magát, 1936–53 között a budapesti egyházközségben végez lelkészi szolgálatot. 1953–66 között – Csiki Gábor utódjaként – a Misszióház szolgálattelvéje 1966-ig, nyugdíjaztatásáig.

Biró Lajos budapesti szolgálata az 1. világháborútól 1928-ig tart. Ekkor helyet cserélve Barabás Istvánnal, Hódmezővásárhelyre távozik.

Barabás István 1928-tól segíti Józan Miklóst lelkészi munkájában. A budapesti egyházközségben 1950. nov. 1-ig szolgál, azaz nyugdíjaztatásáig.

1929-től vallástanári feladatot végez Iván László, aki 9 évi szolgálata után, 1938. máj. 7-én – halálával – válik ki a Budapesten szolgáló lelkészek sorából.

1939-ben vallástanárként kezdi budapesti szolgálatát Szent-Iványi Sándor. 1941-től a budapesti egyházközség vezető lelkésze, demokrata párti politikus. 1946-ban az USA-ba távozik.

1939-ben került az egyházközségbe hitoktatói és ifjúsági lelkész minősítéssel Kereki Gábor. 1947. okt. 16-án az oxfordi egyetemre megy tanulmányútra és kint marad Angliában.

1942 júliustól Szolga Ferenc is vallástanító lelkész, de közben lelkészi szolgálatot végez Kocsordon, Dunapatajon, Debrecenben és a Dunántúli Szórványegyházközségben is. 1956-ban halálozik el.

1943. július 1-én kezdi meg lelkészi szolgálatát Budapesten Bencze Márton, aki 1958-tól főjegyzői, 1964-től püspöki tisztséget is betölt.

1951. júl. 29-től 1953-ig nyugalombavonulásáig, az egyházközségben szolgál Buzogány Kálmán is.

1953. nov. 14-től 1970. dec. 6-ig – haláláig – R. Filep Imre áll a budapesti egyházközség élén. Nevéhez fűződik a Magyarországi Unitárius Egyház püspökséggé szervezése.

1971-től 1991-ig Huszti János szolgál Budapesten.

1992. ápr. 16-tól Orbókné Szent-Iványi Ilona és vele együtt 1994. július 30-tól Kászoni József a budapesti unitárius egyházközség lelkésze.

A budapesti egyházközség életét bemutató alábbi rész a fenti lelkészek munkájának eredménye.

1940-ben folytatódik az Egyletek tevékenysége.

A *Dávid Ferenc Egylet* 1940-ben 1 közgyűlést, 1 vándorgyűlést (Debrecenben), 1 estélyt és két emlékűnnepélyt tart. Az utóbbiakon Orbán Balázusra és János Zsigmondra emlékezik. 1941-ben 1 vallásos-hazafias estét, 1 ünnepi jubileumi díszgyűlést (40 éves), és 1 felolvasó ünnepélyt tart. 1942-től 1 estélyről és 1 Dávid Ferenc emlékűnnepélyről van feljegyzés. 1943-ból 1 vándorgyűlésről (Debrecenbe) és 1 emlékűnnepélyről van tudósítás. 1944-ből 1 vallásos és hazafias estélyről számolnak be a korabeli jegyzőköny-

vek. 1945–1992-ig nincs lehetőség az Egylet működésére. 1992-ben alakul meg újra és néhány rendezvénye megtartása után újabb feltámasztásra várakozik.

Az *Unitárius Nők Szövetsége* 1940-ben 1 közgyűléssel és 1 műsoros esttel, 1941-ben 5 ismeretterjesztő előadással, 1 közgyűléssel és 1 rendes gyűléssel folytatja, majd végzi be működését. 1947-ből 3 műsoros estélyről és 1 karácsonyfa ünnepélyről van még tudomásunk.

A *Brassai Sámuel Ifjúsági Egylet* 1940-ben mindössze 1 Balázs Ferenc emlékünnepelelyt tart 1941-ben 1 jubileumi (20 éves) emlékünnepelelyt, 1 közös vacsora, 1 választmányi ülés, 2 zártkörű ismerkedési teaest és 1 tisztújító közgyűlés, majd 1947-ben 2 tisztújító közgyűlés, 3 összejövetel és 1 Országos Ifjúsági Konferencia (Dunapataj) után beszűnteti tevékenységét. A következő évtizedek az ifjúságot távoltartják az egyházi élettől. Napjainkban történik kísérlet Egyletbe tömörítésük és aktivitásuk föllendítésére.

Az *Iparosok és Kereskedők Bölöni Farkas Sándor Köre* egy 1941. évi közgyűléssel beszűnteti tevékenységét.

A 345. sz. *János Zsigmond Cserkészcsapat* 1940-ben 1 műsoros csapatünnepelelyt és 1 táborozást rendez (Bereczk, Gömör m.). 1941-ről 1 műsoros ünnepélyről tesznek említést a budapesti egyházközség jegyzőkönyvei. A Csapat 1941–47 között szünetelteti tevékenységét. 1947-ből 2 műsoros ünnepélyről, 1 cserkész szülői értekezletről. 1 jótékony célú akcióról és 1 fogadalombevételi csapatünnepelelyről van tudomásunk. 1949-ben a Csapatot feloszlatták, berendezési tárgyait elveszik. A mozgalom újabban az 1990-es években szerveződik újra. Csapatgyűléseket és kirándulásokat rendez.

1970-től működik az *Ifjúsági Bibliakör*, de működéséről nincs dokumentáció. Újbóli beindítása az egyik jelenkori feladat.

1940-től napjainkig tartó időszakban – Budapest közvetlen ostromának néhány hónapos időszakától eltekintve –, az istentiszteletek tartásának nincs akadály. A fővárosban két helyen, a Nagy Ignác és a Högyes Endre utcai templomban folyik istentisztelet. A 40-es évek közepén Budán még 2 református templom nyújt lehetőséget unitárius istentisztelet tartására, de a MÁV-telepen lakó unitáriusok sem maradnak istentiszteleti szolgálat nélkül.

1942-ben a *Magyar Rádió* ismét közvetít unitárius istentiszteleteket. 1942-ből 6, 1943-ból 10 és 1944-ből 6 rádión közvetített istentiszteletről van tudomásunk. Ezek a budapesti lelkészek mellett szóhoz jutnak az erdélyi lelkészek is. Az 1950-es években felújulnak a Rádió-közvetítések. Ettől kezdve a rádiós istentiszteletek közvetítése nem közvetlen adás, hanem előzőleg cenzurázott szalagfelvétel alapján történik. Bár a mindanivaló szabadsága korlátozott, mégis jó szolgálatot tesz az unitarizmus propagálásával.

A hívek templomlátogatásáról a lelkési jelentések minden esztendőben beszámolnak. 1957-ben pl. a külföldi szeretetadományok igénye növeli az istentiszteleteken résztvevők lélekszámát. Az 1974. évi beszámoló alkalmanként 40–80 főben határozza meg az istentiszteleteken jelenlévők lélekszámát. Tényként könyvelhető el, hogy a templomlátogatás egyenes arányban áll az ún. „cura pastoralis”-sal, a családok látogatásával. Ebben is kifejeződik annak igazsága, hogy a hívekkel való törődés meghozza gyümölcsét. Ebben az esetben nő a templomlátogatók száma.

A budapesti egyházközségnek a hívekkel való kapcsolattartását erősítik az egyházközség nyújtotta szolgáltatások. Gondolunk itt a vendégszobák adta szálláslehetőségre, a nyaraltatásra és az anyagi segélyek nyújtására.

Előbb a Hőgyes, majd a Nagy Ignác utcai egyházi épület rendez be vendégszobát, főleg az átmenetileg és hivatalos ügyeit rendező lelkészek és belsőemberek budapesti tartózkodásának könnyítésére. A vendégszobák használata ingyenes. Fölszerelése részben vásárlás, részben adomány eredménye. A Hőgyes Endre utcai vendégszoba a lakrészi iroda mellett található. A nyári időszakban szélesebb körű bendéglátó szerepet is betölt. A Nagy Ignác utcai vendégszoba a gyülekezeti terem mellett nyer kiképzést, megfelelő éjszakai szállást nyújtva, akár 4 személy részére is. A vendégszoba célját tölti be hosszú ideig a Márvány utcai lakás, amelyet az egyházközség a külföldi vendégek részére tart fenn.

A hívekkel való kapcsolat erősítését szolgálják az egyházközség ingatlanok is, amennyiben azok a hívek rendelkezésére állnak. Közülük a legrégibb a már említett magyarkúti nyaralótelep. Ez kezdetben a 345. sz. János Zsigmond cserkészcsapat és a tanuló ifjúság kiránduló helye. De a Szentábrahámi Pihenő nyújt otthont az Ifjúsági Konferenciák, a lelkési értekezletek és az egyéni nyaralások lebonyolítására. 1956-ban a magyarkúti nyaralással kapcsolatos keblitanácsi határozat születik. Kimondják, hogy csak az nyaralhat Magyarkúton, aki nyaralása idejéig már kifizeti egyházfenntartási járulékát. A nagy nyári forgalom szükségessé teszi az állandó gondnok helyben lakását. Ezt a tisztséget néhány évig Bajor János lelkész tölti be, aki gondnoki tisztsége mellett a Dunántúli Szórványegyházközség lelkésze is. Az államosítást követő időszakban a hatóságok által megszabott nyaraltatási feltételek lehetetlenné teszik a magyarkúti telep nyaraltatási célra történő hasznosítását. 1971-ben eladásra kerül a nyaraló villája. A megmaradó részt a Turista Ellátó Vállalat veszi kezelésbe. A 90-es években az egyházközség tervbe veszi a telep felújítását. Visszavásárolja a korábban eladott villarészt és a Cserkészcsapat részére a táborhelyet biztosítja. 1947-ből van tudunk az unitárius gyermeknek az Állatkert Üdülőjében történő nyaraltatásáról. Ez 19 gyermeknek nyújt kapcsolódási lehetőséget.

Az egyházközség és a hívek kapcsolatát mélyítik azok a segélyek, amelyeket a 2. világháború, az 1956-os események és a 80-as évek politikai változása nyomán érkeznek az egyházközség tagok segítésére.

Az egyházközség a fenti időszakban jelentős segélyt 1947-ben, 2.500,- Pengőt, a polgármesteri hivatalból kapja. Az egyházközség képviselőjében Szent-Iványi Sándor és Ferencz József, akkori titkár Angliába tett hivatalos látogatása után az ír kormány szeretetadományaként 120 kg cukor kerül kiosztásra az arra rászoruló hívek között. 1975-ben a jegyzőkönyvek 200 kg kávé, 180 kb kakaó, 500 kg cukor, 500 kg rizs és nagyobb mennyiségű ruhaszállítmány érkezéséről tesznek említést. 1988-ban az erdélyi menekültek segélyezésére kap az egyházközség nagyobb pénz- és ruhasegélyt. Sem ezek, sem az 1957-ben kiosztott segélyek elszámolásáról nincs jegyzőkönyvi feljegyzés. Annyi megállapítható, hogy az erdélyi menekülteket a budapesti egyházközség 800.000,- Ft, alkalmanként 500,- Ft-os segélyben részesíti. De kapnak ruhasegélyt és megfelelő letét fejében lakásszerzési kölcsönt is.

A felsoroltaknál sokkal lényegesebbek a családlátogatások, melyeket a Szervezeti Törvény a lelkési feladatok közé sorol. Feltételezhetően úgy a lélekszám, mint a vallás-erkölcsi statisztikák javuló eredményei a rendszeres családlátogatások következménye. A kapcsolatfenntartásnak ez a módja az előbbi részekben is hangsúlyt nyer. A 40-es évektől napjainkig szinte az egyházközségi élet tevékenységeként jelentkezik. Az 50-es évektől főképp az Állam és az Egyház közötti *Egyezmény* megkötéséről számított évek-

ben a családlátogatás az „illegális” egyházi tevékenység közé tartozik, mely nem egyszer a hatalmi szervekkel való szembeállítást és ennek következményeit eredményezik. A budapesti egyházközség jegyzőkönyvei mégis ebből az időből örökítik meg a lelkészek legeredményesebb családlátogatói tevékenységét. Ebben egyetlen, az 1976-os évre vonatkozóan, a lelkési jelentés 182 család meglátogatásáról számol be, melynek eredménye 50 új unitárius családnak az egyházi életbe való bekapcsolása. Azonban elgondolkodtató, hogy mennyiben elfogadható az itt bemutatott lélekszámi adat, ha ilyen nagymérvű családlátogatás eredményeként följegyzett 50 családос növekedés ellenére is a hívek ez évi lélekszáma mindössze 1.016 fő.

1940-től napjainkig az egyházközség bevételeinek kiegészítését gyűjtés útján kívánja elérni. Gyűjt a szegénygondozásra, a Szentábrahádi Pihenőre, a lelkési nyugdíj-alapra, a templomok javítására stb. E gyűjtések eredményeit az Unitárius Értesítő c. lap nyugtázza.

Az *Unitárius Értesítő* c. egyházközségi lap 1940-től 1944 novemberéig tölti be az egyházközség életet bemutató tájéktató szolgálatát. A fenyőfa díszítésű lap a 40-es évektől a felelős, a társszerkesztők és a kiadók változásával is megmarad az egyházközség szócsövének. 1944-ben meglehetősen rossz minőségű, durva papíron kerül kinyomtatásra, hogy aztán a főváros ostromával vége szakadjon megjelenésének. A lap 1947-től *Unitárius Élet* néven az Unitárius Egyház általános lapja, de továbbra is foglalkozik a budapesti egyházközség életével. A megjelentetésével járó anyagi kiadások az Egyetemes Egyházat terhelik.

A budapesti egyházközség minden lelkészváltozással megújul és a lelkészek képzettségének és hivatástudatának vetületében alakítja életét. A lelkészek elgondolásait a keblitanács javaslatai és határozatai igazolják. Ezek a határozatok teszik működőképesé az orgonát, az adminisztratív intézkedések bevezetését, a hangerősség fokozását, új szertartási rend bevezetését és az elődök megbecsülésére irányuló intézkedéseket stb.

Az egyházközség életében a legjobban húzóódo problémát az orgona jelenti. Az előbbi korok ismertetése az orgona kérdését csak futólag érinti. Az anyagiak hiánya miatt ennek pótlására az utóbbi évekig csak átmeneti megoldások születnek. Az orgonát átmenetileg mind a 2 budapesti templomban harmónium helyettesíti. A Hőgyes utcai templomban az orgona többszöri felújítása és a Nagy Ignác utcában új orgona beszerzésével és mind a két templomban főállású énekvezér alkalmazásával – napjainkban – a kérdés megoldást nyer.

A budapesti egyházközségben folyó vallás-erkölcsi nevelés mindig a jövő problémájának egyike. Sajnálatos módon a lelkész utánpótlás kérdése napjainkban is az egyik még megoldatlan problémák közé tartozik. A megelőző részek bizonyosága szerint az egyházközség eredményeket akkor tud felmutatni, ha van anyagi háttere és a munka végzésére megfelelő számú lelkésze. Az utóbbi 5 évtized e kettős probléma kielégítő megoldására törekszik. Az anyagi háttér biztosítását az állami juttatásból e célra kiskitott összeg, ha nem is teljes mértékben, de alapjában rendezi. A lelkész utánpótlás még ma sem megoldott. A budapesti egyházközség – szellemi téren – segíti az átmeneti jelleggel működtető teológiai jellegű Bizottság, majd Intézet működőképességét. E téren segítséget jelent részben az angol unitárius teológián és a hazai Evangélikus Teológián való lelkészképzés, de a fő hangsúlyt most is a Kolozsváron működő unitárius teológus képzésen van. Ennek jelenlegi megoldhatóságát az anyagiak nehezítik. A budapesti egyházközségnek a jelenlegi két lelkészen kívül még kettőre lenne szüksége ah-

hoz, hogy egyházi élete a kíváncsnak megfelelő mederben folyjon. A megoldás nem reménytelen. Kellő körültekintéssel ez is megoldható.

A budapesti egyházközség mai törekvései a mindennapok törekvéseivel mutatnak azonosságot. A hitéleti, a kulturális, a gazdasági, a szociális, és az egyházak közötti kölcsönös megbecsülés jegyében végzendő munkájával kívánja előmozdítani azt a jövődőt, amely miként a múltban volt, úgy ma és holnap is elképzelhetetlen virágzó unitárius életek fölhasználása nélkül.

MIKLÓS KELEMEN

A HISTORY OF THE UNITARIAN PARISH IN BUDAPEST

Unitarianism made its first appearance in Hungary in the sixteenth century, but not for long, and did not reappear on present-day Hungarian territory before the late nineteenth century. Even then, political changes were responsible for this development.

The restoration of the territorial integrity of Hungary and Transylvania was declared by the Union Diet. It was then that the free exercise of the Unitarian religion all over Hungary was granted by the Hungarian Diet in Pozsony (present-day Bratislava in the Slovak Republic) in Act XX of 1848. After the abolition of the Royal Office of the Governor General of Transylvania, this Act granted free exercise of their religion to the Unitarians settling in Budapest. However, it was not before the Compromise of 1867, two decades after the Diet of 1848, that the first steps towards setting up a Unitarian parish in Budapest could be made.

Three periods can be distinguished in the life of the Unitarian parish in Budapest:

The first period lasted from 1867 to 1899. This was the „heroic age” of the parish, and lasted from setting up the out-parish to the end of Miklós Gál's ministry.

The second period fell between the years 1899 and 1940. This was the heyday of the parish, hall-marked by Miklós Józán's ministry.

The third period is still in progress. This has been a period of transition, affected by the changes in the political frontiers. The most important objectives of this period have been survival and striving for renewal.

GLÜCK JENŐ

A GYULAFEHÉRVÁRI ÉRSEKI LEVÉLTÁR 1848–49-ES DOKUMENTUMAI

Az érsekség hatalmas levéltárral rendelkezik, amelynek dokumentumai az erdélyi római katolikus püspökség visszaállításával kezdődnek, pontosabban a főpásztori székhely betöltésével (1716).

A dokumentumanyag zöme éves kötegekben rendezve, valamint a regiszterek megszakíthatatlanul egyházi tulajdonban maradtak és általában jó állapotban. Az iktatószámok egybevetése révén számos akta hiánya állapítható meg, lényegében az okokra nincs magyarázat. Nincs szó viszont az utóbbi évtizedek politikai események behatásáról, annál inkább, mivel Márton Áron püspök erőyes fellépése, magával Nicolae Ceausescuval szemben, kompromisszumos megoldásra vezetett a levéltár hovatartozásának kérdésében. A püspökség engedélyezte, hogy a helyi állami levéltár munkatársa, a helyszínen mikrofilmre vegyék az anyagot, saját használatukra és állami költségén. Csupán néhány középkori diploma került átadásra, valamint egy 1950-ből származó dekrétum alapján az 1895 előtti anyakönyvek egy része. A székesegyházi plébánia anyakönyvei elkerülték a begyűjtést végzők figyelmét, és helyben maradtak.

A levéltár feloleli az erdélyi római katolikus püspökség adminisztrációjának anyagát és folytatólagosan 1991 óta a Szentszéknek közvetlenül alárendelt érsekség működésének dokumentumait. Területileg a történelmi Erdély katolikus életére vonatkoznak, bizonyos eltolódásokkal. A püspökség hatáskörébe tartozott egyes periódusokban a Kárpátokon túli missziós tevékenység és joghatósággal rendelkezett a legutóbbi időkig az erdélyi örmény-katolikus plébániák felett is. Különleges joghatóságot gyakorolt a gyulafehérvári püspök a 18. században és a 19. század első felében a gyulafehérvári zsidó hitközség felett, amely jogilag magában foglalta a fejedelemség összes izraelita lakosát.

Az érseki levéltár anyaga elsősorban az egyházi élet különböző vetületeit tárgyalja, de számos dokumentum fényt vet a katolikus kultúra vonatkozásaira és nem különben Erdély történetének fontosabb eseményeire.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc időszakából származó anyag eddig alig került a kutatás látókörébe. Fontos megjegyezni, hogy az 1848–49-es anyagot ismeretlen időpontban szubjektív alapon csoportokba rendezték. Kutatásunk folyamán az egyes dokumentumokat eredeti iktató számuk alapján idézzük. Az 1848-ból származó

dokumentumok esetében a megfelelő számot zárójelben közöljük, az 1849-ből származóknál az évet is jelezzük. Megjegyzendő, hogy az iratok iktatása gyakran késedelemmel történt.

Mint ismeretes, az 1848-as márciusi törvények pozitív visszhangot váltottak ki Erdély-szerte. Alkalmazásukra az Erdélyi Nagyfejedelemségben, állami különállása folytán, egyelőre nem kerülhetett sor. Maga Kovács Miklós püspök állandóan Kolozsváron tartózkodott és elsődleges feladatának tekintette a Gubernium keretében betöltött hagyományos vezető szerepét, amely funkciója révén illette meg. Iratait is Kolozsvárról keltezte és szintén oda irányították a személyi döntéseit igénylő ügydarabokat.

Az események azonban máris bizonyos cselekvésre készítették. Körlevélben sietett elejét venni az általa „balmagyarázatoknak” minősített híreszteléseknek és leszögezte, hogy „Erdély nemzetei a következő országgyűlésükön fognak dönteni a felmerült valamennyi kérdésben”. Több esetben plébánosoknak is irányítást adott. Így pl. a magyarláposi plébánosnak kételyei voltak, hogy felszentelhet-e egy nemzetőri zászlót (633). A püspök a maga részéről igyekezett lépést tartani bizonyos igényekkel. Intézkedett Bőjtelő hó 21-én, hogy ahol magyar a prédikáció nyelve, ott az anyakönyvekben a bejegyzéseket hasonlóképp kell elvégezni. Az egyházi, magyarországi és erdélyi hatóságokhoz intézett megkereséseket szintén ugyanazon módon kell fogalmazni (439). Valójában igyekezett alkalmazkodni a magyar reformországgyűlések régebbi határozataihoz, a helyi viszonyok figyelembevételével.

Bizonyos kérdéseket vetett fel a Partium Magyarországhoz történt csatolása. Kovács püspök elutasította augusztus 23-án kelt válaszában e területen fekvő és joghatósága alá tartozó parókiák átcsatolását egyes magyarországi egyházmegyékhöz, mint Nagykároly, Bojica, Körösbánya stb. (1691).

Az erdélyi országgyűlés munkáját is igyekezett előmozdítani. A királyi biztosnak kijelölt Puchner szebeni főhadparancsnoknak kolozsvári szállást ajánlott fel (652).

A püspök és vele az erdélyi katolikus egyház örömmel üdvözölte az unió kimondását (május 30). E gondolatoknak adott hangot Kézdi, Orbán, Alcsil-Felcsil és Gyergyó kerületek papjaihoz intézett levelében (682).

Működése azonban mindinkább korlátozódott egészségi állapotának rosszabbodása miatt. Erre hivatkozva nem jelent meg a magyar püspöki kar júniusi konferenciáján (728, 745, 878), valamint egészségi állapotával indokolta a nádorhoz intézett levelében távollmaradását a magyar főrendiház üléseiről (836).

A kolozsvári országgyűlés további határozatainak végrehajtása alapján véve kedvező volt, elsősorban a jobbágyság számára, mivel díjmentesen birtokába jutott az úrbéri földnek, még ha az Erdélyben korlátozott is volt. A hűbéri szolgáltatásokat eltörlő törvény nem intézkedett számos részletkérdésben és ezen helyzet több plébánia számára komoly fejtörést okozott. Erzsébetvárosban a papság elesett a megélhetését jó részben biztosító dézsmarészesedéstől. A város a maga részéről elhárított minden segítséget a papság számára és úgy érvelt, hogy maga is „tönkrement” a jobbágy felszabadítása nyomán, jövedelmének oroszlánrészét képező úrbéri terhek eltörlésével (978). Hasonló kérdés merült fel Kolozsváron, ahol a papság a fiscus által beszedett tized negyed részét kapta (952). Panasz érkezett Hátszegről is (1330). Az egymást követő segélykérések nyomán az illetékes minisztériumot keresték meg támogatás végett (1030).

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, sőt a Pénzügyminisztérium is igyekezett áthidaló megoldást találni nemcsak a római katolikus, hanem a görög katolikus, sőt a

görögkeleti klérus helyzetének javítására is, ami főképp az utóbbiaknál vált sürgetővé a kérdés nemzetiségi összetevőjénél fogva. Mivel a pesti kormányzat erdélyi viszonylatban tájékozatlan volt, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felkérte a püspököt, sz. Jakabhó 22-ikén a görög katolikus és görögkeleti lelkészek és tanítók helyzetének összeírására (1076). Valószínűnek látszik, hogy az egyre romló helyzet közepette erre nem kerülhetett sor, legalábbis a levéltárban nincs nyoma.

A levéltárban található Kossuth Lajos rendelete, amelyet pénzügyminiszteri minőségében augusztus 7-én adott ki. Ebben hivatkozik a somkúti görög katolikus lelkész, illetve Lemény püspök intervenciójára, a tanítók és lelkészek fizetésének ügyében. A miniszter – elvileg – megoldottnak tekinti a kérdést a márciusi XX. tc. intézkedésével, amely állami feladattá nyilvánította a bevett felekezetek anyagi ellátását. Mivel egyelőre gyakorlatilag nem került sor a végrehajtásra, intézkedett, hogy a kegyúri jogból következő kincstári kötelezettségeket október végéig folyósítsák, jöllehet a törvény már nem kötelezi (1244).

A forradalom nyomán Magyarországon és Erdélyben új helyzetet teremtett a katolikus egyház számára, amely az utóbbiban sajátos nemzeti és vallási szerkezete nyomán külön kérdéseket is felvetett. Megoldásukra 1848 nyár elején, petíciót szerkesztettek az egyházi és világi tényezők összejöttével (607, 705, 708). A szöveget szétküldték és nagyszámú aláírással ellátva a magyar országgyűléshez óhajtották benyújtani az unió megvalósulása után. A püspökséghez befutott jelentések pozitív visszhangról adnak hírt, mint pl. Gyergyószentmiklóson (823, 824).

A gyulafehérvári püspökséget más kezdeményezésekbe is bevonták. Az esztergomi főkáptalannak válaszolva szorgalmazták a megüresedett püspöki székek betöltését és a katolikus egyház kérdéseinek országos zsinat keretében való megtárgyalását (687).

A felmerülő kérdésekben Eötvös József, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium számára, magától a püspöktől kért felvilágosítást. Válaszlevelében Kovács püspök kérte az 1830, 1843 sőt az 1847/48-as országgyűléseken elmaradt egyházi kérdések rendezését, főképpen az egyik felekezetből a másikba történő áttérés és a vegyesházasságok viszonylatában (837).

Végül kirajzolódott az az elgondolás, hogy az unió nyomán a megoldásokat egy augusztus végén és szeptember elején összeülő státusgyűlésen és azt követően tartandó egyházmegyei zsinaton keressék meg és végül a szeptember végén tartandó magyar országos zsinat határozataival véglegesítsék. Ez utóbbira vonatkozó javaslatokat és meghívást augusztus folyamán Esztergomból meg is kapták (873, 936, 994).

A levéltárban jelentős anyag gyűlt egybe, amely az esztergomiak szerint tartott lelkesítő gyűléseken kristályosodott ki (824, 1137). A tárgyalások alapja az egyházmegyei és országos zsinat számára kidolgozott tézisek voltak, amelyeket 21 pontban sűrítettek. Így például Csomafalván augusztus elsején tartott kerületi lelkesítő gyűlés résztvevői síkraszálltak az egyházi, iskolai és alapítványi kérdések „szabad kezelése mellett”, egyházaikból és világiakból álló testületek által, ami lényegében az állami beavatkozás megszűnését jelentette. Állást foglaltak a zsinatok összehívásának és szabad tanácskozásainak feltétlen egyházi joga mellett, minden előzetes jóváhagyás nélkül. A jozefinizmus maradványait eltörölnö, követelték a magyar egyház szabad és közvetlen kapcsolatát a Szentszékkal.

Felmerült a latin nyelvű rituálé mellőzésének óhaja és szorgalmazták a magyar, német és szlovák nyelvű rituálét, amit elsősorban a szentségek kiszolgáltatásánál tartot-

tak szükségesnek. Szorgalmazták a vásár- és ünnepnapok szigorú megtartását. Fontosnak nyilvánították az istentiszteletek magas színvonalon való végzését és elsődleges súlyt helyeztek a prédikációk tartalmi és formai javítására. Felmerült a böjti rendszer korszerű reformja. A munkafolyamatok helyi sajátosságánál fogva foglalkoztak azon helyzettel is, hogy egyesek nem képesek részt venni a délelőtti misén és ezért a délutáni istentiszteleteket tartalmassabbá akarták tenni. Fontosnak ítélték egy vallásos kiadó és lap működését. A szerzeteseket a városi plébániák átadására akarták utasítani és feladataikat a lelkészi működésben és iskolai tanításban jelölték meg.

A püspöki szék betöltését az egyházmegyei papság választásától tették függővé és elrendelendőnek kérték az évenkénti zsinatot is. A plébános-választásoknál, a korteskedés elkerülése végett, három s. püspök által jelölt pályázóra korlátozták volna a hívek döntési jogát.

A papság jövedelmének kérdését is rendezendőnek vélték megfelelő színvonalon, főképpen a pozsonyi XX., és az erdélyi IX. tc. alapján.

A fenti előterjesztések elsőfokon az augusztus 27-én kezdődő státusgyűlés, majd az ezt követő zsinat elé kerültek. Ezeket nagy várakozás előzte meg, amit a hozzájuk intézett üdvözetek igazolnak, mint például a szamosújvári örmény-katolikus klérus előterjesztése (1088).

Sajnos az illető tanácskozások jegyzőkönyveit nem találtuk meg a levéltárban. Más forrásból azonban arról értesülünk, hogy komoly felelősségérzettel tárgyalták meg az egyházmegye problémáit immár mint a magyar katolikus egyház részét. Legfontosabb határozataik az egyház autonómiájának biztosítására irányultak, az anyagi kérdéseket pedig az összesített egyházi vagyon jövedelméből látták megoldandónak. Ehhez kapcsolódott a felekezeti oktatás biztosítása is. A tervezett kolozsvári egyetem létrehozásakor a többi felekkel együtt kívántak hozzájárulni, számarányos alapon. Nem feledhetjük, hogy mindezek megvalósítása egyházi és világi részvétellel Erdélyben annál könnyebbnek látszott, mivel e munkamegosztásnak a státus kereteiben történelmi gyökerei voltak.

Az erdélyi katolikus egyház helyzetének meghatározása az új keretekben csakhamar háttérbe szorult. Az erdélyi román nemzeti mozgalom nagy többsége, ellentétben a magyarországival, szembefordult az unióval. Mi több, a sok tekintetben rendezetlen úrbéri helyzet és a pozsonyinál szűkebbre szabott jobbágyfelszabadítás okozta paraszti elégedetlenség tömegbázist biztosított a román nemzeti mozgalomnak. A balázsfalvi gyűlésen (1848. május 15.) követelték a románság elismerését „negyedik nemzetnek”. Követeléseiknek végső megfogalmazását Saguna szebeni püspök vezetésével a császár által elterjesztett terv jelentette egy román koronataromány létrehozásáról, amelyet azonban az olmützi alkotmány figyelmen kívül hagyott (1849. március 4.).

A fokozódó nemzeti ellentétek aggasztották a józanul gondolkodó főket. Így Eötvös József július 20-án arra kérte a püspököt, hogy körlevelet bocsásson ki, amelyben a törvények tiszteletére, a békére és testvériségre intsen (963).

A helyzetet tovább rontotta Puchner szebeni főhadparancsnok politikája, aki szította a nemzeti ellentéteket, és az unióhoz hű erőket igyekezett gyengíteni. Így pl. augusztus 29-én kelt levelében Kovács püspökhöz fordult és igyekezett felhasználni az általa „rebelliseknek” nyilvánított székely katonákkal szemben (1141).

Másrészről a honvédség és nemzetiség szervezésében kérték közreműködését. Alsófehér vármegye főispánjának augusztus 23-i felhívására öregségére és betegségére

hivatkozott, de ugyanakkor a tűzértség felállítására 500 forintot adományozott (997). Groisz kolozsvári főbírónak szintén 500 forintot küldött (868).

Kiadásra került szeptember 29-én egy püspöki rendelet, amely előírta a lelkészek, kántorok, harangozók és tanítók eskütételét a magyar alkotmányra (1190). Válaszképp a Kézdi-orvai esperesség október 12-i keltezéssel jelezte, hogy az eskütétel megtörtént (1326).

Az őszi események közepette a püspök kétségtelenül betegen elhagyta Kolozsvárt és Gyulafehérvárra távozott. Itt a püspökség helyzete rendkívül bonyolulttá vált. A várostromra felkészülő várparancsnokság elrendelte az iskolák bezárását, a feleslegesnek nyilvánított papok távozását és bizonyos egyházi épületek átadását. A visszamaradónak két hónapra elegendő élelemmel kellett magukat ellátniuk (1279). Október 24-én a várparancsnokság lefoglalta a Batthyány könyvtár felső emeletén elhelyezett csillagászati megfigyelő eszközöket, természetesen a tűzértség számára (1288). A püspök tiltakozott az egyházi épületek katonai igénybevétele ellen és Vay királyi biztoshoz fordult, de ennek intézkedése hatástalannak bizonyult, Puchner katonai erővel alátámasztott végső döntésével szemben (1289, 1350).

Az ostromállapotba helyezett Gyulafehérváron (október 20.) a püspökség mind elzártabb helyzetbe került. Október 27-én két kanonok beszámolt arról, hogy az odavezető utakat immár a román felkelők uralják (1299).

Az erdélyi román felkelés sikerei és a császári hadsereg hadműveletei 1848 utolsó hónapjaiban, sőt a következő év elején Gyulafehérvár elkerülte a várostromot a magyar forradalmi erők részéről. E helyzetben a püspökség bizonyos kapcsolatban maradhatott az egyházmegye egyes pontjaival. Ugyanakkor fokozott nyomásnak volt kitéve. Valójában úgy látszik, hogy a főhadparancsnokság tartott attól, hogy nyíltan a magyar forradalom oldalára áll. November 21-én Kolozsvárról hozzá intézett kérésre közölte nem mehet oda, egyrészt egészségi állapota miatt, de főképp mivel Gyulafehérváron ostromállapot van (1280). December 10-én kelt levelében jelentette, hogy felépült betegségéből, de el van gyengülve, mégis már munkálkodik (1380). Úgy látszik, hogy Bem tábornok seregének győzelmei nyomán szeretett volna a császári szoldateszka ellenőrzése alól kiszabadulni és 1849. május 20-án a várból távozni, kérelmét azonban a haditanács elutasította (66/1849).

A császári hatóságok a püspököt bizonyos intézkedésekre kényszerítették. Puchner december 12-én közölte V. Ferdinánd lemondását, majd december 27-én újabb megkezesést intézett a püspökhöz a lelkészek császárhűségének biztosítására. Mindkét esetben körlevél kiküldését követelte ki, de megállapíthatatlan, hogy valójában milyen mértékben volt a püspökség hajlandó terjeszteni (1396, 1419, 2/1849).

A püspökségnek meggyűlt a baja a katonai hatóságokkal egyes lelkészek forradalmi magatartása miatt. Október 12-én a gyulafehérvári várparancsnok bepanaszolta Bardócz János lelkészt, aki a püspökségen dolgozott, hogy négy nappal előbb a székesegyházban „a fejedelem elleni hűtlenségre buzdított”. A püspök nem tett eleget a várparancsnok kérésének és nem alkalmazott büntetést, hanem atyai hangon kérte válaszát és arra buzdította, hogy tanúkkal bizonyítsa ártatlanságát (1250). Maga a főhadparancsnokság tett panaszt a kászon-jakabfalvi plébános ellen, aki – szerintük – a császári hadsereg ellen „agitált” (417). György Xavér szászvárosi ferences gárdián viszont a szebeni katonai börtönből kérte a püspök segítségét. Az eset előzményét a püspök november 2-i tiltakozásából ismerjük, aki az ottani római katolikus templomok

feldúlását nehezményezte. Tiltakozását Puchner azzal utasította el, hogy a román és szerb insurgensek valójában a ferences kolostorba rejtegetett fegyverek és lőszer miatt hatoltak be oda (1314, 1339, 1409). A brassói parókust is bepanaszolták, aki válaszában azzal védekezett, hogy a parókiára már úgysí kitűzték a fekete-sárga zászlót (1/1849).

A legsúlyosabb helyzet 1848 őszén a Szigethegység nyugati vidékén alakult ki. Október 30-án a püspök körlevelében fájdalommal regisztrálta a súlyosbodó kilengéseket és természetesen elsősorban híveiért aggódott (1315). Abrudbányáról már augusztus 19-én jelentette Kovács József esperes, hogy hívei veszedelemben vannak. Szentandrás hó 18-án írt jelentésében megerősítette, azonban hívei épségben vannak. Nemsokára kénytelen volt arról is beszámolni, hogy hívei súlyos órákat éltek át, midőn a várost a román felkelők vették birtokba (283, 910, 1082, 1338). A zalatnaiak szomorú sorsáról is több jelentést kapott november elsejét követően (1310, 1393, 1414). A maga részéről a püspök csupán annyit tehetett, hogy buzdította a plébánost, hogy a történetek ellenére maradjon megmaradt hívei között, a működő hatóságoknál pedig a rend helyreállítását szorgalmazta (1377). Felvincről szintén a plébános jelentette, hogy hívei súlyos károkat szenvedtek (1362, 1376).

Hasonló jelentések érkeztek Gyulafehérvárra Topánfalváról, Offenbányáról, Kerelő sz. Pálról, Kalotaszentkirályról (1359, 1408, 1418, 1421) és más helyekről. A püspökség figyelme kiterjedt minden olyan eseményre, amely bárkit súlyosan érintett. Október 26-án jelentették a Magyarországon történeteket, ahol nemzetőrök léptek fel a Mikes uradalom ellen megmozdult román parasztokkal szemben (1308).

A szomorú események közepette is erőfeszítések történtek a hívek lelki ellátásának újjászervezésére. December 4-én a püspök utasítására összefoglaló jelentés készült a helyzetről a Szigethegység nyugati körzetében. Kiderült, hogy Nagyhalmágyon a templom épen áll, Zalattán pedig újraindították az egyházi életet. Topánfalván a plébános továbbra is működik. Körösbányáról viszont jelentették, hogy a hívek elmenekültek. Offenbányán szintén a parókia nem működött (1391). Vízakna esetében a püspök nehezményezte, hogy a plébános engedélye nélkül távozott el (1313, 1363, 1408).

Intézkedések történtek az egész egyházmegyében megürült plébánosi és kápláni állások betöltésére, már ahová a gyulafehérvári intézkedés eljuthatott. Végrehajtásuk is nehézségekbe ütközött. Így pl. egy Szebenből diszponált lelkész nem tudott eljutni új állomáshelyére, mivel az utak bizonytalansága miatt nem kapott fuvart.

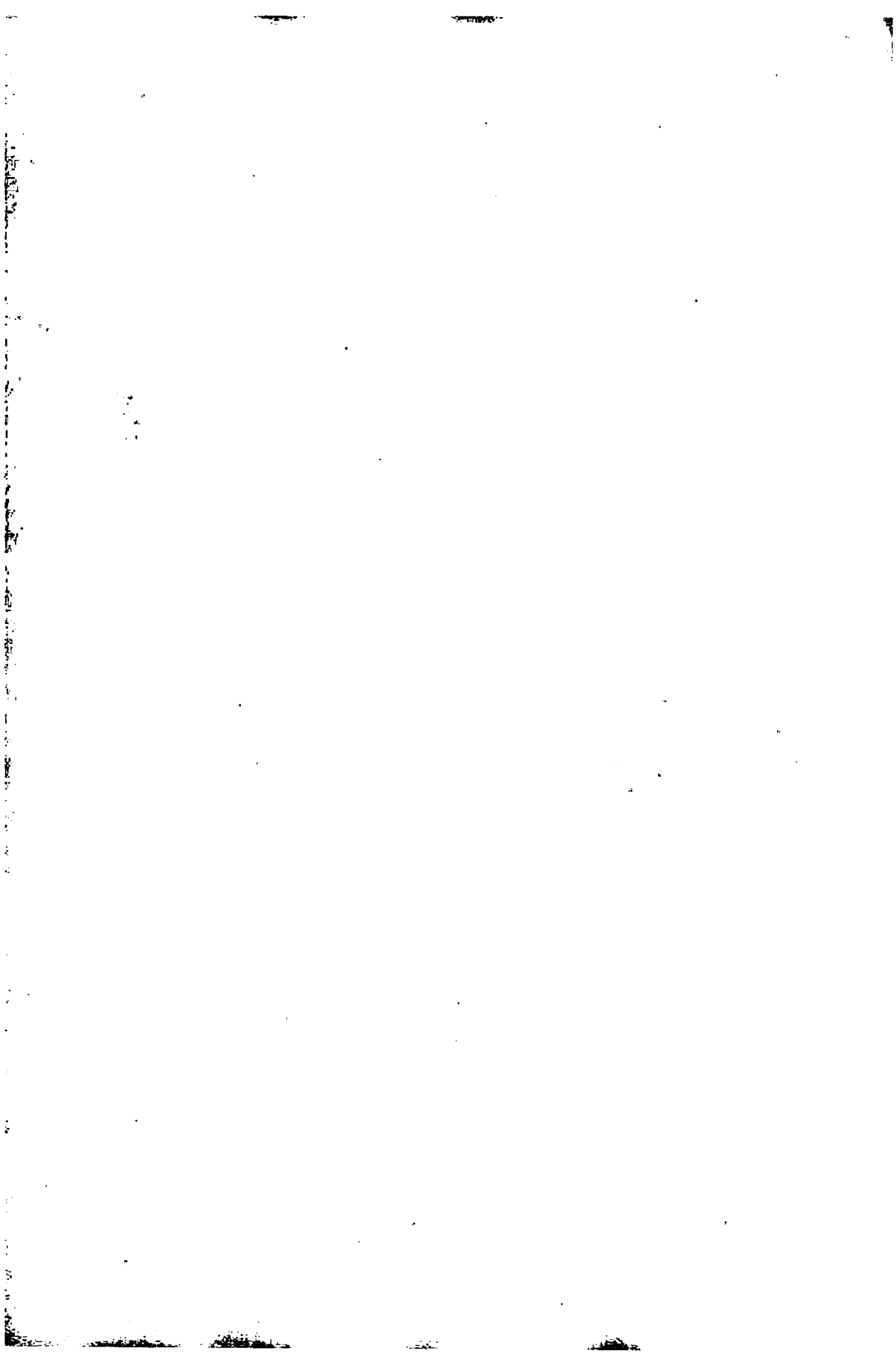
A hadihelyzet 1849 elején alapvetően megváltozott és Bem tábornok honvédjei Erdély legnagyobb részét birtokba vették. Következésképp a gyulafehérvári várat szoros ostrom alá vették és az oda beszorult püspökség teljesen elszigetelődött. Intézkedések csupán a Kolozsváron működő megbízott által történhettek, iratanyaga azonban alig került utólag be a gyulafehérvári levéltárba. Ezen időszakból származik egy összesítés a római katolikus lelkészekről, kántorokról és tanítókról, mely kimutatás április 11-én készült Berde Mózes kormánybiztos rendeletére.

A püspökség teljes körű működése a cári intervenció körülményei között is nagyjából szünetelt és csupán 1849 szeptemberében indult újra immár az ellenforradalom és abszolutizmus súlyos körülményei között.

JENŐ GLÜCK

DOCUMENTS FROM THE ARCHIEPISCOPAL ARCHIVES OF GYULAFEHÉRVÁR (ALBA IULIA,
ROUMANIA) FOR 1848/49

The material of the Archiepiscopal Archives of Gyulafehérvár have not been discovered by researchers as yet. The author's aim has been to change this state of affairs, when he decided to publish some of these documents, accessible in the Archiepiscopal Archives of Gyulafehérvár. Thus he is publishing the records of Bishop Miklós Kovács's dispositions. The Bishop tried to comply with the decisions of the Reform Diets, while taking the local conditions into consideration, too. We can gain an insight into the activity of the Transylvanian Diet. The author is stressing the particular importance of the document in which the Bishop and the Catholic Church of Transylvania welcomed the union of Hungary and Transylvania as well as the decrees of Lajos Kossuth and József Eötvös. He gives an overall picture of the troubled times of the Roumanian uprising, when the Catholics of Transylvania were in a very difficult position. The Church made its best to remedy the situation in the diocese, and to fill the places of parish priests and chaplains, fallen vacant as a result of the troubles.

MURADIN JENŐ

HOSSZÚ MÁRTON (1894–1953)

XI. Pius arcképfestője

Ma már csak néhány fölbukkanó festmény, kiállítási katalógus, régi kritika idézi meg a tőlünk messze távozott, és idegen földben nyugvó festőt, Hosszú Mártont. Neve kiesett a köztudatból; szakmán belül is alig tudnak róla valamit. Pedig mozgalmas pályája ugyancsak ígéretesnek indult, portréfestői megbízásai László Fülöp és Márk Lajos nyomdokain is a népszerűség fényét – ám az is igaz: gyorsan kialvó sugarait – vetítették rá. A budapesti Képzőművészeti Főiskola nagy nemzedékével készült hivatására. Növendéktársai Szőnyi István, Aba Novák Vilmos, Korda Vince, Patkó Károly, Pásztk Jenő (Eugen Pascu), Podlipny Gyula voltak. Közülük Szőnyi Istvánnal és Pásztk Jenővel maradt barátságban. Nem követte azonban egyikük példáját sem. A festőtechnikák tökéletes birtokában egészen más ambíciók vezették. Az európai művészet nagyjai, az olasz és spanyol klasszikusok csodálata jegyében alakította portréművészetét. Érintetlenül hagyták az avantgarde útkeresések, a húszas évek nagyszerű eredményeket hozó mozgalmi. Így maga épített falat önmaga és a kortárs festészet élő árama közé. Ilyen összefüggésekben és ebben az öntörvényű alkotói létben kell tehát megítelnünk őt és eredményeit értékelnünk.

Hosszú Márton 1894. augusztus 27-én született Balassagyarmaton, édesanyja szülői házában. A Nógrád megyei városhoz azonban élete kevés szállal kapcsolódott. Gyermekkorát és egész ifjúságát Kolozsváron töltötte. Apja kereskedő volt, textilüzletük a mai Dózsa György úton, a Központi (Central) áruházal szembeni soron működött. Kolozsváron tett kereskedelmi érettségit, és innen vonult be katonának a világháborús mozgósítások idején. Ekkor már rendszeresen rajzolt, egyre nagyobb szenvedéllyel, s a háborús megpróbáltatások után döntött véglegesen pályájáról, tanulmányi folytatásáról.

Akkoriban a zártabb, konzervatívabb erdélyi társadalomban sem volt előzmények nélküli, hogy polgári családok gyermekei a szülők foglalkozásától merőben eltérő pályára léptek, életcéljuknak a művészetet választották. Papp Gábor és Ács Ferenc egy nemzedékkel korábban, szintén kereskedő családiak fiaiként, ugyanilyen választás előtt állottak, s döntésüket a család elfogadta. A kikeresztelkedett zsidó családból származó Hosszú Mártonnak, úgy tűnik, nem kellett különösebb ellenállással számolnia. Amikor 1917-ben felülvizsgálati úton katonai szolgálatból elbocsátották, sikerrel felvételizett a budapesti Képzőművészeti Főiskolára. Mint említett nemzedéktársai, ő is megszakítással, a háborús összeomlás és a forradalmak okozta kényszerű töréssel végezte el tanulmányait. A főiskolai névsorok 1917–1918-ban, majd 1920–1922-ben említik a nő

vendékek között. Pesti tartózkodását az első tanulmányi évben megkönnyítette a Kolozsvár városától kapott támogatás, a neki juttatott ösztöndíj.

Kedves, vidám, a nevéhez méltóan hosszú, nyurga fiú volt, írta róla dr. Siklóssy László¹. A főiskolán Balló Ede műhelyébe került, s a megnyerő modorú, törekvő növendékét tanára annyira megszerette, hogy otthonában lakást és műtermet biztosított számára. Nem sokkal később Balló tanársegéde lett, az oktatómunkában idősebb korú mesterének támogatója.

Balló Ede² konzervatív művészetfelfogása messzemenően hatott rá. Úgy érezte, hogy neki is, miként mesterének, a klasszikusok másolása révén kell a művészet technikáját és a lélektani ábrázolás titkait elsajátítania. Így már diákévei elején, 1918-ban Goya ismert művéről, a Leány korsóval című festményéről készített kópiát a Szépművészeti Múzeumban. Barokk és reneszánsz mesterek, mindenekelőtt Velázquez és Tiziano művészetének mélyreható megismerését követte. Ilyen premisszákkal alkotta meg első portréit is, köztük éppen Balló Ede arcképét, melyet 1921-ben, utolsó főiskolai munkájaként a Múcsarnok kiállításán mutattak be. A kép érett festői kvalitásáért a Múcsarnok díját nyerte el. Ez a siker megerősítette a pályakezdő festőt elkötelezettségében, s még messzebbre távolította őt a kortárs törekvésektől.

Családalapítása anyagilag önállóvá tette. Még tanulmányainak vége felé, 1921 őszén (szeptember 7-én) feleségül vette Filep Margitot, dr. Filep Gyula, a neves kolozsvári főorvos lányát.³ Házasságuk ideálisnak tűnt, menyasszonya, majd felesége a festő számos képén tűnik föl. Nemcsak portrékat festett róla, hanem modellként is ő jelenik meg több korai alkotásán. Feleségének hozománya tette lehetővé a festő négyhónapos olaszországi tanulmányútját. Minden bizonnyal együtt utaztak el Itáliába még az 1921-es év őszén.

Firenzében dolgozott a legtöbbet. Bejárt a képtárakba, a reneszánsz bölcsőjének, az Arno-parti városnak varázsa ejtette foglyul. Egy hazaküldött tudósításából⁴ az derül ki, hogy tájékozódni igyekezett az olasz művészet akkori törekvései felől is. A futuristák milánói csoportjának tevékenységéről s a velük szembeni nem csituló ellenérzésekről számol be. Jól érzékeli, hogyan ütköznek meg az újat mondani már rég nem tudó impresszionisták az izmusok követőivel, s azt is, hogyan bomlott meg a futuristák csoportja. Carra, Carpi és mások odahagyták Marianetti zászlóját, míg a fiatalok – akikkel láthatóan nem tud azonosulni – „eredménytelen kísérletekkel próbálkoznak”.

Hazatérve első önálló kiállítását szervezte meg Kolozsváron. Az Iparmúzeum egyik emeleti termében 1922. január 14-én megnyílt tárlatán elsősorban mint portréfestőt ismerhették meg. Több önarcképpel, női portréval (köztük édesanyja képmásával), továbbá hibátlan rajzolatú aktokkal jelentkezett. Egy sorozat firenzei városkép és egy Tizian-másolat összegezte itáliai útjának gyakorlati eredményét.

1 DR. SIKLÓSSY LÁSZLÓ: *Hosszú Márton festőművész*. Pásztortűz, 1925. aug. 23.

2 Balló Ede (1859-1936) festő, 1894-től a budapesti Mintarajziskola, majd az ebből alakult Képzőművészeti Főiskola tanára. Portréi mellett nagyszámú másolatot készített régi mesterművekről, köztük Velázquez, Franz Hals, Van Eyck, S. Ruysdael alkotásairól. 100 darabból álló másolatgyűjteményét a Szépművészeti Múzeumnak ajándékozta.

3 A művészet szeretete, de a művészi munkálkodás sem állt távol a Filep családtól. Filep Sári, Margit húga, aki később Ausztráliában élt, kiválóan rajzolt. Litográfiái (Pásztortűz, 1926/3) és Párizsban készült tollrajzai (Pásztortűz 1926/18) jelentek meg az erdélyi sajtóban.

4 Az olasz művészet jelene. *Ellenzék*, 1921. nov. 26.

Budapesti főiskolai tanulmányait végleg befejezve, 1922-ben német városokat látogatott végig. Nem sokkal később megkezdődött kétlaki vándorélete. Családjával csak a nyarakat töltötte Kolozsváron, az év többi részében Budapesten élt, vagy a festő külföldi tanulmányútjai folytatódtak.

Kolozsvártól nem akart elszakadni. A számára annyira kedves városban gyakran kapott portrémegrendeléseket, egyházi megbízatásokat. Oltárképeket is festett, ezekről maga számolt be, de anélkül, hogy a megrendelőt vagy a témát közelebbről megnevezte volna.⁵

Mint olyan festőre, aki jártasságot szerzett a régi mesterek műveinek tanulmányozásában, rábízta a kegyesrendiek kolozsvári temploma spanyol eredetű képeinek restaurálását. Ezt a munkát, a sérült és sötét „galériatónust” kapott művek fölújítását az 1924-es esztendőben végezte el. Impozáns méretű barokk művekről van szó (nemcsak spanyol, hanem feltehetőleg olasz és német eredetű alkotásokról), melyek díszes faragott keretekben a templom oldalkápolnáit és mellékoltárait díszítik.

Számba már nem volt ismeretlen feladat a kolozsvár-szentpéteri r.k. egyház által 1926-ban rábízott munka. A város keleti peremnegyedében 1848-ban fölépült neogót stílusú templom hajójának esedékes fölújításában vett részt. Oszlopok és ívek díszítményeit tervezte a budai Mátyás templom belső dekorációjához hangoltan, s azok kivitelezését Szatmári Károllyal közösen végezték el.⁶ A feladat kényes volt, mert alkalmazkodnia kellett a szentélynek a századelőn készült falképeihez is, melyeket Lotz Károly erdélyi tanítványa, Stein János készített.

Megrendelésekhez jutott Pesten is. 1925-ben a budapesti román követ arcképét festette meg. 1930-ban a Szervita templom egyik oltárképt készítette el. Egyházi kapcsolatai egyre bővültek. Madridba hívták templomfestési munkákra. Ezt megelőzően azonban Canisius Szent Péter nagyméretű képének megfestésére kapott megbízást.

Az 1925-ös év jelentős egyháztörténeti eseménye volt Canisius Péter szentté avatása, aki a Jézus Társaság első német származású rend-tagja volt. Loyolai Ignác harcostársa különösen sokat tett azért, hogy a hit és az egyház állásait hazája földjén megőrizze és megszilárdítsa. Nevezetes Katekizmusa Európa-szerte, így Magyarországon is hatékony eszköze volt a katolicizmus terjesztésének. Az 1597-ben elhunyt jezsuita szerzetest XI. Pius pápa 1925. május 21-én avatta szentté. Az eseményt a budapesti jezsuiták templomában is megünnepezték. Ebből az alkalomból készült el Hosszú Márton Canisius-portréja, melyet 1925. december 5-én lepleztek le. A jezsuiták templomában elhelyezett kép az ihlet áldott pillanatában ábrázolja Canisiust. A sötét szerzetesi ruhában álló délceg férfialak bal kezével nyitott könyvre, Katekizmusára támaszkodik. Előtte, a festmény kompozíciós megoldásában a Szűzanya képe, a homályból elősejlő fehér szobra magasodik.

Hosszú Márton festőpályájának katarzisos nagy élménye volt spanyolországi utazása. A kezdetektől, főiskolai éveitől melengetta a tervét. S hogy az meg is valósuljon, ahhoz bizonyosan egyházi kapcsolatai segítették hozzá. Velázquezt látnia kellett! Sevillát, a festő szülővárosát, melynek sikátoraiban ő is bolyonghatott, Madridot, a Pradót, ahol a Las Lanzast, a Villa Medici kertjét, a Las Meninast, és a Krisztus a kereszten képeit

5 Páztortúz, 1928/14.

6 GAÁL GYÖRGY: Magyarok utcája. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 1995. 154.1.

őrzik. Az Ibériai félszigetnek főleg a déli történelmi- és műemlékvárosait látogatta végig, Toledót, Granadát, Cordobát, Valenciát, a Guadalquivir völgyét, Andalúzia tartományt. Az ott töltött három hónap alatt magába szívni és maradandóan elraktározni kívánta látásélményeit és tapasztalatait, amit ez a mediterrán táj számára kínált.

Képtárakban, tervei szerint, Velázquez másolt. El Nino de Vallecas című kópiáját itthon ki is állította. Ugyanakkor a tájjal való ismerkedés számára a lázas munkát, a festést jelentette. Nagy termékenységgel, mintegy harminc-negyven képet készített a spanyolországi úton. Ezekből és korábbi alkotásaiból (portrék, aktok) szervezte második kolozsvári kiállítását.

A vármegyeház üvegtermében 1926. november 21. és december 5. között rendezett kiállítása, melynek katalógusa is megmaradt, sokkal nagyobb visszhangra talált, mint első jelentkezése. Az újdonság erejével ható spanyolországi képek kiforrott festő-egyéniséget és külön utakon járó művészt mutattak be.

Képein megörökítette a spanyol városok piactereit, barokk templomait, a mór kultúra műemlékegyütteseit, a történelmi városmagok szűk utcáit, sikátorait. A Valenciában látott bikaviadalról nemcsak vázlatokat készített, hanem több kimunkált, megkomponált festményt is. Képeinek címe mutatja, merre járt, mi ragadta meg figyelmét. Útmutatónk a katalógusa: Alkazári parkrészt, Sevillai utca, Zöldeghordás Toledóban, Az Alhambra mirtusz udvara, A Guadalquivir partján, A Tajo völgye, Espada munkában, El Torrero. A kritikák spanyolországi Önarcképét is kiemelik,⁷ mely a katalógus képjegyzékéből kimaradt. Vita Zsigmond méltatása szerint Andalúzia napfényét hozta magával.⁸

Következő útja 1928-ban Rómába vezetett. Joggal föltételezhető, hogy erre is egyházi összeköttetései révén került sor. Míg korábban tanulni ment Itáliába, most nagyra törő tervezéssel a szentatyáról, XI. Piusról kívánt portrét festeni. Addigi egyházművészeti munkásságát és érdemeit hangsúlyozva, a vatikáni magyar követ és Orsenigo Caesare nuncius ajánlotta be, s XI. Pius – egészen rendkívüli módon – öt alkalommal állt modellt a magyar művésznek. Ez a kivételezés akkor értékelhető, ha tudjuk, hogy a pápai portrék nagy többsége (akkor és később is) fényképek vagy meglévő művek reprodukciója után készült. A feladatra vállalkozó művészek legfennebb egy-egy negyedórát kaptak, sokszor egyszerre többen, hogy alkotásaikat a modellhez „hozzaigazítsák”. Hosszú Márton segítségére volt a fiatal befolyásos és diplomatikus pápai kamarás Conte Arbolio Mella di Santellia. Róla, „Mella grófról” vállalkozásával egyidőben a festő szintén portrét készített.

Hosszú Márton a Sala de Fuocit, a Tüzek termét választotta műteremnek. Élményeiről a vele készült beszélgetések során egy riportban maga számolt be. „– Egészen különös milliő, különös atmoszféra ez: le is nyom, de fel is emel – elcsüggeszt, de lelkesít is! Milyen kicsinek érzi itt magát az ember, ahol ha előre néz: Raffaelt, ha hátra néz: Tiziánt látja... hogy elvész a modern ecset fölénye, biztonsága ebben a lenyűgöző, szinte nyomasztó ünnepélyességben! (...) A megjelölt napon elkészítettem mindent, s frakkban, kitüntetésemet feltűzve vártam Öszentségét, aki előzőleg magánkihallgatáson fo-

7 (i.): Hosszú Márton kéпкиállítása. Keleti Újság, 1926. nov. 21.

8 VITA ZSIGMOND: Hosszú Márton festőművész kiállítása. A Hírnök, 1926/23.

gadott... s akit most, mikor végre előttem ült az aranyos trónszékben, megfeszített energiával kezdtem felvázolni – első ülésre szinte az egész képet!”⁹

Az 1928-as év tavaszán készült el az életnagyságú térkép. „Végre – olvassuk Megyery Ella riportjában – lekerül a bársonytakaró a már-már befejezett képről, s fehér ruhájával élesen kiemelkedve a szék vörösbársonyából: előttünk XI. Pius, szokott ülésével, szokott pózában sötétgyűrűs jobb keze könnyedén a fotelkarfán, balja ölében, ahogyan a szentévi magánfogadáson láttam. Elefántcsontszínű reverendája fölött a csipkés fehér karing: a mozzetta, amire a germelinszegélyes, vörösbérszony rochetta borul – fején a szokott kis selyemsapka. (...) Az arc, a tekintet: szuggesztíven élethű. Nem a banális pápa-portré, a szokott pápai mosollyal. (...) Szélesen kezelt, rendkívül egyszerű tónusok; sötétbordó háttér, egy megtört fényű, reneszánsz patinájú drapéria s a pompás karosszék – más kellékek, díszlet sehol. Minden hangsúly az arcon, (...) Semmi édesség, semmi szentimentalizmus; egy mélyen gondolkodó bölcs öregember néz itt le ránk, akinek domború homloka, erős, kemény álla sok akaratról, sok energiáról beszél, s aki – bárminő jelentést terjesztenek is elé – szeret elmenni a forrásig, a végéig, ahonnan az egész perspektívát átláthatja.”¹⁰

A festménynek nyomban egy másik változata (másolata) is elkészült. Ezt a képet díszes reneszánsz keretben a budapesti Jézus társasági atyák rendházában 1928. június 24-én ünnepélyesen leplezték le.

A Vatikánban maradt portré tetszett XI. Piusnak. Elkészültekor Hosszú Mártont a Szent Gergely lovagrend parancsnoka címmel tüntette ki.¹¹

Mintha valóban László Fülöp útját követte volna, Rómában aratott sikerei után ismét illusztris személyiségek portréit festette. Az albán királyi udvarban tűnt föl, ott kapott megbízásokat. Tiranába 1931-ben Hóri András római magyar követ közvetítésével jutott ki, tőle kapott eligazítást az ottani viszonyokról is. Ahmed Zoguról a nem sokkal ezelőtt (1928-ban) I. Zogu néven királlyá koronázott államfőről készített portrét.¹² Amint később beszámolt róla¹³, a király rendjelek nélküli egyenruhában óhajtott megfestetni magát. Gyakorlata már egészen rendkívüli volt, magas rangú tiranai vendéglátói annyira elégedettek voltak vele, hogy az anyakirálynő portréját is megrendelték tőle. Munkája végeztével Zogu király a Szkander bég rendjel parancsnoki keresztjével tüntette ki. A balkáni országban töltött egy hónap alatt (május 12-től június 17-ig) a festő az erőteljes (később tragikus eseményekhez vezető) olasz jelenlétre figyelt föl, s Tiranában, Durazzóban folyó lendületes építőmunkára.

Budapestre hazatérve lengyelországi megrendelésre Bem tábornok képét festette meg. A képet Brassóba vitték, ahol a legendás forradalmár és katona nevét viselő tüzérezred alakult.

9 Megyery Ella: Látogatás a Tüzek Termében. Pászortűz, 1928/14.

10 U.o.

11 (n.): Beszélgetése Hosszú Mártonnal, a Brassóban időző budapesti festőművésszel. Brassói Lapok, 1933. jan. 15.

12 Ahmed Zogu (1859-1961) előbb albán köztársasági elnök és miniszterelnök, majd 1928-39 között Albánia királya. Miután Olaszország a II. világháború küszöbén megszállta az országot. Lemondásra kényszerült, és magyar származású feleségével (Apponyi Géraldine grófnő) száműzetésben élt. Zogu király és anyja portréját reprodukcióban a Magyarság 1931. júl. 5-i. száma közölte.

13 Brassói Lapok, id.h.

Pályájáról utoljára – mintha már szülőföldjétől búcsúzott volna – 1933-ban mondott el érdekes epizódokat. Brassóban vendégeskedett, dr. Campeanu Livius, a bravúros műtétjeiről híres orvos hívta meg otthonába. A Brassói Lapoknak nyilatkozva¹⁴ elmondta, hogy történelmi képhez, Báthory István portréjához gyűjt adatokat, s ez a mű szintén Lengyelországba kerül.

Ezek a lengyel-magyar barátság jegyében létrejött megrendelések jelentős erkölcsi sikert hoztak a művésznek. Hosszú Márton 1935 tavaszán kiállításra hívták meg Varsóba. Tárlatát a lengyel hivatalos személyek jelenlétében Magyarország varsói nagykövete (Matuska Péter) nyitotta meg. A művész a Báthory-képet ez alkalommal Pilsudski marsallnak ajándékozta.

Ezután már csak egy-egy szűkszavú információ segít éles fordulatot vett pályáját követni. Családjuk harmóniája felbomlott, 1936-ban elváltak. A festő az angol királyi család meghívására Budapestről Londonba költözött. Hosszú Márton ezután sem Magyarországon, sem Erdélyben többé nem járt. Az egyetlen kapcsolat, amely még szülőföldjéhez kötötte, 1924-ben született lányával, Ildikóval folytatott levelezése.¹⁵

Angliában megrendelések várták, még részt vett a Londonban élő magyar festők 1938-as kiállításán, sorsa azonban meglepő fordulattal másként alakult.

Megbízatai révén magas társadalmi körökben mogott. Megismerkedett Lady Diana Gibbel, akit rövidesen, 1937-ben feleségül vett. Bedfordshire-be költöztek, a Londontól északra eső grófságba, ahol Hosszú Márton, a festéssel fölhagyva, felesége birtokán, Hockliffe-ben gazdálkodott.

A háború után Afrikában járt, áttelepülésük terveit fontolgatta. A mindkettejüket sújtó betegség miatt azonban e tervezgetésekből semmi sem lett. Hosszú Márton 1953 nyarán súlyos műtéten esett át, s gyógyíthatatlan rákos megbetegedésből már nem épülhetett föl. Még abban az évben, november 24-én, 59 éves korában Hockliffe-ben elhunyt.¹⁶

Túl kevés mű áll rendelkezésre ahhoz, hogy Hosszú Márton művészetét elemző mélységben megítélni lehessen. Portréi családok és közületek birtokában rejtőznek, örökké úton levő életformája szerint még a megszokottnál is jobban szerte szóródtak. Azt sem tudjuk, hogy mit vitt magával (vagy küldetett maga után), azt követően, hogy véglegesen angliai megtelepedése mellett döntött. Ilyenformán festészetének csak alapvető irányultsága és eszközeinek változása tapogatható ki.

Hosszú Márton mindenekelőtt portréfestő volt. Emellett kötelezte el magát már főiskolai tanulmányai során. Kiindulópontja a művészet forradalmain túl állásait még őrző akadémiizmus és Balló Ede tanítása volt. Számos családi portré vagy a festőnek a korabeli társadalom jeleiről festett műve mutatja föl az akadémista megközelítés esz-köztárát. Frissességet a lélektani elemzés mélysége és őszintesége kölcsönöz e műveknek.

14 U.o.

15 A lányát több ízben meghívta magához Angliába, de az adott történelmi körülmények között erre nem kerülhetett sor. Volt felesége, Filep Margit (1900–1992) mint könyvtáros a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban dolgozott. Családi házukat kedvező feltételekkel magyar közösségi célokra ajánlott föl. Emlékét 1997-től márványtábla örökíti meg a házukban működő Heltai Könyvtár udvari szárnyán.

16 Györffy János Márton közlése. (Az adatközlő a művész egyetlen leszármazottja, a magyarországi Egyházasközpont élőkörében.)

Hosszú Márton festményeinek sikere éppen azon alapszik, hogy a klasszicitáson túl, a modell számára soha sem egyszerűsödött közömbös képtárggyá, hanem a kiemelkedőbb művek próbatételei voltak az egyéniséget és jellemet kutató művészi föltárásnak. Így született meg XI. Pius klasszikus veretű, ám életes, a modorosságot messze elkerülő nagyszerű portréja. Az elhivatottságból fakadó méltóság tükröződik a kiváló régész, Roska Márton portréján, Ferencz József erdélyi unitárius püspök arcképén¹⁷, a tudós, művész, művelődéstörténész dr. Gyalui Farkas képmásán. De ilyen volt már az igen korai Baló-portré, a festőt barettben, palettával, művészetének attribútumaival bemutatató képmás is.

A klasszicitáshoz igazodó képalkotása érzékletesen követhető a budapesti Mácsarnok kiállításain, melynek 1921-től rendszeres résztvevője volt. Itt mutatta be a Zsuzsanna a fürdőben című kompozícióját (1923), Önarcképét (1924), Zöld ruhás nő (1925), Utcai éneke, Csíky Gáborné (1926), Balázs András prelátus (1929) című műveit. Vonzódásai irányát jelzi, hogy tagja lett az 1928-ban alakult Munkácsy-céhnek, melynek a portréfestő Márk Lajos volt az elnöke és a konzervatív kritikus Lázár Béla az igazgatója.

A festő unokájának (Györffy János Márton) birtokában megmaradt a Bem tábornokról festett és Lengyelországba került festmény fényképfelvétele. Ebből az derült ki, hogy kompozíciós feladatokkal is megbirkózott, a hadvezér fehér lovon ülő alakja egy mozgalmas csatakép exponált része.

Egy reprodukcióból ismert (1926-os kiállításnak katalógusában közölt) drapériás háttérű aktképe a rajztudás és alakábrázolás tökéletességéről tanúskodik. (Más műveken, főleg nagyméretű alkotásokon anatómiai biztonsága meginog, értéküket bántó elrajzolásuk fokozza le.) Csak másodlagos forrásokból derül ki, hogy mitológiai témák is megkísérették. Ilyen volt az 1926-ban bemutatott Mars és Vénusz című festménye.

Olaszországi, de különösen spanyolországi útja tájképek, többségében urbánus tájak sorozatával gazdagította képtermését.

Élményei kilendítették az akadémista merevségből. A kegyetlen napfényben izzó keskeny toledói utcák, a műemlékek egymásra torlódó gazdagsága, „a sötétkek andalúzai levegő”¹⁸ mediterrán víziókká hangolták át képeit. Velázquezről tanult a legtöbbet; színei lebegni, elválni látszanak a tárgyaktól. Ez még akkor is tettenérhető, ha láthatóan megőrzi a tapasztalt világ sárgás tónusú, szürkébe hajló kromatikáját. E rejtőző művek fölbukkanása segítené leginkább alkotójuk festői kvalitásainak pontosabb megismerését.

Kevés ismert rajza közül már dokumentumértékénél fogva is kiemelkedik karakteres Bartók portréja. A Bartók Béla-ikonográfiában talán kevésbé ismert kép keletkezése a zeneszerző 1922-es erdélyi körútjához kapcsolódik. A kolozsvári hangverseny (1922. február 19.) másnapján Pálos István készített interjút az illusztris vendéggel. Eközben, mindössze negyedóra alatt Hosszú Márton két rajzon is megörökítette a zeneszerzőt. Az egyik kép Bartók engedélyével és autogrammjával a Pásztortűznek a Bartók-hangversenyt méltató 1922. évi 8. számában, a címoldalt követő műmellékleten jelent meg.

17 Az agg püspököt 90 éves korában, 1925-ben festette meg. Reprodukcióban a kolozsvári Minerva nyomdában az unitárius Leányotthon javára képes levelezőlapon sokszorosították.

18 Hosszú Márton képiállítása. Ellenzék, 1926. nov. 26.

Néhány éltes fénykép idézi meg számunkra a mozgalmas pályájú festő, Hosszú Márton alakját. Öntudatos férfiarc, energikusságról és makacsságról tanúskodó hangszílyos áll, és derűs, rokonszenves alkat. Egy felvételen, portréművészete korabeli megbecsülése jeleként, egyházi és világi kitüntetéseit viseli.

KIÁLLÍTÁSOK JEGYZÉKE

1921	Budapest	Múcsarnok (tavaszi tárlat)
1922. jan. 14. - ?	Kolozsvár	egyéni kiállítás
1923	Budapest	Múcsarnok (tavaszi tárlat)
1924	Budapest	Múcsarnok (tavaszi tárlat)
1926. nov. 21- dec. 5.	Kolozsvár	egyéni kiállítás
1926	Budapest	Múcsarnok (téli tárlat)
1929	Budapest	Múcsarnok (téli tárlat)
1930	Budapest	Nemzeti szalon (a Zichy Mihály Társaság kiállítása)
1935	Varsó	egyéni kiállítás
1938	London	magyar festők csoportkiállítása

JENŐ MURADIN

MÁRTON HOSSZÚ (1894-1953): THE PAINTER OF POPE PIUS XI'S PORTRAIT

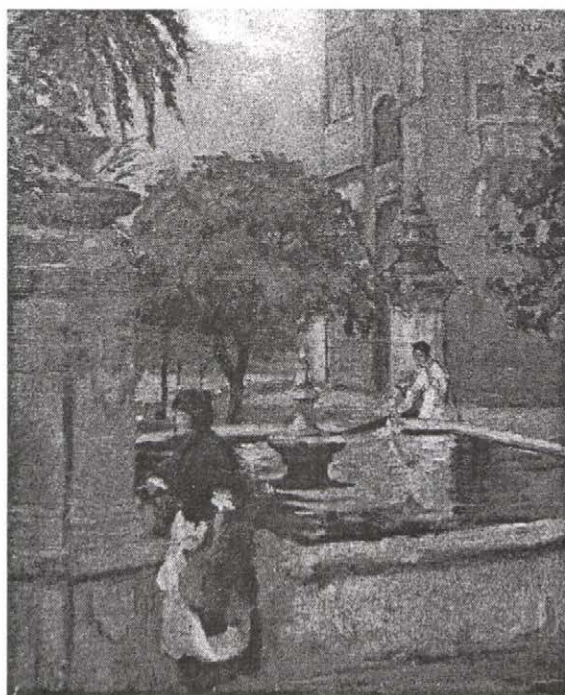
By now only a few paintings, emerging from time to time, a few exhibition catalogues and some essays in art criticism written a long time ago recall the painter who left us to go far away from here and lies buried in foreign soil: Márton Hosszú. His name has been forgotten by the public. Only professional painters and art critics have heard of him. Nevertheless at the beginning of his career he showed great promise. The orders, given to him for portraits following the trend represented by Fülöp László and Lajos Márk, surrounded him with aura of popularity, but this did not last long. He prepared himself for his career at the same time as the great generation of the Art School of Budapest. His fellow students were István Szőnyi, Vilmos Aba Novák, Vince Korda, Károly Patkó, Jenő Pásztk (Eugen Pascu) and Gyula Podlipny. Of the above, indissoluble bonds of friendship tied him to István Szőnyi and Jenő Pásztk, but he did not imitate either of them. He put his superior technical skill to the service of entirely different aims. He developed his art of portrait painting under the influence of the great European painters he admired so much, the classics of the Italian and Spanish portrait in particular. He was not affected by vanguard experimentation, by twentieth-century movements, however imposing achievements they led to. He built a wall between himself and the live current of contemporary painting. Therefore his art has to be considered, and his achievement assessed, in this context, his autonomous creative existence. He painted Pope Pius XI's portrait in 1928.

Hosszú Márton

Hosszú Márton: XI. Pius (Vatikáni képtár)

Hosszú Márton: Spanyol utcakép kúttal

LAPO LOMBARDI

MAGYARORSZÁG ÉS A SZENTSZÉK A HIDEGHÁBORÚ HAJNALÁN

A budapesti apostoli nuncius, Angelo Rotta 1944 decemberében annak a reményének adott hangot, hogy a fegyverszüneti tárgyalások októberi kudarca ellenére hivatalt továbbra is segítségére lehet a magyar nemzetnek. A háború alatti kritikus helyzetekben a nunciatura már felajánlotta segítségét a magyar kormánynak. Rotta ugyanis latba vetette – igaz nem a leghatározottabban – befolyását,¹ hogy Sztójai Dömét felváltsák Lakatos Gézával, akinek révén 1944 augusztusában Horthynak sikerült fenntartani a kapcsolatot a szövetségesekkel azt követően, hogy Hitler kikényszerítette Kállay felmentését.² Az év utolsó napjaiban tehát a nuncius még nem tett le arról a reményéről, hogy új cselekvési lehetőség adódhat a Vatikán számára, melynek köszönhetően ismét szerepet játszhat a magyar események alakulásában. Rotta elképzelése az volt, hogy az esetleges új fegyverszüneti tárgyalások³ alkalmat kínálnának arra, hogy a Szentszék ismét bekapcsolódhasson a Magyarországgal kapcsolatos politikai-diplomáciai kérdések menetébe. Természetesen ahhoz, hogy ez bekövetkezzék, elengedhetetlen volt a nyugati szövetségesek támogatása. 1944 szeptemberében-októberében azonban azok a tárgyalások – amelyek során a szövetséges hatalmak a fegyverletétel körülményeit tisztázták a magyar állammal – úgy folytak, hogy azokba a vatikáni diplomáciának semmilyen beleszólása nem volt.

1945. január 20-án Moszkvában egy magyar delegáció Molotov, Balfour és Harri-mann jelenlétében fegyverszünetet írt alá. Így zárult tehát a magyar állam és a szövetségesek közötti konfliktus e fejezete, és kezdődött meg az, amelyet ez utóbbiak által diktált fegyverszüneti rend alkalmazása jellemezett.

A fegyverszünet határozatai előírányozták a Szövetséges Ellenőrző Bizottság működését (SzEB), amely K. Vorosilov orosz marsall elnökleltével az amerikai és brit kormány képviselőiből állt. E bizottság „hivatalos” feladata annak ellenőrzése volt, hogy a

* A szerző a firenzei egyetem kutatója. Önálló műve: *La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli arbori della guerra fredda* a METEM és az Editrice Pontificia Università Gregoriana közös kiadásában jelent meg 1997-ben (Róma–Budapest). Az itt közölt részlet a magyar vonatkozású fejezetet tartalmazza.

1 I. BORBÉLY, *Rotta Angelo és a magyarországi nunciusok*, in „Magyar papi egység”, Klagenfurt, 1965, pp. 37-38.

2 B. ARCIDIACONO, op. cit. pp. 300-02.

3 A fegyverszünetről folytatott tárgyalásokat, a három szövetséges hatalom irányításával, 1944. december 27-én folytatták Moszkvában.

magyarok betartsák a fegyverszüneti záradékok előírta valamennyi kötelezettséget. Az angolszász hatalmak képviselőire várt továbbá az a feladat, hogy a szovjetekkel együttműködve garantálják egy olyan független magyar állam újjászervezését, amely jó kapcsolatot alakít ki egykori ellenségeivel és közülük is különösen a szovjetekkel. A bizottság Debrecenben kezdte meg működését, majd a felszabadulás után Budapesten 1945 áprilisában folytatta azt.

Az 1944 decembere és a következő év márciusának vége között eltelt időszakban Rotta nuncius, bár nem kapcsolódott be a fegyverletétel menetébe, intenzív és fontos tevékenységet fejtett ki. Hosszas magyarországi jelenlétének köszönhetően Rotta nuncius nemcsak az egyházat, de az egész magyar társadalmat érintő kérdésekben komoly ismeretekkel rendelkezett.⁴ Elérkezett tehát az idő, hogy hasznosítsa is ezeket. Nem volt nehéz előrelátni ezen időszak végén a társadalom és a kormány régi oligarchikus szerkezetének szinte totális megsemmisülését, ami a Magyarországgal kapcsolatos szövetséges politika⁵ célkitűzéseibe beleillett és aminek maga Rotta is lényegében véve tudatában volt. A budapesti kormány mellett – olykor azt támogatva – kifejtett diplomáciai tevékenysége 1943 nyarától arról győzte meg, hogy a Horthy-rendszer megmentése a szövetséges hatalmaknak nem áll igazán szándékában. Sokatmondó volt ezzel kapcsolatban az 1944 októberi kudarcba fulladt fegyverszünet szerencsétlen epizódja. E szorult helyzetben világossá vált az angolszász hatalmak, különösképpen Anglia álláspontja Moszkva politikai irányvonalával egyezően, vagyis, hogy a lehető legkisebbre csökkentsék a Horthy-rendszer túlélési lehetőségeit. 1945 januárjának első heteiben az uralmon lévő kormány bukása után Rotta kénytelen volt tehát érzékeltetni azt az új színteret, amely a katolikus egyház magyarországi tevékenységét fogja majd befolyásolni. A Szentszék számára a magyar problémát az alábbi két kérdésben lehetett összefoglalni:

- a) Milyen következményekkel jár a Horthy-rendszer bukása az egyház számára?
- b) Milyen feladatot vagy szerepet tölthet be az egyház ebben az új helyzetben?

Ami az első kérdést illeti, az uralmon lévő rezsim bukása a magyar államon belül hatalmi vákuumot idézett elő.⁶ 1945 januárjában még nehéz lett volna előre látni, milyen új kormányzási struktúra léphet a régi rendszer helyébe. Így az egyház-állam közötti kapcsolatokat illetően a magyar egyház teljes bizonytalanságban volt. Tisztán politikai-ideológiai síkon a rendszer bukása nem járt egyértelműen pozitív következményekkel az egyház számára, amely korábban ugyan nem támogatta a Horthy-kormányt, de ténylegesen nem is szállt vele szembe. A győztes hatalmak, különösen a szovjetek szemében a magyar egyház egy olyan kormányhoz kötődött, amely azon túl, hogy a náci Németország szövetségese volt, támogatta is azt az Oroszország elleni invázióban. A magyar klérust így potenciálisan a náci-barátság vádja sújtotta. A Szentszék diplomáciai felismerték, milyen kényes is e szempontból a magyar papság helyzete: könnyen válhatott célpontjává azoknak a vádaknak, amelyeket a szovjet sajtó (már 1944 decembereiben) a Szentszék ellen intézett. Ezek a (náci-barát) vádak a római egyház érdekeit még nyíltabban sérthették a Duna-menti országban, mint ahogy az a korábbi események kapcsán Lengyelországban történt. Ettől az országtól eltérően (ahol Moszkva vád-

4 I. BORBÉLY, op. cit. p. 31.

5 B. ARCIDIACONO, op. cit. p. 302.

6 B. ARCIDIACONO, op. cit. p. 341.

jai lényegében véve a helyi klérus és a Pápa közötti kapcsolatot sértették) Magyarországon magának a magyar egyháznak a tekintélyét ásták alá.

A régi politikai rendszer összeomlása, mint már utaltunk rá a második kérdéssel kapcsolatban, nem lesz következményektől mentes az ország gazdasági-társadalmi szerkezetére nézve. A magyar gazdaságot sújtó krónikus problémák, amelyeket a Horthy-rendszer „befagyasztott”, most teljes komolyságukban fognak újra felszínre kerülni. Mindez lehetőséget biztosított a katolikus egyház számára Magyarországon. Más szóval elérkezett a pillanat azon társaságok számára – mint például az Actio Catholica vagy a KALOT⁷ –, amelyek már egy ideje felhívták a figyelmet az agrárreform jellegű problémákra és amelyek, olykor a kormányzatszervekkel is ellentétben, eltusolták a probléma megoldásait.⁸ Rotta nuncius mindig is követte és bátorította e társaságok tevékenységét,⁹ amelyeknek különösen az agrárreform tervezetét illető javaslatai iránt nem maradtak érzéketlenek a magyar főpapok sem, mint pl. Serédi Jusztinián prímás.¹⁰ Az új magyar belügyi helyzet tehát aktív szerepet követelt a katolikus egyház részéről. Feladata az lett, hogy olyan témák, mint az agrárreform, ne annyira drasztikus módon vetődjenek fel, mint ahogyan azt a magyar kommunisták elgondolták, akik, a nyilvánvaló szovjet támogatásból erőt merítve, minden valószínűség szerint nagyobb súlyra tesznek majd szert az ország jövőbeli társadalmában. Szükséges volt tehát – a magyar katolikusok Rotta által is osztott véleménye szerint –, hogy a gazdasági problémák megoldása ne váljék a kommunisták monopóliumává. Érdemes párhuzamot vonni ezért ezen elgondolások és a britek által a magyarországi gazdasági-társadalmi kérdések kapcsán kidolgozott értékelések között. A *Foreign Office* tagjai számára e problémák forradalmi jellegű megoldásának elkerülése szintén csak arra irányult, hogy valamennyi olyan ellenzéki erő lépjen szövetségre – a parasztoktól kezdve az értelmiségen keresztül a munkásokig –, akik valóban készek és képesek voltak, hogy ilyen kérdésekkel szembenézzenek.¹¹ Valamennyi ellenzéki erőnek, és nemcsak a kommunistáknak, foglalkozni kellett volna a britek szerint az agrárreform problémájával. Ez az analógia a magyar ellenzék és az angolok közötti, különösen 1944 nyarát jellemző folyamatos kapcsolattal magyarázható. Nem tudjuk, vajon Rotta nunciusnak volt-e tudomása ezekről a kapcsolatokról, az azonban bizonyos, hogy a pápai diplomata felvállalta a katolikus ellenzék terveit és megragadta a lehetőségét.

Miután kirajzolódtak a következmények és a lehetséges feladatok is, amelyek a Horthy-rendszer bukásától kezdve az egyház számára jelentkeztek, az alkalmazandó ellen-

7 A Kalotok fiatal parasztok, majd később keresztény indíttatású és társadalmi elkötelezettségben próbált értelmiségiek által alkotott mozgalom volt. Ez a mozgalom nemcsak agrárkérdésekkel foglalkozott, de a nevelés területén is (iskolák, stb.) nagy igyekezetet fejtett ki. V.: Z. NYISZTOR, *A politikai katolicizmus Magyarországon*, in „Katolikus Szemle”, Roma, 1977, p. 371.

8 I. BORBÉLY, op. cit. p. 33.

9 Angelo Rotta helyeselte a magyar Katolikus Akció és különösen alapítója, Mihalovics Zsigmond tevékenységét és programját mindenekelőtt azon – az állammal szemben támadt – nehézségeket szem előtt tartva, amelyeket az alapítónak kellett leküzdenie a mozgalom szervezésekor. V.ö.: I. BORBÉLY, op. cit. p. 33.

10 J. KÖZI HORVÁTH, *A magyar politikai katolicizmus kommunista megvilágításban*, in „Katolikus Szemle”, Roma, 1978, p. 326.

11 B. ARCIDIACONO, op. cit. p. 302.

lépések meghatározásán volt a sor. Más szóval, a problémák pontos meghatározásáról a megoldások megjelölésére kellett rátérni.

Mons. Rotta elhatározta, hogy a magyar katolikus hierarchián belül keres olyan főpapokat, akik személyes tapasztalatuk és képességük folytán alkalmasak az új helyzettel szembenézni. Az országban kialakult hatalmi vákuumhelyzet bizonytalanná tette azokat a határokat, amelyeken belül át lehetett rendezni az állam és az egyház közötti viszonyt. A szovjet befolyás, még ha nehéz is volt megjósolni 1945 elején, meddig is terjedhet, potenciális veszélyt hordozott. Mégis e bizonytalan időszakban a magyar egyháztól elvárták, hogy képes legyen a lehető legjobban függetleníteni magát azoktól, akik a politikai hatalom új centrumai lehettek. Mindez azt jelentette, hogy az egyház azon tagjainak kellett cselekvési teret engedni, akiket mindig is az jellemezett, hogy függetlenedni tudtak az állami befolyástól. Ezenkívül különösen fontos volt előnyben részesíteni azokat a főpapokat, akik a Szálasi-kormány idején a zsidók védelmében folytatott konkrét tettekkel vonták magukra a figyelmet, és akik többször is felsorakoztak a magyar társadalom olyan gazdasági-társadalmi megújodási kísérletei mellett, melyeket a katolikus értelmiségiek javasoltak. Politikai hatalomtól való függetlenség, zsidók melletti konkrét elkötelezettség az üldözések idején, valamint érzékenység az agrárreform jellegű kérdések iránt: ezek voltak azok a kritériumok, amelyekkel Rotta a magyar egyházi hierarchián belül mozgott, hogy esetleges új főpapokat találjon vagy a már meglévőket magasabb rangra emelje. Mons. Rotta mindig is fontos szerepet töltött be a magyar püspökök „kiválasztásában”.¹² A kiválasztottak között Serédi Jusztinián esetleges utódjaként a pápai diplomata akkoriban két püspököt részesített előnyben, akik rendelkeztek a fent említett tulajdonságokkal. Ezek Mons. Apor Vilmos és Mons. Mindszenty József voltak. Az előbbi mindig is a pápa iránti hűség jellemezte, valamint az az igyekezet, hogy az egyházat mentesítse az állami befolyástól; ezentúl a zsidók védelmében is aktív tevékenységet fejtett ki (nagyon fontos szempontként a szovjet vádak visszaverésére), valamint magáévá tette az agrárreform szükségességét.¹³ Olyan tulajdonságok voltak ezek, amelyekkel – olykor még hangsúlyosabb formában – rendelkezett a második jelölt is. Akárcsak Apor, Mindszenty is osztotta egy ilyen reform szükségességét; többször is magára irányította a figyelmet azzal, hogy határozottan védelmébe vette az egyház kiváltságait bármilyen közhatalmi beavatkozással szemben.¹⁴ Bárhogyan is alakulnak majd a magyar ügyek, Apor és Mindszenty, Rotta szándékai szerint, alapvető szerepet kellett hogy játszanak.

Az apostoli nuncius e sajátos tevékenységét, amely – ahol csak lehetőség nyílt rá – a helyi püspökség tagjaival való kapcsolattartásból állt, a szovjetek magatartása is bátorította, akik sem a fegyverletételi egyezmény után, sem pedig Budapest felszabadulását követően alapelőször véve nem voltak ellenségesek a nunciaturával szemben.

12 A. Rottának döntő szerepe volt a „lehetőségek” püspökök fellelésében. Egész magyarországi tevékenysége idején valamennyi püspöki kinevezés Rotta útmutatásai alapján történt. Az esetleges új püspökök kiválasztásakor Rotta nemcsak papi képességüket tartotta szem előtt, hanem főleg a Pápához való hűségüket, amelyet természetesen úgy értelmezett, mint olyan szándékot, amely garantálni tudja az Egyháznak az állami hatalomtól való függetlenségét. V.ö.: I. BORBÉLY, op. cit. p. 35.

13 I. BORBÉLY, op. cit. p. 38.

14 „L'Osservatore Romano” 1945. okt. 15-16. sz. 1.

Budapest felszabadulása után tíz nappal érkezett Debrecenbe, az ideiglenes magyar kormány átmeneti székhelyére, az Ellenőrző Bizottság brit delegációja.¹⁵ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány a kommunista, szociáldemokrata, kispap és a nemzeti paraszt párt képviselőiből tevődött össze. A kommunista párt tagjai az Ideiglenes Nemzetgyűlésben megtartották a többséget (28%).¹⁶ A kispapok képviselői között szerepelt a katolikus klérus néhány tagja. Közülük az egyik, Balogh István, annak a delegációnak is tagja volt, amelyik aláírta Moszkvában a fegyverletételt.¹⁷ A debreceni kormányban Baloghé lett az államtitkári megbízatás. A katolikus klérus képviselőinek jelenléte ebben a kormányban (Baloghon kívül meg kell még említeni Varga Béla¹⁸ és a jezsuita János József¹⁹ nevét) abból – a magyar klérus egy (kisebbségi) részénél elterjedt – meggyőződésből fakadt, amely lehetségesnek tartotta a szovjetekkel való, ha nem is éppen együttműködést, de legalább egyetértést.²⁰ Ez a magatartás, amikor nem pusztán politikai oportunizmus terméke mint Balogh esetében, a magyar klérus történelmi gyengeségéből fakadt, amely a jozefinizmus hatása alatt hajlamos volt az államtól való „fügésre” és a vele való káros összefonódásra. Ezek az összefonódások különösen veszélyeseknek látszottak ebben az adott pillanatban az Ideiglenes Nemzeti Kormányban domináns súllyal rendelkező kommunisták miatt. A szovjetekkel való barátkozási vonallal szemben sorakoztak fel a katolikus egyházon belül egészen más jelentőséggel bíró személyiségek, mint Serédi primás, Apor és Mindszenty, akik feladatuknak tekintették, hogy a klérus a szovjet-kommunista erőktől való távolságtartásra törekedjen. Maga Rotta is fontosnak tartotta, hogy az egyház ebben az időszakban a politikai erőktől függetlenül tevékenykedjen és ezért ismét Aporra és Mindszentyre összpontosított. Eppen ez utóbbi állapította meg személyesen, hogy néhány pap különösképpen hajlik a szovjetekkel való egyezkedésre. 1944 novemberében nem kevesen a klérus tagjai közül, a náci üldöztetést elkerülendő, átmentek az ellenséges vonalakon, hogy az orosz hadsereg által már elfoglalt területeken tudják magukat biztonságban. Egyikük, Mikes János püspök, erre próbálta rávenni magát Mindszentyt is, mivel lehetségesnek tartotta a jövőben a szovjetekkel való együttműködést. A veszprémi püspök az ilyenfajta magatartást azzal magyarázta, hogy néhány pap a kommunista ideológia radikálisan keresztényellenes nézeteit tette magáévá. Mikes javaslatára Mindszenty nemmel válaszolt és kijelentette: „Egy püspök csak akkor állhat át a kommunistákhoz, ha saját ügyéről lemond.”²¹ Mindazonáltal a kommunistákkal való „barátság” hasznos lehetett bizonyos értelemben, hogy a programok (mint pl. az agrárreform) forradalmi jellegű elintézését elkerülhessék. Olyan feltételezés ez, amely azonban nem volt helytálló attól fogva, hogy az ideiglenes kormányban a mezőgazdasági minisztériumot, úgy tűnt, teljesen kisajátították a kommunisták. 1945 február végén tehát a magyar belpolitikai helyzetet fények

15 B. ARCIDIACONO, op. cit. p. 324.

16 *Actes et documents...*, vol. 11, 1981, doc. num. 504, p. 693.

17 B. ARCIDIACONO, op. cit. p. 346.

18 Alvary D. F. Gascoigne az Ellenőrző Bizottság brit tagja. V.ö. B. ARCIDIACONO, op. cit. p. 306.

19 B. ARCIDIACONO, op. cit. p. 346.

20 B. ARCIDIACONO, op. cit. p. 351.

21 J. MINDSZENTY, op. cit. p. 49.

és árnyékok jellemezték. Az árnyékokat azok a veszélyes kontaminációk jelentették, amelyek a klérus néhány tagja és a debreceni kormány kommunista elemei között jöttek létre. Rotta nuncius számára további aggodalmat jelentett az, hogy Mindszenty püspök még mindig nem szabadult ki.²² Mindenesetre nem lehetett elfelejteni, hogy a szovjet hatóságok magatartása nem volt ellenséges a Nunciatúrával szemben, amely így képes volt ismét felvenni a kapcsolatot a helyi püspökségekkel, ahol erre lehetőség nyílt. A Szentszék Rotta kapcsolatain túlmenően is tájékozódott a magyar eseményekről néhány olyan beszámoló révén, amelyet Apor G. báró közölt az államtitkársággal. A szentszéki magyar követ, bár funkciója hivatalosan megszűnt a Horthy-rendszer bukása után, továbbra is kapcsolatban maradt országával és informálta a Szentszékét.

1945. február 20-án Mons. Tardini feljegyezte egy találkozását Aporral, aki két kifejezésben foglalta össze hazája helyzetét: „A szovjet hatóságok eddig megtartott tisztelete az egyház és a vallás iránt. A földosztás kezdete”.²³ A követ tehát közvetlenül tájékoztatta a Szentszékét a debreceni kormány első, az agrárreform krónikus problémájának megoldására tett manővereiről. Mint ahogyan tartottak is ettől a katolikus értelmiségiek és maga Rotta is, a földtulajdon átstrukturálására hozott rendeletek radikális jellegűek voltak, és közvetlenül sértették az egyház javainak jó részét. Az a gyorsaság, amellyel a debreceni kormány újtára bocsátott egy ilyen programot, nemcsak hogy felkészületlenül érte a kormányon belüli mérsékeltbb vonalat és a magyar egyházat, de egyben megakadályozta azt abban is, hogy a problémára tett alternatív javaslatokkal beavatkozhasson. 1945. március 15-én az ideiglenes kormány egy olyan határozattal egészítette ki a reformra vonatkozó rendelkezéseit, amely nagy mértékben csökkentette a kisbirtokot úgy, hogy a magántulajdoni rész maximális határát 57,4 hektárban szabta meg.²⁴ Érdekes ezzel kapcsolatban idézni Alvary Gascoigne²⁵ véleményét, amelyet egy ilyenfajta reform természetéről és következményeiről alkotott. Az angol diplomata szerint olyan drasztikus mesterkedésről van szó, amely a magyar politikai, gazdasági és társadalmi szerkezetet alapjaiban fogja megrengetni.²⁶ Olyasmi volt kialakulófélben, amit mind a nyugati szövetségesek (különösen a britek) mind pedig, még nagyobb mértékben, a világi és nem világi magyar katolikusok kiemelkedő alakjai szerettek volna elkerülni: vagyis a korábbi gazdasági szerkezetek forradalmi jellegű megváltoztatását, potenciális előjátékként a magyar társadalmat jellemző erős kommunista jelenlétnek. Számos egyházi ember az egyház birtokának csökkentését olyan kísérletként értelmezte a kommunisták részéről, amelynek célja, a földtulajdonról való megfosztás révén, az egyház szellemi befolyásának megrendítése a Duna-menti országban. Magának Gascoignenak is módjában volt néhány paptól ilyen kritikákat hallani.²⁷ A magyar püspöki kar e negatív vélemény ellenére mégsem foglalt állást soha hivatalosan az agrárreform ellen.²⁸ Ez a magatartás két megfontolásból fakadt: minde-

22 Emlékeztetni kell arra, hogy a magyar püspöki kar 1935. október 2-án hivatalosan is kifejtette véleményét az agrárreform mellett, amely az egyházi javak részbeni csökkentésével járt volna. Ezt az álláspontot olyan püspökök is támogatták mint Apor és Mindszenty, akik együttműködtek és a javaslat megvalósítását célzó minden kezdeményezést követtek. V.ö. J. KÖZI HORVÁTH, op. cit. p. 326.

23 *Actes et documents...*, vol. 11, 1981, doc. num. 504, p. 693.

24 B. ARCIDIACONO, op. cit. p. 346.

25 Alvary D. F. Gascoigne az Ellenőrző Bizottság brit tagja. V.ö. B. ARCIDIACONO, op. cit. p. 306.

26 B. ARCIDIACONO, op. cit. p. 346.

27 B. ARCIDIACONO, op. cit. p. 351.

nekelőtt a magyar püspöki kar, bár elhamarkodottnak és veszélyesnek ítélte meg az akkori agrárreformot, a reform szükségessége felől meg volt győződve;²⁹ másodsorban nem tartotta véglegesnek a debreceni kormány összetételét, így közvetetten annak intézkedéseit sem.

A reform kiváltotta ellentét csak a kezdete volt az egyház és a szovjet-kommunista hatóságok közötti súrlódásnak, amely március végétől egyre erősebbé vált. Bizonyos esetekben összezsapások történtek szovjet katonák és egyházi hatóságok között, amelyeket szinte mindig a katonák fegyelmezetlen magatartása váltott ki. Egy ilyen összezsapásban veszítette életét Mikes püspök³⁰, aki az előző évben még megpróbált menedéket és együttműködést lelteni a szovjeteknél. 1945. március 29-én súlyos gyász sújtotta a magyar egyházat. Aznap halt meg ugyanis Serédi prímás.³¹ Rendkívül súlyos veszteséget jelentett ez a magyar egyház számára nemcsak a főpap kiváló kulturális és szellemi felkészültsége miatt,³² hanem főleg azért, mert – a Szálasi által kibocsátott faji törvények elleni nyílt állásfoglalása révén³³ – Serédi jelentette a legjobb védekezést Moszkva vádjai ellen, amelyek, mivel a pápát náci barátsággal illették, közvetetten a magyar katolikus klérust is sújtották.

Az egyház élén Serédi által hagyott úr arra indította Rottát, hogy sürgesse a katolikus hierarchia helyreállítását, amelyet ő maga is még ősszel kilátásba helyezett. A prímás-utódlás különösen sürgetővé vált abban a pillanatban, amikor a magyar politikai helyzet kritikusabbnak és bizonytalanabbnak tűnt mint valaha. Mielőtt azonban a pápai nuncius kapcsolatba léphetett volna Serédi lehetséges utódaival, egyiküket, Apor Vilmost, megölték az orosz katonák.³⁴ Győr püspöke ellenállást fejtett ki a szovjet katonákkal szemben, akik be akartak nyomulni rezidenciájára, ahová nők menekültek. Ez a védelem az életébe került.³⁵ Rotta mélységesen megrendült Apor halálán, nemcsak a magyar főpaphoz kötődő őszinte barátsága miatt,³⁶ hanem azért is, mert halálával semmivé foszlottak a pápai diplomata tervei, amelyektől azt remélte, hogy sikerül megvédeni a magyar egyházat az újabb veszélyekkel szemben. Ráadásul Rottának Apor halálakor még nem volt tudomása Serédi másik potenciális utódja, Mindszenty szabadon bocsátásáról.

28 J. MINDSZENTY, op. cit. p. 49.

29 Emlékeztetni kell arra, hogy a magyar püspöki kar 1935. október 2-án hivatalosan is kifejtette véleményét az agrárreform mellett, amely az egyházi javak részbeni csökkentésével járt volna. Ezt az álláspontot olyan püspökök is támogatták mint Apor és Mindszenty, akik együttműködtek és a javaslat megvalósítását célzó minden kezdeményezést követtek. V.ö. J. KÖZI HORVÁTH, op. cit. p. 326.

30 J. MINDSZENTY, op. cit. p. 35. és 36.

31 *Acta Apostolicae Sedis*, Roma, Tipografia Poliglotta Vaticana, 1945. év, p. 180.

32 Serédi György Jusztinián teológiai és kánonjogi honoris causa diplomát szerzett a budapesti Pázmány Péter Egyetemen és polgárjogot végzett az Oxfordi egyetemen. V.ö.: *Enciclopedia Cattolica*, vol. 11, pp. 382-83, Biblioteca Apostolica Vaticana, Firenze, Sansoni, 1953.

33 Nem szabad elfelejteni, hogy a háború kitörése előtt néhány hónappal a magyar Katolikus akció határozottan elkötelezte magát a nemzetiszocialista befolyás megállítására mellett, olyan elkötelezettségről volt szó, amelyet Serédi is felvállalt. V.ö. még: J. KÖZI HORVÁTH, op. cit. p. 325.

34 Apor 1945. április 1-én halt meg V.ö.: *Acta Apostolicae Sedis*, op. cit. p. 200.

35 J. MINDSZENTY, op. cit. p. 36.

36 Úgy tűnik, hogy Rotta bizalmasan elmondta Apornak, rajta van az esztergomi hivatal várományosainak listáján. V.ö.: I. BORBÉLY, op. cit. pp. 38-39.

Mindszenty szabadon bocsátása kétségtelenül pozitív hír volt abban a sajátos pillanatban; Rotta nunciának mégsem állt elegendő idő a rendelkezésére, hogy a főpappal akárcsak egy egyszerű együttműködési tervet is felvázoljon. Április 4-én ugyanis, azon a napon, amikor az orosz seregek végleg elfoglalták Magyarországot, a szovjet Főparancsnokság elrendelte a nunciatúra diplomatáinak, hogy hagyják el az országot. Olyan döntés volt ez, amely tíz nappal később hatályba lépett és ami következtében Rotta nunciust kénytelen volt elhagyni Magyarországot.³⁷ Ez a kiutasítás volt az első komoly csatlódás mindazok számára, akik a katolikus klérus köreiből lehetségesnek tartottak a szovjetekkel bármilyen megegyezést. Ami a Szovjetunióban való „bizakodókat” leginkább megrendítette, az a Rotta kiutasításáról hozott döntés gyorsasága volt.³⁸ Azok számára viszont, akik nem ringatták magukat illúziókba az oroszok szándékait illetően – köztük Mindszenty –, ez az epizód újabb bizonyíték volt arra nézve, hogy békés úton valóban lehetetlen a szovjetekkel eljárni. Az Ideiglenes Nemzeti Kormányhoz „közeli” néhány pap, mint a jezsuita Jánosi József, megpróbálták rávenni a kormányt, hogy gátolja meg ezt a döntést. A kormány mérsékelt szárnya (a kisgazda párt képviselői), magáévá téve Jánosi kérését, megpróbálta elfogadtatni a szovjetekkel a Nunciatúra egyszerű Apostoli Delegációvá való „redukálását”.³⁹ A szovjet főparancsnokság azonban határozottan visszautasította a javaslatot. Rotta kiutasításában a szovjet főparancsnokság szerepe bizonyos szempontból másodrendű Rákosi Mátyás ez ügyben kifejtett szerepe mellett.⁴⁰ A Magyar Kommunista Párt vezetője határozottan fellépett minden kezdeményezés ellen, amely azt célozta, hogy Rotta ne hagyja el az országot, így többen a kiutasítás fő felelősiének tartották.⁴¹ Nem zárható ki ugyanis, hogy a szovjetek részben hajlottak volna arra, hogy helyén hagyják a nunciust: nemcsak azért, hogy jó benyomást keltsenek a nyugati szövetségesekben, hanem inkább azért, hogy jóvá tegyék a közvélemény előtt az olyan kellemetlen incidenseket mint Apor halála. Rákosi határozott döntése kapcsolatba hozható a Vatikánnal és magával a helyi egyházzal szembeni vádak kérdésével. Maga Rákosi ugyanis 1945 vége felé XII. Pius pápa és következképpen a magyar egyház náci-barátságával szemben felhozott kemény vádak szószólója lesz.⁴² Ilyen értelemben Rotta kiutasításának – akinek a Szálasi kormány fajüldöző politikája elleni fellépése sokak számára ismert volt⁴³ – az lett a következménye, hogy az egyházat és a híveket megfosztotta attól a személytől, aki hatékonyan tudta volna védelmezni az egyházat a magyar kommunisták részéről elhangzó, náci-barátság vádját tartalmazó kirohanásokkal szemben.

Az agrárreform drasztikus rendelkezései és néhány főpap megölése után Rotta kiutasítása a Szentszék és Magyarország közötti súrlódás tetőpontját jelentette.

1945 áprilisát valóban a két fél közötti kapcsolatok legkritikusabb időszakának tarthatjuk. Amint az gyakran megesett ekkoriban, XII. Pius nem késlekedett a Szentszékre

37 I. BORBÉLY, op. cit. p. 39.

38 ibidem

39 ibidem

40 I. BORBÉLY, op. cit. p. 39.

41 ibidem

42 J. KÖZI HORVÁTH, op. cit. p. 326.

43 Rotta a nyilaskeresztes kormány alatt sokáig tiltakozott a zsidóüldözések ellen. Támogatta mindazokat a papokat, akik rendházaikban zsidókat rejtegettek és rendkívül veszélyes helyzetbe hozta magát a nyilaskeresztes mozgalom képviselői előtt. V.ö.: I. BORBÉLY, op. cit. p. 37. és 38.

akkreditált amerikai delegációt is bevonni a Közép-Kelet Európát érintő kérdésekbe. Magyarországra tett nyílt utalással M. Taylor 1945. április 19-i keltezéssel írt Trumannak és Stettentiusnak a pápával folytatott megbeszéléséről: „Ez alkalommal – írta Taylor – arról az ellenséges magatartásról beszéltünk, amelyet a szovjet kormány a katolikus egyház ellen tanúsít Oroszországban, Litvániában és máshol... Ha ezt a magatartást utánozzák és fenntartják, ahogyan ez az orosz seregek által most elfoglalt országokban történik, mint Magyarországon,... természetesen katolikus tiltakozást von maga után.”⁴⁴ A katolikus egyház és a magyarországi kommunista hatóságok közötti esetleges összeütközésre utalva Taylor azt hangsúlyozta, amit XII. Piusnak a nyugati hatalmakhoz intézett egyfajta üzeneteként lehet értelmezni. A pápa ugyanis félreérthetetlenül kifejezésre juttatta, hogy a katolikus egyház Magyarországon a további túlkapásokat a szovjetek részéről nem fogja passzívan elfogadni, hanem biztosan ellenlépésekre szánja el magát. Olyan „ellenlépésekre”, amelyeket XII. Pius semmiképpen sem fog meggátolni annak érdekében, hogy megkönnyítse a szövetségesek számára azt az együttműködési politikát a Szovjetunióval, amelyet a háború befejezésekor elgondoltak. Pontosabban, hacsak nem enyhül a szovjet ellenségeskedés, a katolikus egyház Magyarországon bizonyára nem fog csatlakozni ahhoz az oroszokkal szembe nem helyezkedő politikához, amelyet az angolszász erők követek ebben az országban.

Természetesen olyan helyzetértékelésekről volt szó, amelyek, a lehetőségek felmérése ellenére a magyar viszonyok alakulásának nem kielégítő ismeretéről tanúskodtak. Éppen a jaltai döntések (amelyek a Duna-menti országban is egy szabad választások révén létrejövő új kormánnyal számoltak) kínálták fel az első lehetőséget ahhoz, hogy a magyar kérdést ne tekintsék végleg lezártnak, vagy még kevésbé olyan problémának, amelynek a megoldása jövátelhetetlenül veszélybe került.

1945 ÁPRILISÁTÓL AZ 1945 NOVEMBERI VÁLASZTÁSOKIG

Rotta nuncius kiutasítása után a magyar és a lengyel kérdés közös vonásokat mutatott. Lengyelországban, akárcsak Magyarországon, megszűnt a Vatikánnal való hivatalos diplomáciai kapcsolat, ezenkívül a két országban lévő kormányok ideiglenesek voltak és tényleges demokratikus legitimizálásra vártak. Ez utóbbi ponton azonban, és ezzel a Szentszék is tisztában volt, jelentős különbség mutatkozott. Míg Lengyelországban a nyugati szövetségesek – akik ugyanis további átszervezést kívántak – nem ismerték el az ideiglenes kormányt (1945 áprilisában), addig Magyarországot illetően a Debrecenben létrejött és most Budapesten működő kormány összetételét elismerték az angolszász hatalmak. Olyan kormányról volt tehát szó, amely – a kommunista elemek többségi jelenléte ellenére – a kisgazdák mérsékelt pártjából származó embereket is sorába fogadott. Jelentősen eltért tehát a varsói ideiglenes kormánytól, amely a Lublini Bizottság folytatásaként teljes egészében szovjet-barát elemekből tevődött össze. A Szentszék számára a fő probléma Magyarországgal kapcsolatosan az volt, hogy elvesztette a Rotta által biztosított közvetlen kapcsolatot.

44 E. DI NOLFO, op. cit. doc. num. 236, p.449.

Grósz, kalocsai érsek, aki Serédi halála után a rangidősségre való tekintettel *ad interim* megszerezte a Magyar Katoliku Püspöki Kar elnöki tisztjét⁴⁵ – a nuncius hiányát pótolandó – úgy gondolta, hogy a Budapesten székelő amerikai delegációt felkéri, hogy diplomáciailag működjen közre a helyi püspökség és a Vatikán közötti kapcsolatok ügyében. A kalocsai érseknek az amerikaiakba helyezett bizalma egyike volt azoknak az utolsó megnyilvánulásoknak, amely az ország szovjeteiktől való „megmentését” az amerikaiak iránti – a háború során többször tévesen támasztott – reménybe helyezte. A főpap azonnal ki is ábrándult: az amerikai delegáció a Vatikánnal való közvetítést megtagadta. Mons. Grósz ugyanezzel a kéréssel fordult a brit delegációhoz is, amely 1945. június 22-én elvállalta a magyar püspökség és a Szentszék közötti kapcsolattartás – bár időszakos – biztosítását.⁴⁶ A Szentszék számára ez nem volt optimális megoldás. Az angoloknak az az elkötelezettsége ugyanis, hogy információkat szolgáltatson a Vatikán számára a Vörös Hadsereg által elfoglalt területeken élő katolikusok sorsáról, a háború alatt teljesen tartalmát veszítette. Ráadásul a Vatikáni Államtitkárság ismerte a brit politika Magyarországi kereteit és feltételeit: olyan politikát, amely a szovjet szövetségessel való együttműködésen alapult és arra törekedett, hogy a lehető legkisebbre csökkentse a súrlódási lehetőségeket. Teljesen ki volt zárva tehát, hogy az angoloktól megbízható híranyag érkezzon, amely esetleg jelezné a veszélyeket vagy a helyi egyház ellentétét a szovjet-kommunista elemekkel. Nem szabad elfelejteni, hogy az a kevés információ, amely a britektől érkezett még áprilisban a Vatikáni Államtitkárságra a lengyel kérdéssel kapcsolatosan, másodkézből származott, és alapjában véve pontatlan volt. Mons. Tardini már rámutatott arra, hogy ezek az információk, amelyek lényegében pozitív képet festettek a lengyel klérus és a szovjet hatóságok közötti kapcsolatokról, tisztán ellentmondtak más – közvetlenül a helyi püspökök által továbbított – információknak, amelyek viszont számos olyan esetre világítottak rá, amelyek a szovjet csapatok lengyel papok iránti ellenséges érzületére (deportálások) világítottak rá.⁴⁷ Minden kellemetlenség ellenére is, hála Grósz elkötelezettségének, a magyar egyház mégsem maradt teljesen elszigetelve a Szentszéktől.

Ebben az időszakban, 1945 nyarán, a magyar klérusban különböző értékelések fogalmazódtak meg a kommunista hatás lehetséges alakulásáról az ideiglenes kormányon belül. A legvitatottabb téma akörül forgott, vajon megkíséreljék-e vagy sem a szovjetekkel való együttműködést.

Rotta kiutasításával csökkent azoknak a száma, akik bíztak még az együttműködésben. A magyar kléruson belül mégis voltak olyanok, mint Balogh István és Varga Béla, akik meggyőződéssel vallották a szovjet-kommunista erőkkkel való egyetértési politika szükségességét. Minden valószínűség szerint a Szövetséges Ellenőrző Bizottság angolszász elemei bátorították olyan embereknek az állásfoglalását, mint Balogh, akivel kapcsolatban emlékeztetni kell, hogy az ideiglenes kormány tagja volt. A britek (akárcsak

45 J. MINDSZENTY, op. cit. p. 43.

46 B. ARCIDIACONO, op. cit. pp. 351-52.

47 Az 1945 április 23-án a britek által továbbított hírekre, amelyek a lengyel egyházi hatóságok és a szovjet-kommunista erők közötti pozitív légkörre vonatkoztak, Mons. Tardini az alábbi választ adta: „Osborn (aki az információkat szolgáltatotta) tudomására hoztam, hogy a püspöki székhelyekről a Szentszékre érkező hírek minden csak nem megnyugtatóak.” V.ö. *Actes et documents...* vol 3, II., 1967, doc. num. 598, pp. 901-02.

az amerikaiak) azon törekvése ugyanis, hogy csökkentsék a szovjeteknek a magyar belpolitikában játszott szerepét, közvetlenül kapcsolódott a mérsékelt helyi erőknek a szovjetek irányában kifejtett együttműködési, s nem pedig ellenzéki magatartásához. Olyan alapvető irányelv volt ez, amelyhez alkalmazkodni kellett a mérsékelt erőknek és sosem lett volna szabad brit és amerikai támogatást keresni a szovjetekkel szemben.⁴⁸ Ebből a szempontból sokatmondónak bizonyult Gascoigne magatartása, amelyet a katolikus hierarchia néhány tagjával való találkozás során tanúsított. Egyikük, Mons. Grósz, aki a kommunistákkal való bármiféle megegyezést határozottan ellenzett, azt kérte az angol diplomatától, hogy tiltakozását fejezze ki a teljes egészében kommunista erőkből összetevődött politikai rendőrség (ÁVO) durva és önkényes magatartása ellen. Gascoigne, habár tudomása volt az ÁVO túlkapásairól a potenciális politikai ellenfelekkel szemben, tisztes távolban tartotta magát a magyar főpap kérésének támogatásától.⁴⁹

A nyár elején Balogh István és Varga Béla ellátogattak Mindszentyhez Veszprémbe és azt tanácsolták neki, hogy menjen el Budapestre, és a Vörös Hadseregnek és Parancsnokságának fejezze ki a magyar egyház köszönetét szabadon bocsátásáért. Nyilvánvaló volt az egyház „közelítési” kísérlete a szovjet hatóságok felé a tavaszi szomorú események után. Mindszenty azonban nem fogadta el a két pap javaslatát, mivel úgy vélte, egy ilyenfajta állásfoglalás félrevezetné az embereket a kommunisták természetét és valós szándékait illetően.⁵⁰ Mindszentynek az volt a benyomása mind Baloghról, mind Vargáról, hogy a két pap már teljesen a kommunisták kezében van, akik akkoriban kizárólagos hatalmat gyakoroltak a titkos rendőrség fölött és – amint Mindszenty megjegyezte – beférkőztek még a katolikus közösségekbe is.⁵¹ A veszprémi püspök megállapította, hogy a katolikus sajtót bizonyos fókig korlátozzák a szovjet-kommunista erők.⁵² Mindszenty szerint az egyháznak a lehető legjobban függetlenedni kellett volna ezekről az erőktől és ugyanakkor fel kellett volna készülnie az ezekkel való összeütközésre. Még április 19-én Taylорral folytatott egyik megbeszélése során XII. Pius pápa előrevetítette a katolikus egyház és a kommunista erők közötti valószínű konfliktus veszélyét Magyarországon; ugyanakkor a Rotta által csak potenciálisan felvázolt program egyik lényegi pontjaként szerepelt annak a szükségessége, hogy a magyar katolikus egyház a jelenlegi ideiglenes kormánytól függetlenedési politikát folytasson. Mindszenty elképzelése, XII. Pius aggodalmai és ott a terveinek alapvető része között tehát analógiát fedezhetünk fel. Olyan tervekről volt szó, amelyek nem maradtak teljesen megvalósíthatatlanok, hiszen a pápa 1945. szeptember 8-án Mindszenty püspököt Magyarország prímásává nevezte ki. A brit delegáció által biztosított kapcsolatnak köszönhetően azon a napon tájékoztathatta Mons. Grósz Mindszentyt, hogy a pápa esztergomi érsekké, így Magyarország prímásává nevezte ki.⁵³ A veszprémi püspök prímássá való kinevezését meglehetősen kritikával fogadták a kommunisták. Rákosi az idő tájt propagandisztikus vádakkal igyekezett elhalványítani Mindszentynek a nácibarát rendszer-

48 B. ARCIDIACONO, op. cit. pp. 330-31.

49 B. ARCIDIACONO, op. cit. pp. 359-60.

50 J. MINDSZENTY, op. cit. p. 46.

51 J. MINDSZENTY, op. cit. p. 48.

52 J. MINDSZENTY, op. cit. p. 49.

53 J. MINDSZENTY, op. cit. p. 50.

ben kifejtett ellenzéki múltját.⁵⁴ A kommunista párt vezetője természetesen a helyi lakosság által tisztelt emberre akart csapást mérni.⁵⁵ Rákosi biztosan ismerte a primás határozott antikommunista állásfoglalását.

Mindszenty politikai tevékenységét úgy kezdte, hogy tudatában volt annak, hogy Budapesten a britek és az amerikaiak által képviselt nyugati hatalmaktól kevés segítséget várhat el az egyház ügye. Ez az meggyőződés nem annyira az angolszász delegációkban tevékenykedő vezetők kiismeréséből eredt, mint egyszerűen azon objektív nehézségek konstatálásából, amelyek között ez utóbbiaknak tevékenykedniük kellett. Szeptemberben és októberben Mindszentynek módjában állt találkozni a Bizottság angol képviselőivel, kedvező benyomást keltve Gascoigne-ban.⁵⁶ Az angol diplomata nagyra értékelte azt a nyíltságot, amellyel a primás megvilágította a problémákat, valamint azt a realista látásmódot, ahogyan a nyugati szövetségesek Magyarországon betöltött nehéz szerepét szemlélte. A brit diplomaták azonban gyorsan megváltoztatták a főpapról alkotott véleményüket hajthatatlan szovjetellenessége miatt.⁵⁷

Magyarország belügyeiben fordulópontot jelentett 1945 októbere. Közeledett ugyanis a választások időpontja, amelyeknek a jaltai határozatok értelmében az új magyar kormányt kellett létrehozni. Ezek eredményeiből lehetett felmérni a szovjetek, tehát a kommunisták jelentőségét és erejük jó részét, hogy tudják-e a magyar élet további fejlődését befolyásolni vagy meghatározni. Mindszenty a maga részéről 1945. november elsején a Magyar Katolikus Püspöki Kar több tagjával együtt egy olyan püspöki levelet fogalmazott meg, amelyben felhívta a katolikus hívők figyelmét a kommunizmus veszélyére és ugyanakkor határozott váddal illette a titkos rendőrséget a múlt rendszert felidéző elnyomó magatartásáért és módszereiért. Ez a levél implicit módon felszólította a magyar katolikusokat, hogy az egyetlen mérsékelt párt, a kisközpárt felé orientálódjanak. A debreceni kommunista hatóságok (1945 telén) ugyanis megakadályozták egy kereszténydemokrata párt létrejöttét, amely az Actio Catholica-ban megérlelt tapasztalatokból táplálkozó egyéneket tömörített volna.⁵⁸ A politikai rendőrség pedig, amint maga a primás is megállapította, kezdett beszivárogni az ilyenfajta társaságok soraiba, belülről fosztva meg azokat erejüktől. A püspöki hatóságok különösen ezt ítélték rendkívül veszélyes esetnek.

A kisközpárt ellenzéki erejét a szocialista-kommunista blokkon belül, úgy tűnt, mégis veszély fenyegeti Vorosilov, orosz marsall parancsa miatt, amelyet az októberi választások után adott ki valamennyi pártvezetőnek, nevezetesen, hogy a választási tesztetbe közös listát nyújtsanak be. A kisközpárt néhány képviselője, mint például Ba-

54 J. KÖZI HORVÁTH, op. cit. p. 326. - Érdemes figyelni arra a logikai kapcsolatra, amely e vádak és az az epizód között van, amely az apostoli nuncius részéről Magyarország kényszerelhagyását jelentette. Mindkét esetben közismert Rákosi felelőssége. A nuncius kiutasítása, aki az elmúlt rendszerben a katolikus ellenzék szimbóluma volt, az első lépést jelentette ahhoz - ahogyan már korábban is jeleztük -, hogy a magyar kléruson nácibarátság vádjával lehessen ütni. E két esemény minden valószínűség szerint annak a politikának két fázisát jelentette, amelyet Rákosi az egyház ellen szándékozott alkalmazni.

55 Z. NYISZTOR, op. cit. p. 370.

56 B. ARCIDIACONO, op. cit. p. 368.

57 Ezt az értékelést a *Foreign Office* tagjai fogalmazták meg. V.ö.: B. ARCIDIACONO, op. cit. p. 388.

58 J. MINDSZENTY, op. cit. p. 49. A jezsuita J. János politikai terve így mondott cs_döt. (V.ö. p....., 19. jegyzet)

logh és Tildy Zoltán (a párt elnöke) nem utasították vissza az orosz marsall javaslat-parancsát. Balogh úgy vélte, hogy a közös lista révén pártja a mandátumok többségét megszerezheti az új parlamentben anélkül, hogy harcolni kellene az oroszokkal.⁵⁹

A magyar primás határozottan elutasította a közös lista benyújtását.⁶⁰ Mindszenty érthetetlennek tartotta, hogy a kispapok így módon hagyjanak ki egy lehetőséget, amellyel hatásosan megfékezhetik az orosz befolyást Magyarországon. A főpap keményen bírálta a túl gyengének, hogy ne mondjuk alkalmatlannak tartott Tildy politikáját a kommunisták elleni fellépéssel kapcsolatban.⁶¹ Mindszenty tehát teljesen más szinten mozgott, mint Balogh. Feltételezhető (nem alaptalanul), hogy a primás szerette volna Baloghot helyettesíteni Tildy „tanácsosi” szerepében. Mindszenty azonban nemcsak ebben a harcban volt a közös lista ellen: a kispapok pártján belül is voltak akik, mint Nagy F. és Auer Pál, elleneztek ezt a megoldást.

A pártnak ez a szárnya felül tudott kerekedni a Tildy álláspontját követőkön és elvetették az egyetlen lista elképzelést. Mindenesetre részleges (azt mondhatjuk Pirruszi győzelemről) volt szó, mert az egyetlen lista kompromisszumát egy másik követte. A többi párttal egyetértésben ugyanis Tildyék egy olyan nyilatkozatot írtak alá, amely – a választások után és függetlenül annak kimenetelétől – koalíciós kormány létrehozását jelentette be. Ez az új mesterkedés hallgatólagosan elismerte a kommunisták biztos jelenlétét az új kabinet kulcsfontosságú minisztériumaiban.

A szintén nem meglepetések nélküli, korrektül lezajlott november 4-i választások a kispapoknak a szavazatok 57%-át juttatták, ami több mint negyven százalék pont eltérést mutatott a kommunistákhoz képest. A korábban kötött kompromisszum jegyében néhány kulcsfontosságú minisztériumot bíztak a kommunistákra és szovjetbarát elemekre. Tildy Zoltán miniszterelnök lett.

1945. november 6-án Tildy és Varga Béla látogatást tettek Mindszentynél, hogy magyarázatot adjanak az újabb „kiegyezés” okaira. A primás természetesen bírálta a minisztériumokkal kapcsolatos új kompromisszumot.⁶² Tildy és Varga álláspontjukat azal igazolták, hogy emlékeztettek Vorosilov fenyegetéseire, és azt állították, hogy a béketárgyalások befejezése után bizonyára könnyebb lesz a szovjettektől való igazi függetlenségi politikát folytatni. Nagyon is nyilvánvaló rámutatni arra, hogy ezek az utóbbi érvek nem Tildy és Varga saját okoskodásának eredményei, hanem azokból a brit helyzetértékelésekből eredtek, amelyeket a primás két beszélgetőpartnere elfogadott. A primás nem adott sok hitelt az ilyesféle magyarázatoknak, valóban elszalasztottak egy talán vissza nem térő alkalmat a kommunista befolyás meggátolására. Az új miniszterelnök gyengesége miatt Mindszenty még szkeptikusabban fogadta mint valaha, azt a lehetőséget, hogy az új kormány a jövőben a szovjettektől valóban függetlenül tudjon cselekedni. A primás értésére adta a két politikusnak, hogy az érsekség semmiféle segítséget nem fog nyújtani az új kormánynak.

59 B. ARCIDIACONO, op. cit. p. 377.

60 J. MINDSZENTY, op. cit. p. 68.

61 J. MINDSZENTY, op. cit. p. 72.

62 J. MINDSZENTY, op. cit. p. 72. - Mindszentynek ez a nyílt szembenállása ismert kellett hogy legyen a szovjetek számára, valószínűleg Rákosi közvetítésével. A „L'osservatore Romano” 1945. november 25. száma első oldalon hozta Ilja Eherenburg (a Pravda ideológusa) azon vádjait, amelyekkel a Vatikánt bűnösnek ítélte a magyar belpolitika befolyásolásában.

E találkozó alkalmával Tildy azt kérte a Rómába készülő Mindszentytől, hogy tolmácsolja azt a hivatalos kérést a pápának, hogy „küldje vissza” Rotta nunciust Budapestre.

MINDSZENTY TALÁLKOZÓJA XII. PIUS PÁPÁVAL

A Magyarország és a Vatikán közötti diplomáciai kapcsolatok újrafelvételére tett javaslat, amely Mindszenty közvetítésével jutott el XII. Piushoz, valamint a pápának ez ügyben kialakított álláspontja a Szentszék és a magyar állam kapcsolatában kulcsfontosságú momentumot jelentett.

Annak a politikai irányvonalnak megfelelően, amely a demokratikus és független kormányok létrejöttében (jaltai határozatok) a Vatikánnal való diplomáciai kapcsolatok visszaállításának lényegi előfeltételét látta, a mérsékelt erőket győzelemre juttató 1945 novemberi választások alkalmat nyújtottak Budapestnek, hogy a Szentszékhez közeledjen. XII. Pius ugyanis kedvezően fogadta az új magyar kormány azon kérését, hogy mihamarabb küldjék vissza Rotta nunciust Budapestre.⁶³ Mindszenty viszont lebeszélte a pápát a javaslat elfogadásáról. A primás számára a magyar kormány javaslata „azt a célt szolgálta, hogy kedvező színben tűnjék fel a Vatikán előtt és ily módon semlegesítsék azokat a Mindszenty által is a pápához juttatott információkat, amelyek a kommunisták egyházellenességére vonatkoztak.”⁶⁴ Egyházellenesség alatt Mindszenty olyan tevékenységre gondolt, mint a katolikus sajtó erős korlátozása és a kommunisták beszivárgása (titkosrendőrség) különböző katolikus közösségekbe. XII. Pius tudomására hozva ezeket az eseteket, a magyar főpap jellemezte a szovjet-kommunista erők vallási intézmények elleni magatartásának jellegzetes szempontjait. Különösen a titkosrendőrség különböző katolikus társaságokba való beszivárgása emlékeztette XII. Piust arra, ami Németországban történt a náci üldözések idején. Abban az esetben is a rendszer rendőrsége beférkőzött e társaságok soraiba és belülről gyengítette a katolikus jelenlétet német földön. Azt sem lehetett várni, hogy a mérsékelt erők által megnyert választásokból született új magyar kormány képes lesz leállítani ezeket a beszűremléseket. Mindszenty elmagyarázta XII. Piusnak, hogy a választások előtti kompromisszum értelmében e kormány néhány kulcsfontosságú minisztériuma, mint pl. a belügyminisztérium, amelytől a rendőrség függött, kommunista kézen maradt. Megvolt tehát valamennyi előfeltétele annak, hogy a katolikus egyház és a magyar kormány között az addig még lappangó konfliktus fellobbanjon;⁶⁵ esetleg éppen a magas egyházi hatóságokkal való olyan összetűzésből kiindulva, amint azt Rákosinak vádjai sejtetni engedték Mindszenty ellen, primássá való kinevezése után.

A főpap helyzetértékeléseit XII. Pius megalapozottnak vélte. Ezek ugyanis felidéztek a kommunisták egyházzal szembeni magatartását, amely teljesen hasonlatos volt ahhoz, ami azokban az országokban történt, ahol szovjet-kommunista erők és katolikus egyház konfliktusba került (például Litvánia 1940–41, Lengyelország 1939–41-ben a szovjetek által elfoglalt területeken). A pápa tehát nem engedte meg Rottának, hogy is-

63 Mindszenty 1945. december 8-án érkezett Rómába. Vö.: J. MINDSZENTY, op. cit. p. 74.

64 J. MINDSZENTY, op. cit. p. 75.

65 J. MINDSZENTY, op. cit. p. 47.

mét felvegye hivatalát Budapesten, ahogyan azt a magyar kormány kérte, az a kormány, amelyet maga Mindszenty nem habozik inkább oroszbarátnak mint valóban magyarnak definiálni.⁶⁶

A főpap érvelései meghatározó szerepet játszottak abban, hogy Pacelli pápa arra az elhatározásra jutott, elutasítja a budapesti kormány kérését, jóllehet pusztán ezekkel az érvekkel nem magyarázható teljesen a pápa döntése. Ha ugyanis a Mindszenty által leírt magyar helyzet indította arra XII. Piust, hogy tegye félre a diplomáciai kapcsolatokat felújításának elképzelését, gyanítható, hogy a magyarországi események valós alakulásáról nem voltak tökéletes ismeretei, különösen ami a kommunista erők és a katolikus egyház közötti kapcsolatokat illeti. Más szóval valószínű, hogy XII. Piusnak az ország belpolitikai helyzetéről határozatlan elképzelései voltak, amelyeket ő maga sem tartott kimerítőnek. Feltételezhető, hogy a dolgok valóban így álltak. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy 1945 júniusától a Szentszék és Magyarország közötti összeköttetést a britek biztosították, akik – a Szovjetunióval kapcsolatos politikájuk miatt – mindig is fukaran bántak mind mennyiségileg, mind minőségileg olyan információkkal, amelyek a szovjetek által elfoglalt területeken a katolikusok valós helyzetére vonatkoztak. Ebben az időszakban a Vatikáni Államtitkárságnak tehát az egyház magyarországi helyzetéről és gondjairól olyan jelentésekkel kellett rendelkeznie, amelyeket – maga a Titkárság is – nemcsak hogy ki nem elégítőnek, de joggal feltételezhető, egyenesen kétes értékűnek tekintett. Olyan kétségekről volt szó mindenestre, amelyeket Mindszenty csak megerősített, amikor leírta a tényeket és a hívők számára jelentkező valószínű veszélyeket: XII. Pius ezeket ténylegesen nem ismerte, de aggasztónak tartotta.

Az esztergomi érsek így vált Pacelli pápa elsőszámú informátorává a magyar kérdésben. A főpap véleménye alapján kellett a Szentszéknek eldöntenie, vajon a magyar kormány képes lesz-e az oroszoktól valóban függetlenül cselekedni, avagy az oroszok a helyi kommunista erők révén végülis nemcsak a magyar külpolitikát, de az ország belső politikai-társadalmi fejlődését is befolyásolják. Mindszenty biztosította még a Szentszéknek arról, hogy a magyar egyház távol fogja magát tartani azzal a politikai hatalommal való veszélyes keveredéstől, amelyről maga a prímás is úgy látta, hogy szovjetbarát elemek szinte teljesen hatalmukba kerítették.

A XII. Pius–Mindszenty tengely így fogja új alapokra helyezni a Vatikán magyarországi politikáját.

Fordította: Vigh Éva

LAPO LOMBARDI

HUNGARY AND THE HOLY SEE AT THE BEGINNING OF THE COLD WAR

Between December 1944 and next March the papal nuncio in Budapest, Angelo Rotta was actively involved in an intensive and important work in Hungary. Early in 1945, after the fall of the ruling government, Rotta was becoming aware of the change in the atmosphere of the country. This created a new situation for the activity of the Catholic Church in Hungary, and the possibility of adversities could not be overlooked. In the opinion of the victorious powers, the Soviet Union

66 Ez az 1946 februári, Mindszenty részvételével lezajlott Konzisztoriumon történik.

in particular, the Catholic Church had close connections with a government that was not only the ally of Nazi Germany, but also gave active support to Germany's invasion of Russia. This meant that the Catholic clergy might be blamed for their pro-Nazi sentiments. Angelo Rotta decided to find prelates within the Catholic hierarchy of Hungary, whose personal experience and aptitudes would enable them to face the new situation. The most prominent of these were Vilmos Apor, Jusztnián Serédy, József Mindszenty and József Grósz. The agrarian reform of 1945 led to a violent clash between the Catholic Church and the Soviet Communist authorities; this turned out to be but the beginning of an even more desperate and progressively aggravating conflict. To make things worse, the Soviet Army had killed some prelates in the course of military operations and as a result of excesses committed by Soviet soldiers against the civil population. The climax of the process was marked by Rotta's expulsion from Hungary. The elections of November 1945 allowed the Budapest government to approach the Vatican. The Pope, relying on Mindszenty's report on the situation, which he considered well-founded, did not allow Angelo Rotta to return to Hungary, despite the fact that the Hungarian government – a government called pro-Soviet by Mindszenty – asked for it.

HAUSEL SÁNDOR

ADATOK A BALASSAGYARMATI GÖRÖGKELETI KÖZÖSSÉG TÖRTÉNETÉHEZ

Az észak-magyarországi és az alföldi megyék helységeinek, a fővárosi és a főváros környéki településeknek görögkeleti közösségeiről tanulmányok sora áll az érdeklődők rendelkezésére. Nem mondható el ugyanez Nógrád mezővárosairól, amelyeknek neve, elsősorban Balassagyarmaté, fel-felbukkan a fent említett tanulmányok sorai között, de a megye településeit részletező feldolgozások hiányoznak. Jóllehet olyan országosan jelentős kompániás helyek nem voltak Nógrádban, mint az említett régiókban, azonban helyi jelentőségük és kapcsolataik miatt érdemesek a figyelemre.

A 18. századi Nógrád megyében nagyobb számban Balassagyarmaton és Losoncon, kisebb számban Szécsényben és Füleken telepedtek le, s folytattak kereskedői tevékenységet görögök¹. A felsorolt települések közül Balassagyarmatot érdemes kiemelni többek közt három szempont miatt: itt alakult meg a megye egyetlen ortodox anyaegyháza, e görög közösség volt a legnépesebb és a mezőváros 1790-től² a vármegye székhelye lett.

A török kiűzése után néhány évvel – történetében immár harmadszor – Balassagyarmat újra lakókkal népesült be. Az 1690-től újránépesülő település lakói az első évtizedben jobbágyok voltak, jóllehet számos mesterséget űző lakos is fellelhető a korabeli mezővárosban. Jellegetében azonban Balassagyarmat, az újratelepítés utáni félévszázadot tekintve, paraszt mezőváros volt, azaz a mezőgazdasági termelés játszotta a legjelentősebb szerepet a település gazdasági életében, s lakói, a kevés taksás kivételével, jobbágyszolgáltatásokkal tartoztak földesuraiknak. Ez a helyzet addig nem is változott, amíg a város fejlődésében bekövetkező stagnálás, sőt hanyatlás az 1740-es években földesurait – a Balassa, illetve a Zichy családot – az intenzívebb fejlődést (s egyúttal számukra nagyobb jövedelmet) biztosító lépésekre nem szorította. A fejlődést a mesteremberek s más hasonló foglalkozást űzők minél nagyobb számú betelepedésével képzelték megvalósíthatónak, ami aztán új vallású, s új nemzetiségű emberek megjelenését jelentette.³

Balassagyarmat lakossága az 1750-es években másfélezer körül mozgott, ez idő tájt kezdődött el az újratelepítés óta immár félévszázados balassagyarmati társadalom feltöltődése új elemekkel, akik között német, zsidó s görög iparosok és kereskedők voltak. Ha elfogadjuk Nagy Iván inkább érzelem diktálta, semmint vizsgálódásra alapuló véle-

1 Nógrád megyei Levéltár (NmL) IV.7.1.b. Görögök

2 SCHNEIDER 11

3 BELITZKY 59–70

ményét, akkor az új lakosok megjelenése mély benyomást gyakorolt Balassagyarmat társadalmára.⁴ Ezt a megállapítást aztán átvette az első várostörténeti feldolgozás is.⁵ Bár a jövevények száma az 1750–60-as években a lakosságnak csak valamivel több, mint tizedét tette ki, de tevékenységük jellege folytán „tele” volt velük a város, hiszen kereskedők, fontos mesterségeket űzők voltak közöttük. Nagy Iván megjelenésük időpontját 1757-ben adja meg, s egyenesen a város „előzönléséről” beszél. Az az állítása, hogy a lakosság kétharmadát a jövevények tették volna ki, nem állja meg helyét a valós számokkal szemben, inkább az újdonságnak, mint különösnek túlértékeléseként értelmezhetjük. Nem csak az „öslakosoknak” jelenthetett olykor-olykor konfliktust a jövevények befogadása.⁶ A kezdetben még török alattvalóknak számító, de egyébként keresztény balkáni kereskedőknek is nem egyszer támadt viszályuk az 1750-es évek végén a számukat tekintve már hétszer annyian lévő, s a kereskedelmi tevékenységben konkurenciát jelentő zsidósággal.⁷

Balassagyarmat lakossága az 1740-es évek végéig minden bizonnyal kétnyelvűségben élt: szlovák és magyar egyaránt használtatott, legalábbis erre utalnak a fennmaradt városi dokumentumok. (Érdemes itt megjegyezni, hogy 1787-ben Révai Gábor, a kékkői járás szolgabírója Balassagyarmat egyedüli divatozó nyelvének a szlávot nevez-

4 NAGY IVÁN 241. „1757-diktől kezdve külsőleg mindinkább emelkedett a város...és ezidőtájtban mesterember görög, zsidó úgy előzőnle a úroost, mint a sokszor említett per iratai említik, hogy ezek jóformán két harmad részét tevék a úroosnak, mit igazol az 1759-ki összeírás.”

5 HARASZTY 703

6 Görögkeleti szerb Egyház Levéltára Szentendre Konzisztórium jegyzkönyvek (a továbbiakban: GKSZE Kj.) 1783. 10. 10. Popovics György szakali postamester panaszt tett, mert a szakali pap szakadárnak nevezi.

7 NmL V. 1. „Mi aláb megírt Vallyúk Lelkőnk ésmérettye Szerint. Hogy a midőn Zsidó Szabó Popovics Mihály Bottyábul ki gyött volna nagy szitokkal morgolódással, kimenűen az Mihály monduán az zsidónak miért szidsz is engem mond az Salvo venia dicendo Hunczfutnak háromszor is kérdezte, az zsidó minditük nagy szóval felelt, Az vagy az! Mért volnék én hiszen én tégedet men nem csaltalak úgy veszekedésekkel csak az uraságnak incomodálljuk és bűt szerzőnk, az zsidó el nem álún az csínyá szitkóktúl és Mihálynak böcsülete ellen való szóktúl, lehetetlen is volt elszenvadni, meg boszondokván az Mihály Faróffel megőttette, az rőfit megfogván kirántotta volna és vissza őttette volna. Az zsidó elment más zsidókhoz nagy morgolódással, vissza győn az Mihály Bóttya ajtajában megál, ot ujra szidgya, mocskollya az Mihált, S:V. Hunzfutnak Töröknek Pogánynak kiálttya, az Bottyában köpdős. Az Mihály ismét hozzája ment kérván az Istenért menyel el tőlem mert csak Galibát szerzek, nem gondolván vele az zsidó csak mocskolta. Az András kimegy eltaszitotta, megbotlot az András zsidóra esett, az zsidó mindt az két kezével hajába kapott, látván azt a másik legény, és Margarita oda mentek, egyik meg fogta az zsidót, másik pedig az Andrást úgy széhhúzták, melynek nagyobb bizonyására amint láttuk, s halottuk ezen tertimonialis levelünket kiadtuk. Datum Balassa Gyarmath Die 1 Decembris 1751.

Gelen György

Neogradi István

Aláb írt recognoscalom hogy Szabó Zsidó hozuán előben két zsidót Jacob Jaulust és Salamon Isákot, kik mondották és vallották hogy látták amidőn Popovics Mihál legényei verték volna az földén, csak két zsidó oltalmazni mentek volna, látván azt az kis bótbul való János nevű legény, botalt eleikben állott, oda nem bocsájtotta, amint egymást hurczolták volna, Margarita Görög közikben ment széhhúzta eőket, úgy szémentek, mely zsidók monduán készek ezekre az hűeket is letenni, amit mondották, leiratván vélem azon fassiojokat, zsidó Szabónak admanaltam. Datum B. Gyarmath die 30. január 1762.

Golenicsh István

De mimódon vesztek össze nem tudgyák és honnan kerekedett az veszekedések.”

te meg,⁸ az 1789-es egyházlátogatási jegyzőkönyv⁹ kevert lakosságot, különböző népet említ, de még Nemcova is csak szlovák lakosokról szól 1852-es leírásban). Mindenestre tény, hogy még egy évszázaddal a nagy betelepülési hullám után is, 1860-ban Bodnár István, a város híres ügyvédje, a városi színház ügyében a hercegprímáshoz küldött levele elején azt írta, hogy szükséges előmozdítani a nevelésügyet és „...különösen pedig ezen vegyes elemű lakosságot a magyar nemzeti nyelv és szellem terjesztése által egyöntetűvé tenni, hogy Nógrád megyének méltó székhelyévé váljék.”¹⁰ Az új betelepülők megérkezésével, elsősorban az 1750-es évektől nemzetiségi, vallási, nyelvi sokféleség alakult ki, hiszen a szlovák, a magyar szó mellett, megjelent a német, a héber, a görög, a szerb és létezhetett, ha szűkebb körben is, a korszak hivatali nyelve, a latin.

Ekkor teljesezik ki a 18. századi Balassagyarmat felekezeteinek száma négyre (római katolikus, evangélikus, zsidó, görögkeleti). Ez utóbbiakat a 18. századi hivatalos iratokban görög nem egyesülteknek nevezik, de a városi iratokban igen gyakran egyszerűen görögöknek. E kétféle elnevezés használata az egész 18–19. században élt, ezért az alább következő sorokban is így fog szerepelni. Az elnevezésük 1909-ben változott meg, ami egyben hűen kifejezi a görögkeleti közösség nemzetiségi viszonyai-ban bekövetkezett változást. Az addigi hivatalos elnevezés: „Balassagyarmati görög nem egyesült egyház” 1909 után „Balassagyarmati görögkeleti szerb egyházközség”-re változott.¹¹

A görögök megjelenésének pontos dátuma nem ismert. Az első, 1737-ből származó boltleltár két gyarmati kereskedő áruit írta össze.¹² Az 1750. évi összeírástól azután folyamatosan jelen vannak a megyei és városi iratokban. Számuk 1750-ben 3 fő kereskedő. 1755-ben a római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyv a pontos számukat nem őrizte meg, csupán megjegyzi általánosságban, hogy a lakosság száma a görögkeletieket és zsidókat kivéve 1478 lélek. Egy 1776 végén készített összeírás¹³ szerint 9 családfővel összesen 55 személy lakott Balassagyarmaton. Saját háza négy családfőnek volt, a többiek ún. censualis házban laktak.

8 Consignatio univesorum locorum et eorum usualium linguarum, una cum expressione nominum dominorum eorumdem terrestrium ad Numeram exhibitorum 1666. Processus Kékkőiensis. NmL IV. 5. I. fasc. Nr. 79. „*Vigens lingua: slavica*”.

9 Canonica Visitatio 1789. Érdekes ennek a város vallási életét jellemző mondata: „*Populus hic forsán quita cohabitavit judaeis et acatholicis in pietate audiendoque verbo Dei exceptis opificibus non nihil remissior est, et qui plebs horum introducta variis e regionibus ac provinciis collecta esset, inde ab intio nec frigida, nec calida, feste visitatione etiam invenitur et perseverat.*”

10 Esztergomi Primási Levéltár Balassagyarmati iratok

11 NmL XV. 4. Bgy. 211. betét

12 ZÓLYOMI 314. A római katolikus házassági anyakönyvben éppen 1737-ből maradt fenn egy bejegyzés, ami szerint Georgius Gott graecus január 27-én házasságot kötött Theresia Fures-sel.

13 OL P 1766 84–86. p.

Név	Saját ház	Cenzualista ház	Személyek száma
Popovics György	1	3	13
Zskura Mihály	1	–	5
Garba János	–	1	5
Alexander Ádám	1	1	9
Csappa István	–	2	9
Csorlenda Tamás	–	1	7
Demeter Lázár	1	–	4
Lázár György	–	1	3

Számuk 1761–1848 között 23 és 63 között váltakozott, számarányuk a város mindenkor lakosságának 2 %-át sem érte el.¹⁴ A szabadságharc után számarányuk tovább csökkent. Fényes Elek 1851-es geográfiai szótárában¹⁵ 48 görög nem egyesültről tud. Božena Nemcova¹⁶ 1852-ben 10 szerb családról ír városismertetésében.

Jelentőségük azonban a kereskedelem, pénzkölcsön ügyletekben, haszonbérleteken betöltött szerepük miatt számarányukhoz képest számottevő volt, főképpen a 18. században. Beke Márton 1790-es megyeleírásában¹⁷ úgy jellemezte a balassagyarmati ortodox közösséget, mint amelyik a város felekezetei, illetőleg az etnikumai között a legcsekélyebb.

A táblázat szemléletesen mutatja, hogy míg a katolikus és evangélikus lakosság száma folyamatosan emelkedett, a zsidóké pedig a türelmi rendelet után egyenesen rohamosan nőtt, addig a görögkeleti lakosok száma 1761 és 1848 között szinte változatlan; abszolút, de leginkább relatív arányszámuk csökkent.

- 14 A századforduló körüli évtizedekben még egészen kis számban éltek Balassagyarmaton, de az 1943. évi esztergomi sematizmus szerint már egyetlen görögkeleti hívő sem volt a városban. Ez az adat azonban, úgy tűnik, nem fedi a valóságot, szórványban bizonyára éltek ortodoxok a városban, mert van rá forrás, hogy görögkeleti vallású bolgárok telepedtek le éppen ezen időszakban Balassagyarmaton. Pl. Jordan Nikolov Hubanov 1942-ben kapott iparendélyt. „mindenféle kertészeti termék és gyümölcs árusítására”. NmL XXII. 2. 1221/2/1942. Az 1941. évi népszámláláskor az egész megyében 123 görögkeletit írtak össze. Szerbnek ugyanakkor csak 7 személy vallotta magát.

Év	R.katolikus	Evangélikus	Református	Izraelita	G.keleti	Összesen
1890	3928	1526	123	2120	25	7738
1900	4524	1759	204	2057	17	8580
1910	6273	2005	312	2245	20	10887

- 15 FÉNYES 77–78. Érdekes viszont, hogy CSALOMJAI 1858-ban az előbbi műre hivatkozva 83 óhitűről ír

- 16 NEMCOVA 79

- 17 BEKE 41: „*Exiguus numerus Graecorum vivit ab arte Merces vendendi*”

1. táblázat

A görögkeleti vallásúak száma Balassagyarmaton 1761–1848 között az egyházi sematizmusok és egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján

Év	Római katolikus	Evangelikus	Református	Izraelita	Görögkeleti	Összesen
1761 ¹⁸	971	691	–	195	28	1885
1771 ¹⁹	1249	803	–	285	55/12	
1789 ²⁰	1320	833	–	601	38	2792
1813 ²¹	1540	1023	6	604	27	3200
1815 ²²	1827	1114	3	660	63	3667
1826 ²³	2145	1200	–	870	50	4265
1826 ²⁴	1653	1192	2	837	37	3721
1834	1575	1102	3	967	52	3699
1841	1626	1162	4	993	50	3836
1846	1987	462	19	1577	46	4088
1848 ²⁵	1761	1320	–	1583	58	4722

Ahogy a magyarországi görög elnevezés több balkáni nemzetiséget takar, úgy a balassagyarmatiak esetében is különböző nemzetiségűek voltak jelen, akiket azonban közös vallásuk összekötött. A görögkeleti lakosok nemzetiségi összetételét s annak változását megértendő, célszerű a mából kiindulni. Napjainkban a városban a Szerb utcán találhatjuk meg a szerb templomot. Azonban e két elnevezés mintegy 100 évvel korábbi állapotra vezethető vissza, amikor az első templomot lebontják, s amikorra a Balkánról érkezett különböző nemzetiségű görögkeleti vallásúak már elszorbesedtek. Ha azonban az előbbi utunkat 150 évvel korábban akartuk volna megtenni, akkor a Görögtemplom²⁶ utcában jutottunk volna el a görög templomhoz. Božena Nemcova városleírása

18 Balassagyarmat 1758. évi lélekösszeírása. Római Katolikus Plébánia levéltára.

19 A görögök adata: BELITZKY 73. A többi szám a lélekösszeírásból

20 Visitatio Battyaniana Parochiae Balassa Gyarmath peracta die 19-a augusti 1789. Itt meg kell jegyezni, hogy egy országos forrásra hivatkozó tanulmány szerint 1784–1785-ben Nógrád megyében egyetlen görögkeleti sem élt volna, ami nyilvánvalóan hibás közlés: DARKÓ 160

21 Schematismus venerabilis cleri-dioecesis strigoniensis ad annum M. D. CCC. XIII.

22 Schematismus venerabili cleri archi-dioecesis strifoniensis ad annum M. D. CCC. XV.

23 MOCSÁRY I. 305.

24 Az 1826–1856 közötti egyházi adatok HARASZTY 714. Ezek az adatok azonban nem egyeztek a községi kimutatással az 1846–47. évet illetően. a községi adatok magasabb lélekszámot adnak meg: 5082 és 5253 fő.

25 NmL V. 41. 7. doboz Az evangélikusok számához van téve a református lakosság.

26 KMETTY 126.

jól tükrözi az átmeneti állapotot; görög templomról²⁷ ír, amit idevalósi szerbek építettek.²⁸

Mint azonban szó volt róla, a görög elnevezés is gyűjtőfogalom a nemzetiséget illetően; tartalmát 18. századi összeírások segítségével kísérelhetjük meg pontosabban meghatározni.

Nemzetiségéről egyetlen balassagyarmati görög, Bozda Mihály nyilatkozott egy pénzgyűjtés alkalmával²⁹, melynek célja éppen az volt, hogy a pesti szerb nyelvű istentisztelettel s templommal szemben legyen görög is. Vallomása mégis segítségünkre lehet, mert a gyarmati görögök fele abból a városból (Sipiszka) származott, ahonnan Bozdák. Ő pedig makedon-románnak vallotta magát. Ez alapot adhat annak a feltevésnek, hogy városunk 18. századi görögjeinek közel fele származását tekintve makedon-román volt. Ugyanakkor egy tanulmány szerint a 18. századi Moszkopolisz etnikumát tekintve görög-cincár város volt.³⁰ Mindenesetre a balassagyarmatiak körében élő lehetett a görög nyelvűség, erre utal egy a mai templom falába, és egy a bejáratnál a padlózatba beépített 18. századbeli sírkő³¹ görög nyelvű szövege, az 1761-ben a római katolikus plébánossal kötött szerződés aláíróinak görögbetűs névsora, valamint Pando Hacsy Rigó pesti görög eredetileg görög nyelvű levele a gyarmati Csorlonda Popovicshoz.³² A hűségeskü letétele után (1776), megszakadván folyamatos kapcsolatuk szülőföldjükkel, elkezdődik elszerbesedésük lévén a 18. századi Magyarország legnagyobb és legrégibb görögkeleti vallású nemzetisége a szerb, s ez a folyamat a görög szabadságharc kitörése (1821) után tovább erősödött. A 18. század folyamán azonban még élő kapcsolatot feltételezhetünk városunk kereskedői és a származási helyük (Epirusz) között, támaszkodva Dinko Davidovnak egy a budai püspökség és az említett vidék művészettörténeti kapcsolatáról közölt tanulmányának megállapítására.³³

Az 1770-es években készült összeírások³⁴ alapján 25 családfő közül 20-nak (!) a származási helye Macedonia, egynek-egynek Albánia, illetve Szlavónia, háromnak Magyarország.

Macedóniában három várost jelöltek meg születési helyüknek: Tyranát, Moszkopoliszt és Sipiszkát. Az utóbbi helységből jött kereskedők több mint fele, 11 családfő (Bello, Bozda, Csapa, Csorlendy, Garba, Kozma, Nánay, Popovics, Zsgura családbeliek), 6 fő Moszkopoliszból (Alexander, Gagavay, Popovics, Urban családbeliek), 3 Tyranából (Alexevics, Georgevics, Turnay). A három macedóniai város közül a 18. században legnagyobb jelentősége Moszkopolisznak volt egészen addig, míg a törökök

27 Egy tanulmány a leírásban szereplő „grecky” szót görögkatolikusnak értelmezi. Szerintem ez egyértelműen görögöt jelent. SASVÁRI 129.

28 NEMCOVA 80.

29 FÜVES 1964 127–134

30 DAVIDOV, 1983 355 „Eine Gruppe von Zographen aus Moshopolje – de einst wirtschaftlich und kulturell ziemlich entwickelten griechisch-zinzarischen Stadt in Epirus”

31 A két sírkő görög nyelvű szövegét közölte FÜVES 1966, magyar fordítáuk KMETTY 23

32 A rk. Plébánia levéltára, valamint NmL IV. Processus terminati 1228/1755

33 DAVIDOV, 1983 356 „Die grosse geographische Entfernung von Moshopolje bis zu den orthodoxen Gemeinden in Bistum von Ofen wurde sowohl von den griechisch-zinzarischen Kaufleuten und Handwerkern als auch von den Künstlern mit Erfolg bewältigt. Wahrscheinlich gab es im XVIII. Jahrhundert keine einzige orthodoxe Oase im äussersten Norden des Auswanderungsgebietes, welche keine nützlichen Beziehungen zu Moshopolje und den übrigen Städten in Süden gepflegt hätte.”

34 NmL IV. B. 9. Conscriptiones

1769-ben fel nem dúlták. Élénk kereskedelmi és szellemi központ volt, ma elhagyott hely. Albániából jött az Albanus család, Szlavóniból a Paulovics. A 3, országon belüli család az Ivanovics, Csorlenda és Adamovics volt, Bajáról Eszékről és Szentendréről származtak. Ez utóbbi város külön figyelmet érdemel a gyarmati görögök szempontjából, mert a Zichyek révén Balassagyarmatnak és Szentendrének közös földesura volt, s ez közrejátszhatott abban, hogy a magyarországi városok görög közösségei közül a balassagyarmatiaknak a szentendreiekkel volt a legszorosabb kapcsolatuk.³⁵ Nánay Lőrincnek, Gagavay Györgynek, Csapa Anasztáznak a felesége, Csapa Györgynek ezen túl gyerekei is Szentendrén éltek. Csapa Konstantin és Csorlendy Mihály csak kereskedett Gyarmaton, házuk és feleségük Szentendrén volt.³⁶

Mivel e közösség legfontosabb összekötő kapocsa a vallás volt, (aminek némely vonása bizonyára Balassagyarmaton is ellenérzéseket szülhetett pl. temetkezési szokásai), feltétlenül szól kell egyház életük néhány vonatkozásáról. Nincs rá adat, hogy mikor alakult meg a gyarmati görögkeleti egyházközség, de az biztos, hogy 1776-ban már mint létezőről van szó, mégpedig mint anyaegyházról 5 filiával.³⁷ Mindenkor a budai görögkeleti püspökséghez tartozott. Jelentősége annál inkább nagy, mert Nógrád megye egyetlen anyaegyháza és egyetlen temploma Balassagyarmaton működött. (Losoncon volt kápolnájuk³⁸, s rövid időre elváltak Balassagyarmattól, de 1802-ben ismét egyesültek.) Lelkészt a püspökség küldött, de ha az egyházközséggel, s főképpen annak befolyásos tagjaival (a Garbákkal és a Bozdákkal) nem tudott jó viszont kialakítani, akkor sokáig nem maradt a városban. Példa erre Komadinovics Pál esete, aki Bozda Jánossal keveredett perré fajuló viszályba sértegetés miatt. Helyzete tarthatatlanná vált, még az évben, amelyben jött, távozott is.³⁹

Hogy a mezőváros közigazgatásán belül milyen önrendelkezési jogok birtokában alkottak a görögkeletiek önálló községet nem tudni, de az bizonyos, a 18. században a városnak korlátozott beleszólási joga lehetett életükbe, mert ők, mint maguk írták: „...a két méltóságos uraság szárnya és jurisdictiója alatt lévő, s boltokat árendáló kereskedő Balassa-Gyarmathy görögök”⁴⁰. A várostörténet szerint is a kis létszámú, vagyonilag jelentős görög közösség önállóan végezte tagjainak adóztatását, a katonai szolgáltatásokban és a közmunkában való részvételt.⁴¹ Különállásuk megszervezésének keretét az egyház adta. Az egyháznak 1834-től volt saját pecsétnyomója, amit 1905-ig használtak. Ekkortól azonban nem pecsétnyomót, hanem pecsétet használtak, amelyben szerbül a következő szöveg szerepelt: A balassagyarmati szerb pravoszláv egyházközség 1905.

35 FÜVES A szentendrei jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy szoros összeköttetésben álltak a balassagyarmatiakkal, de ezt mutatják az 1770-es években készült összeírások is. NmL IV. 1. b. Görögök.

36 NmL. IV. 1. b. Görögök

37 NmL IV. 1. a. 1777.

38 GKSZE Kj. 1802/39: „*communitas capellae Lossontziensis*” A losonciak lelkipásztora Csatarecz/Csatarevics János volt. Az újraegyesülés indokaként azt hozták fel, hogy a losonci hívek részben kihaltak, részben tönkrementek, emiatt nem tudják papjukat fizetni. A losonciak különválásának időpontja eddig nem ismert.

39 GKSZE Kj. 1801/26, 1801/60, 1801/72, 1801/89, 1801/121, 1801/123, 1801/171.

40 Balassagyarmati római Katolikus Plébánia levéltára 55

41 BELITZKY 113.

Maga a „*communitas graeca*” az 1750-es években a zsidó községgel együtt fizette a városnak a „verrasztók”⁴² tartására tőlük beszedett pénzt (1755-ben 16 forintot, de 60-as években is ez volt a közös összeg). 1765-ben külön fizették ezen adófajtát, s az akkor fizetett összegből (4 forint) kitűnik, hogy a zsidók már ekkor háromszor annyit fizettek, igaz hétszer annyian voltak, mint a görögök. Ebből arra is következtethetünk, hogy ekkor a görögkeleti lakosság átlagában tehetősebb volt, mint a zsidó. A görög község fizetett a római katolikus plébánosnak is (mint az az 1761. évi szerződésből kiderül), azért, hogy „*tovább is békeséges maradásuk lehessen valásunkban*”. Az összeg 24 forintba rúgott, valamint gondoskodtak az örökmécse egész éveit olajáról.⁴³ Jóllehet a türelmi rendelet előtt templommal nem rendelkeztek, azonban imaházzal (oratorium) igen, ahol a vallási szertartások alkalmával találkoztak Balassagyarmat, Szécsény, Losonc, Ipolyság, Fülek és Drégelypalánk görögjei. A templom felépülése előtt, amíg a községnek nem volt papja, nagyobb ünnepekre (húsvét, Kisboldogasszony napja) a püspökségtől kértek lelkészt⁴⁴. 1786-ban a filiák száma 7-re nőtt Rimaszombat és (Nógrád)szakal csatlakozásával.⁴⁵ A Helytartótanács 1785. április 11-én engedélyezte templom építését Balassagyarmaton, ami 120 évig szolgálta a gyarmati és környékbeli görög közösséget, s aminek következtében egy pópa került a gyülekezet élére és beindult az anyakönyvezés is 1786 májusában. A templom a város akkori központjában, a főutca közepén állt „Istenanyja születése” tiszteletére szentelték fel.

A templomépítés két helyi mozgatója Garba János⁴⁶ és Popovics György volt. Garba aztán évtizedekig volt az egyházközség gondnoka. A gondnok feladata volt a pénzügyi elszámolás elkészítése, ami miatt sokszor volt nézeteltérés közte és a lelkész között. Az épület külső és belső kinézetéről kevés ábrázolás maradt fenn. Belső berendezéseinek gazdagságát sejtetni engedi a szentendrei múzeumban és templomban látható harmincegy ikon. Az egyházközség 1793-ban állapodott meg az egri faragóval, Jankovics Miklóssal az ikonosztáz elkészítéséről, aki a következő évben be is fejezte a munkát. Az ikonosztáz azonban 1799-ig befejezetlenül állt, ekkor megállapodtak Nyeskovics Györggyel az aranyozásban és a képek megfestésében. A képek elkészülése azonban csak azután valósulhatott meg, hogy Bozda János és felesége Mihálszki Zsófia, továbbá Bozda Naum és György vállalták az egyházközség előtt, hogy saját költségükön örök emlékeztetükre kiaranyoztatják és megfestetik az ikonosztázt⁴⁷. Az ő felajánlásuk eredményeként készült el az összes kép a prófétákat ábrázoló festményeken kívül. Felte-

42 NmL V. 3. „*na chlasnikou*” (1755), „*pro virgilibus nocturnis*” (1765–8), „*verrasztókra*” (1756) címszó alatt fizettek.

43 Bgy. Rk. Plébánia 56.

44 GKSZE Kj. 1782. 12. 10. Ebben és a következő évben Gabriel Jeftimovics grábóci misés szerzetes jött Balassagyarmatra. Meg kell jegyezni, hogy a kérelmét a balassagyarmati és losonci kereskedők és lakosok (*quaestores et inhabitores*) nyújtották be. Vélhetőleg vetélkedés folyhatott a két község között, a templom felépítési helyében is. Legalábbis erre utalhat, hogy felépülése után a losonciak kápolnát és adminisztrátort tartottak fenn.

45 NmL IV. 5. Fasc. XXXII. Nr. 34.

46 GKSZE Kj. 1806/54 Garba János még akkor is a balassagyarmati egyházközség gondnoka maradt, mikor már Pesten lakott. („*Joannes Garba incola Pestiensis, qua tamen ecclesiae Balassagyarmatiensis inspector*”)

47 ВУКОВНА 41

hetőleg Bozda János megkeresése után jött Mihailo Zsivkovics Balassagyarmatra. Az ikonosztázon a következő festmények voltak:

1. Lázár feltámadása	2. Krisztus színeváltozás
3. A jeruzsálemi bevonulás	4. János fejevétel
5. Istenanyja	6. Gábor arkangyal
7. Aranyszájú Szt. János	8. Szent Gergely
9. Szt. Nagy Vazul	10. Istenanyja Krisztussal
11. Jézus Krisztus	12. Szent János
13. Utolsó vacsora	14. Jézus születése
15. Jézus megkeresztelése	16. Krisztus feltámadása
17. Istenanyja megkoronázása	18. Fülöp apostol
19. Jakab apostol	20. Simon apostol
21. Péter apostol	22. Márk apostol
23. Lukács apostol	24. János apostol
25. Bertalan apostol	26. András apostol
27. Pál apostol	28. Máté apostol
29. Tamás apostol	30. Istenanyja
31. Teológus Szt. János	

Vélhetőleg a templommal egyidőben készült el a lelkészlak, ahol az iskola is működött. A 19. század közepén az udvarral együtt 100 □-es volt, amelyhez 40 □ kert tartozott⁴⁸. A lelkészlak a 20. század közepén felvett adatok alapján 5 szobás volt.⁴⁹ Ezenkívül birtokolt az egyházközség a Rákóczi úton egy 3 szobás lakást. A városban belül az egyház birtokában 22200 □ volt.⁵⁰ Tartozott továbbá a lelkészi birtokhoz 1453 □ szántó a szügyi útnál és 2657 □ rét a Márton hegy alatt.⁵¹

A templom alaprajza, méretei nem ismeretesek, de a várost ábrázoló képeken arányaiban nagy templomnak tűnik, aminek magyarázata abban rejlik, hogy az említett 7 filia anyaegyház volt. Sorsa együtt teljesedett be a görög, illetve akkor már szerb közösségével: számuk csökkenése miatt a templomot 1908-ban lebontották⁵², s a jelenlegi annak helyére épült, 1911-ben szentelték fel.⁵³ (Ugyanebben az évben épült fel mellette a háromszobás lelkészlak⁵⁴ is.)

Az első templom tornyában Patay Pál Rómer jegyzetei alapján 2 harangról szól: az egyiket 1791-ben Losoncon, a másikat 1847-ben Pesten öntötték.⁵⁵ A 19. század folya-

48 NmL XV, 4. Bgy. 211. betét

49 NmL XXIII. 505. 1.

50 NmL V. 41. 8.

51 NmL XV. 4. Bgy. 211. betét

52 Nógrádi Hírlap 1908. 10. 11. 41. szám: „Ez a templom is befejezte immár rendeltetését. Valamikor midőn az itteni szerb egyház még számban és vagyonban igen tekintélyes volt, fenyves napokat látott ő is. Az isteni tiszteletek s ünnepek alkalmával alig bírta befogadni a hívők seregét. Egyszerre csak fogyni kezdtek a hívek, számuk egyre csökkent s ma már alig maradt közülük egy-kettő, a templom is egyre üresebb, hangtalanabb lett, megnémult, megkopott. Lebontják egészen. A helyén kisebb kápolna és bérház épül.”

53 KMETTY 48 tartalmazza a felszenteléskor készült tábla szerb nyelvű szövegét és magyar fordítását.

54 Kisajátítására 1970-ben, a magasházak építésének elkezdése előtt került sor: NmL XXIII. 505.D/3

55 PATAY 150

mán még egy harang került a toronyba, mert amikor 1917 februárjában elvitték városunk harangjait, akkor kettőt szállítottak el, s egy megmaradt.⁵⁶ Patay gyűjtése idején egyetlen harangot sem talált.⁵⁷ A harmadik harang sorsával kapcsolatban Reiter⁵⁸ László feltételezi, hogy az Pusztaberkibe került valamilyen úton-módon és jelenleg is ott van. Ezt szintén 1847-ben öntötték és ezen is szerepel egy hosszabb cirill betűs felirat, amint azt Rómer is megjegyzi. Erősíti továbbá a feltételezést az is, hogy a harangon lévő szöveg⁵⁹ szerint egyik öntője Nikolics Ilona, márpedig Nikolics nevű pópa, János lelkészkedett Balassagyarmaton 1802–1825 között. A harangokon kívül a torony berendezéséhez tartozott óra, az 1840-es céhlevél ábrázolásán már rajta van, s látható a századforduló körül készült képeslapon is. A második, ma álló templomra viszont nem került óra.

Ebben a kisebb, műemléki jellegű⁶⁰ templomban az 1970-es évekig még hetente tartottak egy istentiszteletet, de ekkor eladták a városnak. Eredetileg múzeumi hasznosítását tervezték, de sokáig lomtár volt. Az 1980-as évek közepétől képzőművészeti kiállításoknak szolgált otthonul. A görögkeleti hívek temetője a Patvarci, Dózsa György és a Báthory utca által határolt területen fekszik, ma már alig felismerhető állapotban. Területe az 1863-as felmérés⁶¹ szerint 600 □. Régi, 18. századi sírkövei közül kettőt beépítettek az új templom hátsó falába, de az újabb sírkövek sem állnak már. Arról, hogy pontosan mióta szolgál e hely temetőül, egyelőre nincs adat. Az anyakönyvben 1792-től szerepelnek olyan bejegyzések, hogy eltemetve a „mi temetőnkben”. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a gyarmati görögök közt is élt az a szokás, hogy egyes halottjaikat a templomban, illetve akörül temették el. Ez még 1825-ben is előfordult, jóllehet a Helytartótanács többször tiltotta ezt. A templomba vagy akörül történt temetést a halotti anyakönyvbe következő években jegyezték fel: 1786, 1792, 1795, 1804, 1812, 1813, 1825. A kezdeti időkben minden valószínűséggel, akárcsak más nógrádi településen, ahol csak filia volt, a római katolikus vagy az evangélikus temetőbe temetkeztek.⁶²

56 NmL VIII. 7. 12. d. kötet

57 PATAY id.m.

58 REITER 72–73

59 A harangon lévő 10 soros szöveg fordítása a következő

nemes Szkribestyei Rigyicski Pál

Szkribestye és Kis-Zorlenc megszerzője, feleségével

Ilonával, született Nikolics, dicsőségére

Sz. Miklósnak, családja pártfogójának

a saját, szülei és családja emlékére

A jámbor hit út a paradicsomba

Nagy Szent Miklós

Békességgel tanít bennünket

az örök életért áldozatot tenni.

Öntötte Saudt Andrsát Pesten 1847.

60 FRICS 34–34. Építészeti leírása a következő: „Eklektikus jellegű, kisméretű, előreugró homlokzati toronyos, egyhajós, megközelítően keletelt templom. Szentélye a nyolcszög három oldalával záródó. Falai téglaburkolatúak, többszörösen előreugró koronázó párkánnyal vannak díszítve. A bejárat feletti aranyozott mozaikkép az elmúlt évtizedekben elpusztult. Kupola, illetve félkupolaboltozat fedi. A torony előterében szobor nyelű emléktábla 1911-ből, a szentélyfal külső síkján XVIII. századi sírkövek vannak elhelyezve.”

61 NmL V. 41.8. A területet valószínűleg a divényi uradalom ott elterülő 13555-es táblájából kapták.

62 Ezt alátámasztani látszik az, hogy anyakönyvezésük előtt a római anyakönyvbe jegyezték be pl. 1763. július 12-án a 20 éves Sztrakovics tamás „graeus” elhalálózását.

A városban századunk kezdetéig 7 pópa szolgált folyamatosan, ki hosszabb, ki rövidebb ideig. Rövid időre akkor szorult az egyház más községek lelkészére, ha meghalt, vagy elköltözött a régi pópa, ilyenkor néha hónapok múltával jött az új.

Rakics Danyilo	1786.5.11. – †1797.7.8.
Petrovics János	1798.8.15.
Grigorievics Gavriló	1799.4.10. – 1800.3.31.
Komadinovics Pál	1801.1.20.
Nikolics János	1802.2.6. – 1825.1.18.
Joannovics János	1825.7.2. – 1830.5.15.
Vidák Márk	1830.10.2. – †1857.10.31.
Scsejanza Simeon	1858.10.28. – 1861.6.11.
Nedics János	1861.8.29. – 1889.5.20.
Sztansics Adriján	1893. – 1905.9.24.
Popovics Milán ⁶³	1905.9.24

Tevékenységük, lelkipásztorkodásuk egyik napjainkig megmaradt nyoma a balassagyarmati anyaegyház 3 (keresztelesi, házassági, halotti) anyakönyve, amelyeket érdemes néhány szóban leírni. Az anyakönyvek Bécsben nyomtatott rovatos könyvek, amelyeknek állandó szövegei mellé kellett beírni az illető személy adatait. Nyelve cirill betűkkel írt szerb. Bejegyzései becses adatok helytörténeti szempontból, hiszen a görögök házassági és rokoni kapcsolataira vetnek fényt, számadataival mintegy tükrözi a közösség népesedési jellemzőit. Emiatt érdemes számszerű adatait közölni. Egy részével 1826-tól kezdődően ez már megtörtént, azonban a közlés félreértésre adhat okot. Ugyanis a kiadvány a bejegyzéseket úgy szerepelteti, mint a balassagyarmati görögkeletiek számadatait, pedig azok az anyaegyház adatai, tehát a fellebb felsorolt 7 filiával együtt értendők. Ezek tehát nem Balassagyarmat város, hanem a balassagyarmati anyaegyház görögkeleti híveinek népmozgalmi adatait tartalmazzák. A 2. táblázat számai és különösen a 3. táblázat grafikonja jól és szemléletesen érzékeltetik, hogy Balassagyarmat és filiáinak görögkeleti lakossága a reformkorig mutat vitalitást, azután a népmozgalmi közösségben már a reformkorban a megtorpanás jelei érzékelhetők.

2. táblázat

A gyarmati görögkeleti egyházközség anyakönyveinek adatai 1786–1900 között⁶⁴

Év	Keresztelesek	Házasságkötések	Halálozások
1786	4	2	1
1787	3	0	1
1788	4	0	2
1789	4	1	2

63 A pópaváltásról beszámolt a Nógrádi Lapok és Honti Híradó 1905. 9. 24-i száma.

64 NÉPMOZGALOM 78–79, 88–89, 98–99.

1790	6	0	3
1791	7	0	6
1792	5	0	6
1793	6	2	3
1794	6	1	11
1795	1	1	6
1796	2	0	3
1797	2	0	3
1798	6	0	2
1799	4	0	4
1800	1	1	1
1801	1	1	1
1802	2	2	3
1803	2	1	3
1804	3	0	2
1805	3	2	11
1806	3	3	3
1807	5	2	0
1808	4	0	1
1809	4	2	1
1810	6	0	2
1811	3	0	7
1812	6	3	6
1813	5	0	5
1814	5	1	6
1815	6	1	4
1816	5	2	8
1817	0	5	4
1818	6	2	7
1819	6	0	2

1820	2	1	7
1821	6	1	3
1822	5	0	2
1823	5	0	4
1824	1	0	0
1825	5	1	3
1826	5	0	2
1827	4	0	5
1828	3	1	6
1829	4	1	1
1830	1	2	2
1831	4	1	4
1832	1	1	4
1833	2	0 ⁶⁵	3
1834	1	0	3
1835	3	2	2
1836	4	1	3
1837	4	1	5
1838	4	1	5
1839	3	1	5
1840	2	0	3
1841	1	1	2
1842	1	1	2
1843	2	1	1
1844	3	1 ⁶⁶	4
1845	1	0	1
1846	5	0	1

65 NÉPMOZGALOM e helyen 1 házasságot jelöl, valójában az ott szereplő bejegyzés nem házasság, hanem egyházlátogatás tényét rögzíti.

66 NÉPMOZGALOM itt nem jelöl házasságot, pedig van.

1847	1	0	3
1848	1	0	3
1849	0	0	4
1850	3	1	1
1851	2	2	2
1852	1	1	1
1853	2	0	2
1854	1	0	2
1855	3	0	2
1856	0	0	2
1857	3	2	4
1858	2	0	1
1859	1	0	1
1860	3	0	5
1861	3	0	1
1862	1	0	2
1863	2	0	4
1864	3	0	2
1865	3	0	4
1866	2	0	3
1867	1	0	2
1868	3	0	3
1869	1	1	1
1870	1	0	0
1871	1	1	4
1872	3	0	2
1873	0	0	4
1874	2	1	0
1875	0	0	3
1876	3	0	4

1877	1	1	3
1878	1	0	4
1879	3	0	2
1880	2	0	1
1881	0	1	1
1882	2	0	3
1883	1	0	1
1884	4	0	1
1885	1	0	2
1886	1	0	4
1887	1	0	5
1888	3	0	3
1889	2	0	3
1890	0	1	1
1891	0	0	1
1892	1	0	0
1893	1	0	2
1894	0	0	0
1895	0	0	0
1893	0	0	0
1897	0	0	0
1898	0	0	0
1899	0	0	0
1900	0	0	0

Mivel tehát Balassagyarmat anyaegyház volt az anyakönyvi bejegyzések a filiák lakóira is vonatkoznak, más szóval a gyarmati görögkeleti anyakönyvek adatai nem a gyarmati görögkeleti lakosságot jelentik. Nyilvánvalóan felmerül a kérdés; a bejegyzések mekkora hányada vonatkozik magára a városra? Házassági bejegyzésből 1786 és 1848 között 55 található a matrikulában. Ha azonban megvizsgáljuk azt, hogy ebből hány vonatkozik gyarmati lakosra, akkor a 3. táblázat adatai alapján azt mondhatjuk, hogy a frigyre lépők közül 10,9%-ot (6 házasság) tesz ki azok aránya, akik mindketten helybeli lakosok voltak, a házasságok 44,4%-ában (25 eset) vagy a vőlegény (12) vagy az

ara (13) volt idevalósi. 20% azoknak az eseteknek száma, amelyeknél egyik fél sem gyarmati (43,7%). Vagyis a 7 filia hívei között közel ugyanannyi házasság kötött, mint a gyarmati lakosok esetében.

3. táblázat

A gyarmati lakosok aránya a 1786 – 1848 között házasultaknál

1. Mindkét házасuló gyarmati	6 eset	10,9%
2. Csak a vőlegény gyarmati	12 eset	21,8%
3. Csak az ara gyarmati	13 eset	23,6%
4. Egyik házасfél sem gyarmati	20 eset	36,4%
5. Ismeretlen helységről	4 eset	7,3%
	55 eset	100,0%

Az esetek többségében tehát más településekről származott Balassagyarmatra a házastárs. Vajon mely településekkel volt ilyen jellegű kapcsolata a gyarmati görögségnek? Az anyakönyvi bejegyzések szerint leginkább Pesttel, Szentendrével, kisebb mértékben Losonccal, Miskolccal, Váccal és Drégelypalánkkal tartottak fenn házassági kapcsolatot. De előfordult egy-egy esetben Ipolysággal, Moháccsal, Rimaszombattal, Komárommal, Nagyoroszával, Tornaaljával, Ungvárral, Egerrel házassági kapcsolat. (4 esetben ismeretlen a származási hely.) A gyarmati görögség 18. század végi és 19. század közepi összetételének megvilágításául álljanak itt azoknak a házasságoknak a nevei, akik gyarmatiak voltak⁶⁷. A név után álló szám a házasságkötés dátumát jelenti.

Mint házасfél volt gyarmati lakos 1786 és 1848 között:

Popovics György 1786	Kilica Miklós 1793
Sztankovics Szpászosz 1794	Jorgovics Pálné 1794
Jorgovics Katalin 1800	Garba Irina 1801
Popovics Anna 1802	Piperkovics Mihály 1803
Lászkóci Györgyné 1805	Prodanovics György 1806
Piperkovics Mihályné 1806	Piperkovics Atanáz 1807
Piperkovics Anna 1807	Piperkovics Zsófia 1809
Bozda Naum 1812	Akoglan Atanáz 1814
Skutari Mária 1815	Bozda Ilona 1816
Garba István 1817	Akoglan Atanázné 1817
Georgevics Vaszilij 1817	Sztojkovics Györgyné 1817
Bozda Naum 1817	Vijatoj Izsák 1821
Nikolics Zsófia 1825	Bozda Anna 1825
Popovics Tódor 1830	Garba Miklósné 1830

67 Mint házassági tanú volt gyarmati lakos:

Garba János 1793, Lászkóci György 1794, Garba János 1800, Garba János 1802, Rózsa Miklós 1803, Garba János 1805, Bozda János 1806, Bozda János 1807, Prodanovics István 1809, Bozda János 1812, Bozda János 1817, Bozda Jánosné 1817, Kilica Miklósné 1818, Garba István 1821, Garba István 1825, Garba István 1829, Zsigmondfi Marko 1830, Bozda Mihály 1830, Garba István 1831, Zsigmondfi Marko 1850.

Lackovics Lázár 1830	Bozda Mária 1831
Milován Arkadij 1835	Turnai Pál 1835
Bozda Alekszandra 1837	Bozda Júlianna 1839
Garba István 1842	Sztojanovics Miklósné 1842
Garba Mária 1843	Turnai Pál 1844

A születési anyakönyvek alapján összeállíthatjuk azoknak a családoknak a sorát, akik 1786 és 1848 között állandóan vagy huzamosabb ideig Balassagyarmaton éltek. A házaspár neve után álló szám(ok) a keresztelési bejegyzések évét jelzik:

Jorgovics Pál	- Mihajlovics Mária 1786, 1789, 1791, 1793
Georgievics Demeter	- Ivanovics Mária 1786, 1788, 1789, 1792
Biderkovics István	- Zipanovics Katalin 1786, 1788, 1790
Garba János	- Gyikica Erzse 1787, 1789, 1791, 1792
Lackovics György	- Sztankovics Mária 1788, 1789, 1791, 1794, 1796, 1798
Rakics Danyila	- Georgievics Erzsébet 1789, 1791, 1794, 1798
Garba János	- Popovics Mária 1796
Balvic? Uros	- Rakics N. 1798, 1799
Sztojkovics György	- Jorgovics Kata 1801, 1804, 1806, 1808, 1813
Nikolics János	- Szavics Kata 1803
Bozda János	- Szofrics Anastázia 1805
Iszakovics Miklós	- Popovics Zsófia 1806, 1808, 1815,
Piperkovics Atanáz	- Kirovics Anna 1807, 1808, 1810, 1812
Popovics Panteleon	- Turnai Krisztina 1808, 1813, 1814, 1816
Bozda János	- Mihálszki Zsófia 1809, 1813, 1814, 1816, 1818, 1819, 1921, 1923, 1826
Bozda Naum	- Petrovics Kata 1812, 1816
?Gyitsa György	- Piperkovics Zsófia 1814, 1816,
Akoglan Atanáz	- N. Erzse 1815
Georgievics Vaszilij	- N. Kata 1819, 1821
Bozda Naum	- N. Ilona 1822
Garba Miklós	- N. Anna 1822
Miskovics Joakim	- N. Ilona 1827
Behme Samuel (luter.)	- Nikolics Zsófia 1828, 1829, 1831, 1833
Vidák Márk	- Petrovics Borbála 1829, 1831, 1834, 1836,
Lackovics Lázár	- Belanovics Krisztina 1831, 1833
Zsigmondfi Marko	- N. Anna 1832
Bozda Mihály	- Lika Anasztázia 1835, 1837, 1838
Milován Arkadij	- Burga Konstanca 1835, 1839, 1843, 1846, 1848
Turnai Pál	- Tokovics Katalin 1836, 1838
Garba István	- Bozda Anna 1842, 1846
?Konc János	- Radenkovics Lukrécia 1841
Torbiza Mózes	- Kiriaki Ilona 1846, 1847
Turnai Pál	- Trifunovics Aggepeja 1846

A Balassagyarmatra beköltöző görögök kétségtől elsősorban kereskedéssel foglalkoztak. Az 1737. évi 2, majd az 1750-ben feljegyzett 3 kereskedő után az 1759. évi összeírás⁶⁸ talál görögöket a Nagy utcában, (a mai Rákóczi fejedelem útja; az épületet illetően pedig hihetőleg az egykori Zöldfa vendéglőről lehet szó, ezt még a 19. század második felében is görög, Bozda Mihály bérelte) üzletben és uradalmi házban éltek.

Kereskedésük e korai szakaszára pontosabb adat nincs, az első részletes üzlet-, illetve áru-készletírás 1737-ből maradt ránk.⁶⁹ Marcso Ádám és György gyarmati kereskedők árucikkeinek jegyzéke sok hasonlóságot mutat az 1767-ben csődbe ment Kozma Mihály árucikkeinek a leltárával. Mint Beliczky János ez utóbbival kapcsolatban a várostörténetben⁷⁰ írja: „Igen tanulságos a boltban lévő áruk jegyzéke, amit Jurgus Demeter és Kolendricska Demeter gyöngyösi, Popovics György és Piros János balassagyarmati görög kereskedők jelenlétében és közreműködésével vettek fel. A 214 tételt tartalmazó leltár 142 különböző textiliát sorol fel, ez volt az üzlet »fő profilja«. Árultak azonban boltjukban még harisnyát, kesztyűt, prémekeket, bőrt, süveget, gombot, gyűszűt, csatot, cérnát, fésűt, keféket, díszdobozokat, piksziseket, pipaszárat, cseréppipát, dohányt, erszényt, tintatartót, poharat, palackot, korsót, kést, bicskát, fakanalat, kártyát, papírt, spanyolviaszt, tarisznyát, zablat, rézkarikát, gállickövet, büdöskövet, timsót, puskaport, aranyport, kávé, sőt, gyömbért, szegfűszeget, kámfort, szerecsendiót, babérlevelet, szappant és lécszőget. Valószínű, hogy ez a keresztemszet minden akkori boltunkra jellemző.” Kereskedésükben tehát a szöveteknek volt a legnagyobb jelentősége az egyéb használati tárgyak mellett. 1778-ban Popovics György, Alexander Ádám és Popovics Tamás posztóval, szövettel, selyem- és gyapjúáruval kereskedett, illetve bécsi, szászországi és törökországi árukból állították össze boltjaik árukészletét.⁷¹ Kezdetben kétségtől a kiskereskedelmi tevékenység a jellemző. A 19. század elejétől a Bozda és Garba család egyes tagjainak tevékenysége azonban egyre inkább eltolódik a nagykereskedelmi tevékenység irányába.⁷² Az bizonyos, hogy a város és környéke sókereskedelmét ők birtokolták. 1816-ban Garba István 100 q, 1817-ben Garba Miklós sóárus 35 q, Garba István 35 q szállítottak a városnak. A só mellett szállítottak bort, fát, zabot, de még követ is.⁷³ Sőt, vállalkozó kedvüket és mozgékonyágukat jelzi, hogy a szabadságharc előtt az egyik szerb kereskedő a selyemhernyó-tenyésztés balassagyarmati meghonosításával foglalkozott, azonban a szabadságharc miatt vállalkozása megghiúsult.⁷⁴ Egyébként a forradalom kitörésekor a városi nemzetőrségbe 6-an jelentkeztek: Iszakovits Péter 32 éves nőtlen kereskedő, Turnai Pál 45 éves sókereskedő, Vidák Dániel 26 éves nőtlen ügyvéd, Popovics Tivadar 43 éves

68 OL P 707 R. sz. 147. No. 12/a

69 ZÓLYOMI 314–318

70 BELITZKY 506

71 NmL IV.1.b. Görögök

72 Az egyik leggazdagabb pesti kereskedővé vált a gyarmati Bozda Naum, aki 1818-ban költözött Pestre. Életéről ír BÁCSEKAI 55–57. Annyit meg kell jegyeznünk a végrendeletével kapcsolatban, hogy Bozdanak mint két házasságából születtek Balassagyarmaton gyermekek, az elsőből három, a másodikból egy, azonban egyikük sem érte meg az öt éves kort. Lehet, hogy ez is közrejátszott elköltöztetésében.

73 NmL V.3.1.d. A Garbák különben már 1810-ben kérték a sóárusításra az engedélyt, de akkor azt a Helytartótanács megtagadta. NmL IV.1.b. 1810/818 és 986, csak 1813-ban kapták meg az engedélyt. NmL IV. 1.a. 1525/1813. Különben sóházat is épített Balassagyarmaton. NmL IV.1.a. 1331/1813.

74 NEMCOVA 118

„sóáruló”, Milován Arkadi 36 éves kereskedő és Torbica Mózes 40 éves szabó. A szabadságharc leverése után igyekeztek a városi hatóságoktól kérni a forradalom idején viselt dolgaikról egyfajta bizonyítványt, amelyek szövege kisebb-nagyobb eltéréssel a következő: *„Mi B. Gyarmat várossa Főbírája és Tanácsa hitelesen bizonyítjuk, hogy Városunk polgár lakossa Milovan Arkadi Úr 1835-ik évtől Városunkban lakván magát mindenkor illendően és méltóan viselte, a forradalom idején békességesen élt, és annak semmi részeiben részt nem vett, mellyről is ki adtuk e jelen bizonyítványunkat városunk élő pecséttyével erősítve. Kelt Bgyarmaton Február hó 18-án 1851-ik évben. Alk Ádám város főbírája, Bende István polgármeste.”*⁷⁵

Kereskedői tevékenységük az 1850-es években számottevő. Nemcova úgy vélekedett, hogy *„a kereskedők mind szerbek, üzleteik szépek, áruik kifogástalanok. A nép rácsoknak nevezi őket (a magyarok görögöknek). A szerbek általában nagy tiszteletnek örvendnek a lakosság körében, mert jó kereskedők és gazdagok. Bár mindegyikük beszél magyarul, szlovákul és esetleg németül is, egymás között csak szerbül beszélnek. Gyermekeiket is szerb nevelésben részesítik. Fiaik Pesten vagy Zomborban tanulják ki a kereskedő mesterséget. Karlovácra, Újvidékre és Pestre azok kerülnek a gyerekek közül, akiket iskoláztatni akarnak. Üzleteikben csak szerb segédeket tartanak. Házasságot semmiképpen sem kötnek idegennel, ebben vallásuk is akadályozza őket.”*⁷⁶

Az árukereskedelem mellett kezdettől fogva tevékenységi körükbe tartozott a pénzkölcsönök nyújtása. Az, hogy hitelezői voltak a vármegyének és megyénk jelentős nemesi családjainak, régebbtől ismert.⁷⁷ De nemcsak kölcsönöket nyújtottak, hanem meguk is folyamodtak hitelhez; a római katolikus egyház elszámolásai között az 1760-as években két görög (Popovics és Kozma) neve tűnik fel, akik kamatot fizettek a kölcsönbe vett pénz után.⁷⁸ Ezen túl azonban van arra is adat, hogy pénzüket „ipari” vállalkozásba fektették, úgy tűnik főképpen olyanba, amely legfőbb kiskereskedelmi árucikkük, a szövet, pontosabban a színes szövet előállításával volt kapcsolatos. Hamuzsírregő „fabricák”-ról van szó, amelyek létrejöttét 1751-ben Herencsényben, Szécsényen és (Szanda)váralján támogatták, társulva egy szentendrei göröggel, Stefanovics Margarétával.⁷⁹ A hamuzsír többek között a kék- és egyéb festékek, valamint a szappan készítésének korabeli igen fontos alapanyaga. Csorlonda Popovics Mihály, marton Tódor hozott létre kompániát a fent idézett szentendrei göröggel. Hogy a hamuzsírt főképpen festék előállítására szánták, arra nézve jó forrásul szolgál Popovics levelének részlete: *„...mivel pedig a fabricájában levő Bódássa⁸⁰ vagyis festéke (ti. Stefanovics Margatérának) Nemes vármegye rendelkezéséből arestáltatott.”*

A fenti vállalkozási formákon túl a 18. század 90-es éveitől a görögök működtették a balassagyarmati és szakali (ma: Nógrádszakál) postaállomásokat. 1797-ben id. Popovics Mihály töltötte be a postamesteri tisztséget mindkét helységben (egyéb kereske-

75 NmL. V. 41. 108/1851. Hasonló bizonyítványt kért és kapott Vidák Dániel (565/1851), Milován Uros (294/1851) és az Iszakovits testvérek(99/1851).

76 NEMCOVA 87

77 NIEDERMANN 10–13

78 1762: graeci interusum 12 ft. 1764: interusum graecorum 15 ft 60. 1765: graecus Popovics interusum 15 ft 60 et aliorum 7 ft 70. 1766: graecus Popovics interusum 24 ft. 1767 graecus Popovics 24 ft, graecus Kozma 6 ft. 1768: graecus Popovics interusum 24 ft. 1769: a graeco Popovics interusum 24 ft.

79 NmL. IV. 1. a. Processus terminati 1218/1755

80 bodo, bódás, bodas, budás; szlovák szövegben potos a német 'Pottasche' (hamuzsír) szó változatai.

dése nem volt), de 1798 és 1803 között szakali postamesteri hivatalt a szintén görögkeleti Skultari Mihály⁸¹ vette át.

A haszon-, illetve alhaszonbérletek meglétére az 1850-es évektől vannak forrásaink. Elsősorban Bozda Mihály nevéhez fűződnek a sok rizikóval járó alhaszonbérleti ügyletek. 1788-tól (egyébként ettől az időponttól vált gyarmati lakossá, korábban Losoncon élt) bírta haszonbérben a divényi uradalomtól a Zöldfa vendéglőt (zum Grünen Baum), melyet tovább adott alhaszonbérletbe.⁸² Ugyanakkor e vendégfogadó (Einkehrsgastwirtschaft) épületében lévő boltot ugyancsak további bérletbe kiadta⁸³ (1849-től e boltját 7 éven keresztül Kohn Lotti árendálta).

Igyekeztek továbbá az országos és heti vásárok bérletét megszerezni. Bozda amellett, hogy a gyarmati piac bérletét kezelte, szerződést kötött 1841-ben gróf Forgách Pállal a szécsényi országos és heti vásárok 1842 és 1853 közti bérletére, amiért évente 500 cm forintot tartozott fizetni féléves részletekben.⁸⁴ Balassagyarmaton 1864-ben támadt nézeteltérése a várossal a vásárjog haszonbérlete miatt, ami a helypénzek beszedése körül „*elkövetett számtalan visszaélésekről*” származott.⁸⁵ Mindezekén túl egy adat arra is utal, hogy a lotteria árusításából szintén kivették részüket.⁸⁶

A 19. századi helytörténeti munkákban mindenütt úgy említik iskolájukat, mint amely elméletileg megvolna, azonban gyakorlatilag nem működik gyerekhiány miatt. Nagy Iván 1858-ban azt tartotta fontosnak megjegyezni, hogy „*néha van, néha nincs aki tanítson, és aki tanuljon.*”⁸⁷ Wagner István 1887-ben írt soraiban hasonló helyzetről ad képet: „*... tekintettel a gyerekek száma hullámszerűsége miatt tartottak fenn iskolát majd nem, végre néhány évtized óta csak kántort alkalmaznak.*”⁸⁸

Az iskola keletkezésének pontos időpontja nem ismert. Vélhetőleg összefüggött az egyházközség megalakulásával, és így feltehető, hogy a templom felépítése előtt is létezett, de valószínűbb hogy inkább az után indult be.

Az iskolára, pontosabban a tanítóra vonatkozó legkorábbi adat az anyakönyvekben található. 1789 szeptemberében és 1799 augusztusában a keresztelési anyakönyvben⁸⁹ találkozhatunk Balics Uros normalis iskolai tanítóval. Azonban sem a megelőző, sem a következő években nem fordul elő neve többször a helyi forrásokban.

A következő adat a görögkeleti iskola meglétére 1816-ból van, amikor a budai püspökség „*Bozda János urat a helybéli normalis görög vallású iskolák directorának kineve-*

81 Felesége: Joannovics Márta. keresztelési anyakönyvben 1798. 9. 26-án jegyezték be Anasztázia 1803. 3. 21-én Anasztázij nevű gyermekeiknek születését.

82 Nml IV. 1/B 1. d.: „*Eotum utilitati dominii prospecturus praeominatis questoribus domum in Inclty Comitatu Neogradiensi oppidoque Balasasa. Gyarmath, et platea Magna, ac in vicinitate diverrorij dominiali habitam atque situatam, dominiumque hoc Divén respicientem, quam nempe Georgius Popovics quastor cum sociis suis in annuo censu florenorum 60. incolit.*” Az alhaszonbérletre: Nml IV. 181. III. 1/1850

83 Nml IV. 163. III. 120/1856

84 Nml IV. 181. III. 50/1851

85 Nml IV. 301. 3612/1864

86 Nml V. 1. 102/1831 Geróza János kereskedői tevékenysége négy részből állt össze: 1. Fő utcában lévő ház. 2. azon házban lévő bolt. 3. sókereskedés. 4. lotteria rész.

87 NAGY IVÁN 252

88 WAGNER 6

89 Idekerülése összefügghet azzal, hogy a pópa, Rakics Danyila lányát, Zsenyát vette feleségül. Hasonló eset, vagyis hogy a pópa lányának férje az egyházközség tanítója később is, 1851-ben előfordult.

zi, az öszve hívott görög községnek elolvastatott és kihirdetett.”⁹⁰ 1832-ben a „görög community” kérte Balassa Anna segítségét, hogy „*lelki pásztorát, gyermekek tanítóját és harangozóját*”⁹¹ továbbra is fenn tarthassa. A kérés meghallgatásra talált, Balassa Anna úgy intézkedett, hogy „A Balassa Gyarmati Görög község egyházi szolgálóinak tartása felsegítségére esztendőnként a podluzsányi granariumból reszolválok hat kila tiszta és hat kila feles buzát úgy hogy a nevezett község ez iránt instanciáját minden esztendőben megújítani tartozzon”.

Nem tudni mikortól szolgált 1851 végéig Theodorovits György⁹² mint templom-éneklő (vagyis kántor) és tanító, aki papi rendbe lépése miatt hagyott fel hivatásával.

1851-ben került Dunaföldvárról Balassagyarmatra Athanaszevity Gábor⁹³ „*görög nem egyesült tanító és éneklő*” de hosszú tevékenységet nem folytatott (1852 április közepéig) az egyházközséggel támadt különféle konfliktusai miatt. Valójában tanítóként nem is működött, ami Garba István egyházközségi gondnok leveléből világosan kiderül.

Miután kiköltözni kényszerült az iskolából, „albérlletben” élt özv. Prodanovics N.-nél. Fennmaradt ingóságainak leltára⁹⁴ láttán képet nyerhetünk szegényes vagyoni állapotáról. A város polgármestere is hivatalos bizonyítványban igazolta, hogy „*szegénységben sínlődik*”⁹⁵. Ez érthetővé teszi, hogy egyetlen könyvet sem jegyeztek fel tulajdonaként.

1. Láttam	1 öl tűzifát
2. Asszony ruha	4
3. Ágyra faló lepedő	4
4. Dunha	1
5. Vánkus tollúval	2
6. Asszony Kalap	1
7. Karika gyűrű aranyból	1
8. Gyertya (egy fontos) viaszból	2
9. Férfi ümeg 4 gatya 4 öszvesen	8
10. Fülbevaló egy pár	2
11. Asszony fűsű	1
12. koszorú	1
13. kesztyű pár	1
14. Ágy terítő ágyra való	1
15. Két darab arany és 15 pengő forint	
16. Dézsa 1 Bogrács 1 Tüzi fogó 1 öszv.	3
17. Szakajtó 2 Korsó 1 Kávétartó 1	4
18. Zsír Fazék fedőtül 1 labas 3	4
19. Fazék nagyobb 4 kisebb 4 öszvesen	8

90 NmL V. 1.3. 1816. május 11.

91 OL P 1766 3. cs.

92 NmL IV. 181. III. 1852/108. Decemberben még kéri a 10 öl fa árát a várostól, amit meg is kap. NmL V. 41. 696/1851

93 Különben az akkori pópának, Vidák Márknak a veje volt, vélhetőleg apósának szerepe lehetett Gyarmatra kerülésében.

94 NmL IV. 181. III. 107/1852

95 Uo.

20. Két itzés üveg	2
21. Kis kalopáts 1 fejsze 1 öszvesen	2
22. Gyertyatartó hanvévővel	1
23. Ivo pohár és 1/2 itzés metzett üveg	2
24. Porcelán tányér	13
25. detto csésze	3
26. Éjjeli edény	1
27. Szalmazsák	1
28. Egy láda	1

Az bizonyos, hogy a görögkeleti tanítók, akik egyben kántorok is voltak⁹⁶, a következő javadalmazásban részesültek az 1840–1850-es években:

- évi 3000 frt fizetés
- két öl tűzifa
- lakás az iskolában

Ehhez járul még a kántorföld, amelynek egyik része a szügyi útnál, a másik zsidó temetőnél feküdt. Területe a 2 kh-at meghaladta, de a századfordulóra 280 □-re csökkent.⁹⁷ Az Ipoly túloldalán is voltak birtokaik, mert az egyik ottani hegy neve Göröghegy.⁹⁸

A tanítók hiánya, illetve sűrű cserélődése, de hihetőleg szakmai hiányosságaik is lehetett annak az oka a gyerekhány mellett, hogy iskolájuk nem működhetett folyamatosan. Mindenesetre 1851-ben a nemzeti iskola 183 tanulója közt 9 görögkeleti tanuló tanult.⁹⁹ Egyébként a balassagyarmati nemzeti iskola létrehozásában a görögkeleti egyházközség 3 tagja is nagy érdemeket szerzett: Garba István, Geróza János és Bozda Mihály.¹⁰⁰ Egyikük a pozsonyi országgyűlésre is elment pénzt gyűjteni¹⁰¹ az iskolára. A gyarmati Nemzeti iskola diákjai közé az 1846–1856-os években sok görögkeleti vallású tanuló is beiratkozott.¹⁰² A jelzett időszakban az alábbiak látogatták az intézményt: Turnay János (1846), Vidák István (1846, 1847, 1848) Torbicza János (1850–1855), Torbicza Anna (1850–1852), Torbicza Emília (1850–1853), Torbicza Judita (1850–1855), Milován Emil (1852–1857), Milován Elek (1852–1857), Turnay Gusztáv (1852–1854), Garba János (1853), Garba Gyula (1853–1854), Krisztián István (1854), Turnay Konstantin (1855–1856), Turnay Sándor (1855–1856), Torbicza Mari (1856–1857). Az iskola helyileg a paplakban volt, de már az 1880-as években bolti helyiséggé szolgált.¹⁰³

Lakásviszonyaikat illetően már szó volt róla, hogy 1759-ben a Nagy azaz Balassagyarmat akkori fő utcáján laktak uradalmi házakban és boltokban. 1812-ben, 1835-ben és 1847-ben civilek elszállásolása céljából felmérték a város lakásait.¹⁰⁴ Ebből kiderül,

96 Ezt említi NEMCOVA 138 is.

97 NmL XV. 4. Bgy. 1384. betét

98 NEMCOVA 100

99 NmL VIII. 111.1.

100 WAGNER 8

101 NEMCOVA 137

102 NmL VIII. 111.1.

103 WAGNER 6

104 NmL V. 1/B 2.d.

hogy „jeles” kvártéllyal az alábbi fő utcai görögök bírtak. 1812: Illics Konstantin, Garba János, 1835: Illics Konstantin, Milovan Arkadi, Bozda Mihály, Bozda János és Popovics Tódor. 1847: Garba István, Bozda János, Bozda Mihály, Milovan Arkadi, Popovics Tódor és a Templom utcában Prodanovics István. Érdemes megjegyezni, hogy Bozda Naum a „sarkon álló házat” 1853. évi végrendeletében a gyarmati egyházra hagyta,¹⁰⁵ Tabán utcai házát 1841-ben adta el Bóhm Károly orvos professzornak.¹⁰⁶ Bozda Mihály 1850-ben vette meg Novák János Kis-Tabán utcai házát 2050 ft-ért.

Összegzőképpen elmondhatjuk: A 18. század közepén megalakult görögkeleti közösség bizonyos önállósággal bírta a város közigazgatásában. Megtelepedésükben döntő szerepet játszott a város két földesura. Tagjaik fő foglalkozása a kiskereskedelem és pénzügyek lebonyolítása volt, de birtokolták a monopol árukat is mint sót, lottót. Virágzásukat az 1750–1820 közti időszakra tehetjük, azonban mindenkor konkurrenciát jelentett számukra a számban nagyobb és folyamatosan gyarapodó zsidóság. A közösségnek a reformkorban meginduló bomlásával tagjaik elszorbesedtek, illetve elmagyarosodtak. A magyar szabadságharc után egyes családjai vagy egyénei játszanak szerepet a város életében. Az I. de még inkább a II. világháborút követően a maradék görögkeleti népesség feloldódott a város, illetve más magyarországi település lakosságában.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÁCSKAI	BÁCSKAI VERA: Vállalkozók előfutárai. Bp., 1994.
BEKE	BEKE MÁRTON: Topographia comitatus Neogradiensis. Budae, 1791.
BELITZKY	BELITZKY JÁNOS: A török kiűzésétől a polgári forradalomig. In: BALOGH SÁNDOR (szerk): Balassagyarmat története 896–1962. Balassagyarmat, 1977.
BOZDA	Emlékkönyv a Bozda Naum alapítvány 25. évfordulója alkalmából. Újvidék, 1895.
CSALOMJAI	CSALOMJAI PAJOR ISTVÁN: Balassa-Gyarmat. Táj- és néprajz.. In: Szépirodalmi Közlemények 1858.
DARKÓ	DARKÓ JENŐ: Görögkeleti egyházszervezet és a népesség a 18. században Magyarországon. (Egy összeírás tanulságai). In: Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Salgótarján, 1987.
DAVIDOV	DAVIDOV, DINKO: Srpsko slikarstvo Budimske eparchije. Novi Sad, 1971.
DAVIDOV, 1983	DAVIDOV, DINKO: Ikonen der Zographien aus Moshopolje in Srpski Kovin (Ráckeve) in Ungarn. In: Balkan Studies 24. Thessaloniki, 1983.
FALUDY	FALUDY ANIKÓ: Magyarországi szerb templomok ikonjai. Művészet 1974. 8. szám
FÉNYES	FÉNYES ELEK: Magyarország geographiai szótára. Pesten, 1851
FRICS	FRICS GYULA: Nógrád megye részletes műemlékjegyzéke I-IV. Salgótarján, 1982.
FÜVES	FÜVES ÖDÖN: Fejezetek a szentendrei görögök életéből. In: antik Tanulmányok (AT) VIII. 1–2. 1961.

105 BOZDA 18 „Mein haus in Balassa-Gyarmath am Platze welches steht”

106 BELITZKY 100

FÜVES 1964	FÜVES ÖDÖN: A pesti görögök önállóságáért folytatott harca 175 évvel ezelőtt. In: AT XI.
FÜVES 1966	FÜVES ÖDÖN: Görög sírfeliratok Magyarországon. Thessaloniki, 1966.
HARASZTHY	HARASZTHY LAJOS: Balassagyarmat. In: BOROVSKY SAMU (szerk): Nógrád vármegye. Bp., é.n.
KMETTY	KMETTY KÁLMÁN: Balassagyarmati utcanevek. Balassagyarmat, 1980.
KREMNICSN	KREMNICSN ILONA: Egy nép műemlék helyreállításáról. Műemlékvédelem 1976. 4. szám
MAJDÁN	MAJDÁN BÉLA: Egy magyarországi kisváros építészeti emlékei. Balassagyarmat, 1989.
MOCSÁRY	MOCSÁRY ANTAL: Nemes Nógrád Vármegyének történelmi, geographiai és statistikai esmertetése I-IV. Pesten 1826.
NAGY IVÁN	NAGY IVÁN: Balassagyarmat. Pest, 1858.
NEMCOVA	BOŽENA, NEMCOVA: Narodopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska, Praha, 1955.
NÉPMOZGALOM	A népmozgalom főbb adatai községenként 1828–1900. V. kötet Bp., é.n.
NIEDERMANN	NIEDERMANN IMRE: Nógrádi élet a régi világban. Bp., 1942.
PATAY	PATAY PÁL: Nógrád megye harangjai. In: Művészettörténeti Értesítő 1958. 2–3. szám
REITER	REITER LÁSZLÓ: Balassagyarmat harangjai 1690–1990. In: Balassagyarmati Honismereti Híradó 1990. 1–2.
SASVÁRI	SASVÁRI LÁSZLÓ: Görögajkú ortodoxia Magyarországon a 16–20. században. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1994.
ВУКОВИЋ	ВУКОВИЋ, КОСТА: Михайло Живковић (1776–1824) Нови Сад, 1997.
WAGNER	WAGNER ISTVÁN: Balassagyarmat tanügyi viszonyai. Balassagyarmat, 1887.
ZÓLYOMI	ZÓLYOMI JÓZSEF: Nógrád megyei kereskedők leltárjai a 18–19. századból. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XI. Salgótarján, 1985.

JANKA GYÖRGY

A SZENTSZÉK ÉS A BÉCSI UDVAR SZEMPONTJAI A NAGYVÁRADI ÉS A
KÖRÖSI GÖRÖG KATOLIKUS EGYHÁZMEGYÉK FELÁLLÍTÁSÁBAN
(1775-1777)

Mária Terézia uralkodása második szakaszában a magyarországi egyház szervezetét illetően átfogó rendezésre került sor. Új római katolikus és ortodox püspökségek felállítása ill. elismerése történt meg.¹ Elodázhatalanná vált az istentiszteleti rendjét és egyházfegyelmét tekintve kelethez tartozó, de a dogma kötelékével a nyugati egyházhoz kapcsolódó görög katolikus egyház bonyolult helyzetének megoldása. A király által kinevezett Rómával egyesült püspökök a valóságban csak a helyi latin ordinárius rítusvikiáriusaként működhettek, noha az unió előfeltételeként szabadon választott önálló püspökről volt szó. Nyilvánvalóvá vált: a függetlenség hiánya vagy latin asszimilációhoz vagy az ortodoxiába való visszatéréshez vezet. Ezt élezték a joghatósági viták a klérusok között, ezt húzták alá a királyi bizottságok jelentései (1754-58. Várad, 1774. Körös); s e körül zajlott a kegyüri, püspök-kinevezési harc Róma és Bécs között.

A görög katolikusság helyzetét tekintve döntő fordulatra került sor 1771-ben a munkácsi görög katolikus püspökség erigálásával,² amikor is a bécsi udvar az illetékes latin hierarchia tiltakozása és Róma halogató politikája ellenére keresztül tudta vinni akaratát, precedenst teremtve ezzel az ország más területein, jelesen Bihar vármegyében, valamint a délvidéken és Horvátországban élő görög katolikusság helyzetének rendezéséhez.

1775 tavaszára felgyorsultak az események. Május 30-án a királynő értesítette a magyar kancelláriát, hogy elindította a nagyváradi egyházmegyében a görög katolikus püspökség felállítását.³ 1775. július 19-én pedig Koller báró vezetésével az Illír bizottság a körösi egyházmegye kanonizálása tárgyában értekezett⁴.

Az uralkodó november 4-én utasította a magyar kancelláriát, hozzon határozatot a vegyes bizottságok javaslatai s az állami hivatalok módosításai figyelembevételével a két püspökség felállítása ügyében. Két napon belül összeült a magyar királyi udvari kancellária e célra megalakult bizottsága Eszterházy Ferenc kancellár vezetésével, az ügy referense pedig az állam korszerűsítésének lelkes híveként ismert Ürményi József

1 HERMANN, E., A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig, (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae I.), München 1973, 302-303.

2 HODINKA, A., A munkácsi görög-katolikus püspökség története, Budapest 1910, 607-626. PEKAR, B., De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis, (Analecta OSBM Series II. Sectio I.), Romae 1956, 93-127.

3 Magyar Országos Levéltár (MOL) Magyar Kancellária (A) Acta Generalia (39) 1775-77, 2594/1775

4 MOL. A. 39. 5181/1775

volt.⁵ A bizottság az újonnan felállítandó püspökségek dotációjáról (Körös: Sid és Berkaszovo helységek; Nagyvárad: évi 10.000 Ft), az új püspökök személyéről (Körös: Vasilje Božickovic, Várad: Moise Drágossy), a metropoliákba való sorolásról döntött, mely szerint az esztergomi érsekség szuffraganeusai lennének akárcsak a munkácsi egyházmegye. A székhelyeket Körös ill. Nagyvárad városában jelölte meg. A királynő jóváhagyta a gyűlés jegyzőkönyvét (*placet in totum*) és elrendelte az összes érintett értesítését a határozatoktól.⁶

1775 végére tehát minden készen állt, a legapróbb részletekig kidolgozva a terv végrehajtására.

A királynő a latin püspökök heves tiltakozása ellenére 1776. július 26-án folyamodványban fordult VI. Piushoz a két püspökség ügyében. Hangsúlyozta, hogy a nem egyesült görög keletieknek saját püspökeik, sőt metropolitájuk van, s az unió javát szolgálná a függetlenítés, amint az a munkácsi püspökség esetében is történt – véget vetve a joghatósági torzskodásnak, előremozdítva a békét és a katolikus vallás gyarapodását. Kiemelte, hogy szándéka végleges és a kegyúri jog alapján elhatározta a püspökségek felállítását és a pápától a megerősítést kéri.⁷

Az uralkodó szándékát segitendő Albani bíboros, a bécsi udvar ügyeinek pártfogója 1776. augusztus 31-én audiencián vett részt a pápánál, előadva a királynő kérését, s utólag a pápa készséges, de egyben óvatos magatartásáról tudósította megbízóját, sietve hozzátéve, hogy az ügy a nyári szabadságolások után rögtön tárgyalásra kerül.⁸

A Congregatio Consistorialis 1776. november 12-én ült össze Pallavicini bíboros államtitkár elnöklétével. Témája a székesfehérvári és a szombathelyi római katolikus, valamint a körösi és a nagyváradi görög katolikus egyházmegyek felállítása. A görög katolikus kérdést elemezve Pallavicini először a helyi latin püspökök fő jogi érvét azaz a IV. Lateráni Zsinat „*Quoniam is Plerisque*” fejezetét ismertette, mely egy egyházmegye területén tiltja több független püspök működését. Ugyanakkor hozzáfűzte, hogy a történelem alakulása több ízben megkövetelte egy területen két vagy akár három eltérő rítusú, de független joghatóságú püspök működését. Erdélyben és Magyarországon az egri egyházmegye területén két eltérő szertartású püspök létezik: egyik görög, másik latin rítusú. A lengyelországi Lembergben pedig egyszerre három püspök van: egyik latin, másik görög, a harmadik örmény rítusú, akik szintén nincsenek egymásnak alárendelve. E példák hatására és az unió javára óhajta Mária Terézia az új görög katolikus püspökségek kanonizálását kérni, hangsúlyozta az államtitkár bíboros. A maga részéről támogatta az ügyet azzal a biztosítékkal, hogy a püspökök állhatatosságuk jeleként tegyék le a VIII. Orbán pápa által előírt hitvallást egyházi méltóságok jelenlétében, majd küldjék el ezt a nuncius-hoz, aki később eljuttatja a Hitterjesztési Kongregációhoz. Végül a szavazáskor a két latin egyházmegye felállítását támogatták, a görög ügyet későbbi időre halasztották el.⁹

A konzisztórium után Albani bíboros – aki maga is jelen volt – a kudarc okaként két dolgot emelt ki. Az első: a pápa figyelembe akarta venni elődei példáját, akik a görög

5 SZINNYEI, J., Magyar írók élete és munkái, Budapest 1914, XIV. k. 694

6 MOL. A. 39. 5357/1775., 5843/1775

7 A királynő levelét ismerteti DŽUDŽAR, G., *La Chiesa Cattolica di rito bizantino-slavo in Jugoslavia*, Romae 1986, 55–58

8 MOL. A. 39. 5090/1776

9 DŽUDŽAR im. 58–59

ügyeket csak hosszas megfontolás után intézték (XIV. Benedek két évet várt a nagyváradi rítusvikariátus felállításakor, XIV. Kelemen is csak hosszabb gondolkodási idő után szánta rá magát a munkácsi egyházmegye kanonizálására), a másik: a görögök „kevésbé jó hite” azaz kiszámíthatatlansága¹⁰.

A pápa a fentiek szellemében küldte el döntését november 30-án a királynőnek, melynek indoklásában a legfőbb érv a görög katolikusokkal szemben táplált teljes bizalmatlanság volt.¹¹ VI. Pius kiemelte, hogy a királynő kezdeményezése nem tudta teljesen eloszlatni a kétségeket lelkéből, mert a görög nép jelleme ingatag, ezért veszedelmes az ígéreteinek hinni, mert sokszor előfordult, hogy azok, akiken keresztül másokat akartak megnyerni, maguk is elveszítették a hitüket. Egyértelműen kiderült tehát, hogy ha a királynő nem szorgalmazta volna az egyesült keleti keresztények ügyét, akkor Róma teljesen sürgősségnek vélte volna – legalábbis ebben az időszakban – a görög katolikusok önálló egyházszervezetének létrehozását.

A pápa levelét Pallavicini államtitkár kísérő szavaival Giuseppe Garampi bécsi apostoli nuncius nyújtotta át 1776. december 28-án a királynőnek. Ő minisztereivel együtt általánosságban elismerte a kellő körültekintés jogosságát, de nem hagyott fel a reménnyel, hogy a pápa a különleges körülményekre való tekintettel eleget fog tenni kérésüknek.

A bécsi udvarnak tehát nem állt szándékában beletörödni sem a döntés elodázásába, sem pedig elhatározásának megváltoztatásába. A királynő utasítására Kaunitz herceg államkancellár kapta azt a feladatot, hogy gondolkodjon olyan megfelelő válasz küldésén, amely teljesen meggyőzi a pápát az új görög katolikus püspökségek felállításának szükségessége felől és egyben veszélytelenségéről.

Kaunitz 1777. február 3-án feljegyzést küldött a magyar kancelláriához, tegye meg javaslatait a pápának küldendő választ illetően.¹² A kancellária február 10-én tette meg észrevételeit, tíz nappal később pedig már maga az államkancellár ismertette az elkészült Pro Memoria-t az uralkodóval.

A bevezetőben leszögezte: a püspökségek felállítását sürgető korábbi érveket nem ismétli meg, mert ezek, bár továbbra is érvényesek, de már ismertek. Ugyanakkor ki-domborította, hogy a vegyes rítusú országok egyháztörténelme azt mutatja, hogy a latinoktól való függés csak fegyver a nem egyesült keletiek kezében, mondván, az unió a görög egyház fegyelme elpusztításának és a latin klérus igája alá vonásának eszköze.

Róma félelmének meg kell szűnnie az alábbi megfontolások hatására:

1.) Olyan országról van szó, ahol az államvallás és az uralkodó vallása katolikus s a király saját vallását igyekszik megőrizni és terjeszteni.

2.) A király országában a kegyúri jog révén az uralkodót illeti meg a püspökök kinevezési joga, tehát csak az Egyházhoz hűséges, megbízható ember lehet püspök.

3.) Ugyanaz érvényes a kanonokok és az archimandriták viszonylatában is.

4.) A görög rítusú püspökök feje metropolitai minőségben az ország prímása, az esztergomi érsek, az ő kötelessége öröködni a Szent Unió java, valamint a püspökök szemé-lye felett.

10 MOL. A. 39. 5090/1776

11 MOL. A. 39. 570/1777. „Dubitationes quasdam ex Animo Nostro eximere non possumus, quae plurimam Nobis anxietatem inferunt.

12 MOL. A. 39. 6244/1776., 570/1777

5.) A papképzés legalább részben legyen közös a két rítus között, elosztatva egyrészt az előítéleteket, ugyanakkor elősegítve az elérendő célt.

6.) A bizonytalanságot kiküszöbölendő kerüljön be a két püspök kinevező bullájába az évenkénti hitvallás letételének kötelezettsége.¹³

Jól látszik, hogy Kaunitz herceg e javaslata azon túlmenően, hogy minden módon igyekszik garanciát vállalni a görög katolikusokért, magán hordozza a jozefinista egyházkép jellegzetességeit. Az uralkodó teljes kontrollt gyakorol az egyházi vezetés felett, ő a vallás legfőbb védnöke (közvetlen szint) s az általa kinevezett emberek ellenőrzik az alsóbb rétegeket (közvetett irányítás). Az egységes nevelés elve szintén nem idegen a koncepciótól.¹⁴

Értesülve az udvar álláspontjáról Garampi nuncius, a kiváló diplomata¹⁵ 1777. február 27-én levelet intézett Pallavicini államtitkárhoz azt tanácsolva, hogy engedni kell a királynő kérésének politikai és lelki okokból is. Politikailag azért, mert a királynő nyilvánosan a nemzet előtt kihirdette döntését, kinevezte az új püspököket, bevezette javadalmukba és így súlyos presztízavesztés nélkül nem várható el, hogy visszalépjen döntésétől. Lelkileg azért, mert az egyesültek büszkéek új megtiszteltetésükre és megvannak elégedve. A megnyugtató megoldás érdekében viszont javasolta az évenkénti nyilvános hitvallás letételének kötelezettségét.¹⁶

Ezen kötelezettség ügye újabb vihart kavart, mert a görög püspökök 1777. február 22-én Mária Teréziához folyamodtak kijelentve, hogy az évenkénti nyilvános hitvallás letételének kötelezettsége súlyos megaláztatás lenne számukra, hiszen ők naponta elmondják a katolikus hitvallást egységben a Római Egyházzal és ezt életük végéig megfogják tenni, de a hiszekegy fenti formában való megkövetelése valójában azt jelentené, hogy a pápa kételkedik egyesülési szándékuk őszinteségében, vagy pedig kételyei vannak a katolikus hitben való állhatatosságukban. Az egység szempontjából különösen káros és hátrányos volna, ha Róma ezen aggályai napvilágra kerülnének, mert a papok és a hívek felháborodnának és elfordulnának az uniótól és a katolikus egyháztól. Ezt még csak fokozhatja az, hogy más egyesült püspököknek Galíciában, Litvániában és Ázsiában soha nem szabtak ki ilyen kötelezettséget.¹⁷

A királynő 1777. március 20-án a pápához intézett levelében kiállt a görögök kérése mellett, kérve VI. Piust, ne követeljen többet a két új egyesült püspöktől, mint más galíciai és erdélyi görög katolikus főpásztortól és ne tegyen semmi különbséget az egyesült görög és latin püspökök között. A királynő ezen nagyjelentőségű soraival döntő fordulatot hozott a magyarországi görög katolikus egyház történelmében, emancipálta ezt az egyházat, megelőzve a hivatalos római egyházi gondolkodást.¹⁸

13 MOL. A. 39. 840/1777

14 MAAS, F., *Der Frühjosephinismus*, Wien-München 1969. RIESER, H., *Der Geist des Josephinismus*, Wien 1963. JANKA, Gy., *Mária Terézia és a magyarországi görög katolikus egyházmegykék felállítására* (Laurea dolgozat), Budapest 1991. (kézirat), 15–35

15 DENGEL, I., *Die politische und kirchliche Tätigkeit des Monsignor Josef Garampi in Deutschland*, Rom 1905, 1–8

16 DŽUDŽAR im. 61–63

17 MOL. A. 39. 881/1777

18 MOL. A. 39. 1741/1777. „desiderent et postulent, ut ipsi, Nobis intercedentibus, in dignitate episcopali eadem omnino ratione instituantur, eodemque modo habeantur, quo instituti fuerunt et habentur Graeci Ritus Episcopi Catholici in Polonia, ac in Transylvania.

Mindez oda vezetett, hogy 1777. április 8-án a Congregatio Consistorialis bizottsága újra összeült megtárgyalni a királynő kérését. Három fő probléma merült fel az alapítá-
sokkal szemben:

- 1.) a görögök állhatatlansága
- 2.) a hívek csekély száma
- 3.) az egy egyházmegyében élő két vagy több eltérő rítusú püspökök tilalma.

Az első kérdésben úgy vélték, hogy az egyesültek állhatatlansága elsősorban akkor jelentkezik, ha az illető hívek nem katolikus hitvallású uralkodók alattvalói, vagy olyan országokban élnek, ahol a kormány nem katolikus. A katolikus hitvallású uralkodók fel-
ügyelete esetén ritkán tapasztalható az egységtől való visszalépés. Azonkívül be kell
számítani azt is, hogy két új püspök annak az esztergomi érseknek lesz szuffra-
gáneusa, aki feladatul fogja kapni a hit tisztaságának felügyeletét, s ugyanez a bécsi
apostoli nuncius kötelessége is lesz. Tehát a kettős ellenőrzési rendszer azaz a kegyúri
jog révén az állami, illetve a metropolitai és a nunciusi felügyelet révén az egyházi min-
den kétséget kizáróan ki tudja védeni az esetleges bizonytalanságokat.

A második kérdésben megállapították, hogy az alapítandó püspökségekben megle-
hetősen csekély a hívek száma, főként ha a fogarasi egyházmegye 300.000 vagy a mun-
kácsi egyházmegye 100.000 lelkével történik az összehasonlítás. De buzgó misszionári-
usok működésének eredményeként megtérések ezreivel lehet számolni, így ez az
akadály is elhárult.

A harmadik ponttal, azaz a tiltó kánoni normákkal kapcsolatban az Egyház állás-
pontja változatlan, mondták, s ennek a legvilágosabb megfogalmazása a III. Ince alatti
IV. Lateráni Zsinaton történt. Azonban a pápák többször is adtak felmentést ez alól.
Már maga III. Ince is engedélyezte Cipruson, ahol görögök és latinok egyaránt éltek, sa-
ját rítusú püspökök választását. X. Leó „Accepimus” bullájában úgy rendelkezett, hogy
a görög szertartású püspökök saját híveiket a latin rítusú püspököktől teljes független-
ségben vezessék és kormányozzák. S bár IV. Pius előbb visszaadta a latin püspököknek
a joghatóságot, VIII. Kelemen a hét lengyelországi rutén püspök katolikus egyházához
való csatlakozásakor mégis nemcsak, hogy megbízta ezeket az egyházak vezetésével
ott, ahol latin rítusú püspökök is voltak, hanem a metropolitának még széleskörű lehe-
tőséget is adott a püspökök megerősítésében.

A XVIII. századból két másik példa is adódott: az egyik Erdélyből, ahol XI. Kelemen
beleegyezett a görög rítusú püspökök megerősítésébe a latin szertartású egyházmegye
területén, a másik a Magyar Királyságból, ahol XIV. Kelemen pápa megalapította a
munkácsi görög katolikus egyházmegyét az egri latin püspökség területén. Ezen példák
kellő módon igazolják a királynő kérésének jogosságát. Így a végző szavazásnál egyhan-
gú döntés született a két egyházmegye felállítására mellett. Mégpedig úgy, hogy a püspö-
kök kinevező bullájába ne történjen említés az évenkénti nyilvános hitvallás letételének
kötelezettségéről, hanem az esztergomi érsek és a bécsi apostoli nuncius kapjon megbí-
zatást a görög katolikus püspökök hite fölötti örökösre.¹⁹

Mindezeket mérlegelve 1777. június 6-án VI. Pius pápa kiadta az „Indefessum
Personarum” kezdetű bullát, másnap, június 17-én a „Charitas illa” kezdetű, előbbivel

19 DŽUDŽAR im. 66–70. szavazatok: 1. Em. Panfili – Pro Ereptione, 2. Em. Giraud – in Eodem, 3. Em.
Conti – in Eodem, 4. Em. Albani – in Eodem, 5. Em. Nigroni – in Eodem

a nagyváradi, utóbbival a körösi egyházmegye kánoni felállítását hirdetve ki örök emlékezetül.²⁰ Ezzel véget ért az oly hosszú ideje óhajtott önálló görög katolikus egyházszervezet kiépítése Magyarországon. Mária Terézia és az udvar pártfogásával a görög katolikusok egyenjogúságot kaptak, s valójában ezzel szilárdult meg a görög katolikus egyház helyzete.

•

20 MOL. A. 39. 3530/1777

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1998/1-2

KATONÁNÉ SZENTENDREY KATALIN

A SZENTENDREI RÓMAI KATOLIKUS PLÉBÁNIA TÖRTÉNETE

A szentendrei római katolikus plébánia történetéről megjelent munkámból kívánok részleteket ismertetni.¹ Előbb azonban a kutatás kapcsán felmerült problémák közül az alábbiakra szeretnék kitérni.

Szentendre egyháztörténetéről ezideig önálló és átfogó monográfia nem készült. Az egyháztörténeti irodalomban és a város településtörténeti irodalmában jelent ugyan meg egy-egy, a témával foglalkozó tanulmány, utalás, információ, de főleg az utóbbiban jó néhány tévedés is akadt. A téves adatokat a kutatás kapcsán talált újabb, hiteles forrásértékű dokumentumokkal sikerült korrigálni. Ezért is fontos a plébániák történetének feldolgozása és publikálása, hogy az egyháztörténet területén is előforduló történelmutorzítások tisztázódjanak.

Szentendre egyháztörténetének megírása egészen speciális problémákat is felvetett: talán az egész országban nincs még egy helység, ahol annyiféle etnikumú és vallású nép élt és él egymás mellett, akinek az élete úgy összefonódott, hogy lehetetlen szétválasztani az egyháztörténetet a településtörténettől. Éppen ezért szükséges volt a többi egyház történetének feldolgozása, annál is inkább, mivel a plébánia levéltárában sok dokumentum volt található a különböző egyházakkal kapcsolatban. Másrészt pedig „A modern egyháztörténetírás igényei közé tartozik az ökumenikus szellem is. ... Az egyháztörténet a nemzet történetének fontos része. Egyik nem érthető meg a másik nélkül.”

Ebből a szemszögből fogom megvilágítani a szentendrei plébánia történetét, amely az egyháztörténetben talán szokatlan, ugyanakkor soha nem volt annyira időszerű, mint napjainkban.

Szentendre, Budapesttől húsz kilométerre északra, a Pilis, a Visegrádi-hegység nyúlványainak karéjában, a Duna jobb partján fekszik. Ezek a földrajzi és természeti adottságok határozták meg mindvégig Szentendre történetének alakulását is.

A honfoglalás után a mai Szentendre területe Apor hadvezér szálláshelye volt. Róla és nemzetségéről az itt kialakult kis falu és a mellette folyó patak az Apor nevet kapta. Az államalapítás után Szent István király, egyházszervezés céljából, 1002-ben az Apor nevű falut több helységgel együtt a veszprémi püspökségnek adományozta. A püspökök rövidesen kuriát létesítettek és irodát működtettek itt a Duna mellett. Az irodában tevékenykedett Fulco nevű klerikus írnok, aki idős korában itt készítette 1146-ban a vég-

1 Katona Gyuláné Szentendrey Katalin: A szentendrei katolikus egyház és plébánia története, 1002–1992. Szentendre, 1996.

rendeletét, „... in curia episcopali Sancti Andree secus Danubium.” Neki köszönhető az a jelentős adat, hogy a települést 1146-ban Sanctus Andreasnak, Szentendrének nevezték.

A 12. század végén a veszprémi püspök a kuriát a káptalannak adományozta, majd főesperesség lett. A nagy kiterjedésű egyházmegyét a 13. század elején tíz rezidenciából kormányozták, köztük volt Szentendre is. A szentendrei főesperesek több ízben a királyné alkancellárja tisztét is betöltötték.

Károly király 1318-ban a veszprémi egyház szentendrei birtokát átvette a püspöktől és más birtokokat adott érte cserébe. Egyházszerkezeti átrendezés kapcsán a 14. század elején a szentendrei főesperességet megszüntették és Budára helyezték át. A királyi birtokon levő Szentendre egyházát pedig, mint „exempt” plébániát, közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alá rendelték. Az 1332-es pápai tizedjegyzékben már így tüntetik fel. A szakirodalom is ezt tartja a plébánia keletkezésének. A plébánia története a továbbiakban folyamatosan követhető. Az oklevelek a török megszállásig közölnek adatokat az itt működött plébánosokról.

A török hódítással, 1541 után, lezárult Szentendre egyháztörténetének első fél évezredét felölelő szakasza. Az oklevelek azt bizonyítják, hogy a magyar kereszténység megalapozásában a Dunazugban, Szentendrének is része volt.

A 15. század elejéig Szentendre lakossága színmagyar és római katolikus volt. Ekkor jelentek meg Magyarországon az első török elől menekülő népcsoportok a Balkánról és 1420–1690 között mintegy négy hullámban jöttek Szentendrére is. A 15. század első felében macedo-bolgárok és dalmátok települtek ide. A török uralom idején Szentendréről a lakosság egy része papjaival együtt elmenekült, minthogy őket a törökök különösen üldözték. Egyedül a katolikus dalmátokat idevezető bosnyák ferenceseket tűrték meg, akik 1541 után pasztorálták a plébániát és nekik köszönhető, hogy a katolikus vallást a hódoltság idején itt fenntartották.

Az ittmaradt, vagy visszaszivárgott magyarok a dalmátok nyelvét nem értették, ezért többen követték az anyanyelvükön ígét hirdető prédikátorokat. A reformátusok már 1566-ban gyülekezetet alakítottak, amely 1680-ig fennállott.

Buda visszafoglalása után a török bosszújától félve érkezett a menekültek legnagyobb hulláma. 1687-ben dalmátok, 1690-ben különböző népcsoportokhoz tartozó, mintegy ezer pravoszláv vallású család menekült Szentendrére, püspökeik, papjaik és pátriárkájuk vezetésével. A karlócai béke – 1699 – után számosan visszatértek hazájukba.

A 17. század végén, a 18. század elején Németország és Ausztria különböző tartományaiából németeket telepítettek a Buda környékén elnéptelenedett területekre, északról pedig szlovákok jöttek a környékbeli pilisi falvakba és Szentendrére is.

A Balkánról jött népek közül a dalmátok római katolikusok voltak. Nemcsak etnikumban, hanem vallásban is különböztek a bolgárok, bosnyákok, macedo-cincárok és a szerbek, akik a pravoszláv vallást követték. A hódoltság után visszajött, vagy idetelepült magyarok katolikusok és protestánsok voltak. A szlovákok nagy százalékban evangélikusok, de voltak köztük katolikusok is. A német nyelvterületről származók a katolikus valláshoz tartoztak. Problémát jelentett, hogy a meghatározás pontatlansága következtében az összes Szentendrére települt délszlávot egységesen szerbnek, az összes német nyelvterületről betelepültet egységesen svábnak nevezték, az etnikai megjelölést pedig a vallási hovatartozás megjelölésére használták. Így például a dalmátokat katolikus rácoknak is nevezték. A bizánci liturgiához tartozó szlávok az egyházzaka-

dás – 1054 – után, etnikumok szerint, külön alkottak egyházi szervezetet, mégis mindannyian görög szóval ortodoxoknak, igazhitűeknek vallották magukat. Szláv nyelven az igaz hit pravoszlávot jelent. Innen ered tehát a téves asszociáció, amely csak a magyar nyelvben okoz problémát, mivel a hasonló hangzású szláv szóval cserélik össze. Ezen az alapon emlegetik a pravoszlávokat – bár vallásukat kívánnák jelölni vele – nemzetiségi nyelvükön szerbek, rasciani, rác, görögkeleti szerb, vagy görögkeleti görögnek. Szentendrén nem közömbös tehát a délszláv népek szempontjából, hogy ha pravoszlávról beszélünk, ezen csakis vallást érthetünk.

A 17. század végén a várostörténetben kezdetét vette egy újabb korszak. E történelem által létrehozott különleges szituációban e többféle nyelvű és vallású nép kezdte meg az együttélést, amely ilyen körülmények alapján nem volt, de nem is lehetett zökkenőmentes. Az előzményekből nyilvánvaló, hogy a település egységes magyar és katolikus képe megváltozott. A különböző népek életében és kapcsolatában, az etnikai hovatartozás és a vallás lett a meghatározó tényező.

I. Lipót a pravoszlávoknak – itt tartózkodásuk idejére, egyéb kiváltságok mellett –, biztosította az ó-naptár használatát, egyházkormányzást, az ünnepek megtartását, templomépítést és vallásszabadságot. A canonica visitatio 1732-ben így írja „Populus Schismaticus ... publico in ecclesiis exercitis ...”, a pravoszláv nép a templomokban nyilvánosan gyakorolja vallását. A nyilvános jog megkövetelte a szabad bejáratot és a harangjogot. Megjegyzendő, hogy nyilvános vallásgyakorlat – ebben a korban egész Európában – csak az államvallást illette meg. A Habsburg birodalomban a katolikus egyházat. A pravoszlávoknak I. Lipót említett diplomája biztosította ezt. A visitatio azt is rögzítette, hogy Szentendrén a katolikus plébános velük kapcsolatban semmi jogot nem gyakorolt.

Az 1691-es „Explanatio Leopoldina”, I. Lipót rendelkezése meghatározta, hogy a protestánsok csak az úgynevezett *articularis* helyeken gyakorolhatják vallásukat. Szentendre nem volt *articularis* hely, ezért a protestánsok csak 1781-től, a „Türelmi rendelet” bevezetése után alakíthattak gyülekezetet. Addig a katolikus plébánostól függtek, kötelesek voltak formailag megtartani a katolikusok ünnepeit és a mestereknek és a céheknek részt kellett venni a katolikusok körmenetein.

A Habsburgok a katolicizmus támogatását a protestantizmus visszaszorítására használták. Végeredményben ez a rendelkezés, akár a pravoszlávoknak adott kiváltságok, a Habsburgok magyarellenos politikáját szolgálta.

Az egyházak között a 18. század első felében problémát jelentett, hogy többen elhagyták vallásukat és katolizáltak, de ugyanúgy katolikusok is más hitre tértek. Ezekben az esetekben, nem mindig valóságos apostáziáról, hitehagyásról volt szó, mert sok esetben, egyes házasságok esetén, egyik fél követte a másik vallását. Ha viszont megözvegyült, visszatért eredeti hitére, vallására. Ezekben az esetekben az is súrlódást jelentett, ha elhalálozás esetén a házastársat, vagy gyermeket, nem a katolikus pap temette. Mária Terézia 1751-ben kiadott rendelete büntetéssel sújtotta a más vallásra térőket, egyes házasság esetén a protestánsok és pravoszlávok egyházaiktól elbocsátót kaptak és egyes házasságot csak katolikus pap előtt köthettek. Az egyházak között emiatt már nem volt tovább ellentét, a rendelkezéseket végrehajtották. A dokumentumok alapján a továbbiakban egyéb vallási, vagy kánonjogi okokból eredő probléma sem fordult elő.

Paradox módon a súrlódásokat mégis a felekezeti hovatartozás váltotta ki, mert a város vezetőit nem etnikum, hanem vallás szerint választották. A pravoszlávok, noha

menekültek voltak, de számuk fölényében átvették a város irányítását. A katolikusok, bár lélekszámban kevesebben voltak, de ősi egyházuk jogán, ugyancsak részt követeltek a város vezetésében. Kezdetben egy katolikus és három pravoszláv prétor állt a város élén. A 18. század vége felé a pravoszlávok száma csökkenni kezdett, a katolikusoké emelkedett. 1773-ban a katolikusok elérték, hogy a tanácsban a pravoszlávokkal egyenlő arányban legyenek képviselve. A magisztrátusnál a cirill írás mellett a latin nyelvet is bevezették az ügyintézésben. A szerb és latin nyelv után a hivatalokban csak 1830-ban tértek át a magyar nyelv használatára is.

1872-ben Szentendre rendezett tanácsú várossá alakult. A város élén macedón származású polgármester állt, a 20. század elején pedig szerb polgármester vezette a várost. 1913-után a város vezetőit már nem a helyi születésűek közül, hanem idegenből választották, hogy pártatlan vezető kerüljön a város élére, bár ez sem váltotta be mindig a hozzáfűzött reményeket.

A római katolikus plébániát, a hódoltság után, a bosnyák ferencesek pasztorálták, mert a katolikus lakosság többsége még dalmát volt. Ők fektették fel 1705-ben a születési anyakönyvet. 1723-ban átszervezték a plébániát s a javadalomba beiktatott plébánosok vették át a plébánia vezetését. 1723-ban fektették fel a házassági és halotti anyakönyveket. A bosnyák ferencesek, mint káplánok és kisegítők, 1747-ig működtek, amikor megszüntették a bosnyák rendházakat és azokat a Kapisztránus Rendtartomány vette át. Szentendrén a továbbiakban – 1900-ig –, nagyrészt a kapisztránus ferencesek voltak a káplánok.

Az egyházmegye rendezése kapcsán 1777-ben az „exempt” kiváltságos jelleget megszüntették és a plébániát az Óbudai Esperes Kerülethez csatolták.

A liturgia nyelve az istentiszteleteken és egyéb szertartásokon ősidőktől kezdve a latin volt. Az egyházi énekeket és a katekézist a templomban magyarul, németül és dalmátul tartották, a temetéseken is saját nyelvükön énekeltek. Ugyanez vonatkozott a hit-szónoklatok nyelvére. A papok általában három-négy nyelven beszéltek. A század elején Kada Mihály plébános még négy nyelven mondta a homiliát. Szentendre számára 1868-ban magyar, német és dalmát nyelven nyomtatták az imakönyvet és a keresztelési lapok is e nyelveken íródtak. A huszas évek elején megpróbálták áttérni a magyar nyelvre, a nép azonban, főleg az idősek, kérvényt nyújtottak be és kérték, hogy a régi szokást a templomban állítsák vissza. A 2. világháborúig Német László plébános karácsonykor magyarul, németül és szlovákul mondta a prédikációt. Napjainkban már csak december 8-án és Karácsony első napján, a pásztor-misén hangzik fel dalmátul az ének. A szentbeszédet pedig magyarul hallgatják, mert a kevés dalmát közül is alig érti valaki a nyelvüket.

1993-ban a főegyházmegye új területi beosztásában Szentendre – évszázadok után – esperesség rangjára emelkedett. A Dunakanyar plébániái a Székesfehérvári Egyházmegyeből a Főegyházmegyéhez kapcsolódtak és a továbbiakban a Szentendrei Esperes Kerülethez tartoznak. Köztük több plébánia már a hódoltság előtt is Szentendréhez tartozott.

A plébániát, 1723-as újjászervezésétől napjainkig, 17 plébános vezette. Plébánosi és lelkipásztori munkájukról itt nincs mód részletes ismertetést adni. Ezért csak egy-két jelentősebb momentumot szeretnék kiragadni, hogy érzékeltessem, a szentendrei plébánosok mennyire sajátos problémákkal küzdöttek évszázadokon át.

A rendelkezések értelmében az egyházi épületek – a templom, a plébánia, az iskola – felállítása és karbantartása a mindenkori kegyúr joga és kötelessége volt. A 18. szá-

zadban a gróf Zichy család, mint kegyúr, maradéktalanul eleget tett kötelezettségének. Amikor 1773-ban a Zichyekről a koronára szállt vissza a város, a szentendrei magisztrátus korrupt módon és részrehajlóan intézte a javak elosztását. Ettől kezdve még jobban fokozódtak az amúgyis permanens ellentétek és a plébánosoknak nagy harcot kellett vívni plébániájuk jogaiért.

A katolikus egyház – a többi felekezettel együtt – 1723 óta kapott juttatásokat, fájárandóságot és illetményföldet a Zichy-családtól a plébánosok és a kántortanítók részére. 1859-től pedig a katolikus iskola és a tanítók is kaptak fa- és földilletményt, amit azonban hamarosan elvontak. A városnak 1886-ban sikerült megszerezni az örökváltságot és a szerződés 6. pontja értelmében: a felsorolt köteleességek a városra szálltak. Kratochwill Ferenc plébános 1889-ben Fülléregyletet alakított, melynek bevételeiből szerzetes nővérek vezetésével leányiskolát és óvodát akart felállítani. Ehhez a várostól kérte a járandóság megemelését. A polgármester és a testület – a város szorult anyagi helyzetére hivatkozva –, először a felekezetek fadeputátumának teljes megvonását akarta, majd minimális hozzájárulás mellett döntött. Ezt a plébános a vármegyénél megvétőzta azzal az indoklással, hogy „quod uni justum, alteri sequum”, ami az egyiknek jogos, a másiknak méltányos, „hoc exigit justitia” ezt követeli az igazság. A túlkapásokról és aránytalanságokról statisztikákkal, számokkal kimutatást készített és ki nyomtatta. Ezt küldte el az alispánnak is. „A szerb hitközség, a lélekszám csökkenése következtében megüresedett plébániák és csökkenő – tehát nem létező – iskolák után is megtarthatta az illetményt, miért vonták el az emelkedő létszámú katolikusoktól 1859-től a jogos illetményt, s az új iskolák után miért nem kaphatják?” Kimutatta, hogy az 1891-es népszámlálás szerint a 4266 fős lakosságból a felekezetek a következő felosztás szerint kapták a fájárandóságot a várostól:

katolikus	3225 fő	82 m ³
görögkatolikus	6 fő	–
görög keleti	595 fő	195 m ³
evangélikus	78 fő	–
református	186 fő	27 m ³
zsidó	176 fő	24 m ³

A képviselő-testület mégis kimondta, hogy a katolikus tanintézet semmi néven nevezett egyéb városi segélyezésben nem fog részesülni. Ebben az esetben is és más alkalommal is a hercegprímás jött az egyházközség segítségére és felállították az iskolát. Kratochwill plébános a templom bővítését is kiharcolta az akkori kegyúrnál, a pénzügyminiszternél. Mindezekkel sok haragost szerzett magának, sok támadás érte és feljelentették a Főegyházmegyénél. Kánoni vizsgálatot rendeltek el és több hiányosságot állapítottak meg. A hívek kérelmet nyújtottak be védelmében, mert sérelmezték a vádakat. Mindezek ellenére, vagy okán, a bíboros főpásztor – ab officio et beneficio – felfüggesztette és a plébános eltávozott.

Hasonló módon alakult 1908-ban a földek elosztása, amint Kada Mihály plébános panaszolta: „Szent Endre város az általunk arányos segélyezés iránti benyújtott kérelmét egyszerűen irattárba helyezve, a földeket a következő arány szerint akarja megosztani: a gör.keleti szerb egyházközség, mely a lakosság 12,71 %-át teszi, amely a leggazdagabb az összes felekezet közül, s a nagy jövedelmű püspököt is tagjai közé sorolja, a

földterület 66,93 %-án, a 75,30 % lakost magában foglaló katolikus egyház, amelyhez a népesség legszegényebb része tartozik, az összes ingatlan 19,56 %-át kapja.”

Helyenként szokásban volt vízkereszt napján a városháza beszentelése. Szentendrén még a 20. század elején is az volt a szokás, hogy csak a pravoszláv egyház szertartása szerint szentelték be a városházát. 1906-ban egy képviselő indítványozta, hogy „...mondja ki a közgyűlés, hogy a város közönsége tulajdonát képező városházát a régi idők szokásai-ban maradt, de a város közzogi jellegével össze nem férő egyházi beszentelésről lemond.” Kada Mihály plébános felszólalása után, és az elnöklő polgármester indítványára, a képviselőtestület határozatot hozott, hogy a százados szokást, mely szerint „vízkereszt napján a gör. keleti vallás szerint a városháza beszenteltessék, fenntartja, azon kiegészítéssel, hogy a városháza a róm.kath. hitfelekezet vízkeresztjének ünnepén, ezen egyház szertartása szerint is megszenteltessék. Ekkor a lakosság megoszlása:

katolikus	4317 fő	magyar	2971 fő
pravoszláv	631 fő	német	916 fő
református	368 fő	szlovák	941 fő
evangélikus	114 fő	szerb	579 fő
zsidó	317 fő	dalmát	259 fő volt.

A szerb pravoszlávok lélekszámának folyamatos csökkenése, a közigazgatásban majd 200 évig tartó hegemoniájának megtörését jelentette. Mindettől természetesen független tény, hogy Szentendre a magyarországi pravoszláv egyház központja volt és az is maradt.

Fordulópontot jelentett az 1925-ös esztendő. Ekkor Német László plébános vette át a plébánia vezetését. Májusban dr. Csernoch János hercegprímás bérmált Szentendrén és az alkalom harangszenteléssel volt egybekötve. A szertartásra Pest megye képviselői mellett, a helyi egyházak képviselőit is meghívták, akiket az egyházi ünnepség után a hercegprímás a városháza nagytermében ünnepélyesen fogadott. Erről a napról Német László feljegyezte: Az ünnepi ebéd befejezése után öeminenciája meglátogatta szentendrei rezidenciájában dr. Zubkovics György budai gör. kel. szerb püspök urat, akihez még Temesvárról kedves ismeretség fűzte őt ... Zubkovics püspök igen magas kultúrájú, a katolikus egyházi irodalom iránt erősen érdeklődő, azt jól ismerő ... kétségtelenül nemzetiségét szerető, de közéleti szereplésében bölcs magatartású főpap.” A két egyházfő személyes ismeretsege és közelebbi kapcsolata 1925 után valóban meghatározta a két egyház egymás iránti magatartását is. A plébános szerint „A katolikus plébánia a szerb egyházi férfiakkal a társadalmi udvariassági összeköttetést tartja. Ez abban áll, hogy az úgynevezett „Szvecsár” napján, a családő védőszentje ünnepén, udvarias látogatást tesz a katolikus papság, amit ők, a katolikus plébános névünnepén, viszonznak. Társadalmi téren tehát megvan az udvariassági viszony.”

Miközben rendeződött a katolikusok és a pravoszlávok közötti kapcsolat, bizonyos problémák adódtak a reformátusokkal. A harmincas évekig a katolikus egyháznak nem volt középiskolája. A gyermekek a Református Fiú- és Leány Polgári Iskolába jártak. Német László plébános 1929-ben polgári leányiskolát létesített. Ez némi feszültséget jelentett a két egyház között, mivel a reformátusoknál a diákok csökkenését jelentette. Szerencsére a kedélyek lecsillapodtak és különösebb ellentét nem alakult ki a két egyház között.

A város IV kerülete, Izbég kivételével, Szentendrén az iskolák egyházi kezelésben állottak. Az egyes iskolák más vallású tanulóinak a hitoktatását az egyházak egymás között megszervezték, és a gyermekeket lelkiismeretesen oktatták. 1946-ban Mindszenty József bíboros hercegprímás bérnői beszédében említette: „A mi őseink bölcs emberek voltak. A helység területén itt látom a különböző hitvallások iskoláit. Azért vonultak különböző hitvallásos iskolájukba, hogy egyenlenség ne háborítsa őket. Ragaszkodjatok ezekhez az iskolákhoz ti is!”

Szentendrét 1944-ben szállták meg az oroszok. December 25-én küldöttség állt össze, mely elébük ment fehér zászlóval: a város képviselőjében a tanácsnok, a gör. keleti esperes, a református esperes és a katolikus plébános. Kérésükre a magyar parancsnok is letette a fegyvert és a város megmenekült a pusztítástól. Közös megegyezéssel: „... elnémultak és három napig nem szóltak a harangok...”.

1946-ban, amikor kezdték megvonni az egyházak földjáraadását, elsőnek a szerb pravoszláv egyháztól vették el. Német Lászlótól kérdezték, hogy milyen címen kapták az egyházak a földjuttatást és véleményt kértek a szerbek járandóságáról. A plébános megírta: „A róm. katolikus egyháznak semmiféle kifogása nincs az ellen, hogy a gör. keleti egyházközösség továbbra is megkapja, arányosításra sincs szükség, mert meggyőződésem szerint a segélyének beszüntetése politikai szempontok szerint történt ... indokoltnak látom annak megadását különös tekintettel a Jugoszláviában élő magyarok erkölcsi és anyagi érdekeinek hasonló ügyben való eredményes jogvédelme szempontjából.”

Az a közeledés, amelyet Német László megindított a pravoszláv papsággal folytatódott és az idők folyamán a többi egyhazzal is jó kapcsolatot alakítottak ki. Egyes egyházak jelentősebb egyházi eseményeire kölcsönösen meghívták egymás vezetőit. Ez a nemes gesztus azóta is folytatódik és napjainkban is tart. Csak példának említem, hogy 1990. október 7-én dr. Danilo Krstić budai-szentendrei püspök beiktatásán dr. Paskai László bíboros, esztergomi érsek és dr. Kiss György szentendrei plébános is részt vett és köszöntötte az újonnan kinevezett püspököt. Hasonlóképpen Danilo Krstić püspök, Vojeszláv Gálicy plébános és Ilija Ninčević esperes jelen volt a Péter-Pál templom helyreállítása utáni ünnepi szertartáson.

Szentendrén az Evangélikus Egyház kezdeményezésére 1975-ben kezdődött az Ökumenikus imahét szervezése. A Katolikus Egyház is hamarosan csatlakozott, mert Kiss György plébános beiktatásakor az egyik célkitűzése az ökumenikus gondolat terjesztése és ápolása volt: „Már 1977 januári imahétől kezdődően teljes szívvel bekapcsolódtam és kialakult a testvéri kapcsolat mind az ortodox, mind a protestáns-református, evangélikus és baptista-egyházakkal.” Azóta minden év januárjában az öt egyház nyolc alkalommal találkozik. Az egyes egyházak papjai mindig a másik egyház templomában tartanak homiliát. A közös áhitat végén a templomajtóban a papok kézfogással köszöntik a különböző egyházak híveit.

KUBINYI ANDRÁS

VALLÁSOS TÁRSULATOK A KÉSŐ-KÖZÉPKORI
MAGYARORSZÁGI VÁROSOKBAN

A középkori ember vallásosságának egyik legfontosabb kifejezési formái a vallásos célú társulatok voltak. Ezek a miséken, zsolozsmákon, körmeneteken való közös részvétellel mellett többnyire gondoskodtak tagjaik ünnepélyes eltemetéséről, valamint fontos közösségi szerepet is játszottak. Az ember társas lény, így egy egyesületbe történő belépés a társas összejövétel, a közös-evés-ivás céljait is szolgálta, nem véletlen tehát, hogy ilyenkor a tágabb közösséget érintő dolgokkal is foglalkoztak. A középkori kézművesek, olykor a kereskedők is, a maguk érdekvédelmi szervezeteit (céheket) mint alább látni fogjuk, általában a vallásos társulatokhoz hasonló módon hozták létre, hiszen ők is hívő keresztények voltak, tehát a vallásos társulati formával tagjaik lelkiüdvét is elő akarták mozdítani.

A magyar szakirodalom az utóbbi évtizedekben nem sokat foglalkozott a vallásos társulatokkal. Néhány középkori társulattal a századforduló táján találkozunk a szakirodalomban, említendők pl. Timán Kálmánnak az Örökimádás folyóiratban megjelent tanulmányai,¹ majd különösen sok adatot hoz egyetlen városra Házi Jenő 1939-ben megjelent soproni egyháztörténete.² A legfontosabb azonban mindmáig Pásztor Lajos 1940-ben megjelent könyve a Jagello-kori vallásos életről.³

Középkori okleveleink zöme latinul, ill. német anyanyelvű városokban németül íródtak, így a vallásos társulatok megnevezése is német, vagy latin. Előfordulnak – többek között – a *cecha*, *confraternitas*, *fraternitas*, *collegium*, de találunk szóösszetételeket is: *confraternitas wlgo kalandus*, *congregatio wlgariter kalandus*, stb.⁴ Németül a *Bruderschaft*, vagy a *Zeche* a leggyakoribb. A bajor-osztrák eredetű „cél” szó⁵ tehát valamennyi társulatra, legyenek azok tisztán vallásos, vagy kézműves érdekvédelmi szervezetek, egyaránt használható, de talán helyesebb lenne a cél szót szűkített értelemben

-
- 1 TIMÁN KÁLMÁN: *Legrégibb szentségi társulataink*. in: Örökimádás 1908. 337. – Uő.: *A budai Krisztus Teste Társulat*. in: uo. 1913. 45. stb.
 - 2 HÁZI JENŐ: *Sopron középkori egyháztörténete*. Sopron, 1939. 287–305, (Győregyházmegye Múltjából. IV/1.)
 - 3 PÁSZTOR LAJOS: *A magyarság vallásos élete a Jagellok korában*. Bp. 1940. 22–49. – A korábbi irodalom: uo. 24. 1. jegyzet.
 - 4 1348: Anjoukori Okmánytár. Szerk. Nagy Imre. 5. 243. – 1380: JOANNES B. TKALČIĆ: *Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae*. 1. Zagrabiae, 1889. 291. – A kalandosokra ld. alább, a szó eredetéről: MOLLAY KÁROLY: *Német-magyar nyelvi érintkezések a 15. század végéig*. Bp. 1982. 335–336. (Nyelvészeti Tanulmányok. 23.)
 - 5 UO. 212.

az érdekvédelmi szervezetekre, míg a pusztán vallásosokra a mesterséges, a (con)fraternitas, ill. a Brudereschaft szót értelmező „testvérület” kifejezést alkalmazni.

Különben a TESz szerint a céh

1. iparosok, kereskedők egykori érdekvédelmi szervezete,

2. baráti (szórakozó) társaság,

3. gyülekezet.⁶ Nem említi a testvérület jellegű céhet. Láttuk azt is, hogy a „kalandos” szó is szinonimája a vallásos társulatnak. Ezt a TESz így értelmezi: „eleinte csak papokból, később világi személyekből álló, jótékony célú, vallásos szervezet, társulat, különösen az elhunyt tagok tisztességes eltemetésének, gyászmisék mondásának stb. céljával.”⁷ Azért kellett a „kalandosokkal” külön foglalkoznunk, mert legkorábbi ismereteink róluk maradtak fenn.

Már Szent László 1092-es szabolcsi zsinata (un. I. tv.) 14. cikkelye kimondja, hogyha valaki nem vesz részt a „calendákon” – anélkül, hogy papja, vagy az atyafiak (fratrum, azaz a társulat tagjai) erre engedélyt nem adtak, váltsa meg 10 penzával kezét, amellyel ígéretet tett a fraternitas-ba való belépésre. A 39. cikkely kimondja, hogy az apátok és a szerzetesek ne üljenek a kalendás testvérek közt, de azok adományait (oblaciones) a kolostorban osszák fel a regula szerint. A törvényt kiadó Závodszy arra utal, hogy Hincmar rheimsi érsek (9. sz.) előírta a papoknak, hogy csak keveset igyának, és utána menjenek haza. A Kálmán-kori esztergomi zsinat 48–49. cikkelye ugyan csak ezzel foglalkozik. Ha egy pap lakomán, vagy kalendán észreveszi, hogy mást ivásra kényszerítenek, meg kell akadályoznia. Ha a pap maga teszi azt, vagy lerészegedik, le kell tenni.⁸

Ez a három cikkely pontosan mutatja, hogy a „kalendának” nevezett testvérületek vallásos céljaikon kívül a testvérület tagjai számára eredetileg minden hónap első napján (ezt jelenti a kalendae szó) közös lakomázási és ivási alkalmat jelentettek, pap tagjai is voltak, a zsinatok azonban a botrány elkerülése végett meg akarták szüntetni az alkalmat, hogy papok lerészegedjenek. A belépés esküvel, vagy kézfogással lett megerősítve, ezért kell az igazolatlanul távol maradónak a kezét megváltania. A korai testvérületek külföldön is gyakran voltak lakomával és ivással összekötve.⁹ Később a kalandos társulatok – főként Észak- és Kelet-Németországban – elsősorban egy terület papságát tömörítették, bár laikusokat is felvettek tagjaik sorába.¹⁰ Ez Magyarországon is megvolt: 1348-ban pl. a Liptó megyei plébánosok alakítottak kalandos társulatot.¹¹ A bártfai Irgalmasság Anyja „confraternitas sew kalendinum”-ot is a bártfai esperesi ke-

6 A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára. 1. Bp. 1984. 416.

7 Uo. 2. Bp. 1970. 318.

8 ZÁVODSZKY LEVENTE: A Szent István, Szent László és Kálmán-korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: a törvények szövege). Bp. 1904. 160., 164., 203. – A Hincmar idézet: uo. 80. Ld. még rá: REYNOLDS, SUSAN: *Kingdoms and Communities in Western Europe 900–1300*. 2. ed. Oxford, 1997. 69.

9 Uo. 67–70.

10 HOFFMANN, E.: *Kaland*. in: *Lexikon des Mittelalters*. 5. München - Zürich, 1991. 864–865. – Franciaországra ld. pl. LEMARIGNIER, JEAN-FRANÇOIS - GAUDEMET, JEAN - MOLLAT, GUILLAUME: *Institutions ecclésiastiques*. Paris, 1962. 384. in: Lot, Ferdinand - Fawtier, Robert: *Histoire des institutions françaises au Moyen Age*. 3.

11 Ld. fenn, 4. sz. jegyzet.

rület papsága alapította 1449-ben, ide is beléphettek laikusok.¹² Valószínűleg az ismertnél jóval több kalandosnak nevezett társulat létezett, és ezek gyakran nem nagyon különböztek a testvérületektől. Bizonyára épp elterjedése következtében választotta az 1525-ben a királyi hatalom erősítésére létrejött politikai szövetezés magának a „kalandos” elnevezést.¹³ Erdélyben a temetkezések megszervezésére alapított kalandos társulatok, vagy dékánások még e század közepéig is működtek.¹⁴ Itt jegyezzük meg, hogy a középkori német kalandos társulatokat többnyire dékánok irányították.¹⁵

Pontosan nehéz elkülöníteni egymástól a kalandos társulatokat és a testvérületeket, annál kevésbé, hiszen – amint láttuk – az elnevezést gyakran szinonimaként alkalmazták. A továbbiakban a vidéki papság kalandos-társulataival nem foglalkozunk, hanem csupán a városok és mezővárosok testvérületeivel és céhjeivel. A fenn idézett szótári meghatározások (TESz) lényegében helyesek, mégsem adják meg a teljes képet. A fő nehézséget a testvérületnek is nevezett céhek, valamint a céhnek is nevezett testvérületek közti határ megvonása jelenti. Ez összefügg azzal is, hogy mennyiben laikus, és mennyiben vallási célúak.

A céhek és a testvérületek egymáshoz való viszonya a nemzetközi és a hazai szakirodalomban is vitatott,¹⁶ hiszen a vallásos szereppel is rendelkező céhek elsősorban ér-

12 IVÁNYI BÉLA: *Bártfa szabad királyi úrso levéltára*. 1. Bp. 1910. 531. sz. Hédervári László egri püspök adta ki szabályzatát a területileg illetékes tarcafői főesperes kérésére.

13 KUBINYI ANDRÁS: *Az 1525. évi „Kalandos Szövetség”*. in: Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. Szerk. Bertényi Iván. Bp. 1980. 141–153.

14 TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: *Magyar jogi népszokások*. Bp. 1981. 188–190.

15 HOFFMANN: *Kaland* i. m. 865.

16 A kérdés historiográfiájának áttekintése is önálló kötetet igényelne, ezért ebben a jegyzetben az ellentétes nézeteket kiragadott, teljességre nem törekvő példákkal akarom csak ismertetni. A céhek és a vallásos jellegű testvérületek rokon vonásait a teljes szakirodalom elismeri ugyan, a szerzők többsége azonban inkább a különbségeket emeli ki. Nem véletlenül külön tárgyalja a régebbi német szakirodalmat is jól összefoglaló művében a vallásos társulatokat és a céheket: Isenmann, Eberhard: *Die deutsche Stadt im Spätmittelalter. 1250–1500. Stadtgestalt, Recht, Stadtreigement, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*. Stuttgart, 1988. 223. ill. 304–340., bár pl. az iparos legények testvérületénél neki is világos a szoros rokonság a vallásos konfraternitással. (Uo. 330–332.) – Az R. Weigand és B. U. Hergemöller által írt *Bruderschaft* c. című Lexikon des Mittelalters i. m. 2. 1983. 738–741. is inkább a megkülönböztetésre irányul. – Egy angol szerző rámutat ugyan arra, hogy a vallásos társulatok a céhekkel együtt terjedtek és a kézműveseknek is voltak vallásos társulataik, de a kettőt inkább párhuzamosnak veszi, ahol nem is szükséges, hogy az iparos belépjen céhe testvérületébe. PLATT, COLIN: *The English Medieval Town*. London, 1976. 162–166. – Hasonló álláspontot foglal el Le GOFF, JACQUES: *La civilisation de l'occident médiéval*. Paris, 1984. 438., ahol azt állítja, hogy a céhek megketőződtek vallásos testvérülettel, amely a céh védőszentje oltalma alatt állt. Más helyen azt állítja, hogy a céhek mindenekelőtt hivatási jellegűek, a testvérületek pedig elsősorban vallásiak. Uo. 350. – LEMARIGNIER-GAUDEMET-MOLLAT i. m. 290. ezzel ellentétes álláspontot foglal el. Miután felveti a testvérületek és a céhek történeti kapcsolatának problémáját, így folytatja: Les deux groupements apparaissent intimement liés et il serait inexact de voir dans l'un une communauté religieuse et dans l'autre une association professionnelle, car „sans religion pas d'association”. Ebben nyilván igaza van, hiszen a középkorban vallás nélkül valóban nem létezett társulás. – Egészen más indoklással, igaz hogy a korai időszakra vonatkoztatva, vonja kétségbe a különbségeket Reynolds i. m. 72–73. Szerinte a céhek és testvérületek számára a gazdasági indítékok és érdekek sokkal kevésbé voltak jelentősek annál, amit a modern történészek elképzelnek. A céhtagok fő tevékenysége „was first and foremost drinking, with some performance of religious ceremonies (especially burials) and charitable works thrown in for good measure. If they called themselves a fraternity there might be more emphasis on

dekvédelmi, sőt várospolitikai szerepet játszanak.¹⁷ Igaz, a vallásos testvérületek is befolyást gyakorolhattak egy város politikai életére, ahogy azt még látni fogjuk. A szakirodalom azonban inkább arra hajlik, hogy a céheket és a testvérületeket egymástól megkülönböztesse.¹⁸ Emellett szól, hogy a nem céhjellegetű testvérületek többségét – amennyire erre egyáltalán adat van – az egyházi hatóság erősíti meg: a megyéspüspök vagy helynöke, a pápai legátus, sőt olykor maga a pápa.¹⁹ A szorosabb értelemben vett céhek esetében viszont a városi hatóság, vagy a földesúr gyakorolja a jóváhagyás jogát.²⁰ Mind a testvérületek, mind a céhek alapszabályokat állítottak össze, a testület jóváhagyása általában az alapszabályok elfogadását jelentette.

Igaz, előfordul, hogy a céhet jóváhagyó világi hatóság elvileg nem az érdekvédelmi céhet, hanem valamely oltár testvérületét erősíti meg. A pesti városi tanács pl. a szűcsök kérésére engedélyezi a plébániatemplom Sárlos Boldogasszony oltára testvérületét (confraternitas).²¹ A földesurak pedig 1516-ban kiadják a rimaszombati ötvösök, kovácsok, lakatosok, szij- és nyereggyártók, valamint csiszárok kérésére a Keresztelő Szent János plébániatemplom Szent Mihály oltára céhe és testvérülete számára az alapszabályokat.²² Mindkét testvérület szokványos céhszabályzatot kapott.

A céh és a testvérület közti rokonságot mutatja továbbá, hogy az előbbi épp úgy kap kegyes adományokat, mint a vallásos jellegű testvérület. Olykor az oklevelekből nem is derül ki, hogy céhről, vagy confraternitasról van szó. Az eperjesi végrendeletekben gyakran hagyományoznak pl. a Szent Katalin testvérületre, ez előfordul fraternitas,

religion and charity and less on drinking, but the is by no means certain.” A részegeskedés szerepét láttuk már a kalandos társulatoknál is, mégsem vagyok arról meggyőződve, hogy ez a kisarkított fogalmazás elfogadható-e. – A hazai szakirodalomban SZÁDECZKY LAJOS: *Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon*. 1. Bp. 1913. a 29. részben a vallásos társulatokból vezeti le a céheket, részben velük párhuzamosan alakultaknak tartja őket. – HÁZI i.m. 301. a céheket azonosítja egy-egy vallásos „céhkel” és ahol nincs a céheknél erre adat, ott feltételezi annak meglétét. – PÁSZTOR i.m. 42 szerint a céhek a vallásos társulatoknak a szerepét is betöltik, de ahol ezt nem lehet igazolni, ott is kiemeli a céh vallásos jellegét. – Más nézeteket vallott SZÜCS JENŐ: *Városok és kézművesség a 15. századi Magyarországon*. Bp. 1955. Van egy érdekes, de egyelőre nézetünk szerint nem teljesen igazolható állítása, miszerint egyes iparágaknál a formális céhalakulás előtt létezhetett már egy laza, formálisan vallásos társaságuk (kolozsvári tímárok i.m. 113.) másutt kiemeli, hogy a céhek formailag vallásos társulat formáját öltik magukra. Ezzel kapcsolatban – ellentétben az előző idézettel – azt állítja: „a céhek nem vallásos társaságokból keletkeztek –, ahogy egyes polgári céhtörténeti munkák állítják –, hanem az iparosok szervezkedésének formáit vették mintául az egyéb, vallásos társulatok.” (i.m. 116.). – HERMANN EGYED: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973. 181–182. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 1.) a következőket írja: „Valószínűen a tisztán vallásos célzatú confraternitások továbbfejlesztései szociális irányban a céhek. Ezek még akkor is megtartották vallásos jellegüket, amikor már elsősorban érdekképviselési szereveknek számítottak.” – A magam álláspontját a szövegben fejtem ki.

17 Erre ld. az előző jegyzetben idézett irodalmat, főként Isenmann i.m.-ét.

18 Ld. a 16. sz. jegyzetet.

19 Pl. a bártfai Irgalmasság Anyja testvérületet a püspök. Ld. fenn, a 12. sz. jegyzetet, továbbá alább a 29., 30., 56. sz. jegyzeteket.

20 Erre nem érdemes idézetet hozni, megtekinthető bármely céhkiáltás. A királyi városokban többnyire a tanács, a mezővárosokban a földesúr (aki gyakran a király) a kibocsátó.

21 KOVACHICH, MARTINUS GEORGIUS: *Formulae solennes styli*. Pesthini, 1799. 450.

22 SZILÁGYI SÁNDOR: *Oklevelek az ipar és kereskedés történetéhez Magyarországon a 16. és 17. században*. in: Magyar Történelmi Tár 22. 1877. 242.

cecha, contubernium formában is.²³ Máskor a szűcsök Szent Katalin testvérületére,²⁴ vagy egyszerűen a szűcsök testvérületére gondol a végrendelkező.²⁵ Azt is meg kell jegyezni, hogy a végrendelkezők zöme nem szűcs, azaz nem a szűcs céhre, hanem az általa fenntartott oltár testvérületére hagyományoznak.

Igaz, ha ritkán, de mégsem nem minden céhlevél utal arra, hogy ez a testület egyben valamely oltárt fenntartó testvérület is.²⁶ Ez természetesen nem zárja ki, hogy az illető céh nem tartott-e fenn oltárt is, de nem is állítható.

A magam részéről megkülönböztetném egymástól a céheket és a testvérületeket, bár mindkettő azonos feladatokat ellátó vallásos társulat, de a céheknél az elsődlegese a gazdasági és politikai szempontok, ezért csak a mesterség gyakorlóí léphetnek meghatározott feltételek mellett be. A testvérületeknél viszont a vallásos cél az elsődleges, ide bárki beléphet néhány megkötéssel, pl. a tisztességtelen életet folytatók, vagy akiknek a felvétele ellen a társulat tagjai tiltakoznak, azok nem lehetnek tagok.²⁷

Kérdéses még, hogy a testvérületek milyen mértékben tömörítették a laikusokat és az egyházi rend tagjait. Láttuk, hogy a kalandos társaságok gyakran egyháziakból álltak, noha már a kezdettől fogva laikusok is beléphettek. A késő középkori városainkban is léteztek – valószínűleg az ismerteknél nagyobb számban – papi testvérületek. Ide tartozik pl. a Sopronban 1422-ben a Szent Mihály plébániatemplomban alapított egyházi Krisztus teste „céh”, azaz testvérület, amely évente egy prépostot választott, és az oltárigazgatókat, káplánokat gyűjtötte össze,²⁸ vagy a pécsi Szent Bertalan plébániatemplom papságát tömörítő, a pápa által is megerősített Szent Bertalan testvérület.²⁹ 1467-ben négy bíboros ad búcsúengedélyt az erdélyi besztercei papi és laikus testvérületeknek (confraternitates seu societates presbyterorum et laicorum), amelyek püspöki engedélyoklevelekkel rendelkeznek.³⁰ Minden jel arra mutat tehát, hogy ebben a városban is működött papi testvérület.

23 IVÁNYI BÉLA: *Eperjes szabad királyi város levéltára*. 1–2. Szeged, 1931–32, 863. sz.: ad cecham sancti virginis Katherine (1502), 895. sz.: ad fraternitatem sancte Katherine (1504), 1084. sz.: ad contubernium dive Katherine (1513), Cromer György, tehát egy kalmár végrendelkezett; 1088. sz.: ad fraternitatem dive Katherine (1513), Corczolasch Györgyné, azaz megint nem szűcs neje a végrendelkező; 1114. sz. ad fraternitatem ... sancte Catherine (1514), Czimmermann Krisztiana, újból nem szűcsről van szó.

24 Uo. 745. sz. ad fraternitatem pellificum, alias beate Katherine (1496); 1003. sz. ad fraternitatem pellificum (!), alias ad altare s. Katherine (1508); 1042. sz. ad fraternitatem pellificum, alias sancte Kkatherine (!) (1511); 1053. sz. ad altare sancte Kkatherine, (!) quod pellifices tenent. (1511).

25 Uo. 630. sz. (1486); 886. sz. (1503). Ezt egy mészáros hagyta. – A szűcs céh 1451-ben kibocsátott szabályzata (uo. 349. sz.) már említi Szent Katalint.

26 Erre már Házi is utalt (i.m. 301), ő azonban – valószínűleg joggal – náluk is feltételez oltárt, ill. testvérületet. – Nem fordul elő – többek közt – a kassai szűcsök 1307-re keltezett, majd 1448-ban átirát és bővített céhlevelében sem, noha az első oklevél Bruderschaftnak, a második Czeche-nek nevezi. Szádeczky i.m. 2. 5–7., 14–16. (Megjegyezzük, hogy az 1307-es oklevél hamis. Szűcs i.m. 117.) Még más céhedket is említhetnénk.

27 Ezt tartalmazza pl. a 25. jegyzetben idézett eperjesi szűcs céh szabályzata is, amely azt is előírja, hogy német legyen az illető.

28 Házi i.m. 290–293.

29 BEKE ANTAL: *Római emlékek a magyar egyház 15-ik századi történetéből*. Történelmi Tár 1900. 11. 1489. május 26. suppl.

30 Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Bd. 6. Bukarest, 1981. Hrsg. v. Gustav Gündisch. 280–281.

Minden testvérület, valamint minden kereskedő és iparos céh saját választott vezetővel rendelkezett, gyakorolta a testvérület oltára, vagy kápolnája felett a kegyúri jogokat. Mint jogi személy, mind ingó, mind ingatlan javakat elfogadhatott,³¹ gyakran székházzal is rendelkezett, amelyet – vallásos testvérület esetében is – sokszor céhháznak neveztek.³² A testvérület nem egyszer jobbágfalvakhoz is hozzájuthatott, pl. a brassói Krisztus teste confraternitas Zernyest és Tohány falvak földesura volt.³³

A középkori vallásosság ismeretéhez nyilvánvalóan fontos, hogy milyen szenteket, vagy szent titkokat tiszteltek a legjobban, azaz a testvérületek és céhek oltárai ki(k)nek a tiszteletére voltak szentelve, mi volt a patrocíniumuk. Leszámítva négy céholtárt, amelyek több szent nevére voltak felszentelve, valamint néhány olyan testvérületet, vagy céhet, amelyeknél egyelőre nem ismerjük az oltár (vagy kápolna) titulását, mai ismereteim szerint 27 településen 78 testvérületről tudok. Közülük 16 szabad királyi, vagy hasonló jogállású város, 2 püspöki város és 8 mezőváros. 49 egy titulús és 4 több szentes patrocíniumú céholtárra, összesen 53-ra maradt adat 22 településen, közülük 14 szabad királyi, vagy hasonló jogállású, 1 püspöki város, valamint 8 mezőváros.³⁴ Nyilvánvaló, hogy ez minimális szám, a későbbi kutatás ezt bizonyára bővíteni fogja, viszont mégis elég magas ahhoz, hogy belőlük statisztikai következtetéseket vonhassunk le.

Összesítve a testvérületek és a céhek adatait a következő rangsor mutatható ki. Élen áll Szűz Mária, 26 oltárral, de hozzája számítható még egy közös Szűz Mária, Szent Borbála, Szent Erzsébet és Szent Ilona oltár 27.-ként.³⁵ Követi 22 oltárral Krisztus teste, majd 7 Szent Mihály, 6 Szent Borbála (az említett közös oltárral 7), 6 Szent Katalin és 5 Szent Anna. Megjegyezzük, hogy a Szűz Mária tisztelet egy féltucat Mária ünnep között oszlik meg.

31 Házi i.m. 287.

32 Uo. 290., 302. stb.

33 UBzGeschderDeutschSieb. i.m. 6. 262–263.

34 A testvérületek zömét már Pásztor i.m. 23–32. összegyűjtötte. Nem említette: a pécsi „cetus sive confraternitas beate Marie virginis, wlgariter Tharsagchehe”-t, amelynek élén két polgári dékán állt: Iványi Béla: Egy 1526 előtti ismeretlen kéziratot formuláskönyv. in: Történelmi Tár 1904. 504., a már idézett – ugyancsak pécsi – papi Szent Bertalan-testvérület (ld. fenn, 29. sz. jegyzet), valamint a kolozsvári Mária Magdolna testvérületet. Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1546). Bp. 1990. /A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II/17./ 4328. sz. – Szabad királyi, vagy hasonló jogállású városok: Buda, Pest, Pozsony, Sopron, Kassa, Bártfa, Eperjes (azaz Nagyszombat kivételével, ami nyilván csak adathiány következménye, valamennyi tárnoki város), Körmöcbánya, Selmecbánya és Besztercebánya bányavárosok, Lőcse, Kiszseben személynöki városok, Kolozsvár, Nagyszében, Brassó és Beszterce erdélyi városok. Eger és Pécs püspöki városok, Bazin, Budafelhévíz, Igló, Késmárk, Magyaróvár, Szászsebes, Szentgyörgy és Szepesolvasi földesúri és mezővárosok. Céhek által fenntartott oltárokról ld. Pásztor i.m. 42–43.; valamint a pécsi ötvösök Úr színeváltozása oltárára: Beke i.m. 11.; továbbá a podolini vargák Mária-oltárára: Zsigmondkori Oklevéltár 5. Szerk. Mályusz Elemér kéziratát kiegészítve Borsa Iván. Bp. 1997. /Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/27./ 6. sz. – Szabad királyi, vagy hasonló jogállású városok: Buda, Pest, Sopron, Nagyszombat, Kassa, Eperjes tárnoki városok, Selmecbánya, Körmöcbánya bányavárosok, Esztergom és Lőcse személynöki városok, Pécs püspöki város, Csetnek, Debrecen, Igló, Miskolc, Podolin, Rimaszombat, Százkézd és Szentgyörgy mezővárosok. Biztos, hogy jóval több volt, csak nem minden céhszabályzat foglalkozik vele. A pozsonyi péklegények testvérületének 1433-as szabályzata szerint pl. a belépőnek viaszt kell fizetni, azaz volt oltárak. Király János: Pozsony város joga a középkorban. Bp., 1894. 428.

35 Ez a pesti vargacéh 1444-es szabályzatából derül ki. KOVACHICH i.m. 438. 474. sz.

Talán nem lesz érdektelen, ha külön tárgyaljuk a vallásos testvérületek és a céhek által tisztelt oltárokat.

Vallásos testvérületek

Krisztus teste	22
Szűz Mária	18
Szent Katalin	4
Szent Anna	4
Szentháromság	4
Szent Mihály	3
Szent Borbála	3
Szent Sebestyén	3
Szent Miklós	2
Szentkereszt	1
Szentlélek	1
Szent János	1
Szent Lőrinc	1
Mindenszentek	1
12 apostol	1
Szent Péter	1
Szent Pál	1
Szent Mária Magdolna	1
Krisztus kinszenvedése	1
Rózsafüzér	1
Szent Antal	1
Szent Bertalan	1
Szent Erzsébet	1
Szent Lénárd	1
domonkos rendi, talán rózsafüzér	<u>1</u>
Összesen	79

(beleértve a bizonytalan patrocíniumú domonkost)

Érdekvédelmi céhek

Szűz Mária	8
Szent Mihály	4
Szent Borbála	3
Mindenszentek	3
Szent Katalin	2
Szentkereszt	2
Szentlélek	2
Szent Lőrinc	2
Három királyok	2
Szent László	2
Szent Lukács	2
Szent János	1
Keresztelő Szent János	1

Szent Anna	1
Szent Miklós	1
12 apostol	1
Szent Péter és Pál	1
Szent Mária Magdolna	1
Urunk színeváltozása	1
Szent András	1
Szent Eligius	1
Szent Gellért	1
Szent Jakab	1
Szent Lajos	1
Szent Márton	1
Szent Zsófia	1
Tízezer szent vitéz	1
Tizenegyezer szt. szűz	1

Közös oltárok:

Szűz Mária, Szent Borbála, Erzsébet és Ilona	1
Szentkereszt és Szent Sebestyén	1
Szent István, Szent László és Szent Zsigmond királyok	1
Szent István, Szent László és Szent Imre	<u>1</u>

Összesen (beleértve a négy több patrocíniumú oltárt) 53

A 79 testvérületi oltár patrocínium közül 8 háromszor, vagy annál többször fordul elő, ami 61 oltárt, az összes 77,2%-át jelenti, 53 oltárból háromszor, vagy annál többször csak négy fordul elő, ami 18 oltárt, azaz 34%-ot jelent. Ha a négy több szentire felszentelt oltárt is figyelembe vesszük, akkor a háromnál többek száma 22-re, 41,5%-ra növekszik.³⁶ A céholtárok patrocíniumai között tehát jóval nagyobb a szóródás, mint a vallásos testvérületeknél, noha a választott titulusok általában hasonlóan oszlanak meg mindkét csoportnál. Lényeges különbség, hogy az elterjedtebb titulusok közül a céheknél hiányzik a Krisztus Teste és a Szentháromság.

Ha leszámítjuk a domonkos kolostorbeli ismeretlen patrocíniumú oltárt, valamint a négy, több szent tiszteletére emelt céholtárt, a titulusok megoszlása érdekes képet nyújt. Krisztussal, Szentlélekkel és a Szentháromsággal összefüggő oltár a testvérületeknél 29, azaz 37,2%, a céheknél csak 5, azaz 10,2% található. Szűz Mária oltár, ideértve a Rózsafüzért is, a testvérületeknél 19, azaz 24,4%, a céheknél 18, 16,3%. Az apostolok 5-5 oltárral rendelkeztek, ami a testvérületeknél 6,4%, a céheknél 10,2%. Más szentek az előbbieknél 25, azaz 32%-ban, a céheknél 31, azaz 63,3%-ban fordulnak elő. Ez arra utal, hogy az érdekvédelmi feladatokat ellátó céhek nagyobb arányban tisztelték a szenteket a testvérületeknél. Viszont ritkán fordult elő, hogy a céhek saját mester-

36 Szent István, Szent László és Szent Imre: pesti vargák. Uo. 440. 475. sz. – Szent István, Szent László és Szent Zsigmond: pesti csiszárok. Uo. 433. 471. sz. Érdekes, hogy ugyanabban a templomban a két magyar szent királynak két közös oltára volt, csak a harmadik szent különbözött. – Szentkereszt és Szent Sebestyén: százkézdi vargaleányok. PÁSZTOR i.m. 43.

ségük védőszentje oltárát kezelték, bár van Szent Eligius oltár az ötvösöknél,³⁷ vagy Szent Lukács oltár a festőknél.³⁸

A testvérületek és a céhek egymáshoz hasonlóan szabályozták vallásos kötelezettségeiket. Mindkét társulattípus foglalkozott a meghalt tagok közös temetésével, a halott-ról megemlékező misékkal. Mindkét típusnál a tagoknak gyertyákat, ill. viaszt kellett adni az oltárhoz, a körmenetekben pedig égő gyertyákkal vonultak fel. A testvérületek belépési és tagdíjat szedtek, viszonylag alacsony összeget.³⁹ A céheknél a belépést más módon szabályozták: a mesterség kitanulása, a remek elkészítése, mesterasztal (az új mester megvendégeli a céhet) stb.⁴⁰

A tagok rendszeresen összejöttek. Ez a testvérületeknél általában a kántorbőjt-re esett és gyakran vigílián való részvétellel és közös szentmisével volt összekötve. Meg kellett ünnepelni az oltár védőszentje ünnepét, nem egyszer pedig örökmise alapítványt is létesítettek. Pl. a pozsonyi Krisztus teste társulat, amely három káplánt tartott, naponta hajnalban misét mondott az élő és meghalt tagokért, csütörtökön pedig énekes nagymisét Krisztus teste tiszteletére.⁴¹

Hasonlót látunk a céheknél is: a pesti tímárok, akiknek oltára Szent István, Szent László és Szent Imre tiszteletére volt felszentelve, kötelesek voltak mindhárom szent ünnepén kettős gyertyával résztvenni a szentmisén, és obulust fizetni az oltár számára, körmenetekben, temetéseken megjelenni. Amennyiben elmaradtak volna, egy font viaszt kellett bírságként fizetni.⁴²

Voltak különleges testvérületek is. Ilyen volt Sopronban a fraternitas omnium fidelium animarum, allerglaubigen seelenzech, amely a tisztítótűzben szenvedők lelkét akarta misékkal, imádságokkal megkönnyíteni.⁴³ Valószínűleg Budán is működhetett egy ilyen testvérület, ugyanis az egyik házat „domus animarum”-nak nevezték,⁴⁴ amely bizonyára az ő tulajdonukban állt. A „fraternitas exulum”, vagy „ellendczech” nemcsak a száműzötteket és a börtönben lévőket támogatta,⁴⁵ hanem minden nyomorgó idegent, zarándokot stb. Egész Európában el volt ez a karitatív testvérület terjedve.⁴⁶ Az egyik legkésőbb, 1524-ben alapított, és a pápai legátus által jóváhagyott pesti testvérület, a „Collegium charitatis” (szeretet társulás) szinte a tagok számára létrehozott szociális segélyegyletnek volt tekinthető: betegápolót adott, a tagokat saját költségén eltemette, beleértve az elhunyt hazahozatalát pap kíséretével, amennyiben nyolc mérföldes távolságon belül halt meg (ez a Buda – Székesfehérvár távolság), misét mondott érte, valamint szükség esetén kamatmentes kölcsönt nyújtott kézizálogra tagjainak.⁴⁷

37 Kolozsvári ötvösök: PÁSZTOR i.m. 43.

38 Nagyszebeni és brassói festő és rokonszaktmák céhjei. Uo. 43.

39 Ezt a fennmaradt szabályzatok igazolják.

40 SZÜCS i.m. 142–150. A belépés szigorítása inkább 15–16. századi jelenség.

41 ORTVAY TIVADAR: *Pozsony város története*. II/4. 402.

42 KOVACHICH i.m. 437–441.

43 HÁZI i.m. 301–302.

44 „pauperibus utpute in domo animarum in platea Sancti Pauli existenti”. 1504. MODI. 46663. Tehát szegényházat is tartottak fenn. Más városokban is van rá adat.

45 HÁZI i.m. 302–304.

46 HERGEMÖLLER, B.-U.: *Elendenbruderschaften*. in: *Lexikon des Mittelalters* 3. München – Zürich, 1986. 1803.

47 Esztergomi primái levéltár: Archivum ecclesiasticum vetus Nr. 81.

A testvérületek tagjai egymást testvérnek szólították. Be lehetett akár több testvérületbe is lépni, amely módot nyújthatott sokak számára bejutni valamelyiknek a vezetőségébe. A soproni Polcz Kálmán pl. 1502-ben céhmesterével együtt a Szent Borbála-céh (azaz testvérület) „zechbruder”-eként jár el, 1508-ban pedig már az Allerglaubigen seelen céh céhmestere.⁴⁸ Nem tartozott a város legelőkelőbb, leggazdagabb polgárai közé. 1495-ben a 4., külvárosi negyedben lakott, és 1 forint adót fizetett. Ekkor 126-an laktak ebben a negyedben, és közülük 28-as fizettek nála magasabb adót. A legmagasabb adó akkor 6,5 forint volt abban a külvárosban, de a belvárosban a 10 forintnál magasabb sem volt ritka.⁴⁹ 1505-ben már 2 forint az adója, de 110 ott lakó közül még mindig 11-en fizettek többet nála.⁵⁰ Igaz, ebben az évben adószedő volt, ami már bizonyos várospolitikai tekintélyre utal, amit lehet, hogy épp testvérületi szereplésével ért el.

A Poltz-példa azt mutatja, hogy a testvérületek vezetésébe egy átlagpolgár is bejuthatott. Voltak ellenben olyan konfraternitások is, amelyek elsősorban a városi vezetőréteget tömörítették, ami természetesen nem jelenti azt, hogy nem fogadtak el mindenkitől adományt, és ne vettek volna fel – nyilván megfelelő szűrés után –, mást is tagjaik sorába.

Ilyen volt Sopronban a „magna fraternitas”, „gross bruderschaft” (nagy testvérület), amelyet „bürger bruderschaft”-nak (polgár testvérület, ami feltehetően a „polgár” szó szűkebb értelmét, azaz a városi vezetőréteg tagságát⁵¹ jelentette) is nevezték. Ez a Szent György-kápolnában jött létre még a 14. században. az 1490-es években hozott határozatuk szerint a testvérületbe a városi tanács összes tagja, és valamennyi pap, aki a várostól kapja javadalmát, köteles belépni. Ez a leggazdagabb soproni testvérület, noha feladata a többihez hasonlított, nyilván a várospolitikai irányításában is szerepet játszott. Elképzelhető, hogy a kántorbőjtök csütörtökein tartott közgyűléseik inkább politikai jellegűek voltak.⁵²

Az Oltáriszentség iránti nagy tisztelet Európában mindenütt létrehozta a Krisztus teste testvérületeket.⁵³ A hazai – főként német polgárságú – városokban – Sopron kivételével – a Nagy testvérület szerepét nem véletlenül a Krisztus teste „céhek” látták el. Budán a német vezetőréteg leggazdagabb testvérülete volt, két céhmestere 1529-ig, a budai németek kitelepítéséig, a legtekintélyesebb német polgárok közül került ki. Amikor 1436-ban a magyar polgárok Budai György altárnokmester vezetésével megakarták a német uralmat szüntetni a fővárosban, terveik szerint először a Krisztus teste céhet akarták felosztatni, és vagyonát elkobozni. Ez természetesen nem sikerült.⁵⁴

A pozsonyi Krisztus teste céhnek fennmaradtak alapszabályai. Már idéztem a szentmisére vonatkozó előírásokat. Foglalkozik azonban a szabályzat más dolgokkal is. A

48 HÁZI i.m. 297., 302.

49 HÁZI JENŐ: *Sopron szabad királyi város története*. II/5. Sopron, 1938. 44. – A negyedik negyed és a Belváros adózói: uo. 43–47.

50 Uo. 172. Házában lakott még egy lakó is. – A negyedik negyed adózói: uo. 171–172.

51 KUBINYI ANDRÁS: *Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagello-korban*. in: *Levéltári Közlemények* 37. 1966. 238–240.

52 HÁZI i.m. (ld. fenn a 2. sz. jegyzetet) 288–290.

53 WEIGAND–HERGEMÖLLER i.m. 740.

54 KUBINYI ANDRÁS: *Budafelhévíz topográfiája és gazdasági fejlődése*. in: *Tanulmányok Budapest múltjából* 16. [Bp.] (1964). 150–155. (Ld. uo. 151. a (Budai) György deák által vezetett mozgalomra vonatkozó oklevél facsimiléjét.)

társulati tagok ne legyenek egymás ellenségei, és ha valaki ilyen ellentétéről tud, jelentse, hogy kibékítsék őket. Aki nem hajlandó kibékülni, azt egy év múlva zárják ki. Aki nem tetszik a tagoknak, az nem vehető fel közéjük. Azt sem szabad felvenni, akinek a felesége nem járul hozzá a belépéshez. Az engedetlen tagot ki kell zárni. A fennmaradt tagnévsorok bizonyítják, hogy a város legelőkelőbb polgárain kívül a plébános, olykor a pozsonyi prépost, a Pozsony megyei ispán, vagy a várnagy, sőt néha a szomszéd nagybirtokos Szentgyörgyi és Bazini grófok is tagok voltak.⁵⁵

Hasonló szerepet játszott a már említett pesti Collegium charitatis is. Szabályzatát Nagyrévi Pál felszentelt püspök, pesti plébános és Szegedi Pál „atyá” (azaz a testvérület elnöke), három szénior és két dékán nyújtotta be Thomas de Vio (Cajetanus) bíboros legátusnak jóváhagyásra. Az „atyá” többszörös városbíró, a széniorok a városi vezetőréteg tagjai, a dékánok pedig kézműves családból valók voltak. A vezetőség megerősítésének a joga a mindenkori plébánosé. Tanulságosak a következő szabályok: ha egy tagot mások, akik nem tartoznak a testvérülethez, zaklatnának, akkor a többi tagnak védelmére kell sietnie, kivéve, ha a vizsályt a tag maga provokálta. (Természetesen a törvényes, bírói úton történő „zaklatás” nem számít annak.) Talán a leginkább a következő rendelkezés árulkodó. Mivel a testvérület tagjai tartanak attól, hogy zaklatni fogják őket, ezért a legátus felhatalmazza az esztergomi érseket és a váci püspököt, hogy – szükség esetén a világi hatalmat is igénybe véve – egyházi büntetéssel sújtsák ezeket a „rebelliseket”.⁵⁶ Azt hiszem ehhez nem szükséges hosszú kommentár. A városi vezetőréteg (vagy annak egy csoportja ?) létrehozott egy testvérületet, amelyet ellenfelei ellen is fel kívánt használni. A tagokat viszont jelentős szociális juttatásokban részesítette.

Minden arra utal tehát, hogy akár a céhek, a testvérületek egy része is látott el várospolitikai feladatokat. Ez természetes is, hiszen a vallás nagy szerepe következtében a középkorban a politika is nem egyszer vallásos mezben jelentkezett. Hiba volna azonban az alapvető vallásos célt lebecsülni. Kegyes adományokkal az iparos céheket (és ol-táraikat) olyan személyek is elhalmozták, akik nem tartoztak eme mesterség gyakorlói közé,⁵⁷ valamint a polgárok többsége nem csupán egy testvérületet támogatott, és nem csak egybe lépett be. A késő-középkori polgárság vallásos szükségleteit épp ezek a testvérületek, beleértve az érdekvédelmi céheket is, (hiszen ezek is egy céholtár köré tömörült testvérületek voltak) elégítették ki.

Bár a Krisztus teste-társulatok politikai szerepet játszottak, a háttérben mégis az Oltáriszentség iránti tisztelet állott. Tanulságos a következő adat. Eperjesen 45 végrendelkező 94 esetben hagyományozott egy testvérületre, vagy egy céhre. Ez a következő módon oszlik meg. 58 esetben egy testvérület, 36 esetben öt különböző céh kapott adományt. Messze a legtöbb adományt a Krisztus teste-társulat kapott. A 45 végrendelkező közül 39 hagyott valamit erre a testvérületre. Ezt követik a Boldogasszony titulust vise-

55 ORTVAY i.m. II/4. 399–411. – A testvérület várospolitikai szerepére: KOVÁTS FERENC: *A pozsonyi úrosgazdaság a középkor végén*. Pozsony, 1918. 15.

56 Ld. fenn, a 47. sz. jegyzetet. – A testvérület alapszabályát részletesen elemzem: KUBINYI ANDRÁS: *Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig)*. in: Budapest története 2. Főszerk. Gerevich László. Bp. 1979. 151–152.

57 Erre számos példát lehetne hozni, ld. fenn, a 23., 25. jegyzetet.

lő testvérületi és céholtárok, amelyekre 22-en hagytak. Az Oltáriszentség és Szűz Mária örvendett tehát a legnagyobb tiszteletnek.⁵⁸

Nem kell azonban minden esetben, ha egy oklevélben testvérületről (confraternitas) olvasunk szervezett vallásos társulatra gondolnunk. Az egyes szerzetesrendek ugyanis gyakran vették fel jótévedőiket rendjük confraternitasába. Ez lényegében azt jelenti, hogy az illető – többnyire családjával együtt – a rend imáiban, búcsúiban stb. olyan mértékben részesül, mint maga egy rendtag.⁵⁹ Olykor engedélyt kap a rend templomában történő eltemetésére is.⁶⁰ Ide kell számítanunk a római Szentlélek-társulatban belépő nagyszámú magyart is,⁶¹ akik a társulat lelki javaiban részesültek. Ez nem hasonlítható össze a fenn leírt testvérületekkel, ahol a tagok aktívan résztvettek, itt – akár a szerzetesrendek confraternitásaiban – csak passzívan részesültek búcsúkiáltásokban, stb. A szerzetesrendi confraternitasokban elsősorban főurakat, tekintélyes nemesekeket vettek fel.

Középkorvégi városainkban a vallásos társulatok – beleértve a céheket is –, a lakosság jelentős részét tömörítették, ezzel szemben – legalábbis ma – nem tudjuk, hogy mi volt a helyzet a falvakban. Az újkorban ott is működtek testvérületek,⁶² és így nem zárható ki, hogy ez már a középkorra megy vissza, azonban egyáltalán nem igazolható. Vannak ugyan adatok falvainkban céhmesterekre, akik biztosan nem egy érdekvédelmi testületet irányítottak, mégsem köthetjük őket a testvérületekhez. Ők ugyanis építkezésekkel kapcsolatban fordulnak elő, pl. építőanyagot vásárol Csepreg Boldogasszony templomának céhmestere. (A mezővárosban több plébánia volt.)⁶³ Ilyen esetre a városban is akad példa. Ezek a templomi céhmesterek az egyházközséget irányító, és a templom anyagi ügyeivel foglalkozó templomgazdák (vitricus) azonosak.⁶⁴ (Középkori magyar nevük különben egyházi volt.) A „céhmester” kifejezés délnémet területről ered erre a feladatra. Talán mondhatjuk azt, hogy egy templom híveinek közönsége, amely maga választja meg gondnokait, egyben maga is céhnek, bizonyos mértékben testvérületnek számított.

58 IVÁNYI: *Eperjes* i.m. 1–2. alapján.

59 Erre olyan mennyiségű adat maradt fenn, hogy csak egy-két kiragadott példával illusztrálom. Zsigmondkori Oklevéltár i.m. 5. 966. sz. (1415, ágostonrendi), 1051. sz. (1415, pálos). – Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Szerk. Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János. 1. Bp. 1902. 47–48. (1521, ferences), 50. (1521, bencés), 100–101. (1523, ferences), 127–128. (1524, ferences).

60 Ld. pl. az előző jegyzetben idézett 1415-ös adatot.

61 Liber confraternitatis S. Spiritus de Urbe. A római Szentlélek-társulat anyakönyve 1446–1523. Bp. 1889. Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/5. – Utolsó összefoglaló ismeretetés: KUBINYI ANDRÁS: *Magyarok a késő-középkori Rómában*. in: Studia Miskolcinsula 3. (1998) sajtó alatt.

62 A szétszóró irodalomból két példa. Lénárt Andor: A confraternitások, mint szölműves céhek. in: Archivum 4 (1975) 96–102. – BÁLINT SÁNDOR: A Szegedi Nemzet. A szegedi nagytáj népelete. 3. – A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79-2. 365–369.

63 HÁZI i.m. (ld. fenn, 49. sz. jegyzet) II/5. 126. – Uo. Ágfalva, Ruszt és Somfalva „céhmesterei” is vesznek téglát. Ld. még Lakompakra (uo. 155), Balfra (uo. 332., 393), Darázsfalvára (uo. 406), Lózsra (uo. 403.)

64 AMON, KARL: *Stadt und Pfarre*. in: Stadt und Kirche. Hrsg. v. Franz-Heinz Hye. Linz/Donau, 1995. 128–130. /Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas. 13./ – A vitricusok a középkori Magyarországon: KUBINYI ANDRÁS: *Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon*. in: Aetas 1991. 2. 35–38.

LOTZ ANTAL

ÚJONNAN FELTÁRT NÉPRAJZI ADALÉKOK
A CSANÁDI PÜSPÖKSÉG TERÜLETÉRŐL

Már az 1896. évi ezredforduló nagy történelmi összefoglalásai között felfigyeltek a történészek arra, hogy milyen értékeket lehet találni a nép, annak is vallási megnyilvánulásaiban. A gyáripar és urbanizáció akkor kezdte kiírtani a népi szövést, fonást, fazekasságot, gyékességet, házépítést, kapu és kerítés-szerkesztést. A mai értelemben vett és egyetemeken oktatót néprajzi tudomány ugyan még nem létezett, de például Borovszky Samu millenáris sorozata az egyes vármegyék múltjának publikálásakor ráébresztette munkatársait, hogy alaposan járjanak utána a már-már kihalóban lévő népi szokásoknak. Így személyes is, mint Bálint Sándor közvetlen ismerője és Juhász Kálmán tanítványa, amikor átvette utóbbinak kézirati hagyatékát, előbbinek pedig oktatását, függeléknek szántam a Csanádi – immár hivatalos nevén Szeged-Csanádi – Egyházmegye történetéhez a vizsgált tájegység történelmi adalékain kívül annak néprajzi összegyűjtését is. Természetesen azokat, amiket még eddig más szakértő nem gyűjtött.

Előre kell bocsájtanom egy megjegyzést. Az én vizsgálódásaim és okadatgyűjtéseim az 1699-es évvel indultak. Tehát ott, ahol Juhász Kálmán művét félbehagyta, illetve csak egyes későbbi történelmi részeiben folytatta. Gyakorlatilag ez a 18. századot jelenti. Folytattam egyes Juhásztól kihagyott részleteiben a 19. és 20. században is, főképpen helytörténeti vonatkozásokban. Így jutottam olyan képhez, amiben benne vannak a török utáni betelepítések vallási néprajzi szokásai is. De benne vannak a 19. század 40-es éveiben folytatott kincstári birtok-felparcellázások is, amikor a dohány értékének felismerésével ún. „KK” községet létesítettek az egyházmegye területén. A KK rövidítés a falvak pecsétjében, címerében is ott volt, és azt jelentette, hogy „kertész-község”. Az uradalmi falvaktól ennek volt megkülönböztetése. A telepítés szerződéssel történt, amely szerint a falu köteles bizonyos mennyiségű szárított és felfűzött *levelesdohányt* beszolgáltatni. Ez előny volt, nem voltak úgy kitéve magánföldesurak kénye-kedvének, mint a parasztok, az ottani birtokokon. (Így volt a Wodianer-birtokok közül Bánkút.) Hátránya viszont, hogy ha letelt az első öt, vagy esetleg tíz próbaév, akkor hiába építettek szép házakat, vagy gazdálkodtak dohányon kívül másvalamivel is, szélnek eresztették őket. Konkrét levéltári adatokat találtam, hogy néha a fenyegetés a Pécska-központi uradalmi kincstártól már megtette hatását. Érdekes vonás, hogy némely falu siránkozó levelek tömegét küldte a püspökségnek, hogy tekintsék őket végleges telephelynek, küldjenek papot, azt ők minden jóval el fogják látni, építenek megfelelő parókiát és templomot. Ha aztán ott volt a pap, hagyták éhezni, vagy hogy ő maga kínlódjon az épí-

téssel (Kübekháza, Medgyesegyháza).¹ Egy másik érdekesség – amelyre valamivel ritkábban, de leltem példát – harciasan küzd a falu vezetősége, hogy legyen saját plébánosa, megadják az adót, párbért a másik, anyaegyházi falu papjától, amíg az csupán egy olyan külképlánt tart a még függő, bizonytalan jogi helyzetű, kialakulófélben lévő településben. Amint azonban már megvan a teljes függetlenedés, akkor ők küzdenek legjobban, hogy a területükön lévő majorok, tanyaközpontok ne váljanak önállóvá, se tanácsi, se egyházi vonalon ne kapjanak függetlenedést. Eklatáns példa Mezőkovácsháza, amely ma már város és járási központ. A 19. század első harmadában még alakulóban volt – Battonya alá tartozott –, és utána sehogyse akart belenyugodni, hogy Bánhegyes, Kunágota elérte az ezres nagyságot és önállósulni akar.

A 18. század még nem mondható teljesen árnyéktalan, békés évszázadnak a Dél-Alföldön. „A török félhold békében még kísértetiesebb, mint háború idején”² írja egy új kommentátora. Kihasználta a sztambuli udvar egyszer a náluk még soká lakozó Rákóczi-emigránsokat, máskor a Habsburgok akkori orosz-barátságát, ismét más esetekben csak úgy zsákmányolni és hódítgatni bebetörték a hozzájuk legközelebb eső területre. Ez pedig a Csanádi püspökség volt, annak is főleg Bánát-országrésze. Az ilyen betörések mindig az Al-Duna irányából érkeztek. Arra viszont már sohasem futotta a félhold erejéből, hogy a történelmi Magyarországon, azaz a Duna-Száva vonalon felül a területet anektálja is, és az itt 192 évig tartott hódoltságot újra visszaállítsa. A Habsburgok se követték III. Károlytól fogva azt a másfél százados régi rossz szokásukat, hogy a franciák ellen szabadabban hadakozhassanak, nálunk annál áldozatkészebben védték a békét, miközben a török mindent fölperzselt. Sőt, most már minden figyelmük a Balkán felé irányult! Ezzel tudatosan is felújították az Anjouk, sőt némileg az Árpádok külpolitikai hagyományait.

Ilyen körülmények előrebocsájtásával értjük meg, hogy hiába nevezik egyes egyháztörténelmek, főleg a missziók történeti kézikönyvei a legviśszaesőbb, legszegyentelisebb, Európától és a pápától legjobban elhanyagolt kornak a 18. századot – itt hazánkban, és főleg annak déli, elpusztított részein – e század volt a nagy évszázad. A hosszú szolgaság és tespedés után a húsvéti feltámadás időszaka.³

Az alábbiakban 4 áttekintés következik:

1. Mi volt a megtelepült hívek foglalkozása?
2. Életszínvonala.
3. Lelki élete.
4. A mezővárosok ügye – mint speciális alföldi ügy.

1 Szegedi Püspöki Levéltár – a továbbiakban: SzPLEvt. – ennek VII. fondja a Temesvárról 1918 előtről átmenekített, kizárólag csonkamagyar részi parókiák hajdan odaküldött iratanyaga. Ebben Kübek a XV., Medgyes a XXII. állagszámon lévő ladulákban található, míg Mezőkovácsházát én rendeztem és számoztam a XXV., Battonyát a III. szám alá.

2 PÉTER KATALIN: Magyar romlásnak századában. Bp. 1979. 26. old.

3 Az egyháztörténelmek közül leginkább a Bihlmeyer-Tüchle féle, a missziológiai könyvek közül pedig Mulders, Wolkenberg és Schmidlin művei alapján készült Waigand-féle (1954–56 között kiadott) missziológiai jegyzetet vettem figyelembe.

1. FOGLALKOZÁSI ÁGAK

Az újonnan ide települő hívek, de különösen az Ulmban hajóra tett és itt kirakott németek más éghajlathoz voltak szokva. Csakhamar közmondássá lett: Die ersten fanden den Tod, die zweiten die Not, und nur die dritten das Brot.⁴ Nem volt könnyű a hajdani virágzó gabona- és szőlőkultúra visszaállítása ott, ahol mindent elnyeltek a mocsarak. Így természetes, hogy az első foglalkozás a *halászat* lett. Az oktatómesterek a szegedi halászok voltak, kik átérték a törököt. Az ún. „*gyalmos halászat*” innét terjedt el.⁵ A marosi halászok között máig is fogalom az *emelő-halászat*, és az *előre-halászat*. Az első: amikor egyedül halászó, csónakra szerelt keretes hálóval, kiemeli a szerszámot. A háló négy oldala függőleges, feneke vízszintes, tehát ha hal volt fölötte, akkor azok a lefelé öblösödő hálóban maradtak. Ez a munka csak a tapasztalt halász érzésére alapozza a fogást. Más az „*előrehalászás*”! Ekkor több halász kollektíve dolgozik. Egy nehezezzel lehorgonyzott nagyszemű hálót a két parton erősítenek meg. Majd egy távolabbi felső pontról kiindulva egy kisebb, kerítőhálót vonatnak és az előbbi, ún. őrhálóhoz érve, azzal összekötik és hazavontatják.⁶ Ugyancsak a víziérettel kapcsolódott össze a *hajó-vontatás*. Ez folyt gyakrabban az Al-Dunán, a Temesen, a Tiszán, ritkábban a Maroson. Ebben a németek kevésbé voltak jártasak, a magyarok még kevésbé, a szerbek annál inkább. Állítólag a mai német repülőtereken a tornyokban megfigyelő légírányítókat *Lotze*-nak hívják. Ez esetben felújítottak egy régi szót, mert ők is elsajátították a külön betanított lovakkal való *ló-hajcsár* mesterséget. Az ilyenek nem tartoztak a hajósnéphez, mert sose a hajón laktak. A folyó egy-egy meghatározott szakaszán működtek. Cégnevük *Cug* volt. Amelyik hajó éppen arra jött, annak segítettek. Amikor a törökkel barátságosabb volt a viszony, azaz a Duna-deltáig lehetett hajózni, akkor a szegedi magyarok is beletanultak, de az elnevezéseket ők is megtartották. Vezetőjük *Kránc-majster* volt, a vezérlő pedig *preznyák*. A hajóra feltették a könnyen szétszedhető szekereiket, és amikor felérkeztek a megállapodott kikötőig, hamar összerakták, hogy mihamarább visszaérjenek és minél több újabb fuvart kapjanak.⁷

Az ősfoglalkozások közül a török hódoltság alatt is megvolt az *állattenyésztés*. Mivel az iszlám hit szigorúan tiltja a sertéshús fogyasztását, a kondászat látszott a legkifizetőbbnek. A disznót a török és tatár nem hajtotta úgy el, mint a birkát, tehenet és legfőképp a lovat. Egy mai sertéstartó üzlete, vagy házigazdasága attól függ, hogy mennyi a kukoricája. Ámde a tengeri ekkor még nem érkezett meg Amerikából. A disznó leginkább a makkászatból élt meg. Ez meg inkább csak a hegyvidéken volt jó, ahol a török nem irtotta ki az erdőket. Ilyen volt területünkön a Krassó-Szörény hegyvidéke, továbbá a Maros völgye. Érdekes, de részben szomorú is, hogy az eredetileg földművelő tele-

4 Magyarul: az elsők a halált találták, a második nemzedék a szükség nélkülözését, és csak a harmadik a kenyeret. – Lejegyeztem az almáskamarási sváb faluban 50 évet eltöltött Leitmeter József plébános után, 1971.

5 TAKÁTS SÁNDOR: Művelődéstörténeti tanulmányok a 16–17. századból. Bp. 1961.

6 ECSEDI ISTVÁN: Népies halászat a tiszántúli kisvizeken. Debrecen, 1934. – 1994-től állandó kiállítás nyílt a szegedi Móra Ferenc Múzeumban a halászat-foglalkozásról.

7 A *Lotze*-szőről, s az ebből lekopott, e nyomán kialakult vezetéknevről – érthetően – sok adalékot gyűjtöttem. – Szakcikkek: JUHÁSZ ANTAL: A deszki hajóvontatók. In: Móra Ferenc Múzeum évkönyve, Szeged, 1964. – Takáts Sándor cikkeiből: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1900 és 1903-as évfolyamokban.

pülések hogyan alakultak át fokozatosan állattenyésztővé. Ez bizonyos visszalépés a kultúrában a honfoglalás korához. A török adók kibírhatatlanul nagyok, önkényesek és kultúrellenesek voltak. A fő alap az volt, hogy hány fa áll egy portán. Mire fel a lakosság kivágta a fákat, és áttért az állattartásra. A török uralmat átvészoló kevés magyar, több román és szerb telep birkát legeltetett. A hódoltság végére jelent meg az Észak-Alföldről és főleg a „Partium”-ból közismert magyar szürkemarha. És csakis a török kiűzése után a magyar pusztákra annyira jellemző „méneseeknek nyargaló futása”. A ló a harcok idején mindig hiánycikk – és zsákmánycikk volt.⁸ Bálint Sándor állította, hogy misestipendiumot is marhában fizették a kolostornak Szegeden. A marha volt a háromrésztre szabdaltszárú országnak, sőt még az örökösödési háborúk időszakának is, egyetlen innét származó export-cikke. (Hangsúlyozni kell az *innen* szót, mert a Hegyalján volt bor-export is Lengyelország felé!) Szeged városában jövedelmezővé vált ettől fogva a *galambászás* is.⁹

Mint hajdan az emberiség történetében, úgy a török után is utolsó fok gyanánt lépett be a letelepült falusi élet főfoglalkozása: a *földművelés*. A megszállás idején csak búzát vetettek. Az 1700-as években megjelenik a többi gabonaféle is. A néprajzi kézikönyvek fel szoktak sorolni egy csomó, a paraszti élettel járó egzotikus mellékfoglalkozást is. Ezekre itt eme újonnan települt részekben nem bukkantam rá. A bevezetésben említett *dohánykertészkedést* inkább felülről irányították, mint igényből. A *népi szövés*, *fafa-ragás* úgy nem alakult ki, mint a palócoknál, Kalotaszegen vagy a Sárközben.¹⁰ Az adottságoknak megfelelően inkább a *cserépedégetés*, *fazekasság*, majd a *gyékényfonás* kezdődött meg. Hódmezővásárhely egész művészi iskolát alakított ki a *kerámia* terén.¹¹ Szinte napjainkig tartó gúnynév a dohánytermesztő „KK” településeket *gányónak* nevezni. Ez áll a falura, de lakóira is.¹² Pedig a dohány egyfelől jól jövedelmezett, másfelől a községek spanyolpecsételés pecsétjében, címerében is nem egy oklevelükön ott van az átszúrt dohánylevél – azaz maguk a termelők és előljáróik egyáltalában nem szégyelték!

A nagy folyamszabályozások szervezéséig a gabonát *vízimalmok*ban őrölték a Maroson és a még gyorsabb folyású három Körösön. Tájékkunkon inkább a *szélmalomok* alkalmazása volt a jellemzőbb.¹³

A 19. század elejétől már dús búzaföldekké alakultak a száz évvel azelőtt még mocsárvilágú Bánát határai. Ettől fogva vendégmunkásokat szerzödtettek a Felvidékről a nyári szezonmunkákra, főképpen az uradalmakban való aratásra. Az ilyesmiket arató „*bandavezérek*” közvetítették.

8 TAKÁTS: Műv. tanulm., i.m. 24. s köv. old.

9 BÁLINT SÁNDOR: Szeged reneszánsz-kori műveltsége. Bp. 1975. Némileg Takáts is foglalkozik a témával: i.m. 87–95. old.

10 TAKÁTS i.m.

11 IGÁZ-KRESZ MÁRIA: Népi cserépedények szakterminológiája. In: Néprajzi Értesítő, 1965. – Papp László: Ásatások elpusztult Kecskemét-vidéki falvak helyén, uo. 1931. – Holl Imre: Középkori kályhacsempék. In: Budapest Régiségei, 1958. – Domanovszky Sándor: Magyar népi kerámia. Bp. 1968.

12 Lotz Antal: Kiadatlan oklevelek Mednyánszkyháza – Kövegy múltjából. In: Szegedi Móra Ferenc Múzeum évkönyve, 1988/1.

13 Szerző feljegyzése a kiskunfélegyházi Kiskun-Múzeumban felállított szélmalom-kiállítás részlegében.

a) Táplálkozásban

Manapság, sőt az egész 20. században a nincstelenség jelképe volt az, ha egy család sok burgonyát fogyaszt. Vidékünkön ez az Amerikából behozott gumósnövény csak a 18. század végére lett általánossá. Addig a középkorból maradt evési szokások éltek. Sok mézet, halat, vízimadárhúst fogyasztottak. A magyar nők megtanulták a török háziasszonyoktól az aszalást. Ezzel sok gyümölcs és zöldségfélélet tartósítottak télire. Sőt, erre a célra külön kemencéket építettek. Létezett a földesuraknak járó jobbágyi szolgáltatás gyümölcsökből is, még a 16. századtól.¹⁴ Manapság területünk – azon belül is a Csonkamagyarországon megmaradt egyházmegyei terület – világhírét a *hagymának* köszönheti. Makón az a helybeli tradíció, hogy Szirbik nevű református lelkészük – aki több könyv szerzője is – volt a szervezője a hagyma-földeknek. E felfogás szerint ő oktatta ki híveit a termesztés minden csínja-bínjára. Újabb szakkönyvek ezt ugyan vitatják, de az tagadhatatlan, hogy e foglalkozás ősrégi.¹⁵

b) Ruházkodásban

A viselet történetében csakugyan nem vagyok illetékes, megírták ezt már néprajzi szakkönyvek, lexikonok. Borovszky sorozata erre egész részletességgel rátér, főleg Csanád, Temes és Torontál megyéknél. Akkor különösen egzotikus téma volt, hogy még egész közelben, sőt egyazon faluban lakó svábok mennyire másképp ruházkodnak, mint az ott élő rácok. Általában a kunyeráló levelekből tud a levéltáros következtetni. Amikor harangozók, jobbágyok, felesek, sőt kántorok is a püspökséghez fordultak valamely rossz termésű év után. Leírják, hogy maguknak és gyermekeiknek milyen rongyos már a gúnyájuk. A daróból varrt felső és a vászon alsó ruházatot úgy a 19. század közepén kezdte felváltani az életszínvonal emelkedésével a posztó meg a bőr. Egyházi érdekesség az is, hogy akadt plébános, aki a szószéken kifogásolta, hogy ne subákba jöjjenek a templomba télen, mivel a sok birkabőr nagyon nehéz, bűdössé teszi a levegőt.¹⁶

c) Házépítésben

A török időkben akár falusi, akár városi házról van szó, az bizony csak egy egyetlen helyiségből álló kunyhó. Nem is építettek nagyobbat, mert még azután is több adót kellett volna fizetni. Középen egy fölfelé keskenyedő kürtő vitte ki a füstöt, körös-körül pedig döngölt padok szolgáltak asztalnak, székeknek, szekrénynek, sőt még ágyának is. A 17. század végére, s a 18. elejére építhetett a nép olyan házat, ahol már volt szoba. S ezt hívták háznak! Ekkor megjelenik a külön pitvar, középen a füstöskonyhával. A hatásá-

14 Györffy István: Magyar falu, magyar ház. Bp., 1943.

15 Az Eperjessy Kálmán – Árva? szerkesztette Csanádvármegyei Könyvtár (Makó) több füzete is foglalkozott a hagyma történetével. Pl. a 3. számú: MÁRTON GYÖRGY: Az apróhagyma osztályozása és száritása Makón., a 13. számú: ÜÖ: A makói hagyma termesztése., 26. sz.: ERDEI FERENC: A makói parasztság társadalomrajza., 6. sz.: EPERJESSY KÁLMÁN: Szirbik Miklós prédikátor leírása Makóról 1835–36-ban. stb.

16 Kresz Mária rendezésében nyílt suba-bekecs kiállítás, ennek magyarázó jegyzeteiben történt 1979-ben fenti megállapításaim zöme is. (Kiskunfélegyháza, Kiskun Múzeum – ködmön osztály.)

gok jogosan féltek a közel épített házak miatt a tűzvészről, s éppen itt, a Dél-Alföldön ol-
vassuk a legtöbb erőszakos hatósági lebontást. Az ország több más helyén még nap-
jainkig is vannak kürtöskonyhák. Ezeket azonban általában elkülönítik a rendszeren hasz-
nált konyháktól, és disznófüstölésre használják. A 19. század közepétől már egy tanyát se
építettek kémény nélkül, bár ott csak nyáron laktak, és ha több szobájuk volt, akkor
mindegyikben ott volt a padkás kemence. Az udvari, és félig földbeépített putri-istállókat
és kamrákat igen hamar felváltották a hatalmas istállók, ahol elválasztották a lovakat a
tehenektől. Német falvakban az istállóknak több ajtaja is volt. Néha panaszkodnak a plé-
bánosok, hogy egyesek többet törődnek az istállójukkal, mint a saját lakószobájukkal, sőt
a templommal is. Amíg a Felvidéken, Erdélyben a csűrös istállók voltak divatban, addig a
Marosmente, a Bánát-vidék a szénapadlásos istállót kedvelte.¹⁷

Ami az építőanyagot illeti, ott különbséget kell tenni területileg is, korszakilag is. Az
Arad–Világos vonaltól keletre a fa-építkezés dominált. Egyházmegyénk síkföldi részén
előbb a döngölt vert-fal, majd a 18. század végétől a vályogtégla, a 19. század 70-es éveitől
az égetett téglá az alapanyag. Fedőnek a faépítésnél zsindeletet használtak, az alföldieknél
nádat. A templomok építésénél elég nehéz a mai levéltáros gondja, mert nehéz dekódolni
a német mérnökök által rajzolt és számításokkal teli okleveleket. Nemcsak régi mérték-
egységeket használtak, de olyan szakkifejezéseket is, amelyeket egy gótbetűs kézirat ese-
tén csak nagy szótárakkal tudok megérteni. Mindenesetre a templomok építésénél
kezdetől tiltottak minden nád-anyagot, és inkább vártak, amíg a bécsi adminisztráció pa-
rancsából a kincstári erdőkből zsindelet-anyag nem érkezik. Amikor pedig a kincstár el-
kezdte magánföldesuraknak eladogatni az addig magyaroknak tabu bánati földbirtoko-
kat, akkor a magán-kegyurakat is kötelezték effajta törvények. A 19. századnak 20-as
éveitől a szabadságharcig alakított „KK” falvakban nem voltak ősi tradíciók, tehát már
eleve zsindelettel fűdtek, és maguk által házilag formált és pelyvával jól tűzdelt vályogtég-
lából építettek. Más a helyzet a törököt átélő Makón, és talán Temesvárott!¹⁸

d) Bútorzatban

A millezcentennáris kiállításokon lehetet látni többfajta olyan szállítható ládát, ami-
lyet a sátorozó magyarok használtak. Ez tehát a legősibb fix bútor, mert egyidejűleg töl-
ti be a szék, a pad és a szekrény szerepét, sőt talán az asztalt is. A gyáripar kezdetéig
stafirungnak is adták, itt ezen a vidéken is, a tulipános ládákat. A török időkben már
kezdtek az előkelőbbek díszesebb székeket is csináltatni. Alig több, mint száz éves az
első falvakba is kiszállított gyári szekrény és gyári ágy. Terjedelmes, egész családot be-
fogadó nagy ágyakat csináltak, mert ha több ágy is volt, már a falusi bíró is, a plébános
is, kérte az *ágybér* megnövelését – és ez egyöntetű volt a 19. században! Némi fokozó-
dás figyelhető meg az iparosság kialakulásában. Amit régebben egy ügyes parasztem-
ber farag meg, az az 1700-as évek közepén már ácsok és asztalosok dolga, az 1800-as
évek közepén már a háziiparosé és az 1900-as évek elején gyárilag készül el és valame-

17 GYÖRFFY ISTVÁN: A kuntanya. In: Néprajzi Értesítő, 1910. – Tölasi István: A kiskunság népi állattartá-
sa. Bp. 1936. – ECSEDI ISTVÁN: A debreceni népi építkezés. In: Néprajzi Értesítő, 1912. – Csanád-palo-
tai plébániai protokollum szerint Majos Ev. János prédikálta ki az istállót, 1860–75 között.

18 BÁTKY ZSIGMOND: Parasztházak építőanyag szerinti elterjedése hazánkban. „Föld és ember” 1921. –
Major Jenő, Tóth Kálmán – Farkas Tibor cikkei a Magyar Építészetben, 1954.

lyik városi bútorszaküzlet közvetíti.¹⁹ Abban minden itt élő nemzetiségből a magyaroké az elsőség, hogy a bútorokra előbb pokrócot, majd házilag hímzett terítőket tettek.

A *c* és *d* pontokban leírtak – mutatis mutandis – alkalmazhatóak a templomokra is. Az építésről fentebb esett szó, s ez áll a bebútorozásra is. Az első betelepüléseknél a mérnökök kimérték az egyes utcák pontos helyét, a 18. században ez többnyire sakktábla-szerű, négyzetes. (Egyetlen kivétel Charlottenburg – Saroltavár, ahol köralakú!)²⁰ Mindenhol középen hagytak ki helyet a templomnak, a porták pedig *szalagtelkesek*. Általában az első 20 évben olyan vályogkápolna áll, ahol rönkön ülnek a gyerekek hétköznap és a hívek vasárnap, mert egyben egytantermes iskola is. Ha ezt meegfigyeljük 1750 körül, akkor már fatemplom áll, rendes oltárral, padokkal, harmóniummal. A reformkorra érünk odáig, hogy hatalmas torony is álljon, a falazás téglá és van kórus, benne orgonával. A mi egyházmegyénk két híres orgonaépítő céggel is rendelkezett: az Aradon megtelepült *Dangl* és a temesvári *Wegenstein*-cégekkel.²¹

3) Lelki élet

Már Pázmány – és az ő korától beindult sok nagyszombati reform-zsinat – sürgette, hogy legyen „szárazkeresztelő”, amit csak a bába szolgáltat ki. Hanem erre is képezzék ki a licenciátusokat.²² A töröktől a felszabadulás itt még egyáltalán nem jelentette azt is, hogy megszervezett lelki élet legyen. Nem szabadult fel a régi központ, sőt romokban hevert és 1686-tól még 1718-ig török megszállás alatt maradt a Bánát. A királytól kinevezett püspökök haboztak, hogy hol települjenek meg a csonkamagyar területsávkában. Tíz év alatt négy püspök volt kinevezve, igaz, hogy többnyire a legidősebb esztergomi kanonokot nevezték ki, aki csakhamar meghalt – ahol akkor laktak, Nagyszombatban. Ezután jött Nádasdy korszaka, aki Szegeden meg is települt. De onnét kelet felé alig volt település, ahol fogadhatták volna, így bérmlásról éppúgy nem lehetett szó, mint az addigi kettőszáz év alatt. Egyes vándorló és megbízható szerzetesek kaptak erre megbízást. A rendszeres, és a Tridenti Zsinat által előírt *visitatio canonicak*at csak az 1750-ben Temesvárott intronizált Engl püspök kezdte meg. Három közvetlen elődje, Nádasdy (†1730), Falckenstein (†1739) és Stanislavich (†1750) se volt hanyag, próbáltak az újonnan épült telepeken templomokat is szentelni, de a *visitatiok*at inkább az espereseik által végeztették, akik részletes jelentéseket küldtek is be. Az azonban nem derül ki, hogy vajon ők kaptak-e Rómából bérmlási fakultást is?

A legváltozatosabb és legszomorúbb minden vallási kérdésben – a betelepülteknél – a házasság ügye volt. Az első időkben sok aljanép jött, úgy a német, mint a szerb települőkkel. Gyakori a próbaházasság, a válás, és hogy többedik gyermek után jönnek csak esküvőt kérni. Ahogy megkülönböztetnek a német szakértők három hullámot, egy karlista, egy teréziánus és egy jozefinista telepítést, úgy változott a norma is. III. Károly

19 CSILLÉRY KLÁRA: A magyar nép bútorai. Bp. 1972.

20 E sorok írója a templomok történetéről részletes kéziratot nyújtott be a Szeged-Csanádi Püspökségnek, 1986. évben. Ez a Szentkláray Jenőtől 1898. évben megkezdett Csanád egyházmegyei plébániák története folytatása lett volna. Más formában talán remélhető a kiadás, a Csanádi püspökök történetében, főleg a 18. század nagy építői: Falckenstein, Stanislavich, Engl püspökök korszakánál. Ezek már jelenleg sajtó alatt állnak.

21 A Szigeti Kiliántól megkezdett és 6 kötetet elért magyar orgona-történeti sorozat 6. tagja beszél a Tiszántúl és a Bánát orgonáiról. 1973–1980.

22 JUHÁSZ KÁLMÁN: A licenciátusi intézmény Magyarországon. Bp., 1922. 79–81. old.

csak válogatott személyeket küldött, de elintézte, hogy amikor a földkimérés, az épület-fa-osztás van, akkor mások is odatolakszanak, akiket nem kellett a drága hajóúttal oda-szállítani. Mária Terézia kifejezetten úgy fogta fel a Bánátot, mint az angol gyarmatosítók Ausztráliát: fegyvenctelepnek, bűnöző elemeket és hozzáillő nőket razziákkal fogatott össze Bécestől Trierig. II. József viszont megkövetelte, hogy csakis olyan jöhet e vidékre, aki bizonyos vagyonról tud bizonyítványt kiállítani, nem lesz az állam terhére. Nos, a parókiái oklevelek ezt a hullámvázst nyomon követik. Méginkább ellenőrizhető ez a prédikációk témaköréből és tartalmából – ámbár ilyen kevésbé őriztek meg –, amint ezt az egyes átadási-átvételi jegyzőkönyvek is tanúsítják. Azt viszont már az „*oral history*” is megőrizte, hogy a német és szerb családokban jóval nagyobb szigor uralkodott, mint például a köztük lakó magyaroknál. Az anyós-, illetve a házban lakó legidősebb nő hatalmas minden legkisebb ügyre kiterjedt, főleg az anyagiak tekintetében.²³ A két házasulandó személy lelki vonzódása nem sokat nyomott a latban. Így volt ez egészen az I. világháború időszakáig. A szülők egyfelől a rang, másfelől a földgyesítések, pénzügyek alapján keresték és tárgyalták le felerősült gyermekeik frigyét – nem a fiatalokkal, hanem a vejül vagy menyéül kiszemelt hitvestárs szüleivel. Általában az első gyermek születéséig az új házas nőt menyecskének hívták. Eddig az időig lakóhelyük is esetleges volt, hol egyik, hol másik örömszülőnél. A fiatalasszony ruhája, hajviselete még inkább a lányokéhoz, mint az asszonyokéhoz hasonlított. Amint azonban édesanyává lett, kialakult az új családbeli szerepköre. Egy férfi életvitelét se munkahelyi, se családi vonatkozás nem változtatta meg annyira, mint a férjhezmenetel egy nőét. Maga az esküvői szertartás a tridenti forma szigorú megtartásával történt. A licen-ciátusok szerepe ezen a vonalon szorult vissza leghamarább, mert maguk a hívek követelték ki a „papos esküvőt”. Inkább messzi falvakba is kocsikat küldtek papért, kántorért, vagy arra is volt példa, hogy egész lovaskocsi „konvoj”-jal ők mentek át másik faluba esküdni.²⁴

A szakrális vonatkozás a másik nagy „élethatár”-helyzet, a temetés körül is kibontakozott. Sajnos, háborús járvány, éhínség idején nemhogy paphoz, de még licen-ciátushoz is ritkán jutottak. Továbbá a halottal nem lehetett várni, mint egy esküvővel, vagy keresztelővel. Ezért a kisebb helyek halotti anyakönyveiben még az 1880-as években is találkozunk „kántoros” temetéssel. Olyan faluban is, amelynél be volt töltve ugyan a parókiális állás – csak a pap éppen akkor elutazott, vagy betegen feküdt. A tükör letakarása, a sirató ének, a virrasztó, mint mindenütt a magyarhoni parasztságnál, úgy itt is megvolt. Táji jellegzetesség mindmáig, hogy a nem közvetlen rokonokból, hanem ismerősök és szomszédok közül négy férfit kérnek fel halottvivőnek, a háztól a „Szentmihály-lováig”, és négy-hat nőt lobogó-vivőnek. Ez többnyire igen nagy megtiszteltetés, amit nagy sértés visszautasítani. Ám akad pár hely, mint pl. Csanádapáca, ahol meg éppen ez volna sértés: rokonnal, baráttal vitetni, vagy sírt ásatni. A lobogóra vannak fizetett koldusasszonyok, míg a sírt a szerződöttetett sírásók készítik, és ők viszik

23 A Borovszky Samu-féle sorozat „Magyarország vármegyéi és városai” Temes megyénél, a 129–150. oldalakon, míg Torontálnál a 141–168. oldalakon hoz erre adalékokat.

24 Adat a távolságra: Csanádapácáról Elekre mentek esküdni, 1822-től 1959-ig, a távolság légvonalban 29 km. De kb. ennyi volt az út Mezőkovácsházáról Battonyáig is. – Ld. WEICHART G.: Keresztelő, házasság és temetés Magyarországon, 1600–1630. Bp. 1911. – RÓHEIM GÉZA: Magyar néphit és népszokások. Bp. 1925. – BÁLINT SÁNDOR: Alföldi Tud. Int. 1944–45.

a kocsiról a sírig a holtat is. Apátfalva szokása, hogy négy férfi magas, a templominál hosszabb nyelvű gyertyatartókat visz a koporsó két oldalán. Valaha ez a háztól, az utcán át a temetőig történt! Az 1960-as években megjelent szigorúbb halotti szabályok szerint csak a temetőn belül szabad ravatalozni, tehát az ilyen utak lerövidültek, csak a temetőn belüli útvonalon viszik a sírhelyig. (Legújabb találmány, hogy a gyertya rossz időben is égjen, villanyszerelő olyan gyertyatartót készít, hogy több rúd-elem van benne, és azok villanygyertyát égetnek!) Amilyen széleskörű a lakodalmakban a vőfélyek szerepe, annyira hiányzik tájegységünkben annak temetői variációja, a funerátor. Cigányok kivételével nem szokás, hogy a halott mellé, vagy ha már a sírba bocsájtották, utána pénzt, ételt, dohányt tegyenek, vagy kisbaba esetén játékeit, ruháskáit. A néprajzi könyvekben részletezett többi falusi szokás azonban itt is dívik: halotti ruha, búcsúztatás, halotti tor.²⁵

E helyütt meg kell említeni egy témakört, amely ide is illeszthető, bár lehetett volna az előző, élelmezési részhez is írni. Milyen lehetett a régi időkben egy éhínség? Minden-szentek litániájában megmaradt a középkori fohász, hogy járványtól, *éhínségtől*, és háborútól ... ments meg Uram minket. – Most tárgyalt vidékünkön az első ilyen leírást Rogerius jegyezte fel a tatárjáráskor a Camen Miserabilében. Ehhez fogható éhség a feudalizmus végéig több esetben is előjött. A 16. század hadműveletei között is fordult elő, hogy tölgy-makk lisztből sütöttek kenyeret. Az 1718 körüli török beutésekkor újból öröltek makkot, galagonyát, mogyorórügyet is. Nehéz években még 1800-ig is kimutatható, hogy csináltak lepényt sásgyökérből, bengyeléből, egyes nádasban található vad-tökökből. Papok szószékein is adtak tanácsot, hogy ők is hogyan kerülük ki az éhhalált. Éspedig úgy, hogy már idejében belekeverték a lisztbe a tarackot, mohát, szalmát, örölt kukorica-csutkát, sőt még fűrészport is. Plébánosok sürgették még jólét idejében is, hogy termeljenek a nehéz napokra eltehető sütőtököket és krumplit.²⁶

Az itt megünnepelt szentek közül Juhász Kálmán kiemeli Lucia és Mátyás kultuszát. A 19. század folyamán aztán minden templomba került szobra Páduai Szt. Antalnak, a 20. században pedig Lisieuxi Szt. Teréznek. Az 1870-es évek végéig újra meg újra feltört a kolera. A járvány-időszak felfokozta Rókus, vagy Rozália kultuszát. Ezeknek sokfelé legalábbis olajvásznon képe található. A pásztorkodás emléke a sok apró Venedel-szobrocska. Végül az egyházmegyének, de különösen a Bánát-országrésznek páratlan nagy hódolata nyilvánult meg Nepomuki Szt. János iránt. Szobrai nemcsak a templomon belül, hanem hidakon, köztereken, főtereken is láthatóak. Többnyire kőből épült baldachin alatt. Szegényebb helyeken legalább egy-egy templomi zászlón van ábrája.²⁷ A búcsújáró helyek közül az első világháború előtt legnépszerűbb volt Máriaradna.²⁸

25 RADVÁNSZKY BÉLA: Magyar családélet és háztartás a 16. és 17. században. Pest, 1879. – DÖMÖTÖR TEKLA: Magyar népszokások. Bp., 1973. – Az 1979-ben kiadott Magyar Néprajzi Lexikon 2. kötete az 502. oldalon 48 szakkifejezést, mint címszót ír le. – Helyileg: a mindig utazó Balaton János csanádapácai, a Tátrában gyógykezelt Oltványi Pál földéaki, a sok irodalmi művet fordító Szekrényi Lajos magyarbánsági plébánosok időszakában gyakoriak voltak a papnélküli temetések (1870–90.)

26 Az inségekről a földéaki, az apátfalvi, az eleki Historia Domusokban lehet olvasni, és néhány adat főlálható a SzPLEvt-ban is. – Szakiró: RAPAICS RAYMUND: A kenyér és táplálékot szolgáltató növényeink története. Bp., 1934. – Érkövy Adolf: Az 1863. aszályosság története az Alföldön. Pest, 1863. – Györffy Lajos: A nagy inség. Turkeve, 1932. – Gunda Béla: Ethnographica Carpatica. Bp., 1966.

27 Az 1913-as Csanádi sematizmus 21 templomot és 5 kápolnát sorol fel Nepomukiról.

28 Vö. Kiss M. Hortenzia: Tűzpróbára tétetett. 1985. (Kiszombori búcsúokról.)

Azóta a Szeged-Alsóvárosi ferencesek Havas-Boldogasszonya vette át a néha 4–6 napig elnyúló búcsúk szerepét. Mégis a 40-es évek végéig, tehát fél évszázada, találhattunk hivatásos énekes koldusokat. De ettől még minden búcsú-csoport valamelyik vezető-éneklő-asszony irányítása alatt érkezett. Odafelé vittek zászlókat, ott vásároltak „búcsúfiát”, és vagy magában a templomban aludtak, vagy a környéken lesátoroztak, több családi ház ilyenkorra adott a kiürített színekben is alkalmi szállóhelyet. Egészen szegedi specialitás, hogy augusztus 5-ről 6-ra virradó éjszakán a búcsúvezetők elimádkozták az „Ezerúrangyalát”. Az egyes templomok is megtartották a védőszentjük napján a búcsút, csak a 2. világháború után rakták ezeket a legközelebbi vasárnapra. Érdekes, hogy a vendéglátás szempontjából a protestánsok egy az egyben átvették a katolikus búcsú-nap ünneppé nyilvánítását. Az ortodoxok azonban nem, ők mindig másik napot választottak.²⁹ Szent Balázs napján az otthonmaradottak torkát megsimogatták azok, akik a templomban az áldásban részesültek.³⁰

A böjtöt egészen 1914-ig görög módra fogták fel, vagyis hamvazószerdától húsvétig – a vasárnapok kivételével – még tojást, tejet, zsírosat sem ettek. A szerdai böjt pedig még manapság is dívik nagyböjt folyamán. A falukutatók környékünkön is sok kuriózumot föltártak az 1930-as évektől kezdve. De olyan érdekes és hátborzongató különlegességeket ők sem – és én sem, mint levéltáros – találtunk, mint például hazánk várromokkal ékeskedő, töröktől nem hódított részein. Szegeden még az 1710-es években lezajlott pár boszorkány-per. Dombegyháza vidékén pedig tartja magát a hagyomány, hogy ott kell keresni Attila sírját.

4) A MEZŐVÁROSOK LÉTE ÉS PROBLÉMÁJA

Európában él a felfogás, hogy egy település az vagy város, vagy falu, vagy esetleg több családi ház majoros-együttese, mint Svájcban az *Alp* tiroli vidéken az *Alm* fogalom. Az európai, sőt hazuánkon belül is a dunántúli, felvidéki városok jellegével áll szemben a Nagy-Alföldön a „mezőváros”. Például egyházmegyémben Szeged és Makó. E kettő a töröktől való felszabadulás idején lakossága számát tekintve ötvenszerese volt a többi lakosságnak. Amit itt elvben leszögezek, az természetesen elvileg áll a váci, a kalocsai, a debreceni püspökségek mezővárosaira is. Van mai magyar területen mintegy 25–35 mezőváros. E városok, amennyiben a török alatt is léteztek, akkor ki is tágtak. Mindegyik 10–20 középkori falu odafutott lakosságát fogadta be a 16. század végére. A lakosság azonban a török kiverése után se ment már haza, hanem a városból, amelyet a török szultán menlevele védett, még ekkor is innét szervezte meg hajdani lakó, termő-területének hasznosítását. A városi önkormányzat ugyanis meg bírta akadályozni, hogy korábbi feudális állapotok már ne restaurálódjanak. Azaz: földesúri önkény ne lehessen. Így volt ez még Makón is, ahol pedig maga a püspök volt a földesúr. Az „urbárium” az ilyen helyeken inkább jelképesen, mint valóságosan maradt csak meg. A gazdálkodás alapja nem a *jobbágytelek*, hanem immár a *tanya*. A lakosság fele kint is lakott a tanyákon, ahonnet télire – a gazdagabbak, vagy idősebbek – városi házukba bejöttek.

29 BÁLINT SÁNDOR: *Sacra Hungaria*. Bp. 1943. Néprajzi Lexikon, 3. 376.

30 E szokás legtovább Apátfalván élt.

Ha megvizsgáljuk valamelyik ilyen város térképét, mondjuk Szentesét, Hódmezővásárhelyét, Békéscsabát, mit észlelünk? Azt, hogy szerkezete áll egy *city*ből, városias magból, majd ehhez csatlakozó hosszú, *falusias utcákból*, végül egy legkülső, olyan *tanyasias övezetből*, ahol van ugyan út, de mindkét oldalán nem egymással kerítéssel érintkező porták, hanem 3–400 méter távolságban lévő tanyák követik egymást. Kecskemét esetében ez a 40 km-t is elérte, de Szeged határa is kilógott ilyen messzire a városból – két helyen is –, amit a farkas két állkapcsának mondtak, közötté volt a Kiskun területéhez tartozó Dorozsma. Az ilyen *külterületek* a népszámlások alkalmával a város területének, és az emberek létszámát illetően, a város lakóinak számítottak, még akkor is, ha életükben 2–3 esetben többször nem voltak a szóbanforgó anyavárosban. Szegeden ezeket nem annyira a város polgármestere kormányozta, hanem a *széknek* hívott kerületek *zsandár*, azaz *csendőr*-parancsnoka. Szeged környékén hét ilyen szék volt, legtöbbjüket 1950-ben, a tanya-körzetesítés országos kampányában, önálló falvakká alakították és kedvezményes házhelyeket biztosítottak számukra. (Majd a pártállam időszakában már erőszakkal bontatták le a kevésbé ellenőrizhető tanyákat.) A tanyás rendszernek voltak előnyei. Egy eső, hirtelen rossz idő esetén nem kellett visszamenni a messzi szántóföldről, mert ott volt mindjárt a tanya. Azok boldogultak legjobban, akiknek a város csak lakóhelye, a tanya pedig munkahelye volt, olyan értelemben, hogy a fiatalok télen is, az öregek, szülők, nagyszülők, csak nyáron laktak kint a tanyán. De valamelyik családtag – télen is – legalább kétnaponta vagy kiment, vagy – nyáron is – bejött, mert jószágot mindkét helyen tartottak. A városban általában nem számított a porta, udvar nagysága, hanem csak a lakóház terjedelme. *Istálló, góré, szín*, inkább a tanyán volt.³¹ Amilyen sebességgel polgárosodtak a módosabb parasztok, annyira el is szakadtak tanyájuktól, s végső lépés az volt, hogy el is adták azt. Cseréltek valami bérbeadható városi házrészre, vagy maguk és utódaik átálltak az értelmiségi pályára.³² Vallásilag érdekesség, hogy mindegyik történelmi vallás iparkodott egy nagy templomot építeni a város középpontjában, magasra nyúló toronnyal, ahol körbe erkély van a tűzörség számára. Ha katolikus, akkor sok mellékoltárt készítettek bennük, barokk fel fogásban, még akkor is, ha csak egy papjuk volt. De a tanyavilág? Ott úgy a misézőhelyek mivolta, mint az iskolázás helye, módja, sok kívánnivalót hagyott egészen addig, amíg Klebelsberg korszaka el nem jött.

31 ERDEI FERENC: Futóhomok c. leírása részletezte még az 1930-as években.

32 Tóth Ferenc több műve a Makói Múzeumi Füzetek sorozatban.

MÉREY KLÁRA, T.

A VALLÁS ÉS AZ OKTATÁS HELYZETE A DUNÁNTÚLON 1810-12 KÖZÖTT EGY KATONAI JELENTÉS ALAPJÁN

Egy korra mindig jellemző az, hogy miként viszonyul az egyes vallásokhoz s miként látja korának oktatási helyzetét, intézményeit. A reformkor előtti időszakra vonatkozóan értékes forrás áll rendelkezésünkre e téma feldolgozásához. A napoleoni háborúk 19. század eleji keserves tapasztalatai a felső katonai és politikai vezetést is meggyőzték arról, hogy időszerű egy új országos felmérés elkészíttetése. Az I. Ferenc által elrendelt 2. katonai felmérésnek (Franzische Aufnahme) azt a részét, amely a Dunántúl leírását tartalmazta, sikerült Bécsben a Kriegsarchivban megtalálni, s ennek anyagából szeretném kiemelni az oktatásra és a vallások ismertetésére vonatkozó részeket.

Ez az Országleírás titkos volt, lényegében csak katonai célokat szolgált, így mielőtt elemzésébe fognánk, célszerű lenne megismernünk a készítéséért felelős személyt, azt, aki ennek a leírásnak vezetője volt.

A forrás Oberstlieutenant von Foith nevét jelöli meg, mint e „topográfiai leírás” felelősét, vezetőjét.¹ Személyéről nagyon nehéz bármit is kideríteni. A bécsi levéltárban a hadtestparancsnokság hadtápegységet is magába foglaló könyveiben Johann von Foith², mint Generalmajor (a korabeli szótár-fordítás szerint:³ „vezér strázsamester” és tiszteletbeli Feldmarschalként („hadi vezér”) halt meg 1838. augusztus 10-én.

Ezeket az adatokat a katonai névlajstromból másolták át. Eszerint J. v. Foith Csehországban született (Arnestovitzban), s elhunytakor 48 7/12 éves volt. Katolikus és nőtlen. 1786-tól végigment a kötelező katonai fokozatokon: kadét, zászlótartó (Fanricht), alhadnagy a szluini határregimentben (Horvátországhoz tartozott). 1796-ban lett főhadnagy, majd 1799-ben százados. Állomáshelyei között szerepelt: Pádúa, Zára, Pétervárad, élete utolsó szakaszában Budán tartózkodott.

Ha az adatokat átgondoljuk, úgy tűnik, valahol tévedés csúszott be, hiszen ha 1838-ban 48 éves volt, akkor nehezen képzelhető el a 18. század végén elért rendfokozat. Feltételezhető, hogy az adatok átmásolásakor hiba csúszott be. S valóban a Generalstab szolgálattelvéinek leírásakor Carl Johann Foith Győrben született 1769-ben, katolikus és nőtlen volt, az előmenetel adatai az előbb áttekintett katonatiszt adataival egyeznek. Ez esetben azonban az életkora feltűnően magas: 69 év!⁴

1 Wien, Kriegsarchiv, Kartensammlung (továbbiakban: WKK) K VII k.116/3, 241-340. p.

2 WKK, Generale Gb. Ternion 1. Buchstab: F 290-291. p.

3 MARTON, J.: Deutsch-Ungarisch-Lateinisches Lexicon. Wien, 1823. 1. köt. 798, 713. p.

4 WKK, Alfabetische Diensbeschreibung der Generalstaboffiziere, 1810-1815. 22. p.

A *Dienstbuch*, a szolgálati könyv szerint, katolikus és nőtlen volt, művelt ember lehetett, németül, horvátul, olaszul és egy kicsit franciául is beszélt. A magyar és a cseh nyelv ismeretét nem jegyezték fel neve mellett.

Szolgálati beosztásként szerepel, hogy a Magyarországon folyó térképészeti munkálatok végzésekor aligazgató volt, majd Ausztriában ugyanezeket a munkálatokat igazgatóként végezte. Véleményem szerint Foith még ha Győrben született is, nem volt magyar, mert akkor tudnia kellett volna a nyelvet. A beszámoló értékelésénél ezt a körülményt is szem előtt kell tartani.

A forrásra térve, ez a *Landesbeschreibung* több kötetből áll, annak mindössze egy kis füzete foglalkozik a területen levő népességgel közvetlenül, s ennek a füzetnek mindössze az utolsó 5 oldala tartalmazza az oktatás és a vallás ismertetését.⁵

A gazdasági élet különböző ágazatainak áttekintése és az eredmények ismertetése után, kis oldalcímmel tagolva tér át a nevelési intézmények (*Lehr Anstalten*) bemutatására.

Magyarországnak ebben a részében – írja –, az iskolák a különböző vallásfelekezetek szerint tagolódnak. A katolikusok – folytatja tovább – az általános népoktatást, az ún. *normál iskolában* végzik, amelyek két osztályosak:

1. az *általános iskola* (magyar neve később *elemi iskola* lett), amely a falvakban szokásosan egy tanítóval működött.

2. a *felsőbb iskola*, amely a nagyobb városokban és mezővárosokban levő, több tanítós iskola volt. Itt kapta az ifjúság az első oktatást olvasásból, írásból, számtanból és hittanból. Az utóbbiak Győrben, Székesfehérváron, Komáromban, Kőszegen, Sopronban, Veszprémben, Földváron, Kaposváron, Keszthelyen, Szombathelyen, Szekszárdon, Tolnában, Esztergomban és Óbudán vannak – hangzik a szöveg. (Ld. térkép).

3. Vannak még *premier iskolák*, amelyeknek – általában – 5–6 tanítójuk van, amelyekben a szokás szerinti tanításon kívül a jövőendőbeli tanítót képezik ki a normál iskolák számára. Ezeket az iskolákat Budán, Pécsen és Győrben találjuk.

4. A magasabb iskolákban való részvétel előkészítésére van egy *grammatikai iskola* Pápán.

5. *Gimnázium*, ahol a grammatikán kívül poézist (költészettant) és retorikát (szó-noklattan) is oktatnak: Kőszegen, Veszprémben, Kanizsán, Magyaróváron, Tatán, Sopronban, Székesfehérváron, Keszthelyen, Pécsen, Esztergomban és Szombathelyen: az első hatban a szokásos egyházi, az utóbbiakban világi professzorok vannak.

6. *Archiv gimnáziumok* Óbudán és Győrben vannak.⁶

7. A tudósok képzésére van egy *akadémia* Győrben és a *Filozófiai Tudományok Intézete* Szombathelyen.

A győri Akadémia filozófiai és jogi fakultásból áll. (A filozófia szó ekkor végig a bölcséletet jelentette.) A kurzusok mindegyike két éves. A jogi tanulmányokhoz a természet- és népjog, az általános világi és különlegesen az államjog, a hazai magánjog együttesen a közjoggal, továbbá a politikai tudományok a jogi ügyvitellel (amint azt a mérnök írta: „mit dem juristischen Geschäftsstyl!”). A filozófiai tudományokhoz számítják a lo-

5 Ld. 1. sz. jegyzetet i.m. 28–32. p.

6 Az 1. Ratio Educationis a gimnáziumokat 7 osztályosnak tette, a 2. Ratio rendelkezése 8 osztályosnak mondja.

gikát, a metafizikát, a morálfilozófiát,⁷ a tiszta és az alkalmazott matematikát, a hazai történelmet, a fizikát, vagyis a természettant a mezőgazdasággal és a magyar nyelv-studiumokat.

A szombathelyen levő Filozófiai Tudományok Intézetét 1793-ban alapították és logikát, metafizikát, történeti tudományokat, fizikát és mezőgazdaságtudományt oktatnak ott.

Már magasabb tanítási intézmény, így az *egyetem*, Pesten található.

Ennyit írt a katolikus iskolarendszerről. Ezután rátér a „Protestánsok” alcímmel az evangélikus és református iskolák helyzetének ismertetésére a következőképpen:

Ahol protestáns vidék van – írja –, ott rendszerint iskoláik is vannak, melyek falvakban kevés, városokban több tanítóval működnek, akik – általában – hitoktatók felügyelete alatt állnak.

Ezekben és a katolikus iskolákban is nagyon kevés még az olyan tudomány, amelyre a „közép emberi osztálynak” (mitlere Menschenklasse) szüksége lenne: mint amilyen a közgazdaságtan, a technológia, a természetrajz, a földrajz, a geometria stb. Az ifjúságot hosszú éveken át csupán a latin nyelvvel gyötrik. Így, amikor az általános iskolából kilépve az életfentartásukkal kell törődniük, nem mások ők, mint latin Ignoratorok, tudatlanok, akiknek fogalmuk sincs azokról a tudományokról, amelyeknek elsajátítása számukra célszerűbb lett volna, mint egy nyelv, amelyet nem is tudnak tökéletesen megtanulni.

Ez valóban éles kritika az egész magyarországi iskolarendszer ellen, amelynek alapját akkor még azért is képezte a latin nyelv, mert ez volt akkor a „hivatalos nyelv” Magyarországon, ahol nem akarták a német nyelvet elfogadni, hiszen ez az ország és rendjei önállóságát, szabadságát veszélyeztette volna. Ez a nyelv egyébként akkor az értelmiséget nemzetközileg is összekötő nyelv volt.

A jelentés ezt követően folytatja tovább a protestáns iskolák ismertetését.

Magasabb iskoláik két osztályra tagolódnak. A *gimnáziumra* és a *liceumra*. A gimnáziumban az elemi kurzus tárgyai a hittan és a latin nyelv egészen a retorikáig, mellettük néhány történelmi, földrajzi és geometriai és aritmetikai ismeret, a természetrajz és a közgazdaság kerül előadásra.

A másodikban magasabb tudományokat oktatnak és bizonyos mértékben ezek már egyetemi tárgyak, mint a diplomatika, a heraldika, a statisztika, a pedagógia, a jogtudomány, a teológia stb. Ezek közül az egyik első Győrben van, az utolsó pedig Sopronban. E magasabb tárgyakat többnyire egy tanító oktatja, aki amellet rendszerint lelki-gondozó is, így nem lehetséges, hogy az ifjúságot mindenre tökéletesen megtanítsa.

Még jelentéktelenebbek a reformátusok nevelési intézményei – hangzik a jelentés –, ezen a részen nincs sok belőlük, ámde Pápán van egy kollégiumuk.

Sajnos mindezekről továbbit nem közöl, hanem rátér a görögkeletiek iskoláira, amelyekről megjegyzi, hogy Magyarország ezen részében nagyon kevesen élnek, így többnyire csak triviális iskolájuk van ott, ahol pap is van, de ezeket rendszerint normál iskolaszerűen rendezik be, s általában nagyon rosszul ellátottak. Ezek a 18. század végén alapfokú iskolái voltak, az alaptantárgyakat (írás, olvasás, számtan, hittan) oktató triviális iskolák, a normál „minta” iskolák mellett.⁸

7 Moral-Philosophie = erköltsi filozófia, morális filozófia (J. Marton i.m. 2. köt. 201. p.)

8 ZSÁMBÉKI LÁSZLÓ: Magyar művelődéstörténeti kislexikon. Bp. 1986. 395. p.

Ezzel lezárul a nevelési intézmények ismertetése, mely rövid volt, lényegretörő és kritikus szellemű.

Itt meg kell még jegyezni, hogy egy főiskola ismertetése szerepel még ebben a jelentésben, de ez – érdekes módon –, a népesség jellemével foglalkozó részbe ékelődött bele. A főnemesség életvitele kapcsán tesz említést a gróf Festetich György által életrehívott *Georgicon*-ról. Ezt privát-iskolának tekinti, de az ott tanultakat az előbbiekhöz hasonló részletességgel ismerteti.⁹

A népismeretről, néprajzról szóló kötet utolsó szakaszában a területen élők vallásáról van szó. Közli, hogy Magyarországnak ezen a részén a zsidó vallásúakon kívül a népesség a keresztény hitet vallja. Gizella római katolikus hercegnőnek I. Istvánnal kötött házassága óta Magyarországon gyökeret vert a katolikus hit. A 16. században a reformátusok terjeszkedni kezdtek annyira, hogy az idő haladtával a protestánsok különböző fajtái láthatóan gyarapodtak. A nem egyesült görög vallásúak már a római katolikus időkben voltak, s főként délen, a szláv népek körében terjedtek el.

A *római katolikus* egyházhoz tartozik a magyarok és a németek nagyobb része és azok a szláv nemzetek, akik az anyaországban laknak. Ennek az egyháznak a papsága egész Magyarországon 3 érsek és 16 egyházmegyei püspök fennhatósága alatt áll. Ezek:

1. az esztergomi érsek, aki egyben Magyarország primása és a római apostoli Szent-szék legátusa,
2. a kalocsai érsek,
3. az egri érsek.

A Duna jobb partjának egyházmegyéiben levő püspökök: a pécsi, a veszprémi, a győri, a szombathelyi és a székesfehérvári.

Rajtuk kívül vannak még címzetes püspökök, apátok és prépostok több kolostorból, valóságos és címzetes kanonokok, akik mindannyian a főpapsághoz tartoznak. Az alsó papságba sorolják a plébániák és a kolostorok lelkészeit. II. József több férfi kolostort megszüntetett Magyarországon, mégis elegendő mennyiségben vannak – hangzik a jelentés. Közülük a piaristák válnak ki elsősorban, akik a magasabb katolikus intézmények professzorainak felét alkotják. Ezek a szerzetes papok kollégiumban élnek, a Duna jobb partján a következő helységekből: Magyaróvár, Veszprém, Kőszeg, Tata és Kanizsa. – Ugyanezt a nemes és hasznos tevékenységet végzik a bencések és a premonstreiek. Az utóbbiak apátsága Szent Márton, Tihany, Bakony-Bél és Szalavár helységeiben van, míg rezidenciájuk Sopronban, Győrben és Komáromban található.

A *ciszterciek* apátsága Zircen, Szentgotthárdon, Boros Monostoron, Pilis és Pásztó helységeiben van. A két utolsó független Magyarországon. Zirc a sziléziai Heinrichai apátság filiája, Szentgotthárd az osztrák Heiligenkreutz-i kolostorhoz, Boros Monostor (helyesen: Bors Monostor) pedig az ugyancsak osztrák Lilienfeld anyakolostorhoz tartozik.

Mindehhez azt a kiegészítést kell fűznünk, hogy a tihanyi és a zalavári bencés apátságokért osztrák bencések fizették le a hadiváltságot, a zirci stb. cisztercita apátságokat a sziléziai Henrichai ciszterci apátság váltotta magához, valamint a magyar premonstre-i prépostságok is egy időre osztrák premonstre-i kolostorokhoz kerültek.¹⁰

9 E kérdéskört részletesen feldolgoztam: A *Georgicon* és Keszthely az 1810-es években. Kézirat.

10 ERDÉLYI LÁSZLÓ: Magyar történelem, É.n. Athenaeum. 2. köt. 250. p. Itt jegyzem meg, hogy Boros Monostor Vályi András műve szerint: Bors Monostor, Sopron megyében. Földesurai: „Ciszterczita

Az *irgalmas barátok*, akik a szenvedő emberiségért „leginkább égne” – írja szokatlan lelkesedéssel a jelentést tevő –, akik nyomorúságos betegek ápolását vállalják magukra, Pápán, Pécsen és Kismartonban találhatók kolostoraikban, kórházaikban.

A számos *ferences szerzetnek* saját kolostoruk van Esztergomban, Székesfehérváron, Simontornyán, Veszprémben, Pápán, Szent Lászlón, Szent Endrén, Sümegen, Szombathelyen, Németújváron, Kismartonban, Boldogasszonyfán (Moson m.), Pécsen, Siklóson, Szigetváron, Segesden, Nagyatádon, Kanizsán, Csáktornyán és Óbudán,

- *kapucinusok* vannak: Óbudán, Mórán és Tatán;
- *dominikánusok*: Sopronban, Vasváron és Szombathelyen;
- *kármeliták*: Győrben;
- *szerviták*: Fraknóalján (Sopron m.);
- *ágostonrendiek*: Lékán, mely mezőváros volt ekkor Vas megyében (Lockenhaus).

Ez utóbbi egy bécsi kolostor filiája volt.

E szerzetesrendi papokon kívül majdnem minden jelentős helyen található plébánia, rendszerint egy plébánossal és egy káplánnal.

A papság jövedelme nagyon különböző. A magas klérusnak feltűnően nagy a jövedelme, különösen a püspököké az alsópapságéhoz viszonyítva. A zágrábi püspök pl. – hangzik a jelentés –, 8 évvel ezelőtt már évi 112.000 Ft-ot kapott, amely összeg az 1809. évi bécsi béke következtében most már lecsökkent. – A zágrábi kanonokoknak is 15–16 ezer Ft-juk volt akkor, amikor néhány falusi plébánosnak évi 300 forintért kellett ellátniuk a lelkigondozást. Ezért nem csodálható, hogy a papok ezen osztály körében nem találjuk meg azt a képzettséget, „felvilágosodást”, amely egy vallásoktatónál kívánatos lenne. Nekik kellene elterjeszteniük egyházuk körében az erkölcsöt és a jó alapelveket, de nekik többet kell törődniük testi szükségleteikkel, mint a lelki segítő forrásokkal. Mindezeknek fő oka azonban az, hogy a jelenlegi papság már ifjú korában sem kapta meg azt a teljes kiképzést, amely egy olyan tisztelt állás betöltésének jelöltjei megérdemelték volna, akiknek a legnagyobb befolyásuk a nép körében ahhoz, hogy az erényeket és a tudást a legbiztosabban és a legszélesebb körben elterjesszék. Az igaz, hogy néhány püspök, mint pl. Diakovár püspöke egy szeminárium fenntartását intézte el és ő is jövedelme egy részét arra fordította. E szemináriumban kezdő lelkészeket képeznek ki hivatásuk gyakorlására.

De milyen kevés a szeminárium e nagy ország szükségletéhez képest – sóhajt fel a jelentést tevő, szokatlan szubjektivitással –, és hogy erre milyen nagy szükség lenne – teszi hozzá –, az nagyon is világos!

A *szerzetes papság*, mint a *piaristák*, *premonstreiek* és a *bencések*, akik ebben a királyságban a magasabb oktatási intézményekben részint oktatással, részint egyéb tevékenységükkel mintegy a feladatok felét végzik el –, azokhoz az osztályokhoz tartoznak, amelyek a tudás és az ismeretek terjesztésével foglalkoznak.

Más a helyzet a *kolduló barátokkal*, akik közül az irgalmas barátokat ki kell emelni, mert ezek a nyomorúságos szenvedő emberiségért áldozzák fel magukat. A többiek – noha a társadalom egészének terhet jelentenek –, hangzik a jelentés –, mégis annyira kevésbe kerülnek az emberiségnek, az életszükségletük annyira beszűkült, de éppen

szerzetesbeli Atyák”. VÁLYI ANDRÁS: Magyar országnak leírása. 2. köt. Buda, 1799. 632. p. – Térképen ld.: Hóman – Szekfű: Magyar történet. 2. kiad. Bp. 1935. 1. köt. 416. p. utáni térkép.

annyira beszűkültek, korlátozottak ismereteik is, és hasznuk, amelyet a közjó érdekében hajtanak.

Itt cseng vissza a II. József korának eléggé szűklátókörű, haszonelvet emlegető liberalizmusa!

A jelentés – ezt követően – rátér a népesség azon részének ismertetésére, akik *görög katolikus vallásúnak* vallották magukat. Magyarország ezen területén alig találunk ilyen embereket. Nagyon kis számban vannak Horvátországban és Körös megyében (a jelentés ezt Kreutz-nak írta)¹¹ és Varasd m-ben, továbbá a határörvidéken (a generalitásban). Ezek saját püspökük alá tartoznak, kinek székhelye Körös mezővárosban van. Noha ez az egyház megegyezés (tractatio) alapján a római katolikus egyházzal egy hitben egyesült, mégis különbözik attól. Eltér tőle a szigorú böjt tartásával, a papok házasságával, azzal, hogy átadják a meg nem tagadott kelyhet (ezzel utal a két szín alatt történő áldoztatásra), eltér még a katolikus vallástól abban is, hogy az istentisztelet nyelveként megtartották az anyanyelvet és a Juliánusz naptárt használják. Mindezekben azonosak maradtak a régi, nem egyesült (görögkeleti) egyházzal.

A következő bekezdésben a jelntést tevő a *görög nem egyesült egyházzal* ír. Ehhez az egyházhoz tartozik Szlavónia és Szerémség nagyobb része, továbbá a Dráva és a Duna között Baranya, Pest és Fejér megyében vannak még szétszórtan követői. Fejük a karlócai metropolita, aki nem függ egyetlen idegen patriarchától, vagy más papi hatalomtól sem, ugyanakkor az ő hatalma csak szellemi dolgokra terjed ki. Jövedelmét Karlóczától kapja és a dályai földesúrtól, annak Nerodin és Bankrovcei javaiból, másrészt kapnak még a kincstártól magától és olyan Taxából, amelyet a püspökük beiktatásukkor fizetnek és az egyházmegyétől. Alatta áll mind a hét püspök, így Magyarországon, Horvátországban és Szlavóniában is, akik közül egy a Duna innenső oldalán, Budán székel, egy Pakráczon, négy van a Duna túloldalán Magyarországon és egy Illyriában, Plasky-ban.

Az alsó papsághoz tartoznak a protópópák, a pópák, az archidiakonusok, a diakonusok és a kolostorok szerzetesei.

A lelkigondozók, lelkészek és hitsorsosoktól kapott eszközökből élnek részint szabad telkek által, részint a stólapénzből és adományokból, az ún. laknóból, amely holdanként 3 oka, vagy 6 3/4 font gabona volt.¹² (Ez mai mérték szerint: 3 kg és 78 dkg).

E szokásos pópákon kívül Magyarországon Tolna vármegyében van egy szerzetes kolostor, ebben rendszerint 8–12 kalugyer van. Fejük: Igumen, vagy Archimandrit. Az első a püspök, a másodikat a földesúr nevezte ki, és rendszerint a bazilita rendbe tartoznak.¹³

11 A forrás Körös nevét Kreutz-nak írja, akkor használt neve: Krizevocz szabad királyi város Belovár-Körös megyében, 1891-ben is görög katolikus püspök és káptalan székhelye volt. (Pallas Nagy Lexikona. 10. köt. Bp. 1895. 926. p.) – Részletesebben ld. PIRIGYI ISTVÁN: A magyarországi göröghatolikusok története. Nyíregyháza, 1990. 2. köt. 14–19. p.

12 Oka = 1,26 kg, font: 0,56 kg. (BOGDÁN ISTVÁN: Régi magyar mértékek. Bp. 1987. 115–116. p.)

13 Baziliták: Ordo Sancti Basilii Magni (O.S.B.M.) Szent Bazileosz rend. Hazánkban a nem magyar ortodox népek (szlávok, románok) betelepedésével jelent meg, a 14. század végétől. A tartományok élén a 4 évre választott protohigumen, a rend élén a 8 évre választott protarchimandrita állt. (Magyar Nagylexikon, 3. köt. Bp. 1994. 408. p.) Részint ... lásd lenn!

Részint laikus testvérek, részint papok, az utóbbiak végzik az istentiszteletet, az elveket is kiképezik, de emellett a földet is művelniük kell és minden házimunkát el kell végezniük.

Egész oktatásuk legfeljebb a templomi szertartások megtanulásáig tart, s így növekednek fel egy nagyon korlátozott hittantanulással és minden további tudás nélkül a lelkigondozásig. Ezáltal a babona és a hitetlenség éppúgy megtalálható a nagyobb tömegekben, mint a kiművelt osztályban. Ez szokásos következménye a célszerű oktatás hiányának, ahol az átlag férfi tudatában nemzet és egyház, és a nemzeti érzés (nacionalizmus) mélyen belefonódik az egyházi rajongásba. Ebben a tömegben alig található meg a vallásoktatás; ehhez hozzájárul még az is, hogy az alsó papságnak és az iskolatanítóknak a tulajdonképpeni hivatásukra történő kiképzésük elnyerésére nagyon kevés a lehetőségük s csekély jövedelmük miatt a szántóföldi művelés kiterjesztésével kell elérniük [megélhetésüket] és így hivatásukat mellékfoglalkozásként kénytelenek folytatni. – E mondat végére a jelentést író katonatiszt kérdőjelet tett, mintegy fokozni kívánva ezzel azt a felháborodást, melyet a leírt gondolat benne ébresztett.

Ezt követően az *evangélikus-lutheránus* egyház szervezetét ismerteti, amely Magyarországon négy kerületre oszlik. Az első a bányavárosi, a második a Tisza két partján fekvő, a harmadik a Dunán inneni parton fekvő és a negyedik a Duna túlsó partján lévő kerület.

A Duna jobb partján a hitsorsosok minden megyébenben szétszórtnan élnek és magyarnak, németnek és szlávnak kell vallják magukat, akiknek száma 136.000 főre rúg. Legtöbben vannak Vas megyébenben, kevesebben Sopron, Veszprém és Tolna megyében, s a többi megyékben vannak a legkevesebben.

Egyházi alkotmányuk demokratikusnak mondható, mert mindegyik közösség maga választja prédikátorát, s az egyházi alkotmány minden külső és belső rendelkezését az egész közösség határozza el.

Több egyházközösség világi inspektort, felügyelőt választ, a prédikátorok szavazattöbbsége emeli ki közülük egy Seniorot, majd a közösség szavazata emeli ki e Seniorok közül a Szuperintendenst, akit aztán a király erősít meg hivatalában. A szuperintendens vizsgálja meg és szenteli fel a jelölteket, ő felügyeli az egyházi kerületek prédikátorainak életét és tudását. A négy kerületben nincsen általános (General) szuperintendens, s ezért hiányzik náluk az általános egyházkormányzat is.

Az *evangélikus* református egyházhoz majdnem egyes egyedül a magyarok tartoznak a Duna bal partján, többnyire a Tisza partjainál laknak, és meglehetősen magas számot alkotnak, a szlávok és németek száma jelentéktelen. Tolna megyében van két helység, nevezetesen Nagyszékely és Morágy, ahol németül prédikálnak. A Duna jobb partján ugyancsak találunk belőlük szétszórtnan, de csak kis területen. Egyházi szervezetük ugyanaz, mint a lutheránusoké a négy kerületben, s így a papok választását és az egyházi határozatokat is maguk között döntik el. Emellett kitűnnek szigorú fegyelmeükkel és kitartó ragaszkodásukkal elődeik dogmáihoz.

A záró részben a *zsidó vallásról* ír a jelentés készítője. Ez a vallásfelekezet Magyarországon éppen úgy, mint a többi osztrák tartományban, megtűrt, szabad vallásgyakorlatuk van, s zsinagógáik vannak mindegyik vármegyében a közösségek között elosztva. Mégis van néhány város, amelynek privilégiuma, kiváltsága az, hogy ne tűrje meg a zsidókat, vagyis azok visszatartásukat betelepedésüket.

Ezzel végződik a kötet, amelynek végén sem kelet, sem aláírás nincsen. Minthogy a lap közepén szakad meg a szöveg, így az aláírás hiányában is lezárt jelentésnek kell tekintenünk.

E rövid ismertetés keretében nem kívánom ezt a beszámolót „értékelni”. Érdekes „helyzetképnek”, az akkori életről készített *pillanatfelvételnek* gondolom, amely jól egészítheti ki az e korban készült statisztikák és jelentések száraz adatait. Egy idegen *ilyenek* látta az akkoriban fejlődésnek induló területen élő népesség *iskolai és egyházi viszonyait*. Helyes és helytelen kommentárok váltják egymást a szövegben, de meglátásai mindig is jellemzőek a korra, amelynek hatása alól csak a legnagyobbak vonhatták ki magukat, amikor kritika mellett előre is tudtak mutatni észrevételeikkel.

Itt jegyzem meg, hogy a jelentésben lévő helyneveket a korabeli térképek, Vályi műve és a Pallas Nagy Lexikona adatai alapján azonosítottam, a német neveket ezek alapján fordítottam le magyarra. – A mellékelt térkép Görög – Kerekes: Magyar Atlas megye térképei alapján készült. Fonyódi Valéria munkája. – A Függelékben közölt szöveget betűhíven jegyeztem le. A mássalhangzó kettőzést akkoriban szokásosan jelezték a kérdéses mássalhangzó fölötti vonással. Mindamellett a szövegben gyakori a helyesírási hiba, vagy elírás. Ezt esetenként – kirívó helyzetben – a latin „így” (sic) szóval jeleztem is. Bizonyosan elírás pl. a Patagogig a Pedagogik helyett, a geinlich szó bizonyosan a gemeinlich elírása, ami közös, közönséges, „köz” jelentést hozta. Dulten a dulden elírása stb.

FÜGGELÉK

LEHR ANSTALTEN

In diesem Theil Ungarns sind die Schulen nach den verschiedenen Religions Stetten (sic!) abgetheilt.

Die Katholischen haben hier den allgemeinen Volksunterricht die sogenannte (sic!) Normal Schulen, welche sich in zwey Klassen theilen, das ist

1tens die gemeine Schulen, welche auf denen Dörfern gewöhnlich durch einen Lehrer besetzt ist, und

2tens Heuptschulen die in den grössten Stadten und Märkten aus mehreren Lehrern bestehen, wo die Jugend ihren ersten Unterricht im Lesen, Schreiben, Rechnen und die Religion erhalten, letztere sind zu Raab, Stuhlweisenburg, Komorn, Güns, Oedenburg, Vesprim, Földvar, Kaposvar, Keszthely, Steinamanger, Sexard, Dotis, Gran und Alt Ofen.

3tens sind die Premier Schulen die gewöhnlich 5 bis 6 Lehrer haben, in welchem ausser dem gewöhnlichen Unterricht, auch die künftigen Lehrer für die Normal Schulen gebildet werden, diese finden sich hier zu Ofen, Fünfkirchen und Raab.

4tens zur Vorbereitung auf höherer Schulen ist eine Gramatical Schule zu Papa.

5tens Gymnasien wo ausser den Gramatik auch die Poesie und Rhetorik gelehrt wird, sind zu Güns, Veszprim, Kanisa, Ungsch. Altenburg, Dodis, Oedenburg, Stuhlweisenburg, Keszthely, Fünfkirchen, gran und Steinamanger. Die ersten 6 haben gewöhnlich geistliche, und die letzteren weltliche Professoren.

6ten Archiv Gymnasien sind zu Ofen und Raab.

7tens Zur Bildung der gelehrten Stände ist eine Academie zu Raab, und das Institut der Philosophischen Studium zu Steinamanger.

Die Academie zu Raab besteht aus der Philosophischen und Juristischen Facultät, der Cursus dauert von jeder 2 Jahren. Zu der Juristischen Lehre gehört das Natur und Völkerrecht, die allgemeine Welt und besonders Staatengeschichte, Vaterländische Privatrecht, samt dem geinlichen (sic!) Recht. Die politischen Wissenschaften samt dem Juristischen Geschäftsstyl. – Zur Philosophischen Lehre rechnet man die Logik, Metaphysik, Moralphilosophie, reine und angewandte Mathematik Vatterländische (sic!) Geschichte, Physik mit der Landwirtschaft und Ungarisches Sprachstudiums.

Das Institut der Philosophischen Studien zu Steinamanger ist erst im Jahr 1793 errichtet worden, und lehrt die Logik, Metaphysik, Moral Philosophie, reine und angewandte Mathematik, historische Wissenschaften, Physik und Landwirtschaft.

Andere höhere Lehranstalten als die Universität ist zu Pest.

Protestanten

Wo sich eine protestantische Gemeinde findet, sind auch gewöhnlich Schulen, die in den Dörfern mit wenigen, in den Städten mit mehreren Lehrern besetzt sind, die gewöhnlich unter der Aufsicht der Religionslehrer stehen.

Sowohl in diesen als auch in den Katholischen Schulen, ist noch sehr wenig auf solche Wissenschaften, die die mitlere Menschenklasse am notwendigsten hat, als Oeconomie, Technologie, Naturgeschichte, Geographie, Geometrie etc. gedacht werden, sondern die Jugend wird durch so lange Jahre bloß mit der Lateinischen Sprache gefordert, dass wenn sie aus den allgemeinen Schulen zu einer für ihren Lebensunterhalt notwendigen Bestimmung übertreten (sic!), so sind sie nichts als bloße Lateinische Ignoranten, und haben keine Begriffe anderen Wissenschaften, die ihnen viel zweckmässiger wären, als eine einzige Sprache die sie dann noch nicht vollkommen erlernt haben.

Ihre höhere Schulen lassen sich in zwey Klassen abtheilen, als 1tens In Gymnasien, 2tens in Lyzäen

In der ersteren wird der Elementar Cursus der Religion und die Lateinische Sprache bis zur Rhetorik, nebst einigen Historischen, Geographischen, Geometrischen und Arithmetischen Kenntnisse, die Naturgeschichte und Oeconomie vorgetragen.

In den zweyten werden höhere Wissenschaften gelehrt, und gehören einigermaßen schon zur Universität, als die Diplomatie, Heraldik, Statistik, Patogodik (sic!), Rechtswissenschaften, Theologie etc. Wovon eine der ersteren zu Raab, der letzten zu Oedenburg ist. Da aber mehrere dieser höheren Gegenstände oft ein Lehrer bestreiten, dabey gewöhnlich auch Seelsorger ist, so ist es auch nicht möglich, dass die Jugend vollkommen gut darin unterrichtet wird.

Noch geringer sind die Lehranstalten der Reformirten (sic!). In diesem Theile finden sich nicht viele, bloß zu Pápa haben sie ein Collegium.

Griechisch nicht unirt

finden sich in diesem Theil Ungarns sehr wenig, sie haben meistens eine Trivialschule dorf wo sich ein Pfarre befindet, die gewöhnlich normalmässig eingerichtet aber doch sehr schlecht bestellt sind.

Religion

Ausser den Juden bekennen sich in diesem Theil Ungarns alle Völkerschaften zum Gristlichen (sic!) Glauben. Seit den Vermählung der Römisch Katholischen Prinzessin Cisela (sic!) mit Stephan I., hat der katholische Glaube in Ungarn Wurzel gefasst. Im 16ten Jahrhundert haben sich die Reformationen so gut verbreiten angefangen, dass im Lauf der Zeit die verschiedenen Serten der Protestanten anschalich (sic!) zugenomen haben. Die Griechisch nicht unirte (sic!) Religion, bestand schon zur Zeit der römisch Katholischen und hat sich im Süden meistens unter die Slavischen Völker ausgebreitet.

Zur römisch katholischen Kirche bekennet sich der grösste Theil der Ungarischen, der Deutschen und auch jenen der Slaven Nation, so im Mutterlande Wohnen. Der Klerus dieser Kirche steht in ganz Ungarn unter der Jurisdiction dreyer ERzbischöfe und 16 Diözesan Bischöfe, jene sind.

1tens der Erzbischof von Gran, welcher zugleich Primas von Ungarn, und geborene Legat des Apostolischen Stuhls zu Rom ist.

2tens der Erzbischof von Kalocsa.

3tens dto von Erlau.

Bischöfe die am rechten Ufer der Donau ihre Diöces haben, sind jener zu Fünfkirchen, Veszprim, Raab, Steinamanger und Stuhlweisenburg.

Ausser denen sind noch Titular Bischöfe, Aebte (sic!), Pröbste (sic!) von mehreren Kloster, wirkliche und titular Dommherren, welche alle zum höheren Klerus gehören. Zu dem minderen werden die Pfarren und Kloster Geistlichen gerechnet. Obschon Joseph II. viele Mannesklöster in Ungarn aufgehoben hat, so sind denen doch nach eine hinlängliche Menge, worunter sich die Piaristen am vorzüglichsten auszeichnen, da sie so zu sagen die hälfte der Professur (sic!) für die katholischen höheren Lehranstalten geben. Diese Ordensprister finden sich in Collegien am rechten Ufer der Donau zu Ung. Altenburg, Veszprim Güns, Dotis und Kanisa, auch machen auf diese edle und nutzbare Beschäftigung der Benedectiner und Praemonstratensen Orden einen Anspruch, etztere besitzen die Stifte Sz. Marton, Tihany, Bakony-b'el, Szalavár nebst die 3 Residenzen Oedenburg, Raab und Comorn. Szalavar ist ein Filial der Oesterreichischen Stift von Güttweig.

Die Cistercienser haben ihre Stifte zu Zircz, St. Gotthard, Boros-Monostor, Piles (sic!) und Paszto. Letztere zwey sind unabhängig in Ungarn. Das von Zircz ist ein Filial des Stiftes Heinrichau in Schlesien. St. Gotthard gehört nach Ostrich (sic!) zu jenem von Heiligen Kreutz, und das von Boros-Monostor aber nach Oestrich zu Lilienfeld.

Die Barmherzigen Bruder, welche für die leidende Menschheit am entglühsten sind, und sich das Pflege dürftiger Kranke unterziehen, finden sich hier in ihren Klöstern und Spitälern zu Pápa, Fünfkirchen und Eisenstadt.

Die yahlreiche Franziskaner Orden hat seine Kloster zu Gran, Stuhlweisenburg, Simontornia, Veszprim, Papa, St. Ladislaus, St. Andre (sic!), Symegh, Steinamanger, Güssing, Eisenstadt, Frauenkirchen, Fünfkirchen, Siklós, Szigetvár, SEgesvár, Nagy Atád, Kanisa, Csakathurn und Ofen.

Kepuziner sind zu Ofen, Mohr und Dotis.

Dominicaner sind zu Oedenburg, Vasvár und Steinamanger.

Carmeliten zu Raab; Serviten zu Forchtenau; Augustiner zu Lukerhausen, welches aber ein Filial jener zu Wien ist.

Ausser diesen Ordensgeistlichen findet sich auf jedem bedeutenden Ort ein Pfarrer gewöhnlich mit einer Kaplan.

Die Einkünften der Geistlichkeit sind sehr verschieden, der hohe Klerus hat auffallende hohe Proventea, besonders die Bischöfe gegen die niedere Klasse; so soll z.B. der Bischof von Agram schon vor 8 Jahren 112.000 Gulden Jährlich gehabt haben, die zwar jetzt durch den Wiener Frieden von 1809 sehr mögen geschmälzet worden seyn; aber so haben die Agramer Domherren Damahls schon 15–16 0000 ft, wo manche Dorfpfarr mit 300 ft die Seelsorge versehen müssen. Es ist also nicht zu wundern, wenn man unter dieser Klasse Pfarrers, nicht jene Aufklärung antrifft die in einem Lehrer der Religion gesucht wird, welcher Sitten und gute Grundsätze unter seinem Pfarrkinder verbreiten solle, der mehr auf seinen körperlichen Unterhalt, als auf geistige Hilfsquellen sehen muss. Auch mag die Hauptursache darinnen liegen, dass die angehende Geistlichkeit schon in ihrer Jugend in die vollkommenste Ausbildung erhält und man soll doch glauben, dass zur Erziehung der Kandidaten eines so ehrwürdigen Standes, die den meisten Einfluss auf das gemeine Volk hat, und durch den Sitten und Aufklärung am sichersten und schnellsten verbreitet werden kann nicht verabsäumt werden soll. Es ist wahr, dass manche Bischöfe wie z.B. jener von Diakovar wohlthätige Anstalten zur Erhaltung eines Seminariums getroffen und ein Theil seiner Einkünfte hiezu verwendet hat, worinn (sic!) die angehenden Geistlichen zu ihrem künftigen Beruf ausgebildet werden. Aber wie wenig sind wohl Seminarien auf die Anzahl Seelsorger die das grosse Land bedarf, und wie nothwendig sie waren, ist sehr erklärbar.

Von denen Ordensgeistliche sind die Piaristen, praemonstratenser auch Benedictiner, denen die höheren Lehranstalten in diesem Königreich, theils durch ihre Aufklärung, theils durch ihre Thätigkeit mehr als zur Hälfte anvertraut wurden, sie gehören also zu jener Klasse, die sich zum allgemeinen besten mit Verbreitung ihrer Lehren und Kenntnisse beschäftigen. In einem anderen Verhältniss stehen die Bettelmönche, wovon die Barmherzigen Brüder ausgenommen sind, welche sich für die dürftige leidende Menschheit opfern, die übrigen aber bloss zur Last der allgemeinen Gesellschaft gehören, so wenig sie auch den Menschheit, kosten, wird ihre Lebensbedürfnisse einschränken, aber so beschränkt sind ihre Kenntnisse und der Nutzen den sie dem allgemeinen Wohl leisten.

VÖLKER, DIE SICH ZUR GRIECHISCH KATHOLISCHEN RELIGION

bekennen, sind in diesen Theil Ungarns fast keine, eine sehr kleine Anzahl findet sich in Croatien in den Kreuz und Warasdiner Gespanschaft und Generalat, welche unter ihrem eigenen Bischof stehen, der seinen Sitz zu Kreutz hat. Obgleich sich diese Kirche mit den Römisch Katholischen tractatamässig zur Einigkeit des Glaubens unirt hat, so unterscheidet sie sich doch von selber - durch die strenge Fasten, - den Priester Ehe -, durch den denen Leihen nicht entzogenen Kelch -, Durch die Beybehaltung der Muttersprache in ihrem Gottesdienst, und durch den Gebrauch des Julianischen Kalendars, was sie alles noch mit der alten nicht unirten Kirche gemein haben.

Zur dieser Kirche gehören der grösste Theil Slavonien und Sirmien. Dann sind sie zwischen der Drau und Donau auch in Baranyer, Pester und Stuhlweisenbruger Comitatus zerstraut.

Ihr Oberhaupt ist der Metropolit zu Karlowitz, er hängt von keinen fremden Patriarchen oder andere geistlichen Macht ab, dagegen beschränkt sich seine Gewalt bloss auf geistliche Dinge. Seine Einkünfte bezieht er von von Carlowitz, der Herrschaft Dalja, denen Gütern Neradin und Bankovcze, theils von Aerarium selbst, und auch aus denen Taxen, die ihm die Bischöfe bey ihrer Einweihung beyzahlen und aus dem Kirchensprengel selbst. – Unter ihm stehen alle 7 Bischöfe, sowohl in Ungarn, Croatien und Slavonien, von denen ist dieseits der Donau eines zu Ofen und eines zu Pakraz, 4 sind jenseits der Donau in Ungarn und eines ist zu Plasky in Ilyrien.

Zu dem niedren Klerus gehören die Protopopen –, Popen –, Archidiaconen, Diaconen dann die Klostergeistlichen.

Die Seelsorger werden von dem Mitteln der Glaubensgenossen, theils durch freye Aker-Sessionen (sic!), theils durch die Stohla Gebühr und Abgaben der sogenannten Lokno der vom Joch 3 Oka oder 6 3/4 Pfund Frucht betragt erhalten. Eben so wird die Unterhaltung der Kirchen entweder von der Gemeinde selbst, oder aus der Kirchenkasse bestritten.

Ausser diesen gewöhnlichen Popen ist in Ungarn ein Mönch Kloster im Tollner (sic!) Comitatus; ihre Kloster haben gewöhnlich zwischen 8 bis 12 Kalugin, ihr Oberhaupt ist ein Igumen oder ARchimandrit, ersteren wird von dem Bischof, letzteren vom Landesherrn selbst ernannt und gehören gewöhnlich zu dem Basilious Orden; die sind htheils Layer-Brüder, theils Geistliche, letzlere verrichten den Gottesdienst, erstere aber werden dazu ausgebildet, müssen aber daneben das Feld bebauen und alle Handarbeit verrichten. Ihre ganzes Unterricht besteht höchstens in den Kirchen ceremonie und so wachsen sie mit einem sehr beschränkten Religions Unterricht und ohne allen anderen Kenntnissen bis zum Seelsorgen heran, wodurch Aberglauben und Unglauben sowohl bey dem grössten Haufen als gebildeten Klassen die gewöhnlichen Folgen des Mangels an zweckmassigen Unterricht sind, wo die Begriffe der gemeinen Manner zwischen Nation und Kirche und der Nationalismus in den Kirchen-Enthusiasmus so tief verflochten ist, wie kann da die religiöse Aufklärung unter diesem Haufen statt finden, wo noch dazu der mindere Clerus und Schullehrer sich zu ihrem eigentlichen Beruf auszubilden so wenig Gelegenheit haben, und ihre geringen Einkünfte durch den Akerbau extensio hereinbringen und ihren Beruf als ein Nebengewerb behandeln müssen?

Die Evangelisch lutheranische Kirche

theilt sich in Ungarn in 4 Districte ein, das ist

1tens in den Bergstädtischen; 2tens in jenen an beyden Ufern der Theiss; 3tens dieseits der Donau und 4tens jenseits der Donau.

An dem rechten Ufer der Donau sind diese Glaubensgenossen in allen Comitaten zerstreut und bekennen sich hiezu Ungarn, Deutsche und Slaven, denen Zahl sich am 136.000 belaufen soll; am häufigsten sind sie im Eisenburger, minder im Oedenburger, Veszprimer und Tolnaer, am geringsten in den übrigen Comitaten.

Ihre Kirchenverfassung ist so zu sagen democratisch, denn jede Gemeinde wählt sich ihre Prediger und alle Anordnungen der ausseren und inneren Kirchenverfassung werden von der ganzen Gemeinde beschlossen. Mehreren Kirchengemeinden wählen sich einen weltlichen Inspector, und durch den Prediger Mehrheit der Stimmen (sic!) einen Senior aus ihren Mitte, dann wird durch die Gemeinden aus diesen Seniors in dem District ein Superintendent gewählt und vom König bestätigt, dieser prüft und ordinirt die Candidaten, er wacht über die Lehre und das Leben der Prediger in seiner Diöces. Einen General Superintendent haben die 4 Districte nicht, darum fehlt es ihnen auch an einer allgemeinen Kirchen Regierung.

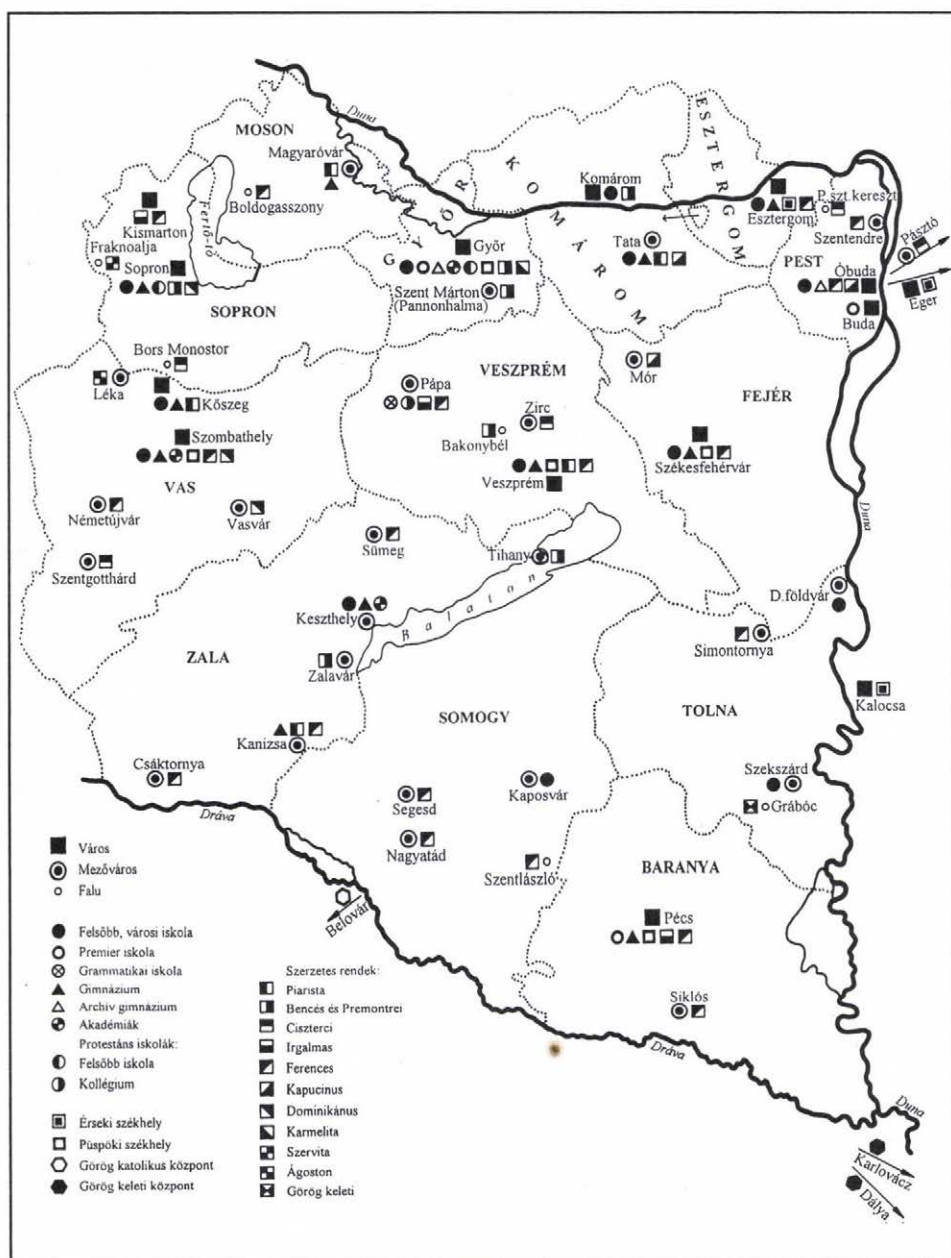
Zu der Evangelisch Reformirten Kirche

bekennen sich fast einzig und allein die Ungarn am lingen Ufer der Donau, meistens an beyden Ufern der Theiss und sollen sehr grosse Anzahl ausmachen, die Zahl der Slaven und Deutsche ist unbedeutend, bloss in Tollnau (sic!) Comitatus sind 2 Orte, nemlich Nagy Szekly (sic!) und Moragy wo deutsch gepredigt wird. Am rechten Ufer der Donau sind sie ebenfals in den Comitaten zerstreut, machen aber den geringsten Theil. Ihr Eintheilung ist die aenliche (sic!) wie jene der Luthrischen (sic!) in die 4 Districte, und so auch in der Wahl der Vorsteher und Kirchenbeschlüsse unter sich. Dagegen zeichnen sie sich durch eine strenge Disciplin und ausdauernde Anhänglichkeit an die Lehrsätze ihren Vorältern aus.

Judische Religion

Diese Religionsparthey wird in Ungarn so wie in den übrigen Oesterreichischen Staaten geduletet (sic!), sie haben freye Religionsübung, und ihre Sinagoge finden sich durch alle Comitaten unter ihre Gemeinde vertheilt, doch haben manche Städte das Privilegium keine Juden zu dulden.

Egyházi székhelyek, iskolák és kolostorok a Dunántúlon, 1810–1812

PUSZTAI GABRIELLA

ELŐZETES MEGFONTOLÁSOK AZ EGYHÁZI ISKOLÁKBA JÁRÓK TÁRSADALMI HÁTTERÉNEK VIZSGÁLATÁHOZ

Az elmúlt években rendkívül értékes tanulmányok és dokumentumközlések jelentek meg az egyházi iskolák államosításáról, amelyek felhívták a figyelmet arra, hogy milyen adósságai vannak a kutatásnak ezen intézmények utóbbi félévszázados történetével kapcsolatban. Néhány ígéretes kezdeményezés jelezte, hogy a társadalomtörténetbe és a helyi politikatörténetbe ágyazott kutatások is megindultak. Nem lehet megkezelni Drahos Péter 1992-es tanulmányát, amely az egyházi iskolák tanulólétszámát, az onnan lemorzsolódók illetve a felsőoktatásba bejutók arányát és ennek a politikai környezethez való viszonyát vizsgálta.¹ Sajnos a téma dolgozatban ígért folytatása máig várat magára. A Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1996. 3-4. számában megjelent munkámban kísérletet tettem egy egyházi iskola anyakönyveinek társadalomtörténeti szempontú elemzésére, valamint az iskola hajdani tanáraival és az öregdiákokkal készített interjúkkal való összevetésére. A debreceni Svetits Katolikus Gimnázium diákjainak társadalmi hovatartozását, s ennek változásait követtem nyomon az 1936 és az 1956 közötti mozgalmas 20 esztendőben.

Érdeklődésem homlokterében ugyanis az áll, hogy a különböző politikai változások közepette át- meg átalakuló társadalmi közegben milyen rétegek és miért fordultak illetve fordulnak az egyházi oktatási intézmények felé, s így azok hogyan tudják megvalósítani sajátos pedagógiai céljait. Az elmúlt évtizedekben jelentős ingadozást mutatott az egyházi iskolák diákjainak száma. Ez azzal is magyarázható, hogy különböző okokból szűkült – bővült azoknak a társadalmi csoportoknak a köre, akik igénybe akarták venni ezeket. A nyolcvanas évek második felétől kezdve a vallás és az egyházi iskolák új társadalmi megítélésének² hatására, majd a politikai változásokat követően megnőtt az oda jelentkezők száma, s valószínű, hogy részben átalakult a gyermekeiket ott taníttató családok társadalmi összetétele, hiszen mindeközben jelentős társadalmi átrétegződés zajlott. A 90-es években az iskolarendszer lassú differenciálódása mellett több új demográfiai, oktatás- és egyházpolitikai tényező teszi bonyolultabbá a helyzetet.

Mostani vizsgálataim – melyeket az OTKA támogatásával végzek – a napjainkban folyó korszakváltásra irányulnak. Tomka Miklós közlései alapján vannak adataink arról, hogy 1993-ban a gyermekes szülők egyharmada (35%-a) az egyházi iskolákat jobbnak tartotta, mint az államit. (57% ugyanolyannak, 8% rosszabbnak.) Főleg a legalacso-

1 DRAHOS PÉTER: Katolikus iskolák az államosítások után. *Educatio*, 1992./1.46-64.

2 Interjú Tomka Miklóssal. *Világ* 1991.(5. 22-24.

nyabb (8 általánost el nem érő), valamint az érettségizett és a felsőfokú végzettségűek vélekedtek így. A lakosság (tulajdonképpen minden társadalmi réteg) kb. fele amellett, hogy sokkal kiterjedtebbnek gondolta az egyházi iskolarendszert, tovább akarta bővíteni ezen intézmények számát.³ Arról viszont nincsenek ismereteink, hogy:

1. Kik alkotják ma az egyház iskolák ún. „piacát”, milyen családok és milyen megfontolásból íratják gyermekeiket ezekbe az intézményekbe.

2. Milyen oktatási és nevelési célokat tűznek ki maguk elé az egyházi iskolafenntartók, intézményvezetők és az iskolák tanárai, s mit kíván nyújtani az egyházi iskolarendszer az ezeket az iskolákat választóknak.

3. Összeilleszthető-e az iskolák pedagógiai ars poeticája társadalmi bázisuk elvárásaival?

Az első kérdés tehát az, hogy: milyen mutatók jellemzik ma az egyházi iskolák iránt érdeklődők körét, milyen az iskolázottságuk, társadalmi – gazdasági hátterük, településtípusonkénti megoszlásuk, mi jellemzi a vallásosságukat, és az intézményes egyházhoz való kötődésüket. A felmérések⁴ szerint a mai magyar társadalom vallási szempontból három nagy csoportra osztható: az egyház tanítása szerint vallásosak; a maguk módján vallásosak; és az kimondottan nem vallásosak. Az egyház tanítása szerint vallásosak többnyire alacsonyabb iskolai végzettségűek, anyagilag és erkölcsileg kevésbé megbecsült foglalkozásúak, kisebbségben vannak a közéletben, nem tudják képviselni saját érdekeiket – mondják a szociológusok –, sőt elszigeteltek egymástól is. Magyarországon nem elterjedtek a nyugaton egyre gyorsabban szaporodó vallásos kisközösségek sem. Az egyháznak a társadalomtól való elzártságát jól illusztrálja az az adat, mely szerint a magukat vallásosnak mondó értelmiségiek alig több, mint egyötöde vallásos az egyház tanítása szerint.

Feltételezésem szerint az egyházi iskolákba jelentkező gyermekek szüleinek nagy része az egyház által „elveszett nemzedéknek” nevezett csoporthoz tartozik, akik nem az egyház tanítása szerint vallásosak. Bár vallásosnak tekintik magukat, csak alkalmanként jelennek meg a templomban, nem tartoznak ahhoz a kisebbséghez, amelynek tagjai az elmúlt rendszerben hitük nyílt megvallása miatt „hosszú időre megváltották a »társadalmi érvényesülésből való kirekesztettség« jogát”⁵. Véleményem szerint a maguk módján vallásosoknak van egy olyan része, akik határozott döntéssel szánják gyermekeiket az egyházi iskolákba azért, mert kimondottan az ő életükből kimaradt vallásosságot szeretnék gyermekeikbe – sokszor pótlólag – beplántálni. Kérdés, hogy ennek hátterében vallásos szükséglet vagy egy szilárd normarendszer iránti igény rejtőzik-e.

Az is valószínűnek tartom, hogy a növekvő egyházi iskolarendszeren belül felerősödően van – a csírájában már korábban is meglévő – differenciálódás, s az egyes intézményekhez más-más társadalmi, gazdasági, kulturális mutatókkal leírható populáció rendelődik. Feltehetőleg jelentős különbség mutatható majd ki iskolázottság, az anyagi javakkal való ellátottság, sőt közéletben való részvétel tekintetében az egyes intézmények társadalmi háttere között.

Az előbbi feltevések helyességét kérdőíves vizsgálattal tervezem ellenőrizni. Az egyházi oktatási intézmények (elemi iskolák, gimnáziumok, szakiskolák, főiskolák, egyete-

3 TOMKA MIKLÓS: Magyar Tudomány 1996. 11.

4 RÉVAY EDIT: Vigilia 1996. 5.

5 u.o.

mek, felsőoktatási kollégiumok) diákjainak három korosztályát: a 13-14, a 17-18 és a 20-22 éveseket szeretném megkérdezni. Összeállítottam a háromlépcsős kérdőív 17-18 éveseknek szóló változatát, melyben különböző kérdésblokkok vonatkoznak az egyes családok társadalmi-gazdasági státusára; kultúr- és anyagi javakkal, kommunikációs eszközökkel való ellátottságára, családmmodelljeire; sikerelképzeléseire és közéleti szerepvállalásról alkotott modelljeire; valamint vallásosságára, egyházhoz való kötődésére, és természetesen arra, ami ezekbe az iskolákba kerülésüket motiválta. Emellett életkoruknak megfelelően rá kell kérdezni iskolájukkal kapcsolatos elvárásaikra és azok megvalósulásaira is.

A megkérdezetteket iskolatípusonkénti, az iskola regionális helyzete és fenntartói alapján rétegzett mintavétellel fogom kiválasztani. Az egyházi felsőoktatási intézmények hallgatóival az irányban is tájékozódni kívánok, hogy hogyan látják egyházuk iskoláügyét, véleményük szerint milyen szerepet töltenek be ezek az intézmények pályájuk alakulásában.

2. Fel kell térképezni, hogy milyen oktatási és nevelési célokat tűznek ki maguk elé az egyházi iskolafenntartók, intézményvezetők és az iskolák tanárai, s így körvonalazható, hogy mit kíván nyújtani az egyházi iskolarendszer az ezeket az iskolákat választóknak.

Hipotézisem szerint ezen iskolák pedagógiai ars poeticája nem mindig annak tudatában körvonalazódik, hogy diákjainak családjában nem vált a mindennapok szerves részévé a vallás, és értékeiket, döntéseiket nem ez határozza meg. A szülők sem készülnek fel arra a törvényszerű konfliktusra, amely az otthoni és az iskolai érték- és normarendszer összeütközésekor várható.

Emellett a vallásszociológusok szerint a mai egyház nagy kihívása a nemzedékváltás, tehát az, hogy az új generáció fiataljai vallásosság szempontjából a társadalom melyik csoportjába fognak tartozni. Az iskolai nevelés szemszögéből ugyanezt a kérdést én a következőképpen fogalmazhatom meg: mennyire hatékony és tartós az egyházi iskola által közvetített érték- és normarendszer, azaz az innen kikerülő képesek-e arra, hogy megfelelően jelenítsék meg az egyházat a társadalomban.

A vizsgálat e részével legfőképpen arra keresem a választ, hogy az itt tanító tanárok miben látják az egyházi iskolák elsődleges célját, ebből következően milyen magatartási normákat, szerepeltvárásokat tartanak magukra nézve kötelezőnek, s milyen mértékben képesek ezeknek megfelelni. A pedagógusok véleményének és viselkedésének megismerése azért rendkívül fontos, hogy lássuk azt, hogy a célok és értékek az iskolában kialakult magatartásmintákban milyen formában realizálódnak. A kérdést a hipotézisben megfogalmazottak mellett különösen aktuálissá teszi az egyházi iskolarendszer kiépülése, a régi iskolák bővülése és az ún. átvett tantestülettel működő új vagy újraalakult iskolák születése, amelynek következtében megnövekedett az egyház alkalmazásában lévő pedagógusok létszáma, heterogénabbá vált összetétele.⁶ A már elkészült kérdőív arra is rákérdez például, hogy átvett tanári karok esetén a pedagógusok érzékelnek-e megnövekedett terheket. e vizsgálatnál figyelembe kell venni, hogy befolyásolhatják a válaszadást a kérdőív témáján kívül eső szempontok, melyek zavarhatják

6 Az 1992-es gyulai tudományos tanácskozás anyaga. Kutatás közben. 185. füzet. Oktatáskutató Intézet é. n. és Tomka Miklós Vallás és iskola. Educatio, 1992/1. 13-26.; uő. Dabas-Sári tanulsága. In: Csak katolikusoknak. Bp., 1995. 191-203.

a vizsgálat érvényességét, így kérdőívet két változatban készítettem el. Az önkitöltős változatot tisztán zárt kérdésekből állítottam össze, ez lehetőséget ad gyors, anonim kitöltésre, a másik változatban a zárt kérdések után lehetőség lesz az önállóan megfogalmazott válasz részletes kifejtésére.

A tanároknak szóló kérdőívet úgy állítottam össze, hogy megragadható legyen az ún. világnézetiileg semleges iskolák pedagógiájától való különbözőség. A következő dimenziókat határoztam meg: oktatás és „rejtett tanterv”; az iskola szellemisége, légköre; a személyiségformálás mikéntje; hitbeli nevelés; fegyelmezés, ellenőrzés és az önállóságra nevelés módja; a tanári magatartás; a családhoz való viszonyulás; identitás és tolerancia; felkészítés a „kinti” életre.

A közelmúltban folyt le a középiskolás korcsoport kérdőívének próbakérdése a debreceni Svetits Katolikus Gimnázium 52 tanulóival. A katolikus iskolarendszer már említett belső differenciálódása miatt a kapott adatokat nem tekintem általános érvényűnek, de modellezhetik azokat a bentlakásos intézményeket, amelyek vonzáskörzete a hagyományosan elmaradottabb s a rendszerváltásból is viszonylag keveset profitáló keleti régió. Mindamellet megfontolandó, hogy ez az iskola 2 tanév megszakítással folyamatosan működő rendi intézmény, tehát nagy tradíciókkal és praxissal rendelkezik, valamint leányiskola, s így speciálisabbak a családok elvárásai, a tanulók életstratégiái.

A vizsgálat eredményei a kérdőív ilyenkor szokásos korrekcióján túl a következőkben foglalhatók össze. A megkérdezett diákok döntően falusi, kisvárosi családok gyermekei. Az 52 tanuló közül 4 külföldi (jugoszláv, román, ukrán) állampolgár, határon túli magyarok, ami szintén sajátos regionális feladatkörre utal.

Az apák és az anyák kétharmada érettségizett és a férfiak egyötöde a nők majd 30%-a diplomát szerzett. A legtöbb családban a házasság végzettsége megegyezik, eltérés esetén a feleség végzettsége magasabb. Az apák többsége három foglalkozási kategória között oszlik meg szinte egyenlően: beosztott értelmiségi, kisvállalkozó és szakmunkás. a felső szintű vezető éppoly kevés, mint a munkanélküli, s az elmúlt évtizedekben a nagytömegű paraszti bázis eltűnt. Az anyák közül a legtöbben beosztott értelmiségiek és egyéb beosztott szellemiek. Különösen az anyák között találkozunk nagy számban háztartásban dolgozó, rokkant- vagy öregségi nyugdíjas inaktívokkal, a munkanélküli státusú itt is kevés. Az átlagos gyerekszám 2,3.

Közép és alsó-középosztályi családok ezek. Majdnem 90%-uk lakik saját lakásban, 80%-uknak van egy, általában régebbi autója. Meglepő, hogy több, mint egyharmaduknak van számítógépe, amit leszámítva, hogy szülői munkaeszköz és státusszimbólum egyben, mégis felfoghatunk úgy is, mint a gyerekek mobilizációjáért hozott áldozatot. Persze érdemes lenne tudni, hogy mire használják. A legtöbb család lakáson kívül ingatlanval vagy nagy értékű ingósággal nem rendelkezik, bár a jobb és újabb gépkocsikból, a háztartás felszereltségéből, a lakásnagyságból egy kb. 10%-nyi módosabb rétegre is következtethetünk.

Annak ellenére, hogy a szülőknek csak a negyede diplomás, a gyermekek 80%-a egyetemre, főiskolára készül. a megkérdezett tanulók egy kivételével határozott pályorientációval rendelkeznek, ketten jelölnek meg üzleti, ketten művészi pályát célként (nem pontosítva, hogy ez milyen továbbtanulást jelent), a tanári és a jogi pálya a legnépszerűbb, tehát a hagyományosabb értelmiségi pályákat részesítik előnyben, közzgazdász csupán kettő szeretne lenni.

A gyerekek véleménye szerint 15%-uk szüleinek vannak olyan kapcsolatai, amelyek révén jelentős anyagi vagy más előnyökhöz juthat a család. A közéletben általában nem vesznek részt, kivéve két polgármester édesapát.

Az iskolaválasztás motivációit keresve azt látjuk, hogy legtöbbjük családjából még senki nem járt egyházi iskolába, s csak jó hírért hallotta, s mind a továbbtanulásra való felkészítés, mind az emberi értékek (szeretet, jó közösség,) tekintetében igen sokat várt az iskolától. Egy másik típus az, akinek a nagyszülei és a testvérei is egyházi iskolába jártak, járnak. Az ilyen intézménybe járt szülők száma nem éri el a 10%-ot, mégis arra a kérdésre, hogy Mi volt a döntő érv az iskolaválasztásban szüleid számára? többször kaptam vallásos neveléssel összefüggő választ. Leggyakrabban a biztonság, az erkölcsi nevelés a döntő szempont. Csak két esetben, de előfordul az is, hogy a szülők, nevezetesen az édesapa ellenezte a gyerek iskolaválasztását.

A család vallásosságának, vallásgyakorlatának vizsgálatakor kitént, hogy az anyákat vallásosabbnak ítélik meg gyerekeik, mint az apákat. Ez megfelel az általános tendenciáknak. Az anyák 50%-a vallásos az egyház tanítása szerint, további 45% a maga módján. Feltűnő azonban, hogy majdnem felük nem áldozik, s 10%-uk nem imádkozik a gyerekek nyilatkozatai szerint. Az apák több, mint 40%-a vallásos az egyház tanítása szerint, s 30%-uk áldozik, 45%-uk pedig nem, noha volt első áldozó. Kevesebb, mint 40%-ukat a maga módján vallásos kategóriába sorol gyermekük. A szülők 40%-ának jó részt vallásos emberekből áll a baráti köre, de mégsem járnak össze velük vallásos célból.

A szülők vallásossága ezek szerint meglehetősen heterogén, a templomba járók, áldozók, imádkozók alacsonyabb számából arra lehet következtetni, hogy kevesebb a ténylegesen az egyház tanítása szerint vallásos családi háttér. gyermekeiket mégis 6 és 12 éves koruk között kivétel nélkül elkezdték hittanra járatni. A gyerekek jelenlegi vallásgyakorlatából, vallásos baráti köréből elmélyültebb vallási életre következtethetünk; a kérdés az, hogy ezt mennyiben az egyházi iskola közege determinálja, illetve a vallászociológusok által leírt életkori U-görbe fellendülő szakaszának sajátossága, és mennyire határozza meg majd a későbbi életüket abban a világban, amelyben az informális nevelés jóval hatékonyabb a formálisnál. Azt, hogy erre a kihívásra milyen választ tudnak adni az egyházi iskolák, majd 20 év múlva tudjuk felmérni. valószínű viszont, hogy az egyházi oktatási intézményt választó családokról az országos vizsgálat is hasonló képet fog eredményezni, s nyilvánvalóvá válik, hogy ezeket az iskolákat nem az egyház tanítása szerint vallásosak szűkebb rétege igényli, hanem az ún. maguk módján vallásosak nagy táborának egy része.

SAS PÉTER

BÍRÓ VENCEL, A PIARISTA RENDFŐNÖK ÉS TÖRTÉNETÍRÓ

Balanyi György „A magyar piarista rendtartomány története” című kiadványban áttekintette a piaristák iskolán kívüli tevékenységét. Az utolsó háromnegyed századot – az 1848 és 1918 közötti időszakot – vizsgálva megemlékezett azokról a kiemelkedő gondolkodókról, tudósokról, teológusokról, egyházzervezőkről, akik a társadalmi, közéleti, tudományos és irodalmi téren maradandót alkottak, olyan értékeket létrehozva, amelyeket egyaránt számoltart a magyar és az egyetemes művelődéstörténet. Trautwein János az Oltáregyesület megalapítója, Szabóky Adolf a „magyar Kolping”, Lévay Imre, a kolozsvári és a budapesti Kalazantinum létrehozója, a Budapesti Katolikus Kör megalapítója, Tóth János, Szeged jötevője, a „tanyai iskolák ültetője”, Sík Sándor, az „újkori piaristaság Dugonics Andrása”, valamint Reisisnger János, Somhegyei Ferenc, Horváth Cirill, Szepesi Imre, Suták József, Czirbusz Géza, Schütz Antal a budapesti, Vajda Gyula a kolozsvári, Kornis Gyula pedig a pozsonyi egyetem tanára. Hám Antal a kolozsvári Kalazantinum kiváló teológusa, Matusik János iskolaszervező és tanár, Csaplár Benedek filológus, rendtörténet író, Prónai Antal, Perényi József irodalomtörténész, Erdélyi Károly, a skandináv irodalom alapos ismerője, Vass József művelődéstörténész és Takáts Sándor, a legkiválóbb és legtermékenyebb történetíró mellett felhívta a figyelmet a történetírás két biztató reménységére is. Miskolczy Istvánra – aki a későbbiekben a középkor története, a magyar és a nápolyi kapcsolatok szaktudósa lett –, valamint Bíró Vencelre, mint az erdélyi fejedelemség múltjának legértékesebb kutatójára.

Hogyan lett a kisiparos családban született kisfiúból a piarista rend főnöke és történetírója?

Bíró Vencel 1885. augusztus 9-én született a Komárom megyei Vértessomlón. Elemi iskoláit Tatán végezte el. Középiskolai tanulmányait az 1896/97. tanévben, a piaristák tatai kisgimnáziumában kezdte el, ahol 1900. augusztus 27-én belépett a rendbe. A noviciátusi esztendőt Vácon töltötte, előkészülve az iskolai magánvizsgákra is. A noviciátusból a rózsaszei főgimnáziumba került, ahol a 8. osztály elvégzése után 1904-ben jeles érettségi vizsgát tett.

Teológiai és egyetemi tanulmányai színhelyéül Magyar Gábor rendfőnök a kolozsvári Kalazantinumot jelölte ki. Szaktantárgyául a történelmet és a latin nyelvet választotta. Választását azok a környezeti hatások magyarázhatják, melyeket életének korábbi állomáshelyein átélt. Tatának és környékének a múltat idéző emlékei: a tatai vár, a komáromi sáncok, Gesztes várának romjai, Majk és Vértesszentkereszt régiségei, a bánhídi Turul-emlék. Rózsaszein is a történelem vette körül, a hajdan bástyákkal örzött városrész, a „Ring”, Likava várának omladécai. Történelmi érzékének kifejlődésé-

ben nagy szerepe volt szülőfaluja tudós plébánosának, NácZ Józsefnek, akinek az Archeológiai Közlemények is közölte tanulmányát. Ezeket a korábbi hatásokat történelmi emlékeivel, ódon épületeivel csak fokozta, felerősítette a kincses város, Kolozsvár: várfalaival, bástyaival, egész atmoszférájával és a múltat a leghitelesebben őrző régiség- és levéltárával.

Egyetemi professzorai közül nagy hatást gyakorolt rá Szádeczky Kardos Lajos, akitől magyar történelmet és diplomatikát hallgatott. Hatására terelődött figyelme Erdély történelme felé. Mentora és atyai barátja azonban Márki Sándor, a közép- és újkori egyetemes történelem tanára lett, aki haláláig támogatta és érvényesülésében is segítette egykori tanítványát. Évtizedekkel később mindkét tanárát elkísérte utolsó útjára és megemlékezést írt róluk.

Egyetemi éveit alatt, 1906. május 14-én letette szaktantárgyaiból a tanári alapvizsgát, december 24-én pedig ünnepélyes fogadalmat tett. Két év múlva, 1908. április 3-án túljutott a szakvizsgákon is. Szakdolgozata az „Erdély belügyi fejlődése a fejedelemség megalakulása korában 1541–1571” címet viselte. Ez később megjelent a kolozsvári római katolikus gimnázium 1910/11. évi értesítőjében. Az egyetem befejezésekor, 1908. június 11-én summa cum laude minősítéssel megszerezte a bölcsészettudományi oklevelet is. Doktori értekezésének tárgya „Forgách Ferenc, mint történetíró” volt. Néhány nappal később, június 30-án történt meg ünnepélyes pappá szentelése. Primiciáját, első szentmiséjét szülőfalujában, a vértessomlói templomban mutatta be július 6-án.

Tanári pályája a nagymúltú intézményben, a kolozsvári római katolikus gimnáziumban kezdődött el az 1908/09. tanévben. Ebben az időszakban szerezte meg középiskolai tanári oklevelét is, 1909. május 21-én. Tantárgyain kívül hittant, filozófiát és néhány esetben ábrázoló mértant tanított. Külön érdekesség, hogy Kolozsvárról soha nem helyezték át, haláláig ebben a városban élt és dolgozott. Egyetemi éveit is beszámítva – 1904 és 1962 között – 58 esztendőt töltött kedves városában. Megbecsülésére jellemző, hogy tanársága második éve után házfőnök-igazgatója javaslatára a Mária Terézia fiúnevelő intézet igazgatójává nevezték ki. Ezt a tisztséget hat éven keresztül látta el.

Ebben az időszakban már sok gondot fordított történelmi, levéltári kutatásaira, melyek középpontjában az erdélyi történelem, főképpen az erdélyi fejedelemség szerepelt. „Erdély belügyi fejlődése” című szakdolgozatáról Lukinich Imre írt kedvező bírálatot a Századokban. Ennek mintegy folytatásaképpen született meg „Az erdélyi fejedelem jogköre 1571–1690” című tanulmánya 1912-ben.

A rendek egykori tagjának, Vass József történetírónak az életrajzával maga felé irányította az Erdélyi Múzeum-Egyesület figyelmét is. A Veress Endre felkérésére írt centenáriumi megemlékezést az Erdélyi Múzeum közölte 1913-ban. Ettől kezdve gyakran foglalkoztatták előadóként felolvasó üléseiken és vándorgyűléseiken, így Brassóban, Marosvásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön.

Figyelme tudományos szempontból is egyre inkább az erdélyi katolicizmus története, intézményei és nagyjai felé fordult. Ennek volt példája „A római katolikusok helyzete és hitélete Erdélyben a jezsuiták első betelepítése korában” című dolgozata. Az erdélyi fejedelemséghez sem lett hűtlen. Ebben a témában írt tanulmányai: „Az erdélyi fejedelmek és a román vajdák” és „Béldi Pál felkelése”.

A Magyar Tudományos Akadémia Csánki Dezső indítványára pályázatot írt ki „Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1541–1690” című tárgykörben. Beküldött dolgoza-

tával nemcsak a pályázatot nyerte meg, hanem elnyerte az ezzel járó 2000 koronás díjazású Bojári – Vigyázó Sándor-díjat is. „Az Akadémia tapsolt Bíró Vencelnek” – táviratozta Márki Sándor professzor.

Díjnyertes pályamunkája kedvező hatást gyakorolt munkássága további menetére. Szakmai körökben egyöntetű elismeréssel adóztak teljesítményeinek. Ez a nézet fogalmazódott meg Csánki Dezső, Lukinich Imre, Szekfű Gyula, Veress Endre, Cholnoky Jenő véleményeiben, kritikáiban.

Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés aláírása után az impérium, az államhatalom megváltozása Bíró Vencel további életére és munkásságára is jelentős hatást gyakorolt. Mint minden romániai tisztviselőnek, neki is hűségesküt kellett tennie I. Ferdinánd királyra és a román alkotmányra, hogy tanár maradjon. Ezt az esküt 1921. február 24-én tette le. Ezen kívül még vizsgát kellett tennie az állam hivatalos nyelvén történelemből, földrajzból, alkotmánytanból. A tanterv is módosításra került, az addig önálló magyar történelem tantárgy csak a világtörténelem tanításának keretében nyert oktathatóságot. A nemzeti történelem tanításának kérdésével két írásában is foglalkozott: „Erdély történetének tanítása” és „Erdély történelmének jövője” címen.

A felekezeti tanács 1921. július 22-én hozott határozata alapján Patay József rendtársával és kollégájával közösen megírta az „Egyetemes történet a középiskolák 6–7. osztálya részére” című tankönyvet, melyben a középkori rész kimunkálása volt az ő feladata. Victor Motogna egyetemi tanár hivatalos bírálata után a római katolikus Státus Igazgatótanácsa 1922. szeptember 22-én felkérte a szerzőket, hogy tegyék meg a szükséges változtatásokat és dolgozzák át a kifogásolt részeket, különös tekintettel a Világháború című fejezetre. A tankönyv Dr. Denderle József piarista tanár átdolgozásában 1940-ig volt használatban, segítve a magyar iskolák tanulóit.

Időközben tudományos munkásságát is igyekezett folytatni. Erdélyi diplomáciai kutatásai szolgáltak forrásul következő művéhez, az „Erdély követői a portán” című könyvéhez. Ebben a témakörben – Erdélynek a török portához való viszonyáról – azután több cikket is publikált a Pásztortűzben és a Jóbarátban.

Munkálkodása elismeréséül az Erdélyi Múzeum-Egyesület már korábban választmányi tagjai közé választotta. Az Erdélyi Irodalmi Társaság 1921-ben fogadta soraiba. A szegedi Ferenc József Tudományegyetem bölcséleti-, nyelv- és történettudományi kara 1923. április 12-én magántanárrá habilitálta az „Erdély történelme” tárgykörből. Első előadását „Erdély és a porta” címen tartotta meg. A Szent István Akadémia pedig 1925. február 27-én választotta rendes tagjai közé.

Az elismerések további komoly munkára ösztönözték. „Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene” című összefoglaló munkában három fejezet megírása is az ő nevéhez fűződött: Báthoryak kora, Az imprérium változás kora, A katolikus restauratio. Szabó Károly centenáriuma kapcsán a történetíróról készített átfogó megemlékezést.

A piarista rend is elismerte munkásságát és képességeit. Amikor az 1925-ben önállósult romániai provincia temesvári első káptalana a rend főnökévé Patay Józsefet választotta, Bíró Vencel asszisztense és a kolozsvári római katolikus gimnázium igazgatója lett. Itt megfelelő módon hasznosíthatta a tizenhét éven keresztül szerzett pedagógiai tapasztalatait. Ebben a beosztásban tagja lett az erdélyi római katolikus Státusgyűlésnek is.

A rend Kolozsvárra költözésének 150. évfordulója megünneplésére öregdiák találkozót tartottak. A templomi ünnepséget a gimnázium dísztermében megrendezett ma-

tiné követte. Az ünnepségen megjelentek az iskola volt román diákjai is, akik így fejezték ki ragaszkodásukat volt alma materük iránt. A jelentős esemény kapcsán György Lajos emlékkönyvet szerkesztett, melyben Bíró Vencel megírta a gimnázium történetét. Igazgatósága alatt létesítették az alapítványt tevő Jósika-családról elnevezett új dísztermet és indították el az ifjúság számára a Rózsa József és Uitz Mátyás szerkesztette Jóbarát című lapot.

1927. március 18-án került sor székfoglalójára a Szent István Akadémián, melynek tárgyául gróf altorjai Apor Istvánt választotta. Távollétében Balanyi György, a Akadémia osztálytitkára olvasta fel értekezését. Sorra jelentek meg egyéb munkái is: atyai barátja, Márki Sándor életrajzát közölte a Márki-emlékkönyvben. Tanulmányt írt az erdélyi solymászatról a Csengery-emlékkönyvben, Karácsonyi Jánosról pedig az Erdélyi Helikonban. A Minerva könyvtárban került kiadásra „A mai közszellem erdélyi történelmünk ítélőszéke előtt” című munkája. „Az erdélyi fejedelmek temetkezése” című publikációját pedig az Erdélyi Irodalmi Szemle hozta.

Munkaköre ismét bővült, mert Mailáth püspök 1928. december 28-én kinevezte a Báthory–Apor Szeminárium igazgatójává. Ez egyéb teendői mellett újabb tudományos munkára inspirálta, melynek eredménye „A Báthory–Apor Szeminárium története” című dolgozata lett.

Az 1928-ban megalakult Erdélyi Katolikus Akadémia rendes tagjává és tudományos szakosztályának elnökévé választotta. Székfoglaló előadását 1929. november 13-án tartotta – Bethlen Gábor halálának 300. évfordulója tiszteletére – „Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus” címen. Ezen az ülésen jelentette ki György Lajos akadémiai főtítkár, a Lyceum-könyvtár igazgatója, hogy Bíró Vencel dunántúli születése ellenére teljesen erdélyivé vált. Előadása az Akadémia első kiadványaként jelent meg 1929-ben.

A későbbiekben is felkérték előadások megtartására. Az Erdélyi Katolikus Akadémián „Püspökjelölés az erdélyi római kath. Egyházmegyében” és „A kolozsvári piarista templom alapítása”, az Erdélyi Múzeum-Egyesületben pedig „A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola a Bethlen és Rákóczy fejedelmek korában” című tanulmánya-it olvasta fel, melyek később rendre meg is jelentek.

Báthory István születése 400. évfordulója alkalmából az Erdélyi Múzeum-Egyesület sepsiszentgyörgyi vándorgyűlésén tartott előadása jelent meg a Katolikus Szemlében „Báthory István és Erdély” címen. Az évforduló kapcsán még két műve jelent meg Báthoryról, az egyik Kolozsvárt, a másik pedig a Lengyel Tudományos Akadémia által megjelentetett emlékkönyvben. „Étienne Báthory roi de Pologne prince de Transylvanie” címmel.

Báthory István mellett különösen Apor István személye és történelmi szerepe foglalkoztatta. Hosszas kutatómunkája eredményeként jelenhetett meg „Altorjai gróf Apor István és kora” című monográfiája. Műve megírását elősegítette gróf Bánffy Miklós két Erdély történetéből vett monográfiára kiírt pályázata. A kitűzött pályadíj értékét nagyban növelte, hogy Kelemen Lajos és Bitay Árpád bírálata nyomán nyerte el.

Kevésbé ismert, hogy szépirodalmi művekkel is jelentkezett. „Keserű serbet” című történeti regénye Rákóczi György korába vezette el olvasóit. Tíz történelmi tárgyú elbeszélést tartalmazó kötete a „Nagyságos fejedelmek idejében” címen jelent meg. A ki-sebbségi magyar diák életérét mutatta be az „Első diákév” című elbeszélés-sorozatában.

Alkalmi diákelőadásokra írt néhány színpadí jelenetet is: „Kalazancius megtalálja hívását”, „Jósika Miklós búcsúja”, „Szegények angyla” és „Báthory István”.

Szemináriumi igazgatósága idején az Apor-könyv mellett még egy nagy munkája készült el, Mailáth püspök életrajza. A befejező részt püspöke halála után írta meg, ezért a „Székelyi Mailáth G. Károly” címet viselő életrajz csak 1940-ben jelent meg. A mű kiadásának elhúzódása a püspök kérésére történt: „várjunk még az életrajz kiadásával, hogy az élők tömjenezésének még a látszatát is elkerüljük”. A „diákok püspöke”-ről szóló műve talán a legszebb és legolvasottabb munkájává vált Bíró Vencelnek.

A piarista rend egyre nagyobb igényt támasztott munkálkodására. 1934-ben a temesvári káptalan rendfőnökké választotta. Megbízatása mellett még két évig viselte a szemináriumi igazgató tisztét is. A rendfőnökség súlyos gondokkal járt számára. A rend jogi személyiségének elismertetését korábbi rendfőnök elődeinek sem sikerült elismertetniük. Ennek hiányában pedig könnyen kialakulhatott volna az a helyzet, hogy a rend elveszíti minden vagyonát. A tragikus helyzetet csak fokozta Onisifor Ghibu kolozsvári egyetemi tanár feljelentése, aki címbitorlás és államellenesnek nyilvánított rendi címer használata miatt irredentizmus vádjával pert indított ellene a bíróságon. Mindezek mellett, a helyzet végsőkéig éleződéseként a kultuszminisztérium végzésben értesítette, hogy nem ismeri el rendfőnöknek. A vád súlyát kellőképpen érzékelteti az a körülmény, hogy 100 millió lej kártérítést követel tőle az állam. Hosszas idegeskedés, jogi huzavona után a kolozsvári ítélőtábla 1936-ban kötelezte az államot a rend és a rendfőnök elismerésére. 1938-ban a rendi címer kérdésében is felmentő ítélet született. Nagy segítség volt számára, hogy Márton Áron személyében lelki igazgatót kapott a szeminárium.

Ebben a vészterhes időszakban nyilvánult meg lelki ereje és töretlen akarata. A rend ügyeinek intézése mellett, mint a tudomány elkötelezett munkása sem tétlenkedett. A Pásztortűzben és a Jóbarátban megjelent cikkeiből két kötetet állított össze. Az egyik „Képek Erdély múltjából”, a másik pedig „Történeti rajzok” címen jelent meg.

1940 nyarán a káptalan ismételten rendfőnökké választotta. Amikor a második bécsi döntés nyomán egyesült a magyar piarista provincia – Temesvár kivételével –, lemondott megbízatásáról. A magyar provincia kormányzását Zimányi Gyula vette át.

Bekapcsolódott az újjászervezett magyar tudományos életbe. 1940. október 1-én a Kolozsváron visszaállított Ferenc József Tudományegyetemen az „Erdély és Kelet-Európa története” tanszék nyilvános rendes tanára lett. Ott találjuk az újonnan felállított Erdélyi Tudományos Intézet munkatársai között is. Balanyi György, Domanovszky Sándor, Mályusz Elemér, Hajnal István, Madzsar Imre, Eckhardt Sándor ajánlására a Magyar Tudományos Akadémia 1941. május 9-én levelező tagjává választotta. Székfoglaló előadását 1942. március 9-én tartotta meg „Erdélyi nagybirtokos a 18. század második felében” címmel. Az ülésen egykori novíciustársa, Kornis Gyula elnökölt.

A Szent István Akadémia 1942. november 13-án „Karácsonyi János emlékezete” címmel tartott felolvasást. Ezt a tanulmányát korábban maga Karácsonyi is olvashatta.

A megváltozott viszonyok között lehetősége nyílt az általa igazgatott gimnázium fél-múltjának a megírására. Ez a munkája „A kolozsvári római katolikus gimnázium a román uralom éveiben” címen jelenhetett meg.

Folytatta az erdélyi katolicizmus történetét feltáró munkásságát. A piaristák Magyarországon való megtelepedésének 300. évfordulója alkalmából megjelent kötetbe több tanulmányt is közölt. Erről a több száz éves jelenlétről emlékezett meg a „Kolozsvár és a piaristák” című írásában is. A Kalazantinum megalapításának 50. évfordulójára a „Farkas utca 4.” címen írt emlékező tanulmányt. A gyulafehérvári Batthyáneum alapítója, gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök születése 200. esztendejében tisztelgett

az alkotás és létrehozója előtt. A ferences Boros Fortunáttal együtt írta, szerkesztette és jelentette meg az „Erdélyi katolikus nagyk” című életrajzgyűjteményt.

A kiemelkedő egyházi személyiségekről szóló munkáit folytatva írta meg „Gróf Zichy Domokos” című dolgozatát, mely hitelesen mutatta be a volt veszprémi püspök és Vazul Groza görög katolikus esperes-plébános baráti kapcsolatát. Kedves előljárójának „Gróf Mailáth Gusztáv Károly püspök a román szenátusban” címen adta ki a román törvényhozás munkájában a magyarság és a katolicizmus érdekében elmondott beszédeit.

Tudományos munkásságának, történelmi kutatásainak mintegy összefoglalásaként írta meg az „Erdély története” című könyvét, mely az Erdélyi Iskola felszólítására készült. Azt tűzte ki célul, hogy egy olyan ismertetőt, egy olyan könyvet adjon olvasói, a téma érdeklődői kezébe, amely eligazítja őket az erdélyi történelem minden számottevő kérdésében.

Az 1944. évi nyári szünetet szokása szerint Tatán töltötte. Itt érte az augusztusi román fordulat híre. Mint a történelem és a politika jó ismerője, tisztában volt a várható következményekkel. Választás elé került és döntése után visszatért Kolozsvárra. Mivel időközben ott kórházba került, a december 1-én megnyílt Bolyai egyetemre onnan járt ki tanítani. Az 1944/45-ös tanév első félévében Balanyi György helyett egyetemes történetet is tanított, a második félévben pedig tanárhiány miatt Erdély alkotmánytörténetét is előadta a jogi karon. Purifikálása után a Köznevelési Minisztérium 1945. szeptember 22-én jóváhagyta tanári kinevezését.

Kutatásait, tudományos publikációs tevékenységét sem szüneteltette. Az Erdélyi Tudományos Intézet adta ki „Az erdélyi udvarház gazdasági szerepe a 18. század második felében” című munkáját. Ennek mintegy kiegészítéseképpen jelentette meg az intézet a korabeli inventáriumok feldolgozása nyomán megírt az „Erdélyre gyakorolt művelődési hatások a 17. század második felében” című dolgozatát.

A katolicizmus története továbbra is élénken foglalkoztatta. A jezsuita rend majd 200 éves története került bemutatásra „A kolozsvári jezsuita egyetem szervezete és építkezése a 18. században” című tanulmányában. Saját közösségéhez sem lett hűtlen. Tanítórendjének múltját elevenítette fel alapos levéltári kutatások eredményeképpen „A kegyesrend Besztercén, Medgyesen és a kolozsvári főiskola bölcsészeti karán” című munkájában, mely a rend alapítója, Kalazanci Szent József halálának 300. évfordulójára jelent meg.

1945 és 1948 között az újonnan alapított Bolyai Egyetemnek volt a prodekanja. 1948. december 1-én vonult nyugállományba. A többször átkeresztelt nevű egyetemnek nyolc éven keresztül volt professzora. Tanszéke az egyetem átszervezése során megszüntetésre került.

Jelentős feladatot kellett vállalnia a rend érdekében is. 1946-ban megint öt választották meg a romániai rendtartomány főnökévé. Szervező munkája eredményeként a rendi utánpótlás érdekében sikerült megnyitnia Nagyváradban a noviciátust, Kolozsváron pedig a Kalazantinumot.

Az egyházakat és a szerzetesrendeket sújtó rendeletek és törvények nem kerültek el a piarista rendet sem. A rend iskoláit 1948 nyarán államosították, magát a rend működését pedig 1949. augusztus 1-én megszüntették.

A rendi közösség megszüntetése után a rendtagok régi lakóhelyük elhagyására kényszerültek. Számára Barát Béla kanonok-plébános nyújtott szállást és ellátást a

Szent Mihály plébánia épületében. Ez alkalmat szolgáltatott arra, hogy bekapcsolódhasson a Szent Mihály templomban a lekipásztori munkába. Reggelente gyóntatás után ő tartotta a 9 órás misét. 1954-től a piarista templomban vásár- és ünnepnapokon ő mondhatta az esti 6 órás misén a szentbeszédet. Aranymiséjét is ebben a kedves barokk templomban mutatta be 1958. július 29-én.

Még tudományos tevékenységgel is sikerült foglalkoznia. „Erdély 16–17. századi kereskedelmének történetéhez” című tanulmányával tisztelgett régi barátja, Kelemen Lajos előtt, a 80. születésnapjára megjelentetett emlékkönyvben.

Figyelme a 18. században alkotó festőre, Veress Mátyásra terelődött. Sikerült munkásságát feldolgozni és bemutatni. Ez az írása Entz Géza segítségével jelenhetett meg a budapesti megjelenő Művészettörténeti Értesítőben, 1960-ban. Utolsó tudományos jellegű megbízatását Barát Béla plébánostól kapta, aki felkérte az 1882. évi latin nyelven íródott egyházmegyei névtár magyarra fordításával. Ő nemcsak ezt a feladatot teljesítette, hanem komoly tanulmányt is írt az egyházmegye történetéről. Munkája kiváltotta Márton Áron püspök elismerő nyilatkozatát is.

1962 tavaszától sokat betegeskedett, bajlódott egészségi állapotával. Még ebben az esztendőben, december 2-án el is hunyt. A Szent Mihály templomban felállított ravatalánál tisztelegtek a kolozsvári tudós kollégák képviselői: Szabó T. Attila, Kristóf György, Jakó Zsigmond, Pataki József egyetemi tanárok, Maksay Albert és Imre Lajos, a Református Teológia professzorai rektorukkal, Juhász Tiborral. A gyászolók, a tisztelegtevéők nemcsak a fáradhatatlan tanártól, történettudóstól, hanem a még fáradhatatlanabb rendfőnöktől, lekipásztortól és szerzetestől kellett búcsút vegyenek.

Bíró Vencelre, a piarista rendfőnökre és történetíróra nekrológiában rendtársa, Balanyi György így emlékezett: „egész tevékenységében a keresztény eszmények mellett a szintiszta humánus vezérelte”.

Így éljen a mi emlékezetünkben is.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1998/1-2

SZEBENI OLIVÉR

A BAPTISTA EGYHÁZ TÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYEI

A hazai baptista közösség az elmúlt évben másfélszázados történelmét ünnepelte, múltja és felekezettudományi jellemzői tekintetében sokszor még a jártasabbak között is bőven tapasztalható ismeretbeli hiányosság. Ezt rosszabb esetben a felekezeti elfogultság, jobb esetben az magyarázza, hogy a vallását gyakorló ember feltétlenül egyházához kötődik, tehát nincs lehetősége alaposabban eligazodni más felekezetek világában; ezért irodalomra, vagy éppen mások elmondására kell bízni magát. Szíves engedelmeükkel szeretném általánosan és pártatlanul jellemezni a történelmünket, minden mást megelőzően.

GYÖKEREK A REFORMÁCIÓ KORÁBÓL

Sokan azok közül, akik ismerik Európa 16. századi történelméből a reformáció eseményét, az anabaptisták mozgalmát „harmadik reformációnak” nevezik. Luther Márton kezdeményezésére a szászországi reformációt, sőt a svájci, Zwingli Ulrich és Kálvin János nevéhez fűződő helvét reformációt is „történelmibbnek” tartják. A hitvalló kereszttség mozgalma nem fűződik személyekhez, bár voltak természetesen szellemi vezetői, bibliatudósok, és a legtöbb hitéért vértanúhalált szenvedett. Személyes barátságban álltak az uralomra jutó reformációs irányzatok vezetőivel. Köztük időbeli különbség lényegében nincsen.

Már 1519-ben Luther ajánló levelével került papi szolgálatba Münzer Tamás Zürichben, ugyanazon évben, az első hitvitán Zwingli mellett érvelő barátja, az anabaptista Grebel Konrád, több társával. Ezek a barátságok később sajnos ellenkezőre fordultak. A közös, azonos idejű reformatori fellépés azonban nem vitás.

Magyarországon Schröter Kristóf, az evangéliumi szemléletű anabaptisták egyike, 1523-ban Eperjesen prédikált. Bécsben, 1528-ban máglyán halt meg a svájci származású, de Morvaországban működő Hubmayer Baltázár lelkész, volt egyetemi tanár. Fischer András Svedlénen azt tanította, hogy Jézus Krisztus példájára csak harminc éven felülieket szabad megkeresztelni. Több évi áldásos munka után 1540-ben Krasznahorka vára alatt vértanúhalált halt. Az önkéntes vagyonközösségben élő „hutteri testvérek”, vagy „habánok” 1546-ban Morvaországból Pozsony és Nyitra megyében telepedtek. Két erdélyi fejedelem, előbb Bethlen Gábor Alvincen, majd Rákóczi György Sárospatakon adományozott nekik birtokokat és gazdasági kiadásokat.

ANABAPTISTÁK ÉS MAI BAPTISTÁK

Sokan mondják, hogy a hutteri testvérek csekély számú, szórványosan előforduló német etnikum. Pedig ez a hutteri anabaptista felekezet sok embert ragadott magával, köztük több magyar nemes rokonszenvét vívták ki. Batthyányak, Nádasdyak birtokain éltek Sopron vidékén. A Zrínyi-család háziorvosa „újkeresztyén doktor” volt, talán hutteri iskolában tanult Comenius János gyermekkorában. Eger környékén, például Tardon, az egykori török katonák, mint „újkeresztyének” magyar családi néven telepedtek le, és valószínűleg egyik anabaptista irányzathoz csatlakoztak. Temesváron a „baptista” Bátori András végvári katona volt. Tinódi Lantos Sebestyén a „Keresztelőt” így nevezi: Baptista János. Szatmár megyében jezsuiták írnak „baptista tanítóktól”. Az Ung megyei Botfalván egy református hitvédő 1750 körül anabaptistákról beszél a szószéken.

Történelmi kontinuitás mutatható ki Németalföldön, ahol Menno Simon pacifista irányzatot honosított meg a 16. században. 1609-ben, körülbelül 40 fős angliai menekült csoportot részesítettek hitvalló keresztségben, akik visszatérve Londonba, önálló gyülekezetet alapítottak. Benyújtották hitvallásukat I. Jakab királynak, aki első lelkészüket, Thomas Helwys-t börtönbe vetette. Mindezek ellenére terjedt a baptisták tanítása, és a puritán forradalom idejére már több ezres volt a felekezetük. A mennoniták is megerősödtek, és a maiak már szerte a világon működnek amsterdami székhellyel. A történelmi kapcsolat ellenére a „modern baptisták” – akik tehát se nem „amerikai eredetűek”, sem a Romániában elterjedt kifejezéssel „reformáció után keletkező felekezetnek”, netalán a nálunk utóbb gyorsan meghonosodott „történelmi egyházak” körén kívülre szorult, vagyis „történelmietlen egyháznak” nem mondhatók – miután az anabaptistákat szellemi előfutáiraiknak tartják.

A HAZAI BAPTISTA MISSZIÓTÖRTÉNELEM MUNKÁI

Előbb 1846-ban jutott németországi vendégmunkások által az egykori Pest-Budára a misszió. A szabadságharc utáni elnyomás alatt elkobozták irataikat, bibliáikat, két ízben is hadbíróóság elé kerültek; úgyhogy a 19. század „ötvenes éveiben” sorra kitelepültek a baptisták. Rottmayer János – aki tulajdonképpen a vezetőjük volt – Kolozsvárra költözött, ahol folytatta bibliaterjesztő tevékenységét, vasárnapi iskolát szervezett, így ott folytatódott a Pesten szünetelő lelki munka. Nem sok relikvia maradt tőle, néhány cikket írt németországi lapjainkban; és az 1873-ban Budapestre kerülő német bibliaterjesztő, Meyer Henrik több alkalommal felkereste. Ilyenkor nem maradhattak el Meyer Henrik benyomásait rögzítő naplójegyzetek.

A MAGYARORSZÁGI BAPTISTA LEVÉLTÁRAKRÓL

Meyer Henrik ugyanis rengeteget írt, levelezett, és a keletkező iratok egy részét 1948-tól dr. Somogyi Imre hitközségi előljáró javaslatára Kirner A. Bertalan megőrizte. Ezt a levéltárat az ugyanazon évben vásárolt székházban (VI. ker., Aradi u. 48.) helyezték el. A körülbelül 125 fm középszinten rendezett iratanyag őrizését Kirner A. Bertalan a Levéltári Főigazgatóságon bejelentette.

A baptisták második levéltárát 1963-ban alapítottam meg. Pincében, kazánfűtésre kismélt, papírhulladékkal telt nagy kosárból, réműletemre, megpillantottam egy kéziratot Kornya Mihálytól. Addig azt mondták, hogy írni sem tudott. Ez az egyszerű parasztember több, mint 11.000 erdélyi és alföldi embert baptizált, köztük románokat is. A második levéltár Történelmi Emlékgyűjtemény néven egzisztált a Nap utcai templom egyik toronyszobájában, Kiss Emil levéltáros jelentette be, de a múltó esztendőben átkeült az állam által visszaszolgáltatót, egykori teológiai szeminárium (VI. ker., Benczúr utca 31.) épületébe.

Több nagyobb vidéki gyülekezetben vannak levéltárak, és egyes kutatók személyi fondja is tetemes értéket képvisel. Az elmúlt évtizedekben ezeknek központi elhelyezése nem volt lehetséges, ezért Kirner A. Bertalan a sárospataki református kollégiumra hagyományozta anyagát, Bányaí Jenő pedig – értesülésünk szerint – szintén más egyház javára végrendelkeztet.

Nálam is felgyűlemltet egy tetemes személyi fond. Külföldön teológiai könyveket gyűjtöttem (kb. 2000 kötetet), kisebb-nagyobb, magyar és más nyelvű prospektusokat, füzeteket is nyilvántartásba vettem. Van egy adatgyűjtő rendszer, amiben immár 50 éve, mind a könyvészeti adatokat, tartalmi vázlatokat, mind személyes tapasztalataimat őrzöm. Alfabétikus rendezett adataim száma jóval meghaladja a százezret, és folyamatosan növekszik. Bárkinek volt szüksége egyháztörténelmi, vagy teológiai jellegű adatokra, legtöbbször 3 perces telefonfelhíváson belül, ingyen szolgáltatam választ. Évente több, különböző iskolák diáksága, kutatók, szerzők, kiadókat kérnek segítséget tőlem, és hasonlóan támogattam mindenkit. Örülök annak, hogy egyetlen diplomamunkát sem utasítottak el, sőt a legtöbbnek kiváló minősítése van.

Miután 1990 óta több gyülekezetünk építkezik, az engem pályára indító pesterzsébeti baptista gyülekezetet abban a kedvezményben részesítettem, hogy gyűjteményemet örökölje. Életem végéig azonban magam kezelem ezt a teljesen rendezett iratanyagot, könyvtárat és adattárat.

MELLÉKLET

A BAPTISTA EGYHÁZ LEVÉLTÁRÁNAK FONDJEGYZÉKE

1877–1950, 38,44 fm

<i>1. A Magyarországi Baptista Egyház Országos Központjának iratai</i>	1877–1950 – 16,76 fm
a) Közgyűlési jegyzőkönyvek	1892–1950 – 0,35 fm
b) Külföldi levelezés	1896–1950 – 0,13 fm
c) Gyülekezetekkel folytatott levelezés	1896–1950 – 3,90 fm
d) Egyéb belföldi levelezés	1888–1950 – 5,00 fm
e) Pénzügyi iratok	1885–1950 – 1,87 fm
f) Áttérési bizonyítványok	1895–1950 – 3,63 fm
g) Magyarországi baptisták statisztikái	1877–1950 – 1,50 fm
h) Tanulmányok gyűjteménye	20. század – 0,38 fm
 <i>2. Anyakönyvek gyűjteménye</i>	 1847–1950 – 0,90 fm
a) Bonyhád	1882–1940 – 0,12 fm
b) Budapest	1874–1950 – 0,45 fm
c) Karcag	1889–1943 – 0,13 fm

d) Magyarorszék	1895–1950 – 0,06 fm
e) Udvarnok	1905–1950 – 0,14 fm

3. <i>A Baptista Egyház egyes bizottságainak iratai</i>	1899–1950 – 1,20 fm
a) Teológiai Bizottság iratai	1906–1915 – 0,15 fm
b) Irodalmi Bizottság iratai	1899–1950 – 0,15 fm
c) Történelmi Bizottság iratai	1906–1950 – 0,15 fm
d) Zeneügyi Bizottság iratai	1932–1950 – 0,15 fm
e) Diakonus Bizottság iratai	1923–1950 – 0,15 fm
f) Jótékonyági Biz. iratai	1901–1950 – 0,15 fm
g) Építésügyi Biz. iratai	1932–1950 – 0,15 fm
h) Ellenőrző Biz. iratai	1932–1950 – 0,15 fm

4. <i>Baptista Teológiai Szeminárium iratai</i>	1906–1950 – 2,25 fm
a) Osztálykönyvek	1906–1950 – 0,70 fm
b) Külföldi levelezés	1906–1950 – 0,15 fm
c) Belföldi levelezés	1906–1950 – 0,45 fm
d) Tanulmányok gyűjteménye	20.század – 0,45 fm
e) Vegyes iratok	20.század – 0,50 fm

5. <i>Baptista Bibliai Leányiskola iratai</i>	1932–1944 – 0,05 fm
6. Vasárnapi Iskola iratai	1887–1950 – 0,15 fm
7. Magyarországi Baptisták Ifjúsági Szövetségének iratai	1923–1945 – 0,30 fm
8. Baptista Leánykör iratai	1923–1945 – 0,15 fm
9. Baptista Női Misszió iratai	1923–1950 – 0,15 fm
10. Baptista Árvaház iratai	1901–1944 – 0,15 fm
11. Kiskőrösi Baptista Szeretetház iratai	1901–1950 – 0,15 fm
12. Hajdúböszörményi Baptista Szeretetház iratai	1903–1950 – 0,15 fm
13. Agg Lelkészek Otthona iratai	1946–1950 – 0,03 fm
14. Magyarországi Baptisták Könyvnyomdája iratai	1910–1944 – 0,15 fm
21. Domokos Károly lelkész iratai	1913–1950 – 0,11 fm
22. Baranyai Mihály teológiai tanár iratai	1917–1950 – 0,45 fm
23. Kirner Albert Bertalan történetíró iratai	1927–1950 – 0,55 fm
24. Seres Benjamin lelkész iratai	1928–1950 – 0,12 fm
25. Tresánszky Vilmos teológiai tanár iratai	1937–1950 – 0,22 fm
26. Somogyi János irodalmi hagyatéka	1939–1950 – 0,15 fm
27. Csillag István ügyvéd iratai	1941–1947 – 0,15 fm
28. Vegyes személyi iratok	20. század – 0,15 fm
31. A Magyarországi Baptista Egyház Történeti Emlékgyűjteménye	1892–1950 – 14,00 fm

Gyülekezeti levéltári anyag

41. <i>Békési Gyülekezet iratai</i>	1889–1950 – 1,30 fm
a) Anyakönyvek	1889–1950 – 0,20 fm
b) Jegyzőkönyvek	1890–1950 – 0,30 fm
c) Vegyes iratok	1892–1950 – 0,80 fm

TOMISA ILONA

ÍROTT ÉS ÍRATLAN JOGSZABÁLYOK ÚTVESZTŐJÉBEN

Az egyház és hívei az adózási szokások rendjében

A Veszprém megyei Lázi község Historia Domusában 1740. április 13-i keltezéssel a következő beírást olvashatjuk:¹ „Mi Lázi Bírák és Esküttek Lelkünk ismérleti szerént azon vagyunk és nyilván vallyuk, hogy sem azelőtt valaha, se mint attul fogva Tisztelendő plébános Uraimék Helységünkben vannak, többet nem adtunk, az mint alább meg vagyunk írva: 1° mo Tartozunk Plébánia Házhoz való földektől 4 holdot megszántoni, maga gabonájával bevetni, el boronálni, megaratni és behordani. 2° Tartozunk tavaszi alá egy holdat szántanyi, megaratnyi be hordani. 3^{io} Tartozunk három szekér szénát adni, azt behordani. 4to Tartozunk tűzre való fát 123 Szekérrel adni. 5° Tartozunk minden pár embertől D.25 és Öreg Mérővel fél mérő gabonát. Özvegy személytől D.12. 6to Házos személytől tartozunk minden pár Ember fizetni D.50. Esküttetéstül. 7° Halot fölöt való Predikállástul D.75. ha nem predical és temetésre terhére D.40. 8° Az egy mázsa Hust pedig a' Mészáros Székből azért rendelte Tisztelendő P. Pauritius Uramnak P. Bernard Uram, mert akkor semmi fizetése nem volt Plebanus Uramnak, hanem Szt Mártonybul köllött az Uraságnak illyni! (illetni). Mind ezeket Méltóságos Urunk Bírói köteleességünk szerint erősítjük. Ezek után M(éltó)ságának mint Kegyelmes Urunknak alázatos Jobbágyi szolgálai maradunk Lázi lakosok. Datum Lázi, die 13-a Aprilis, 1740.

A lelkész és hívei közötti megállapodásnak ez az írásba foglalása viszonylag ritka. Együttal a paraszti közösségnek autonóm szerveződésének és a magyar nyelvű írásbeliségnek is szép példája.

A 17–18. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvekben gyakran olvashatunk arról, hogy a világi előljárók – élükön a bíróval, esküdtekkel – a kiküldött főesperes, illetve püspöki helynök előtt szerződést kötnek, amelyben megállapodnak a lelkész, valamint az iskolamester javadalmazásáról. Ám ezeket a contractusokat hiába keressük a jegyzőkönyvekben. Ennek magyarázatát talán abban kell keresnünk, hogy a látogatásokat 5–10 évenként végezték, így könnyűszerrel utánanézhettek a járandóságoknak a korábbi iratokban.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek általam vizsgált 17–18. századi anyagában rendszeresen fölírják mindazon juttatásokat és szolgáltatásokat, amelyet adott helység lelkészét megillettek.² Minderre óriási szükség volt abban a korban, amikor az egyházi

1 Historia Domus Lázi, Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, 2–4. old.

2 A kérdésre ld.: Tomisa 1992, Tomisa 1997.

adózás, a papi jövedelem kérdése nem volt szabályozva, jöllehet egyházi és világi részből egyaránt történtek erre kísérletek.³

A tridenti zsinat előírta, hogy minden egyes plébániához tartozik egy biztos állandó jövedelemforrás, a fundus (vagy dos Ecclesiae), amelyet az alapító kegyúr, vagy nagyobb helységek is létrehozhattak obligációs leveleikkel. (Mint tudjuk, nem minden földesúr volt kegyúr, a kegyuraságot Magyarországon királyi adományozás útján lehetett megszerezni). A kegyúrnak a következő kötelezettségei voltak: ő adta a lelkész ellátásának alapját képező ingatlanokat, a templom, a plébánia építéskor ő gondoskodott anyagról, pénzbeli kiadások fedezéséről, és a javadalom megüresedése esetén alkalmas személyt ajánlhatott kinevezésre a püspöknek.⁴ A fundus részét képezték: különböző nagyságú szántók, kaszálók, bizonyos számú jobbágys, valamint erdő, nád, legelőhasználat, amelyet helyenként kiegészíthetett a halászati, italmérési, malomtartási jog átengedése is.

Az adózás állandó részét képezte az egyházközségi adó: proventus parochiae, proventus stolaris, azaz a lelkész megélhetéséhez való hozzájárulás, és bizonyos egyházi cselekmények utáni adózás (temetés, esketés). A 17–18. századi forrásokat vizsgálva azt látjuk, hogy ebben az időben ahány plébániás hely volt, annyi szokás élt. A szolgáltatások alapja ugyanis a „consuetudo”, a hívek „ex more consuetudo” adóznak. A vizitáló főesperes maga elé idézve az előljáróságot, közösen állapítják meg a lelkésszel a párbér mibenlétét.

A párbér alapja a házasságkötés volt, régen ágybérnek is nevezték. Az adófizető hívó („rusticus, colonus”) önálló háztartással rendelkező teljes jobbágyot jelentett. Ha pl. az apa egy házban élt gyermekeivel, abban az esetben az egy fedél alatt lakó, ám külön kenyéren és háztartásban élő gyermekek is fizették a párbért.⁵ Sőt, az egyházban lakó, de külön kenyéren élő testvérek is, ahogy ezt 1647-ben a Bars megyei Vieszkán följegyzik.⁶ Az „a qualibet domo” kifejezés tehát minden esetben önálló háztartást jelentett. Tévedés volna azt hinni, hogy az egyedül állók nem fizetnek. Külön fizetett a házasság, a házatlan zsellér, az özvegy. Jellemző volt a toll óriási értékére ebben a korban, hogy özvegyasszonyoktól rendszerint párnát, lepedőt, egyszóval „ágyruhát” kérnek stóladíj fejében.⁷

Érdeemes kitérnünk arra is, hogy voltaképpen milyen mértékek szerint fizették az adót? A canonica vizitáció területi mértéke a jugerum (hold), vagy a forrásokban általában „darab föld”. (A jugerum ugyanis Mária Terézia 1767-es úrbérrendezéséig helyenként és koronként igen különböző területet jelentett). A vizitálások alkalmával mindennél a helyi hagyomány alapján értelmezték, az egyes falvakban pedig számon tartották, hogy a „darab föld” 1,2,3, vagy 4,5 köblöt jelent-e. Maga a köblös föld is többértelmű fogalom volt. Némely helyen azokat a templomi földeket hívták így, amelyek után 1 köből terményt fizettek a haszonbérletiek. Másutt viszont olyan nagyságú területet értettek alatta, amelynek bevetéséhez 1 köből vetőmagra volt szükség. Megint más

3 Timon Á. 1885.

4 Uo.

5 Timon Á. i.m. 67., 91.

6 „Fratres sunt diuini in pane, etiam si maneant in una domo, quibus illorum tenetur Parochus Cub. 1. Trit: consuetudo obtinuit ab antiquo.” In: Tomisa, 1992. 40.

7 Uo.

esetben 1 köből termésadót jelentett. Ugyanez volt a helyzet a mérő (metreta), a font esetében. Más volt helyenként a mértéke az egy főzet sörnek, a kéve gabonának, a pint bornak, a szekér szénának, az öl fának stb.⁸ A helybeliek a régi hagyományból tudták, mennyit jelent, és aszerint egyeztek meg papjukkal, mert hisz ne felejsük el, a vizitáló egyházi előljáró legfeljebb tudomásul vette a pap és hívei közötti – szokásjogon alapuló – egyezséget, és azt rögzítette. Vitás esetben a püspök döntött. A tridentinai zsinat szerint a püspök joga és kötelessége felügyelni arra, hogy a lelkész ne követeljen többet, és a hívek is teljesítsék a szolgáltatásokat.

A szolgáltatások szinte mindenütt különfélék voltak: így pl. mestersége szerint adózott a molnár liszttel, a halászok hallal, rákkal, a juhászok báránnyal, sajttal (ez utóbbi, mint rendszeres párbérszolgáltatás a legrégibb időktől fogva gyakori), a mészárosok hússal stb. A többi hívő pedig gabonával, kenyérrel, baromfival adózott. A telkes gazdáktól járt a tüzelőfa, a rőzse, vagy a nád, kötelességük volt a plébános földjét megszántani és bevetni, a termést behordani, rétvét lekaszálni, akinek pedig semmije sem volt, az munkaerejével adózott. (Házatlan zsellérek 1 napot dolgoztak, illetve ezt megválthaták 1 garasért, vagy 5–6 dénárért.)⁹

A földesúr/kegyúr a szokásjogon alapuló párbérszolgáltatásba nem szólhatott bele – egyházi részről ezt meg is tiltották –, nehogy a patronátusi jog alapján az adományokból részt követeljen magának.¹⁰ Így pl. 1647-ben a Bars megyei Verebélyen: „habet colonos 13, inquilinos 10, qui obligantur ad omnia servitia parochialia.”¹¹ Ez később megszűnik, viszont az egyház kötelezi a híveket a plébániai földek megművelésére. Ezt szentesíti III. Károly 1733-ban, amikor úgy rendelkezik, hogy a földek megművelése a híveket terheli.¹²

Szólnunk kell még a fa, a nád és alegelőhasználatról: minden jobbágyság után bizonyos mennyiségű fa, csomó rőzse, nád illette meg a papot. A fa mennyiségét a földesúr állapította meg, rendszerint a zsellérek vágták le, és a telkes gazdák szállították a parókiához. A lelkész a hívekkel közös alegelőhasználat illette meg, erre a jegyzőkönyvekben nem egy utalás történik. Azt is rögzítik, hogy a falu pásztora köteles a plébános állatait ingyen legeltetni.¹³ A halászati, húsmérési és malombérleti jog a földesúr engedménye révén illette meg a plébánost.¹⁴ A malom után a szombati örlemény volt az övé, azonban ezt a molnárok évi átalányban is megválthatták. Szokásjog szabta meg azt is, hogy

8 Timon, i.m. 9., Varga I, 1978: 3., Dóka K. 1991., Bogdán I. 1987.

9 Timon, i.m. 35., 50–53. „Parochiani tenentur omnes terras arare, frumentum Parochi inseminare, metere, prata falcare, et cum frumentum in capetijs tum etiam foenum ad Parochiam deuehere.” Tomisa, 1992. 26.

10 Így pl. a pozsonyi esperességhez tartozó Nemesjókai lakói 1673-ban úgy fizetnek, ahogy nekik tetszik. „Qui quid soluunt Parocho, erit ut cum eis conveniat suaviter.” In: Visitatio Canonica Parochiarum ... Posoniensis existentium ... Anno 1673. pag. 69. Primási Levéltár Esztergom, Fasc. 2. Lib. 7.

11 Tomisa, 1992. 74.

12 „Idem pagus tenetur labores omnes toto anno necessarios, circa parochiam, circa prata. Circa terras, circa hortum, et hortulum unicum praestare.” (Ecclesia Nagy Lowczensis). Tomisa, 1992. 36.

13 „Bubulcus gratis tenetur pecora Domini parochi pascere.” (Nagyszőlős, Bars m.) Tomisa, 1992. 58.

14 Így pl. Magyar mezővárosnak 1673-ban volt egy halastava („habet unam aquam piscosam”) és a halászok zsákmányából 1/4 rész járt neki. Zsarnócán (Bars m.) a polgárok 1647-ben a szombati hetivásár alkalmával minden levágott marha után bizonyos számú nyelvel adóztak. „Offertoria in solemniioribus festis et tempore Nundinarum, die Sabbathi occisis pecoris ligua...” (Ecclesia Zarnoviensis) Tomisa, 1992. 47.

bizonyos ünnepeken (karácsony, húsvét) borkimérési joga volt, ez azonban számos konfliktust okozott (főként borvidéken), így ezt a jogát a község adott esetben megválthatta.¹⁵

A kötelező párbér mellett nagyobb ünnepeken, valamint egyes szentek névünnepén (Márton, Katalin, Borbála, Gergely stb.) a lelkész, vagy iskolamester házról-házra járt, és adományt gyűjtött. Ezt hívták koledálásnak (kis nyelvrontással a colligo – összegyűjteni szóból). Jó alkalom kínálkozott még az adománygyűjtésre a karácsonyi ostyahordáskor (hostiatio), a vízkeresztkor szokásos házszenteléskor, azonban ezek az adományok már inkább a tanító járandóságához tartoztak.¹⁶

A szokásjog szabta meg az iskolamester ellátását is, amely a plébános járandóságának függvénye volt. Az egyházi rendelkezések előírták, hogy a plébánia mellett mindeütt iskolát kell fenntartani. A plébános feladatait összefoglaló kézikönyvek már a 17. századtól külön szoltak az iskolákról, rendtartásról, oktatásról (Manuale Parochorum 1651). Vizitálás alkalmával ezeket is ellenőrizték. A tanító sok esetben a kántor, a harangozó, a sekrestyés feladatait is ellátta. Az iskolamester nem volt képzett, ha már olvasni tudott valaki, úgy vélték, az elegendő az iskolások oktatására. A jobbágyterhek alól mentesült ugyan, de igen szerény körülmények között élt. Lakását a falutól kapta, némi földet, bizonyos évi egy összegbeni fizetést, külön pár dénárt, kevés természetbeni juttatást minden tanuló után.¹⁷ Jövedelme változó és többféle volt, olykor alku tárgyát képezte. 1749-ben pl. a veszprémi püspökséghez tartozó Somogyváron az iskolamesterről a következőket jegyzik föl: „Kerecsényi Mátyás az iskolamester, javadalma nincs, szűkös megélhetését a községtől kapja. Minden gazdától 1/6 mérő gabonát, 15 krajcárt, 1 szekér fát. A felhő elleni harangozásért 1/4 mérő, a halott kiharangozásáért 1/7 mérő gabonát, felnőtt temetéséért 10 krajcárt, kisdéd temetéséért 5 krajcárt. Iskolaház nincs, sem mesterlakás, hol a megyeházában hol a falusiaknál lakik családjával együtt.”¹⁸ 1779-ben a Bars megyei zsemlériek iskola és parókia felújítására kérnek pénzt Batthyány József esztergomi érsekhez írott levelükben. „Helysigünk tsak tizen négy Házbul allo ligyen. Gyakorta pedig az Parochiara és Oskolara szükséges Reparatiok vannak amelyet ekorai tsak magunk reperáltunk .. méltotasson olly kegyes rendelést rendelni ... hogy az filiálistaknak is mind az Parochialis mind Oskolanak reparatiojában reszék (részüik) ligyen...”¹⁹

Az alsópapság nyomorúságos életkörülményeinek javítására a 17. század második felétől kezdve többször is kísérletet tesznek. Az 1723-as országgyűlésen a királyi kancellária javasolja, hogy a plébános évi jövedelme legalább 150 forint legyen, s ha ezt a javadalom nem hozza be, az esetben a király egészítse ki. Szabályozták a stólajövedelmet is. A kancellária javaslatára a király elrendelte, hogy a plébános a misén kívül csak a házasságkötésért, temetéskor mondott prédikációért igényelhet stólát, a többi egyházi funkciós díjtalanul köteles végezni.

15 Timon, i.m. 64–65.

16 „In processione Trium Regum ubicunque intromittitur Parochus, apponitur ei sub mappam denarius 1., vel obulus.” Nagyszőlős, Bars m. Tomisa, 1992. 58.

17 Tóth I. Gy., 1996.

18 Horváth J. 1975.

19 Tomisa, 1989. 274.

III. Károly 1733-ban Pozsonyban létrehozta a plébánosok pénztárát (Cassa Parochorum), amelybe a kincstár évi 16.000 forintot fizetett, s ide folytak be a pécsváradi és a szentgotthárdi apátság jövedelmei is. Mária Terézia 1769-ben minden püspököt kötelezett jövedelme 10 százalékának beszolgáltatására. A Cassa Parochorum sokat javított az alsópapság helyzetén. A plébánosok javadalma így módon a plébánaépületen kívül a következőkből állt: az 1733. évi királyi rendelet szerint átengedett ingatlan (egy fél, egy, vagy két jobbágytelek), a tized egytizenhatoda (sedecima), a párbér, a stóla és a koleda díja. Ha ezek nem tették ki 150 forintot, a plébános a Cassa Parochorumtól kapott kongruát.²⁰

Jelen írás keretei között nem térhetünk ki a protestáns felekezetűek helyzetét szabályozó kísérletekre. Közismert, hogy az 1691-es Explanatio Leopoldina különbséget tesz magán és nyilvános vallásgyakorlat között. Ez utóbbit a protestánsok csak az artikuláris helyeken gyakorolhatták, itt tarthattak lelkészt is. A katolikus főesperesek alá tartoztak a protestáns lelkészek is. A nem artikuláris helyen lakó protestánsok stólát kellett fizessenek a római katolikus papnak, sőt a plébániai terhek viselésében is részt kellett venniük. Ezek a rendeletek számos konfliktust okoztak, amelyekről azok a magyar nyelvű panaszlevelek is tanúskodnak, amelyekkel az egyházlátogatásokban helyel-közzel találkozunk. 1778-ban pl. a Bars megyei ladányi reformátusok tiltakoznak a katolikus lelkész jogtalan stóladíjszabása ellen, aki „nem elégedvén meg az Eő Felsége Prancsolattyához szabott Stórával, sőt míg az ilyen formán ki adni szokott Engedelmét is vagy Concessáját Plebanus Urnak ritkan 's nehezen" nyerhetik meg.²¹

Hogy a mindennapi életben hogyan válnak gyakorlattá a fentebb leírtak, igen szemléletes példáját olvashatjuk egy kánoni látogatásnak a múlt század második feléből, az esztergomi érsekség területéről, Mikszáth Kálmán egyik kisregényében.²²

„... Szinte még most is előttem van a kis tót falu az 1873-ik év óta (amikor benne megfordultam), látom házikóit, a kerteket bevetve lucernával, beültetve kukoricával, közbül egy-egy szilvafa, alátámasztva rudakkal ... Alacsony, ütött-kopott házacská volt az iskola, természetesen zsuppal fedve – zsindegyig csak maga az Isten vitte fel Glogován, de az ő háza is csak szerény volt, torony már nem jutott rá, azt egy harangláb helyettesítette idelelt ... Az új tisztelendő úr beköltözött ... A tanítóhoz már csak a főbb emberek kísérték el, egyházi dolgokban fennfentesek. Szlávik Péter, Gongoly Mihály a glogovai nábob és a molnár Klincsek György. Ezekről tudakozta ki azután behatóbban a hívságos földi körülményeket és feljegyezte jegyzőkönyvébe, hogy némi számítást csinálhasson ... A derék férfiak elsorolták hűségesen, hogy mennyi a párbér, mennyi fa jár, mennyi a "zlevka". (Zlevkának hívják azt a bort, ami a papnak jut a szőlősgazdától, s ami egy közös edénybe összeöntve különös italt képez.) ... Hát mennyi a stóla? No az bizony elég nagy – felelte a mindenben versatus Klincsek György – temetés után az a halottól függ, az esküvő díja pedig olyan, amicsodás az összekötendő pár (mert ilyenkor gavallér az ember), hanem a keresztlelél kivételéért egy pengőforint jár ... Hát a parókia földjei? Mennyi földje van a parókiának? De már erre aztán egyszerre akart beszélni mind a három. – Föld? Hogy mennyi föld van? Amennyit csak parancsol.

20 Salacz G., 1933., Hermann E., 1973.

21 Tomisa, 1989. 268.

22 Mikszáth K., 1971. 8., 10., 12–14.

Ha száz hold kell ... – mit száz hold! ötszáz hold! – Kiáltá lelkesülten Klincsek. Földet csak nem vonunk meg a papunktól!

A pap arcán valami örömféle kezdett derengeni, amit azonban nem tűrhetett sokáig a gonosz lelkű Szlávik. – Mert tetszik tudni úgy van az, hogy a glogovai határ még mai napig is tagosíthatatlan. Rendes telekkönyv nincsen, volt valami összeírás a földekről, de 1823-ban elégett a község ládája és vele az összeírás. Mindenkié annyi hát a határból, amennyinek a megműveléséhez elég igavonó és kézi ereje van. Ki-kí szánthatja a magát, s ha évek folytán elromlik, elárkosodik, összehasadozik a földje, keres magának más szántani való területet. A fele határ mindig gazdátlanul áll, persze a rosszabbik fele, amelyekben nem érdemes babrálni. – Értem – sóhajtott fel a pap – ebben a felében van a parókia földje.”

E késői, múlt századi szépirodalmi adalék mindennél beszédesebben adja vissza azt az egyház és hívei közötti – részben hivatalos, részben atyafiságos-viszonyt, amely jó részt napjainkig a szokásjogon alapul minden állami és egyházi szabályozási kísérlet ellenére. A kánoni előírások érvényesítését minden időben megnehezítette a helyi érdekvépviseletek szembenállása, és az egyház hivatalos képviselőjének mindig az adott település szokásaihoz kellett alkalmazkodnia, ha meg akarta vetni lábát egy közösségben.

IRODALOM

- Bogdán István: Régi magyar mértékek. Bp. 1987.
- Dóka Klára (szerk.): Segédanyag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához. Bp. 1991.
- Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973.
- Horváth József: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök egyházlátogatási jegyzőkönyve Somogyvárról és leányegyházairól. In: Somogyi Múzeumok Közleményei. Kaposvár, 1975. 235–248.
- Mikszáth Kálmán: Szent Péter esernyője. Bp. 1971.
- Salacz Gábor: A Cassa Parochorum története. Bp. 1933.
- Timon Ákos: A párbér Magyarországon. Bp. 1885.
- Tomisa Ilona: Egyházi források a néprajzi kutatásban. In: Documentatio Ethnographica 13. Bp., 1989. 263–282.
- Tomisa Ilona: Visitatio canonica. Az Esztergomi Főegyházmegye Barsi Főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1647–1674. Bp. 1992. (Válogatta, s.a.r. és bev. Tomisa Ilona).
- Tomisa Ilona: Az egyházi adózás a 17. században. Az esztergomi érsekséghez tartozó pozsonyi és barsi esperesi kerület falvainak adózási szokásai az egyházlátogatási jegyzőkönyvek tükrében. In: Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás. Szerk. Kisbán Eszter. Bp. 1994. 159–167.
- Tomisa Ilona: A kánonjog és a népi jogszokás alakulása a 17–18. században egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján. In: Morzsák. Tanulmányok Kisbán Eszter tiszteletére. Bp., 1997. 171–176.
- Tóth István György: „Mivelhogy magas írást nem tudsz” ... Az írás térhódítása a művelődésben a koraiújkor Magyarországon. Bp., 1996.
- Varga Imre: A canonica visitatio értelmező szótára. In: Vigilia, 1978/3. 200–204., 4. sz. 270–273.

GALLA FERENC

OTROKOCSI FÓRIS FERENC GÁLYARAB RÓMÁBAN*

Otrokocsi Fóris Ferenc 1648-ban született valószínűleg Otrokocson, Gömör-Kishont vármegyében, református köznemesi családból, amely 1274-ben nemességet kapott és szétágazódott az idők folyamán. Szüleitől mély vallásos nevelést kapott és megszerette a családban olvasott Bibliát.¹ Alapvető tanulmányait a középkori eredetű sárospataki iskolában végezte, amely főképpen Lorántffy Zsuzsanna támogatása folytán a magyar kálvinizmus bőven buzgó erőforrása volt. Joggal írhatták Szalánczy György és Ruszkay András pataki tanárok I. Rákóczi Györgynek, hogy Patak „folyamatja Erdélyt és Magyarországot nedvesíti.” Fóris 1669-ben a szatmári iskolában nevelt és oktatott, ahol katolikus vallásra tért várkapitányok, a bedegi Nyáryak, brebiri Melithek, majd a gersei Pethők és a galántai Esterházyak védőszárnyai alatt az 1638-ban megtelepedett jezsuiták kemény küzdelmet folytattak a szilárd református tömb megtörésére. A mindenkor vitakozásra kész Kolics Lukács páter, később Budavár ostromában hős táboripap, felvetette a fiatal mesternek az alapvető kérdést: „Hol volt a reformált egyház Luther, Kálvin és Zwingli előtt?” A kérdés zavarba horta Fórist és szeget ütött a fejébe, később is fel-felmerült előtte a feladott kérdés, mint szeme előtt lebegő kérdőjel, amely választ sürgetett. Bevallása szerint gyűlölte a jezsuitákat, de elismerte hittudományi felkészültségüket, a vitakozásban nagy gyakorlatukat és törhetetlen buzgalmukat.

Gömör-Kishont vármegye anyagi támogatásával 1685-ben ment és a franekeri egyetemen, a kálvinizmus egyik leghatalmasabb fellegvárában kora európai hírű tudósait: Burmant, Esseniust, Boetiust, Leusdent hallgatta, akik megkedvelték a hangya-szorgalmú, tehetséges, mély meggyőződésű, jámbor és lelkes magyar ifjút. Leusden különösen kedvelte őt, mert jól elsajátította tőle a bibliai keleti nyelveket. Itt ismerkedett meg a coccejánusnak nevezett bibliamagyarázó irányzattal – Coccejus, Koch elméletével –, aki önkényes allegorikus és misztikus meglátásokkal, ábrándozásig menő összeveté-

* Galla Ferenc (1888–1977) kézírata alapján közlésezi Borovi József

1 Fóris életét, szellemi és lelki fejlődését műveiből ismerjük meg: SZABÓ K.-HELLEBRANT A.: *Régi Magyar Könyvtár* I. Bp. 1879. II. 1885., III. 1896, 1898.; ZELLINGER A.: *Pantheon Tyrnaviense Tyrnaviae*, 1931.; CSIKESZ S.: *Furor Bestiae* 1933. – Pontosabb irodalom: FALLENBÜCHL F.: *Otrokocsi Fóris Ferenc élete és irodalmi működése*. Esztergom, 1899.; MIKLÓS Ö.: *De schrijver van A. Poot's A Naauwkeurig verhaal*. Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis, 1917.; SZABÓ G.: *A magyar református ortodoxia*. Bp. 1943. – Vö. BÁN I.: *Otrokocsi Fóris Ferenc hálaadó és könyörgő imádságai*. Bp. 1640.

sekkel már a bibliában megővendőül látta például Nagy Károly és V. Károly császárok történeti szerepét. Az egyetemen folyt heves harcok nem maradtak ugyan nyom nélkül a lelkesedő ifjú tudományos kialakulásában, hiszen életének célja a biblia minél mélyebb és igazibb megismerése volt, mégis inkább a régi felfogás és az újítás között felmerülő ellentétek kiegyenlítésére törekedett.

A fiatal tudós a doktorok koszorújával ékesítve tért vissza hazájába és foglalta el a rimaszécsi lelkészi állást, a vidék széles sugárban kiemelkedő őrtornyát.

Ekkor szakadt a magyar protestantizmusra történetének legválóságosabb korszaka: a Wesselényi-összeesküvés leleplezését követő országos megtorlások ideje. A bécsi udvar nem elégedett meg a három főrebellel, a konvertita Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter horvát-szlavón bán és Frangepán Ferenc törvénytelen kivégzésével, vagyonuk elkobzásával, I. Rákóczi Ferenc választott erdélyi fejedelem több százezer forintra rugó bírságolásával, számtalan megnótázott, azaz a királyi ügyész által bűnrészesnek nyilvánított büntetésével, ami börtönné avatta az országot, menekülésre kényszerítette, aki csak menekülni tudott, három pörölycsapást mért a hazai protestantizmusra: visszaadta a katolikusoknak régi, katolikus eredetű templomait, az összeesküvésben rájuk bizonyult részvétel és a felkelőkkel tartott összeköttetés címén a Pozsonyban székelő rendkívüli törvényszék elé idézte és egyetemes felelősségre vonta a protestáns papokat, prédikátorokat és tanítókat, végül elrendelte a városi kormányzat, magisztrátus, szenátus vallási alapon történő átszínezését a katolikusok javára. Sokan, elsősorban az idegen származásúak, menekülésszerűen hagyták el az országot, mások a Pozsonyban székelő magyar kamarától kaptak útlevelet, mások viszont térítvényt – reverzálist – adtak, hogy tartózkodnak egyházi funkciótól és az országban maradtak, sokan a katolikus vallásra tértek, a nagy paphiány miatt, mely váratlanul érte a katolikus püspököket, egyes prédikátorok híveik közt maradtak és a kerületi esperesek felügyelete mellett kereszteltek, eskettek, felolvasták Pázmány, Káldy prédikációit, temettek, sőt több fiatal nőtlen pap, elvégezvén Nagyszombatban a hittudományi tanfolyamot, pappá szenteltettek, mint Thököly István híres udvari papja, Lázy, kiváló bibliamagyarázó és keleti nyelvész, akit Szelepcsényi György prímás, a pozsonyi törvényszék elnöke udvari szolgálatra maga mellé rendelt. Szelepcsényi jelentette Rómába a hitterjesztés híborosi bizottságának – Sacra Congregatio de Propaganda Fide –, hogy személyes meggyőzésével mintegy huszonöt prédikátort térített meg, és vagy 30.000 lelket vezetett vissza az ősegyházba.

Otrokocsi Fóris Ferenc megjelent a törvényszék előtt, de sem a börtön, sem a kényszerszolgálat nem törte meg szilárd ellenállását és ama – körülbelül – huszonöt közé tartozott, akiket Kollonics Lipót kamaraelnök tanácsára a magyar igazságszolgáltatásban ismeretlen büntetésre, a nápolyi gályákra ítélték. Tudjuk, mily embertelen bánásmódban volt részük a gályaraboknak, Kodermann, a pozsonyi kamara buccari – Bakar – kikötőjében működő gazdasági képviselője, gondnoka jelentette Pozsonyba, hogy több rab a katolikus vallásra tért, Kollonics nyomban meghagyta neki, hogy lássa el őket útiköltséggel és irányítsa őket Pozsonyba, ahol újabb segélyben részesülnek. Fóris nem tartozott ezek közé, Ruyter holland tengernagy nagylelkű beavatkozásának köszönhette szabadulását. A tengernagy nemes közbelépése éles ellentétben van hazájának eljárásával, ahol a kálvinista többség ötödrendű polgároknak tartotta a kisebbséggé zsugorodott katolikusokat, minden közhivatalból kizárta

őket, mire a katolikusok a gyarmati kereskedelemre szorultak, és ezzel megérlelték mai állásukat a hollandi közéletben.²

Otrokocsi Fóris egyelőre nem tért vissza Magyarországra; Zürichben, Utrechtben, Angliában járt, megírta, szerencséjére, kéziratban maradt élményeit és így az 1681-i országgyűlés előtt visszatérhetett Magyarországra és Szent Vazul – Basilius – görög szentatya műveit olvasta. Gyöngyösi lelkész korában szembe került a ferencesekkel és

-
- 2 GALLA F.: *Lorántfy Zsuzsanna és a katolicizmus*. Bp. 1944. Klny. Az Egység útja 1944. 11. sz. – Szalánczy és Ruszkay levele I. Rákóczy Györgyhöz: Országos Levéltár – OL. – Lambus I. B 2122. N 272. – VELICS L.: *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából*. Bp. 1912. (többször felhasználjuk). Szelepcsényi jelentését a templomok visszafoglalásától ismertette Meszlényi A. A gályarabok útjáról SZIMONIDESZ L.: *Magyar vértanúk nyomában*. – Néhány ismeretlen adat a gályarabokról: Kollonics kamaraelnök levele 1676. ápr. 2., Kodermann a kamara tengeri kincstári javainak kormányzója Buccariból ápr. 12., júl. 7. a kamarához: Litterare ad Cameram – Litt. ad Cam. – KODERMANN: *Administratur Portus Buccarensis reliquorumque bonorum maritimarum fiscalium*, 1677. ápr. 6., kamarai levelek hozzá: Expeditiones camerales – Exped. Cam. f. 46–49. – GALLA F.: *A magyar gályarabok történetéhez*. Az Egység Útja, 2. évf. 1944. – Szekfű Gyula Kollonicsban sejtje a gályarabság büntetésének a szerzőjét. Kollonics évek múlva a győri jezsuita kollégiumnak adott oklevelében nyíltan megvallja, hogy tőle származott a büntetés alkalmazása, hogy megtörje a protestáns ellenállást. HÓMAN BÁLINT – SZEKFŰ GYULA: *Magyar történet* 5. köt. 2. rész. 3. feje. – Dolny István esztergomi kanonok, honti főesperes, majd nagyprepost, novi, pécsi, majd csanádi püspök gyűrűspecses levelében előadta, hogy amikor 1682. augusztus 5-én Thököly Imre farkashidai táborában tartózkodott – Géczy István sátrában –, az erdélyi fejedelem főembereinek a szájából hallotta a következőket a nagyszombati jezsuitákról: Thököly nem saját bűnük miatt büntette őket, hanem Kollonics és a nagyszombati fogadalmas ház atyáinak a bűne miatt, mert ők sugalmazták (?), hogy az ágostai és a helvét hitvallású prédikátorokat a gályákra hurcolták, ahonnan 22.000 arany árán váltották ki őket. Ezért a jezsuitákat is gályarabságra ítélte, ha nem fizették le a prédikátorok kiváltására fizetett összeget. Jóakaróik összeadták a váltásdíj összegét és a jezsuiták írásban kötelezték magukat az esztergomi főkáptalan előtt, hogy a kölcsönt visszafizetik. OL Acta Jesuitica – Acta Jes. – B 342. fasc. 2. – Collegii Tyrnaviensis 18–19. – A kamara útlevelet adott azoknak a prédikátoroknak, akik külföldre kívántak távozni: liber passus praedicantibus e Regno migraturis – azoknak pedig, akik csendben, egyházi ténykedés nélkül az országban akartak maradni, térítvény – reversales – ellenében biztosító levelet: praedicantibus in Regno Mansuris. A kamarai expedíciók közt helyenként. – Lazy Ádám pappá szentelt prédikátorról írta a kamara Kollonicsnak: „...Ex praesentibus in specie annexa instantia Reverendi Domini Adami Lazy antehac comitis Stephani Thököli praedicantis aulici, nunc vero recenter ad fidem Orthodoxam exemplariter conversi et de praesenti Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Archiepiscopi Strigoniensis capellani penitus intellectura est (az elnök), tehát Lazy, a híres keleti nyelvész, wittembergi egyetemi hallgató, Thököly udvari papjából a primás udvari káplánja lett. Exped. Cam. 1675. márc. 11. – Kollonics készségesen segítette a Ferdinánd-alapból – Fundatio Ferdinanda – a kamarához forduló megtért prédikátorokat. Az alapot III. Ferdinánd hozta létre a linzi békekötés után az állás nélkül maradt plébánosok megsegítésére, akik a protestánsoknak visszaadott templomokból kénytelenek voltak kivonulni, és általában a gyenge javadalmazású papoknak, a kurucoktól elűzött plébánosoknak, a szegény egyházközségeknek, a kurucoktól elűzött plébánosoknak, a szegény egyházközségeknek és megtért világiaknak juttattak pénzsegélyt a pénztár készletéből. Szelepcsényi 1684. augusztus 7-én a kamara jóindulatába ajánlotta azokat a plébánosokat, akik „rezidenciáikban lakni nem merészelve hegyeken s közsiklákban magokat rejtgetve mindennek praedára hanyattatván sokan közülek testekben nem csak kegyetlen csapásokat, de vér ontásokat is szenvedtek, úgy, hogy méltán eleven martýrok mondattathatnak ... mely utolsó romlásokban ki felmeztelen, ki egy szürecskében koldulással tengetve útban életét... Mely sok rendbéli supplicansok közül némelyeket magam mindenből ki rázott tehetségem szerint segítve...”. Litt. ad Cam. rakszám 1471. Series I. fasc. 87. – Wolf Frigyes jezsuita írta, hogy Kollonics a vagyonát szétoosztja a megtértek közt, térítései miatt gyűlölik őt: Arch. Prop. Congressi vol. 1. f. 120.

a jezsuitákkal. Noha a mezőváros a töröknek hódolt, az Üdvöztetőről nevezett rendtartomány szerzetesei, a szalvatóriánusok bölcseleti és hittudományi főiskolát tartottak fenn rendtársaik részére és százötven kilométeres körzetben felkeresték az Alföldön elszórt katolikusokat, még a török-tatár csordák előtt sem menekültek el, egyházi ünnepeken hatalmas hívőszereg gyűlt össze templomukban, fák alatt folytak a gyóntatások, ők adtak állandó papot a már elenyésző kecskeméti katolikusságnak, ferencesek voltak a Szent Bertalan plébániatemplom szószékének ünnepi hitszónokai és ezt a kiváltságot a Propaganda Kongregáció fenntartotta akkor is, amidőn 1634-ben jezsuiták telepedtek le a városban, iskolát nyitottak és bekapcsolódtak a városi és vidéki hitterjesztés munkájába.

Ekkor három vallásra oszlott a gyöngyösi nép: az őslakosság katolikus, vagy református volt, a királyságból beszuródó tótok pedig többnyire az ágostai evangélikus hitvallást követték. Ezeket teljesen megtérítették Szent Ferenc és Ignác fiai és beolvasztották a magyarságba. Fulgenzio da Jesi ferences hittudós és hitterjesztő a harmincas években remélte, hogy a református prédikátor halála után sikerül a magukra maradt híveket mind áthozni a katolikus hitre, ez azonban már csak azért sem sikerült, mert Fulgenzionak a böjt magyarázása körül támadt országos méreteket öltött vitája miatt Erdélybe kellett távoznia. A hitterjesztés tovább hullámozott és Otrókoci Főris már egy fokozatosan visszaszorított kálvinista sereg papja volt a Szent Orbán templomban és számolnia kellett a nép előtt szeretett ferencesekkel és a harcrakész, hódító jezsuitákkal. Ebben az időben különféle vallásos műveket adott ki, amelyekben szigorú erkölcsbíróként szerepelt. Nagy tudása nem tudta kiváltani hívei lelkesedését. Vajon mi volt csendes elvonulásának titka?! Mi volt híveinek, közönyűknek oka?! Talán harcias magatartást vártak tőle? Vajon a túlfeszített szellemi munka támadta meg fizikumát? Bizonyára hatással volt rá a török fogság is. A török ugyanis egy időre a hatvani várba hurcolta. Vagy talán hitbeli ellentétek viaskodtak lelkében? A Mátra erdőrengetegében, ózondús levegőjében keresett felüdülést.³ Gyöngyösről Kassára ment papnak, ahol, mint általában német nemzetiségű királyi városainkban, a reformáció lutheri iránya uralkodott, de a század folyamán utat tört magának a kálvini irány is, sőt a katolikus vallás térhódítása sem maradt el. Pázmány elgondolása törte meg a jeget: a király kápolnát építtetett az ott működő kamara, a szepesi, vagy kassai kamara területén, amelybe nemcsak a kamaratisztek, hanem a város nemessége és a polgári lakosság is járhatott. Rákóczi György, amikor elfoglalta Kassát, rátette kezét a kápolnára is, mondván, hogy akié a fundus, azé a kapella és ezzel ő is úgy gondolkozott a saját felekezete javára, mint minden földesúr abban a korban. Az uralma azonban átmeneti volt, idővel megtelepedtek a jezsuiták, ők szállították szekereken a helyszínre az építési anyagokat, a kőműveseket családjaikkal együtt. Kisdy Benedek egri püspök, a jezsuiták római neveltje a század közepén a nagyszombati mintájára egyetemet alapított és papnevelő építéséhez tekintélyes pénzüsszeget hagyott. Ott sem hiányozhatott a nyomda, Báthory Zsófia, II. Rákóczi György özvegye a három kassai vértanú kivégzésének helyén temp-

3 GALLA F.: *Fulgenzio da Jesi ferences misszionárius vitája böjtről a gyöngyösi jezsuitákkal*. Bp. 1947. Klny. a „Regnum” egyháztörténeti évkönyv 1944–45. évfolyamából. – GALLA F.: *A magyar katolikus restauráció misszionáriusai*. Bp. 1946. Klny. az „Egyházi Kőrirat” 1946. február-októberi számából. – A gyöngyösi templom 1674-ben leégett és a kamara faanyag szállításával járult hozzá újáépítéséhez: 1674. október 16. Exped. Cam.

lomot épített a jezsuitáknak, ahová földi maradványait temették. Kassán tehát még hatalmasabb sodrát érezte a katolikus és jezsuita hullámverésnek, mint Gyöngyösön a lelkeiben már háborgó Fóris Ferenc. A jezsuitákkal folytatott érintkezései gyanút keltettek híveiben, és kizavarták őt lelkészességéből. Nem vette fel velük a harcot, valószínűleg ekkor szakított családjával, amely valószínűleg nem helyeselte magatartását. Újra nyugatra indult, ahol éppen a katolicizmus ellen írt barátainak átdolgozásán emésztette erejét, tépelődött, lelke háborgott. Hatással volt rá a spanyol származású de Royas Kristóf, a magyar királytól tinini – knini – püspökké kinevezett és a pápától is bullában kinevezett, vagy mint a magyarok mondták, megerősített püspök békeszózata a magyar országgyűléshez és annak protestáns tagjaihoz, az irénikus mozgalom, amely a közeledésre és az egyesülésre hívta fel az elszakadt testvéreket. A mozgalom de Royas tinini székéből a bécsújhelyi püspökségre vitte át, ami arról tanúskodik, hogy a mozgalom az uralkodó szándékaival is egyezett. Az irénikus mozgalom a birodalomban is elterjedt.⁴

De Royas Kristóf ferences obszerváns, teológiai tanár, rendi kormánytanácsos Spanyolországból jött a Habsburg-országokba. A király tinini püspökké nevezte ki, elődje,

4 A kamara értesíti Tassy Gáspárt, hogy a király elhatározta a jezsuiták letelepítését Kassán. Exped. Cam., 1631. szeptember 18. – Néhány Landy János alapítványa tette lehetővé, hogy a már megtelepedett jezsuiták kápolnához jussanak, a magyar kamara felszólította a Kassán székelő szepesi kamara elnökét, Paczoth Sándort, hogy utaljon ki bizonyos összeget a jezsuitáknak az építéshez. Exped. Cam. 1636. augusztus, fasc. 149. f. 103., a jezsuiták 1638. augusztus 12-én sürgették a kápolna építését, uo., 1639. március 5-én még nem állt a kápolna, a jezsuiták már kollégium alapításának tervével foglalkoztak, a kápolnának adott kelyhet elvitték a homonnai kollégiumba és egy szerényebbet adtak helyébe, Paczoth: Litt. ad Cam. fasc. 1388. Series I. – A magyar kamara utasítja Jazkay Pétert, hogy adjon szerkezetet a jezsuitáknak, hogy az iparosokat családjaikkal és felszerelésükkel együtt Kassára szállítsák, 1639. március 25-én, Exped. Cam. f. 162–165.

A kassai akadémia alapításáról Széchenyi Könyvtár 2447/fol. lat. 2. f. 32., uo. 3135/fol. lat. 3. f. 78., gúnyirat a Mária-szoborról. – Lipót az akadémiáról és a Kisdy-féle papnevelőről 1659. április 28-án, 1660. november 8-án, Benignae Resolutiones – Ben. Res. – 902, 904. – A papnevelőnek Kisdy 3000 forintja, Litt. ad Cam. rsz. 1459. – Kollonics 1678. január 26-án a kassai jezsuitákról, Litt. ad Cam. – Lingoy közbenjárására két megtért prédikátor, akit nem alkalmazhattak licenciátusként, 15–15 forint segélyt kapott a kamarától, Urfahrer Ferenc atya közbenjárására Mesek Simonnak, ki feleségével és gyermekével tért meg, 6 forintot adott a kamara azon felül, amit a szerzetes már adott neki, uo. – Privilegia pro Congregatione Immaculatae Conceptionis in Universitate Cassoviensi S. J., Bécs 1660. december 10. Liber Regius – L. R. – an. 1678. XV. – Wesselényi nádor tagja volt. A kassai kongregációról: Széchenyi Könyvtár M 23/F. L. – Thököly előtt megjelentek a jezsuiták is, a vezér ígérte, hogy nem lesz bántódásuk, később visszavonta szavát és kiűzte őket. Ratio qualiter occupata per Com. E. Thököly Cassovia. Act. Jes. B 226. fasc. 1. N. 72. Coll. Cassov. – A jezsuitáknak már 1682. február 13-án volt jól felszerelt gyógyszerházuk, írta Zalk János, Lymb. I. B 2133. A Lymbus fasciculusaiban rengeteg adat latin, magyar, német és olasz nyelven, utasítások, receptek stb. varázslásról, szerelemről, hadiszerecséről ... – Csáky István 1687. január 9-én jelentette Eperjesről, hogy Szentiványi László biztos közreműködésével visszavette a Thökölytől elvett kassai dómot. Acta Ecclesiastica – Act. Eccl. B 129. fasc. 75. – A domonkosok és a ferencesek is visszatértek Kassára a század folyamán. – Thorda Zsigmond kamaratiszt 1569. július 8-án jelentette, hogy Kassa leégett, Litt. ad Cam. P–R. – A király 1578. április 10-én romos domonkos kolostort gabonarakár céljára átengedi a városnak, ha a szerzetesek visszatérnek, a város tartozik visszaadni az épületet. Act. Eccl. B 139. f. 13. – Visszatérésükről: 1659, 1680, 1688, 1698. L. R. XII., XVI., két levél, XXIV. – Kassa 1674. nyarán újra legégett: Exped. Cam. szeptember 4-én, f. 109. – HORVÁTH S.: *A Szent Domonkos-rend múltjából és jelenéből*. Bp. 1916. 190. p. – Karácsonyi J.: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. 2. Bp. 1924. 90. p.

Bielavics György szintén ferences és győri kanonok a balkáni püspökségek betöltésénél kifogásolt püspök-kinevezés miatt Róma megtagadta a kinevező bullát. De Royas ügye is hosszadalmas vitákra adott alkalmat, Róma ugyanis kifogásolta, hogy a király kinevezi, nem pedig megnevezi, előterjeszti, pápai kinevezésre bemutatja, prezentálja a jelöltet. Végül, mint egyáltalán minden magyar királyi felterjesztés esetében, a pápa csak prezentáció értelmében nevezte ki a királyilag választott püspököt, kiemelve, hogy a jelölés is csak ezideig vissza nem vont kiváltság – privilegium cui adhuc non est adhuc derogatum – szokásos kitétele a bulláknak. Lipót a bécsújhelyi püspökség esetében nem használta a magyar kancellária fogalmazását. A király megkérdezte a de Royas névéhez fűződő mozgalomról a magyar püspökök véleményét. Fenessy György egri püspök 1692. május 26-án Kassán kelt válaszában örömmel köszöntötte az uralkodó nemes kezdeményezését és az egyesülés, a békülés gondolatát, óvatosságra intett, nehogy a protestánsok csak jelszónak vegyék az ügyet, mert abban az esetben a mozgalom visszafelé sülné el. Benkovics Ágoston pálosból lett váradi püspök 1692. május 28-án Leleszről adott válaszában szintén magáévá tette a császár által felkarolt mozgalmat és kiemelte, hogy de Royas minden tekintetben alkalmas egyéniség a mozgalom irányítására. Kezdetben Róma óvatosságot tanúsított de Royas egyes kitételei miatt a mozgalommal szemben, de Buonvisi bíboros, egykor bécsi nuncius megnyugtatta, hogy a püspök nem követ el semmi meggondolatlan kijelentést. De Royas 1684. október 1-én Bécsből megköszönte a bíboros jóindulatú felvilágosítását érdekében.⁵

Mindeme háttérben mozgó jelenségek azt bizonyítják, hogy Otrókcsi Főris jó úton járt és később is Róma és a magyar katolicizmus szellemében dolgozott elhagyott hitsorsosai visszatérése érdekében.

Főris az oxfordi könyvtár rengetegébe temetkezett, kora tudósainak és az ősegyház atyáinak írásait tanulmányozta, amikor – őt idézzük: – „... csodálatos fény ragyogott fel elméjében”, amely őt a katolikus vallásba sodorta. Örögi kísértésnek vette a rendkívüli élményt és kérte Istent, hogy szabadítsa meg tőle. Önkéntelenül Augustinus esete jut eszünkbe, amikor a kert csendjében titokzatos hangot hallott: Tolle, lege! – Vedd, olvasd! Kinyitotta a padon fekvő könyvet és ezeket a szentpáli szavakat olvasta: „Öltsétek magatokra Krisztust!” A belső sugallat után lassan belátta, hogy a pápa nem az antikrisztus, amint azt a harcok hevében hagyományszerűen mondani szokták, az ősatyák írásai meggyőzték őt arról, hogy az Egyház az evangélium szerves folytatása. Elhagyta a nyugatot és visszatért Kassára, kereste az eszmecserét a jezsuitákkal és az egri kanonokokkal – ebben az időben ugyanis a török miatt Jászóvárra költözött egri püspökök és káptalan Kassán székeltek. Irodalmi művein a megértés, a lelki közeledés, a vonzódás hangjai uralkodnak. Pethő István Nagyszombatba vitte, a katolicizmus szellemi fellegvárába, ott elmerült Kempis Tamás Krisztus követése című művének olvasásába, amit már Vanoviczy János pálos apostoli hitlejtesztő – misszionarius apostolicus

5 A Kongregációban lezajlott vitákról a magyar király püspök-kinevező jogáról: Congregationi particolari annorum 1664. ss vol. 1. p. 200–210. Uo. vol. 21. f. 36–43. – Congressi vol. 1. helyenként. – Royas tinini bullája Archivum Secretum Vaticanum Index bullarum vol. 399. f. 190. – Vö. Propositiones Legati Suetici Benedictus Oxenstierna. OL Liber Regius XV. – Responsum Legato Suecico Domino Oxenstierna, 1691. március 20-án, uo. XXI. – A két püspök válasza uo. Litterae privatorum 785. – A kamara utasításai Sztarinszky István harmincadosnak: Exped. Cam. 261. rakszám f. 79. – Litterae ad Cameram 1476.

– Lorántffy Zsuzsannának is melegen ajánlott Rómából küldött levelében. A nagyszombati egyetemi nyomda egymásután adta ki legújabb írásait, végül „mint lassan csiszoló-dó drágakő Isten országának építéséhez”, 1694. augusztus 29-én ünnepélyesen áttért a katolikus vallásra, kezeírásával fogadta, hogy ahhoz élete utolsó lehelletéig hű marad. A Szent Miklós templom előtt nagy tömegnek mondott beszédében a tévelygő juhokhoz hasonlította magát, amelyet a jó Pásztor megtalált és vállán visszavitte a többihez.

A protestáns közvéleményt megdöbbenette a nagy tudós és vértanú átállása és a protestáns egyháztörténetírás ma is „borongó érzésekkel” halad el Otrokocsi történeti alakja mellett, mert „mártírok töviskoszorúját fel tudta cserélni a római egyház doktori kalapjával”. Nem osztjuk ezt a véleményt, mintha hitsorsosai megnemértése, vallási kérdésekben jelentkező ellenszenve, még kevésbé, hogy anyagi előnyök, fényes pályafutás kilátásai készítették volna hitének elhagyására, hiszen mint nős ember nem számíthatott arra, hogy megnyílják előtte a főpapi méltóságok kapuja, még a jogi tanszéket is elhárította magától, ami pedig némi szilárd alapot biztosított volna életének. Otrokocsi egész életében az igazságot követte, kereste, őszinte meggyőződését, tiszta lelkiismeretét nem vonhatjuk meg tőle akkor sem, amikor a gyermeki tejjel magába szívott és tudós elmék által szilárd meggyőződéssé kovácsolt hitét, amelyért kiállta a gályarabság tűzpróbáját és amelyhez görcsösen ragaszkodott az ördöginek vélt kísértéssel szemben, elhagyta, és megnyugvást talált a katolikus Egyház kebelén.

Az Examen reformationis című munkája őszintén feltárja lelki fejlődését, amidőn írja: „...Magamon tapasztaltam, hogy a lelkek mélyén ott van a szeretet az Anyaszentegyház iránt, pedig akkor még tévedésben voltam. Isten belső megvilágításban megmutatta, hogy a vallási békét csak úgy szolgálhatom, ha megismerem az Anyaszentegyházat és azt tettem törekvéseim központjává. Mélyreható és súlyos kutatások után napról-napra érvek alapján meggyőződtem róla. Ezért ne csodálkozzanak rajtam s ne gyalázzanak protestáns barátaim, hogy szakítva hitegységünkkel, a római Egyházzal csatlakoztam s most azt óhajtom, hogy ők is kövessék példámat a viszálykodás és elkeseredett harcok feladásával.” A Theologia prophetica című munkájában mondja, hogy a Szentírás, a régi szentatyák és az imádság érlelte meg benne az elhatározást. 1694-ben Nagyszombatban kiadott Apologeticum bonae conscientiae testimonium című művének a címében is hangoztatja a helytelenül magyarázók ellen: se non aliter, quam unice validis e Scriptura Sacra depromptis argumentia permotum esse a Deo ad dandam Ecclesiasticae pacis Catholicae operam...

Ennek a kétségkívül nagy port felvert pálfordulásnak őszinteségét csak magyarázza és megvilágítja a csendes, a lelkiismeret mélyén érlelődő folyamat, amelyet a nyolcvanas évek végén megfigyelhetünk: lassanként lehámlik gondolkodásáról a sok előítélet, tanulmányozza a katolikus Egyházat, megértő iránta, közeledik hozzá, a megbékülést és az egyesülést sürgeti.⁶

6 GALLA F.: *L'influsso di San Carlo Borromeo in Ungheria*. Milano, Estratto dalla Rivista „Echi di San Carlo” dicembre 1937. – GALLA F.: *Borromei Szent Károly hatása Magyarországon*. Kivonat a Theologia 1938–39. számaiból. – HANUY F.: *Pázmány Péter összegyűjtött levelei*. Bp. 1911. 2. 218–351. – Todoricaról Exped. Cam. 1612. április 17. – Carlo Carafa nuncius 1624. november 24-én válaszol Barberini bíborosnak november 2-i levelére: Bibliotheca Vaticana Barberini Latini – Bibl. Vat. Barb. Lat. – 6935. f. 391. – Carafa jelentette 1625. október 18-án, hogy nem kapott levelet, mert Trento és Bolzano között kifosztották a futárt: uo. 6939. f. 51. sz. – Carafa 1626. január 28-án nyugtázta a janu-

Lipót király évi 150 magyar forint segélyt utaltatott ki a magyar kamara pénztárából Otrókoci Fóris Ferenc anyagi helyzetének biztosítására, amit a kamara egy ideig folyósított is számára Sztarinszky István nagyszombati harmincadosnak ismételtén adott utasítása szerint.

Otrókoci hő vágya volt, hogy Rómába zárandokoljon, a pápa előtt, akit előbb az Antikrisztussal azonosított, hódoljon, leszálljon a katakombák mélyére a vértanúk sírjaihoz, akik életüket adták Krisztusért és az Egyházért, leboruljon a két apostolfejedelem sírjára – ad limina Apostolorum –, a sziklára, amelyre Krisztus az Egyházat alapította, végül tanulmányozni kívánta az egyházi élet középponti kormányzó szervét, a kuriát, amelyet azért tisztelt, mert a szellemi és fegyelmi bomlással szemben egységet, szilárdságot biztosít, az a krisztusi tanítás krisztálytisztta forrása.

Hosszadalmas, fáradságos, költséges volt akkor a római út, pihenőkkel, kitérésekkel búcsújáró-helyekre, időtartama attól függött, hogy gyalog, az apostolok módjára – per pedes Apostolorum –, vagy jármű felhasználásával tették meg az utat. Báthory Endre, amikor nagybátyja, a lengyel király Rómába küldte bemutatkozó látogatásra, három napot töltött Borromeo Szent Károlynál, aki lelkigyakorlatot tartott neki és kíséretének, elkísérte őt a katolikus hitre tért Forgách Ferenc későbbi érsek és bíboros. Pázmány 1632-ben egy hónap alatt érte el Ferrarát és onnan két hét alatt az Örökvárost, hogy az apostoli küszöbök látogatását végezze és VIII. Orbánt elvonja a töröktől és Erdélytől fenyegetett hazánkra is veszélyes francia-protestáns szövetkezéstől. Visszatérőben elzarándokolt Lorettoba, majd Anconán és Buccarin át ért székvárosába, az út 40.000 aranyba került! Voltak szerényebb utazási lehetőségek is: a postafutár – corriere, kurir – három hét alatt tette meg a Róma–Bécs, vagy Augsburg közti utat váltó paripákon. Megtörtént, hogy a Brennero alatt Bolzanónál rablók kifosztották. Assisi Szent Ferenc lelki gyermekei rendi szabályaik értelmében nem vehettek igénybe járművet a Szentszék felmentése nélkül. VIII. Kelemen megengedte, hogy a magyar-horvát-szlavón hadszíntérre induló pápai segélycsapatok ferences és kapucinus tábori papjai lovagoljanak, vagy járművet használjanak. Airei Vazul flamand kapucinus, apostoli hitterjesztő azzal igyekezett kivonni magát a pálos kolostorok látogatása alól, hogy képtelen gyalog kísérni a hintón utazó fővizitátort, Marnavics Tomkó János boszniai püspököt, zágrábi olvasókanonokot.

Az ország határainak átlépéséhez útlevél – liber passus – kellett. Báthory Zsófia a lengyel király magyar nyelvű útlevelel járta meg a czenstochovai zárandoklást, Zrínyi Ilona is kapott hasonló útlevelet a híres búcsújáróhelyre, de már latin nyelven. Todorics Péter plébános a magyar kamara útlevelel indult Rómába 1612. április 15-én. Később mások is kaptak útlevelet Rómába és általában külföldre, leginkább Mariazellbe. A Rómába utazó Otrókocsinak a kamarától, vagy annak támogatásával, a

ár 3-án kelt római levelet, uo. 6942. 13. sz. – 1625. december 31-én válaszolt a december 6-i levélre, uo. 6943. 89. szu. – 1624. december 24-én válaszolt a november 29-i levélre. uo. 6399. 88. sz.

A járművek használatáról: GALLA F.: *Magyar tárgyú pápai felhatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából*. 1. Bp. 1947. Klny. a Levéltári Közlemények 1946–47. évi számaiból. – Felhatalmazások – 134. l., uo. az irgalmasrendi szerzetesek ajánlásáról. – GALLA F.: *Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai*. Bp. 1940. 111. – Báthory Zsófia útja: Magyar Történeti Tár – M.T.T. – 1900. 323., 325. – Zrínyi Ilonáé 1682. március 13-án. Lymb. I. 2133. – Angannus Ádám, Stuber Mihály, Lipp Károly útleveleiről: Exped. Cam. 6. Septembris 1674.

magyar kancelláriától, vagy még inkább a bécsi udvari hatóságoktól kellett útlevelet szereznie, hogy a határt átlépje. Mivel alig másfél hónap alatt elérte az Örkvároست, bizonyára pénzt kellett szereznie, hogy az út legalább nehezebb részét járművön tegye meg, kocsit, lovat vegyen igénybe.

Otrokocsi novemberben felmutatta a két levelet az illetékes főpapoknak és kérvényt nyújtott be a Kongregációhoz: röviden ismertette múltját: magyar kálvinista volt, ismételt tartózkodott Németalföldön és Angliában, ahol elmélyülő tanulmányokat végzett. Foglalkozott hittudománnyal, nyelvészettel, történelemmel, elsajátította a héber, chald és görög nyelvet. Hazájába visszatérve, Kassa város magyar prédikátora volt, nemrég még rendkívüli hevesességgel – acerrime – védte tévedéseit, majd megtérése után szerény, békés, szelíd, meggyőző hangnemben adott ki könyveket Nagyszombatban, hogy régi hitsorsosait követésére bírja. A könyveket, mint az Examen címűt, mellékelte a Kongregáció bíborosainak betekintésre. Most hite megszilárdítása céljából Rómába jött, hő vágya, hogy Krisztus földi helytartóját személyesen tisztelje és a Rómában szerzett élmények új munkák kiadására serkentsék. Végül kért segítyt római tartózkodása idejére.

Mattyasovszky László nyitrai püspök, királyi tanácsos meglehangú levélben ajánlotta őt a magyar kancellárnak, a nemrég megtért kálvinista prédikátort, aki, mint köztudomású, nemrég Nagyszombatban a jezsuiták templomában ünnepélyesen letette a katolikus hitvallás esküjét. Azóta nagytudományú kiadványaiban arra törekszik, hogy az Anyaszentegyház keblére édesgesse régi hitsorsosait. A káptalan készséggel támogatta őt abban, hogy császári útlevelet és a kancelláriától némi segítyt szerezzen római útjához. A bécsi nuncius szeptember 24-én két ajánlólevéllel indította útjára Otrokocsit: az egyiket Fabroni Carlo Francesco-hoz, a világmissziókat irányító kuriai szerv, a Sacra Congregatio de Propaganda Fide titkárához, a másikat pedig Altieri bíboroshoz, ugyanazon Kongregáció elnökéhez – praefectus – intézte és előadta, hogy a levelek felmutatója híres prédikátorból lett korábban vallott tévedéseinek rendkívül éles cáfolója – acerrimo confutatore – és most, mint példás életű katolikus férfiú Rómába indult, hogy felkeresse a két apostolfejedelem, Szent Péter és Pál sírját – visita dei santissimi limini – buzgó és jámbor vállalkozásához a két főpap jóindulatú pártfogását és segítségét kérte.

Vajon miért fordult a nuncius és Otrokocsi éppen a Hitterjesztés Bíborosi Bizottságához?!

A Sacra Congregatio de Propaganda Fide néven ismert kuriai szervet XV. Gergely pápa, beteges, törékeny, öreg testben messze sugárban fénylő lélek alapította 1622. január 6-án a Három Királyok ünnepén, amikor a világmisszióért imádkoznak az egyetemes Egyházban. A Kongregáció ügyköre nemcsak a szorosan vett pogány világra terjedt ki, hanem felölelte azokat az európai országokat is, ahol a hitújítás elterjedése folytán a katolicizmus elenyészett, vagy kisebbségbe szorult. A Szentszék még a 16. század második felében ismételt apostoli egyházlátogatókat – visitatores – küldött a török hódoltságba, hogy tapasztalataikról tájékoztassák, mert tudta, hogy a magyar püspökök nem léphettek be a töröktől megszállott területekre, a Propaganda Kongregációnak pedig első feladatai közt szerepelt a hódoltság vallási viszonyainak megbízható megismerése. Ezért az antivari érsek vizitátor beszámolója alapján 1624-ben felállította Belgrád székhellyel a hódoltsági hitterjesztő püspökséget, világi papok számára Loreto-ban és Fermoban papnevelőket tartott fenn, amelyeket még XIII. Gergely, a római Collegium Germanicum et Hungaricum alapítója létesített. A töröktől megtűrt bosnyák

ferencesekből hitterjesztő gócpontokat alapított, apostoli hitterjesztőket nevezett ki. Mindezeket Keresztelő Szent János és karácsony ünnepére folyósított segéllyel – provisio – és egyéb alkalmi pénzbeli támogatással tartotta fenn, joghatósága alá tartoztak a Belgrádban, Karánsebesen, Temesvárt, Pécsen és más helyeken vándor-hitlerjesztést végző jezsuiták és egyéb szerzetesek. A hódoltságot joggal missziós területnek tekintette a Kongregáció, akárcsak a pogányok lakta területeket. Erdélyben előbb kapucinusok letelepedését vette tervbe, hogy a lehanyaglott csíksomlyói kolostort új életre keltse, majd a bosnyák obszervánsok segítségével megszervezte az apostoli hitterjesztést, amelynek oroszlánrésze volt az erdélyi katolicizmus átmentésében. Olasz konventuális minoritákkal is kísérletezett, de azok nem tudtak bejutni a fejedelemségbe, míg végre moldvai rendtársaiknak sikerült megvetni lábukat Vásárhely-Kantán. A királysági katolikus megújulás is a Kongregáció ügykörébe tartozott: hozzátartozott a püspöki székek, elsősorban a szinte pusztá címmé vált hódoltsági püspökségek betöltése. Püspökeink tőle kapták ötéves felhatalmazásaikat – *facultates quinquennales* – egyes szerzeteseink tőle kaptak apostoli küldetést, ferencesek, pálosok, jezsuiták évi beszámoltót küldtek fel lelki hódításaikról. Érthető tehát, hogy a megtért Otrókocsi a Kongregációhoz fordult, hogy római tartózkodási idejére tartásdíjat szerezzen.

A Kongregáció havonta tartott rendes gyűlést – *Congregatio generalis* – amelyen a pápától kinevezett bíborosok, a titkár és két szakértő vett részt. Ha a pápa is megjelent, a gyűlést *Congregatio coram Sanctissimo*-nak nevezték. A pápa vörös selyem mennyezet alatt trónszéken ült, tőle jobbra-balra a bíborosok padokon – *scamna* – ültek, a titkár pedig az egyik padsor végén térdelállva jegyzett és szolgáltatta a szükséges felvilágosításokat. A kérvény a november 12-i ülésen került tárgysorozatra. A bíborosok közt volt Tanara, aki nemrég hagyta el a császárvárost, ahol a pápát képviselte, továbbá Casanate, a nagy hittudós, a róla nevezett híres római könyvtár, a *Biblioteca Casanatense* alapítója. A gyűlés hat hónapra havi 15 *scutum* – *scudo* – segílyt szavazott meg Otrókocsinak. A *scutum*, amelyet azért neveztek így, mert egyik oldalán pajzs volt kiverve, megfelelt 5 aranykoronának, a havi tizenöt *scutumból* tehát Fóris kényelmesen megélhetett és mozoghatott az Örökvárosban. Altieri bíboros november 24-én értesítette a bécsi nunciust, hogy figyelembe véve a nagyrabecsült személye iránt megnyílvánult általános megnyilatkozást, pártfogoltját hathatós támogatásban részesítették.

Múltak a hónapok és Fóris nem adott életjelt magáról sem a Kongregációban, sem Nagyszombatba vagy Bécsbe, lelke megtelt a rázuhogó benyomások özönével. Megjelent XII. Ince pápánál, megjelenése, leereszkedése, a törökverő XI. Incéhez hasonló egyénisége mélyen megthotta. Érintkezett a város és a kuria híres hittudósaival, elsősorban a pápai paloták mesterével – *Magister Sacri Palatii* – a pápa személyes hittudósával, aki századok óta a domonkosrend tagja, eltemetkezett a könyvtárakban, ahol főképpen az egyházatyák műveinek kiadásait használhatta. A 17. század az egyházatyák, mint Nissai Szent Gergely, Aranyszájú Szent János, Szent Ambrus, Szent Ágoston gyűjteményes munkáit a tudományos kutatás és gondolkodás közkincsévé tette.⁷

7 Archivio Propaganda – Arch. Prop. – Scritt. rif. vol. 525. f. 203., f. 204., f. 205. – Acta – Act. – vol. an. 1696. f. 220. N. 13. – Lettere volgari – Lett. volg. – vol. 85. f. 126. v. – Mattyasovszky levele OL Litterae Capitulum 796. rez. f. 61. – VAGNER J.: *Adalékok a nyitrai székeskáptalan történetéhez*. Nyitra, 1896. 56. l. és helyenként. – PREMROU M.: *Serie dei Vescovi romano-cattolici di Beograd, Archivum Franciscanum Historicum Quaracchi* 1924–26. – GALLA F.: *Felhatalmazások* 17. l. kk. –

Jól tudta, hogy Hollandiában, Angliában és Nagyszombatban hangyaszorgalommal felhalmozott óriási tudását csak úgy tudja a katolikus szellemben leszűrni és szerves egésszé olvasztani, ha rendszeres átértékelésben, kiváló szaktudósok vezetésével, a skolasztika világosságra, szabatosságra törő módszereivel feldolgozza az egyházi tudományok összefüggéseit. Ezért szorgalmasan látogatta a Sapienza – Bölcsesség – néven ismert római egyetem bölcséleti, hittudományi és jogtudományi előadásait, hogy eme tudományokból összefoglaló szigorlatban beszámoljon az egyetem tudósai előtt és doktori fokozatokat szerezzen. A ma is eme népszerű néven ismert római egyetem nem azonos a jezsuiták vezetése mellett működő világhírű Universitas Gregoriana-val, amely XIII. Gergely pápától vette nevét, ahol a magyar növendékek a bölcséletet és a hittudományt hallgatták, a Sapienza a régi egyetemek mintájára négy karból álló főiskola volt, amelyet VIII. Bonifác alapított a 14. század legelején. A komor fenségsű épületét Michelangelo tervei szerint kezdték építeni X. Leó idejében, az Örökváros újjáépítője, a ferences V. Sixtus csatolta hozzá a dór és jón oszlopokkal körülvett belső nyitott folyosót. VIII. Orbán bőkezűségéből Bernini merész lángelméje megalkotta a kápolna tornyát a pápa cimerállata, a méh – Barberinae apes – stilizálásával, végül VII. Sándor idejében az egész épülettömb megkapta mai alakját.

Otrokocsi katolikus hitét és jáborságát táplálták a katakombák, a földalatti Róma, a bazilikák ősi egyszerűsége: a vértanúk sírja felett megilletődéssel szemlélhette kezdetlenes falfestményeken az Istenanya és a szentek tiszteletének, egyéb, az újítók által tagadott hitigazságnak az első századok mélyébe visszavezető bizonyosságtételeit, amelyek szervesen folytatódnak az őskeresztény templomok festményeiben, mozaikjaiban és szobraiban. Vajon milyen megrendítő élményt válthatott ki Otrokocsi érzékeny lelkéből az ősi alakjában fennálló Szent Pál bazilika és az Apostol sírján az egyszerű felirat: Paulus apostolus et martyr!! Ekkor már a mai alakjában, fejedelmi nagyságában állott a Szent Péter templom az apostolfejedelem sírjával Michelangelo kupolája alatt, Bernini kétkarú oszlopcsarnokával, amely mintegy körülöleli a templomba siető tízezreket. A gályarabságból visszatérők közül többen, talán Fóris is, elragadtatással szemléltek a világ legnagyobb templomának óriási arányait! ⁸

Közben peregetek a hónapok és Otrokocsinak kevés volt a hat hónap, ezért hathatós pártfogójához, a bécsi nunciushoz folyamodott, hogy a segélynyújtás meghosszabbításával lelkét tovább fűrössze a nagy élményekben és tudásvágyát kielégítse. A pártfogó

GALLA F.: *A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei.* – Proc. – Klny. a Levéltári Közlemények 1942–45. évf. 25. – GALLA F.: *A csiksomlyói ferencesrendi kolostor viszontagságai Bethlen Gábor idején;* a gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve. Wien, 1934. 289. – GALLA F.: *Ferencrendiek apostoli hitterjesztése a magyar királyságban és Erdélyben.* (Sajtóra kész kézirat.) – A jezsuiták Litterae Annuae kiadványainak és a kalligrafikus kéziratban maradt teljes sorozata a bécsi Állami Levéltárban. – A Propaganda Kongregációhoz felterjesztett évi beszámoló másolatai a szerző birtokában. – GALLA F.: *A Pázmáneum alapítása és a Szentszék.* Vác, 1935. 12. és helyenként. – GALLA F.: *Harmíncikilenc kiadatlan Pázmány-levél.* – Pázmány-levelek. – Vác, 1936. 12. és helyenként. – Tanára 1695-ben és 1696 elején Bécsben van, de februárban, márciusban, áprilisban már az uditore, Francesco Maria degli Abbati – de Abbatibus – folytatta le Telekessy, Dvornikovics, Mattyasovszky, Széchenyi Pál és Illyés András processzusait: Galla. F. Proc. 26. – Vö. Act. Congr. partic. 31.

8 A bécsi nuncius, egyben seleuciai címzetes érsek Fabroni kongregációi titkárához és Altieri bíboros-elnökhöz 1696. október 26-án: Scritture riferite nelle congregazioni vol. 525. f. 203–208. – uo. vol. 526. f. 412. – Uo. vol. 526. f. 412–12., a nuncius 1697. március 16-án válaszol a titkár november 24-i levelére. – Acta 1896. f. 220.

1697. március hó 16-án Bécsben kelt közbenjárására a Kongregáció április 15-én tartott havi ülésében újabb hat hónapra folyósította a havi 15 scutum segélyt, amiről május 11-én azzal a megjegyzéssel értesítette a nunciust, hogy Föris majd bőségesen gyümölcsözteti a segélyt a magyar katolicizmus javára.

Az ernyedetlen szorgalommal és fáradhatatlan munkabírással folytatott egyetemi tanulmányok megérlelték benne az elhatározást, hogy doktori fokozat megszerzésével tökéletesíti tudását, és majd emeli tekintélyét a tudományos világ előtt. 1697. augusztus 27-én azzal a kéréssel fordult a Kongregációhoz, hogy szerezze meg számára, noha nem egyházi férfiú, a pápa hozzájárulását a bölcséleti, a hittudományi és a jogtudományi doktori fokozat elnyeréséhez. A gyűlés utasította Fabroni titkárt, hogy járjon el a pápánál a kiváltság engedélyezése ügyében: Secretario cum Sanctissimo pro gratia. A pápai kegy birtokában a titkár eljárt az egyetem rektoránál, Fagnani ügyvédnél, hogy a szigorlatokkal és a doktorrá-avatással járó díjak – taxák – elengedését kérje az egyetem tanácsától. Kisboldogasszony ünnepén kelt levelében bemutatta Otrókocsit: egykor híres magyar prédikátor, megtérése után mély meggyőződéssel párosult jámborsággal és a katolikus Egyházhoz ragaszkodó tántoríthatatlan hűséggel gyümölcsöztette eddig is írásaiban mély tudását, majd a legelőkelőbb magyarországi és bécsi körök, továbbá a császári nuncius meleg ajánlásával Rómába jött, hogy felkeresse a szenthelyeket. A Kongregáció megkülönböztetett előzékenységgel részesítette őt, amit példás életével ki is érdemelt, most szeretné, ha a doktori fokozatok megszerzésével nagyobb tekintéllyel és átütő erővel folytathatná hitterjesztő tevékenységét hazájában. Föris előrehaladott kora ellenére szerencsésen megküzdött a szigorlatok roppant feladatával.⁹

Szeptember 30-án már mint a hittudomány és a vele egybekapcsolt bölcsélet, továbbá, mind a két jog doktora mondott hálás köszönetet a Kongregációnak, Isten áldását, hosszú életet kívánt jötevőinek, hogy eredményesen munkálkodjanak az Anyaszentegyház javára. A maga részéről azon lesz, hogy hazájában az elszakadt testvéreket az igazság útjára és a Szentlélek adta békeességben egy akolba edesgesse. Útiköltséggel és három ajánlólevéllel hagyta el az Örökvárost, amely felejthetetlen élményekkel és szilárd hittel töltötte meg a lelkét. Az október 5-én kelt levelek Kollonicshoz, a bécsi nunciushoz és az esztergomi káptalanhoz kiemelték, hogy az egykor híres prédikátor egy évi római tartózkodása folyamán lankadatlan tudományos foglalkozásával és a különféle vallásos gyakorlatokkal a legjobb bizonyítványt állította ki önmagáról. Ezért a Kongregáció mindvégig számos kegyben részesítette és most, amikor visszatér hazájába, hogy hatalmas tudással és forró buzgósággal régi hitsorsosai megtérítésén munkálkodjék, pártfogói jóindulatába ajánlja őt, meg van győződve, hogy megfelel a beléje helyezett bizalomnak. A nunciushoz november 12-én intézett külön levél kiemeli, hogy a Kongregáció különös szeretettel volt Otrókocsi iránt, nagyrabecsülte őt, különféle ajánlékokkal és kegyekkel halmozta el, megérdemli, hogy a nuncius továbbra is felkarolja.

9 Uo. a Kongregáció megbizta a titkárt, hogy szerezze meg Förisnak a pápa engedélyét a doktori fokozatok elnyeréséhez: Scritture riferite vol. 577. f. 462–63. – Acta 1697 f. 293–94. – A hathavi meghosszabbításról uo. f. 91. – Az Örökváros palotáiról: CALLARI L.: *I palazzi di Roma*. – Blasi B.: *Vie, piazze e ville di Roma*. 1923. – A Kongregáció nyomdájáról GALEOTTI M.: *Della tipografia poliglotta di Propaganda*. Torino, 1866. – A katakombákról: MARUCCHI O.: *Manuale di archiologia Cristiana Roma*. – RICCOBALDI DEL – BAVA: *Le visitazioni, pellegrinaggio delle chiese di Roma*, Pavia.

Fóris november 12-e után hetven scutummal a tarsolyában hagyta el az Örökvárost, ahol egy évet és néhány napot töltött és 1698 január 17-én már Nagyszombatból adott életjelt szerencsés megérkezéséről. Köszönetet mondott azért, hogy annyi mindenféle kegyel kitüntették, ígérte, hogy dolgozni fog a katolikus hit érdekében, a primás és a nuncius pártfogásukról biztosították. A hónap 24. napján az esztergomi káptalan válaszolt Paluzio Altieri palestrinai püspökbíborosnak, az Apostoli Kamara – a Szentszék gazdasági főhivatala – és a Kongregáció elnökének, a kongregációi titkár március 15-én örömet fejezte ki Fórisnak, hogy egészségesen hazaérkezett a nagy útról, remélte, hogy bőségesen gyümölcsözteti majd a Rómában szerzett széleskörű tudását és tapasztalatait, kifejtve, megvilágítva, bizonyítva a katolikus igazságokat. Tudása és jámborsága, a katolikus hit terjesztéséért izzó buzgóssága bőséges ígéret, csak Isten adjon hozzá egészséget, kegyelmet és sikert. Munkájához, fejezte be levelét a nemeslelkű titkár, továbbra is számíthat a Kongregáció támogatására.¹⁰

Otrokocsi, mint himporral megrakott méh, az Örökvárosban szerzett szellemi gyarapodással és a lelki élmények életre szóló bőségével tért vissza hazájába, hitében megzilárdulva, Rómához tántoríthatatlan hűségében megerősödve, a keresztény hitegység szolgálatában elindított tevékenységének fokozott elszántságával. Egymásután megjelent munkáiban fel-felbukkannak a római emlékek, élmények: a pápa leereszkedő, megnyerő atyai szeretete, a bíborosok és a kuria méltósága, az Örökváros virágzó pompája, amely felulmúlja a pogány Róma nagyságát, a rend és fegyelem, amely Rómából az egész világegyházra kihat, a katakombák és az őskeresztény bazilikák eredeti kereszténységet lehelő légköre, hiszen már Szent Jeromos megjegyezte – írta Otrokocsi –, hogy a rómaiak vallásosságát és szilárd hitét a vértanúk sírjainak gyakori látogatása táplálta. Otrokocsi korábban is szeretettel foglalkozott a szentatyák műveivel, újabb munkáiban bőségesen idézi tanításait, elismeri tekintélyüket a hitigazságok előadásában és mesteri irányításukat a lelkiélet nevelésében. Kempis Tamás hatása állandóan érezhető írásaiban, ismerte a jelentősebb hittudósokat, elsősorban azokat, akik a hitújítással foglalkoztak, mint Lessiust, a holland származású jezsuitát, Bajus ellenfelét a kegyelemtan előadásában, Canisius Szent Pétert, egyházdoktort, kátészerkesztőt, a legújabb kor szentjei közül kiemeli azokat, akik az Örökváros és a római kúria hitéletének, majd az egyetemes Egyház lelki megújulásának apostolai voltak: Neri Szent Fülöpöt, Loyolai Szent Ignácot és Kalazanti Szent Józsefet.

Római évének friss benyomásait tükrözi a „Roma civitas Dei sancta”, azaz Róma, Istennek szent városa című munkája, amely 1698 őszén jelent meg Nagyszombatban. Alig száradt meg a nyomdafesték a kinyomott példányokon, még október 17-én öt példányt leküldött a Kongregáció titkárának azzal a kéréssel, hogy egyet ajánljon fel nevé-

10 Fóris hazatéréséről Scrittura riferite 1697. szeptember 30. – Acta 1697 f. 374. – Ajánló levelek: Lettere volgari anno 1697 vol. 86. f. 66v–67v., 67v–68v., 68v–69r., 159rv., 260r–61r., 304rv. – Anno 1698 vol. 87. f. 119rv. – Anno 1699. május 30-án a titkár válaszol Fóris küldeményére, a könyvet átolvasta, nyomban átadta a pápának is, aki örömmel vette és áldását küldte a szerzőre: vol. 88 f. 158v. – A megtérésről szóló védő és békés egyességet sürgető írásai különösen: A lelkiismeretnek maga mentő biznysága. Kassa, 1694.; A tévelygő juhról való prédikáció. Nagyszombat, 1694.; Róma, Istennek szent városa. Nagyszombat, 1698.; Isten előtt járóknak tökéletessége. Nagyszombat, 1699.; Examen reformationis Lutheri, ... Fenessy György püspöknek ajánlva, 1696.; Tuba prophetica, Lipót császárnak és magyar királynak ajánlva. 1705.; Antiqua Hungarorum Religio. 1706.; Széchényi Pál kalocsai érseknek ajánlva

ben XII. Ince pápának, egyet juttasson el Bernardinus Paulus domonkos atyához, a pápa hittudósához, akivel sűrű eszmecserét folytatott római tartózkodása idején, egyet meg magának, a többit pedig ossza szét a Kongregáció bíborosai közt. A titkár 1699. május 30-án megköszönte a küldeményt, a szerző igazhitűségének és lelkes odaadásának hűséges bizonyítékát, nagy élvezettel és meglelégedéssel olvasta a munkát és nagy reményeket fűzött a szerző további tudományos és hitelesítő tevékenységéhez. A pápa atyai szeretettel fogadta a neki ajánlott példányt és apostoli áldását küldte szerzőjének. Otrókocsi a következőkben jellemzi a pápát, XI. Ince méltó utódját, a nepotizmus maradványainak eltörlőjét, a hit tisztaságának őreit: „...tisztelendő felsősége, tekintetes díszessége és magának különös dicsősége ... félelemmel egybekötött tisztességtétellel és megalázásra indít ... és tanítja, hogy ezen főpapban Krisztus maga lakik...”.¹¹

A nemzet nagy erőpróbáinak: a felszabadító hadjárat, a Rákóczi-féle szabadságharc, a folytatódó török háborúk idején anyagi gondok nyugtalanították az életének immár hetvenedik éve előtt álló Otrókocsit: a kamarai évjáradékok pontatlan kiutalásai, majd elmaradása miatt. A magyar kamara kezdettől fogva állandó pénzügyi gondokkal küzdött az ország szegénysége, a sűrű külső és belső harcok, felkelések, a kuruc küzdelmek, pusztítások és a gazdasági elmaradottság miatt rácsafolva az „Extra Hungariam non est vita!” barokk öndicsekvésre. Állandóan felhangzott a panasz, hogy a királytól sürgetően elrendelt kötelezettségeit sem teljesíti, kölcsönöket vesz fel, főuraktól, jómódú kereskedőktől, amelyeket nehezen fizet vissza. Országos méltóságok, kapitányok hiába sürgetik tiszteletdíjukat, fizetésük kiutalását, a lelkiismeretlen kapitányok a tizedek erőszakos behajtásával, kolostori vagyon lefoglalásával segítettek magukon és halmozták vagyonukat. Újlaky János váci püspök, kamaraelnök szemrehányást tett a királynak, hogy elnöki díját nem tudja megkapni, mert mindig másra kell a pénz, Várday Pál prímás, az ország leggazdagabb emberének, Bakócz Tamásnak elszegényedett utóda, keserűségében és csalódásában nem tudta elképzelni, mivel is bántotta meg a kamarát, mert hiába sürgette díjának a kiutalását! A kuruc küzdelmek és a török háborúk éppen arra az időre estek, amikor Főris kiutalásai elmaradtak, hátralékai halomra gyűltek úgy, hogy lemondott azok kiutalásáról. Ezekben az években írta Esterházy Pál nádor sógorának, Thököly Imrének, hogy hagyjon fel a harccal, mert miatta „porrá lesz az ország”.¹²

Egymás után haltak meg Főris jötevői, munkáinak kiadását vállaló mecénásai: Fenessy György egri püspök, akit újjászületése atyjának nevezett, Kollonics Lipót pri-

11 Főris köszönő levele a titkárnak, a pápa prelátusa és mind a két Signatura előadója – utriusque Signaturae referendarius – volt, említette, hogy Kollonics megígérte segítségét, az esztergomi káptalan levele: Congressi Ungheria, Transilvania vol. 3., számozatlan, ugyanott Főris 1698. október 18-i levele, válasz Fabroni titkár március 15-i levelére és küldi az öt példányt.

12 A magyar kamarának gyermekbetegsége volt a pénzsűke, amely elkísérte a 16–17. századon át, kölcsönrel segített pénzzavarán: Oláh Miklós érsekprímás 3.000 forint kölcsönt adott a győri vár építésére, ekkor már elvesztette javadalma nagy részét, a többire pedig éppen a kamara tette rá a kezét, hogy folytassa az érsekújvári vár építését, Erdődy Péter bán 4.000 forintot adott kölcsönbe erre a célra, Balassa ugyanannyit. Zrínyi Miklós, a szigeti hős, panaszkodott, hogy hat éve nem kapja meg udvari méltósága után járó salláriumát, Batthányiné Kanizsay Orsolya úgy kapta vissza, hogy tekintélyes részét felajánlotta Ófelsége céljaira és elengedte. Theökeöly Sebestyén „nagyszombati polgár és kereskedő – civis et mercator Tyrnaviensis” két ízben szintén tekintélyes összegekkel segített a kamara pénzsűkén, ami bizonyára latba esett, amikor a király a Magnificus címmel tüntette ki. Lásd mindezeket és hasonló eseteket helyenként az Expeditiones Camerales és a Benignae Resolutiones csomóiban az OL-ban.

más, aki iránt nagy tisztelettel és ragaszkodással viseltetett, Kovácsóczy Mihály aszódi prépost, vegliai püspök, Illyés István szentjobbi apát, esztergomi nagyprépost, szendrői püspök, Dolny István csanádi püspök. Mindnyájan anyagilag is segítették őt, hogy kiadja a kéziratban sajtóra kész, vagy a már Nagyszombatban írt újabb munkáit. A protestánsoknál is elterjedt szokás szerint a nagylelkű jótévedőknek ajánlotta munkáit. Otrokoci egyelőre a Kongregációhoz fordult, hogy Kollonics utódját, Keresztély Ágost szász királyi herceget, a felszabadító háborúk hőst, aki, mint elődje, az ágostai hitvallásból tért a katolikus hitre, jóindulatú támogatásra hangolja. A Kongregáció elnöke a nuncius és a primás jóindulatát kérte a megszorult helyzetbe jutott nagyerdemű hitvédő számára. A primás 1711. május 9-én rendkívül megleghangú levélben ígérte, hogy készséggel támogatja a híres prédikátorból lett harcos hitvédőt és kérte az elnököt, hogy biztosítsa a Kongregációt is jóindulatáról. Egy hónap múlva a gyűlésen felolvasott levelet egyhangúan megnyugvásul tudomásul vették: Relata.¹³

Fóris a nunciusnál is kopogtatott, aki személyesen megkérte Erdődy Sándor kamaralnököt és felhatalmazta Fórist, hogy hivatkozzon az elnöknel a neki tett ígéretére. Fóris valósággal ostromolta leveleivel a kamaralnököt, 1712. augusztus 10-én kelt felterjesztésében előadta, hogy már július 27-én nemes Babos Gáspárnak átadott levelében annyi könyörgés után újra sürgette hátralékainak és havi segélyeinek kiutalását, hogy mindennapi életszükségeiről gondoskodják. Előadta, hogy a tavaly júliusban kiutalt 75 forinton kívül, mely még a felső esztendőbeli szeptembernek angariájából – adószedéséből – való volt, semmit sem vett fel, „énnekem pedig másunat teljességgel semmi jövedelem nincsen, a restanciák, az új és régi junctim 875 forint.” Kérte a kamarát, hogy utaltasson ki Pacher János császári és királyi bankellenőrrel 200 forintot. Isten dicsőségére és a közjó érdekében dolgozik, annak szenteli minden erejét.¹⁴

Mindennek ellenére, úgy látszik, Fóris süket fülekre talált, legfeljebb kisebb kiutalásokat kaphatott olykor-olykor. Elhatározta tehát, hogy – bizonyára összekuporgatott pénzén – , Rómába utazik nagy jótévedőjéhez, a Kongregációhoz, kész volt valamelyes állást is vállalni annak hivatalaiban. Az 1714. január 9-i üléshez kérvényt nyújtott be, amelyben előadta, hogy rendkívül súlyos és különleges okok kényszerítették arra, hogy előrehaladott kora, az utazás és az országhatárok lezárása okozta nehézségek ellenére Rómában megjelenjen: addig kiadott műveinek számát szeretné új kiadványokkal szaporítani, mert „belső hivatásának óriási ösztöne és Isten dicsőségének és a Szent Katolikus Egyház ügyei előmozdításának állandó tüze ösztökélte”. A magyar kamara a hazát ért csapások miatt megvonta tőle a

13 A szász bíboros levele: Scritture riferite vol. 577. f. 462. – A levél a Kongregációban: Acta anni 1711 f. 322. Wolf Frigyes jezsuita előbb szóval, majd írásban ezeket mondotta Kollonicsról a titkárnak: ... már szóval mondtam, most pedig írásban adom, hogy Kollonics bécsűj helyi püspök minden vagyonát az eretnekek megtérítésére és a megtértek seelyezésére fordítja, térítési buzgósága miatt gyűlölik őt a protestánsok, még a megtért prédikátorokat is eltartja új helyeiken, ezért fogadta el a kamarai elnökséget, a bécsi ostrom idején a városban maradt, vigasztalt, segített, a töröktől megkímélt kisgyermeket aij anyjuk holttestéről gyűjtötte össze és gondoskodott táplálásukról. Mindeme okokból az eretnekek szeretnék eltávolítani az elnökségből, a császár azonban „gyengéden szereti: tenere amat.” Megérdemli, hogy győri püspökké nevezze ki a király, kinevezése gondviselészerű lenne. Congressi Ungheria, Transilvania vol. 2. f. 116. – Az egyetemi jogi tanszék betöltéséről Fóris ezeket írta a Breve specimen introductionis in Jurisprudentiam methodicam ... már két ízben is római útja előtt és után az esztergomi káptalan meghívott az egyetemi jogi tanszékére, de az ügy megvalósulása ezideig gondviselészerűen elhalasztódott...

14 Erdődyről: OL Lymbus I. B 2122 N. 126.

Ferdinand-alapból járó csekély évi 300 forintot úgy, hogy a hátralékok már meghaladták az 1100 forint összeget, amit soha sem kap meg, végső szükségében kéri a Kongregációt, hogy enyhítsen sorsán. Előadta, hogy minden munkájában az ellenfél meggyőzésére törekszik, kéziratban lévő különféle munkái közül kiemelte a *Historiae Hungarorum Ecclesiasticae* címűt, amely a magyarok megtérésétől koráig szövi az eseményeket, néhány kiadványát, mint a *Restitutio Israel*, *Antiqua Hungarorum Religio*, *Opusculum de mediis vitae salubriter prolongandae cum annexo eidem de Sancto Joseph Patriarcha* címűeket felajánlotta a Kongregáció házi papnevelője és főiskolája, a *Collegium Urbanum* könyvtárának. A gyűlés felkérte a bíboros elnököt, hogy járjon közbe a pápánál Otrokocsi érdekében: *Commendetur per Eminentissimum Praefectum apud Sanctitatem suam ...* Ekkor már Sacripante volt a Kongregáció elnöke.

Otrokocsi augusztusig maradt az Örökvárosban, bizonyára beletemetkezett a könyvtárak könyvrengetegébe. Augusztusban elhatározta, hogy visszatér Magyarországra, belátta, hogy a Kongregáció nem alkalmazhatja őt, a már közel hetvenéves férfiút hivatalában. Kéziratban őrzött műveit is csak Nagyszombatban adhatja ki és Magyarországon értékesítheti. Augusztus 27-én ajánlólevelet kapott a nunciushoz, a prímáshoz, az esztergomi káptalanhoz, kérte, hogy a prímáshoz intézett levélben sürgessék a kamarai segélyek rendszeres kiutalását, a nunciust pedig azzal bízzák meg, hogy személyesen juttassa el „a császár fülébe” a Kongregáció óhaját. Az ülés a Kongregáció sokféle kiadásai miatt a *Dataria* kuriai hivatal elnökét kérte fel, hogy segítsen Otrokocsi helyzetén.¹⁵

Ezzel megszakadt minden további érintkezés Otrokocsi és a Kongregáció között.

Hazatérte után is fáradhatatlanul dolgozott tovább élete utolsó lehelletéig, mert a szent tűz fűtötte a lelkét. 1716-ban kiadta *Princeps Nadib Christus*, majd 1717-ben *Bellum Sacrum* című művét, amely élete végső célját szolgálta: a kereszténység egységesítését és a szétszórt erők összefogását a kereszt ellensége, a török ellen.

Műveinek kiadásából következtethetjük, hogy anyagi helyzete kielégítő volt. Papászentelését és az egyházi pályán elérhető előnyöket házassága akadályozta. Veresmarty Mihály a pozsonyi káptalanban nyugodt otthonra talált, kisebb főpapi javadalmat is élvezett. Főris ellenben még az ismételten felajánlott egyetemi jogi tanszéket is elhárította, hogy egyedül a keresztény hitegség helyreállítását előmozdítsa és az egész életén gyűjtött tudományos eredményeit sajtóra bocsássa. Az esztergomi főszékesegyház levéltárában vállalt beosztást. Kielégítő anyagi helyzete tette lehetővé számára, hogy magas korban a római útra vállalkozzék.

Halálának körülményeiről nincsenek adataink, csupán azt jegyezte fel róla a nagyszombati plébánia anyakönyve, hogy 1717. október 1-én meghalt, a Szent Mihály templom cintermében helyezték örök nyugalomra.

Rómában a San Callisto katakombának egyik sírfedőlapján kezdetleges karc – graffito – a viharzó tengeren küszködő hajó utasait ábrázolja, amint az égből leszálló alakra szegeznek bizakodó tekintetüket, jobbról a távolban szárazföld várossal, kikötővel és világítótoronnyal, pharosszal. Az emberi élet jelképe: Otrokocsi Főris Ferenc, korának egyik legkiemelkedőbb elméje és több irányban úttörője, fáradhatatlan kitartással végig küzdött viharos élet után megérkezett a nyugalom kikötőjébe.

15 Hazatéréséről: *Acta anni 1714. f. 22.* – A Kongregáció ajánló levelei: *Lettere volgari* vol. 100. f. 24, 26v, vol. 103. f. 229., 230., 231., 249., 462. Otrokocsi nevét hol rövid, hol hosszú o-val írták és nyomtatták. Ebben ő sem volt következetes.

FERENC FÓRIS OF OTROKOCs, A FORMER GALLEY SLAVE IN ROME

Ferenc Fóris of Otrokocs was born in 1648 in a Calvinist family of lesser nobles. He was sent abroad, with the financial assistance of County Gömör-Kishont, to study in the Netherlands and he returned to Hungary as a doctor of Protestant theology. His return coincided with the most critical period of Hungarian Protestantism, the aftermath of the Wesselényi Conspiracy. The conspiracy offered an excellent excuse to Vienna for attempting to eliminate Protestantism on the territory of Hungary under its rule, Royal Hungary, once and for all, because in the view of the Habsburgs and their advisors (Leopold Kolonics in particular) Protestantism offered moral support for the rebellious independence of Hungarians. Under the pretext of the collective guilt of Hungarian Protestants (first of all Calvinist clergymen), the Austrian authorities were taking drastic measures against them as well as against the Calvinist religion in general.

Ferenc Fóris of Otrokocs, a Calvinist clergyman himself, was summoned, put on trial and condemned to the galleys, a kind of penalty that had never been applied in Hungary before. In order to escape the savage reprisals, some of the prisoners converted to Catholicism, but Ferenc Fóris of Otrokocs was not one of them. He went to the galleys and it was only thanks to the generous intervention of the Dutch Admiral Ruyter that he was released. After his liberation he did not return to Hungary at once, going to Zurich, Utrecht and England first. He wrote about his experiences and this has survived in a hitherto unpublished manuscript.

He returned to Hungary in 1661, and for a time was active as a clergyman in Northern Hungary. He had occasional clashes with Franciscans and Jesuits, and could not stay long in any his successive parishes. In Kassa (Kosice, in present-day Slovakia) his parishoners drove him away, because his contacts with the Jesuits seemed suspicious to them. Thus he left Hungary again.

On 29 August 1694 he converted to Catholicism. Calvinist public opinion was deeply shocked by the apostasy of the great scholar and Protestant martyr. It must be mentioned, however, that it could not be ambition that made him abjure his faith, because, as a married man, he could not cherish the hope of becoming a prelate of the Catholic Church. As he wanted to examine the central governing organ of Catholic ecclesiastical life, the Curia, he went to Rome. His first journey was followed by several others. His eventful career proves that, in the late seventeenth century, not only those actively participating in Hungarian political life, but also clerics had to make difficult decisions.

MONOK ISTVÁN

AZ EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK KÖNYVTÁRTÖRTÉNETI HASZNOSÍTÁSA

(Kutatástörténeti áttekintés)

A magyarországi művelődéstörténet forrásainak feltárásának, nyilvántartásának és kiadásának munkálatai a feldolgozások viszonylagos nagy számához képest elmaradást mutatnak. Napjaink historikusainak egyszerre kellene elvégezniük az alapkutatásokat (tehát a levéltári- és a kéziratári dokumentumok felkutatását), és a feltárt forrásoknak a nemzetközi szakirodalom modern kérdésfeltevésai szerinti értékelését. A canonica visitatio kapcsán keletkezett dokumentumok kutatása nagy múltra tekint vissza az európai kutatásokban, forrástipológiai elhelyezése kritikai szinten is megtörtént¹, Jörg Oberste könyve pedig már a modern társadalmi kommunikáció-történeti kutatásokba is bevonta az ehhez nagyon közel álló forrástípust, a rendi vizitációs dokumentumokat².

A magyarországi történeti kutatásokban annak ellenére, hogy egyházjogi értékelése korán megtörtént³, elszótan megjelent egy-egy egyházkerület egyházlátogatási jegyzőkönyve⁴, Vanyó Tihamér külön kiemelte jelentőségét⁵, és még a könyvtártörténeti

- 1 COULET, Noel: Les visites pastorales. Turnhout, 1977, Brepols. (Typologie des sources du Moyen Age occidental. Fasc. 23.)
- 2 OBERSTE, Jörg: Visitation und Ordensorganisation. Formen sozialer Normierung, Kontrolle und Kommunikation bei Cisterziensern, Prämonstratensern und Cluniazensern (12 - frühes 14. Jahrhundert). Münster, 1995, Lit. (Vita regularis. Ordnungen und Deutungen religiösen Lebens im Mittelalter. Bd. 2.)
- 3 TIMON Ákos: A canonica visitatio a magyar egyházjogban. Bp., 1884.
- 4 EBENBÖCH Ferenc: Győregyházmegyei állapotok 1698-ban. Magyar Sion 1869. 499-512., 576-592., 654-676.; SIMONIDES János: A Nagy-Szécsényi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház múltja és jelene a püspöki egyházlátogatási kézikönyv alakjában. Nagy-Szécsény, 1899, Glattstein A. (reprint: Szécsény, 1994, Múzeumbaráti Kör. Szécsényi Honismereti Kiskönyvtár.); KOLLÁNYI Ferenc: Visitatio capituli Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis anno 1397. Történelmi Tár 1901. 71-106., 239-272.; ZOVÁNYI Jenő: Miskolci Csulyak István zempléni esperes egyházlátogatási jegyzőkönyvei. Történelmi Tár 1906. 184-211., 406-438.; BUCKO, Vojtech: Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do r. 1564. Reformatio in archidioecesi Strigoniensi ad a. 1564. Bratislava, 1939.; MERÉNYI Ferenc: Domsics Mátyás egyházlátogatása Baranyában. Pécs, 1939.; MESZLÉNYI Antal: Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök egyházlátogatása 1845-1846-ban. Veszprém, 1941.; PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye legrégibb egyházlátogatásai 1554-1760. Veszprém, 1947. (A Veszprémi Egyházmegye múltjából. 10.) (a továbbiakban: PFEIFFER 1947.)
- 5 VANYÓ Tihamér: A plébániatörténetírás módszertana. Pannonhalm, 1941.

kutatásokban is hasznosították ezt a forrástípust⁶, az 1948 utáni időszakban – mint alapvetően egyháztörténeti dokumentumot – mellőzték rendszeres használatukat. Folyamatos kutatásuk azonban soha sem szakadt meg. Holl Béla az 1950-es években dolgozta fel a Váci Egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyveit, igaz nyomtatásban erről csak 1982-ben értesülhettünk⁷, anyaggyűjtése pedig csak ez évben lát majd napvilágot⁸. A Győr Egyházmegyei dokumentumok szerencsés helyzetben voltak, hiszen Ausztriában, Kismartonban (Eisenstadt) sorra megjelentek azoknak a falvaknak a látogatási jegyzőkönyvei, amelyek a mai Burgenland területére esnek⁹. A magyarországi levéltárakban ezzel párhuzamosan már a hatvanas évek végén elkezdődött a canonica visitatio dokumentációjának rendszerezése, központi nyilvántartása. Egyes vizitációk jegyzőkönyvei múzeumi évkönyvekben¹⁰, vagy külföldön¹¹ továbbra is megjelentek, de majd csak a hetvenes évek végétől kerültek ezek a források aktívabban hasznosításra a művelődéstörténet számos területén¹².

-
- 6 Lásd például: HERMANN Egyed-ÉBERHARDT Béla: A veszprémi egyházmegye könyvkultúrája és könyvállománya a XIX. század elején. Veszprém, 1942. (A Veszprémi Egyházmegye múltjából. 1.) (a továbbiakban: HERMANN-ÉBERHARDT 1942.)
 - 7 HOLL Béla: Lo sviluppo del pensiero teologico alla luce del patrimonio librario del clero cattolico ungherese del primo periodo dell'Illuminismo. In: Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo. rapporti Italo-Ungheresi dalla presa di Buda alla Rivoluzione Francese. A cura di Béla Köpeczy, Péter Sárközy. Bp., 1982. 211–224. Magyarul megjelenik: HOLL Béla: Laus Librorum. Válogatott tanulmányok. Válogatta és szerk. Monok István, Zvara Edina. Szeged, 1998. (METEM könyvek) (a továbbiakban: HOLL 1998.)
 - 8 ZVARA Edina sajtó alá rendezésében: HOLL 1998.
 - 9 HÁZI Jenő: Die kanonische Visitation des Stefan Kazó Archidiakon von Eisenburg/Vasvár in Burgenland – Teil des Komitats Eisenburg in den Jahren 1697–1698. Eisenstadt, 1958. (Burgenländische Forschungen Bd. 37.); HÁZI Jenő: Die kanonische Visitation des Peter Tormásky Archidiakon von Eisenburg aus dem Jahre 1674. Eisenstadt, 1961. (Burgenländische Forschungen Bd. 46.); BUZÁS, Josef: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert. I–IV. Teil. Eisenstadt, 1966, 1967, 1968, 1969. (Burgenländische Forschungen. Heft 52, 53, 54, 55.); BUZÁS, Josef: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem Jahre 1713. Eisenstadt, 1981 (Burgenländische Forschungen. Heft 69.); BUZÁS, Josef: Kanonische Visitationen 1757 Südburgenland. Eisenstadt, 1982. (Burgenländische Forschungen. Heft 71.)
 - 10 VARGA Imre: A győri székesegyház, főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1698-ból. Arrabona, 1971. 177–221.; VARGA Imre: A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1696–97-ből. Arrabona, 1972. 283–315.; LÓRINC Imre: A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyve 1659-ből. Arrabona, 1974. 233–241.; HORVÁTH József: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök egyházlátogatási jegyzőkönyve Somogyvárról és leányegyházairól. Somogyi Múzeumok Közleményei 1975. 235–248.
 - 11 ZACH, Krista: Die Visitation des Bischofs von Belgrad Miran Ibrsimovic in Türkisch-Ungarn 1649. Ungarn-Jahrbuch. Bd. VIII. München, 1977. 1–33.
 - 12 VARGA Imre: A canonica visitatio. Vigilia, 1977. 104–108.; VARGA Imre: A canonica visitatio értelmező szótára. Vigilia, 1978. 200–204., 270–273.; TIMÁR Péter: A középkori templomok kutatásának jelenlegi helyzete. In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében. 1979. Szerk.: Trogmayer Ottó. Szeged, 1979. 17–25.; TIMÁR Péter: A canonica visitatio. In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében. 1984. Szerk.: Trogmayer Ottó. Szeged, 1984. 62–78.; BEKE Margit Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei kiadásához írt bevezetőjének előszavában számos példát idéz a canonica visitatio dokumentumainak hasznosításához (lásd a 16. jegyzetünket). KANYAR József: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, mint népiskolátörténeti források a Dél-Dunántúl egyházmegyéiben a reformkorban (1810–1848). Somogy Múltjából, Tom. 16. 1985. 233–284. Legújabbán: SILL Ferenc: Batthyány vizitáció Kőszegen, 1756. Vasi honismereti és helytörténeti közlemények. 1996/4. 35–42., 1997/1. 28–34., 1997/2. 37–43.; Sill Ferenc: Szily püspök kánoni vizitációja Kőszegen 1780. Vasi honismereti és helytörténeti

A tényleges fordulat az elmúlt évtizedben következett be, amikor is újrászerveződtek az egyháztörténet kutatásának fórumai. Az 1991-es esztergomi egyháztörténeti konferencián külön szekció foglalkozott az egyháztörténeti forrásokkal, illetve kutatásmódszertannal, és ezen belül az egyházlátogatási jegyzőkönyvek forrásértékével¹³. Ezzel párhuzamosan az Új Magyar Központi Levéltár Módszertani Osztályán elkészült az a kiadvány, amely a jegyzőkönyvek számbavételének modern formáját is bemutatta, illetve segédanyagokat közölt a feldolgozáshoz¹⁴. Szántó Konrád sorozatszerkesztésében 1994-ben indult meg az egyházlátogatási jegyzőkönyvek nyilvántartásának publikálása, egyházmegyénkénti füzetekkel. A sorozat kiadása – ori István bekapcsolódásával vett lendületet 1997-től¹⁵. A bibliográfiai számbavétellel párhuzamosan elkezdődött a jegyzőkönyvek teljes terjedelmű közlése is¹⁶.

A canonica visitatio során több kérdés is a könyvekre vonatkozott. A *templom* felszerelésének számbavételekor ellenőrizték, hogy vannak-e szerkönyvek, illetve a Tridenti Zsinat után azt, hogy megvannak-e az előírt kötetek. A feljegyzés e könyvekkel kapcsolatosan általában röviden felsorolja a meglévő szertartáskönyvek fajtáit, vagy csak egyszerűen megjegyzi, hogy az előírt és megkívánt könyvek megvannak. A plébánia, vagy parókia javainak ellenőrzése során is kitértek a könyvekre, s nem ritkán felsorolja a jegyzőkönyv az ott található könyveket. Gyakran csak a könyvek számát mondja meg, de szép számmal maradt fenn jegyzékszerű összeírás is ezekben a forrásokban. Az írásbeliség fejlettségi szintjét jelzi, hogy az egyházlátogatás során ellenőrizték a születési, a házassági és a halotti anyakönyvek meglétét, illetve használatát is. A művelődéstörténet hallatlanul fontos dokumentuma a plébános, illetve a lelkész felkészültségét jellemző része a vizitációs jegyzőkönyveknek. Szerencsés esetekben megismerjük iskoláit, nyelvismeretét, azt, hogy ő tanít-e, vagy van külön tanító is, és néha a canonica

közlemények. 1997/3. 58–63., 1997/4. 54–61., 1998/1. 58–65., 1998/2. 45–53.; GHITTA, Ovidiu: La visite pastorale de l'évêque Manuel Olsavszky dans les comitats de Satu Mare et de Maramures (1751). In: Church and Society in Central and Eastern Europe. Ed. by Maria Craciun, Ovidiu Ghitta. Cluj-Napoca, 1998, European Studies Foundation Publishing House. 238–253. DIENES Dénes: Tanulmányok a Tiszáninneni Református Egyházkerület történetéből, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium tudományos gyűjteménye, 1998, 141. old.

- 13 Egyházak a változó világban. Szerk. Bárdos István, Beke Margit. Esztergom 1991. – e kötetben: TAKÁCS Béla: Canonica visitatiók a magyar református egyházban (399–402.); VETŐ Béla: Az evangélikus canonica visitatiók (403–406.); 1994-ben megjelent Simonides János munkája reprint kiadásban – lásd a 4. jegyzetet. STARKNĚ Koltai Margit–ifj. KÁPOSZTA Lajos: Házi olvasmányok a Soltvadkerti evangélikusság történetéből. I–II. kötet, Soltvadkert, 1997, Evangélikus Egyház., 41–55, 60–81 és 148–164.
- 14 VARGA Imre–KISS Mária–KÖVY Zsolt: Segédanyag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához. Szerk.: DÓKA Klára. Bp., 1991, Magyar Országol Levéltár (2. kiadás: 1993)
- 15 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa. 1. DÓKA Klára: Kalocsai főegyházmegye. Bp., 1994 (2. kiadás: 1998); 2. PATKÓNÉ KÉRINGER Mária: Váci egyházmegye. Bp., 1997; 3. DÓKA Klára: Székesfehérvári egyházmegye. Bp., 1997; 4. DÓKA Klára: Veszprémi egyházmegye. Bp., 1997; 5. DÓKA Klára: Egri főegyházmegye. Bp., 1998.
- 16 TOMISA Ilona: Visitatio canonica. Az Esztergomi Főegyházmegye Barsi Főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1647–1674. Bp., 1992, MTA Néprajzi Kutatóintézete; BEKE Margit: Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616–1637). Bp., 1994, Márton Áron Kiadó. (Strigonium Antiquum. 3.); TOMISA Ilona: Visitatio canonica. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Batthyány József esztergomi érsek idejéből 1776–1779. Bp., 1997, MTA Néprajzi Kutatóintézete.; KOVÁCS Béla: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Heves és Külső-Szolnok vármegye 1766–1767. Eger, 1997. (Az egri egyházmegye történetének forrásai. 1.)

visitatio során összeírják a magánkönyvtárát is. Ezek a könyvek azután, ha a lelki szolgálatot teljesítő személy éppen azon az állomáshelyén hal meg, a plébániai, illetve parókiális könyvtárat gyarapítják.

Az alsópapság olvasmányműveltségének megismeréséhez tehát a legkiválóbb forrás az egyházlátogatási jegyzőkönyv. Az eddigiekben idézett forrásközzemények a könyvtár- és olvasmánytörténetnek is jól használható forrásai¹⁷. Azon alapkutatóknak, amelyek a Kárpát-medence olvasmánytörténetének 1526 és 1750 közötti dokumentációját igyekezünk összeállítani, számba vettük a canonica visitatiók során keletkezett jegyzékszerű (5 vagy annál több könyv említése) forrásokat is¹⁸. A plébánosok, lelkészek bibliotékáinak jegyzékeit a magánkönyvtárakra vonatkozó dokumentum kötetekben adtuk és adjuk közre¹⁹, a plébániai és parókiái gyűjteményekről – függetlenül attól, hogy már kiadott jegyzőkönyvből származik a jegyzék, vagy most közöljük először – külön kötetben számolunk be²⁰.

A magyarországi művelődéstörténeti összefoglalások, de ugyanígy az egyháztörténeti, de még a könyvtártörténeti kézikönyvek is az alsópapság műveltségéről, olvasmányairól nem egy-két mondattal emlékeznek meg, leginkább csak azon protestáns lelkészekről tudhatunk többet, akiknek egyházi írói, vagy éppen szépirodalmi munkásságát is ismerjük (ők is általában nagyon hamar kikerülnek az alsópapság rétegéből). Az olvasmánytörténeti szakirodalomban komoly forrástanulmányt három területről ismerünk: Hermann Egyed és Éberhardt Béla úttörő kezdeményezése²¹, a Veszprémi Egyházmegye papságának olvasmányai elemzése csak negyven év elmúltával talált követőre. Holl Béla, akinek anyaggyűjtését csak ez évben adjuk közre²², egy velencei konferencián elemezte a Váci Egyházmegye papságának teológiai műveltségét²³. A mai Heves megye területén a XVIII. század közepén volt könyvtárakat pedig Kovács Béla mutatta be a források egyidejű kiadásával²⁴.

Az Egyháztörténeti Vázlatok jelen kötetében a mezőkövesdi plébániai könyvtár katalógusának közlése, és a Csanádi Egyházmegye XIX. század eleji plébániai könyvtárainak bemutatása tehát az eddigiekben vázlatosan bemutatott munkát folytatja.

17 A hatalmas nemzetközi szakirodalomból itt egy, módszertanilag számunkra leginkább figyelemre méltót emelünk ki: VÖGLER, Bernard: *Vie religieuse en Pays Rhenan dans la seconde moitié du XVIe siècle. 1556-1619. Tmes I-II. Lille, 1974.*

18 Könyvtártörténeti Füzetek I-VIII. kötet. (Szerk.: Monok István). Szeged, 1981-1998 (adatbázisuk: <http://www.bibl.u-szeged.hu/eruditio>) – a plébániai könyvtárakat elsősorban a VI-VIII. kötetekben írtuk le.

19 Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez (Szerk.: Keserű Bálint) sorozat 11-18. kötetei.

20 Intézményi könyvtárak Magyarországon I. kötet. Sajtó alá rend.: ZVARA Edina. Szeged, 1999. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 19/1.) (előkészületben)

21 HERMANN-ÉBERHARDT 1942.

22 ZVARA Edina sajtó alá rendezésében: HOLL 1998.

23 Lásd a 7. jegyzetünket.

24 KOVÁCS Béla: Plébániai könyvtárak Heves megyében 1767-1769. In: *Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár. 1793-1993. Emlékkönyv. Szerk.: Antalóczi Lajos. Eger, 1993, Főegyházmegyei Könyvtár. 93-157.*

ISTVÁN MONOK

HOW CAN THE RECORDS OF CANONICAL VISITATIONS BE USED FOR THE PURPOSES OF
STUDYING LIBRARY HISTORY

As an introduction to two source editions published in the present volume, the author gives a brief outline of the study of the institution of canonical visitation in Hungary. His present contribution is basically a bibliographical summary of the most important literature of the subject. Those interested in this subject can find bibliographic references to all of the hitherto published documents of canonical visitations. As to the possible use of the records of canonical visitations as cultural historical documents, the author has laid particular emphasis on their importance for library history and the history of reading.

The exploration, recording and publishing of the sources of Hungarian cultural history are not going on at the pace they should progress, despite the fact that the number of hitherto published works is relatively large. A change took place in the past decade, with the reorganization of the platforms for researching Church history. At the Conference of Church History held in Esztergom in 1991, a separate section was set up to deal with the sources of Church history, research methodology and, as part of this topic, the documentary value of the records of canonical visitations. At the same time a work about what the modern form of the bibliographical control of the records should be like and containing auxiliary material, as well, to help the processing of documents was published by the Methodological Department of the Hungarian National Archives. The records of canonical visitations, accompanied by booklets for each diocese, began to be published in 1994. The publication of the series gathered momentum, when István Zombori joined the editorial staff in 1997. The bibliographical control of the material runs parallel with the publication of the records in unabridged form.

The library catalogue of the parish of Mezőkövesd and the essay presenting the early nineteenth-century parish libraries in the Diocese of Csanád, published in the present volume of *Studies in Church History*, continue and enrich the above outlined research work.

LOTZ ANTAL

A CSANÁDI PAPSÁG KÖNYVKULTÚRÁJA ÉS KÖNYVGYŰJTÉSE A REFORMKORBAN

A kulturtörténet problematikájában mindig érdekes feladat egy kisebb korszak, egy kisebb réteg, egy kisebb tájegység szemszögéből kiindulva következtetni az ismeretlen nagy egészre. Ez a folyamat, amit a tudomány indukciós eljárásnak nevez, akkor jogosult, ha tudjuk, hogy valamely felsőbb rendelkezés következtében valószínűleg a többi kisebb egységben is ugyanazon kulturhatások érvényesültek. Ezen elv akkor alkalmazható a történelemben és segédtudományokban, ha egy elpusztult kultúrára akarunk megmaradt mozaikokból következtetni.

Az egyháztörténész akkor áll ilyenféle feladat előtt, ha a tatár, vagy török tönkretett valamely vidéken egy területet. Kevés templom, vagy monostor korabeli leltárából, oklevélből, tárgyi emlékeiből kell ilyenkor visszakövetkeztetnünk, hogy milyen lehetett az egész püspöki megye, vagy kolostorhálózat többi részének is az élete.

A magyar egyházmegyék közül eleddig csak a veszpréminek a kutatói foglalkoztak ezzel a kérdéssel, hogy egy korszaknak, éspedig a 19. század elejének a műveltségi állapotát fölmérték, akkori *visitatio canonicak* alapján.¹ A Pfeiffer János szerkesztésében kiadott Veszprémi Egyházmegye Múltjából című sorozat 8. köteteként a premontrei Hermann Egyed és a piarista Éberhardt Béla 1942-ben kiadott 371 oldalas munkája egy ilyen hézagpótló munka volt. A felsőbb rendelkezés már Pázmány Péter óta létezett.² Ha tehát a többi püspöki megyének, vagy a többi Pázmány óta eltelt korszaknak vonatkozó kimutatásai elvesztek, vagy még lappanganak is, egy helynek, egy korszaka tud tükröt tartani a többi hely és időszak állapotáról is.*

Jelen értekezés egy jóval kisebb egységnek a témáját gyűjtötte egybe, a csanádi egyházmegyének reformkori állapotát. A feldolgozás megfelel a történettudományokra vonatkozó indukciós szabályoknak, amennyiben egy erélyes, nagyműveltségű, és rendelkezéseit következtetesen végre is hajtó előljáró időszakát méri fel. Lonovich József püspökről van szó,³ aki 1834–48 között vezette az egyházmegyét. Az öt vármegye nagy-

1 HERMANN Egyed – ÉBERHARDT Béla: A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyv-állománya a 19. század elején. [Kiad. a] Veszprém Egyházmegyei hatóság. Veszprém, 1942.

2 Pázmány vonatkozó rendelkezéseiről lásd SZÁNTÓ Konrád: A katolikus egyház története. 2. köt. Bp. 1985. 164–165., a Pázmány rendezte zsinatokról uo. a 20–22. lábjegyzetekben.

* Lotz Antal kézírata az 1980-as években készült, ezért nem ismeri a legújabb publikációkat. Lásd Monok István bibliográfiai összefoglalását e kötetben! (szerk.)

3 Rövid életrajzi összefoglalás Lonovichról: A csanádi egyházmegye jubileumi évkönyve. [Kiad. a] Püspöki Hatóság. Szeged, 1980. old. Készülő életrajza a Juhász Kálmántól megkezdett Csanádi Egyházmegye Története sorozatban fog megjelenni, Hermann Egyed és Váradi Lipót kutatásainak felhasználásával.

ságát kitevő területén⁴ 1835–37-ig minden egyes plébániát meglátogatott, s a kánonokban előírt hivatalvizsgálatot (70–130 oldalas) hatalmas jegyzőkönyvekben írták össze. Ezeket az immár *Vistatio Canonica*-nak nevezett részletes leírásokkal nagy haszonnal forgathatják a történészek, mert minden faluról felsorol minden egyházi objektumot, az iskoláktól a temetőkig. Megörökítette a templom anyagi állományán kívül az összes akkori helyi liturgikus és paraliturgikus szokást is,⁵ és beragasztották az egyes egyház-községek területén létesült kápolnák, szobrok, útszéli keresztek alapító-okleveleit is.⁶

Végül magyarázattal szolgálunk, hogy miért csak töredék, miért mozaik ez a dolgozat? Azért, mert a teljes akkori Csanádi egyházmegye azon években már száznál több plébániából állt. Mégis csupán 14 van a Szeged-Csanádi Püspöki Levéltárban (a továbbiakban: SzPL Lev.) A többi, ha még megvan, a hajdani székhelyen, Temesvárott őriztetik. Az a 14, amely az 1920-as békekötés után magyar területen maradt, megkapta a kérelmezett iratanyagát, és átszállították az új központba, Szegedre, kisebb részben pedig az egyes plébániákra.⁷ Még így sem nevezhető az itt felsorolt leltár teljesnek. Nem, mert két szerzetkolostor is szerepel, ahol igen sok könyv volt, ám a könyveket nem a plébánia, hanem a kolostor állományába sorolták, és így nem a püspök, hanem az illető kiváltságos szerzet tartományfőnöke felügyelete alá tartozott.⁸

Pár szó az összeállító munka módszeréről:

1. Mindenben például szolgált a veszprémieknek fent említett tanulmánya, úgy az idézés, mint a külalak módszerét tekintve.

2. Mindenben követte az akkori leltárkészítők helyesírását. Márpedig hatalmas íveken, közel 100 oldalas jegyzőkönyvet nyilván több hónapig készítették már a püspök odaérkezése előtt. S ahágy plébános volt, annyiképpen idézték a könyveket, nem lévén még egységes magyar helyesírási szótár. Azon szó, hogy *predikáció*, néha az *i* helyett *j*-vel, néha a *c* helyett *cz*, vagy *tz*-vel szerepel.

4 Az öt vármegye: Csanád, Arad, Temes, Torontál, Krassó-Szörény, és az akkori Szeged szab. kir. város tanyavilágával.

5 Liturgikus cselekmény: amit az egyház hivatalosan kiadott és Rómában jóváhagyott könyveiből végeznek. Paraliturgikus: amit vagy csak püspöki megyék, vagy szerzetek, vagy kiváltságosabb régi parókiák rendeznek. Lásd Liturgikus lexikon. Szerk. Verbényi-Arató. Bp. 1989.

6 Kasics Károly múlt századi buzgó püspöki levéltáros valamennyi 1730–1870 közti iratot kettőszázasával a temesvári püspökség levéltárában táblás kötésű könyvekbe összeragasztott. Látszik a nyoma, hogy onnan erőszakkal tépték ki ezen *visitatio canonica*-kat, benne hagyva a román és jugoszláv területen maradt többi plébánia anyagát. Grafiteruzával az oldalszámok is mutatják, hogy nem egybefüggő anyag került át ide. A többi, nem *visitatio*-s irat dossziékban, vagy irományfödeles kötegekben található. – Kasics Károly életrajzát, mint aki alapvető kutatási anyagot szolgáltatott Szentkláray Jenőnek, Ortvy Tivadarnak és Juhász Kálmánnak, e sorok írója benyújtotta a METEM-nek (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség) kiadás céljából: „Tíz csanádi történész-pap élete és művei” címen.

7 A 14-es szám nem jelenti azt, hogy még 1920-ban, a trianoni békekötéskor is csupán ennyi lett volna. Addigra már a mai területen is 31 volt, jelenleg pedig 62. Csupán annyit állítunk, hogy 1835–37-ben még csak ennyi volt itt. Még ehhez hozzá lehet tenni a régi közös sematizmusok alapján, hogy a teljes, öt vármegyes területen már akkor is 144 plébánia megszervezve készen állt.

8 A Szeged – Felsővárosi zárda könyvtárát – amely sajnos 1950-ben teljesen elpusztult –, lajstromba foglalta Körtvélyessy László: A 700 éves minorita rend története. Szeged, 1943. a 125–147. oldalakon. – Az alsóvárosi ferencesek könyvtáráról ilyen nyomtatott lista nem maradt fenn, Bálint Sándor még használta és tett rá megjegyzéseket a Szeged – Alsóvárosi templom és kolostor című, 1983-ban megjelent munkájában.

3. Ugyanígy teljes hűséggel követtük az akkori lajstromok rövidítéseit is.

4. Legfurcsább egy mai, szakképzett könyvtárosnak az, hogy a szerző nevét akkoriban hol a könyvcím előtt, hol meg mögötte hozzák. Néha nominatívuszban, más esetekben, főleg a mű címe után áll genitívuszban. Pl. *Dogmatica specialis Antonii Gánóczy*. Ez utóbbi módszert még akkor is így csinálták, ha a könyvnek címe is, szerzője is magyar volt!

5. A címleírók lelkiismeretesége, avagy felkészültsége néha elég tág volt. Mert volt, hogy csak egyetlen szót írt: Bossuet. Másmost a nagy francia szónok-püspököknek melyik, hol kiadott, mely nyelvre fordított munkájáról van szó – azt egyetlen szóból (névből) senki nem következtethette ki! Volt, ahol a leíró a könyv nagyságát, kötését, kötet-számát is leírta, viszont nem terjedt ki figyelme arra, ami minden könyvtári tisztviselőnek tudnia kell: a kiadási hely, idő, kiadó és oldalszám fontosságára.

A FELMÉRT KÖNYVEK TUDOMÁNYOS ÉRTÉKÉRŐL

Nagyjából hasonló az eredmény, mint amit az idézett Hermann-Éberhardt bevezetője jellemzett. Talán az feltűnő, hogy az itteni listákon parókiánként szinte csak egy-egy munka akad Pázmánytól és elég ritkák a 18. század nagy magyar jezsuita történészeinek és teológusainak művei is. Az akkor számbavett és leltározott 14 plébániából csupán Elek az, amely nem magyar nemzetiségű volt. Ott, természetes, hogy a plébánosok érdeklődése is főleg a német szerzők felé irányult. Összehasonlítva a hasonló korú nagyváradi egyházmegyes plébániákkal, látszik, hogy nem voltak hitviták protestánsokkal. Kevés a polemizáló mű. A dogmatikát Gazzaniga, Bertieri, a morálist Busenbaum, a prédikációt Ligrándi és Stanikovátsi jellegezte. Nem kifogásolhatjuk, hogy területünkön kevés az aszketikus mű, melyet a jozefinizmus kigúnyolt, lenézett. Látszik, hogy a Bánát a Habsburgoknak kedves területe volt, nem hajtották mindig végre a felvilágosodás korának erőszakos rendeleteit. Az azonban itt is áll, amit Hermann kortörténeti megjegyzése tartalmaz: a reformkorban első az egyházjog volt, erre Bécs külön figyelt, és háttérbe szorultak a magyar nemzeti múltra vonatkozó könyve és főleg a nemzeti szépirodalom.

1. tétel: **Apátfalva.** Csanádi Levéltár, I/B Fond, 5-029 állag. A Lonovich-vizitálás napja: 1835. június 13. A latin szövegű jegyzőkönyv teljes terjedelme 49 oldal. A leltár 33-38. oldalig van a fundus-könyvek jegyzéke. Ezt szakokra osztva számozták be. – Az első rovatra *Numerus currens*, a másodikra *tituli*, a harmadikra *tomi* címet írtak.

Libri Oratores

1. Keresztény tanítási beszédek, Liguandi F Zosimus, 4.
2. Vasárnapi prédikációk, Blasii Alexovits. 4.
3. Magyar egyházi beszédek gyűjteménye. Emerici Szalay, 6.
4. *Sermones sacri celebres Petri Pázmány*. 1.
5. Vasárnapi, ünnepi és böjti Szt Beszédek, Aloysii Szepesy, 5.
6. Vasárnapi-ünnepi prédikációk Pauli Negyedesi, 2.
7. *Orationes latino idiomate Marcii Antonii Maureti Presb*, 1.
8. Emanueli Alvari lib. 2^{dus} de confirmatione Orat. Spir, 1.

9. Descriptiones Oratoriae a Joanne Bap. Gandavio, 1.
10. Sermones celebrissimi ab Antonio Ucirae, 2.
11. Annus Apostolicus auth. Zachariae Latczyk, ed. 4^a, 1.
12. Sermones capitulares Nr. 50 in uno libro, 1.
13. Dualitas domus de tempore auth. R. P. Ludovico Granatensi, 1.
14. Conciones in Fata occurrentia per Annum Auth Casimiro, 1.
15. Hortus divinatorum eloquiorum a Georgio Foglar, 1.

Libri historici

1. Historia Ecclesiastica a Fr Ignatio Hyacintho, 4.
2. Historia Ecclesiastica a Claudio Fleury, 15.
3. Historia Josephi Flavii, 1.
4. Notitia rerum Hungaricarum a Fr Carolo Pálma, 2.
5. Ab eodem editio secunda de notitia rerum 1.
6. Dei Immortalis historia a Guilelmo Stanihurts, 1.
7. Chronologia sacra et profana ab origine mundi, 1.
8. Romanorum Pontificum brevis historia, 1.
9. Hungaria Diplomatica Matthiae de Hunyad a Stefano Caprina, 1.
10. Vita Pontificum Romanorum Antonii Sandini, 1.
11. Vita S Aurelii Augustini a Johanne Nep Herbertstein, 1.
12. Mysteria MBV a Gregorio Riggel, 1.
13. Vita S Stefani Regis Hungariae a Johanne Stillinger, 1.
14. Napoleon Császár élete, 1.

Libri Philosophici

1. Propositiones Philosophiae Generales Joanne Bap Horváth, 1.
2. Physica Generalis a Carolo Scherfez, 2.
3. Institutiones Physicae Generales a Joh. Bap. Horváth, 1.
4. Physica Particularis in usum discipulorum ordinata, 1.
5. Nap után forgó virágok leírása ab Andrea Dévai, 1.
6. Propositiones Philosophicae a Constantino Mólai, 1.

Libri Theologici

1. Scriptura Sacra Cornelii a Lapide e Societate Jesu, 11.
2. Horatii Tournelii Casus Theologici Scholastici Dogmatici, 10.
3. Scripturae Explanatio in Psal. per Rob. Bellarminum, 1.
4. De re Sacramentaria lib 10., 1.
5. Horatus Pastorum a R.D. Jac. Marcantio, 1.
6. Discursus Morales de passione Domini ab Angelo Sacivecchio, 1.
7. Üdvösség Mannája a Joanne Justini, 2.
8. Theolog. Hist. Polemica a Patre Sebaldo in duas partes divisa, 1.
9. Dilucidationes Sacrae Scripturae a fr. Martino Vauferis in libr 2^{bus}
10. Mater Amoris et Doloris ab Anthonio Pinter editio 2^a, 1.
11. Institutiones Ecclesiasticae Ildefonsi a S.Carolo, 1.
12. De Synodo diocesana lib. 13., 1.

13. Defensio declarationis quam de potestate Ecclesiastica sanxit clerus Gallicanus, 2.
14. Scriptura Sacra in Hung Idioma versa per Georgium Káldy, 1.
15. De festis D N J Ch et B.M.V lib 2., 1.
16. De sacrosancto Missae sacrificio lib 3., 1.
17. De compunctione cordis lib 2. lib 2 de providentia Dei lib 3 a S Joanne Chrisostomo, 2.
18. Institutio Parochi a Sebastiano D Adren cum triplici indice 1.
19. Doctrina de servorum Dei beatificatione, et de beatorum Sanctificatione in Synopsim redacta, 1.
20. Constitutiones selectae, necnon bullae, decreta, Epistolae parochis, confessariis, omnibusque animarum curatoribus necessariae, 1.
21. Melchioris Cani episcopi Cavariniensis opera illustrata a Patre
22. Institutiones Ecclesiasticae quas latine reddidit Stefanus a S. Carolo, 1.
23. Igazságra vezérlő kalauz Car. Petr. Pázmány, 1.
24. Acta et decreta SS Cornelii Firmiliani et Victorini suo ordine digesta a Joanne Bap. Prileszki.
25. Regula Fidei Catholicae a Francisco Veronis, 1.
26. Missiones sermones ad Ecclesiasticis habiti ab Antonio Fineti, 1.
27. Concilii Niceni Opera P. Joannis Harduini e Soc Jesu, 1.
28. Scripturae S Novum Testamentum Antonii Hartmann tomus 2^{ae}, 1.
29. Institutiones Theologicae continentes tractatus 1° de sacramentis in genere 2° De Baptismo, 3° De Confessione, 4° Eucharistia, 1.
30. Principia Documenta Vitae Christianae, 1.
31. Assertiones selectae ex universa Theologia Sacra per Gabrielem Nagy
32. Commentarius litteralis et moralis in omnes epitulas S Pauli Apostoli et in 7 Epistolas Catholicas a NATALI Alexandro, 1.
33. Expositio litteralis et moralis S Evangelii a RP Natali A., 2.
34. Tournellii Tractatus de gratia Christi, 1.
35. Salviani opera duo libri, 1.
36. Verum Systema Jansenismi, 2.
37. Positiones selectae ex universa Theologia, 1.
38. Concilium Tridentinum, 1.
39. Honoratii Tournellii tractatus de gratia Christi, 1.
40. Philotea pro pro singulis hominum statibus e Gallico idiomate in latinam linguam translata per Matthiam Martinez, 1.
41. Institutio eloquentiae sanctae generatim, Stefani Caprinai, 2.
42. Bonae meditationis usus, et fructus, a Carolo Georg. Rostignol a SJ, 1.
43. Agnus coelestis Jesu Regis et Mariae Regiae, Sanctisque omnibus a Joanne Nádasd
44. De gemitu columbae libri 3ª Rob. Bellarmino, 1.
45. Speculum immaculatum quod demonstratur ex probatissimis auctoribus, 1.
46. Positiones ex universae Theologia D Andreae Pál, 1.
47. Descriptiones Spirituum a Joanne Bona, 1.

Libri Catechetici

1. Liber Catecheticus ab Anonymo, 1.
2. Sermones Catechetici Joannis Lang, 1.
3. Universalis Catechismus ad parochos ab Andrea Fabritio Leodi, 1.
4. Fidei initia a Francisco Nagy, 1.

Libri liturgici

1. A keresztény Katholika Anyaszentegyház Szertartásainak magyarázattya ab Andrea Rácz, 1.
2. Generales Lithurgiarum Notiones a Francisco Eötvös, 1.

Libri Juridici

1. Juris naturae larva detracta a P Anselmo Dassing, 1.
2. Ordo judicarius pro omnibus tribunalibus et foris judicariis R Hungariae, 1.
3. Candidatus abbreviatus Jurisprudentiae Sacrae a R.P.Vito Szikler, 1.
4. Liber 4 Institutionum Imperialium, 1.
5. Praelectiones canonicae de legitima Episcoporum Geor. Sigis. Lakics 1.
6. Tripartita Opera Universi Juris Hungariae, 1.
7. Novissima Dieta nobilissima Principis Statusque a Mich. Bantsik, 1.
8. Nucleus Juris Canonici Caroli Andr. Artneri, 1.
9. Decreta Authentica Rituum Congregationis a D Spiridione Falu, 1.
10. Acta et decreta synodi diocesani Strigoniens. Petri Pázmán, 1.

Libri Precatorii

1. Breviarium Romanum

Libri Miscellanei, 4.

1. Cariosa et selectiora variarum scientiarum miscellanea a Martino Sz Zoványi, 1.
2. Nagyra vágyódó világ fiának, az embernek változó sorsáról siralmas panasza. Pauli Bertalanffy, 1.

2. tétel: Battonya (I/B-5-029/2.)

A Lonovich-féle kánoni látogatás 1835. június 12-én volt. A latin jegyzőkönyv 35 oldalas. Ezen belül a 25. oldalon van pár könyv besorolva leltárunkba. A besorolás részben szám, részben betű jelekkel történt.

1 Oratores

- a) Zosimus: Vasárnapi beszédek, in 8°, Gallica, 4.
- b) Engelgrave: Festivales conciones, in 4°, Gallica, 2.
- c) Noszkó: Egyházi beszédek. in 8°, Semigallico, 1.
- d) Thomae Aquinatis Sermones Dominicales, in 8°, Gall.

2. Theologici

- a) Schanz: Theologia Moralis, in 8°, SemGal 2.
- b) Hayd: Introductio Hermeneutica, in 8°, SemGal, 1.
- c) Triefschnutz: Theologia Pastoralis in 8°, SemGal, 1.

- d) Regulae Juris Canonici, in 8°, SemGal, 1.
- e) Concilium Tridentinum, in parvo, gallica, 1.

3. tétel: Földeák (IB/5-029/3.)

Lonovich visitatio canonica: 1835. június 9-én történt. A latin jegyzőkönyv 34 oldalas. A 29–32. oldalakon van a Catalogus librorum.

1) Oratores

- 1. Michaelis Vivien Conciones, 1.
- 2. P Brunonis Nausser Conciones, 1.
- 3. Francisci Garam Conciones, 1.
- 4. Gaspari Knittel: Conciones.
- 5. Joannis Ernesti Conciones, 3.
- 6. Christofori Selhamer conciones, 1.
- 7. Casimiri Fneslin Conciones, 1.
- 8. Pázmán Péter az beszédjei, 1.
- 9. Petri Vizsorsány Conciones, 1.
- 10. Antonii Gsertokker Conciones, 2.
- 11. Centuria funebris Thomae Hoflich, 2.
- 12. Leonis a S Laurentio Conciones, 1.
- 13. Teleki József Urnapi prédikációi, 1.
- 14. Linguandi Sosimusnak Prédikációi, 1.
- 15. Kováts Ágoston prédikációi, 4.
- 16. Hermolaus Egyházi beszédjei, 5.
- 17. Nosco Aloysius Prédikációi, 3.
- 18. Török Damascanus Prédikációi, 4.
- 19. Stankovits prédikációi, 6.
- 20. Gáll Bernárd Buza Kalász Prédikációi, 3.
- 21. Csányi Nagy Imre Prédikációi, 1.
- 22. Egyes ünnepi prédikációi, 1.
- 23. Zengedező szép szó, 1.
- 24. Láng János Kateketikája, 3.
- 25. Mathiae Zsivits Contiones festiales, 1.
- 26. Promptuarium Concionatorum, 2.
- 27. Praesmayer Praedichten, 1.
- 28. Sonata tuba Christophori Selhamer, 1.
- 29. Panegirici Sacri Pauli Segneri, 1.
- 30. Palinodia libertinorum Thomae Vintler, 1.
- 31. Divi Thomae Aquinatis sermones, 1.
- 32. Sermones Catechetici PP Missionariorum, 1.
- 33. Planctus animae Francisci a Rodr., 1.
- 34. Xencotheicon Conc. Jacobi Junek, 1.

2) Historici

- 35. Historia Familiae sacrae, 1.
- 36. Vita Sanctorum, 1.

37. Az Anyaszentegyház történeti Molnár János, 1.
38. Fata Telemachi, 1.
39. Acta Sanctorum Hungariae, 1.
40. Notitia Conciliorum, 1.
41. A Keresztény Herkules, 1.

3) *Philosophi*

42. Antonii Radits Introductio in Philosophiam naturalem, 1.
43. Andreae Jaslinszky Institutiones Phisicae, 1.
44. Augustini Firmatis Philosophia, 1.
45. Edvardi Corsini Institut. Philosophicae, 1.

4) *Theologici*

46. Puleobonelli Moralis de Sacram. Poenitentiae, 1.
47. Petri Gazaniga Praelectiones Theologicae, 4.
48. Pauli Antonii Theologia Moralis, 3.
49. Josephi Bertinerii, 3.
50. Patris Bonaventurae Leonardelli casus conscientiae, 1.
51. Garvasii de Sacramentis, 1.
52. Antonii Ardia Explicatio doctrinae Christianae, 1.
53. Scriptura Sacra, 3.
54. Epistola Cypriani, 1.
55. Schenkl Etica Christianana.
56. Stephani Hajid Instit. Hermen., 2.
57. Josephi Monsperger Hermen., 2.
58. Edmundi Voit Theologia Moralis, 1.
59. Josephi Eybel Intr. in Jus Ecol., 2.
60. Mariani Theologico-Moralis, 1.
61. Charmes Theologia, 4.
62. Catechismus Concilii Tridentini, 1.
63. Flores Doctorum, 1.
64. Stephani Kaprinai Instit. Eloquentiae Sacrae, 1.
65. P. Francisci Didachi Enchiridion, 4.
66. Theologia Lugdunensis, 6.
67. Genetto Theologia Moralis, 1.
68. P. Lyman Theologia Moralis, 1.
69. Synopsis Theologiae praed. Joannis Taberna, 1.
70. Ludovici Gotti de inter Christianos Religione vera aligenda, 1.
71. Nucleus Catecheticus, 2.
72. Decades tres pro intelligentia S Scripturae Joann. de Ullot, 1.
73. Theologia Moralis, 1.
74. Medulla Theologiae moralis, 1.
75. Adami Brezanotzi Jus Ecclesiasticum, 2.
76. Quaestiones Selectae e sacris Scripturis, 1.
77. Epitome doctrinae Moralis, 1.
78. Causa Religionis contra Helveticos, 1.

79. Tirocinium Theologicum, 1.
80. Nova praxis orthodoxae fidei, 1.
81. Selecti textus sacri scriptura, 1.
82. Ignatii Mitterpacher dissert. de sensu SScripturae, 1.
83. Idea Magni Dei, 1.
84. Concilium Tridentinum Gallesmart, 1.
85. Speculum immaculatum, 1.
86. August. Firmatis de septem donis Spirit. S., 1.
87. Medulla Theologiae Moralis, 1.

5) *Ascetici*

88. Planctus Ecclesiae et animae, 1.
89. Francisci Salesii introductio ad vitam spirit., 1.
90. Introductio de confessione, 1.
91. Memoriale vitae Sacerdotalis, 1.
92. Manuductio ad coelum, 1.
93. Epistolae S. Francisci, 1.
94. Cogitationes imaginosa SS.PP., 1.
95. Thesaurus Franciscanus, 1.

6) *Precatorii*

96. Breviarium, 1.
97. Horae Diurnae, 2.
98. Hortus Gethsemanicus, 1.
99. Officia in plerisque Breviariis desiderata, 1.

7) *Miscellanei*

100. Manuale Parochi, 1.
101. Methodus gubernandi parochiam, 2.
102. Ars longevae vitae, 1.
103. Emberi sors, 1.
104. Melianus Graterék paisának megrontója, 1.
105. Megtérő református emelkedéséről, 1.
106. Tobiae Lohner Inst. de conserv. Apostolica, 1.
107. Proverbia e regnum Sapientissimis effatis selecta, 1.

4. tétel: Csanádpalota (I/B-5-029/4.)

A látogatás napja: 1835. június 10. A 38 oldalt kitevő jegyzőkönyvben van ugyan feltár, de ez nem terjeszkedik ki egyetlen könyvre sem.

5. tétel: Elek (I/B-5-029/5.)

Lonovich Visitatioja 1835. május 21-én zajlott le. A latin jegyzőkönyv 58 oldalas. Eből a 32-34. oldalakon található a könyvek consignatioja. Sorszámot nem írtak, viszont van három rovat a könyvcímek után: *Foliones*, *formatum*, *thomi*. A második a könyv-nagyságot akarván jelezni, egy ... jellel van helyettesítve, minden egyes könyvnél egyformán. Ezért ezt a mostani másolatunkban mellőzzük.

A) Oratores

1. Francisci Hunok, 5,2.
2. Joannis a Jesu-Maria, 5,1.
3. P. Galliani sermones morales, 5,1.
4. Jacobi Ticini Commentaria in S. Scripturam, 5,1.
5. Terentiani Buberle, 8,3.
6. Libori Simischalcki, 4,1.
7. Exhortationes Antonii Gerstocher, 4,1.
8. Joannis Guidi Conciones festuales, 8,3.
9. Adami Kern conciones, 8,4.
10. P Paicharot conciones, 4,1.
11. Koller Conciones morales, 4,1.
12. D P. Crysologi sermones sacri, 8,1.
13. Alphonsi Ligurio, 8,1.
14. Joannis Dilg conciones, 8,2.
15. Girard Conciones, 8,4.
16. Sermones Sacri a Josephi Haberhorn, 8,3.
17. Sermones Mariani, 8,1.
18. S Thomae Aquinatis Sermones, 8,2.
19. Petri Chrysologi Sermones Aurei, 8,1.
20. Lobzedek Flesier, 8,1.
21. Egyházi beszéd Hermolaus, 8,4.
22. Rauscher Conc. Dominicales et festuales, Fol. 2.
23. Alphonsus von Hubner, 4,1.
24. Gerardi Pauli Conciones, Fol. 2.
25. Spicilegium Catechetico-Concionatorium, d,3.
26. Kelethaus Dominicalis conc., 5,1.
27. Moll. Conc. 5,1.
28. Francisci Loor Conciones, 5,1.
29. Fleischmann Conciones, 5,1.
30. Szabó István Prédikátziók, 5,1.
31. P. Cyrilli Conc, 4,2.
32. Strobel Conciones Festuales. 4,1.
33. Joannis Pauli Olivae Conciones, 4,1.
34. Franciscus Xav. Brean, 4,1.
35. Claudii Ivoli Conc., 4.
36. P Riga conciones, 4.
37. Fridericus Manus conciones, 4.
38. Antonii Grither conciones, 4.
39. Francisci Neimayer, 8.
40. Fischer Conc. Quadrag., 4.
41. Nicolai Hanafi, 8.
42. Joannis Szegedi Aquila magnarum alarum, 4.
43. Francisci Bon. Gratia Conc., 4.
44. Petri Christofori Franc. Conc., 4.
45. Joannis Andreae Bravo Conc., 4.

46. P. Antonii Helszky conc., 4.
47. Stanihorsti Conciones, 4.

B) Historici

1. Liber Confraternitatis, 4.
2. Daminal Inchshoffler Monasterologia, Fol.
3. Antonii Davlovotzio flores exemplorum, 4.
4. Lectiones sanctorum, 12.
5. Guilelmi Stanihurst, 8.
6. Sanctorum patrum notitia, 8.
7. Historia Biblica, 8.
8. Vita S. Ladislai, 8.
9. Antonii Sandini Pontifices Romani, 8.
10. Biblia Sacra, 4.
11. Bonifacii Historia Canonica Fol.
12. Exempla Biblica Nicolai Hanabi, 4.
13. Flores Biblici, 8.

C) Theologici

1. Cornelii a Lapide Commentaria in 4 Evangelia, Fol.
2. Marchantio Hortus Pastorum, Fol.
3. Maschat Institutiones Canonicae, 8.
4. Jacobi Tirsini Commentaria in S Seraph., 8.
5. Hermeneutica S Adami Viser, 8.
6. Theologia Moralis Practica, 8.
7. Liber Controversiarum Conradi Fogler, 8.
8. Jakobi Jurani Pastorale, 8.
9. Bousset Expositio Doctrinae Catholicae, 8.
10. Cathechismus Romanus, 8.
11. Eloquentia Sacra, 8.
12. Paedagogus Christianus, 8.
13. Joannis Reiter Neo-Confessarius, 8.
14. S Ambrosii Commentaria in Epist. S Pauli, 8.
15. Pandectae Hyeronimi, 8.
16. Veritas Consilii, 8.
17. Concordantia Bibliorum, Fol.
18. S. Bernardi Opera, 8.
19. S Bogar Theologia Radicalis, 8.
20. Sacros Conciliorum Tridentinorum decreta 4
21. Tractatus Theol. Moralis Joh Bapt. Prileovszky, 4.
22. Hermani Busenbaumi Theo-Moralis, 16.
23. Moralis Thomae Kremmer, 8.
24. Disputationes Antonii Sandani, 8.
25. Institutiones Eloquentiae S Stephani Capriani, 8.
26. Justiniani Institutiones, 8.
27. Institutiones Theol. Dogm. Moralis N Schmidt, 4.

28. Institutiones Theol. Dogm. Josefi Redelhammer, 4.
29. Moralis Theologia Nicolai Muszka, 4.
30. Theol. Dogm. Andrae Saslinczky, 4.
31. Theol. Moralis Edmundi Vojt, 8.
32. Epitome Doctrinae Moralis Joannis Marisi, 8.
33. Joannis Barklai Parenesis, 16.
34. Doctrinae Cath-ae Expositio Jacobi Bonsveth, 16.
35. Idea Boni Confessarii Rajmondi Bonario, 16.

D) Ascetici

1. Thoma Kempis De imitatione Christi, 8.
2. Parochus meditans, 8.
3. Memoriale vitae sacerdotalis, 8.
4. Gratia vocationis sacerdotalis, 8.
5. Liber Meditationum, 16.
6. Principéia vitas 16.
7. Schola castitatis. 4.
8. Chrysostomi de Sacerdotis, 4.
9. Agricultura spiritualis, 4.
10. Exercitia pietatis, 4.
11. Miles Christianus, Fol.
12. Annus Apostolicus Laschvai, 4.
13. Examen Ecclesiasticum, 4.
14. Ordinandorum Directorium Alphonsi Ligourio, 16.
15. Ladislai Sennyei Examen ordinandorum, 8.
16. Imkenes Benedicti instrumentum virtutum, 8.

E) Miscellanei

1. Methodus gubernandi parochiam, 4.
2. Leges Criticae, 8.
3. Decretum Tripartitum Verbőczy, 8.
4. Exterminium audiae Frank Neimayer, 8.
5. Gaspari Pongracz Antidotum Universum, 8.
6. Manuale Parochi Franc. Aerczis, 8.
7. Philothea Franc. de Sales, 8.
8. Römische Betania, 8.
9. Andreas Strobl Hartenspail, 4.
10. Diarium Adolescenti Gabrielis Hevenesi, 16.
11. Joann. Chrysostomi adversus imperationes viro-monasticae, 4.
12. Instructio practica tempore Szertis, 16.
15. Chrysostomi Mosi tabella Mariana, 4.
14. Martyrologium, 4.

6. tétel: Kistelek (I/B-5-029/6.)

E helyen a Lonovich-féle vizitáció napja 1835. június 4. A jegyzőkönyv 81 oldal hosszú. Ebben a 69-től a 77-ik oldalakon található, éspedig X. főtétel-számon a „*Consignatio Librorum Parochiae propriorum*”.

A beosztás 5 oszlopba történt, *Numerus Currens, Titulus, Formatum, Compactura, Tomi.*

A) Oratores

1. Emericus Szalay: Egyházi beszédek,	in 8° maj	Papyr	6
2. Alexovits Concinator,	in 8° maj	Gallica	5
3. Sztankovátsi	in 8° maj	Semigall	5
4. Bernardinus Gáll	in 8° min	Semigall	3
5. Sombori	in 8° min	Semigall	3
6. Egyházi Páthos – Hajas –	in 8° min	Gall	2
7. Szepes Conciones	in 8° min	papyr	11
8. Institutio Concinatoria	in 8° min	Semigall,	1
9. Török Damascenum	in 8° min	papyr	4
10. Mayer: Egyházi beszédek	in 8° min	solida	3
11. Fehér Fő-templomi beszédek	in 8° min	pall.	1
12. Kosztolányi: Vasárnapi beszédek	in 8° min	semigall.	2
13. Biró Mártony Prédicatiói	in fol maj.		1
14. Kieszle Conciones	in 8°	solida,	6
15. Festivale Tyrnaviense.	in fol.	maj.pall.	1
16. Zozimus	in 8°	papyr	1
17. Egyed.	in 8°	papyr	2
18. Hermolaus	in 8°	papyr	3
19. Simon Máté	in 8°	papyr	5
20. Narcissus Klenák	in 8°	papyr	3
21. Tsányi Conciones	in 8°	papyr	3
22. Adami Heim Conc. Quadragesimales	in 8°	papyr	1
23. Godelfridus Becker	in 8°	papyr	1
24. Spicilegium Concinatorum	in 8°	Gall.	2
25. Beran.	in 8° maj,	gallic	1
26. Emerici Szalay Caytechetici	in 8	solida	4
27. Samuel Vajda	in 8	gall.	3
28. Tripartita tuba, Antonii Aedia	in folio	gall.	1

B) Historici

1. Stefani Katona Historia Critica Hung.	in 8°	Gall	20
2. Pray: Dissertatio Historica	in fol.	Gall	1
3. Samuel Décsi	in fol.	Gall	3
4. Aloysius Szekér	in 8	papyr	2
5. Dugonits de Aureo Vellere	in 8	gallio	1
6. Leurentius Pararsh	in 8	solid	1
7. Notitia Rerum Hungaricarum Palma	in 8	gall	3
8. Armalium Eremit. Coenobit. Paulinorum	fol. maj.	sol.	1

9. Schams Francisci descriptio Budensis	in 8°	semigal	1
10. Schwandiner Schriptores rerum Hungaric.	in 8°	gall	2
11. Epitome Historiae Bizantinae.	in 8°	gall	2
12. Ferdin.Müller: Epistulae FerdinandiI-i et MaximilianaII-ae ad suos in porta Ottoman.	in 8°	gall	1
13. Ferdin.Müller: Epitome vicissitudinum urbis Budensis.	In fol.	sol.	1
14. Historia arcana belli Juridici Michaelis Horváth.	In 8°	gall.	1
15. Hist. Apostolica Antonii Sandini	in 8°	gall	1
16. Horologium principum Emerici Csáky,	in fol.	min.gall.	
17. Palatini Hungariae Josephi Jeszenovszky.	in fol.	maj.	1
18. Imperatores Ottomani Köröstényi.	in 8°	B,	1
19. Leopoldus II in Campo Rákos	in 8°	B	1
20. Vita S ^{se} Elisabethae Viduae Georgii Pray.	in fol.	sol	1
21. Cronicon Templariorum Gabrielis Kolinovits.	in 8°	semigal	1
22. Curtii Ruffi de vita Alex. Magni	in 16°	gall	1
23. Historia Universitatis Tyrnaviensis, Garzy	in fol.	papyr	1
24. Vita S Aloysii Gonzagae	in 8°	semig.	1
25. Vita et mors venerabilis Georgii Cseppelényi	in 8°	sol	1
26. Pray Responsum ad dissertationes Cessorii	in 8°		1
27. Albani Historia rerum gestarum Eugenii Sabandi	in 8°	"	1
28. Szirmay Hungaria in parabolis.		"	1

C) Philosophici

1. Baumeisteri Elementa Philosophiae	in 8°	Gall.	1
2. Institutiones Logicae Andreae Daszlinhally	"	"	1
3. Pankt Compendium Oconomia Ruralis	"	semigall.	1
4. Rausch Geometria Practica	"	"	1
5. Hadaly Elementa Matheseos.	"	solid.	1
6. Reviczky Dissertationes de univers. Philos.	"	papyr	1
7. Tisif Luczerii de rerum natura	"	gall.	1
8. Az ember kimiveltetése Fehér György	"	papyr	2
9. Ethica Theologica Oeconomica Antonii Varmos	"	gall.	1
10. Seneca Opuscula moralia	"	"	1
11. Rausch Architectura.	"	Solid.	1
12. Elementa matheseos Horváth	"	papyr	1
13. Esthetica Georgii Szerdahelyi	"	solid	1
14. Ratio recte cogitandi Floriani Dalham	"	gall.	1

D) Theologici

1. Joannis Alber Interpretatio S Scriptura	in 8°	gall.	16
2. Institutiones Ethicae Christianae Reiberger	"	papyr	3
3. Theologia Moralis Reifenstul	in fol.	semigall	1
4. Pehem Jus Ecclesiasticum	in 8°	semigall.	2
5. Theologia Polemica Gazzaniga	"	semig.	2
6. Ezoteritate Juris Canonici Adami Scroul	"	gall.	1

7. Theologia Josephi Bertieri	in fol.,	semig.	3
8. Gazaniga Theologia Dogmatica	in fol.	"	5
9. Theologia Patris Gervasio	"	"	1
10. Schenkl Ethica Christiana	in 8°	"	3
11. Catechismus Romanus	"	"	1
12. Exemplum veri poenitentis Joannis Molnár	in fol.	gall.,	1
13. Institutio practica De confessionibus Tobiae Lotner.	in 8°	solid	1
14. Ligorii Theologia Moralis,	in forma majoris,	semigal.	1
15. Institutiones Theologiae Pastoralis Leuber	in 8°	"	2
16. Praxis in forma processus fori spiritualis Pauli Klor.	in fol.	solid.	1
17. Historia Ecclesiastica Michaeli Korbély	"	"	1
18. Üdvösséges multság Alexii Somogyi	in 8°	solid.	1
19. Szvorényi Jus Ecclesiasticum	"	"	4
20. Anti-Luczerius de Deo et natura	"	gallica	1

E) Ascetici

1. Thomas a Kempis	in 16°	gallic	1
2. Diarium Sanctorum Joannis Grosses	in 8°	"	1
3. Emberi Okosság-Antonii Gánóczy	in 8°	"	1
4. Duodecim rationes in Jubileum anni Sancti	in 16°	solid	1
5. Andreas Vitalis de Confessione	"	"	1
6. Ratio status futurae vitae Martini Szentiványi	in fol.	"	1
7. Doctrina Moralis Gaspari Biesman	in 16	"	1
8. Soliloquia D. Augustini Episcopi Hipponensis	"	"	2
9. Laurentii Scripuli Certamen Spirituale	"	"	1
10. Colloquium Magistri cum discipulo super systemate praedestinationis Josephi Fabry	in 8°	gall.	1
11. Mártírok oszlopa Georgii Sziklay	"	papyr	1
12. Cogitationes Sanctorum Patrum	"	gallicus	1
13. Patientia	"	semigall.	1
14. Historia Christi fatientis	"	gall.	1
15. Ájratosság órái a valódi Kereszténységnek	"	papyr	4
16. Biblia Sacra	in fol maj.,	gall.	2
17. Sz Irás	"	"	1
18. Praxis Exercitiorum Spiritualium S Ignatii	in 8°	gall.	1

F) Precatorii

1. Breviarium Romanum	"	"	4
2. Manuale Precum	"	"	1
3. Lelki Fegyverház.	"	"	1
4. Varia pietatis exercitia	in 24	"	1
5. Primae diei cogitationes	in 8°	"	1
6. Compendium Breviarii Romani	"	"	1
7. Breviarium Romanum cum Officiis trium S Francisci Ordinum	in 8°	"	1

G) Miscellanei

1. Márton Lexicon	"	"	1
2. Lexicon Hubnerii	"	"	5
3. Ovidii Nasonis	in 16,	gall.	2
4. Horatius Flaccus	in 8°	"	2
5. Virgilius	in 8°	gall.	2
6. Orationes Paulini	"	"	2
7. Barclaius Latinae Hungaricae	"	"	3
8. Orationes Ciceronis selectae	"	"	2
9. Cornelius Tacitus	in 24	gall.	1
10. Particulae Latinae orationes	in 8°	semigall.	1
11. Geographia Globi Terraeque.	"	gall.	1
12. Szorgalmatos mezei gazda	"	solid	2
13. Regulamentum Jurium Praetorianum	in fol	"	1
14. Geographia Hubneriana	"	gall.	1
15. Palaestrae Styli Romani	in 8°	solid	1
16. Ordo Judicarium	"	"	1
17. Phoenix Pannoniae	in fol.	"	1
18. Synoma	in 8	gall.	1
19. Mitologia Romanorum	in 8°	"	1
20. Legrand Compendium	in 8°	"	1
21. Oeconomia Joannis Vencel	in 8°	solid	1
22. Michaelis Kováts Medicina forensis	"	semigall.	1
23. Paris-Pápai Dictionarium	in fol.	gall.	1

H) Juridici

1. Sonnenfels Politia	in 8°	solid	1
2. Heinecius Elementa Juris Civilis	"	"	2
3. Compendium Juris privati.	"	"	1
4-6. Acta Diocesaniana Anni 1791, 1790, 1802.	in fol.maj.	gall.	4
7. Corpus Juris Hungarici	"	"	2
8. Prileszky Quadripartitum	"	"	1
9. Kees: Jus Romanum	"	"	1
10. Huszti Commentarium	"	"	1
11. Problematica Commentativ.	in 8	gall.	1
12. Tripartitum Juris Hungarici tyrocinium	"	"	1
13. Decretum Tripartitum Verbőczy	"	"	1
14. Ordo Judiciarum Regni Hungariae	in 8°	semigall.	1
15. Materiae ad processum spectari solitae	in fol.	solid	1
16. Corpus Juris Portatile	in 8°	gall.	1
17. Positiones de jure civitatis et lege naturali	"	solid	2
18. Historia Juris Civilis	"	"	1
19. Cynosura	"	gall.	1

7. tétel: Mezőkovácsháza (akkori neve: Nagy-Kovácsház) (I/B-5-029/7.)

Lonovich kánoni ellenőrzése: 1835. június 12. A jegyzőkönyv 21 oldalas. Mivel a párokia felállítása óta alig pár év telt el, a leltáron alig van pár sekrestyei holmi. Könyv egyáltalán nincs.

8. tétel: Kiszombor (I/B-5-029/8.)

A kánoni látogatás időpontja: 1837. április 30. A felvett jegyzőkönyv terjedelme 49 oldal. Ezen belül a 33-36. oldalakon, IV-gyel számozott címen található a könyvek „*Consignatio librorum ad parochiam Zomboriensem spectantium*” címen.

A) A prioribus Parochis relict:

1. Ars longevae vitae in compactura sic dicta			Gallicana	1
2. Methodus gubernandi parochiam in comp. dicta			Gallicana	2
3. Memoriale vitae Sacerdotalis			"	"
			molli.	1

B) A postremo parrocho accedentes:

a) *Oratores*

4. Gáll Bernárd vasárnapi prédikációk	in 8°	dur		2
5. Tsányi-Nagy Imre: Rendkívül való prédikációk	"	"		1
6. Tsányi-Nagy Imre: Ünnepekre való prédikációk	"	"		1
7. Josephi Haberkorn: Sermones sacri	"	"		1
8. Reverendi Dni Girard Conciones	"	"		3

b) *Historici*

9. Epitome Historiae Byzantinae	"	"		1
10. Karoli Koppii praelectionum Historicarum, Tom 1.	"	"		1

c) *Philosophici*

11. Institutiones Metaphisicae Joannis Horváth	"	"		1
12. Planctometria	"	"		1

d) *Theologici*

13. Medulla Theologiae Moralis	in 4°	gall.		1
14. Gazzaniga Theologia Dogmatica	"	semigall.		3
15. Gabrielis Antoine: Theol. Moralis	"	"		2
16. Universalis Catechismus Romanus	in 8°	gall.		1
17. Nucleus Catecheticus	"	"		1
18. A keresztyén hit fő ágazatainak fundamentomjai	in 12	dur		1
19. Confessarius instructus	in 16	gall.		1

e) *Ascetici*

20. Officia hominis catholici erga Deum	in 8°	dur.		1
21. A kisdetek vallásbéli oktatása.	"	"		1
22. Sermones verus saeculum pacis	"	"		1
23. Meditation cefalica fatuis libertinorum mensibus	"	moll.		1

24. A kegyes ájtatosságoknak tárháza	"	gall.	1
25. Rövid keresztény tudomány	"	Dura	1
26. Istenes jóságra	"	"	1
27. Georgii Buchanani in librum Psalmorum			1
28. Nucleus Christianismi	"	gall.	1

f) Miscellanei

29. Censura religionario-politica	"	comp. dura.	1
30. Publii Terentii Comediae	in 16 ^o	dura	1
31. Cornelius Neposnak élete	"	italica	1
32. Magyar könyvestár	in 8 ^o	semigall.	3
33. Francisci Feneloni Telemachos	"	"	1
34. Reflexiones super inducando Ling. Hung.	"	moll.	1
35. De lege naturali Carolus Anton. Martini	in 4 ^o	dur.	1
36. Jus Patrium quod Elias Georch	in 8 ^o	"	1
37. Historia Juris Hungarici	in folio	moll.	1

Ezután „*accedunt protocollarii*” ... címen olyan kéziratokat sorol fel, amelyeket ma inkább a levéltári vonalon lajstromozunk.

9. tétel: Makó (I/B-5-029/9.

A visitatio canonica-t Lonovich 1835. jún 7–8-án végezte. A latinnyelvű jegyzőkönyv terjedelme a becsatolt és beragasztott mellékletekkel együtt 86 oldal. Ezen belül a könyvleltárt a 47–50. oldalakon lehet megtalálni. Éspedig: *VIII. Catalogus librorum Par. Mako spectantium* címen.

1° Oratores

Tomí Fausta

1. Joannis a S. Maria Conciones	1	1
2. Fr Pii Capue. Conciones Dominicales et Festivales.	2	1
3. Antonii Viera sermones	5	2
4. Petri Bessei Conciones	1	1
5. Gambart Conciones Germanicae	1	1
6. Joannis Fontana Manuale Parochorum	1	1
7. Csuzi Zsigmond Prédikációi	1	1
8. Jos. Ign. Claus spicilegium Concionatorum	2	2
9. Casimiri Füsselin Theatrum gloriae Sanctorum	2	2
10. Andreas Illyés Exemplum Sanctorum	1	1
11. Thomae Höfflich Centuria Funeris	2	2
12. Alexandri Calamato Cythara Mystica	1	1
13. Sebastiani Penzingeri Sermones Festivales	2	2
14. Bernardi Buzinger	1	1
15. Cyrilli Riga Irrigatio Catechetico-Moralis	1	1
16. Onesini Conciones.	1	1
17. Gaspari Knissel Conciones Dominicales	1	1
18. Zengedező szép szó.	1	1
19. Henrici Engelgrave – Lux Evangelica.	1	1

20. Petri Blechinger Theatrum Evangelici Spectaculi	1	1
21. Leonis a S Laurentio Conciones.	1	1
22. Caroli Vankorn Cornucopiae Concionum Sacrarum	2	2
23. Eustachii Eisenknet Conciones Germanicae	1	1
24. Henrici Engelgrave Coeleste Pantheon	1.	1
25. Francisci Viszersányi Hecatombe Sacra.	1.	1
26. Conciones Hungaricae sine titulo	1	1
27. Andreae Illyés Conciones	1	1
28-29. Conciones Latinae sine titulo	4	4
30. Christofori Teofeller Das Verlorene Schaff.	1	1
31. Josephi Lambert Christenlehre Predigten.	1	1

2º Historici

32. Joannis Stillinger Vita Sancti Stefani Reg. Hung.	1	1
33. Innocentius Deseritius de initiis et majoribus Hungarorum	1	1
34. Hyeronimi Vilhelmi de doctrina et scriptis D. Thomae	1	1

3º Theologici

35. Biblia S Hungarica editionis Chaldicae in duplo	2	2
36. Joannis Paravmini Polyanthea et canonum	3	1
37. Joannis Spogar Theologia Radicalis	1	1
38. Cornelii a Lapide Commentaria in epistulas S Pauli	1	1
39. Pauli Laymann Theologia Moralis	5	1
40. Concordantia S Biblorum	1	1
41. Ludovici Engel Collegium universi Juris canonici	1	1
42. Anacleti Reffenstuhl Theologia moralis	1	1
43. Joannis Baptistae Cortivo de Divinis nominibus	1	1
44. Henrici de Noris vindiciae Augustiniana	1	1
45. Viti Pichler Theologia Polemica	1	1
46. Nicolai Mothonis expositio originis, et causae dissidii Orientalis et occidentalis Ecclesiarum lingua graeca et latina	1	1
47. Ludovici Paxy Florilegium Sponsalium		
48. Antonii Ardia Tuba Cathetica	1	1
49. Manuscripta Theologica	3	3
50. Catechismus Romanus	1	1
51. Gallemant Concilium Tridentinum	1	1
52. Responsio ad quaestionem: Ubi scriptum est?	1	1
53. Brevis expositio Propositionum damnatorum	1	1
54. Bossueti expositio doctrinae Catholicae	1	1
55. Secretio eorum, quae sunt de fide Catholica	1	1
56. Colloquium Magistri cum discipulo de Praedestinatione	1	1
57. Biblia S Latina Vulgata	7	7

4º Ascetici

58. Sensa moralia, et religiosa virorum Saeculi XVI	1	1
59. Calendarium Politico-Christianum	1	1

60. Guilelmi Stanichurso Patientis dei historia	1	1
61. Memoriale Vitae Sacerdotalis	1	1
62. Quadragesima Christo patienti sacra	1	1
63. Aureum Philosophiae coelestis compendium	1	1
64. Instructio Practica de confessionibus	1	1
65. Cogitationes et Considerationes Christianae	1	1

5º Precatorii

66. Pars aestivalis et autumnalis Breviarii	2	2
67. Corona D N Jesu Christi	1	1
68. Cultus Festorum Sollemnium BMV.	1	1
69. Liliatum Sancti Antonii	1	1
70. Horae ad laudem B M V.	1	1
71. Florilegium Forgachianum	1	1
72. Kurze Andachte zu H Thecla	1	1

6º Miscellanei

73. Calepini Dictionarium	1	1
74. Stephani Husthy juris prudentia practica	1	1
75. Nachricht von Einführung des neuen Robot-Abolitions Systems.	1	1
76. Chronica Slavonica.	1	1
77. Alexandi Kubinyi Enchiridion Lexici Juris	1	1
78. Medicina Militaris	1	1
79. Ars longevovitae	1	1
80. Methodus gubernandi parochiam	2	2
81. Liber Epistolarum et Evangeliorum Hungaricus	1	1
82. Liber Epistolarum et Evangeliorum Italo-Germanicus	1	1
83. Liber Epistolarum et Evangeliorum Germanicus	1	1
84. Ordo Criminalis	1	1
85. Nicolai Schmidt de Archi-Episcopis Strigoniensibus	1	1
86. Nicolai Hanapi exempla Scripturistica.	1	1
87. Archi-Episcopi Strigoniensies	1	1
88. De vanitate consiliorum	1	1

10. Szeged, Szent Demeter Egyház (mostani Belváros) (I/B-5-029/10.)

A kánoni látogatás napja: 1835. május 25-27. A készített jegyzőkönyv 131 oldalas.
A könyvek listája a 97. oldalon található.

Oratores

	Form.	Comp.	Tom.
1. Auslegung der evangelischen Erklärung a P Francisco Reichart e Soc. Jesu	fol	pell	4
2. Christliche Lehre a B Petro Hehel e SJ	fol	pel	1
3. Specilegium Concionatorum.	fol	pel	1
4. Jacob Remig Bossueti nexus fundamentorum Religionis	8	semGal.	5

Theologici

5. Theologia Dogmatica P. Gazzaniga	4	"	5
6. Theologia Dogmatica Bertieri	4	"	3
7. Theologia Dogmatica Gervasis	4	"	1
8. Theologia Moralis Antoine	4	"	2
9. Theologia Pastoralis Josephi Lamber	8	"	2

Miscellanei

10. Biblia Sacra Latina	4	pell	1
11. Catechismus Romanus	8	semgal	1
12. Catechismus Romanus Major et minor	8	papir	2
13. Methodus recte gubernandi parochiam	8	semgal	2
14. S S Concilium Tridentinum	8	suila	1

11. Szeged – Szent Rókus templom és egyházközség (I/B-5-029/11.)

A kánoni látogatás napja: 1835. június 1. A jegyzőkönyv 90 oldalas. Ezen belül a könyvleltár a 82-85. oldalakon található.

A. Oratores

1. S Francisci Salesii sermones familiares de Poenitentia in singulas anni dominicas	8°	Gallica	1
2. Concionator Historicus Michaelis Rechenfelder	4°	ord	1
3. Pázmány Péter beszédje	folio	ord	1
4. 12 csillagú Máriának koronája, vagyis szentbeszéd a Boldogságos Szűzről Teleki József	"	"	2
5. Egyházi beszédek Hajas Istványtul	8°	Gall	4
6. Vasárnapi és ünnepi beszédek Alexovits Baziliustól	8°	"	5
7. Vasárnapi és ünnepi beszédek Sztankovátsi Leopoldtól	8°	ord	5
8. Csuzi Zsigmond – Isten ígéje	4°	ord	5
9. Kováts Ágoston: A keresztényi sz Erköltsöknek követését sürgető beszédek	8°	ord	5
10. Hermelaus Capucinus Egyházi beszédjei	"	"	7
11. Bourdaloue Lajos beszédjei	"	"	1
12. Noszkó Aloysius Egyházi beszédek	"	"	5
13. Lingrandi Zoyimus Keresztény Tanítási beszédek	"	Gall	2
14. Fehér György Egyházi beszédjei	"	"	3
15. Csányi-Nagy Imre Előljáró és rendkívüli beszédjei	"	"	3
16. Keresztény esztendő, azaz Epistulák és Evang magyarázása	4°	Ord	1
17. Ajtatos életre vezérlő út, Kollonitz Joachimtul	"	ord	1
18. Illés András megrövidített ígéje	"	"	1
19. Bogyai Mihály Vasárnapi beszédjei	8°	"	1

B. Historici

20. Jacobi Benigni Bossuet: Compendium Universae Historiae ab orbe condito ad Carolum Magnum	8	Gall	1
---	---	------	---

21. Rudimenta Historica per Gymnasiis SJ	8	od	1
22. Heller János Hármas Históriája	4	gall	1
23. Fenelon: Telemachos Bujdosásának története	4	gall	1

C. Phylosophici

24. Johannis Bapti: Horváth Institutiones Metaphysicae	8	gall	1
25. Thaddaei Possonyi Contradisquisitio Pholosophica	8	ord	1
26. Antonii Radits Institutiones Physicae	4	ord	1

D. Theologici

27. Petri Gazzaniga Theologica Dogmatica	4	ord	9
28. Josephi Bertieri Theologia Dogmatica	4	ord	3
29. Augustini Gervasio: De sacramentis	4	ord	1
30. Gabrielis Antoine: Theologie Moralis Universa	4	Gall	3
31. Jordani Simon: De religione contra Libertinos	8	gall	4
32. Georgii Czuppon Vinditiae Vulgatae Latinae	8	gall	4
33. Stephani Sz Györgyi Theologia Naturalis	8	gall	1
34. Ernesti Schubert: Theologia Moralis	8	gall	1
35. Compendium in Apocalysim auctore S Laudon	8	gall	1
36. Antonii Valsechi De fundamentis religionis fontibus Impietatis	4	gall	1
37. Antonii Berger Religio Victrix	4	gall	1
38. Biblia Sacra Vulgatae editionis	4	ord	1
39. Augustini Calmet Dissertationes in omnes NT Libros	8	ord	3
40. Ignatii Nectenauer Hierolexicon Linguarum Orientalium	8	gall	1
41. Canones et decreta s. oec. Concilii Tridentini	8	gall	1
42. Promptuarium Litteraturae Hebraicae Georgii Czuppon	8	gall	1
43. Catechismus Romanus et decreta ex decreto Concilii Trid editus	8	gall	1
44. Jacobi Jerini Commentarius in Scripturam Sacram.	fol.	pell	1
45. Jacobi Serri Exercitationes Historicae Criticae Polemicae de Christo ejusque Virginis Mariae	"	"	1
46. Joannis Hornbech Summa controversiarum Religionis	8	"	1
47. Benigni Bossuet Doctrina Protestantium et eiusdem expositio Doctrinae Catholicae	8	gall.	2
48. S Joanni Chrysostomi De Sacerdotio	4	ord.	1
49. Quaestiones selectae et responsa in epistulas Sanctorum Christi Apostolorum	8	attrita	1
50. Ilenay Claudius Historiae Karschlismussa (?)	8	ord.	1
51. Ludovici Muratori: De recta devotione	8	gall.	1

E. Ascetici

52. Ruperti Streibich Exercitia Animae Religiosae	8	gall.	1
53. Joanni Sestii Dies Sacra	8	gall.	1

54. Soliloquia sacra	8	attrita	1
55. Andreae Lenhard Cogitationes et considerationes Christianae	12	"	1
56. S Augustini libri confessionum	16	gall	1
57. Orosz Ferencz Lelki kincsekkel rakott tárháza	8	ord	1
58. Bielik Lászlótól Arany gondolatok	8	gall	1
59. Somogyi Elek Üdvösséges mulatsága	8	gall	1
60. Nagy Ferencz Az egy igaz és boldogító hit elvei	8	gall	1
61. Galnóczy Antal Emberi okossága	8	attrita	1
62. Villanó Keresztény érzékenységei	8	ord	1
63. Salesius Szent Ferenc Filotekája	4	ord	1
64. Arnaus A vallás győzedelme	8	ord	1

F. Precatori

65. Quotidiana Pietatis exercitia	8	ord	1
66. Officium BMV	8	attrita	1
67. Varia pietatis exercitia in usum fidelium	8	ord	1
68. Officia pietatis Christianae erga Deum et sanctos	8	ord	1
69. Liber Praecatorius officii Rákócziani	12	ord	1
70. Pars hiemalis brev. Rom.	12	"	1

G. Miscellanaei

71. Sebastiani D'Arens peculum Parochorum	4	gall	1
72. Adami Hirschii Cornucopiae	4	"	1
73. Cornelii Schrevelii Lexicon Graeco-Latinum	4	"	1
74. Beke Kristóf A betegek kézikönyve	8	"	1
75. Brouthom: Históriai lexikona Religiórúl	8	"	1
76. Ars longaevae vitae	8	"	1
77. Stephani Zmanii carmina	8	"	1
78. Ovidio Nasonis tristium	8	"	1
79. Miscellanae quibus Regnum rationis dilucidatur	8	"	1
80. Virgilii Maronis Opera omnia	8	attrita	1
81. Cypriani Soarii Schola rhetorica	8	gall	1
82. Thaddei Patonyi Regulae ciriticae generales et speciales	8	ord.	1
83. 14ik Kelemen pápának levelei-ford. Konya János	8	ord.	1
84. Közönséges törvény a vétkekről és azok büntetéséről	8	ord.	1
85. Tractatus de conjugio et coelibatu Clericorum	8	ord.	1
86. Joannis Révay – Prolusio in Linguam Hungaricam	8	ord.	1
87. Versegi Ferencnek Tisztátlan Magyarsága	8	ord.	1
88. Horatius Poétikája	8	ord.	1
89. Flora Francian aucta Georgii Frank	8	attrita	1
90. Missale Romanum Atrium	8	"	1

„A postremo parochi Bódy nulli sunt relictí.”

12. tétel: Szeged – Felsőváros (I/B-5-029/12.)

1835. június 2–3-án történt a hivatalos vizsgálat. Tartalmaz 22 oldalt. Könyvekről a leltárban egy szó sem esik, nyilván azért, mert a beszerzett könyvek a kolostoréi voltak. Ezek nem estek a püspöki felügyelet alá.

13. tétel: Szeged-Alsóváros (I/B-5-029/13.)

A kánoni vizsgálat 1835. június 2-án volt. Tartalma 59 oldal. Ámbár a liturgikus és anyakönyvi kézikönyveket pontosan leírja, de csakis a sekrestyei és irodai használatukról szól. Másfelől Bálint Sándor írásaiban látszik, hogy e kolostor még régibb és nyomtatvány-anyagban is gazdagabb volt, mint a Felsővárosi. A püspök joga csakis a templomra terjed ki. A kolostor belső leltára már a provinciális alá tartozik.

14. tétel: Szőreg (I/B-5-029/14.)

A vizsgálat napja: 1837. április. 28.

Terjedelme: 73 old. Ebben a 67. oldalon van VII címszám alatt a könyvlista. Se számozás, se más szokott könyvtári jelzés ezen helyen nem készült a könyvekről.

Concilium Tridentinum

Catechismus Romanus

Methodus gubernandi parochiam

P Gazzaniga: Theologia dogmatica de Deo.

P Gervasii De Incarnatione.

P Antonine Theologia Moralis.

Mauri Schenk: Theologia Pastoralis.

Liber Evangeliorum.

Catechismus Maior et Minor.

Bossuet.

Sacra Scriptura vulgata Latina.

Szent Írás, vagyis az új Szövetségnek szent könyvei 2 rész.

Resete János, vagyis egész esztendőbeli Evangéliumok.

ANTAL LOTZ

THE ROMAN CATHOLIC CLERGY'S BOOK ERUDITION AND BOOK COLLECTIONS IN CSANÁD,
DURING THE AGE OF REFORMS

The author of this paper has examined the cultural situation in the diocese of Csanád in the late nineteenth and the early twentieth centuries, focussing on the clergy's book erudition. The treatment of the subject has been in conformity with the rules of induction prevailing in historical sciences, as the paper examines the period under Bishop Joseph Lonovich's prefecture, who carried into effect his directives consequently and firmly in his diocese, between the years 1834-1948. The author draws some conclusions and analyses the book erudition of the clergy of Csanád on the basis of fourteen book lists which have survived in the records taken during the canonical visitations between 1834 and 1848.

MARTOS GIZELLA

A MEZŐKÖVESDI PLÉBÁNIA KÖNYVTÁRÁNAK 18. SZÁZADI KATALÓGUSAI

A 18. század során Mezőkövesd plébániájának könyvtáráról több összeírás is készült. Ezek közül mindmáig fennmaradt: egy anyakönyvi bejegyzés, (amiről másolat is készült 1705 körül), egy leltárfelvétel 1736-ból, és egy újabb leltár 1768 után, dátum nélkül.

I/a lista: Hazai, legkorábban vezetett anyakönyveink közé tartozik a ma is meglévő mezőkövesdi, melynek rubrikáit a tridenti zsinat útmutatását követve vezették 1676–1753 között. Ebben, egyetlen kötetben, de egymástól elkülönítve találjuk:

- a keresztek adatait, a Rituale Romanum előírása szerint vezetve,
- a házasságkötéseket, a Tametsi decretumnak megfelelően, valamint
- az elhalálozottak adatait.

Ezen anyakönyv 435. oldalán, a többi adattól teljesen különállóan, sorszámozott könyvlista található dátum és aláírás nélkül. Az írás nehezen olvasható, a latin nyelv szabályait mellőzi. A lista 24 tételből áll, a művek címeit illetve a szerzők keresztnéveit elhagyja, többnyire egy-kétszavas leírásokat tartalmaz. Az itt felsorolt kötetekből biztosan megállapítható, hogy 1736-ban legalább 15 darab még megvolt, a harmadik katalógus alapján azonban, határozottan már csak 8 darab egyezés található az eredeti állománnyal.

Alatta hagyatéki felsorolás következik magyar nyelven, jól olvasható írással:

„Jo emlékezetü Istben boldogul kimult P. Pathai Istvány M. kövesdi parochiához. Egy szupellatos nyoszolyát, egy Armariumot, két festett karszéket egy tanyiron valo kalamarist, egy drotos gyertya tartott, koppantostul két kristaly Labas pohart egyik fedéles és egy kis Seres füles üveg kancsot, 3rom kristaly kancsot egy viselt abroszt.”

Az anyakönyv rubrikáinak vezetése alapján ismeretes, hogy P. Pathai István obszerváns ferencrendi szerzetes 1702–1705 között töltötte be a plébánosi tisztséget a mezőkövesdi Szent László plébánián, és halála után vették fel a leltárt.

I/b. lista: Az Egri Főegyházmegyei Levéltár Archivum Vetus 1571. I R SZ őrzí a fenti katalógus jól olvasható kéziratos másolatát. A másolat betűhív, sem dátuma sem aláírása nincs, adatai betűről betűre egyeznek. Továbbá a betűhív másolást bizonyítja az is, hogy az anyakönyv ugyanazon lapján lévő, a könyvlista alatti hagyatéki leltárt is lemásolták, miáltal valószínűsíthető a könyvkatalógus összeállításának ideje.

II. lista: Az Egri Főegyházmegyei Levéltár őrzi a mezőkövesdi plébánia könyveinek 1736-os évi Ieltárát is. A könyvkatalógus címe magyarra fordítva: *A mezőkövesdi plébánia könyveinek összeírása 1736. évben február 22. napján, melyet a jámborul elhunyt Lendvai István mezőkövesdi plébános halála után készítettek.*

Lendvai István 1731–1736 között volt kinevezett plébános. Az első jegyzék összeírása óta eltelt negyedszázad alatt a plébánia könyvállománya jelentősen gyarapodott, mintegy 110 kötettel. Azon túlmenően, hogy a tridenti zsinat rendelkezése értelmében bizonyos könyvek plébániai használata és őrzése kötelező volt, egyéb könyvek beszerzését is szükségessé tette az a körülmény, hogy jelentős számú minorita szerzetes fordult meg Mezőkövesden. Az általuk használt könyvekről készült kéziratos összeírás alapján valószínűsíthető, hogy a könyvek sorszáma az elhelyezés rendjét is tükrözi, így a művek visszakereshetők voltak. Ez a katalógus is sorszámozott, 126 tételből áll, a leírások az előzőnél jóval részletesebbek. Feltünteti a szerzők nevét, keresztnévét és a címek kezdő szavait, vagy helyettük a kötet tartalmára jellemző kifejezéseket. Ezek az adatok azonban – példányok hiányában – a bibliográfiai azonosításhoz nem mindig elégségesek.

III. lista: A mezőkövesdi plébánia könyveinek harmadik katalógusa 1768 után keletkezhetett, melyet úgyszintén az Egri Főegyházmegyei Levéltárban őriznek. 54 tételből áll, az előzőtől jóval kevesebb könyv meglétéről tanuskodik. (Az eredeti állományból már csak 8 kötet megléte látszik biztosnak.) Ez a lista nincs sorszámozva, viszont megadja a kötetek darabszámát és a könyvek méretét (in fol, in 4°, 8°, 12°) valamint helyenként a kötésre vonatkozó információt. Továbbra is hiányzik azonban az impresszum adatok (kiadás helye, ideje, nyomdász neve és a terjedelem) közlése. A katalógus felvételének ideje és leírójának neve itt sincs feltüntetve, azonban két közvetett adat támpontot ad az összeírás idejének (1768 után) valószínűsítésére:

A listában az egyik cím: „régí anyakönyv 1657 évben kezdve 1752-ben végezve”

Továbbá a Canonica Visitatio 1768. évi adata újból megemlíti, hogy: „a plébánia irattárában ekkor még megvolt az 1657-ben elkezdett és 1752-ben befejezett anyakönyv”.

Tehát létezett és a könyvteltárban szerepel egy, az első könyvlistát tartalmazó anyakönyv előtti, korábbi anyakönyv, és a kettőt (1657–1752 és 1676–1753) párhuzamosan vezethették. Az 1657–1752 között vezetett anyakönyv 1768 után nyomtalanul eltűnt.

Arra sajnos nincs adat, hogy a könyvek száma az elmúlt harminc év alatt miért csökkent a felére.

A három könyvjegyzék képet ad a vidéki 18. századi katolikus plébánián szolgáló papság könyvállományáról, annak változásairól, összetételéről, az alapvető művek meglétéről, amelyeken keresztül az európai barokk szellemi áramlatba kapcsolódhattak.

Felmerül a kérdés, hogy egy jobbágyság lakta település plébánosának szüksége lehetett-e ennyi könyvre. Választ ad az anyakönyvbe bevezetett, itt megforduló sok minorita szerzetes neve. Az észak-kelet-magyarországi és erdélyi területek lakossága különböző protestáns felekezetekhez tartozott. Gyöngyös és Jászberény mellett Mezőkövesd maradt még nagyobb katolikus település. A leromlott viszonyok miatt, az egri káptalan is csak 1725-ben tért vissza Kassáról Egerbe. A ferencesek hagyományaikhoz híven a népoktatás megszervezésére és a lelki élet gondozására fektették a hangsúlyt. A könyvekben felhalmozott tudományos tézisekre a munkájuk könnyítése végett volt szükség.

gük, a vidéki lakosság körében tett fáradságos térítő útjaik során. Könyveik a plébánia tulajdonában maradtak. (Mint például Mezőkövesdi Ádám könyvei, aki ungvári archidiaconus volt, és könyvét: Titelmann F.: „Elucidatio in Psalmos”, Lugduni, 1556. odaajándékozta Mohácsi Tamás ferencesnek 1570-ben, aki ebben az időben Egerben, majd a gyöngyösi rendházban tartózkodott.)

Ebben a korban a vidéki alsópapság könyvei elsősorban mindennapi munkájukkal kapcsolatos célokat szolgálták. Ez szembetűnő, hiszen magyar és latin nyelvű biblia, konkordanciák, katekizmus, breviarium, prédikációk morális teológia és egyházjog témájú műveket tartalmaznak a listák. A világi tudományok ismeretét sem hanyagolták el, mert a fizika, matematika, filozófia, jog és történelem köréből is rendelkeztek művekkel.

Az a tény, hogy ugyanannak a könyvgyűjteménynek három 18. századi összeírása máig fennmaradt, önmagában ritkaság és egyben jelentős kulturtörténeti, könyvtártörténeti, és egyháztörténeti adalék.

Ezúton mondok köszönetet Szelestei N. László egyetemi docensnek, P. Tóth Alajos minorita tartományfőnöknek, és a miskolci Lévy József Muzeális Könyvtár munkatársainak értékes segítségükért.

I. LISTA BETŰHÍV ÁTÍRÁSA

Cathalogus Libror[um] Ecclesiae

- 1 ^{mus} Lapis Lydius controversiar[um] fidei
- 2 ^{dus} Nicolai poloni
- 3 Contiones dicato Sancto francisco
- 4 Compendium Biblicum
- 5 Concilium tridentinum
- 6 Contiones pazmány
- 7 Kalauz
- 8 Mefret
- 9 Laimány
- 10 S. Hilarij comentatus in Scripturam
- 11 Contionator Festivus, pars hiemalis.
- 12 Contionator veteri typo aeditus.
- 13 Káldi
- 14 Buzemban
- 15 thetrorogiae misticae
- 16 Manipulus Theologiae
- 17 Besseus
- 18 Fragmentum Contionatoriu[m] Sine tabulis ignotis aucthoris.
- 19 Hyerremiae Drexelij Lingva viciosa
- 20 Thomas de cempis
- Macofski contionator pars hiemalis
- 21 Engelgrave
- 22 Duae partes Landovics NB

- 23 Delamineck
24 Holtigvalo Barácság.

Kövesdiensis Parochiae Librorum
Inventarium post fata
Stephani Pathay

A könyvtár létéről csak a jegyzékek fennmaradása tájékoztat. Egyetlen olyan könyvet sem lehetett találni, sem Mezőkövesden, sem az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban, amely bizonyíthatóan a listán szereplő példánnyal azonos, ezért a jegyzetanyag csak tájékoztató jelleggel közli a szerző, a mű, a kiadás vélhető adatait, a listák készítésének feltételezett kelte előtti bibliográfiai hivatkozásokat.

II. LISTA BETŰHÍV ÁTÍRÁSA

Conscriptio Librorum Parochiae Mezeő Kövesdjen[sis] Anno 1736
dje 22 Febr Post mortem pie defuncti, Stephani Lendvaj Parochi Mezeő Kövesdiensis peracta.

- 1° Conciones Petri Pazmán.
- 2 Auctarium Concionum Matthiae Fabry Pars la de Dominicis.
3. Auctarium Concionum Tripar[titum] Matthiae Fabrj Pars 2da.
- 4to. Sylva Nova Seu auctariu[m] Matthiae Fabrj Pars 2da.
5. Polyanthea Thomi Tres.
- 6to. Haereseologia.
- 7mo. Opus Novu[m] Tripartitu[m] Concionum Moraliu[m] Thomi Tres in duabus Compacturis.
8. Opera D. Hylarij.
9. Pauli Lajmani Theologia Moralis.
10. Biblia Sacra Latina.
11. Matthiae Makovszkj Concionu[m] Pars Hyemalis cum aestivali.
12. Conciones Káldj.
13. Biblia Ungarica.
14. Concionum opus Tripartitu[m] Matthiae Fabrj.
15. Sermones cujusd[am] S. Patris Typo Gottico.
16. Dominicalis Concionator Phylippus Hartung.
17. Kalauz Pázmán Péter.
18. Fax Chronologica.
19. Engeldrave Concionator Aestivalis.
20. Articuli Posonienses 1606. cum pacificatione Viennensi.
21. Sylva Nova Matthiae Fabrj Pars 1^a.
22. Patris Ambrosij de Penelosa de Xti et Spiritus S. dignitate.
23. Megh rövidítettett Ige Illés András.
24. Concionator Penzinger Thomi duo in duabus compacturis.,
25. Ejusd[em] Penzinger additamentum.
26. Eponimia Parochorum.

27. Fasciculus miscellaneus Stephani Illés.
28. Concionum Patris Landovics Pars 2da.
29. Heflik Funebralis.
30. Petri Georgij Theolosani de republica.
31. Conciones Patris Spoelbergj.
32. Leepes Balint a Hallandó es itélettre menedő tellyes emberi n[em]zettrül.
33. Echo Salutis aeternae.
34. Stella Triplex Patris Andreae Kolenics.
35. Concionum Funebraliu[m] Patris Baranyi Thomi duo in duab[us] compacturis.
36. Catechesis Stephani Illés.
37. Nucleus Béssej.
38. Cornucopiae Caspari Knittel Pars Hyemalis et aestivalis in una compactura.
39. Commentarium Petri Fonsecae Thomus Tertius.
40. Zengedező Sip Szó Patris Csuzy.
41. Paradisus Concionu[m] Délaminek Thomus 2dus.
42. Controversiae novae seu Professio Fidej.
43. Panoplia Sanctor[um] Patris Joannis Dedinge[r].
44. Sermones Nicolaj poloni, vulgo Viridarium.
45. Az Keresztények példaja, seu Szentek élete Illés András.
46. Promptuariu[m] morale Super Evangelia Dominicalia.
47. Pater Georgius Dengel de admirandis Cvingli et Calvini.
48. Concilium Tridentinum.
49. Promptuarium Thomae Stapletoni.
50. Rudolphi Coclenij Disputationes phisicae.
51. Lapis Lydius.
52. Currus Israël.
53. Sancti Regis Ladislaj Vita.
54. Examen reformationis Lutheri, et Socioru[m] opus Francisci Ottrokotsj.
55. Armilla aurea Gulielmi Terkinczj Angli.
56. Bellum Contra hostes Capitales Patris Georgij Rajczanyi.
57. Lamberti Danej responsio Triplex.
58. Virgilij Maronis Buccolica Georgica.
59. Conclusiones theologiae de Sacramento et poenitentia Patris Paul[i] Rozmer.
60. Ungaricae Sanctitatis indicia.
61. Institutionu[m] Xtianus Pars 2da.
62. Officina Epithetoru[m] Joannis Bucelleni.
63. Theologia moralis Patris Buzembam.
64. Paradisus Aninae B. Alberti Magni.
65. Orbis phaëton Patris Drexelj.
66. Joannes Hormankovicz de ordine et modo p[ro]cedendj judicij.
67. Anticathethetica.
68. Lutheranicu[m] nunquam et nusquam.
69. Peregrinus Catholicus Joannis Rajcsanyi.
70. quaestiones Theologiae de jure et justitia ... [?] justitionis Patris Sirinner.
71. Theatrum Pietatis Seu Concionu[m] Patris Januarij Mattha Pars 1^a et 3^{tia} in duabus Compacturis.

72. Castigatio Illusoriae Concionis Patris Martini Szent Iványi.
73. Carmina Heimani Hugo.
74. Dormi Securé Patris Joannis Qvintini.
75. Hortus Divinor[um] Eloqvior[um].
76. Petri de Palude Sermones.
77. Discussio Biblior[um] Vulgarium Petri de Vallenburg.
78. Praxis adjuvandi ad bene moriend[um].
79. Apparatus Universae Theologiae Thoma Francisci Rotarij.
80. Examen ordinandor[um], Patris Zennyoi.
81. Nucleus Cathecheticus.
82. Orator extemporaneus.
83. Theologia Catholica Patris christophoris Régej.
84. Ratio Status Animae.
85. Manuale Parochoru[m].
86. Theses ex u[n]iversa Theologia Scholastica Petri Gonczik.
87. Theologia Tripartita Patris Archdekj.
88. Magnum chaos Martini Szent Ivanyi.
89. Typus livius Hystericus.
90. Justi lypsijs Monita.
91. Directoriu[m] Patris Joannis Polanti.
92. Justi lypsijs de constantia. Patris Lubo.
93. Ratio Status Animae mortalis.
94. Pars 2da annualis Dominicalis Patris Francisci Niderhajder.
95. Formula Epistolar[um] Joannis Zibrik.
96. Opus Sigismundj Podlusanyi.
97. Flores indici Sancti Francisci Xaverij.
98. Methodus admirandor[um] Mathematicor[um] ...[?] Henrici Alsted[ij].
99. Ars oratoria.
100. Solutiones n[on] Solutiones.
101. Instructio Confessarij Patris Zegnjej.
102. Quintus Curtius.
103. Siritor Seu Dialogus Patris Vagner.
104. Speculum Sacerdotum.
105. Dictionariu[m] locor[um] Biblicor[um].
106. Centum Septuaginta proverbialia Aristotelis.
107. Fasciculus Mariani amoris.
108. Humani generis philosophia Patris Turoczj.
109. Signa Eccl[esi]ae Joannis Rajczanyi.
110. Doctrina Moralis Caspari Vieszman.
111. Novum orbis prodigium.
112. Imago Hungariae Patris Sigis. Ruman.
113. Iter aeternitatis.
114. Dissertatio chronologico Polemica Leopoldj Kolonicz.
115. Vita Sancti Stanislaj.
116. Amicitia Vindicata.
117. Acumina poetica.

118. Antiqui Breviarii Thomi 3 in Trib[us] compacturis ad Chor[um] Spectan[tes].
119. Epithome Viri Ecclesiastici.
120. Comitia regnor[um] ac Provinciar[um] Hungariae.
121. Varij Tractatus Theologici Scupoli, et aliqui libri laceri Sine Titulis.
122. Diurnale Novum cu[m] Theca.
123. Breviarii 4. Partes in duobus Thomis.
124. Academicu[m] Societatis Jesu Collegiu[m] Patris Adami Zarkoczi.
125. Concordantiae Novae Patris Andrae Spanger.
126. Ferculum Vitae aeternae.

Inventarium librorum Parochiae
Mező Kövesdien
A.1736.

III. LISTA BETŰHÍV ÁTÍRÁSA

Cathalogus Libror[um] Parochiae Mezző Kövesdiensis

[1.] Biblia Sacra hungar[ico] idiomate	in fol.	1.
[2.] Item Latino idiom[ate] heterodoxa	in 8°	1.
[3.] Káldi Conciones	in fol.	1.
[4.] Andreae Illés Conc[iones]	in maj[ore] 8°	1.
[5.] Auctuar[ium] Mathiae Fabri in Dom[inicis]	in maj[ore] 4°	1.
[6.] Opus Ambr[osii] de Pennalosa de Xti, et Spir[itus] S. divin[itate] et myst[erio] SS. Trin[itatis]	in fol.	1.
[7.] Kalauz Petri Pázmán	fol.	1.
[8.] Moravi Olomucen[sis] diaec[esis] Parochi Ostrovien[sis] Conc[iones] Dom[inicales] et fest[ivae]	in fol.	tom. 3.
[9.] Stanislai Makovsky Conc[iones] fest[ivales]	in fol.	1.
[10.] Commentatio S. Hilarii	in fol.	1.
[11.] Polyanthea SS. Canonum Auth[ore] Joan[ni] Paulo Paravicia	in fol.	1.
[12.] Matricula Antiq[ua] Caepa A[nn]o 1657. finita 1752.		1.
[13.] Conc[iones] fest[ivales] typo Gottico sine tit[ulo]	in fol.	1.
[14.] Promptuarium Commissarii Visitatoris R. P. Fr[ancisci] Jos[ephi] Jankovics	in fol.	1.
[15.] Commentarium Petri Fonsecae Lusit[ani] doctor[is]	in maj[ore] 4°	1.
[16.] Petri Gregorii Tolossani de Rep[...]?	in 4°	1.
[17.] Hortus Pastor[um] auth[ore] R. D. I[acobo] Marehancii aedit[io] antiqua	in maj[ore] 4°	1.
[18.] Acta S. Joan[nis] Chrysost[omi] de providen[tia] Dei.	in 4°	1.
[19.] R. P. Maximil[iani] Sandaei Conc[iones] funebr[es]	in 4°	1.
[20.] R. P. Baronyai Conc[iones] funebr[es]	in 4°	tom. 2.
[21.] R. P. Steph[ani] Landovics Conc[iones]	in 4°	1.
[22.] [Sebast[iani] Henrici Pezingerii Conc[iones] Dom. et fest[ivales]	in 4°	tom. 2.

[23.] R. P. Zigism[undi] Csúsz Conc[iones]	in 4°	tom. 2.
[24.] R. P. Antonii Ardia Tuba Chatec[hetica]	in 4°	1.
[25.] R. P. Fr. Ivan Dedinge Conc[iones] fest[ivales]	in 4°	1.
[26.] R. P. Fr. Venceslai a S. Eliae Echo Salutis aeternae	in 4°	1.
[27.] R. P. Joan[nis] Bapt[istae] Reggiani de S[ancta] felicitate	in 8°	1.
[28.] R. Patris Richardi Aresdelin	in 8°	1.
[29.] R. P. Francisci Niderheiden Conc[iones] Dom[inicales]	in 4°	1.
[30.] R. P. Nicolai Poloni Serm[ones] in Evang[elia] Dom[inicalia]	in 12°	1.
[31.] Rmi D. Nicolai Hanapi exempla biblica	in 4°	1.
[32.] R.P. Busenbaum medulla Theol[ogiae] mor[alis]	in 12°	1.
[33.] R.P. Tobiae Lohner instructio practica de confes[sionibus] ex[cipiendis] in 12°	1.	
[34.] R.P. Petri Canisii Chateceticus Ung[aricus]	in 12°	1.
[35.] Conc[iones] Caspari Knittel	in 4°	1.
[36.] Discursus de rebus variis sine tit[ulo]	in 4°	1.
[37.] Tractatus scriptus de jure Canon[ico]	in 4°	1.
[38.] Antiologiajuridia Do[mi]ni Eusebii Carlymmasshin	in 4°	1.
[39.] Doctrina Zvinglii et Calv[ini] P. Georgii Gengel	in 4°	1.
[40.] Castigatio illusoriae Concionis Martini Szentiványi	in 12°	1.
[41.] Trutina theologica Dominici Viva	in 12°	1.
[42.] Institutio de fidei controversiis	in 12°	1.
[43.] Officia Nova festor[um]	in 8°	1.
[44.] Theologia Cathol[ica] Sine Nomine	in 8° in trib exempl[is]	
[45.] Petrus Annatus de SS. Ecclesiae Conciliis	in 8°	1.
[46.] Conciones Dom[inicales] et fest[ivales] sine tit[ulo]	in 4°	1.
[47.] Canones SS. Concilii Trid[entini]	in min[ore] 8°	1.
[48.] Theologia Patrum positiva	in min[ore] 8°	1.
[49.] Sermones in Evang[elia] Petri de Paluda	in 8°	1.
[50.] Concion[es] Dom[inicales] Sine tit[ulo]	in 8°	1.
[51.] Opus philosophi Rudolphi Cochlenii	in 8°	1.
[52.] Promptuar[ium] mor[ale] Super 4 Evang[elia] Thomae Stapleton	in 8°	1.
[53.] Promptuarium Seu expositio, decem praeceptor auctore haeretico Philippo Loniceri	in maj[ore] 8°	1.

A LISTÁKBAN ELŐFORDULÓ SZERZŐI NEVEK KONKORDANCIÁJA

	I. lista sorszám	II. lista sorszám	III. lista sorszám
Albertus Magnus		64.	
Alstedius, Henricus		98.	
Annatus, Petrus			[45.]
Archdeki		87.	
Aresdelin, Richardus			[28.]
Aristoteles		106.	
Ardia, Antonius			[24.]
Baranyi Tamás, ill. Baronyi		35.	[20.]
Besseus	17	37.	
Buccelleni, Joannes		62.	
Busenbaum, Buzembam, ill. Buzemban	14	63.	[32.]
Canisius, Petrus			[34.]
Carlymmasshin, Eusebius			[38.]
Cempis, [Kempis] Thomas	20.		
Chrysostomus, Joannes S.			[18.]
Cochlenii, Rudolphi			[51.]
Cochlenii, Rudolphi		50.	
Csusz, Zigismund., ill. Csuzy		40.	[23.]
Curtius, Quintus		102.	
Daneus, Lambertus		57.	
Dedinger, Fr. Joannes		43.	[25.]
Delamineck, ill. Delaminek	23.	41.	
Dengel, Georg ill. Gengel, Georgius		47. [39]	
Drexel, Hyerremias	19.	65.	
Engeldrave, ill. Engelgrave	21.	19.	
Fabri, Matthias ill. Faber, M.		2., 3., 4., 14., 21.	[5]
Fonseca, Petrus		39.	[15.]
Franciscus, Sanctus	3.		
Franciscus, Sanctus, Xaverius		97.	
Gonczik, Petrus		86.	
Hanapi, Nicolaus			[31.]
Hartung, Philipp		16.	
Heflik [?]		29	
Heimanus, Hugo		73.	
Hilarius, Sanctus	10.	8.	[10.]
Hormankovicz, Joannes		66.	
Illés András		23., 45.	[4.]
Illés István		27., 36.	
Jankovics, Josephus			[14.]
Káldi György	13.	12.	[3.]
Knittel, Caspar		38.	[35.]
Kolenics, Andreas		34.	

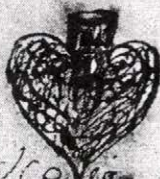
Kolonicz, Leopoldus		114.	
Laminecz Raphael Id. Delaminek			
Lohner, Tobias			[33.]
Laimány, ill. Lajman, Paulus	9.	9	
Landovics, ill. Landovics Stephanus	22.	28.	[21]
Lépes Bálint		32.	
Lipsius, Justus		90., 92.	
Livius, Titus		89.	
Lonicerius, Philippus			[54.]
Macofski, ill. Makovszki, Matthias	20.	11.	
Makovsky, Stanislaus			[9.]
Marehancius, Jacobus			[17.]
Mattha, Januarius		71.	
Mefret	8.		
Nicolaus, Polonus	2.	44.	[30.]
Niderhajder, ill. Niderheiden, Franciscus		94.	[29.]
Otrokotsi, Franciscus		54.	
Paluda, ill. Palude, Petrus de		76.	[49.]
Paravicia, Joannes Paulus			[11.]
Pázmány Péter	4., 5.	1., 17.	[7.]
Penelosa, ill. Pennalosa, Ambrosius de		22.	[6.]
Penzinger, ill. Pezinger, Sebast. Henricus		24.	[22.]
Podlusanyi, Sigismundus		96.	
Polantus, Joannes		91.	
Qvintinus, Joannes		74.	
Rajcsanyi, Joannes		69., 109.	
Rajczanyi, Georgius		56.	
Régei, Christiphorus		83.	
Reggianus, Joannes Baptist			[27.]
Rotarius, Thomas Franciscus		79.	
Rozmer, Paulus		59.	
Ruman, Sigismundus		112.	
Sandaei, Maximilianus			[19.]
Scupoli, Laurentius		121.	

INVENTARIUM
STATVS ANIMARVM

ECCLESIE

MEZEW
LEVESDIE^{NSIS}

1820
1836
1844

In Dyce si ARTEXSI
fr. *Comitatu Burod*

GALCSIK ZSOLT

A SZÉCSÉNYI EVANGÉLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG
CANONICA VISITATIÓJA 1928-BAN

A Nógrád megyében fekvő Szécsény városa gazdag egyháztörténelmi múlttal rendelkezik. Írott emlékei a 14. század elejéről említik a településtől délkeletre fekvő Wárad, más néven Váralja helység Gergely nevű plébánosát.¹ Az építészeti emlékek azt viszont bizonygatják, hogy az Árpád-ház kialakulásával szinte egyidőben létesültek templomok.

Az említett Váralja helység mai helyén – az ún. Kerek-dombnál – állott Szent György temploma, melyről monda is maradt fenn.² A hagyomány szerint a templomos lovagoké volt, de erre még okleveles bizonyíték ezidáig nem került elő.³ Az 1333-ban kelt határjáró oklevélből arról szerezhetünk tudomást, hogy Váralja településnek nem egy, hanem két temploma volt. Az egyik, a már említett Szent György vértanú egyháza, a másik, a Szent Germánusz tiszteletére emelt egyház.⁴ Az utóbbival kapcsolatosan elmondhatjuk, hogy ezt a titulust egyetlen templom viselte Magyarországon: Szécsény.⁵

A mai Szécsény városa is méltán lehet büszke arra, hogy több templommal rendelkezett. Említésre legméltóbb a ma is fennálló, 1332-ben alapított ferences kolostor és templom.⁶ Ez kétszer volt a törökök kezén: 1552–1594 és 1663–1683 között, majd a templomot az evangélikusok használták 1605–1607-ben, végül a kolostort 1950-ben államosították és a Rend 1989-ben kapta újból vissza.⁷ 1988-ban a régészeti kutatások eredményeként napvilágra kerültek a középkori plébániatemplom romjai a ferences kolostorhoz közel fekvő helyen.⁸ Tudomásunk van arról, hogy a fallal körülkerített városon kívül, az ún. Tugár városrészben, a Szentlélek-patak partján állott 1793-ig, lebontásáig a Szentlélekről elnevezett kórházkápolna.⁹ 1400-ban kelt IX. Bonifác pápa bullája, melyben felszólítja a keresztény híveket, hogy minél nagyobb számban látogassák meg a Szentlélekről elnevezett kórházkápolnát. Vezetésére begina nővéreket állítottak.¹⁰

1 KÖNIG, 10. p.

2 Uo. és PINTÉR, 25. p.

3 BELITZKY, 23. p.

4 Uo.

5 MEZŐ, 252. p.] E templomok eredetére a régészeti kutatás deríthetne fényt.

6 KÖNIG, 16. p.

7 GALCSIK, 209. p.

8 MAJCHER, 20. p.

9 KÖNIG, 272–273. p.

10 Uo. 38. p.

Az évszázadok előrehaladtával a katolikusok mellett megjelent az evangélikusok, az izraeliták, a görögkeletiek és a református hitvallást követők népes tábora is. Az evangélikusok és az izraeliták szintén felépítették istentiszteleti helységeiket, míg a görögkeletiek és a reformátusok itteni létszáma nem tette lehetővé, hogy ők is ezt tegyék. A reformátusokról annyit kell megjegyezni – mivel a most közzétett jegyzőkönyvben olvashatunk róluk –, hogy hivatalosan 1912-ben alakították meg a szécsényi református fiókegyházukat és ma is közösen használják a két felekezet hívei az evangélikus templomot. A reformátusok itteni megjelenése a 18. század második felére tehető. Név szerint is ismerjük a betelepült családot: „Heretikusok nincsenek, kivéve a Vattai családot, amely Kálvinhoz csatlakozott, és a néhány luteránus bádogost, a lakó mérnök családját” – olvashatjuk a ferencesek által vezetett krónikában.¹¹

A felsorolt felekezetek egyháztörténete még feldolgozásra vár. Ellenben a szécsényi evangélikusok múltjával többen foglalkoztak, részben azért, mivel 1594 után, a török kiűzését követően, rövid ideig a katolikusok által használt templomot foglalták le és végeztek benne istentiszteletet.¹² Ugyanakkor Simonides János helyi evangélikus lelkész összegyűjtötte az itteni evangélikusok múltjára vonatkozó történeti adatokat és 1899-ben *canonica visitatio* formájában megjelentette értékes munkáját.¹³ Legutóbb pedig templomuk építésének százéves jubileumára olvashatunk egy rövidebb dolgozatot az Evangélikus Életben.¹⁴

Simonides munkáját követően a helytörténettel foglalkozó kutatók kész tényként vették azt az adatot, miszerint „1544-ben a törökök foglalják el a szécsényi várat, melyet azonban 1594-ben a keresztények tőlük újra visszahódítanak, s ugyanekkor a várban lévő zárda temploma a 'lutheránusok' kezébe kerül, a kik azt 1607-ig bírják, mikor azután a templom ismét visszajut a barátok birtokába.”¹⁵

Ellenben König Kelemen és Karácsonyi János azt hangoztatják, hogy a lutheránusok kezén csak 1605–7-ig volt a ferencesek temploma.¹⁶ Valójában melyik adatot fogadhatjuk el, elvégre „meggyőző” forrást használt Simonides, a barátok vezette *Historia Domus*.

A krónika írója megjegyzi, hogy 1594-ben „Szécsénybe visszatért a keresztény lakosság. Azon idők zűrzavara közt annyira tért hódított az eretnkség, hogy midőn Bocskay fegyverrel elfoglalta Észak-Magyarországot és ezen vidéket, a kolostor templomát a lutheránusok szentségtörő istentiszteletének templomául rendelték, mindaddig, míg Forgách leiratát, mely nyíltan kimondja, hogy a „megholt fejedelem vette el a templomot a kolostortól”. A *Historia Domus* így a legvilágosabban állítja, hogy a templomnak lutheránusok kezébe jutása a Bocskay-felkeléssel esik egybe. Tehát 1605-ben került a kolostor a lutheránusok kezébe.”¹⁷

11 Szécsényi Ferences Kolostor Levéltára, *Historia Domus Conventus Szécsényiensis* I. 1739–1880 (a továbbiakban: *Hist. Dom.*).

12 KÖNIG, 125–126. p.

13 SIMONIDES...

14 JAKUS...

15 SIMONIDES, 3. p.

16 KÖNIG, 125–126. p. és KARÁCSONYI II. 179. p.

17 *Hist. Dom.* (latinból).

Minden bizonnyal Simonides vagy nem olvasta tüzetesen végig a szöveget, vagy pedig nem jól értelmezte a leírtakat s ebből adódott a téves közlés. A krónika nemcsak a lefoglalás tényét rögzíti, hanem egy újabb, „A templom viszontagságairól és újjáépítéséről” című fejezetben részletesen foglalkozik az elmondottakkal. „Amikor a szécsényi monostor 1544-ben elpusztult, a templom is elhagyatottá vált, és hogy a hitetlenek ez az első idején, milyen állapotba került, azt csak az tudja, aki mindent tud. Úgy látszik azonban, hogy a rombolás nem volt teljes, mert miután 1594-ben a dicső nevű hősök Nádasdi Ferenc és Zrínyi Miklós (? György lehetett) Berzencét, Babocsát és Szécsényt a töröktől győztesen kiszabadította, ahogy feljegyzik a magyar évkönyvek, ismét istentiszteletet tartottak benne a római katolikus egyház ritusa szerint. Igaz, nem hosszú ideig, mert miután Bocskay mozgalma győzedelmeskedett, ahogy én látom, vagy másik erdélyi fejedelem befolyása révén, a katolikusokat kiűzve hatalmuknál fogva heretikus szentségtörő gyakorlatra rendelték, de ők se birtokolták sokáig, mivel ugyanis Rudolf, Magyarország királya és Bocskay, Erdély fejedelme, nem kevésbé a török császár békét kötött. Ezek a részek a katolikus király birtokába kerültek, aki az apostoli király kötelezettségei folytán gondoskodott arról, hogy a majdnem háttérbe szorított katolikus vallást megerősítse, és pedig megparancsolta, hogy a katolikusoktól elvett templomot adják vissza és nyissák meg, mint ahogy a szécsényi kolostor esetében a következő eredeti okmány tanúskodik.”¹⁸

A ferences páter kiemeli, hogy a római katolikus egyház ritusa szerint ismét istentiszteletet tartottak benne és a templom visszaadásáról egy eredeti okmány tanúskodik. A magyar nyelvű, latin kezdetű irat szövegét közli a krónikában, sőt Kőnig Kelemen is átvette ezt.¹⁹ Az eredeti levél – ami a kolostor levéltárában megtalálható – alapján álljon itt szó szerint a visszaadást biztosító dokumentum:

(latinból) „Mi, Forgách Zsigmond nógrádmegyei – magyarországi királyi pohárnok, és Nagy Luchei Dóczy András, Bars vármegyei főispánoki, szent császári és királyi felség tanácsnoka és a felső magyar királyság bizottságának küldöttei stb. – jeles, nemes és serény N. N-nek szent császári és királyi felség minden rangú katonájának, a zsoldosoknak, lovasságnak és gyalogosoknak, Szécsény várának és annak örökségének, akik ott együtt, vagy külön-külön tartózkodnak, az én tisztelt barátainak üdvözet és kegyükbe ajánlom magam.

(magyarból) Akarók kegteknek tudására dnunk, keglmitöknél tudgiuk ny:lván vagion: az Béchy: végezés mitt continueally: on, hogy: tudny: illik, az disturbium alatt, valahol miy: Templomok az Rómay: Hitten való keresztjtjéniectől elfoglaltattanak, azok mindennütt vissza adattassanak nekik. Minthogy: ott Zechenbenis az Templomot, az változásban az megh holt Feiedelem el vetetti volt az Catholikusoknál mely: törvény szerints ükett illetty, minthogy: réghy: Clastromhoz való Templom, szükséghe, hogy kgték az vegezeshöz tartván maghát, az megh nevezett templomot az Romay: hitten valóknak vissza engedgie. Kgteknek azért eő Fölséghe nevevel intjtjük, az mienkel pediglen kérniök szeretittel, hogy: kgtékis az egész Orszagtul tezett végizesnek engedelmesek lévén, az Templomot az végizes ellen ne tarthja tovább, hanem bochiássa az ott lévő Romay: hitten vaolo Pap kezében: Kegteknek pediglen, az kik kevesen az

18 Hist. Dom.

19 Hist. Dom. és KÖNIG, 132. p.

Lutherana Religio vadnak, háznál valahol akary:a, az kegték Religioiaba Zabad Exercitiuma lehatt, s szabadon praedicaltathat mindenkor, hűszszük, hogy: az más felis az vegezeshöz tartvan maghát sinkit mod nélkül megh nem fogh haboritany hanem kyky Religioia szerint Istenét yolgalvan, egy: mas között való jó zerettetben chindessen elly:en. Melyben az eő fölsége keglmes akarattjat tellisity be kegték.

(latinból) Ne történjék másképp.

Kelt Kassa 1607. máj. 30-án.

Forgách Zsigmond
nógrádm.főispán sk. ph.

Dóczy András
barsi főispán sk.”

Az 1607-ben jogszerint visszaadott templomot a barátok csak 1610-ben tudták benépesíteni. Hogy addig mi történt, arról még nincs teljes ismeretünk.

Az evangélikus közösség pedig tovább folytatta működését, új istentiszteleti épületet létesített. 1657. február 13-án Lányi Dávid superintendes egyházlátogatást tartott Szécsényben, s az ekkor felvett jegyzőkönyben megemlíti, hogy „Van kőből épült templom a várban (hajdanta török fürdő volt) paplakkal és iskolával.”²⁰ Ennek a templomnak ismerjük a további sorsát. 1662-ben a szécsényi végházbeli katonák és polgárok folyamodványt intéztek Pest-Pilis-Solt vármegye Füleken székelő közhatóságához. Ebben előadják, hogy le kellett bontani a végházukban lévő, régi evangélikus-lutheránus templomot. Az új templom felépítéséhez már hozzáláttak, de erre kevés a saját pénzük, ezért segélyért folyamodnak a Pest megyei rendekhez is templomuk felépítéséhez. Pest megye rendjei 20 forint segélyt utaltak ki 1663. július 20-án.²¹ A templom minden bizonnyal nem épült fel, ugyanis 1663-ban a török újból elfoglalta Szécsényt és uralmuk 1683-ig tartott. Innét kezdve jó száz évig szinte alig tudunk valamit is a gyülekezetéről. 1798-ban, 1805-ben, 1815-ben és 1819-ben megtartott evangélikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek szinte alig említik meg a szécsényi gyülekezetet, csak annyit jegyeznek meg, hogy Kiszellőnek egyik filiája.²² Ez az állapot 1869. január 20-ig tartott, mivel ekkor emelték Szécsényt az önálló egyházak sorába.²³

Ezt követően mozgalom indult egy új templom építésére, ugyanis a Pulszky-család – a szécsényi kastély és uradalom birtokosa –, a kastélyuk területén lévő ún. „rondellát” (ÉNy-i sarokbástya), ahol engedélyezték az istentiszteletek megtartását, visszavették tulajdonukba. Az új templom – ami jelenleg is áll –, elsősorban Pulszky Ferenc és Ágoston családjának, valamint a hívek anyagi támogatásával 1884–1892 között felépült.

Az 1820-as évektől kezdődően 1928-ig szinte krónikaszerűleg feldolgozták a helyi evangélikusok történetét a megtartott visitációk keretében. Így a további történetére nem térek ki, mivel a most közzétett jegyzőkönyvben mindez szépen olvasható.

Viszont az egyházlátogatási jegyzőkönyvekről néhány dolgot szeretnék megjegyezni. A Szécsényi Evangélikus Egyházközség levéltárában az alábbi évekből található

20 SIMONIDES, 5. p.

21 Pest Megyei Levéltár, IV. 23b/1. Pest-Pilis-Solt vármegye Adószedői Hivatala, Rationes perceptuales 1662. nr. 3. Ezúton mondok köszönetet dr. Fegyvesi László történésznek, hogy a forrásra felhívta a figyelmemet.

22 SIMONIDES, 7. p. – Kiszellő ma Malé Zlievce (Szlovákia).

23 SIMONIDES, 19. p.

visitatiók: 1838, 1867, 1878, 1899 és 1928-ból. Az 1838. és az 1867. évek még abban az évben készültek, amikor Szécsény Kiszellő filiája volt. Simonides viszont említést tett arról, hogy ő még látta és használta a következő években készültet: 1657, 1798, 1815 és 1819. A felsoroltakkal kapcsolatosan több megkereső levelet intéztem a Szlovák Köztársasághoz tartozó Kiszellőbe, de sajnos nem járt eredménnyel az igyekezetem. Így ezek tartalmáról egyelőre még nem tudok pozitívan nyilatkozni.

Az Evangélikus Országos Levéltárban Szécsénnyel kapcsolatosan csak két visitatio található: 1899-ből és 1928-ból. Ezek megegyeznek az itten őrzöttekkel. Viszont 1867-ből őriznek Kiszellőre egy jegyzőkönyvet, ebben néhány sorban megemlíti Szécsényt.²⁴

1928-ban Kiss István, a Dunáninnen Egyházkerület püspöke tett látogatást, erről az eseményről így tájékoztatta az olvasókat a korabeli vármegyei hírlap.²⁵

„Kiss István, a dunáninnen ág. hitvallású evangélikus egyházkerület püspöke folyó hó 30-án kezdte meg tavaszi körútját és egyházjogilag is nagyon fontos cánoni visitatióját. Kíséretében vannak: Mihalovics Samu nógrádi főesperes, Veress Imre cs. és kir. kamarás, mint az esp. főfelügyelő meghatalmazottja a gyengélkedő Okolicsányi Gyula esp. felügyelő helyetteseként a szécsényi egyházlátogatásnál, Meskó Károly egyházm. főjegyző és Kirchner Rezső püspöki titkár.

Szécsény egyházközség meglátogatását május hó 30–31. napjaira tűzte ki a püspök.

A szécsényi járás határában Mihalovics Samu főesperes és a közig. hatóság nevében Kacs Kovács Sándor főszolgabíró köszöntötte a vizitáló főpásztort. Onnan a presbytérium előre kikocsizott tagjainak kíséretében 4 óraker vonultak be Szécsénybe, ahol a diadalkapunál Szécsény politikai község nevében Oláh Pál bíró, majd az egyházközség részéről farádi Veress Imre egyházfelügyelő üdvözölte az ősz főpásztort. Innen gyalog a templom elé vonult az ünneplő közönség, ahol Huszágh Gyula lelkész mélyen átérzett, hazafias beszéddel üdvözölte a főpapot. Megható volt, midőn Tóth Jolánka IV. oszt. elemi iskolai tanuló bátor, lelkes üdvözlő szavai kíséretében adta át szép virágcsokrát a főpásztornak.

Az ünnepélyes fogadtatás után az egyházi épületek megtekintése, majd a presbyterális ülés következett. Ennek kíséretében a püspök 20 pontban útbaigazításokat, utasításokat és rendelkezéseket adott a szécsényi egyháznak és hálásan emlékezett meg az egyház összes jótéevőiről. A lelkész, aki különben is szorgalmas és pontos, fáradtságos munkát végzett az egyház történeti adatainak felkutatása körül, a főpásztor buzdította és erősítette súlyos missziói munkájának teljesítésében.

31-én reggel 9-kor a kicsi, de áldozatkész szívtől, a művészi lélektől megihletett templom padsorai megteltek. A Kubányi által festett, Jézus feltámadását megelevenítő oltárnál Huszágh Gyula olvasta a szent ígét és imádkozott, majd a szószékről hirdette Isten ígétét. A főpásztor az oltár előtt lelkész, mélyenjáró, az Írás magasztos gondolataitól áthatott szónoklattal ragadta meg a jelenlévők szívét.

24 Ezúton mondok köszönetet nagytiszteletű Vető Béla lelkész úrnak, az Evangélikus Országos Levéltár ny. igazgatójának, hogy a szécsényi canonica visitációkkal kapcsolatosan tájékoztatást küldött a számomra.

25 Nógrádi Hírlap, 1928.

A főpásztori áldás után az egybegyűlt hívek Szécsény végvárának evang. templomából küldték szent magyar imádságunk: a „Hymnusz” akkordjainak szárnyain a hűséges magyarok fohását az örökké egy Istenhez! ...

Az istentisztelet után a parochián fogadta a főpásztor a tisztelgő küldöttségeket és minden küldöttség szónokának találóan válaszolt. Tisztelgett az izr. hitközség, élén Müller Salamon rabbival és Schück Ferenc hitközségi elnökkel; a ref. fiókegyház nevében Wohl Bertalan főgondnok; az evangélikus nőegylet nevében Tóth Bertalanné; a járás közönsége, a járási és állami tisztviselők nevében Kocskovics Sándor főszolgabíró; Szécsény nagyközség nevében Oláh Pál bíró és Regös János főjegyző; az állami polgári iskola tanári testülete élén Sitter Kálmán igazgatóval; az ügyvédi kar élén Fertő Ferenc igazgatóval; a Szécsény és vidéke ipartestület, az iparos és kereskedő ifjak önképzőköre élén Sztíjjártó Sándor alelnök és Volent István ifjúsági elnökkel: az OMKE élén Donner Kálmánnal.

Délben egy órakor a Szabó-féle vendéglőben közös ebéd volt, melyen a nagyszámú közönség Kiss István püspök a Kormányzó Őfőméltóságát forró hazafiúi szívvel éltető felköszöntőjét állva hallgatta és éltette vezérünket.

Huszágh Gyula a főpásztort, Veress Imre a nógrádi főesperest, Eszter a református egyházat, Nemes Győző a főszolgabírói hivatalt és a bírói kart, Meskó Károly a magyar anyákat és hölgyeket, Mihalovics Samu a nyugalomra készülő érdemes tanítót Nemes Győzőt, Regös János pedig a lelkészt köszöntötték toasztjaikban.

A főpásztor és kísérete a délutáni vonattal hagyta el Szécsényt, hogy egyházlátogató körútját Balassagyarmaton folytassa. ...”

A közölt híradásból kiderül, hogy az ünnepség és az egyházlátogatás szépen rendezett formában zajlott le.

A jegyzőkönyv közzétételével kapcsolatosan meg kell jegyezmem, hogy zárójeles számozással meghagytam az eredeti oldaltörést, mivel a püspök a felvett jegyzőkönyvet toldalékkal, rendelkezésekkel látta el és a megfelelő oldal bizonyos pontjára hivatkozott. Ennek visszakeresését csak az eredeti számozással lehet megvalósítani. A régies szavakat, a mai helyesírás szerint alkalmaztam, pl. Katholikus helyett katolikus, mivel előfordul, hogy mind a két változatot használták és ezáltal ez ne legyen zavaró.²⁶

IRODALOM

- BELITZKY János, 1981: Szécsény és földesurai (kiegészítések és kiigazítások Szécsény középkori történetéhez). In: Tanulmányok Szécsény múltjából 4. Szécsény.
- GALCSIK Zsolt, 1996: A szerzetesrendek feloszlata Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény), METEM könyvek 14. Bp.
- JAKUS Lajos, 1986: Török fürdőből és mecsetből evangélikus templom Szécsényben. In: Evangélikus Élet, 1986. dec. 7.
- KARÁCSONYI János, 1924: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. 2. köt. Bp.
- KÖNIG Kelemen, 1931: Hatszázéves ferences élet Szécsényben 1332-1932. (A szécsényi ferencesek története a megye-, az ország- és az egyháztörténelem tükrében), Vác.
- MAJCHER Tamás, 1994: A középkori Szécsény. In: Studia Miskolcensis, 1. köt. Miskolc.

26 Szécsényi Evangélikus Egyházközség Levéltára, VI. főcsoport, 1. csomó, 5. tétel.

- MEZŐ András, 1996: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század), METEM könyvek 15. Bp.
- Nógrádi Hírlap, 1928: 56. évf. 1928. jún. 3. 1–2. p. – Evang. püspöki egyházlátogatás Nógrádban.
- PINTÉR Sándor, 1897: Szécsény és közvetlen vidéke a honfoglalás előtti korban. Losoncz.
- SIMONIDES János, 1899: A Nagy-Szécsényi Ágost. Hitv. Ev. Egyház múltja és jelene püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyv alakjában, Nagy-Szécsény – reprintként megjelent Galcsik Zsolt szerkesztésében 1994-ben, Szécsényi Honismereti Kiskönyvtár 5. köteteként, Szécsény.

(1)

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYV

Felvétetett Szécsényben 1928. május 30-án főtisztelendő és méltóságos Kiss István dunáninneni egyházkerületi püspök úr egyházlátogatása alkalmával.

I. Az egyházközség külső állapota

A. Az anyaegyház

1. Az egyház története. – A szécsényi ág. hitv. ev. egyház története Szécsény történetének legmozgalmasabb éveiben kezdődik. Városunk ekkor határvár, végső vár volt a magyar és a török birodalom közös határvonalán, ezért körülötte állandóan harcok dúltak. Leghevesebben talán 1544-ben, amikor a törökök Szécsényt elfoglalták és 50 évig, 1594-ig megszállva tartották. Ebben az évben a magyar király hadai visszafoglalták és ekkor került a szécsényi szent ferencrendi klastroma az evangélikusok birtokába. Ki adta és miért ezt a tekintélyes templomot elődjeink kezébe, ezekre a kérdésekre megfelelni nem tudunk. Azonban nem sokáig imádhatták az Istent ebben a templomban, mert 13 év múlva, 1607-ben vissza kellett azt adniok. A visszaadás okait nem ismerjük. Egyet azonban bizonyít ez a 13 évi birtoklás. Azt, hogy az evangélikusok abban az időben már nagyon is szép számban lehettek városunkban. Ez pedig arra enged következtetnünk, hogy a megjavított ker. egyház nagyon is korán, talán már a reformáció első éveiben vert gyökeret ebben a végvárbán. Kezdetéről, elterjedése körülményeiről és életéről semmit sem tudunk. Még papjainak és tanítóinak a nevét sem ismerjük. Csak körülbelül fél évszázad múlva találjuk meg néhány okiratban négy lelkésznek a nevét. Ezek: Petri János, Götz Mihály, Fidicinis János és Pirolch Márton. Pusztán nevek ezek minden élet és szín nélkül. Legfeljebb azt árulják el, viselőik német származásúak lehettek. Ez pedig arra tanít meg bennünket, hogy a magyar reformáció első lelkipásztorai német anyanyelvűek, vagy pedig éppen német származásúak lehettek. Pirolch Márton nevééről azonban mégis beszél a történelem. Az ő idejében, még pedig közelebről 1657. február 12-én rendelte városunkba az akkori bányakerületi püspök, Lányi Dániel az acsai, a gyürki, a sziráki, az aszódi, a guti és a gyarmati evangélikus gyülekezetek lelkipásztorait és velük

(2)

püspöki egyházlátogatást tartott. Szokás szerint ünnepélyes istentisztelet is volt, amelyen a beidézt lelkipásztorok közül kettő szerepel: Leipin Jeromos az ígét hirdette, Barthosovitz pedig a várbeli német ajkú katonáknak úrvacsorát osztott.

Az erről a püspöki látogatásról felvett és a nógrádi esperesség levéltárában őrzött latin nyelvű jegyzőkönyv a gyülekezet hitéletéről, istentiszteletéről, vagyonáról, jövedelméről és az egyházi tisztviselők jövedelméről nyújt érdekes és értékes adalékokat.

E szerint a történeti okirat a gyülekezet az anyaegyházból és Ludány és Falfalu fiókegyházakból állott. Dolányról és a többi fiókegyházzal és szórványról nincs még szó, élete igen élénk, sőt buzgó volt. Erről különben magának a lelkipásztornak elismerő szavai is tesznek örvendetes tanúbizonyságot. A hívek naponta kétszer, reggel, este gyűlnek össze templomukban buzgó hálaadásra és könyörgésre. Szerdán és pénteken a kántor az iskolás gyermekekkel litániát, azaz könyörgést énekel. Rendes istentisztelet egyházi beszéddel úgy látszik vasárnap este, vagy kétszer: reggel és este tartanak. Délelőtt katechizáció van. Minden második vasárnap az úrvacsorájához járulnak. Az istentisztelet nyelve valószínűleg magyar és tót. A lelkipásztor az istentisztelet és egyéb hivatalos egyházi ténykedései alkalmával fekete Luther kabátot, fölötté pedig fehér karinget, úgynevezett albát visel. Jövedelme nem mondható fényesnek, de szegényesnek sem. A kegyúrtól kap 45 forintot és 35 kiló búzát természetben. ... úrvacsorai és gyászistentiszteleti effertorium. ... ezenfelül minden várbeli zsoldosztáskor egy lovas ... zsoldját. Jár neki még továbbá: keresztelés, házassági kihirdetés, esketés és avatásért 12 dénár, kis temetésért ... dénár, nagy temetésért 1 forint. Fizetnek továbbá neki ... és Falfalu szarvasmarhával bíró evangélikus gazdái ..., evvel nem bírók fél kila tisztabúzáat.

A lelkipásztor mellett ott működik az iskolamester uram, ...ig Schuler András uram személyében. Ő is nagyon buzgón ... tisztségét. Az istenházában vezeti az éneket, az iskolában tanítja a gyermekeket. A tantárgyak közül különösen ... kis kátéját kell a jegyzőkönyv szavai szerint a gyermekeknek „fejökbe vernie”. Ezt a gyermekek szóról-szóra tanulják, ...ggal megoldják. Az így megtanult anyagot a lelkész a ...ban, a kántortanító az iskolában kérdezi

(3)

ki a gyermekektől. De egymást is kikérdezik a gyermekek. ... volt akkor a tanítás módja. Középpontja mindig a káté ... Ennek még a kiadása helyét is megállapítják: Trencsén ...matott légyen.

...etés a kántortanítónak már nagyon is szegényes volt, ... másik része megszerzésének módját tekintve, megalázó ... kap a kegyúrtól 12 forintot készpénzben és 6 kila ... természetben. Vasárnaponként be kell járnia a várost, ...t a külvárosokat is és ott az ev. családok házaiban ...ie. Ezért kegyadományt kap. Kegyadományt kap a karácsonyi és újévi ostyahordásért is. Élvezi az összes effertóriumok 1/3-át és egy gyalogos katona zsoldját.

Vagyona az egyháznak szerény. Van elsősorban egy, török által átalakított, kőből épült temploma. Ebben oltár és valószínűleg orgona is volt. A tempom mellett ott áll a torony? Ebben két harang függ. Van ezenkívül az egyháznak tanterme, valamint papi és tanítói lakja. Egyéb ingatlanja nincs. Ingóságai azonban már vannak bővebben. Van ugyanis: 2 drb. fehér karingje, 1 drb. ezüst, aranyozott fedelű kelyhe, 3 drb. recézett és

1 drb. aranyozott oltárterítője, 4 drb. fonott és 1 drb. szőtt úrvacsorai kendője. Anyakönyve azonban még nincs. A lelkipásztor csak magános feljegyzéseket készít egyháza legfontosabb napmozgalmi jelenségeiről: születésekről, esketésekről és temetésekről. Ezért el is rendeli a látogató püspök szigorúan az anyakönyv beszerzését és az ebbe tartozó adatok pontos bejegyzését.

Jövedelme az egyháznak: minden második vasárnapi templomi effertórium.

Ezek az adatok egy vagyónilag szerény ugyan, hitélet szempontjából azonban virágzó és jól rendezett egyházközség képét adják nekünk. Ez a kép azonban 1657 után nyomtalanul eltűnik szemünk elől. A szécsényi ev. egyházközség megsemmisül. Megsemmisülésének okait nem ismerjük. Benne rejlenek annak a kornak politikai, háborús és vallási mozgalmaiban. Megsemmisülésének szomorú bizonyága a történelemnek közel másfélszáz évig róla való hallgatása. A síri csendességet az 1798-ik esztendő töri meg. Ekkor látogatja meg először Hamaljár püspök a zellői egyházat. Az erről fölvetett jegyzőkönyv is egyházközségünknek csupán mint éledő romnak létezéséről szól. Szécsény, Alsózellő leányegyházaként szerepel. Erről a pusztasági létezéséről emlékeznek meg az ezt követő püspök látogatási jegyzőkönyvek is. Ezek a rideg, élettelen és színtelen feljegyzések azt látszanak elárulni, hogy

(4)

Alsózellő nem is törődik a sok csapástól sújtott filiájával. Okai lehettek ennek a kortól adott viszonytárságok mellett a nagy távolság, járhatatlan utak, legfőképpen pedig a nyelvi különbség. Alsózellő ugyanis tót és az is marad, Szécsény ellenben erősen magyarosodik. Magyarra válásának okai és körülményei központi vármegyei fekvésében, a város és a körülötte lakott falvak népének, legkivált azonban a városban és a környéken nagy birtokkal bíró fő- és középnemesi családok magyar anyanyelvében keresendők.

1831-től azonban, úgy látszik, változik Alsózellőnek és lelkipásztorának Szécsény iránt eddig táplált érzülete. Az anya megértőbbnek és rokonérzőbbnek mutatkozik földig sújtott és még mindig szenvedő leányával szemben. Kristóffy János, Alsózellőnek abban az időben élt lelkipásztora az említett évben kétszer jön Szécsénybe és itt istentiszteletet tart, mégpedig, mint hogy sem temploma, sem imaháza nincsen, egy buzgó ev. hívünknek, Pkorny Mihály gyógyszerésznek házában. Utódja Gally János még buzgóbb. Ő már négy istentiszteletet tart évente egyházunkban, még pedig kettőt magyarul és kettőt tótul. Ez a kétnyelvűség 1839-ig tart. Ettől az évtől kezdve a szécsényi ev. egyházközség tisztán magyar egyházközségként szerepel. Ebben az évben történik első említése Dolányról, még pedig mint erősen magyarosodó fiókegyházzal.

A gyarapodó és az Isten ígését szomszjúhozó egyházközség legalább egy állandó lelkésztanítói állás megszerzését, egy tanítói lakás és egy tanterem felépítését, vagy legalább egy, ezt a célt szolgáló ház megszerzését óhajtja. Az utóbi óhajta látszik is teljesülni, mert gróf Forgács Pál, a község kegyura, 1838-ban egy hold szántófölddel megajándékozza és két piactéri házában javunkra leendő kibecsültetését megengedi. Van tehát már a gyülekezetnek egy hold földje, a tanító fizetésére és két reménybeli háza iskolának és tanítói lakásnak. De az első kívánsága is látszik teljesülni. A következő, a rája nézve történelmi nevezetességű 1839-iki évben, előtűnik ugyanis városunkba egy Zsarnoviczky Lajos nevű ev. vallású magántanár, itt gyermeknevelő magánintézetet nyit és a hívek kérésére szívesen tart házában istentiszteletet. Zsarnoviczky 1657 után

a gyülekezetnek első hosszabb ideig kebelében tartózkodott igehírdetője. A hívek itt akarják őt tartani, iskolát akarnak számára szerezni, ezért 1841-ben meg kezdik a Szécsényt ettől fogva jellemző mozgalmat, a könyörado-

(5)

mányok gyűjtését a kegyúr legalább egyik piactéri házának megvételére. Azonban be sem fejezik a gyűjtést és meg sem veszik a házat, mikor eddigi kedves vigasztalójuk és oktatójuk, Zsarnoviczky Lajos 1842 júliusában eltávozik a bár szegény és szerény, de személyét és fáradozását nagyon is megbecsülő körükből. Mit használ nekik és mennyire vigasztalja meg őket ez a különben örvendetes esemény, hogy már annyit gyűjthettek össze, hogy már az említett évben megvehetik a már annyiszor említett és szerepelt két piactéri hajlékot, ha nincsen tanítójuk.

Mélységes aggodalmukban és szorongásukban vigasztalást hoz az 1846-ik év. Ez az év forduló pontot jelez nemcsak a szécsényi ev. egyházközségnek, hanem a szécsényi politikai községnek történelmében is. Ekkor ugyanis gazdát cserél a szécsényi uradalom. A gróf Forgács család helyébe a nagy műveltségű, ev. buzgóságú és erősen hazafias érzésű Pulszky család lép. Ennek a családnak a nevéhez fűződik a szécsényi ev. egyházközség feltámadása, újra való felvirágzása és máig való fennmaradása. Ez a család folytatja a gróf Forgács család által megkezdett nemes hagyományt: az adományozást és betetőzi azt a mindig és mindenre áldozni kész bőkezűségével, pártfogásával és evangéliumi megértésével.

Az előkelő családnak feje, Pulszky Ferenc, mindjárt a birtokába lépés első évében mutatja meg egyháza iránt érzett szeretetét. Ebben az évben szentelteti föl saját költségén a szécsényi ev. egyházközség első, megválasztott segédlelkészét, Dobranyovszky Károlyt segédlelkésznek és tanítónak. Istentisztelet helyről is gondoskodik, felajánlván a kastély egyik oldalt eső helyiségét, az ugynevezett rondellát, erre a nemes célra.

Nemsokára ezután beköszöntenek a magyar nemzetre dicsőséget és megalázást hozó 48-as idők és a szécsényi ev. egyház is bőségesen veszi ki azokból a maga részét. Kegyes pártfogója, Pulszky Ferenc is testestül-lelkestül csatlakozik a magyar szabadság mozgalmához. Emiatt kénytelen ennek leveretése után a császár bosszúja elől külföldre menekülni. Az ev. egyházközség elveszti pártfogóját és a megtorlást szomjúhozó zsarnoki uralom játékszere lesz. Ennek az abszolutisztikus kornak egyik legodaadóbb híve a Pulszky javaknak a kormánytól kiküldött intézője, a rom. kath. vallású és magyar nyelvű és származású, de nem magyar érzésű Szentiványi Anzelm, azzal kezdi hivataloskodását

(6)

hogy az evangélikusokat a rondellából kitiltja és evvel egy időben rondellában talált istentiszteleti tárgyakat elárverezteti. Csak nagy ügyel-bajjal tudja egyikét-másikat saját pénzén a gyülekezet egyik buzgó és résztvevő tagja Velics Antal, az árverést könnyező szemmel kísérő hívek számára megvenni. Ámde jó még egy csapás. Az általános szomorúság közepette elhagyja a gyülekezetet hitoktatója. Most már igazán árván, vezér nélkül állanak mint az a nemzet, amelynek egyik szenvedő részét alkotják. Két évig tart ez a szomorú állapot. Végre 1851-ben kapnak tanítót Krajnák Lajos személyében. A kábultságából valamennyire felocsudó gyülekezetet új megpróbáltatás éri. Ezt a testvérietlenül viselkedő szécsényi politikai község méri rá. A helybeli rom. kath. egyház-

község ekkor rendezi egyházi és iskolai ügyeit és két tanítója, harangozója és templomőrzője fizetésének egy részét áthárítja a politikai községekre. Ez a terheket egyenlőképen megakarván osztani az ev. lakosságot az említett róm. kath. felekezeti alkalmazottak fizetésére 550 forintnyi póttadóval rója meg. Visszas helyzetbe kerülnek ekkor az evangélikus hívek. A maguk gyülekezetére áldozni képtelenek és idegen felekezetek intézményeit fenntartani kénytelenek. Hiába tiltakoznak ez ellen a törvénytelen határozat ellen, hiába kérnek ennek a nagy tehernek ellenében a maguk egyháza számára is méltányos támogatást a község elutasítja mindkét kérésüket és a fizetni vonakozókon a rájuk kivetett póttadót karhatalommal hajtja be. Ilyen mostoha körülmények között az evangélikus hívek kétfelé, két célra fizetni képtelenek lévén, egyházukat nem segíthetik, ennek következtében az egyre sínylődik, sorvad és újra hanyatlás, a teljes megsemmisülés örvénye felé közeledik. Ezt a lesújtó képet látva a hitoktató lelkészek és tanítójuk, 3 évi küzdelmes munka után elhagyja őket és boldogabb tájak felé irányítja lépteit. Hasonló képen cselekszenek az utódai is. Szécsényt afféle rövid időre szóló szállóhelynek, átvonulásra szolgáló állomásnak tekintik. Két-három évig itt vannak, azután odább állnak. De nem is csoda. Hiszen nincsen rendes lakásuk, az egy hold Forgács féle földön kívül nincsen egyéb jövedelmük. Ebből pedig a mindennapi élelmükre sem telik. Élelmezésük[et] az akkor városunkban élt 8-9 módosabb evangélikus család vállalja magára oly képen, hogy negyedévről negyedévre más és más család látja őket vendégül házában. Ez az állapot lehet kellemes rövid ideig, később azonban kényes helyzetbe hozza a vendéget és a vendéglátó házat. Ettől is óhajtanak menekülni a teológiát végzett fiatalemberek.

(7)

És elvonulnak szemeink előtt rövid időközökben: Draskóczy Lajos, Pálovics Lajos, Terray Gyula, Baros Jenő.

Pulszky Ferenc az idegenben figyeli az eseményeket és tőle telhetőleg igyekszik segíteni az egyházon. Így Draskóczy Lajos hitoktató idejében Szentiványi utódja, Bréga Lajos jószágkormányzó által visszaadja az evangélikusoknak a rondellát. Van tehát ismét helyük az istentisztelet tartására. Többet azonban nem tehet érdekükben. Alsózellő pedig nem törődik velük. Emiatt sokszor évekig nincsen tanítójuk. Panaszolja is ezt keserű szavakkal egyházunknak akkor tájt élt felügyelője Lovcsányi Timót ügyvéd, dr. Székács Józsefnek, a kerület akkor élt országhírű püspökének, aki nyomtan felhívja az anyaegyházat, Alsózellőt, a hitoktatói állás betöltésére. Meg is lett ennek a kedvező hatása, mert az egyház kap is hitoktató segédlelkészt Tarray Gyula személyében. Ennek azonban nincsen lakása, sem iskolája, mert mind a két épület már elődje, Pálovics Lajos idejében használhatatlanná vált. Az egyik leégett, a másik dűledezett, közel volt az összeomláshoz. Az ezernyi gondtól sújtott egyház úgy segít magán, hogy mindkettőt 1300 forintért eladja és az eladási összeget könyöradományokkal megtódva megveszi a Vár út 16. szám alatt levő házat tanítói lakásnak.

A legfőbb gond és cél most a hitoktató állandósítása. Ezt csak a megfelelő fizetés által lehet elérni. Ezt felismeri a felügyelő nemes szívű neje: Pulszky Ferencné szül. Walter Terézia és a protestáns közbirtokosokkal társulva az 1866-iki tagosításkor 3/4 házhely földet biztosítanak az evangélikus segédlelkész fizetésére. Evvel a segédlelkész helyzete állandóvá vált. Ugyanabban az évben a vármegye, követvén a törvény szellemét és felismerve az egyházközség mostoha viszonyait, felmenti az evangélikus híveket

a katolikus egyházi és tanítói célokra való fizetés alól. A szécsényi politikai község azonban a vármegye felmentése ellenére is tovább követeli és hajtja be elődeinken a törvénytelen adókat.

A bajokon ismét a Pulszky család segít. 1867 év tavaszán hazajön számkivetésből Pulszky Ferenc és megjelenve a március 30-án tartott közgyűlésen, meghallgatja a hívek kérését, panaszait, gondjait és gyors és erélyes cselekedetre ígérkezik, vállalkozik és ígéretét nyomban be is váltja. Azonnal felkeresi Székács Józsefet, előadja neki egyházunk szomorú helyzetét és kéri hathatós intézkedését.

(8)

Így kerül egyházunk sorsa hazánk akkor élt két nagy fiának kezébe.

Székács Pulszky kérésére testestől-lelkestől vállalkozik egyházunk ügyeinek rendezésére. Első gondja gyülekezetünkbe megfelelő lelkipásztort állítani. E végből felvonultatja lelki szemeink előtt az általa ismert fiatal lelkészjelölteket és választása Simonides Jánosra, orosházai magániskolai tanárra esik. Nyomban fel is keresi őt levelével és Szécsényt alkalmas munkateréül ajánlja neki. Simonides 1867. április 21-én, húsvét első ünnepén megtartja próba szónoklatát, amely után őt a hívek azonnal meg is választják évi 450 forint kézpénzfizetésre. Ő azonban, hivatkozva az orosházai magániskolánál vállalt kötelezettségeire, az állást nem akarja elfogadni. Székács rábeszélésére azonban enged a szécsényi ev. gyülekezet kívánságának, Pesten július 21-én felszentelik és 24-én már mint segédlelkész működik Szécsényben. Így szereztek Pulszky és Székács Szécsénynek állandó segédlelkészt.

Székács azonban nem állt meg itten. További törekvése oda irányul, hogy Szécsényt önállósítsa, anyagyülekezetté tegye. Simonides nem is gondol ilyen messzire. Ő szerény ember léteére megelégszik a segédlelkészi címmel és jelleggel, Székács azonban nem hagyja pihenni és egyre serkenti ennek a kedvelt eszméjének megvalósítását. Sőt buzgóságában odáig megy, hogy nagy elfoglaltsága ellenére 1867. augusztus 6-án személyesen is eljő Szécsénybe, itt közgyűlést hívat össze és ezen hatalmas beszédben serkenti a híveket önálló, független egyházközség megalakítására. Egyben szeretettel párosult szigorúsággal utasítja Simonidest, hogy járja be házról-házra az ev. híveket, és írja össze nevüket, hogy az anyásításnak kellő számbeli alapja legyen.

Megindul hát teljes erővel az anyásítási mozgalom. Az egyházközség a következő év januárjában újra foglalkozik e fontos üggyel. Ennek a tervnek megvalósításában ismét a Pulszky család jár elől. Az említett közgyűlésen Pulszky Ágost ugyanis családjá nevében kötelezőleg kijelenti, hogy a lelkész tanítónak évente 60 forint kézpénzt, 12 mérő búzát és 4 öl fát, vagy ennek megfelelő kézpénzértéket fizet. Önállósulás esetén ezt a járandóságot további 40 frt-tal megtódja.

Az önállósulásnak azonban nagy akadályozója támad az alsózellői ág. hitv. ev. egyházban. Ezt ugyanis az önállósulás esetén nagy veszteség érhetné. Azért evvel kell először a kártalanítási összeg

(9)

nagyságában megállapodásra jutni. Azért is az önállósulással egyidőben megindulnak az alkudozások, még pedig először a szécsényi közgyűlést követő napon, január 13-án Petőn, majd március 13-án magában Alsózellőn. Ez az anyaegyház lelkésze és tanítója kártalanítására 2400 forintot követel, amit Szécsény hajlandó is megadni s ebből is

Pulszky 2000 forintot ad, a szécsényi egyház 400 forintot. Ugyanennek az évnek szeptemberében menti fel végleg a szécsényi egyházat törvénytelen adók fizetése alól báró Eötvös József.

Most már az esperesség is komolyan veszi az anyásítást és rendelkezésére január 13-án bizottság jelenik meg Szécsényben. Következő 1869. január 20-án magában Szécsényben megtartott esperességi közgyűlés a bizottság jelentése alapján Zellő kövételését 2400 forintról 1250 forintra szállítja le. Alsózellő ezt elfogadja, Pulszky Ágost kifizeti. Ennek alapján az esperesség Szécsényt önálló egyháznak jelenti ki. Az önállósult egyház pedig azonnal közgyűlést tart és lelkes segédlelkészét egyhangúlag önálló lelkészének választja meg. Ugyanazon a közgyűlésen megindul a tanítói állás megszervezését és a templomépítését célzó mozgalom. Itt is Pulszky jár elől és a megválasztandó tanító javadalmazására 40 forint készpénzt, 4 mérőbúzáat és 2 öl tüzifát ígér. A lelkesedés hatása alatt Prónay Mihály felfalusi birtokos 200 forintnyi alapítványt tesz, azzal a kikötéssel, hogy annak kamatai a lelkészi és a tanítói földek után járó állami adót fizesék. A lelkész pedig anyakönyvet és pecsétnyomót szerez, egyúttal megkezdí a templom építését célzó könyöradományok gyűjtését.

Az erősödő egyháznak a kiadásai is szaporodnak. Ezeknek némi fedezésére és a megválasztandó tanító javadalmazására az egyházközség 1871. január 1-től bevezeti a 5%-os iskolai pótagót oly rendelkezéssel, hogy a befolyandó összegnek 2/3-a a tanítóé, 1/3-a az egyházné legyen. Ugyanekkor Pulszky Ágost a lelkész és a tanító javadalmazására családja által ígért járandóságokat 5500 forint értékű szőlődezsma váltásági kötvénnyel váltja meg, egyúttal megígéri, hogy az említett járandóságokat természetben tovább is fizeti, valamint a zellői egyház kártalanítására ígért 2000 forintnyi összegből az esperesség határozata folytán fennmaradt 250 forintot 1000 forint értékű szőlődezsma váltásági kötvénnyel megváltja s ezzel az egyházat megajándékozza.

Másfél évvel ezek után az örvendetes események után, az 1873-

(10)

ik év nyarának utólján nagy csapás éri a szép fejlődésnek induló gyülekezetet: az Ázsiából behurcolt kolera, amely a gyülekezet lélekszámának majdnem egyharmadát, 96 embert tarol le. Ez ragadja el a gyülekezet nagy lelkű kegyes jótevőjének, Pulszky Ferencnek nejét, Ágostnak édesanyját, a férjére méltó nemes szívű Walter Terézt is.

Ez a rettenetes járvány megapasztotta ugyan, de nem törte meg a gyülekezetet. Alig hogy felocsudik mélységes gyászából, vagy talán épen ennek a meglátogatásának súlya alatt feltámad a lelkekben a vágy istentiszteleti hajlék építése után. Az áldozatra mindig kész felülegelő megérti gyülekezetének kegyes vágyakozását és a kastélyával szemben fekvő tágit teret íratja a gyülekezet tulajdonába. A következő 1875. augusztus 22-én az iskola tantermeül és a tanítói lakásul egyik házát ajánlja fel, még pedig húsz évre bérmentesen. A lelkész pedig előkészíteti az építendő templom tervét, kőanyagot vásárol és hordat.

A templom építése azonban lassan halad, nincsen pénz, a hívek pedig kevesen vannak és nagy részt szegények. A lelkész látva ezeket a szomorú jelenségeket, elszomordik és eladja az egyszer már megvett és összehordott kőanyagot. Ilyen körülmények között éri a gyülekezetet Szeberényi püspök látogatása 1878. augusztus 30 és 31-én. A fogadtatás szerény és talán szegényes is. Azonban legalább az ének szóljon szépen és ünnepélyesen a rondellában. E végből odaadja a gyülekezetnek Pulszky Polyxéna,

Ágostnak széplelkű és nagy műveltségű nővére eddig volt szinte elválaszthatatlan barátját, a harmóniumot.

De sok más szükséges kegyes szere sincs a gyülekezetnek. Nincs kelyhe, tányérkája, ostyatartója. Ezeket 1880-ban a budapesti női gyámintézet adja.

Egy évvel rá számban is meggyarapodik a gyülekezet. Hozzánk társul Nógrád-szakál. Anyagilag nem segíti ugyan még egyelőre sem a lelkészt, sem a tanítót, de talán még az egyházat sem, erőt azonban mégis jelent és nyújt is. Hiszen előkelő ev. nemesi családok laknak benne; Nemesék, Szigyártóék.

Közben újra anyagi erőket gyűjtéséhez lát a gyülekezet. Keresztyén főünneppek és örömet nyújtó családi ünnepek órái nyissák meg a szíveket adakozásra. 1882-ben meghonosítják az egyház javát szolgáló effertóriumokat és az egybekelendő fiatal párok 2 forintnyi adóját.

De mik ezek az erőforrások az egyház óriási kiadásaihoz viszonyítva. Hogy fogják ők ezekből, de még a befolyandó kis könyör-

(11)

adományokból is templomot felépíteni? Legjobb volna talán a kastély előtt lévő téren álló nagy magtárat nem templommá, de imaházzá átalakítani. Erre talán volna erő! Pulszky megértette a lelkeknek ezt az óhaját és odaadja a magtárat. Az imaház mellett azonban álljanak ott a többi egyházi épületek is, nevezetesen: a lelkészi lakás, tanterem és a tanítói lakás. Így festene az eszményi rend. A lelkészi lakás már megvan, még pedig az építendő templomtól meglehetősen távol. Közelebb hozni nem lehet. Álljon azonban közel a templomhoz legalább a kisdedek temploma, az iskola. És mert szükség is van az eddigi iskolának és tanítói lakásnak használt házra, ajándékozza Pulszky a templomtér tőszomszédságában lévő épületét, az ugynevezett Pintér lakást iskolának. És az iskolánk és a tanítói lakásunk még most is ott áll. Ámde mindezeket az adományokat szigorú feltételekhez köti: a templomban magyarul hirdessék az Úr igéjét és az iskolában magyarul tanítsanak! Más nyelv használata esetén mindezek az adományok a család birtokába kerülnek vissza.

Áll tehát már az iskola. Melléje imaházat, vagy templomot kell építeni. Megalakul a templom építési bizottság és pedig eleinte a lelkész, azután dr. Szigyártó Pál helyette felügyelő elnökege alatt. Megindul a gyűjtés és Sztancsik Mihály szécsényi kőműves mester megkezdi az építést. Talaja azonban hordvány föld, méterekre le kell ásni az eleven földig, el kell bontani a magtárt, és most már nem imaházat, hanem tornyos templomot fognak emelni. Ez már mélyebb szakértelmet követel. Azért a munkának vezetését Elsztner Ferenc balassagyarmati építő mérnök veszi át. Új tervek készítését és Sztancsik Mihály kőművessel, Molnár János áccsal és Gál Lajos bádoggal négy évi fárasztó és többszörösen megszakított munka után 1888 őszén befejezi a templom építését és a gyülekezet karácsonyi ajándéku megkapja az óhajta-óhajtott és várta-várt istenházát. Valóban soha eddig át nem érzett örömmel és lelkesedéssel csendül fel benne a karácsonyi ének: „Boldog örömnapi derült ránk!” A Megváltó születésével egyidőben temploma megszületését ünnepli a gyülekezet

A templom azonban még nagyon is befejezetlen, kezdetleges állapotban van. Nincsen tőzfala, kívül belül vakolatlan. Tornya csonka. Bent sem padok, sem oltár, sem szószék. Ezeket a hiányokat pótolni kell, még pedig nagyrészt könyöradományokból, gyűjtésekből, mert az egyháznak semmi jövedelme nincs. Kis alapjai kötöttek. Ezeken veszik

(12)

meg ugyancsak 1888-ban a Lovcsányi féle ház 3/4 részét. Az ugyancsak ebben az évben életbe léptetett úgynevezett „kultusz adó” a folyó kiadások fedezésére is alig elegendő. Nem marad tehát újra egyéb hátra a hiányok pótlására a kéregetésnél. És megindulnak újra a gyűjtések és telnek csoda módra a hézagok. 1889-ben megindítja a lelkész a gyűjtést a templom padokra és 1890-ben már meg is vannak a padok. Közben ingatlanokat is szerez az egyház, még pedig 1891-ben a rimóci határban a papi földek szomszédságában 2 kat. hold 1220 négyszögöl szántó földet és rétet. Ezeknek felét Pulszky Ágost adja ingyen, a másik felét az addig volt birtokosától Hoffmann Ignácól veszi meg 150 forintért az egyház. Ez a vásárlás azonban, valamint a templom javításának szükségletei, kimerítik a gyűjtés által szerzett fedezetet is és a gyülekezet akarva nem akarva kénytelen 1892-ben 1000 forintnyi kölcsönt felvenni a Takarékbán. Ennek segítségével azután a lelkész vakolatja a templom belsejét, rendbe hozatja a tűzfalakat és befejezi a torony építését.

Áll már tehát a templom és mellette a torony, de mindkettő üresen, pusztán. A templom oltár és szószék, a torony harang nélkül. Erről az utóbbiról Ivánka Ödön karpigéci földbirtokos gondoskodik, ajándékozván az egyháznak 1895-ben egy 243 kg-os harangot.

A következő, 1896-os év, örömet hoz a magyar hazának és nemzetnek, most hirdeti azoknak 1000 éves fennállását, de gondokat a szépen haladó szécsényi gyülekezetnek, mert a városunk felett ekkor elvonuló vihar megrongálja a templomnak zsindegyel fedett tetejét, amelynek kijavitása 600 forintnyi kiadást okoz a gyülekezetnek, amelyet szintén kölcsön kell vennie a takarékpénztárban.

Ezalatt a templom tovább készül. Halad a befedés felé. Fölébred újra az adakozás szelleme a hívekben, Szomor György ifj. 1897-ben csillárt is ad, Pulszky Ágost felügyelő pedig oltárkép keretet. Megalakul az oltár és szószéképítő bizottság s ennek fáradozásai eredménye és sikereképcsicsinosodik a templom, elő áll a szószék és az oltár. Ennek művészi képét Kubányi Lajos ev. hitsorsosunk és művészsünk festi meg, igazi művészi lélekkel alkotván meg a keresztyén hit lényegét és ennek a gyülekezetnek sorsát kifejező és jelképező feltámadást, a mi Urunk sírjából való kiszállását és ezt boldog lélekkel csodáló és imádó Magdolai Mária alakját. Rusznák Borbála és Anna pedig felteszik az új oltárra a szülők emlékét megörökítő két darab kínai ezüst gyertyatartót.

(13)

Készen áll a templom és várja magasztos rendeltetésére való felavatását. Ezt is elvégzi az Úr 1899. esztendeje július havának 2. napján a kerület ősz főpásztora, dr. Baltik Frigyes. Igazi örömmel és keresztyéni lelkesültséggel végzi ezt a szent feladatát az ősz szolga és igazi benső örömmel várja őt a gyülekezet. Ezzel az ünnepséggel kapcsolatban az egyház látogatását is megtartja a püspök. A szécsényi ev. gyülekezetben a birtokunkban lévő feljegyzések szerint, a harmadikat. Az elsőt 1657. február 13-án Lányi Dávid, a másodikat 1878-ik év augusztus 30 és 31-ik napján dr. Szeberényi Gusztáv, a harmadikat 1899. július 2-án dr. Baltik Frigyes.

Állapodjunk meg néhány pillanatra itt ennél az időpontnál és tekintsünk vissza és sorakoztassuk fel lelkünk szeme előtt azokat a felügyelőket, lelkipászorokat és tanítókat, akik a szécsényiek gyülekezetében eddig az időpontig működtek.

A történelem szűkszavú ezeknek a férfiaknak, elsősorban a felügyelőknek leírásában. A reformáció korának világi vezérlő alakjait egyáltalában nem ismerjük. Először őket végleg az idő. Csak a 19. század első felében, 1831-ben lép eléünk egy férfiú, Pokorny Mihály. Hivataloskodása idejének hosszúságát nem ismerjük. Csak sejtjük. Szojka Sámuel és Szontagh István hivataloskodásának idejét is csak sejtjük. Lovcsányi Timót ügyvéd a nagy 48-as időben viselte a nemes felügyelői tisztséget, mégpedig 1867-ig. Ekkor váltotta fel őt Pulszky Ágost egyházunk felejthetetlen emlékü felügyelője.

Hasonlóképpen borítja az ismeretlenség fátyla az első lelképásztorokat is. 1643-ban állítólag Petri Dénes, 1643-ban Götz Mihály, 1650-ben Fidicinis János, 1653-tól 1657-ig Pirolch Márton működött egyházunkban. Ez a három férfiú önálló lelkésze volt gyülekezetünknek. Az utánuk következettek részben segédlelkészek, részben tanítók voltak. Ilyen volt Zsarnoviczky Lajos 1839-től 1842-ig, Dobranyovsky Károly 1845–1849, Krajnák Lajos 1851–1854, Draskóczy Lajos 1856–1858, Pálovics Lajos 1858–1861, Terray Gyula 1864–1865, Baross Jenő 1865–1867, Simonides János 1867–1911-ig.

(14)

zunknak első önálló, rendes tanítója. Felváltotta őt hivatalában Nemes Győző 1897-től napjainkig.

Az utolsó visitáció óta az egyház a következő viszontagságokon ment keresztül. Két évvel rá a templom felszentelésének örömdetes eseménye után 1901. szept. 11-én meghalt Budapesten váratlanul az egyház nemes lelkü felügyelője Pulszky Ágost. Közel fél-évi időköz után, 1902. ápr. 20-án megválasztják helyébe Szigyártó Pál dr. eddigi helyettes felügyelőt, nógrádszakali földbirtokost. Ugyancsak ebben az évben megemlékezve nem rég elhunyt nemes szívé hitvestársa bőkezűségéről özv. Pulszky Ágostné a szécsényi egyháznak 4000 koronát ajándékoz azzal a kívánsággal, hogy az összeg a már meglévő Pulszky alapítványhoz csatoltassék és a kamatai az ott megjelölt célra fordíttassanak. Az egyház hálás köszönettel fogadja a nemesszívé adományt.

Ezután az egyház békésen fejlődhetett volna. Ezt a békés fejlődést egy nagyon szomorú esemény zavarta meg: Dolány leányegyház 1909-ben elvesztette iskoláját. Az utolsó év. községi tanítója 1909-ben elment és a dolányi iskolaszék róm. kat. vallású egyént választott meg tanítónak. Hiába fáradozott ennek az érzékeny csorbának kiküszöbölésén az egyház lelkésze, tanítója és az ebben az évben megválasztott másodfelügyelő, Kálmán Sándor. Az állammal az iskola községecsítése alkalmával 1872-ben kötött szerződést, alapokmány, nyomtalanul eltűnt. Ennek következtében az egyház nem tudja a maga igazát bizonyítani és iskoláját örökre elvesztette. Ez a csapás mélyen lesújtotta a már koros és folytonos munkában és küzdelemben elfáradt ősz lelképásztort, úgy hogy másfél évvel ezután, 1911. január 22-én, híveinek őszinte sajnálatát és hálája mellett lemond. Az ezután megindult lelkész választási mozgalmak során a hívek Kálmán Sándor melegsavú ajánlatára 1911. június 5-én Huszágh Gyula nagykürtösi lelkészt választják meg. Június 30-án iktatják hivatalába és ezen a napon örökíti meg emlékét felejthetetlen módon a nyugalomba vonult lelkész: 366 kötetből álló értékes hittudományi könyvtárát és két saját költségén csináltatott irattári szekrényét oda ajándékozza az egyháznak, valamint lemond összes, a lelkészi lakon évek hosszú során át végeztetett javítások költségeinek megtérítéséről. Az egyház szomorú módon hálálja meg ősz lelképásztora nagylelkűségét és hosszú évtizedeken át folytatott érte való küzdelmét: hi-

veinek nagy része adós maradt neki párbérével. Mindennek ellenére a nyugalomba vonult lelkész mindig nagy szeretettel gondolt nyájára, gyülekezetére, mind édes atya

(15)

szerelmes gyermekére. Örül gyarapodásának és fejlődésének és mélységesen aggódik a legcsekélyebb gond miatt, amely érhetné életét, javait, boldogulását, haladását veszélyeztethetné. Ezért fogadja aggodalommal a szécsényi ref. fiókegyház megalakulásának hírét is. Helyesen, az erők megoszlásának tekinti ezt. Csak nagy nehezen tudja őt az újonnan megválasztott lelkész megvigasztalni. Aggodalommal értesül kis templomunknak a ref. testvéreknek istentiszteleti célokra 1912-ben történt átengedéséről is, esetleges jogcsorbítástól féltve egyházát. Ilyen aggodalmak és olykor-olykor beköszöntött örömek között egyre gyengülve, bágyadva, erőtlenséggel 1912. dec. 10-én kiadja buzgó és áldozatos lelkét. Az általa megépített kis templomunkban elhelyezett ravatala fölött a szószékről a helybeli lelkész, az oltár mellől Kardos Gyula balassagyarmati püspöki lelkész mondtak a templomot teljesen megtöltött sokaság előtt gyászbeszédet. Sírja fölött az ősz, ékesszavú Sárkány Emil, annak a gyülekezetnek lelkipásztora mondtott hatalmas, hittől telt imádságot, amely gyülekezetnek hosszú évtizedeken át Szécsény egyik fiókegyháza volt.

Azonban körülbelül másfél évvel rá ezután a szomorú eset után, 1914 nyarán, ennél sokkal szomorúbb, lesújtóbb és sokkal nagyobb körre, az egész magyar nemzetre kiterjedő szerencsétlenség ér bennünket: kitör a világháború. Ebben a világégésben is bőven kiveszi a maga részét a mi kis gyülekezetünk. 50 hűséges fia harcol a különböző csatátereken hazájáért és királyáért és 11,610 koronát fektet hadikölcsönbe. Övéiért és hazájáért aggódó tagjaiban hatalmasan lobban fel a vallásos érzés. Ünnepről-ünnepre, vasárnapról-vasárnapra telve a templom. Ép olyan mértékben indul meg az adakozás is. Adakoznak különösen a beszerzendő orgonára és egy másik harangra. Orgona és két harang, ez most a hívek vágyakozásainak netovábbja. A magyar hadak végleges győzelmi ünnepén fognak majd megszólalni. Ez az egyházi és hitéleti felbuzdulás magával ragadja a körülöttünk elterülő és a szomszédos egyház közösségekhez tartozó pusztaikat és fiókegyházakat. Szécsénykovácsi, Csalár, Kürt, Sipek és Táb mind hozzánk akarnak csatlakozni. Sőt, egy napon Zobor is jelentkezik csatlakozásra. Befogadása esetére kész lemondani eddigi nagy kincséről, tót istentiszteleti nyelvről, kész teljesen magyarrá válni ő is. Ebben az emelkedett hangulatban ünnepli meg a gyülekezet 1917. október 31-én a hitjavítás 400 éves évfordulóját. Az ünnepélyes istentiszteletet követő díszközgyűlésen Kálmán Sándor az egyház másod fel-

(16)

ügyelője 100 korona adományával Luther alapot létesít, azzal a céllal, hogy az kamataival és további adományokkal gyarapodva évi kamatjövedelmével egykor azokat a egyes párokat jutalmazza, akik hűségi esküjüket templomunkban tették le. A lelkész neje, Huszágh Gyuláné szül. Wladár Mária pedig bejelenti a szécsényi ev. nőegylet megalakulását és fehér selyemoltár és szószék terítőre való gyűjtésnek megindítását.

Mindezeket a szép reményeket letarolja a szerencsétlen végű háború, az ezt követő forradalmak és az ezeket betetőző óriási pénz elértéktelenülés. A szomorú emléké kommunizmus idején Szécsény a törökker végvárának szerepét látszik átvenni. Birtokáért a csehek és a vörösök is versengenek. Harcolnak körülötte, rajta keresztül sőt néha az

utcaín is és akár melyik győz is, veszedelmet hoz mindig Szécsényre, mindig néhány polgár menekül előlük és mindig mindegyik néhány polgárt hurcol el magával. Veszedelmet különösen a kommunizmus jelent, amely az egyházak feloszlását, vagyonuk elkobzását, papjaik elbocsátását, vallástanítás megszüntetését és a templomoknak mozgó színházakká való átalakítását hirdeti. Végül az 1919. év augusztus havának utolsó napjaiban jó a kommunizmus bukásának a híre. Ekkor a bizonytalanság tetőfokát éri. Kiéi leszünk? Hová fogunk tartozni? Hangzanak szerteszéjjel az aggodalmas kérdések. Az ősz első napjainak beköszöntésével jön az örömdetes hír, hogy magyarok, koldus magyarok, vagy magyar koldusok leszünk. De mindegy, akármennyire leszünk is koldusok, a fő, hogy magyar állampolgárok leszünk és maradunk. A fölcsubást követő napokban egyházunk rendezéséhez látunk és elsősorban roskadozó épületeink: parókiánk és bérházunk ötlenek szemünkbe. Ezeket kell elsősorban valamennyire rendbehozunk. De hogyan és miképen? Alapítványaink, alapjaink és minden tőkéink elértéktelenültek, népünk elszegényedett. Segítséget pedig honnan is kérjünk? Ezeket a nyomasztó körülményeket még elviselhetetlenebbé teszi a gyülekezet hitbeli buzgóságának rohamos hanyatlása. Vasárnapról-vasárnapra néptelenül az amúgy is kicsiny templom. A lelkész ezért magát vádolja és esperesi egyház látogatást kér. Az egyházmegyei bizottság megérkezik, közgyűlést tart és ezen nem látja ennyire sötétnek a helyzetet. Vigasztal, segítséget ígér. Ennek hatása alatt újból munkához látunk. Munkálkodásunk alatt csakhamar nyilvánvalóvá lesz az egyik egyházi épületünk, vagy a parókiánk, vagy a bérház eladásának szükségessége. Mindkettőt nem bírjuk rendbe hozni, sőt

(17)

az egyiket is csak a másik árából tudjuk megmenteni. Parókia eladásának gondolata győz és el is adjuk 1.000.000 papír koronáért 1922. év novemberében. A pénzért azonnal építőanyagot vásárolunk. Közben elhunyt első felügyelőnk dr. Szigyártó Pál. Az eladott parókia első három szobájába a vevő költözik, a lelkésznek kamra, iroda helyiség és lakóház címén a szerződés értelmében egy szoba, előszoba és konyha marad rendelkezésére. Az első két szoba és az iroda kulcsát a járásbírószobára egy üres helyiségében hurcolja a lelkész. 1922. november 19-én új felügyelőt választunk, a hithű és példás buzgóságú Kriváchy Ödön nyug. huszárnagy személyében. Ennek segítségével országos könyöradomány gyűjtésre engedélyt szerzünk és útnak is indítunk két gyűjtőt Pohánka György és Makovinyi János személyében. Következő év tavaszán hozzá látunk az építkezéshez. Csak egy szobát, egy kis istállót akarunk felépíteni, a többit rendbe hozni és a tető felét cseréppel befedni. Csakhamar kisé, hogy a régi parókia eladási ára és a gyűjtés nem elegendő. Rendkívüli megadóztatást határozzunk el és az adók beszédésével egy bizottságot bízunk meg a lelkész, Szomor György, Csecsetka Gyula és Gabulya János személyében. A lelkész ezek egyikével járja napról-napra a gyülekezet tagjait. De ez a gyűjtés sem elegendő. Ezért eladunk egy 70 négyszögöl területű, úgynevezett Sörházi kertet és egy 60 négyszögöl területű szécsényi papi szántóföld darabot. Ezekben a gondokkal teli időkben, 1923. május 5-én elhunyt a sokat ígérő felügyelőnk, Kriváchy Ödön és a felügyelői tisztség terhei újra a betegeskedő és erősen hanyatló egészségű Kálmán Sándorra hárulnak. És ő igyekszik is, amíg erői bírják, hűségesen megfelelni nemes hivatásának. Ezt pedig különösen ebben az időben nehéz megtenni, mert ekkor, 1925-ben kell átadnunk a temetőt a községnek, majd a következő, 1926-ban pótolnunk kell részben az egyház önmegadóztatása, részben külső adományok segítségével, a lelkészi la-

kás hiányait: a kocsiszínt és a kutat. Végül teljesen legyengülve, még ugyanabban az 1926. évben, május 6-án a gyülekezet őszinte sajnálatára és eddigi érdemei hállás elismerése mellett lemond [Kálmán Sándor]. A felügyelő nélkül maradt gyülekezet 1927. március 27-én első felügyelőnek farádi Veres Imrét, nyug. határrendőrségi felügyelőt, második felügyelőnek pedig Eszter Bélát, állampénztári főtitkár választja meg. Működésük az egyházra nézve kedvező események jegyében indul meg. Alattuk részeseül ugyanis az egyház a földbirtokreform során Benczurfalván 15 kat. holdnyi terület megszerzésének lehetőségében és ugyancsak az ő felügyelőségük

(18)

elején indul meg komolyan a pilinyi imaház építését célzó mozgalom. Adja a Mindenható, hogy szép hivatásuk egyházunkra nézve tovább is áldásos lehessen, adjon nekik testi-lelki erőt, hogy egyházunk jövő gondjaival sikeresen megküzdhessünk. Mert újra nagy gondoknak nézünk elébe. Alaposan kell javítanunk, a megépítése, tehát majdnem 30 év óta erősebb tatarozás nélkül szolgáló templomunkat, orgonát kell beléje szereznünk és ének vezért kell melléje állítanunk, mert jelenlegi kántortanítónk, Nemes Győző 44 éves hűséges szolgálat után immár a jól megérdemelt nyugalomba készül vonulni.

3. Nagybobbak tehát a terhek, a gyülekezet, különösen az anyagyülekezet lélekszáma pedig csekély, mindössze 140 körül álló, mindenkit bele számítva. Nem sokkal több tehát az utolsó 1899-iki püspöki látogatás lélekszámánál, amikor is nem számítva az ide-oda költözködő cselédeket, iparossegédeket és más olyanokat, akik csak rövidebb ideig szoktak Szécsényben tartózkodni, 110 volt. Foglalkozásuk szerint pedig ezek értelmiségiek, kereskedők, iparosok, földművesek, zsellérek, napszámosok és cselédek. Földbirtokos pedig nincsen már egy sem.

Azonban – amely a csekély lélekszám mellett is biztató jelenség – az egyház nagy terheinek elhordozhatására nézve az egyházunkban a múltban megnyilvánult és a jelenben is megnyilvánuló adakozási szellem. Hosszú sora van ugyanis azoknak a kegyes lelkeknek, akik anyagi és szellemi javaknak nyújtásával egyházunk életre keltéséhez és fennmaradásához hozzájárultak. A sort Szécsény hajdani megértő földesura, gróf Forgács Pál nyitja meg 1 hold kat. föld adományozásával és 2 piactéri házának egyházunk javára adott kibecsülésével, utána következnek: a legelsők közt a Pulszky család, az egyház újra való megalapításával, telkek és nagy pénzösszegek adományozásával; Simonides János az egyház első lekipásztora az egyház életre keltésével, megszervezésével és értékes papi könyvtár adományozásával; Pokorný Pál, Pintér Sándor és Kriváchy Antal alapítványoknak, ez utóbbi három alapítványnak tevéseével; Rusznák Anna és Borbála kínai ezüst oltár gyertyatartóval; id. Králik István mesteri veretű templomajtóval és ifj. Szomor György két templomi csillárnak adományozásával; Kálmán Sándor buzgó tanítói, majd egyház felügyelői működésével, valamint értékes könyvek ajándékozásával; Csecsetka Gyula a Pulszky féle emléktáblára való gyűjtésével és gyakori adományozásával; Kriváczy

(19)

Ödön rövid ideig tartó, de annál odaadóbb felügyelői működésével, Kuchon Jánosné és özv. Jakab Nagy Lászlóné kehelytakarók ajándékozásával; Zsivora Sámuel, Horváth Emil, Furák János és Králik István ifj. gondnoki tisztségüknek buzgó, az utóbbi sokszor önfeláldozó teljesítésével; Váradi Gyula és neje oltárterítő és alapítvány ado-

mányozásával; Nemes Győző a dolányi iskola visszaszerzésére irányuló munkásságával; Szvoboda Sándor állampénztári tisztviselő róm. kath. létére szép zenei tudásának istentiszteletünk színvonala emelésére mindig kész felajánlásával; Huszágh Gyuláné helybeli nőegyesület megalapításával és egy fehér selyem oltár és szószék terítő megszerzésére irányuló gyűjtés megindításával; Gabulya Anna és Teréz, Molnár Margit és Ilona, Bendiák Malvin, Hrubik Margit és Pohánka Teréz a gyűjtésnek szíves elvállalásával és elvégzésével; a Gusztáv Adolf egyesület az esperességi, a kerületi és az egyetemes gyámintézetek, valamint a szécsényi Takarékpénztár gazdag és bőkezű adományok nyújtásával; ezeken kívül egyházunknak sok-sok szegény és gazdag tagja, akik egyházunkat filléreikkel és koronáikkal segítették, akiknek nevük az utókor számára aranykönyvünkben és jegyzőkönyvünkben örökítettet[t] meg és akiknek szíves adományukért egyházunk ezzel az alkalommal is meleg és hálás elismerést és köszönetet mond.

Annál szomorúbb azoknak a sora, akik házasságkötésük idejében egyházunkról megfélelkezve, gyermekeiket a róm. kat. egyház tanítása szerint neveltetik. Ilyen egyén egyházunkban 1895. október elsejétől, az ugynevezett egyházpolitikai törvények életbeléptetésétől a mai napig, hozzávetőleges számítással 102 akadt. Ezekből él egyházunkban jelenleg 28, a többi eltávozott. Javunkra adtak jegyzőkönyvet 34-en. Ezek közül egyházunkban laknak 21-en, más egyházból jött 2 család, összesen tehát 23 vegyes pár nevelteti egyházunkban vallásunk tanítása szerint gyermekeit. Nem szerint nevelteti gyermekeit 15 család. Lakik tehát egyházunkban 66 vegyes pár.

Született és megkereszteltetett egyházunkban a múlt 1927-ik év folyamán 13 gyermek, konfirmáltatott 6 gyermek, hozzánk tért egy, tőlünk áttért 4 gyén, megeskettetett 4 pár, elhunyt 16 egyén.

4. A templom hosszúsága 19.95, szélessége 10.08, magassága 10.20 m. Épült 1884–1892-ig. Anyaga kő, téglá és vas. Megépítése óta nem javították, ezért sok helyen megrepedezett, vakolata lehullt és ennél az oknál fogva alapos javításra szorul. Javítási költségei ez idő szerint

(20)

2600 pengőre fognak rugni.

Részletes leírása:

a) kívülről: elülső, keleti részén van a homlokzat. Tetején vaskereszt, oldalán két nagyobb, felső részén egy kisebb üveges kerek ablak. Alatta kétszárnyú ajtó. Ehhez 5 fokból álló kőlépcső vezet. A homlokzattal szemben a tűzfal van. Rajta kereszt és színes üvegű kerek ablak. Az északi falon 4, a délin 5 ablak van. Rámájuk vas.

b) A templom belső leírása: a kétszárnyú ajtóval szemben az oltár áll. Hosszúsága 1.95, szélessége 2.04, magassága 4.15 méter. Rajta művészi fafaragványos keret áll. Ezt hasonló képen művészi értékű kép tölti ki. A kép Jézus feltámadását ábrázolja. Kubányi Lajos festőművész alkotása. Az oltártól délkeletre a 4 m. magas fenyőfából készült szószék, nyugatra a szintén fából készült keresztelő medence áll. Az oltárral szemben a jöbejáró felett van a karzat. Rajta 5 lóca és 1 harmónium. Van még a templomban: 20 pad, 13 lóca és egy Ivánka Ödön féle pad. A templom, valamint a többi egyházi épület tűzkár ellen az Első Magyar Általános Bizt. Társaságnál van biztosítva.

5. A torony a templom északi falának közepén áll. Magassága 26.98, alapjának hossza 4.75, szélessége 3.5 m. Benne vasállványon egy 243 kg súlyú harang függ, ezzel a felirattal: „Áldjad az Urat, hirdesd hatalmát és jóságát Isten dicsőítése és az emberi-

ség üdvéért: szülei iránti hálája, kegyeletes emléke jeléül öntette Draskóczy és jordanföldi Ivánka Ödön és családja a szécsényi ág. ev. egyház részére, 1893.”

6. Az Úr szent vacsorája kiszolgáltatásakor szükséges következő edényei vannak az egyháznak: kehely, tányér, bor kanna, ostyartartó, mind kínai ezüsből, belül aranyozva ezzel a felirattal: „A budai pesti női gyámintézet ajándéka, 1879”. Van még betegek számára egy kis ezüst kehely felírás nélkül.

Ezekon kívül a templomunknak még következő szerei vannak: 2 darab csillárja, a nagyobb 52 szál, a kisebb 12 szál gyertyára. Mind a kettő bronzból. A templom középső vonalán függnék a mennyezetről. Van továbbá 6 oltári gyertyatartója. Ezek négye fából, ketteje kínai ezüsből. Ezekon az utóbbiakon a következő felirat van: „Szécsényi ev. egyháznak bold. szülői Rusznák Pál és Gyurgyik Borbála emlékére ajándékozzák Rusznák Borbála és Anna 1899. július 2.” Egy darab rózsaszínű selyem, egy darab fehérrel hímzett fehér, egy darab pirossal hímzett fehér szent edény takarója, egy darab selyemből készült

(21)

kék és egy darab selyemből készült barna, aranyos szálakkal átszőtt terítőcskéje beteg úrvacsorázók számára. Van még 2 darab szájtörlő kendője. Van továbbá egy fehér selyem fehér liliumokkal hímzett, egy fekete selyem rojtos, egy lila bársony, egy kongré vörössel hímzett, 3-3 darabból álló oltár és szószék terítője. Ezekhez jönnek még: egy ostyasütő vas, egy ostya metsző és egy oltár feszület. Mindezeket, az oltár gyertyatartókat leszámítva, a lelkész őrzi a lakásán leltár mellett.

7. Az egyháznak van levéltára.

a) ebben a fontosabb történeti okiratok: az egyház alapítására vonatkozók és az adomány levelek. Egyéb történeti értékkel bírók nincsenek.

b) Anyakönyve egy van. Ez három részből áll: a keresztek, az eskettek és a holtak anyakönyvéből. Mind egy kötetben és mind 1869. január 1-ével kezdődik. Van továbbá egy darab anyakönyve az egyháznak: a konfirmáltak, a hozzánk betértek és a tőlünk kitértek számára.

c) Jegyzőkönyve a gyülekezetnek, egyháztanács, egyházközségi és iskolaszéki gyűlések bevezetésére két kötetben van. Van azonkívül jegyzéke az egyházmegyei, egyházkerületi, egyetemes gyűlések jegyzőkönyveiről, miniszteri rendeletek, felsőbb egyházi hatósági leiratokról és körözhvényekről.

d) Az egyháznak két pecsétje van. Az egyik bronzból, a másik kaucsukból. A kaucsuk tulajdonképpen a bronznak másolata. Mind a kettőnek ez a körirata: „A szécsényi prot. egyház pecsétje”. A kör belsejében oltár van. Ezt három alak állja körül. Alattuk ez a felirat: „Concurrunt ut alant 1705.” A pecsétet Pulszky Ágost készítette Bécsben, II. Rákóczi Ferencnek egy 1705-ben készített és a bécsi császári múzeumban őrzött emlékpénzéről.

e) Lelkesi könyvtár. Áll 366 kötetből. Alapította Simonides János nyug. lelkész 1911-ben kelt ajándékozása által. Az egyház szegénysége miatt gyarapítani nem tudja.

8. Az egyház jövedelme:

a. Ingatlanokból nincsenek.

b. Alapítványai és alapjai elértéktelenültek. Az elértéktelenülés nagyságát hadd mutassa a következő összehasonlítás: A Pulszky féle alapítvány hadi kölcsönbe fektetett része arany koronában 11.610 koronát ért, a mai értéke 63 P 66 fillér, ugyanennek az

(22)

alapítványnak a szécsényi Takarékpénztárban őrzött része 6413 arany korona, továbbá Kriváchy Antal féle 2100 arany korona, Pokorny féle 1000 arany korona, mind a három együttvéve 9513 arany korona összeg, ma 1 P 12 fillérre szállott le, a Pulszky féle 400 aranykoronát képviselt 4% arany korona járadék mai értéke 2 P 40 fillér. Továbbá Pintér Sándor féle iskolai 1000 ar. kor. ma 14 fillér, a Várady Rezső féle 400 ar. koronás alapítvány ma 5 fillér. Alapjai: az 1916-ban 2266.70 ar. koronát ért orgona alap folytonos gyűjtés mellett 91 P 20 fillér, a fenti évben 332.97 ar. koronás harangalap ma 17 fillért, az ugyancsak a fenti évben 182.22 ar. korona Pulszky emléktábla alap ma 25 fillért ér. Végül a 818.22 ar. korona parókiai építési alap 13 fillér, az 1917-ben tett és 100 koronát ért Luther Alap 1 fillért, a temető alap 7 fillért, az egyház fenntartása 1 fillért, az ujonnan megindított templom alap 31 P 20 fillért ér.

c. Rendes járulékokból: Személyes járandóságokból 132 P., 5 %-os iskolai adóból 81.61 P. fél százalékospól 9.07 P., ? %-os pótdókból 293.64 P. Ezeket mind készpénzben fizetik a hívek. Gabona magtára az egyháznak nincs.

d. Rendkívüli bevételei az egyháznak: perselypénzből 90 P., harangozási illetékből 12 P., esketések alkalmával házaspároktól 6 P., ajándékokból 130 P., segélyekből 400 P., temető helyi díjai és offertóriumai nincsenek.

e. A községtől ebben az évben kivételesen 320 pengőt kap. Rendes évi segélyt az egyház a községtől nem élvez.

f. Adósságai: Önmagának tartozik 14 P 16 fillérrel, idegeneknek 8 Pengővel.

g. Az egyházi pénztár a gondnoknál van és ő kezeli is. A számadást évenként nyilvánosan az évi rendes közgyűlés alkalmával ejtjük meg. Az utolsó évi bevétel 9984.22 P., kiadás 9671.13 P., maradvány 313.09 P. volt. Hátralék 700 pengő.

9. Temetőjét az egyház átadta a községnek.

10. Jótékony intézményei az egyháznak nincsenek.

B. Leányegyházak

Leányegyházai az egyháznak nincsenek.

C. Szórványok

Szórványai: Benczúrfalva, Piliny, Endrefalva, Litke, Ipolytarnóc, Nógrádszakál, Varsány, Nagylóc, középső Zsuny, Rimóc, Táb, Si-

(23)

pek ... lélekkel. Ezeknek a szórványoknak híveit a lelkész nagy szétszórtságuk miatt rendszeresen nem gondolhatja s ennél az oknál fogva azok nagyon is ki vannak téve a kitérés veszélyének. Istentiszteletet tart a lelkész: Benczúrfalván 1., Pilinyben 3, Szécsényfelfalun 2-szer még pedig Benczúrfalván a községi iskola, Pilinyben a róm. kat. iskola tantermében, Szécsényfelfaluban magánháznál. Ezek alkalmával a pilinyiek a felfalusiakat és megfordítva a felfalusiak a pilinyieket látogatják meg. Az istentiszteletek látogatottak. A közös egyház költségeihez a szórványok átlagosan évi 907.83 pengővel járulnak hozzá.

II. Az egyház igazgatása

1. Felügyelőnk farádi Veres Imre cs. k. kamarás nyug. államrendőrségi főtanácsos,
2. felügyelőnk Esztel Béla állampénztári tisztviselő.

2. A gyűléseket szigorúan az alkotmány rendelkezései szerint tartjuk meg és róluk az anyaegyház tanítója jegyzőkönyvet vezet.

3. A presbitérium 30 tagból áll. Tagja: Szécsényből: dr. Bakay Kálmán, Balázs Pál, Furák János, Gottstágh Lajos, Kovács Mihály, Kuhen János, dr. Martin Ödön, Nikolaidesz János, Pohánka György, Sneicker Józser, Szabó Béla, Szomor György, Szomor András, Szuturisz Mihály, Váradi Gyula, Wolf Béla; Benczúrfalváról: Kompan András, Peczek István, Czimer István; Pilinyből: Hlincyza János, Ruzsinszky János, Szabó István; Szécsényfelfaluból: Vitovszky István, Obrecsány János, Prauda Ljos; Nógrádludányból – Szécsényhalászból: Argy András, Visnyár János; Nógrádszakálból: Sneicker Lajos; Mocsárpusztáról: Oravecz János; Nagylócból: id. Keviczky József; Pöstyénpusztáról: Sinkovics Mihály. Ezeket a közös egyház közgyűlése szavazat többséggel 6 évre választotta.

4. Az iskolaszéknek a tagjai: Huszágh Gyula lelkész és Esztel Béla egyházi 2. felügyelő elnökök, Nemes Győző tanító jegyző, Csecsetka Gyula, Furák János, Králik István, Kovács Mihály, dr. Martin Ödön, Pohánka György.

5. Gondnokok az anyaegyházban: Gabulya János és Králik István, Benczúrfalván: Csernák István, Peczek István, Pilinyben: Vitovszky István, Szécsényfelfalun: Prauda Mihály, Nógrádludányban: Kominka Ferenc.

6. Egyházfí: Matula István. Fizetése: 160 pengő készpénzben

(24)

és 750 négyszögöl föld használata.

III. Az egyház belső (erkölcsi) állapota

1. Az istentiszteletet a hívek ünnepek idején buzgón, közvasárnapokon gyéren, a kétköznapi könyörgéseket még gyérebben látogatják. Az istentisztelet alatt minden ékesen és jó rendben történik. Minden ünnepet a hívek a templomon kívül is megszen-
telnek és nem törik meg semmi féle rossz szokás által. Az istentiszteletet és az úrvacsoráját igen sokan kerülik.

2. Házi áhitatosság csak egy-két családnál áll fenn. Bibliája egy-két, énekes és imádságos könyve azonban minden családnak van. Az egyházi szervezetek közül egyedül nőegylet van. Vallásos iratokat is csak néhányan olvasnak a hívek közül. Fogházban letartóztatottak nincsenek. Vallásos estélyeket tartunk ádventben és böjttben. Lelkesi napló nincs. Anyakönyv azonban van.

3. Az egyházban sem különös, sem közönséges bűnök nincsenek. Nincsenek sem különélő házások, vizzálykodó házaspár egy van. Vadházasságban élő nincsen egy sem. Törvénytelen gyermek az utolsó évben 3 született. Törvényes elválási eset az utolsó 5 évben egy sem volt.

4. Egyházi fegyelem nincs szokásban.

5. Az adakozási szellem az előbbi években meglehetősen élénk volt, a jelenben azonban a nyomasztó anyagi körülmények között rendkívül megcsappant. Mindezeknek ellenére az egyház rajta kívül álló jótékony célokra 105 P. 90 fillért adományozott.

6. Az egyház mindenütt körül van véve felekezeti lakosokkal, tulajdonképpen közöttük él, 26.000-nyi néptömeg között 540 körüli protestáns ember él. Híveink szelídek, türelmesek, megértők. Annál harciasabbak azonban a róm. kat. testvérek. Híveinket különösen a szórványokban lakókat pusztán rendkívül csekély számuk és evangéliumi hitük miatt lenézik, gúnyolják és csúfolják, a szószékről pedig nagyon sok helyen felháborítóan sértő, Luthert és egyházunkat mélyen gyalázó beszédek hangzanak el.

7. Szekták nincsenek.

IV. A lelkészi hivatal

A lelkész Huszágh Gyula. Született Nagypetrősen (Nyitra megye) 1879. július 26-án. Édesatyja Huszágh Gyula ev. tanító ugyanott, édesanyja Hedlicska Erzsébet, egy helicsi (nyitra megyei) szűcsmesternek lánya volt. Elemi iskoláit édes atya iskolájában, középiskoláit a modori közs. polgári iskolában és a pozsonyi ev. liceumban, főisko-

(25)

lai tanulmányait a budapesti egyetem bölcsészeti szakán és a pozsonyi ev. teológiai akadémián végezte. Segédlelkészi éveit a Zólyom megyei Tótpelőczön, első lelkészi idejét a Nógrád megyei Nagykürtösön töltötte. Ugyanott meg is nősült, feleségül vévén Vladár Máriát, néhai Vladár Viktornak, szügyi lelkésznek és nógrádi alesperesnek leányát. 1911 júliusában a szécsényi hívek választották meg lelkészükknek. Azóta közöttük él és működik Isten segedelmével.

A. Lelki szolgálat

1. Az istentiszteleti rend vasárnap és ünnepnapokon délelőtt: felállóének, reggeli ének, imádság és epistola, vagy evangéliumolvasás az oltár előtt; főének, előfohász, igeolvasás, egyházi beszéd, imádság, hirdetések, áldás a szószékről; egy vers ének, imádság, ároni áldás az oltár előtt, egy énekvers, kimenet; ugyanakkor délután: ének, előfohász, imádság, áldás, egy vers ének, kimenet. Mind csak olvasva. Énekes liturgia nincs. Hétköznap, még pedig csak ádventben és böjtbén, reggeli ének, előfohász, imádság, áldás, két énekvers, kimenet. Egyéb egyházi ünnepek közül csak a reformáció emlékünnepét tartjuk meg. Külön bűnbánati napja az egyháznak nincs. Vallási elmélkedéseket ádventben és böjtbén tartunk hetenkint egyszer az iskola termében. Passio nincs. Róm. kat. ünnepeket nem tartunk. A lelkész könyv nélkül prédikál. Beszédeinek fogalmazványai nincsenek meg.

2. Katekizáció nincs. A konfirmációi oktatás hat hétig heti három órában tart és Raffay Sándor tankönyvének magyarázásából és megtanulásából áll. Maga a konfirmáció következő képen megy végbe: gyülekezés az iskolában. Innen a lelkész és a tanító vezetése mellett templomba menetel. Felállás az oltár előtt. Imádság és igeolvasás. Alkalmas ének. A gyermekek az oltár köré gyülekeznek. Elsőfohász. Rövid vizsgálat. Hitvallás. Fölvétel. Megáldás. Imádság. Hirdetések. A gyülekezetnek megáldása. Ének. Gyónás. Urvacsorája.

3. A lelkész kétféle ágendát használ: a Gyurácz és Karsay – Czékus féléét. Az énekes könyvek közül a győri van használatban az istentiszteletnél.

4. A keresztelelésnél csak a keresztanya van jelen. A gyermekágyas nők avatása a szülés után 2–3 héttel történik. A bábák nevei Szécsényben: Chabada Jánosné, Pál Károlyné, Takács Sándorné. Mind róm. katolikus. Józan életmódúak. Szükség esetén a szent keresztséget

(26)

elvégezni képesek.

5. Az Úr szent vacsorája kiszolgáltatásának ideje: karácsony 2. ünnepe, újév, vízkereszt, virágvasárnap, nagypéntek, húsvét második ünnepe, áldozócsütörtök, pünkösd második ünnepe, tizedik szentháromság vasárnap, valamint ádvent és böjt minden vasárnapja, valahányszor a hívek akarják. 1927-ben az úrvacsorázók száma 608 volt.

6. A betegek lelkészüket nem hivatják magukhoz, a lelkész azonban magános értesülés esetén hívatlanul is meglátogatja őket. 1927-ben négy beteg élt az Úr szent vacsorájával.

7. A házasságoknál a lelkész és a házasulók megtartják az egyházi törvényeket. Az egymást elhagyott házastársakat vagy a lelkész hivatja, vagy ők maguk jönnek el lelkészükhöz, aki lelkükre beszél és ilyen úton kísérli meg őket egymással kibékíteni.

8. A temetések végzésének rendje a következő: ének, rövid imádság, igeolvasás, a koporsó megáldása, ének, előfohász, beszéd, a kántor által mondott búcsúztató, hosszú imádság, miatyánk, a koporsó és a gyülekezet megáldása, indulás a temetőbe, útközben ének, a sírig imádság, a koporsó megáldása, ének. Egyszerű, rövid gyászszertartásnál a beszéd és a búcsúztató elmarad. Lelkész jelenléte nélkül nincs temetés.

9. Az iskolát a lelkész csak ritkán látogatja. A tanító koránál, képzettségénél és tapasztalatainál fogva a lelkész tanácsára nem szorul. A lelkész és a tanító jó viszonyban van. A tanító a lelkészt csak a legritkább esetben szokta helyettesíteni és olyankor dél-előtti istentisztelet alkalmával szabadon választott igét, ennek alapján megépített, nyomtatott beszédet olvas és imádkozik. Délutáni istentisztelet alkalmával imádkozik.

10. Egyházból való távozása esetén a lelkészt, vagy valamelyik szomszédos lelkész, vagy a kántortanító helyettesíti.

11. A lelkésznek szabad órái alig vannak. Megélhetése céljából gazdálkodnia és magánórákat kell adnia. Ez oknál fogva tudományokkal nem foglalkozhat, magát nem művelheti. Könyvtára van.

12. A helybeli és a szomszédos róm. kat. lelkészekkel békében él, mindennek ellenére nem érintkezik velök.

13. Segédlelkésze Szabó Lóránd. Aszódon lakik. Lelkeszi szolgálatot ritkán végez, ezért fizetést nem kap.

14. Diakonissza az egyházban nem működik.

B. Lelkeszi lakás

Eléggé tágas és kényelmes. Jó karban tartásáról az egyházközség gondoskodik.

*C. A lelkész jövedelme**I. Az anyaegyházból*

1. Négyszobás lakás a hozzátartozó melléképülettel s egy belső és egy külső kerttel.

2. Szántóföld: **a.** Szécsényben 10 kat. hold és 1490 négyszögöl; **b.** Rimócon 7 kat. hold és 100 négyszögöl.

3. Rét: **a.** Szécsényben 1 kat. hold és 800 négyszögöl, **b.** Rimócon 4 kat. hold és 1580 négyszögöl.

Mindezekről értve úgy a szécsényi, mint a rimóci szántóföldeket és réteket, az adót az egyház fizeti, de azokat nem művelteti.

4. Rendes párbér fejében a birtokosok vagy ezek özvegyei 20 koronát, diplomatikusok és magokat az intelligenciához számítók 10 koronát, kézművesek és földművesek 6 koronát, zsellérek s urasági konvenciók cselédek 2 kor. 40 fillért, zsellérek és cselédek özvegyei 1 kor. 20 fillért fizetnek; egyéb özvegyek, kivéve a birtokosokat, a férjük életében fizetett párbérnek felét fizetik.

5. A Pulszky Ferenc féle 6413 kor. 12 f. „Papi alapítvány” kamatja.

6. Stóla: esketés 3 korona, temetés énekléssel 1 kor. 60 f., beszéddel 4 korona, avatás 1 kor. 20 fillér.

Offertórium a három főünnepen, melynek 2/3-ad része a lelkészt illeti.

8. Az egyházi és esperességi ügyekben történt kiküldetésben a fuvar és költséget az egyházi pénztár viseli.

9. Anyakönyvi kivonatért (bélyeg nélkül) 2 korona, családi értesítőért 4 korona.

10. Szüret alkalmával önkéntes borajánlatok.

II. A leány egyházakból

1. Birtokosok, vagy ezek özvegyei, mint az anyaegyházban 20 koronát fizetnek.

2. Földművesek, illetőleg földműves gazdák 1 kila (62 liter) tiszta búzát s 20 fillért adnak.

3. Mesteremberek 1/2 pozs. mérő (31 liter) tiszta búzát, zsellérek, cselédek 1/2 pozs. mérő rozsot, zsellérek és családok özve-

gyei 1/4 pozs. mérő rozsot fizetnek.

4. Stóla mint az anyaegyházban.

1. jegyzet: A nógrádi ág. hitv. ev. egyházmegye 1904. év 46-ik számú közgyűlési határozata értelmében a szécsényi lelkész tartozik évenként háromszor: és pedig március 25-én, húsvét keddjén és november 1-én Dolányban istentiszteletet végezni s ugyanakkor úrvacsorát is kiszolgáltatni, mely szolgálataiért fuvar és egyéb díjazás nem jár. Ellenben azon esetben, midőn a lelkész temetni, vagy beteget gyóntatni megy Dolányba, akkor az illető dolányi hívek minden fuvarért 2 koronát tartoznak neki fizetni, – mely utóbbi megállapodás 1904. évi április hó 14-étől számított 10 évre érvényes, de akként, hogy Ivánka Imre magára vállalta a kötelezettséget, hogy amíg ő dolányi birtokos lesz, ezen fuvardíjakat ő maga fogja fizetni.

2. jegyzet: A nógrádi ág. hitv. ev. egyházmegye 1905. évi 82 számú határozata szerint a lelkésznek vidéken végzett funkcionálása a stólán kívül természetben adandó fuvar, vagy megfelelő fuvardíj jár.

Az itt elsorolt jövedelem a kongruás bevallásnál megengedett levonások után hivatatosan 957 kor. 50 fillérre van becsülve.

A nógrádi ág. hitv. ev. egyházmegye híványkönyvéből kiadta, Vanyarcon, 1911. február 8-án.

Maróthy Emil s.k.
egyh. főjegyző

Ez a hívány 1911 óta a következő változásokon ment keresztül:

1. Az I. 5. pont alatt említett 6413 kor. 12 fillér „Papi alapítvány” elértéktelenült, ennél az oknál fogva a lelkész az alapítványi összeg kamatjövedelmétől elesett. – A lelkész – hivatkozással a V.K.M. 76.639/1925 sz. leiratára – 1926 júliusában kérte a híványzó kamatjövedelemnek kongruafelemléssel való megtérítését. Megjelent ez év novemberében a lelkészi lakon a miniszteri bizottság és fel is számította újból a lelkész jövedelmét, azonban ezt a kamatjövedelem nélkül is az 1600 koronát elérőnek találta. Ennél az oknál fogva a lelkész a 6413 korona kamatjövedelmétől végleg elesett.

2. 1923 júliusában eladott az egyház, a bérház parókiává való átalakításának költségeire a szécsényi lelkészi föld célú csúcsából egy 60 négyszögölnyi területet.

Ugyanebben az évben ugyancsak a fenti célra eladta a 60 négyszögöl területű ugynevezett sörházkertjét.

Mind a két utóbb említett ingatlanért bőséges kárpótlást kapott a lelkész a temp-lomelőtti tér bekerítése által alakított 250

(29)

négyszögöl területű kertben.

Ennyiben növelte az egyházközség a lelkész jövedelmét. A párbér hátralékokkal szemben a lelkész jövedelme évről-évre apad. Ez ellen azonban nem lehet tenni semmit, mert a hátralékosok vagyontalanok.

2. Lelkészözvegyek és árvák az egyházban nincsenek.

V. Az iskola

A. Az anyaegyházban

a. A tanító

1. A tanító Nemes Győző. Született Abaújszántón (Abaújtorna m.) 1867. február 24-én. Elemi iskoláit szülőhelyén, gimnásiumi tanulmányait az eperjesi kollégiumban végezte. Az abban az időben szokásos segédtanítói évet a borsodmegyei Diósgyőrben töltötte. A tanítóképzői vizsgálatot sikerrel letéve 1886-ban Sajókazára ment önálló tanítónak. Három év múlva Abaújfancsalba ment, innen 1897. február 17-én Szécsény hívta meg önálló tanítójának.

2. A gyermekek[et] naponta d.e. 8–11 és d.u. 2–4-ig az egyetemes egyház és az állam által előírt tárgyakban az előírt tankönyvek szerint kifogástalan sikerrel tanítja. Különösen a történelem szakban válik ki.

3. A kántortanítói hivatala mellett községi közgyám, ipartestületi jegyző, iparostanonciskolai igazgató és ugyanott ev. hitoktató.

b. Tanítványok

1. Az iskolaköteles gyermekek száma jelenleg 20. Mind iskolába jár. Szorgalmi idő 10 hónapig tart. A vizsgálat június végén a körlelkész, a helybeli lelkész és nagy közönység jelenlétében szokott végbemenni.

2. A szülők szorgalmasan küldik gyermekeiket az iskolába. Az iskola mulasztás főbb okai: betegség és téli időben lábbeli hiánya.

3. Az iskola hat osztályból áll. A fiúk és a leányok egy tanterembe járnak.

4. Az iskola minden a törvény által rendelt taneszközöknek csak a legkevesebbjével rendelkezik. Jó tanulók jutalmazására volt egy „Pintér Sándorx” féle alapítványunk. Ez azonban elértéktelenült. A gyermekeknek megvannak a szükséges tankönyveik.

(30)

5. Tornatanításban és gyümölcsfa kezelésben a gyermekek tornacsarnok és faiskola hiánya miatt nem részesülnek.

6. Minden naplót a tanító rendesen vezet.

7. Ismétlő tanulóink, a fiúk a községi gazdasági, a leányok ez idő szerint saját ev. iskolánkba járnak.

8. Az egyházközség területén lévő szórványokon, nem ev. iskolákban, a következő számban járnak ev. tanulóink: a beczúrfalvai községi iskolába 23, mindennapi és 10 ismétlő, a pilinyi róm. kat. iskolába 3 mindennapi és 4 ismétlő, Apáti pusztán 1 mindennapi, 1 ismétlő, Szécsényfaluban 1 mindennapi és 3 ismétlő, Nógrádludányban 2 mindennapi, 2 ismétlő, Litkén 2 mindennapi, Ipolytarnócon 2 mindennapi, Varsányban 1 mindennapi, Hugyagon, a szécsényi róm. kat. leányiskolába 3 mindennapi, a szécsényi állami polg. fiú és leányiskolába 7, a szécsényi iparostanonc iskolába 7, a szécsényi községi gazdasági ismétlőbe 3 ismétlő tanuló. A beczúrfalvai tanulókat heti 1 és 1½ órában, a szécsényi polgáriskolai tanulókat heti 1 órában, a többiek ritkán látogatja meg a lelkész. A szécsényi róm. kat. iskolába járó leányokat, valamint a tanoncokat és a többi ismétlőket Nemes Győző, iskolánk tanítója tanítja.

c. Az iskola épülete

Az iskola épülete, még pedig a tanterem is, a tanítói lakás is jó karban van és eléggé száraz és világos, a törvényszabta követelményeknek megfelelő.

d. A tanító fizetése

I. Tanítói javadalom

1. Földek:

a. A szécsényi határban 3 kat. hold 1400 négyszögöl szántóföld és 1 kat. hold 200 négyszögöl rét.

b. A rimóci határban szántóföld és rét 4 kat. hold 1060 négyszögöl, mely földektől az adót az egyház fizeti, de nem művelteti.

2. A szécsényi határban a vasút részére 1896. évben kisajátított 1 kat. hold 197 négyszögöl szántóföld 628 frt. 95 kr. kisajátítási árának évi kamatai.

3. Az 5%-os iskolai adónak kétharmada.

4. Tandíj: minden tanuló után (mindennapiak és ismétlők után egyaránt) 2 korona.

5. Mélt. dr. Pulszky Ágost úr ez idő szerinti kegyadománya 2.50 hektoliter tiszta búza és 8 köbméter tűzifa beszállítva.

(31)

6. Az iskola fűtésére 8 km. tűzifa beszállítva és felvágva, amelynek költségeit az iskolai pénztár viseli.

7. 1898. október 1-től 50 frt. ötödéves korpótlék.

II. Kántori javadalom

1. Lakás, mely áll 2 szobából s előszobából. 1 konyha és éléskamrából, tartozékai-
ból.

2. A tanítói lakás mellett lévő udvari kert.

3. A 4502.88 koronát kitevő Pulszky alapítványnak évi kamata.

4. Stóla: az anyaegyházban: temetésekért énekléssel 80 f., búcsúztatóval 4 korona, a leányegyházakban a nagytiszteletű esperesség határozata folytán kétszer annyi, mint az anyaegyházakban.

5. Offertórium: A három sátoros ünnepen begyűlt összegnek egy harmada.

Fizetéséhez az 50 frt. ötödéves korpótlékon kívül az állam semmivel sem járul.

A tanító az állami nyugdíjintézet tagja.

Ez a hitvány idők folyamán a következőképpen módosult:

Az I. 4. pontban felemlített tandíjjárandóságot az állam pótolja.

Az I. 5. pontban leírt járandóságot, minthogy annak adója, Pulszky Ágost 1901-ben elhunyt, szintén az állam pótolja.

B. Leányegyházakban

Leányegyháza a gyülekezetnek nincs.

C. Szórványhelyeken

1. A Szórványhelyeken ev. iskola nincs és híveinknek mindenütt való csekély száma és szegénysége miatt nem is lehet.

2. Ideiglenes tanító sehol sincs.

3. Szórványhelyeinken község iskola nélkül nincs. A pusztákról a legközelebbi iskolába járnak a gyermekek.

VI. Óvoda

Óvoda nincs.

VII. Sérelmek és kívánságok

1. Az egyház részéről:
2. A lelkész részéről:
3. A tanító részéről:

(32)

A nógrádi esperességhez tartozó *Szécsényi* ág. hitv. evang. egyházban 1928. évi május hó 30–31-én főtisztelendő és méltóságos *Kiss István* dunáninneni püspök úr által, az alulírottak jelenlétében megtartott canonica visitatio alkalmával Máté evangyélioma 6. rész 19–24. v. istentisztelet után, melynél a helybeli lelkész alapján hirdette a szent igét, a főpásztor pedig az oltártól intézett buzdító szöveget a hívekhez.

A visitáló püspök úr által, az előző lapokon írt jegyzőkönyv nyomán tudomásul vettek s elrendeltettek:

1.) A jkv. 14. oldalának olvasása során megállapítja a püspök úr, hogy a dolányi iskola közsegésítése alkalmával az állammal kötött okmányszerű szerződés nyomtalanul eltűnt. Elrendeli, hogy a lelkész az egyetemes közgyűlésnek tegyen jelentést a múltban kért adatokra vonatkozólag, hogy azokat beszolgáltatni nem tudja s kérje, hogy az egyetem ez ügyben véglegesen dönteni szíveskedjék.

2.) A jkv. 17. old. olvasása során megállapítja a főpásztor, hogy mivel az egyháznak saját tulajdonát képező temetője soha sem volt, illet a politikai községnek át sem engedhetett.

3.) A 18–19. old. olvasásánál hálásan emlékezik meg a főpásztor azokról, akik a szécsényi egyház jótevői voltak s ezeknek nevét a jelen jegyzőkönyvben megörökíteni elrendeli. Ilyenek gróf Forgács Pál, a Pulszky család, Simonides János, Pokorny Pál, Pintér Sándor, Kriváchy Antal, Rusznák Anna és Borbála, Králik István, ifj. Szomor György, Kálmán Sándor, Csecsetka Gyula, Kuchen Jánosné, özv. Jakab Nagy Lászlóné, Váradi Gyula és neje, Nemes Győző, Szvoboda Sándor, Huszágh Gyuláné és a szécsényi Tkp. Rvt.

4.) A 20. oldal olvasásánál elrendeli a püspök úr, hogy a szécsényi egyház a templom javítására az egyházfőhatóság útján kérvénnyel forduljon a vall. és közokt. minisztériumhoz rendkívüli államsegély kiutalása iránt.

5.) Ugyancsak ez oldal olvasásánál felhívja az egyházat, hogy a harangok és orgona beszerzésére az esperesség útján kérvényeket adjon be segélyekért.

6.) A 21. old. olv. elrendeli a főpásztor, hogy a régi pecsétnyomót kegyeletes emlékként őrizze meg a lelkész, de egy új pecsétnyomót készíttessen s azon domborítsa ki a szécsényi egyház ág. hitv. evangélikus jellegét.

(33)

7.) A 21. old. olvasásánál elrendeli, hogy a szép és értékes Simonides könyvtárat az egyház a lehetőség szerint évről-évre szaporítsa.

8.) A 22. old. olvasásánál utasítja a főpásztor az egyházat, hogy a hadikölcsönbe fektetett alapjai karitatív valorizálása érdekében a népjóléti ministerhez sürgősen kérvényt adjon be.

9.) A 22. old. d. pontjára utasítja a lelkészt, hogy az előírt offertóriumokat tartsa be.

10.) A 22. old. g. pont olvasásánál elrendeli a főpásztor, hogy az egyház pénzes ládát szerezzen be, mely a parókián őrzendő, a kulcsa pedig a mindenkori gondnoknál legyen.

11.) Örömmel értesül arról, hogy az egyháznak peres ügyei nincsenek.

12.) A 24. oldal III. 3. p-ra vonatkozólag elrendeli a püspök úr a lelkészi napló beszerzését és pontos vezetését.

13.) A 24. oldal III. 4. p-nál megjegyzi a püspök úr, hogy az egyházi fegyelem gyakorlandó!

14.) A 24. old. III. 6. p-nál felhívja a lelkész figyelmét, hogy az evangélikus egyházat gyalázó konkrét eseteket további eljárás céljából hivatalánál sürgősen jelentse be.

15.) A 25. oldal A. 1. p-nál a főpásztor elrendeli, hogy a szt. H. utáni X. vasárnap bűnbánati nap tartassék.

16.) A 25. oldal III. 2. p-nál utasítja a lelkészt, hogy a szórványbeli evang. gyermekek intenzívebb oktatására való tekintettel a konfirmációi tanítás legalább nyolc hétig tartson.

17.) A 26. oldal III. 9. p-nak kapcsolatában utasítja a főpásztor a lelkészt, hogy az iskolát gyakran látogassa.

18.) A 30. oldal V. 8. pontjának olvasásánál felhívja a püspök úr a lelkészt, hogy a dolányi hitoktatásra a tanulók nagy számára való tekintettel hetenként legalább három óra hosszat tanítson.

19.) A tanítói hivány tárgyalásánál megállapítja a főpásztor, hogy a helyi tanítói javadalom tíz egységben van az állam által megállapítva. A jelenlegi tanító a VII. fizetési osztály 2. fokozatában megszabott fizetést élvez.

20.) A visitáló püspök úr örömeinek ad kifejezést, hogy ezen a rendkívül fontos ülésen az egyháztanács névszerint következő tagjai voltak jelen: Huszágh Gyula lelkész, farádi Veres Imre cs. és kir. kamarás, egyházfelügyelő, Eszter Béla másodfelügyelő, Nemes Győző tanító, Králik Ist-

(34)

ván és Gabulya János gondnok, Dr. Bakay Kálmán, Dr. Martin Ödön, Szomor György, Wolf Béla, Váradi Gyula, Szabó Béla, Furák János, Pohánka György, Balázs Pál, Kuchen János, Schneiker József, Paczek István, Kompan István, Ruzsinszky János, Vitovszky István, Komenka Ferenc, Nikolaidesz János, Pravda Lajos, Krizsanyik István és Szutórisz Mihály egyházfi.

Ezen canonica visitationális jegyzőkönyv kelt:

S z é c s é n y b e n, 1928. évi május hó 31. napján.

Kiss István sk.	- a dunáninneni evang. egyházkerület püspöke, ph.
Veres Imre sk.	- mint az egyházmegyei felügyelő helyettese és a szécsényi egyház felügyelője, ph.
Eszter Béla sk.	- másodfelügyelő
Kacs Kovics Sándor sk.	- a szécsényi járás főszolgabírája, ph.
Meskó Károly sk.	- a canonica visitatio jegyzője, egyházmegyei főjegyző, ph. nógrádi evang. egyházmegye főesperese, ph.
Huszágh Gyula sk.	- szécsényi evangélikus lelkész, ph.

CANONICA VISITATIO IN THE LUTHERAN PARISH OF SZÉCHÉNY IN 1928

The past of the town of Széchény, situated in County Nógrád, has been rich in connections with Church history. Archival records attest the existence of the ancient Franciscan cloister, surviving to this day, as early as the beginning of the fourteenth century, as well as that of several churches. During the seventeenth and eighteenth centuries other denominations settled there in addition to the Catholic population: Lutherans, Israelites, Orthodox Christians and Calvinists, in great numbers.

Of the above denominations, the author deals with the history of the Lutherans alone. He is publishing the records of the Canonica Visitatio of 1928 in full. The author begins his contribution by giving a survey of what has been known of the Lutherans of Széchény, and complements this material with his own findings. Thus he tells us that the Lutherans settled in the town after 1594 and were in possession of the Franciscan's church between the years 1605 and 1607. When the cloister was given back to the Franciscans, the Lutherans built a church made of stone for themselves. In 1662, they demolished this church, because they wanted to build a new one, but they were prevented by the Turks, who occupied the town in 1663. After this date, we know nothing of the Lutherans for about a century. According to the evidence of the visitations held between 1798 and 1819, Széchény was a parish affiliated to Kiszellő (present-day Male Zlievce in the Slovak Republic). This state of affairs had lasted till 1869, by which time the movement started by the members of the congregation for obtaining the independence of the parish achieved success. The chief instigators of this movement were Ferenc and Ágoston Pulszky, and a Lutheran clergyman, János Simonides. Between the years 1884 and 1892, the Lutherans erected a church, still in existence; building was financed by gifts and donations.

Several visitations were held during the past centuries, but no records were left except for the visitations of 1838, 1867, 1878, 1899 and 1828. The author is publishing the text of the records made during the visitation of 1928, by István Kiss, bishop of the Lutheran Diocese East of the Danube, under Gyula Huszág's ministry:

The records contain data for

- the history of the parish and its appurtenances,
- the organizational structure of the parish,
- the minister's office and the spiritual life in the parish,
- the income of the parish,
- the education in the Lutheran school.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1998/1-2

GÁBRIEL ASZTRIK PROFESSZOR KÖSZÖNTÉSE

A magyar történetítés nagy öregjét, a 90. évét betöltött Gábel Asztrik professzor urat köszöntjük ezzel a számunkkal. A valóság és az imént leírt „nagy öreg” fordulat Gábel professzor úr személyét illetően a legnagyobb ellentmondás, amit valaha láttam és megtapasztaltam. Noha évei valóban kilencvenet számolnak, életereje, szellemi frissessége, tettereje és terve egy életerős tudósról tanúskodnak. Ad multos annos! Isten éltesse Gábel professzor urat még számos éven át, hogy mindannyiunk öröme és tudományos épülésére, mind a történettudomány hazai, mind pedig a nemzetközi művelői előtt is a tőle megszokott módon képviselje magyarságunkat és európaiságunkat.

Őszinte öröömre szolgált, hogy 1998. március 7-én Torontóban a METEM tízéves fennállása és eredményes működése tiszteletére rendezett díszvacsorán a MKPK Egyháztörténeti Bizottsága elnökeként átadhattam Gábel Asztrik professzor úrnak a Magyar Katolikus Püspöki Kar Pro Ecclesia Hungaricae emlékérmét és felolvashattam Excellenciás és Főtisztelendő dr. Seregély István elnök-érsek gratuláló és tudományos munkásságát méltató levelét.

Pannonhalma, 1998. október 23.

*Várszegi Asztrik
főapát*

MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKI KONFERENCIA
CONFERENTIA EPISCOPORUM HUNGARIAE

H-1071 Budapest VII., Városligeti fasor 45
Telefon: (36-1) 342-6959, Telefax: (36-1) 342-6957
Postai cím: 1406 Budapest, Pf. 79.

2345/1997.

Főtisztelendő

Prof. Dr. Gábrriel Asztrik O Praem. úrnak
egyetemi tanár

P. O. Box 578.

Notre Dame, IN 46556

USA

Főtisztelendő Professzor Úr !
Krisztusban Kedves Testvérem !

Várszegi Asztrik püspök-főapát úrtól
értesültem, hogy Főtisztelendőséged ebben az évben
töltötte be 90. életévét. Engedje meg, hogy e jeles
alkalomból a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia és
a magam nevében szeretettel köszöntsem, és őszinte
elismeréscmet fejezzem ki kiemelkedő tudományos
életművéért.

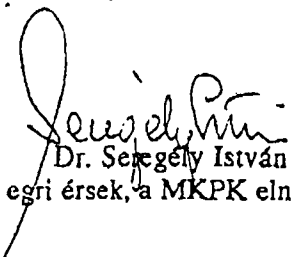
Öröömre szolgál, hogy közölhetem:
munkássága elismerésül Püspöki Konferenciánk

a "PRO ECCLESIA HUNGARIAE"
emlékérmét adományozza Főtisztelendőségednek

Életére és további tevékenységére Isten
áldását kérem. Ad multos annos !

Budapest, 1997. december hó 4-én

Dr. Szegedy István
egri érsek, a MKPK elnöke

*The Scholarship
and
Achievements of

Abbot
Astrik L.
Gabriel*

March 20, 1998

**MITERED ABBOT
ASTRIK L. GABRIEL**

Director of the Medieval Institute, 1953-1975

Member of the French Academy of Science

Member of the Bavarian Academy of Science

Member of the Hungarian Academy of Science

Fellow of the Medieval Academy of America

Fellow of Her Majesty's Royal Historical Society

Grand Cordon, Government of Italy

Grand Cordon, Government of Hungary

Officier Légion of Honor (France)

Pro Ecclesia et Pontifice
Ecclesia (Gold) Vatican City

*A Seminar to Celebrate
His Ninetieth Birthday*

**Friday, March 20, 3:00 p.m., in the
Reading Room of the Medieval Institute**

• David Traboulay (The College of Staten Island, City University of New York): "Reflections on the Quincentenary of the Third Voyage of Columbus to the Americas (1498): The Medieval Influences on Columbus's *Book of Prophecies*"

• Leslie Domonkos (Youngstown State University): "Medieval or Renaissance? Hungary in the Fifteenth Century"

• James John (Cornell University): "Palcography: From Notre Dame to Cornell, by way of ALG"

• Father Theodore Antry: "Sources for Norbertine Origins"

• Robert Schneider, "Progressus Discipulorum est Gloria Magistrorum: A Tribute to Astrik L. Gabriel"

**Public Reception to follow at 4:30 p.m. in
the Reading Room**

PROFESSOR GABRIEL ASTRIK

This number of Studies in Church History is presented to the Grand Old Man of Hungarian historiography, Professor Gabriel Astrik, in honour of his ninetieth birthday. Reality and the above expression „Grand Old Man” referring to Professor Gabriel are in the most striking contradiction I have ever seen and experienced. Though the number of his years may be ninety, his vitality, mental alertness, energy and plans for the future show us a scholar full of vigour. *Ad multos annos!* God preserve him and keep him among us for several years to come, in order that - to the great pleasure of all of us and for the improvement of our minds - he may represent our Hungarian as well as European qualities, on the high level so characteristic of him and so well known to the Hungarian and other members of the international community of the historical profession.

It was a real pleasure to me that, on the 7th of March, 1998, at the ceremonial dinner held in Toronto in honour of the tenth anniversary of the existence and successful activity of the METEM, as the chairman of the Ecclesiastical Historical Committee of the Hungarian Roman Catholic Episcopate, I had the honour to present to Professor Gabriel Astrik the *Pro Ecclesia Hungaricae* medal awarded by the Hungarian Roman Catholic Episcopate and to read the letter addressed to him by His Excellency, the most Reverend Archbishop and head of this body, István Seregély, who sent his best wishes and felicitations and expressed his appreciation for Professor Gabriel's scholarly work.

Pannonhalma, 23 October 1998

Astrik Varszegi
arch-abbot

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1998/1-2

SZARVAS BÉLA

A MAGYAR JEZSUITA REND HITTUDOMÁNYI FŐISKOLÁJA
OLASZORSZÁG

FÁBRY ANTAL SJ. (1902-1985) EMLÉKÉRE

A második világháború befejezése után egész Magyarország a Szovjetunió megszállása alá került. A párizsi békeszerződés aláírásáig (1947 végéig) az állami főhatalmat a Szovjetunió vezetése alatt álló Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) látta el. Jóllehet az első parlamenti választások során a kommunista párt kisebbségben maradt, a SZEB mégis jelentős politikai személyek elhurcolásával s a Moszkvából hazatért Rákosi-Gerő klikk erőszakos támogatásával elérte, hogy 1947 végére már az országban a kormányzati hatalom a Kommunista párt kezébe jutott. Szeretném ennek az időszaknak egész rövid politikai jellemzésül az 1948-as berlini blokádra emlékeztetni, amikor a Szovjetunió a berlini szövetséges (amerikai, angol, francia) zónák szárazföldi összeköttetését elzárta s így a szövetségeseknek hónapokon át a légi úton kellett Berlin lakosságát élelmeznie. Ekkor vált véglegessé Európában a hidegháborús állapot a Szovjetunió és nyugati hatalmak között, mely azután sok évig az európai politikát jellemezte.

Jóllehet 1944-45-ben a Magyarországot fokozatosan megszálló szovjet csapatok a vallási ügyekbe még nem avatkoztak bele, de 1947-re a kommunista párt hatalomra jutása során az egyházellenes politika egyre erősödött. Hiába volt Mindszenty hercegprímás hőies küzdelme, a püspöki kar tiltakozásai a kormánynál süket fülekre találtak. Ennek során a magyar parlament 1948. június 16-án 230:63 szavazatarányban megszüavazta az összes egyházi iskolák álamosítását s ezzel párhuzamosan a szerzetesrendek – 4 kivételével – is feloszlításra kerültek. Az 1947-48-as tanév még a régi rendszerben fejeződött be, de 1948 őszén az új iskolaévben a tanítás már fakultatív vallásoktatással, vagy hittantánítás nélkül indult meg. Ekkor sorra jelentek meg az új, ateista szellemben átitrt tankönyvek.

Külön szeretném megemlíteni a csepeli bencés gimnázium esetét. A világháború végével a „vörösnek” elmondott Csepel lakossága a bencés rendhez fordult, hogy indítsanak ott egyházi gimnáziumot, ami meg is történt. Ez a nagyszerű kezdeményezés is az államosítás áldozata lett, csak 3 évig, 1945-től 1948 júniusáig működhetett.

Az erősödő egyházüldözés során a különböző felekezetek keresték a túlélés megoldásait, mert az akkori helyzetben nyugati segítségre sem lehetett számítani.

Ilyen körülmények között került sor Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát távozására 1947. márc. 18-án. Hosszas vívódás után, a végleges lemondást is fontolóra

véve, végül is a távozás mellett dönt. Nagy Ferenc miniszterelnök még tud útlevelet adatni neki a braziliai rendtársak meglátogatására, valamint egy évek óta tervezett budapesti iskola létesítéséhez anyagiakat szerezni. Távollétére helyettesül dr. Sárközy Pál bakonybéli apátot jelölte ki. A braziliai Sao Paoloból 1947 őszén még elutazik Rómába az elhunyt Fidelis Stotzingen generális apát utódjának megválasztására. Időközben egymásután kapja a szomorú híreket Magyarországról, melyek egészségi állapotát is aláássák. Végül már csak a külföldön élő rendtársait szeretné összegyűjteni. Rómából amerikai bencés apátságokba költözik át, majd végül Pittsburgba, német nővérek kórházába szállítják a súlyosan beteg főapátot, ahol 1950. nov. 7-én meghal. Hamvait később utóda, dr. Szennay András főapát, aki régebben titkára is volt, hazaszállíttatta, s Pannonhalmán, a Boldogasszony kápolna kriptájában temettette el.

A szovjet megszállók és a magyar kommunista párt embertelen eljárása nemcsak az ellenzéki politikusok ellen, hanem az egyháziak ellen is menekülési hullámot indított el. Erről szeretnék a továbbiakban részletesebben szólni.

Az egyházüldözés során a fenyegetett világi papok és szerzetesek egyénileg számosan szöktek nyugatra. A felosztatott szerzetesrendek külön gondja volt azonban a képzés alatt álló fiatal növendékek megtartása. A ciszterciták 2 csoportban küldték a magyar-osztrák határon keresztül nyugatra a szeminaristákat. Az első csoport sikeresen átjutott a határon s Rómában befejezhette tanulmányait. A második, kisebb csoportot azonban a határon elfogták s emiatt dr. Endrédy Vendel zirci apát börtönbe került. Látva a disszidálás veszélyessé válását, dr. Sárközy Pál a bencés fiatalság nyugatra juttatásáról letejt.

A jezsuiták a kínálkozó lehetőségekhez képest kisebb csoportokban és egyenkint is juttattak nyugatra szeminaristákat. A rend a felosztatás után az első intézkedés, P. Janssen római generális jóváhagyása után az volt, hogy minden rendi funkcionárius nevezzen ki arra az esetre, ha a rendőrség letartóztatná, hogy rögtön legyen valaki, aki az ő feladatát átveszi. P. Borbély István akkori provinciális (rendfőnök) utódának P. Tüll-t nevezte ki. P. Borbély Mindszenty hercegprímással is szoros kapcsolatban volt. (L. Mindszenty: Emlékirataim, 1947. 78. old.) 1948 vége felé, amikor Mindszenty prímás elfogatása már előrelátható volt, el akarta kerülni, hogy a prímás elleni vallomásra kényszeríthessék, titkárával, P. Hitter Józseffel elhagyta az országot.

A rend először a skolasztikusokat és a teológusokat szólította fel az ország elhagyására. A novíciusok kiküldésére kezdetben nem gondoltak. A szeminaristák kimenekítését Szegedről P. Fábry Antal, P. Öry Miklós és P. Legeza szervezték, de a főiskoláról további tanárok is csatlakoztak az akcióhoz: P. Német Béla és P. Ruff János. Pécsről indultak P. Baják Mihály, P. Orbán Miklós, P. Szentiványi. A disszidált szeminaristák és tanáraik Olaszországban, a Torino melletti Chieriben gyülekeztek, ahol az olasz jezsuiták a 3 emeletes Villa Luigiana-t bocsátották a magyarok rendelkezésére. Végül összesen 45 jezsuita gyűlt összes Chieriben, ezek között 13 felszentelt pap, 27 szeminarista és 5 segítő testvér volt, mint a mellékelt 1950. évi sematizmus névjegyzéke mutatja.

P. Öry 1949. márc. 19-én lépte át a magyar határt, P. Fábry 1949. márc. 25-én Kiss Ferencel és Matyasovich Henrikkal tűnt el Szegedről s már másnap kereste őket a rendőrség. Fr. Feigl Rudolf és Fr. Müller István 1949. július 18-án szöktek át a magyar határon. A menekülteknek természetesen nem voltak úti okmányaik s Ausztriába érve még két határon kellett átjutniuk. Először az orosz megszállási övezetből valamelyik

nyugati zónába, majd végül az osztrák Tirolból Olaszországba, hogy Chieribe jussanak. A menekülők Innsbruckból rendszerint este indultak a Brennerre, hogy az éjszaka gyalog keljenek át a hágón. Itt 1949. okt. 9-én másnap egy szomorú baleset történt. P. Legeza Innsbruckba való érkezése után azonnal át akart menni Olaszországba, hogy mielőbb megkezdje a filozófia tanítását Chieriben. Fr. Müller kíséretében P. Fejér útmutatása alapján indultak el, mert P. Legeza nem akarta megvárni, míg egy az utat ismerő kísérő akad. P. Legeza ment elől az úton s mögötte Müller. A sötétben persze alig látták egymást. Egyszerre csak Müller egy sikoltást hall s utána hiába szólítja az atyát, aki egy szakadékba zuhant s szörnyethalt. A segítségül hívott határőrség másnap még nem találta meg P. Legezát s csak harmadnap jutottak el a holttestéhez. P. Legezát Innsbruckban, a jezsuiták kriptájában temették el.

A magyar jezsuita skolasztikátus Chierében alig 2 évig működött, mert a filozófiai tanulmányok végeztével a fiatalokat Belgiumba helyezték át a Louvain (Liege) melletti Eegenhofba, ahol a kiképzésük a pappászentelésig folytatódott. P. Borbély provinciálist, aki Chierében pszichológiát tanított, Amerikába helyezték át, ahol haláláig maradt. P. Fábry az olasz jezsuita fiatalság teológiai kiképzésébe is bekapcsolódott. meg kell jegyezni, hogy akkor, a II. vatikáni zsinat előtt, a tanítás még latin nyelven folyt. A magyar skolasztikusok elköltözése után P. Fábry vezetésével Chieriben csupán 4 teológus maradt, akik a Casa S. Antonioba az olaszokhoz költöztek át. Hozzájuk csatlakozott 1955-ben Vargha József teológus, valamint 1956-tól 1959-ig P. Arató, aki egyháztörténetet tanított. Chieriben később csupán néhány magyar jezsuita maradt 1959-ig, mint a mellékelt sematizmus-kivonatból látható. Mellékelem még a jezsuita rend központjának levéltárából kapott iratot, amely P. Fábry chierii munkásságának részleteit tartalmazza az 1950-es évek elejéről.

Az 1956. évi magyar forradalom után Olaszország kb. 4500 magyar menekültet láttott vendégül 6 hónapi tartózkodásra. P. Fábry 1957-ben szabadságot kért a rendtől s a menekült magyarok pasztorálásával foglalkozott, amíg azok végleges letelepedési helyükre költözve, elhagyhatták Olaszországot.

A teológiai kurzusok befejezése után a végzettek sorra felszentelésre kerültek s a rend őket az egész világra szétszórva osztotta be rendi munkára. Az 1950. évi névjegyzék alapján érdekes lehet megállapítani, hányan élnek még az akkori fiatalok közül s hányan jöttek vissza a rendszerváltás után.

P. Fábry chierii működése során 1951-ben átvette P. Borbélytól a Milánóban élő magyar közösség pasztorálását s ezt végezte 1959-ig, amikor az utolsó magyar jezsuita is elhagyta Chierit. P. Fábry Chieriből Frankfurtba került a S. Georgen főiskolára és 1985. június 12-én bekövetkezett haláláig rendszerint évenként meglátogatta a milánói volt híveit és honfitársait.

EX ALIIS PROVINCIIS IN NOSTRA DEGENTES

Ex Provincia Hungariae

R. P. WELIMIRUS REISZ — Vice Praepositus Provincialis
extra Provinciam.

P. ANTONIUS FABRY — Rect., Prof. theol. dogm.

P. STEPHANUS TANYI — Min.

P. BAJAK MICHAEL — Doc. ling. graec. et lat.

P. BORBELI STEPHANUS — Doc. crit.

P. FEJER JOSEPHUS — Prof. math. et phys.

P. GALLUS TIBURTIUS — Prof. theod.

P. HITTER JOSEPHUS — Praef. spir., Prof. rhet.

P. NEMET ADALBERTUS — Prof. ethic., Mod. cas. consc.

P. ORBAN NICOLAUS — Submin., Expl. med. FF. CC., Cathech. FF. CC.

P. ORY NICOLAUS — Min. theol. et phil., Prof. theol. dogm.

P. RUFF IOANNES — Prof. metaph. gen.

P. POLGAR LADISLAUS — Aud. theol. schol. a. 4

BIELECK JOSEPHUS — Aud. theol. comp. a. 3

FAZEKAS IOANNES — " " " " 3

KIRALY STEPHANUS — " " " " 3

VADASZ JOSEPHUS — Aud. theol. schol. a. 3

JASCHKO BLASIUS — Aud. theol. schol. a. 2

KECSKES FRANCISCUS — " " " " "

KOVARI CAROLUS — " " " " "

KOVECSES GEYSA — " " " " "

ADAM IOANNES — Stud. phil. a. 3

BOROS LADISLAUS — " " " " "

KISS GABRIEL — " " " " "

MANDY PAULUS — " " " " "

NEMESSZEGHY VELIMIRUS — " " " " "

SADOVSZKY OTHO — " " " " "

VICSAY AEMILIUS — " " " " "

BARACSKAI GEYSA — " " " " I

BIHARI ZOLTANUS — " " " " "

DER IOANNES — " " " " "

HORVATH TIBURTIUS — " " " " "

KERESZTENY JULIUS — " " " " "

KOVACS SIMON — " " " " "

MOLTESZ JOSEPHUS — " " " " "

RENYES ANDREAS — " " " " "

SZIKSZAY Cs. CAROLUS — Stud. philos. a. 1

SZILAS LADISLAUS — " " " " "

VASS GEORGIUS — " " " " "

VIOLA COLOMANNUS — " " " " "

FEIGL RUDOLPHUS — Adiut. sart.

GARA JOSEPHUS — Fab. lign.

LANG EMERICUS — Infirm.

MULLER JOSEPHUS — Sart.

RITZ ALEXANDER — Coq.

(Villa S. Luigi - Chieri)

Sac. 13 — Schol. 27 — Coad. 5 — Univ. 45

ARCHIVUM ROMANUM
SOCIETATIS IESU

BORGO S. SPIRITO 4
C. P. 4138
00198 - ROMA
Tel. (06) 688 77 553

ALL'ATTENZIONE DEL P. PERICO

(FAX. 02\86352582)

P. Antonio FABRY S.I.

- 1950 CHIERI, Villa S.Luigi
dove gli ungheresi costituivano comunità a sé.
Loro Vice-Prep. Prov. (extra Provinciam Hungariae) era
il P. Welimirus [in polacco ?] Reisz.
Il P. FABRY era: Rect., Prof. Theol. dogm.
- 1951 CHIERI, Casa S. Antonio.
Cherienne Collegium Maximum Nostrorum et Facultas
Theologica.
Il P. FABRY era: Prof. Theol. dogm. in curs. mai.,
A. 19 mag.
- 1952 CHIERI, id.
Il P. FABRY era: Sup. Theol., Prof. Theol. dogm. in curs.
mai., moder. exerc., Exam. NN. et Neo-Sac., Cons. dom.
a.1. et fac., A.20 mag.
- 1953 CHIERI, id.
Il P. FABRY era: Sup. Theol., Prof. Theol. dogm. in curs.
mai., Exam. NN. et Neo-Sac., Cons. dom. a.2 et fac.,
A.21 mag.

Con i più cordiali saluti

Mario Zanardi
(Mario Zanardi)

Catalogo 1951

P.FABRY Antonio Prof. Teologia dogmatica.

CASA S. ANTONIO

Catalogo 1952

P.FABRY Antonio Superiore dei teologi. Professore teologia dogmatica. Esaminatore dei neosacerdoti. Consultore di casa e della facoltà anno 1°

P.KECSKES Francesco Teologo anno 4°

P.KOVARI Carlo Teologo anno 4°

P.KOVECSES Geysa Teologo anno 4°

P.JASCHKO Biagio Teologo anno 4°

Catalogo 1953

P.FABRY Antonio come nel 1952

C.LANG Emerico Infermiere. Aiuto sarto.

Catalogo 1954

P.FABRY Antonio come sopra

C LANG Emerico come sopra

Catalogo 1955

P.FABRY Antonio come sopra

S.VARGHA Giuseppe Teologia anno terzo

C.LANG Emerico come sopra

Catalogo 1956

P.ARATO' Paolo Prof. Storia ecclesiastica

P.FABRY Antonio come sopra

Catalogo 1957

P.ARATO' Paolo come sopra

P.FABRY Antonio come sopra

P.NEMETH Francesco. Confessore in chiesa. Scrittore

Catalogo 1958

P.ARATO' Paolo come sopra

P.FABRY Antonio come sopra eccetto superiore teologi

P.NEMETH Francesco come sopra

Catalogo 1959

P.ARATO' Paolo Prof. Storia ecclesiastica e archeologia cristiana

P.FABRY Antonio Come sopra eccetto Superiore teologi

Nota : P = Padre S = scolastico non sacerdote- C = coadiutore

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

SZILI FERENC

KIVÁNDORLÁS A DÉLKELET-DUNÁNTÚLRÓL HORVÁT-SZLAVÓNORSZÁGBA ÉS AMERIKÁBA 1860–1914. Kaposvár, 1995. 320 old.

Amíg az Amerikába „kitántorgott” magyarok történetét tömérdek cikk, tanulmány, könyv tárgyalja, addig a közeli Horvát-Szlavónországba kitelepítettek életéről alig féltucatnyi írás született. Olyan szinte nem is akad, amelyik az elsődleges gazdasági okok mellett figyelmet fordítana az emberi közösségek lelki szükségleteinek vizsgálatára is. Szerencsére Szili Ferenc monográfiája ezek közé tartozik. Könyvében a Dél-Dunántúlról (Tolna, Baranya, Somogy) kivándoroltak történetét tekinti át. Vákolja a térség iparának elmaradottságát, a világi és egyházi nagybirtok szorítását, a napszámos munka lehetőségének beszűkülését – azaz a gazdaságtörténet módszereivel közelít a kérdéshez és igyekszik megtalálni a kimenekülés okát. Adatok százaival bizonyítja, hogy a jobbagyfelszabadulás öröme a parasztságnak tetemes része úgy élte meg, hogy földhöz nem jutott, és szabadságával sem volt képes kellően élni. Közülük sokan a kibontakozó budapesti építkezéseken, a Pécs környéki bányákban kerestek és kaptak munkalehetőséget. Amikor ez a lehetőség megszűnt, a horvát-szlavónországi kivándorlásban vélték megtalálni életük jobbrafordulásának lehetőségét. Eleinte a magyar nagypolitika, de még az eseményekhez közelebb lévő megyei tisztviselők is olyan levezetőcsatornának tekintették a mozgalmat, amely a társadalmi konfliktusok megelőzését szolgálja. Ezért adtak ezerszámra útlevelet a kérelmezőknek. Amikor pedig ráébredtek felfogásuk helytelen voltára, már késő volt ennek leállítására. A korlátozást célzó tucatszámú intézkedés már nem tudta megfékezni az áradatot. A kivándorlók elsődlegesen munkavállalás és a meggazdagodás reményében vállalták a hosszú utat, s elindultak szerencsét próbálni. Délkelet-Dunántúlról a felesleges munkaerőt már az 1850-es évektől folyamatosan és egyre nagyobb arányban Horvátország és főképpen Szlavónia csapolta le.

A több évszázados török uralom alatt a Dráván túli magyar falvak többsége elnéptelenedett, csak néhány tucat élte túl a szörnyű pusztítást. A török kiűzését követő XVII. században a népességmigráció – valamint a telepítések – itt a szláv népeknek kedvezett. A magyarok betelepülése a reformkortól mutatható ki, mely az 1850–1880-as évektől fokozatosan felgyorsult. E társadalmi méretű népességmozgásnak – kivándorlásnak – a tömegét, elsődlegesen az ország déli megyéi adták.

A kivándorlók beilleszkedési nehézségeiről és küzdelmeikről forrásokkal nem rendelkezünk, a későbbi évtizedekben készített átfogó jelentésekből és beszámolókból azonban joggal következtethetünk arra, hogy az őslakosság és a bevándorlók együttélé-

se nem volt zavartalan. Ezekben az évtizedekben a Dunántúli Református Egyházkerület jelentős missziót végzett, a Dráván túl élő híveit rendszeresen felügyelte és látogatta, segített ahol tudott, a magyar politikusoknak pedig jelezte a nacionalista veszélyt. A katolikus vallású hívek ilyen védelmet nem kaptak, mivel az itt lévő plébániák a zágrábi püspökséghez tartoztak, mely maga is hozzájárult a nemzetiségi ellentétek sok esetben pogromszerű jelenségeihez. A dunántúli református püspök 1877-ben Körmeny Sándor, helyi református lelkészt bízta meg azzal, hogy a szlavóniai magyar református egyházkerületet látogassa meg, írjon átfogó jelentést a vallásszabadságról és a magyarság általános viszonyairól. Körmeny a küldetésnek eleget tett és tapasztalatairól terjedelmes jelentést küldött a püspökségnek.

A kivándorlók zömmel Belovár-Kőrös és Verőce megyékben találtak új otthon maguknak. Részint azokban a falvakban telepedtek meg, melyekbe már az előző évtizedekben magyarok érkeztek, itt a magyarság túlsúlyát növelték. A második kivándorlási hullám következtében azonban újabb magyarlakta települések jöttek létre (Belovár-Kőrös megyében Babinac, Čadjavac, Veliki, Grajevac, Grubis napolje, Pisanica, Velike, Zdencac, Zrinska).

Közismert tény, hogy az oktatást és a vallást mindig felhasználták a hatalmi, politikai érdekek szolgálatában, de hangsúlyozottan szeretnénk a figyelmet felhívni arra, hogy a nemzetiségek, az etnikumok, a társadalom marginális területére jutott népcsoportok érdekvédelmi szerepét is ellátták, függetlenül attól, hogy ezek a népek a maguk akaratából vagy a nagyhatalmak gátlástalan országhatár-átrajzolásai következtében jutottak kisebbségi sorba. Intézmények – iskolák, egyházközségek, egyletek – eredményesen védik a kisebbségben élők nyugalmát, hagyományait és kulturális örökségét. Horvát-Szlovénországon belül a magyarság nemzeti gondozását az iskolák (lényegében a Julián Egyesület) és a református egyház vállalta fel. A katolikus egyház e kérdésben korántsem tudott komoly szerepet betölteni, mivel egyházközségeik és papjaik a Zágrábi Püspökség hatáskörébe tartoztak. Így nem tudták magukat függetleníteni a horvát hatalmi érdekeket szolgáló klérustól. A református papok és egyházközségek kedvezőbb helyzetben voltak, jogilag ugyanis a Dunántúli Református Püspökséghez tartoztak, utasításait mindenkor végrehajtották. A katolikus vallású magyar helységekbe Zágrábból horvát papokat vezényeltek, s a templom „ez a maréknyi haza”, elvesztette vonzó hatását, és nem mindig tudta összetartani egy-egy község lakosságát.

A protestánsok éltek azzal a lehetőséggel, hogy a szlovén-horvát-hatalmi iskolai és vallási törvények szerint az iskolát fenntartó testületek nyelvén oktattak, az egyházak pedig kapcsolatot tartottak egymással. A protestánsoknál a nemzetvédő beidegződések évszázadok során kialakultak, e tekintetben rugalmasabbak voltak a katolikus egyháznál. Felismerték, hogy a vallás megőrzésén túl a magyar kultúráért is sokat tehetnek. A már említett Körmeny Sándor, az egyházmegyéhez tartozó Hedrehely lelkésze, jelentésében a következőkkel érvel: „A mi életrevalóbb népünk állóképességet visz be és terjeszt Szlavóniában... magyar érzelmet visz be, s ébreszt, tehát a ... kapcsolatot a testvér és anyaország között, jövőt biztosít, mert pszichológiai törvény..., hogy idegen földre beköltözött elem mindig életképesebb...”

Horvát-Szlovénországon belül a horvát hatalmi politika eszközévé vált a magyar katolikus egyház. A magyarlakta községekben nem volt magyar nyelvű római katolikus plébános és plébánia. Amíg a Muraköz és a vendvidék 40-50 plébániájában horvát és vend nyelven miséztek, Bácskában pedig több mint 50 plébániában horvátul (bunjevácul)

imádkoztak a hívek, addig Szlavóniában még a magyarok által lakott falvakban is horvátul kellett a lakosságnak imádkoznia és gyónnia.

Strossmayerhez, a djakovári püspökhöz a magyarok több ízben is fordultak írásban és küldöttséggel annak érdekében, hogy legalább nagyobb ünnepnapokon engedje meg, hogy templomukban magyarul prédikálhassanak és énekelhessenek. Kérésüket mindig elutasította. A horvát plébánosokban még több megértés volt, több helyütt vasárnap a horvát litánia után a templomokban együtt maradtak a magyarok és magyarul énekelhettek, és a magyar nyelvű gyónást is megengedték, ha éppen volt magyarul tudó pap a faluban. Ezekbe a templomokba aztán tömegesen érkeztek a magyarok a környező falvakból és pusztákból addig, amíg a magyarbarát papok áthelyezésével és püspöki rendeletekkel megkadályozták, hogy a fenti jelenség általánossá váljon. Így a magyarok által lakott községekben és pusztákon – régi szokás szerint – az iskolákban gyűlt össze a magyarság vasár- és ünnepnapokon. A magyarországi katolikus egyházvezetőknek erőfeszítéseit, amely szerint minden magyar faluban magyarul gyóntassanak, a zágrábi érsek megakadályozta. Úgy, hogy amíg az alsó papsággal, plébánosokkal és káplánokkal meg lehetett értetni, hogy a kivándorolt magyaroknak elsősorban anyanyelvükön van szükségük a lelki vigaszra, addig a magas klérus, a zágrábi és djakovári püspök előtt a kérés süket fülekre talált. Ezt a magyarok jogosan tarthatták vereségnek, mert amíg a németek általában mindenütt érvényt szereztek nyelvi követeléseiknek, addig ők magukra maradva sok helyen megadták magukat a sorsnak. Így aztán a szlavóniai katolikus templomokban a magyar szentbeszédet és az egyházi éneket betiltották. Miután a magyarok a horvát nyelvű prédikációt nem értették és annak lélekemelő hatását nem érezték, lassan kezdtek elmaradni a templomokból. Igaz ugyan, hogy Magyarországról több ezer magyar nyelvű bibliát küldtek Szlavóniába, de ennek az akciónak a sikere, a nehéz napi munkában elfáradt, olvasni csak mérsékeltén tudó parasztság körében, vajmi kevés volt.

Egyedül a protestáns egyházak őrizték meg tekintélyüket és élvezték a lakosság bizalmát. A templomok és iskolák építéséhez az anyaországból kaptak segítséget, mely az igényeket azonban korántsem tudta kielégíteni. Annak ellenére sem, hogy a helyi lakosság jelentős anyagi áldozatot vállalt. Gyakran olyan helyzetbe kerültek, hogy az iskola és templom között kellett választaniuk.

„Szükséges volna az iskola, de a templom talán még szükségesebb” – írták egy községből.

Példák százaival lehetne igazolni a magyarok szívós ragaszkodását vallásukhoz, nemzetükhöz. Ezek a könyvben sorra-rendre megtalálhatóak.

Őszintén örülünk, hogy Szili Ferenc könyvéből megismerhettük ezeket a lélekemelő folyamatokat, s betekintést nyerhettünk egy másfélévszázados küzdelembe, mely lényegében a mai napig tart. Hisszük és reméljük, hogy nem a könyvben foglalt események, történések jelentették, jelentik a végszót a magyarság életében.

Kőhegyi Mihály

SZENT ISTVÁN, AZ EMBER

Bp. 1996, Bethlen Gábor Könyvkiadó. 229 old.

Régi tapasztalatok, hogy azok az írók, akik egy államférfit, egy hadvezért, egy szentet „mint embert” kívánnak megörökíteni művükben, általában éppen olyan „szabályos” életrajzot adnak az olvasók kezébe, mintha nem is jelezték volna különleges szándékukat.

Jákli István könyve is ilyen. Műve elején jelzi, hogy milyen szakmunkák és források alapján dolgozott: ezekből állította össze a szent király életrajzát Árpádtól kezdve, születésétől, gyermekkorától haláláig. Forrásmunkáinak adataiból saját felfogása szerint választ (pl. a király születése évét illetően).

Szent Istvánnak, az „embernek” sajátos bemutatását szolgálja a könyvben két külön fejezet. Az egyik címe: „Megjelenése”. A terjedelmes szöveganyagban azonban csupán két konkrétum található a korábbi szakirodalomból: valószínűleg alacsony termetű volt s alighanem lelógó bajuszt viselt. De azt is megtudhatjuk, ami a ruházkodást illeti: „István király ebben is a mértéktartás erényét gyakorolta ... tudatosan ragaszkodott magyarságához is, s azt a külsőségekben, így a ruházkodásban is kimutatta” (60. old.). Vajon ezt honnan tudjuk?

Jóval gazdagabb, konkrétebb, az „Egyénisége” című fejezet. Itt a források és a szakirodalom alapján s „egy külföldön élő magyar pszichológus” segítségével a következő jellemvonásokat látja a szent király egyéniségében: jóság és megbecsülés embertársai iránt, irgalmasság; életerős, szívós hit és idealizmus; aszkézisra hajló önuralom, önmegtartóztatás; tekintélyt sugárzó erő, erős akarat, szükség esetén keménység; eredményességre törekvő nemes becsvágy, munkabírási és belső energia; tudásvágy, ismeretekre való törekvés, műveltség; gyorsaság és célratörő hatékonyság; a múlt tisztelete, a hagyományból élő öntudat; a vezéreszmék szolgálatában álló meggondoltság és uralkodói képesség; imádságos lelkület, öntudatos alázatosság, hitbeli buzgalom; Isten és ember iránti szeretet.”

Ezekben s a többi fejezetben (Származása, Gyermekkora, Környezete, Családja, Vallásossága, Az uralkodó, Öregkora, Halála) jól megírt, kerek, színes Szent István-életrajzot vázolt fel a szerző. A korábbi biográfiákhoz képest újdonság, hogy Szent István egyházszervezésében igen nagy, sőt kizárólagos szerepet tulajdonít annak a lotaringiai, Rajna-vidéki, dél-német egyházi reform-mozgalomnak, amely Gorze bencés kolostorából indult ki.

Szól a Szent István előtti magyarság ősi, keletről hozott egyisten-hitéről, főként a Boldogasszony-kultusról. „Az Árpád-nemzetség táltosainál Boldogasszonnyá dicsőült a sumer-akkád Országanya, akinek koronája az ég, saruja a föld.” „Honfoglaló őseink viszonyát a természetfelettihez az orkhoni feliratok Égi Istenébe vetett hit fejezhette ki. A vezető réteg táltosai is inkább az Égi Isten papjai, tiszteletének szolgálói, áldásának és tanácsainak közvetítői lehettek.” (153. old.)

1015. augusztus 15-én Gellért prédikációt tartott Fehérvárott a király jelenlétében a Napba öltözött Asszonyról, vagyis Szűz Máriáról. „A beszéd elképesztő hatása a királyra is akkor lesz érthetővé – fűzi hozzá a szerző –, ha felidézzük a »Nap anya« kultuszát a pogány ősiségben. S ha tovább megyünk az évezredek elébe, az ural-altáji népek köd-

bevesző történetébe, a forrásokból megtudjuk, hogy ezek hét isteni személyt tiszteltek, a hét »boldog urat«, akik asszonyaikkal együtt az égben éltek. Fő isten volt Bai Ülgön, a Boldog (Gazdag) Nagy Ur és felesége, Kanym, a Boldog (Gazdag) Nagy Asszony, a legfelsőbb ég, a Napisten székhelyének lakói.” (165. old.)

Ugyancsak újdonság, hogy könyvünk szerzője szerint Szent Imre herceg nem tett semmiféle szüzességi fogadalmat, hanem készült az uralkodásra, mint a többi, nyugat-európai király-utód. (88–90. old.)

Mindezekről érdemes elgondolkodni, lehet elfogadni ezeket, vagy vitatkozni velük. Jákli István szerkesztésmódjának egy másik sajátossága már a költészet, a szépirodalom világába tartozik. Sűrűn elhelyezi ugyanis – alighanem hőse ábrázolásának életszerűbbé tétele céljából – saját feltételezéseit, fantáziaképeit, amelyeket a nem kellőképpen tájékozott olvasók bizonyára történeti tényként fogadnak el. Néhány példa erre a kötet első negyedéből:

„Az mindenestre bizonyosnak látszik, hogy István szüleinek hite az ősi magyar istennő, a születésnél láthatatlanul jelenlevő Boldogasszony segítségével még élő alak volt. Hogy Sarolt a tűzhely közelében hozta világra gyermekét – feltehető.” (26. old.)

„Szintén bizonyosra vehető, hogy Árpád nagyfejedelem ükunokájának [= István] bábaasszonya – mint más lovasnépeknél – a tűzhely fölé akasztott kis nyírfakéreg-sátorba ugyancsak nyírfakéregből készült lovacskákat, nyilat és íjat helyezett, majd vajjal bekenve azokat az ősöknek méltó áldozatként elégette.” (26. old.)

„Ma is élő dallamaink közül van egypár, melyeket, ha más szövegekkel is, hallhatott és megtanulhatott a csetlő-botló kis fejedelemfi. Ébredező öntudatának alakítói voltak ezek az ősi dalok, no meg a mesék és a hősi múltat idéző énekek.” (27. old.)

Az esztergomi káptalani iskoláról: „Ha a király nem is gyakorolt rendszeres felügyeletet az iskola felett, [de] mint azt Szent Wolfgang szerzetesétől tanulta, időnként személyesen ellenőrizte a tanulók előmenetelét.” (42. old.)

István „bár nem volt könnyen barátkozó természetű ember, feltehető, hogy műhelyeinek művészeivel, mestereivel egyfajta munkaközösséget alkotott.” (46. old.)

„Szoros kapcsolata lehetett vadásztársaival. Valószínűleg a vadászat volt egyetlen szenvedélye az imádságon kívül. Vérében volt a vadászkezd, mint az Árpádoknál általában. István gyakran solymászhatott, de egyéniségéből következőleg kedvelhette a lovasvadászokat is, főképp nagyvadra.” (50. old.)

Teljessé teszi az életrajzot a kötet két zárófejezete: „Európai tükörben”, amelyben a szerző a 11. századi nyugat-európai háttérrel rajzolja meg; „Megélvén ezer esztendő: a példakép” címmel pedig a szent király tiszteletének történetét mutatja be, halálától 1938-ig.

Jákli István rokonszenves szándékkal közelítette meg hősét és széleskörű szakirodalmi tájékozódás után, gazdag történeti tudás birtokában írta meg könyvét. Frappáns összefoglalása ez a Szent István-életműnek. Nem új kutatásai eredményeket felsorakoztató és elemző tudományos mű (az ilyeneket gyakran „száraz”-nak nevezik), hanem olvasmányos, gördülékeny stílusban megírt érdekes ismeretterjesztő-népszerűsítő könyv, a nagyközönség számára.

De tudósoknak is érdemes elolvasni.

Mészáros István

TÁRSADALOM, EGYHÁZ, MŰVELŐDÉS. Tanulmányok Erdély történelméhez.
METEM. Bp. 1997. 479 old.

A magyar történettudomány köztiszteletben álló nagy öregje, Jakó Zsigmond 1996-ban ünnepelte 80. születésnapját. Bőséges termékenységű elmúlt éveinek tanulmányaiból állította össze ezt a gazdag tartalmú gyűjteményes kötetet a METEM főszerkesztőjének kérésére.

A kötet bevezetőjében a szerző rámutatott az ilyenfajta tanulmánygyűjtemények közreadásának szükségességére és fontosságára. A legfőbb okok a távolabbi múltban találhatók.

„A történelmi magyar állam felbomlásának következményeként 1919-től számíthatóan a magyar tudományosság egységének szétporladása is elkezdődött – írja. – Ez a két háború közötti időszakban szinte ésszerevehetetlenül, fokozatosan mind előbbre és előbbre lopakodó folyamat rendkívül felgyorsult azután, hogy a kommunista-nacionalista diktatúrák az asszimilációt előmozdító állampolitikai céllá tették a kisebbségek lehető legteljesebb elszigetelését anyaországuk művelődésétől.”

Sokuk (közel múltbeli) tapasztalatára emlékeztet a gondolatsor folytatása: „Az utazás, a postai összeköttetés megnehezítése, a könyvek és folyóiratok, általában a betű, az írott gondolat ellen folytatott hatósági hajtóvadászat az országhatárokon és a magánlakásokban eredményezte, hogy a külföldre szorult nemzetrészek és az anyaország, valamint az egyes nemzetrészek közötti könyvforgalom az 1980-as évek folyamán jelképesre sorvad, gyakorlatilag megszűnt. A magyar könyv a gyermekirodalomtól kezdve a szaktudományos közleményekig üldözött szellemi dugáruvá vált, melynek különleges engedélyek nélküli »átcsempészése« az országhatárokon súlyos következményekkel járhatott.”

A legújabb kori Kárpát-medencei művelődéstörténet jellemző negatív tényei ezek, amelyek következtében „hovatovább általánossá lett az a helyzet, hogy az anyaországi kutatóknak a határokon túli, a kisebbségieknek pedig az anyaországi kiadványokról, eredményekről nem lehettek pontos ismereteik.”

Ezért van szükség arra, hogy napjainkban, amikor már nincs akadály, „gyűjteményes kötetekben újraközléssel hozzáférhetővé váljanak az anyaországiak és a többi nemzetrészek, sőt minden más érdeklődő kutató számára azok a határokon túl, magyar nyelven, főként folyóiratokban, vagy kis példányszámban és régebben megjelent időtálló szakmai eredmények, amelyek mára szinte elérhetetlenek nemcsak Magyarországon, hanem még kiadási helyükön is.”

De túl e tanulmányok hozzáférhetőségén, Jakó Zsigmond szerint azért is időszerű feladat ez, mert „a magyar nyelvű tudományosság egységének újraépítése elképzelhetetlen a közös, azonos információs bázis helyreállítása nélkül.”

A kötetben olvasható 20 kisebb-nagyobb tanulmány kolozsvári, bukaresti és budapesti folyóiratokban, kiadványokban jelent meg 1957–1993 között; de helyet kapott közöttük egy 107 oldalas kis könyv is („A kolozsmonostori apátság és hiteleshely a szekularizációig”).

A kötet összefoglaló címe adja meg a tanulmányok egymásutánjának szerkezeti vázát.

Az első csoport a „Társadalom” cím alá rendeződött: ebben Dés város legrégibb okleveleiről, Mátyás király erdélyi társadalompolitikájáról, a székely társadalom 14–16.

századi történetéről, három Zsigmond-kori erdélyi vajdáról, a vajdák kinevezéséről, Csáky Mihály erdélyi kancellárról, a nagyenyedi református kollégium 1662–1839 közötti diákságáról szóló tanulmányok kaptak helyet.

Jakó Zsigmond e kitűnő kollégiumtörténeti tanulmánya alkalmat ad arra, hogy itt és újra sürgessem a halaszthatatlan feladatot: a történelmi Magyarország – s benne Erdély – összes iskolájának összefoglaló-átfogó feldolgozását, túllépve az eddigi, csupán néhány kiemelkedő intézménnyel való foglalkozáson. Elkészült már a történelmi Magyarország, benne Erdély területén lévő középiskolák összefoglaló kronológiájának, bibliográfiájának kötete; el kell készíteni az ugyanezen a területen levő szakjellegű (ipari, kereskedelmi-pénzügyi, mezőgazdasági stb.) középiskolák, s az ennél alacsonyabb szintű szakiskolák 1918 előtti összefoglaló kronológiáját, topográfiáját, bibliográfiáját, az állami és felekezeti fenntartásúakét, magyar és nem magyar anyanyelvűekét, híreseket és kevésbé híreseket egyaránt. Ezek között különösen fontos szerepet játszanak a Kárpát-medence művelődésében a tanító-, tanítónő- és óvónőképző intézetek, történetük összefoglalásában fáradhatatlanul tevékenykedik a székelyudvarhelyi tanítóképző kitűnő tanára, Szabó K. Attila, sajnos nem sok segítséggel támogatva.

S meg kellene írni az összes magyar tannyelvű középiskola 1918 utáni összefoglaló kronológiáját, topográfiáját, bibliográfiáját előbb 1948-ig, majd napjainkig; látnunk kell a folytonosságot a kezdetektől máig!

És kikerülhetetlen feladat a dualizmuskori Erdély összes népiskolája regiszterének elkészítése: látnunk kell nekünk is, utódainknak is, hol volt ebben az időben (1918 előtt) magyar és nem magyar tannyelvű, állami és egyházi népiskola a napjainkban Erdélynek nevezett területen. Majd a következő fejezet az 1920–1948 közötti helyzetet ábrázolná: hol volt magyar tannyelvű népiskola, a zárórész pedig az 1948-tól napjainkig tartó helyzetet térképeznél fel. E munkálatok elvégzése a mai számítógépes világban egyszerűbbnek tűnik, mint régebben.

Jakó Zsigmond e kiváló kötetének íme az is érdeme, hogy továbbviszi az olvasó gondolatait...

A kötet második része – „Egyház” – a következő témájú tanulmányokat tartalmazza: a kolozsmonostori bencés apátság és hiteleshely története a középkor kezdetétől 1575-ig, a Hoffhalterek váradi és gyulafehérvári nyomdája, az egyházi tized fejedelemskori adminisztrációjáról, megemlékezés a kolozsvári Báthori István – egykori jezsuita, majd piarista – iskola alapításának négyszázéves jubileumáról.

Legterjedelmesebb a harmadik rész: „Művelődés”. Az itt olvasható tanulmányok egyik része könyv- és nyomdatörténeti vonatkozású: „A középkori bibliofília és Richard de Bury Philobiblonja”, „Újabb adatok a kolozsvári Heltai-nyomda kezdetéhez”, „Újabb adatok Hoffgreff György kolozsvári nyomdász életéhez”. Az írárok másik csoportja kiemelkedő személyiségek tevékenységével foglalkozik: „A művészetpártoló Oláh Miklós esztergomi érsek”, „Batthyány Ignác, a tudós és a tudományszervező”, „Ipolyi Arnold és a Konstantinápolyba került korvinák megtalálása”, „Miskolczy Károly, a helynévkutatás és a helytörténetírás bihari úttörője”, „Kelemen Lajos 1877–1963” erdélyi történész. S két sajátos téma: „Az otthon és művészete a 16–17. századi Kolozsváron”, „A 18. század eleji román művelődési élet és a korai német felvilágosodás kapcsolatai.”

Erdély régmúltjának eseményei, személyei tűnnek elénk a kitűnő erdélyi történettudós írásaiból, jelentősen gazdagítva történettudományi tájékozódásunkat, ösztönzést adva a sokfelé való továbbkutatásra. Jakó Zsigmond történetkutató iskolájának mód-

szere igen imponáló és követésre inspiráló (napjaink történetkutató iskoláinak sokaságában): egyrészt a széleskörű forrásdokumentum-bázison az igen aprólékos adatelemzés, ugyanakkor nem elveszve az apró részletekben az átfogó tekintet, a teljes, az egész megragadására és bemutatására való törekvés. A kötetet gazdag hely- és névmutató egészíti ki.

Hasznos szolgálatot tett a METEM a tanulmányok újramegjelentetésével, a szakemberek számára egyszerűbbé téve e gazdag kutatási eredményekhez való hozzájutást. Ahogy Jakó Zsigmond írta bevezetésének záró bekezdésében: „Abban a reményben bocsátom útjára e tanulmánygyűjteményt, hogy megkönnyíti az Erdély történetével foglalkozó kutatók munkáját határokon innen és túl, anyanyelvükre és nemzetiségükre való tekintet nélkül, és egyidejűleg hozzájárul a magyar történettudomány egységének újbóli felépítésének nélkülözhetetlen közös információs bázis helyreállításához.” So-kunk közös kívánsága ez.

Mészáros István

SZŐNYI BENJÁMIN ÉS KORA. 1717–1749.

Tanulmányok Szőnyi Benjáminről. Szerk. Imre Mihály. Kiadja a Bethlen Gábor Református Gimnázium. Hódmezővásárhely, 1997. 177 old. + 41 old. ill.

A neves hódmezővásárhelyi református prédikátor és esperes halálának 200. évfordulója alkalmából Hódmezővásárhelyen 1994. október 22-én tudományos konferenciát rendeztek. Ennek előadásait szerkesztette kötetbe Imre Mihály.

Szőnyi Benjámin értékes, sokszínű, nagyműveltségű egyénisége volt nemcsak kora hazai protestáns egyháztörténetének, hanem tágabb művelődéstörténetének is. 1717-ben született, hazai iskolái után 1743 őszétől két éven át végigjárta Frankfurt, Leiden, Utrecht, Franeker, Groningen akadémiáit, 1745 őszétől Hódmezővásárhely református gyülekezetének prédikátora. Több mint négy és fél évtizedes lelkipásztori szolgálat után 1789-ben – belső viszályok miatt – 72 éves korában visszavonult, s öt év múlva meghalt.

Jó verselő készséggel-képességgel rendelkezett: nyomtatásban megjelent műveinek legnagyobb része rímes-hangsúlyos költemény, többségük a gyülekezet által ismert egyházi énekek dallamára írva.

Epitáfiumában ez a sor is olvasható: „ki volt hív pásztora ez eklézsiának”; Szőnyi Benjámin hűséges, lelkiismeretes lelkipásztor, „lelki tanítója” volt a rábízott gyülekezetnek. E pásztori szolgálat eszközei voltak költeményei, hívei lelki haszna érdekében kiegészítette ezeket. A magyar keresztény lelkiségtörténetnek értékes darabjai e kötetnek.

Alapvetően pasztorációs szempontját jól érzékeltetik műveinek – abban a korban szokásos – hosszú alcímei (ezek ott olvashatók a kötet függelékének kitűnő fényképein; alább mai helyesírással idézzük ezeket):

1753: „Imádságok imádsága”, a Miatyánk parafrázisa, „a legszebb, legszentebb, leg-tökéletesebb és minden lelki, testi szükségünket rövid summában legbövebben befoglaló mindennapi Uri Imádság”, amelyet „a könyörgésben gyengébbek kedvéért Idve-zitőnk célja szerint kiszélesített, a lelki életnek természetéhez szabott és az hétnek

napjainak számjok szerint reggeli és estvéli énekekre vagy imádságokra felosztott” a vásárhelyi prédikátor.

1762: „Szentek hegedűje”, tartalma: „Idvességes új énekek, melyeknek első részében a mindennapi és innapi énekeken kívül vagynak a kegyesség gyakorlásának fő és kiváltképen való részeiről írott énekek; a második részében pedig külömb-külobbféle rendekre, állapotokra és bizonyos időkre alkalmaztattak.”

1774: „Gyermekek fizikája”. Ez „oly szép és hasznos tudomány zsengeje, melyben kevés példák által megmutattatik, mint kellessék szoktatni a gyermekeket és együgyű embereket az Istennek sokféle teremtetéséről való kegyes és kedves elmélkedésekre és az azokban nyilvánvaló isteni bölcsességet, hatalmat, jóságot s a t. vélek esmértetni és csudáltatni.” A francia művet fordította „és azon nemű vagy matériájú maga egynehány kegyes elmélkedéseivel megszorította” Szőnyi Benjámin.

1790: „Istennek trombitája, melyet az Ur fuvall és harsogtat az örökkévaló evangéliomban közönségesen e rövid élet után beálló örökkévalóságról.” Ezt „készítette isteni és felebaráti szeretetével, magát és másokat serkenteni, ébresztetni a szoros vigyázásra, szüntelen imádkozásra.”

1792: „Új testamentomi énekek éneke, avagy az Ur Jézus Krisztus körül lett és maga által is végbevitt s az ő igaz istenségét és minden teremtetett állatok felett való méltóságát, hatalmát, dicsőségét bizonynyal mutató csudatételektől írott új énekek, mely csudatételeket, mint a keresztyén vallás igazságát legnagyobb erőben megbizonyító és ezért mind örvendő éneklésre főképpen méltó, mind Énekek Éneke nevezetére érdemes dolgokat zsoltári s himnusi énekek nótáira együgyű melódiai versekbe foglalt és Jézust Krisztust azok által dicsőíteni kívánó keresztyén hívőknek lelki hasznukra készített” a szerző.

A két kötet tanulmánya a kor egyik szélesebb körben elterjedt teológiai áramlata – a fiziko-teológia – hatásait vizsgálja Szőnyi műveiben. A kor szóhasználatában a „fizika” kifejezés még hagyományos eredeti görög jelentésében élt: e tudomány a „phüszisz”-t, a természetet vagyis az anyagi világot vizsgálta. A fiziko-teológiai felfogás követői a természet, az anyagi világ, a „teremtett világ” alaposabb megismertetése által kívánták közelebb vinni híveiket Istenhez, a természet nagyszerűségének érzékeltetése révén elvezetni őket a világ Teremtőjéhez.

Vörös Imre „Szőnyi Benjámin természeti világképe” című tanulmányában írja: a 17–18. században „az anyagvilágnak egyre több, egzakt módon kifejezhető törvényszerűségét sikerült feltárni, ennek nyomán pedig az apologetika is új lehetőséget látott abban, hogy a törvényszerűségek részletes bemutatásával egy, a világegyetemet értelmesen elrendező Isten létére következtessen.” E felfogás érvényesítésében a newtoni fizika két felfedezése különösen fontos szerepet kapott: a gravitáció, valamint a színelmélet.

Míg Vörös Imre értekezésében a „Szentek hegeűdje” című kötetben vizsgálta Szőnyi fiziko-teológiai nézeteit, addig Imre Mihály az „Istennek trombitája” verseiben elemezte ugyanezt („Vesztett csata a fiziko-teologizmus örökségével”).

Ugyancsak a „Szentek hegedűje” kötetrel foglalkozott további két tanulmány. Fekete Csaba a református egyházi ének történeti folyamatába állítva vizsgálódott („Szőnyi Benjámin és a magyar református himnológia”), egy fontos módszertani elvet is leszögezve: „Az ének nem vers, amelyet elolvasnak, legfeljebb felolvasnak, hanem imádság, amelyet elénekelnek.” Szükséges ezt „szembeállítanunk azzal a megközelítéssel, amely

beéri szakterületi résztanulmányokkal. Irodalomesztétikai, verstörténeti és iskolatörténeti adalékok mellől csaknem teljességgel elmarad, hogy az énekeskönyvet éneklésre szánták és nemzedékek énekelték.”

Ez utóbbi elvet is érvényesíti Kecskés András tanulmánya, amely ugyancsak a „Szentek hegedűjé”-t vette vizsgálat alá „Szőnyi Benjámin énekszövegeinek ritmikája” címmel, igen részletes elemzések keretében. A vásárhelyi prédikátor „miközben híven megőrizte a régi magyar énekvers (a „magyar ritmusok”) szótagméréstől független, rímes-szótagszámtartó, ütemhangsúlyos metrikai jellegét, az egyes szakaszmértékek sor és rímszerkezetét tekintve színes, változatos, igényes külhoni mintákat vett alapul.”

Weöres Sándor is idézett Szőnyi Benjámin költeményeiből „Három veréb hat szemmel” című ismert kötetében. Érdekes itt visszatérni Vörös Imre tanulmányának egyik záró megállapítására. Weöres az említett antológiában azt írja, hogy Szőnyi „Isten teremő és bölcs rendező tevékenységét magasztalva, megismerteti híveivel a korabeli fizika, csillagászat, földrajz alapjait. De csak az elemi tudományokban ennyire haladó, a társadalomszemléletben maradi.” „Elemzéseink nem igazolják – írja Vörös Imre –, hogy ilyen ellentét volna Szőnyi természeti és társadalmi világképe között. A newtoni fizikából elsősorban az égitesteknek a teremtés óta állandó mozgástörvényeire és a Földet összetartó gravitációra figyel fel, vagyis arra, amiből a természet kezdettől fogva változatlan rendjére lehet következtetni. Mindez nincs ellentmondásban az erkölcsi rend hagyományos értékeinek állandóságát hirdető felfogásával, sőt éppen erősíti azt.”

Fontos témát ígér Molnár Ambrus tanulmányának címe: „Szőnyi Benjámin és a hódmezővásárhelyi parasztfelkelés.” Ebben azonban a szerző a 18. század középső évtizedeiben a környéken felbukkanó, főként református lelkipásztoroktól származó hatalom-ellenes megnyilvánulásainak adatait gyűjtötte össze s dolgozta fel. Érdekes tanulmány, de nem Szőnyivel foglalkozik. Pedig érdemes lenne tudni, hogyan vélekedett a vásárhelyi prédikátor ezekről a megnyilvánulásokról s a hódmezővásárhelyi parasztfelkelésről, ha volt ilyen.

Bensőséges, szívből írt kis tanulmány Szőnyi mai utódának, Dányi Józsefnek a kötet elejére helyezett „Szőnyi Benjámin, a lelkipásztor” című írása. Csak sajnálhatjuk, hogy olyan rövid, hiszen ebből forrásozott a nagy előd egész életműve, mindegyik éneke, azok mindegyik strófája, mindegyik sora.

Jóleső érzés a kötet ökumenikus szellemét tapasztalni: itt már magától értetődik (hiszen a szaktudományok meggyőzően bizonyították), hogy a középkorvégi katolikus liturgia énekei átalakult formákban még századokon át éltek a református templomok énekes gyakorlatában; hogy Szent Bernát misztikája még a 18. században is hatott a protestáns pietizmusban s más hasonlóknak.

Minden tekintetben értékes ez a kötet, sokféle tudományág gazdagodott általa. S az ökumenizmus is. Mert kik rendezték az 1994-i konferenciát? A címlapon olvasható: „Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, a hódmezővásárhelyi Református és Katolikus Egyházak és a Bethlen Gábor Református Gimnázium.”

Mészáros István

PÜSPÖKÖK, ÍRÓK, KÖNYVTÁRAK. Egri főpapok irodalmi mecenaturája a barokk korban. Kiadja a Hevesi Múzeumi Szervezet. Eger, 1997. 152 old.
(Studia Agriensia 16.)

A kötet alcíme fejezi ki e kitűnő könyv valódi tartalmát: egri püspökök és kanonokok irodalomtámogató, irodalmat ösztönző tevékenységéről ír a jeles irodalomtörténész, Bitskey István. De az alcím is további pontosítást kap a téma kifejtése során: a jelzett időhatárok – 1596–1799 – között ugyanis az egri püspökök 1614-ig Kassán, 1614-től 1649-ig Jászón, majd 1649-től újra Kassán tartották székhelyüket. Több mint egy évszázad elteltével, 1699-ben települt vissza a töröktől megszabadult ősi középkori székhelyére az egyházmegye főpásztora és káptalana. De e kényszerű száműzetés idején is természetesen egri püspökök, egri kanonokok voltak. (Eger főpásztorai 1804-től érsekek.)

Szerzőnk az irodalom-, könyv-, könyvkiadás, könyvtár- és nyomdatörténet sok, már ismert régebbi és újabb kutatási eredményeit lelkiismeretes szorgalommal gyűjtötte össze, s rendszerezve árnyalt összképet nyújt témájáról, de saját idevonatkozó jelentős új kutatási eredményeit is beleötvözve új szintézist az olvasó elé.

Az exilium időszakából magyar és szlovák egyházi népekes könyvek kiadásáról ismertek Kisdi Benedek (1648–1660) és Szegedi Ferenc Lénárt (1669–1675) püspökök, Pálffy János (1660–1669) közötti püspöksége alatt a hitvita-kiadványok jelentették az irodalmi termést.

A kötet két főszereplője azonban (természetesen az „egri barokk” két kiemelkedő személyisége, a 18. század második felét alapvetően meghatározó Barkóczy Ferenc és Eszterházy Károly püspökök, ők 1745–1761, illetve 1761–1799 között kormányozták – már Egerből –, a hatalmas egyházmegyéjét. Barkóczy 35 éves, Eszterházy 36 éves volt, amikor a püspöki széket elfoglalta.

Művelődéspártoló tevékenységükről – építkezéseikről, iskolaalapításaikról stb. – már sokat feltárt az eddigi művelődéstörténeti kutatás, de az e főpapok fungálása ideje alatt a környezetükben létrejött irodalmi alkotások pontos, alapos és szakszerű számbavetele Bitskey István e művének köszönhető.

A kötet két új vonatkozását feltétlenül ki kell emelni.

Bitskey István kutatásaiból tudjuk, hogy milyen mély nyomokat hagytak az egri főpapok mecenaturájában Róma hatásai: a római egyetemi tanulmányok, az itáliai barokk közvetlen megtapasztalása, a világegyház központjának személyes benyomásai, a nyugat-európai kultúra szemlélete e római „szemüvegen” keresztül. Sok egri művelődési vonatkozás került így – különösképpen Barkóczy és Eszterházy esetében – új, valós megvilágításba.

A másik, ugyancsak fontos és jelentős újdonsága e kötetnek: a 18. századi egri barokk főpapok viszonya a felvilágosodáshoz. Korábbi elmarasztaló, egyoldalú felfogásokkal szemben Bitskey István e könyvében részletes alapossggal bemutatásra kerül, hogy milyen szálak fűzték e főpapok művelődésfejlesztő-konspiráló munkálkodását a felvilágosodáshoz. Ennek során számos korábbi téves véleményt igazít ki; Kosáry Domokos közismert 18. századi magyar művelődéstörténetének számos egyoldalú, illetve téves állítása közül is a szerző többet – alapos és meggyőző érveléssel – korrigál.

A kötet jelentősége gazdagítja a művelődéstörténet számos területének szakirodalmát, értékes eligazító e szaktudományok kutatói számára. A magam külön olvasatában

azonban – túl a „profán” tudományokon –, e kitűnő kötet megerősítette felfogásomat e főpapi mecénásokról: arisztokraták voltak, barokk emberek voltak, hatalmuk volt, gazdagságuk volt, erős egyéniség-tudatuk volt, műveltek voltak, meg akarták örökíteni magukat az utókor számára – ez mind igaz. De elsősorban püspökök voltak, egy óriási egyházmegye milliós katolikus hívőseregének vezetői, irányítói, s ez adja mecénaturájuk végső magyarázatát: elsősorban azért építettek székesegyházat és templomokat, fogadtak fel építőket és festőművészeket, alapítottak iskolákat, akadémiát, könyvtárat és nyomdát, azért ösztönöztek szakembereket irodalmi művek alkotására, hogy azok révén a vezetésük alatt álló katolikus hívő tömegek hitét ápolják, őrizzék, mélyítsék. Ez volt mecénási tevékenységük legfőbb ösztönzője, belső mozgatója, enélkül céltalanná vált volna minden ezirányú alkotásuk.

A bemutatott egri főpapok körében keletkezett irodalmi alkotások – könyvek, füzetek, más nyomtatványok – legtöbbször teológiai mű, a teológia legkülönbözőbb területeiről, a legkülönbözőbb műfajokban. Céljuk nyilván az volt, hogy egyházmegyéjük papságának hittudományi műveltségét szinten tartsák, emeljék, időnként korszerűsítsék; hogy az egyházmegyei papképzés kellő teológiai műveltséget adjon a papoknak; hogy ezek a művek a korabeli papi „továbbképzés” eszközei legyenek. Vagyis végső soron hogy a hittudományban művelt papok kerüljenek a nép közé, akik meg tudják védeni híveik hitét a különféle támadásokkal, ártalmakkal szemben. Elsőrendű főpásztori feladat és kötelesség volt ez!

De e püspököknek a profán tudományok művelőivel is kapcsolatuk volt: tankönyvekre, szakkönyvekre, tudományos művekre volt szüksége a gimnázumoknak, az akadémia bölcsélet- és jogfakultásainak a legkülönbözőbb területekről. Egyházmegyéjük katolikus értelmisége nevelkedett ezekben az intézményekben, tehát a jövő függött alapos és korszerű kiképzésüktől. S az iskolák ekkor az egyházi intézményrendszer szerves részét alkották, akárcsak az ugyanennek a célnak a szolgálatában álló könyvtár.

Sok hittudományi és egyéb tudománybeli kötet került ki egri és környékbeli szakemberek tolla alól Barkóczy és Eszterházy püspök ösztönzésére a 18. század második felében. Ezek alkotják a „szponzorálású” nyomán létrejött művek legnagyobb részét, jól szolgálva – közvetlenül vagy közvetve – az egyházmegye katolikus híveinek hitben való megmaradását, megerősödését.

De más irányú kapcsolat is kialakulhatott a két fél között: számos szerző ajánlotta művét e főpásztoroknak. Ezek között volt néhány politikai tartalmú, illetve szépirodalmi mű is. E kötetek azonban a főpapi mecénatura külső körébe tartoztak, a főpásztori szolgálat periferiájára.

Bitskey István bőven dokumentált könyvéből azt is megtudjuk, hogy az egri főpapok – főként a 18. században – erőteljesen szorgalmazták a latin mellett a magyar nyelvű művek megjelentetését, e törekvésekben a szaktudományos szempontok éppúgy szerepet játszottak, mint a lelkipásztori megfontolások.

S e gazdag tartalmú kötet azt is tanúsítja, hogy ez a főpapi mecénás-tevékenység a teljes magyar kultúrát, a teljes magyar szellemi életet gazdagította: azzal is, hogy a rájuk bízott egyházmegye hatalmas hívő seregének katolikus vallásos hitét erősítette, azzal is, hogy igen sok teológiai művet ösztönözött megjelenésre; azzal is, hogy számos egyéb tudományos művet segített napvilágra; azzal is, hogy magyar nyelvű művek létrejöttét szorgalmazta. Ha az egri egyházmegye papjainak és híveinek sokasága ezek által gazdagodott, akkor ugyanakkor ezek révén az egész magyar társadalom szellemi élete lett több, lett értékeesebb – a kettőt nem lehet egymástól elválasztani!

Igazat kell adnunk a szerző befejező sorainak: az egri püspökök barokk kori mecénás-tevékenysége „az irodalom és könyvtárügy fejlesztése terén is időtálló, nagyrészt maradandó értéket hozott létre. Az egri főpapok literatúrát pártfogoló, bibliotékaszervező aktivitása szellemi javakat teremtett, jövőt építő tevékenységnek bizonyult”, s végső soron „nem csupán a katolikus egyháznak, hanem a magyar művelődés egészének ügyét is hasznosan szolgálta.”

Mészáros István

NAGY JANKA TEODÓRA

JOGI NÉPHAGYOMÁNYOK KÉT GÖMÖRI FALUBAN
Debrecen, 1998. 147 old. (Gömör néprajza 51.)

A jeles jogtörténész két Gömör megyei, ma Szlovákiához tartozó magyar falu (Gömörpéterfalva, Harmac) jogi néphagyományait gyűjtötte össze és próbálta belehelyezni az egyetemes magyar népi joggyakorlat egészébe, ám rá kellett döbbsennie, hogy a XVIII–XIX. századi jogfelfogást át- meg átszövik a vallási elemek, hiszen maguk az események egy része is egyházi aktusokhoz kapcsolódik. A házassági akadályok sorában tartják számon a kiskorúságot, a vérrokonságot. Ügyeltek arra is – a vagyoni különbségeken túl –, hogy a református többségű Harmacon reformátusokhoz, a katolikus Péterfalván katolikusokhoz menjenek férjhez a lányok, illetve keressenek párt maguknak a legények. Vegyes házasság zömben csak a paraszti társadalom értékrendjének megbomlása után jött létre. A párválasztásnál az egészség, szorgalom mellett nagy súllyal esett latba az erkölcsös előélet. A falu zárt világában számtalan ismerkedési lehetőség (iskola, fonók, vasárnapi faluszéli játszók, lakodalmak, bálók) nyílt. Exogám házasság esetén a vásár, búcsú, rokonlátogatás mellett, gyakran a templomban nézett ki a legény a szomszédos falubeli lányok közül jövődöbelit.

Az eljegyzést követően került sor a templomi hirdetésre, az 1894-től kötelező polgári esküvőre. Ennek másodlagos jelentőségét mutatja, hogy még az 1930-as években is a templomi esküvő előtti napon mentek el a tanúkkal a jegyzőhöz, ahol megkötötték a polgári házasságot minden külsőség nélkül. Az eseményt rendszerint nem követte zajos mulatság. A századforduló körül az esküvőt (mindig egyházit értve alatta) hétfőn tartották. Leginkább farsang idején voltak az esküvők – advent idején és hamvazószerdától húsvétig tilos volt. Az esküvő kitűzésekor még ma is figyelembe veszik e szabályokat. Az egyházi esküvőt fontosabbnak tartották a polgárinál, és ez így van ma is.

Harmac esetében a feldolgozó nem egy ízben Balogh Béla tiszteletes 1825 körül írt egyháztörténeti krónikájára támaszkodik, abból veszi adatait. (Kiadására gondot kellene fordítani.) Az 1619-ben tartott egyházlátogatási jegyzőkönyv említi először a falu prédikátorát. A XVIII. század elején már iskolája volt a gyülekezetnek. 1802-ben pedig, a megnövekedett hívek gyerekei számára új templomot építettek. Az 1870-es évektől a község fénykorát éli. Jóléletről tanúskodó, kőalapozású, téglából készült tornácos házak épülnek a régi faházak helyén, másként kezdenek öltözködni. Az egyházi anyakönyvek-ből nyomon követhető, hogy az első világháborút, illetve a trianoni határrendezést követően indul meg az a folyamat, amely az egykori virágzó falu sorvadásához, lassú el-

néptelenedéséhez vezet. Szívszorító az egyik adatközlő felsorolása. Sorra veszi a község 53 házát és elmeséli, hogy azokban kik laktak, kinek hány gyereke született, azok miért és hová költöztek, de gyakori az ilyen megjegyzés: „Üres a ház.” Néha: „Öreglegény már.”; „Csak úgy egymagában van.”; „Nincsen családjuk.” Aztán felszakad belőle: „Új ház, nagy ház, emeletes... Három fia van... Ebben a három fiúban van még reménység.” Vagy egy másik esetben: „Nagy Laci... felesége Éva, Fülekről nősült. Nekik két fiok van. Nagy Csaba, meg a Nagy Zsolti. Ez a két fiú a remény még.”

A trianoni békeszerződés után a falubeliek számára megszűnik a táji munkamegosztásba bekapcsolódás lehetősége, a második világháborút követő gazdasági-jogi intézkedések, az államosítás, a szövetkezetek létrehozása a hagyományos gazdálkodás tulajdonjogi feltételeit megszünteti. Ki-ki a széthulló községen kívül keres egyéni életmegoldásokat, a hatvanas évektől csak az marad Harmacon, akinek nincs módja máshol újramegtelepedni.

A harmaci református egyházközség irattárában megőrződött a gyülekezet régi protocolluma. Az első jegyzőkönyv 1759 március elején kezdődik és 1836-ig tart. A bejegyzések szerint az egyháztanács a községi élet szinte minden gondját megtárgyalta, hatáskörének nagy részét az egyházfegyelmezés töltötte ki. Az általános gyakorlatnak megfelelően a *cégéres bűnösök*: a részegesek, vérengzők, gyilkosok, tolvajok, paráznák, a hamisan esküvők és káromkodók kiközösítettek. Súlyosabb esetben a templomba járástól, enyhébb esetben az úrvacsorától történő eltiltás akár évekig is eltarthatott, s a visszavétel feltételeként a nyílt, vagy zártkörű egyházkövetést írták elő. Igen kemény és ritka büntetésnek számított a botozás. Azt lehet mondani, hogy az úriszék nem egy funkcióját vette át az egyháztanács. Nyilván azért tehette, mert egyrészt a földesurak tartósan távol éltek, másrészt a falu népe elfogadta a vallási célból létrehozott testület döntéseit.

A második kötet (1831–1869) bejegyzéseit vizsgálva szembevetődik az egyház-fegyelmezési gyakorlatra vonatkozó büntetések számának nagyarányú csökkenése. A korábbi időszakhoz képest a büntetések is igen enyhék: a parázna személyt csupán megintik, templombeli káromlás, rágalmazás, becsületsértés miatt pénzbüntetést szabnak ki. A harmadik kötetben (1870–1904) az országos gyakorlattal megegyezően inkább a templomi rendbontásokkal és a székjoggal (templomi ülésrend) kapcsolatos ügyek szaporodnak meg. Néprajzi és egyháztörténeti szempontból tanulságosak azok az esetek, melyekben részletesen leírják az egyháztanácsot 1791–1857-ig folyamatosan foglalkoztató, a templomba menőket megbotránkoztató vasárnap hajnalig tartó eljegyzéseket és nótaszót, az időről időre betiltott, „igen elhatalmasodott ivókat és erkölcstelen nyilvános fonókat.”

A hagyományos népi önkormányzatok vizsgálatához is jó forrást jelentenek a jegyzőkönyvekben szereplő eklézsiái consistoriális végzések, az egyes községi és egyházközségi tisztviselők megőrzött esküszövegei.

A Harmaci Krónika szavai megőrizték egy magyar falu hétköznapi életét, a tatár, a török és az idegen zsoldosok pusztításait túlélő, az éhínség, a pestis, a kolera öldöklései után mindig újramegtelepedő falu gazdag és színes múltja elevenedik fel benne. A Krónika üzenete: a mára magányos öregek, vagy a megüresedő házakba húzódó cigányok lakta település nem akármilyen közösség otthona volt. A természet ezernyi áldásával büszkélkedő határban kiki tetszése szerint művelt földet, ültetett gyümölcsfát, telepített csengő szőlőt. Amikor elvették gazdaságát, s a nép már maga is azt hitte, minden elveszett, a nehéz helyzetben újra talpra tudott állani. Kétszer annyit dolgozott ugyan, de

újfent gyarapodott. Számban, hitben és vagyonban. Most azonban déd- és ükunokái kedvetlenül, szárnyszegetten szétszóródtak. A tettvágytól duzzadó, szorgalmas falut a leleményesség, az élet igenlése megtartotta egészen századunkig, hogy néhány emberöltő alatt szemünk láttára tűnjön el. S csak a régi krónika őrizze emlékeit.

A nem szakmai hókusz-pókusszal, idegen szavak garmadája nélkül megírt olvasmányos könyv nem csupán hasznos, elgondolkodtató olvasmány, hanem egyháztörténet-írásunknak is hasznos nyeresége.

Kőhegyi Mihály

BOBA IMRE

MORÁVIA TÖRTÉNETE ÚJ MEGVILÁGÍTÁSBAN

Bp., 1996. 197 old. (METEM-könyvek 11.)

A szlavisztikai kutatás tisztos munkát tudhat maga mögött. S mivel a Nagymorva Birodalom történéseinek kérdése közelről érinti a magyar históriát is, neves tudósaink ugyancsak kivették részüket históriájának felderítésében. Mindezek ellenére a Moráviával és Metóddal kapcsolatban tapasztalható folytonos érdeklődés Morávia egyháztörténetének néhány sarkalatos kérdésének tisztázását illetően igen szerény előrehaladás volt csak tapasztalható. A filológia állóvizébe meteorként csapott be Boba Imre 1971-ben Hágában angol nyelven megjelent könyve, mely fenekestől forgatta fel a korai szlávok, elsősorban Morávia történetét. A megjelenést döbbszerű csend követte, majd a cseh Svoboda (Slavica Antiqua, 1974) és a magyar Perényi József elutasító álláspontja után (Studia Slavica, 1974), Peter Ratkoš kétszer is megkísérelte a könyv állításainak cáfolatát (Historicky časopis, 1975, 1989.). Mások (Herwig Wolfram, Kristó Gyula, Püspöki Nagy László) alkotó módon viszonyultak hozzá.

Boba Imre ugyanis nem kevesebbet állít, minthogy a 9. század folyamán egy szláv birodalom (terra Sclavorum, Sclavinia stb.) jött létre, amely a dalmát tengerparttól észak felé a Dráva-Duna vonaláig (helyenként még azon túl is), kelet felé Belgrádig és Nisig terjedt. Ezekhez a területekhez tartozott a Morva fejedelemség, azaz pontosabban fogalmazva a Morvai Fejedelemség (Morávia), amely a Duna és Száva folyók közti vidékre, Pannonia inferior területére lokalizálható, azaz nem a Dunától északra, a mai cseh és szlovák területre. Mivel Boba Imre nézete homlokegyenest ellentétes a modern tudomány mai (könyve nyomán a tegnapi, vagy közelmúltbeli) álláspontjával, igen nagy gondot fordított fő tételeinek minél szélesebbkörű, összetettebb (korabeli egyházi és világi források, 11–14. századi kompilációk, régészeti leletek tanúsága) áttekintésére, illetve a maga igazának bizonyítására. Elsőnek a morva történelem kiindulópontját és Morávia fekvését tárgyalja. Megállapítja, hogy az egykori latin források a fejedelemség megjelölésére nem használják a Moravia kifejezést, hanem mindig és következetesen „terra Sclavorum”-ról, „terra Maravorum”-ról tesznek említést, lakóinak megjelölésére a Sclavi, Sclavi Marahenses, Sclavi Margenses, Sclavi qui Maravi dicuntur kifejezéseket használják, ami a latin nyelvben Maraha nevű városból származó emberekre utal, vagy olyan szlávokra (sclavi), akik Maraha városhoz tartoznak. A történeti források elemzéséből levonja a következtetést: amit a régi és az újabb történetírás a

morvák által lakott Moráviának tartott, az valójában egy szlovén népességű Morava nevű fejedelemség volt. Ezek az aprólékos elemzések, jobban mondva helyesbítések vezetnek el a fő problémához, azaz a Morva (vagy ahogyan északi szomszédai előszere-ttel emlegetik a Nagymorva) Fejedelemség földrajzi elhelyezkedésének kérdéséhez. A Fuldai Évkönyv (Annales Fuldenses) és a rendelkezésünkre álló frank évkönyvek utalásai nyomán egyértelmű, hogy a tulajdonképpeni Morávia csak a Száva folyó mentén, a Dunától délre fektetett, vagyis az antik Sirmium, a később Moravának nevezett város körüli vidéknek felel meg. Raszitiszláv hatalma eredendően erre terjedt ki. Ez semmi-képpen sem foglalhatta magába az északi Morava völgyét. A görög források (Bíborban-született Constantin) tovább erősítik véleményét.

Metód egyházmegyéjével kapcsolatban a szerző az első kulcsfontosságú átértékelését Szent Metód püspöki és érseki méltóságával, szerepkörével és székhelyével kapcsolatban teszi meg. Véleménye szerint Metód, valamennyi későbbi nézettel szemben, nem a morva állam állandó székhely nélküli, missziós feladatokat ellátó püspöke volt, hanem – miként ezt a kánonjog megköveteli – Morávia (vagy Morava) városában székelt, ennél fogva olyan érseknek tekintendő, akit megilletett a birodalom más püspökei feletti felügyeleti jogkör. Ez egyértelműen következik az általa viselt „archiepiscopus sanctae ecclesiae Ma-rabensis” címből (a püspököket nem egy ország, hanem egy fontos város hitközségének élére nevezik ki) és minden latin, szláv és görög nyelvű forrás értelmezéséből, amely Me-tód személyével és püspökségével kapcsolatos adatokat tartalmaz.

A korabeli (9. századi) egyházi források is úgy határozzák meg Metód püspöki és ér-seki székhelyét, hogy az kétségtől olyan területeket foglal magába, melyek egykor egy-házjogi szempontból Róma fennhatósága alá tartoztak. Amikor Morava lakói azt kérték a pápától, hogy adja nekik Szent Andronicus székére (vagyis Sirmiumba) püspökül Me-tódot, azt a közismert tényt hangsúlyozták, hogy apáik valamikor Szent Pétertől (azaz Rómától) nyerték el a keresztséget. Ezen püspökség a morvák elődeit egy olyan vidékre helyezi, amely egyházi iurisdic-tio szempontjából Róma alá tartozott, azaz a Dunától dél-re feküdt. Ezt a tényt erősíti, a magyar történelem szempontjából is elsőrendű forrás, az oly sokat idézett *Conversio Bagoarionum et Curantanorum*, mely azt állítja, hogy Pannonia orientalis területe egyházilag a salzburgi érsek joghatósága alá tartozott.

Az újkori cseh és szlovák történetírás szereti úgy értelmezni a 9. századi Morávia hitközségre vonatkozó forrásadatokat, mintha azok a morvák nemzetére utalnának, vagy mintha egy mai értelemben vett szuverén állam jellemző vonásaival felruházott nemzetállam (Morávia, Nagymorávia) történetét mutatnák be. Tény viszont, hogy nin-csenek olyan kútfők –korabeli pápai levelek, évkönyvbejegyzések –, amelyek valaha is említést tettek volna egy morva néven ismert nemzetről, vagy etnikai csoportról, illetőleg egy Morávia nevű középkori nemzetállamról.

Nincs itt terünk és módunk, hogy a szerző aprólékos gondnal, de ugyanakkor szigo-rú logikai felépítettségű bizonyítási eljárását nyomon kövessük. Erre egy tanulmány keretében lehetne csak sort keríteni. Annyi – elfogultság nélkül – bizvást megállapítha-tó, hogy Boba Imre könyvének egyes állításai nem kerülhetők meg hűvös tárgyilagos-sággal, vagy tudomást sem vevő közönnyel, elhallgatással a Morávia történetét kutatók részéről. Így vagy úgy, de mindenképpen állást kell foglalniuk velük kapcsolatban, s egy szerző számára ennél nagyobb érdemet aligha sorolhatnánk fel.

Kőhegyi Mihály

METEM

1988-ban azzal a céllal jött létre a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM)*, hogy egy, a magyar egyház ezeréves történetét átfogó és az egyház alapegységét, a plébániát figyelme középpontjába állító mű összeállítását hozza létre, s amely a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia* nevet kapta. Az *Enciklopédiába* az ezeréves múlt valamennyi parókiáját, legyen az a történeti Magyarországon, vagy Nyugat-Európában, az amerikai Kontinensen vagy a világ más részén, felvenné.

Az időközben születő részeredmények publikálására évkönyv jelleggel létrejövő *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* ma már folyóiratként működik – az egyetlen létező magyar egyháztörténeti folyóirat, amely jelenleg évente két kötetben, négy számban jelenik meg.

A *METEM-Könyvek* sorozat a terjedelmesebb munkáknak nyújt lehetőséget a megjelenésre: életrajzok, tanulmánykötetek, monográfiák. Az *Ecclesia Sancta* sorozat pedig a külföldi egyházak összefoglaló történetét bemutató köteteket tartalmazza, rendszerint valamely jelentős kiadvány fordítása révén. Ezt a tevékenységet a *Püspökar Egyháztörténeti Bizottsága* is támogatja.

A *METEM* és a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* munkálkodása folyamán a magyar egyháztörténeti kutatás újraindulhatott, és elmondható, hogy valóban *vallási és felekezeti megkülönböztetés nélkül* feladatának tekinti az ezerszáz éves magyar múlthoz kötődő egyháztörténet bármilyen témájának közlését, ideértve a történeti néprajz, illetve az egyháztörténettel kapcsolatos művészettörténeti témákat is.

A *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* felvállalta azt, hogy összegyűjti az egyháztörténettel kapcsolatban megjelent könyveket, mindig egy adott évre vonatkozóan. Az egyháztörténetet széles keretek között értelmezzük, hiszen lehet az életrajzzal, művelődéstörténettel, művészettörténettel, néprajzzal, építészettörténettel, stb. kapcsolatos kiadvány. Az összegyűjtött könyveket röviden ismertetjük, s mindez francia nyelven is megjelenik a leuveni *Revue d'Histoire Ecclesiastique* folyóiratban. Ha Önök folytatnak kiadási tevékenységet, s egyháztörténeti jellegű kiadványaik is megjelennek, kérjük, hogy küldjenek a *Vázlatoknak* egy recenziós példányt (amely természetesen bekerül a bibliográfiánkba, majd a *Revue-be*).

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
Szeged, 6720
Dugonics tér 12.
Telefon: H (62) 426-043
Fax: H (62) 426-062
E-mail: mev@mail.tiszanet.hu

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:

Szántó Konrád

Zombori István

1. Kalocsai főegyházmegye. Budapest, 1994.
135 old. Összeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
2. kiadás, Budapest, 1998. 115 old.	ára: 250 Ft
2. Váci egyházmegye. Budapest, 1997.
136 old. Összeállította: Patkóné Kéringér Mária	ára: 250 Ft
3. Székesfehérvári egyházmegye. Budapest, 1997.
127 old. Összeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
4. Veszprémi egyházmegye. Budapest, 1997.
296. old. Összeállította: Dóka Klára	ára: 450 Ft
5. Egri főegyházmegye. Budapest. 217. old.
Összeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft

Előkészületben:

Pécsi egyházmegye

Győri egyházmegye

EGYÉB KIADVÁNYOK

Igazságot szeretettel. Budapest-Szeged, 1995.
203 + 4 o.	ára: 440 Ft.
Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szeged, 1995.
172 + 28 o.	ára: 360 Ft
Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.
Budapest, 1996. 337 + 16 o.	ára: 1250 Ft.
Pál József: Ferences harmadik rend Szegeden
(1919–1944). Budapest, 1996. 80 o.	ára: 300 Ft
Lapo Lombardi: La Santa Sede e i cattolici dell'Europa
Orientale agli arbori della guerra fredda.
Roma-Budapest, 1997. 155 o.	ára: 850 Ft
Mille anni di storia dell'arciabbazia di Pannonhalma.
Roma-Pannonhalma, 1997.	ára: 1200 Ft
Rudnay Sándor és kora. Esztergom-Nagyszombat, 1998.
188 o.	

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, - photocopies of unpublished documents and sources, - related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: +36+62+426+043. Fax: 36+62+426+062; E-mail: mev@mail.tiszanet.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Parish and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

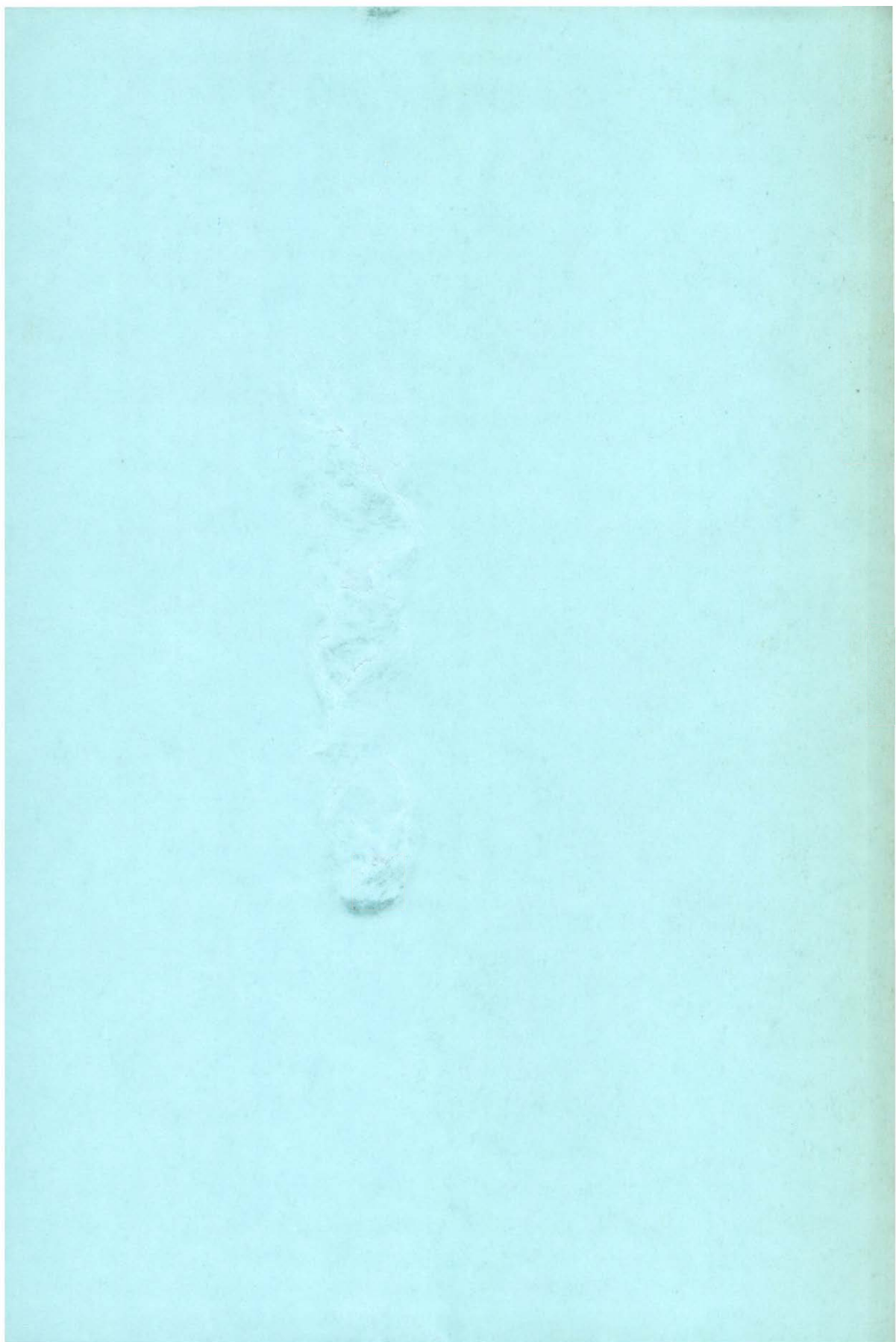
Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001-1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425-429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4S 2R5. Tel.: (416) 922-2476. If no answer, please call (416) 922-5474 and leave a message. Fax. (416) 922-2898

10. ÉVFOLYAM

1998

3–4. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE

1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

6720 Szeged, Dugonics tér 12. +36+62+426+043. Fax: 36+62+426+062;

E-mail: mev@mail.tiszanet.hu

Előfizetés: 700 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 700 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1998/3-4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó - Publisher

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
Pannonhalma-Budapest

METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY
Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
Szeged

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

Főszerkesztő - General Editor
SZÁNTÓ KONRÁD

Tiszteletbeli elnök - Honorary President
GABRIEL L. ASZTRIK

Szerkesztőbizottság - Board of editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Szabó Ferenc, Szántó Konrád,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;
AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor;
GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre
ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;
USA: Steven Béla Várdy*

Felelős szerkesztő - Responsible Editor
ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó - Managing Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865-5227

Nyomdai előkészítés:
SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés az

 KIADÓ ÉS NYOMDA
munkája

Felelős vezető: Fonyódi Ottó

TARTALOM - CONTENTS

TANULMÁNYOK - ESSAYS

SISKA Gábor	Szent László korának politikai viszonyai, tekintettel a Római Egyházhoz fűződő kettős kapcsolatára <i>The Political Relationships in the Period of Saint László, with Respect to its Dualistic Ties to the Roman Catholic Church</i>	5
VAJDA Tamás	Legenda és valóság: Árpád-házi Szent Margit szentté avatási jegyzőkönyvének és legendáinak kapcsolata <i>Legend and Reality: the Relationship Between the Legends and the Records Concerning the Canonisation of Saint Margaret of the Árpád Dynasty</i>	25
TASI Réka	Magyar szentek ábrázolása Csúzy Zsigmond prédikációiban <i>The Portrayal of the Hungarian Saints in the Sermons of Zsigmond Csúzy</i>	69
DÉNESI Tamás	Missziótól a kollégiumig (Jezsuiták Pozsonyban 1635-ig) <i>From Mission to College (The Jesuits in Pozsony until 1635)</i>	87
BURA László	Gondolatok Hám János személyiségéről, történelmi szerepéről, emlékezete őrzéséről <i>Reflections about the Personality, Historical Role and the Keeping of the Memory of János Hám</i>	117
BLET, Pierre	Legenda az iratok tükrében <i>A Legend in the Reflection of Documents Persistent Accusations against Pope Pius XII.</i>	135

FORRÁSOK - SOURCES

VÁRDY Béla	Magyar misszionáriusok és az első magyar egyházközség Amerikában <i>Hungarian Missionaries and the First Hungarian Religious Congregation in America</i>	147
FAZEKAS Csaba	Az esztergomi főegyházmegye az 1919-es Tanácsköztársaság idején <i>The Head Archdiocese of Esztergom during the Hungarian Soviet Republic of 1919</i>	157
SZECSKÓ Károly	Adalékok Kriston Endre egri segédpüspök 1945-ös internálásának történetéhez <i>A Note to the History of the Auxiliary Bishop of Eger. Endre Kriston's Detention in 1945</i>	173

RIBAI M. Elma	Isteni Megváltóról nevezett nővérek (Isteni Megváltó Leányai) <i>The Order of Nuns Named after the Divine Redeemer (Daughters of the Divine Redeemer)</i>	181
LÉNÁRD Ödön	A közelmúlttal való szembenézés – lelkiismereti feladat <i>Facing the Near Past is a Task of Conscientiousness</i>	209

MÓDSZERTÁR, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

ÉRSZEGI Géza – SZÖGI László – BORSODI Csaba	A Gyulafehérvári Érseki Levéltár <i>The Archives of the Archbishopric of Gyulafehérvár</i>	227
MERÉNYI-METZGER Gábor	A csolti monostor tényleges és címzetes apátjai (1222–1994) <i>The Actual and Titular Abbots of the Monastery of Csolt</i>	235
SALAMON Lajos	A háromszor újjászületett templom történetéből <i>The History of the Church that Was Reborn Three Times</i>	255
BOROVÍ JÓZSEF	Az 1947. évi altötting-i zarándoklat vallási gyümölcse <i>The Ecclesiastical Fruit of the Pilgrimage to Altötting in the Year 1947</i>	265
ERDŐ Péter	A magyar és európai egyházmegyék alakulása az utóbbi tíz évben <i>The Development of the Hungarian and European Dioceses During the Past Ten Years</i>	269
ZVARA Edina	Egyháztörténeti könyvek 1995/4, 1996/2, 1997/1 <i>Books Concerning Ecclesiastic History 1995/4, 1996/2, 1997/1</i>	279

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

Studia Nova – Új Tanulmányok (Ism.: Várdy Béla)	303
KÖRMENDY József: Gr. Volkra Ottó Ker. János veszprémi püspök élete és munkássága. 1665–1720. (Ism.: Kőhegyi Mihály)	305
Szabadka igazgatástörténetéből 1428–1918. (Ism.: Kőhegyi Mihály)	307
BLAZOVICH László: Dél-alföldi évszázadok 9. a Körös–Tisza–Maros-köz települései a középkorban. (Ism.: Kőhegyi Mihály)	309

SISKA GÁBOR

SZENT LÁSZLÓ KORÁNAK POLITIKAI VISZONYAI, TEKINTETTEL A RÓMAI EGYHÁZHOZ FÜZŐDŐ KETTŐS KAPCSOLATÁRA*

1. KÜLPOLITIKAI HÁTTER: EURÓPA A XI. SZÁZADBAN

Szent László lovagkirály életének, azon belül annak a keresztmetszetnek a bemutatása, amely a többoldali kapcsolatokat dolgozza fel, megköveteli a korabeli Európa és Magyarország történelmi, politikai viszonyainak ismertetését, és annak az útnak az áttekintését, amit az Árpád-ház László trónralépéséig, pontosabban királlyá választásáig tett meg – bölcsességből és/vagy politikai kényszerből.

Ennek – politológiai szempontból – azért van jelentősége, mert egykoron nem váltak szét oly mértékben az állam különböző funkciói, mint az utóbbi századokban. A *hatalmi harcok*, a *belső népvándorlás*, a *regnum és a dukátus kialakulása*, *harca*, az *invesztitúra harc következményei*, a *politikailag jól megfontolt vagy épp kapóra jövő házasságok* és az azok során kialakult családi kapcsolatok, a *háborúk* ugyanúgy közrejátszottak a szuverenitás biztosításában, mint *Horvátország meghódítása*. Mindehhez – természetesen – szükség volt az Egyház támogatására vagy úgy, hogy a célt támogatta vagy úgy, hogy az azt véghezvivő kellett élvezze Róma, illetve a magyar klérus bizalmát.

A XI. század második felére Európában a kialakult területi viszonyok mellett a pápaság, a Német Császárság, Oroszország, Lengyelország és a Bizánci Birodalom politikai befolyásának növekedése és érvényesülése határozta meg azt a helyzetet, amelyben Lászlónak egyaránt kellett vezérnek, királynak, hadvezérnek, egyházszervezőnek, törvényhozónak és érvényesítőnek, külpolitikusként és bölcs magánembernek lennie.

1.1. A pápaság helyzete

Ha lehetséges történelmi korszakhatárt egyetlen naphoz kötni, akkor annak az európai folyamatnak a kezdete, amivel Lászlónak szembe kellett néznie, 1046. december 25-én volt, amikor a sutri zsinaton II. Kelemen pápa III. Henriket császárrá koronázta. Ekkor a császár, mint római patricius, megkapta azt a jogot is, hogy ezentúl ő erősítse meg a római pápát. Ezzel a jogával élt is és 1048-ban Eggisheim Brúnót, saját rokonát, IX. Leó néven a pápai trónra segítette. 1056-ban meghalt III. Henrik, és az őt követő

* (A „Szent László lovagkirály vitézsége és a határörizet” c. – TDK pályázon első díjat kapott – szakdolgozatom részlete)

IV. Henriknek már nem volt olyan felhőtlen a kapcsolata a pápasággal, mint elődjének. IX. Leót (II. Viktor, IX. István, X. Benedek, II. Sándor és II. Honorius ellenpápa egy-egy éves pápasága után) VII. Gergely követte a pápai trónon. VII. Gergellyel erőre kaptak azok a törekvések, amelyek a pápa hatalmát igyekeztek a császár fölé emelni. Ezzel egyidőben Európában újraértelmezték és értékelték a keresztény királyok országainak helyzetét.

Maga az invesztitúra harc azzal vette kezdetét, hogy 1076 januárjában azok a német püspökök, akik nem kívánták a pápai befolyás erősítését német földön – s ezért IV. Henrik császár hívei voltak – a worms-i egyházi zsinaton VII. Gergelyt a pápai trónra méltatlannak nyilvánították és attól „megfosztották”. IV. Henrik levelében – bencés szerzetesi néven – Hildebrandnak szólította a pápát és közölte vele: „...nyilvánvaló lett, hogy Te az apostoli széken semmiképpen sem maradhatsz... és a pápasághoz való eddig élvezett jogaidat Tőled megtagadom és megparancsolom, hogy távozz ama városból.”¹

VII. Gergely erre hasonló keménységgel válaszolt és a királyt valamint a királypárti főpapokat is egyházi fenyítésben részesítette:

„...Szent Péter, apostolok fejedelme... a Te hatalmaddal Henrik királynak, aki halatlatlan göggel támadt a Te egyháza ellen, Németország és egész Itália kormányzását megtiltom, s azt is, hogy bárki is neki, mint királynak szolgáljon...őt a Te helyettesedként anathema (átok) bilincsel kötözöm meg”² – írta pápa IV. Henriknek.

Ez a kemény hang és fellépés szokatlan volt az egyház történetében, de jól jellemezte a kialakult helyzet komolyságát. Válaszul IV. Henrik híve, az utrechti püspök 1076 húsvétján VII. Gergelyt közönségete ki az egyházból.

Az így kialakult politikai harc középpontjában az a kérdés állt, hogy a püspökök kinevezésének joga a pápát, mint egyházfőt, vagy az egyes uralkodókat, mint dominusokat illeti-e meg.

A pápa, mint Szent Péter utóda ekkor – nagy hangsúlyt adva neki – erőteljesen hivatkozott arra a régebben is hangoztatott jogra, hogy az apostolok közt is a legfőbb kö-tő-öldő hatalom birtokosa Péter volt, így Krisztus saját szavai szerint,³ a püspökök és a királyok fölött is nagyobb hatalma van közvetlen utódának, Róma püspökének.

IV. Henrik kezdetben nem vette tudomásul a kialakult helyzetet. Azt hitte, még ő is úgy rendelkezhet a pápával, mint ahogyan azt elődei (I: III. Henrik) és ősei gyakran megtették. A bencés Hildebrand azonban már nem császári megerősítéssel nyerte el a pápaságot, hanem a klérus választotta Péter-utóddá, s mivel IV. Henrik továbbra is maga akart püspököket kinevezni, és a pápa felett is hatalmat akart érvényesíteni, VII. Gergely a kiátkozás eszközhöz nyúlt.

1.2. A császárság helyzete

A két tábor közötti hadüzenetek után kirobbant a fegyveres harc is. A király a fejedelmekhez fordult segítségért, akik a kiátkozásra hivatkozva az átok fennállásáig megtagadták a segítséget. Így alakult ki az a helyzet, hogy 1076–1077 telén IV. Henrik vezeklésre indult a pápához, azért, hogy a feloldozás kieszközlésével seregeket tudjon toborozni a pápa ellen. Henrik megrendült, de nem az erkölcsi megbánásában, hanem

1 MAKK FERENC: *Magyarország a 12. században*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1986, 24.

2 uo. 24.

3 Békés Gellért dr. Dallos Patrik dr.(ford.): *Újszövetségi Szentírás* (Róma, 1972.) Máté 16, 20

egyszerűen csak reálisan látta a veszélyessé vált politikai helyzetet. Ekkor a hatalom megtartásának érdekében elszánta magát a legmegalázóbb lépésre. Tél idején családjával együtt Róma felé indult, átkelt az Alpokon és Canossában találkozott VII. Gergelyvel. Ekkor már nem csak törvényes pápának ismerte el, de arra is hajlandó volt, hogy mezítláb, könyörögve járuljon eléje feloldozásért. Ez volt a híres „canossai vezeklés” vagy „canossa-járás”.

A „canossa-járás” idején 1077. március 28-án az ellenpárt az események láttán – sejtve az okát – a forcheimi gyűlésen Rudolf sváb herceg személyében új királyt választott magának. IV. Henrikkel szemben Rudolf a hatalomgyakorlás módjában is más oldalon állt, mert a központosítással szemben a feudális decentralizálás híve volt. A bajor, a karantán és a szász herceg is csatlakozott Rudolffhoz. **A szász Magnus herceg pedig László magyar király testvére, Zsófia, második férje volt.**

A Canossa után kialakult kedvező politikai helyzetet Henrik – ahogy tervezte – ki is használta, és ismét Rómába ment, ekkor seregek élén, és magát császárrá koronáztatta az általa kreált új ellenpápával, III. Kelemennel; VII. Gergelyt pedig fogságra vetette.

Az investitúra során mind a pápának, mind a német császárnak híveket kellett szereznie pozícióik megerősítése érdekében. A világi és egyházi hatalom sajátosságainak megfelelően IV. Henrik hódításokkal, hűbéreskükkal próbálkozott – sikerrel. Ezalatt VII. Gergely a királyok elismerése, a koronázás jogának kivívásával ért el sikereket, mint aki Isten kegyelméből minden nemzet felett áll.

László hatalomra kerülésének idején történt a német ellenkirály választás, akihez Lászlót, a már említett családi vonatkozáson túl, később közvetlen családi szálak is kötötték, ugyanis 1079-ben a sváb Rudolf leánya, Adelheid, az akkor özvegy László felesége lett. Amikor IV. Henrik megtámadását fontolgatták közösen a flandriai és hollandiai gróf követeivel – arra nincs adat, hogy a fegyveres harc kialakult volna Henrik és Rudolf között – VII. Gergely levelet írt Lászlónak és akkor már nem duxnak, nem electusnak szólítja (mint korábban), hanem „rex Ungarorumnak”.⁴ Ez biztosan az investitúra harc része, illetve eredménye, mert László vonakodott elkötelezni magát bármelyik oldalra, de egyben László „megkoronázottságának” is jele.

Európát tehát nyugatról a bizonytalanság jellemezte. Egy bölcs uralkodónak nem állhatott érdekében az elkötelezettség egyik fél mellett sem.

1.3. Lengyelországi és csehországi releváns események

Lengyelországban 1079-ben belső válság zajlott le. Az 1076-ban, VII. Gergely által küldött koronával megkoronázott II. Boleszló ellen összeesküvést szőtt öccse, a IV. Henrikkel cimboráló Wladislaw Hermannnal (aki 1088-ban nőül vette Salamon feleségét, Juditot). Az összeesküvésben résztvevő Szaniszló, krakkói püspököt 1079-ben Boleszló az oltár előtt megölte, mert a királyt kiközösítette az egyházból, ezért menekülnie kellett.

II. Boleszló Magyarországra menekülése során Lászlónak szembe kellett nézni azzal a ténnyel, hogy lengyelországi nevelője (ti. II. Boleszló) menekülésében, szorított helyzetében sem adja meg neki a királynak kijáró tiszteletet – nem száll le lováról –

4 MAKKAI LÁSZLÓ–MEZEY LÁSZLÓ: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek (XI–XIV. század)*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1960, 92.

ami a kor feudális viszonyainak meggyökeresedését és László saját maga választotta meg nem koronázottságát tanúsítja, illetve jelzi. László – tán pontosan ezért – ezt nem vette sértésnek, bár rosszul esett neki, és megparancsolta, hogy kellő tisztelettel fogadják és ő is barátságosan bánt vele. Mivel László nem adott katonai segítséget ahhoz, hogy hatalmát Boleszló visszaszerezhesse, egyfajta feszültség állt fenn köztük, annak 1084-ben bekövetkezett haláláig.

Csehországból Jaromir prágai püspök útba ejtette Lászlót, mikor III. Kelemen el-lenpápához indult Wratislaw cseh herceggel fennálló vitájának orvoslásáért 1090-ben. 1091-ben Wratislaw herceggel fia is összekülönbözött. A fegyveres harc után, bár kibékültek, Wratislaw hívei Magyarországra jöttek, és őket László szívesen fogadta, és a Bánát vidékét adta nekik szálláshelyül.

Ezek a lépések, lengyel és cseh rokonainak megsegítése komoly befolyást és tekintélyt szereztek neki északnyugati szláv szomszédainál.

1.4. Az Orosz Birodalom belső helyzete

Oroszország ekkor a tartományúri szétagoltság állapotát élte meg. Minden városközpontban egy-egy önállóságra törekvő Rurikida herceg ült. Ezeken a kiskirályokon nem tudott úrrá lenni a kijevi nagyfejedelem, sem Izjaszlav (1076-ig), sem az őt követő Vszevolod. A helyzetet az is jellemezte, hogy a kiskirályok között mindig akadt valaki, aki a szomszédos nomádokat hívta segítségül. (1079-ben, Tamarkantarkanban, a Karcsi-szoros keleti oldalán települt Román herceg Kijev ellen vezette a kunokat. 1080-ban pedig Perejaszlavec körül letelepedett úzok támadtak az oroszokra.)

Összefoglalva, politikailag – katonailag egyaránt segítette László helyzetét a keleti helyzet, mert saját belső gondjaik lekötötték a fejedelmek teljes hadseregét így ebből az irányból nem kellett támadásoktól tartania.

1.5. A délnyugati nagy szomszéd, Bizánc belső helyzete

Az Al-Duna mentén és a Balkánon hasonló helyzet állt elő. 1078-ban amikor Baszilikiosz durazzoi dux fellázadt Niképhorosz császár ellen, és épp Szalonikiben harcolt, hívására az Al-Duna mellékén lakó besenyők a kunokkal szövetségbe rátámadtak Drinápolyra. Itt vereséget szenvedtek ugyan, de a belső feszültség fennmaradt, és ettől kezdve – az akkor kumánoknak nevezett – kunok rendszeresen betörték a Balkánra és egyre jelentősebb szerepet játszottak a Havasalföld és Moldva területén és történetében, amelyek akkor Magyarország szomszédai voltak.

László a dél-nyugati szláv népeknek több alkalommal segítséget nyújtott s ez megteremtette az alapját a Honfoglalás utáni első hódításnak, Horvátország elfoglalásának.

2. SZENT ISTVÁN POLITIKAI HAGYATÉKA ÉS AZ ORSZÁG BELPOLITIKAI HELYZETE.

2.1. A magyar királyok házasságpolitikája

A magyarországi helyzet megértéséhez szorosan hozzátartozott az a házasságpolitika, amit a Lászlót megelőző magyar uralkodók folytattak – hasonlóan más uralkodókhoz – annak érdekében, hogy lehetőleg minden oldalról biztosítsák a békét, a potenciális szövetségeseket, az esetleges területszerzést, a hódítást.

A témát tekintve a Vazul-fiak és -unokák házassága az ami meghatározó az adott korban.

I. András a lengyel II. Mieciszlav lengyel király halála után Leventével Oroszországba ment és ott nőül vette Nagy Jaroszlav kijevi orosz fejedelem lányát, Anasztáziát. Ez akkor bizonyosan nem tudatos, politikai szempontok alapján született házasság volt, mert András nem is sejthette, hogy valaha hazája uralkodója lesz.

I. Béla, I. András testvére, lengyelországi tartózkodása idején jelentékeny szolgálattal tett Mieciszlav lengyel fejedelemnek a pommerániaiak ellen vívott háborúban. A magyar krónikák szerint párviadalban győzte le a pommerán fejedelmet, amiért a „bajnok” nevet kapta. Ezért jutalmul kapta a fejedelem lányának, Richezának kezét.⁵

Andrást, Bélát és Leventét egyéb rokoni szálak is fűzték Oroszországhoz, ugyanis apjuk, Vazul testvérének, Szár Lászlónak a felesége Kijev akkori fejedelemnek, Nagy Jaroszlávnak volt testvére.

A Vazul-ág névválasztása is szoros keleti kapcsolatokat tükröz – Mihály, Vazul, Wladislaw – ami az Istvánnal való szembekerülés miatt, az ősi vallás megtartása, illetve az elmaradhatatlan keresztény hitre térés esetén inkább a keleti egyházhoz tartozás szándékát mutatta. Ezek a körülmények az ország keleti részének biztonságát jelentették László hatalomra kerülésekor.

Salamon, I. András fia Judit császárlányt, III. Henrik lányát, IV. Henrik testvérét vette feleségül, akivel kapcsolata megszakadt, és aki 1088-ban Wladislaw Hermann felesége lett. Salamon házasságát is ugyanazok a szempontok motiválták, mint öseiét, illetve apját: a jól felfogott politikai érdekek. Az ország érdekei megkívánták ugyanezt. Nem is tartott sokáig együttlétük, lévén szülői akarat terméke volt az akkor még gyermekek házassága. Ez a házasság I. Andrásnak a korábbi ellenséggel való megbékélési szándékának eszköze volt.

I. András lánya, Adalheid Wratislaw cseh herceg felesége lett, aminek László esetében sorsdöntő jelentősége volt.

A Vazul-unokák közül a Béla-fiakat szorosabb rokoni szálak fűzték a nyugati nagy szomszéd uralkodói házához, mint András gyermekeit. Ugyanis míg Salamon beházasodott oda, addig anyjuk révén ők egyenes leszármazottai voltak a Liudolf-féle első német császári háznak. Richeza nagyanyja Matild, II. Ottó német császár lánya volt. Így sokadfokon, de még IV. Henrik is rokonuk volt. Ezt, I. András kivételével, a politikájukban nem lehetett felfedezni, de a kor nem a sógor-komaságot követelte meg az uralkodóktól, amikor a rokon az ország feletti rendelkezést igényelte magának.

I. Béla fiának, Gézának első felesége Zsófia, Arnulf belga-limburgi herceg leánya, aki Nagy Károly császár leszármazottja volt. Második felesége a bizánci Symadané. Ennek a körülménynek – közvetve bár, de hatása lett a Salamon – Géza konfliktus kiéleződésében, aminek végkifejlete László királysága lett.

Lampért, a harmadik Béla-fi nőtlen maradt.

I. Béla lányai közül Zsófia, Weimari Ulrich, isztriai örgróf felesége lett. Eufémia I. Ottó morva herceg asszonya volt, s ennek jelentősége a mogyoródi csata előtt és alatt volt felbecsülhetetlen. Ilona Zvonimír, horvát király felesége lett, ami alapja lett

5 DÜMMERTH DEZSÓ: *Az Árpádok nyomában*. Panoráma, Budapest, 1987, 235.

a déli biztonságnak. Később pedig – közvetve – lehetővé tette Horvátország meghódítását.

2.2. A Vazul-fiak és -unokák harca

Ennek a küzdelemnek kétség kívül az európai helyzet és az István-ág kihalása valamint uralkodásra méltatlanná válása volt az okozója.

2.2.1. Péter és Aba Sámuel

A bonyolult helyzet kialakulása külpolitikailag III. Henrik politikájához és belpolitikailag a Vata-féle pogánylázadáshoz kapcsolódott. Ezért tartom szükségesnek a László hatalomra kerülésekor előállt komplex helyzet kialakulását annak alapvető okainál kezdeni és bemutatni.

István halála után az országot nem a Turul-nemzetséghez tartozó Péter és Aba Sámuel kormányozta. Megerősödtek az ősi vallás hívei, és a kereszténységben az idegenek politikáját, idegen istenséget láttak. Táptalaja is volt az elégedetlenségnek és lázadásnak, mert élt még az ősi vallás az emberekben. Ugyanezen időre datálódott, hogy III. Henrik nem ismerte el a római pápa egyházfői tisztét. A pápát birodalma egyik városa egyházi vezetőjének tekintette, akit tetszése szerint nevez ki és vált le. III. Henrik császárnak nem csak egyházpolitikája volt teljhatalma megtestesítésének alappillére, de igényt tartott a néhai Nagy Károly-féle birodalom tartományaira is, így Pannóniára is. Péter és Aba Sámuel harcát Péter a német császárnak való behódolással akarta döntésre vinni, és hűbérül ajánlotta az országot Aba Sámuel legyőzése és az ő trónraültetése fejében. III. Henrik a pápával folytatott harca közben kapva-kapott az alkalmon, mivel amúgyis igényt tartott a területre. 1044 júliusában Ménfőnél a német sereg győzelmet aratott – igaz – nagy segítséggel, ugyanis magyar segítség nélkül képtelen lett volna III. Henrik átkelni seregével a Hanságon. De az Aba Sámuellel elégedetlenkedők közül akadtak, akik átvezették a sereget az ingoványon.

Így Péter ajándékba kapta saját országát. A császár fenntartotta azt a jogot, hogy az örökösödési jog mellőzésével annak adományozza később is az országot akinek akarja. Péter ebbe belenyugodott, és teátrális módon is kifejezte hűbéresküjét Fehérváron, ahol a koronázáskor a jelvényeket visszaadta a császárnak.

2.2.2. I. András

A magyar urak, akik 1045 május 28-án Fehérváron még hűségesküt tettek III. Henriknek, 1046-ban már az Oroszországban tartózkodó Andrást és Leventét hívták vissza, hogy a Turul-nemzetség visszaszerezze a hatalmat. Ennek egyik aktualitását a Vata-féle pogánylázadás is megadta, s ezt fel is használták az urak.

András és Levente eleinte vonakodtak visszatérni – éltek bennük apjuk sérelmei –, rejtett cselet sejtettek a meghívásban. 1046 szeptember elején már a Hernád völgyében, Abaújtúr vára alatt hatalmas sereg fogadta őket. András ügyes diplomáciát alkalmazott már csak azért is, mert seregét nem tartotta elég erősnek. A Vata-féle lázadáshoz Levente – akit a lázadók inkább tartottak trónörökösnek – csatlakozott, de ő hamarosan meghalt.

András látta, hogy az ország valójában már keresztény, és csak az erő tud ezen változtatni. Legfőbb feladatul azt tűzte ki, hogy Pétert kézrekerítse, nehogy kijusson Németországba és új háborút, új bajokat idézzon elő. Pétert elévítették, aki azonban a szer-

zett sérülésekbe belehalt. András nem bántotta. Sajnálta Gellértet is, és személyesen védett meg egy, a hozzá induló küldöttségben lévő püspököt. E tettének hónapokkal később saját maga számára lett felbecsülhetetlen jelentősége. 1047-ben – az életben maradt három püspök – Fehérváron megkoronázta Andrást. Ő azonnal megtiltotta a keresztényüldözést. Testvére és Vata túlbuzgóságát ellensúlyozandó elrendelte, hogy Szent Péter ünnepét három napig üljék, és Tihanyban apátságot építtetett, ahova később temetkezett.

A kialakult belpolitikai helyzet nyitottá, rendezetlenné tette a német királyhoz való viszonyunkat. Ezért I. András, ahogy trónján megerősödött, követeket küldött III. Henrikhez. A béke érdekében hajlandó volt adót fizetni, hadiszolgálatot tenni, csak hagyja őt uralkodni.

III. Henrikhez a követek már későn érkeztek. Csapatai Augsburgnál 1048 szeptember 8-án összegyűltek – és miután a már említett módon – császárrá koronázták, megindult Magyarország felé teljhatalma birtokában. Súlyos harcok, manőverek, nagy emberáldozat után I. András csellel verte meg a német sereget. Vértjeiket a „Vértés”-nél hátrahagyva menekültek. III. Henriket a düh vezérelte és újabb sereggel készült Magyarország ellen. XI. Leó, saját rokona – aki III. Henrik akaratából lett pápa -igyekezett békét közvetíteni a két uralkodó között, de Henrik hajthatatlannak mutatkozott. I. András még az évi adózásba is beleegyezett volna a béke érdekében. A bekövetkezett támadás miatt, amit I. András visszavert, az adózásra tett ajánlatát is visszavonta. Ezen adómegtagadás miatt a „rokon pápa” ki akarta közösiíteni a magyar királyt az egyházból. I. Andrást ez sem lágyította meg. III. Henrik végleg bele kellett nyugodjon, hogy a magyarok királya legyőzte őt.

A béke éveiben István után újra a katonai erények vették át a döntő szót. Nem csak a hatalom megszilárdításában, hanem a királyeszmé alakulásában is. A tihanyi alapítólevél – azon túl, hogy fontos nyelvi emlékünknél – bizonyosság arra, hogy I. András pontosan tudta, milyen fontos győzelmet aratott. Ezt kifejezésre is juttatta: tudatta országvilággal, hogy erős hatalmi pozícióban van. Az alapítólevél intulációja így hangzik: „Andreas Dei annuente clementia Pannoniorum invictus rex.” azaz „András, Isten jóvágaható kegyességéből a pannoniak győzhetetlen királya.”

E megfogalmazás – amit sok más, hatalmasabb uralkodók sem engedtek meg maguknak – magában hordozta, hogy nem függ a császártól, az nem formálhat jogot Pannóniára, azaz Magyarországra, mint néhai római provinciára. Ezen kívül megfogalmazódik a sorokban a császár feletti győzelme is.

2.2.3. I. Béla és Salamon

I. Andrást nem is Henrik, hanem saját testvére Béla győzte le, dacára közös hánnyatott sorsuknak. I. András hazahívta a Lengyelországban mély gyökereket vert Bélát (aki addigra a kereszttségben felvette az Adalbert nevet – ami a már említettekkel ellentétben – a nyugati kereszténységhez tartozását jelezte). I. Béla hagyta, hogy András király legyen, és csak az ő kifejezett kérésére tért haza, azzal, hogy utána ő foglalja el a trónt. Az ország egy részét hercegségül – dukátusként kapta, és ő volt I. András hadvezére a császár ellen folytatott súlyos háborúban.

A konfliktus akkor alakult ki, amikor Andrásnak 1053-ban fia született. A beígért korona így Salamon fejére került. Az apai érzésen túl András azért is szeghette meg ígérétét, mert 1056-ban III. Henrik meghalt. Így a hadvezérre sem volt olyan égető

szüksége. Salamonnak, a gyermeknek nőül kérte és kapta Juditot, ellensége leányát. Így biztosítva érezte az országot nyugatról is. Béla ellen merénylettel is készült, amiről az ajtónállója útján értesült. Ez az a bizonyos, híres „korona-kard választás” Várkonyban. „Ha kedves az életed válaszd a kardot.” Miklós ispán sűgva adott tanácsa mentette meg Béla életét. Ezután a sértődött Béla már nem menedéért ment Lengyelországba, hanem seregért.

Az Árpád-ház történetében egy fontos probléma merült fel: a trónöröklés jogának kérdése. Salamont ugyanis ötévesen, az elsőszülöttség (a primogenitura) elvén királlyá koronázták. I. András volt az uralkodó király. Béla pedig ősi jogon, a család legidősebb tagjaként (a majoratus-senioratus elvén) követelte magának a trónt.

A probléma mögött ott húzódott a Turul-nemzetség ősi fejedelmi joga.⁶ Ebben az ősi jogban fogalmazódott meg a jelen problémát feloldó szokás, miszerint a dinasztia legidősebb férfi tagja vette kezébe a kormányzást és tette fejére az uralkodói jelvényt.

Ebben a konfliktusban „mérettek meg” az újonnan szőtt dinasztikus házassági kapcsolatok. Ebben I. András jobb pozícióval rendelkezett, lévén a császár volt az apósa. Ezért Béla készülődését hírül véve ugyanahhoz folyamodott, mint az általa legyőzött Péter: a császártól kért segítséget.

Az alattvalók ekkor elfordultak I. Andrástól, mert a német segítség igénybevétele népszerűtlenné tette. Béla ismét legyőzte a németeket úgy, mint amikor bátyja hadvezére volt. A németekkel menekült I. András is, de Zircen meghalt. I. Bélát még abban az évben, 1060 decemberében a püspökök királlyá koronázták.

I. Béla uralkodásáról kevés a történelmi adat. Azt tudni róla, hogy az ősvallás híveivel neki is le kellett számolnia. Erős kézzel és könyörtelenül verte le őket, ezzel kivívta a „kereszténység második megalapítója Magyarországon” címet. Salamon hívei, rokonai nem tettek le arról, hogy a megkoronázott királyt trónjára ültessék. Érvül még azt is felhozták, hogy saját népét mérsárolja le, amikor a pogánylázadást törte le. Pedig Ő a hadifoglyokkal is jól bánt, és mindet haza is engedte. Például Weimari Vilmos mint vőjelöltje, lánya jegyeseként tért vissza a fogságból.

A már említett régi és az újdonsült rokoni szálak miatt I. Béla mindent elkövetett a béke érdekében saját országában és külföldön egyaránt. Ő, aki a párviadatok ismert hőse, kitűnő hadvezér és katona volt, azt sem restellte, hogy erőfeszítéseket tegyen a békéért. Eközben persze fegyverkezett is, mert látta, hogy törekvései hatástalanok. A tróntól is búcsúznia kellett. Amikor a túlerőben lévő német sereg megindulásáról hírt vett – aminek célja Salamon trónraültetése volt –, mindenáron el akarta kerülni az öldöklést. Még azt is felajánlotta, lemond a trónról, megelégszik korábbi dukátusával és még fiát is túsul adta volna ennek megtörténteig. A németek Andrással való tapasztalataik után ítélték meg Bélát is, akit nem ismertek. Magyar ravaszságtól tartottak és semmiképp sem akarták Salamon – IV. Henrik sógorának –, legyőzőjét meghagyni az országban. Békevágya nem a gyávaság jele volt. Felfegyverkezve várta az ellenséget, haldokolva is kivitette magát a csatátérre. Csak akkor halt meg, amikor 1063 szeptember 11-én a német seregek első győzelméről értesült.

I. Béla halála meghozta a Vazul-unokák igazi harcát. Salamon, legális királyként egy évtizedig ült a trónon, ami a felemelkedőben lévő királyeszmény süllyedését hozta.

6 DÜMMERTH DEZSŐ: *Az Árpádok nyomában*. Panoráma, Budapest, 1987, 210–211.

Újólág bebizonyosodott, hogy a legális személy nem törvényszerűen alkalmas is egyben. Kora is csupán tíz esztendő volt, ami az uralkodásban nem éppen előny. Ezért őt a háttérből Vid ispán irányította, saját érdekeinek megfelelően.

Salamon és I. Béla fiai között hamar feszültté vált a viszony, aminek alapja a jellembeli különbség volt. Az említett Turul-nemzetségi szokásjog szerinti örökös, Géza nemcsak vitéz, harcos, hanem apjához hasonlóan lovagias szellemű, békés természetű, kegyes és bosszúállást nem ismerő alkat volt. Még nála is kiválóbbnak tartották Lászlót. Ez a különbözőség csakhamar feltűnt az alattvalók számára is.

Eleinte a király és a két herceg, a két dux közösen vezették hadi vállalkozásaikban seregeiket, Salamon irgalmatlan, Géza inkább óvatos, megfontolt volt. Lászlóban pedig előnyösen egyesültek a kettő erényei. Együtt fogtak fegyvert, amikor betörték a bessenyők a bolgárok biztatására Bizáncba, elfoglalva Belgrádot, azaz Nándorfehérvárt.

Ekkor pattant ki az igazi ellentét közöttük. Ugyanis a várban szorultak nem Salamonnak, hanem Gézának adták meg magukat. Tetőfokát érte el a féltékenység, amikor VII. Dukasz Mihály bizánci császár a békeküldöttséget Gézához küldte. Salamont figyelmen kívül hagyta. Salamon háttérében munkálkodott Vid ispán, aki a hercegek dukátusára tört, és mindent elkövetett, hogy Dezső püspök békességre intő szavai ne érjenek célba.

Géza és László, – látva a veszedelmet – először Oroszországba mentek segítségért, de az ottani hasonló gondok miatt, üres kézzel jöttek haza. Mivel a csehországi Ottó, morva herceg sógoruk volt, tőle kértek és kaptak segítséget. László és Ottó serege Vácnál találkozott a menekülő Gézával, akinek seregét Salamon már szétszórta. Az egyesült csapatok 1074-ben Mogyoródnál találkoztak Salamon seregével.

Ekkor ért be I. András diplomáciájának szomorú gyümölcse: a magyarok a csatában egymást mészárolták le. A harcban Vid elesett, Salamonnak pedig menekülnie kellett. A Béla-fiak győzelmet arattak. Géza és László lettek az ország urai, és az ősi jogn is illetékes és „alkalmas” Gézát akarták királynak.

2.2.4. I. Géza

A legidősebb Béla-fi elfogadta az uralmat, de nem mint győztes hadvezér, hanem mint magában vívódó Árpád-fi, mert tudta jól, hogy a győztes hadvezér László volt.

Salamon a pozsonyi várba húzódott vissza, László pedig megkapta a dukátust, amit addig közösen bírtak. IV. Henrik tett még pár sikertelen kísérletet az ország megszerzésére és Salamon trónra ültetésére, de ekkor már az investitúra harc kötötte le figyelmét és energiáját.

VII. Gergely három alkalommal írt levelet I. Gézának,⁷ de mindhárom alkalommal hercegnek nevezi, bár Salamont úgy tekinti, mint aki saját magát zárta ki a hatalomból. A pápa hangsúlyozza az ország függetlenségét is, de hozzáteszi: „...Magyarországnak, más országok példájára, saját szabadságának állapotában kell megmaradnia, más országok királyainak nem lehet alávetve, hanem csak a római egyetemes anyaszentegyháznak, mely alattvalóit nem szolgálknak tekinti...”⁸ A VII. Gergely-ellenes politika és Henrik hatalmának gyengülése arra ösztönözte a pápát, hogy Magyarországot is hűbér-

⁷ Makkai László-Mezey László i. m. 89.

⁸ u.o. 89.

ré tegye. Ez a hűbériség azonban gyakorlatilag nem volt összehasonlítható a német birtokadalomtól való politikai függőséggel, és soha nem valósult meg.

I. Géza soha nem kérkedett hatalmával. Azt, hogy magáról hogyan vélekedett, egyetlen hiteles dokumentumból tudjuk. Ez a garamszentbenedeki alapító levél, amelyben (a keresztségben Magnus nevet kapó Géza) így szól magáról: „Ego Magnus, qui et geysa supremus Hungarorum Dux, postea vero gratia Dei rex consecratus, belae regis filius...” azaz „Én Magnus, úgy is mint Géza, a magyarok legfőbb hercege, majd pedig Isten kegyelméből felszentelt király, Béla király fia...” Ez az intituláció épp oly beszédes, mint I. Andrásé a tihanyi alapító levélben.

I. Géza a IV. Henrik-féle egyéniségnek éppen az ellenpólusa volt. Ő is védte saját érdekeit, és nem hagyta magát a hatalomból kiszorítani, nem tűrte hercegi jogainak csorbítását, de a korona elfogadása zavarba hozta. Gondolkodásában a politikát megelőzte a lelkiismereti motívum.

Törvénykezésében is a megbékélés, a békés állapotok visszaállítása illetve megteremtése volt a célja. Ő juttatta érvényre I. András egyetlen törvényét, amiben a háborúk utáni nyugalmat biztosította, és intézkedett az István idejében elrendelt és megépített templomok helyreállítására, melyeket a Vata-féle lázadás során rongáltak meg.⁹ Így a klérus bizalmát is megnyerte. A történészek és klerikusok egyöntetű véleménye ma már az, hogy a szentté avatást is megérdemelte volna.

Gézáat a pápa „elismerő levelei” sem tudták megnyugtatni. A levelekben szereplő „Szent Péter hatalmának való alávetettség” fogalmával kapcsolatban pedig meg volt győződve, hogy Szent István római széktől nyert apostoli hatalma nem jelentett politikai függést.

A belső vívódás eredménye az lett, hogy 1076 karácsonyán a szekszárdi kólostorban a főpapok előtt lemondott a koronáról Salamon, a „törvényes” javára. Nem tudta vagy nem akarta feldolgozni a már említett „törvényes – alkalmas” konfliktust, és a „törvényeset” választotta. A főpapok viszont az alkalmas pártján voltak és késleltették a tárgyalást Salamonnal. I. Géza megelégedett volna a dukátussal. Az elhúzódó egyezkedés és a belső vívódás odáig fajult, hogy Géza 1077. április 24-én vagy 25-én meghalt.

2.3. A rex és a dux, a regnum és a dukátus viszonya, kapcsolata az elkövetkező negyed században

A magyar belpolitikát a XI. század második felében meghatározta a dukátus kialakulása, léte, jelentősége a dux és az uralkodó számára. A XI. század közepe előtt – Koppány részét leszámítva és III. Henrik országfelosztási kísérletét nem tekintve – Magyarországon nem volt dukátus. A történetírás biztos abban, hogy a dinasztia férfi tagjai közötti országfelosztást jelző dukátus Magyarországon a XI. század közepén (1048 táján) jelent meg először.

I. András, mint sorstársát, testvérét, a trón örökösét hívja haza Bélát és megosztja vele az ország javain. Béla hazatérése után az országot három részre osztották, ebből kettőt megtart a királyi felség, a rex, a harmadik részt a herceg, a dux kapja. Ez a felosztás a hercegi – királyi viszálykodás alapja lett.

9 NAGY GYULA dr. – MÁRKUS DEZSŐ dr: *Corpus Juris Hungarici*. Franklin, Budapest, 1899.

Béla részuralkodásának első évei a rexszel való együttműködés jegyében teltek el. Együtt harcoltak III. Henrik hódító törekvései ellen, sőt a tihanyi alapítólevél Bélát I. András uralkodó társaként említi.¹⁰ Az András és Béla között meglévő ellentét az összezsapáshoz vezetett. A dux legyőzte a rext, maga lett a rex. I. Béla uralkodása idején helyre állt a rend, a területi egység. Géza nem rendelkezett dukátussal. Salamon 1063. évi trónraerülésekor szintén fenntartotta az ország területi egységét, az integritást, de Géza lengyel segítséggel, fegyverrel erőszakolta ki a felosztást és 1064-től a dukátus ura lett.

A történészek számára külön probléma, hogy egy vagy több dukátus létezett-e. Tehát csak Géza, vagy testvérei (László és Lampért) is dukátus urai voltak-e, mivel duxként emlegetik őket a korabeli okiratok. Az elfogadott álláspont szerint Salamon idejében a már említett állapot állt fenn, és a dux jelző Lampért esetén a királyi családhoz tartozást fejezte ki.¹¹ László pedig Gézával osztozott az ország egyharmadát kitevő dukátuson. Így magam is osztom azt a véleményt, hogy Magyarországon egy dukátus létezett.

Ebből következik, hogy Magyarországon valószínűleg nem változott a dukátusok száma a dinasztia férfi tagjainak számától. Az ország felosztottságának mértékére abból következtetnek a történészek, hogy a kemejei csatában Salamon 30 csapattal támadt a herceg seregére, aki 15 megye erejét bírta.¹² A dukátus területe tekintetében egységes a kutatók álláspontja, miszerint az ország északi és keleti részének megyéit foglalta magában, valamint, hogy annak területe nem változott. Az is biztos, hogy Magyarországon a dukátus nincs szoros összefüggésben a trónörökléssel. I. András nem a dukátus jogán ígéri meg Bélának a koronát, hanem a kettőt együtt ajánlja fel. Salamon sem azért adta Gézának azt, mert benne a trón örökösét látta volna.

Vannak elméletek, melyek szerint Béla a dukátussal katonai-védelmi feladatot is kapott a katonai segédnépek etnikai bázisának megszűnése miatt. Az azt vitatók a dukátus kialakulásakor jellemzően nyugatról jövő veszélyt hozzák fel érvnek¹³ – miszerint erre keleten nem volt szükség –, valamint, hogy az úzok és kunok elleni harcban a rex és a dux együtt harcoltak éppúgy, mint 1051-ben a Dunántúlon a németek ellen.

A rex és a dux között az 1070-es évek elején újra meginduló harcok Magyarországon is előidéztek fejlődési lehetőségeket. Ezeket Juliusz Bardach Lengyelország vonatkozásában fogalmazta meg az 1030-as évekre vonatkozóan: „...az öröklés elve mellett...kezd megjelenni a hatalom létesítésének ezzel vetélkedő elve a feudális urak tetszése szerint, a dinasztia két tagjának fejedelmül állítása révén, de már ezen elvtől való lehetséges elszakadás is.”¹⁴

A főurak túlnyomó többsége az 1070-es években a rex illetve a dux palástja alá bűjt, mert akkor még birtokuk eltörpült ezek mellett. Akadnak már ekkor is újrafelosztást követelők, akik saját hatalmukat, befolyásukat akarják növelni a regnum illetve a dukátus kárára. Ennek legfőbb híve a már említett Vid ispán volt. De ő semmiképpen

10 KRISTÓ GYULA: *A XI. századi hercegség története Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974, 60.

11 u.o. 62. oldal

12 u.o. 65. oldal

13 u.o. 67. oldal

14 u.o. 84. oldal

sem azzal a szándékkal tette ezt, hogy a királyságot erősítse. Megvizsgálandó, hogy 1060-61-ben és 1074-ben hogyan győzhette le a dukátus a regnumot, holott az előbbi területe fele az utóbbinak, s a haderőben ugyanígy álltak. Sőt a dukátus gyér, peremterületen helyezkedett el. Felvetődik a kérdés: honnan merített erőt sikeres harcaihoz a dux?

A duxok sikereiben jelentős szerepet játszott a külföldi katonai támogatás. Mind Andrással, mind Salamonnal szemben, akik a németek felé orientálódtak, természetes szövetségest találtak a duxok Boleslaw Smialy személyében, aki Lengyelországban a duxokkal azonos politikát folytatott, sőt családi kapcsolatban is álltak (mint arra többször is utaltam). Így Béla, majd Géza trónigényeit is segítette.

Természetesen a belső viszonyokban is találhatók okok. A dux 15 vármegye jövedelmét élvezte, ami, ha kevesebb is volt a rex jövedelménél, nem volt elhanyagolható gazdasági alap. A dux birtokadományokkal nagybirtokos réteget hozott létre, akik őket támogatták, de nem volt jelentéktelen a duxok regnumon belüli támogatottsága sem. **Főleg az egyháziak támogatták a dukátus urait. Ez bizonyíthatóság nélkül is hihető, mivel a klérus a már említett okoknál fogva inkább volt a Béla-fiak mellett, mint támogatták volna Salamont.** Mivel a gazdálkodás szempontjából nem volt különbség a két országrész között, így a dukátus rövid idő alatt felgyorsított ütemű fejlődési utat járt be.

Politikai befolyását mi sem igazolja jobban, minthogy VII. Dukasz Mihály koronát küldött Gézának. Ez a feszültséget keltő állapot nem maradhatott fenn sokáig, így került sor a regnum és dukátus kezdeti időket idéző megbékélésére Géza és László korában.

2.4. László királlyá választása

Géza rövid ideig uralkodott, azt is belső vívódások közepette tette. Azok az okok, amelyek előidézték, hogy nyugtalan belső állapota fennmaradjon, egyaránt eredeztethetőek saját személyes tulajdonságaiból és a pápai legitimitás hiányából.

A főpapok és főurak (akiket a két Béla-fi még hercegségük idején juttatott gazdasági és politikai hatalomhoz) mivel az „alkalmas” elvet vallották, I. Géza halála után halálni sem akartak a hatalom-átadási tárgyalások folytatásáról. Ők körülvették Lászlót, és egyakarattal állhatatosan kérték és rábeszéltek a korona elfogadására. László pedig engedett. Király lett, de a koronát Salamon életében bizonyosan nem tette a fejére. A Szent László legenda megfogalmazása szerint „mikor ugyanis tetszésén múltott, hogy a királyi méltóságot isteni végzésből magának tulajdonítsa, nem igyekezett sem felkerekedni, sem királlyá koronáztatni magát: a királyi jelvényeket tisztelettel maga előtt vitette nem azért töltötte be a királyi méltóság feladatát, hogy az első legyen, hanem hogy hasznos legyen”.¹⁵

Bölcs volt: inkább vette tekintetbe az alattvalók akarátát, mint a merev szabályokat. A főurakon és főpapokon kívül a köznépek sem állhatott szándékában a német párti Salamon trónra juttatása. Itt tartom szükségesnek megemlíteni azt az összefüggést, amit Bartoniek Emma a XX. század elején úgy fogalmazott meg, hogy a Vazul-fiak és unokák királlyá válásában nem csak az ősi jog és alkalmasság játszott szerepet, hanem

15 KURCZ ÁGNES (ford.): *László király emlékezete* (A Névtelen Karthauzi: Szent László-legenda). Magyar Helikon 1977, 52. oldal

döntő részük volt az alattvalóknak is abban, ki kerüljön a trónra.¹⁶ Ez a magyar sajátosság valószínűleg hozzájárult az Árpád-háznak, az emberek emlékezetében napjainkig tartó legendás továbbélésébe.

Bartonyiek Emma sajátosságosan értékeli Szent László királlyá válását. Úgy fogalmaz, hogy Szent László volt az egyetlen magyar király (kivéve II. Józsefet), akinek fejét nem érintette korona.¹⁷ Ha figyelembe vesszük, hogy VII. Gergely levele, és a pecsétlenyomat is csak feltételezi a koronázottságot, valamint a Képes Krónika 46-os miniatúrája is csak valószínűsíti azt, ezt a felfogást is el kell fogadni, és a legendás király máig tartó emlékeinek megfelelő cellájába elhelyezni. A meg nem koronázottságot – természetesen – magyarázza is, ami – úgy hiszem, a sajátosságossága folytán is komoly figyelmet érdemel – és színesíti az ismert Szent László képet. Eszerint, Anonymus Gestája úgy fogalmaz: László mindig érezte, hogy de facto és nem de jure uralkodik. Arra, hogy ezt hogyan tudhatta magában feloldani egy olyan személyiség, mint Szent László király, aki a törvényesség talaján akarta látni egész országát, arra a kétszáz évvel későbbi Legendából veszi a magyarázatot, ami valójában nem is magyarázat, hanem nagyon jellemző és kifinomult korkép az akkori belső-külső értékek összhangigényéről. Ez a legenda Lászlót „divinitus electus princeps”-nek nevezi, ami annyit jelent, hogy Isten őt testi és lelki kvalitása miatt választottjának nyilvánítja a magyarok előtt. Az idoneitás (uralomratermettség) elvének oly szélsőséges, kizárólagos érvényesítése ez, ami szinte visszajára fordítása. Vagyis nem a király méltó az uralomra, a nép kormányzására, hanem a nép méltó az ilyen fejedelemre.¹⁸

2.5. A magyar állam megszilárdulása: a lovagszent uralkodása, László egyeduralmának biztosítása

A magyar állam István király negyvenkét éves uralma alatt épült ki. István halála után közel négy évtizeden át tartott a nagy erőpróba: eléggé szilárd-e az építmény ahhoz, hogy pogánylázadásnak, belháborúnak és külső támadásnak ellenálljon. Ha az épület minden megrázkódtatást kiállt, az jelentős részben a tervező művét dicséri, de legalább olyan része van benne az „alapnak”, amelyből kinőtt, és az anyagnak, amelyből felépült.

Géza 1077. április 24-én vagy 25-én meghalt, a magyar uralkodó osztály és a vitézek a Pozsonyba szorult Salamon király és a dukátust kézben tartó rangidős László herceg közül Lászlót választották királlyá.

László 1046 táján Lengyelországban született, amikor apja, Béla, ott élt száműzetésben. 1050 körüli hazatérése óta országszerte megismerték. A főurak becsülték uralkodói erényeit, amelyeket már bihari és nyitrai hercegsége idején alkalma volt megmutatni, az egyháziak támogatták páratlan bőkezűsége miatt, a vitézek pedig tisztelték harci képességeiért, amelyeket Kerlésnél, Mogyoródnál és egyéb harctereken kimutatott.

László trónralépésével Magyarországon új típusú uralkodói stílus vette kezdetét, ami az új politikai irányvonalon túl az expanziót is lehetővé tette. Fellépése az Árpád-háziak családi története szempontjából is fordulópont, mivel személyé-

16 BARTONIEK EMMA: *A magyar királyválasztási jog a középkorban*. Századok, 70.évf. Budapest, 1936., 378. oldal

17 u.o. 375. oldal

18 u.o. 378. oldal

ben éppolyan önállósággal alakította ki az új stílust, mint annak idején az első király, Szent István. Az Istvánban megtestesült Karoling-vonás és a cluny szellem szerencsés ötvözetét Szent László túlszárnyalta valami új vonással. Ez a vonás olyan jelentős novum volt, hogy nem csak egykorú alattvalói, de utókora is csak századokkal később tudott megfogalmazni. Ez az új típusú uralkodó a lovagkirály, melynek elnevezése is csak a XII. században Franciaországban fogalmazódott meg.

Több forrás egymástól függetlenül bizonyítja az igazságszolgáltatásban kifejtett tevékenységét, a vallásosságban való buzgalmát, és nem utolsósorban a vitézek fölé egy fejjel kimagasló királyi termetét, s így nem oktalanul nevezte őt egy Magyarországra jött Saint Gilles-i francia szerzetes „elegantissimus rex” -nek.¹⁹

László megválasztásába az itthon élő családtagok is belenyugodtak, annak ellenére, hogy a hercegi részek szétoztásánál László már óvakodott túlzott hatalmat juttatni öccseinek. A nyitrai dukátust és a pénzverés monopóliumát fenntartotta magának, és feltehetően csak a bihari dukátust juttatta rangidős öccsének, Lampértnek, de ez sem bizonyos.

Géza király özvegye, a görög Symadané nem maradt az országban. Két kisleányát, Kálmánnak és Álmosnak 1079-ben semmi reménye nem volt arra, hogy László, Lampért, Salamon és Dávid mellett trónra kerüljön. Az özvegy királyné, (aki talán egy ideig abban is reménykedett, hogy László bizánci szokás szerint feleségül veszi őt, de ebben csalódnia kellett) visszatért Bizáncba, ahol nagybátyja, III. Niképhorosz Botaniatész rövidesen császárrá kiáltotta ki magát.

László megválasztása után nem koronáztatta meg magát, a Krónika késői, legendás betoldása szerint azért nem, mert „mennyei koronára” vágyott.²⁰ Valójában Géza néhány éve nyert bizánci koronájának személyi vonatkozásai olyan mértékben köztudottak voltak, hogy még nem alakulhatott ki legalizáló ereje. Bár László Bizánccal való kapcsolatai nem voltak ellenségesek, a keleti császárságban ekkor olyan elkeseredett belharcok dúltak a gomba módra szaporodó trónkövetelők között, hogy a belső és külső összeroppanás határán álló birodalom felé való nyitásnak nem volt értelme.

A másik nemzetközi fórum, amely királyi koronát és elismerést adott volna, a hatalma tetőpontján álló pápaság volt. László sógora, a horvát Zvonimir nemrég kapott királyi koronát, ennek azonban hűbéri fogadalom volt az előfeltétele, és a pápai hűbért László ugyanúgy nem vállalta, mint bátyja. László rögtön megválasztása után elküldte követét VII. Gergelyhez, de a pápa sem a küldött személyét, sem László ajánlatát nem találta kielégítőnek, és ezért Nehémiás esztergomi érseknek röviddel ezután írt levelében azt javasolta, hogy a „választott király”, valamint a főpapok és az előkelők „az apostoli székek fenségét megillető fogadalmukat alkalmas követek által nyíltabban jelentsék ki”. László erre egyáltalán nem küldött követeket a pápához, hanem az új, pápapárti német ellenkirállyal szövetkezett.

Mit is akart tulajdonképpen a pápa Lászlóval?

A kérdésre röviden az válaszolható, hogy hűbéri fogadalmat követelt a magyar uralkodótól épp úgy mint I. Gézától. Ezek a törekvések csupán VII. Gergely vágyai marad-

19 BARTHA ANTAL-SZÉKELY GYÓRGY: *Magyarország története 1242-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, 894. oldal

20 GERÉB LÁSZLÓ: *Képes Krónika* (Scriptores rerum Hungaricarum). Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, 131. fejezet, 128. oldal

tak. Ezt bizonyítja, hogy a pápa újabb és újabb követeket kért, akik közvetlen a király utasítását tolmácsolták volna és biztosították volna VII. Gergelyt László vazallusi esküjéről. Ilyen követeket nem küldött László, mert – I. Gézához hasonlóan – ő sem kívánt Róma hűbérese lenni. Ennek az lett a következménye, hogy 1079 után évekre megszakadt a királyi udvar és a pápai kúria közötti közvetlen érintkezés. Ez az elhidegült viszony ugyanakkor nem volt hatással Lászlónak az investitúraharcban elfoglalt magatartására, azaz, hogy a pápa oldalán áll-e a kérdésben. Salamon és IV. Henrik szoros kapcsolata, és a német expanzió veszélye, a császárság és a pápaság erőinek küzdelmében Lászlót Rómához kapcsolta.

Ezen körülmények bizonyosságot teremtettek afelől, hogy László külpolitikája nem állt pápai befolyás alatt. **Szent László ügyesen használta ki azt a speciálisnak mondható politikai helyzetet, miszerint Szent István a koronát a római pápától kapta, ám halála előtt országát felajánlotta a Boldogságos Szűz Máriának. Tehát az a kérdés, hogy kinek a „hűbére” az ország, László fogalmai szerint eldöntött dolog volt.**

1077. március 28-án, midőn IV. Henrik Lombardiában tartózkodott, és a német fejedelmek Rudolf sváb herceg személyében ellenkirályt választottak, László követeket küldött hozzá, szövetséget ajánlott fel, és leányát, Adelhaidot feleségül kérte. A házasság létrejöttének időpontjáról nincsenek pontos adatok, de 1078 pünkösdjén László követei Rudolf goalari udvarában a francia király, a flandriai és a holland gróf követeivel már IV. Henrik megtámadásáról tanácskoztak. Midőn 1079-ben Rudolf szövetségese, VII. Gergely pápa Lászlónak levelet írt, már nem duxnak vagy electusnak címezte, hanem rex Ungarorumnak, ami valószínűvé teszi, hogy László koronázása megtörtént, azzal a koronával, melyet feleségével együtt kapott. Bár László egyetlen reánk maradt – a pannonhalmi levéltárban található – viaszpecsétjéről²¹ és az apró rajzú érmeiről koronájának alakja nem állapítható meg, annyi bizonyosan állítható, hogy nem olyan lilíomos koronát viselt – ha viselt –, amilyennel a XIII. századtól kezdve ábrázolni szokták; hanem elődei abroncskoronájához hasonló diadémot, ami mellett több koronája is lehetett.

A német beháború ugyan a továbbiakban nem László apósa, hanem IV. Henrik javára dőlt el – Rudolf 1080 végén egy győztes csatában halálos sebet kapott. A birodalom belső zavarai továbbra is mentesítették Magyarországot IV. Henrik beavatkozásától, s így László megkezdhette Salamon kiskirálysága felszámolását. Lászlónak kezdetől fogva kedvezett, hogy a szomszédos Bajorországban is támadtak IV. Henriknek ellenfelei. Henrik 1077–1078 telén hadjáratot indított ellenük, s ez azt eredményezte, hogy Ekbert formbach-i és Udalrik rattsenbergi gróf családjával együtt Magyarországra menekült. Támogatásuk érdekében írta VII. Gergely 1079-ben azt a levelet Lászlónak, amelyben „rex Ungarorum”-nak szólítja.

1078-ban Lipót (Luitpold) osztrák őrgróf is elfordult Henriktől, mire László alkalmasnak látta az időt a németek által megszállt Moson visszafoglalására, és 1079 elején téli hadjáratot vezetett a német határvidékre.

Salamon mind ez ideig megmaradt Pozsony várába bezárkózva. László trónra lépésétől kezdve tárgyalásokkal óhajtotta Salamonnal való ellentétét rendezni. Nyilván

21 *Szent László egyetlen fennmaradt pecsétje a pannonhalmi apátságot javaiban megerősítő 1086-os oklevélről. Pannonhalma, Szent Benedek rendi Főapátság.*

nem akarta, hogy Salamon a királyi kincstár nála levő maradványait is kimenekítse az országból, de az ország biztonsága szempontjából is kedvezőbb volt, ha Salamon helyben „kiskirálykodik”, mintha külföldön sereget gyűjt. Salamon egy ideig még remélte, hogy sógora megsegíti, de miután 1080-ban Lipót osztrák herceg nyíltan szakított Henrikkel, s ezáltal éket vert Pozsony és Regensburg közé, megadta magát.

László ellenfelével, Salamonnal szemben taktikusan igyekezett megválasztani lépéseit, melyeket mindig a nemzetközi viszonyok alakulásához igazított. Lipót IV. Henrik-től való elfordulását követően László azonnal észrevette, hogy ennek következtében Salamon teljesen elszigetelődött: mindenfelől ellenséges terület vette körül. Miután 1078 nyarán IV. Henrik vereséget szenvedett Rudolftól, László alkalmasnak tartotta az időpontot arra, hogy – félretéve a békés tárgyalás módszerét – fegyveresen lépjen fel Salamonnal szemben. Moson várának és környékének elfoglalását IV. Henrik udvarában a birodalom elleni akciónak tekintették. Henrik félretéve sürgetőbb tennivalóit, pünkösd táján Regensburgból személyesen vonult a keleti végekre, amivel annyit elért, hogy Lipót behódolt neki, de a Lajtán inneni részt elvesztette. Ez volt IV. Henrik utolsó beavatkozása Salamon érdekében. Ettől kezdve IV. Henriket lekötötte az investitúraharc. Ezért kell Magyarország számára külpolitikai szempontból előnyösnek értékelni a pápaság – császárság harcát.

László uralkodásának negyedik évében, 1080 derekán vagy végén elfogadta a főpapok és főurak által megszerkesztett békét, mely szerint Salamon pozsonyi különállását feladva hazatér, királyi jövedelmet kap, de önálló országrészt és hatalmat nem. Ez azt jelentette pedig, hogy nem várak és ispánságok jutottak kezére, hanem erdőuradalmak, udvari gazdaságok és készpénzt biztosító vámjövedelmek. Salamon leszerelése Lászlót kiváló diplomatának mutatja be. Nem kezdett izgatott akciókat vetélytársa ellen, hanem volt türelme kivárni a megfelelő pillanatot, amikor az harc nélkül megadta magát.

Salamon behódolása után rövidesen megbánta tettét. Rudolf ellenkirály váratlan halála után, 1081-ben IV. Henrik helyzete kedvezőbb lett Németországban. Nagy hadsereggel vonult Bajorországba, s a lázadó Lipót osztrák örgróf tartományát odaadta szövetségeseinek, Vratiszlav cseh hercegnek. Vratiszlav ugyan 1082. évi győztes csatája után sem tudta birtokba venni Ausztriát, Salamon azonban méltán gondolhatta, hogy ha még egy fél évig kitart Pozsonyban, őt segíti sógora Ausztria birtokába. Az elszalasztott lehetőségeket látván, összeesküvést szőtt László ellen, mire a király elfogatta, és Visegrádon elzáratta. A köztudat a „Salamon tornyának” nevezett lakótoronyban véli börtöne helyét, de tévesen, mert ezt IV. Béla építette a tatárok ellen. A római erődből átépített XI. századi vár a torony mögötti Sibrik-dombon volt, bizonyára ebben állt a király tartózkodási helyeül kijelölt palota.

Salamon haláláról két történet maradt az utókorra. Egyik szerint 1087-ben a besenyők oldalán harcolt Bizánc ellen, ahol életét vesztette. Másik, legendás történet, a Képes Krónika szerint az, hogy isztriai Pulában hunyt el magányos remeteként, ahol szentként tisztelték a későbbi korokban. Ezek közül az első tűnik valószínűbbnek, mivel volt felesége 1088-ban újra férjhez ment. Ezt valószínűsíti még László ezt követően törént megkoronázásának vélelme.

László Salamon legyőzése után 1081-ben – miután hozzákerültek a királyi ékszerek – vagy 1088-ban Salamon halála után megkoronáztathatta magát. Erre utal a már említett fennmaradt pecsét is, melyen a korona formáját nem, de a megkoronázottságot feltételezni lehet.

László uralmának megerősödéséhez hozzájárultak a görög és német császárságban dúló belharcok, és ugyanez keleten is segítségére volt. Ezek a viszonyok, külpolitikai állapotok, melyek közül a lengyelországi helyzetet kedvezőtlennek is szokták értékelni, határőrizeti szempontból Lászlónak kapóra jött. Ugyanis II. Boleszló unokaöccsénél, Lászlónál keresett menedéket, aki egy lengyel határ menti uradalmat, feltehetően a sárosi erdőuradalmat utalt ki neki tartásra.

Bizáncban 1078-ban meghalt VII. Mikhaél Dukasz, és I. Géza özvegyének hazatérése – miután László nem vette feleségül – gyengítette azokat a szálakat, melyek a magyar királyságot és a görög császárság között I. Géza idejében szövődtek. Ugyanakkor László továbbra is érvényesnek tekintette VII. Mikhaél Dukasz és I. Géza azon megállapodását, amely mindkét fél részéről szavatolta a Duna-Száva határvonal biztonságát.

Fontos, nem elhanyagolható tény a kor megítélésekor, hogy 1054-ben bekövetkezett a Nagy Egyházszakadás. Szent László országa területén nagy számú bizánci keresztény élt, és családi kapcsolatok is fűzték a keleti egyházhoz, de ennek ellenére – és a pápával kialakult fagyos viszony dacára – **elkötelezett híve lett a római kereszténységnek**, ami lovagkirályságának csúcán vált leginkább kifejezetté. Ez a csúcspont akkor következett be amikor 1095-ben, Húsvétkor Bodrogba követek mentek hozzá Franciaországból, Hispániából, Angliából és Britanniából, és arra kérték, legyen az európai kereszties hadak vezére,²² amit – egyes történészek és a köztudat szerint – a pápa is jóváhagyott. Ezt el is fogadta, de mint annyiszor az Árpád-ház történetében családi vonatkozású hadakozás és halála megakadályozta ebben. Királyi nagysága és érényeinek teljessége olyan Európa szerte elismert uralkodóvá tették, hogy az előbbi felkérésen túl – a Képes Krónika tanúsága szerint – „a római császár halála után a német hercegek és fejedelmek, mind a bárók és főrangúak egy szívvel, egy lélekkel arra kérték, hogy fogadja el a császárságot”.²³ ami a római egyházhoz tartozott. A Krónika szövege itt minden bizonnyal félrevezető, ha nem vesszük figyelembe IV. Henrik halálának időpontját. Eszerint ő 1106-ban halt meg, míg Szent László 1095-ben. Így ez az utalás Rudolf ellenkirály halála utáni, 1080-as helyzetre utalhat, amit a rokoni vonatkozások is valószínűsítene.

Úgy gondolom, ezen adatok pontosan bemutatják Szent László nagyságát, államférfi mivoltát, nemzetközi tekintélyét és a római egyházhoz való hűségét azon túl, hogy a pápai kuriával nem volt felhőtlen a viszonya.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- BARTONIEK EMMA: *A magyar királyválasztási jog a középkorban* Századok, 70. évf. Budapest, 1936.
- BAKOS FERENC: *Idegen szavak és kifejezések kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- BARTHA ANTAL-SZÉKELY GYÖRGY: *Magyarország története 1242-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- BÉKÉS GELLÉRT dr.-DALLOS PATRIK dr (ford.): *Újszövetségi Szentírás*. Róma, 1972.
- BÁLINT ISTVÁN JÁNOS: *Boldog Várad*. Héttorony Kiadó, Budapest 1992.

22 Bartha Antal-Székely György i. m. 938.

23 Makk Ferenc i. m. 58.

- BOROSY ANDRÁS dr.: *Szent László Király*. MH OKAK 1991.
- DÜMMERTH DEZSŐ: *Az Árpádok nyomában*. Panoráma, Budapest, 1987.
- GERÉB LÁSZLÓ (ford.): *Képes Krónika* (Scriptores rerum Hungaricarum). Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.
- GOMBOS ALBIN dr.: *Szent László a lovagkirály*. Hangya Házinyomda, Budapest, 1925.)
- GYÖRFFY GYÖRGY: A „lovagszent” uralkodása (1077-1095). Történelmi szemle, 1977. 3-4 sz. 533-564. old.)
- HARSÁNYI LAJOS: *Fejjel nagyobb mindenkinél*. Szent István Társulat, Budapest, 1995.
- JULIER FERENC: *Magyar hadvezérek*. Aqua Kiadó, Budapest, 1992. (reprint)
- KRING MIKLÓS: *A magyar állam kialakulásáról*. A bécsi Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet negyedik évkönyvéből, Budapest, 1934.
- KRISTÓ GYULA: *Az Árpád-kor háborúi*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1986.
- KRISTÓ GYULA: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- KRISTÓ GYULA: *A XI. századi hercegség története Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.
- KRISTÓ GYULA: *Korai magyar történeti lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- KURCZ ÁGNES (ford.): *László király emlékezete: (A Névtelen Karthauzi: Szent László-legenda)*. Magyar Helikon 1977.
- KURCZ ÁGNES: *Lovagi kultúra Magyarországon a 13-14. században*. Akadémiai kiadó, Budapest, 1988.
- LEDERER EMMA: *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához I. rész 1000-tól 1526-ig*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1964.
- MAKK FERENC: *Magyarország a 12. században*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I. kötet. Atheneum Irodalmi és Nyomdai RT., Budapest, 1899.
- Révai Nagy Lexikona*. Révai Testvérek Irodalmi Intézet RT., Budapest, 1935.
- SZILÁGYI LÁSZLÓ (ford.): *Árpád-kori törvények*. Tankönyvkiadó Budapest, 1962.
- SZŐKE GYULA: *Szent László Király*. Szent László Alapítvány, Győr, 1993.

GÁBOR SISKÁ

THE POLITICAL RELATIONSHIPS IN THE PERIOD OF SAINT LÁSZLÓ, WITH RESPECT TO ITS DUALISTIC TIES TO THE ROMAN CATHOLIC CHURCH

The fight between the German-Roman Empire and the Papacy for the right to appoint prelates and not lastly, for the possession of the feudal dependency were the primary determining factors that characterised the period of Saint László. The reason why it was necessary to obtain possession of the right to name the prelate was that whoever had this right, possessed state administration as well, since it was carried out by literate ecclesiastical personnel. The feudal oaths, on the other hand, determined the situation of power in Europe.

Saint László proved to be an especially clever politician during this period, since he supported the Pope in the war of investiture in such a way, that he could avoid feudal dependency. He was the absolute adherent of the Roman Church, yet at the same time, he did not have cloudless relationship with the Pope.

The marriage policy of the Árpád dynasty was also a determinant factor in the attainment of complete independence, since the security of Hungary was ensured from almost all sides, while in the south-east, military force guaranteed the independence of the young state.

Among those who sat in the throne of Saint Stephen, the rulers called the "Vazul-family" established such an internal political situation which allowed Saint László to extend his authority over Croatia through the external political circumstances which he had stabilised.

Saint László loved his homeland so much, that he served his country as the general of Salamon, whom he judged to be an unsuitable ruler. He had then won the title of Knight and it became obvious to everyone that he was "suitable" to reign.

During the time of Géza I., he established the Golden Age of the Diocese of Hungary and there he learnt all aspects of reign.

After defeating the German-Roman emperor, Saint László who possessed royal power, made peace with his old enemy. It is highly probable that this peace treaty took place at the location known today as Pannonhalma.

László always sensed that he ruled as *de facto* and not as *de jure*. However this problem was solved with the "suitability for power", which lay in his personality and which was one of the aids for the succession to the Hungarian throne.

With the succession of László to the throne, a new type of reigning style began in Hungary. His succession was also a turning point in the history of the Árpád dynasty, since he developed a new style with an independence that resembled the first king, Saint Stephen. This new type of ruler was the knight king. He established this so credibly and persuasively that he became the most well known knight king, not only in Hungarian history, but in universal history as well.

The relationship of Saint László and the Roman Catholic church was primarily determined by a duality. After the separation of the church, it was not a question for him whether to stay with Rome, and thus, he continued the organisation of the church which was begun by Saint Stephen. However, he could not be persuaded to take the feudal oath, nor to accept the opinion of the Pope not to carry out the conquest of Croatia. He managed to avoid the feudal oath with the reason that his country was the fief of the Virgin Mary, since the first king offered it to the Mother of God. This royal manifestation also proves his "suitability for power." Despite this statement, the pope would have still appointed him as the first European general of the Crusades, if his death did not prevent this.

VAJDA TAMÁS

LEGENDA ÉS VALÓSÁG: ÁRPÁD-HÁZI SZENT MARGIT SZENTTÉ AVATÁSI
JEGYZŐKÖNYVÉNEK ÉS LEGENDÁINAK KAPCSOLATA

BEVEZETÉS

A középkori irodalom legsajátosabb műfaja a szentek életéről, szenvedéséről és megdicsőüléséről szóló, tanító célzatú elbeszélés, a legenda, amelynek a történészek közvéleménye szerint „eleve azt kellett megszületésével, létével, minden sorával dokumentálnia, hogy hőse méltó volt (vagy méltó lesz) a szentség koronájának elnyerésére. Nincs még egy műfaj, amelyben nyíltabban, leplezetlenebbül jelen lenne az egyház”,¹ vagyis a legenda „nem tartozik a szavahihető források közé”.² Valóban, egyes legendák nem létező személyekről, meg nem történt eseményekről tudósítanak, s történeti forrásként kevésbé használhatók, más legendák azonban komoly valóságállapattal rendelkeznek. A legendákban szereplő „csodás elemek”, melyek természetfeletti jelenségekről számolnak be, már korán felkeltették a kritikusok figyelmét. Az Egyházban I. Gelasius pápa (492–496) óta tetten érhető a törekvés, hogy a legendák csak valós elemeket közöljenek, s aprólékos filológiai kutatással megbizonyosodjanak a csodák valódiságáról. Ehhez az első lépést a legendagyűjtemények, legendáriumok összeállítása jelentette, amit a XIII. században Jacobus de Voragine kezdett el, s a bollandisták *Acta Sanctorum* című sorozatában teljessé vált ki. A következő lépést képezheti, ha a különböző legendaváltozatokat összevetjük egymással és a szentté avatás során felvett vallomások jegyzőkönyvével.

A gazdag hazai legendás anyag ellenére középkori szentjeink közül csak Árpád-házi Szent Margitról maradt fenn (legalább részletekben) a szentté avatási tanúvallomások (1271 és 1273 között, illetve 1276 nyarán és őszén készült) jegyzőkönyve.³ A későbbi évszázadok írói számára ennek a tanúvallomások szolgáltak alapul. Fennmaradásuk pedig lehetőséget biztosít arra, hogy – bizonyos esetekben – összevegyük a tanúk vallomását a legendák különböző változataiban szereplő csodák elbeszélésével, ezáltal új szem-

1 KRISTÓ GYULA: *História és kortörténet a Képes Krónikában*. Budapest, 1977. 11.

2 ÉRSZEGI GÉZA: Bevezetés in: *Árpád-kori legendák és Intelmek*. Budapest, 1983. 11.

3 Az 1273-as tanúvallomások nem maradtak fenn, tartalmuk azonban részben kikövetkeztethető a legendák elbeszéléseiből, ugyanis egyes legendáirók az 1273-as jegyzőkönyv alapján írtak le bizonyos csodákat. Az 1276-os jegyzőkönyv tanúvallomásait pedig kiadták a múlt században. FRAKNÓI VILMOS (szerk.): *Szent Margit szentté avatási jegyzőkönyve*. in *Monumenta Romana Episcopatus Vespriensis* (továbbiakban: M. R. E. V.) I. kötet. Budapest, 1896. 162–383.

szögből vizsgálhassuk meg a szentté avatásban résztvevők és az egykori legendairók munkáját, ill. a legendákban előforduló csodák és a tanúk által elmondott tapasztalatok viszonyát.

A vallomások és a legendák összevetésére elsőként Fraknoi Vilmos tett kísérletet a jegyzőkönyv kiadásakor az előszóban, ahol az egyik csodára vonatkozó tanúskodásokat összegyűjtötte, s azokat összevetette Marcellus és a magyar legenda elbeszélésével. Fraknoit követően Lovas Elemér végzett filológiai kutatásokat a történetek megállapítására. Ő az összes fennmaradt vallomást egybevetette, de nem vizsgálta meg alaposan a legendák különböző szövegvariánsait. Jelen dolgozat kiterjed öt csodára vonatkozó vallomások filológiai elemzésére és a legendák elbeszéléseire. A fennmaradt tanúvallomások hiányossága egyfajta kényszerpályát jelöl ki: azokat a csodákat vizsgálhatjuk, amelyekről a legtöbb (az egykoriak közül majdnem az összes) vallomás maradt fenn. A legendák közül a Marcellus által írtat, a Ráskai Lea által másolt magyart, a Garinusnak tulajdonítottat, a nápolyit, valamint a tössit vizsgálom.⁴

MEGYERI MÁRIA GYÓGYULÁSA

Legjobban megyeri Mária gyógyulása dokumentált, ugyanis arról hét tanúvallomás (a XII., a XV., XXVIII. és LXXVI-LXXIX.)⁵ maradt fenn, s a történetet öt legenda beszéli el. Mária 1271 húsvétját követően súlyos betegségbe esett, s annak következtében lábai összezsugorodtak, ezért csak a földön csúszva és mankók segítségével volt képes menni. Amikor elszállíttatta magát Árpád-házi Szent Margit sírjához, ott csodás módon meggyógyult. A hét vallomás alapvetően két szemszögből számol be a csodáról: három nővér a kórusról látottakat, négy megyeri tanú pedig részben saját, részben Mária tapasztalatait beszéli el. A gyógyulás körülményei mégis meggyőző hasonlósággal bontakoznak ki. Növeli a vallomások megbízhatóságát, hogy a legfontosabb pillanatokban a tanúk közül legalább hárman jelen voltak, s emellett a gyógyult beteg, Mária vallomása is rendelkezésünkre áll. Ezért a fennmaradt hét vallomás alapján biztosan állítható, hogy megyeri Mária bénulása 1271. augusztus 5-én Árpád-házi Szent Magit sírjánál véget ért, s a beteg a sírtól gyógyultan távozott.

Megyeri Mária gyógyulását valószínűleg már az első, 1273. évi jegyzőkönyvbe is felvették, s ahogy Lovas Elemér megállapította, Marcellus minden bizonnyal az alapján közli a történeteket.⁶ Ezt alátámasztja a gyógyulás folyamatának leírása. Marcellus szerint a gyógyulás nem azonnal ment végbe, hanem Mária a gyógyuláskor „vix gressu novo recepto ad sepulcrum usque potuit ambulare”⁷ („alig tudta magát annyira összeszedni, hogy a sírhoz menjen”). Az 1276. évi tanúvallomások azonban nem említik, hogy a gyógyuláskor Máriának nehezére esett volna a járás, sőt Fruzsina nővér egyene-

4 KLANICZAY TIBOR: *A Margit-legendák történetének revíziója* című tanulmányában a legendák új elnevezését ajánlotta. A Marcellus által írt legendát a legenda vetus, Garinus művét a legenda minor, a Nápolyban fennmaradtat pedig a legenda maior névvel illette. in KLANICZAY TIBOR – KLANICZAY GÁBOR: *Szent Margit legendái és stigmái* Budapest, 1994. (a továbbiakban: Klaniczay) 44–46.

5 M. R. E. V. 209–212., 226–228., 252–256. és 336–342.

6 LOVAS ELEMÉR: *Árpád-házi Boldog Margit élete*. Budapest, 1939. (a továbbiakban: Lovas 1939.) 285.

7 BÖLE KORNÉL: *Árpád-házi Boldog Margit szentté avatási ügye és a legősibb latin Margit-legendá*. Budapest, 1937 (a továbbiakban: Böle) 32.

sen azt állította, hogy Mária „incontinenti surrexit”⁸ („hirtelen felállt”). 1276-ban a tanúk talán már nem emlékezhetek minden apró részletre, s elfeledhették a gyógyulás részleteit, Mária első, bizonytalan lépéseit a sírnál. A magyar, a tössi, a nápolyi és Garinus legendája azonban az 1276. évi vallomások alapján közli a csodát. Garinus szerint Mária „tangens sepulchrum statim sanata fuit”⁹ („a sírt megérintve azonnal meggyógyult”). A nápolyi legenda szerint Mária „statim tibiam et pedes extendit”¹⁰ („azonnal kinyújtotta a lábát és lábszárát”). A tössi legenda pedig arról számol be, hogy Mária „egészségesen kelt fel”.¹¹

A Mária gyógyulására vonatkozó hét vallomást nem egy nap tették,¹² s a pápai küldöttek sem fedezték fel, hogy mind a hét tanúskodás egy eseményről szól. Hiszen nem hívták vissza a három Margit-szigeti apácát, hogy a megyeri tanúk szeptember 1-ji vallomását követően a gyógyulás részletei felől érdeklődjenek s meggyőződjenek arról, hogy mind a hét vallomás ugyanarról a csodás gyógyulásról szól, ahogy azt más esetekben tették. Sőt a vallomások szerint szintén szemtanú Margit nővért sem kérdezték meg a későbbiekben Mária gyógyulása felől, pedig ő 1276-ban háromszor is tett tanúvallomást a bizottság előtt.¹³ Előfordulhatott volna az is, hogy Margit nővérnek Mária gyógyulására vonatkozó 1276. évi vallomása a jegyzőkönyv elveszett részein szerepelt. Ám ebben az esetben az 1276. évi jegyzőkönyvet felhasználó legendákban nyomának kellene lenni Margit nővér vallomásának. Mégis egyedül Marcellus jegyzi meg Margit nővér viselkedéséről „ut ipsa referente”¹⁴ („miként ő elmondta”). Ez azt bizonyítja, hogy csak Marcellusnak állt rendelkezésére Margit nővér vallomása az esetről. Mivel az 1276. évi jegyzőkönyvet mások is felhasználták, a többi legendában is kellene nyomoknak lenni, amelyek Margit nővér vallomására vonatkoznak, de azokban Margit nővér tanúságtételének nyomait mégsem találjuk, ezért az ezzel a csodával kapcsolatos tanúskodása nem lehetett benne a jegyzőkönyvben, azt csak az első jegyzőkönyv tartalmazhatta.

Megyeri Mária gyógyulásáról szólva az írók nem észlelték, hogy mind a hét vallomás egyetlen csodás gyógyulásról szól, s nem kötötték össze a nővérek és a megyeri tanúk tanúvallomásait. Vagy egyik vagy másik szemszögből adták elő a történeteket. Sőt a magyar legendában – nem érzékelve az azonosságot – kétszer is olvashatunk a gyógyulásról. A nővérek,¹⁵ illetve a megyeri tanúk¹⁶ szemszögéből egyaránt elbeszéli a csodát, ám semmi jelét sem adja annak, hogy a két elbeszélés tulajdonképpen egy gyó-

8 M. R. E. V. 227.

9 GARINUS: *Vita Beatae Margaritae Hungaricae virginis* in: *Acta Sanctorum*, ed. pp. Bollandisti 28. Januarii, III. (a továbbiakban: Garinus) 521.

10 KNAUZ NÁNDOR (szerk.): *A nápolyi Margit-legenda*. in: Magyar Sion, 1868. (a továbbiakban: Knauz) 562.

11 Árpád-házi Szent Margit tössi legendája in: PUSKELY MÁRIA: *Árpád-házi Szent Margit és Ifjabb Szent Erzsébet tössi legendája*. Budapest, 1992. (a továbbiakban: Töss) 63.

12 A Stefánia (Stephana) nővér július 31-én, Fruzsina (Frosia) nővér augusztus 3-án, Katalin nővér augusztus 7-én, a megyeri tanúk szeptember 1-jén tettek vallomást. M. R. E. V. 209., 226., 252. és 336–340.

13 Először július 25-én, majd július 31-én, végül szeptember 2-án tanúskodott Margit nővér. M. R. E. V. 181–185.

14 BÓLE i. m. 32.

15 A magyar Margit-legenda megtalálható: *Szent Margit élete*. (A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata) Bp. 1990. (továbbiakban: Magy. leg.) Uo. 145–148.

16 Uo. 194–196.

gyulásról szól. Lovas Elemér már 1916-ban utalt rá, hogy mind a hét vallomás megyeri Mária gyógyulásáról szól.¹⁷

A nápolyi, a tössi és Garinus legendája pedig alapvetően a nővérek vallomása alapján meséli el a történeteket. Lovas Elemér szerint a nápolyi legenda – a magyar legendához hasonlóan – szintén kétszer (a XLIII. és az LII. fejezetben) meséli el megyeri Mária csodás gyógyulását.¹⁸ A nápolyi legenda XLIII. fejezetében elbeszélte csoda azonban nem lehet azonos megyeri Mária gyógyulásával. Hiszen más legendák, ill. az 1276. évi vallomások nem említik, hogy Mária nemes lett volna. Megyeri Mária gyógyulását megelőzően nem három napig tartózkodott a szigeten, miként azt a nápolyi legenda idézett fejezete¹⁹ állítja. A nápolyi legenda XLIII. fejezetében szereplő csodát Garinus is elbeszéli,²⁰ s megkülönbözteti azt megyeri Mária esetétől.

FELHÉVIZI BENEDEK ESETE

Kevésbé jól dokumentált budafelhévízi Benedek esete, akire 1274 nyarán ráomlott szüleinek a háza, és sérüléseibe belehalt. Ám miután szülei Árpád-házi Szent Margithoz fohászkodtak, annak közbenjárására Benedek feltámadt. Az 1276. évi jegyzőkönyvben öt vallomás (a LXXXIX., a CVI-CVII. és a CIX-CX.)²¹ maradt fenn az esetről. Közülük azonban három (a 89., a 106. és 107. vallomás) hiányos. A tanúságtételre eltérő időben került sor: a 89-et szeptember 8-án a 106–107-et szeptember 13-án, a 109–110-et pedig október 12-én tették.²² A korábban vallomást tevő tanúkat mégsem idézték be újból a vizsgálóbizottság elé. Talán, mert nem volt rá szükség, az akkori vallomások elegendőnek tűnhettek az eset megértéséhez, a csoda bizonyításához. A fennmaradt tanúvallomásokból ill. az egykori vallomások megmaradt részleteiből azonban csak hosszas vizsgálat után vázolhatók fel a történetek. A tanúk adatainak forrásértékét nagyban befolyásolja, hogy személyesen jelen voltak-e az adott eseménynél, vagy csak mások elmondásaiból értesültek az eseményekről. A vallomások csonkasága miatt azonban két tanú jelenlétét csak bizonyos esetekben tudjuk eldönteni. Azt azonban így is látjuk, hogy a legfontosabb időpontokban legalább két szemtanú volt. A legtöbb időpontban Ilona és Mihály volt a helyszínen. Ezért az ő vallomásuk számos esetben bír döntő fontossággal. A 107. vallomás pedig „annyira gyanús, hogy adatainak nagy részét kétkedve kell fogadnunk”.²³ A vallomás forrásértékét csökkenti, hogy számos, más vallomásnak ellentmondó elem csak itt fordul elő (pl. az asszonyok böjtölési fogadalma, Benedek kenyérévése, a fiú nyitott szemmel való heverése egész nap). Sőt önmagának is ellentmond, amikor az asszonyok fogadalmát a fiú gyógyulása előttre, szerdára teszi, később mégis azt állítja, hogy a ház hétfőn omlott össze.

17 LOVAS ELEMÉR: *Boldog Margit történetének részletes forráskritikája* (továbbiakban: Lovas 1916) Budapest, 1916. 65.

18 Lovas 1939. i. m. 285.

19 Knauz i. m. 489.

20 Garinus i. m. 521.

21 M. R. E. V. 354., 375–378. és 380–383.

22 Uo. 354., 375–378., 380–383.

23 Lovas 1916. i. m. 70.

Lovas Elemér szerint „halálról szó sem volt, vagy csak az első ijedtségben gondolták halottnak a gyermeket”.²⁴ A halált illetően azonban több bizonyíték is rendelkezésünkre áll. A 89. vallomás Benedeket „mortuus dictus Benedictus”²⁵-nak („az említett halott Benedek”) nevezi. A mindvégig szemtanú Ilona a CVI. vallomásban leírta, miként fejezték ki a Benedeket körülvevő emberek lemondásukat a fiú életben maradásáról, felgyógyulásáról: „Iste surget quando isti qui mortui sunt iam fuerunt septem anni, surgent”²⁶ („Ő már csak akkor fog lábra kelni, amikor azok is felkelnek, akik már hét éve halottak). Más helyen Ilona azt mondja a fiúról: „Non vidimus quod ipse haberet animam in alia parte corporis sui”²⁷ („Nem láttuk, hogy testének akárcsak egyetlen csontjában is életet bírt volna”). Egy helyen pedig a 89. tanúhoz hasonlóan halottként emlegette Benedeket: „qui porta verunt eum mortuum in curtem”²⁸ („kik vitték ki a halott fiút az udvarra”). A 107. tanú szintén meggyőződött Benedek haláláról, hiszen szemtanúja volt annak, amint „mater dicti pueri aperuit oculos dicti pueri, et viderat quod mortuus erat”²⁹ („a fiú édesanyja felnyitotta az említett gyermeke szemét, s látta, hogy az meghalt”). Mihály, a 110. tanú is halottként említette a fiút: „ipse Andreas portavit dictum puerum mortuum”³⁰ („az az András vitte ki az említett halott fiút”). Mihály vallomása azért is fontos, mert ő – miként mondta – „in manu tetigi, et erat frigidus”³¹ („megérintettem a kezénél, s hideg volt”). Tehát az öt fennmaradt vallomás közül négy határozottan állítja, hogy a fiú belehalt sérüléseibe az omláskor. Az egyetlen, a fiú halálát nem említő András vallomása, s a történet hihetetlen, csodás volta még nem cáfolja Benedek halálát. Igaz ugyan, hogy András kezében vitte ki Benedeket az udvarra, tehát valószínűleg igen jól tájékozott volt Benedek állapotáról; Ilona vallomásából azonban kiderül, hogy Andráson kívül Giurch is részt vett Benedek udvarra szállításában, s Ilona szerint Giurch is lemondott Benedek életben maradásáról,³² pedig – Andráshoz hasonlóan – ő is felmérhette a fiú állapotát. A vallomások tükrében tehát bizonyítható, hogy Benedek meghalt az omlás következtében.

A halott fiú mellett szülei és a jelenlévők Istenhez és Szent Margithoz fohászkodtak segítségért. A 107. tanú szerint a jelenlévő nők „promiserunt ieiunare in pane et aqua, si beata Margaretha sanaret dictum puerum”³³ („böjtölést ígértek, ha Boldog Margit az említett fiút meggyógyítja”). Mihály, aki egész éjszaka jelen volt Benedekék udvarában, emlékezett Margit segítségül hívására: „pater dicti pueri clamabat ad sanctam Margaretham, quod resuscitaret filium suum, et in aurora ipse pater venit ad sepulcrum istius sancte Margarethe”³⁴ („az említett fiú édesapja Boldog Margithoz imádkozott, hogy támassza fel a fiát, s hajnalban az apa személyesen ment el Boldog Margit sírjá-

24 Lovas 1939. i. m. 307.

25 M. R. E. V. 354.

26 Uo. 375.

27 Uo. 375.

28 Uo. 376.

29 Uo. 377.

30 Uo. 382.

31 Uo. 382.

32 Giurch is azok közé tartozott, akik azt állították Benedekről: „iste surget, quando surgent illi, qui mortui sunt iam sunt septem anni”. Uo. 376.

33 Uo. 377.

34 Uo. 382.

hoz”). A 106. tanú csak Bonc szigeti utazását említette: „pater suus venit sequenti die in mane ad sepulcrum sancti Margarethe virginis”³⁵ („édesapja a következő nap reggelén elment Boldog Margit szűz sírjához”). A vallomások tehát megőrizték egy fohászkodás, segélyhívás emlékét, amit a 107. tanú is megpróbált előadni, ám az idők folyamán emlékképei mással is keveredtek, s vallomása meglehetősen zagyva és gyanús lett. A fennmaradt öt vallomást egybevetve tehát bizonyítható, hogy budafelhévi Benedek minden kétséget kizáróan meghalt³⁶ szülei házának összeomlásakor, majd a rokonok és szomszédok Szűz Margithoz intézett fohását követően az ő közbenjárására feltámadt. Hiszen a csodát valósnak felfogva, abban semmi gyanúsat nem találunk.

Benedek feltámadásáról négy legenda számol be, amelyek elbeszélései számos részletben különböznek az 1276. évi jegyzőkönyv vallomásaiból kirajzolódó történettől. A különböző legendák más-más adatot közölnek Benedek életkoráról. Marcellus nem említi a fiú életkorát, a magyar legenda szerint Benedek „vala heet eztendevs”³⁷ ugyanakkor a tössi és a nápolyi legenda egyaránt tíz évesnek tartja a fiút. Az 1276-os jegyzőkönyv fennmaradt vallomásai közül a 89. tanú a fiú életkorát 8–9 évben adta meg.³⁸ A legendák tehát eltérően adják meg Benedek korát. Ez nem érinti a csoda bekövetkezésének kérdését, de a legendaírók hibáját, tévesztését tetten érhetjük.

Az öt fennmaradt vallomás közül három, a 106., a 109. és a 110. vallomás egyetért abban, hogy Benedeket köpenyénél fogva húzták ki a törmelék alól. Különösen András és Mihály (109. és 110. vallomás) állítása fontos, hiszen ők húzták ki a fiút, s erről egybehangzó vallomást tettek. A négy legenda mégis egybehangzóan azt állítja, hogy kapával, ásóval, fa- és vasszerszámokkal szabadították ki Benedeket az omladékok alól. Ebben az esetben valószínűsíthetjük, hogy költői túlzással van dolgunk, csakúgy mint amikor a tössi és a nápolyi legenda szerint a fiúra zuhanó törmelék „estimatione hominum triginta magnos currus impleret”³⁹ („az emberek becslése szerint harminc nagy szekeret töltött meg”).

A négy legenda más-más módon írja le Benedek állapotát. Marcellus megjegyezte: „ita attritum et compressum quod nulla in membris eius et ossibus integritas appareret”.⁴⁰ („Olyan sérült és zúzott volt, hogy egyetlen tagja sem látszott épnek.”) A magyar legenda szerint Benedek „oly jgen megtevrettetevt es el nyomatott vala hog semmynemev egesség ev tagyban es tetemyben nem vala ky meg nem tevrettetv vala”.⁴¹ A nápolyi legenda pedig megjegyezte, hogy „Apparuit corpus ruptum in multis partibus, nec tamen de plagis exiverat multus sanguis, qua iam erat in corpore congelatus. Erat corpus pueri frigidum, rigescens ac liuidum, omnicalore uitali privatum.”⁴² („Teste sok helyen látszott zúzottnak, az ütéstől mégsem vesztett sok vért, mely már megalvadt a testén. A fiú teste hideg, remegő és kék színű volt, s mentes teste életének minden hőjétől.”) A fiú állapotát a tössi legenda írja le legrövidebben: „egyet-

35 Uo. 375.

36 VAJDA TAMÁS: *Rekonstrukció Árpád-házi Margit 1276-os szentté avatási jegyzőkönyvéből* in: Rácz Bence-Sárközi Sándor (szerk.): *Kollégiumi füzetek IV. kötet* Szeged, 1998. 78.

37 Magy. leg. 157.

38 M. R. E. V. 354.

39 Knauz i. m. 646.

40 Böle i. m. 35.

41 Magy. leg. 158.

42 Knauz i. m. 647.

len testrésze sem volt ép”.⁴³ A legendák eltérő szóhasználattal, de mégiscsak hűen adják vissza az 1276. évi vallomásokból kirajzolódó képet: Benedek belehalt az omlás okozta sérülésekbe.

Figyelemre méltó, hogy noha a jegyzőkönyvben nem maradt fenn a Szent Margit-hoz intézett fohász szövege, a négy legenda mégis igen nagy hasonlósággal beszél el azt. Marcellus szerint Bonc az alábbiakat mondta: „Domina nostra margareta virgo rogamus tua merita resuscita nobis filium nostrum unicum. Animarum et corporum nostrorum solatium. Scimus et scimus quia per merita tua hanc misericordiam nobis potes patrare.”⁴⁴ („Úrnőnk, szűz Margit, kérünk, érdemeid által támaszd fel a mi egyetlen fiunkat, a mi testünk és lelkünk vigaszát! Tudva tudjuk, hogy kieszközölheted számunkra érdemeiddel az irgalmat.”) Ugyanez a magyar legenda szerint: „My azzonyonk zvv zent margyt azzon kerevnek tegedet hog az te erdemednek myatta tamazzad fel a my fyonkat my lelkevnknek es testevnknek egyetlenegy vigasztalasaat mert tuggyk hog ez irgalmassagot meg nyerhetevd mynekevnk az te erdemydnek myatta”.⁴⁵ (Miasszonyunk, szűz Szent Margit asszony, kérünk téged, hogy érdemeid miatt támaszd fel fiunkat, a mi lelkünk és testünk egyetlen vigasztalását, mert tudjuk, hogy ezt az irgalmasságot megnyerheted nekünk érdemeid miatt.) A tössi legenda szintén hasonló: „Ó kegyes asszonyunk, szent Margit szűz, kérünk irgalmasságodra, tekints nagy szívfájdalmunkra, és támaszd fel a fiunkat, szivünk-lelkünk egyetlen vigaszát. Tudjuk, hogy hatalmad van Istennél, és megmutathatod nekünk kegyességedet!”⁴⁶ A fenti háromtól lényegesen csak a nápolyi legenda közlése különbözik: „O sancta Margareta, si tu es illa beata Margareta, quam nos credimus esse sanctam, sana puerum, et resuscita eum, quia unicus est patri suo.”⁴⁷ („O Szent Margit, ha te vagy az a Boldog Margit, akit mi szentnek hiszünk, gyógyítsd meg ezt a fiút, s támaszd fel őt, mert atyja egyetlen fia.”) Mivel a négy legenda közül három szinte szóról szóra ugyanúgy írja le a jegyzőkönyvben nem szereplő könyörgést, feltételezhetjük, hogy a fohász szövegét valamelyik elveszett vallomás tartalmazta, s a legendák az alapján közlik azt.⁴⁸

Budafelhévi Benedek feltámadásával kapcsolatban az 1276. évi jegyzőkönyvek és a legendák összevetésével megbizonyosodhatunk, hogy a legendák a történetet, kiszínezve, bizonyos elemeket eltúlozva, de a valóságban lezajlott eseményeknek alapvetően mégiscsak megfelelően adják közre.

43 Töss i. m. 69.

44 Böle i. m. 35.

45 Magy. leg. 159.

46 Töss i. m. 65.

47 Knauz i. m. 647.

48 Ezt a feltételezést erősíti meg Klaniczay Tibor is: semmi okunk és jogunk feltételezni, hogy a nápolyi legenda keletkezésében szerepet játszott Marcellus ismerete, csupán a jegyzőkönyvvel kell számolnunk. Klaniczay i. m. 59.

Mindössze három, de igen pontos vallomás (a XCVIII., a CIV. és a CV.)⁴⁹ maradt fenn az esztergomi Méza gyógyulásáról, aki három esztendőn keresztül szenvedett vér-folyásban, majd 1271 júliusában Szent Margit közbenjárására meggyógyult. A csodás gyógyulásról két szemtanú, Osanna, ill. Erzsébet és a meggyógyult beteg, Méza vallomása áll rendelkezésünkre. Osanna vallomásában több csodás gyógyulást is elbeszél. Ezért úgy látszik, ő többször is felkereshette Margit sírját, s ilyen alkalmakkor csodák tanúja volt. A három vallomás eltérően ítélte meg a gyógyulástól a vallomástételig eltelt időt. Erzsébet és Osanna szerint öt év telt el a gyógyulás után, ellenben Méza csak annyit tudott, hogy „sunt quator anni et plus”⁵⁰ („négy vagy még több esztendeje”). A gyógyulás időpontja megállapítható, hiszen Méza szerint „in die beate Margarethe martyris in mane”⁵¹ („Szent Margit vértanú napján reggel”). Erzsébet pedig azt jegyezte meg, hogy a csoda hétfőn történt. Szent Margit napja, július 13-a csak 1271-ben esett hétfői napra, vagyis a gyógyulás és a tanúskodás között öt év telt el, s ebben a kérdésben Erzsébet és Osanna vallomása Mézáénál pontosabb.

A csodáról Marcellus, a nápolyi és a magyar legenda számol be. A jegyzőkönyv vallomásai és a legendák különböző módon írják le Méza betegségét. Ő maga azt említette, hogy „habui... magnam infirmitatem tribus annis in loco secreto, sed habeo verecundiam nominare”⁵² („három éven át nagy betegségben szenvedtem az ágyékomban, de szégyelltem azt megnevezni”). Erzsébet szerint „exibat sanguis de corpore suo, et non poterat surgere de lecto”⁵³ („vér folyt testéből, s nem tudott felkelni az ágyból”). Osanna ugyanezekkel a szavakkal írta le Méza betegségét: „sanguis exibat de corpore suo”⁵⁴ („vér folyt a testéből”). Marcellus legendájában, a nápolyi legendához hasonlóan a „fluxum sanguinis”⁵⁵ kifejezést alkalmazza, szemben a magyar legendával, amely „veer has”⁵⁶-ként nevezi meg a betegséget. A jegyzőkönyv tükrében megállapíthatjuk, hogy a legendák közül az utóbbi tér el a vallomásoktól.

Mézának a vizsgálóbizottság az alábbi kérdést tette fel: „qui erant presentes quando ascendit predictum currum et sanata fuit”⁵⁷ („kik voltak jelen amikor felszállt az említett szekérre és meggyógyult”). Osannának a következő kérdést tették fel: „si presens erat, quando dicta Misa sanata fuit, quando ascendit dictum currum”⁵⁸ („jelen volt-e, amikor az említett Méza a mondott szekérre felszállván meggyógyult”). A két időhatározói mellékmondat időviszonyát jelzi, hogy a gyógyulást („sanata fuit”) perfectum, a szekérre történő felszállást („ascendit”) imperfectum fejezi ki. Tehát Méza már ekkor meggyógyult. Erzsébet vallomásában semmi sem utal Méza gyógyulására, mielőtt az a sírt elérte volna. Méza és Osanna vallomásának egybehangzása azonban figyelemre

49 M. R. E. V. 361-362. és 371-374.

50 M. R. E. V. 362.

51 Uo. 362.

52 Uo. 362.

53 Uo. 371.

54 Uo. 374.

55 Bóle i. m. 39. és Knauz i. m. 569.

56 Magy. leg. 172.

57 M. R. E. V. 362.

58 Uo. 374.

méltó. Ezért feltételezhető, hogy Méza a szekérre szálláskor megkönnyebbült, s állapota javult. Ez az esemény azonban igen pontatlanul, megváltozott formában maradt fenn Marcellusnál, aki szerint Méza „que itinere cepto vix unius miliaris spatio procedens peregrinationis sue comitibus meliorationis beneficium in semet ipsa sensisse exclamavit”⁵⁹ („alig haladt egy mérföldet a zarándokúton, már hangosan szolt kísérőihez, hogy jobban érzi magát”). A magyar legenda szerint „mykoron meeg az vton june erze ev magat megkevényeledvny”.⁶⁰ E két elbeszélés nem felel meg az 1276. évi vallomásoknak. A nápolyi legenda nem szól erről a kérdésről.

A jegyzőkönyv egyetlen vallomása sem emlékezik meg arról, hogy Méza megérintette volna Szent Margit vélumát. Marcellus mégis megjegyzi legendájában: „venientes ad locum sepulcri et velo ipsius tacto ab omni qua tenebatur infirmitate liberata perfectam recepit sanitatem”⁶¹ („amikor megérkeztek a sírhoz és megérintette a vélumát, minden korábbi betegségétől megszabadult, és teljes egészséget nyert”). A magyar legenda szintén hangsúlyozza a vélum szerepét: „mykoron jutott volna az koporsohoz és tapasztotta volna az ev velumat minden korszagbol meg gyógyvly es vevn tevkelletvs egessegevt”.⁶² A nápolyi legenda az egyetlen, amelyik nem említi a vélum érintését, s csak röviden mondja el a gyógyulást: „promissit, quod ad sancte virginis sepulcrum ueniret et in ipso ascensu cessavit fluxus, fuitque penitus liberata”⁶³ („megígérte, hogy elmegy annak a boldog szűznek a sírjához, s attól kezdve a vérfolyás elmaradt, teljesen meggyógyult”). Tehát Méza már pusztán a zarándoklat megígérésekor meggyógyult. A vallomások ebben a kérdésben a nápolyi legendát erősítik meg. Méza csodás gyógyulásával kapcsolatban a jegyzőkönyv és a legendák összevetése után megállapíthatjuk, hogy Marcellus és a magyar legenda több helyen a vallomásoktól eltérően írja le a történeteket, s azokhoz a nápolyi legenda kapcsolódik szorosabban. Marcellus és a magyar legenda valószínűleg az első jegyzőkönyv alapján közli Méza gyógyulását.

TÉSI GEDE GYÓGYULÁSA

Tési Gede klerikus végtagjai 1271-ben összezsugorodtak, s csak mankóval tudott járni. 1274-ben felkereste Szent Margit sírját, ahonnan gyógyultán tért haza. A csodáról három (a XCIX., a C. és a CI.)⁶⁴ vallomás maradt fenn, amelyek azonban nem mindenben egyeznek meg. Maga a beteg és János, Gede rokona szerint három évig tartott a kór,⁶⁵ Gergely pap szerint azonban csak két évig.⁶⁶ Gede szerint őt a sírhoz „dictus Gregorius sacerdos et dictus filius Eusin, Joannes et Bethe de eadem villa et nullus alius”⁶⁷ („az említett Gergely pap és Özény említett fia, János és Bethe ugyanabból a faluból, rajtuk kívül más nem”) kísérte el. Gergely pap szerint Özény fia, János ment ve-

59 Bőle i. m. 39.

60 Magy. leg. 173.

61 Bőle i. m. 39.

62 Magy. leg. 173.

63 Knauz i. m. 569.

64 M. R. E. V. 363-367.

65 Uo. 363. és 366.

66 Uo. 365.

67 Uo. 363-364.

lük, és „unus filius eius ducebat currum”⁶⁸ („egyik fia vezette a szekeret”). Vagyis mindkét vallomás kiemeli János jelenlétét a zarándoklaton, ő mégis azt mondja: „audivi eum ascendere currum et remansi domi, et due sue filie et filius duxerunt eum”⁶⁹ („hallottam, hogy felszáll a szekérre, s otthon maradtam, és két lánya és a fia vezette el”). János tehát mindazt tagadja, amiben Gede és Gergely egyetért. Ezért valószínű, hogy Gede és Gergely tévedett, János mégsem ment velük a sírhoz, csak hazatérésekor látta Gedét, így a gyógyulásról csak közvetett információkkal rendelkezett.

A tanúk közül egyedül Gede említette, hogy a sírnál töltött első éjszaka, a gyógyulást megelőzően látomása volt.⁷⁰ Erről a többi tanú nem beszélt. A gyógyulás időpontját azonban egybehangzóan állapították meg a tanúk. A beteg szerint „de mense ascensionis” in „die Jovis”⁷¹ („áldozócsütörtök hónapjában”, „csütörtökön”) történt a csoda. Gergely pap vallomása ellentmondásos, ugyanis egyik mondatában leszögezi 1276-ban „in assumptione fuerunt duo anni”⁷² („Nagy Boldog Asszony napján volt két éve”), a következő mondatában pedig megállapította, hogy a csoda „de mense pentecostes”⁷³ („pünkösöd havában”) volt. János szerint Gede „de mense ascensionis”⁷⁴ („a mennybementel hónapjában”) tért haza gyógyultan. Lovas Elemér a vallomások alapján 1274 pünkösdje tájára datálja a csodát.⁷⁵

Vitatott Gede visszaérkezésének időpontja is, hiszen János szerint Gede délben⁷⁶ tért haza, Gergely szerint pedig reggel.⁷⁷ Abban szintén eltérnek a vallomások hogy a beteg hány napig volt a sírnál. Gede úgy emlékszik, hogy „steti hic per quinque dies”⁷⁸ („ott maradtam öt napig”). Gergely pap szerint kilenc napot töltött ott Gede. János pedig azt is cáfolja, állítása szerint: „duodecim dies in eundo, stando et redeundo”⁷⁹ („tizenkét nap telt el, amíg elment, várakozott és visszatért”). Lovas Elemér 1916-ban közölte a kérdés megoldását.⁸⁰ Megállapította, hogy Gede szerdai⁸¹ napon indult, s az azt követő második vasárnap⁸² tért haza. Így megkapjuk a tizenkét napot, s Gergely vallomásának megfelelően Gede valóban kilenc napig maradt a sírnál gyógyulása után. Vagyis a távolmaradás időtartamát illetően Gede tévedett a vallomásában.

A csodás gyógyulásról csak a nápolyi legenda számol be. A fennmaradt vallomásoknak megfelelően írja le a betegséget: „primo febre laborans acuta, postea per tres annos adeo tibias et pedes confractos habuit et contractos, quod sicut truncus menens immobilis, nec super pedes stare poterat, nec nisi cum baculorum aminiculo poterat

68 Uo. 365.

69 Uo. 366.

70 Uo. 363.

71 Uo. 364.

72 Uo. 366.

73 Uo. 366.

74 Uo. 367.

75 Lovas 1939. i. m. 303.

76 M. R. E. V. 367.

77 Uo. 366.

78 Uo. 363.

79 Uo. 367.

80 Lovas 1916. i. m. 74.

81 Gede saját bevallása szerint csütörtökre virradóan „in prima nocte postquam fui ibi” („a megérkezést követő első éjszakán”) gyógyult meg. M. R. E. V. 363.

82 Gergely pap szerint vasárnap reggel érkezett haza Gede. Uo. 366.

ambulare”⁸³ („előbb magas láztól szenvedett, majd három éven át a lábszárai és a lábai annyira töröttek és zsugorodottak voltak, hogy mint a tuskó, mozdulatlanok maradtak, s nem tudott a lábain megállni, hacsak nem botok segítségével”). A gyógyulás folyamán elbeszélésekor az író leginkább Gede vallomását használta, annak alapján számol be a beteg éjszakai látomásáról, s annak mintájára állítja: „postea vero per quinque dies mansit in insula”⁸⁴ („azután még öt napig maradt a szigeten”) – ebben a kérdésben Gedéhez hasonlóan téved. A legenda elbeszélése tehát – egy tévedéstől eltekintve – pontos, a fennmaradt vallomásokkal megegyező.

BÁRÁNDI TESTVÉREK ESETE

Két bárándi nemes testvérnek, Miklósnak és Johantának elfogatását és Szent Margit segítségével történő csodás szabadulását öt (a LXV-LXIX.)⁸⁵ vallomás beszéli el. A tanúk közül azonban csak egy, Elek volt az előadott események egy részének szemtanúja, a négy további tanú csak közvetett információkkal rendelkezett. Csak hárman (Máté, Kozma és Elek) jegyezték meg, hogy Miklós mellett Johantát is foglyul ejtette Dumbó nevű haragosuk,⁸⁶ de még ezek a tanúk sem beszéltek Johanta további sorsáról. Erről csak Kozma vallomásából következtethetünk, szerinte: „liberati sunt propter merita beate Margarethe, et venerunt ad domum cum ferro ad gambas, et tunc narra(ve)runt mihi, sicut eis evenerat, et sicut liberati fuerunt per merita istius sancte Margarethe”⁸⁷ („ők megszabadultak Boldog Margit érdemei folytán, s eljöttek a házamhoz térdükön a bilinccsel, s akkor mesélték el nekem, mi jutott nekik osztályrészül, s hogyan szabadultak meg annak a Boldog Margitnak az érdemei folytán”). A következősen alkalmazott többes szám (liberati sunt, venerunt, narraverunt, eis, liberati fuerunt) arra utal, hogy talán Johanta is kiszabadulhatott Dumbó fogságából. Más jel azonban nem utal erre. Erzsébet és Tamás csak Miklós elfogatásáról tudott.

Mindegyik tanú egyetértett abban, hogy a csodás menekülés 1276-ban Szent György ünnepe körül következett be. Erzsébet még arra is emlékezett, hogy Miklós a kiszabadulást követően „die Veneris, qui fuit ante illud festum sancti Georgii”⁸⁸ („azon a pénteken, amely Szent György ünnepét megelőzi”) járt náluk, s mesélte el a történeteket. Ezt megerősíti Tamás vallomása is.⁸⁹ Máté vallomása tovább pontosítja az időpontot, szerinte „inter feriam quintam et feriam sextam”⁹⁰ („csütörtök és péntek között”) járt náluk Miklós. Vagyis 1276. április 16-án, csütörtökön fogta el Dumbó a testvérpárt, s Miklós még aznap este megmenekült, az éjszaka folyamán felkereste közeli rokonát, Mihályt, aki Erzsébet nevű testvérének volt a férje. Kozma, Tamás és Elek pedig csak péntek reggel értesült a történetekről.

83 Knauz i. m. 565.

84 Uo. 565.

85 M. R. E. V. 320–325.

86 Uo. 321. és 323–324.

87 Uo. 323.

88 Uo. 320.

89 „Quadam die Veneris, ante predictum festum” („Egy bizonyos, az említett ünnep előtti pénteken”) Uo. 323.

90 Uo. 322.

A kiszabadulás módját illetően megoszlanak a vallomások. Erzsébet szerint „statim dicta corrigia fracta fuit, et habuit manus liberatas”⁹¹ („az említett szíj tüstént elszakadt, s a kezei kiszabadultak”), majd „incontinenti exivit occrea de uno pede dicte ferree”⁹² („rögtön kiszabadult a fentmondott vasbilincsből az egyik lába”), vagyis hirtelen csodaképpen történt, mikor Miklós Szent Margithoz könyörgött. Erzsébet fia, Máté szerint Miklós Szent Margithoz fohászzkodott „et tunc statim corrigia, cum qua habebat ligatas manus, fracta est, et alia corrigia, cum que habuit ligata brachia, disligavit et collum similiter disligavit, et accepit remum, et percussit unum ex illis, et statim frugerunt, et postea venit ad quamdam insulam parvam, et extraxit sibi unam bogam de uno pede cum occrea, et aliam ego fregi, quando venit ad domum meam”⁹³ („és akkor a szíj, amivel a kezét megkötözték, tüstént megoldódott, s a másik szíj, amivel a karját és a nyakát kötötték hasonlóképpen megoldódott, s felkapta az evezőt, s közülük az egyiket megütötte, s azok rögtön elszeltek, s ezután jött arra a bizonyos kis szigetre, s lehúzta a béklyót az egyik lábáról, a másikat én törtem szét, amikor a házamhoz jött”). Tamás a LXVII. vallomásban szintén elmondta, miként ütötte le az egyik őrt Miklós az evezővel, ám hallgat arról, hogyan szabadult ki Miklós lába a kötelékből. Kozma úgy emlékezett, hogy nála a szabadulást követő reggelen a két testvér „cum ferro ad gambas”⁹⁴ („térdükön bilincsel”) jelent meg. Elek a LXIX. vallomásban a fentiekhez hasonlóan írta le Miklós kezének kiszabadulását, az egyik őrléítését, ám azt is megállapította, hogy „quando ille Nicolaus fuit in terra, adhuc rogavit beatam Margaretham, quod disligaretur de ferreis, quas habebat in pedibus, et tunc de uno pede cum occrea exivit ferrea, et sic venit ad domum suam cum illa ferrea”⁹⁵ („amikor az a Miklós szárazföldet ért, ismét fohászzkodott Boldog Margithoz, hogy oldja meg a vasbilincseket, amelyeket lábain viselt, s akkor az egyik lábáról lejött a béklyó, s így jött a házamhoz azzal a bilincsel”). Lovas Elemér 1916-ban⁹⁶ megállapította, hogy a két utóbbi tanú valószínűleg tévedett abban, hogy Miklóst reggel bilincsből látták, ugyanis Erzsébet és Máté szerint Miklós már előbb náluk járt, s Máté már akkor leverte lábáról a bilincset. Kozmához és Elekhez esetleg már csak kezében vitte Miklós a bilincset, s nem a lábán.

A csodás menekülésről csak a nápolyi legenda számol be. Elbeszélése aprólékos, számos szentírási idézettel szemléltetve, alátámasztva meséli el a történeteket. Fogalmazása és adatai azonban néhány helyen pontatlanok. Az elfogatás időpontjáról tévesen jegyzi meg: „quadam die Veneris, ante festum sancti Georgii”⁹⁷ („Szent György ünnepét megelőző pénteken”) történt. Fentebb bebizonyosodott, hogy egy nappal korábban, április 16-án, csütörtökön fogták el a testvérpárt. Johanta további sorsáról szólva a legenda megjegyzi: „Johannem deportari fecit in curru” („Johantát szekéren szállíttatta el”). A jegyzőkönyvben azonban ennek a momentumnak nem leljük nyomát. A legzavarosabban Miklós kiszabadulását írja le a legenda: „subito disspluta sunt vincula manuum et brachiorum illius per manus potentis Jacob”⁹⁸ („hirtelen meglazultak kezének és karjai-

91 Uo. 320.

92 Uo. 320.

93 Uo. 321.

94 Uo. 323.

95 Uo. 324.

96 Lovas 1916. i. m. 62.

97 Uo. 651.

98 Uo. 652.

nak bilincsei Jakab keze által”). Jakab nevű szereplőt egyetlen tanú sem említ, sőt maga a legenda sem szól arról, ki is ő valójában, hogy került a csónakba, s mit csinált ott. Jakab személye rejtély. Egyebekben megfelel a jegyzőkönyvnek a legenda.

ÖSSZEGZÉS

Az öt csodát elbeszélő vallomásokból, illetve azok fennmaradt részéből – az eskü alatt valló tanúk szavainak hitelt adva – megbizonyosodhatunk arról, hogy Szent Margit közbenjárását kérve valóban történtek gyógyulások, menekülések, sőt még feltámasztás is. Az elemzés megerősítette Fraknói Vilmos véleményét, hogy az ügy kivizsgálására kiküldött „pápai vizsgálóbírák az igazság kiderítésén buzgón fáradoztak”.⁹⁹ A legátusok minden igyekezete ellenére a Szentszék nem tartotta elegendőnek a jegyzőkönyvet a szentté avatási eljárás folytatásához. Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy az eredeti változatában sem felelt meg minden az előírásoknak, a vallomások nem voltak mentesek az ellentmondásoktól, s számos kérdést nem tisztáztak a bírák.

Megbizonyosodhatunk arról, hogy Szent Margit legendáinak még a leginkább vitatott részét képező csodajegyzék is igen sok valódi, hiteles történeti eseményt beszél el. S az első hallásra (vagy olvasásra) hihetetlennek, mesésnek tűnő leírások valóságos megfigyeléseken, tapasztalatokon, s a szemtanúk eskü alatt tett vallomásán nyugszanak. Talán az öt fenti eset példája is bizonyítja, hogy a legendák tendenciózus előadásmódjuk ellenére is igen gyakran a valóságból fakadtak.

A legendák a vallomásokat felhasználva, azokhoz lényegileg híven reprodukálják a csodákat, de bizonyos részleteket mellőznek, másokat eltérő sorrendben állítanak egymás mellé. Így a fohászzkodásokat és a Margit ereklyéivel való kezeléseket kihangsúlyozzák a gyógyulás előtt. Ezek az önmagában csekély változtatások lényegesen fokozzák előadásuk hatását, kiemelik Szent Margit szerepét. Így tettek eleget az 1334-ben Limoges-ban, 1335-ben Londonban tartott domonkos nagykáptalan döntésének, mely szerint a szentek újabb legendáiban nem szabad megelégedni a száraz adatokkal, közbe-közbe lelkesítő elemeket kell beiktatni, a leírásnak lángoló stílusúnak kell lenni, hogy ezzel is jóra lelkesítsék az olvasókat.¹⁰⁰ Ezért a XIV. század közepe után íródott legendák egyre több, a jegyzőkönyvből nem igazolható elemet tartalmaznak. Árpád-házi Szent Margit legendáinak és 1276. évi szentté avatási jegyzőkönyvének összevetése felhívja a figyelmet arra, hogy célszerű különbséget tenni a többnyire hiteles történeti adatokra épülő és a nem létező személyekről, meg nem történt eseményekről tudósító legendák közt. Árpád-kori legendáink többsége az előző csoportba tartozik.

IRODALOMJEGYZÉK

Árpád-házi Szent Margit tössi legendája in: PUSKELY MÁRIA: *Árpád-házi Szent Margit és Ifjabb Szent Erzsébet tössi legendája*. Budapest, 1992

99 M. R. E. V. CXXXVI.

100 P. BALÁZS JÁNOS: *Bevezetés* in. *Szent Margit élete*. (A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata) Budapest, 1990. 16.

- BŐLE KORNÉL: *Árpád-házi Boldog Margit szentté avatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda*. Budapest, 1937
- ÉRSZEGI GÉZA: Bevezetés in: *Árpád-kori legendák és Intelmek*. Budapest, 1983
- FRAKNÓI VILMOS (szerk.): Szent Margit szentté avatási jegyzőkönyve. in *Monumenta Romana Episcopatus Vespriensis* I. kötet. Budapest, 1896
- GARINUS: Vita Beatae Margaritae Hungaricae virginis in: *Acta Sanctorum*, ed. pp. Bollandisti 28. Januarii, III.
- KLANICZAY TIBOR: A Margit-legendák történetének revíziója in: KLANICZAY TIBOR–KLANICZAY GÁBOR: *Szent Margit legendái és stigmái*. Budapest, 1994
- KNAUZ NÁNDOR (szerk.): A nápolyi Margit-legenda. in: *Magyar Sion*, 1868
- KRISTÓ GYULA: *História és kortörténet a Képes Krónikában*. Budapest, 1977
- LOVAS ELEMÉR: *Boldog Margit történetének részletes forráskritikája*. Budapest, 1916
- LOVAS ELEMÉR: *Árpád-házi Boldog Margit élete*. Budapest, 1939
- P. BALÁZS JÁNOS: Bevezetés in: *Szent Margit élete*. (A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata) Budapest, 1990
- Szent Margit élete*. (A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata) Budapest, 1990
- VAJDA TAMÁS: Rekonstrukció Árpád-házi Margit 1276-os szentté avatási jegyzőkönyvéből in: RÁCZ BENCE–SÁRKÖZI SÁNDOR (szerk.): *Kollégiumi füzetek* IV. kötet Szeged, 1998

TAMÁS VAJDA

LEGEND AND REALITY: THE RELATIONSHIP BETWEEN THE LEGENDS AND THE RECORDS CONCERNING THE CANONISATION OF SAINT MARGARET OF THE ÁRPÁD DYNASTY

According to traditional views, with its birth, existence and every single line, the legend attempts to prove that its hero is worthy (or will be worthy) of achieving the saintly status, thus the legend is not a trustworthy source. Actual accounts of a canonisation have survived only in the case of Saint Margaret of the Árpád dynasty in the Middle Ages. This provides an opportunity to compare the testimonies with the miracles that are described in various versions of the legends, and using this source, to examine the activities of the participants of the canonisation and the legend creators of the time. In other words, it is possible to see the relationship between the miracles which are noted in the legends, and the events which have been described by the witnesses. The analysis of the records of the canonisation of Saint Margaret allows the determination of the value of the legends as historical sources.

The present thesis includes the philological analysis of the testimonies concerning five miracles, as well as the stories told by the legends. The incompleteness of the rest of the testimonies forced a single course of action: to only examine those miracles of which the most testimonies have survived. Among the legends, the one written by Marcellus, the Hungarian version copied by Lea Ráskai, the one said to have been composed by Garinus of Naples, as well as the one from Töss are examined by the present author. From the testimonies which describe the five miracles, that is, their existing portions – giving credit to the witnesses who gave their testimony under oath – it can be determined that by asking for the aid of Saint Margaret, there were actual healing, escapes, and even (resurrection???) reincarnations that took place. The analysis supports the opinion of Vilmos Fraknói that the magistrates who were sent by the Pope to examine the case, worked busily on uncovering the truth. It is for certain that even the list of miracles, which compose the most debated section of the legends of Saint Margaret, describe a rather large number of real and credible events. The example of the five miracles mentioned above prove that despite their tendentious manner of presentation, they were based on reality for the most part. Therefore, it is important to discriminate between legends that were founded mainly on credible historical data, and those legends that describe fictional persons and events which had never taken place. The majority of the Hungarian legends from the Árpád period fall into the former group.

A CSODÁK ELŐFORDULÁSAI A LEGENDÁKBAN

	1276-os jegyzőkönyv vallo-másai	Marcellus legenda	Magyar legenda	Nápolyi legenda	Guarinus legenda	Tőssi legenda
megyeri Mária gyógyulása	12., 15., 28., 66-69.	+	+	+	+	+
felhévizi Benedek feltámadása	89., 106-107., 109-110.	+	+	+	-	+
Méza begina gyógyulása	98., 104-105.	+	+	+	-	-
Gede klerikus gyógyulása	99-101.	-	-	+	-	-
bárándi Miklós szabadulása	65-69.	-	-	+	-	-

Jelmagyarázat:

- + A csoda elbeszélése megtalálható a legendában.
- A csoda elbeszélése nem található meg a legendában.

A TANÚK JELENLÉTE MÁRIA GYÓGYULÁSAKOR

	Stefánia	Fruzsina	Katalin	Mária	János	Zegise	Péter
Mária elszállítása a szigetre	-	-	-	+	+	+	+
Mária szigeten tartózkodása	+	-	+	+	-	-	+
Mária gyógyulása	+	+	+	+	-	-	-
Mária a gyógyulás után	+	-	-	+	+	+	+

Jelmagyarázat:

- + A jegyzőkönyvből bizonyítható a tanú jelenléte az esemény színhelyén.
- A tanú nem volt jelen az esemény színhelyén.

TANÚVALLOMÁSOK ÉS LEGENDÁK MÁRIA GYÓGYULÁSÁRÓL

	A beteg neve	A beteg állapotának leírása	A gyógyulás időpontja	A gyógyulás folyamata
XII. vallomás	Mária	az összezsugorodott nő, mankó nélkül nem tudott járni	1271-ben, nona és vecsernye között	annál a sírnál meggyógyult és megsza-badult a betegségtől
XV. vallomás	nem tudja	a nő lábai összezsugorodtak, s azokon nem tudott menni, de ment a térdein, s két mankóval a kezében	1273-ban, szombaton, nona és vecsernye között	az említett nő hirtelen felkelt
XXVIII. vallomás	nem tudja	az összezsugorodott nő nem tudott járni, csak ha kezeivel segítette magát	1272-ben, pünkösöd körül	akkor az a nő lábaira állt és meggyógyult
LXXVI. vallomás	Mária	összegörcbültek a térdeim, sehogyan sem tudtam kinyújtani a lábaimat a járáshoz, ha menni akartam, a térdeimet mindig a melleimhez szorítottam, s a faromat a földön húzva vonszoltam magamat	1271-ben, Szent Jakab havában, szerdán, délután, amikor a nyáját a mezőre hajtjuk	elkezdtém magamat a földön a sír felé vonszolni..., s felálltam, és egyenes lábakkal a sírhoz mentem
LXXVII. vallomás	Mária	láz kapta el, s a következő héten végtagjai összezsugorodtak	1272-ben Szent Domonkos ün-nepét követő szerdán, a nap kilen-cedik órájában	-
LXXVIII. vallomás	Mária	lázás volt, s a nagy fájdalomtól az erei teljesen összezsugorodtak, s nem tudott járni	1271-ben szerdán, délután, amikor a nyáját kihajtják	-
LXXIX. vallomás	Mária	magas lázba esett, s attól a súlyos betegségtől tagjai összezsugorodtak	1271-ben vagy 1272-ben Szent Jakab havában, szerdán	-

Marcellus legendája	-	olyannyira megnyomoritotta a betegsége, hogy kezén és fején kívül semmiféle testrészét nem tudta használni, két kezével, nagy erőlködéssel, szánalmasan vonszolta magát a földön	-	alig múlt el fél óra, megsza- badult hosszú betegsége bék- lyójától, s vissza-nyerte teljes épségét, a hosszú szenvedés felőrölte erejét, így alig tudta magát annyira összeszedni, hogy a sírhoz menjen
Magyar legenda	Mária	térdei úgy összezsugorodtak, hogy semmiképpen ki nem nyújt-hatta, amikor el akart valahová menni, a térdei melléhez szorul-tak, s így a földön vonszolta magát	Szent Jakab ünnepe után két héttel	kezdte a beteg magát vonni a földön csúszván, amikor közelített a koporsó-hoz, az Úristen tökéletességgel megvi-gasztalta
Nápolyi legenda	Mária	a zsugorodás miatt nem tudta ki- nyújtani lábszárának inait, s menet közben akarva - nem akarva - kény- telen volt gyenge tér-deit a melléhez szorítani, s farát a földön húzva vonszolta	Szt. Domonkos ünnepét kö- vető szerdán	csúszva-mászva igyekezett megköze-li-teni a sírt, mert másként nem tudta, majd hirtelen kinyújtotta a lábát, ki-egyenésítette magát, s fel- kelt, minden segítség nélkül, gyorsan a sírhoz ment
Tőssi legenda	-	nagy betegség sújtotta, csak fejét és kezét tudta mozditani, különben egész teste béna volt	-	még ugyanabban az órában megszaba-dult súlyos beteg- ségétől, egészségesen kelt fel, s a sírhoz lépett

TANÚVALLOMMÁSOK ÉS LEGENDÁK BENEDEK FELTÁMADÁSÁRÓL

	89. vallo- más	106. vallomás	107. vallomás	109. vallomás	110. vallomás	Marcellus le- genda	Magyar legen- da	Nápolyi legen- da	Tőssi legenda
Benedek élet- kora	8-9 év	nem tudom	nem tudom	-	-	-	7 év	10 év	10 év
Mi omlott le?	fal	fal	ház	ház	padlás	fal nagy része a padlóval együtt	fal nagy része a padlóval együtt	kamra padlója	fal és a földem egy része is
Mikor om- lott le?	csütörtö- kön	-	hétfőn	-	-	-	-	hétfőn	-
Benedek ki- szabadítása	-	köpenyénél fog- va húzták ki a törmelékek alól	-	köpönyeggel húzták ki	köpönyeggel húzták ki	kapával, ásóval, fa- és vasszer- számokkal sza- badították ki	kapával, ásóval, fa- és vasszer- számokkal sza- badították ki	kapával, ásóval, fa- és vasszer- számokkal sza- badították ki	kapával, ásóval, fa- és vasszer- számokkal sza- badították ki
Kételyek Benedek ha- lála kapcsán	-	Benedek életet birt a szivgödör tájékán	-	Benedeknek kétszer is meg- indult a légzése	-	-	-	-	-
Bizonysá- gok a halált illetően	-	egyetlen csont- jában sem birt életet	-	-	állkapcsán tö- rés volt, de nem vérzett	egyetlen tagja, egyetlen csont- ja sem látszott épnek, merev, hideg, élettelen volt	semminemű egészség nem volt a tagjaiban	teste sok he- lyen volt zú- zott, s alvadt vér borította	egyetlen testré- sze sem volt ép
Fohász Szent Mar- githoz	-	Bonc elment Margit sírjához	az asszonyok bőjtölést fogad- tak Margit tisz- teletére	-	Bonc Margit- hoz fohászko- dott, s elment a sírhoz	Bonc és Ilona Margithoz fo- hászzkodott, s Bonc elment a sírhoz	Bonc és Ilona Margithoz fo- hászzkodott, s Bonc elment a sírhoz	a szülők s a se- gitők Margit- hoz fohászko- d- tak	éjszaka könyö- rögtek a szülők Margithoz, s Bonc felkereste a sírt

A TANÚK JELENLÉTE BENEDEK FELTÁMADÁSAKOR

főbb időpontok, események	89. tanú	106. tanú	107. tanú	109. tanú	110. tanú
1. Benedek lefektetése	?	+	?	-	-
2. A fal leomlása	?	+	?	-	-
3. benedek kimentése a romok alól	?	+	?	+	+
4. Benedek kivitele az udvarra	?	+	?	+	+
5. Meggyőződés Benedek haláláról	+	+	-	-	-
6. Benedek az udvaron hever	+	+	-	-	+
7. Benedek életjelenségeket produkál	-	+	+	+	-
8. Bonc fohásza Margithoz	-	-	-	-	+
9. Bonc elutazása Margit sírjához, ill. hazatérése onnan	-	+	-	-	+
10. Benedek megszólalása	+	+	+	-	+

TANÚVALLOMÁSOK ÉS LEGENDÁK MÉZA GYÓGYULÁSÁRÓL

	II. vallomás	CIV. vallomás	CV. vallomás	Marcellus legenda	Magyar legenda	nápolyi legenda
Méza betegsége	nagy betegségben szenvedtem, de szégyelltem azt megnevezni	vér folyt testéből, s nem tudott felkelni az ágyból	vér folyt testéből	vér folyt testéből, s a feje nagyon fájt	veer has	vérfolyás és szemérmes betegség kínoztta
Hány évig volt Méza beteg?	3 évig	3 évig	kevesebb mint 1 évig	3 évig	3 évig	3 évig
A gyógyulás időpontja	Szent Margit vértanú napján reggel	hétfőn	nem tudja	–	–	–
A gyógyulás és a vallomás közti idő	négy vagy még több esztendő	5 év	5 év	több mint 2 éve, hogy meggyógyult	–	–
Gyógyulás a sír elérése előtt	felszállt a szekérre és meggyógyult	–	a szekérre felszállván meggyógyult	alig haladt 1 mérföldet a zarándoklaton, már hangosan szólt, hogy jobban érzi magát	mikor még az úton jött, megkönnyebbedett	–
A teljes gyógyulás körülményei	–	–	–	megérintette Margit vélumát, s teljes egészséget nyert	amikor a vélumot megérintette, tökéletes egészséget vett	megígérte, hogy elmegy Margit sírjához, s attól kezdve teljesen meggyógyult

A LEGENDA ÉS A TANÚVALLOMÁSOK GEDE GYÓGYULÁSÁRÓL

	Gede vallomása	Gergely vallomása	János vallomása	A nápolyi legenda
A betegség leírása	Semmilyen módon sem tudtam megállni a lábaimon, sem járni, csak mankókkal	maga nem tudott menni, csak két mankóval	nyomorék lett, s mankók nélkül járni sem tudott	lábszára és lábai annyira töröttek és zsugorodottak voltak, hogy a tuskóhoz hasonlóan mozdulatlanok maradtak, s nem tudott a lábain megállni, csak botok segítségével tudott járni
Volt-e János a sírnál?	igen	igen	nem	-
Mikor gyógyult meg Gede?	1274. máj. 3/10/17/24/31.	1274. május	május	-
Mennyi ideig volt beteg Gede?	három évig	két évig	három évig	három évig
Hány napot töltött a sírnál Gede?	öt napot	kilenc napot	tizenkét nap (eltávozás és visszaérkezés között)	öt napot
Mikor ért haza Gede?	-	reggel	délben	-

Jelmagyarázat:

- A tanúnak nem tették fel a kérdést vagy a legenda nem szól róla.
- „nem tudom” A tanú nem tud felelni a kérdésre.

Megyeri Mária gyógyulására vonatkozó vallomások

XII. vallomás

Stefánia nővér, a néhai Pósa úr leánya, a Boldogságos Szűz Duna-szigeti kolostorának nővére és apácája megesküdt, miként a fentiek.

*...Megkérdeztük, látott-e más összezsugorodott személyt, aki meggyógyult annak a Margit szűznek a sírjánál. Azt válaszolta: „Több napig láttam a templomban egy bizonyos összezsugorodott nőt, aki mankó nélkül nem tudott járni, s amikor az egyik nap az ablaknál voltam, Margit nővér, Anna leánya azt mondta *«O Szent Margit, akkor hiszem el, hogy van hatalmad, ha saját szemeimmel látom azt a nőt meggyógyulni»*. Én s az a Margit kisasszony láttuk, hogy ő annál a sírnál meggyógyult, és megszabadult a betegségtől”.

Megkérdeztük, valaki mások voltak-e jelen, akik látták ezt. Azt felelte: „Erzsébet nővér, István király leánya s Katalin nővér, az énekes”.

Megkérdeztük, hány esztendeje történt ez. Azt válaszolta: „Abban az esztendőben, amelyikben elkezdődtek a csodák, s hat év telt el azóta”.

Megkérdeztük a hónapról. Azt felelte: „Augusztusban”.

Megkérdeztük a napról. Azt válaszolta: „Nem tudom”.

Megkérdeztük a nap órájáról. Azt felelte: „Nona után vecsernye előtt”.

Megkérdeztük, látta-e később gyógyultan azt a nőt. Azt válaszolta: „Egy héten át láttam őt, ahogyan a templomba járt”.

Megkérdeztük, tudja-e a nevét annak a nőnek. Azt felelte: „Én és az a Margit nővér megkérdeztük a nevét, s az azt mondta nekünk: Mária a nevem”.

Megkérdeztük, mások is jelen voltak-e akkor. Azt válaszolta: „Nem”.

Megkérdeztük, tudja-e, honnan jött az a nő. Azt felelte: „Nem”.

XV. vallomás

Fruzsina kisasszony, a nyitrai Jakab úr leánya az említett kolostor apácája megesküdt, miként a fentiek

*...Azt is mondta, hogy Margit nővér, Anna úrhölgy leánya, miután meghalt az a Margit szűz, nem hitte el, hogy az szent volt, s azt mondta: *«Nem hiszem, hacsak a saját szememmel nem látok valamilyen csodát»*, s akkor jött egy nő annak a Boldog Margitnak a sírjához, s a lábai zsugorodottak voltak, s nem tudott menni a lábaival, de ment a térdein, s két mankóval a kezében, s akkor azt mondta az említett Margit nővér: *«Majd akkor hiszem, hogy szent volt, ha az felkel»*, s az hirtelen felkelt.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az a Margit nővér a fenti szavakat mondta. Azt válaszolta: „Saját füleimmel hallottam a szájából ezt”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az említett nő akkor – miként mondta – összezsugorodva jött a fentnevezett sírhoz. Azt felelte: „Saját szemeimmel láttam”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az a Margit nővér azt mondta: *«Majd akkor hiszem, hogy szent volt, ha az felkel»*. Azt válaszolta: „Mert a szájából hallottam”.

* A vallomás előző része más csodáról szól.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az említett nő – miként mondta – hirtelen felkelt. Azt felelte: „Mert a saját szemeimmel láttam”.

Megkérdeztük, hány esztendeje történt mindez. Azt válaszolta: „Ha jól emlékszem három éve, de bizonytalan vagyok”.

Megkérdeztük a hónapról. Azt felelte: „Nem emlékszem”.

Megkérdeztük a napról. Azt válaszolta: „Azt hiszem, szombat volt”.

Megkérdeztük a nap órájáról. Azt felelte: „Nona után vecsernye előtt történt”.

Megkérdeztük, hol volt az említett Margit nővér, amikor hallotta és látta a fentieket. Azt válaszolta: „A kórus ablaknyílásában”.

Megkérdeztük, voltak-e más nővérek is akkor ott jelen, akik hallották és látták ezt. Azt felelte: „Igen, Erzsébet nővér, a néhai István király úr leánya és Margit nővér, Gulielm úr leánya”.

Megkérdeztük, ismerte-e korábban az említett összezsugorodott nőt. Azt válaszolta: „Nem”.

Megkérdeztük, később látta-e őt. Azt felelte: „Nem”.

Megkérdeztük, tudja-e a nevét az említett nőnek. Azt válaszolta: „Nem, s nem tudom, honnan jött”.

XXVIII. vallomás

Katalin kisasszony kántor, váradi András úr leánya, ugyanannak a kolostornak a nővére és apácája megesküdött, miként a fentiek.

* ...Megkérdeztük a csodákról. Azt válaszolta: „Láttam egy bizonyos asszonyt összezsugorodva bejönni a templomba, aki nem tudott járni, csak ha kezeivel segítette magát, annak a Margit szűznek a sírjához jött, s akkor az említett Margit úrhölgy, Anna úrhölgy leánya azt mondta: *«Ha az a nő, aki így összezsugorodott, felkel és meggyógyul, akkor én is elhiszem, hogy Boldog Margit szent volt»*, s akkor az a nő felállt a lábaira, s meggyógyult, háromszor ment a sírhoz, s akkor a nővérek a prior utasítására énekelték a Te Deum laudamust”.

Megkérdeztük, ő hol volt, amikor azt a nőt – miként mondta – összezsugorodva látta az említett sírnál. Azt felelte: „A kórus ablakánál”.

Megkérdeztük, valaki mások voltak-e akkor az említett ablaknál, amikor látta azt a nőt így összezsugorodva az említett sírnál. Azt válaszolta: „Stefánia nővér és az említett Margit nővér voltak ott”.

Megkérdeztük, látta-e azt a nőt korábban is bemenni az említett templomba. Azt felelte: „Korábban egy héten keresztül láttam őt így összezsugorodva bemenni és kimenni a templomból, azt megelőzően nem láttam őt”.

Megkérdeztük, tudja-e a nevét az említett nőnek. Azt válaszolta: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, tudja-e, hol született az említett nő. Azt felelte: „Nem tudom”.

Megkérdeztük azután, hogy az említett nő meggyógyult, látta-e. Azt válaszolta: „Nem”.

Megkérdeztük, tudja-e, kinek a leánya volt az említett nő. Azt felelte: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, tudja-e, hogy milyen szavakat mondott az említett nő, amikor meggyógyult. Azt válaszolta: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, hány esztendeje történt mindez. Azt felelte: „Úgy emlékszem öt éve”.

Megkérdeztük a hónapról. Azt válaszolta: „Pünkösöd körül”.

Megkérdeztük a napról. Azt felelte: „Nem emlékszem”.

Megkérdeztük a nap órájáról. Azt válaszolta: „Nem emlékszem”.

LXXVI. vallomás

Megyeri János hitvese, Mária a váci egyházmegyéből megesküdtött, miként a fentiek.

Megkérdeztük a fentnevezett Margit szűz élete és szerzetessége felől. Azt válaszolta: „Erről semmit sem tudok”.

Megkérdeztük, akar-e valamit mondani a csodákról. Azt felelte: „Összegörbültek a térdeim, és semmilyen módon sem tudtam kinyújtani a lábaimat a járáshoz; ha menni akartam, a térdeimet mindig a mellemhez szorítottam, s a faromat a földön húzva vonszoltam magam, így ért Szent Jakab közelgő ünnepe, és elszállítottak annak a Boldog Margitnak a sírjához, mielőtt meggyógyultam volna, két hétig annál a templomnál tartózkodtam, ahol a sír volt, s azon a napon kétkerekű kordén odaszállítottak a templomhoz, és tiszteletemet tettem a sírnál sok ember előtt, akik ott voltak; s azt gondoltam, miért nem vagyok képes járni, és elkezdtem magamat a földön a sír felé vonszolni, s két nő megfogta a karjaimat, s azt mondták: »*Miért nem kelsz fel?*« erre én azt mondtam: »*Nem tudok felkelni*«, mire ők: »*Segítünk neked, kelj fel, és egyenesítsd ki a térdeidet*«, és felálltam, s egyenes lábakkal mentem annak a Boldog Margitnak a sírjához, és meggyógyultam, s azok akik láttak engem korábban összegörbülten és azután gyógyultan, elmesélték ezt a frátereknek, s azok a nővéreknek, mert azok énekelték: »Téged, Isten, dicsérünk«, és a harangokat kongatták”.

Megkérdeztük, tudja-e betegségének okát. Azt válaszolta: „Valaha kimagasló voltam, s attól a betegségtől lettem összezsugorodott”.

Megkérdeztük, kik voltak azok, akik elvitték őt az említett sírhoz, ahol gyógyulását megelőzően két hétig ottmaradt. Azt felelte: „A férjem és Zegise, aki a Megyer faluban él és mások is abból a faluból, akik a sírhoz jöttek”.

Megkérdeztük, hogyan vitték a sírhoz. Azt válaszolta: „A házamtól a Dunáig kézen, azután hajón vittek engem ahhoz a szigethez, s azután a férjem vitt engem a karjaiban a sírhoz”.

Megkérdeztük a többi ember nevét. Azt felelte: „Nem tudom megnevezni őket”.

Megkérdeztük, kinek a házában lakott a gyógyulást megelőző két héten. Azt válaszolta: „Annak az apácának a házában, aki egykor Éliás hitvese volt, a szerzetesi nevét nem tudom”.

Megkérdeztük, kik voltak azok, akik elvitték ahhoz a templomhoz azon a napon, amelyen meggyógyult. Azt felelte: „Az említett és egy másik apáca, aki a Margit nevet viseli”.

Megkérdeztük, kik voltak azok a nők, akik megfogták a karját, amikor – miként mondta – felállt, a sírhoz ment, és meggyógyult. Azt válaszolta: „Az egyiket nem ismerem, a másik az volt, akié a kocsi volt, amivel a templomhoz szállítottak, de a nevét nem tudom”.

Megkérdeztük, kinek a segítségül hívása gyógyította meg. Azt felelte: „Sűrűn főházkodtam ahhoz a Boldog Margithoz, de Isten tudja, ki gyógyított meg engem”.

Megkérdeztük, milyen szavakat mondott. Azt válaszolta: „Én azt mondtam Istenem, aki Megváltónk vagy és Szűz Mária, adjatok hatalmat annak a Boldog Margitnak, hogy gyógyítson meg engem, ha igaz, hogy ő szent!”

Megkérdeztük, kapott-e valamilyen orvosságot vagy alkalmaztak-e rajta valamilyen gyógymódot a két hét alatt, mielőtt meggyógyult, miként mondta. Azt felelte: „Nem, bár Vince fráter adott nekem egy bizonyos foltot, amire ő azt mondta, hogy annak a Boldog Margitnak a skapuláréjából való és vizet, amire azt mondta, hogy annak a Boldog Margitnak a hajmosó vize, amelyekkel dörzsöltem és mostam a térdeimet”.

Megkérdeztük, kik voltak jelen, amikor Vince fráter neki adta azt a foltot és a hajmosó vizet. Azt válaszolta: „Sokan voltak, de nem tudom megnevezni őket”.

Megkérdeztük, tudja-e, hol él az a nő, aki a kocsit adta neki. Azt felelte: „Nem, de azon a szigeten volt, amikor nekem adta a kordét”.

Megkérdeztük, kik voltak azok, akik őt – miként mondta – korábban összezsugorodva, majd gyógyultan látták, és elmondták ezt a frátereknek. Azt válaszolta: „Egyikük neve Jedomericus volt, aki összegyűjtötte az adományokat, melyek a sírhoz kerültek, de nem tudom, hol van, mások nevét nem tudom”.

Megkérdeztük, kik voltak azok a fráterek, akik elmondták a nővéreknek, hogy azt énekeljék: *«Te Deum laudamus»*. Azt felelte: „Vince fráter, másokat nem tudok megnevezni”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy a nővérek a *Te Deum laudamus*-t énekelték. Azt válaszolta: „Hallottam, amint hangosan azt énekelték: *«Laudate laudantium»*”.

Megkérdeztük, hány esztendeje annak, hogy – miként mondta – meggyógyult. Azt felelte: „Nem emlékszem jól, de lehet vagy hat esztendeje”.

Megkérdeztük a hónapról. Azt válaszolta: „Szent Jakab havában történt”.

Megkérdeztük a napról. Azt felelte: „Szerda volt”.

Megkérdeztük a nap órájáról. Azt válaszolta: „Délután volt, amikor a nyáját a mezőre hajtjuk”.

Megkérdeztük, hogy később volt-e olyan betegsége vagy hasonló. Azt felelte: „Nem”.

Megkérdeztük, hány éves. Azt válaszolta: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, szabad-e vagy szolga. Azt felelte: „Szabad”.

Megkérdeztük, hogy a férje gazdag-e vagy szegény. Azt válaszolta: „Sok mindent elvesztettünk, de még elegendőt bírunk”.

Megkérdeztük, hány esztendeje halt meg az említett Margit szüz. Azt felelte: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, betanították-e vagy felkérték-e. Azt válaszolta: „Nem”.

LXXVII. vallomás

Megyeri János, az említett Mária férje, a váci egyházmegyéből megesküdtött, miként a fentiek.

Megkérdeztük a fentnevezett Margit szüz életéről és szerzetességéről. Azt válaszolta: „Erről semmit sem tudok”.

Megkérdeztük, akar-e valamit mondani a csodák felől. Azt felelte: „Ez az úrhölgy, aki az imént itt volt, a feleségem, és a húsvéti nagyhéten lázat kapott, s a következő héten a végtagjai összezsugorodtak, így maradt összezsugorodva egészen Szent Jakab ünnepéig, s karjaimban vittem őt a házamtól a Dunáig, ami ott van a közelben, s ott hajóra raktam, elvezettem arra a szigetre, karjaimban elvittem őt annak a Boldog Margitnak a sírjához, s ott is maradt azon a szigeten Szent Domonkos ünnepéig, az ünnep után szerdán meggyógyult annak a Boldog Margitnak a sírjánál”.

Megkérdeztük, kik voltak jelen, amikor – miként mondta – elvitte őt az említett sírhoz. Azt válaszolta: „Zegise és Péter abból a faluból, Palsa pap ugyanabból a faluból”.

Megkérdeztük, segítette-e neki valaki elvinni a feleségét az említett sírhoz. Azt felelte: „Senki”.

Megkérdeztük, hogy mielőtt meggyógyult, kinek a házában lakott az említett feleség Szent Domonkos ünnepéig azon a szigeten. Azt válaszolta: „Annak az apácának a házában lakott, akinek a nevét nem tudom, de annak az Éliásnak a felesége volt, aki meghalt”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy – miként mondta – az említett felesége meggyógyult a Szent Domonkos ünnepét követő szerdán a mondott sírnál. Azt felelte: „Ő maga mondta nekem, de én nem voltam jelen”.

Megkérdeztük, tud-e arról, hogy valamilyen gyógyszert adtak volna vagy valamilyen módon gyógyították volna azon a szigeten, mielőtt meggyógyult. Azt válaszolta: „Nem tudok”.

Megkérdeztük, hány esztendeje annak, hogy – miként mondta – az említett feleség meggyógyult a mondott sírnál. Azt felelte: „Nem emlékszem jól, de azt hiszem lehet vagy öt éve”.

Megkérdeztük a hónapról. Azt válaszolta: „Azt hiszem Szent Domonkos ünnepén történt, amiről azt mondtam, hogy augusztusban van.” A napról fentebb beszélt.

Megkérdeztük a nap órájáról, amelyen – miként mondta – meggyógyult. Azt válaszolta: „Én magam nem voltam ott, de a feleségem azt mondta nekem, hogy a nap kilencedik órájában történt”.

Megkérdeztük, hány éves. Azt felelte: „Amikor a tatárok betörték erre a földre, hat éves voltam”.

Megkérdeztük, gazdag-e vagy szegény. Azt válaszolta: „Amikor jól dolgozom, eleget bírok”.

Megkérdeztük, szabad-e vagy szolga. Azt felelte: „Szabad”.

Megkérdeztük, hány esztendeje halt meg az említett Margit szűz. Azt válaszolta: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, felkérték-e vagy betanították-e. Azt felelte: „Nem”.

LXXVIII. vallomás

Zegise Megyerről a váci egyházmegyéből megesküdött, miként a fentiek.

Megkérdeztük az említett Margit szűz életéről és szerzetességéről. Azt felelte: „Erről semmit sem akarok mondani”.

Megkérdeztük, akar-e valamit mondani a csodák felől. Azt válaszolta: „Az a Mária úrnő, aki ma itt van, a rokonom, és nagy bajban volt, mert lázba esett, ez húsvét nagy ünnepe körül történt, attól a nagy fájdalomtól teljesen összezsugorodtak az erei, ahol a térdei voltak, s nem tudott járni, így volt egészen Szent Jakab ünnepéig, ami augusztus hónapban van, s hajóra tettem, elvittem ahhoz a sírhoz, ami azon a szigeten van, s mielőtt meggyógyult, kilenc napon át azon a szigeten annak az apácának a házában maradt, aki Éliás hitvese volt, azután szerdán annak a Boldog Margitnak a sírjánál meggyógyult”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az említett Mária – miként mondta – így összezsugorodott. Azt felelte: „Elöttem volt, és láttam őt összegörbülve”.

Megkérdeztük, házase az a nő. Azt válaszolta: „János hitvese”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy hajóra rakták. Azt felelte: „Én vezettem őt”.

Megkérdeztük, mások is jelen voltak-e, amikor őt a hajóval ahhoz a szigethez vezették. Azt válaszolta: „Sokan, mintegy huszonöten”.

Megkérdeztük, ki vitte Máriát a sírhoz, miután partot ért a hajóval. Azt felelte: „A férje”.

Megkérdeztük, a férje egy hajóban utazott-e vele. Azt válaszolta: „Igen”.

Megkérdeztük azok neveiről, akik az említett hajón voltak. Azt felelte: „Nem tudom megnevezni őket”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az említett Mária – miként mondta – a fentnevezett apáca házában töltötte azt a három (?) napot. Azt válaszolta: „Azért tudom, mert mi küldtük őt oda”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy – miként mondta – meggyógyult az említett sírnál. Azt felelte: „A házamban hallottam, miként gyógyult meg”.

Megkérdeztük, kitől hallotta ezt. Azt válaszolta: „Nem jegyeztem meg”.

Megkérdeztük, a gyógyulás napjaiban látta-e őt meggyógyulva abból a betegségből. Azt felelte: „Igen”.

Megkérdeztük, tud-e arról, hogy miután látta őt gyógyultan, az említett vagy ahhoz hasonló betegségben szenvedett. Azt válaszolta: „Azután soha”.

Megkérdeztük, tud-e arról, hogy valamilyen orvosságot kapott vagy gyógyították-e azon a szigeten, mielőtt meggyógyult. Azt felelte: „Nem”.

Megkérdeztük, tudja-e, kinek a segítségül hívására gyógyult meg. Azt válaszolta: „Mária úrhölgy elmondta nekem, hogy azt a Boldog Margitot hívta segítségül, amikor meggyógyult”.

Megkérdeztük, tudja-e, milyen szavakat mondott az említett Mária úrhölgy, amikor meggyógyult. Azt felelte: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, hány esztendeje történt a gyógyulás. Azt válaszolta: „Lehet annak már hat éve is”. A hónapról és a napról már beszélt.

Megkérdeztük, tudja-e, hogy a napnak melyik órájában gyógyult meg. Azt felelte: „Az az úrhölgy mondta nekem, hogy délután gyógyult meg, amikor a nyáját kihajtják”.

Megkérdeztük, mikor mondta ezt neki. Azt válaszolta: „Azon a napon, amelyen megjött a szigetről”.

Megkérdeztük, hány esztendeje annak, hogy az említett Margit meghalt. Azt felelte: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, hány éves. Azt válaszolta: „Ötven vagy hatvan éves lehetek”.

Megkérdeztük, szabad-e vagy szolga. Azt felelte: „Szabad”.

Megkérdeztük, gazdag-e vagy szegény. Azt válaszolta: „Eleget bírok”.

Megkérdeztük, betanították-e vagy felkérték-e. Azt felelte: „Nem”.

LXXIX. vallomás

Péter a váci egyházmegyei Megyer faluból megesküdött, miként a fentiek.

Megkérdeztük az említett Margit szűz életéről és szerzetességéről. Azt felelte: „Sohasem találkoztam vele, de hallottam, hogy jó úrhölgy volt”.

Megkérdeztük, kitől hallotta. Azt válaszolta: „Nem tudom megnevezni”.

Megkérdeztük, akar-e valamit mondani a csodák felől. Azt felelte: „Az az úrhölgy, Mária, aki ma itt van, a rokonom, s a húsvéti nagy időben pünkösöd előtt magas lázba esett, s attól a súlyos betegségtől tagjaiban összezsugorodott, ezért nem tudott járni,

hacsak nem támogatták őt, én, Zegise és János, az ő férje elvezettük őt egy bizonyos hajón egészen addig a szigetig, s az említett férj azután felvette őt a karjaiba, s elvitte egészen annak a Boldog Margitnak a sírjáig, később rábízta egy apácára, akinek a nevét nem tudom, de a férje Éliás volt, az apáca elvitte őt reggel az említett sírhoz, később pedig a házához, és itt maradt az említett Mária úrhölgy egészen Szent Domonkos ünnepéig, s akkor annak a Boldog Margitnak a sírjánál meggyógyult”.

Megkérdeztük, tud-e arról, hogy valamilyen gyógyszert adtak volna vagy gyógyították volna az említett Mária úrhölgyet. Azt válaszolta: „Semmit sem adtak”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az említett úrhölgy, Mária – miként mondta – össze volt zsugorodva. Azt felelte: „Én láttam ezt a saját szemeimmel”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy – miként mondta – az említett apáca vitte az úrhölgyet minden nap a fentnevezett sírhoz. Azt válaszolta: „Tudom, mert mi kértük meg, hogy így tegyen, s láttam is ezt a saját szememmel”.

Megkérdeztük, hogy az említett apáca hogyan szállította az úrhölgyet, amikor ő – miként mondta – látta. Azt felelte: „Kétkerekű kordén”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az említett úrhölgy – miként mondta – meggyógyult a fentnevezett sírnál Szent Domonkos ünnepe körül. Azt válaszolta: „Összezsugorodva vittük el annak a Boldog Margitnak a sírjához, s azután gyógyultan ment haza”.

Megkérdeztük, látta-e az úrhölgyet – miként mondta – gyógyultan, amikor hazament. Azt felelte: „Láttam”.

Megkérdeztük, hány éve annak, hogy az úrhölgy – miként mondta – egészségesen hazament. Azt válaszolta: „Nem számolom az éveket, de úgy hiszem, lehet őt vagy hat éve”.

Megkérdeztük, melyik hónapban tért vissza – miként mondta – gyógyultan. Azt felelte: Szent Jakab havában”.

Megkérdeztük, melyik nap tért vissza – miként mondta – gyógyultan. Azt válaszolta: „Szerdán gyógyult meg annak a Boldog Margitnak a sírjánál, miként mondta nekem, s a harmadik nap tért haza gyógyultan”.

Megkérdeztük, később volt-e olyan vagy ahhoz hasonló betegsége. Azt felelte: „Nem”.

Megkérdeztük, hány esztendeje halt meg az említett Margit szüz. Azt válaszolta: „Azt hiszem, hét éve”.

Megkérdeztük, hány éves. Azt felelte: „Negyven vagy még több”.

Megkérdeztük, gazdag-e vagy szegény. Azt válaszolta: „Szegény, mégis abból élek, amim van”.

Megkérdeztük, szabad-e vagy szolga. Azt felelte: „Szabad”.

Megkérdeztük, felkérték-e vagy betanították-e. Azt válaszolta: „Nem”.

Felhévízi Benedek feltámadására vonatkozó vallomások

LXXXIX. vallomás

* „... a házhoz, ahol az említett Benedek beszélt”.

Megkérdeztük, mit mondott akkor a nevezett Benedek. Azt válaszolta: „Azt mondta az édesanyjának, hogy mossa ki a port a szeméből: *«Ne tegyetek nekem semmi rosszat»*”.

Megkérdeztük, honnan tudja azt, amit mondott. Azt válaszolta: „Ezt hallottam”.

Megkérdeztük a jelenlevőkről. Azt felelte: „Az édesanyám és nővérem, valamint Ilona, Lőrinc felesége és Katalin, Cedre hitvese, akik annál a háznál voltak, és az édesapám, aki újból bejött az udvarba”.

Megkérdeztük az édesanya és a nővére nevét. Azt válaszolta: „Édesanyám az Ilona, nagyobb nővérem az Anett, másik az Erzsébet nevet viseli”.

Megkérdeztük arról, hogy mennyi ideig volt az említett Benedek – miként mondta – halva. Azt felelte: „Kb. fél éjszakát”.

Megkérdeztük azt is, hogy honnan tudja ezt. Azt felelte: „Mert láttam őt”.

Megkérdeztük, hány éves volt a mondott fiú. Azt felelte: „Nyolc vagy kilenc”.

Megkérdeztük, hány éve annak, hogy az említett fal – miként mondta – ledőlt. Azt válaszolta: „Ez a harmadik nyár azóta”.

Megkérdeztük a hónapról. Azt válaszolta: „Nem emlékszem”.

Megkérdeztük a napról. Azt felelte: „Csütörtök, ahogy az időről szólva már mondtam”.

Megkérdeztük, hány éves. Azt válaszolta: „Úgy hiszem tizenhat vagy még több”.

Megkérdeztük, hány éve annak, hogy a fent mondott Szűz Margit meghalt. Azt válaszolta: „Nem emlékszem”.

Megkérdeztük, betanították-e vagy felkérték-e a tanúvallomásra. Azt felelte: „Nem”.

CVI. vallomás

Ilona, Márton hitvese Felhévízről megesküdött miként a fentiek.

Megkérdeztük a nevezett Szűz Margit életéről és szerzetességéről. Azt válaszolta: „Erről semmit sem tudok”.

Megkérdeztük, hogy akar-e mondani valamit a csodákról. Azt felelte: „Bónc fia, aki a Benedek nevet viseli, megjött az iskolából a vecsernye után, és az édesanyja enni adott neki, majd ágyba fektette, Benedek azt mondta az édesanyjának, hogy jelölje meg őt, és mondja el az Ave Mariát, de nem tudom, hogy valóban megjelölte-e, és az Ave Mariát valóban elmondta-e, később a fiú édesapja leült, és enni akart, s még nem volt előtte tányér, amikor a fal leomlott, és a kövek ráomlottak a hosszú ágyra is, ahol a fiú feküdt, az omladék befedte az ülőket és az ágyat, ahol a fiú feküdt, ezért nem tudta, hogy hol van a fiú, már azt hitték, hogy egyetlen ép csontot sem tudnak találni a fiúból, ám a köpönyegnél fogva kihúzták őt a kövek alól, de egyetlen csontjában sem bírt életet, és a halottat kivitték az udvarra, ahová sok ember és sok asszony jött, s azok azt mondogatták: *«Ő már csak akkor fog lábra kelni, amikor azok is felkelnek, akik már hét esztendeje halottak»*, így álltak ott fél éjszakán keresztül, s azután láttuk, hogy bír életet a szívgyödör tájékán, s nem láttuk, hogy testének más részeiben is bírna életet, és az

* A vallomás előző részei nem maradtak fenn.

édesapja a következő nap reggelén elment Boldog Margit szűz sírjához, s amikor jött a házhoz, az említett fiú már beszélt: *«Nincs nekem semmi bajom»*, s azon a napon fel is kelt, és sétált, s mondta, hogy már semmi baja sincs, és azt is mondta, hogy adjanak neki enni egy tyúkból”.

Megkérdeztük, hány éves volt akkor Benedek. Azt válaszolta: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, honnan való volt Bonc, a nevezett fiú édesapja. Azt felelte: „Felhévíró”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy a nevezett fiú – miként mondta – megjött az iskolából. Azt válaszolta: „Ezt a saját szememmel láttam”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az említett Benedek édesanyja enni adott neki az említett órában. Azt felelte: „Ezt magam láttam”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy lefektette a fiút az édesanya. Azt válaszolta: „Láttam ezt, mert velük voltam abban a házban”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az említett Benedek azt mondta az édesanyjának, hogy jelölje meg őt, és mondja el az Ave Mariat. Azt felelte: „Hallottam ezt, mert velük voltam a házban”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy a fent mondott kövek – miként mondta – elfedték az üloket és azt az ágyat, ahol az említett fiú feküdt. Azt válaszolta: „A saját szememmel láttam”.

Megkérdeztük, hogy ült-e valamilyen személy a fiú apjával, amikor az – miként mondta – enni akart. Azt felelte: „Igen, annak a fiúnak az édesanyja, Erzsébet és a fiú nővére, Ágnes, én akkor még nem ültem”.

Megkérdeztük, kik voltak ott, akik azt hitték, hogy a fiúból – miként mondta – még csontokat sem tudnak találni. Azt válaszolta: „Cedre, Balázs, Lőrinc, valamint sok férfi és nő volt ott, akiket nem tudok megnevezni a szomorúság miatt, ami kínzott, mert én vagyok a fiú édesapjának a nővére”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az említett emberek úgy hitték, hogy csontokat sem találnak abból a fiúból. Azt felelte: „Én hallottam azokat, akik maguk mondták ezt”.

Megkérdeztük, honnan valók azok a férfiak, akiket a saját nevükön nevezett. Azt válaszolta: „Mindenki felhévíró volt”.

Megkérdeztük, kik voltak azok, akik – miként mondta – a köpönyeggel húzták ki az említett fiút a kövek alól. Azt felelte: „András, Mihály, Cedre és Lőrinc”.

Megkérdeztük, ők honnan valók. Azt válaszolta: „Felhévírók”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy – miként mondta – kihúzták a fiút a kövek alól. Azt felelte: „A saját szememmel láttam ezt”.

Megkérdeztük, hogy megérintette-e a mondott fiút. Azt válaszolta: „Nem, mert nem engedték meg nekem, hogy oda menjek hozzá”.

Megkérdeztük, hogy a kövek vagy a gerendák okoztak-e valamilyen roncsolódást a fiú testének valamilyen részén. Azt felelte: „Nem”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy – miként mondta – egyetlen ép csontja sem maradt a fiúnak. Azt válaszolta: „Láttam ezt”.

Megkérdeztük, kik voltak azok, akik – miként mondta – átvitték a halottat az udvarra. Azt felelte: „András és Giurch”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy ők – miként mondta – átvitték a halottat. Azt válaszolta: „Láttam ezt”.

Megkérdeztük, hol van az az udvar. Azt felelte: „Az az udvar annak a fiúnak az édesapjáé”.

Megkérdeztük, hogy kik voltak azok a sok férfiak és nők, akik jöttek, és azt mondogatták: *«Ő már csak akkor fog lábra kelni, amikor azok is felkelnek, akik már hét esztendeje halottak»*. Azt válaszolta: „Giurch és Mouthonus Felhévívről és mások, akiket nem tudok megnevezni”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az előbb mondott szavakat mondták. Azt felelte: „Hallottam őket”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy így álltak az említett fiú körül szinte fél éjszakán keresztül. Azt válaszolta: „Én magam láttam ezt”.

Megkérdeztük, valaki más személy volt-e ott, amikor így álltak az említett fiú körül. Azt felelte: „Igen, Miklós, Balázs és István Felhévírről”.

Megkérdeztük, kik voltak azok, akik – miként mondta – később látták, hogy a szívgödör körül a mellkasán életet bír. Azt válaszolta: „Az említett Miklós, Balázs és a fiú édesapja, édesanyja és nővére”.

Megkérdeztük, hol volt az említett fiú, amikor – miként mondta – látták, hogy még életben van. Azt felelte: „Még az udvaron feküdt”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy – miként mondta – annak a fiúnak az édesapja elment a következő nap reggelén a sírhoz. Azt válaszolta: „Saját szemeimmel láttam”.

Megkérdeztük, kik voltak ott akkor a sírnál. Azt felelte: „Nem tudom, mert a háznál maradtam”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az említett fiú – miként mondta – azt kiáltotta *«Ne csináljanak nekem semmi rosszat»*, amikor az apja az említett sírtól jött. Azt felelte: „A ház előtt az udvaron”.

Megkérdeztük, kik voltak jelen, amikor a mondott fiú elmondta az említett szavakat. Azt válaszolta: „Ilona, Péter felesége Felhévírről és Péter hitvese Poccheról és az édesanyja és...”

CVII. vallomás

...Azt felelte: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, kik voltak jelen, amikor – miként mondta – az említett fiú édesanyja felnyitotta a fent mondott fiú szemeit, és látta, hogy az meghalt. Azt válaszolta: „Nem tudom megnevezni őket”.

Megkérdeztük, voltak-e más nők, akik – miként mondta – böjtölést ígértek, ha Boldog Margit a mondott fiút meggyógyítja. Azt felelte: „Ágnes és Anoch, az említett fiú nővérei és Ilona, az én édesanyám és Margit, Bonc nővére”.

Megkérdeztük, melyik napon fogadtak böjtöt. Azt válaszolta: „Szerdán”.

Megkérdeztük, milyen hosszú időre fogadtak böjtöt. Azt felelte: „Egészen a halálukig”.

Megkérdeztük, honnan tudja ezt. Azt felelte: „Hallottam ezt tőlük, hiszen előttem történt”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy a mondott fiú – miként mondta – úgy hevert a vecsernyéig. Azt válaszolta: „A saját szememmel láttam”.

* A vallomás további részei nem maradtak fenn.

** A vallomás előző részei nem maradtak fenn.

Megkérdeztük, hogy a mondott fiú a következő nap melyik órájában kezdett – miként mondta – beszélni. Azt felelte: „Vecsernye előtt”.

Megkérdeztük, kik voltak akkor jelen. Azt válaszolta: „A fent mondott nők, akik ezért böjtöt fogadtak”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy a fiú – miként mondta – azt mondta az édesanyjának: *«Adj nekem kenyeret!»*, és ő adott is neki. Azt felelte: „Én vittem neki kenyeret, és a saját kezemből adtam neki enni”.

Megkérdeztük, kik voltak akkor jelen. Azt válaszolta: „Az említett nők, akik ezért böjtöt fogadtak”.

Megkérdeztük, milyen távol volt a háza Bonc házától. Azt felelte: „Egy út megy a házam és Bonc háza között”.

Megkérdeztük, azután elment-e a mondott fiú apjának, az említett Boncnak a házából, hogy az – miként mondta – visszatért a saját házához, még mielőtt a mondott fiú megette az említett kenyeret. Azt felelte: „Nem, hanem mindvégig ott maradtam”.

Megkérdeztük az említett fiú nevééről. Azt válaszolta: „Bonci Benedek”.

Megkérdeztük, hány éves volt akkor az említett fiú. Azt felelte: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, hány éve annak, hogy – miként mondta – a ház összeomlott, s a fentiek megtörténtek. Azt válaszolta: „Három éve”.

Megkérdeztük a hónapról. Azt válaszolta: „Nem tudom”.

Megkérdeztük a napról. Azt felelte: „Hétfő”.

Megkérdeztük annak a napnak az órájáról. Azt válaszolta: „Sötét volt”.

Megkérdeztük, hány éve annak, hogy az említett Szűz Margit meghalt. Azt felelte: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, hány éves. Azt felelte: „Úgy hiszem, hogy tizenöt éves”.

Megkérdeztük, hogy az édesapja gazdag vagy szegény. Azt válaszolta: „Szegény”.

Megkérdeztük, hogy szolgál-e vagy szabad. Azt válaszolta: „Szabad”.

Megkérdeztük, hogy betanították-e vagy felkérték-e. Azt válaszolta: „Nem”.

CIX. vallomás

András Budafelhévről megesküdött, ahogy a fentiek.

Megkérdeztük az említett Szűz Margit életéről és szerzetességéről. Azt felelte: „Ő nem tartózkodott a házban, ezért semmit sem tudok róla”.

Megkérdeztük, akare mondani valamit a csodákról. Azt válaszolta: „A saját házamban voltam késő estig, amikor kiáltozást hallottam, erre kimentem a házból, s embereket láttam, akik egész Felhévről Bonc házához sereglettek, mert az ő háza összedőlt, és én is az ő házához mentem, megtaláltuk Bonc fiát, aki egészen a térdéig volt az omladék alatt, s kihúztuk őt az omladék alól, majd egymagam vittem ki őt ugyanannak a Boncnak a háza elé, ott láttam, hogy kétszer is megindult a légzés, és visszamentem a házhoz, ahová sok férfi és nő jött, de azt már nem tudom, hogy mi történt”.

Megkérdeztük, hány éve történt mindez. Azt felelte: „Azt hiszem, három esztendeje”.

Megkérdeztük a hónapról. Azt válaszolta: „Nem tudom”.

Megkérdeztük a napról. Azt válaszolta: „Nem tudom”. A nap órájáról beszélt.

Megkérdeztük, kik voltak azok a férfiak és nők, akik látták menni az említett Bonc házához, amikor ő átment a saját házából. Azt válaszolta: „Nem emlékszem”.

Megkérdeztük a fiú nevééről. Azt felelte: „Nem emlékszem”.

Megkérdeztük, kik voltak azok, akik vele együtt – miként mondta – megtalálták az omladék alatt, egészen a térdéig betemetve a mondott fiút. Azt válaszolta: „Mihály és Fulco. Másokra nem emlékszem”.

Megkérdeztük, honnan volt az említett Mihály és Fulco. Azt felelte: „A faluból, Budafelhévízről”.

Megkérdeztük, kik voltak azok, akik kihúzták a mondott fiút az omladék alól. Azt válaszolta: „Az említett Mihály és Fulco”.

Megkérdeztük, hogyan húzták ki az említett fiút a törmelékek alól. Azt felelte: „A köpönyeggel”.

Megkérdeztük, az említett fiúnak valamelyik testrészén volt-e valamilyen törése. Azt válaszolta: „Nem”.

Megkérdeztük, hogy az említett Bonc egész háza összedőlt-e. Azt felelte: „Az egyik része”.

Megkérdeztük, miből volt a háznak az a része, ami összedőlt. Azt válaszolta: „Kövekből és földből”.

Megkérdeztük, kik voltak jelen, amikor kihúzták a mondott fiút a törmelék és a kövek alól. Azt felelte: „Sok férfi és nő, de nem tudom őket megnevezni”.

Megkérdeztük, jelen volt-e valaki, amikor – miként mondta – két alkalommal is megindult a légzés a mondott fiú torkában. Azt válaszolta: „Sokan voltak jelen, de nem tudom, hogy látták-e ezt”.

Megkérdeztük azoknak a nevérol. Azt felelte: „Nem tudom őket megnevezni”.

Megkérdeztük, hány éves. Azt válaszolta: „Nem tudom, de a tatárok jövetele előtt fiatal voltam”.

Megkérdeztük, hogy gazdag-e vagy szegény. Azt felelte: „Nem vagyok gazdag”.

Megkérdeztük, hogy szabad-e vagy szolga. Azt válaszolta: „Szabad”.

Megkérdeztük, hány éve annak, hogy az említett Szűz Margit meghalt. Azt felelte: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, betanították-e vagy felkérték-e. Azt válaszolta: „Nem”.

CX. vallomás

Mihály Felhévízről megesküdünt miként a fentiek.

Megkérdeztük az említett Szűz Margit életéről és szerzetességéről. Azt felelte: „Erről semmit sem akarok mondani”.

Megkérdeztük, akare valamit mondani a csodákról. Azt felelte: „Késő este volt, amikor kiáltozást hallottam a felhévízi Bonc házából, ezért elmentem oda, s a mondott Bonc házában padlása ráomlott annak a Boncnak a fiára, én, András és Fulco kihúztuk őt a köpönyeggel az omladék és a törmelék alól, amely magas volt, s egészen a mondott fiú melléig ért, majd András kivitte az említett halott fiút a ház elé, azután ő elment, és én maradtam ott azon az éjszakán, a fentnevezett fiú apja kiáltozott Boldog Margithoz, hogy ébressze fel a fiát, s hajnalban az apa személyesen ment el Boldog Margit sírjához, amíg magát ott gyötörte, a fiú beszélni kezdett”.

Megkérdeztük, hány éve történt az esemény. Azt válaszolta: „Azt hiszem, három éve”.

Megkérdeztük a hónapról. Azt felelte: „Nem jut eszembe”.

Megkérdeztük a napról. Azt válaszolta: „Nem emlékszem”. A nap órájáról beszélt.

Megkérdeztük az említett fiú nevérol. Azt felelte: „Benedek”.

Megkérdeztük, kik voltak jelen, amikor – miként mondta – ő és az említett András és Fulco kihúzták a mondott fiút a törmelék és az omladék alól. Azt válaszolta: „Gunigh, valamint sok más férfi és nő, akiket nem tudok megnevezni”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy – miként mondta – a mondott András vitte a nevezett halott fiút az udvarra. Azt felelte: „Előttem történt”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy a mondott fiú halott volt. Azt válaszolta: „Láttam őt”.

Megkérdeztük, megérintette-e akkor. Azt felelte: „Igen”.

Megkérdeztük, melyik testrészét érintette meg. Azt válaszolta: „A kezénél érintettem meg, és hideg volt”.

Megkérdeztük, az említett fiú testének valamelyik része eltörött-e az említett kövek vagy törmelékek által. Azt felelte: „A külsejében volt egy kis törés az állkapcsán”.

Megkérdeztük, abból a törésből jött-e vér. Azt válaszolta: „Nem”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az említett fiú édesapja kiáltozott Boldog Margithoz, hogy keltse fel a fiát – miként mondta. Azt felelte: „Ott álltam”.

Megkérdeztük, hogy az éjszaka melyik órája volt. Azt válaszolta: „Hajnal előtt”.

Megkérdeztük, kik voltak akkor jelen. Azt felelte: „Giurch, Fulco, Balázs és András”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az említett fiú édesapja – miként mondta – hajnalban elment Boldog Margit sírjához. Azt válaszolta: „Láttam őt, amikor elment”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az említett fiú beszélt, amikor az édesapja visszatért. Azt felelte: „Ott voltam és hallottam”.

Megkérdeztük, milyen szavakat mondott akkor az említett fiú. Azt válaszolta: „Nem értettem meg, de kiáltozott”.

Megkérdeztük, hol volt akkor a mondott fiú. Azt felelte: „A ház előtt, ugyanazon a helyen, ahová először rakták”.

Megkérdeztük, kik voltak akkor jelen, amikor – miként mondta – a fiú beszélt. Azt válaszolta: „Fulco, András, Balázs és Giurch, akiket én megneveztem, és sokan mások annak a falunak a lakosai közül”.

Megkérdeztük a nevekről. Azt felelte: „Nem tudom megnevezni őket”.

Megkérdeztük, mi van a mondott fiúval. Azt válaszolta: „Az a fiú él”.

Megkérdeztük, hány éves. Azt felelte: „Azt hiszem vagyok vagy harminc éves”.

Megkérdeztük, szolgál-e vagy szabad. Azt válaszolta: „Szabad”.

Megkérdeztük, gazdag-e vagy szegény. Azt felelte: „Gazdag vagyok”.

Megkérdeztük, hány éve annak, hogy az említett Szűz Margit meghalt. Azt felelte: „Nem tudom”.

Az esztergomi Méza gyógyulásáról szóló vallomások

XCVIII. vallomás

Néhai Cefe leánya, Méza begina Esztergomból megesküdött, miként a fentiek.

Megkérdeztük az említett Margit szűz élete és szerzetessége felől. Azt válaszolta: „Erről semmit sem tudok”.

Megkérdeztük, akare mondani valamit a csodák felől. Azt felelte: „Egykor három éven át nagy betegség volt az ágyékomban, de szégyelltem megnevezni, s az Urat és

Boldog Margitot kértem, hogy gyógyítson meg engem attól a betegségtől, s megígértem, hogy elmegyek a sírjához, s később, amikor felszálltam a szekérre annak a sírnak a felkeresése céljából, azonnal meggyógyultam, azért nem tettem meg, s nem mentem el a sírhoz”. (?)

Megkérdeztük, tudják-e mások is, hogy az említett betegségben szenvedett. Azt válaszolta: „Igen, Osanna begina nővér, illetve Margit és Algent beginák, akik Esztergomban éltek”.

Megkérdeztük, valaki mások is voltak-e jelen, amikor Istenhez és Boldog Margithoz fohászkodott, hogy – miként mondta – őt szabadítsa meg az említett betegségtől, s hozza el az említett sírhoz. Azt felelte: „Ezt magamban mondtam”.

Megkérdeztük, kik voltak jelen, amikor – miként mondta – az említett szekérre felszállt és meggyógyult. Azt válaszolta: „Az említett Osanna és Erzsébet beginák, akik velem jöttek a sírhoz, s akik tudják, hogy meggyógyultam, mert tüstént elmondtam nekik”.

Megkérdeztük, hány esztendeje, hogy – miként mondta – meggyógyult az említett betegségből. Azt felelte: „Négy vagy még több éve már”.

Megkérdeztük a hónapról. Azt válaszolta: „Nem tudom”.

Megkérdeztük a napról. Azt felelte: „Szent Margit vértanú napjának reggelén gyógyultam meg, másként nem tudom megnevezni a napot”.

Megkérdeztük, később is szenvedett-e az említett betegségben. Azt válaszolta: „Nem”.

Megkérdeztük, kapott-e valamilyen orvosságot vagy gyógyították-e, amikor – miként mondta – felszállt a szekérre és meggyógyult. Azt felelte: „Nem”.

Megkérdeztük, hány esztendeje annak, hogy az említett Margit szűz meghalt. Azt válaszolta: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, hány éves. Azt felelte: „Negyven évnél is idősebb vagyok, s negyven éve vagyok begina”.

Megkérdeztük, gazdag-e vagy szegény. Azt válaszolta: „A regulától hogyan lehetnék gazdag?”

Megkérdeztük, szabad-e vagy szolga. Azt felelte: „Szabad”.

Megkérdeztük, betanították-e vagy felkérték-e. Azt válaszolta: „Nem”.

CIV. vallomás

Az Esztergomban élő Erzsébet begina megesküdött, miként a fentiek.

Megkérdeztük az említett Margit szűz életéről és szerzetességéről. Azt válaszolta: „Erről nem tudok”.

Megkérdeztük, akar-e valamit mondani a csodák felől. Azt felelte: „Tudom, hogy Méza, esztergomi begina eljött ahhoz a sírhoz, s én is eljöttem vele, s meggyógyult a betegségéből, amiben szenvedett, s később sem volt olyan betegség”.

Megkérdeztük, milyen betegségben szenvedett Méza. Azt válaszolta: „Testéből vér folyt, s nem tudott felkelni az ágyról”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az említett betegségben szenvedett Méza. Azt felelte: „Láttam ezt”.

Megkérdeztük, mennyi ideig szenvedett az említett betegségben Méza. Azt válaszolta: „Három éven át”.

Megkérdeztük, hogyan jött az említett sírhoz, amikor – miként mondta – meggyógyult. Azt felelte: „Szekéren”.

Megkérdeztük, más személyek jöttek-e vele akkor. Azt válaszolta: „Én és Osanna esztergomi begina”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy – miként mondta – meggyógyult a sírnál. Azt felelte: „Láttam, hogy utána nem folyt vér a testéből”.

Megkérdeztük, mondott-e valamilyen szavakat az említett Méza a sírnál, mielőtt meggyógyult. Azt válaszolta: „Felállt a sírnál, s azt mondta: *«Boldog Margit, tégy irgalmasságot velem!»*”

Megkérdeztük, kik voltak jelen, amikor az említett szavakat mondta, s – miként mondta – meggyógyult. Azt felelte: „Sokan voltak jelen, de nem tudom megnevezni őket”.

Megkérdeztük, hogy gyógyulása előtt kapott-e valamilyen orvosságot vagy gyógyították-e, miután eljött az említett sírhoz. Azt válaszolta: „Nem”.

Megkérdeztük, hány esztendeje, hogy – miként mondta – meggyógyult. Azt felelte: „Azt hiszem öt éve, de nem emlékszem jól”.

Megkérdeztük a hónapról. Azt felelte: „Nem tudom”.

Megkérdeztük a napról. Azt válaszolta: „Hétfőn történt”.

Megkérdeztük a nap órájáról. Azt felelte: „Mise után”.

Megkérdeztük, hány esztendeje, hogy az említett Margit szűz meghalt. Azt válaszolta: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, hány éves. Azt felelte: „Azt hiszem harminc”.

Megkérdeztük, gazdag-e vagy szegény. Azt válaszolta: „Szegény”.

Megkérdeztük, szolgál-e vagy szabad. Azt felelte: „Szabad”.

Megkérdeztük, betanították-e vagy felkérték-e. Azt válaszolta: „Nem”.

CV. vallomás

Osanna esztergomi begina megesküdött, miként a fentiek.

* ...Megkérdeztük, tud-e arról, hogy Méza beginának valamilyen betegsége volt, miután az a Margit szűz meghalt. Azt felelte: „Igen, mert a testéből vér folyt, és amikor a szekérre felszállt, hogy elmenjen Boldog Margit sírházhoz, tüstént meggyógyult”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az említett Méza testéből – miként mondta – vér folyt. Azt válaszolta: „Saját szememmel láttam”.

Megkérdeztük, mennyi ideig szenvedett abban a betegségben. Azt felelte: „Nem tudom pontosan, de azt hiszem egy évnél kevesebb ideig”.

Megkérdeztük, jelen volt-e, amikor – miként mondta – az említett Méza meggyógyult, amikor felszállt az említett szekérre. Azt válaszolta: „Maga mondta el nekem tüstént, amikor visszatért a sírtól”.

Megkérdeztük, hány esztendeje, hogy – miként mondta – az említett Méza elmesélte neki, hogy meggyógyult. Azt felelte: „Nem emlékszem, de azt hiszem, öt éve”.

Megkérdeztük a hónapról. Azt válaszolta: „Nem tudom”.

Megkérdeztük a napról. Azt felelte: „Nem tudom”.

Megkérdeztük a nap órájáról. Azt válaszolta: „Nem tudom”.

* A vallomás előző része más csodáról szól.

Megkérdeztük, kinek a közbenjárását kérve gyógyult meg. Azt felelte: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, az említett Méza később szenvedett-e a fentnevezett betegségben. Azt válaszolta: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, hány esztendő a tanú. Azt felelte: „Azt hiszem harmincöt éves vagyok”.

Megkérdeztük, gazdag-e vagy szegény. Azt válaszolta: „Számomra elegendő a vagyonom”.

Megkérdeztük, szabad-e vagy szolga. Azt felelte: „Szabad”.

Megkérdeztük, felkérték-e vagy betanították-e. Azt válaszolta: „Nem”.

Tési Gede csodás gyógyulásáról szóló vallomások

XCIX. vallomás

A veszprémi egyházmegyei tési Gede, az említett falu Szűz Mária templomának klerikusa megesküdtött, miként a fentiek.

Megkérdeztük az említett Margit szűz életéről és szentségéről. Azt válaszolta: „Erről semmit sem akarok mondani”.

Megkérdeztük, akar-e valamit mondani a csodák felől. Azt felelte: „Három esztendőn keresztül olyan beteg voltam, hogy semmilyen módon sem tudtam megállni a lábaimon, s járni sem tudtam, csak mankókkal, s minden nap tíz Ave Mariát elmondtam Mária tiszteletére és tíz Pater noster Boldog Margit tiszteletére, és Gergely, a papom elvitt engem a szekeren Boldog Margit sírjához, a megérkezést követő első éjszaka a templom falain kívül aludtam, ahol a betegek szoktak aludni, a téren a kereszt kapuja előtt, s álmomban megjelent nekem két úrhölgy, az egyikük azt mondta: «Az a szerencsétlen itt hever», én azt válaszoltam: «Úrhölgyem, ide feküdtem», erre ő: «Kelj fel és járj!», erre én: «Hogyan tudnék felkelni, hiszen mankóval járok?» ő azt mondta: «Margit rendelte neked», s hirtelen felkeltem, és elmentem egy bottal egészen a templomig, akkor a templom kapuja nyitott volt, s bementem a sírhoz, és imádkoztam Boldog Margithoz, előadtam neki, hogy a belőle áradó kegyelmek meggyógyítottak engem, ott maradtam egészen misemondásig, azután eltávoztam, lábaimon mentem az említett bottal a szállításomra, s ott maradtam öt napig, esténként minden nap meglátogattam Boldog Margit sírját, majd visszamentem, hazafelé felváltva hol szekérrel, hol gyalog mentem”.

Megkérdeztük, a szomszédai tudják-e, hogy – miként mondta – mankóval járt. Azt válaszolta: „Mindenki tudta ezt”.

Megkérdeztük azoknak a nevééről. Azt felelte: „Az említett Gergely pap és János, Őzény fia, Fábiusz ugyanabból a faluból és János, az említett Fábiusz fia és Máté, a fentnevezett egyház klerikusa és Márk ugyanabból a faluból”.

Megkérdeztük, kik jöttek akkor vele a sírhoz. Azt válaszolta: „Az említett Gergely pap és Őzény említett fia, János és Bethe ugyanabból a faluból, rajtuk kívül más nem”.

Megkérdeztük, kik voltak jelen, amikor felkelt, és – miként mondta – bottal a sírhoz ment. Azt felelte: „Két leányom és a fiam, akik ott feküdtek mellettem”.

Megkérdeztük azoknak a nevét. Azt válaszolta: „Az egyik Katalin, a másik Margit”.

Megkérdeztük a fiú nevét. Azt felelte: „Un”.

Megkérdeztük, kik voltak jelen, amikor Boldog Margithoz fohászkodott, miként mondta azt felelte: „Tele volt a templom emberekkel, nem ismertem őket”.

Megkérdeztük, kik jöttek vele, amikor – miként mondta – felváltva hol szekérrel, hol gyalog hazament. Azt felelte: „Péter pap Berény faluból és Balázs pap Verőb faluból s az említett leányai és fia”.

Megkérdeztük kapott-e valamilyen orvosságot vagy alkalmaztak-e gyógymódot, amikor eljött a sírhoz, s mielőtt – miként mondta – meggyógyult. Azt válaszolta: „Semmit sem”.

Megkérdeztük milyen állapotban van, mióta meggyógyult. Azt felelte: „Szüntelenül jól vagyok, s úgy dolgozom, mint más emberek”.

Megkérdeztük, hány esztendeje annak, hogy – miként mondta – így meggyógyult. Azt válaszolta: „Kettő”.

Megkérdeztük a hónapról. Azt felelte: „Áldozócsütörtök hónapjában történt”.

Megkérdeztük a napról. Azt válaszolta: „Csütörtök”. A nap órájáról már beszélt.

Megkérdeztük, hány esztendeje, hogy az említett Margit szűz meghalt. Azt felelte: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, hány esztendő. Azt válaszolta: „Ötven”.

Megkérdeztük, gazdag-e vagy szegény. Azt felelte: „A házam közelében a magam számára elegendőt birtoklok”.

Megkérdeztük, szolga-e vagy szabad. Azt válaszolta: „Szabad”.

Megkérdeztük, betanították-e vagy felkérték-e. Azt felelte: „Nem”.

C. vallomás

Gergely a veszprémi egyházmegyei Tés Szűz Mária templomának papja megesküdött, miként a fentiek.

Megkérdeztük az említett Margit szűz élete és szerzetessége felől. Azt válaszolta: „Erről semmit sem tudok”.

Megkérdeztük, akar-e valamit mondani a csodák felől. Azt felelte: „Hét esztendeje, hogy pap vagyok az említett templomban, ahol én egyedül vagyok, s láttam, hogy a Gede nevű derék ember, aki az imént előttünk volt, két esztendőn át olyan beteg volt, hogy maga nem tudott menni, csak két mankóval, amelyeket a kezében tartott, s amikor hallottuk, hogy az a Margit úrhölgy csodákat tesz, maga vitette magát ahhoz a sírhoz, s mikor hazajött a sírtől, egészségesen jött”.

Megkérdeztük, hogyan vitette el magát az említett sírhoz. Azt válaszolta: „Szekérrel”.

Megkérdeztük, honnan tudja ezt. Azt felelte: „Én vele jöttem a szekéren, s az egyik fia vezette a kocsit, s amikor a sírnál voltunk, ott elengedtem őt, s visszamentem a templomomhoz”.

Megkérdeztük, hogy valaki mások jöttek-e vele akkor az említett sírhoz. Azt válaszolta: „Igen, Özény fia, János ugyanabból a faluból, másokra nem emlékszem”.

Megkérdeztük, hogy az említett Gede, mielőtt a fentnevezett sírtől – miként mondta – gyógyultan hazatért, hány napig maradt távol. Azt felelte: „Kilenc napig”.

Megkérdeztük, az ember hány nap alatt tud kocsival elmenni a faluból az említett sírhoz. Azt válaszolta: „Egy nap alatt”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy – miként mondta – gyógyultan tért haza. Azt felelte: „Láttam őt, s saját lábain egy bottal a kezében bejött a templomba is”.

Megkérdeztük, voltak-e valaki mások is jelen. Azt válaszolta: „Igen, Máté, a klerikusom és Özény fia, János, másokra nem emlékszem”.

Megkérdeztük, hogy megérkezve az említett sírhoz a fentnevezett Gede mondott-e valamilyen szavakat. Azt felelte: „Elmondta a Pater noster és az Ave Mariát”.

Megkérdeztük, tud-e arról, hogy Gede valamilyen orvosságot kapott volna vagy gyógyították volna a sírhoz megérkezve a gyógyulás előtt. Azt válaszolta: „Nem tudok”.

Megkérdeztük, hány esztendeje annak, hogy eljött az említett sírhoz. Azt felelte: „Feltevésem szerint két esztendeje vagy Nagy Boldog Asszonykor volt két éve”.

Megkérdeztük a hónapról. azt válaszolta: „Pünkösöd hónapjában történt”.

Megkérdeztük a napról, amikor – miként mondta – gyógyultan hazatért. Azt felelte: „Vasárnap volt”.

Megkérdeztük a nap órájáról. Azt válaszolta: „Reggel”.

Megkérdeztük, mikor látta őt később gyógyultan abból a betegségből. Azt felelte: „Sűrűn láttam őt a későbbiekben gyógyultan”.

Megkérdeztük, hány esztendeje, hogy az említett Margit szűz meghalt. Azt válaszolta: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, hány éves. Azt felelte: „Azt hiszem, hatvan éves vagyok”.

Megkérdeztük, betanították-e vagy felkérték-e. Azt válaszolta: „Nem”.

CI. vallomás

A veszprémi egyházmegyei Tés faluból származó Özény fia, János megesküdött, miként a fentiek.

Megkérdeztük az említett Margit szűz élete és szerzetessége felől. Azt válaszolta: „Erről semmit sem tudok”.

Megkérdeztük, akar-e valamit mondani a csodák felől. Azt felelte: „Gede klerikus a rokonom, ki az imént előttünk volt, nagy betegsége volt, s attól nyomorék lett, s mankók nélkül járni sem tudott, miután hallottuk, hogy az a Boldog Margit csodákat tesz, ő elvitette magát annak a Boldog Margitnak a sírjához, s gyógyultan tért haza”.

Megkérdeztük, miféle betegsége volt az említett Gedének. Azt válaszolta: „Súlyos”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy mankók nélkül nem tudott járni, miként mondta. Azt felelte: „Saját szemeimmel láttam”.

Megkérdeztük, mennyi ideig maradt úgy, hogy mankók nélkül nem tudott járni, miként mondta. Azt válaszolta: „Három éven át”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az említett Gede elvitette magát a fentnevezett sírhoz, miként mondta. Azt felelte: „Hallottam, hogy felszállt a szekérre, én otthon maradtam, de két leánya és a fia vezette őt”.

Megkérdeztük az említett leányok nevééről. Azt válaszolta: „Margit és Katinka”.

Megkérdeztük a fiú nevééről. Azt felelte: „Un”.

Megkérdeztük, valaki mások kísérték-e, amikor az említett sírhoz jött. Azt válaszolta: „Texe fia, Uga, az ő fia, Gyula és Micho fia, Máté ugyanabból a faluból”.

Megkérdeztük, hány napig tartott, amíg az említett Gede – miként mondta – gyógyultan hazatért. Azt válaszolta: „Láttam őt a saját lábán járni bot segítségével”.

Megkérdeztük, hol volt, amikor – miként mondta – bottal járni látta őt. Azt felelte: „Az említett falu utcáján”.

Megkérdeztük, mások is voltak-e jelen. Azt válaszolta: „János fia, Fábiusz és János az említett Fábiusz fia és még sokan mások is összeszaladtak, de az ő neveikre nem emlékszem”.

Megkérdeztük, hány esztendeje annak, hogy az említett Gede – miként mondta – gyógyultan tért haza. Azt felelte: „Nem emlékszem”.

Megkérdeztük a hónapról. Azt válaszolta: „A Mennybementel hónapjában történt”.

Megkérdeztük a napról. Azt válaszolta: „Nem emlékszem”.

Megkérdeztük a nap órájáról. Azt felelte: „Délben”.

Megkérdeztük, a későbbiekben mikor látta őt gyógyultan. Azt válaszolta: „A mai napig szüntelenül láttam”.

Megkérdeztük, kapott-e valamilyen orvosságot vagy gyógyították-e a sírhoz jöve mielőtt – miként mondta – meggyógyult. Azt felelte: „Semmi ilyenről sem tudok”.

Megkérdeztük, hány esztendeje halt meg az említett Margit szűz. Azt válaszolta: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, hány éves. Azt felelte: „Azt hiszem hatvan éves vagyok”.

Megkérdeztük, gazdag-e vagy szegény. Azt válaszolta: „Szegény, mert kiraboltak”.

Megkérdeztük, szabad-e vagy szolga. Azt felelte: „Szabad”.

Megkérdeztük, betanították-e vagy felkérték-e. Azt válaszolta: „Nem”.

Bárándi Miklós szabadulásáról szóló vallomások

LXV. vallomás

Gyisznódi Mihály hitvese, Erzsébet a kalocsai egyházmegyéből megesküdt, miként a fentiek.

Megkérdeztük a fent nevezett Margit szűz életéről és szerzetességéről. Azt felelte: „Semmit sem tudok erről”.

Megkérdeztük, akare-e mondani valamit a csodákról. Azt válaszolta: „A testvérem mesélte nekem, hogy a Dumbó nevű haragosa őt elfogta, megkötözte a kezét szíjjal, és a lábaihoz két vasat tett, azután egy bizonyos hajóra tették, s vízbe akarta fojtani a két part között, a testvérem akkor Boldog Margithoz fohászkodott, hogy abból a veszedelemből őt szabadítsa ki, s az említett szűz tüstént elszakadt, kezei kiszabadultak, azonfelül azoknak a bilincseknek a megoldását is kérte, amelyek a lábán voltak, s rögtön kiszabadult a fentnevezett bilincsből az egyik lába – mielőtt fohászkodott, az említett bilincsekből nem tudta kihúzni a lábát, ám ekkor megoldódott a bilincs – s az evezőlapáttal megütötte azt, aki a hajóban volt, és megmenekült, s mindezt a testvérem mesélte nekem”.

Megkérdeztük az édesapja nevééről. Azt felelte: „Bárándi Johanta fia, Miklós”.

Megkérdeztük, kik voltak jelen, amikor a fentmondottakat elmesélte. Azt válaszolta: „Márk, a fiam volt velem, amikor az említetteket elmesélte nekem, s láttam, amikor az említett fiam levette a bilincset a másik lábáról is”.

Megkérdeztük, hány éve annak, hogy az említett testvére elmesélte neki a fentieket. Azt felelte: „Ebben az évben Szent György ünnepe körül”.

Megkérdeztük a hónapról. Azt válaszolta: „Húsvét utáni hónapban”.

Megkérdeztük a napról. Azt felelte: „Szent György ünnepét megelőző pénteken történt”.

Megkérdeztük az óráról, amikor neki a fentieket elmesélte. Azt válaszolta: „Amikor a kakasok énekeltek, akkor jött a házamhoz, s mesélte el az említetteket”.

Megkérdeztük, hol él az a Dumbó. Azt felelte: „Titelen az említett egyházmegyében”.

Megkérdeztük, szolga-e vagy szabad. Azt válaszolta: „Szabad és nemes nemzetségbeli”.

Megkérdeztük, gazdag-e vagy szegény. Azt felelte: „Elég gazdag”.

Megkérdeztük, hány éves. Azt válaszolta: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, betanították-e vagy felkérték-e. Azt felelte: „Nem”.

LXVI. vallomás

Gyisznódi Mihály fia, Máté a kalocsai egyházmegyből megesküdött, miként a fentiek.

Megkérdeztük a fent nevezett Margit szűz életéről és szerzetességéről, s azt felelte: „Hallottam, hogy annak a Boldog Margitnak mindig szent volt az élete és szerzetessége.

Megkérdeztük, kitől hallotta. Azt válaszolta: „Apáca rokonaimtól, akik Pesten tartózkodtak”.

Megkérdeztük, akar-e valamit mondani a csodákról. Azt felelte: „Édesanyám két testvérét elfogta egy bizonyos ember, közülük az egyiket fogva tartották egy csónakban, a másikat berakták egy hajóba, s a kezét a háta mögé kötözték valami szíjjakkal, és két bilincsel azokat a lábaihoz kötözték, s a nyakába is kötöttek egy kötelet, s egy malomból két malomkövet helyeztek az említett hajóba, a két ember, aki a másik hajóban ment, ezt mondta: *«Mi ezekkel a malomkövekkel meg akarunk fojtani téged»*, akkor ő ahhoz a Boldog Margithoz fohászkodott, hogy szabadítsa ki őt abból a veszedelemből, s akkor ő elzarándokol a sírjához, s a szíj, amivel a kezét megkötözték, tüstént megoldódott, a másik szíj, amivel a karját és a nyakát kötötték meg, hasonlóképpen megoldódott, felkapta az evezőt s közülük az egyiket megütötte, azok rögtön elsiettek, ezután jött arra a bizonyos kis szigetre, s egy béklyót az egyik lábáról lehúzott, a másikat én törtem szét, amikor az éjszakai kakaskukorékolás idején a házamhoz jött, akkor mesélte el nekem és az említett édesanyámnak, Erzsébetnek mind a mondottakat, amelyek neki osztályrészüln jutottak, noha én nem voltam jelen, amikor elfogták, de otthon értesültem a bilincsről, miként fent mondtam”.

Megkérdeztük említett édesanyja testvéreinek a nevééről. Azt válaszolta: „Miklós és Johanta”.

Megkérdeztük azoknak a gonosz embereknek a nevééről, akik őt – miként mondta – elrabolták. Azt felelte: „Dumbó a kalocsai egyházmegyei Titelről”.

Megkérdeztük, hány esztendeje, hogy – miként mondta – az említett Miklós elmesélte neki az említetteket, és megszabadult. Azt válaszolta: „Ebben az évben Szent György ünnepe körül”.

Megkérdeztük a hónapról. Azt felelte: „Húsvét utáni hónapban történt”.

Megkérdeztük a napról. Azt válaszolta: „Csütörtök és péntek között”. A nap órájáról fentebb már beszélt.

Megkérdeztük, jelen voltak-e mások is, amikor elmesélte neki és említett édesanyjának a fentieket. Azt felelte: „Igen, az édesapám, Mihály”.

Megkérdeztük, kik voltak jelen, amikor – miként mondta – az említett Miklósról a béklyót leszedte. Azt válaszolta: „Édesapám, az említett Mihály és édesanyám”.

Megkérdeztük, hány esztendő. Azt felelte: „Ha jól tudom, harminc esztendő vagyok”.

Megkérdeztük, szabad-e vagy szolga. Azt válaszolta: „Szabad és nemes”.

Megkérdeztük, gazdag-e vagy szegény. Azt felelte: „Van elegendő vagyonom, hacsak ki nem rabolnak”.

Megkérdeztük, betanították-e vagy felkérték-e. Azt válaszolta: „Nem”.

LXVII. vallomás

Gyisznódi Póka fia, Tamás a kalocsai egyházmegyéből megesküdött, miként a fentiek.

Megkérdeztük a fentnevezett Margit szűz életéről és szerzetességéről. Azt válaszolta: „Semmit sem tudok erről”.

Megkérdeztük, akar-e valamit mondani a csodákról. Azt felelte: „Az egyik rokonomat elfogta a Dumbónak nevezett ellensége és annak a szolgálai, nekem az említett rokonom mesélte el, hogy azok őt meg akarták gyilkolni, de féltek megölni a nyílt mezőn, mert nemes volt, ezért megszánták őt, s egy bizonyos hajóra tették, hogy őt a Dunába fojthassák, az említett Dumbó két szerviense másik csónakkal ment be, így vezették őt a háta mögé kötözött kezekkel, s megkötözték a nyakát is, bilincset tettek a térdére, s egy nagy kővel együtt akarták a vízbe dobni, hogy ott megöljék, az említett rokonom Boldog Margithoz fohászkodott, hogy szabadítsa meg őt attól a haláltól, s a kezei megoldódtak, megragadta az evezőt, s közülük az egyiket leütötte, és így megszabadult attól a haláltól annak a Boldog Margitnak az érdemei folytán”.

Megkérdeztük, mi a neve az említett rokonának. Azt felelte: „Bárándi Miklós a Kalocsai egyházmegyéből”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az említett rokonát a fenti módon elfogták. Azt válaszolta: „Hallottam, amint az említett Miklós mesélte azt rokonaimnak és sokaknak másoknak is, de nem voltam jelen”.

Megkérdeztük, hány éve annak, hogy az említett rokona elmesélte neki, hogyan akarták őt a fentmondott haragosai a Duna vizébe dobni, hogy ott meghaljon, és hogyan szabadult meg annak a Boldog Margitnak az érdemei folytán. Azt felelte: „Ebben az évben volt Szent György ünnepe körül”.

Megkérdeztük a hónapról. Azt válaszolta: „Nem ismerem a hónapokat”.

Megkérdeztük a napról. Azt felelte: „Pénteken volt az említett ünnep előtt”.

Megkérdeztük a nap órájáról. Azt válaszolta: „Azon az estén szabadult meg, s a következő nap mesélte el nekem”.

Megkérdeztük, kik voltak jelen, amikor neki a fentieket elmesélte. Azt felelte: „A ház körüli rokonok, másokról nem tudok”.

Megkérdeztük, hol volt, amikor neki elmesélte a fentieket. Azt válaszolta: „A házam előtt”.

Megkérdeztük, gazdag-e vagy szegény. Azt felelte: „Gazdag voltam, de szegény lettem, mert kifosztottak”.

Megkérdeztük, szabad-e vagy szolga. Azt válaszolta: „Szabad és nemes”.

Megkérdeztük, hány esztendő. Azt felelte: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, betanították-e vagy felkérték-e. Azt válaszolta: „Nem”.

LXVIII. vallomás

Bátatói Kozma a kalocsai egyházmegyéből megesküdött, miként a fentiek.

Megkérdeztük Margit szűz életéről és szerzetességéről. Azt felelte: „Semmit sem tudok erről”.

Megkérdeztük, akar-e valamit mondani a csodákról. Azt válaszolta: Egy bizonyos gonosz ember, akit Dumbónak neveztek, elfogta két rokonomat, Miklóst és Johantát, s meg akarta ölni őket, Miklóst megfojtani, Johantát pedig a mezőn leszúrni szerette volna, de ők megszabadultak Boldog Margit érdemei folytán, s eljöttek a házamhoz térdükön a bilinccsel, s akkor elmesélték nekem, mi jutott nekik osztályrészül, s hogyan szabadultak meg annak a Boldog Margitnak az érdemei folytán”.

Megkérdeztük, hány esztendeje, hogy a mondott Miklós és Johanta elmesélték neki az említetteket. Azt felelte: „Húsvét után, Szent György ünnepe körül”.

Megkérdeztük a hónapról. Azt válaszolta: „Nem tudom”.

Megkérdeztük a napról. Azt felelte: „Azt hiszem, péntek volt”.

Megkérdeztük a nap órájáról. Azt válaszolta: „Reggel történt”.

Megkérdeztük a helyről. Azt felelte: „A házamban”.

Megkérdeztük a jelenlevőkről. Azt válaszolta: „Anasztázia, a feleségem és mások is a családomból”.

Megkérdeztük, hány esztendő. Azt felelte: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, szolgál-e vagy szabad. Azt válaszolta: „Szabad és nemes”.

Megkérdeztük, gazdag-e vagy szegény. Azt felelte: „Elég gazdag vagyok”.

Megkérdeztük, felkérték-e vagy betanították-e. Azt válaszolta: „Nem”.

LXIX. vallomás

Néhai Cutus fia, Elek, a kalocsai egyházmegye Care falujából megesküdött, miként a fentiek.

Megkérdeztük az említett Margit szűz életéről és szerzetességéről. Azt felelte: „Erről semmit sem tudok mondani”.

Megkérdeztük, akar-e mondani valamit a csodák felől. Azt válaszolta: „Miklóst és Johantát, a Báránd faluból való testvéreket elfogta Dumbó, a haragosuk, s az Miklóst a Dunába akarta dobni, hogy ott elpusztuljon, amikor ő a Duna partján volt, akkor egy bizonyos csónakot arra szántak, hogy bemenjen, abban volt két malomkő, azzal együtt kellett volna bedobni Miklóst a vízbe, hogy elpusztuljon, s az a Miklós Boldog Margithoz fohászkodott, hogy szabadítsa meg őt attól a haláltól, s bement azzal a hajóval, s azok, akik vezették őt, a másik hajóval mentek be, s amikor Miklós háta mögött a bilinccsel voltak összekötve a kezei és hasonlóképpen sok kötelék volt a nyakában, s a lánban is bilincs volt, az emberek közül az egyik a nyakánál fogva megkötözve tartotta őt, s ő sűrűn fohászkodott Boldog Margithoz, hogy szabadítsa meg őt, így várva azt érezte, hogy kezei megoldódnak, s az evezőt megragadva leütötte azt, aki őt kötélen tartotta, így megmenekült azoknak kezei közül, s keresték őt, de nem tudták megtalálni, mert éjszaka volt, amikor az a Miklós szárazföldre ért, újból fohászkodott Boldog Margithoz, hogy oldja meg a bilincseket, amelyeket a lábain viselt, s akkor az egyik lábáról lejött a béklyó, így jött a házához azzal a bilinccsel”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy az említett Miklóst és Johantát elfogták, miként mondta. Azt felelte: „Láttam őket megbilincselve”.

Megkérdeztük, jelen volt-e valaki, amikor megbilincselve látta őket. Azt válaszolta: „Igen, a szervieniseim, Ohuandus, másokra nem emlékszem”.

Megkérdeztük, hol fogták el őket. Azt felelte: „Hard faluban”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy ott fogták el őket. Azt válaszolta: „Nem voltam jelen, amikor elfogták őket, de azután láttam őket – miként fentebb mondtam – megbilincselve”.

Megkérdeztük, honnan tudja, hogy Miklóst a Dunára vitték, hogy ott megfojtsák. Azt felelte: „Miklós maga mondott el nekem mindent, ami velük megtörtént, hogyan szabadultak meg Boldog Margit érdemei folytán, s miként fohászokdaktak hozzá”.

Megkérdeztük, hány esztendeje annak, hogy neki a fentieket elmesélte. Azt válaszolta: „Ebben az évben volt Szent György ünnepe körül”.

Megkérdeztük a hónapról. Azt felelte: „Abban a hónapban volt, amelyikben szokás Szent György ünnepét megülni”.

Megkérdeztük a napról. Azt válaszolta: „Nem tudom”.

Megkérdeztük a nap órájáról. Azt felelte: „Reggel”.

Megkérdeztük a jelenlévőkről, amikor neki elmesélte a fentieket. Azt válaszolta: „Sokan voltak, s ő akkor három napig a házában maradt”.

Megkérdeztük, gazdag-e vagy szegény. Azt felelte: „Gazdag”.

Megkérdeztük, szabad-e vagy szolga. Azt válaszolta: „Szabad és nemes”.

Megkérdeztük, hány éves. Azt válaszolta: „Nem tudom”.

Megkérdeztük, betanították-e vagy felkérték-e. Azt felelte: „Nem”.

TAMÁS VAJDA

LEGEND AND REALITY: THE RELATIONSHIP BETWEEN THE LEGENDS AND THE RECORDS CONCERNING THE CANONISATION OF SAINT MARGARET OF THE ÁRPÁD DYNASTY

According to traditional views, with its birth, existence and every single line, the legend attempts to prove that its hero is worthy (or will be worthy) of achieving the saintly status, thus the legend is not a trustworthy source. Actual accounts of a canonisation have survived only in the case of Saint Margaret of the Árpád dynasty in the Middle Ages. This provides an opportunity to compare the testimonies with the miracles that are described in various versions of the legends, and using this source, to examine the activities of the participants of the canonisation and the legend creators of the time. In other words, it is possible to see the relationship between the miracles which are noted in the legends, and the events which have been described by the witnesses. The analysis of the records of the canonisation of Saint Margaret allows the determination of the value of the legends as historical sources.

The present thesis includes the philological analysis of the testimonies concerning five miracles, as well as the stories told by the legends. The incompleteness of the rest of the testimonies forced a single course of action: to only examine those miracles of which the most testimonies have survived. Among the legends, the one written by Marcellus, the Hungarian version copied by Lea Ráskai, the one said to have been composed by Garinus of Naples, as well as the one from Töss are examined by the present author. From the testimonies which describe the five miracles, that is, their existing portions – giving credit to the witnesses who gave their testimony under oath – it can be determined that by asking for the aid of Saint Margaret, there were actual healing, escapes, and even resurrection that took place. The analysis supports the opinion of Vilmos Fraknói that the magistrates who were sent by the Pope to examine the case, worked busily on uncovering the truth. It is for certain that even the list of miracles, which compose the most debated section of the legends of Saint Margaret, describe a rather large number of real and credible events. The example of the five miracles mentioned above prove that despite their tendentious manner of presentation, they were based on reality for the most part. Therefore, it is important to discriminate between legends that were founded mainly on credible historical data, and those legends that describe fictional persons and events which had never taken place. The majority of the Hungarian legends from the Árpád period fall into the former group.

TASI RÉKA

MAGYAR SZENTEK ÁBRÁZOLÁSA CSÚZY ZSIGMOND PRÉDIKÁCIÓIBAN

Csúzy Zsigmond nem tartozik a gyakran vizsgált prédikációszerzők közé. Századunk elején Réthei Prikkel Marián Csúzy személyére mint nyelvújítóra hívta fel a figyelmet, s egy tanulmányt szentelt szóalkotó és nyelvújító tevékenységének vizsgálatára.¹ Később Réthei Prikkel nagy lelkesedéssel tett megállapításait Simai Ödön igyekezett megrostálni.² Századunk negyvenes éveiben a kutatók újabb szempontokat követve fordultak Csúzy prédikációihoz: Juhász Miklós néprajzi vonatkozásban foglalkozott vele,³ Koltay-Kastner Jenő pedig egyik áttekintő igényű tanulmányában mutatta be Csúzy prózájának barokk vonásait.⁴ Életére vonatkozóan jelentős megállapítást tett Esze Tamás, aki szerint Csúzy tábori lelkész volt.⁵ Angyal Endre ezt a véleményt kritika nélkül tette magáévá, amikor így írt: „A kuruc szabadságharc bukása után Csúzy sok mindenről nem beszélhetett nyíltan. A prédikációiban lépten-nyomon felcsendülő hazafias hang azonban eléggé bizonyítja, hogy kuruc eszményeit egy pillanatra sem tagadta meg.”⁶ Lukácsy Sándorban fogalmazódott meg a kérdés: valóban kuruc érzelmű pap volt-e Csúzy? A kérdésnek szentelt tanulmányában meggyőző érvekkel támasztja alá kétélyeit.⁷

Csúzy prózastílusát korszerű szempontok szerint Bán Imre vizsgálta, aki „a késői seicento modor” magyar képviselőjét látta benne⁸, s arra is utalt, hogy a „szócsavarást” bíráló, barokk dekorativitást elvben elutasító, népies-populáris hangnemet szívesen alkalmazó pálos szerző paradox módon mégis ötvözte „a zsúfolt barokk ornamentikát” a népies beszédfordulatokkal.⁹ Mindez arra mutat, hogy Csúzy írói tevékenysége több figyelmet érdemelne, már csak azért is, mivel életében öt vaskos kötetet jelentetett meg egyházi beszédeiből, s ezeknek részletesebb elemzésére nem került sor.¹⁰ Az aláb-

- 1 RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN: *Csúzy Zsigmond szavai*. Magyar Nyelvőr, 1908, 337-345, 388-397, 448-456, 1909, 217-227, 252-259, 313-319, 394-406, 452-463.
- 2 SIMAI ÖDÖN: *Csúzy Zsigmond szavai*. Magyar Nyelvőr, 1911, 308-315, 356-364, 403-406, 453-458.
- 3 JUHÁSZ MIKLÓS: *XVIII. századi egyházi szónok a divatról*, Ethnographia, 1944, 43. Uő, *XVIII. századi babonák és ördögösségek*, Ethnographia, 1944, 97-99.
- 4 KOLTAY-KASTNER JENŐ: *A magyar irodalmi barokk*. Budapesti Szemle, 1944, 130.
- 5 ESZE TAMÁS: *Tábori papok Rákóczi hadseregében*. Egyháztörténet, 1943, 44-109.
- 6 ANGAL ENDRE: *Csúzy Zsigmond magyarsága*. ItK, 1957, 216-226.
- 7 LUKÁCSY SÁNDOR: *Kuruc pap?* In L. S., *Isten gyertyácskái*, Pécs, 1994, 226, ill. 237.
- 8 BÁN IMRE: *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI-XVIII. században*, Bp. 1971, 60.
- 9 BÁN IMRE: *A magyar barokk próza változatai*, in *Eszmék és stílusok*, Bp. 1976, 194.
- 10 CSÚZY ZSIGMOND nyomtatásban megjelent munkái: *Zengedző sipszó*, Pozsony, 1723; *Lelki éhséget enyhítő evangéliumi kölcsönözött három kenyér*, Pozsony, 1724; *Evangéliumi trombita*, Pozsony, 1724;

biakban e hiány részleges pótlására teszünk kísérletet, amikor a *Zengedező sipszó* című kötet egyes prédikációi alapján a magyar szentek Csúzy által nyújtott ábrázolását igyekszünk megvizsgálni. Úgy reméljük, hogy e szempont révén a korszak művelődéstörténetének egyik fontos területét, a szentkultusz magyar irodalmi megjelenési formáiról kialakult összképet is árnyalni és gazdagítani tudjuk.

Elemzési szempontunk kiválasztását az is indokolta, hogy az utóbbi időben gazdag nemzetközi szakirodalom foglalkozott a szentkultusz kutatásával s interdiszciplináris konferenciák sora tárgyalta a témát. A kultusz egyes részterületeinek vizsgálatára, a kérdés minden oldalról történő alapos megvilágítására a francia Sigal nagy hatású munkája szolgált példát, monográfiája a szentekhez kapcsolódó csodákkal foglalkozik.¹¹ A neves amerikai kutató, Peter Brown műve a szentkultusz szélesebb társadalmi, kulturális összefüggéseire mutatott rá.¹² A magyar kutatások természetesen elsősorban a magyar szentek tiszteletének történetére koncentrálnak, s a magyar szakirodalom is mutatja, hogy a téma feldolgozására számos lehetőség kínálkozik.¹³

A szentkultusz a késő antikvitás korának szülötte, de a középkor volt igazi virágzásának időszaka. A szentek tisztelete ma is hozzátartozik a katolikus egyház életéhez, bár a kultusz intenzitása változó. A reformáció térhódítása mellett a török hódoltság is erőteljesen hozzájárult Magyarországon a szentkultusz visszaszorulásához. Tüskés Gábor gazdag adatgyűjteménnyel mutat rá, hogy a búcsújárások középpontjába is egyre inkább a Mária-kultushelyek kerültek, szemben a szentek ereklyéi körül kialakult zarándoklatokkal, s ennek egyik jelentősebb oka volt, hogy sok búcsújáróhely török hódoltság alá vagy protestáns kézbe kerülve elvesztette korábbi jelentőségét.¹⁴ Ezzel párhuzamosan csökkenhetett tovább a szentek tisztelete az adott területeken. A szentek a katolikus hitértelmezés szerint közbenjárók Istennél, az ő kiválasztottságuk a biztosíték arra, hogy a hívek könyörgése meghallgatásra talál. Elsősorban e közbenjáró szerepbe vetett hit ellen lépett fel a reformáció, nem vetette el teljes egészében a szentkultuszt, aminek másik szerepe, a példaképadás a protestantizmus számára is elfogadható volt (vö. Szikszai György: *Mártírok oszlopa*, Pozsony, 1789, új kiad. Kolozsvár, 1996). A katolikus felfogás szerint sem csodatételeik által válhattak a szentek életmintává, a csodáknak inkább hiterősítő funkciójuk volt.¹⁵ A szentek akkor voltak elfogadhatók példaképként, ha erkölcsi felsőbbségüknek konkrét tanújelei voltak, ilyenek például csodáik. „Csodák szükségesek ott, ahol az emberi gyengeség nehezen tud hinni...” – állapítja meg

Kosárba rakott aprólékos morzsálék, Pozsony, 1725; *Egész esztendőre való hármias prédikációk*, Pozsony, 1725.

- 11 PIERRE-ANDRÉ SIGAL: *L'homme et le miracle dans la France médiévale*, Paris, 1985. A középkor magyar szentjeinek kutatásáról vö. KLANICZAY GÁBOR: *Az 1083. évi magyarországi szentté avatások*, in *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, szerk. FÜGEDI ÉRIK, Bp. 1986, 15–32.
- 12 PETER BROWN: *The Cult of the Saints. Its Rise and Function in Latin Christianity*. Chicago, 1980. Magyarul: *A szentkultusz kialakulása és szerepe a latin kereszténységben*, ford. Sággy Marianne, Bp., 1993.
- 13 Szegeden 1996. október 8–9-én vallásnéprajzi konferencia tárgyalta a témát ezzel a címmel: *A szent-tisztelet történeti rétegei és formái Magyarországon és Európában. A magyar szentek tisztelete*. A konferencia anyaga jelenleg sajtó alatt van.
- 14 TÜSKÉS GÁBOR: *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirakulumirodalom tükrében*. Bp., 1993, 25.
- 15 Az Ószövetségben ugyanis Isten neve Szent, s mivel a biblikus gondolkodás szerint a név azonos a dologgal, amit jelöl, ezért Isten lényege a szentség. V. ö. TÖRÖK JÓZSEF: *A magyar föld szentjei*. Bp., 1991, 8.

Szent Imre legendájának szerzője.¹⁶ Természetesen a különböző korok és kultúrák eltérő jelentőséget tulajdonítottak a csodáknak, de a szentek folyamatos tiszteletét örökérvényű erkölcsi példájuk biztosította.

A barokk kiteljesedésével a szentkultusz is nagyobb lendületet vett, s ennek háttérében több tényezőt említhetünk. A reformáció elleni harcban a nemzeti nagyságot jelképező uralkodószentjeink – Szent István, Szent Imre és Szent László – alakjában a dicső múlthoz az egyetlen igaz keresztény hit és egyház gondolata társult. De talán még ennél is fontosabb volt, hogy a hívekhez minél közelebb kerüljön a szentek alakja, s ez is az egyház kötelékeiben tartsa meg őket. Továbbá nagy szerep jutott a szenteknek az idegen (török, majd Habsburg) uralom elleni harcban, egyrészt azért, mert a nemzeti szentek egy országnak erkölcsi önmegbecsülést és nemzeti identitástudatot is biztosítanak, másrészt a dinasztikus szentek alakjában a nemzeti királyság eszméje is kifejeződhetett. Ebben az összefüggésben érthető, hogy a magyar szentek kultusza a barokk korban különösen felerősödött. A magyar nemzeti szentek galériája azonban kicsi volt. Csúzy korában Szent István, Szent László, Szent Imre és Szent Erzsébet jelentette az egyetemes egyház által elismert, kanonizált magyar szenteket. A mai napig is csak Szent Margittal bővült soruk. Pedig egy-egy szent tiszteletének elterjedése felbecsülhetetlen gyarapodást jelentett a nemzeti tudatban. A nemzeti szentek hiányának kompenzálására irányuló tendencia felerősödését mutatja a Szent Márton magyarítására irányuló törekvés is.

Minden korra jellemző, hogy a szentek alakjából felnagyít egy-egy vonást, vagy igyekszik alakját egy eszményképhez igazítani, s e köré építi fel a kultuszt. Például az Anjou-kor így vetítette bele Szent László alakjába a lovagi eszményt. Természetes az a jelenség, hogy a barokk szentábrázolások is igyekeztek megfelelni bizonyos általánosan érvényes intencióknak, tehát alakjuk egy-két vonása kerül előtérbe, ami azt eredményezi, hogy például az ikonográfiában is kialakulnak általánosan jellemző, széleskörűen elterjedt megjelenítési módok.

Az alábbiakban arra keressük a választ, hogy Csúzy az egyes szentek alakjában milyen erkölcsi eszményképeket festett meg, ezeket hogyan aktualizálta, s milyen módon illeszkedett mindez a kor szellemi összképébe.

SENTE ISTVÁN: HAGYOMÁNY ÉS EREDETISÉG A HAZA VÉDELMEZŐJÉNEK ALAKJÁBAN

Szent István személye a rekatolizációs folyamat erősödése óta a katolikus vallást és az állam integritását egyaránt jelképezte. Az országnak a török alóli felszabadulását Szűz Mária és Szent István pártfogásának tulajdonították. Így Szent István alakja már egészen korán az ország védelmezőjévé vált; Laskai Osvát *Gemma fidei* című gyűjteménye tanúskodik arról, hogy a magyar vitézek a csata előtt a Szűz és a szent királyok védelmébe ajánlották magukat.¹⁷ Igen figyelemre méltó módon az olasz Cortesius Mátyás királyról írt dicsőítő költeményében (1487) emlékezik meg arról, hogy a nagy magyar

16 *Szent Imre legendája*, ford. Csóka J. Gáspár, in *Árpád-kori legendák és intelmek*, a válogatás, a bevezető tanulmány, a jegyzetek és a szöveggondozás ÉRSZEGI GÉZA munkája, Bp., 1987, 66.

17 MAGYAR ZOLTÁN: *Szent István a magyar kultúrtörténetben*. Bp., 1996, 45.

uralkodó a harc előtt Szent Istvánhoz fohászkodott segítségért.¹⁸ A magyarság a XVII. század eleje óta törekedett arra, hogy Szent István ünnepét az egész katolikus világra kiterjessze. 1686-ban végül XI. Ince pápa az egyetemes egyház számára semiduplex rangra emelte, ünnepnapját Magyarországon kívül szeptember 2-ára tűzte ki, ami nem más, mint Buda felszabadításának napja. A barokk kor Szent István kultuszában az erős és nagy múltú államiság jelképét látta, s a király személye még mindig egy példaképnek tartott embertípust is megjelenített, melynek keresztény tulajdonságait tartották követendőnek. A barokk ikonográfia szintén nagy mértékű változást hozott ábrázolásában: míg a középkorban elsősorban uralkodói méltóságát, illetve a kereszténység terjesztésében kifejtett harcos ügybuzgalmát hangsúlyozták, addig a barokk idején a koronafelajánlás és a Patrona Hungariae-típusú ábrázolások váltak uralkodóvá.¹⁹

A szentkultusz egyik jelentős vizsgálati területe és lehetősége a prédikációirodalom. A Szent Istvánról szóló prédikációk száma a XVIII. század második felében szaporodott meg igazán.²⁰ Csúzy prédikációi ezért a barokk Szent István-prédikációk korai darabjai közül valók. A barokk prédikációk az ábrázolás lehetőségének széles skáláját rajzolják meg, ám az élénk tároló Szent István-kép minden esetben szervesen illeszkedik az ország védelmezője vagy a kegyes keresztény példakép, illetve mindkettő kultuszába.

Az uralkodószentek kultuszának növekedését mutatja, hogy Csúzy két-két prédikációt szentel Szent Istvánnak és Szent Lászlónak, míg Szent Erzsébetről, illetve a szintén a magyar szentek sorába emelt Szent Mártonról csak egy-egy beszéd szól.

A Szent Istvánról szóló első prédikációt egy vissza-visszatérő formulával fogja egybe: „*De dilecto nunquam satis*”²¹, azaz a kedvesről soha nem mondhat eleget az ember. Valóban a Szent Istvánról szóló prédikációk a leggazdagabbak a különféle retorikai fogásokban.

A Szent István napjára írt második prédikációt a koronával való allegorizálásra építi: az allegorizálás alapját Szent István neve nyújtja, melynek latin megfelelője, a Stephanus, koronát, koszorút jelent. Ebből adódóan a Szent István első mártírról szóló prédikációk is gyakran élnek ezzel a retorikai eljárással, s a középkori prédikációk között ez igen gyakori, hiszen a skolasztika által kedvelt névetimologizáló módszerről van szó. Másrészt viszont az allegorizálás a Bibliára támaszkodik, méghozzá a 22. zsoltár egyik versére: „*koronát töttél a' fejébe drága kőből*” – idézi Csúzy, s így folytatja: „*Igaz, hogy a' világi Monárkák fényes koronáit sokféle drága kövekkel szokták ékesíteni, mind-az-által, mivel eléb emlétet koronás Proféta Szent Dávid-is sóltáros Sentenciájában, csak egy drága kőről téssen emlékezetet...erről vizsgálódgyunk.*” (393.) A koronából kiinduló allegorizálás igen elterjedt retorikai eljárás volt, s gyakran sztereotípiákból vagy toposzokból épült fel, ezt mutatja Káldi Györgynek Szent István első mártír napjára írt prédikációjával való összevetés: mindkét prédikátor a római harci koronákból indul ki, megállapítja, hogy a dicsérendő személyéhez ez is illik, majd rátér a szent koronájának

18 SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: *Hunok és jezsuiták*. Bp., 1993, 28.

19 MAGYAR ZOLTÁN: i. m. 66.

20 LUKÁCSY SÁNDOR: *Szent István és a régi magyar prédikációk*. In *Szent István és kora*, szerk. GLATZ FERENC, KARDOS JÓZSEF, Bp., 1988.

21 CSÚZY ZSIGMOND: *Zengedező sipszó*. Pozsony, 1723, 376, 377, 378. A továbbiakban a lapszám az idézet után található a szövegben.

jellemzésére. A különbség annyi, hogy Káldi a korona jelképiséget meghagyja a maga elvontságában, „a’ Szűzességnek, a’ Tanításnak, és Vér-ontásnak Koronájáról”²² beszél, Csúzy viszont a korona köveiről kezd elmélkedni, ezzel bekapcsolva az allegorizálásba egy másik retorikai hagyományt is: a drágakövek szimbolikus magyarázata szintén a középkorra nyúlik vissza.²³ Csúzy kicsit hosszú kérdés-felelet játékban jut el ahhoz a megállapításhoz, hogy a korona gyémántból készült, amely a keménységet és az erőt jelképezi, azt, hogy minél többet csiszolják, annál szebb és erősebb lesz, ami Istvánt is jellemzi: „...a’ kezdett jóban, soha nem-hanyatlott, az öldözésekben, kétségben nem-esett; soha tekéletességében meg-nem fertőztethetett: sőt, mennél több ostromokkal öldököltetett; leg-inkább, az igaz kereszténységnek választott népe-közé-valo bé-plántálásában, és törvényes parancsolatinak rendes szabásában; annál-is inkább, palléroztatott, az-az, Angyali tisztaságában (melly, a gyémánt fejréségén értetik) ahitatosságában; tekéletes egygyűségében; bőv alamisnálkodásában, és minden-féle, más dicséretes maga-viselésében mélyen meg-gyökerezett.” (394.)

Ugyanebben a prédikációjában él azzal a retorikai fogással is, amely a szent királyt mint kereskedőt mutatja be, a Lukács evangéliumában található, a nemesemberről és szolgáiról szóló példabeszéd alapján (Lk 19,11–27). István azzal a szolgálattal kerül párhuzamba, aki jól gazdálkodott az ura által rábízott minákkal – vagy régiesen girákkal –, és hasznót hozott urának. A szó korabeli értelmében azért beszélhetünk allegorizálásról, mert Csúzy a példabeszéd minden mozzanatának megfeleltet valamit Szent István alakjából.²⁴ Az ura pénzével jól gazdálkodó szolgálattal kerül párhuzamba a lelki értelemben jól gazdálkodó István, aki úgy hasznosította a néki adott „girát”, hogy „mind magának, mind pedig fele-barátinak örökké meg-maradando boldog várást vásárlana.” (390.) A szolga hűsége jutalmául tíz város feletti hatalmat kapott, így vált nemessé. Szent István is az olyan nemes példaképe lesz, aki érdemei, nem pedig származása miatt emelkedik ki embertársai közül. Csúzy nem tartja szükségesnek, hogy részletesen kifejtse a példabeszédet, csak Szent István oldaláról utal vissza rá. A másik prédikációjában is találunk egy képet, amely erre a példázatra épül, ám itt a messze tartományba menő nemes ember lesz Szent István allegorikus előképe: „ő vala az, az Evangeliomi Nemes ember, a’ ki dives in virtutibus, dives in meritis; gazdag lévén, mind jó teteményiben, mind pedig más érdemes cselekedetiben, messze-valo tartományban, az-az, a’ más világra költözött által, Mennyei Boldog Országot vásárlani.” (388.) Mindez mutathatja, hogy ezzel a bibliai példabeszéddel való párhuzamba állítás erősen hozzáért a Szent István ábrázolásokhoz.

Szent Istvánt azonban nemcsak az „Evangeliomi Nemes ember”-rel állítja párhuzamba, hanem sok más bibliai alakkal is. Ez a retorikai eljárás a középkori homiletikai irodalomnak is a sajátja, s már akkor kialakulnak a párhuzamok keresésével a magyar szentek tipológiai előképei, amelyek azután évszázadokon keresztül felbukkannak mind a prédikációkban, mind az szentekről szóló egyéb művekben. A bibliai hermeneutika kialakulásával megjelenő felfogás szerint „a teremtés óta tartó történelem eseményei is jelentéshordozók – s ennek messze ható következményei érződnek a középkor tipologizáló történelemszemléletén is. Ea, quae in veritate gesta sunt, alterius

22 KÁLDI GYÖRGY: *Az Innepekre-valo Predikatzioknak Első Resze*. Pozsony, 1631, 168.

23 LUKÁCSY SÁNDOR: *Isten gyertyácskái. (Metaforák a régi magyar prédikációkban)*. In L. S., *Isten gyertyácskái*, Pécs, 1994, 115–161, 141.

24 Uo. 143.

sacramenti formam praefigurasse dicuntur. (Arról, ami a valóságban történt, azt mondják, hogy másrésről előképe a szentség megjelenési formájának.)²⁵ A középkori prédikációkban Szent István előképei közé tartozik a törvényhozó funkciójában szereplő Mózes, az ószövetségi fejedelmek sora és Jézus.²⁶ A Dáviddal való párhuzamba állítás Nagy Károly óta a középkori karizmatikus királyság legitimációjának tipológiai készletéhez tartozik.²⁷ Szent István esetében Dávid szintén a győzedelmes és szent király alakját erősíti, mivel Dávid az Istentől nyert hatalom és szentség birtokában uralkodott. Ugyanennek az Istentől nyert szentségnek vannak birtokában a középkori szentek is, s így köztük és a bibliai szentek közti tipológiai párhuzam egyfajta előkép-bejeljesülés jelentéssel bír. Csúzynál szintén a fent említett bibliai alakok jelennek meg hasonló tipológiai kapcsolatban Szent Istvánnal.

István kiemelkedő erkölcsiségét példázza Mózes, aki „nagyon alázatos ember volt, alázatosabb, mint bárki a földön” (Szám 12,3), vagy Jób, aki „Feddhetetlen derék ember volt, félté az Istent, és került a rosszat” (Jób 1,1), illetve Noé, „aki igaz ember volt, kifogástalanul élt kortársai között” (Ter 6,9) – a prédikátor ilyen bibliai passzusokkal jellemzi őket s ezáltal Istvánt is. Noéről a Bibliában járatos értelmezői közösség az emberiség ősatyjára asszociálhat, Mózes alakjában a népvezér jelenik meg, Jób pátriárka alakja pedig – amely ebben a kontextusban Csúzynál nélkülözi a szenvedéseiben is Isten mellett állhatatosan kitartó ember vonásait – szintén ehhez az atya-vezér képzetkörhöz kapcsolódik. Mindez István alakjával rokoníthatja őket, s azt mutathatja, hogy Csúzy ezeknek az összefüggéseknek figyelembevételével jellemzi a magyar király alakját. Elképzelhető, hogy a középkorban kibontakozott tipológiai előképek továbbelő hagyományával kell számolnunk a prédikációkban. Ennek vizsgálata jórészt még a további feladatok közé tartozik, bár az alábbiakban utalunk egy-egy olyan vonásra, amely ezt a feltételezést erősítheti.

A Mózesrel való párhuzamba állítást nemcsak a fenti összefüggésben találhatjuk meg, hanem a népvezér és a törvényhozó típusában is, amire már szintén a középkori szentbeszédek szolgáltatnak példát.²⁸ Ahogyan Mózes kivezette népét Egyiptomból, s az ígéret földjére vitte őket, úgy kalauzolta ki István a pogányság sötétségéből a magyar népet az igaz hit világosságára: „arra a' végre választott, hogy előtte lenne [ti. a népe előtt], és a' bálványozó Pogányságból ki-térétvén, az Isten parancsolatinak ösvényin, mind üdvösséges törvény-szabásával, mind pedig szentséges példájával, és mindeneiktől követendő maga-viselésével, mint-egy kézen-fogva vezérle né az ő kedves, és választott Magyar népét.” (383.) Így kerül párhuzamba István a népvezér Mózesrel, s ami még ennél is figyelemreméltóbb, a magyar nép a kiválasztott zsidó nép mellé emelkedik. Ennek a párhuzamnak a mélyén felfedezhető az az aktualizáló gondolat, amely szerint a Habsburg uralom alatt álló magyarság s az egyiptomi fennhatóság alá kényszerült zsidó nép sorsa hasonló. S ha ezt továbbgondoljuk, akkor esetleg következtethetünk Csúzy politi-

25 FRIEDRICH OHLY: *Vom geistigen Sinn des Wortes im Mittelalter*. Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Litteratur, 1959. Magyarul megjelent: *A szavak szellemi jelentése a középkorban*, ford. Bernáth Árpádné, in *Ikonológia és műértelmezés 1. Az ikonológia elmélete*, szerk. PÁL JÓZSEF, Szeged, 1986.

26 VIZKELETY ANDRÁS: *Példaképköltés és argumentáció a középkori Szent István prédikációkban*. In *Szent István és kora*, szerk. GLATZ FERENC, KARDOS JÓZSEF, Bp., 1988, 182.

27 VIZKELETY ANDRÁS, i. m. 182.

28 Uo. 182.

kai állásfoglalására: a magyarságnak egy erős vezetőre volna szüksége, olyanra, mint amilyen Mózes lehetett, és amilyen Szent István királyunk volt. Ám hogy erre látott-e reményt, arra nézve elgondolkoztató következő megjegyzése: „*Nincs, senki, nem-is volt, nem-is lesz a' Magyar Hazában hasonló a' Királyok között.*” (387.) A magyar nép kiválasztottságának gondolata a protestáns irodalomnak volt a kedvelt motívuma.²⁹ Végeredményben azonban ettől a protestáns hagyománytól nem áll távol a katolikus Regnum Marianum-koncepció, miszerint a magyarság Mária „választott népe”, ezért az ő patronátusa alatt szabadulhat meg az ország ellenségeitől. Úgy is mondhatnánk, hogy a Regnum Marianum-gondolatkör a protestáns hagyománynak a katolikus megfelelője, esetleg a protestáns hagyomány újraértelmezése.

A Jákobbal való párhuzamba állítás egyéni szint ad a prédikációnak és Szent István alakjának is, s emellett szép példáját nyújtja Csúzy képalkotó módszerének. A Biblia szerint Jákob álmában egy lajtorját látott, melyen angyalok járkáltak le és fel, s ekkor megígérte neki az Isten, hogy nagy nép atyjává teszi. Csúzy ezt a motívumot fejleszti tovább egy képben: „*mint-egy második Jákob, az egekig érő lajtorján, néha, Divinarum contemplationi deditus; mély elmélkedésekkel, és buzgó imádságokkal fel-ment, hogy az Atya Istennek éppen égő áldozatot nyújtana-bé; néha pedig, beneficia praestiturus, le-jött: hogy a' szegényeknek és igye-fogyottaknak kívánva-kivánt segítséget nyújtana.*” (288.) Mindez azt mutatja, hogy Jákob alakja is az atya-vezér képzetkörhöz kapcsolódik. Végül érdemes megemlíteni azt a párhuzamot, melyet Jób pátriárka és a magyar király között állapít meg Csúzy. István kegyes, de egyben erőskezű uralkodására utalva idézi Jób könyvét: „*méltán mondhatta Job Patriárkával, oculus fui caeco, pes claudō et Pater pauperum; szeme voltam a' vaknak, és lába a' sántának, attyok pedig a' szegényeknek...*” majd folytatva: „*...conterebam molas; el-rontottam a' hamisnak zápfogait, és a' fogai közül ki-véstem vala az el-ragadt prédát.*” (392.) Ez a bibliai passzus (Jób 25,15–16) egy olyan szövegegység része, mely „A régi szép napok” cím alatt található. Idézése ismét többnek látszik annál, mintha véletlenszerű megfelelésen alapulna, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a korábbiakban már nem egyszer jelent meg Szent István történelmi kontextusba helyezése olyan módon, hogy Csúzy a jelen ellenpólusaként idézte fel alakját.

Prédikációiban gyakori a múlt és jelen szembeállítás, mivel az első király képében a magyar állami nagyság víziója elevenedik meg. A Szent István-i aranykorról a következőket mondja: „*...dicsősségesen országolván Dicsőséges Fejedelmünk, mindeneket dicséretessen mivelt, és dicsősségesen. Bezzeg akkor, akkor alétotta volna ki-ki, szerencsésnek, és boldognak magát, a' pártosokon kívől, holott mindenek kívánt békességgel, egészséggel, sőt, az egy igaz keresztény hitben buzgó szeretettel, következendő-képpen, minden jóval virágoztak, bővelkedtek.*” (391.) Mindaz, ami Csúzy korából hiányzik, megjelenik szent István uralkodása alatt: a békesség, az egészség, ami az egész, a teljesség jelentésben értelmezhető és az ország hitbéli egységére utal. A római kereszténység és az állami nagyság képzete fonódik így össze Szent István alakjában. Állandó jelzőjévé válik az „apostoli” szó, amelyről tudjuk, hogy a tizenkét apostolon túl tágabb értelemben egy-egy ország vagy terület megtérítőire is használatos volt. S bár Csúzy csak említés-

29 ÓZE SÁNDOR: „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet”. Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján, Bp., 1991, 136–140. (A Magyar Nemzeti Múzeum művelődéstörténeti kiadványa II.)

szerűen szól a király egyházalapító tevékenységéről (384.), az apostoli jelző minden alkalommal felidézi a magyarság- és kereszténységtudat összefonódásának hitét.

Bemutatja őt továbbá az uralkodók erkölcsi példaképeként is, mivel mindazoknak az erényeknek birtokában volt, melyek szükségesek a *rex christianus* számára – itt a prédikáció összecseng a Szent Lászlóról szóló első beszéddel, amelyben pontról pontra vázolja fel az ideális uralkodó jellemrajzát.

Természetesen az államalapító és apostoli király képe mellett egy általános keresztény ideálkép is kibontakozik István alakjában. Megismerjük mint ájtatos keresztényt, aki sokat imádkozik. Megtudjuk róla, hogy egy alkalommal alamizsnálkodása során irgalmasságból még azt is szeretettel tűrte, hogy az alamizsnán hajba kapók kitépjék a szakállát, s hogy olyan tulajdonságokat egyesített magában, mint Ábel ártatlanságát, József tisztaságát, Dávid szentségét, a pátriárkák hitét, a próféták reménységét, az apostolok buzgóságát, Noé békétűrését, Ábrahám engedelmességét, Sámson erejét és Ezékiás istenfélelmét, hűségét.

Sokoldalúan mutatja be tehát Szent Istvánt, az erkölcsi példaképet, de személyében elsősorban a magyarokat oltalmazó uralkodó szerepe dominál. Ezt erősíti a záró könyörgés, melyben Csúzy Magyarország békességéért, szabadságáért fohászkodik, a magyarság irányításában, védelmezésében tevékeny uralkodóhoz: „...nyerj a' lelki halottaknak büntől szabadulást; a' jóra bennült késedelmeseeknek szeretet serénységét, lelki; és testi ellenségink-ellen, kívánt győzedelmet, a Magyar Nemzetnek kegyes fejedelmet; S kívánt szabadságot; és a' pártos eretnokségből ki-feselvén, ki-tisztulván, nagy Asszonyunknál véle-nőtt könyörületelességet.” (388.)

AZ ELVONT ERKÖLCSISÉG SZENT LÁSZLÓ ALAKJÁBAN

Míg Szent István alakja elsősorban konkrétabb funkciókat hordozott magában, mint például a keresztény hit és a magyarság védelme, addig Szent László képében Csúzy egy elvontabb uralkodói erkölcsi eszményt rajzolt meg. A névünnepi két prédikáció azt mutatja, hogy Szent László alakja szintelenebb, mint elődjéé, s össze is mosódott Szent Istvánéval. Az Anjou-kor megtalálta benne azt a személyt, akit az ideális lovag eszményképévé avathatott, ám a lovagi világ letűnésével Szent László ábrázolása elvesztette ezt a domináns jellegét, s kevésbé karakteresen került vissza a szent királyok triptichonjába. Csúzy a Szent László-prédikációkban a szentről olyan uralkodói jellemrajzot ad, amelyet akár Szent István alakjához is rendelhetnénk.

Az első prédikáció nagyobbik része leginkább egy erénykódexhez hasonlítható vagy egy olyan királytükörhöz, amely az ideális uralkodó legfőbb erkölcsi tulajdonságait sorolja fel, majd mindezt Szent Lászlóra alkalmazva, személyében az ideális uralkodó megtestesülését láttatja. Eszerint az első és legfontosabb tulajdonság a példaadás, mellyel az uralkodó alattvalóit is a jóság felé irányíthatja: „*némelly Magnes-kő gyanánt vonta legyen maga-után az alatt-valokat.*” (242.) Szent István esetében ezt így jelentette meg Csúzy: „*szentséges példájával és mindenektől követendő maga-viselésével, mint-egy kézen-fogva vezérle né az ő népét.*” (383.) A mágnes-hasonlat megjelenik Szent István ábrázolása során is („*a' buzgó keresztényi szeretet, mellyel, némelly Magnes-kő-gyanánt vonta magá-hoz, még a' pogányságban meg-fenekletteknek-is vashoz hasonló keménységes szive*

ket..."/379./), s nemcsak Csúzy alkalmazza előszeretettel, hanem a barokk prédikátorok gyakran fordulnak természettudományos érdeklődésről tanúskodó képekhez.

A második fontos erény, hogy az uralkodó ne a saját javát keresse: „*a' maga tulaidon javát, soha nem-kereste; s-azért-is erővel választatott királyságra...*”. Szent Istvánról emlékezve így ír: „*Valamit művelt, azzal, Istennek tisztességére Országá és népe jóvára célozott...*” (385.)

Nagyon fontos, hogy „*a' kegyességnek és irgalmasságnak, mindig meg-kell előzni az igazságot, ha békességesen állapottyában végig meg-akar maradni.*” (241.) Erre tanítanak a pogány fejedelmek is: „*Nam quantum ferro, tantum pietate potentes, stamus, vala-mennyire vassal, fegyverrel hatalmasok vagyunk, annyira, sőt inkább, kegyességgel, és irgal-massággal.*” (241.) Szent István irgalmasságát szintén pogány példával igazolja Csúzy, a gólyás-fenevadas pálcával, azzal az uralkodói jelvénnel, melynek tetején a gólya a kegyességet, az irgalmasságot jelképezi, az oroszlánt, a bosszú jelképét pedig az uralkodó ujjaival eltakarja, amikor a kezében tartja a pálcát. (386.)

Negyedik „*regulamentom*”-ként említi Csúzy a vigyázást: „*Negyedik az, hogy rest, túnya, vagy felettéb aluszékony a' felső ne-légyen*” (239.). Szent Lászlót ebben a tulajdon-ságában Dávid királyhoz hasonlítja: „*Mellyben látczik Dáviddal cimborálni; a' ki, Psal. 120. ilyen szokra fakada: Ecce non dormitabit, neque dormiet, qui custodit Israel. Imé, nem-szunnyadoz, se nem aluszik, a' ki Izraelt őrizi.*” (239.) Szent István esetében ez szin-te szó szerint ismétlődik meg: „*Kivel jelessen látczik Dávid czimborálni mondván: Non dormitabit, neque dormiet, qui custodit Israel, Nem szunnyadoz, se nem aluszik, a' ki Izraelt őrizi.*” (386.)

Végül pedig különösen fontos az uralkodónál a törvények betartása: „*A törvényes igazságtól soha el-nem-távozott, sőt, az egész országnak kívánva-kívánt törvényeket szabott, mellyeket, ezen napig meg tartanak a' haza fiai, ugyan azoknak, maga vala első bé-telleyesítője...*” (243.) A Szent István-prédikációban ez így hangzik: „*szabott törvényé-nek bé telleyesítésével gerjesztette az alatt-valókat*” (386.)

Így válik tehát a Szent Lászlóról szóló első prédikáció királytükörré, Szent László pedig a tökéletes uralkodó példaképévé. Amint látszik, ezek az erények Szent István ábrázolásában egyaránt szisztematikusan megjelentek, de megfigyelhető fordítva is: a Szent István-kép egyes elemei ugyancsak bekerültek Szent László jellemébe. Ő is a kereszténység védelmezőjének szerepét tölti be, amikor így jellemzi Csúzy: „*Meg-őszólha-tatlan bástyája lévén a' kereszténységnek, figyelmes vigyázását tapasztalta egész Europa; midőn nem egyszer, hanem sok ízben ellene-álván a' pogányságnak, fene dőhösségit meg-zabolázta, és diadalmas győzedelmével le-tapodta, nagyon meg-alázta.*” (243.) Ugyan-úgy megkapja ő is a „*hanyatlott igyünknek kegyes pártfogója*” címet, akárcsak az „*Aposto-li Királyunk*” megjelölést, s alakjában a mózesi vonások is beépülnek: „*.... első céllya vala, hogy mint Moyzes az ígért földjére bé-vezette Izraelt, úgy ő-is, alatta-való Magyarsá-got, a' mennyei Kánaán földjére bé-vezethesse.*” (235.) Szent László uralkodásának idő-szaka, ugyanúgy, mint Szent István kora, ellenpólusa a jelennek, s ez elsősorban a Szent Lászlóhoz intézett könyörgésben figyelhető meg. Másrészt – persze nem ennyire közvetlen módon – Szent László udvarának tökéletessége és Csúzy saját korabeli udva-rának feslettsége kerül szembe egymással a második prédikációban, azaz az udvari élet romlottságával szemben László erkölcsi tisztasága bontakozik ki. Nézetünk szerint itt a két szent alakjának egybemosódásáról van szó, illetve főként Szent László el-jellegtelenedéséről, legalábbis a vizsgált prédikációk esetében. Csúzy viszont ezt az át-

fedést azzal enyhíti, hogy István jellemzésében a gyakorlati uralkodóra kerül a hangsúly, László esetében pedig az általánosan megfogalmazódó elvont eszményi uralkodó lép elő.

A példaképállítás nem szűkül le az uralkodói eszmény megfestésére, éppen azért, mert az uralkodónak a feladata a példaadás is, így Szent László példamutatásának ilusztrálásával nemcsak az eszményi uralkodót igazolja, hanem ez a példa lefelé is irányul, azaz a hallgatóság felé: „.....példa-adásával, semmit azokból el nem mulatott, mellyek egy olyan tekéletes Keresztényi Fejedelemez illenek, annyira: hogy, némelly Magnes kö-gyánánt vontal-égyen maga után az alatt-valókat. Mivel: Regias virtutes Christianae pietatis opera excellabant (a' mint igazán meg-irt életében olvasom) a' Királyi birodalomban tekéletes maga-viseletét, a' keresztény ahitatosságnak buzgósa, sok garádisokkal megelőzte. Most tulajdon kezeivel alamisnálkodván, szegényeket táplálván, és nékik ispitályokat, lako-helyeket épétván, most az igye-fogyottakat gyámolétván, s-az özvegyet és árúat mindenben segétván, most az Isten tisztességére pompás templomokat épétván, és egyéb ahitatosságra rendelt Szent helyeket fondálván. Most pedig, buzgó, és magán-kivől ragadtatott imádságokkal, hosszas sanyarú böytökkel, és, a külső embernek sok-féle öldök-lésivel, az Istennek fel-gerjett haragját enyhétván, és, boszszúllo ostorát, kedves szentségével el-távoztatván.” (242–243.)

Mindennek nem mond ellent az, hogy Szent László esetében idézi Csúzy a legtöbb csodát: megemlékezik a sziklából történt vízfakasztásról, az éhes tábornak eledelül adott állatokról, a pogányság kővé változtatott pénzéről, s arról, hogy a szent testét szállító szekér miként indult el magától Várad felé (243), mindezeket csak felsorolás-szerűen említve. Mindennek nincs jelentősebb funkciója a prédikáció szerkezeti felépítésében sem, azonban ezekhez kapcsolódva állapítja meg Csúzy, hogy sokkal inkább csodálja Lászlót alázatossága, mint csodái miatt, előtérbe állítva ezzel a szentkultuszban az erények tiszteletét a csodák fontosságával szemben. Ennek a gondolatnak bővebb kifejtését a Szent Mártonról szóló prédikációban találjuk meg. A Szent László-kép egysíkúságának ellensúlyozásában viszont nagy szerepe van csodái említésének.

SZENT IMRE: ÖRÖKLÖTT SZENTSÉG, ÖRÖKLÖTT FUNKCIÓ?

A „szent királyok hármásában” talán Szent Imre alakja volt mindig is a leginkább egypólusú, már legendája is egy központi erény, a szüzesség köré épült fel, s későbbi ábrázolásaiban is ez lett a szent karizmatikus tulajdonsága.³⁰ Azonban a szent királyokhoz, elsősorban pedig apjához, Szent Istvánhoz való tartozása másik utat is nyitott ábrázolásában, alakjához másfajta eszmény kapcsolását is lehetővé tette, másfajta értelmezési lehetőséget is biztosítva.

Csúzy szintén Lk 12,25-ből indul ki a Szent Imre-napi prédikáció során: „*Fel-övedzve légyenek a' ti ágyékítok, és égő gyertyák kezeitekbe.*” (557.), de elsősorban ennek a második részéből, azaz példamutatásból, amelyet az égő gyertyák jelképeznek: „*a' cselekedetnek szova sokkal hathatosb hogy-sem mint a' szájnak*” (557). Ezért a prédikációt elsősor-

30 BOLLÓK JÁNOS: *Szent Imre alakja a középkori krónikáinkban.* In *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, szerk. FÜGEDI ERIK, Bp., 1986, 61–76, 61.

ban a „méltóságban, és akár mely nevezetes tisztben helyzetetett felsők”-nek (568) ajánlja, s ugyanígy Szent Imre életének követését is.

Mi az, amiben a pálos szónok szerint Szent Imre leginkább példát nyújt? Természetesen először is a szűzies életmódban, a „felővezett ágyékban”. Ám Csúzynál van ennél fontosabb is: „Első pedig, és leg-hathatósab fényeskedő lámpás, melyet kezünkben kell tartanunk, hogy így szölylak, fő-képp a’ nagy rendeknek, és tisztekben helyheztesetteknek, az Isteni tisztelet, religió” (562.). Szent Imre szüzességét is amiatt őrizte meg, hogy Istennek ajánlja. Ez a három „lámpás” hierarchikus sorba rendeződik, melynek élén a példamutatás áll, ez irányul a religióra, s a religió egyfajta megnyilvánulása a szüzesség. A legfontosabb, amit a Szent Imre-napi üzenetként Csúzy közvetít, az a példamutatás, hogy a nép élén állók az erkölceikben is élén járjanak. A prédikáció középpontjába mégis a religiót, a kereszténység kérdését helyezi, ez az, amit hosszabban fejt ki. Szent Imre alakjának új kontextusba helyezésével az apostoli Szent István és Szent László mellett Imre is a keresztény ügy védelmezője lesz: „dicsősséges szüléjének et c. nyomdokából, soha csak egy czikkelbe sem hanyatlott: soha Nemes Királyi vérét, vagy bal vélekedéssel, annál is inkább feslett cselekedettel, meg-nem szeplősítette” (568). Imre engedelmességével szemben ellenpéldaként, ún. ellentípusként állítja a prédikátor az ószövetségi Manasszét (2Kor 33), aki uralkodása során szembefordult Isten akaratával, atyja művével, s ismét bevezette a bálványokat. Szent Imre apja szentségéhez való kapcsolatát a következő, a Bibliából kölcsönzött párhuzammal illusztrálja Csúzy: „a-maz nemes vér vén Tobiás, az ó törvényben, így szólván fiának: Filii quippe Sanctorum sumus; Szentek fiai vagyunk, Q. D. távul légyen, hogy illetlen dolgot kövessünk-el.” (567.) Az öröklött szentség középkorban elterjedt gondolata Csúzynál átalakulva jelenik meg: az atyai tradíció nem öröklődik, de kötelez. Ennek tropologikus értelmét az aktuális hallgató számára így jelöli meg Csúzy: „...az igaz nemes-is, et c. ha régi eleinek dicséretes nyomdokát nem követi...valóságosan ki-kopik nemességéből et c. és annak csak púsztá kopasz nevét viseli.” (567). Szent Imre nemcsak az atyai szentségnek van birtokában, hanem megkapja ugyanazt a funkciót is: az igaz keresztény hit védelmezőjévé válik a prédikáció szerint. Ilyen módon a Szent István alakjához kapcsolódó eszme továbbvivője lesz, s ezáltal Csúzynál a „szent királyok hármasa” nagyívű eszmei egységet valósít meg.

Szent Imre a keresztény hit tisztaságának bajnokaként jelenik meg s ez ad alkalmat a szerzőnek az eretnekek elleni hosszas kifakadásra: „O boldog üdők! hová-lőttetek-el, a’ tölletek várandó kívánt jókkal: Observatum est autem; mutatus color optimus? vak, a’ ki nem láttya, hogy salakká vált, arany szabadsága: és homályba borúlt elébbi szép színe. Mert az eretnekségnek dögletes székiből, nagyobb dögletesség származott; mely-is, elsőben, az Istennek törvényit, és a’ KK. Anya-szent-egy-háznak parancsolatit rontotta öszve: s-az-után, hazánkknak Országos Privilegiomival, hajdani szabadságát láb-alá tapodta.” (564). Csúzy szinte már közhelyszerűnek nevezhető módon az eretnekeknek mondott protestánsokat okolja az ország romlásáért: „Azúta tapasztallyuk hazánk romlását ...” (566). Ezt a prédikációját a reformáció elleni harc eszközévé formálja, s Szent Imre alakját is ennek szolgálatába állítja. Ezt teszi lehetővé az uralkodószentek közti szálak szorosabbra fonása kultuszuk szempontjából. A Csúzy-féle ábrázolásban Szent Imre szüzesség-kultusza fölé emelkedik az aktualitáshoz való igazítás.

A férfiszentekhez képest eltérő szerepben ábrázolja Csúzy a magyar női szenteket. Míg a szent királyok alakjában a nemzeti nagyság, a dicső múlt képe jelent meg, tehát kultuszuk mindig képes volt politikailag aktualizálódni, addig a női szentekre mindez kevésbé érvényes. A „fejedelmi Asszonyok eleven példája”³¹, Szent Erzsébet – aki életének nagy részét Magyarországon kívül, Tübingiában töltötte – látszólag nem alkalmas ilyen jellegű történeti kontextusba helyezésre. Mégis, magyar – sőt Árpád-házi – származása miatt ő is válhat „*foganatos Patrónánkká*” (590). Másrészt a női szentség is az eddig leírtaktól eltérő alkalmazási területet nyit meg a prédikációszerző számára: „...az örök Bölcsesség, gyakortább a világ csekélyit, és erőltetni szokta választani eszközül, hogy, vagy ezekkel jelentgetvén Isteni erejét, tapasztaltatná mindenhatóságát.” (584.)

Szent Erzsébet alakját Csúzy allegorikus bibliai előképeivel történő párhuzamba állítása során bontakoztatja ki. Elsősorban Judit, Jáel és Debóra válik Erzsébet előképévé – ezeket a bibliai hősnőket az köti össze, hogy egy náluk erősebb ellenségen, férfin győzedelmeskedtek, s Szent Erzsébet úgy kapcsolódik hozzájuk, hogy ő is győzedelmeskedik egy ilyen egyenlőtlennek gondolható küzdelemben: ő a Sátánon triumfál, aki a világi hívságok megtestesítője. A konkrét harc tehát Erzsébet esetében lelki területre helyeződik át, ezzel konkrét jelentését elveszti, a szentéletű nő alakja pedig egy elvontabb erkölcsiség síkjára helyeződik. Judit és Debora olyan bibliai szereplők, akik valóban kiemelkedő példái az asszonyi nemnek, ám hősképpé olyan tetteik által váltak, amelyeknek véghezvitelére a hétköznapi embernek aligha van esélye. Így, bár erkölcsi nagyságuk nem kétséges a hallgatóság előtt sem, soha nem kerülhet olyan közel hozzájuk, mint a keresztényi tulajdonságokat tökéletesen megvalósító szentek. Ennek a tudatában mondja ki Csúzy, hogy Erzsébet szentsége nagyobb, mint Judité, hiszen ő az egész világnak (azaz minden világi csábításnak) ellenállt.

A harccal való allegorizálás ad alkalmat arra Csúzynak, hogy Szent Erzsébet alakjába beépítse a vitézi vonásokat. Nem meglepő ez egy olyan prédikátor esetében, aki hosszú időt töltött katonai táborban, kuruc katonák hitszónokaként. A militáns egyház toposza Szent Pálnak az Efezusiakhoz írt levelére megy vissza (Ef 6,10–17), amelyben a vitézkedés allegóriájában szintén a bűn elleni lelki tusakodás jelenik meg. A Krisztus katonája toposz ennek alapján már a kereszténység korai szakaszában az egyház gyakori megjelenítési eljárásává vált. Szent Erzsébet Csúzy tolla alatt stílusosan amazonná változik, aki a Szent Pál által felvázolt lelki fegyvereken túl leginkább az alamizsnálkodás fegyverével harcol.

Szent Erzsébet Csúzy szerint elsősorban az özvegyeknek ad példát abban, „*mint kellesék ti. é' világnak tündér módon futamo hiúságos gyönyörűségét et c. meg-utálniok; es meg-oszolatlan szeretettel éppen csak a' mennyei vőlegénnek szeretetére vágyodniok...*” (586), hiszen férje halála után nem keresett magának új házastársat. Ennél azonban még többet cselekedett azzal, hogy kolostorba vonult, s ő, az uralkodói felség az alázatosság útjára lépett: „*tekélletes férje Istenben boldogul el-nyúgodván;.... soha másodíkról nem gondolkozott, ha nem ...sanyaru, szegény, szerzetes életet választott magának*” (589). Szent Erzsébet alakjában az alázatosság érénye kerül a középpontba, személye éppen ezért közvetlenebbül illeszkedik

31 CSÚZY ZSIGMOND: *Zengedező sipszó*. Pozsony, 1723, 589.

egy minden hívő számára egyaránt érvényes keresztény ideálképbe, mint Szent István és Szent László, akikben elsősorban a tökéletes uralkodó eszményképe rajzolódik meg, vagy Szent Imre, aki egy szűkebb társadalmi csoport példaképévé válik. A hozzá intézett, prédikációt lezáró könyörgésben is a szent alázatossága kerül hangsúlyos helyzetbe, Csúzy abban kéri Erzsébet segítségét, hogy alázatos példáját követve „*békesség-tűréssel szenvedjünk az öldökléseket, az üldözéseket, sanyaruságokat, és minden-féle nyomorúságokat, a' mennyei boldogságnak teljes reményében*”. (590.)

SZENT MÁRTON, A MAGYARRÁ TETT SZENT

Az Árpád-házi szentek után még egy szentről, a Szent Mártonról szóló prédikációt vontuk be vizsgálatunk körébe. Mártonnak látszólag csak annyi köze van a magyar szentekhez, hogy Pannónia területén született és élt egy rövid ideig. Arról, hogy a magyar néphez már igen korán közel került személye, tanúskodnak a hozzá kapcsolódó ősi népszokások és persze legendái.³² Az egyház részéről is erőteljes volt a törekvés, hogy a lehetőségekhez mérten a magyar szentek soraiba állítsa őt.

Különösen a barokk korban erősödik meg ez a tendencia, amikor egyre jobban megmutatkozik az igény a szentkultusz, s elsősorban a magyar szentek kultuszának fellendítésére.³³ Csúzynak a Szent Márton napjára írt prédikációja is ezt a törekvést tükrözi. Mint „*hazánk drága gyümölcse*” (572.), úgy emlegeti a szentet, hangsúlyozva szombathelyi származását. Mint tudjuk, Szent Márton azonban élete nagy részét nem is Pannónia területén, hanem Galliában töltötte. Ám Csúzy Szombathelyen kívül egyetlen további helyszínét sem említi életének, pedig beszél szerzetességéről és püspöki megbízatásáról is: „*...sajnállya vala kegyes Anyánk, hogy, palástolatlan fényével, számtalan sok csoda-tétellel, csak a' setét barát barlangokat, és titkos szerzetes falakat világosítottá NN. [ti. Szent Márton] ki-vonyá a' rejtekből és (a' mint mondtam) nagyobb gyertya-tarto-ra tette, fel-sőbb pásztorságba helyeztette...*” (574.) Itt Csúzy nem egyszerűen a Szűzanya oltalmában mutatja be Szent Mártont, hanem a magyarokat oltalmazó Szűzanya, „*kegyes*

32 TÓTH ENDRE: *Szent Márton pannonhalmi születéshely-legendájának kialakulása*, Vigilia, 1974, 306–312.

33 Ezt a képzőművészet terén is megfigyelhetjük. Pázmány Péter Kalauza 1613-ban jelent meg először, címlapján egy P. I. monogramú művész rézmetszetével: a képet a magyar népet oltalmazó Szűz Mária alakja uralja, s alatta fülkében négy magyar szent foglal helyet, Szent István, Szent László, Szent Imre és Szent Erzsébet. A metszeten ábrázolták először a jezsuiták által kidolgozott Patrona Hungariae és a magyar szentek kapcsolatának koncepcióját. Tíz évvel később, a második kiadás címlapja ugyanezt az elrendezést követi, azonban a szentek galériája már bővebb, megjelenik a képen Szent Adalbert és Szent Márton is, akiket tehát a magyar szentek közé emelt Bidenharter, a művész. Ezen a metszeten alapul az ismeretlen művész győri oltárképe, amely új képi elemet is tartalmaz: a kompozíció alján a támadó törökök jelennek meg, viszont fegyvereiket a magyar szentek – jelen esetben Szent István, Szent László, Szent Márton és Szent Adalbert – által tartott Patrona Hungariae-pajzsok felfogják. Az említett képeket művészettörténeti és esztétikumi szempontból Galavics Géza vizsgálta: GALAVICS GÉZA: *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*. Bp., 1986, 75. Uő, *Program és műalkotás a 18. század végén*. Bp., 1971, 15. (Művészettörténeti füzetek 2) Uő, *Későreneszansz és korabarrokk (Jegyzetek a 17. század első felének hazai művészetéhez)*, 49–51. (Művészettörténet Tudománytörténet) Uő, *A barokk művészet kezdetei Győrben*, Bp., 1973, 112–114. (Ars Hungarica 1973)

Anyánk” oltalmában, ezzel is erősítve Mártonnak a magyar néphez fűződő viszonyát. Szent István királyunk Márton iránti tiszteletének említése sem egyebet céloz, mint a magyarországi Szent Márton-kultusz indoklását.

A Szent Márton-tisztelet alakulása végül is életének két mozzanatát tette meg a kultusz alappillérvé: irgalmasságát, mely a köpönyeges csoda alkalmával nyilvánult meg, és katona voltát. Szent Márton alakjában a keresztény vitéz példaképe elevenedhetett volna meg, ahogy ennek szép példáját találhatjuk Pázmány Péternél.³⁴ Felvetődik a kérdés, hogy Csúzy mért nem ezt az időszerű vitéz-gondolatot bontja ki, miért részesíti ezzel szemben előnyben az irgalmas, adakozó szentet. Mint tudjuk, Csúzy tábori lelkesként huzamosabban szolgált egy kuruc ezrednél. Itt a szenvedés minden fajtájával találkozhatott, s azt is tudjuk, hogy a tábori papnak sem voltak könnyűek a hétköznapijai: a fizetését, ellátását gyakran nem kapta meg időben, s a katonák elvaduló erkölcsi nemcsak a lelki gondozásuk szempontjából jelenthetett neki gondot. Esze Tamásnak köszönhetően ismert az is, hogy egy katona megtámadta, s ő önvédelemből megölte támadóját. Ettől kezdve, hogy közelebről is érezte a veszedelmet, még jobban megnőhetett szemében az emberi élet értéke, s persze ezzel párhuzamosan lelkiismeret-furdalása is haláláig kísérhette. Kiábrándulását a katonaéletből gyakran érezhetjük egy-egy megnyilatkozásából, megjegyzéséből, például amikor *„hiuságos hadakozásról”* (572.) beszél, vagy amikor megállapítja, hogy *„nulla salus bello, nem üdvösséges a’ katona kenyér”* (573.). Igaz, hogy Szent Márton keresztényi viselkedésével szembekerül az átlagkatonával, de Csúzy más irányba bontja ki ezt a gondolatot, s Mártont a lelki értelemben harcoló vitézek élére állítja: *„...a’ világi hiuságos hadakozástól, sokkal üdvösségesb vitézkedésre kötelezte magát, és a’ Kristus Zászlója-alá irattatta, érette kívánván élni, és ha az alkalmatosság úgy hozandgya magával, vérét-is ki-ontani”* (572). A Szent Erzsébetről szóló prédikációban is találkozunk azzal, hogy a vitézkedés konkrét aktusa fordul át allegorikus értelmezésbe, ám míg az Erzsébet-napi beszédben ez a váltás az ószövetségi Judit alakjáról Erzsébet személyére való átlépéssel történik, addig Szent Márton esetében ez Márton személyén belül, egyik életszakaszából a másikba való átlépése folytán.

A Szent Mártonról szóló prédikációk sajátossága a többivel szemben az, hogy Csúzy kronológiai sorrendben figyelemmel kíséri Márton életének fontosabb eseményeit, s mindegyikhez kapcsolódva egy-egy erényét villantja fel: katona korából azt, hogy tisztetségével kiemelkedett társai közül, a katonaság elhagyásával kapcsolatban azt, hogy mindent hajlandó volt Krisztusért feláldozni, szerzetességével és püspöki tisztségével kapcsolatban buzgóságát és példamutatását, halálával pedig az Isten akaratába való belenyugvást. A prédikáció magját az a tette alkotja, hogy katonaköpenyét megfelezte egy mezítelen koldussal. A beszéd legnagyobb részét az e fölötti elmélkedés teszi ki, melynek során Márton a könyörületesség és az adakozás erényének jelképévé válik.

Csúzy beszél arról is, hogy *„...számtalan csodákat cselekedett barát korában a’ pusztákba; és az-után, felsőbb hivatalyában;...s ezeket, még-csak, nem is említte az A. Szent-egy-ház..., hanem azt, azt emlegettyük gyakortább a’ darab köpönyeget...”* (576.) Ez később egyfajta indoklást nyer Szent Bernát idézésével, aki ilyen ösztönzést intéz a hívekhez: *„Imitare in eo, quod est imitabile, non quod est mirabile; kövessed nyomdokát Szent Márton püspöknek, azokban, mellyek követendők, t.i. az Isteni félelemben, a’ tekkéletességben, a’ buzgóságban, és leg-inkább,*

34 Pázmány Péter összes művei VII, sajtó alá rendezte KANYORSZKY GYÖRGY, Bp., 1905, 679–693.

a' könyörületességben, sabból származo adakozásban. A' többit pedig, mellyeknek vagy elé-számlálására elégtelenségemet meg-vallom, csak álmélkodva csodálljad, és dicsérsjed benne Istenedet." (578.) Itt tehát érthetővé válik, hogy miért nem szentel több figyelmet Csúzy a szentek csodáinak. A csodák végső soron elválaszthatatlanul hozzátartoznak a szent alakjához, ezek által közelítenek az isteni szféra felé, ezek ragadják meg a hívek fantáziáját, s főként ezek által vívják ki a feljűk áramló nagyobb csodálatot, nem egyszer pedig a velűk történt legjellegzetesebb csoda alakjukhoz attributumszerűen kapcsolódik. Csúzy azonban tudatosan arra törekszik, hogy alakjukat megfoghatóbb, kevésbé misztikus helyzetbe helyezze vissza, s így emberibb vonásaikat hangsúlyozva állítsa a hallgatóság elé követendő példaképként őket.

ÖSSZEGZÉS

Uralkodószentjeink esetében megfigyelhető, hogy alakjuk az első szinten egy meghatározott társadalmi, politikai funkcióval rendelkező réteg erkölcsi példaképet hordozza, tehát Szent István és Szent László alakja először is uralkodói eszményképek kifejezésére alkalmas. Szent Imre esetében ezt konkrét ajánlással párosítja Csúzy. Szent Erzsébet ábrázolásában is van egy ilyen réteg: a *„fejedelmi asszonyok eleven példájaként”* (589) említi a prédikátor, de ellentétben az uralkodószentek prédikációiban tapasztalhatókkal, nem ezt bontja ki.

Szent Márton ábrázolásában Csúzy háttérbe szorítja a katona-hagyományt, s ezáltal kikapcsolja ezt az ábrázolási szintet, megnyitva ezzel a szent mint példakép útját a szélesebb befogadói réteg felé. Azonban ahhoz, hogy ne csak Szent Márton alakja hordozzon mindenki számára egyformán erkölcsi üzenetet, szükséges, hogy Csúzy minden szent esetében hangsúlyozza azokat a tulajdonságait, melyek egy általános keresztény példaképhez kapcsolják őket.

Szent Imre alakjában Csúzy hangsúlyozza a példaadás erényét: Szent Imre annak adja példáját, hogy a *„méltóságosok és a fő-fő tisztekben helyezett felsők”* (568.) miként járnak elől jó példával a többi ember előtt. Mivel pedig Csúzy ezt a példaadást a religió, a tisztaság és az engedelmesség erényében jelöli meg, így közvetett módon a Szent Imre-i példakép azok felé is irányul, akik nem tartoznak abba a csoportba, akikhez Szent Imre példája elsődlegesen szól. Hasonló kommunikációs rétegekkel találkozunk Szent László esetében is: az uralkodóknak tisztában kell lenniük azzal, hogy az alattvalók átveszik a felettűk állók viselkedését – figyelmeztet Csúzy –, ezért nem mindegy, hogy milyen példát nyújtanak. A következő általános érvényűen követendő erényeket jelöli meg az uralkodó, jelen esetben Szent István és Szent László személyében: irgalmasság, könyörületesség, alázatosság és buzgó vallásosság.

A Szent Erzsébet-napi prédikációban az alázatosság és a tisztaság erénye kerül középpontba, ezek pedig minden keresztény számára érvényes értékrendhez tartoznak. Ugyanígy Szent Márton alakjában is középpontba kerül egy olyan tulajdonság, amelyre Csúzy koncentrálna mondandóját: Márton a könyörületesség példaképe lesz. Az ő alakja teljes mértékben egy mindenkihez szóló általános példaképpé válik: *„Gyámolécsd azért tehetséged-szerént, mindenkor a' szűkölködőt, és igye-fogyottat: adakozzáll a' szegénynek: segécsd a' nyomorúltat: nyújcs az éhel-hóltanak, a' sokból sokat, a' kevésből kevesbet, csak zűgolodás-nélkül, igaz szeretetből.”* (579.)

Ez a megközelítés azt sugallhatja, hogy a szentek jellemzése egyoldalúan valósul meg Csúzynál, ezért fontos utalni arra, hogy azért más erényeik is kirajzolódnak, például Imre engedelmessége, Erzsébet könyörületessége, Márton istenfélelme, illetve buzgósa.

Az öt szentről szóló prédikáció összehasonlító vizsgálata révén megmutatkozik Csúzy törekvése arra, hogy a szentek ábrázolásával felidézett erkölcsi példakép minél árnyaltabb, s az erkölcsi tanítás minél szélesebb körű legyen. Szent Erzsébet barokk kori ikonográfiai ábrázolásai – erősen sematikus jelleget mutatva – a királyné könyörületességét hangsúlyozzák³⁵: a pompázatos királynői viseletben megjelenő Erzsébet alakjában irgalmasságát teszik meg központi erénnyé, ezzel szemben Csúzy alázatosságát emeli ki, azt, hogy királyi származása ellenére kolostorba vonult, s még akaratát is másoknak rendelte alá. Ezzel a változtatással Csúzy elérte azt, hogy Erzsébet alakja immár nem állt azonos funkcióban Szent Mártonéval, míg Mártonhoz a könyörületesség, addig Erzsébethez az alázatosság erénye rendelődött.

Csúzy a szenteket leggyakrabban a párhuzamba állítással vagy az ellentétezással jellemzi. A jellemzés eszközeül szó szerint emel ki passzusokat a Bibliából; ezek a kiemelések többnyire nem véletlenszerűek, még ha olykor annak is látszanak, mögöttük azonban kibontakozik a tipológiai előképek hagyománya. A bibliai alakokkal való párhuzamba állítás már a középkor óta a szentek legitimációjának egyik eszköze, másrészt a Bibliára való állandó hivatkozás kötelező érvényű is, ugyanis tekintélyt ad a témának.

Leggazdagabban a Szent Istvánról szóló prédikációkban van jelen ez a hagyomány, melyet olykor Csúzy egyéni leleményei is színeznek, mint például a Jákob létráján alapuló kép esetében. Művelődéstörténeti szempontból leginkább figyelemre méltó a Mózes-szel való párhuzamba állítás. Ugyanez a protestáns hagyományban is megjelenik. Bocskait az országgyűlésre összegyűlt rendek szabadítóként, a „magyarok Mózeseként” üdvözltek, aki „az Úr Istennek kedves és kellemes szent akaratjából eljött, hogy levegye népéről a bilincset.”³⁶ A kuruc szabadságharc legismertebb költői alkotásában, Debreceni Szappanos János *Militaris congratulatio* (1604.) című versében, melyben Bocskait az álmosdi győzelem alkalmából mint „isteni szabadítót” üdvözl, Mózes-szel, Áronnal, Gedeonnal, Józsuéval állítja párhuzamba.³⁷ Ugyanez Bethlen Gábor dicsőítésében is megjelenik: *Bojti Veres Gáspár dicsőítő éneke Bethlen Gábor tiszteletére* szintén Mózes-szel kapcsolja össze. Prágai András *Gabriel Princeps Transilvaniae* című költeményében Bethlent Gedeonként ábrázolja: „Az magyar nemzetnek, / S az köröszténysegnek, / Én vagyok Gedeona.”³⁸ Mindez – ahogy Benda Kálmán megmutatta³⁹ – a Kálvin-féle államelméletből kinövő ellenállás-tanban gyökerezik. Kálvin az uralkodói hatalom isteni eredetét vallja, azonban csak azt az uralkodói hatalmat fogadja el törvényesnek, amely teljesíti az Isten által rábízott feladatot. Ellenkező esetben Isten szolgálai közül választ ki egyet, hogy beteljesítse bosszúját az uralkodón. Ilyen szolga volt Mózes

35 KOSTYÁL LÁSZLÓ: *Változatok egy témára – Árpádházi Szent Erzsébet*. Elhangzott a II. szegedi vallásnéprajzi konferencián (lásd 13. jegyzet).

36 BENDA KÁLMÁN: *A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára*. Helikon, 1971, 322–330, 327.

37 RMKT/XVII. század 1, Bp, 1959, 256–260.

38 RMKT/XVII. század 8, Bp, 1976, 58–61.

39 Benda Kálmán, i. m. 322–330.

is. Ezt az elméletet használták fel a magyar rendek, amikor a Habsburg-ellenes mozgal-
mukhoz alakították ki ideológiájukat, s ez a gondolat élt tovább a Bocskai, majd Bethlen
alakjához kapcsolódó irodalomban. Dávid mint az Istentől származó hatalom birtokosa
gyakran kerül párhuzamba mind Bocskaival, mind Bethlennel.

Csúzy a szent királyokat Mózesrel és Dáviddal egyaránt párhuzamba állítja. Szent
László és Szent István alakja aktualizálódik, politikai tartalommal telítődik, s a katoli-
kus államelméleti elgondolás részeként értelmezhető. Tehát az uralkodószentek alakja
nem más, mint válasz a protestáns államelméleti koncepcióra. Szent István és Szent
László képében a protestáns államférfi idealizált prototípusának leváltása történik
meg, melynek módszere a hagyomány újraértelmezése.

Csúzy szentjei egyik oldalról egy-egy tulajdonságot megtestesítő elvont erkölcsi esz-
ményképek. Tudatosan törekszik arra, hogy valamennyi szentben különböző erényeket
tegyen dominánssá, s ezzel alakjukat szinte jelképszerűvé avatja: Szent Imre a példa-
mutatás és a hitbéli buzgóság, Szent Erzsébet az alázatosság, Szent Márton pedig a kö-
nyörületesség megtestesítője lesz. A szent királyok képében elsősorban a nemzeti nagy-
ság víziója bontakozik ki, ami államelméleti elgondolások beszűrődését teszi lehetővé:
ilyen például az ideális uralkodó katolikus típusának megjelenése Szent István és Szent
László alakjában. Végül pedig a szentek közbenjáró szerepe is megjelenik Csúzy prédí-
kációiban, természetesen a zárókönyörgések keretében. Alakjuk nem a legszínesebb,
Csúzy egyébként is inkább kedveli az elvontabb síkon gondolkozást, mindenhez abszt-
rakt módon közelít, így a szentek alakjához is. Másrészt ábrázolásuk nyelvileg és retorí-
kailag is erősen kötődik a hagyományhoz. Mint azonban láttuk, újszerű politikai gondo-
latok hordozóivá is válnak, s ezzel a barokk korszak magyarországi eszmetörténetében
korántsem jelentéktelen, s további vizsgálódásra érdemes szerepet játszanak.

RÉKA TASI

THE PORTRAYAL OF THE HUNGARIAN SAINTS IN THE SERMONS OF ZSIGMOND CSÚZY

This study looks at the way in which the cult of the Hungarian saints gained success in the Hungarian lit-
erature of the first half of the 18th century, based on the collection of sermons titled the *Zengedező sípszó*
(Pozsony, 1723), which was published by Zsigmond Csúzy (ca. 1660-1729), a Paulician preacher. For his
audience, Zsigmond Csúzy attempted to portray and focus on moral models, thus he described the character
of the saints of the Árpád dynasty with idealising and current tendencies. The sermons which describe the
character of Saint Stephen and Saint László, mainly emphasised their ruling virtues and secondly, their pi-
ous way of life. For the first part, the Paulician preacher shows the ideal of moral cleanness in the figure of
Saint Imre, who died at a young age. There is only one sermon that describes a woman saint independently:
the sermon about Saint Elisabeth. Her figure becomes the "living ideal of the royal women." The Baroque pe-
riod Hungarian hagiographic tradition includes the figure of Saint Martin (Martinus Turonensis) among do-
mestic saints, since he became part of the cult of the saints based on his birth in Pannonia. The Baroque pe-
riod re-Catholicising tendency was directed toward the expansion of the gallery of Hungarian saints, and the
growth of the number of model figures and heroes, who fought for their faith. This was the typical ambition
of the Catholic mentality of the period. Furthermore, the process of the strengthening of the cult of the na-
tional saints also served as a means of reinforcing the Hungarian national identity of the period. These two
ambitions were united in the process which depicted the ideal of the "Hungarian Moses" in the figure of the
royal saints, and portrayed the Hungarian folk as the "chosen people," while the country, as the country of
the Virgin Mary (Regnum Marianum).

DÉNESI TAMÁS

MISSZIÓTÓL A KOLLÉGIUMIG*
(Jezsuiták Pozsonyban 1635-ig)

A koraujkori történelem kutatásában a közelmúltban egyre nagyobb szerephez jutott a jezsuita források feltárása, hiszen Jézus Társasága szabályai szigorúan rendelkeztek mindenféle írásbeli tevékenység rendjéről. Az ebből adódóan ránk maradt rengeteg irat – noha a XVII. században a rendi központba beérkező hatalmas iratmennyiség nagy tömegét már évről évre megsemmisítették – bőséges forrásul szolgál nemcsak a rend történetéhez, de az egyetemes és magyar egyház- és művelődéstörténethez is.

Ebből a bőséges anyagból merít dolgozatom is, mely a Társaság pozsonyi megjelenését és 1635-ig terjedő tevékenységét hivatott bemutatni. Noha több résztanulmány kapcsolódik e témához, csak egyetlen, több, mint száz évvel ezelőtt kiadott munka foglalkozik részletesebben e területtel, de ez adatgazdagsága ellenére is elavult már és csak a jezsuiták oktatótevékenységére koncentrál. A gazdag kiadott és még kiadatlan forrásanyag alapján azonban árnyaltabban rajzolható meg egy jezsuita misszió viszontagságos élete, a kollégiumszervezés nehézsége, a protestánsok jezsuiták elleni magatartása, a segítők támogatása, az iskola belső élete és könyvtárának kialakulása, valamint a jezsuiták által megújított katolikus egyházi élet is. E dolgozat által nyújtott keretek között megpróbáltam teljesíteni ezt a feladatot.

POZSONY JELENTŐSÉGE ÉS VALLÁSI ÁLLAPOTA

A XVI. században Pozsony fokozatosan átvette a török által elfoglalt Buda szerepét és a királyi Magyarország székvárosa lett. Kedvező volt fekvése, hiszen a török ellen némi védelmet nyújtott a Duna, és közel feküdt Bécshez is. A város rangját mutatja, hogy a koraujkorban itt koronázták Magyarország királyait, itt zajlott a legtöbb országgyűlés, 1608-tól a Szent Koronát a pozsonyi várban őrizte a két koronaőr. Több királyi hivatal is működött a városban. A magyar kamara a XVI. és XVII. században a magyar gazdasági irányítás legfontosabb szerve, az egyetlen állandóan működő magyar kormányhivatal a két évszázadban. A helytartóságnak is Pozsony a székhelye, bár a XVII. században e hivatalnak kisebb a szerepe, mint az ezt megelőző évszázadban. A központi

* E tanulmány a szerző szakdolgozatának rövidített változata. Ezúton is szeretne köszönetet mondani R. Várkonyi Ágnes témavezetőnek segítségéért, valamint Fazekas Istvánnak, Horn Ildikónak és Molnár Antalnak hozzáértő véleményezéséért.

bíráskodás is az új fővárosban zajlott, a helytartó, a tárnokmester, illetve a királyi személynök bírósága is Pozsonyban ítélkezett. Pénzverőházat is találunk a városban. Az ország legfontosabb harmincadhivatala is itt működött. Természetesen azért is volt ez így, mert forgalmas utak haladtak erre. Az utak mentén postahivatalok működtek, Pozsony volt a Habsburgok magyarországi postaszervezetének központja, a város postamestere az ország főpostamestere. Többek között az „ideiglenesen” Nagyszombatban székelő esztergomi érsek és a nádor is tartott Pozsonyban rezidenciát. A várost ebben az időben mintegy 5000 ember lakta.¹

A dolgozatom által tárgyalt időszakban Pozsony lakossága nagyobb részben protestáns volt. Szántó István jezsuita 1574-ben jelentést tett Rómába Everardus Mercurian generálisnak Magyarország vallási helyzetéről. Pozsonynál megemlíti, hogy német és magyar polgárok lakják, nagyobb részben „eretnekek”. A városban a kanonokoknak iskolájuk van és egy ferences prédikál a magyaroknak.² 1606. február 18-án kelt levelében Dobokay Sándor tudatja generálisával, Claudio Aquavivával, hogy a protestánsok szabad működésének vesztes következményei lesznek Pozsonyban.³ Szepesi Laczkó Máté szerint a pozsonyiak jó szívvel várták 1919. őszén Bethlen Gábort és nagy örömmel adták át városukat a protestáns fejedelemnek.⁴ Draskovich György főesperes, váci püspök 1634. szeptemberében és októberében vizitálta a pozsonyi főesperesség területét. Jegyzőkönyveinek tanúsága szerint a magyar székváros lakosságának nagyobbik része német anyanyelvű evangélikus, a kevés katolikus számát messze fölülmúlják. A magyarok között viszont többen vannak a katolikusok, mint a protestánsok. A szlovákok közül ugyanannyian, vagy valamivel többen katolikusok, mint protestánsok.⁵

Pozsony lakosságának körében még a mohácsi vész előtt terjedni kezdett a reformáció. 1526. júliusában a város polgármestere kifüggesztette a lutheri tételeket. A XVI. század derekán számos királyi leirat követelte a városi tanácstól, hogy állítsa meg a reformáció terjedését, amelyet nemhogy megállítani nem lehetett, de Miksa uralkodása még kedvezett is a protestáns eszmék térhódításának. 1564-ben a pozsonyiak engedélyt kaptak, hogy az úrvacsorát két szín alatt vehessék magukhoz. Egyházközségük megalakulása mégis nehézségekbe ütközött. A török elől Pozsonyba menekült katolikus kormánysszervek és hivatalok, a sokszor itt tartózkodó esztergomi érsek, valamint a közeli bécsi udvar fékezte a lutheránus egyházi élet megszerveződését. Az evangélikusok sokáig a közeli Récse, Szentgyörgy és Nagylévárd istentiszteleteit látogatták. A bécsi

1 EMBER GYÓZŐ: *Az újkori magyar közigazgatás története*. Budapest 1946. passim. – ECKHART FERENC: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest 1946. passim. – SINKOVICS ISTVÁN: *A három országrész igazgatása*. 399., 412–415. o. In: *Magyarország története*, 3. kötet: 1526–1686. Főszerk.: PACH ZSIGMOND PÁL, Szerk.: R. VÁRKONYI ÁGNES. Budapest, 1985., 393–473. o.

2 *Monumenta Antiquae Hungariae (MAH)* I. 1550–1579. Ed.: LADISLAUS LUKÁCS, Romae 1969. 462. o.

3 *Jezsuita okmánytár I/2. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606*. Sajtó alá rendezte: BALÁZS MIHÁLY, KRUPPA TAMÁS, LÁZÁR ISTVÁN DÁVID, LUKÁCS LÁSZLÓ. A bevezető tanulmányt írta: BALÁZS MIHÁLY. *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* 34. Szerk.: KESERŰ BALINT. Szeged 1995. (Adattár 34.) 527. o.

4 *Bethlen Gábor krónikásai*. Szerk.: MAKKAI LÁSZLÓ. Budapest 1980., 127–128. o.

5 *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616–1637)*. Strigonium Antiquum 3. Válogatta, bevezette, jegyzetekkel ellátta: BEKE MARGIT. Budapest 1994. (Strigonium Antiquum 3.) 178. o. – MÉSZÁROS ISTVÁN: *Pázmány Péter, 17. századi katolikus iskolaügyünk újjászervezője*. (MÉSZÁROS 1987.) In.: *Pázmány Péter emlékezete*. Szerk.: LUKÁCS LÁSZLÓ SI és SZABÓ FERENC SI. Róma 1987. 305–306. o., 340. o.

béke következményeként 1606-ban megalakult az egyházközség, melynek első hivatalos lelkésze Reisz András, segítője Tettelbach Ádám lett. 1606-tól állandóan van lelkésze Pozsonynak, sőt 1613-ban már három is. Az egyházközséggel egyidőben létrejött az evangélikus városi iskola is, melynek ünnepélyes megnyitására 1607. januárjában került sor, első tanára pedig bajorföldről érkezett. A város vezető családei és vagyonos polgárai nagyrészt lutheránusok lettek, a városi tanácsban is túlsúlyba kerültek (ezt a túlsúlyt mindenáron meg is akarták tartani), így lényegében a városi és lutheránus egyházi vezetés egymást támogatva tevékenykedett. 1616-ig a szabad ég alatt végezték istentiszteleteiket, ekkor a városi tanács e célra egy házat biztosított számukra. 1619-ben Pozsony Bethlen Gábor általi elfoglalása, valamint a pozsonyi országgyűlés következtében a Szent Márton székesegyház a lutheránusok kezébe került, amit csak 1621-ig mondhattak magukénak, ekkor ugyanis Bouquoi császári hadvezér visszafoglalta Pozsonyt. Ettől kezdve napirenden volt egy lutheránus templom építésének terve, amit csak 1634. után kezdtek építeni és állandó kormányzati vétó ellenére végül 1638. végére el is készült.⁶

A katolikus egyház számára mindenképpen fontosnak látszott, hogy visszanyerje régi pozícióját ebben a fontos és egyre inkább protestáns többségű városban. A Loyolai Szent Ignác által létrehozott új szerzetesrend, Jézus Társasága vállalta a legdinamikusabb szerepet a trentói zsinat szellemében megindult katolikus megújulásban. Szervezettsége, lendülete, új lelkipásztori módszere, a pápa iránti elkötelezettsége és tagjainak felkészültsége nem a protestantizmus legyőzését tette a jezsuiták céljává, hanem a megújulás elősegítését, bár az adott konkrét helyzetekben ez sok esetben az új vallásokkal való konfrontációt is jelentette. Prédikáltak, protestáns és hitetlen vidékeken misszióztak, beépültek a hadseregbe és a királyi udvarokba, tudományos és irodalmi tevékenységet folytattak, nyomdákat vezettek és iskolákat nyitottak. Iskoláik – elemi iskolát nemigen vállaltak, középiskoláik, konviktusaik, szemináriumai, egyetemeik voltak – magas színvonalukról voltak híresek, melyekben sokszor protestáns szülők gyermekei is tanultak.⁷ Iskolaszervezésük fontos szempontja volt, hogy a népesebb vá-

6 SCHMIDT KÁROLY JENŐ, EBNER GUSZTÁV, MARKUSOVSKY SÁMUEL, FREUSZMUTH FRIGYES: *A pozsonyi ág. hitv. ev. egyházközség története*. II. rész, Pozsony 1906., passim. – MARKUSOVSKY SÁMUEL: *A pozsonyi ág. hitv. ev. lyceum története*. Pozsony 1896., 3-6., 14., 32-43. o. – STEINACKER, ROLAND, ALEX, DESIDER: *Aus der Geschichte der Ev. Kirchengemeinde A. B. zu Pressburg*. Stuttgart 1956., 7-15. o., ZOVÁNYI JENŐ: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest, 1977., 485. o., FRANKL VILMOS: *Pázmány Péter és kora I-III*. Pest 1868-1872. (FRANKL) II.244-250. o.

7 *Historia Collegii Posoniensis 1622-1635*. (HCP), Budapesti Egyetemi Könyvtár (BEK), Kézirattár Ab 97., 11. és 14. o. – Pázmány Péter úgy került a kolozsvári jezsuita kollégiumba, hogy édesapja kálvinista, mostohaanyja katolikus volt. A jezsuitáknál hamarosan katolizált iskolatársával, a később szintén jezsuita Dobokay Sándorral. (FRANKL 8-9. o. – *Pázmány Péter. Válogatás műveiből*. I. Az írásokat válogatták: ÖRY MIKLÓS, SZABÓ FERENC és VASS PÉTER. Budapest 1983. 12. o.) – A kolozsvári kollégiumban a katolikus szentmise a másvallású tanulóknak nem volt kötelező. (MESZLÉNYI ANTAL: *A magyar jezsuiták a XVI. században*. Budapest 1931. 126. o.) – Patatich István királyi tanácsos, szlavóni ítelőmester a sárospataki kollégiumban tanult, majd miután tizenhat évesen meghaltak szülei és megkapta örökségét, a grazi jezsuiták iskolájának tanulója lett másfél évig, míg el nem fogyott a pénze. Az itt töltött idő alatt katolizált, úgy tért vissza szülőföldjére. (Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma (MOL), E 152. Acta Jesuitica, Collegium Posoniense (AJCP.), fasc.1. nr.19.). A nagyszombati kollégium protestáns diákjairól: IPOLYI ARNOLD: *A jezsuiták viszontagságai Magyarországon a XVII. század első negyedében*. 406. o. In.: *Magyar Sion* 2. (1888.) 401-415., 561-583.,

rosokban hozzák létre iskoláikat, így hatáskörük és talán eredményeik is jelentősebbek lesznek.⁸ Nem véletlen tehát, hogy Pozsony neve a kezdetektől foglalkoztatta a rendi vezetést és a tényleges iskolanyitás előtt is sok jezsuitát találunk különböző feladatokkal megbízva a koronázóvárosban.

AZ ELSŐ JEZSUITÁK POZSONYBAN

Magyarország felé megkönnyítette Jézus Társaságának útját a bécsi kollégium 1551-ben történt alapítása⁹, ahonnan számos missziót szerveztek a királyi országrészbe, Erdélybe és a hódoltságba. Eljutottak a magyar országgyűlésekre, tartományi, egyházmegyei zsinatokra. 1563-ban a délnémet provincia ketté vált, megalakult belőle a lengyel és az osztrák rendtartomány. Az alakuló magyar kollégiumok és missziók Bécs joghatósága alá tartoztak. Érthető, hogy a protestáns rendek, a protestáns többségű városi tanácsok minden lehetséges módon próbálták akadályozni letelepedésüket, de hátráltatta terjeszkedésüket a pestis és a török veszély is.

Jézus Társasága alapos körütekintéssel alapított kollégiumokat. Egy-egy iskola létrejöttét hosszas tárgyalások, levelezések, terepfelmérések előzték meg. Oláh Miklós, érseksége kezdetén felvette a kapcsolatot Szent Ignác rendjével. 1554-től lépéseket tett egy Nagyszombatban alapítandó kollégium érdekében. Mivel azonban Magyarországon mindez ideig nem létezett jezsuita kollégium, az érsek Vitoriahöz, a bécsi kollégium rektorához fordult, hogy felvilágosítást kérjen az alapítás módjáról. Vitoria 1559. március 17-én Nagyszombatban átnyújtotta válaszat Oláh Miklósnak. Ebben mindjárt leszögezte, hogy legalább tizenhárom rendtagra van szükség egy új kollégium létrejöttéhez, ebből három ember a szakács, a bevásárló és az ebédlős. Továbbá szükséges, hogy külön templommal rendelkezzenek, szép házuk legyen, lehetőleg a város közepén, ha ugyanis éjszaka közepén hívják őket betegekhez, vagy haldoklókhöz, innen könnyebben eljuthatnak hozzájuk. A kollégiumnak rendelkeznie kell könyvekkel, a házi felszerelésről nem is szólva. Arra a kérdésre, hogy mennyibe kerül a jezsuiták egy éves ellátása, nem tudott válaszolni Vitoria, ugyanis nem ismerte a magyar költségeket. A bécsi rektor szerint az első lépés az, hogy az érsek levelet ír a Társaság generálisához, Iacobus Lainezhez Rómába, kifejtve: hány jezsuitát kér, mennyi biztos jövedelemre számíthatnak, és végül, milyen munkával akarja őket megbízni és milyen előírásoknak kívánja őket alávetni.¹⁰

A rendi szabályzatok szerint a generális hatáskörébe tartozik az alapításról dönteni. Csakis akkor lehet létrehozni egy új kollégiumot, ha megfelelő anyagi alap és épület

8 Mészáros 1987. 345. o.

9 DUHR, BERNHARD SI: *Die Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge* I. Freiburg 1907. 45–53. A jezsuita rend több jeles tagja szerint a bécsi kollégium megnyitása különösen hasznos abból a szempontból, hogy megnyitja előttük a magyarországi misszió lehetőségét. JABLONKAY GÁBOR SI: *Jézus Társaságának első érintkezései Magyarországgal*. 824–826. o. *Katholikus Szemle* 23. (1909.) 822–834. o.

10 MAH.I.13–15. o. – IPOLYI ARNOLD: *A nagyszombati iskola a XVI. században*. 35–36. o. *Katholikus Szemle* 1. (1887.) 16–52., JABLONKAY i. m. 833. o. – PÉTERI JÁNOS: *Az első jezsuiták Magyarországon 1561–1567*. Róma 1963., 64–65. o. – *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*. II. Nagyszombat 1632–1690. Sajtó alá rendezte: FARKAS GÁBOR FARKAS. *Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez* 17/2. Szerk.: KESERŐ BALINT. (Adattár 17/2.) 11. o.

áll rendelkezésre, valamint, ha van legalább tizennégy rendtag, akik beköltöznek az új intézménybe. Az épületen kívül szükségesek: templom, iskolaépület, bútorok, könyvek, kert. Bizonytalan alapokon álló rendházat nem hoznak létre, inkább a meglevők erősítése és tökéletesítése a cél. A Társaságnak felajánlott kollégiumokat a provinciális veszi át a rend számára, ettől a pillanattól kezdve pedig a kollégium rektora igazgatja az intézmény javait és az ő joghatósága alá tartozik a kollégium minden tekintetben.¹¹

Természetesen a pozsonyi rendház és iskola létrejötte sem volt ilyen egyszerű. Már maga az alapítvány letételéig vezető út is nehéz és több évtizedes volt, de a végleges letelepedés után is sok nehézséget kellett elviselniük a jezsuitáknak. Az 1550-es évek végétől számos jezsuita járt Pozsonyban és többször fölvetődött egy pozsonyi kollégium alapításának terve.¹²

Magyarországon az első jezsuita kollégium 1561-ben Nagyszombatban jött létre, amely azonban részint a történelmi körülmények miatt, részint az elegendő számú képzett magyar rendtag hiányában már 1567-ben megszűnt.¹³ Ennek első rektora, a kiváló szónokként is ismert Joannes Seidel¹⁴ 1565-ben Pozsonyba került, és itteni életével nem kis fejtörést okozott rendi előjáróinak. Mindez azért volt szükséges, mivel az egyre inkább protestáns többségű fővárosban megürült a katolikus német hitszónok széke. Ez arra készítette Oláh Miklóst, hogy Nicolaus Lanoy bécsi jezsuita provinciálisnál elérje Seidel Pozsonyba küldését, annál is inkább, mivel nem szeretete volna, ha az 1566-os országgyűlésen a rendek evangélikus prédikációt hallgatnának. Seidelt tehát rövid időre Pozsonyba küldték, de annak ellenére, hogy szónoki feladatát jól végezte, életmódja nem felelt meg a rendi vezetés elképzeléseinek, ezért újra és újra megpróbálták visszahívni. Ezt pedig Oláh érsek és a város még katolikus vezetése próbálta megakadályozni. A Társaság 1570. májusában elbocsátotta tagjai közül, Seidel pozsonyi kanonok lett, majd az iszákosságáról hírhedt exjezsuita 1574. körül Bécsűjhelyen telepedett le.¹⁵

A Joannes Seidel pozsonyi tartózkodása körül kialakult több éves huzavona rámutat arra, hogy a jezsuita rend ügyelt a Szent Ignác által megálmodott szerzetesi eszmény megtartására, hiszen a szerzetesi léttől eltávolodó jezsuitát vissza akarták hívni, más kiküldött rendtagok által próbáltak hatni magaviseletére, majd ezek kudarca után elbocsátották a rendből. Az egyes rendi döntéseket aktív terepfelmérés, levelezés készítette elő, amelyben az egyszerű szerzetestől a generálisig, a püspököktől a császárig mindenki részt vett. De azt is megtudhatjuk ezekből az eseményekből, valamint a város katolikus részének és tanácsának Seidelhez való ragaszkodásából, hogy a katolikus híveknek milyen nagy szükségük volt a papokra, a jezsuitákra.

11 *Institutum Societatis Jesu* I–III., Florentiae 1892. II., 56. o., 57. o., 132. o., 171. o., 195. o., 531. o., III., 294. o.

12 Először 1554-ben: MAH I.5. o. Vitoria és más jezsuiták politikai ügyekben és egyházuk, rendjük érdekében többször jártak itt. MAH I. 16–17., 32–33. o. – MESZLÉNYI 46. o. – PÉTERI 61–64., 70–71., 177. o.

13 Történetére ld: IPOLYI 1887., PÉTERI i.m.

14 Életéhez: *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S.I., (Catalogi) I.* 1551–1600. Ed.: LADISLAUS LUKÁCS SI, Romae 1978., 784. o.

15 A „Seidel-ügyhöz”: MAH.I. 258., 316–389.passim, 462. o. – PÉTERI 254–268. o. – MESZLÉNYI 62–85. o., *Catalogi* I. 290. és 784. o. – RIMELY, CAROLUS: *Capitulum insignis ecclesiae collegiatae posoniensis ad S. Martinum Ep. olim SS. Salvatorem.* Posonii 1880., 264. o.

Nem véletlen, hogy újabb tervek születtek a Társaság pozsonyi letelepedéséről:¹⁶ 1586-ban Rudolf király és Draskovich György kalocsai érsek tervéről értesülünk,¹⁷ 1592-ben pedig a provinciális írja Aquaviva generálisnak: a pápa sürgesse a császárt, hogy juttasson alkalmas helyet a Társaság számára Kassán, vagy Eperjesen, vagy Lőcsén, vagy Pozsonyban.¹⁸ A következő évben a pozsonyi kanonokok meglátogatták Viller provinciálíst, missziót kérve tőle, ezzel a Társaságnak kedvező alkakma nyílna egy kollégium lassú szervezésére.¹⁹ 1600-ban Monoszlóy András veszprémi püspök is tervezte, hogy megalapítja a rég várt kollégiumot.²⁰ A XVII. század elejére viszont eltűnt a városnak a Seiddel szemben mutatott barátságos magatartása a katolikus vallás és a jezsuita rend irányában. A város vallási viszonyainak megfelelően a városi tanácsban is az evangélikusok jutottak túlsúlyba és ez kihatott a jezsuiták megítélésére is. A fegyveres rekatolizáció, a heves vallási vitáktól átszőtt országgyűlések időszaka ez. Noha ekkor már szinte állandóan dolgoztak jezsuiták a városban²¹, 1605-ben a Bocskai-féle harcok miatt álruhában a Pozsonyba menekülő vágsellyei jezsuitákat a város ki vetette falai közül. Hajóra rakták felszereléseiket és könyveiket, de Bécs felé tartva a hajó elsüllyedt. Magukat igen, a felszerelésük nagy részét nem tudták megmenteni.²²

A jezsuita Pázmány Péter 1602-től – gráci tanári működését leszámítva- idejének nagy részét Forgách Ferenc püspök, majd érsek mellett töltötte, segítője volt, így sokszor tartózkodott Pozsonyban. Beszédeket mondott az 1602. évi pozsonyi országgyűlésen, ahol rendtársa Forró György is részt vett. Az 1603-as országgyűlésen is találunk jezsuitákat.²³ Pázmány ekkor Grazban tanított, majd 1607-től ismét Forgách mellett dolgozott. Részt vett a túróci prépostság nevében az 1608. évi országgyűlésen is, ahol a jezsuiták nem lehettek jelen. Ebben az évben Pázmány hivatalos megbízatása a missziózás, lelkipásztori, szónoki és térítő munka volt, Dobokay Sándor előljárósága alatt. A következő években, egészen az 1610-es évek közepéig ő maga volt a pozsonyi misszió vezetője. 1609-ben Szentgyörgyi János, 1610-től Némethi Jakab volt a társa, ugyanis a Társaság előírásai szerint az úton levő, közösségen kívül működő rendtagok mellé társat rendelt az előljáró, munkában, utazásban egyaránt.²⁴ Némethi Jakab később a pozsonyi jezsuita rendház nyomdászaként dolgozott. Mivel 1608-tól sorra jelentek meg Pázmány könyvei Pozsony-

16 Bár 1583. áprilisában a jezsuita diplomata, Possevino, miután az országgyűlésen diplomáciai küldetésének eredményeiről beszámolt a királynak, a szintén Pozsonyban tartózkodó főpapokkal egy Magyarországon alapítandó jezsuita kollégiumról tárgyalt, ezekben nem volt hajlandóság a terv megvalósítására. FRAKNÓI VILMOS: *Egy jezsuita-diplomata hazánkban 1583–1584*. Katholikus Szemle 16. (1902.) 585–607., 685–707., 796–811., 689–690. o.

17 MAH.II.996–997. o., SCHÖNVITZKY BERTALAN: *A pozsonyi királyi katolikus főgymnasium története*. Budapest 1896. 23. o.

18 MAH.III.827–828. o.

19 MAH.IV.12. o.

20 MAH.IV.465. o.

21 MAH.IV.12. o., Adattár 34.I/1. 198–199.pp. – Giovanni Argenti jelentései magyar ügyekről 1603–1623. Gyűjtötte és sajtó alá rendezte VERESS ENDRE. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 7. Szerk.: KESERŐ BALINT. Szeged 1983., 14. és 128. o.

22 Adattár 34. I/2. 424–425., 433–434., 457–460. o.

23 Petrus Zanitius, Dobokay Sándor. Adattár 34. 186. o.

24 HOLL BÉLA: *Ferenczy Lőrinc. Egy magyar könyvkiadó a XVII. században*. Budapest 1980., 174. o. – FRAKNÓI VILMOS: *Pázmány Péter*. Budapest 1886. (FRAKNÓI 1886.), 31., 40–47., 51–66. o., *Catalogi* 80., 91., 100., 112., 124., 137., 149. o., *Pázmány Péter. Válogatás műveiből*. 37–38. o.

ban, Forgách saját költségén 1608-ban felállított nyomdájában, Némethi pedig 1610-től 1614-ig Pázmány missziós társa, bizonyára segítségére volt a művek kiadásában. 1615. előtt Pozsonyban szinte kizárólag Pázmány írásai kerültek kiadásra, majd mikor már nem találjuk őket a fővárosban, 1619-ig nem jelenik meg itt műve.²⁵

Jezsuitaként, majd érsekként Pázmány szóközi tevékenységének egyik legfontosabb színtere Pozsony volt.²⁶ A prédikációkat nem csak a városi polgárok, de az országgyűlés rendjei is hallgatták, így ezek nagy hatást tudtak elérni. A prédikátoroknak, prédikációknak fontos szerepe volt egy-egy város vallási életének alakításában, nem véletlen, hogy katolikus részről a trentói zsinat és a jezsuita rendi szabályzat is részletesen foglalkozik velük. Hogy egy prédikáció adott esetben milyen fontos volt, megmutatja számunkra egy 1610-es pozsonyi eset. Tordai János ferences szerzetes, pozsonyi hitshónok harmadszor is elhagyta szerzetét, de ezúttal vallását is, evangélikus lett. Ez nagy megütközést váltott ki a város katolikusainak körében. A kedélyek lecsillapítására az eset után egy hónappal Pázmány a katolikus hívekhez fordult, elmondta, hogyan kell viselkednie egy katolikusnak, ha egy általa tisztelt ember elbotlik, és öt pontban vázolta a hitehagyók természetét. Tudatosan kiemelte, hogy „nem ezt cselekedte bezzeg Veresmarthi Mihály, az komjáti prédikátor”, azaz rögtön egy ellenpéldát is hozott a lelkek erősítésére. A hívek megerősítése, megnyerése, a más vallásokkal való óvatos polemizálás volt a célja a szózatoknak, melyekben összekapcsolódtak a vallási kérdések és az emberek mindennapi problémáira adott válaszok. Pázmány ezt a magyar fővárosban eredményesen és színvonalasan végezte.²⁷

A KOLLÉGIUM ALAPÍTÁSA

1616-tól Pázmány Péter, már mint esztergomi érsek, továbbra is sokat tartózkodott Pozsonyban.²⁸ Az oktatás nagy mecénása 1617-ben tette meg az első lépéseket a pozsonyi kollégium ügyében. Egy ház megvételén fáradozott, amelyet a jezsuitáknak akart

25 HOLL, 1980., 174. o. – Pázmány Péter. *Válogatás műveiből*. 87–89. o., FRANKÓI 1886., 47. o. Pázmány az 1613-ban Pozsonyban megjelent Kalauzából egy példányt küld ugyanezen év április 20-án a városi tanácsnak. Pázmány Péter. *Válogatás műveiből*, 104. o.

26 Leveleinek több, mint a felét Pozsonyban, vagy Nagyszombatban keltezi, tehát leggyakrabban e két városban tartózkodott.

27 Pázmány Péter: *Posonban lött praedikatio*. Pázmány Péter *Összes Művei* II., Budapest 1895., 777–801. o. – Vörösmarti Mihály *kálvinista prédikátor megtérése története*. Sajtó alá rendezte JANKOVICS JÓZSEF és NYERGES JUDIT. Budapest 1992., 269. és 279. o., FRANKL I. 82–85. o. – IPOLYI ARNOLD: *Veresmarthi Mihály élete és munkái*. Budapest 1875., 424–426. o. – BITSKEY ISTVÁN: *Humanista erudíció és barokk világbé*. Budapest 1979. (BITSKEY 1979.), 33. o.

28 Ebből az időből is tudunk a jezsuiták pozsonyi tevékenységéről. Többek között Váshelyi Gergely tartózkodik itt 1618-ban és 1619-ben. (*Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók, 1609–1625*. I/1–2., Sajtó alá rendezte: BALÁZS MIHÁLY, FRICSY ÁDÁM, LUKÁCS LÁSZLÓ, MONOK ISTVÁN. *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* 26/1–2. Szerk.: KESERÚ BALINT. I/1., 19., I/2., 317., 324., 363. o., HOLL BÉLA: *Váshelyi Gergely pályája (1560–1623)*. ItK 87. (1983.) 150–162. o., passim. 1618. július elsején Pozsonyban koronázták meg II. Ferdinándot. A koronázási ünnepségen a nagyszombati kollégium diákjai színelőadást rendeztek az új király tiszteletére. STAUD GÉZA: *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai*. 1561–1773., Budapest 1984. 84. o. – IPOLYI 1888., 410. o. – BAKÓ DOROTTYA: Káldi György élete és művei. 81. o. Magyar Könyvszemle 103. (1987.) 73–87. o.

adni.²⁹ Igen nagy szükség volt erre, hiszen a város katolikus iskolája válságban volt. Pozsonyban jelentős káptalani iskola működött a XVI. században a Szent Márton templom mellett, mely később városi elemi iskolává, majd latin középiskolává fejlődött. A protestantizmus térnyerése természetesen az oktatásban is éreztette hatását. Újlaki Ferenc győri püspök, királyi helytartó a XVI. század közepén utasította a várost, hogy tiltsa el a káptalani iskolán kívül folyó tanítást. Ez valószínűleg egy kezdetleges evangélikus iskola ellen íródott. A XVI. század végére e mellett a latin iskola mellett már német iskolát is találunk. Ettől kezdve a latin iskolát egyre inkább elhanyagolta a város vezetése. Az evangélikus többséggel rendelkező városi tanács az 1607-ben megnyílt protestáns iskolát támogatta, a katolikust viszont nem.³⁰ Az 1630-as években elemi ismereteket tanító katolikus német iskolamestert már nem találunk a városban, a németek így egyre inkább az evangélikus valláshoz csatlakoztak. Viszont a magyar népesség nagyobbik része katolikus.³¹ A városi középszintű iskola 1628. márciusáig működött, tehát nem sokkal a jezsuita gimnázium megnyitása után zárta be kapuit.

A város fontossága, a vallási viszonyok, a katolikus iskola hanyatlása mind szükség-szerűvé tették Pázmány Péter számára, hogy Pozsonyban egy jezsuita kollégiumot alapítson. 1622-ben telepítette le az érsek az első két jezsuitát. A krajnai származású Casparus Mallius a telep (residentia) főnöke (superior), négyfogadalmas jezsuita, a főtemplomban németül prédikált. Leonard Pressul coadiutor szlovákul mondott szentbeszédet a klarisszák templomában. A két szerzetes feladata a prédikálás, a hívek lelki gondozása, valamint a plébános segítése. Pázmánynak nem titkolt szándéka, hogy ebből a kis telepéből hamarosan kollégiumot hoz létre.³² II. Ferdinánd, hogy lendületet adjon a jezsuiták munkájának, 1623. július első napján kelt levelében utasította a magyar kamarát, hogy évente utaljon ki a pozsonyi atyák számára 300 forintot.³³ Ez az anyagi támogatás a kamara sugallatára jött létre, azonban nem volt minden évben zavartalan a kiutalása.³⁴ Szintén a kamara eszközölte ki, hogy az 1623-ban elhunyt kancellár, kalocsai érsek, Lépes Bálint örökségéből szintén 300 forintot kapjon a jezsuita telep.³⁵ Azonban még így is nehézségeik adódtak itteni munkájuk második évében. Bethlen Gábor csapatai felélték a Pozsony környéki jószágokat és gabonát, sőt még a császári csapatokat is a városnak kellett táplálnia. Sokan éheztek, egy kis kenyér 80–90 krajcárba

29 FRANKL I. 469. o. – SCHÖNVITZKY, 24. o. – *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*. I. Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár. Sajtó alá rendezte: FARKAS GÁBOR, MONOK ISTVÁN, POZSÁR ANNAMÁRIA, VARGA ANDRÁS. *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* 17/1. Szerk.: KESERŰ BÁLINT. Szeged 1990. (Adattár 17/1.) XII. o.

30 *Litterae Annuae* 1626. (L.A.), Österreichische Nationalbibliothek, Wien (ÖNB), Cod. 13563., 90. o. adata szerint a jezsuita missziót a protestáns városi tanács hátráltatja.

31 Cf. az 1634.évi vizitáció adatait: Strigonium Antiquum 3. 178. o. – MÉSZÁROS 1987., 339–340. o., továbbá MÉSZÁROS ISTVÁN: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777. között*. Budapest 1981., 237–238. o., SCHÖNVITZKY, 9–17. o.

32 BEK. HCP., 1., 8. o., *Catalogi* I. 725. o., *Catalogi* II. 715. o., SCHÖNVITZKY 24. o.

33 MOL, E 152., AJCP. fasc.4., nr. 145., fasc.13., nr. 273., HCP. 2. o., SCHÖNVITZKY 26. o.

34 1629-ben a kollégium rektora kéri a hat éven át folyósított összeg újbóli kiutalását. Österreichisches Staatsarchiv, Wien (ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv, (FHKA), Rote Nummer (RN) 139., fol 91. Fazekas István közlése.

35 BEK HCP.2. o., Schönvitzkynél a latin forrás alapján Lopes kancellár. 26. o. Életéről: KOLLÁNYI FERENC: *Esztergomi kanonokok 1100–1900. Esztergom 1900.* (KOLLÁNYI) 198. o.

került. Többen javasolták a jezsuita atyáknak, hogy meneküljenek a nehéz helyzetből. A két jezsuita ennek ellenére kitartott és tovább missziózott.³⁶

1625-ben megtorpant a megkezdett vállalkozás. Ferdinánd ugyanis biztonsági okok miatt a leendő kollégium jövedelmét ausztriai vagy morvaországi birtokokból szeretne volna előteremteni. Pázmány Péternek nem tetszett a király elképzelése, mivel Magyarország határain kívül helyezkednének el a pozsonyiak birtokai, s ezeket csak német pénzen lehetne megvásárolni. Az érsek április elején tehát magához hívatta Casparus Mallius superiort, elmondta neki, hogy letett kollégiumalapítási szándékáról és ezt már jelentette is a jezsuita generálisnak. Mallius a magyar kamara tanácsosaihoz, a Társaság pártolóíhoz fordult segítségért. A tanácsosok javasolták a királynak, tegyen az ügy érdekében: a veszprémvölgyi apácák birtokait adományozza a jezsuitáknak, illetve Szent György és Bazin birtokaiból gabonában és borban annyi jövedelmet biztosítson számukra, amennyit az érsek adott nekik. Ferdinánd elfogadta a javaslatot és végre is hajtotta, majd a soproni országgyűlésen megegyezett Pázmánnyal, aki 50.000 forintos alapítványt hozott létre az alapítandó kollégium javára.³⁷ A király április 22-én kelt rendeletével Szent György és Bazin birtokaiból évente bort, búzát és 200 forintot rendelt a jezsuitáknak. A veszprémvölgyi birtokot azonban mégsem kapta meg a pozsonyi misszió, ugyanis Dallos Miklós győri püspök azt a szintén ebben az évben szerveződő győri kollégium alapítására kívánta felhasználni.³⁸

Ferdinánd 1625. november 20-án értesítette Pozsony városának tanácsát, hogy, mivel a városi iskola elhanyagolt, nyilvános iskolát akar felállítani. Ez ügyben a szükséges teendők elvégzéséhez két biztost küld a városba, akiket a királyi akarat végrehajtóinak kell tekinteniük és minden intézkedésükben támogatniuk kell őket. A két biztos Pálffy István pozsonyi főispán és Pálffy Pál, a magyar kamara elnöke.³⁹ Első lépésként felszólították a városi tanácsot, hogy két-három házat ajánljon föl vételre a királynak, vagy pedig mondjon le a főtemplom mellett levő iskolájáról és a Szent Andrásról nevezett javadalmas házat engedje át a káptalannak.⁴⁰ Másnap, december 21-én a biztosok jelentést intéztek a királyhoz, elmondták, hogy a tanács karácsony előtt nem volt hajlandó tárgyalni az ügyről, kevés tiszteletet tanusított a király akaratára és a biztosok személye iránt.⁴¹ Karácsony után valóban összeült a tanács. A polgári házak vételébe nem egyeztek bele, mert a város szűk, sok benne a templom, kolostor, javadalmas és nemesi ház, az iskolát pedig hajlandók felújítani. A király, ha a városban akar házakat venni, a város régi jogaiba és kiváltságaiba ütközik.⁴² Ferenczffy Lőrinc királyi titkár 1626. január

36 BEK HCP.3. o., SCHÖNVITZKY 26. o.

37 *Pázmány Péter összegyűjtött levelei*. I-II., Sajtó alá rendezte: HANUY FERENCZ. Budapest 1910., 1911. (HANUY), I. 472-473. o.

38 BEK HCP. 1., 2., 7-9. o., MOL, E 152., AJCP. fasc.4, nr.146., 159., 167., 168., fasc. 13., nr. 273, 273.v., SCHÖNVITZKY 26-29., 97. o., ACSAY FERENCZ: *A győri kath. főgimnázium története 1626-1900*. Győr 1901., 13. és 38. o.

39 MOL., E 152., AJCP, fasc 4., nr.21., 21.v.; fasc. 13., nr.5., FRANKL II. 235. o., SCHÖNVITZKY 29. o.

40 MOL, E 152., AJCP fasc. 4., nr. 6.v., 50., fasc 13., nr. 274., FRANKL II. 235. o., SCHÖNVITZKY 30. o.

41 MOL, E 152., AJCP fasc. 4., nr 45-46.v., fasc. 13., nr. 274., FRANKL II. 235. o., SCHÖNVITZKY 30. o.

42 MOL, E 152., AJCP fasc. 4., nr. 3-6., 31., 35.v., 37-37.v., FRANKL II. 236. o., SCHÖNVITZKY 31. o. Pázmány Péter egy 1626. január 5-én kelt levelében kéri Sennyei Istvánt, hogy a király parancsával törje meg a jezsuita kollégium felállítására ellen tevékenykedő pozsonyi városi tanácsot. HANUY I. 493-494. o. A városi tanács ellenszegüléséről még: HANUY I. 496., 501., 507. o.

14-én megcáfolta a város kifogásait. Március 8-án ismét megbízták a két Pálffy grófot az eljárással, az érseket is megkérték, hogy csatlakozzon hozzájuk. Március 14-én pedig a városnak írtak felszólítást, hogy segítse az iskola helyének kiszemelésében az ügyintézőket.⁴³

A város ezúttal nem tudott ellenszegülni a király akaratának. A városi tanács feltételei között szerepelt, hogy Ferdinánd ne vásároljon házakat, elégedjék meg a főtemplom melletti katolikus iskolával, továbbá a vele szomszédos, valamint az ennek szomszédságában levő, az örkanonok tulajdonát képező házzal. A város a Szent Miklós javadalmas házat engedi át a káptalannak. Kiköti, hogy Jézus Társasága ezen kívül ne vásárolhasson házakat a város falain belül, és ha a kollégium föloszlanék, az átengedett ingatlanok tulajdonjoga a városra szálljon vissza. A kollégiumban nem szabad kocsmát nyitni, a szerzetesek a saját használatukra is csak a tanács tudtával vihetnek a városba bort. Az egyezséget Esterházy Miklós nádor oklevélbe foglalta, majd ezt Ferdinánd megerősítette.⁴⁴ 1626. április 20-án létrejött a megállapodás a préposttal és a káptalannal is. A káptalan az örkanonok házát, Dávid Pál prépost pedig a saját Ave et Salve nevű házát engedte át a jezsuitáknak. Az örkanonok háza helyett a káptalan megkapta a várostól a Szent Miklós javadalmas házat. A megállapodás szerint a kanonokok temetésén a jezsuiták növendékeikkel együtt kötelesek megjelenni. A főtemplom továbbra is a káptalan joghatósága alá tartozik, a szerzetesek szabadon csak három oltárt használhatnak istentisztelet végzésére, a többi csak akkor, ha a kanonokok nem miséznek. Használhatják a szószéket, de a plébános intézkedéseit tiszteletben kell tartaniuk.⁴⁵ A káptalan és a jezsuiták között megkötött ezen szerződést II. Ferdinánd 1626. június 10-én megerősítette.⁴⁶ Szeptember 11-én pedig megszületett a kollégium alapítólevele: az esztergomi érsek Bécsben, egy bizonyos helyen elhelyezett 50.000 forintját a pozsonyi jezsuita kollégium megalapítására szánja, azzal a megkötéssel, hogy ha a kollégium megszűnne, az alaptőke, vagy a rajta vásárolt birtokok külföldön egyházi pályára készülő magyar növendékeket támogasson.⁴⁷ Az alapítvány tőkéjét Ferdinánd 1627. január 18-án a bécsi fővámbivatalhoz utalta át, állandó kamatul évi 6 százalékot állapított meg. Elrendelte, hogy a hivatal tisztségviselői hivatalba léptük alkalmával kötelezzék magukat arra, hogy a kamatot évi két részletben Gyertyaszentelőig és Nagyboldogasszony napjáig kifizetik. Ezt tudatta az udvari kamarával is, melynek hivatalnokai saját vagyonukkal felelnek, ha a rendelet ellen cselekszenek.⁴⁸ Továbbá az ér-

43 MOL, E 152., AJCP fasc. 4., nr. 43-43.v., 47-49.v., 54., 55., fasc. 13., 274.v., FRANKL II. 236-241. o., SCHÖNVITZKY 32. o.

44 MOL, E 152., AJCP fasc. 4., nr. 8-10., 56.v.-64.v., fasc. 13., nr. 21-21.v., 274-275., FRANKL II. 241. o., SCHÖNVITZKY 33-34. o.

45 BEK HCP 10. o., MOL, E 152., AJCP fasc. 4., nr. 25-30.v., fasc. 13., nr. 17-17.v., 275-275.v., FRANKL I. 241. o., SCHÖNVITZKY 34-35. o.

46 MOL, E 152., AJCP fasc. 13., nr. 19-20.v.

47 MOL, E 152., AJCP fasc. 3., nr. 245., fasc. 4., nr. 12.v.-13.v., fasc. 13., nr. 275.v., HANUY I. 537-538., SCHÖNVITZKY 35-36. o. Az oklevelet a király 1928. július 16-án Bécsben szentesítette. MOL, E 152., AJCP fasc. 13., nr. 15-16.v., SCHÖNVITZKY 42-46. o. előbb júl. 10-re, majd 18-ra datálva. - FRANKL II. 1886., 189. és 282., FRANKL II. 242. o.

48 MOL, E 152., AJCP fasc. 4., nr. 13.v.-16., fasc. 10., nr. 222-228., 244-245., fasc. 13., nr. 275.v.-276., SCHÖNVITZKY 36-37. o.

sek 1627. nyarán úgy határozott a magyar kamara 50 000 forintos tartozásáról, hogy abból a bécsi vámhivatal évente 3000 forintot fizessen a pozsonyi kollégiumnak.⁴⁹

A kollégium átadására 1627. június 15-én került sor. Először a már nem akadémikus városi tanács adta át az iskolát és a Szent Miklósról nevezett javadalmas házat a kamara tanácsosainak, akiket Ferdinánd királyi biztosoknak nevezett ki. Ezek után a káptalan adta át nekik a prépost és az örkanonok házat. A biztosok az átvett házakat egyenként Jézus Társasága tulajdonába iktatták, ezeket a nagyszombati rektor vette át, miután megköszönte a királynak, az esztergomi érseknek, a rend többi barátainak a Társaság irányában tanúsított jóindulatát.⁵⁰ Noha az igazi építkezések még el sem kezdődtek, 1627. november 5-én Pápay János kanonok megnyitotta az iskolát. A szerzetesek kezdetben ketten, majd 1627. végétől hatan a plébánosnál két régi házban laktak.⁵¹

Az építkezéshez szükséges pénzt Pázmány Péter biztosította. 1627. nyarán 4000 forintot utalt ki erre a célra.⁵² Magát a munkát 1628. április 17-én kezdték. Három szintes épületet terveztek, ezen kívül egy olyan pincét építettek, melyhez „alig volt fogható a városban”. A kollégium rosszakarói a nappal végzett munkát az éj leple alatt szétrombolták.⁵³ Az 1629-es évben a ház egy része tető alá került. A házi kápolna építésére Tersztyánszky Gáspár királyi személynök hagyatékából 2000 forintot kaptak, feleségétől pedig egy ígéretet, hogy az oltárról és a kápolna felszereléséről ő gondoskodik.⁵⁴ 1630-ban az érsek újabb 2000 forinttal segíti a munkálatokat, s ebben az évben eredményre vezetett az a hosszú huzavona, melynek eredményeként a kollégium még egy házat kapott a káptalantól, ahol egy kis kertet rendeztek be a jezsuita atyák.⁵⁵ Káldi György rektor a városon kívül is szeretett volna egy kertet vásárolni, ahol pihenni lehet, és ahová a járványok alkalmával el lehet menekülni, de ezen kísérletét a város különböző módon hátráltatta. A nádor 1632. január 9-én figyelmeztette a város vezetőségét, hogy ha az idegenek bármit vásárolhatnak a városban, ezt ne tiltsák meg a jezsuitáknak sem.⁵⁶ A kollégium csak az 1650-es években tudott – nem kis erőfeszítések árán – birtokba venni egy városon kívül fekvő kertet.⁵⁷ Az új épületbe 1631-ben költözködtek be. Tizenhat szobából, ebédlőből, konyhából, éléskamrából, továbbá tizenegy más helyiségből (egy az iskoláé) és házi kápolnából állt.⁵⁸ 1633-ban Pázmány 4000 forintot adott új iskola építésére. Az építkezések 1635-ben fejeződtek be. A diákok ekkor költöztek át a régi iskolából az új iskolaépületbe.⁵⁹ A kollégium anyagi alapjának biztosítása, az új épületek kialakítása tehát 1635-re teljesen befejeződött.

49 MOL, E 152., AJCP fasc. 10., nr. 263., HANUY I. 614. o., FRANKL II. 242. o., FRANKÓI 1886., 189. o.

50 BEK HCP 10. o., L.A. 1627., ÖNB Cod. 13563., 99.v., MOL, E 152., AJCP fasc. 3., nr. 243., fasc. 4., 40.v.-42.v., HANUY I. 599-600., FRANKL II. 243. o., SCHÖNVITZKY 38. o.

51 BEK HCP 11. o., SCHÖNVITZKY 41. o. 1627-ben Casparus Mallius társa Georgius Janchovitius, majd 1628-ban melléjük még négy jezsuita kerül: Sebessi János grammatikatanár, Franciscus Fügenschuh a principia tanára, Martinus Locher és Andreas Conradus segítő testvérek. Catalogi II. 299. és 316. o.

52 MOL, E 152., AJCP fasc. 13., nr. 276.v., HANUY I. 612-613. o.

53 BEK HCP 13., 17., 18. o., SCHÖNVITZKY 42. o.

54 BEK HCP 20., 21. o., L.A. 1629., 1630., ÖNB Cod. 13564., 38.v., 68. o., FRANKL III. 241. o., SCHÖNVITZKY 48. o.

55 BEK HCP 21. o., SCHÖNVITZKY 40. o.

56 MOL, E 152., AJCP fasc. 6., nr. 51., 52., 76., 76.v.

57 SCHÖNVITZKY 55-59. o.

58 BEK HCP 26. o. L. A. 1631., ÖNB Cod 13564., 104.v.-105. o.

59 BEK HCP 31., 32., 38. o., L.A. 1633., 1635., ÖNB Cod. 12218., 74.v.-75., 158. o., SCHÖNVITZKY 49-50. o.

A pozsonyi jezsuita kollégium nem jöhetett volna létre Pázmány Péter és II. Ferdinánd alapítványa, támogatása nélkül. Fentebb már részleteztem jótéteményeiket. Pázmány ezeken kívül többször jutalmazta az iskolai színjátszás tehetséges diákjait. 1630-ban négy edénnyel gazdagította a jezsuiták borospincéjét, és ígéretet tett, hogy a következő évben ezer edény bort juttat a Társaságnak.⁶⁰ Ferdinánd 1630-ban fiával érkezett a pozsonyi országgyűlésre. A herceg két aranyozott kelyhet adott a jezsuitáknak.⁶¹ Ugyancsak aranyozott kelyhet kaptak Draskovich János horvát bántól.⁶² Az ekkor éppen katolikus Brandenburgi Katalin, Bethlen Gábor özvegye 1634. őszén járt a pozsonyi jezsuitáknál. Az ekkor előadott színdarabot megnézvén, jutalmakat osztott szét a diákok között, sőt a kollégiumnak egy frígiai díszítésű értékes ciboriumot adott.⁶³

Sokrétű támogatást élvezett Jézus Társasága a pozsonyi hivatalnokrétegtől. A Pozsonyban működő pénzügyigazgatási főhivatal, a magyar kamara felsőbb utasításra kiutaló szerepet játszott, feladata általában a királyi határozatban megjelölt összeg előteremtése volt. A kamara tanácsának arra, hogy kinek fizessen és mennyit, nem volt befolyása.⁶⁴ Találkozunk azonban olyan esetekkel is, amikor a hivatal túllépett „passzív” feladatán és kezdeményezőként lépett fel bizonyos esetekben. A jezsuiták mindjárt az alapítás kezdetén, 1623-ban érzik a magyar kamara segítségét. Ugyanis a kamara sugallatára utalt ki a király évente 300 forintot a jezsuitáknak, és Lépes Bálint örökségéből szintén a kamara tanácsosainak közbenjárására kaptak 300 forintot. 1625-ben, mikor Pázmány a korábban említett okok miatt megvonta támogatását a pozsonyi residentiától, Casparus Mallius superior elpanaszolta ezt a magyar kamara tanácsosainak. A tanácsosok levelet írtak a királyhoz, melyben kérték, hogy a Társaság pozsonyi helyzetét erősítse meg, hiszen nagyon hasznosak a katolikus hit terjedése szempontjából. A levelet maga a superior vitte el Bécsbe. A császár elfogadta a tanácsosok javaslatát, hogy Szent György és Bazin javaiból évente támogassa a jezsuitákat. Az eljárásban különösen Horváth Gáspár kamarai elnök és két tanácsos, Hildebrandus Menoldus és Partinger Gáspár volt a Társaság segítségére.⁶⁵ Pálffy Pál, a kamara Horváth Gáspár utáni elnöke is többször segítségére sietett az épülő kollégiumnak. Többek között körül gondoskodott az építkezésekhez és a jezsuitáknak ígérte dévényi házát, majd az ott folyó építkezéseket nagyvonalúan támogatta.⁶⁶ 1629-ben a kamara 460 forintot utalt ki a szerzeteseknek, Szombathelyi György kamarai tanácsos pedig egy „pro ablutione” szolgáló ezüstpoharat adott nekik ajándékba.⁶⁷ Szintén ebben az évben

60 BEK HCP 21., 24. o., L.A. 1630., ÖNB Cod. 13564., 68. o., FRANKL III. 240. o.

61 BEK HCP 21., 22. o., L.A. 1630., ÖNB Cod. 13564., 67.v.

62 BEK HCP 19. o., L.A. 1629., ÖNB Cod. 13564., 38.v.

63 BEK HCP 32., 35. o., L.A. 1634., ÖNB Cod. 12218., 75., 126. o.

64 FALLENBÜCHL ZOLTÁN: *A Magyar Kamara és a könyvek*. In: *Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve 1968–69*. Budapest. 1971. 305., 307. o.

65 BEK HCP 1., 2., 7–9. o.

66 BEK HCP 19., 27. o., FRANKL III. 241. o.

67 BEK HCP 19–21. o., L.A. 1629., ÖNB Cod. 13564., 38.v. – Katolikus részről is erőteljes igény mutatkozott a két Szin alatti áldozásra. A trentói zsinat a pápa hatáskörébe utalta az erről való döntést. IV. Pius 1564-ben a mainzi, kölni, trieri, salzburgi és az esztergomi érseknek engedélyt adott, hogy a sa-

Wenceslaus Dobrasowsky kamarai lajstromozó, majd pénztári ellenőr 100, Bornemissza István főpostamester 150, Csáky István 500 forintot, Sylla Mátyás egy szép aranyozott kelyhet adományozott a Társaságnak.⁶⁸ Hosszuthóty György, zalaegerszegi kapitány a kamaránál lévő 2747 forintnyi követelését hagyta a jezsuitákra. II. Ferdinánd 1631. május 20-i határozata szerint a kamara ezt évenként 50 forintos kiutalással köteles törleszteni.⁶⁹ Mint láttuk, Tersztyánszky Gáspár királyi személynök hagyatékából 2000 forintot kaptak a házi kápolna építésére, valamint két szőlőt, felesége pedig ígéretet tett, hogy a kápolna oltáráról és felszereléséről gondoskodik. Ez utóbbi megvalósulásáról nem lehet bizonyosat tudni, annyi azonban biztos, hogy 1631-ben egy előkelő asszony casulának való vörös selymet, a következő évben szintén egy nemes asszony a házi kápolna javára casulát és antipendiumot adott. 1633-ban pedig egy csaknem 200 forint értékű casulát kaptak a jezsuita atyák. Lehetséges, hogy a névtelen jötevő a királyi személynök felesége volt.⁷⁰ 1630. június 27-én Thomas Bielavius kanonok⁷¹, 1631. január 4-én Kerekes András és Melchior⁷² adományozott szőlőt a kollégiumnak.

1629. szeptemberében egy érdekes végrendelet keletkezett a pozsonyi káptalanban.⁷³ Patatic István szlavón ítélmester, királyi tanácsos 150 forintot, valamint egy dévényi és egy nezsideri kúriát adott a pozsonyi kollégiumnak. Testamentumában beszámolt életéről is. Tizenhat éves korában meghaltak a szülei, a családi vagyont pedig szétesztették. Elhagyta a sárospataki református kollégiumot és Grácban, a jezsuita kollégiumban tanult másfél évig. Itt katolizált. Mivel elfogyott a pénze, abbahagyta a tanulmányait, hazatért, hivatali segéd lett, majd több hivatal betöltése után szlavón ítélmester, 1627-ben pedig királyi tanácsos. 1610-ben házasságot kötött, az oklevélben felsorolja gyermekeit, mikor, milyen csillagkép alatt és hány órákor születtek. Feleségének meghagyja, hogy fiait anyai kényeztetésből ne vonja el a tanulmányoktól, hanem hagyja meg őket a gráci jezsuita kollégiumban a filozófiai kurzus elvégzéséig.⁷⁴ Legyen rá gondja, hogy németül jól megtanuljanak. Továbbá Miklós fiát tanulmányainak végétével küldje Itáliába, hogy azt bejárhassa és megtanuljon olaszul is. Végrendeletében adományt tesz a leendő varasdi jezsuita kollégium javára, vagy ha a Társaság itt nem tud iskolát alapítani, akkor fordítsák az összeget a varasdi szegény tanulók megsegíté-

ját területükön bevezethessék a laikusok kehelyből való áldozását. De, mikor a két Szín alatti áldozás mindinkább protestáns ismertetőjegy lett, sok katolikus visszatért a korábbi gyakorlathoz. XIII. Gergely 1584-ben visszavonta IV. Pius engedélyét. Magyarországon és Csehországban azonban megmaradt ez a szokás, ezért Rómának még 1604-ben és 1621-ben is meg kellett újítania a tilalmat. A „pro ablutione” szolgáló kehely ennek pótlására alakult ki: az ostya vétele után profán kehelyből profán bort adtak az áldozónak. *Wörterbuch der Kirchengeschichte*. Hsg.: DENZLER, GEORG – ANDRESEN, CARL. München 1982., 356. o. FAZEKAS ISTVÁN: *Adalékok a fraknoi uradalom és a kismartoni grófság rekatolizációjához*, 130. o. In: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve VII.*, Budapest 1994., 126–145. o.

68 BEK HCP 19. o., L.A. 1629., ÖNB Cod. 13564., 38.v.

69 MOL, E 152., AJCP fasc.7., nr. 37., fasc. 9., nr. 104., SCHÖNVITZKY 79. o.

70 BEK HCP 25., 27., 32. o., L.A., ÖNB Cod. 13564., 104.v., Cod. 12218., 75. o.

71 MOL, E 152., AJCP fasc. 9., nr. 119.

72 MOL, E 152., Irreg. 213. doboz, 19. tétel, nr.5.

73 1629. szeptember 17., MOL, E 152., AJCP fasc. 1., nr 18–25.v.

74 Miklós valóban Grácban tanult, 1630-ban a grammatikusok között találjuk, István azonban nem szerepel a matrikulákban. FANCEV, FRANJO: *Tragovima hrvatske kajkavske poezije 16 vijeka. – Hrvatski đaci gradačkoga sveučilišta god. 1586–1829*. In: *Ljetopis Jugoslovenske Akademije znanosti i umjetnosti* 48. (1934–35.) 165–209. o., 177. o.

sére. Megajándékozta a varasdi és zágrábi ferences, valamint a zágrábi kapucinus kolostort is, továbbá több pálos rendházat és a pozsonyi jezsuita kollégiumot. Számat vetve életével, fiainak sem akar rosszabb sorsot, mint önmagának. A színvonalas és a saját katolizációját elősegítő gráci iskolába íratta fiait, tudta, mennyire fontos a világ megismerése és az idegen nyelvek ismerete. Nem feledkezett meg azonban az egyházi intézményekről sem, többek között az őt nevelő, oktató jezsuita rendről.

Azonban nem ő az egyetlen a kollégium segítői közül, aki a jezsuiták neveltje volt. A Társaságot aktívan támogató kamara tagjai közül – néhányan egyénileg is felkarolták Szent Ignác rendjét – többen Olmützben, a jezsuitáknál tanultak. Kerekes János kamarai tanácsos és titkár 1592-ben, Scifferer Mátyás a kamara pénztárosa 1595-ben, Ecker Lukács és Szentkereszty Jakab tanácsosok 1598-ban, Klesel György 1604-ben, Pálffy Pál kamarai elnök 1609-ben szerepel az Olmützben tanultak névjegyzékében.⁷⁵ Schifferer Mátyással egy évfolyamban találjuk Ferenczffy Lőrinc királyi titkárt, aki számos esetben segítette a kollégiumot, valamint testvérét, Pált, aki jezsuitaként a nagyszombati kollégium rektora lett. Hosszuthóty György, zalaegerszegi kapitány, aki anyagilag támogatta a pozsonyi kollégiumot, 1607-ben iratkozott be Olmützben. 1622-ben Grácban tanult Ferenczffy Miklós, a kamara későbbi másodtitkára, majd fogalmazója.⁷⁶ Értethető a rekatolizáció támogatásának ez a kevésbé látványos útja. Nemcsak a katolikus kormányzat és az egyház vezetői tettek meg minden tőlük telhetőt a fontos megújulás érdekében, hanem erejükhez és hatáskörükhöz mérten a főként jezsuita iskolázottságú értelmiségi-hivatalnok réteg is, amely a jezsuita iskolák gyarapodásával egyre nőtt az országban.

A pozsonyi jezsuita kollégium több kisebb adományt kapott saját szerzeteseitől, illetve azok családjától. Így Goszthonyi Istvántól, Locher Mártontól, Lippai Jánostól és Ferencről, Rajki Gáspártól, Franciscus Fügenschuhtól, Christophorus Pírpachtól.⁷⁷

A jezsuiták, mihelyt megvetették lábukat Pozsonyban, hozzáfogtak az iskolaszervezéshez. Térítőtevékenységüket talán ezen a téren fejthették ki legeredményesebben. Nem véletlen, hogy a Társaság oktató-nevelő munkáját is rendszerbe foglalták, melynek végső változata 1599-ben, *Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu* címmel jelent meg.⁷⁸ Részletesen, pontosan meghatározza a gimnáziumi és az arra épülő akadémiai (három év filozófia, négy év teológia) tagozat tanulmányi rendjét. A jezsuita gimnázium öt osztályból állt. A legelső osztály a principia, mely néha kettévált és a principia osztály

75 HELLEBRANDT ÁRPÁD: *Az Olmützben tanult magyarok 1590–1664*. Történelmi Tár 1888. 196–208. o., újabb és használhatóbb kiadása: SZÖGI LÁSZLÓ: *Az olmützi egyetemen tanult magyarországi, erdélyi és horvátországi születésű hallgatók 1576–1850*. In: *Unger Mátyás emlékkönyve*. Szerk.: E. KOVÁCS PÉTER, KALMÁR JÁNOS, V. MOLNÁR LÁSZLÓ. Budapest 1991., 191–225. o.

76 ANDRITSCH, JOHANN: *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586–1782)*. *Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark* 22. Graz 1965., 51. o.

77 BEK HCP 19., 21. o., L.A. 1629., ÖNB Cod 13564., 38.v., MOL, E 152., AJCP fasc. 3. nr. 7., fasc.7., nr.20.A, FRANKL III. 241. o., SCHÖNVITZKY 83. o.

78 Kiadása: *Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu* (1586., 1591., 1599.). In: *Monumenta Pedagogica Societatis Jesu*. Edidit: LUKÁCS, LADISLAUS SI. Romae 1986.

előtt még egy parva osztályt is létrehoztak a tanulók egységes tudásszintjének kialakítása érdekében. Tananyaguk a latin nyelvtan és szókincs megtanulása volt. A második év a grammatika, a harmadik a szintaxis. Az első három évet grammatikai osztályoknak hívták. Ezt követte a poetika, majd az utolsó évben a retorika elsajátítása. Az egyes osztályoknak még az órarendje is megszabott volt, a tananyag pedig minden gimnáziumban azonos. Így a gyakran cserélődő tanároknak és az esetleg iskolát változtató diákoknak nem okozhatott nagy problémát az új iskola munkájába való bekapcsolódás.⁷⁹

1627-ben a pozsonyi misszió két főből állt. Az év végén azonban már hat jezsuitát találunk Pozsonyban, 1628-tól pedig a misszió nevet kollégiumra változtatták. A változás magyarázata: 1627. november 5-én megkezdődött az iskola első tanéve. A Veni Sancte szentmiséjét Pápay János pozsonyi kanonok celebrálta. A jezsuita atyák és diákjaik mellett a kanonokok, a magyar kamara tisztviselői teljes számban, a bíró és a katolikus tanácstagok jelentek meg az ünnepi alkalmon. Az istentisztelet után a vendégeket ünnepi lakomán látták vendégül.⁸⁰ Kezdetben csak a principia és a grammatikai osztály nyílt meg, 46 tanulóval. Néhány hónap alatt a diákok létszáma száz fölé emelkedett. Napról napra nőtt a számuk, az evangélikusok is rájuk bízta gyermekeiket.⁸¹ 1628. pünkösdjén egy lutheránus férfitől megtagadták az Úrvacsorát, mert a jezsuita gimnáziumban taníttatta fiát. Ugyan kiírta a katolikus kollégiumból gyermekét, de hamarosan a jezsuiták nagyszombati iskolájába küldte.⁸²

1629-ben megnyílt a szintaxis osztálya. Ekkor már nyolc szerzetes élt a rendházban. Goszthonyi István a principia, Christophorus Pirpach a grammatika, Franciscus Fügenschuh a szintaxis tanára. Szintén ebben az évben került Káldi György a kollégium élére, mint rektor.⁸³ Szeptemberben kérte a magyar kamarát, hogy a szokásos évi 300 forintot utalja ki, mivel két év alatt négyszáz fölé emelkedett diákjaik száma és meg szeretné indítani a poetikai osztályt.⁸⁴ Ez a következő évben meg is nyílt. 1631-ben az új épületbe való beköltözés után pedig a retorikai osztály létrejöttével már teljessé vált az iskola.⁸⁵ Noha a gimnáziumot eddig is kollégiumnak hívták, a hivatalos kollégiumi rangot 1631. június 13-án kapta meg az intézmény. Ekkor fogadta el ugyanis a jezsuita generális, Mutius Vitellescus Pázmány Péter alapítványát.⁸⁶ Az iskola, ha a pestis miatt többször bezárta is kapuit, ettől kezdve minden osztályával folyamatosan működött.

Forró György provinciális az iskolai oktatás megújítása érdekében 1630. október 17-én körlevelet intézett a rendtartomány kollégiumaihoz.⁸⁷ A körlevél rendelkezései

79 Mészáros István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777. között*. Budapest 1981., 292–302. o. Mészáros István: *XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”*. Budapest 1981., 132–144. o., Fináczy Ernő: *A reneszánsz kori nevelés története*. A Könyvtérképesítő Vállalat Utánnyomás Sorozata. Budapest 1986., 241–276. o.

80 BEK HCP 11. o., Schönvitzky 41. o.

81 BEK HCP 10. o., Frankl III. 239. o., Schönvitzky 141. o.

82 BEK HCP 14. o.

83 BEK HCP 13., 18. o., L.A. 1629., ÖNB. Cod. 13564., 1., 38.v., *Catalogi* II. 328–329. o.

84 ÖStA, FHKA RN 139., fol. 91. (Fazekas István közlése.) MOL, E 152., AJCP fasc 4., nr. 151. Ennek megfelelően Ferdinánd 1629. október 11-én utasította a magyar kamarát, hogy továbbra is folyósítsa az évi 300. forintot. MOL, E 152., AJCP fasc 4., nr. 149.

85 BEK HCP 20–22., 24., 25. o., L.A. 1630., 1631., ÖNB Cod 13564., 67.v., 104.v.

86 MOL, E 152., AJCP fasc 13., nr. 13., Schönvitzky 49. o.

87 *Circulares pro reformatione studiorum*. MOL, E 152., Irreg. 213. doboz, 17. tétel, nr. 149. Az irat küldete szerint ezt el is olvasták Pozsonyban.

megkívánják az iskolai előjárók és a tanárok tökéletes feladatvégzését, a humaniorákban és a nagyobb grammatikai osztályokban a latin beszéd használatát, a retorikai osztályban a memoria fejlesztését. Intézkedik a szombati deklamációkról és a retorikai osztály havonkénti deklamációiról, a görög nyelv tanulásáról és a dialógusok gyakorlásáról. A katekizmust el kell sajátítaniuk a tanulóknak, a tanárok magyarázatokkal segítsék ezt. Osztályonként ajándékkal jutalmazza meg azt a tanulót, aki a legszebben recitálja a keresztény tanítást. Az erényes életet mozdítsák elő diákjaikban, az újabban megjelenő szabadosságot, tiszteletlenséget fékezzék meg. Tartsák meg a napi rendet, a rektor pedig gondoskodik a jutalmakról, melyekkel a tanulókat bátorítsák és serkentsek a még jobb teljesítményre.

Több adattal rendelkezünk az iskolai színjátékokról. 1628. úrnapján a ferences rendház előtti téren az Oltáriszentség tiszteletére ószövetségi jelmezekben előadást tartottak. Nagy tömeg verődött össze, a protestáns nézők álmélkodtak, hogy ily kevés idő alatt milyen sokat fejlődtek a kisdíákok. Szent Ignác ünnepének nyolcadán is előadtak egy színdarabot, amelyet Pázmány Péter és sok előkelő férfi tekintett meg. Egy más alkalommal, a Szent Katalin életét feldolgozó előadás után Pázmány, csakúgy, mint Szent Ignác nyolcadán az ügyesebb szereplőket nagyvonalúan jutalmazta meg.⁸⁸

1629-ben a tanév végén a negyven mártír legendáját adták elő. Dávid Pál váci püspök, pozsonyi prépost jutalmazta meg a kiválóbb előadókat. A források szerint a protestáns nézőközönség is nagy lelkesedéssel nézte végig a színdarabot.⁸⁹ A következő évben két előadásról tudunk. Az első Pázmány Pétert köszöntötte bíborossá való kinevezése alkalmával, a második Szent Cecília életét mutatta be, az érsek és több egyházi és világi előkelőség előtt.⁹⁰ 1631-ben Ézsau és Jákob történetét vitték színre, mely a protestáns nézők tetszését is elnyerte.⁹¹ Szent Ignác napján adták át a Társaságnak az új refektóriumot. Ezt Pázmány Péter szentelte föl. Jelen volt az eseményen Forró György vizitátor, a kanonokok és néhány ferences. A diákok egy rövid, vidám darabot adtak elő.⁹² 1633-ban a „Tragedia de iusto puerulo Antisiodorensi” című drámát adták elő a tanulók Pázmány, Esterházy Miklós nádor és idősebb fia jelenlétében.⁹³ 1634. őszén a „Mauritius Imperator” került színpadra, amelynek szereplőit Brandenburgi Katalin jutalmazta meg.⁹⁴ Egy évvel később a „Constantia, filia Constantini Magni” című darab került előadásra. 3000 néző tartott ki három órány keresztül a fagyban, köztük Pázmány Péter, a nádor és az ország előkelői.⁹⁵

A színjeladások az utcán zajlottak. 1673. után az evangélikusok lefoglalt templomában színpadot rendeztek be, ettől kezdve itt lehetett megtekinteni a diákok előadása- it. Az iskolai színjátszás segítette a latin nyelv elsajátítását, mindezt játékos formában tette. De alkalmat szolgáltatott arra, hogy az ország és a város előkelőit, egyházi személyiségeit vendégül lássák és az eredményes munkáért támogatást reméljenek. Nem

88 BEK HCP 16., 18. o., SCHÖNVITZKY 161. o., STAUD GÉZA: *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai* I. 1561–1773. Budapest 1984., 368. o.

89 BEK HCP 19., 20. o., L.A. 1629., ÖNB Cod. 13564., 38.v., SCHÖNVITZKY 161–162. o., STAUD 368. o.

90 BEK HCP 22. o., L.A. 1630., ÖNB Cod. 13564., 68. o., SCHÖNVITZKY 162. o., STAUD 368–369. o.

91 BEK HCP 26. o., L.A. 1631., ÖNB Cod. 13564., 104.v., SCHÖNVITZKY 162. o., STAUD 369. o.

92 BEK HCP 27. o., L.A. 1631., ÖNB Cod. 13564., 105. o., STAUD 369. o.

93 BEK HCP 32. o., L.A. 1633., ÖNB Cod 12218., 75. o., SCHÖNVITZKY 162. o., STAUD 370. o.

94 BEK HCP 35. o., L.A. 1634., ÖNB Cod 12218., 126. o., SCHÖNVITZKY 162. o., STAUD 370. o.

95 BEK HCP 38. o., SCHÖNVITZKY 162. o., STAUD 370. o.

utolsó sorban a város protestáns polgárai felé a közeledés egyik módja lehetett, a vallási ellentétek fölelevenítése nélkül.

KÖNYVTÁR, KÖNYVNYOMTATÁS

Jézus Társasága szabályai szerint minden kollégiumnak rendelkeznie kell megfelelő könyvtárral. A pozsonyi rendháznak már az iskola megkezdése előtt volt némi könyvgyűjteménye, ugyanis a Budapesti Egyetemi Könyvtár 244. számú ősnymtatványában ezt a possessor-bejegyzést találjuk: *Residentiae Posoniensis Societatis Jesu* 1626. Juny 15. A D. Marco Wattingero. Amint azt láttuk, 1625-ben a pozsonyi jezsuiták szerették volna megszerezni a veszprémi apácák birtokait. Ennek jövedelméből akarta Casparus Mallius superior megvenni, a Társaság számára Kecskés János kamarai perceptor által már többször följánlott értékes könyvtárat. A birtokot a győri kollégium alapítására használták föl, így a vásárlás nem jött létre. Kecskés János végül 1639-ben a pozsonyi kollégiumnak adományozta mintegy 300 forint értékű könyvtárát.⁹⁶

1629. október 22-én Franciscus Fügenschuh jezsuita, a syntaxis tanára 600 forintot ad a könyvtár megújítására és a templom hasznára.⁹⁷ 1631-ben főleg görög és latin egyházatyák műveivel 500 forint értékben, 1632-ben 1000 forint értékben gazdagodott a könyvtár. A következő évben a könyvállomány 300 forint értékben gyarapodott, 1635-ben 80 forintot költöttek különböző kiadványokra.⁹⁸

Főnmaradt a kollégium három XVII. századi könyvjegyzéke. Az első 1639-ben íródott. A könyvtár ekkor 1407 művet foglalt magában 1673 kötetben. A második 1655. körül keletkezett, 2184 könyvet sorol fel. A harmadik Kecskés János hagyatékát (362 mű) tartalmazza 1639-ből.⁹⁹

Az első könyvjegyzék 17 címszó alá csoportosítja a kollégium könyvállományát. Az első a „*Sacra Scriptura*”. Latin, görög, héber és cseh nyelvű Szentírás mellett Káldi György magyar fordítása is megvan. A „*Concilia*” szakcsoportban zsinati határozatokat találunk, a trentói rendelkezések két példányát is. A „*Patres graeci et latini*” címszónál a jelentősebb egyházatyák művei mind ott sorakoznak. Az „*Interpres Scripturae Sacrae*” egyharmada jezsuita munka. Elég szegényes a „*Theologi scholastici*” csoport. A 16 mű jórészt jezsuita szerző tollából való. A „*Controversiae*” a hitvitázó irodalmat foglalja magában, kevés a protestáns mű. A hetedik címszó alatt – „*Concionatores et Cathedistae*” – nem találjuk meg Pázmány és Káldi prédikációskötetét. A jogi szakcsoport után a „*Spirituales*” következik, melyben nagyon sok a modern kiadású könyv. A történeti művek szakcsoportja is igen gazdag. A „*Philosophi et mathematici*” és az „*Oratores*” címszók után a „*Poetae*” következik, melyben az antikvitás dominál. A „Me-

96 L.A. 1639., ÖNB Cod 12218., 355.v., Adattár 17/1. XII-XIII. és 235. o., SCHÖNVITZKY 98. o., BITSKEY ISTVÁN-KOVÁCS BÉLA: *A pozsonyi jezsuita kollégium XVII. századi könyvtára és a Pázmány-hagyaték*. 27. o. In: *Magyar Könyvszemle* 91.(1975.) 25–37. o., BITSKEY 1979., 95. o.

97 MOL, E 152., AJCP fasc 3., nr. 17. Ugyanezen oklevélre egy másik kéz ezt írta: Dedit ducentos. Schönwitzky az adományozót a rend jöttetvőjének titulálja – 97. o., BITSKEY-KOVÁCS 27. o.

98 BEK HCP 26., 32., 38. o., L.A. 1631., 1632., 1633., ÖNB Cod 13564., 105., 146. o., Cod. 12218, 75. o., FRANKL III. 240. o., SCHÖNVITZKY 98. o., BITSKEY-KOVÁCS 27. o.

99 Eger, Dobó István Múzeum, Kézirattár, Nr. 1. Kiadása: Adattár 17/1. 87–236. o.

dici” címszó alatt a legkülönbözőbb természettudományos könyveket gyűjtötték egybe. A „Grammatici” rovat szótárakat, nyelvtankönyveket, szentencia-, exemplum- és közhelygyűjteményeket tartalmaz. A sort a „Graeci” és a „Hebraici” címszó zárja. A XVI. századi könyvek nagy része világi, a tudomány és az irodalom köréből származik. Ezzel szemben a XVII. századi kiadványok jelentős része vallásos irodalom.

Pázmány Péter 1636. november 12-én kelt végrendeletében a pozsonyi jezsuita kollégiumra hagyta könyvtárát.¹⁰⁰ A végrendelet megvalósulásáról mit sem tudunk. Fraknói Vilmos szerint könyveiből csak kevés jutott el Pozsonyba. Híradása szerint egy Pázmány-mű, lapjain az érsek kézírásával 1872-ben még a pozsonyi főgimnázium könyvtárában volt.¹⁰¹ Clauser Mihály és Schönvitzky is Fraknóit idézi.¹⁰² Bitskey István és Kovács Béla álláspontja szerint Pázmány könyvtára a pozsonyi gimnáziumot gazdagította. Az érsek egy 1636. február 17-én kelt levelében őt, saját részére vásárolt könyvről tesz említést. Ezek, meggyőző érvek alapján, valószínűleg nem Nagyszombatba, hanem Pozsonyba kerültek. Önmagában ez nem elegendő bizonyíték Fraknói adatával együtt arra, hogy a könyvtár valóban a végrendelkező akarata szerinti helyre került. Bitskey ezért összeveti a második könyvjegyzék könyvvállományát Pázmány prédikációinak forrásaival, ugyanis prédikációi megírásához valószínűleg házi könyvtárát használta. A kutató arra az eredményre jutott, hogy a beszédek forrásaihoz sokkal közelebb áll a pozsonyi, mint a nagyszombati könyvlista.¹⁰³ Ám innen hiányoznak Pázmánynál sokszor idézett művek. Ezért nem tartja valószínűnek, hogy az egész hagyaték a fővárosba került volna. Hogy egy része mégis odakerült, azzal is alátámasztja, hogy az első két könyvjegyzék elkészülte közt eltelt másfél évtized alatt mintegy 900 kötettel gazdagodott a könyvvállomány, s ha a Kecskés-könyvtár 362 könyvét nem is számítjuk ide, az 500–600 kötetes gyarapodás valószínűsíti a feltételezést.¹⁰⁴

Bitskey érvelése meggyőző, bár ha 1622. és 1639. között 1407 mű 1673 kötete került a kollégiumba, nem tarthatjuk meglepőnek az 1639–55. közötti 500–600 kötetes gyarapodást sem. A jezsuiták éves jelentései (*Litterae annuae*) Pázmány könyvtáráról csupán halálának hírüladásakor emlékeznek meg:¹⁰⁵ végrendeletileg a pozsonyi kollégiumra hagyta könyvtárát. Ha Kecskés János adományáról kétszer is bővebben írtak, sőt még 80 forintos könyvvásárlást is megemlítenek, lehetetlen, hogy Pázmány megkapott könyvtáráról ne írjanak. 1655-ig, a második könyvjegyzék feltételezett keletkezéséig átnézvén a *Litterae annuae* köteteit, nem találtam adatot egyik kollégiumnál sem arra, hová került a könyvtár. Így azt kell feltételeznem, hogy teljes egészében nem kap-

100 HANUY II. 729. o.

101 „Kétségtelen, hogy e könyvtárnak csak csekély része került rendeltetési helyére. A kollégium évkönyveibe későbbi kéz e sorokat írta: „Quo libri venerint, incertum. Paucissimi enim hodie supersunt. Haec literarum nobis cura.” És e munka írója (ti. Fraknói) a könyvtár által jelenleg birt könyveket áttekintvén, csak egyet talált, mely Pázmánytól ered. Ez saját munkája „A szent írásról és az anyaszentegyházról” (1626.), melyet második kiadásban közrebocsátani szándékozván, átjavított és megtoldott.” FRANKL III. 240. o.

102 SCHÖNVITZKY 99. o., CLAUSER MIHÁLY: *Pázmány Péter írói műhelyéből*. Regnum 1936., 142–149., 143. o.

103 Kiadása: Adattár 17/2. 39–153. o.

104 BITSKEY 93–100. o., BITSKEY–KOVÁCS 33–36. o.

105 L.A. 1637., ÖNB Cod. 12218., 243. o.

ta meg egyik kollégium sem, azt szétszították több különböző rendház között, vagy máshová került.¹⁰⁶

A kollégium könyvei díszes szekrényekben voltak elhelyezve, melyek fölött a megfelelő tudományban kitűnt jezsuiták portréi függtek. A prédikációs kötetek fölött Pázmány Péter arcképe.¹⁰⁷ A Pannonhalmi Bencés Főapátság Képtárában található egy Pázmány-arckép, mely valószínűleg a pozsonyi gimnáziumból került Pannonhalmára és azonos az egykor a jezsuita könyvtárban függő képpel.¹⁰⁸ A kép alatti felirat szerint 1636-ban könyvtárát a pozsonyi kollégiumnak adományozta.¹⁰⁹ Ha nem is került minden könyve Pozsonyba, egy kisebb részük mégiscsak ezt a könyvtárát gazdagíthatta, különben nem került volna ki a latin mondat a festménnyel együtt a könyvtár falára. Összegzésül tehát azt mondhatjuk, Pázmány könyvei közül kevés jutott el rendeltetési helyére.

Nemcsak a könyvtár, de a könyvnyomtatás is része volt a különböző felekezetek fegyvertárának. Pozsonyban is működött katolikus nyomda 1609-től. Ekkor ugyanis Tegledi Miklós nagyszombati nyomdai felszerelésének egy részét Pozsonyba szállították, és Forgách Ferenc érseki palotájában állították fel. 1616. előtt már dolgozott vele Némethi Jakab, Pázmány sociusa, 1616-tól pedig az új érsek „házinyomdája” lett. 1610–1629. között nyolc címlapon a hely és az évszám mellett az „In aula archiepiscopali”, vagy az „In aede archiepiscopali” kifejezést találjuk.¹¹⁰ 1625-ben Némethit Pozsonyban találjuk a nyomda élén, majd néhány év távollét után 1630–31-ben és 1635-től élete végéig a nyomdai felszerelés prefektusa.¹¹¹ 1629-ben a kollégium 350 rizsma papír vámon való átengedését kérte, valószínűleg a nyomda számára.¹¹² A *Historia Domus* szerint¹¹³ a kollégiumban külső nyomdászokkal végezteti Némethi Jakab a munkát. 1631-es pozsonyi tartózkodása alatt nyomtatták ki Káldi György prédikációinak két kötetét, az ajánlást tartalmazó oldalakat Pozsonyban, majd a művet Bécsben.¹¹⁴ A pozsony rendház krónikása megjegyzi¹¹⁵, hogy Káldi az első kötetet Pázmánynak ajánlotta, akinek kedvére való volt a gesztus és tüsrént 1000 aranyat fizetett

106 Adattár 17/1., XIII. o. 12. jegyzet: „...előkerült Pázmány Miklós (az érsek unokaöccse) könyvtárának jegyzéke is, és könnyen elképzelhető, hogy a vitatott sorsú könyvtár ennek anyagában található.” cf.: *Magányújtemények Magyarországon 1654–1716. Könyvjegyzékek bibliográfiája*. Szerk.: MONOK ISTVÁN. Könyvtörténeti Füzetek V. Szeged 1989. 66. o.: 386 tétel, kiadatlan. Lelőhelye: Státni archiv v Brne, Tribunál, P-1. pag. 16., 23., 28., Sub. litt. A. Fol. 1a–9a

107 FRANKL III. 240. o., ifj. VAYER LAJOS: *Pázmány Péter ikonográfiája*. Budapest 1935. 14. o.

108 A jezsuita rend feloszlata után hamarosan a bencések vették át a gimnázium irányítását. 1812–50. között ők tanítanak itt, ebben az időben vitték a képet Pannonhalmára. cf. VAYER 14. o., továbbá: *Pázmány Péter emlékezete*, 1–2. o., *Mons Sacer* 996–1996. *Pannonhalma 1000 éve I–III.*, Pannonhalma 1996. Szerk: TAKÁCS IMRE. III. kötet: A Főapátság gyűjteményei. Katalógus A.90., 118. o., Rózsa György szócikke.

109 R.P. PETRUS PAZMANY S. I. POSTEA S.R.E. CARDIN. ET/ A. PP, STRIG. BIBLIO. HANC COLLEGIO POSO: DONAVIT 1636.

110 HOLL BÉLA: *Forrásszövegek a pozsonyi nyomdászati történetéhez a XVII. század első feléből* (HOLL 1973.). 377. o. Magyar Könyvszemle 89.(1973.) 377–385. o., HOLL 1980. 162., 176. o.

111 BEK HCP 26., 32., 37. o., L.A. 1631. ÖNB Cod. 13564., 105. o., 1634., Cod. 12218., 125. o., *Catalogi* II. 688. o.

112 ÖStA, FHKA-HFU, Prot. Reg., fol. 472. Fazekas István közlése.

113 BEK HCP 37. o., 1635.

114 HOLL 1973., 377. o., HOLL 1980., 177. o., BAKÓ 84. o.

115 BEK HCP 26. o., L.A. 1631., ÖNB Cod 13564., 105. o.

ki a hátralevő kötetek támogatására. A második kötet címzettje pedig Esterházy nádor, aki szintén megígérte segítségét. A kor szokása ugyanis az volt, hogy a kiadó a nyomtatás költségeit az ajánlás címzettjeitől remélte és kapta.¹¹⁶

Forró György a pozsonyi kollégiumot vizitálta 1631. januárjában. Memorialisában kifejti, hogy Pázmány a nagyszombati rendháznak szánta nyomdáját, ezt minél előbb az érseki székhelyre kell szállítani. Valószínűleg a nyomdát Némethi tartotta a fővárosban és csak halála (1644.) és a háborús zavargások (1646.) után szállították át Nagyszombatba.¹¹⁷

KATOLIKUS HITÉLET POZSONYBAN AZ 1620-AS, 1630-AS ÉVEK FORDULÓJÁN

A jezsuiták az iskola fenntartása és a könyvnyomtatásnak katolikus megújulás szolgálatába állítása mellett közvetlenül is részt vettek a város vallási életének alakításában. Draskovich György váci püspök, pozsonyi prépost¹¹⁸ átfogóan ír Pozsony egyházi életéről, aki pozsonyi prépostként egyben az esztergomi székeskáptalan főesperese is volt. Ő végezte 1634-ben a pozsonyi főesperesség vizitációját¹¹⁹, az erről készített jegyzőkönyve színvonalát tekintve kiemelkedik a Pázmány korabeli egyházlátogatási jegyzőkönyvek beszámolóí közül.¹²⁰

Ebből megtudjuk, hogy Pozsony város plébánosa, Joannes Fabritius jámbor és tanult férfi, kitűnő szónok, ám betegsége miatt nem tudja hivatását maradéktalanul ellátni: sokszor el kell hagynia a német prédikációt a főtemplomban, helyette egy jezsuita végzi ezt a feladatot. Katekizmust egyik templomban sem tartanak. A város 600 magyar forintot, 70 urna bort, tűzifát ad a plébánosnak, akinek három szőlője, egy rétje, egy allodiuma és egy tágas kertje van. A plébánia ócska épületét helyreállították, a nővérek lakják, míg monostoruk el nem készül. Két káplán segíti a plébánost: a német Laurentius Gughesmuaes és a magyar Georgius Neusovay. Szállást, élelmet és fizetést a plébánostól kapnak. Draskovich a részeges és táncot lejtő Laurentiust a toronyba záratta, hogy kenyéren és vízen élve megjavítsa erkölcsait. Thomas Bielavius kanonok feladata a szlovák prédikáció, amiért javadalmakat kap, magukat a prédikációkat viszont a ferencesek és a jezsuiták végzik a klarisszák templomában.

A város iskolamesterének Udalricus Prukkernek saját háza van, fizetését a város pénztárából, ellátását a plébánostól kapja. A mintegy harminc fiút az elemi ismeretekre tanítja, a magasabb osztályba tartozókat a jezsuiták oktatják a gimnáziumban. Korábban – a jezsuiták iskolaalapítása előtt – volt segédtanítója is, sőt volt német iskolamester is, aki a német írást, olvasást, valamint a számolást tanította, felesége pedig a lányoknak olvasást és varrást oktatott. Ők viszont nem kaptak fizetést a várostól, csakis diákjaik szüleitől. Azonban az evangélikus egyház megerősödése óta a katolikusok nél-

116 Káldi bibliafordítása Pázmány Péter, a magyar kamara és Bethlen Gábor támogatásával jelenhetett meg. IPOLYI 1888. 563. o., FALLENBÜCHL 306. o., BAKÓ 83. o.

117 HOLL 1973., 383–384. o., HOLL 1980., 184. o.

118 Életrajza: KOLLÁNYI 227–228. o. A gráci jezsuitáknál tanult, majd a római Collegium Germanico-Hungaricumba került. Pécsi (1628.), váci (1630.), majd győri (1635.) püspök lett, előzőleg pedig pozsonyi prépost.

119 Kiadása: *Strigonium Antiquum* 3., 173–313. o.

120 *Strigonium Antiquum* 30. o.

külözik a német iskolamestert. Draskovich szerint keresni kell valakit, akinek a segéd-tanító jövedelmét adnák (ugyanis a kevés katolikus tanuló miatt nem tudnák eltartani a német iskolamestert), vagy az iskolamestert kellene megbízni a német írás-olvasás tanításával.

A vizitátor az egyháziak és az iskolamester után a kántorokról is beszámol. A főkántor Joannes Schrot, pozsonyi polgár, a zenében igen jártas, saját háza van, fizetést a várostól kap, valamint a préposttól, ugyanis a matutinumot az ő vezetésével éneklí a káptalan. Három másik kántor is van Pozsonyban, a káptalantól kapnak fizetést. Újévkor a hóhér házánál énekeltek, a pandúrokkal iddógáltak, ezt megtiltotta nekik Draskovich. Az orgonista derék ember, a várostól fizetést kap, háza és szőlője van. Harangozó, egyházfi és halottvivő is van a városban, a katolikus halottvivőt alkalmazzák a protestánsok is saját temetőikben.

A külvárosban nemrég újították föl a Szent László kápolnával együtt az ispotályt, melyben negyven szegényt ápolnak, akik közül csak hatan katolikusok. Vezetőjét a városi tanács nevezi ki és mindig evangélikus vallású. Az ispotálynak kilenc szőlője, ugyanannyi földje, két gyümölcsöse és egy malma van. Az 1632. évi pestis alkalmával létesítettek egy kórházat is Karner Dániel gondoskodásából, az evangélikusok és a katolikusok közös segítségével. A főtemplomban és a temetőben csak katolikust temetnek el, a városon kívüli Szent Lőrinc temetőben egyaránt temetkezhetnek katolikusok és protestánsok. Az evangélikusoknak van két saját temetőjük.

Pozsony lakosságának többsége német evangélikus, a katolikusok jóval kevesebben élnek a városban. A magyarok és a szlovákok között mégis több a katolikus, mint a protestáns. Draskovich szerint a katolikusok jámbor emberek, és nem csak a Mária-kongregáció tagjai. Ünnepnapiokon gyónnak, áldoznak, különösen, mióta a jezsuiták Pozsonyba költöztek. Gyakran járnak templomba, részt vesznek a szentmiséken. Adventben látogatják a roratét, melyet hét órakor kezdenek, mivel hat órakor még sötét van és a zárt városkapukon nem tudnának átjutni a külvárosiak. A főesperes úgy tudja, hogy az evangélikusok, kiknek négy prédikátoruk van, új templomot akarnak építeni. Sokan tanulnak iskolájukban, de még többen a jezsuitáknál. Tizenkét idősebb tanuló egyes gazdagabb polgárok felváltva tartanak el.¹²¹

Draskovich György vizitációja a jezsuiták tevékenységének három területéről tesz említést: az iskola, a prédikáció, valamint gyóntatás, áldoztatás, azaz a vallásos cselekmények végzésének elősegítése. A fennmaradt források mindhárom irányú tevékenységet árnyaltabbá teszik.

A jezsuita rendi előírások vallásos társulatok felállítását is szorgalmazták, hogy ezáltal is elmélyítsék mind a diákok, mind a felnőtt emberek vallásosságát. 1629-ben a tanulók, néhány előkelő polgár és a kamara hivatalnokai szorgalmazták a Mária-kongregáció fölállítását. Ennek érdekében még a rend generálisához is írtak.¹²² A következő évben meg is alakult a társulat Sodalitas Beatae Virginis néven. Tagjai a város előkelő polgárai, nemesek, püspökök voltak, maga Pázmány Péter, sőt a király, a felesége és a király nővérei is nevüket adták az új társulat megalakulásához. Még ez év nagybőjtjében bizonyos napokon saját pénzükön zenészeket fogadtak fel, hogy a liturgián játsszák

121 *Strigonium Antiquum* 175–179. o.

122 BEK HCP 21. o., L.A. 1629., ÖNB Cod. 13564., 38.v.

el az 50. zsolnárt.¹²³ A társulat 1631-ben Szent István király ünnepén zarándoklatot tett Máriavölgybe. A pestis ellen gyakran, zenével kísérve énekelték el a lorettói litániát. A társulat rektorává Draskovich György váci püspököt, pozsonyi prépostot választották.¹²⁴ 1633-ban az ifjúság kérésére egy új társulat jött létre az iskolások számára.¹²⁵ A diákok társulatának neve ettől kezdve: Sodalitas Assumptae B. Virginis, vagy Sodalitas studiosorum, Sodalitas latina. A külső társulatot pedig Sodalitas Annunciatæ B. Virginis, Sodalitas civica, vagy germanica névvel illették.¹²⁶

A források gyakran a Máriakongregációval kapcsolatban említik a különböző szerzetekbe lépő jámbor tanulók számát. Ebből kitűnik, hogy a jezsuita gimnáziumok és a vallásos társulatok felállítása nem maradt eredmény nélkül ilyen téren sem. Pozsonynál az első években csak a ferencesekhez jelentkező fiatalokról hallunk. (1630-ban hárman, 1631-ben öten, 1632-ben néhányan.)¹²⁷ 1635-nél már azt olvashatjuk, hogy néhányan jezsuitának jelentkeztek.¹²⁸ Később is nagyrészt a koldulórend és Jézus Társasága a legvonzóbb a fiatalok szemében¹²⁹, míg a világi papságot nem sokan választották.

A rendi előjárók szorgalmazták, hogy a lelki életet mindig „alulról építkezve” kezdjék el felfrissíteni, vegyüljenek el a nép között, gyógyítsanak, hassanak a tömegek érzelmeire, alkalmazkodjanak életmódjukhoz. Csak úgy lehet eredményt elérni, ha ők maguk erkölcsileg feddhetetlenek, vigyáznak szegénységükre és tisztaságukra. Lehetőleg kerülni kell a vitához vezető alkalmakat a másvallásúakkal. Inkább cselekedeteikkel, mintsem vitázó szavaikkal térítsenek.¹³⁰ Természetesen ez nem a prédikációk háttérbe szorítását jelentette. Sőt mindig figyeletet arra, hogy ha az adott helyen több nemzetiség él, lehetőleg mindegyik a saját nyelvén hallhassa az Igét. Pozsonyban is mindig találunk magyar, német és szlovák hitszónokot. Németül a Szent Márton templomban, szlovákul a klarisszáknál prédikáltak.¹³¹ Az anyanyelvi hitszónoklat mellett a jezsuita prédikáció másik alapvető törekvése a hívek lelki haszna (fructus animarum). A forma-

123 BEK HCP 22-23. o., L.A. 1630., ÖNB Cod. 13564., 67.v., SCHÖNVITZKY 91. o., *Magyarország zenetörténete* II. 1541–1686. Szerk.: BÁRDOS KORNÉL. Budapest 1990., 49. o.

124 BEK HCP 25. o., L.A. 1631., ÖNB Cod. 13564., 104.v., SCHÖNVITZKY 91–92. o.

125 BEK HCP 31. o., L.A. 1633., ÖNB Cod. 12218., 74.v.

126 L.A. 1639., ÖNB Cod. 12218., 355.v.

127 BEK HCP 23., 26., 27. o., L.A. ÖNB Cod. 13564., 68., 104.v., 145.v.

128 BEK HCP 38. o.

129 1636: egy ferences, egy jezsuita, 1638: három jezsuita, négy ferences, egy pálos, 1639: két jezsuita, négy ferences, egy világi pap, 1650: két pálos, két ciszterci, egy jezsuita, egy karthauzi. L.A. passim. – Érdekes adatot találtam az 1638-ban szerzetesekkel újra benépesült Pannonhalmáról (L.A. 1639., ÖNB Cod. 12218., 359.v.). Az győri kollégium éves jelentése röviden beszámol Pannonhalmá történetéről, majd megemlíti, hogy visszaköltöztek a szerzetesek a monostorba, ezzel ismét megindult a szerzeteselet. Ebben az évben 12-en jelentkeztek a győri kollégiumból a Szent Hegyre, ezen kívül még öten ferencesnek. Tehát nagy lendületet vett a Pálffy Mátyás vezette ősi monostor, ha nem is tudta a rengeteg jelentkezőt befogadni. Ugyanis a monostor csekély jövedelme, szűkös helye egyelőre tíz bencést tudott eltartani, az apát így tizedmagával él az apátságban. – MOLNÁR SZULPIC: *A Pannonhalmi Főapátság története (1535–1708.)* A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. Szerk.: ERDÉLYI LÁSZLÓ. IV. Budapest 1906., 89–90., 638–639. o.

130 Adattár 26/1., 11., 16., 20., 21. o.

131 BEK HCP passim, Catalogi II. passim.

132 BITSKEY 44–48. o.

133 BEK HCP 33. o., passim.

ságokat mellőzni kell és a lényeggel kell szembesíteni a hallgatóságot. Claudio Aquaviva generális rendelkezései alakították ki a jezsuiták prédikálási módszertanát. A hitszónoknak tanultnak, jámbornak, példamutató életvitelűnek kell lennie. Kiválóan kell ismernie a Bibliát és az egyházatyákat. A beszédeket be kell gyakorolnia, közérthetően kell előadnia, alkalmazkodva a hallgatók értelmi képességeihez. A cél az aktív vallásosság kialakítása. Mérsékelt hanggal és mozdulatokkal kell prédikálni, lehetőleg nem hosszan.¹³² Pozsonyban több kiváló hitszónok is működött. Gondoljunk csak Seidelre bár az erkölcsi feddhetetlenség nem volt a legjellemzőbb tulajdonsága. Pázmány tökéletesen megfelelt a rendi előírásoknak, Káldi György „semper ad aedificationem audientium” beszélt, de szinte mindig hevesen, vitázó hanggal.¹³³

A jezsuiták vasárnapokon és ünnepnapokon gyakran, nagy hallgatóság előtt szentbeszédeket tartottak. Eljöttek őket hallgatni a Pozsony környéki falvakból is. A Historia Domus némi túlzással azt állítja, ha esetleg nem a jezsuiták prédikáltak, többen kimentek a templomból. Az egyik atya harminc napig beteg volt. Alig múlt el olyan nap, mikor nem látogatták meg. Sokan kérdezték, mikor láthatják őt újra. Mikor felgyógyult, az addig szinte üres templom ismét megtelt. Megindító prédikációk hatására gyakran tértek meg a protestánsok és sokan gyónták meg vétkeiket, néha egész életüket.¹³⁴

A Társaságnak kezdetben nem volt saját temploma. Házi kápolnájuk is csak 1631-ben készült el. A szerzetesek a Szent Márton templomban végezték liturgiájukat az 1626. áprilisi megegyezés¹³⁵ szerint. A templom természetesen a káptalan joghatósága alá tartozott, a jezsuiták csak három oltárt használhattak szabadon, a többit csak akkor, ha a kanonokok nem miséztek. A plébános intézkedéseit figyelembe tartva használhatták a szószéket is. Vasárnapokon és a szentek ünnepnapjain a kollégium énekeseinek együtt kellett énekelniük a káptalan énekeseivel a vesperáson és a misén.¹³⁶ Az 1629. június 20-án történt megállapodás szerint a Szent Anna kápolnát a jezsuiták szabadon használhatják és ide temetkezhetnek.¹³⁷

Nagyon fontos volt, hogy a szertartások vonzóak legyenek. A források szerint¹³⁸ minden évben körmenettel ünnepelték meg az Úrnapját. Látványosan hordozták körbe a város utcáin az Eucharisziát. A szomszédos vidékekről is sokan jöttek ünnepelni. 1627-ben a körmeneten a Szent Korona őrsége is részt vett. Néha színielőadással, zenével tették fényesebbé az ünnepet.¹³⁹

1628. április 25-én szép ünnepséget tartottak Szent Márk tiszteletére. 5000 ember vett részt rajta. Csak akkor szokott összegyűlni ilyen nagy tömeg, ha az apostol ünnepe a húsvéti ünnepek idejére esik. Ez évben április 23-án volt húsvét. Nemzetiségek szerint sorakoztak föl az emberek, a németek, magyarok, szlovákok saját nyelvükön éne-

134 BEK HCP 3., 7., 9., 13., 22. o., L.A. 1630., ÖNB Cod. 13564., 67.v.

135 cf 45. jegyzet

136 MOL, E 152., AJCP fasc.4., nr. 25.v., 27.v., 30., fasc. 13., nr. 314., Magyarország zenetörténete II., 24., 45., 48. o.

137 MOL, E 152., AJCP fasc. 3., nr. 28–29., fasc. 13., nr.2., 37–37.v., HANUY II. 32–33. o., SCHÖNVITZKY 87. o.

138 BEK HCP 12., 16., 20., 25. o., L.A. 1629., 1631., ÖNB Cod. 13564., 38.v., 104.v.

139 Magyarország zenetörténete II. 49. o.

140 Pázmány nemzetiségi politikájára, a szlovák nyelvű irodalom kibontakozására, valamint a jezsuiták szlovákok közti tevékenységére l.: KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: „A szók szárnyasak, mint az elbocsátott madár”. Pázmány és a szlovák irodalom. Távlatok 1997./3–4. 467–478. o., DANCZI VILLEBALD: Pázmány

kelték a húsvéti énekeket.¹⁴⁰ Részt vettek az angolkisasszonyok is 70 növendékükkel együtt.¹⁴¹ Más alkalmakkor is a város utcáin találjuk a katolikusokat. Nagypénteken szokásos volt a hosszú engesztelő liturgia az utcákon. Ezen a napon többen korbácsol-ták magukat.¹⁴²

1632-ben a Szent Márton templom Pázmány által emeltetett mellékkápolnájában helyezték el Alamizsnás Szent Jánosnak, még Mátyás király idejében Keletről Budára hozott, majd a pálosok budaszentlőrinci kolostorából a török elől Pozsonyba menekített ereklyéit. A szertartást Pázmány végezte és akarata szerint a jezsuiták készítették elő. Három nyelven komponáltak és írtak énekeket. Júniusban Pázmány kérte Hmira János, a Pazmaneum igazgatóját, hogy arany betűkkel véssesse márványba az eseményt megörökítő szöveget Ferenczffy Lőrincsel, vagy Némethi Jakabbal. Az emléktáblát a templom falán akarta elhelyezni. A pozsonyi kollégiumban készült el a verses emléktábla, latin, görög és héber nyelven.¹⁴³

Az Oltáriszentség és a szentek ünnepei mellett a megújuló katolikus lelkiségben fontos szerepe volt a máriatiszteletnek. Ez összekapcsolódott a búcsújáróhelyek ugrásszerű növekedésével. Pozsony közelében találjuk Máriavölgyet, a híres pálos zarándokhelyet, melynek eredete még az Árpád korba nyúlik vissza, majd kolostort és templomot 1377-ben Nagy Lajos király építtetett itt.¹⁴⁴ Korunkban már egyike azon kevés magyarországi zarándokhelyeknek, amelyekhez nemzetközi vonzáskörzet tartozott. Rendszeresen természetesen a szűkebb vonzáskörzetből érkeztek ide zarándokok, Pozsony, Nyitra, Trencsén vármegyékből, a Csallóközből, valamint a Máriavölgy és Bécs közti német és horvát falvakból.¹⁴⁵ A magyar királyok is kitüntetett szerepet tulajdonítottak neki, ugyanis III. és IV. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly, Mária Terézia és II. József is meglátogatta.¹⁴⁶ Szervezett zarándoklatok az év több ünnepén is kimutathatók, a kegyhely mégis szeptember 8-án, Kisasszony napján a leglátogatottabb. Pásztor

Péter hatása a szlovák irodalomra. Pannonhalmi Szemle 16. (1941.), 278–283. o., SZTRIPSZKY HIADOR: *Pázmány Péter és a szlovák irodalom.* Új Magyar Museum 2. (1943.) 18–31. o., KÁFER ISTVÁN: *Adalékok a barokk magyar-szlovák vonatkozásaihoz.* Filológiai Közöny 11. (1965.) 380–387. o.

- 141 BEK HCP 15–16. o. – Pázmány nagyon fontosnak tartotta a nőnevelést. 1628. március 10-én Pozsonyba hívta Mary Wardot, az angolkisasszonyoknak nevezett tanítórend alapítóját, aki néhány nappal később öt társával megérkezett és letelepedett a kijelölt házban. A protestáns városi tanács nem akart helyet adni az intézménynek, de egy nemes Pázmányra hagyta házáat, abba költözhettek be a nővérek. 1633-ig ténykedtek itt. Érdekes, hogy alig egy hónappal megérkezésük után már 70 növendékük volt. – Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról I. A Propaganda Fide Kongregáció Levéltárából I. Gyűjtötte és közreadja SÁVAI JÁNOS és PINTÉR GÁBOR. Szeged 1993. 67–68. o. A 150. jegyzet szerint a nővérek Úrnapján vettek részt a közös ünneplésen. Továbbá: FRANKL II. 244. o., *Pázmány Péter. Válogatás műveiből.* I., 384–385. o.

- 142 BEK HCP 25., 35., 36. o., L.A. 1631., 1634., ÖNB Cod. 13564., 104.v., Cod. 12218., 126. o.

- 143 BEK HCP 28., 29. o., L.A. 1632., ÖNB Cod. 13564., 146. o., SCHÖNVITZKY 154. o., HOLL 1980., 173. o. Holl szerint 1631-ben történt mindez.

- 144 PÁSZTOR LAJOS: *A máriavölgyi kegyhely a XVII–XVIII. században.* Budapest 1943. TÜSKÉS GÁBOR: *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon.* Budapest 1993. passim. KISBÁN EMIL: *A magyar pálosrend története.* I–II. Budapest 1938–1940. I. 98–99., 285. o., BÁLINT SÁNDOR–BARNA GÁBOR: *Búcsújáró magyarok.* Budapest 1994. 74., 337–338. o. EVANS, ROBERT J.W.: *Das Werden der Habsburger Monarchie.* 1550–1700. Wien 1989., 190. o.

- 145 PÁSZTOR, 3., 32., KISBÁN 95., 98–99., 285., 323., TÜSKÉS 36., 344–345., BÁLINT–BARNA 74., 337–338. o.

- 146 PÁSZTOR 33. o., KISBÁN 285. o., TÜSKÉS 276. o., BÁLINT–BARNA 74. o.

Lajos Máriavölgyről, mint kegyhelyről csak 1634-től beszél, ugyanis csak ekkortól van biztos adata, hogy oda zárandoklatot vezettek. Ekkor Lippay György veszprémi püspök Szűz Mária segítségét akarta elnyerni a Veszprémet pusztító pestissel szemben.¹⁴⁷ A pozsonyi jezsuiták is Kisasszony napján tartották éves zárandoklataikat. A *Historia Domus* és a *Litterae Annuae* adatai szerint azonban már 1634. előtt virágzó kegyhely volt Máriavölgy. Már 1624. szeptember 8-án nagy tömeg gyűlt össze Szűz Mária szent helyén. A pozsonyi jezsuitákat is meghívták erre a napra, akik két-két beszédet mondtak, majd több éjszakán keresztül gyóntattak.¹⁴⁸ A *Historia Domus* tudatja velünk, hogy 1627-ben már hagyományosnak számít az éves zárandoklat. Az egyik pozsonyi jezsuitát is elhívták, hogy szóljon a néphez, aki a nagy eső ellenére is eljött és prédikált.¹⁴⁹ A következő évnél már arról értesülünk, hogy Pozsonyból kétezer ember zárandokolt a kegyhelyre két prédikáló jezsuita vezetésével. A város határáig elkísérték őket a ferencesek és a kanonokok is. A város szélén német nyelvű buzdítást hallhattak a hívek. A Máriavölgy felé vezető úton imádkoztak, elmélkedtek. Másnap a kegyhelyen több prédikáció hangzott el: szlovákul a templomban, magyarul a monostor mellett, németül a kápolnában. A szűkös hely miatt kivonultak az erdőbe, és egy ottani templomnál istentiszteletet tartottak. Dél körül indultak vissza énekelve és imádkozva. Pozsonyban a visszatérő híveket a ferencesek és a kanonokok fogadták és a főtemplomig vezették őket.¹⁵⁰ 1629-ben is megtartották a zárandoklatot¹⁵¹, a következő évben a Mária-kongregáció zárandokolt a kegyhelyre Szent István király ünnepén. Az eseményen sokan gyóntak.¹⁵² A következő adatot 1635-ből ismerjük: nagy tömeg indult útnak egy jezsuita vezetésével a szokásos módon.¹⁵³ Az adatokból tehát világosan láthatjuk, hogy 1634. előtt is vezettek zárandoklatokat Máriavölgybe. A jezsuiták fölismerték a kegyhely jelentőségét, két évvel megtelepedésük után már prédikálnak itt, majd ők is vezetnek búcsújárókat a pálos templomhoz. Ebbe igyekeztek bekapcsolni más pozsonyi egyházi intézményeket is, a ferenceseket és a kanonokokat, összefogva így Pozsony katolikus polgárait.¹⁵⁴

Nemcsak a tömegekhez szóltak szívesen, de megszólították az egyes embereket is, főleg a bajbajutottakat. Fontosnak tartották a beteglátogatást, hiszen a halál közelségét érző ember előtt lepörög élete, könnyebben megmozgatható lelkiismerete. Ezt igyekeztek is „kihasználni” a jezsuiták. Az ezekről való híradásokat azonban nem lehet minden forráskritika nélkül kezelni, a barokk ember színes képzeletvilága nyilvánul meg bennük. A *Historia Domus* elmondja, hogy egy evangélikus vallásra tért férfi súlyosan

147 PÁSZTOR 3., 6. o.

148 BEK HCP 7. o.

149 BEK HCP 12–13. o.

150 BEK HCP 16. o.

151 BEK HCP 20. o., L.A. 1629., ÖNB Cod. 13564., 38.v.

152 BEK HCP 25. o., L.A. 1631., ÖNB Cod. 13564., 104.v.

153 BEK HCP 38. o. A következő években is folytatódtnak a jezsuiták máriavölgyi zárandoklatai. L.A. passim.

154 És hogy nemcsak a pozsonyi jezsuiták tartották fontosnak Máriavölgyet, mutatja egy 1638-ban történt eset. Egy győri katona egy vasdarabot és egy csontot ajánlott fel Máriának. A csont évés közben akadt meg a torkán, a felajánlott vasdarab pedig a borbély szerszáma volt, amellyel a csontot akarta eltávolítani, de az is megakadt a katona torkán. Mindkettőtől úgy szabadult meg, hogy Lóczy András győri jezsuita tanácsára fogadalmat tett Máriának, hogy Máriavölgybe zárandokol. – PÁSZTOR 30. o. Lóczy András később a pozsonyi rendházba került. – *Catalogi* II. 662. o.

megbetegedett. A katolikus szomszédok gyakran látogatták, egy jezsuitát is hívtak hozzá. Ez rábírta, hogy térjen vissza eredeti vallásához. Ezek után a feleségét is megtérítette. A férfi meggyönt és áldozott, ezek után erőre kapott.¹⁵⁵ Egy kálvinista tanító és prédikátor szintén halálos betegségbe esett. Amint ezt megtudta az egyik jezsuita atya, kérte őt, térjen vissza a római egyházhoz. Végül megtért és megerősítették a betegek kenetével.¹⁵⁶ Tudunk egy festőről is, aki megtért, felesége viszont nem. Az asszony megbetegedett, az orvosok nem tudtak rajta segíteni. Az egyik jezsuita hatására katolizált. Mivel ezzel együtt beteg állapota is javult, az orvos elszaladt a kollégiumba, ahol megtudta, hogy a jezsuita lelki úton szabadította meg vesekövétől.¹⁵⁷

Egy beteg asszony megfogadta, hogy minden évben Szent Ignác ünnepe előtt böjtöl, az ünnepen pedig gyón és áldozik. 1630-ban az ünnep előtt meggyógyult. Hálából két képet festetett, az egyiket Szent Ignácra, a másikat Xavéri Szent Ferencről.¹⁵⁸ Egy lutheránus asszony szintén fogadalmat tett, ha elkerüli a pestist, katolikus lesz. Férje és kislánya már korábban megkapta a betegséget, ő viszont nem. Beváltotta ígését.¹⁵⁹ Megingattak hitében egy katolikus férfit. Gonosz szellemek kezdték gyötörni, melyeket csak a jezsuita atya tudott elűzni.¹⁶⁰ Néha az is nehézséget okozott, hogy egy-egy család vallási egysége felbomlott. Egy férfi csúfolta a katolikus vallást. 22 éve volt nős, feleségét hízelgő szavakkal és súlyos verésekkel akarta rávenni a katolikus vallástól való elszakadásra. A jezsuiták megerősítették hitében az asszonyt. A férfi csakhamar súlyos beteg lett, alázatosan kérte az atyákat, hogy gyóntassák meg, majd katolizált.¹⁶¹ Egy másik esetben is helyreállították a család épségét. Egy hét éve külön élő házaspár hatásukra újból megpróbálkozott az együttéléssel.¹⁶² Nem mindig kellett jezsuita a megteréshez. Egy lutheránus hajadon szerelemre gyulladt egy katolikus ifjú iránt, akinek tanácsára és szeretetétől megerősítve a katolikus vallásra tért.¹⁶³ Egy nagynevű ifjút hiába próbált meggyőzni családja, ő mégis evangélikus lett. Egyszer álmában egy szép galambot látott, ami bájos szemekkel nézett rá, kellemes suttogással beszélt hozzá, meggyőzve őt, hogy esküvel tagadja le az „eretnekséget”, menjen el a Társaság egyik papjához és gyónjon meg. A látomás hatására természetesen megtért.¹⁶⁴

A betegeken kívül a börtönök lakóit is látogatták, a protestánsok nagy ámulatára.¹⁶⁵ Az elítélt ember ugyanis szintén többet faggatja lelkiismeretét. Egy durva pástorember két gyilkosság elkövetése miatt kerékbe akartak törni. A jezsuiták kérésére enyhítettek az ítéleten: „csak” fejét vették. Az ítélet végrehajtása előtti napon kétszer meggyőnta életét, egész nap és éjjel imádkozott. A jezsuita atya alig tudta rábeszélni, hogy aludjon, egyék és igyék is, úgy ölelte a kereszten függő Krisztust.¹⁶⁶

155 BEK HCP 5. o.

156 BEK HCP 6-7. o.

157 BEK HCP 14-15. o.

158 BEK HCP 23.p., L.A. 1630., ÖNB Cod. 13564., 68. o.

159 BEK HCP 30. o., L.A. ÖNB Cod. 12218., 74. o.

160 Ugyanott.

161 BEK HCP 5-6. o.

162 BEK HCP 12. o.

163 BEK HCP 6. o.

164 BEK HCP 5. o.

165 BEK HCP 36. o., L.A. 1634., ÖNB Cod 12218., 126.v.

166 BEK HCP 12. o.

A pozsonyi rendház buzgó lelki életét mutatja az a tény, hogy 1633-ban Lippay György veszprémi püspökké szentelése előtt két héten keresztül a pozsonyi kollégiumban az ignáci lelkigyakorlatokat végezte, a külvilágtól teljesen elzárva. Sőt 1634-ben veszprémi püspökként újra itt lelkigyakorlatozott.¹⁶⁷

A Historia Domus adatai a megtértek számáról talán elfogadhatóak. Ezek szerint a jezsuiták 1622–1635. közötti tevékenysége következtében több, mint 300 embert térített meg¹⁶⁸, de legalább ilyen fontos volt az ingadozók megerősítése is. Mindezt új lelkipásztori módszerekkel, a város különböző egyházi intézményeivel közösen, világiak segítségével, az érsek és a király támogatásával végezték.

ÖSSZEGZÉS

A reformáció tanai bár korán beáramoltak a koronázóváros falai közé, a királyi és egyházi vezetés közelsége miatt több évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy a városban, majd ennek eredményeképpen annak tanácsában is a protestánsok kerüljenek többségbe. Csak ezután alakulhatott meg az evangélikus gyülekezet és iskola. Nem csodálkozhatunk tehát azon, ha a katolikusok védekezése ellenére lassan felülkerekedő evangélikus közösség szintén ellenállt és nem óhajtotta befogadni a katolikus megújulás élcsapatát.

Nem csak Pozsonyban támadt vita a tanács vallási megoszlásáról, a főtemplom és az iskola birtoklásáról, a városi pénztár felekezeti elfogultságáról, a jezsuiták befogadásáról. Besztercebányától Kassáig számos helyen találkozhatunk a problémával. Egy jezsuita a Felvidéken királyi missziót teljesítve a katolikus hit egyik fő akadályozójának a városi tanácsok ténykedését tartja.¹⁶⁹ Ezért ajánlotta a jezsuita rendi vezetés a polémia elkerülését, a szerzetesek pozitív magatartását a másvallásúakkal szemben, szívós, kitartó, körültekintő térítést, valamint a feddhetetlen életvitelt. Így az eleve meglévő előítéletet mérsékelni lehetne. Az előítéleteket mutatják az országgyűléseken lezajló jezsuitaelenes történések. Az 1606. évi bécsi békekötéskor a protestánsok követelték, hogy a jezsuita rend ne birtokolhasson magyarországi javakat. Ezt az 1608-as országgyűlés már törvénnyé is emelte.¹⁷⁰ Az 1618-as országgyűlésen a protestáns rendek szintén heves támadást intéztek a jezsuiták száműzése érdekében, de sikertelenül. Erdélyben hasonló indulatok uralták az országgyűléseket. Az 1588. évi medgyesi országgyűlés többségbe került protestáns rendjei kimondták a Társaság elűzését. Az 1595. évi gyulafehérvári országgyűlés ezt visszavonta és engedélyezte a jezsuita iskolák megnyitását. 1606-ban, 1607-ben, 1610-ben ismét száműzetésbe kényszerítették Szent Ignác rendjét.

167 BEK HCP 31., 35. o., L.A. 1633., 1634., ÖNB Cod 12218., 74–74.v., 126. o. Nem ritka jelenség magas rangú egyházi emberek lelkigyakorlata a jezsuitáknál. 1626-ban Ausztriában Jézus Társaságánál végzi a lelkigyakorlatokat egy püspök, katolikus hívek és az egész kremsmünsteri bencés monostor. L.A. 1626., ÖNB Cod. 13563., 92. o.

168 1623-ban 50-nél többen, 1624-ben 32-en, 1625-ben 30-an, 1627-ben több, mint 30-an, 1628-ban több, mint 20-an, 1629-ben 20-an, 1630-ban 12-en, 1631-ben legalább 20-an, 1632-ben 24-en, 1633-ban 29-en, 1634-ben 34-en, 1635-ben 20-an tértek meg. BEK HCP passim, L.A. passim.

169 MOL, E 152., AJCP fasc. 17., nr. 534–541. o.

170 Koronázás előtti dekrétum 8. törvénycikk, melyet természetesen nem tartottak meg.

Ilyen körülmények között érthető, hogy magyarországi megtelepedésük nagyon lassan mehetett végbe. Már szoltunk az első nagyszombati alapítási kísérletről az 1560-as években, ami néhány év alatt kifulladásra vezetett. 1586-ban újabb kísérlet született, de a znióvárak alapítása sem volt tartós. 1598-ban a kollégium Vágsellyére költözött, majd 1605-ben, a Bocskai-féle harcokban Bécsbe menekültek a jezsuiták. 1615-ben azonban újra megvetették lábukat Nagyszombatban és bár Bethlen Gábor és a császár csapatai felforgatták a várost, a jezsuitáknak nem lett bántódásuk. Ezek után sorra alakultak rendházaik a királyi Magyarországon: Homonna, Pozsony, Győr, Komárom, Szatmár, Sopron, Ungvár, Besztecebánya, Kassa, Trencsén, Sárospatak. Ettől kezdve a tanulni vágyó fiataloknak a színvonalas katolikus oktatást nemcsak Bécs, Grác, Olmütz, vagy Itália egyetemei, középiskolái jelentették, hanem megtalálták ezt hazájukban is.

Mai szemmel nézve szinte érthetetlen ez a vallási szembenállás, ami természetesen a mindennapi életben nem mindig volt ilyen éles. Hiszen tudjuk, hogy a pozsonyi iskolába – és nem csak a pozsonyiba – számos protestáns diák iratkozott be, a pozsonyi iskolában megfértek egymás mellett a katolikus és a protestáns szegények, az utcán előadott iskolai színjátékok közönsége vallásilag heterogén volt. A protestáns fejedelem, Bethlen Gábor nemcsak anyagilag segítette Káldi munkáját, de elismerően nyilatkozott a jezsuita iskoláról, jó viszonyban volt Káldi mellett Ferenczffy Pállal és Szini Istvánnal is. Pozsonyban 1622 és 1635. között a jezsuiták mintegy háromszáz embert térítettek meg. Ebben az időszakban kezdte meghozni első gyümölcseit az 1608. óta bekövetkező útra áttért katolikus megújulás folyamata, melyet Pázmány tanácsára Forgách érsek kezdett meg, és amelynek Pázmány Péter adott nagy lendületet, nagyrészt éppen a jezsuiták felkarolásával. Véleményem szerint – és ezt a források is gyakran említik – a megtérések mellett legalább olyan fontos volt az ingadozók és közömbösök hitének megnyerése, megerősítése. A térítést szolgálták a látványos és talán az eddiginél bensőségesebb ünnepek, vallásos cselekmények, a Máriakongregációk felállítása és a prédikációk. Nem maradtak meg a templom falai között. Körmenetekkel, utcákon-tereken tartott liturgiákkal, színelőadásokkal, a Máriavölgybe vezetett zarándoklatokkal tettek tanubizonyságot hitükről. Érdemes lenne tovább vizsgálni a rekatolizálás folyamatát, a jezsuiták térítőtevékenységének és iskolájának tényleges hatását, azonban e munka – minthogy a kezdetekkel foglalkozik – nem vállalkozhat erre. Annyi mindenképpen megállapítható, hogy a pozsonyi katolikus megújulás a Társaság megjelenésével indult meg, mivel a városban működő katolikus intézmények (káptalan, ferencesek) a jezsuitákkal elentétben nem működtek hatékonyan és a kihívásoknak megfelelően.

A néhány évig működő homonnai kollégium megszűnése után – amely a legjelentősebb jezsuita intézmény volt az országban¹⁷¹ – a nagyszombati kollégium lett az első számú jezsuita ház. Az alapítás utáni években már 6–700 fős diákság hallgatta itt az órákat. A egy időben létesült és párhuzamosan fejlődő pozsonyi és győri gimnázium létszáma az 1630-as években 400 körül mozgott. A szerzetesi létszám hasonló arányokat mutat. A pozsonyi és győri iskola 1627-ben kezdte meg működését, évről évre nyitották meg az újabb osztályokat, ezzel együtt nőtt a tanárok száma is. 1631-ben lett teljes

171 LUKÁCS LÁSZLÓ SI – MOLNÁR ANTAL: *A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619.)* 355., 367–368. o. In: Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére. Szerk.: BALÁZS MIHÁLY, FONT SZUZSA, KESERŰ GIZELLA, ÖTVÖS PÉTER. *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* 35. Szeged 1997. 355–399. o.

mindkét kollégium, ekkor a pozsonyi rendházban tizenegy, a győriben tíz szerzetes élt. Ez a szám később mindkét intézménynél lassan emelkedett, de általában azonos mértékben. A nagyszombati rendház szerzetesi létszáma 1631-ben már tizenkilenc, majd az egyetem alapítása után ugrásszerűen megnőtt.¹⁷² Nagyszombatban szeminárium és konviktus is működött, szintén a Társaság irányításával, így megállapítható, hogy az első számú jezsuita központ Magyarországon Nagyszombat volt, Pozsony és Győr kénytelen volt a második hellyel beérni. A pozsonyi rendház nivóját azonban kétségtelenül emelte a falai között működő könyvnyomda. A gimnáziumok egyenletes színvonalát a Ratio studiorum és a tanárok gyakori áthelyezése biztosította. A rendi vezetés vizitációkkal (Pozsonyban 1631-ben tudunk erről), körlevelekkel (mint 1630-ban) serkentette mind jobb munkára a szerzeteseket. A pozsonyi kollégium színvonalát a magas tanulói létszám, a protestáns diákok beiratkozása mutatja és az olyan személyiségek is garanciát jelentettek, mint Káldi György rektor, Némethi Jakab, a képzett nyomdász, valamint a később a rend különböző egyetemein tanító jezsuiták: Christophorus Piripach, Thomas Hehenperger, Thomas Grasser, Franciscus Harrer, Ioannes Haffenecker, Venceslaus Sbosky, Adamus Aboedt, Stanislaus Gaseczki.¹⁷³ A *Litterae Annuae* másodpéldánya évente rendházzal rendházra járt a rendtartományban, mindenhol felolvasták¹⁷⁴, így tudtak minden rendház életéről. Ez rávilágít arra is, honnan ismerték az egyes kollégiumok vezetői a provincia többi iskolájának színházi műsorát, és magyarázatot kapunk arra is, miért bukkantak fel viszonylag rövid időn belül ugyanazok a drámák a provincia különböző iskolai színpadain.

A források feldolgozása után tehát kirajzolódik Jézus társaságának Pozsonyban végzett három tevékenységi köre: az ifjúság nevelése az iskolában, a Szentírás katolikus szempontú értelmezése és a város vallásos életének alakítása.

Egy újabb kutatás nemcsak a jezsuiták térítőtevékenységének eredményeit tárhatja fel, hanem azt is, vajon a pozsonyi kollégium növendékei segítették-e úgy a katolikus megújulást, amint azt láttuk az Olmützben és Grácban tanult hivatalnokréteg esetében, hányan tanultak tovább, milyen hivatást választottak a későbbiekben. Csak így kaphatunk teljesebb képet a pozsonyi jezsuita kollégium kezdeti időszakáról.

TAMÁS DÉNESI

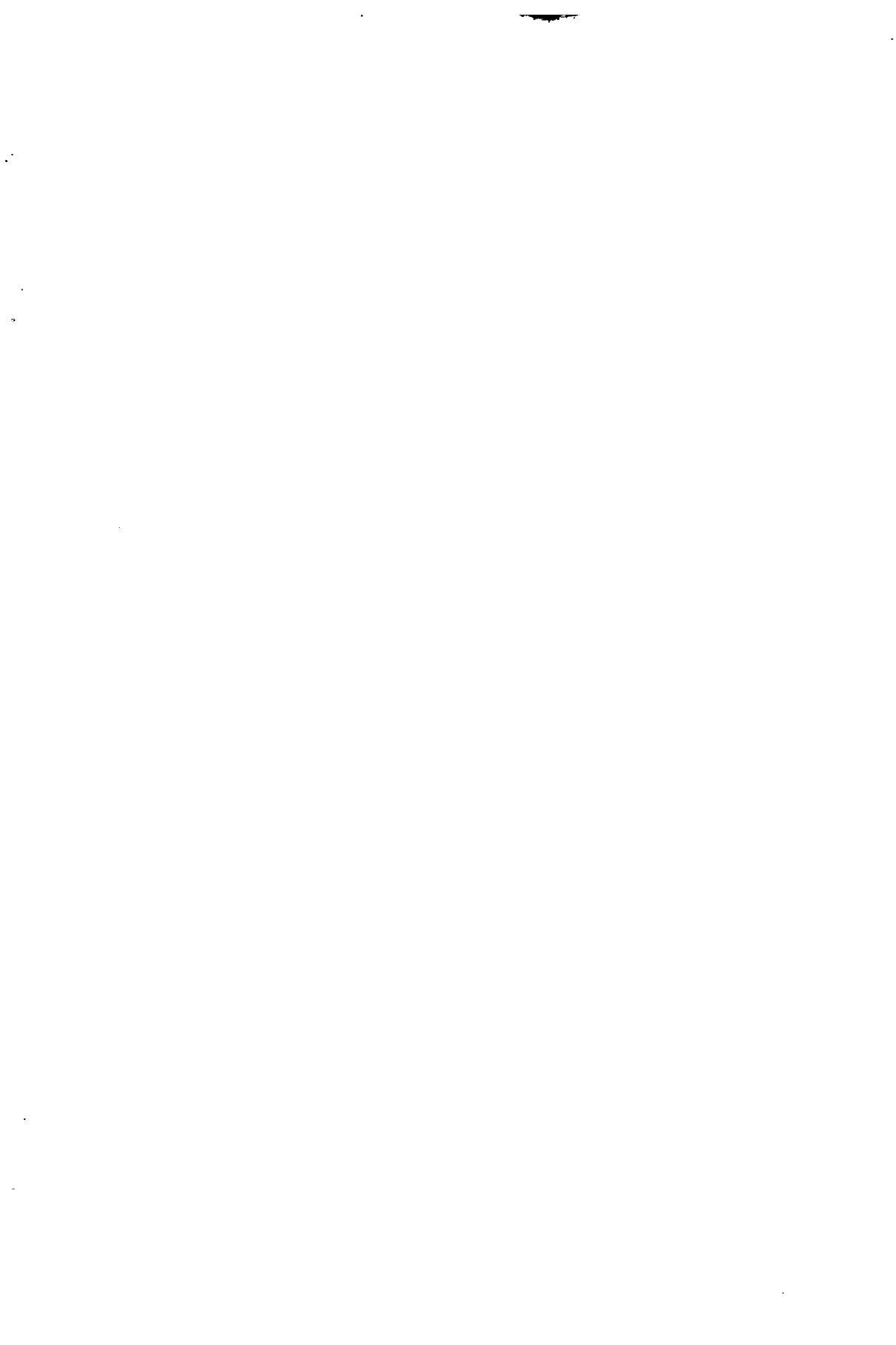
FROM MISSION TO COLLEGE (THE JESUITS IN POZSONY UNTIL 1635)

In the recent past, the exploration of the Jesuit sources had played an increasingly important role in the research of early modern history, since the regulations of the Jesuits strictly regulated all types of written documentation. Using this rich material, this study also describes the appearance and activities of the Jesuits in Pozsony until 1635. The abundant published and still to be published primary sources reveal the vicissitude life of a Jesuit mission, the difficulties in the organisation of the college, the anti-Jesuit behaviour of the Protestants, the supporters, the internal life of the school and the development of its library, as well as the Catholic ecclesiastical life which was also renewed by the Jesuits.

172 *Catalogi* II. passim.

173 *Catalogi* II. passim.

174 Ez a jelentések első lapjain sorakozó rektori aláírásokból is nyilvánvaló.

BURA LÁSZLÓ

GONDOLATOK HÁM JÁNOS SZEMÉLYISÉGÉRŐL, TÖRTÉNELMI SZEREPEÉRŐL, EMLÉKEZETE ÖRZÉSÉRŐL

1.) Hám János közel harminc évig – egy évnyi esztergomi érsek volta megszakításával – a Szatmári Római Katolikus Egyházmegye püspöke volt. A magyar egyháztörténelem neves személyisége, de hercegprímásként 1848–1849-ben az egyetemes magyar történelem fontos személyisége is.¹

Nemzeti történelmünk felelős személyiségeként az 1848–49-es közéleti tevékenysége váltott ki indulatokat, a debreceni magyar kormány elmarasztalta, császárpártinak, árulónak bélyegezte, ezt vitte a köztudatba a negyvenes évek kommunista történelemírása is.²

A múlt század utolsó évtizedében a szatmári egyházmegye püspöke, Meszlényi Gyula, kezdeményezte boldoggá avatási eljárása megindítását,³ a tanúkihallgatások befejezése⁴ után az ügyiratcsomót 1898. júliusában adták át Rómában a Szentté Avatási Kongregáció prefektusának.

Püspöki széke elfoglalásának 100. évfordulóján a szatmári püspökség megemlékező ünnepséget szervezett, Dr. Boromisza Tibor megyéspüspök pedig megbízta Dr. Scheffler János szatmári teológiai tanárt, nézzen utána a Vatikánban, hogyan áll Hám János boldoggá avatása ügye. Megtudta: a boldoggá avatási ügyiratokkal⁵ a Szentté Avatási Kongregáció utoljára 1904-ben foglalkozott.

Dr. Scheffler János ezt követően kiadta Hám János kéziratban (latin eredetiben a püspöki levéltárban) őrzött emlékiratait,⁶ a latin szöveggel párhuzamosan közölte magyar fordítását is.

1. Életrajzírói: IRSIK FERENC: *Boldog emlékü Hám János szatmári püspök élete*. Szatmár, 1894. – KESZLER FERENC: *Memoria Servi Dei Joannis Hám, episcopi olim Szathmáriensis 1827–1857*. Szathmarini 1893. p. 163. – BODNÁR GÁSPÁR: *Hám János a szent emlékü szatmári püspök élete*. (Írta néhai Irsik Ferenc, átdolgozta és újabb adatokkal bővítette Bodnár Gáspár) Pázmány - Sajtó, Szatmár - Németi, 1903. 169. p.
2. Andics Erzsébet: *Hám János hazaárulóvá nyilvánításának előzményei*. In: Századok, 1948. 1–4. sz. – ANDICS ERZSÉBET: *Az egyházi reakció 1848–49-ben*. Budapest, 1949.
3. A Religio c. folyóirat 1893. IX. 20-i számában ad róla hírt BREZNAY BÉLA: *Isten Szolgája Hám János néhai szatmári püspök remélhető kanonizációja* című cikkében.
4. A tanúkihallgatásokat 1896. XI. 11-én kezdték meg és 1898. januárban fejezték be, összesen 31 tanút hallgattak ki, 14 egyházi személyt, 1 szerzetest, 13 világi férfit és 3 nőt.
5. A Vatikáni Titkos Levéltárban: Decr. s. script. 11. iul. 1898. Arch.I. 18., 4770–4772 szám alatt.
6. SCHEFFLER JÁNOS: *Hám János szatmári püspök és kinevezett primás emlékiratai 1848 / 49-ből*. Budapest, Stephanum Nyomda és Könyvkiadó, 1928.

1949-ben Dr. Scheffler János szatmári püspök a Hám János emlékezetét folyamatosan őrző és közbenjárását imáikban kérő szatmári irgalmas nővéreknek ezt mondta: „Úgy látszik, hogy boldog emlékü Hám János püspök boldoggá avatása nem fog sikerülni, talán a mostani időknek vértanúkra van szüksége.”⁷

A szatmári egyházmegye mai megyéspüspöke, Reizer Pál utánajárása nyomán a Szentté Avatási Kongregáció azt közölte, hogy a világháborúk idején megrekedt ügy folytatásának nincs akadálya. 1998-ban P. Szőke Jánost kinevezték Hám János kanonizációs ügye posztulátorává.

2.) A halála óta eltelt mintegy másfélszáz esztendő a történelem távlatában nem nagy idő. Számunkra talán mégis elégséges ahhoz, hogy a korszak egészére immár 150 év távlatából tekintve, s a kor egészét, folyamatait, eszmetörténetét kritikai szemmel, minden politikai szenvedélytől mentesen, a legteljesebb tárgyilagossággal vizsgáljuk/vizsgálhassuk. A leírt tények vizsgálatakor éppen ezért óvatosan figyelniünk kell arra, hogy valóban megtörténtek-e, és úgy történtek-e, ahogy egy-egy forrás állítja, vigyáznunk kell ugyanakkor arra, nehogy mai nézeteink szemléltető példájává alakítsuk őket. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy az Egyház élő organizmusában egyszerre van jelen isteni és emberi, ezért az adott történelmi korszakot vizsgálva, meg kell próbálnunk ráérezni a Gondviselés kezenyomára a történelemben, s amikor egy konkrét személyiséget és cselekedeteit vizsgáljuk, nem mellőzhetjük a benne megnyilvánuló, mintegy testet öltő eszme megvizsgálását sem. Így talán jobban érzékelhetjük az egyénnek az isteni Gondviselésben betöltött eszközszerepét (is).

A XIX. század középső harmadára visszatekintve kijelenthetjük: a korszak emberei-nél ma sem vagyunk bölcsebbek, legfeljebb tapasztaltabbak. Tapasztalatunk azt tanúsítja, hogy az embert körülvevő világ (a termelési mód, a technika, az anyagi világ meghódítása) ugyan megváltozott, hihetetlenül sokat fejlődött, s ma is egyre gyorsuló mértékben fejlődik tovább, de az ember, az egyén belső (lelki) világa, tulajdonságai, törekvései lényegében nem változtak. Ebben a vonatkozásban a vizsgált korszak óta eltelt 150 év történelmünkben csak múló pillanat.

3.) Hám János személyiségére és cselekedeteire vonatkozó vizsgálódásunk három évtizednyi időt, a püspökök rendjében eltöltött életét öleli fel. Életrajzírói szerint püspökké szentelése, püspöki beiktatása után is ugyanaz maradt, aki volt, tulajdonságai nem változtak, szokásai élete addigi tapasztalataira alapozódtak.

Vázoljuk fel tehát a püspöksége előtti élete lényeges tényeit, jellemzőit:

Vallásos szellemű iparos család gyermeke (1781. január 5., Gyöngyös, Heves megye). Szülővárosában, majd Rozsnyón és Egerben tanul. Mindig nagyon alapos, rendszeres, pontos. Tehetségére tanárai felfigyelnek, jótulajdonságait megjegyzik, értékelik. Lelki élete alakulására jelentős hatással van Szent Ferenc rendi lelki vezetője (Talán tőle is eredeztethető fokozott érdeklődése azok iránt, akik önmagukon nem tudnak maguktól segíteni, a szegényeken és a betegeken segíteni akaró tevékenysége, a mindenkivel (még a gonosz emberrel) szemben is tanúsított felebaráti szeretete.) Lelki-ségének jellemzője a Szűzanya tisztelete, 14 évesen pártfogójául és védelmezőjéül választja, a „Boldogságos Szűz Mária társulata” nevű ifjúsági egyesület tagjaként megfogadja: egész életében híven akarja szolgálni.

7 Vö.: Szatmári Püspöki Levéltár, Scheffler Gyűjtemény, 11 / 8. p. 28.

1804-ben történt felszentelése után hamarosan az egri szeminárium tanulmányi felügyelője, lelkiismeretes és pontos munkája alapján 1818-ban az egri főszékesegyház kanonokává nevezik ki.

4.) Negyvenhét éves, amikor Ferdinánd császár 1827. május 25-én kinevezi az öt politikai megyére kiterjedő Szatmári Római Katolikus Egyházmegye püspökévé. XIII. Leó pápa jóváhagyását követően 1828. március 16-án püspökké szentelik, átveheti az egyházmegyéjét. Feladata: a rá bízott 71 plébánia (ekkor) mintegy 60.000 hívője, s az őket szolgáló papság körében kell őriznie az apostoli hagyományt, olyan korban, amelyben a liberalizmus filozófiája, életfelfogása és támadó vallástalansága az uralkodó, az államigazgatásban, de még az egyházban is él és hat a jozefinizmus szelleme. Ebben a világban kell mindenkinek szólóan hirdetnie az evangéliumot.

Hám János három évtizedes püspöki, egy évnyi hercegprímási működésének helyes megértése érdekében szükségét érezzük annak, hogy fentebbi megállapításunkat (legalább néhány utalás erejéig) bővítsük, részletezzük. Mindenekelőtt rá kell mutatnunk a XIX. század első évtizedeiben élő és működő egyház és a vallási élet néhány magyarországi sajátosságára. A Habsburg uralkodók által kiépített és fenntartott államegyházi rendszerben az állam annyira befolyásolta az egyház működését, hogy még a mindennapi vallásgyakorlatot, a tömegek hitéletét is igyekezett részletesen, racionalista szellemen szabályozni.⁸ Még a század negyvenes éveiben is számos püspöki és érseki hely (szándékosan) betöltetlen volt. A nunciusi jelentések minősítése szerint a (kinevezett, működő) püspökök (sok) nem igazi lelkipásztorok, a papság elhanyagolja egyházi kötelességeit, életmódja kifogásolható, sok a panasz a kolostorokra, meglazult a szerzetesek fegyelme, megromlott az előljárók és a szerzetesek viszonya.⁹

A jozefinista kor végén, 1852-ben Michele Viale Prelá nuncius így vélekedett a magyar püspökökről: „1848 előtt a magyar klérus igen messze volt attól, aminek lennie kellett volna. A püspökök püspökségük gazdag jövedelmeivel foglalkoztak, s minthogy a felső tábla tagjaiként részt kellett venniük az országgyűlésen, sokszor két-három éven át távol voltak egyházmegyéjüktől, s politikai ügyekkel voltak elfoglalva, elfeledkezve arról, hogy apostoli küldetésük a hívek lelki gondozása. A régi rendszerben a püspökök túlságosan el voltak foglalva politikai ügyekkel, s egyházmegyéjük igazgatását többnyire helynökeikre hagyták, akik nem mindig voltak alkalmasak arra, hogy eleget tegyenek azoknak a feladatoknak, amelyek egy püspökre hárulnak. Ennek eredménye volt a papság hanyagsága és a nép hitéletének megromlása... Magyarországon nagyon sokat kell tenni a hön áhított vallási újjászületés érdekében, s el kell ismerni, hogy egy ilyen vállalkozás nem napok, hanem hosszú évek munkája lesz.”¹⁰

4.1. Ebbe a világba kell elhelyeznünk és a fenti állapotokhoz kell viszonyítanunk a XIX. század harmadik-hatodik évtizedebeli szatmári egyházmegyéjét, Hám János püspöki tevékenységét, hogy megállapíthassuk, mennyire más volt, mint számos kortársa, és valós értékében értékelhessük az életét, munkásságát, megvalósításait.

8 KATUS LÁSZLÓ: *A magyar katolicizmus a XVIII–XIX. században (Jozefinizmus, liberalizmus és katolikus megújulás)*. In: Somorjai Ádám és Zombori István (szerk.): *A katolikus egyház Magyarországon*. Budapest, 1991., 64. old.

9 Vö.: Katus: i.m. 64.

10 Tanulmányában idézi Katus László, vö. Katus, i.m. 65.

A püspöki székhely, Szatmárnémeti, ekkor 10-11.000 lakosú, földművesek és kisiparosok lakta város, belterületén mocsarak, a Szamos holt medrei. Rendezetlen, járda nélküli utcák, alacsony házakban kisigényű emberek, a természeti csapások, a gazdasági élet pangása folytán szegénységre kárhoztatott nép. Kölcsey Ferenc az országgyűlésen (1832-ben) a várost így jellemzi: „lutum super lutum et dicitur töltség”. Lakossága lelkén nyomasztólag ült a vallásháborúk korából eredő türelmetlenség.

4.2. Hám János bizonyosan mérlegelte egyházmegyéje helyzetét, és felismerte az adott történelmi és társadalmi helyzetből származó feladatokat. Helyesen állapította meg, hogy a szatmári egyházmegye lényegében missziós terület, s azt, hogy a számban és kiterjedésben fejlődni, növekedni akaró Egyháznak (lelkileg és szellemileg képzett) missziós lelkületű papokra, szerzetesekre és sok (hasonló) világi hívőre van szüksége.

Jól látta, hogy mindehhez ilyen szelleművé kell nevelnie egyházmegyéje papjait, s meg kell teremtenie a világiak megfelelő keresztény képzésére / nevelésére szolgáló intézményeket, s gyarapítania kell (az új nemzedék felnevelésével párhuzamosan) a keresztény életű és magatartású világiak számát, elsősorban a vallástalanok és a közömbösek köréből.

5.) Hám János személyes példája, életmódja, az egyházmegye kormányzásában kifejtett tevékenysége tanúskodik arról, hogy ő komolyan vette a szeretet parancsát, s azt is tudta, hogy a legerősebb missziós erő a szeretet tanúsága. Érezte a lényegét: az Egyház küldetése: szolgálnia kell Isten népét, s szolgálatának tetteiben kell megnyilvánulnia.

Tett az életmód is, a személyes példa. Példát mutatott beszédével és viselkedésével, szeretete megannyi megnyilvánulásával, meggyanúsíthatatlan tisztaságával. Hám János püspöksége első huszonhárom évében a régi püspöki épületben, a jezsuiták egykori házában lakott, ahol nagyon egyszerűen élt, fényűzés nélkül, szigorú életrendet kialakítva. Egyszerűen étkezett, sohasem reggelizett, ritkán és keveset vacsorázott, bort, feketekávé sohasem ivott, nem dohányzott; öltözközt is egészen egyszerű volt. Nagyon takarékos volt, (a püspöki háztartás költségeit ő maga ellenőrizte), hogy minél több rászoruló segíthessen.

Sok időt töltött el imával és (már kora hajnalban is) elmélkedéssel; mindez bizonyosan edzette higgadt természetét.

Szórakoztató játékokban nem vett részt, pihenésként székháza kertjében magánosan sétált. Minden kedden meglátogatta a kórház betegeit, csütörtökön pedig az irgalmas nővérek rendházát (a neveléssel foglalkozókat).

Hám János tudta, hogy a keresztény küldetés lényege: vállalni kell a szenvedést is. Személyes az ember életében minden betegeskedés. Egészségi állapotáról, betegségéről vagy gyengélkedéséről azonban sohasem nyilatkozott. Környezete egyetlen súlyosabb esetről tud: 1855-ben Szatmárnémetiben kolerajárvány pusztított, s miután az orvosok már lemondtak a kolerában megbetegedett titkáráról, a püspök bement a beteghez,¹¹ ágyánál térdelve imádkozott érte. A beteg titkár megkönnyebbült, rövidesen meggyógyult, ezt a püspök imájának tulajdonították.

Ezt követően viszont a fertőzés jelei / tünetei a püspökön is megjelentek., de rövidesen elmúltak, meggyógyult.

11 A beteg már a haldoklás jeleit észlelték. Vö.: Irsik 1894: 68.

A kortársak a püspök imája meghallgatásának tulajdonították a szatmári irgalmas nővérek haldokló főnöknője meggyógyulását is.¹²

Kortársai nem tudtak önként vállalt szenvedéséről, a nyilván engesztelésül hordott ciliciumról, szöges vezeklő övről.

6.) Püspöki hatalmának meg kellett nyilvánulnia tanításaiban. Hám János tanította a rá bízott híveket is és az egyházmegye papjait is. Sok szentbeszédet tartott a Székes-egyházban, ezekben, a Szentírást és a szenthagyományt hitelesen őrző forrásokból merített szentbeszédeiben, gondosan kidolgozott¹³ egyházi beszédeiben mindenkihez szó-
lóan hirdette az evangéliumot.¹⁴

Az első főpásztori levelében¹⁵ lényegében már benne van Hám János egész lelkisége, főpásztori levele tulajdonképpen már egész későbbi munkásságának tervezete. Papjait már ekkor figyelmeztette: papi hivatásukat jól csak akkor tölthetik be, ha buzgók, szent életűek, s ugyanakkor képzetek, a jó tudományok kedvelői. Kimondja: a tudatlan pap a nép vesztét okozza, s szájalomra méltó az a nép, amelyet tudatlan pap vezet. Nem érdemli meg a lelkipásztor nevet az a pap, aki nem tudja tanítani is a rábízottakat.¹⁶

Természetesen – mondja – mindenkinek elsősorban azt a tudományágat kell művelnie, amely a társadalomban elfoglalt állásának leginkább megfelel, de arra is törekednie kell, hogy általában olyan ismereteket is szerezzen, amelyek lelki élete és majdan örök élete és boldogsága számára is szükségesek. (Papjaitól alapos teológiai képzést s tudást várt el.) Arra is figyelmeztetett, hogy az igazi tudományosság sohasem lehet ön-elégült, mert minél többet tanulunk, annál inkább érezhetjük, hogy milyen keveset tudunk.

Hám János megérezte a lényegét, nem a címeket és a külső látszatot kedvelte, nem a felfuvalkodottakat, hanem azt a tudományosságot, amely a szeretettel és az alázatossággal karöltve jár. Szent Bernátot idézi: „Vannak, akik tudományra tesznek szert csupán azért, hogy tudjanak. Ez csúnya kívánság. Aztán vannak olyanok is, akik tudományosságra azért törekszenek, hogy kitűnjenek, hogy az emberek figyelmét magukra vonják és tiszteletben részesüljenek; ez undok hiúság. Mások szerzett ismereteiket, tudományukat eladóvá teszik. Ez förtelmes kapzsiság, üzérkedés, nyeresztkedés. Némelyek végül azért törekednek tudományosságra, hogy kötelmeiket megismerjék s azok ismeretére másokat is oktassanak. És ez a Szentlélek ajándéka.”¹⁷

12 Az idős *Strasser Xavéria* nővéréről az orvosok lemondtak, már eszméletét veszítve feküdt, amikor Hám János betegágyánál térdelve imádkozott érte. Amikor felállt, kereszttel jelölte meg a beteg homlokát, majd kivártatva a csendben ott álló nővéreknek ezt mondta: „Főnöknőtök nem fog meghalni.” És távozott. Xavéria nővér meggyógyult és még több évig kormányozta a szerzetesrendet. Vö.: Irsik 1894: 68.

13 Forrásaira mindig pontosan hivatkozik

14 Szentbeszédeiből háromkötetes válogatás készült: *Boldog emlékü Hám János szatmári püspök egyházi szentbeszédei*. Közrebocsátja Meszlényi Gyula szatmári püspök. Pázmány-sajtó, Szatmár, 1903–1904. Meg kell említenünk azt is, hogy püspöksége első évében sokáig ő látta el a szatmárnémeti plébános tisztségét is; minden vasárnap reggel 6 órakor szentmisét mutatott be a városban alkalmazott cseléd-lányok számára, s célirányos lelki nevelésben részesítette őket.

15 Szatmár, 1828, április 19.

16 Vö.: Irsik 1894: 73.

17 Vö.: Irsik 1894: 75–76.

Tudjuk, hogy a szellem területén minden megismerés titokzatos és felfoghatatlan, ezért minden igyekezetünk hasztalan, ha az isteni kegyelem nem támogat bennünket, ha nem készíti elő az isteni ige befogadására az emberek szívét. A papoknak azonban az evangélium hirdetésekor törekedniük kell, hogy az isteni kinyilatkoztatást olyan épségben és tisztaságban adják át, ahogyan azt az anyaszentegyház megőrizte és őrzi, ugyanakkor – erre figyelmezteti őket – mindezt egyszerű, könnyen érthető módon közölik, kerüljék a hangzatos szólamokat, a sallangos mondatok nem hatnak a szív mélyére.¹⁸

A püspök nagyon jól látja, hogy az emberek mindegyikére ugyanazzal a beszéddel egyformán hatni nem lehet, ezért az emberekkel való egyéni (alkalmi) foglalkozás fontosságát hangsúlyozza..

Figyelmeztet: minden ember törekszik a jó hírnévre. A papoknak is, a püspököknek főleg, tanításuk és személyes példájuk révén ki kell vívniuk mind a híveik, mind a mások megbecsülését, bizalmát, csak így hallgatnak tanácsaikra, csak így követik példájukat.¹⁹

Hám János jól tudta, hogy egyházmegyéjében sok a német anyanyelvű hívő, ezért papnövéndégeit mindig buzdította: tanuljanak németül, hogy a német híveknek saját nyelvükön hirdethessék az igét. Ebben is példát mutatott, egyrészt azért, hogy németből tökéletesen fordított, németül társalgott, másrészt azért, hogy szükség szerint prédikált is németül.²⁰

A hívekhez szóló tanításában a keresztény erények megvalósítására való törekvést szorgalmazta, különösen a felebaráti szeretet gyakorlását. Arra is rámutatott, hogy a keresztény emberek egyben jó hazafiak is, minél keresztényebbek, annál jobb hazafiak. A keresztény hit és erkölcs tan ugyanis az Isten törvényeinek megtartása mellett a polgári kötelességei teljesítésére (is) neveli az embereket, azaz megtanítja őket, hogy elkerüljék mindazt, ami hazájuk kárára van; a közjóért való munkálkodásra ösztönzte őket, felebaráti szeretetre és az igazságosság megtartására kérte őket.

7.) A lelki megújulás szorgalmazása külső reformokat igényelt, a tovább építendő egyház számára intézmények teremtését. A püspök ezekben a maga lehetőségei szerint vett részt. Sokan ma is a várost építő, a modern városképet kialakító püspökként tartják számon. Kétségtelenül ő alakította ki Szatmárnémeti arculatát, de nem ez a cél vezette. Építményeinek egy része az egyházmegye központjának kialakítása, az egyházmegyében kifejtendő, a lelki gondozást, a hit ápolását célzó tevékenység megszervezése, elősegítése érdekében létesült. Ilyen a szatmárnémeti Székesegyház (befejezése, bővítése), ilyen a püspöki palota megépíttetése, másrészt az Irgalmas Szent Jánosról nevezett Irgalmasrendi Szerzetesek szerzetesei házának (és kórházának), a Páli Szent Vincéről nevezett Szatmári Irgalmas Nővérek kolostorának, templomának (és iskolájának) épülete, a Szent Ferenc-rendi szerzetesek tervezett betelepítése céljából épült kolostor (és dolgozó ház), a Kálvária templom, a temetőben épített kápolna. Ide kell sorolnunk természetesen az egyházmegye egész területén kezdeményezett építkezéseket is, 13 templom, 19 plébániaépület és ugyanannyi iskola felépítését, építtetését.

18 Vö.: Irsik 1894: 49–50.

19 Vö.: Irsik 1894: 50–51.

20 Amikor 1855-ben a bécsi minisztérium Hám Jánost a szatmári püspökségtől is meg akata fosztani, az őt védelmébe vevő politikusnak a miniszter az mondta „De hiszen nem, tud németül.” Vö.: Irsik 1894: 106.

Hám János helyesen látta, hogy az egyház nem statikus intézmény, fejlődnie kell, mégpedig a lényeg megőrzésével, azt is látta – az előbbiekben már utaltunk rá – hogy egyházmegyéje missziós terület. Egyházmegyéje megerősödését, növekedését azonban Hám János nem a más vallásúak áttérítése révén akarta elérni, hanem a katolikusnak keresztelt közömbös (akár vallástalan) rétegek szellemiségének alakítása, a hitüket megvalló, vallásukat gyakorló hívek számának növelése révén. Nem a hódítás, hanem a szolgálat szellemét szorgalmazta.

7.1. A püspökségébe magával hozott jellemvonásainak egyike szociális érzékenysége. Azonnal észrevette a sok beteget, szegényt, koldust és a hajéktalanokat. Ezért kezdeményezte és valósította meg az „aggápoló intézetet”, a *Szatmárnémeti városi szegények intézete* néven létesített menedékházat, a mizerikordiánusok kórházát, ezért is telepítette Szatmárnémetibe a betegápoló szerzetesrendeket, ezt a célt szolgálta a téglagyári (cigány) munkások gyermekeinek nevelését és iskolázását / képzését célzó „dolgozó ház” építése. (Célja: létbiztonságot teremteni a cigány családok gyermekei számára.) A szegények ügye számára a mindenkor legfontosabb ügy volt. Szociális szemléletének és segíteni akarásának lényeges sajátossága, hogy a szegényeket és rászorulókat vallási (és etnikai) különbség nélkül szolgálta, elsősorban az embert tartotta szem előtt, mert benne az Isten képmását kereste és védelmezte.

Szociális vonatkozású tevékenységének számbavételekor a konkrét intézmények létrehozásának, megvalósításának gyakorlati kivitelezése kapcsán felfigyelhetünk Hám János körültekintő okosságára. Kezdeményezte és mindig megtalálta a módját, hogy a társadalom e kérdéseinek megoldásában együtt működjek azokkal az intézményekkel és személyekkel, akik hasonlóképp a társadalom jólétének építésén munkálkodnak. Így például a szegények menedékházának, az aggápoló intézetnek a megvalósításakor megnyerte (az eleinte sokat akadékoskodó) városi tanácsot, megépítéskor katolikus és református polgárokat is tevékeny közreműködésre bírt, a mizerikordiánusok kórházának és gyógyszertárának létesítéskor hasonlóképp. Az emberi személy tiszteletén alapuló kapcsolatok megteremtése tehát gyümölcsöző (anyagi hozzájárulásokban megnyilvánuló) eredményeket is hozott. Az együttműködés az egyház és a város / megye polgári hatalmi intézményei közti helyes viszony megteremtésében segített, annak a felfogásnak a terjesztésében /terjedésében, hogy mind az egyház, mind az állam (a közhatalom) az emberért létezik, kapcsolatuknak az emberi személy tiszteletén és szolgálatán kell alapulnia.

7.2. Mind a társadalom, mind az egyház fejlődése szempontjából nagyon fontosnak, szükségesnek tekintette a neveléssel foglalkozók megfelelő képzését, iskolák létesítését. Ezért létesítette az irgalmas nővérek kongregációjára bízott tanítónőképzőt, (a Nagykárolyból Szatmárnémetibe áthozott mesterképző átalakításával) a fiú tanítóképzőt, a fiaik tovább taníttatásához elégséges anyagiakkal nem rendelkező szegény falusi családok tehetséges gyermekei számára a diákotthont, a püspöki konviktus intézményét.

(Másfél évszázad távlatából visszatekintve bizonyítható, felmérhető és reálisan értékelhető, ezeknek az intézményeknek a jelentősége és hatása a város, a megye, illetőleg az egyházmegye alakulása / fejlődése szempontjából.)²¹

21 Komoly szaktanulmány megírására méltó téma.

8.) A XIX. század első felének (az előzőekben már említett) magyar törvényhozási rendje értelmében püspökként Hám János is hivatalból a főrendi ház, következésképp az ország törvényhozó testületének tagjává lett. Más püspököktől azonban különbözött, ugyanis – emlékirataiban megírta – nem szívesen ment el az országgyűlés ülésszakaira, nem volt politikus alkat. Tény, hogy 1830-tól többször is részt vett az országgyűlés munkálatain, de az aktív munkából igyekezett kivonni magát, okát is említi: elvei nem egyeztek a nemesi országgyűlés felfogásával.²²

Amint az egyéniségéről az előzőekben elmondottakból megállapíthatjuk, szelíd lelkű, csendes, imádkozó – elmélkedő életet élő, a rábízottak (papok és világiak) lelki életével törődő ember volt. Emlékirataiból azt is megállapíthatjuk, hogy nem kedvelte a gyors változásokat, ilyen értelemben konzervatív (de nem maradi) volt. Mindezek alapján érthető, hogy nem találta helyét a negyvenes évek politikai küzdelmeiben, s akaratlanul sodródott a számára idegen közéleti eseményekbe.

8.1. 1847-ben meghalt a király „helyettese”, a nádor. Ősszel az országgyűlés nádorrá választotta István főherceget, aki hivatalba lépését megelőzően megválasztatása érdekében körbejárta az országot. Szatmárban is járt. Hám János emlékirataiban említi, hogy (noha nem egykönnyen alkotott ítéletet az emberekről, főként nem első látásra) István főherceg nem nyerte meg a tesztését. A főherceg útjának szerencsés kimenetelért (Nagykárolyban) pénteki napon bemutatott szentmisén ugyanis éppen ő nem jelent meg, távolmaradásával megbotránkoztatta a sokaságot, az ebédnél pedig csupán húsételeket fogyasztott (holott Károlyi gróf hajlandó volt böjtös ételleket készíttetni).

Hám János neveltetéséből eredően feltétlenül tisztelte a törvényes apostoli királyt, ezért az sem tetszett neki, hogy a főherceg monarchia- és vallásellenes elemekkel szövetkezik. Rosszallotta a tisztújításoknál immár kialakult szokást: a nagy ivászatokat, perlekedéseket, veszekedéseket, verekedéseket, mi több: gyilkosságokat, Mindez – állapítja meg – a nép erkölcsi romlásához vezet.

Az országgyűlésen – a bevett szokás szerint – a megválasztott nádort a legmagasabb egyházi méltóságnak kellett köszöntenie. A hercegprímás meghalt, az egri és a kalocsai érsek beteg, így a püspöki kar legöregebb jelenlevő tagjaként őt bízták meg a köszöntésével.

8.2. Emlékirataiban megírta, hogy az 1848-as márciusi forradalmat megelőző időszakban az országgyűlés ellenzéki tagjai titkos gyűléseken (amelyen kiválóbb konzervatívok is részt vehettek) a szabadság és egyenlőség elvei alapján megfogalmaztak egy, a forradalmat előkészítő, az uralkodónak benyújtandó alkotmánymódosító szöveget, amelyet március elején a rendek nyilvános ülésén el is fogadtak. Ezt a főrendi ház nyilvános ülésén is elfogadták, s maga a nádor vállalta, hogy küldöttség élén Bécsbe viszi. A nádornak a rendek azt ígérték, hogy ha Ferdinánd vonakodnék elfogadni, őt kiáltják ki Magyarország királyává.

A forradalom március 15-én győzött. Négy nap múlva, vasárnap, a nemzeti öröm jeléül az országgyűlés mindkét háza hálaadó ünnepélyes nagymisén vett részt. Rangidős

22 A magyar nemzeti reformmozgalomban és liberális nacionalizmusban a protestáns nemesség és értelmiség játszott vezető szerepet, a katolicizmussal egyik réteg sem rokonszenvezett. A társadalom gondolkodásában egyébként is a politika dominált, háttérbe szorítva minden egyéb világnézeti vagy vallási érdeklődést. Ez alól a katolikus főpapság sem volt kivétel. (vö.: Katus i.m., in: *A katolikus egyház Magyarországon*: 67.)

püspökként Hám Jánosnak kellett elmondania a Te Deumot. Vitathatatlan, hogy az egyházat ért támadások sokasága miatt sok mindenben nem értett / érthetett egyet a politikusokkal. Mégis, Hám János püspök, aki immár közel két évtizede tanúja a magyar társadalmat (is) erjesztő európai áramlatoknak / reformfolyamatoknak, úgy érzi, örvendenünk kell annak, hogy ezek Magyarországon békésen, alkotmányos úton értek célt. Az ünnepélyes hálaadással kapcsolatosan fel is jegyzi: „Istennek mindenért hálát kell adnunk, ami velünk történik, jóért és rosszért egyaránt, – mert a bajok is, amelyek sújtanak, Isten szándékaiban jók a mi számunkra, bennünket Istenhez térítenek és javulásunkra szolgálnak; úgyszintén, hogy jelen esetben meg kell köszönni Istennek, hogy ami más nemzeteknél vérontással ment végbe, az itt anélkül folyt le.”²³

A forradalmi események megzavarták a nyugodt, higgadt gondolkodását és természetű Hám Jánost. Minthogy nem akart cselekvően beavatkozni a közéleti / politikai eseményekbe, nem várta meg az országgyűlés berekesztését, hazatért Szatmárnémetibe. Az eseményeket és az emberi cselekedeteket azonban mindvégig az isteni törvény szellemében és zsinórmértéke szerint szemlélte, fogta fel és ítélte meg. Tanúsítják feljegyzései, emlékiratai, amelyekben éles és kritikus szemmel tárja őket elének. Felismeri a jót, ami népe javát szolgálja, de észreveszi a káros jelenségeket is.

8.3. A magyar országgyűlés egymásután tárgyalta a törvényjavaslatokat, hogy április 11-ére a királyi szentesítésre készen legyenek (ami meg is történt). A főpásztorok ünnepélyes hangú körlevelekben úgy írtak ekkor a magyar szabadságról, mint a magyar katolikus Egyház közkinséről.²⁴ A papság (ezekre is alapuló) magatartása az állami konszolidáció számára óriási erőt jelentett, Az egyház ugyanis (helyesen) látta, hogy a lényeges értékek biztosítására (alkotmányos) rendnek kell lennie, a rend teremti meg a keretet, a rend megteremtése pedig a világi társadalom joga és kötelessége. Eszköze a jogi szervezet, a törvények alkotása és végrehajtása. A bölcs törvénykezés alkotja a társadalom szervező erejét.²⁵

A gyorsan készülő törvények joghézagjait közben sok demagóg rendbontásokra használta, a demokratikus irányzatú törvényeket, a szabadságot szabadossággal cserélték fel.²⁶ Hám János felfigyel a jelenségre és híveihez intézett körlevelében²⁷ figyelmeztet: „Őrizkedjete azoktól, akik azon szín alatt, hogy javatokat akarják, saját hasznukat keresik... Ne higgyetek minden léleknek, mert sok hamis tanítók járnak körül arra törekedvén, hogy a jámbor lelkeket is elcsábítsák, s midőn ezeket tévútra vezetik, tulajdon hasznukat munkálják: meg ne csalatkozzatok, ne engedjétek magatokat mások szemtelen céljainak eszközévé lealacsonyítani.” Kéri: „figyeljete a lelkipásztorokra, akik szívből kívánják javatokat előmozdítani.”

Az egri főkáptalani helynök a papsághoz írt körlevelében a felelős nemzeti kormány munkájának gyámolításra szólít. Kijelenti: a szabadság, egyenlőség és testvéri-

23 Vö.: Dr. SCHEFFLER JÁNOS: *Hám János szatmári püspök és kinevezett primás emlékiratai 1848–49-ből*. Budapest, Stephanum Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1928.

24 Vö.: MESZLÉNYI ANTAL dr.: *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*. Szent István Társulat kiadása, Budapest, 1928. 36–38.

25 Vö.: ÓRSY LÁSZLÓ: *Az egyház küldetése és az evilági társadalom*. In: Békés Gellért és Endreffy Zoltán (szerk.): *Szegénység, gazdagság, gazdálkodás*. In: Katolikus Szemle, Pannonhalmi, 1994. 84. old.

26 Vö.: Meszlényi, i.m. 40–41.

27 Szatmári püspökként 1848. július 7-én kiadott körlevele. (Az eredeti kéziratos példány a szatmári püspöki levéltárban őrzött, a püspökök XIX. századi körleveleit tartalmazó iktatókönyvben.)

ség a legszebb eszméket tartalmazták, ha e szavakkal nem élnek vissza. De figyelmeztet is: a szabadság mezsgyéje csak addig terjedhet, ahol a másiké kezdődik. Ezen túlmenni már szabadosság. Továbbá: a rend fönntartása nélkül a szabadság sem létezhet. Meg kell szilárdítani a rendet és a békét, tovább kell fejleszteni alkotmányos életünket, a társadalmat meg kell óvni az anarchiától és a fejtelenségtől²⁸

A püspökök testülete húsvétkor (1848.IV.23.) közös pásztorlevélben fordul a papsághoz és a hívőkhöz: békére, egyetértésre, a szabadság kincseinek megbecsülésére buzdította őket. Megállapítja, hogy a valódi szabadság az igazságon, törvényen, renden alapul. A kormány hatóságai iránti bizalmat kér tőlük.²⁹

8.4. A reformtörekvések a korszellem hatásaként az (alsó)papság körében is jelentkeznek.³⁰ Az esztergomi és az egri érseki szék, a győri, szepesi, székesfehérvári és váci püspöki szék azonban üres, a kalocsai érsek öreg, a többi püspök pedig vagy elmulasztotta vagy nem merte kézbe venni a papság reformkívánságait.³¹ A kultuszminiszter az alsó papság mozgolódása folytán támadt kérdések megbeszélésére Pestre hívja a püspököket. Így júniusban Hám János is visszatér az országgyűlésre (s mint mindig, a szerviták rendházában száll meg). A püspökök testülete ekkor megvizsgálta és mérlegelte azokat a kérdéseket, amelyek kihatással voltak az egyházmegyék, illetőleg az egész magyar katolikus egyház életére, s – tudván, hogy az egyháznak lehetnek sebei, de orvoslásuk mindenképp a lelki gyarapodáshoz vezet – több kérdésben intézkedtek is, így hozzájárultak az alsópapság anyagi javadalmazásának jobbításához, de megoldatlan maradt az egyházi fegyelem több kérdése, a cölibátus törvénye, a kánoni engedelmesség, a szerzetesrendek megreformálása. Mindezek megfelelő formában való megvitatására és megoldására a hierarchia minden szintjén jelentkező közös igény alapján a püspöki kar elhatározta nemzeti zsinat összehívását.

Minthogy azonban Hám János primási megerősítése késett, a vatikáni nuncius ki-
eszközölt egy pápai brévét, amely felhatalmazta mint szatmári püspököt, hogy apostoli követi minőségben nemzeti zsinatot hívjon össze és azon elnököljön.³²

Hám János nem akart élni a kapott felhatalmazással, de kinevezte a zsinatot előkészítő bizottságot: Lonovics érseket, Szcitovszky, Rudnyánszky és Ocskay püspököket, valamint az egyetlen tényleges érseket, a kalocsai gróf Nádassyt, aki augusztus 1-jén össze is hívta a zsinatot Esztergomba, időpontjául szeptember 24-ét jelölve.³³

Hám János a zsinat céljául tűzte, hogy őszintén és kendőzés nélkül megtárgyalja a magyar egyház minden kérdését, nemcsak azt, ami fényt és derűt jelent; hanem ami borút és árnyat is. Azt akarta, hogy a (konkrét) élet **alapos** ismeretére alapozzon, a **megváltozott** jelenre és a kétéves jövőre nézve **határozott programmal**.

28 Vö.: Meszlényi, i.m. 42.

29 Vö.: Meszlényi, i.m. 45–46.

30 Budapesten az alsópapság egy része 12 pontban foglalta össze követeléseit. Ezek némelyike ma már a II. Vatikáni Zsinat állásfoglalásait ismerve helytálló. Ugyanakkor szélsőséges nézeteknek is hangot adtak. Hangvételük, stílusuk, s főként az, ahogyan ezt a sajtóban közzétették mindenképp kifogásolható.

31 Vö.: Meszlényi, i.m. 57–58.

32 A kalocsai érsek jogait sértve érezte, és ezért tiltakozó levelet írt Rómába is, Hám Jánosnak is.

33 Vö.: Meszlényi, i. m. 124–125.

A későbbiekben több egyházmegyében előkészületül egyházmegyei zsinatot tartottak. Az országos zsinat azonban elmaradt. Az országgyűlés ugyanis nem oszlott szét, megtartása később pedig már sem okos, sem tanácsos nem volt.

8.5. A kilengések, az újítások szelleme (átmeneti jelenséggént) a szerzetesrendekbe (piaristák, bencések, ciszterciták) is eljutott. Hám János ezekkel a későbbiekben, pri-más korában szembesült. A ciszterciták ugyanis kérelmeik orvoslásért a kultuszminisz-terhez folyamodtak. Eötvös József azonban érezte, hogy ő nem illetékes, és az ügyet át-tette Hám Jánoshoz. Ő két püspököt (a csanádit és rozsnyóit) bízott meg az ügy megvizsgálásával, s általuk sikerült is (egy időre) rendet teremteni.³⁴

9. Pestről távozása előtt Hám Jánost megkérdezte a minisztérium egyházügyi elő-adója: hajlandó volna-e elfogadni a megüresedett egri érsekséget (nyolc püspöki és ér-seki szék volt üres). Hám János válasza rövid és tömör: „A személyemet illető ügyek-ben nem szükséges engem megkérdezni, ki sohasem válogattam életemben, hanem mindig feljebbvalóim rendelkezését követtem.” (Emlékirataiban erre vonatkozóan meg-jegyzi: Az egész dolog nem látszott nekem valami figyelemre méltónak, mert alig hihet-tem, hogy a minisztérium, mely jól tudja, hogy a legújabb események legtöbbjét elveim-mel megegyeztetni képes nem vagyok, engem előmozdítani hajlandó legyen.)³⁵

A meglepetés június utolsó napjaiban érte, amikor is (a 48 éve üresen álló) esztergo-mi érseki székbe, hercegprímássá nevezték ki.³⁶ Első kérdése az volt: Vajon nem lehet-ne-e a dolgon változtatni.

9.1. A XIX. századi magyarországi egyházi viszonyok megértéséhez tudnunk kell, hogy a Habsburg birodalomban a katolikus egyház államvallás volt. Ez képezte a jogi alapját annak, hogy az uralkodó, illetőleg illetékes minisztériuma beleavatkozzék az egyház belügyeibe, a kinevezésekbe, a püspöki és káptalani, a primási birtokok, javadal-mak át/érvételébe, át nem adásába. Már a XVIII. század második felétől jelentkezett az a törekvés, hogy a felvilágosult abszolutizmus szellemében uralkodó császár a katolikus egyházat teljesen az állam felügyelete és irányítása alá vonja, s ezáltal valódi államegy-házzá tegye. Mária Terézia ugyanis 1758-ban felvette az „apostoli király” címet, s ezzel igényt emelt az egyház ügyeibe való egyre közvetlenebb beavatkozásra. Felújította a ki-rályi tetszvényjog (placetum regium) gyakorlását és udvari történéssével, Kollár Ádám-mal könyvet íratott (1764) előbb Magyarország apostoli királyainak főkegyúri jogáról, majd a vallási ügyekben (circa sacra) őket megillető szinte korlátlan hatalomról. Az ál-lamegyházi politikát radikális formában II. József császár valósította meg, s – bár ren-delkezéseit halála előtt visszavonta – a gyakorlatban a jozefinizmus a Habsburg Monar-chiában a XIX. század közepéig uralkodó rendszer maradt. A király nevezte ki az érsekeket, püspököket (előzően megkérdezte az Államtanácsot, a rendőrmínisztert, esetleg a primást, ha volt), s csak ezután terjesztették fel pápai megerősítés végett. A káptalani stallumok betöltését is magának tartotta fenn. A püspökségeket nem töltöt-ték be, mert ilyenkor jövedelmük az államkasszáét illette.

9.2. Hám János mindezt tudta, ezért mondta a megváltoztathatatlan tényre: „Uram, fölemelvén levetettél engem, legyen meg a Te akaratod.”

34 Vö.: Meszlényi, i.m. 58–59. Hivatkozik a Primási Levéltárban található *Hám Aktákra* (38., 102. sz.)

35 Irsik 1894: 191.

36 Kinevezésébe talán az is közrejátszott, hogy Karolina Augusztá anyakirálynő igen érdeklődött az ir-galmas nővérek Szatmárnémetibe telepített rendje iránt.

Vivódásainak tanúsága saját kezű emlékirata is: „Én, aki teljes életemben meditációim alatt mindenbe, ami velem történt belenyugodtam: ez esetben erős elvemtől eltérni készültem. És mindent elkövetni, hogy ezen kinevezés ne történjék meg.”³⁷ Úgy érezte, hogy életébe nem illik a rang, a bíbor, a kitüntetés.

9.3. A magyar kormány nem örült kinevezésének, bizonyosága, hogy állandó rendőri megfigyelés alatt tartották. Kinevezésekor a minisztérium (az állami joggyakorlat szellemében) azonnal átvette viszont a szatmári püspökség javadalmait. Püspöki kinevezésének római jóváhagyása azonban késett, de mindaddig amíg a pápa nem erősítette meg Hám János primási kinevezését, törvényesen nem foglalhatta el az esztergomi érseki széket, következésképp nem vehette át az esztergomi érsekség birtokait (jövedelmét) sem. Hám János tehát Pesten maradt, itt várakozott az eskütelre.

10.0 A politikai események sodrában 1848 júliusának végén az országgyűlés elhatározta, hogy küldöttséget küld Innsbruckba, hogy az uralkodót hívja meg Pestre. A küldöttségbe egyetlen papot jelöltek, az újonnan kinevezett esztergomi primást. A küldöttség tagságán túl abban semmilyen szerepet nem kapott, sem egyházi méltóságára, sem a bevett szokásokra nem voltak többé tekintettel, nem ő szólhatott a küldöttség nevében. Hám János emlékirataiban megállapítja, hogy a politikusok – s természetesen a zajongó tömeg – nem kedvelte a papokat.

10.1. Lamberg meggyilkolása (1848. IX. 28.) után a király feloszlatta az országgyűlést, ezt azonban a felsőházban nem hirdették ki, egyébként ekkor már minden hatalom a rendi országgyűlés, Kossuthék kezébe került.

10.2. Az Egyház – mint a történelem folyamán mindig – most is ki volt téve a történeti erők játéknak és ostromának. És mint általában mindig, a világ hatalmasaival szemben mindig hátrányos helyzetben.

Az 1848-as forradalom eseményei sodrában a katolikus egyház is autonómiát kért a maga számára. Ugyanazokat a jogokat, amelyeket minden protestáns egyház zavartalanul élvez.³⁸ Augusztusra az autonómia kérdését megtárgyaló kongresszus összehívását tervezték, amelyen tisztázni kívánták az állam és az egyház viszonyát, az egyházi vagyion feletti rendelkezés jogát, az egyházi iskolák szerepét, a világi befolyás módját és kereteit is.³⁹ A katolikus egyház ugyanis a jozefinizmus következményeként továbbra is az államnak kiszolgáltató. Kossuth Lajost (sem miniszterként, sem a Honvédelmi Bizottmány elnökeként, sem ideiglenes államfőként, kormányzó-elnökként) nem illette meg sem az apostoli királyi cím, sem azok a klauzulák, amelyeket e címen használt az uralkodó. Kossuth Lajos viszont ezeket (jogtalanul) használva adta ki rendelkezéseit. A katolikus egyház mindezt jogosan sérelmezte.

10.3. Hám János primási kinevezésére utalva már említettük az emlékirataiban (is) megírt megállapítását: a legújabb események legtöbbjét elveivel nem tartotta összeegyeztethetőnek. Így teát még csak püspökként is, később hercegprimásként is számos kérdésben szembe került a magyar kormánnyal és a törvényhozással. Nem csodálkozhatunk ezen, ugyanis a törvényhozás tevékenységében erős egyházellenes szellem és

37 Emlékiratai

38 SZEMNECZ EMIL: *Katolikus Autonómia*. Budapest, 1897. : 18. (Idézi Meszlényi, i.m. 83.)

39 Vö.: SARNYAI CSABA MÁTÉ: *Horváth Mihály kultuszminiszter felhívása az 1849. augusztus 20-án tartandó katolikus autonómia kongresszus megtartására*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1997. /1-2.:147.

magatartás munkálkodott, erre éppen a kassai és a szatmári követ adta meg a jelt. A kifogásolt szándékok közé kell sorolnunk a papok harcoló egységekbe való besorozását is. (Hám János magától értetődően ellenzi: a papok öldöklésben nem vehetnek részt.). Szembenállást okozott az országgyűlésnek ama határozata, hogy az iskolákat megsza- badítja az egyházi befolyás alól, kiveszi az egyház kezéből és államivá teszi őket. A lelki- ismereti szabadság megóvása címén / érdekében a vallásoktatás eltörlését javasolták, hogy helyet adjon az „állampolgári” nevelésnek.

A katolikus egyház iskolaalapítási jogát elutasították, megszüntettek 10 katolikus középiskolát és minden katolikus diákotthont (konviktust), elvették az egyháztól a köz- alapítványok saját kezelése jogát, beavatkoztak a szerzetesrendek belügyeibe, az egyhá- ziak minden a politikai jogának megvonására törekedtek, az országgyűlés rendelkezni akart az egyházi vagyonnal (valójában meg akarta szerezni).⁴⁰

Említettük, az egyház autonómiát kért, de nem kapott. Nem volt patronátusi joga, nem küldhetett diákokat külföldi alapítványokra. Minden ítéletében továbbra is a kor- mánytól kellett jóváhagyást kérnie / kapnia. Az országgyűlésben pedig az egyházzal szemben ellenszenv uralkodott, a legjogosabb kérdésekben is elgáncsolták.

Az Egyház nyilvánvalóan nem térhetett ki a küzdelmek elől, ugyanis Krisztus Egy- háza nemcsak a földön tovább él, hanem a földön szenvedő Krisztus. Az Egyház szen- vedése Krisztus szenvedése is, értékes, mert áldást hoz a világ számára. Semmi kétség: a magyar katolikus egyház, illetőleg az őt képviselő püspökök és a primás érsek semmi- képp sem marasztalható el amiatt, amiért nem értett egyet az egyházellenes politikai áramlat szellemével és intézkedéseivel.

10.4. Október végén a folyamatosan ülésező országgyűlésen felülkerekedett az a fel- fogás, hogy keresni kell a kormány és az uralkodó család közti kibékülést, felszólították a Pesten tartózkodó püspököket, hogy közbenjáróként szerkesszenek egy ilyen értelmű folyamodványt és vigyék el Olmützbe. Hám János lényegében annyit tett ebben az ügy- ben, hogy a folyamodvány⁴¹ szövegét megtisztította az általa keserűnek és szemrehá- nyónak tartott kifejezésektől, viszont ennyi közreműködése miatt is kegyvesztett lett a bécsi udvarnál.

10.5. Decemberben lemondott Ferdinánd király, trónra lépett a 19 éves Ferenc Jó- zsef. A bécsi lázadás leverése után pedig Windischgrätz és Jellasich serege betört Ma- gyarország területére, s 1849. január 5-én bevonult Budapestre. A püspöki kar, hogy jó- vátegye „hibáját”, a magyar kormány megbízásából írt folyamodványt, most uralkodói kihallgatásért folyamodik, de Windischgrätz közli: „ha e dolgoban valami hibát követ- tek el, az kegyesen megbocsáttatik, az Olmützbe való utazás kötelessége alól azonban felmentetnek, mert jelenleg otthon hasznosabban működhetnek.” A püspöki kar ezután a budavári templomban ünnepi szentmisét mutatott be, majd minden egyházmegyebeli hívőhöz közös pásztorlevelet küldött. Ebben a népet hűségre intették Ferenc József, mint törvényes apostoli király iránt, s arra is figyelmeztették, hogy a császári sereget ne mint ellenséget, hanem mint jóbarátot tekintsék, amely avégbe jött be, hogy a békét és a rendet helyreállítsa. A pásztorlevél aláírása: a püspöki kar. Windischgrätz tábornok-

40 Vö.: Meszlényi, i.m. 126–139.

41 *Püspökkari levél Ófelségéhez*. Pesten, 1848. október 28-án. (Aláírása: Magyarország katolikus püspöki kara). Szövege In: *Keresztény Szó*, IX. évfolyam (1998) 4: 12–13. (Marton József kommentárjával, uo. 13–14.)

nak nem tetszett az aláírás és kötelezte Hám Jánost, hogy az általánosan megnevezett 'püspöki kar' helyett a pásztorlevél aláírása a primás neve legyen. Ő úgy érezte, hogy nem vonakodhat, megérezte, hogy ez bajt hoz rá, de aláírta. Valóban súlyos következményekkel járt. A (tulajdonképpen csak az osztrák csapatoktól megszállt területen ismert) pásztorlevél néhány példánya a magyarok kezébe került, a magyar kormány Hám Jánost hazaárulónak nyilvánította, vagyonát azonnal elkobozta.⁴²

Windischgrätz tábornok ezután a magyar püspököktől egymillió forint támogatást kért, ők azonban Hám Jánosra hárították a döntést. A herceprimás nem vállalta a támogatás megadását, a döntést sem vállalta egyedül magára, kijelentette: a kívánságot majd a legközelebb tartandó nemzeti zsinat elé terjesztik.

10.6. A magyar csapatok Pesthez közeledtek (április 21-én) azt tanácsolták neki: késedelem nélkül meneküljön. Hám János előbb Sopronba, majd a bécsi kapucinusok kolostorába ment.

Az Olmützben tartózkodó császári család kérte, hogy ajánljon fel seregtoborzás céljára egy millió forintot. A primás nem teljesítette a kérést. Emlékirataiban megírta: katonaság kiállítására nem tudta magát elszánni. Ezáltal viszont teljesen elvesztette az uralkodóház kegyét, s elkezdődtek a Hám János letételére irányuló mesterkedések. Még hozzá két irányból. Egyrészt a bécsi minisztérium törekedett arra, hogy minden Ferdinánd király uralkodása alatt történt magyarországi egyházi kinevezést semmissé tegyen, másrészt működni kezdett a Scitovszky János pécsi püspök herceprimássá kinevezése érdekében dolgozó párt. Schwartzberg Frigyes bíboros salzburgi érsek,⁴³ e párt vezető személyisége megkérdezte Hám Jánost, nem akar-e lemondani, nem akar-e az esztergomi érsekségtől s a nehéz és veszedelmes primási tisztségtől megszabadulni, békésen élhetne szatmári vagy más egyházmegyei püspökként, esetleg egri érsekként.

Hám János válaszában közölte: nem óhajtotta a primási méltóságot és nem járt utána, de még csak nem is gondolt rá. Kinevezésekor nem öröm, de félelem és szorongás fogta el. Azért fogadta el, mert azt hitte, hogy ez az intézkedés Istentől jön, s akkor meg kell hajolnia előtte. Meghátrolni a fenyegető veszélyek elől vagy a megapadt primási jövedelem miatt nem érdem, hanem gyarlóság.⁴⁴

Ha Isten az uralkodó és a minisztérium útján most másként rendelkezik, panasz nélkül belenyugszik. Schwartzberg önkéntes lemondásra akarta rábírní, sőt Altieri Lajos pápai nunciust is kérte: ajánlja ezt Hám Jánosnak. A nuncius azonban elutasította a közreműködést, mert semmi okát nem látta a kifogástalan primás eltávolításának. A kultuszminisztérium tanácsosa is lemondását tanácsolta.

Hám János közölte: ha lemondását akarják, mentsék fel, nehogy úgy tűnjék, mintha pozitív cselekedetével akarna Isten szándékával ellenkezésbe kerülni, és az Isten előtti felelősséget és a tévedés ódiumát vonja magára.

1849. július 14-én felkereste a minisztérium tanácsosa és hivatalosan közölte: a minisztérium üresedésben levőnek jelentette ki az esztergomi érseki széket, felszólította Hám Jánost, írja meg lemondását, amelyért egy óra múlva elküldi szolgáját. Hám János szövege azonban nem tetszett a minisztériumnak, újat íratnak vele. Az átírt szöveg: „Alulírt, ő Felségének a magas minisztérium útján mai napon közölt parancsa követ-

42 Vö.: Irsik 1894: 200–201.

43 Testvére, Schwartzberg Felix az osztrák kormány miniszterelnöke volt.

44 Vö.: Emlékiratai, 207.

keztében, melynélfogva nekem meghagyatik, miszerint írásbeli nyilatkozatot adjak, ezennel készséges engedelmisséggel kijelentem, hogy az esztergomi érseki székre vonatkozólag semmi jogom, sem érdemem nincsen; a netalán való jogokról pedig önként lemondok.”⁴⁵

(Néhány nap múlva kinevezték Szcitovszky Jánost.)

Lemondatása okát nem közölték vele. Értésére adták azonban, hogy Bécsből távoznia kell. Nemsokára még bírói eljárással is megfenyegették, amiért március 15-e után a pesti országgyűlésen jelen maradt. Ügye tisztázása céljából Magyarország királyi biztosa, Geringer javaslatára Bach belügyminiszterhez fordult, aki válaszában közölte: megpróbáltatásai közepette a vallásban keressen vigasztalást.

Visszakérték primási és esztergomi érseki kinevezését, és megengedték, hogy hazatérjen Szatmárra.

Hazafelé utaztában Pesten eljut hozzá a bebörtönzött, halálraítélt papja, Gonczeczky János segélykérése. A püspök személyesen megy el Haynau tábornokhoz, hogy kegyelmet kérjen papja számára. A tábornok megígéri: hogyha nem bűnös, nem lesz bántódása. Másnap viszont kivégezteti Gonczetzkyt.

10. 7. Hám János visszatért egyházmegyéjébe. Szatmárnémetiben püspöki pásztorlevelet írt, szükségét érezte, hogy „a lelki gondviselésére bízott keresztény híveihez, amint az ő javuk és szükségük megkívánja, a szeretet és igazság szavaival szóljon.”⁴⁶

Az eltelt évről megállapítja: „...ínség, éhség, betegség, mindenféle nyomor tódulva terjedt földünkön, falvaink leégtek, elpusztultak, szép városaink megrongálódtak, rokonaink, testvéreink, honfitársaink elvérzettek vagy gyászos bénaságra jutottak, sokan tulajdon helyekből, házaikból kiűzve mindenektől megfosztva másutt menedékhelyet keresni, irgalom kenyérért esedezni kénytelenítették.” Kijelenti: „Csak az Úrnak nagy irgalma mentett meg, hogy egészen el nem vesztünk.”

Vizsgáljuk meg ezek okát és keressük orvoslásának módját – írja, s megállapítja: „Eláradt a gonoszság, hatalmasan elterjedt a vallástalanság. Elhagytuk Istenünket, de az Isten is elhagyott bennünket azon mértékben, ahogyan eltávoztunk tőle, távolította el szent kegyelmét, önmagunkra hagyott minket, és ez elég büntetésünkre.

Ő, ha a tékozló fiúval hozzá visszatérünk, fiúi bizalommal neki könyörgünk, el nem taszít magától, könyörül rajtunk.” Hám János tehát bűnbánatra szólította híveit.

11. A forradalom és a szabadságharc idején tanúsított magatartása kapcsán azt állapíthatjuk meg, hogy a 67 éven át a királyhűség, a törvényesnek tartott rend tiszteletére nevelt, a politikai életben járatlan, naívnak bizonyuló, a világot csakis lelki dimenzióiból látni képes öreg ember az események hatására két malomkö közé került, örlődött: forradalmár szellemű testvérei kedvéért nem tudta feláldozni királyhűségét, amelynek szellemében nevelték, de magyarságát sem tudta megtagadni uralkodója kedvéért.

Emlékirataiban feljegyzi: „mindig egyenes úton járva, életemben senkinek sem kívántam ártani, Isten szüntelenül kérve a király és az uralkodó ház jólétéért szintűgy, mint a haza békéje- és üdvéért, – mindkét részről szorongattattam, lesujtattam.” Majd

45 Az okiratot a bécsi császári és királyi levéltár másolatban őrzi 5369.M.I. /849. számmal. Az eredeti latin nyelvű okirat sorsa ismeretlen.

46 Az 1849. július havának végén írt (kézíratos) pásztorlevelét a Szatmári Római Katolikus Püspökség levéltára őrzi.

folytatja: „Nem vádol a lelkiismeretem, hogy akár királyom, akár hazám ellen gondolat-
tal is vétettem volna.”⁴⁷

12.) Az 1857. december 30-án meghalt Hám János személye immár történelmi at-
moszférába került. Halhatatlan lett erényeiben, alkotásaiban, az emberek emlékezeté-
ben.

Püspöki feladatait maradéktalanul, tudatosan, tervszerűen, következetesen tel-
jesítette. Egyházmegyéjét mindvégig maga vezette (kivéve egy évnyi primási tevé-
kenységét), politikai tevékenységekért, világi méltóságért, pályafutásért nem hagyta
helyettesekre. Anyagiakkal csak azért foglalkozott, hogy minél többet építhessen egy-
házmegyéje területén egyháza és a köz számára.

Külső nyugalma és fegyelmezettsége mögött nagyon érzékeny lélek rejtőzött. Püs-
pöki szolgálata gyakorlását imával és szenvedéssel végezte. Szigorúan megtartott
böjtös életmóddal és (mások tudtán kívül) vezeklő övvel vállalt fizikai szenvedést, en-
gesztelést a korszellem elmételyesedése, a társadalom bűnei miatt, esztergomi ér-
sekként, hercegprimásként, illetőleg lemondatása után a szatmári püspökként pedig
nagyon sok lelki fájdalmat, számos megalázást, megszégyenítést, rágalmat kellett el-
szenvednie. Mindezt szelíd lélekkel, békességben, felháborodás nélkül elviselve a bán-
talmazásokat, és mindet Isten akarataként, intézkedéseiként elfogadva. Abban a tudat-
ban, hogy a földi útját járó Egyháznak is, az apostolutódoknak is krisztusi feladata,
keresztény küldetésének lényege a szenvedések vállalása.⁴⁸

Szenvedései idején is mindig vallotta: legyünk odaadók a jó Isten jövődő tervei
iránt.

A történelem eseményeit másfél évszázad távlatából tekintve a mai ember fejcsóvál-
va olvassa feltétlen királyhűsége megnyilatkozásait, de feltétlenül meghajol következe-
tesen becsületes jelleme előtt. Egyénisége, valamint a forradalom és a szabadságharc
eseményeinek és körülményeinek tárgyilagos mérlegelése és ismerete alapján primási
tevékenysége (vitatható kérdései, esetleg rossz döntései) sem homályosítják el, csak
igazabbá teszik személyisége élénk táru-
ló képét, amelyet boldoggá avatási eljárása
megindításakor kora, kortársai tanúsítottak: feddhetetlen életet élt, önmegtagadások-
ban, lemondásokban, az alázatosság és bűnbánat szellemében, mindvégig tevékenyen a
szegények, betegek megsegítésében, mindvégig tevékenyen a társadalom lelki – erköl-
csi felemelkedéséért. És egy pillanatra sem hagyta el bizalma a Gondviselésben.

Életének, életművének tanulmányozása ösztönözze korunk emberét!

47 Vo.: Irsik 1894: 217–218.

48 Vö.: Dr. SZANTÓ KONRÁD: *Egyháztörténelem* (Katolikus teológiai főiskolai jegyzetek. Gloria Könyvki-
adó, Kolozsvár, é.n.), I: 13–19.

BURA LÁSZLÓ

REFLECTIONS ABOUT THE PERSONALITY, HISTORICAL ROLE AND THE KEEPING OF THE MEMORY OF JÁNOS HÁM

János Hám was the bishop of the Roman Catholic Diocese of Szatmár county for thirty years. He served as head primate between 1848-49. The cabinet of Debrecen accused him of being the friend of the emperor and a traitor. This became common knowledge, due to the communist historiography of the 1940s.

In the last decade of the past century, Gyula Meszlenyi, the bishop of Szatmár, initiated the process of canonisation of Hám. However, this process progressed rather slowly. In 1949, János Scheffler, the bishop of the diocese of Szatmár at the time, said the following to the Merciful Sisters of Szatmár, who requested the keeping of the memory of János Hám and his intercession in their prayers: "It seems that the canonisation of the blessed bishop János Hám will not be successful, since it is possible that the present time needs martyrs."

Due to the efforts of Pál Reizler, who is the present bishop of the diocese of Szatmár, the Canonisation Congregation stated that there are no obstacles for the continuation of the case which came to a standstill during the period of the World Wars. In 1998, János Szőke P., was appointed as the postulator for the case of the canonisation of János Hám.

Reflecting upon historical events from a distance of one and a half centuries, the man of today shakes his head as he reads the statements of János Hám, his unconditional support of the king, but the reader must bow in front of his consistently honest character.

BLET, PIERRE

LEGENDA AZ IRATOK TÜKRÉBEN

Kitartó vádak XII. Piusz pápa ellen*

Amikor 1958. október 9-én meghalt XII. Piusz, személyét egybehangzóan dicsérő és hálás tisztelgések övezték. „Szegényebb lett a világ XII. Piusz halálával” – nyilatkozta Eisenhower elnök. Golda Meir, Izrael állam külügyminisztere szerint: „Jelen korunk életét tette gazdagabbá az a hang, amely a mindennapok kavargó ütközései fölé emelkedve a nagy erkölcsi igazságokat fejezte ki. A béke jeles szolgáját siratjuk el.”¹

Néhány év múlva, 1963 után egy fekete krónika főszereplőjévé vált: a háború ideje alatt – politikai számításból, vagy bátorság híján –, érzéketlenségével és hallgatásával állítólag részessévé vált azoknak az emberiség elleni bűncselekményeknek, melyeket egy saját szájából elhangzó beszéd megállíthatott volna (!). Amikor a támadásokat dokumentumok alapján indítják, lehetséges vitatkozni a szövegek interpretációjával, megvizsgálni, nem értették-e félre a kérdéses szöveget, esetleg kritikátlanul kezelték, megcsonkították, vagy célzatosan válogatták össze. Ha viszont egy legendát pusztán a működő képzelet hoz létre, a vitának nincs értelme. Az egyedüli lehetőség, hogy a mítoszt szembeállítsuk a vitathatatlan dokumentumokon alapuló történelmi valósággal. Ezzel a céllal engedélyezte 1964-ben VI. Pál pápa, aki mint az Államtitkárság helyettes vezetője XII. Piusz egyik legközelebbi munkatársa volt, a Szentszék háborúval kapcsolatos iratanyagának közzétételét.

AZ „ACTES ET DOCUMENTS” ÖSSZEÁLLÍTÁSA

Az államtitkárság irattára ténylegesen őriz olyan iratkötegeket, melyekben gyakran napról-napra, olykor óráról-órára követhető a pápa és hivatalainak tevékenysége. Megtalálhatók XII. Piusz üzenetei és beszédei, a pápának a civil és egyházi méltóságokkal váltott személyes levelei, az Államtitkárság feljegyzései, szolgálati jegyzetek, melyeket

* Az eredeti tanulmány címe: *La légende à l'épreuve des archives. Les accusations persistantes contre le Pape Pie XII.* Olasz fordítását „La Leggenda alla prova degli archivi. Le ricorrenti accuse contro Pio XII” címmel a *La Civiltà Cattolica* 1998. 1. száma közli (21 marzo 1998, anno 149, No. 3546) p. 531-541. Szerzője: Pierre Blet francia nemzetiségű jezsuita (sz. 1918) történész, teológus, egyháztörténeti kutató, a Római Teológiai Akadémia ny. professzora, a Történeti Tudományok Pápai Bizottságának tagja. [A fordító jegyzete.]

1 L'Osservatore Romano, 1958. október 9.

a beosztottak készítettek előjáróik részére, hogy információkat, vagy javaslatokat közöljenek; ezen fölül személyes jegyzetek, főként Mons. Taredinitől, akinek – a történészek nagy szerencséjére – szokása volt, hogy tollal a kezében elmélkedjék; továbbá szintén az Államtitkárság levelezése a Szentszék külföldi képviselőivel, nunciusokkal, követekkel és apostoli delegátusokkal; diplomáciai jegyzékek, melyeket a Szentszékhez akkreditált nagykövetekkel, követekkel váltott az Államtitkárság. Az iratok nagy többségét az Államtitkárság, vagy az Államtitkárság Első Szekciója titkárnak nevével és aláírásával adták ki, mindazonáltal világos, hogy a pápa szándékait fejezik ki.

Ezen dokumentumok alapján lehetett volna megírni egy olyan tudományos elemzést, mely ismerteti a pápa magatartását és politikai törekvéseit a második világháború időszakában. Lehetett volna olyan fehér könyvet is összeállítani, amely bizonyítja a XII. Piusznak felrótt sérelmek alaptalanságát. Mivel a lényegi kifogás a hallgatásra vonatkozott, könnyű feladat volt a legjellemzőbb dokumentumok alapján megvilágítani, hogyan kezdeményezett akciót a Szentszék a háború áldozatai, különösképpen a faji üldöztetés áldozatai érdekében. Hasznosabbnak tűnt végül megindítani a háborúval kapcsolatos dokumentumok teljes publikációját. A diplomáciai iratoknak már számos gyűjteménye kiadás alatt volt, és több kötetük érintette a második világháborút: *Documenti diplomatici italiani*, *Documents on British Foreign Policy: 1919–1939*, *Foreign relations of the United States*, *Diplomatic Papers*, *Akten zur deutschen auswärtigen Politik (1918–1945)*. Eme sorozatokra és példájukra való tekintettel helyénvalónak láttuk, hogy a történészek számára lehetővé tegyük a Szentszék háború alatti szerepének és tevékenységének irattári tanulmányozását. Ebből a célból kezdődött el az *Actes et documents du Saint Siège relatifs à la seconde guerre mondiale* (Szentszéki okmányok és dokumentumok a második világháborúról) sorozat megjelentetése.

Nehézséget okozott, hogy olyan korszakról volt szó, melynek levéltári anyaga zárva volt a közönség, sőt a Vatikán, valamint az egyes államok történészei előtt is. Ezért, a második világháború eseményei iránt megnyilvánuló különleges érdeklődés, illetve az a szándék, hogy történetét dokumentumok és ne csupán elbeszélések vagy többé-kevésbé áttételes tanúvallomások alapján tárják fel, arra készítették a konfliktusban érintett államokat, hogy kezdeményezzék a nyilvánosság elől elzárt eme dokumentumok publikálását. A munkát elvégző bizalmi személyeknek bizonyos szabályokat be kellett tartaniuk: nem hozni nyilvánosságra élő személyeket vádoló dokumentumokat vagy olyan iratokat, melyeknek felfedése akadályozhatná a folyamatban lévő tárgyalásokat. Ezen alapelvek szerint jelentek meg a *Foreign relations of the United States* 1940-es éveket lefedő kötetei, és ugyanezen alapelvek elfogadásával készült a szentszéki dokumentumok kiadása is.

A Szentszék háborúhoz kapcsolódó dokumentumainak kiadását három jezsuita kapta feladatként a Szentszék Államtitkárságától: P. Angelo Martini, a *La Civiltà Cattolica* szerkesztője, akinek korábban módja volt betekinteni a Vatikán zárt levéltári anyagába, Burkhart Schneider, valamint Pierre Blet, mindketten a Gregoriana Apostoli Egyetem Egyháztörténeti Fakultásának professzorai. A munka 1965 januárjának első napjaiban kezdődött egy irodában, mely az akkori Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja, illetve az Államtitkárság Első Szekciója iratraktárának szomszédságában volt. Általában ebbe a raktárba kerültek a háborút érintő dokumentumok.

Ilyen feltételek között a munka könnyítést és különleges nehézségeket egyaránt jelentett. A nehézségek: olyan archívumokról lévén szó, melyeket a nyilvánosság számára nem nyitottak meg, nem volt a kutatás érdekében kialakított szisztematikus leltár-

jegyzék. Az egyes dokumentumokat sem a szigorú kronológiai, sem szigorú földrajzi szempont szerint nem rendezték. A politikai jellegű, tehát a háborúval kapcsolatos anyagok olykor együtt voltak a vallási, egyházi, esetleg személyes jellegű iratokkal, elfogadhatóan kezelhető dossziékban, ám alkalmasint meglehetősen rendszertelen anyagokkal. Az Angliára vonatkozó hírek iratai esetleg a franciaországi dossziében találhatók meg, ha a hírek a Franciaországban állomásozó nunciustól származtak, ahogyan a belga túsok érdekében tett kezdeményezéseké természetesen a berlini nuncius iratdobozában. Így egymás után át kellett vizsgálnunk a dobozokat, és átnéznünk teljes tartalmukat, hogy megállapítsuk, mely darabjai kapcsolatosak a háborúval. Egyszerűsítette viszont kutatásainkat az a régi, VIII. Orbán idején az Államtitkárság által hozott szabály, hogy a nunciosok egy levélben kötelezően csak egy témát fejthetnek ki.

Eme nehézségek mellett jelentős könnyítésekhez is jutottunk. Az Államtitkárság egyik irodájában és külön megbízással dolgozva, tőlünk nem követelték meg a nyilvános irattár olvasóterméinek engedélyezett kutatóira vonatkozó szabályokat: bármelyikünk saját maga kereshette ki a raktár polcain az iratdobozokat. Ezen kívül jelentősen könnyítette kiadói munkánkat az, hogy a dokumentumok nagy része írógéppel készült, és különálló iratokként maradtak fenn. Kivételt képeztek a kéziratok melyeket a nyomtatás céljára át kellett másolnunk. Ez olyan jól ment, hogy amint megállapítottuk: egy-egy irat kapcsolódik a háborúhoz, elegendő volt félretenni, fénymásolni és a tudományos munkával készített jegyzetapparátus kíséretében a másolatot elküldeni a nyomdába.

Bár a munka 1965 telén elég gyorsan haladt, arra gondoltunk, Robert Leiber atyához fordulunk, aki akkor a Collegium Germanicum [et Hungaricum] nyugdíjas lakója volt, miután több mint harminc éven át magántitkárként dolgozott a nuncius, később Pacelli államtitkár és végül XII. Piusz mellett. Közről ismerte a németországi ügyeket, tőle szereztünk tudomást XII. Piusz a német püspökökhöz írott levélfogalmazványainak létezéséről. Ezek képezték a sorozat második kötetének anyagát, és a pápa gondolkodásmódját leginkább megvilágító dokumentumok közé számítanak.

A KÖTETEK

Az első kötet, amely az apostoli hivatal első 17 hónapját fogja át 1939 márciusától 1940 júliusáig, s amely világossá teszi XII. Piusznak a háború elhárítására irányuló erőfeszítéseit, 1965-ben jelent meg, és általános elismerés fogadta.² A következő évben, 1966-ban, miközben P. Scheider szorgamasan készítette elő a német püspökökhöz írott levelek kötetét, P. Robert Graham, amerikai jezsuita, az *America* c. folyóirat szerkesztőbizottsági tagja, aki maga is publikált egy kötetet a Szentszék diplomáciájáról (*Vatican diplomacy*), információt kért az általunk vizsgált időszakról. Válaszként utazásra hívtuk, hogy csatlakozzék csoportunkhoz annál is inkább, mert tudomást szereztünk XII. Piusz és Roosevelt elnök mind gyakoribbá váló kapcsolatairól, és elég sűrűn bukkantak elő angol nyelvű dokumentumok.

2 *Actes et Documents du Saint-Siège relatifs à la seconde guerre mondiale* (Szentszéki okmányok és dokumentumok a második világháborúról). Szerk. P. BLET, A. MARTIN, R. A. GRAHAM [a 3. kötettől], B. SCHNEIDER, 1–12. köt. [a 3. köt. két könyvben jelent meg], Città del Vaticano, Libr. Ed. Vaticana, 1965–1981. – A 12 kötet részletes címét lásd e tanulmány végén. [A fordító jegyzete.]

Azonnal elkezdett dolgozni a harmadik kötet előkészítésén, melynek témája Lengyelország volt, a második kötet irányelvei szerint, bemutatva a Szentszékeknek a püspökségekkel fenntartott kapcsolatait. Ugyanakkor a más püspökségekkel folytatott közvetlen levelezés anyaga jóval szűkösebbnek bizonyult, így a 2., 3/1. és 3/2. kötetek egyedül maradtak ebben a műfajban. Ezért akkor úgy határoztunk, hogy két nagyobb részre osztjuk a dokumentumokat: az egyik egység folytatása az első kötetnek, és főként diplomáciai jellegű témákat érint, címükkel is megkülönböztetve: *A Szentszék és az európai háború*, *A Szentszék és a világháború*. Ezek adták a 4., 5., 7. és a 11. kötetet, míg *A Szentszék és a háború áldozatai* című 6., 8., 9. és 10. kötet kronológiai sorrendben azokat a dokumentumokat tartalmazza, amelyek a háborúban testi és lelki szenvedést átélő emberek megsegítésére tett szentszéki erőfeszítésekkel kapcsolatosak: a családjuktól elszakított és rokonaiktól messzire száműzött foglyok, a háború pusztításainak kitett népcsoportok, a faji üldözés áldozatainak esetei.

A munka több mint 15 éven át tartott, csoportunk a tervezett kötetek alapján osztotta meg a feladatokat és a fejenként rendelkezésre álló időt. P. Leiber, akinek részvétele oly értékes volt számunkra, betegsége miatt eltávozott közülünk 1967 februárjában, P. Schneider, aki változatlanul folytatta a modern történelem oktatását a Gregoriánán, a német püspökökhöz írott levelek kiadása után csatlakozott a háború áldozataival foglalkozó szekcióhoz, és P. Graham közreműködésével a 6., 8. és 9. kötet előkészítésén dolgozott, amelyet 1975 karácsonyára fejeztek be. Akadályozta azonban a nyár folyamán fellépő betegsége, melynek következtében a következő év májusában elhunyt. P. Martini, aki teljes mértékben e munkának szentelte magát, és különböző módon minden egyes kötet előkészítő munkájában részt vett, nem érthette meg a teljes, befejezett kiadás örömet: csak 1981 nyarának elején vehette kézhez az utolsó kötet nyomdai levonatait, azután ő is eltávozott körünkől. A sorozat 11., 12. és utolsó kötete P. Graham és a magam szerkesztésében jelent meg az év végén.

Bár a csoport korelnöke volt, P. Graham a sorozat befejezéséig folyamatosan dolgozott, valamint a legutóbbi tizenöt év során kiegészítő kutatásokat is végzett, publikációját cikkek formájában legtöbbször a *La Civiltà Cattolica* folyóiratban jelentette meg, melyek szintén hasznos információs forrásként szolgálnak a 2. világháborút kutató történészek számára. 1996 nyaráig maradt Rómában, azután visszatérve szülőföldjére, Californiában érte utól a halál 1997. február 11-én.

Magam 1982 legelején visszatértem a francia 17. század és az apostoli diplomácia témájában folytatott kutatásaimhoz. Azonban látva, hogy 15 év elteltével az általunk összeállított tizenkét kötet sok történész számára is ismeretlen maradt, az 1996–97-es éveket annak szenteltem, hogy egy szerény méretű kötetben, ám a lehető legjobb sűrítésben összegezzem azok lényegét és végkövetkeztetéseit: *Pie XII et la seconde guerre mondiale d'après les archives du Vatican* (XII. Piusz és a második világháború a Vatikán oklevelei alapján) címmel.³

E dokumentumok elfogulatlan tanulmányozása a maga konkrét valóságában feltárja XII. Piusz pápa magatartását és viszonyulását a világméretű konfliktus időszakában, következőképp rávilágít az emléket erő támadások megalapozatlanságára is. A dokumentumokból nyilvánvalóvá válik, hogy a pápai diplomácia a háború elkerülése, Né-

3 Megjelent a Perrin kiadásában, 1997. szeptemberében, Párizsban.

metország Lengyelország elleni támadásának megakadályozása érdekében tett erőfeszítéseivel, valamint Mussolini Olaszországának a Hitlertől való elszakadásra irányuló meggyőzési kísérletével lehetőségeinek határáig elment. Semmilyen nyomát nem találni az állítólagos németbarát elfogultságnak, melyet a németországi nunciatúráról hozott volna magával a pápa. Rooseveltével egyező törekvései, hogy Olaszország kívül maradjon a konfliktuson, gyásztáviratai, melyeket Belgium, Hollandia és Luxemburg uralkodóinak küldött 1940. május 10-én, a Wehrmacht megszállását követően, merész javaslatai, melyeket Mussolininak és III. Victor Emmanuel királynak tett a különbéke elítélésére, éppenséggel nem ebbe az irányba mutatnak. Őszintén szólva igen kevés alapja van feltételezni, hogy Svájci Gárdájának alabárdosaival, vagy akár az egyházi közössítés fenyegetésével meg tudta volna állítani a Wehrmacht páncélosait.

A legtöbbször felelőtlenség azonban abban áll, hogy nem emelt szót a faji üldöztetések ellen, melyek a zsidókat érték, annak legszélsőségeiből következő következményeivel, és így szabad folyást engedett a nácik barbár tetteinek. A dokumentumok ugyanakkor felfedik, hogy a pápa elszánt és folyamatos erőfeszítéseket tett a deportálások ellen, melyeknek végső célját egyre inkább gyanítani lehetett. A látszólagos hallgatás mögött titkos tevékenység állt, amely a nunciatúrák, püspökségek közvetítésével a deportálások, az erőszak, az üldözés megállítását, vagy legalábbis mérséklését próbálta elérni. A diszkrét kezelés okait maga a pápa is megmagyarázta számos beszédében, a német püspökökhöz írott leveleiben, illetve az Államtitkárság határozataiban, azaz: a nyilvános deklarációk semmilyen haszonnal nem járnak, csak súlyosbítanak az áldozatok sorsát, és megsokszorozzák számukat.

A KITARTÓ VÁDAK

Hogy eme nyilvánvaló összefüggéseket gyengítsék, XII. Piusz pápa bírálói komolyan nekivetették magukat kiadványunknak. Igen jellemző e vonatkozásban az egyik párizsi esti lapban ez év december 3-án megjelent írás: „Ez a négy jezsuita az *Actes et documents* kiadványban olyan iratokat produlált (!), amelyek tisztára mossák XII. Piuszt mindazon mulasztásoktól, melyekkel vádolják (...). Ám az korántsem meríti ki a teljes anyagot.” Mindez sejtetni kívánja, hogy kihagytunk olyan iratokat, melyek kínosak XII. Piusz emléke, illetve a Szentszék szempontjából.

Legelőször is, nemigen érthető, hogy bizonyos dokumentumok elhagyása mi módon mentené XII. Piuszt a neki felrótt mulasztások vádjá alól. Másfelől, határozott hangon kijelenteni, hogy kiadásunk nem meríti ki a teljes anyagot, egyszersmind azt is állítja, hogy a bizonyítás lehetetlen: ehhez ugyanis kiadásunkat össze kellene vetni a levéltári anyaggal, és felmutatni olyan iratokat, amelyek ott megvannak, kiadásunkból viszont hiányoznak. Bár a vonatkozó irattári anyag még hozzáférhetetlen a számukra, egyesek kalandos vállalkozásba kezdtek, hogy bizonyítékot szolgáltatassanak az *Actes et documents* ezen hiányosságairól. Munkájukból kiderült, hogy az irattári anyagok feldolgozásában elég kevés jártasságuk van, szorgalmazták ugyanakkor azok szélesebb körű megnyitását. Egy római napilap 1997. szeptember 11-én közölt kijelentését változtatás nélkül átvéve, a fent említett december 3-ai cikk kiadásunk hiányzó részeként idézi XII. Piusznak Hitlerrel folytatott levelezését. Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy az a levél, melyet XII. Piusz a Reich államfőjének megválasztása alkalmával írt, az *Actes et*

documents második kötetének utolsó közleményeként szerepel. Egyébként pedig, ha nem adtuk ki XII. Piusz Hitlerrel való levelezését, az abból az okból történt, mivel nem is létezik másutt, csak az újságíró képzeletében. Ő ugyanis felidéri Pacelli németországi nunciussal Hitlerrel fenntartott kapcsolatát. De ellenőrizni kellett volna a dátumokat: Hitler hatalomra jutása, valamint találkozási alkalma a nunciussal csak 1933-ban volt. Mons. Pacelli 1929 decemberében hazatért Rómába, és XI. Piusz december 16-án bíborossá, majd a következő év január 16-án államtitkárrá nevezte ki. A legfontosabb azonban, hogy ha ilyen levélkapcsolat létezett, a német levéltárakban megmaradtak volna a pápa levelei. A szokásnak megfelelő nyomuk lenne a Reich külügyminisztériumi irattárban. Hitler levelei esetleg eljuthattak a Vatikánhoz, ám akkor utalást is találnánk rájuk a németországi nagyköveteknek, Bergennek, majd Weizsäckernek szóló utasításokban, akiknek feladatuk volt átadni azokat, valamint olyan diplomáciai táviratokban, melyek beszámolnak a pápának, vagy az államtitkárnak való átadás tényéről. Semmilyen erre utaló nyom nincs. A megfelelő hivatakozások hiányában azt kell mondanunk, hogy a bizonyítéknak mégcsak árnyéka sem mutatkozott, amikor kétségbe vonták kiadásunk megalapozottságát.

A pápa és a Führer közti kitalált levelezés kapcsán tett megjegyzéseink más létező dokumentumokra is érvényesek. Igen gyakori eset, hogy a Vatikán iratait más levéltárak is megerősítik, például a nagykövetekkel váltott jegyzékek. Nem lehet túlzás feltételezni, hogy a Vatikán számos táviratát a háborúban álló hatalmak titkosszolgálatai is vették és megfejtették, valamint hogy másolatuk megtalálható az irattáraikban, vagyis ha megpróbáltunk volna elrejtetni bizonyos iratokat, attól még lehetne tudni létezésükről, s ez alapot adhatna arra, hogy kétségbe vonják munkánk komolyságát.

A párizsi napilap ugyanezen cikke, miután elképzelt egy Hitler és Pacelli nuncius közötti kapcsolatot, felidéri a *Sunday Telegraph* 1997 júliusi cikkét, mely azzal vádolja a Vatikánt, hogy a náci aranyát háborús bűnösök Latin-Amerikába való menekítésére használta fel, például a horvát Ante Pavelić esetében. „Több kiadvány hitelesíti ezt a feltevést”. (!) Csak csodálni lehet az újságírók nagyvonalúságát, amellyel állításaik igazolása során megelégednek. A történészek, akik egy-egy hivatkozást gyakran többször nehéz munkával ellenőriznek, irigyek lehetnek rájuk. Úgy látszik, az újságírók jobban megbíznak kollégájukban, különösen ha az újság angol neve egyfajta tiszteletet ébreszt. Itt azonban egyszerre két állítást fogalmaz meg a szerző, melyeket érdemes külön-külön megvizsgálni, nevezetesen azt, hogy a náci aranyak, pontosabban a zsidóktól a náci által elrabolt aranyak a Vatikán kasszájába érkeztek, illetve, hogy felhasználásuk a náci háborús bűnösök Latin-Amerikába való menekülését segítette.

Amerikai újságok valóban kiemelten foglalkoztak az Állami Kincstár egy dokumentumával, mely szerint a hivatalt értesítették, hogy a Vatikán Horvátországon keresztül zsidóktól származó náci aranyat kapott. Az „Állami Kincstár dokumentuma” meglehetősen lehet. Meg kell azonban nézni, mit takar a cím, és kiderül, hogy „egy megbízható román informátor közlése” alapján készült feljegyzésről van szó. Mindazok, akik készpénznek vennék az ilyenfajta közléseket, ajánlom vegyék elő azt a cikket, amelyet P. Graham írt Scattolini ügynök tevékenységéről; ő ugyanis képzeletében élte meg a különféle eseményeket, melyekről híreket továbbított minden nagykövetségnek, köztük

4 Vö. GRAHAM, R. A.: *Il vaticanista falsario. L'incredibile successo di Virgilio Scattolini*. In *La Civiltà Cattolica*, 1973. III. 467.

az Egyesült Államokénak, amely azután híven tájékoztatta a Külügyminisztériumot.⁴ Saját kutatásaink során az Államtitkárság levéltárában a vatikáni arany említésével csak ott találkoztunk, amikor Róma zsidó lakosságát brutális SS támadás érte, és tőlük 50 kg aranyat követeltek, illetve amikor a főrabbi a pápához fordult a még hiányzó 15 kg adományozását kérve, mire XII. Piusz rögtön utasítást adott hivatalainak, hogy tegyék meg a szükséges intézkedéseket.⁵ A legutóbb folytatott ellenőrzések sem hoztak több eredményt. Nyilvánvalóan a hasonló okfejtések szerzőinek feladata bemutatni a dokumentált bizonyítékot, ami lehetne egy átvételről szóló írás, mely nem maradt meg a Vatikán levéltárában, ugyanúgy, mint XII. Piusznak Hitlerhez írott levelei.

Ami a náci bűnösök Latin-Amerikába való menekülését és a Vatikán segítségét illeti, mindez nem jelent újdonságot. Természetesen nem zárható ki, hogy egy római egyházi személy naivitása révén, helyzetét kihasználva segédkezett valamelyik náci szökéséhez. Közismert, hogy Hudal püspök, a német nemzeti egyház rektora szimpátiát érzett a Nagy Reich iránt. Ám ez alapján elképzelni, hogy a Vatikán széleskörű segítséget adott a nácik Latin-Amerikába való szökéséhez, igencsak hősies könyörületességet tételez fel a római papokról. Rómában ismertek voltak a náciknak az egyházzal és a Szentszékkal kapcsolatos tervei. XII. Piusz a bíborosi tanács előtt mondott, 1945. június 2-i beszédében utalt is ezekre, továbbá felhívta a figyelmet arra, hogy a háborúval csak súlyosbodott az egyháznak a rendszer általi üldöztetése: „amikor tagjaik még hatalmukkal dicsekedtek, úgy volt, hogy a katonai győzelem elérése után végérvényesen leszámolnak az egyházzal”. Mindamellet azok a szerzők, akikre újságíróknak hivatkozik, meglehetősen nagyívű gondolatot formálnak arról a bűnbocsánatról, melyet a pápa környezetében gyakoroltak, ha úgy képzelik, hogy a Vatikán nagy számban befogadott nácikat, majd tovább Argentínába, Perón diktatúrájának védelme alá, majd onnan Brazíliába, Chilébe, Paraguayba szöktette őket, megmentve azt, ami még menthető volt a Harmadik Birodalomból; s mindebből egy „Negyedik Reich” született volna ott, a pam-pákon. Olyan újdonságokról van szó, melyekben nehéz elválasztani a történelmet a fikciótól. A regények kedvelőinek ajánlani lehet Ladislav Farago: *A la recherche de Martin Bormann et des rescapés nazis d'Amérique du Sud* (Martin Bormann és Dél-Amerika náci menekültjeinek nyomában) c. könyvének olvasását, angolul: *Aftermath. Martin Bormann and the fourth Reich*. Az angol címben szereplő „negyedik Reich” mindent elmond. A szerző végigvezet bennünket Rómától és a Vatikántól Argentínán keresztül Paraguayba, Chilébe, Reichsleiter és más fejvesztetten menekülő náci vezérek nyomait követve. A szerző egy Agatha Christie precizításával írja le számunkra minden egyes szereplő pontos helyzetét a bűncselekmény pillanatában, megadja a szállodai szobák számát, amelyekben a menekülő nácik, vagy a nyomukban lévő, rájuk vadászó emberek laktak, megmutatja azt a zöld Volkswagent is, amely elszállítja őket. Örülhetünk, hogy könyvét a szerző szerényen úgy mutatja be, „mint franciásan írt riportot, amely komoly tanulmány, ám nem tűzi célul a tiszta tudást”. (!)

5 Vö. *Actes et documents*, 9. köt. 491. és 494. p.

Helyes a gondolat, hogy a Vatikán Levéltára minderről semmilyen adatot nem tartalmaz, akkor sem, ha volna valóságalapja. Ha Hudal püspök, rektor megszöktette valamelyik náci főembert, nem ment volna engedélyt kérni a pápától. Ha később vallotta volna be neki, akkor sem tudnánk többet róla. Ama dolgok között, melyeket soha nem lehet kideríteni az iratokból, meg kell említeni a pápa és látogatói között zajlott beszélgetéseket, kivéve a nagyköveteket, mivel ők jelentést készítettek kormányuknak, illetve egy alkalommal De Gaulle beszél róla emlékirataiban.

Nem azt akarom mondani, hogy amikor komoly történések saját maguk szeretnék látni azt az iratanyagot, melyből a publikált dokumentumokat szerkesztettük, szándékuk ne lenne méltányos és dicséretes: bármilyen gondos kiadást követően is a levéltári anyag tanulmányozása, a dokumentumok kézbevétele sok esetben segít a történelmi összefüggések megértésében. Más dolog kétségbe vonni kutatásaink alaposságát, és más dolog azon gondolkodni, nem kerülte-e el valami a figyelmünket. Semmilyen értékelhető iratot nem hagytunk ki önkényesen azért, mert úgy ítéltük meg, hogy árthat a pápáról alkotott képnek, vagy a Szentszék jóhírének. Az ilyen jellegű vállalkozás során különben is legelőször a munkatársak teszik fel maguknak a kérdést: nem felejtettünk-e el valamit? P. Leiber nélkül XII. Piusz a német püspökökhöz írott levélfogalmazványainak létezése valószínűleg elkerülte volna a figyelmünket, s így a sorozatból a pápa gondolkodásának megközelítéséhez talán leginkább értékes szövegek maradtak volna ki.⁶ Ugyanakkor az egész iratsomag nem mond ellene mindannak, amit a jegyzetekből és a diplomáciai levelezésből kiolvashatunk. Az említett levelekben még inkább látszik XII. Piusz azon törekvése, hogy a püspökök tanítására támaszkodva megóvja a német katolikusokat a nemzetiszocializmus kifordult vonzerejétől, amely minden korábbinál nagyobb veszélyt jelentett a háború idején. Ez a levelezés, amely az *Actes et documents* második kötetében jelent meg, bizonyítja tehát az egyház kitartó szembehelyezkedését a nemzetiszocializmussal. Az első intő felhívások már ismeretesebbek voltak, melyeket a német püspökökhöz, például Faulhaberhez és von Galenhez, számos szerzeteshez és paphoz intézett, továbbá a *Mit brennender Sorge* (Égető gondban) c. enciklika, melyet Németország minden templomában felolvastak 1937 Virágvasárnapján, a Gestapo füle hallatára. Így csak szemenszedett hazugságként minősíthető az a kijelentés, hogy az egyház támogatta a náci hatalmat, amint ezt egy milánói napilap 1998. január 6-i számában leírja. Ezenfölül, az *Actes et documents* 5. kötetében közzétett szövegek vitathatatlan módon megcáfolják azt a feltételezést, hogy a Szentszék a Harmadik Reich számára Szovjet-Oroszországtól való félelme miatt adott támogatást. Amikor Roosevelt a Vatikán segítségét kérte, hogy az amerikai katolikusok ellenállását megtörje tervéhez, mely szerint támogatását a Reich csapataival háborúban álló Oroszországra is kiterjeszti, amit Angliával is elfogadtatott, meghallgatásra talált. Az Államtitkárság washingtoni apostoli delegátusa feladatul kapta, hogy valamely amerikai püspök gondjaira bízva annak megértését, hogy XI. Piusz *Divini Redemptoris* c. enciklikája, mely a

6 Amikor például az első kötetet készítettük elő, XII. Piusz 1939. augusztus 24-i, a pápa által megfelelően javított és jóváhagyott, békefelhívásának szövegírója ismeretlen volt előttünk. Csak a későbbi kutatások során fedeztük fel, hogy Mons. Montini volt a szöveg írója (SCHNEIDER, B.: *Der Friedensappell Papst Pius XII, vom 24 August 1939*. In *Archivum Historiae Pontificiae* 6. (1968) 415–424.)

katolikusok számára elrendelte a kommunista pártok ajánlatainak visszautasítását, nem alkalmazható a jelen helyzetre, és nem akadályozhatja az Egyesült Államokat, hogy a Harmadik Reich elleni háborúban küzdő Szovjet-Oroszország részére segítséget nyújtson.

Ezek megváltoztathatatlan következtetések. Ilyen okból, anélkül, hogy el akarnám venni a jövőbeni kutatók kedvét, igen kétlem, hogy a vatikáni levéltár világháborús anyagának megnyitása megváltoztatná e korra vonatkozó ismereteinket. A levéltári anyagokban, mint fentebb kifejtettük, a diplomáciai és hivatali dokumentumok együtt vannak a személyes jellegű anyagokkal.⁷ Ez teszi szükségessé, hogy az időhatárt az egyes államok külügyminisztériumainak levéltáraihoz képest kitolják.⁸ Mindazok, akik máris elmélyedni kívánnak eme hányatott idők történelmében, eredményes munkát végezhetnek a Foreign Office, a Quai d'Orsay, az USA Külügyminisztériuma levéltáraitban, illetve már államokéban, melyeknek képviselője volt a Szentszék mellett. Az angol miniszter, Osborne táviratai az Államtitkárság feljegyzéseinél lényegesen tájékoztatóbbak, melyet a fasiszta Róma vett körül, majd pedig a német hadsereg és rendőrség ellenőrzése alá helyeztek.⁹ Akik elmélyült kutatásba kezdenek, és nem a Vatikán levéltárának idő előtti megnyitását sürgetik, megmutatják majd, hogy valóban az igazságot akarják kideríteni.

Franciából fordította Bratinka József.

Actes et documents du Saint Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale

Édition par Pierre BLET, Angelo MARTINI, Robert A. GRAHAM, Burkhard SCHNEIDER.
Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana 1965–1981.

1. *Le Saint Siège et la guerre en Europe.*

Mars 1939–août 1940.

1965, XXVIII, 554. o.

2. *Lettres de Pie XII aux évêques allemands.*

1939–1944.

1966, XXIV, 454 o.

3* *Le Saint Siège et la situation religieuse en Pologne et dans les pays Baltes, 1939–1945.*

Première partie 1939–1941.

7 Példaként Franciaországban a törvény, mely harminc éves határidővel engedélyezi a hivatali iratok tanulmányozását, ezt az időhatárt száz évre tolja ki „olyan dokumentumok esetében, melyek személyes információkat, a magán- és családi életre, valamint általában véve a magánjellegű eseményekre és viselkedésmódokra vonatkoznak”. (79/18. sz. törvény a levéltárakról, 1979. január 3.).

8 Az 1980. december 1-én hozott, a [francia] Külügyminisztérium levéltárára vonatkozó törvény kimondja: „A Külügyminisztérium iratanyagának kezelésével megbízott osztály biztosítja a beérkező archiv anyag ellenőrzését, a közbeeső archiv anyag tárolását, szétválogatását, osztályozását, leltárba vételét, valamint a végleges archiv anyag közlését” (vö. PITMAN, P. P.: *Petit guide du lecteur des archives du quai d'Orsay* (Kis kalauz a Quai d'Orsay levéltári olvasójának). Párizs, 1993, 89. p.)

9 CHADWICK, O.: *Britain and the Vatican during the second World War*. Cambridge, 1986.

Édités par P. Blet, Robert A. Graham, A. Martini, B. Schneider.
1967. XXXII, 514 o.

3** *Deuxième partie 1942–1945.*
1967. 515, 964 o.

4. *Le Saint Siège et la guerre en Europe.*
Juin 1940–juin 1941.
1967, XXVI, 796 o.

5. *Le Saint Siège et la guerre mondiale.*
Juillet 1941–octobre 1942.
1969, XXVI, 796 o.

6. *Le Saint Siège et les victimes de la guerre.*
Mars 1939–décembre 1940.
1972, XXVIII, 560 o.

7. *Le Saint Siège et la guerre mondiale.*
Novembre 1942–décembre 1943.
1973, XXVIII, 768 o.

8. *Le Saint Siège et les victimes de la guerre.*
Janvier 1941–décembre 1942.
1974, XXVIII, 808 o.

9. *Le Saint Siège et les victimes de la guerre.*
Janvier–décembre 1943.
1975, XXVIII, 690 o.

10. *Le Saint Siège et les victimes de la guerre.*
Janvier 1944–juillet 1945.
Édités par + Burkhart SCHNEIDER
1980, XXVIII, 688 o.

11. *Le Saint Siège et la guerre mondiale.*
Janvier 1944–mai 1945. Édités par + Angelo MARTINI, + Burkhardt SCHNEIDER.
1981, XXX, 792 o.

BLET, PIERRE

A LEGEND IN THE REFLECTION OF DOCUMENTS
PERSISTENT ACCUSATIONS AGAINST POPE PIUS XII.

Between 1965 and 1981, with his three colleagues, the present author had compiled a 12 volume collection of records from the Vatican documents about the papal actions during World War II. In his study, the author summarises the more important lessons in these sources and concludes the following:

In its factual reality, the objective study of these documents, reveals the behaviour and attitude of Pope Pius XII. in the period of the global conflict, and therefore, it sheds light upon the unfounded nature of the accusations concerning his memory. It is obvious from these documents that in the interest of avoiding the war, preventing the German attack of Poland, and in order convince the Italy of Mussolini to stop supporting

Hitler, the papal diplomacy had fully exhausted all of its resources. There is absolutely no evidence for the alleged friend-of-Germany bias, which the nunciature of Germany would have brought with it.

The accusation which had been recalled most frequently is that the Pope did not take a step against the racial discrimination, which affected the Jews, along with its most extreme consequences, and thus, allowed the Nazis to freely carry out their barbaric acts. At the same time, the documents reveal that the Pope took decisive and continuous measures against the deportations, since the hidden reasons behind those actions were becoming more and more obvious. At the bottom of the apparent silence, there was a secret action which, through the intervention of the nunciatures and bishoprics, tried to stop or at least moderate the extent of the deportations, the aggression and the persecutions. The Pope himself also explained the reasons for the discrete treatment of this issue: the open declarations did not yield any fruits, but instead worsened the fate of the victims and dramatically increased their numbers.

VÁRDY BÉLA¹MAGYAR MISSZIONÁRUSOK ÉS AZ ELSŐ MAGYAR
EGYHÁZKÖZSÉG AMERIKÁBAN

A magyarság jelenléte Amerikában legalább Budai Parmenius István (c. 1555–1583) 1583-as tragédiába fulladt grönlandi tengeri expedíciójáig vezethető vissza.² Az azt követő két és fél évszázad folyamán magyar kivándorlásról egyáltalán nem beszélhetünk. Ennek ellenére a tizenhetedik és tizennyolcadik század folyamán, valamint a tizenkilencedik század első felében mind nagyobb számban kerültek ki magyarok az Újvilágba. Ezek azonban elsősorban világjárók, kalandorok, protestáns prédikátorok, valamint katolikus hittérítők voltak. A protestánsok főleg az angol telepesek által megszállt keleti-parti Új-Angliát [New England] látogatták, a katolikusok viszont szinte kizárólag Közép-Amerikában, illetve a tizenkilencedik század közepén az Egyesült Államoknak birtokába került Kalifornia, Arizona és Új-Mexikó [New Mexico] államokban végeztek hittérítő munkát.

A vallási küldetéstől üzött protestáns hitújítók között találjuk Zádori István református prédikátort, aki 1682-ben ért Bostonba s azt követően nagy lelkesedéssel írt a gyarmatlakók mély vallásosságáról és erkölceiről. Ugyancsak ezek között volt egy Sárosy Izsák Ferdinand nevű vallásanár, aki 1695-ben érkezett egy rövid időre a német Ferdinand. D. Pastorius által alapított Philadelphia-melletti Germanopolis-ba (mai nevén Germantown), hogy ott vallás-erkölcsökre oktassa a gyarmatlakók gyermekeit.³ Őt követte az erdélyi szász Kelp János [Johannes Kelpius], aki 1694-től 1708-ban bekövetkezett haláláig szintén Philadelphia mellett egy Wissahickon nevű vallási közösségben élte remete életét, miközben a közösség szellemi atyjaként vezette a német nyelvű pietista szektát. Kelp János kegyes, Istenfélő életéről különben legendák keringtek, amit később a neves amerikai költő, John G. Whittier (1807–1892), így örökölt meg egyik versében:⁴

1 A szerző angolul és más idegen nyelven „Steven Béla Várdy” név alatt publikál.

2 Lásd KROFF LAJOS: *Budai Parmenius István*. In *Századok*, 23. köt., 1889, 150–154; ABIEL HOLMES: *Memoire of Stephen Parmenius*. In *Collections of the Massachusetts Historical Society*, I. sor., 9. köt., Boston, 1904; és *The New Found Land of Stephen Parmenius. The life and Writings of a Hungarian Poet, Drowned on a Voyage from Newfoundland, 1583*. Szerk.: DAVID B. QUINN és NEIL M. CHESHIRE. Toronto, University of Toronto Press, 1972.

3 Zádorival és Sárosyval kapcsolatban lásd FRANCIS DANIEL *Pastorius német nyelvű leveleit* (Frankfurt 1700), melyeknek modernbb angol nyelvű idevonatkozó változatai a következő műben találhatók meg: *Narratives of Early Pennsylvania, New Jersey and Delaware, 1630–1747*. Szerk.: ALBERT COOK MYERS. New York, 1912, 422, 427, 432.

4 Az említett hittérítőkkel kapcsolatban lásd még a következő műveket: MÁRKI SÁNDOR: *Amerika s a magyarság*. In *Földrajzi Közlemények* 22. évf., 2. sz. 1893 március, 49–94; EUGENE [JENŐ] PIVÁNY:

Szenvedő Kelpius, ki emberek között a legmegszállottabb,
Lakik mint remete a Wissahickon-menti barlangokban.⁵

Míg az észak-keleti angol gyarmatokra kizárólag protestánsok érkeztek, addig a déli gyarmatokat a Jezsuita és a Ferences Rendek misszionáriusai árasztották el. Az utóbbiak természetesen főleg a katolikus spanyol gyarmatokra mentek és onnan nyomultak észak felé, hogy ellensúlyozzák az angol gyarmatokról dél és nyugat felé terjedő protestantizmus hatását. A Csendes Óceán-menti missziókat alapító jezsuiták soraiban két magyar is jelen volt. Úgymint báró Rátkay János (1647–1683), aki mintegy húsz éven keresztül a jelenlegi New Mexico [Új-Mexikó] állam területén tevékenykedett egészen haláláig,⁶ valamint Konság Nándor [Konschak Ferdinand] (1703–1759), aki az 1720-as években került Dél-Kaliforniába, és 1748-ra már az összes kaliforniai jezsuita misszió-
nak a vizitátora lett. Konság azonban hosszú kaliforniai tartózkodása idején nem csak vallási ügyekkel foglalkozott, hanem a vidéket is föltérképezte.⁷ Térképei és írásai a későbbi Egyesült Államok délnyugati vidékéről fontos forrásai lettek az ugyancsak jezsuiták által készített korabeli magyar földrajzi munkáknak.

Az első ilyen irányú munkát Szdellár Ferenc (1685–1745),⁸ a nagyszombati jezsuita egyetem „vándor-filozófusa” jelentette meg 1720-ban. Ennek az *Utleírás [Itinerarium]*⁹ című latin nyelvű munkának „Canada” című fejezete részletes képet ad az észak-amerikai kontinensről, elsősorban rendtársai, a korábbi jezsuita hittérítők leírásai alapján.

Szdellár munkáját a század közepe táján két másik magyar jezsuita, úgymint Vecsei Pap István és Bertalanffi Pál (1706–1763) folytatta két magyar nyelvű munkában. Vecseinek 1741-ben kiadott *Magyar geográfia*-ja viszonylag gyenge mű, amely semmi újat nem ad az olvasónak.¹⁰ Bertalanffi *Világnak két rendbeli rövid ismerete*¹¹ című ezer oldalas műve azonban már komoly munka, amely „Mexico”, „Florida” és „Canada” címszavak alatt részletesen leírja az észak-amerikai kontinens jellegzetességeit. Bertalanffi különös részletességgel foglalkozik Új-Anglia [New England], Új-Belgium [New York], Új-Jersey [New Jersey], Pennsylvania, Mária föld [Maryland], és Virginia nevű angol gyarmatok helyzetével. Lévén hithű katolikus, a jezsuita szerző természetesen kritikusan kezeli a protestáns észak-keleti partvidéket. Haragja villámait elsősorban is Új-Angliára és annak fővárosára, Bostonra szórja, ahol – mint írja – „Calvinusnak maszlaga hintetik el” és ahol „kálvinista főiskolák is döglelnek”.¹² Csak érdekesség kedvéért je-

Hungarian-American Historical Connections. Budapest, Royal Hungarian University Press, 1927, 15–17; valamint KENDE GÉZA: *Magyarok Amerikában. Az amerikai magyarság története*, 2 köt. Cleveland, A Szabadság kiadása, 1927, I, 16–19.

5 Az angol eredetije: *Painful Kelpius from his hermit den / By Wissahickon, maddest of good men...*

6 Rátkayval kapcsolatban lásd SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. 14. köt. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1891–1914, 11. köt., 605–606.

7 Konsággal kapcsolatban lásd ugyanazt, 6. köt., 929.

8 *Ibidem*, 13. köt., 478–479.

9 *Itinerarium peregrini Philosophi Sinis, Japone, Canada, Cocincina et Brasilia definitum*. Tyrnaviae [Nagyszombat], 1720.

10 *Magyar geográfia*. Pécs, 1741; második bővített kiadás, 1757.

11 Nagyszombat, 1757.

12 Idézi MÁRKI SANDOR: *Amerika s a magyarság*, 61.

gyezzük meg, hogy ezen kálvinista főiskolák soraiban akkor ott voltak a jelenlegi világhírű Harvard és Yale Egyetemek ősei is.

„Calvinusnak maszlagja” által megfertőzött észak-keleti partvidék leírása után, Bertalanffi ugyancsak nagy gondot fordít a gyarmatoktól nyugatra lakó „hat pogány vad nép” leírására. Ez alatt természetesen a nagy tavak keleti vidékén, a mai New York államban élő, ún. „Iroquois Federáció”-ba egyesült Mohawk, Cayuga, Oneida, Onondaga és Seneca törzseket, valamint a tizennyolcadik században hozzájuk csatlakozó Carolina állambeli Tuscarora indiánokat érti. Társadalmi szokásaikat félreismervén, ezeket a bennszülötteket csupán mint a vadság és a primitívség megtestesítőit értékeli. Zokon veszi e törzsszövetségtől, hogy véres védelmi harcot folytat a betolakodó európaiakkal szemben, s főleg azt, hogy e harc következtében „sok misszionárius jezsuitát [is] megkínzott és kegyetlenül megölt.”¹³ Azonban úgy véli – ami egyébként akkor még alig felelt meg a valóságnak –, hogy az európai kultúra hatására az indián federáció „már lassan megőzőzanodik és keresztény hitre is hajlik.”¹⁴

Konság Nándor missziós atya leírása Kaliforniáról, melyet könyve megírásához Bertalanffi is fölhasznált, a magyar jezsuiták utolsó amerikai jelentésének bizonyult. A tizennyolcadik század utolsó harmadában a jezsuiták szerepe rendjüknek 1773-ban történt föloszlatása következtében lényegében megszűnt. Ugyanakkor az 1776-ban megindult amerikai szabadságharc következtében a gyarmatok helyzete is megváltozott. A hittérítők és más vallási megszállottak ideje lejárt. Helyüket fokozatosan a jobb életkörülményekre és több egyéni szabadságra vágyók növekvő tábora váltotta föl. Közéjük persze kisebb-nagyobb számban mindig bekeveredtek a pénzre és hírnévre vágyó kalandorlovagok is. A tizennyolcadik század végén és a tizenkilencedik század elején a magyarság mindkét csoportban képviselve volt. A század folyamán azonban mindinkább az előbbiek, a több szabadságot és jobb megélhetést éhezők száma növekedett.¹⁵

Az utóbbiak között az első számbelileg is jelentős csoportot a negyvenyolcasok képviselték, akik a magyar szabadságharc elbukását követően ezrével hagyták el ez országot. Ezek az emigránsok először a Török Birodalom balkáni és kisázsiai területeire, s onnan pedig különböző nyugat-európai országokba menekültek. Az ötvenes évek elején legtöbbször Olaszországba, Franciaországba, Belgiumba, és Angliába, sőt egyesek az igen távoli Amerikai Egyesült Államokba telepedett át.¹⁶

Az utóbbiak amerikai kiruccanásukat csupán ideiglenesnek vélték. Úgy képzeltek, hogy onnan majd amerikai segítséggel térnek vissza Európába, hogy leszámoljanak a Habsburgokkal és az Osztrák Birodalommal. Távolról igen idealizálták Amerikát és az amerikai társadalmat. Megérkeztek után azonban egyhamar rájöttek, hogy az Egyesült Államok nem az álmodozó forradalmárok, hanem inkább a keményen dolgozó self-

13 Uo.

14 Uo.

15 E korral kapcsolatos rövid összefoglalásomat lásd: STEVEN BÉLA VÁRDY: *The Hungarian-Americans*. Boston, Twayne Publishers, 1985, 9–11. A sokkal részletesebb eredeti változat még kéziratban van.

16 A Kossuth-emigrációval kapcsolatban lásd a következő műveket: JÁNOSSY DÉNES: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában, 1851–1852*, 2. köt. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1940–1944; LUKÁCS LAJOS: *Magyar politikai emigráció, 1849–1867*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1984; valamint az egyes amerikai-magyar emigránsok emlékiratait, amelyek összegezése megtalálható NAGY MÁRTA: *Az 1848–1849-es emigráció memoire irodalma*. Budapest, A szerző kiadása, 1936, című munkában.

mademan-ek hazája. Ez persze egy kissé kiábrándította őket a „szabadság hazája”-ból; főleg mikor az első ünneplések és zajos fogadtatások után rájöttek, hogy Amerikában mindenkinek dolgozni kell, illetve hogy a valós vagy állítólagos hőstetteik hangoztatásából ott bizony nem lehet megélni. Ennek következtében különböző kalandokba és gyanús vállalkozásokba keveredtek, csakhogy a lelket kiszívó fizikai munkától megsza-
baduljanak.¹⁷

Egyesek vadnyugatra mentek aranyásónak, pénzverőnek, vagy telepesnek. Mások délamerikai üzérkedésekbe és karib-tengeri „felszabadító” mozgalmakba keveredtek. Ismét mások visszatértek az öreg kontinensre, hogy a remélt európai forradalmi mozgalmak révén alapozzák meg jövőjüket.

Akik New York-ban, Bostonban, Philadelphiában, Baltimore-ban vagy más keleti-part menti városban maradtak, különféle ügyeskedéssel – fegyvergyártással, házitanítóskodással, lovarda alapítással, várostervezéssel, vasút és távíró vonalak lerakásával – igyekeztek valamiféle megélhetéshez jutni.

Akármivel foglalkoztak is, a negyvennyolcas politikai menekültek mind éles szemmel figyelték az európai nagypolitika folyását. Állandóan ugrásra készen álltak, hogy egy megfelelő politikai fordulat esetén ismét csatasorba állhassanak az osztrák és egyéb európai elnyomók ellen.

Magyar vonatkozású események állandó feszültségi állapotban tartották az amerikai magyarságot. Így például 1851-ben erős figyelemmel kísérték Prágay János honvédezredes balul sikerült és tragédiába torkollódó kubai expedícióját,¹⁸ s 1851–1852-ben pedig Kossuth Lajos „diadalút”-nak nevezett, de gyakorlatilag teljesen sikertelen hét és fél hónapos amerikai körútját.¹⁹ 1853 őszén viszont az Osztrák Birodalmat lehetetlen helyzetbe hozó krími háború kitörése, valamint e háború kitörésével szinte egyidőben kirobant Koszta Márton (1819–1858) volt honvédszázados törökországi el-

17 A politikai emigránsok nehézkes viszonyulása az amerikai társadalomhoz nyilvánvaló a fenti emlékiratok szinte mindegyikéből, beleértve Ács Gedeon még alant idézendő naplóját is. E problémakör vizsgálására lásd elsősorban a megjelenés alatt levő *Magyarok az Újvilágban* című munkámat, valamint EMIL LENGYEL: *Americans from Hungary*. Philadelphia and New York, J. B. Lippincott Company, 1948; illetve a már említett KENDE: *Magyarok Amerikában* és VÁRDY: *The Hungarian-Americans* című műveket.

18 A Prágay féle esettel kapcsolatban lásd FELEKY KÁROLY, *Világos után. Prágay János meghalt Kubáért*. In *Világ* Budapest, 1923. február 21, 3–4; ANDERLE ÁDÁM, *A 48-as magyar emigráció és Narcisco Lopez 1851-es kubai expedíciója*. In *Századok*, 107. évf., 3. sz., 1973, 687–709; JÓZSEF GELLÉN: *Colonel Prágay's Unknown Letter to American Statesmen*. In *Hungarian Studies in English – Angol Filológiai Tanulmányok*. Debrecen, 11. évf., 1977, 149–152; és FORNET LAJOS: *Fornet Kornél 1848-as honvédtörzse, amerikai ezredes élete*. Budapest, 1946.

19 Kossuth Amerikai útjának legújabb kiértékelésével kapcsolatban lásd: VÁRDY BÉLA: *Kossuth Lajos amerikai diadalútja 1851–1852-ben*. In *Debreceni Szemle*, 6. évf., 3. sz., 1998. szeptember, 331–339; valamint STEVEN BÉLA VÁRDY: *Louis Kossuth's Words in Abraham Lincoln's Gettysburg Address?* In *Eurasian Studies Yearbook*, 71. évf., 1999, 27–32. Kossuth körútját és annak hatását részletesen leírja JOHN H. KOMLOS: *Louis Kossuth in America, 1857–1852*. Buffalo, New York, East European Institute, 1973; JOSEPH SZÉPLAKI: *Louis Kossuth. The Nation's Guest: A Bibliography of his Trip in the United States, December 4, 1851 – July 14, 1852*. Ligonier, Pennsylvania, Bethlen Press, Inc., 1976; és DONALD S. SPENCER: *Louis Kossuth and Young America: A Study in Sectionalism and Foreign Policy, 1848–1852*. Columbia, Missouri, University of Missouri Press, 1977.

rablásának, majd egy amerikai hadihajó által történt kiszabadításának az ügye tartotta őket lázban.²⁰

Az utóbbi esemény különönes nagy jelentőségének bizonyult, mert Kossuth emlékezetes amerikai körútja óta, Koszta Márton esete dobta be a magyar nevet ismét huza-mosabban az amerikai köztudatba. A Koszta-ügy különben, sok egyéb mellett, az első amerikai magyar újság megalapításához is vezetett. 1853 őszén ugyanis Kornis Károly (1822–1863) főszerkesztésében megszületett a *Magyar Száműzöttek Lapja* (1853. október 15–november 30), mely hat számon és mintegy másfél hónapon keresztül informálta a magyar száműzötteket a világ helyzetéről s tette ezáltal Kornist az amerikai magyar újságírás pionírjává.

Az amerikai magyar vallási élet területén ezt az úttörő szerepet Ács Gedeon (1819–1887) töltötte be.²¹ Ő volt az ugyanis, aki néhány lelkes New York-i hölgy anyagi támogatásával 1852-ben létrehozta azt első amerikai magyar egyházközséget, amely papja révén református, tagjai révén pedig ökumenikus gyülekezet volt. Maga Ács Gedeon így jellemzi ezt a szellemi vigaszt kereső emigráns nyáját: „Gyülekezetem igen tarka volt. A többséget katolikusok képezték, de volt néhány református, néhány lutheránus, egy görög katolikus, és néhány Mózes vallású. Ez utóbbiak legszorgalmasabb látogatói voltak a magyar egyháznak”.²² Ez gyakorlatilag annyit jelent, hogy Ács Gedeon rövid életű egyházközségét alig lehet másnak nevezni, mint egy református pap által vezetett, de nagyrészt katolikus hívekből álló ökumenikus „magyar egyháznak”.

Ács Gedeon egy régi református prédikatori család gyermekeként 1819-ben, a baranyai háromszögben elhelyezkedő Bellye nevű faluban látta meg a napvilágot. Akkor édesapja épp ott papskodott, mielőtt átkerült végső állomáshelyére, a közeli Laskó nevű faluba. Gedeon iskoláit Kecskeméten és Debrecenben végezte. Azt követően pedig szintén Laskóra került – először mint a betegeskedő apja segéd-káplánja, majd pedig mint utóda.

1848-ban az akkor huszonkilenc éves Ács tiszteletet is elkapta a nemzeti érzés láza. Beállt a honvéd hadseregbe, ahol – a közelmúltban Bogáti Péter által kiadott naplója szerint – fegyveresen is harcolt. Mint írja: „lelkészégem dacára kardosan vezérelgettem néhány száz nemzetőrt”.²³ Ez a ténykedése azonban csak néhány hónapig tartott, mivel – saját bevallása szerint – „kardom... 49 elején eltörtem”.²⁴ Ács Gedeon tehát

20 Koszta Mártonnal kapcsolatban lásd a következő két munkát: SZIKLAY ANDOR [Andor C. Klay]: *Koszta Márton esete*. Washington, D.C., Az Amerikai Magyar Református Egyesület, 1953; valamint ANDOR C. KLAY [Sziklay Andor]: *Daring Diplomacy. The Case of the First American Ultimatum*. Minneapolis, Minnesota, University of Minnesota Press, 1957. Az utóbbi mű magyarul is megjelent *Vakmerő diplomácia* címen 1997-ben a budapesti Dürer Kiadó gondozásában.

21 Ács Gedeonra általában lásd ÁCS TIVADAR: *Kossuth papja: Ács Gedeon*. Vác, A szerző kiadása, 1940; valamint VASVÁRY ÖDÖN, *Ács Gedeon*. In *Az Amerikai Magyar Reformátusok lapja*, 1939. április 1, 14–16.

22 Ács i. m. 78–79. Szintén idézi VASVÁRY ÖDÖN: *Amerikai magyarság története*. In *Az Amerikai Magyar Népszava aranyjubiléumi albuma. Golden Jubilee Album*. New York, Az Amerikai Magyar Népszava Kiadása, 1950, 64.

23 Ács Gedeon naplójának két új válogatott kiadása van: *Mihelyt gyertyámat eloltom. Bostoni jegyzetek, 1856–1863*, válogatta és az előszót írta BOGÁTI PÉTER. Budapest, Gondolat Kiadó, 1989; és *Meg vagyok én búval rakva*. Szerk.: LABÁDI KÁROLY. Újvidék, 1992. A főnti idézetre lásd ÁCS: *Bostoni jegyzetek*, 8.

24 Uo.

már 1849 elején otthagyta Kossuth hadseregét. Hogy miért tette ezt, azt már nem vallja be. Sem azt, hogy a világosi fegyverletétel után miért választotta a száműzetést. Hisz ha már a Habsburg detronizáció előtt vagy annak hatásaként meghasonlott a forradalommal, nem sok félni valója volt.

Hazája elhagyása után Ács is Törökországban emigránsoskodott, ahol – László Károly sok érdekes adatot tartalmazó naplója szerint – Kossuth „udvari káplánjává” küzdötte föl magát. Sumlából Kis-Ázsiába menők listáján ugyanis már így szerepel: „Udvari káplán, Ács Gida úr, kapitányi ranggal”.²⁵ Ezt a kinevezést feltehetően volt kecskeméti diáktársa, akkor éppen Kossuth titkáráként szereplő László Károly közbenjárása által érte el.

Ács Kossuthal együtt szabadult Kütahyából, de már 1851. november 11-én, egy hónappal Kossuth Amerikába-érte előtt, partra szállt New York-ban. Megérkezése nagy port vert föl, mivel – valami félreértés folytán – az egyik New York-i lap mint „Magyarország főrabijáról” emlékezett meg róla. Ennek eredményeként egyhamar egy nagy zsidó delegáció tette tiszteletét nála, amelynek tagjaival csak sok igyekezet után lehetett megértetni, hogy itt egy nagy tévedésről van szó. Bezzeg kálvinista paptársai nem keresték föl. Meg is jegyezte Ács: „Lettem volna zsidó, a collegák tüstint fogtak [volna] gondoskodni, hogy megélhessek. Kálvinista papcollegáim annyit sem törődtek velem, mint én a chinai császár copfjával”.²⁶

Mint a negyvennyolcasok általában, Ács is sok reménnyel és nagy elvárásokkal érkezett az Egyesült Államokba. Emigráns társai többségéhez hasonlóan azonban ő is sokat, sokszor, és nagyot csalódott. „Társaim nagy része azt hitte, nemcsak a fogságból menekült, de a szegénységet is nemsokára lerázandja nyakáról... Azt hitte, hogy Amerikában rendkívül könnyű élni, s ha ott az embernek nem röpül is éppen a szájába a sült galamb, de legalább ahhoz közel szállong... Ezen álmodozók... valamennyien keserűn csalódtak... Arról, hogy könnyű s mégis jól fizetett munkát... ne kapjanak, nem is álmodtak.”²⁷ S aztán több ízben is férfiasan bevallja, hogy bizony ő is másképp képzelte el amerikai életüket.

Ez a csalódás és kiábrándulás egyben magyarázatot ad az Amerikával kapcsolatos gyakori és a megérdemeltnél kritikusabb észrevételeire is, amelyek teljesen átszövik naplóinak tizenhárom kéziratot kötötét. A hazai olvasók ezt talán kevésbé érzékelik. Egy Amerikában élő és az amerikai társadalmat ismerő magyar szemszögéből azonban Ács naplóinak egyes részei nem egyebek, mint egy sikertelen ember kesergései. Egy olyan embernek a sirámai, aki képtelen volt föltalálni magát az Újvilágban, és aki sikertelenségei miatt nem önmagát, hanem a befogadó társadalmat okolja. Ezért is van az, hogy Ács lefestésében minden ami „más mint otthon” azonnal „rossz”-nak minősül – még akkor is ha történetesen „jobb” mint a hazai.

Sok egyéb Amerikában észlelhető jelenség mellett, Ács különösen nincs kibékülve az amerikai nőekkel. Állandóan szapulja és leszólja őket. S teszi ezt annak ellenére, hogy nagyon sok segítséget kapott tőlük. Ez a jelenség észrevehetően a nőktől való féltékenységéből származik. Állandóan visszatér hozzájuk, de majdnem mindig negatív megvilágításban. Azt állítja, hogy szinte mindegyik amerikai nő reá vadászik, és büszke, hogy sikerült kike-

25 Ács, *Bostoni jegyzetek*, 9.

26 Uo., 96.

27 Uo., 10–12.

rülni a reá kivetett hálókat. Ugyanakkor láthatóan izgatják őt. Sőt, észlelhetően mérges rájuk, amiért saját be nem vallott idétlensége következtében képtelen akár egyikükkel is közelebbi kapcsolatot teremteni. Egy alkalommal például ezt írja naplójában: „Az én barátaim – talán valamennyien – későbbek lennének cigányt venni el, mint bármely gazdag yankee leányt, ki csak cifrázkodni tud, s még azt sem ízléssel – de egyebet, kivált haszonra valót nem. Kedélytelen, száraz testű-lelkű bábukon nemigen találnak mit szeretni... Mit tudja, ha nőt venne itt, s az levetkeznék, nem rakná-e le egymás után, ál-haját, álfogait, tán álszemét is, álszívét, álmellét, álülésre való tagjait, stb. – Azt hiszem ritka nemzetbéli férfi lehet idegenebb az am. lányoktól, mint éppen a magyar”.²⁸ Ez persze egy gyermekiesen idétlen és valótlan megjegyzés, amely csak egyéni sikertelenségéből, illetve a jól ismert „savanyú a szőlő” szindrómából fakadhatott.

Ács naplója különben tele van ilyen és ehhez hasonló egyoldalú értékítéssel. A nők-től való félelme és azok állandó leszólása különben egész életén végigkísérte. Ezért is maradt agglégény még 1861-ben történt hazatérte után is. Akkor már nyugodtan szerezhetett volna magának egy a fönt elsorolt javakkal természetesen megáldott cigánylányt. A világot megjárt tiszteletesünk azonban még ahhoz is túl gyámoltalannak bizonyult.

Mint tudjuk, kezdetben nagy volt a lelkesedés Ács Gedeon és száműzött barátai iránt. Ez a lelkesedés azonban előbb-utóbb kikerülhetetlenül lelohadt, ami után aztán jöttek a kemény hétköznapiak – akárcsak a szokványos mézeshetek után. Ezek a hétköznapiak pedig igen keményeknek bizonyultak legtöbb magyar negyvennyolcas részére. S ez alól még „a szentírás és a klasszika-filológián felnőtt, ... testi-fizikai ügyességekben járatlan közép-európai köznemes papocskák” sem volt kivétel.²⁸

Ács Gedeon New York-i „magyar egyháza” is tulajdonképpen annak a bizonyos első lelkesedésnek az eredményeként jött létre. Elsősorban egy Mary Day nevű gazdag hölgy tevékenysége folytán, aki – László Károly emlékezései szerint – „hasonérzelmű barátnőiből egy társaságot alapított s a tőlük beszédett pénzből Ács Gidának negyedévenként 200 forint [100 dollár] fizetést adott; csupán azért, hogy hetenkint egyszer egy német protestáns templom melletti tanácsteremben a magyar menekültek előtt anyanyelvükön isteni tiszteletet tartson.”³⁰ Ez a „North Reformed Dutch Church” [Északi Református Holland Templom] nevű Istenháza egyik helységében történt, amely a Fulton Street és a William Street sarkán állt, s amelyben az első magyar Isten-tisztelet 1852. március 14-én zajlott le.³¹

Ez a különleges magyar vallási gyülekezet mindössze egy rövid évig állt fenn. Lassú halállal múlt ki. Megölte a lelkesedés lelohadása, az emigránsok más vidékre történő elszállingózása, valamint a papi fizetés gyakori elmaradozása. Következő év tavaszára már Ács Gedeonnak is más megélhetési lehetőség után kellett néznie. Mint írja: „Műhelybe, aztán gyárba mentem dolgozni, de azért vasárnap még szónokolgattam egy ideig, míg végre beláttam, hogy legjobb lesz a magyar egyh. közönséget fölosztatni”.³²

28 Uo., 181–182.

29 Uo., 13.

30 LÁSZLÓ KÁROLY: *Naplótöredék*. Budapest, A szerző kiadása, 1887; szintén idézi KENDE: *Magyarok Amerikában*. II., 75.

31 ÁCS: *Bostoni jegyzetek*, 16.

32 Uo.

1854-es gazdasági válság következtében Ács ismét állás nélkül maradt. Ez alkalommal is László Károly barátja szervezte őt be egy időre a Syracuse-Binghamton-i vasút-vonal építéséhez, ahol mint „mérnök” – valóságban a mérőlécezt ide-oda cipelő munkás – működött. Mintegy fél évet töltött ebben az állásban, miközben a Cayuga tó [Lake Cayuga] déli partján elhelyezkedő Ithaca nevű városkában, négy festői vízesés árnyékában lakott. Akkor még nem tudhatta, hogy csupán mintegy évtized elmúltával épp abban a városban alapítja majd meg a távíró vonalak építéséből meggazdagodott Ezra Cornell (1807–1874) a róla elnevezett nemzetközi hírű Cornell Egyetemet.³³

Ács Gida 1854 őszén hagyta ott Ithacát, hogy Bostonba költözzék. Mint írja, indulása előtt még egyszer elment „búcsút venni kedvenc helyeimtől, a zuhatagoktól, halmoktól”.³⁴ Ezek a zuhatagok és halmok ma már mind a közben hatalmas területre kiterjedt és közel háromszáz épületet magában foglaló Cornell Egyetem „campus”-án helyezkednek el.

Ithacai „mérnökösködése” után Ács mintegy négy évet töltött Bostonban és közel másfél évet New York-ban. Bostoni és New York-i évei alatt sok alkalmi munkát végzett és háztanítószkodott is. De akkor kezdte írni az olykor korábbi évekre is vissza-visszatekintő naplóit is. Ugyancsak bekapcsolódott a közismerten magyar barát George Luther Stearns (1809–1867) kúriájában kialakult informális „Bostoni Magyar Klub” kultúrmunkájába, ahol több előadást is tartott az ókori egyiptomi és mezopotámiai birodalmakról. Bostonban ugyancsak kapcsolatba került a már 1830-as években kitelepült dr. Krajsir Károly (1804–1860) orvos-nyelvésszel, aki a szabadságharc alatt és után erős magyar propagandát végzett Bostonban, s akinek a jeles írónőhöz, Miss Elizabeth Peabody-hoz való állítólagos viszonya – Ács szerint – „Amerika pokoli szenzációja volt.”³⁵

Rosszra fordult anyagi helyzete 1859-ben Boston elhagyására készítette. A következő másfél évet fényképészsegédként New York-ban töltötte, előbb Benicky Kornél, majd Podhradszky Károly műtermében.³⁶ Ezalatt tovább írta immár terjedelmes naplóját. Mint már fönt jeleztük, Ács Gedeon észrevételei és véleményei Amerikáról igen egyoldalúak. Ugyanakkor sokkal részletesebb képet adnak a korabeli amerikai társadalomról, mint a magyar emigránsok életéről. Nem tudni milyen okból kifolyólag, az emigránsokról és az emigrációról általában alig-alig ír. Mindez azonban mit sem változtat Ács jelentős történelmi szerepén, mint az első amerikai magyar egyház alapító papja.

Ács Gedeon Amerikában egyáltalában nem találta föl magát. Így tehát csupán idő kérdése volt, hogy ismét visszatér hazájába. Ez az osztrák–magyar kiegyezés előszelét hozó 1861-es évben történt, amikor már félelem nélkül hazatérhetett. Szerencsére magával vitte amerikai följegyzéseit is, melyek ennek következtében megmaradtak az utókor számára.³⁷

33 WALTER P. MARSHALL: *Ezra Cornell, 1807–1874. His Contributions to Western Union and to Cornell University*. New York, The Newcomer Society in North America, 1951; MORRIS BISHOP: *A History of Cornell*. Ithaca, New York, Cornell University Press, 1962; és *A Century at Cornell*. Szerk. DANIEL MARGULIS és JOHN SCHROEDER. Ithaca, New York, The Cornell Daily Sun, 1980.

34 ÁCS: *Bostoni Jegyzetek*, 192.

35 Idézi DOJCSÁK GYÓZÓ: *Amerikai magyar történetek*. Budapest, Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1985, 90.

36 Podhradszky Károly vármegyei tisztviselőként lett százados. Komárom ostroma után Amerikába emigrált, ahol fametszetkészítéssel és fényképészettel foglalkozott. Lásd ÁCS: *Kossuth papja*, 138.

37 Ács Gedeon közel 4000 oldalas naplóinak részletes kiértékelésére lásd Zombori István két tanulmányát: *A múlt századi Amerika – magyar szemmel. Ismeretlen kézirat a Kossuth-emigrációból*. In *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976–77*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum kiadása, 1977, 325–364; és *Idegen*

HUNGARIAN MISSIONARIES AND THE FIRST HUNGARIAN RELIGIOUS
CONGREGATION IN AMERICA

Hungarians have had contacts with America ever since Stephen Parmenius of Buda's (c. 1550–1583) unfortunate demise on the coast of Greenland in 1583. In the course of the next two and a half centuries there was no emigration and settlement of Hungarians on the American continent, yet a number of Hungarians have visited the New World. These included travelers, soldiers-of fortune, Protestant preachers and Catholic missionaries. The former of the last two categories preferred English speaking Protestant New England, while the latter visited mostly the Catholic Spanish colonies of the Southwest.

Protestant clergymen who visited America in the 17th and 18th centuries included István Zádori, Ferdinand Isaac Sárossy, and Johannes Kelpius of Transylvania. The Catholic missionaries, on the other hand, all of whom were members of the Jesuit Order, included Baron János Rátkay and Ferdinand Konság [Konschak]. In addition to missionary work, Konság also prepared detailed accounts and geographical descriptions of the New World, which later were used by fellow Jesuits in Hungary for their descriptive volumes about America. The latter included Ferenc Szdellár's *Itinerarium [Travelogue]* (1720), István Vecsei-Pap's *Magyar geográfia [Hungarian Geography]* (1741), and Pál Bertalanffi's *Világnak két rendbéli rövid ismerete [A Short Description of the Two Orders of the World]* (1757). Particularly significant was the latter volume, which contained a detailed description of all of North America, but at the same time also castigated the Calvinists of New England and the Atlantic Coast.

Following the dissolution of the Jesuit Order in 1773, the role of the Jesuits declined. Their place was taken over by those who visited America either in search of material fortunes or political freedom. The first sizable group of the latter category arrived in wake of the defeated Hungarian Revolution of 1848–1849. But being representatives of the Hungarian gentry class, they could not fit into American society, which was composed largely of self-made-men who stood for hard work and the Protestant work ethic. Thus, many of these political immigrants did not stay form more than a decade or so, but returned to Hungary as soon as political conditions permitted it.

Among the latter was the Reverend Gedeon Ács (1819–1887), a Reformed clergyman, who for a while was Lajos Kossuth's (1802–1894) personal pastor during the latter's exile in the Ottoman Empire. Ács arrived in the United States in November 1851 with great hopes for a blissful and an easy life. He returned to Hungary a decade later as a disappointed man, who had become completely disenchanted with American society and the American way of life. Although initially feted as a hero, a few months after his arrival – similarly to the other immigrants – he too was compelled to work for his survival as best as he could.

The best period of his American venture was his first year, when the financial support of a certain Mary Day made it possible for him to establish a Hungarian religious congregation in New York City, using the facilities of the North Reformed Dutch Church on the corner of Fulton and William Streets. The first Hungarian religious service was held there on March 14, 1852. The life of the congregation continued for about a year thereafter, in the course of which Reverend Ács received hundred dollars for each three month period.

Although a Calvinist minister, Gedeon Ács's congregation was really an ecumenical gathering, for it was frequented by Catholics, Calvinists, Lutherans, and even Jews – with the Catholics being the most numerous among them. After a year, however, the interest and the financial support petered out and Reverend Ács was forced to look for some other form of survival. He went to work in various shops and factories. Later he also worked as an „engineer” during the construction of the Syracuse–Baltimore Railway, as well as a tutor in Boston. He finally ended up as photographer's aide in New York City.

His trials and tribulations in the United States made Gedeon Ács a bitter critic of American society, which he incorporated into his diaries. The latter were written in the course of the years 1856 and 1863, but they also covered many events during the previous seven years. Although far from a detached observer of American society, Gedeon Ács's diaries are both interesting and revealing. Moreover, because of his activities in the United States, his name is inseparably connected with the foundation and functioning of the first Hungarian religious congregation in the United States.

népek – magyar emberek. Ács Gedeon naplójának földrajzi és néprajzi vonatkozásai. In *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978–79*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum kiadása, 1979, 207–231. Zombori István vett észre először, hogy Ács Gedeon tizenhárom kötetes naplójából a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban levő tíz kötet (1–6, 8, 10–11, 13) és a szegedi Móra Ferenc Múzeumban levő három kötet (7, 9, 12) kiegészítik egymást.

FAZEKAS CSABA

AZ ESZTERGOMI FŐEGYHÁZMEGYE AZ 1919-ES
TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN

(Dokumentumközlés)

Az 1919-es kommunista (proletár-) diktatúrával kapcsolatban könyvtárnyi szakirodalom keletkezett az elmúlt évtizedekben, mégis túlzás nélkül állítható, hogy a XX. századi Magyarország egyik legkevésbé feldolgozott történeti problémakörével állunk szemben. Ennek okát abban jelölhetjük meg, hogy mind a Horthy-korszakban, mind a Rákosi- illetve Kádár-rendszer idején a Tanácsköztársaság megítélése alapvetően napi politikai kérdés volt, s nagyon kevés, a források elfogulatlan feldolgozásán alapuló kézikönyvvel illetve rész-tanulmánnyal rendelkezünk, igazából csak az utóbbi években nyílt arra lehetőség, hogy elvárásoktól mentesen próbáljuk felmérni az 1919-ben történeteket.

A feldolgozások hiányos volta különösen igaz az egyházpolitikai kérdésekre. A kommunista diktatúra egyházellenes tevékenysége közismert, annak részleteire, hivataltörténetére, az események mögött álló egyéni sorsok alakulására vonatkozóan viszont – néhány kivételtől eltekintve – alig rendelkezünk használható ismertetésekkel, a források nagyjából kiadatlanok.¹ Alábbi dokumentumközléssel ezen a hiányon próbá-

1 A kissé ideologikus megközelítésekre (különböző korokból, értelemszerűen a teljesség igénye nélkül) l. pl.: KAKUCSI LIEBNER JÁNOS: A kommunista egyházüldözés Magyarországon. In: HUSZÁR KÁROLY (szerk.): *A proletárdiktatúra Magyarországon. A bolsevista rémuralom hiteles története*. Bp., 1920.; ORBÁN SÁNDOR: *Az esztergomi érsekség a proletárdiktatúra ellen és az ellenforradalom felülkerekedéseért* (1919). In: ZOLNAY LÁSZLÓ (szerk.): *A Tanácsköztársaság napjai Esztergomban. A felső Duna-szakasz hadműveleteinek leírásával*. Bp., 1960. 101–120.; BELLÉR BÉLA: *A Tanácsköztársaság egyházpolitikájáról*. In: *Világosság*, 1962. 7–8. sz. 97–101.; OTTLYK ERNŐ: *Az 1918–19-es forradalmak és az evangélikus egyház*. In: *Theológiai Szemle*, 1959. 1–2. sz. 1–15. p. stb. A leginkább történeti hűségre törekvő, a legtöbb intézmény- és politikatörténeti adatot középtéve feldolgozás (azóta is lényegében egyedülálló módon): BALANYI GYÖRGY: *Egyház és vallás*. In: GRATZ GUSZTÁV (szerk.): *A bolsevizmus története Magyarországon*. Bp., 1921. 585–618., 840–842. Ehhez hasonlóan l.: JANKOVICH SÁNDOR: *Az egyház a Tanácsköztársaság idején*. In: *Katolikus Szemle*, 1969. 1–4. sz. 15–24., 121–131., 234–242., 346–356. A Tanácsköztársaság alatt létrehozott egyházpolitikai koordináló szerv működésének feldolgozását megkísérelték: FAZEKAS CSABA: *A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” 1919-ben*. In: PÖLÖSKEI FERENC–STEMLER GYULA (szerk.): *Múltból a jövőbe. Tanulmányok*. Bp., 1997. (Az ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszékének doktori iskolája. 1. Füzet.) 63–101.; l. még: FAZEKAS CSABA (közli): *„Őrök időkre fantom marad...” Az ikladi evangélikus lelkész tézisei a kommunizmusról 1919-ben*. In: ASZTALOS TAMÁS (szerk.): *Egy múzeum szolgálatában. Tanulmányok Asztalos István tiszteletére*. Aszód, 1998. (Múzeumi füzetek, 48.) 229–234. Stb.

lunk enyhíteni Csernoch János esztergomi érseknek a kultuszminisztérium felkérésére készített terjedelmes összefoglaló jelentésének közzétételével. Bevezető gondolatainkat leginkább a téma felületes ismertetésének, s nem a Tanácsköztársaság egyházpolitikáját célzó részletes elemzésének szánjuk.

A Tanácsköztársaság vezetői a rendelkezésükre álló 133 nap alatt számtalan esetben foglalkoztak egyházi témájú kérdésekkel, a kikiáltás másnapján éppúgy, mint az összeomlást megelőző időben. Vonatkozó központi intézkedéseik és nyilatkozataik, ezek helyi szintű végrehajtásai kissé kaotikus benyomást keltenek a kutatóban, s az a meggyőződés alakulhat ki bennünk, hogy maguk a diktatúra vezetői sem tudták pontosan, hogy hogyan ültessék át a gyakorlatba a kommunizmus elveit az állam és az egyház sajátosan értelmezett szétválasztásáról egyfelől, a vallás elleni küzdelem szükségességéről pedig másfelől. A Forradalmi Kormányzótanács intézkedései egyszerre két irányba mutattak: egyrészt a vallásgyakorlás elleni fellépést szolgálták (ide sorolhatjuk az istentiszteletek akadályozását, a papok, lelkészek tevékenységének korlátozását, megélhetésük nehezítését, a szerzetesek tulajdonképpeni kilépésre kényszerítését, a hitoktatással szembeni rendeleteket stb.), másrészt az egyház vagyonának megszerzésére, pontosabban szocializálására irányultak. Az egyháziakat potenciális ellenforradalmárokként kezelték, ezért nagyon sok intézkedést fogantatosítottak papok, lelkészek, egyéb egyházi személyiségek ellen, amelyek jórészt a belügyi apparátus (Vörös Őrség stb.) hatáskörébe tartoztak.

A Tanácsköztársaság egyházpolitikájának meghatározó személyiségévé Faber Oszkár (egyébként korábban kilépett és ateistává vált piarista szerzetes) lett. Faber eleinte megbízatását Kunfi Zsigmond felügyelete alatt látta el, később az általa vezetett Vallásügyi Likvidáló Bizottságot (egyes forrásokban: Hivatal) közvetlenül a Forradalmi Kormányzótanács alá rendelték, ami szintén jól mutatja az egyházügyek kiemelt fontosságát. A „likvidálás” helyenként különböző sikerrel, május-június folyamán felgyorsult, ezért Faber július 4-én javaslatot tett hivatalának önálló népbiztossággá történő átszervezésére, amelyre már a bukás miatt nem kerülhetett sor. Április 17-én Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos kiadta a „vallás szabad gyakorlásáról” szóló rendeletet, mely igyekezett eloszlatni azokat az ellenforradalmi propaganda fogásokat, miszerint a kommunisták „a templomokból sem színházat, sem kabarét, sem gyűléshelyeket, sem kultúrházat csinálni nem fognak” és biztosítják a vallási rendezvények nyugodt lefolytatását. Néhány nappal később (árpilis 21.) adta ki a Közoktatásügyi Népbiztosság 13. K.N. sz. rendeletét „az egyházi vagyonok átvételéről”, Faber pedig megkezdte hivatalának országos szintű kiépítését is.

A kezdeti tapasztalatok alapján nem annyira a helyi szervekre (direktóriumokra), mint inkább központi bizottságokra igyekezett bízni a munkát. Az egyházi vagyon kommunizálásának lényeges központi intézkedéseit Faber és helyettese, Apáti György fogantatosította, s a hivatalhoz volt még beosztva egy, a munkástanács által delegált tag is. A helyi tanácsokat likvidáló (felszámoló) bizottságok kiküldésére szólították fel (a gyakorlatban a bizottságok szinte kivétel nélkül Budapestről küldött taggal egészültek ki), amelyeknek egyrészt leltárba kellett venniük mindent, ami „egyházi, hitfelekezeti és az általuk kezelt alapítványi vagyonok állagát képezte”, kivéve a templomokat, imaházakat, kálváriákat, szobrokat és mindent, ami a vallási szertartások lebonyolításához elengedhetetlenül szükséges. (A szorosan vett egyházi tulajdonon kívül ugyanakkor Faberék kommunizálták az egyházi alapítványok, a vallásos egyesületek, társulatok,

lapkiadók stb. ingó és ingatlan javait is, ha a vagyon kezelője, tulajdonosa bármilyen egyházi vagy vallási színezettel bírt.) Másrészt a lefoglalt vagyont a bizottságnak a helyi munkás-, földműves- és katonatanács részére át is kellett adnia, mely a kezelés és hasznosítás iránt azonnal intézkedni tartozott, továbbá minderről részletes jelentést kellett küldenie Faberhez, a budapesti központba. Amennyiben a lefoglalt földbirtoktest nagysága a 100 holdat meghaladta, a földművelésügyi népbiztosságnak kellett átadni, a kisebbeket és az egyházi épületeket a helyi direktóriumnak, a pénzt és értékpapírokat az adóhivatalba volt köteles beszállíttatni. Fontos területet képezett a lakás- és épületkérdés, a proletárdiktatúra vezetői ugyanis hatalmi szerveiket kívánták az „ellikvidált” ingatlanokba telepíteni, a vagyoni egyenlőség megvalósítására igyekvő szélsőséges törekvéseik pedig a magánéletba való durva beavatkozással, számos egyéni sérelemmel jártak együtt. Az egyházak felépítésével kapcsolatban a kommunisták – a felekezeteket szigorúan „magántársulatoknak” minősítve – elrendelték, hogy önálló hitközségeként szerveződjenek meg, melyek költségeit kizárólag a hívek önkéntes adományaiból fedezik. Az egyházi személyeket megpróbálták rábírní a kilépésre és világivá válásra, értelemszerűen kevés sikerrel.

Mindennek tanulságos és túl sok kommentárt nem igénylő összegzését találhatjuk Csernoch János esztergomi érsek alábbi levelében. A proletárdiktatúra bukása után jött létre a Tanácsköztársaság Adatait Gyűjtő Országos Bizottság (TAGYOB), melynek külön részlege foglalkozott az egyházakat és művelődési intézményeket ért sérelmekkel. Valamennyi fontosabb egyházi hatóság elkészítette jelentését az átélt eseményekről, melyek óriási terjedelmű és lényegében feltáratlan adatbázisát nyújtják a Tanácsköztársaságnak és a XX. századi magyar egyháztörténetnek egyaránt.² (A dokumentumot szöveghűen, a nyilvánvaló gépelési hibák korrigálásával közöljük. Az eredetiben szereplő aláhúzásokat dőlt szedéssel emeltük ki. Eltekintettünk egyes idegen szavak, illetve régies betűkapcsolatok megőrzésétől, azokat mai változatban közöljük. Pl. cz helyett c, vajjon helyett vajon, martyr helyett mártír, liquidal helyett likvidál, refrain helyett refrén, praelatus helyett prelátus stb.)

2 Csernoch jelentésének lelőhelye: Magyar Országos Levéltár, K 46. (= A Tanácsköztársaság Adatait Gyűjtő Országos Bizottság iratai), 605f. 6. dob. II/5. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumi anyagok. 210r.-218v. Ugyanitt illetve a II/5a és 5b. állagokban számos további egyházi szerv összefoglaló jelentései találhatók. L. még: K 26. (= Miniszterelnöki levéltár, a miniszterelnökség iratai) 601. f. V/2. 1222–1225. cs. (számos helyen) Rendkívül terjedelmes egyházi mellékletek készültek Faber és Apáti 1920-as büntetőperéhez, melyek szintén ismeretlen forrásai a vonatkozó eseményeknek: Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban: BFL) VII. 5-c. (= Budapesti királyi büntető törvényszék. Büntető perek iratai) 614. f. 7064–1919. III. köt. (= Egyházi szervek jelentései) A felsorolást hosszan folytathatnánk a különböző országos, megyei és egyházi levéltárak vonatkozó iratanyagával, részletesebben l. az 1. sz. lábjegyzetben idézett szakirodalomban foglaltakat.

DOKUMENTUM

2639. szám.

Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi Magyar Minisztériumnak
Budapest.

A vallás- és közoktatásügyi magyar minisztérium 132.690/1919. számú nagybecsű átiratában azt kérte, hogy közöljem mindazon bántalmazásokat, amelyek a vörös terror részéről az egyházzal szemben az esztergomi főegyházmegyében elkövetettek.

Közismert tény, hogy a letűnt szocialista-kommunista szarnoki uralom legvadabbul az egyházzal szemben dühöngött. A legelemibb igazságosságról sem akart tudni és minden, még a legaljasabb eszközt is jónak talált és alkalmazásba vett, ha egyházi személyekről és intézményekről volt szó. Azért természetes, hogy akár egész köteteket írhatnék csak az esztergomi egyházmegyét ért bántalmakról. Az általános sérelmek azonban nyilvánvalóak lévén, csak a különleges eseteket fogom itt feljegyezni.

I. Az érseket és annak hatóságát ért sérelmek.

Midőn a személyemet ért sérelmeket felsorolom, teszem azért, hogy a történelem számára megörökítsem a rémuralom gyalázatosságait és azt, hogy személyemben minő méltatlanságok érték az ország hercegrímását és Magyarország első egyházmegyéjének érseit és főpásztorát.

Az érsekségnek minden ingó és ingatlan vagyonát köztulajdonba vették. Oly kegyetlenül hajtották ezt végre, hogy mindazt is, ami személyes tulajdonom volt: régen, részben még kanonok koromban szerzett holmim, bútorom, kocsijaim, az érsekség pincéjétől független és saját pénzemen szerzett boraim, mind elkommunizálták. Kilakoltattak úgy engem, mint papjaimat és egész háztartásomat az érseki palotából. Palotám kiürítését a bolsevista kormány sürgető parancsára való hivatkozással Mailáth Ferenc volt Károlyi-féle főispán-kormánybiztos, a kommunizmus idején direktóriumi elnök követelte. Az esztergomi lakáshivatal Csermák Gyula nevű szabómester vezetője háztartásra alkalmas különálló más lakást semmi szín alatt nem volt hajlandó adni és 81/1919. lak.sz. végzéssel dr.Machovich Gyula kanonok által lakott Káptalan-téri 8. sz. kanonoki ház első emeletén jelölt ki nekem lakást, mely két szobából állott. Egyiket kápolnának, másikat lakó-dolgozó-fogadó-hálószobának használtam. Fájt, hogy ott kellett hagynom az érseki lakot. Nem azért, mintha kényelem- és pompakedvelő lettem volna, hanem mert szívem sajgott azon fájdalomtól, hogy az esztergomi érsekek saját vagyonukon szerzett örökét, melyet megőrizni volt hivatásom és kötelességem, olyan gyűlevész nép prédájául kellett hagynom, s – ha csak egy időre is – elveszítenem. Távoznom azonban onnan már azért is kellett, mert folytonos inzultusoknak voltam ott kitéve. Teljes tisztelenséggel, feltett kalappal jöttek-mentek szűk magánlakosztályomban is a lakáshivatal kiküldöttjei.

Az utolsó éjjel, melyet az érseki palotában töltöttem, éjjeli két óraker ránkörtötek a Budapestről Esztergomba kijött részeg internacionálé vörös katonák és követelték hoz-

zám való bebocsáttatásukat. Kivont bajonettel és revolverrel a kezében rontott be vezetőjük titkárom lakásába és bort, szalonnát és teát követelt. Reggel öt óráig garázdálkodtak házamban. Felverték egész házi népemet és azzal szolgáltatták ki magukat. Kinyitatták az élelemtárat és kényük-kedvük szerint vittek el abból azt, ami nekik jólesett és ami a palotából való kivonulásom után szintén közvagyon lett teljes egészében, kivéve azt a csekély mennyiséget, amit fejadag címén nekem és alkalmazottaimnak lisztből, zsírból és krumbliból kiadtak. Élelmezést is Machovich kanonok házában kaptam s még ott is folyton zaklattak élelmiszerköveteléssel a vörös katonák, holott nekem semmim sem volt. Egy ízben Vágó rekvirálhatási felhatalmazásával ellátott Mikle nevű vörös 60 tojásból álló vacsorát követelt esti 9 órakor, amit a kanonoknak el kellett készíttetnie, és 8 db tyúkot követelt és erővel elvitt Machovich kanonok háztartásából. Hiába hangoztattam előtte és két társa előtt, hogy nekem már semmim sincs, éléskamrámat a legutolsó darab burgonyáig kifosztották, s nem is otthon, hanem idegen helyen lakom. Nem használt semmit. A „primás elvtársnak van” – így szólítottak és ha ki nem adom jószerivel, amit kívánnak, elhoznak tizenkét katonát és végig rekvirálják az egész kanonoki házat. El kellett a vacsorát is készíteni s ráadásul a 8 db tyúkot is elvitték.

Kis sétámra való jövet-menetkor gyakran inzultáltak a vörös katonák és gárdisták. Példát adtak az ittenieknek az ide kivezényelt budapesti vörösök, akik egy alkalommal oly nótával vonultak be „rendet csinálni” Esztergomba, melynek refrénje volt: „Kötelet a hercegprimás nyakára.”

Az istentiszteletek végzésére a főszékesegyházba, ahová az egyházi előírás szerint a bíbornoknak kocsin kell mennie, fogataim és autóim elrablása miatt gyalog mentem. Abból is, hogy bíbornoki egyházi ornátusban vonultam fel, ellenem csináltak hangulatot, mert Köszegfalvi itteni tanügyi megbízott biztos tudomásom szerint Kőhidgyarmaton egy népgyűlésen így izgatta a kedélyeket: a primást ugyan már mindenéből kifosztottuk, s mégsem restell bíborban járni, ahogy őt magam is láttam. Ez a Köszegfalvi különben méltó társa volt Szabónak. Egy minden ízében romlott ember, aki bizonyára tévútra vezette az akkori kultuszminisztériumot, midőn fővárosi állami főgimnáziumi tanárnak nevezte ki azt, akire egy disznócsordának a legeltetését sem lehetne bízni jó lelkiismerettel, annál kevésbé a középiskolai ifjúság nevelését. Ilyen alávaló söpredéktől mindörökre meg kellene szabadítani iskoláinkat. Elsősorban azonban Fábertől, mert az küldötte ezeket nyakunkra.

Hivatalomat ugyan velem egyidejűleg szintén kiharancsolták az érseki palotából, de rövidesen ellenkező rendelettel otthagyták. Joghatóságom gyakorlását azonban erősen akadályozták. Irodai felszerelésemet szétvitték. Így két írógépet és íróasztalokat foglaltak le. Ugyancsak lefoglalták és az érseki képtár és régiségtár lepecsételésével egyidejűleg le akarták zárni a levéltárat is. Ezt azonban hosszabb tárgyalás után használatra nyitva hagyták. A gazdag levéltár anyagát az 1849. évig bezárólag később 115 nagy ládába elcsomagolták, az itteni állomásra kiszállították és elszállításra már be is vagonírozták. Miután azonban augusztus 2-ig útnak nem indították, e napon a levéltár öre tudtommal és helyesléssel annak továbbítását megakadályozta; azonnal visszahordatta az állomásról s a levéltár csakhamar eredeti épségében visszaállíttatott. Nem ment veszendőbe semmi, de az elcsomagolással és kibontással a levéltári anyag egy része megrongálódott.

Joghatóságom gyakorlása elé azzal gördítették a legnagyobb akadályt, hogy a helybeli katona- és munkástanács végrehajtó bizottsága úgy rendelkezett, hogy semmiféle

pásztorlevelet, körrendeletet, hivatalos iratot, de még magánszemélyekhez szólót sem szabad továbbítanom mindaddig, míg azokat az iratokat a direktórium nevében Szabó István tanügyi megbízott, addig dorogi bányatársulati tanító, egyike a legromlottabb embereknek, akiket valaha ismertem, aláírásával el nem látja. Ezt először szóval közölték hivatalommal. Miután be nem tartottam, a nevezett tanügyi megbízott kezeim közt levő 325/1919. sz. iratával szólított fel ennek betartására, ellenkező esetben forradalmi törvényszék elé állítással fenyegetett. Ennek dacára sem tartottam be a jogtalan rendeletet, mire a tanügyi megbízott parancsot adott az itteni postahivatalnak, hogy semmiféle levelemet fel nem vehetik. Tiltakoztam ez ellen a Forradalmi Kormányzótanácshoz intézett 1999/1919. sz. iratommal, de semmiféle választ nem kaptam, miként ugyanez volt a sorsa még vagy két káptalanommal együttesen történt határozott és ünnepélyes tiltakozásomnak is, amelyeknek megtételére csak a rajtam nyugvó felelősség súlyos tudata kényszerített. A levelezésemnek további sorsa hosszas tárgyalások után az lett, hogy feladhattam postára irataimat, de a tanügyi megbízott fenntartotta magának a jogot, hogy – ha jólesik neki – a feladás után a postán fogja ellenőrizni. Ezt természetesen nem volt módomban megakadályozni.

Az itteni főszékesegyházból elvitték a gazdag és híres kincstárt. Sőt vele együtt minden szebb és értékesebb egyházi ruhát és szerelvényt. Alig maradt ruhánk és szerelvényeink, amelyek feltétlenül szükségesek az istentisztelet méltó megtartásához. Mindezen műemlékeknek és értéktárgyaknak visszaszállítása most van folyamatban, amelyek annak idején innen a budapesti iparművészeti múzeumba kerültek és a múzeumi igazgató gondosságából ott elrejtettek és megőriztetek. A ládák a múzeumi igazgató szerint sértetlenek, de vajon a Budapestre való leszállítás alkalmával nem tűnt-e el belőlük valami, az csak a kicsomagoláskor fog kitűnni.

Elrabolták azonkívül a primási palotából az összes ezüstműt, melyet bukásuk után, sok utánajárással és költséggel, visszakaptam.

A vörösöknek a csehek elleni előrenyomulásakor az ágyúzás és lövöldözés következtében a bazilikát csak kisebb sérülések érték, ellenben közvetlenül a Duna partján álló érseki palota erősen megrongálódott. A lövedékek által okozott lyukak még most is ott dísztelenkednek. A dunai fronton ép ablaktábla alig maradt. Az épület több szobájában találtak lövegeket.

Az érseki lakban különben kivonulásom után elhelyezést nyert a vármegyei gazdasági felügyelőség sok osztályával és egy leányiskolai magántanfolyam. A felügyelőséget a vége felé azzal parancsolták ki, hogy az érseki palota eredeti tervükhöz híven kultúrpalota lesz. Erélyes hangon tartott jegyzékben követeltem továbbra is helyet az érsekek számára az érseki palotában, természetesen eredménytelenül.

A kommunizmus haldoklásának napjaiban megjelent Esztergomban Apáti György likvidáló megbízott helyettes és ajánlatot tett nekem, hogy válasszak magamnak különálló lakóházat, bármelyiket az itteni „volt” egyházi épületek közül az *érseki palotát* kivéve, mert nekik törvényük van, mely szerint az összes püspöki paloták ezentúl kultúrpaloták lesznek. A kommunizmus megdőlése megakadályozta ebben a továbbiakat és nekem, s utódaimnak lakásul ismét jogos birtokom, épp az érseki palota jutott. Amint ők nem tették az érseki palotát kultúrpalotává, hiszen gazdag gyűjteményeivel, levéltárával és kultúrtényezőnek számítható egyházi hivatalokkal mindig is az volt, úgy továbbra is megférnek együtt egy hajlékban az érsekek és a kultúra, mint amiként a kultúra és az egyház mindig is szorosan egybeforrtak.

A főegyházmegyei főtanfelügyelőségnek nemcsak a működését akarták megakasztani, hanem a művelődési osztály élén álló Kőszegfalvi és Szabó tanügyi megbízottak a tanácskormánynak az állami tanfelügyelőségek feloszlását kimondó rendelete alapján az egyházi főtanfelügyelőséget is megszüntetettnek mondták ki. Ehhez képest írásban követelték az egyházmegyei főtanfelügyelőség naplóinak, kimutatásainak, törzskönyveinek s általában a tanügy továbbviteléhez szükséges összes iratoknak kiadását. Dr. Machovich Gyula esztergomi kanonok és főegyházmegyei főtanfelügyelő igen udvarias hangú írásos válaszban azon nézetének adott kifejezést, hogy a tanácskormány nem szüntethette meg s nem is akarta megszüntetni az egyházi főtanfelügyelőséget, mert az az egyházi hatóságnak a szerve, s mint ilyen, annak intézkedése alá tartozik. Ezen véleményéért Kőszegfalvi Dr. Machovich Gyulát a forradalmi törvényszék elé állította, ott az egyház és a papság ellen erős kirohanást intézett s követelte Machovich Gyula szerint „volt” kanonoknak és „volt” főtanfelügyelőnek példás megbüntetését azon a címen, hogy izgatott a tanácskormány rendelete ellen. A bíróság, melynek titkos tanácskozáására a bíraskodás pártatlanságának nagyobb dicsőségére a bíróság tagjaival a vádló Kőszegfalvi is visszavonult, Dr. Machovich Gyulát 10 napon belül lefizetendő tízezer korona pénz és egy év múlva leülendő három havi fegyházra ítélte. Az elítélt kanonoknak 10 nap alatt kellett lefizetnie a 10.000 koronát, amiből eddig egy fillért sem kapott vissza.

II. A lelkészek és a plébániák sérelmei.

a.) Lelkészek.

Nemcsak szigorú ítélettel sújtották a forradalmi törvényszékek több papomat, nemcsak letartóztatásban volt többnek része, hanem három papomnak a legkegyetlenebb módon életét vették. *Trubinyi János* volt orsz.[ággyűlési] képviselőt, dunamocsi plébánost a csehek előrenyomulásakor június hó 3-án az éjféli órákban a Duna partján egy fára felakasztották. A vád, melyre nézve semmi vizsgálat nem folyt, az volt, hogy Trubinyi cseh-barát, pedig mint magyar érzelmű papot kellett áthelyeznem egy tót plébániáról a magyar dunamocsi plébániára. *Kucsera Ferenc*, fiatal buzgó szentendrei káplánt, június hó 25-én éjjeli 11 órakor ágyából kihurcolták és egy szemétdombon agyonlőtték. A fiatal mártír nagy harcosa volt a keresztényszociális eszméknek s ezért régen szálla volt a vörösökhöz vedlett szociáldemokraták szemében, s így csak lesték az alkalmat, hogy eltegyék láb alól. A június 24-i ellenforradalmat követő napon mások által történt harangfélreverésnek ráfogása volt az ürügy, amely miatt kegyetlenül kivégezték. Őt lövés érte, azonkívül két bordája is össze volt törve. Árokba dobták, majd szemeteskocsin a temetőhöz vitték és a temető árkában elföldelték. *Vermes Gyula* székesfővárosi hitoktató is valóságos apostola volt a keresztényszociális világnézetnek. Törhetetlenül harcolt szóval és tollal ezen eszmék diadalrajutása érdekében. Lelke sürgette, hogy a szegedi „ellenforradalmárok” segítségére siessen egy másik újságíró barátjával. Újtát Pécsnek vette, hol rokonai laktak. Azonban a vörösök elfogták és barátjával együtt meggyilkolták. Csak oszlásnak indult hulláját találták meg barátjával együtt kivégzett derék papomnak a petőcpusztai erdőben és a zsebében talált iratok alapján agnoszkálták.

Az eddig vett jelentések szerint letartóztatták a következőket.

Pápay Ferenc prépostot, a budapest-terézvárosi plébánost. Midőn arról volt szó, hogy az irgalmas nővérek elhagyják a terézvárosi plébánia területén lévő Szent Teréz Intézetet, a szülők küldöttsége a nővérek megmaradhatása érdekében járt a népbiztosságnál. Szóbeli kedvező biztatást kaptak, mire úgy az intézet, mint a templom kapujára plakátot tettek, amelyben a „keresztény” szó is előfordult. Ezért elfogták a plébánost és hat hónapra fegyházra ítélték. Mivel pedig a plakátot a Szent Teréz Intézet főnöknője másolta le, őt is elfogták és három havi fegyházbüntetéssel sújtották. Büntetésének, miként a plébánosénak is, felét elengedték. A főnöknő, akit a fegyház igen megviselt, hazajövele után nemsokára tifuszbba esett és június 29-én a Szent Gellért kórházban meghalt.

Mátéffy Viktor pápai kamarás, Esztergom sz.kir. város plébánosa április 23. – május 31-ig volt Budapesten a Markó utcában elzárva. Elfogták, mert félték attól a nagy befo lyástól, amellyel a népet irányítja és mert lelkületének megfelelően nemcsak nyilvánosan kritizálta a kommunisták uralmát, hanem az ellen többször nyíltan és erősen kifakadt.

A Markó utca gyötrelmeiben része volt *Foltin János* bajóti plébánosnak és *Majoros Károly* ugyanottani helyettes lelkésznek. Mindkettőt június 10-én fogták el. A plébánost, aki mankóval járó nyomorék ember, betegágyából cipelték ki; az adminisztrátort, aki tüdőcsúcshurutban szenvedett, Nyergesújfalun fogták el, ahol plébános nagybátyjánál betegen tartózkodott. Mindkettőt az Országházba vitték és 8 napi ott-tartózkodás után kerültek a Markó utcába. Innen csak a kommunizmus bukásával szabadultak ki. Miért tartóztatták le, nem lehetett megtudni. Alighanem egy kommunistává vedlett elcsapott tanítónő feljelentésére.

Horváth Rezső alesperest és nógrádpataki plébánost három ízben fogták el és Vácott, Balassagyarmaton és május 17-től május 23-ig a Markó utcában tartották. Kezében tartotta a népet, úgyhogy Patakon a direktóriumot is alig-alig sikerült megalakítani; a pataki hívek abszolúte nem voltak hajlíthatók a kommunista hóbortok követésére. Elfogták a plébánost, de a hívek komoly és követelő fellépésére mindannyiszor szabadon bocsátották.

Zsámboki Pál akkori budapesti érsekhelynökségi titkárt, mert az érsekhelynöki hivatalban felvilágosításért járó P. Schneider budapest-országúti segédlelkésznek egy anyakönyvi kivonat kiadása ügyében elfoglalt álláspontját helyeselte, szintén letartóztatták és hosszabb ideig fogvatartották. Ugyanezen ügyben kihallgatásra idézték *dr.Mészáros János* budapesti helytartómat is. Lefogták P. Schneidert is és két ízben Schön elé idézték, aki szóban igen durva módon bánt vele. A második alkalommal egy napig ott tartották.

Pohl János kóspallagi plébános prédikációjának helytelen félremagyarázása miatt több hétig és *Aczél József* székesfővárosi hitoktató pedig munkások izgatásának és röpcédulák terjesztésének hamis vádjá alapján június 15. – augusztus 3-ig szenvedte a letartóztatás kellemetlenségeit. Különösen Aczél szenvedett igen sokat: testi ütlegetésben is része volt. Hajdú Izidor reprodukálhatatlan és gyalázatos szavakkal és szidalmakkal traktálta szegény papomat. A júniusi ellenforradalom idején az Országház pin-céjében volt.

A csehek elleni előnyomulás alkalmával elfogták *dr.Majer Imre* pápai kamarás, párkányi plébánost. A vasárnapi istentiszteletre szóló harangszót a visszavonuló cseheknek adott jelnek minősítették s ezért az esztergomi forradalmi törvényszék elé hurcolták. Ott sikerült magát tisztáznia, mire még aznap szabadon engedték.

A budapest-krisztinavárosi plébánián a június 22-i úrnapi körmenet alkalmával négy papot, és pedig Árvay János volt tábori lelkészt, Becsák Ernő és Jankó István hitoktatókat és dr. Krizs Árpád segédlelkészt is letartóztatták. Az első hármat június 23-án délelőtt, dr. Krizs Árpádot délután hazabocsátották. Az elfogatás oka az úrnapi körmenet befejeztével történt ellenforradalmi színezetű tüntetés volt.

A forradalmi törvényszék előtt volt június 25-én mint ellenforradalmár dr. Nemes Antal c. püspök, budapest-vári plébános. Még aznap kiszabadult.

Igen viszontagságos úton és módon kellett menekülnie *dr. Leopold Antal* kanonok, irodaigazgatónak, mert letartóztatással fenyegették.

Példátlan terrorizálásban volt része *Kanter Károly* esztergomi prelátus-kanonoknak. Ingyen kosztot adott Horváth Gyula itteni képezdésznek. A rémuralom ránkjötteivel e növendék nyíltan a kommunizmus pártjára állott. Beszélt, izgatott az egyház és a papok ellen. Erre a kanonok nem akarta többé házában tűrni ezt a háládatlan ifjút és azzal akarta elbocsátani, hogy másutt hajlandó kosztját megfizetni, de házába többé be nem engedi. Az ifjú elvtárs elment Kunfihoz, s azzal a végzéssel jött vissza, hogy amennyiben Kanter Horváthnak tovább nem adná a kosztot, forradalmi törvényszék elé fogja állítani. Azon nem lehet annyira csodálkozni, hogy a megfélemlített kanonok adta tovább a kosztot, de azt továbbra is élvező ifjú arcátlanságán annál inkább.

A legszigorúbb házkutatások, aminőt majd mindig éjjel, pl. Hegedűs János únyi plébánosnál, Sagmüller József óbudai apátplébánosnál, Nagy Ferenc ugyanottani káplánnál, Uhlár Béla angyalföldi lelkésznel és még igen sokaknál tartottak, már nem is tartoztak különös események közé. Mindenféle koholt vádak alapján minduntalan előállították a papokat, vallatták, fenyegették. Csábították a papokat állásuk és a papság elhagyására. Kósa Zsigmond győrvármegyei népbiztos Pomothy Gábor alsóvárosi plébánost egyenesen felszólította, hogy lépjen ki, nősüljön meg, éljen emberhez méltó életet és akkor majd bőven gondoskodnak róla anyagiakban. Nagy anyagi károkat szenvedtek a plébánosok, mert állatjaikat és terményeiket potom áron elvitték. Általában a papság a legnagyobb és minden elképzelhető zaklatásnak volt kitéve.

b.) Plébániák.

Köztulajdonba vették az összes plébániai, templomi, általában egyházi javadat. Lefoglalták az összes értékeket, még a legkisebb ájtatos és szentmise alapítványokat is követelték, és a legtöbb helyen el is vitték az egyházi anyakönyveket egészen 1895. évig. A lelkészeket lakaikban a legszűkebbre szorították s házukba mindenféle elemeket telepítettek. Püskin a plébánián két véresszájú propagandistát szállásoltak el. Vámosmikolán a plébánián volt a vörös katonák konyhája. A plébános élelmiszer- és fakészletét és összes konyhai, meg asztali felszerelését használták, alkalmazott házi személyzetét tetszésük szerint igénybe vették. Ilyen szempontból általában igen zaklatták a plébániákat.

III. A vallás gyakorlata körüli sérelmek.

Az első rendelkezések szerint a vallásról, annak gyakorlásáról mit sem akartak tudni, legfeljebb azt, hogy még a templomokat is köztulajdonnak akarták deklarálni s azokkal tetszésük szerint rendelkezni. Később, bizonyára a nép általános lázadásától való

félelemben, ezt visszavonták, sőt a nép megnyugtatóására és lecsitítására a templomokban egy ellenőrző megbízottjuk jelenlétében két ízben is kihirdették velük azt a rendeletet, mely szerint a tanácsköztársaság mindenki részére biztosítja a vallás szabad gyakorlatát és hogy a vallás papját vallásos funkciójának végzése közben senki nem zavarhatja. Ez azonban csak írott malaszt maradt. Majdnem az összes apácázárdákban bezáratták a kápolnákat. A körmeneti ájtatosságokat nem engedélyezték, s ha igen, inzultálták a körmeneti ájtatosságokban résztvevő híveket. Letkésen pl. a szentségimádás napján tartott körmenet alkalmával a vörös katonák letépték a zászlórúdról a Mária-lobogót s a rajta levő Mária-képet bajonettel szurkálták és a sárba gyúrták. Schneider Endre nagybajcsi plébánost lelövésével fenyegették, mert a búcsú napján a hitről, annak bátor megvallásáról és a hit ellenségeiről beszélt. A budapesti Angolkisasszonyok templomában is nagy botrányt idéztek elő. Június 9-én délután a hat órai istentisztelet alatt egy vörös katona belőtt a templomba. Óriási pánik keletkezett. A vörösök pisztollyal, szuronnal kergették az embereket; beszorítottak sokat a porta előcsarnokába és közülük sokat letartóztattak. Szamuely és Cserny is megjelentek a helyszínen és hirtelen elvezényelték a vörösöket. Ezek a konkrét esetek is örök bizonyítékai maradnak annak, hogyan tartotta be a kommunista világ a vallás szabad gyakorlásáról általa kiadott rendeletet.

Ajánlották mindenfelé a hitközségi szervezkedést; maga Fáber ismételten is sürgette az ily irányú szervezetek kiépítését és mégis sok helyen a szervezkedést, ha megindult, ellenforradalmi akciónak minősítették és betiltották.

IV. Iskolákkal szemben elkövetett különös sérelmek.

Az egyháztól elvették az iskolákat. Kitiltották az iskolából a hitoktatást. Levétették a keresztet. Egyházi embert, papot, szerzetest és apácát nem tűrtek az iskolában. Csak úgy maradhatott, ha nyilatkozatot írt alá, hogy nem tekinti magát egyházi személynek. Hogy általános elveik minő felfordulást idéztek elő az iskolában, közismert. A rontást csak elősegítette egyes helyi exponensek gonoszsága és romlottsága. Így Esztergomban a polgári leányiskola harmadik osztályában Szabó István tanügyi megbízott iskolai hivatalos látogatása alkalmával nyíltan hirdette a szabad szerelmet.

Nagy károkat okoztak az iskolaépületekben az ott elhelyezett vörös katonák és az azokban gyülekező és gyűlésező elvtársak. A kemencei direktórium pl. az iskola melléképületeinek tetejét önhatalmúlag leszedette, az egész cserépanyagot a fedélszerkezet összes fáival együtt kanászház építéséhez felhasználta. Csak a csupasz falak maradtak meg, amelyek mind a mai napig hirdetői a kommunizmus barbár eljárásának. Tetemes károkat okoztak még különösen a bácsai és a püski, továbbá az ipolysági iskolaépületben. Az utóbbi helyen a csehek elleni május 30-i harcok gránátlövései folytán a templom tetőzetét 12.000 koronára, az iskolaépületet 10.000 koronára és az ottani kálváriát 4.000 koronára becsülhető rongálás érte.

Azok, akik az összes érseki és püspöki lakokból kultúrpalotákat akartak létesíteni, így jártak el a kultúrát terjesztő intézményekkel, iskolákkal szemben.

V. A szerzetesrendek sérelmei.

A szerzetes rendházakat elkommunizálták, kivéve azokat, amelyeknek sikerült maguk részére külföldi oltalmat szerezni és biztosítani. Ezekben is, de mégis kevesebbszer és kisebb mértékben, merték zaklatni a szerzeteseket. A külföldi védelem több házban, így az Üllői úti Reparatrixoknál, az Angolkisasszonyoknál, a Hermina-zárdában, a Notre Dame de Sionoknál, a Szent Szív Zárdában sikerült a likvidálásokat kitolni. Azonban ezekből a házakból is a nem külföldi, tehát magyar rendtagoknak, ha a tanácsköztársaság által kívánt nyilatkozatot nem írták alá, távozniuk kellett.

A nyilatkozat aláírásának kicsalogatására vagy kieroszakolására minden budapesti és sok vidéki zárdában megjelent Fáber Oszkár, vallásügyi likvidáló és helyettese, Apáti György. Szép szóval akarták rábeszélni saját, valamint hivatali környezetüknek példájára való hivatkozással, akiknek majd mindegyike aposztata volt, buzdították, majd fenyegetésekkel erőszakolták a szerzeteseket szerzetük iránti hűtlenségre. Ezen kiszálások alkalmával különösen a női zárdák főnöknői ellen dühöngött Fáber, akiket szerinte „elevenen kellene megégetni” (a Cselka-intézet főnöknőjéhez intézett szavai), vagy mint megrögzött öregeket elcsukni. Szerzetesnőink dicséretéül kell feljegyeznem, hogy egyik zárdában sem ment semmire. Hatástalanok maradtak csábításai, csakúgy, mint fenyegetései.

Az elkommunizált házakat azután durva lelkű emberek ijesztő vörös katonák kíséretében nap-nap mellett látogatták, hogy megállapítsák, mily célra lesznek alkalmasak az egyes házak. Napról-napra változott azok rendeltetése.

A házak élére gondnokokat illetőleg gondnoknőket állította, akik mind alávaló söpredék nép voltak. A legtöbbje zsidó volt. Válogatott gonosz emberek voltak ezek a gondnokok, akik az egyes rendházakban nagy lakásokat foglaltak le a maguk számára, állandóan revolverrel jártak a házban is, ott csatlósaiikkal együtt dőzsöltek, a maguk javára garázdálkodtak és a rendházakat majd mindenből kifosztották. Egész sor ilyen gyalázatos embert sorolhatnék fel, akik között mégis talán vezetett „Bojtor elvtárs”, a budapesti kegyesrendiek gondnoka, s azért megbélyegzésül megnevezendőnek tartottam azon megjegyzéssel, hogy egyébként testvérgyilkos és az örültek házából kiszabadult gonosztevő anarchista volt.

Ami pedig a részletes konkrét adatokat illeti, a következőket jegyeztem fel.

A budapesti *kegyesrendiek* rendfőnökét katonák őrizték, akik a látogatót csak néhány percig engedték beszélni és jelezték a látogatás végét.

P.Bús Jakabot, a budapesti *jezsuita*-rendház főnökét, április 6-án egyik szentbeszéde miatt letartóztatták és 24 óráig zárva tartották. Április 28-án a háznak mind a 15 tagját letartóztatták, a helyőrségi fogházba kísérték és hat napon át ott tartották. Eközben házukban a vörös katonák garázdálkodtak, az élelmiszer készletet elhasználták és a házat fosztogatták. Május közepe táján a házat egészen feloszlatták és a rendtagokat minden nélkül világgá üzték. Irodalmi vállalkozásaikban és kongregációi otthonukban 200.000 koronát megközelítő kárt szenvedtek.

A legborzasztóbb szenvedésekben volt részük a Gát utcai *lazaristáknak*. Május 30-án éjjel vörös örök a ház összes lakóit bekísérték a Ráday u. 28. sz. a. katona- és munkánácshoz. Hat olyan jelenetet rögtönöztek velük szemben, mint a kivégzéseknél szokás. Négyoszögletben álltak fel, vezényszóra fegyvert töltöttek és lövésre készenlétben álltak. Így ejtették halálfélelembe a bekísérteket. Aztán mindegyiket külön-külön bevitték a

fürdőszobába, ott vadállati kegyetlenséggel agyba-főbe verték, leköpdösték, arcul verték s a kínjaikban földön fetrengőket csizmasarokkal összeviszsa rugdosták, ott, ahol érték. A vérükben fetrengőket a revolverük agyával ütötték s szolgálati fegyverükkel már céloztak is rájuk. Háromnegyed óráig tartott külön-külön ez a kínzás és csak aztán kezdték meg a kikérdezést. Azzal gyanúsították őket, hogy ellenforradalmárok és hogy ők terjesztették a zsidó pogromra uszító röpcédulákat. Kijelentették nekik, hogy addig fogják őket kínozni, amíg beismerő vallomást nem tesznek. A kihallgatás után a fürdőszoba véres kövezetét velük mosatták fel. Mikos a kínzóhelyiségből kijövet az őrszobában ismét találkoztak a rendtársak, a puska- és revolverütésektől és ökölcsapásoktól, valamint a kiállott halálfélelemtől arcban annyira el voltak torzulva, hogy nem is ismertek rá egymásra. Egyik fő bántalmazójuk Bolonitzer nevű vörös őr volt.

Másnap a parlamentbe vitték őket Cserny csoportjához. Itt először Groh nevű részeg detektív hallgatta ki őket. Igen sok fenyegetésben volt részük. Végül négy nap múlva Sebők nevű detektív jóindulata folytán szabadlábra helyezték valamennyit.

A ház őrzésére rendelt vörös őrok a felháborodott híveket azzal csillapították le, hogy a papok a pincében pénzt hamisítottak s már öt szekér hamis pénzt el is szállítottak. Ezért fogták el őket.

Jellemző az akkori időkre, hogy közhatósági orvos nem mert a papok sérüléséről hivatalos látelleletet felvenni.

A lazaristák rendházába tanoncokat telepítettek be, akik ott rettenetes rombolást vittek véghez és botrányos életet folytattak. A lazaristák Ménesi úti 18. sz. a. levő missziós rendházát is július 2-án teljesen feloszlatták.

A premontrei Norbertinum (VIII. Horánszky u. 23.) Zimányi Mihály nevű kormányzóját Medvey Jenő nevű gondnok egyszer egész délután szobájába zárva szelídebb és keményebb fenyegetésekkel, asztalra kifektetett pisztollyal vallatta a sejtett, de nem levő értékek felől. Nagy kár érte a Norbertinum értékes könyvtárát, amely durva munkáskezek és lopás következtében helyrehozhatatlanul megcsonkult.

A budapesti iskolatestvérek házuknak és felszerelésének rongálása révén 200.000 koronát meghaladó kárt szenvedtek.

A *női szervezetek* azon tagjai részére, akik nem akarták aláírni a kommunista nyilatkozatot, a Reparatrix-zárdában, annak pincéjében akart Fáber Oszkár helyet készíteni és őket ott internálni.

A rendházak igen nagy károkat szenvedtek felszereléseikben. Különösen sok fehér és ruhanemű tűnt el a Szent Szív zárdából és az Assisi Szent Ferenc Leányai betegápoló nővérek, úgy sajtát, mint kórházi készletéből.

A Knezits utcai Szent Margit nevelőintézet nővéreinek kápolnájuk bezárása után Szlaveczi István asztalossegéd-gondnoktól esetről-esetre engedélyt kellett kérni, ha ki akartak menni a templomból szentmisére. A júniusi ellenforradalom idején több napig az engedélyt megtagadta tőlük. Ez is jelzi, minő volt a vallás szabad gyakorlatának rendelkezésben biztosított joga.

Fáber Oszkár, aki az apákkal szemben a legkegyetlenebb tudott lenni, éppen ezen sanyargatott szegény lelkekkel szemben itt-ott mégis megpuhult. A Hermina-úti nővérekkel, akik különben, mikor lakásán keresték és távollétében írómappájába, zsöllesztékébe és felöltőjébe Mária-érmecskét csúsztattak, hajlandó volt azt a kivételt megtenni, hogy a magyar nővérek is megmaradhassanak a zárdában. Érezte eljárásának büntetésre érdemes voltát, mert amikor a háznak külföldi oltalom alá helyezése után

búcsúzott e nővérektől, így szólt: „A viszont nem látásra! Vagy legfeljebb itt a házuk előtt egy fán függve.” Egy másik alkalommal egy másik nővérnek, aki Isten áldásának kívánásával akart neki valamit megköszönni, azt felelte: „Engem az Isten csak ver.”

A Hermina-apácák főnöknője érmet és élelmet küldött a bolsevizmus bukása után a letartóztatott Fábernek, sőt meg is látogatta azzal a célzattal, hogy Istenhez térítse. Íme, így fizetnek vissza a szerzetesnők a kegyetlenségeikért!

A sok borzalmasság rövid ecsetelése után jólesik megállapítani, hogy a hívő katolikusok igen nagy ragaszkodást tanúsítottak a szorongattatás eme napjaiban éppen a szerzetesnők iránt. Tüntetéseikkel, csoportosulásaikkal, küldöttségeikkel sok kegyetlenséget hárítottak el tőlük. Szívre ható és feljegyzésre érdemes esetről számolt be a Huba utcai Salvatoriának főnöknője. Egy II. elemibe járó fiúcska a zárda előtti zűrzarvar láttára hazaszaladt és kabátja alá dugott baltával tért vissza a zárda folyosójára, hogy az őt tanító kedves nővért megvédelmezze az esetleges támadásokkal szemben.

A szerzetesrendek a kommün borzalmaival szemben mutatott bátor viselkedésükkel is tanúságot tettek róla, hogy a szerzetesi intézmény az egyház fájának legszebb virága és a legértékesebb gyümölcsöket termi.

VI. Egyesületeken esett sérelmek.

A keresztény egyesületekkel szemben is kegyetlen volt a rémuralom, mert ezekben az egyház támaszait látta.

Az épületeket és azok vagyonát lefoglalták. Különféle arra nem érett és nem érdemes elemet telepítettek a nagy gonddal és nagy tisztaságban tartott katolikus egyesületekbe.

A Szent Imre főiskolai internátus egyesület által fenntartott két *Szent Imre Kollégiumból* a burzsoá szülők gyermekeit máról-holnapra kitétték; proletár suhancokat telepítettek oda, no meg a pesti kollégiumba 10-nél több rabbi-növendéket is. A pesti kollégium irattárát, amelyben könyveken kívül a növendékek okmányait is őrizték, megsemmisítették.

A *Regnum Marianum* egyesületi házat rettenetesen megrongálták, a kár közel 100.000 koronára tehető. A házban az orosz szovjet-zsidók klubhelyisége és a nemzetközi vörös ezred toborzó irodája nyert elhelyezést. Használták továbbá megszálló helyül a Budapesten megforduló vidéki direktóriumi tagok.

A budai katolikus *Tanoncotthont* (Toldy Ferenc utca 30.) „kommunista ifjómunkások otthonává” tették. A háznak berendezését majdnem teljesen tönkretették és felszereléséből kifosztották. Glasner Sándor gondnok vezetése alatt benyomultak a ház kápolnájába. Glasner felfeszítette a szerencsére már előbb kiüresített szentségházat, feltörte az oltárkövet és szétszórta a benne lévő ereklyét. A díszesen kifestett kápolnát hálósobának, a benne lévő márvány szenteltvíztartót köpöcsészének használták. A kápolna szőnyegeit a kommunista vezető-gondnok, az oltár gylcsterítőit a felesége tulajdonította el.

Borzasztó károk érték a budapesti *legényegyesületet* épületben és felszerelésben. Hiteles jelentés szerint sok apróbb dologon kívül eltűnt és a mai napig sem került elő: 131 ágylepedő, 38 vánkoshuzat, 46 törülköző, 44 asztalkendő, 21 asztalterítő, több, mint 200 személyre való tányér és evőeszközök. Az egyesületi ház a kommunisták átjáróhá-

za lett. Egyik szakszervezet jött a másik után. Fosztogattak és raboltak. A legényegylet válságos helyzet elé került. Előbb is szerény anyagi helyzetben volt, adóságokkal küzdött, s most vagyonát teljesen elköltötték, tönkretették. Feladata és missziója igen fontos. Ha nem tudnám, mily borzasztó terhek nehezednek és hárulnak most az államháztartásra, igen ajánlanám és kérném, hogy siessen az állam is ezen fontos hivatást betöltő egyesület helyreállításához segítséget nyújtani.

Az országos katolikus *Népszövetségnek* is igen nagyok a veszteségei. Károsodott irodai és nyilvántartó könyveinek, nyomtatványainak, elküldésre váró kész röpcédulának és 10.000 db. naptárnak, nagy készletű csomagoló papirosának megsemmisítése és 100.000 korona értékű, fel nem használt nyomdapapírnak lefoglalása által. Házuk és annak felszerelése is igen megsínylette a szovjet időket. A kormányzótanácsnak tagjait, valamint a főtisztviselőket letartóztatták.

A *Szent István Társulat* károsodása a Társulat által kiadott beszámoló szerint közel kétmillió koronára tehető. Elvittek kötött és fűzött könyvekben s kinyomtatott ívekben megközelítőleg 877.000 könyvet, amelyeknek eredeti értéke 1.035.000 korona. A könyvek jórésze megsemmisítés céljából a Soroksári úti papírhulladék telepre került, másik része szabad préda lett. A többi károsodást a rombolás és az üzem fenntartásával járó deficit idézte elő. Csak személyzeti fizetésekre 15.000 koronával többet utalt ki a szovjet, mint a Társulat összes meglevő és befolyt jövedelme.

Ez rövid összefoglalásban a kommün idei története az esztergomi főegyházmegyének. A röviden érintett esetekre vonatkozó pontos és részletes jelentések az érseki irattárban fognak őriztetni a szovjet-rémuralom szomorú emlékei gyanánt.

Esztergom, 1919. december hó 10-én.

Csernoch János s.k.
bíbornok, hercegprímás,
esztergomi érsek

CSABA FAZEKAS

THE HEAD ARCHDIOCESE OF ESZTERGOM DURING THE HUNGARIAN SOVIET REPUBLIC OF 1919

The study discloses the comprehensive report of János Csernoch, the archbishop of Esztergom, about the grievances that were suffered by the Catholic church, and the events that it survived during the communist dictatorship of 1919. After he attempted to collect data from all of the officials and priests of the Head Archdiocese, Csernoch prepared his report five months after the collapse of the dictatorship, on request of, what was known then as the Ministry of Religious and Public Education,

During the revolutionary times which followed World War I., the communists took over Hungary on March 21st, 1919, and within a short period of time they developed a Soviet type of single party system with the leadership of Béla Kun. The dictatorship showed a remarkable amount of interest in the matters of the church, which it perceived as the ally of capitalism, and without discriminating between the various denomination, it established a radically anticlerical program. The communist "did not want to know of the most elementary justice and they used the meanest tools when it came to ecclesiastical persons and institutions" – writes Csernoch factually, but not entirely without feelings. In the first part of the report, the prelate discusses the harassment which was directed at the person and the office of the archbishop, then in a separate chapter, he summarises the atrocities suffered by the priests, including the seizure of the property of the parishes. Although, on the whole, many ecclesiastical persons were assaulted (some even became the victims of

the Red Terror), it was much more important for the communist to obtain the possessions of the church. The reason behind their actions was not entirely financial: this was their way to make the operation of the church impossible. (After its establishment, the Hungarian Soviet Republic organised the "liquidation office" and with the excuse of transferring the properties to public ownership, it practically sacked the denominations.) The third section of the report of Csernoch describes the abuses concerning the practice of religion, then it moves on to the situation of education in the schools. The Hungarian Soviet Republic nationalised the religious schools, and in effect, it forbade the teaching of religion etc. The various religious orders also suffered to harassment. Their buildings were seized, and there were even attempts to force friars to leave their orders. Finally, he summarises the abuses suffered by the ecclesiastical associations.

The importance in disclosing this report lies in the fact that there have been few studies carried out concerning the relationship between the communist state of Hungary and the Church. On the whole, we can establish that – as opposed to the statements of the earlier, politically biased historical works – the Hungarian Soviet Republic did not have a church policy. Instead of the loud, far-left-wing propaganda, signs of anarchy and confusion were seen in reality. Beyond the seizure of the possessions of the church, those in charge could not decide whether to realise the social democrat program, which advertised the freedom to practice religion, or the bellicose anticlericalism represented of the communists. Those in charge made opposing decisions, the serious consequences of which had to be suffered by the church.

1

2

SZECSKÓ KÁROLY

ADALÉKOK KRISTON ENDRE EGRI SEGÉDPÜSPÖK 1945-ÖS
INTERNÁLÁSÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

1877. április 15-én született a Szabolcs megyei Kemecsen földbirtokos családban.¹ Miután az elemi népiskola első négy osztályát szülőfalujában elvégezte, szülei beírták a ciszterci rend egri főgimnáziumába, ahol tanulmányait az 1891–92-es tanévben kezdte el,² az az 1898–1899-es tanévben fejezte be.³ Gimnáziumi évei alatt az „Érseki Finevelő Intézet” fizető, majd alapítványos növendéke volt.⁴ Érettségi után a helybeli Érseki Hittudományi Főiskolára, illetve az Érseki Papnevelő Intézetbe nyert felvételt.⁵

Az egyházmegyei névtárak következetesen 1899-et, az érettségi évét jelölték meg felszentelési idejének, amelynek egyházi magyarázatát nem tudtam adni.⁶ Rövid káli káplánkodás után főpásztora, Samassa József bíboros érsek (1818–1912) visszahívta székvárosába hitoktatónak és hitszónoknak.⁷ 1904-től 1912-ig az Érseki Iroda iktatója, levéltárosa, majd érseke titkára volt annak haláláig.⁸

1912-ben az új főpásztor, Szmrecsányi Lajos (1851–1943) az Érseki Iroda igazgatójának nevezte ki, 1917-ben pedig tagja lett a székesegyházi káptalannak. A Kommün időszakában, 1919 május elején főpásztorával együtt letartóztatták és súlyosan bántalmazták.⁹

1923-ban segédpüspökké szentelték,¹⁰ 1930-tól 1960-ig a székesfőkáptalan nagyprépostja volt.¹¹ 1931-ben mint püspök tagja lett a Felsőházaknak.¹² Szmrecsányi Lajos érsek, pápai trónálló 1943. január 28-án bekövetkezett halála után a főkáptalani tanácskozmány káptalani helynökké választotta meg.¹³ Az év tavaszán, a főpásztori szék

1 Keresztény Magyar Közéleti Lexikon. 1. köt. Bp. 1940. 570.

2 A ciszterci rend egri katolikus főgimnáziumának értesítője az 1891–1892. iskolai évről. Eger, 1892. 107.

3 A ciszterci rend egri katolikus főgimnáziumának értesítője az 1898–1899. iskolai évről. Eger, 1898. 96.

4 A ciszterci rend egri katolikus főgimnáziumának értesítője az 1891–1899. közötti évekről.

5 Keresztény Magyar Közéleti Lexikon. 570.

6 Uo.

7 Uo.

8 Uo.

9 Uo.

10 Uo.

11 Uo.

12 Uo.

13 HETÉNYI VARGA KÁROLY: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. 3. Abaliget, 1992. 90. – Hetényi Varga Károly Kriston segédpüspök körleveléből a következő részeket adta köz-

betöltése előtti időszakban, pásztorlevelet adott ki „amelyben teljesen figyelmen kívül hagyva a letagadhatatlan történelmi tényt, miszerint 1941 nyarán nem a Szovjetunió támadta meg Magyarországot, hanem Magyarország lépett hadba a náci Németország oldalán a Szovjetunió ellen –, arra szólítja fel az orosz fronton küzdő katonák itthoni hozzátartozóit, hogy nagyobb elszántsággal vegyék ki részüket a hazánkat fenyegető kommunizmus elleni háborúban. Ez mindenképpen politikai tájékoztatlanságra és szűklátókörűségre vallott, ekkor ugyanis más mind a magyar, mind a német hadsereg elszenvedte döntő vereségét a keleti fronton (a doni arcvonal összeomlása, a sztálingrádi vereség) és a háború folytatása értelmetlenné vált.” – állapította meg Hetényi Varga Károly.¹⁴

re: „Krisztusban kedves hívek! Három évtizeden át megszoktátok, hogy a nagybőjti időszak kezdetén Istenben boldogult Érsek főpásztorotok apostoli lelke, iránymutató bölcsessége és messze ható atyai intelme szóljon hozzátok. Most, amikor oktató ajka a halálban immár elnémult, úgy érzem, az el nem múló kegyelet és az ő szándékainak hű szolgálata kötelez, hogy mint hatalmas orgonaszó után a gyenge pásztor, megkíséreljem elmondani azt, amit a súlyos időkben ő kötne a lelketekre, ha drága életét még magunknak mondhatnánk.

Bizonyára hathatósan hangsúlyozná, hogy szinte az egész világot lángba borító háború nem csupán vitéz katonáink kemény harca a távoli küzdőtereken, hanem mindnyájunké is, akik itthon vagyunk, élemedett korú öregek, vagy akár gyerekek legyünk. Mert az ellenség ágyúja valahol messze bömbölnek ugyan, és bombái száz kilométerek távolában robbannak; de nem csupán az élet halál küzdelmet hős lélekkel vívó katonáink ellen törnek azok, hanem porrá zúzni igyekeznek még az ágyúink felett függő feszületet is, amely előtt szorongva rebegjük esti imánkat. És ledönteni iparkodnak az oltárt, amely előtt leborulva esdeklünk fegyvereink diadaláért, és drága életéért a messze hacok küzdelmeiben is ránk gondoló kedves szeretteinknek. Ez az óriási méretű küzdelem dönti el majd, hogy egész földrészünk megmarad-e istenhívó kereszténynek, és a mi szeretett hazánk magyarnak – vagy pedig a rombolást végző céljaként szolgáló istentelenség porrá zúzza majd édes otthonunkat, a mi kedves, szép templomainkat, a keresztény buzgalom és műveltség minden évezredes alkotását, és végképp kiírja a lelkekből az Úr Jézus szeretetének jótékony melegét.

Világos tehát, hogy aki hisz abban a jó Atyában, „ki a mennyekben van”, és akinek mindennél szentebb és drágább, amit a földreszállott Istenember tanított és alkotott, annak, ha öreg, ha fiatal, eme legdrágább értékeink megmentéséért minden tőle telhetőt meg kell tennie.

Acéloznunk kell a kint küzdő férfiak, fiak és testvérek hősi elszántságát.

Nem a mi ősi hazánkat, nem a veszélyeztetett kereszténység érdekét szolgálják azért a kislelkűen sópáncódó szülők és hitvesek panaszkodó levelei.

Az igazi keresztény katolikus, igazán magyar anyák és hitvestársak ilyenféleképp kell, hogy írják a tábori lapokat: „Büszkék vagyunk rád, kedves fiam, drága jó uram, hogy olyan vitézül állod a kemény megpróbáltatásokat. Érettünk, szeretteidért teszed ezt, hogy gyermekeink majd istenszerető, nyugodéletű magyarok lehessenek. Itthon is érezzük a nehéz időket, de szívesen vállalunk mindent a nagy cél, a győzelem érdekében. Megfoltoztam a régi ruháinkat, azokban dolgozunk, megfeszítettebb igyekezettel, mint eddig. Felástuk a kertet: ültetünk, vetünk... Képzeld, asszony létemre még szántani is megtanultam már. Ha a jó Isten hazavezérel, abból a búzából sültött kenyeret teszem majd eléd, amely a magamszántotta földcskénk termése. Néhanapján segítünk a szomszédnak is. Minden áldott nap buzgón imádkozunk érted...” Méltatlan volna a keresztény, a magyar névre, aki csak azt várna, hogy majd mások vívják ki a végső győzelmet; ő maga meg csak ölbetett kézzel, megszokott kényelméből, talán dúsán terített asztaláról mit sem áldozva, türelmetlenkednék mások önfeláldozó küzdelmeinek győzelméért. A bajtársi szövetség, a hadbavonultak hozzátartozóinak, a sebesülteknek gondozása, segítése mindhiába nyújt neki bőseges érdemszerző alkalmat.

Szégyellje magát az ilyen se hideg, se meleg magyar, az ilyen névleges keresztény a lélekkel teli iskola gyermekei előtt, akik nem ritkán betevő falatjukból összerakva ezreket áldoznak a hadban küzdők családjainak, az aggastyánok és koldusszegények előtt, akik ha mást már nem tehetnek, legalább nem szűnő buzgó imákkal erősítgetik a belső és külső frontot. [...]

Az említett pásztorlevelet az Eger című lap 1941. március 13-i számában kivonatos formában közölte: „Kriston püspök, főkáptalani helynök körlevélben fordult papságához és híveihez a nagy bőjt kezdete alkalmából.

A püspöki szózat így hangzik:

– Krisztusban Kedves Hívek!

– Három évtizeden át megszoktátok, hogy a nagyböjti időszak kezdetén Istenben boldogult Érsekfőpásztorunk apostoli lelke, iránymutató bölcsessége és messze ható atyai intelme szóljon hozzátok. Most, amikor oktató ajka a halálban immár elnémult, úgy érzem, az el nem múló kegyelet és az ő szándékainak hő szolgálata kötelez, hogy, mint hatalmas orgonaszó után a gyenge pásztorsíp, megkíséreljem elmondani azt, amit e súlyos időkben ő kötne a lelketekre, ha drága életét még magunkénak mondhatnánk.

– Bizonyára hathatósan hangsúlyozná, hogy szinte az egész világot lángba borító háború nem csupán vitéz katonáink kemény harca a távoli küzdőtereken, hanem mindnyájunké is, akik itthon vagyunk, élemedett korú öregek, vagy akár gyermekek legyünk bár. Mert az ellenség ágyúi valahol messze bömbölnek ugyan, és bombái száz kilométerek távolában robbannak: de nem csupán az élet–halál küzdelmet hősi lélekkel vivő katonáink ellen törnek azok, hanem porrá zúzni igyekeznek még az ágyunk felett függő feszületet is, amely előtt szorongva rebegjük esti imánkat, És ledönteni iparkodnak az oltárt, amely előtt leborulva esdeklünk fegyvereink diadaláért, és drága életéért a messze harcok küzdelmeiben is ránk gondoló kedves szeretteinknek. Ez az óriási méretű küzdelem dönti majd el, hogy egész földrészünk megmarad-e istenhívó kereszténynek, és a mi szeretett hazánk magyarnak? – vagy pedig a rombolást végső céljaként szolgáló istentelenség porrá zúzza majd édes otthonunkat, a mi kedves, szép templomainkat, a keresztény buzgalom és műveltség minden évezredes alkotását, és végkép kiirtja a lelkekből az Úr Jézus szeretetének jótékony melegét.

– Világos tehát, hogy aki hisz a jó Atyában, „ki mennyekben van”, és akinek mindennél szentebb és drágább, amit a földreszállott Istenember tanított és alkotott, annak, ha öreg, ha fiatal, eme legdrágább értékeink megmentéséért minden tőle telhetőt meg kell tennie.

– Acéloznunk kell a kint küzdő férfiak, fiak és testvérek hősi elszántságát.

– Nem a mi ősi hazánkat, hanem a veszélyeztetett kereszténység érdekét szolgálják azért a kislelkűen sopánkodó szülők és hitvesek panaszkodó levelei.

– Az igazi keresztény katolikus, igazán magyar anyák és hitvestársak ilyenféleképp kell, hogy írják a tábori lapokat:

– „Büszkéek vagyunk rád, kedves fiam, drága jó uram, hogy olyan vitézül állod a kemény megpróbáltatásokat. Érettünk, szeretteidért teszed ezt, hogy gyermekeink majd istenszerető, nyugodt létező magyarok lehessenek, itthon is érezzük a nehéz időket, de szívesen vállalunk mindent a nagy cél, a győzelem érdekében. Megfoltoztam a régi ruháinkat, azokban dolgozunk, megfeszítettebb igyekezettel, mind eddig. Felástuk a kertet; ültetünk, vetünk... Képzeld, asszony létemre még szántani is megtanultam már. Ha a jó Isten hazavezérel, abból a búzából süttött kenyeret teszem majd eléd, amely a magamszántotta földcskénk termése. Néhanapján segítünk a szomszédnak is. Minden áldott nap buzgón imádkozunk érted...”

- Méltatlan volna a keresztény, a magyar névre, aki csak azt várná, hogy majd mások vívják ki a végső győzelmet; ő maga meg csak ölbetett kézzel megszokott kényelméből, talán dúsan terített asztaljáról mit sem áldozva, türelmetlenkednék mások önfeláldozó küzdelmeinek győzelméért. A bajtársi szövetség, a hadbavonultak hozzátartozóinak, a sebesülteknek gondozása, segítése, mindhiába nyújt neki bőséges érdemszerző alkalmat.

- Szégyelje magát az ilyen se hideg, se meleg magyar, az ilyen névleges keresztény a lélekkel teli iskolás gyermekek előtt, akik nem ritkán betevő falatjukból összerakva, ezreket áldoznak a hadban küzdők családjainak; az aggastyánok és kodusszegények előtt, akik ha mást már nem tehetnek, legalább nem szűnő buzgó imáikkal erősítgetik a belső és külső frontot.

A püspöki szózat a továbbiakban rámutat arra, hogy a világot büneiért látogatja meg csapásokkal az Isten s ezért kívánatos, hogy a hívek imádsággal és lelkigyakorlatokkal engeszteljék az Úr haragját.”

Július elején az új érsek, Czapik Gyula általános érseki helytartóvá nevezte ki.¹⁴ Az év augusztusában pedig a kormányzó magyar királyi titkos tanácsosi címet adott neki.¹⁵

Az 1943-ban kibocsátott „végső győzelemre” buzdító pásztorlevele miatt 1945 május elején az egri politikai rendőrség letartóztatta, s az egri várban lévő internáló táborba hurcolta háborús uszítás vádjával.¹⁶

A segédpüspök letartóztatásáról az Igazság című lap 1945. május 8-i számában az alábbi cikket közölte: „A rendőrkapitányság politikai nyomozói az elmúlt évek sajtótermékeinek átvizsgálása során érdekes leletre bukkantak. A volt Egeri Újság egyik 1943. tavaszi számában rátaláltak Kriston Endre püspök akkori főkáptalani helynök pásztorlevelére, melynek tartalma a népbírói rendelet szerinti bűncselekményt kimeríti.

A pásztorlevél a mintegy egymillió lelket számláló egri egyházmegyei hívekhez szólt és kibocsátójának személye, valamint a nagy nyilvánosság miatt súlyosan veendő számításba.

Kriston Endre e pásztorlevélben a szovjetet, mint az Istenhívó kereszténységnek és egész Európának lerombolóját és kizárólag az istentelenségnek szolgálatát állítja oda, akik a templomok, a keresztény műveltség minden alkotását elpusztítják, ezzel pedig a lelkekből az Úr Jézus szeretetének jótékony hatását kiirtják. A pásztorlevélben figyelmezteti a nőket, hogy a frontra ne sopánkodó leveleket írjanak, hanem új hősiességre bátorító, harcra buzdító sorokat. Méltatlan lenne – írja a pásztorlevélben – a keresztény névre az, aki nem venne részt a szovjethadsereg végleges leverésében. A pásztorlevélben szokatlan hangot megtoldotta azzal, hogy azt, mint Szmrecsányi Lajos elhunyt egri érsek politikai végrendeletét kívánta a hívekhez eljuttatni. A valóság azonban az, hogy Szmrecsányi elhunyt érsek legutolsó pásztorlevelében a legcsekélyebb mértékben sem tesz említést a háborúról, vagy annak politikai színezetéről.

A Németország melletti háborúban való erőteljesebb részvételt akkor kívánta a püspöki levél, mikor az 1943 január közepén bekövetkezett dóni áttörésnél az első magyar hadsereget szétverték és a közvélemény tudatába jutott annak, hogy a háború tovább-

14 Eger, 1943. júl. 7.

15 Eger, 1943. aug. 6.

16 HETÉNYI VARGA KÁROLY i.m. 90.

folytatása már csak súlyos áldozatokat követelő haszontalan erőfeszítés. Úgy látszik, hogy ezért tartotta szükségesnek a pásztorlevél a fasiszta propaganda jólismert jelsza-
vaival harcra hívni a magyarságot.

A rendőrkapitányság Kriston Endre püspököt a népügyészségre kísérteti át, hogy a népbíróság előtt feleljen tetteiért.”

Czapik Gyula érsek (1886–1956) a második világháború utáni első püspöki konfe-
rencián 1945. május 24-án számolt be a segédpüspök letartóztatásáról és internálásá-
ról. A főpásztor a következőket mondta: „Az egri érsek az ügyvel kapcsolatban jelenti,
hogy Kriston püspök úr letartóztatása teljesen tendenciózus és egy három év előtti kör-
levél miatt történt. Az első éjszaka borzasztóan megverték hetvenhat tanú jelenlét-
ében. A kommunista pártnál panaszt tett és az ügyet ott egy suszterlegény negyvenhat
kommunista leváltásával intézte el. A 13. paragrafus alapján emeltek vádat ellene,
amely pedig csak országos tevékenységre vonatkozik, s amellyel szemben a püspök te-
vékenysége csak parciális; a saját egyházmegyéjére korlátozott tevékenység. A paragra-
fus ellen vétők büntetése: halál. Legfőbb igyekezete, hogy az igazságügyminiszter révén
Budapestre hozassa fel a püspök urat. Indítványozza, hogy a püspöki kar kérje meg a
kalocsai érsekurat, hogy a jelen értekezletből kifolyólag is jelentse be tiltakozását azzal,
hogy a kormány intézkedésének megtörténtéig mégsem jelenti Rómába a sajnálatos
esetet.”

A jegyzőkönyv szerint „A püspöki kar az indítványt elfogadja és felkéri a kalocsai
érseket a lépés megtételére”. – „A kalocsai érsek bejelenti, hogy a székesfehérvári és a
veszprémi püspök urakkal való megbeszélés után, április 30-án Mindszenty püspök úr-
al személyesen adták át a miniszterelnöknek a püspöki kar tiltakozását a letartózta-
tott papokkal való bánásmód ellen és kérték őt és a belügyminisztert, hogy vessenek vé-
get a papságellenes uszításnak, a papokat az internálási rendeletnek és a múltbeli
gyakorlatnak megfelelően, helyezték el kolostorokban és tegyék lehetővé számukra a
misézést. Ugyanezt a tiltakozást átadta a belügyminiszternek is.”¹⁷

Az egri internáló tábor a vár kazamatáiban, az erre vonatkozó belügyminiszteri
rendelet megjelenése előtt Dancza János egri, illetve megyei rendőrkapitány szervezte
meg 1945 január elején. Az első, több mint negyven letartóztatott személyt január
12-ről 13-ra virradó éjjel szállították be a várba, a Dancza által készített lista alapján, a
rendőrség politikai és bűnügyi osztályának vezetői, illetve beosztottjai.¹⁸ A tábor pa-
rancsnokává a Magyar Kommunista Párt egri vezetősége február hónapban Bóta
(csima) Bernátot (1900–1980) nevezte ki.¹⁹

Dancza János Kriston Endre beszállítása után összehívta a tábor őrségét és közölte
velük, hogy a segédpüspököt nem szabad egy újjal sem bántani „mert ha ő ha egy po-
font kap is, annak mindjárt Rómában hallatszik a csattanása”.²⁰

A várba internált Kriston Endrét idős kora miatt nem vették igénybe különféle fizi-
kai munkák, például emberi és állati hullák eltemetése végzésénél, de hogy ne tétlen-

17 Levéltári Szemle, 1992. 4. 77–78.

18 DANCZA JÁNOS: Valóban demokrata volt-e Milassin Kornél? = Archivum. – A Heves Megyei Levéltár
Közleményei 10. Eger, 1981. 114.

19 Heves Megyei Levéltár. A Magyar Szocialista Munkáspárt Heves Megyei Bizottsága volt Archivuma.
34. fond. Régi munkásmozgalmi személyek iratai. Bóta Bernát személyi anyaga.

20 Dancza János személyes közlése a szerzőnek 1984-ben.

kedjen, naponta görbe szögeket kellett neki kiegyenesítenie. Kezeinek reszketése miatt azonban ez a munka is nehezebbre esett, s munka közben a kalapáccsal véletlenül többször az újjaira csapott, így azok állandóan kékek voltak a vérálfutásoktól.²¹

A város idősebb lakosai között még ma is az a hír járja, hogy ebédosztáskor a szadista hajlamú szakács kiverte a csajkát a püspök kezéből, s a forró ételt a markába öntötte, amelytől súlyos égési sebek keletkeztek mindkét tenyerén.²²

Dancza János rendőrkapitány tilalma ellenére a várba internált segédpüspököt egy alkalommal gumibottal véresre verték. A városban ezt követően az a hír terjedt el, hogy Kriston Endrét Bóta Bernát, a tábor parancsnoka verte meg, ezt azonban azóta sem sikerült bizonyítani. Nagy Béla, Bóta Bernát régi ismerőse, egy alkalommal megkérdezte tőle, hogy ő verte-e meg a püspököt. Ezt azonban váltig tagadta. Csupán annyit jegyzett meg kérdésére, hogy egy alkalommal szájbavágta, mivel szerinte hazudott.²³

Amikor 1956 október végén a Bükkben bujdosó Bóta Bernátot a Holczer-kü-lönmény elfogta és kihallgatta, szóba került Kriston Endre megveretésének kérdése is. Ennek során szembesítették, a még akkor élő püspökkel, aki állítólag azt mondta, hogy: „Nem ez az ember vert meg engem 1945-ben az internáló táborban.” Nagy Béla közlése szerint a fenti esetet Bóta Bernát mondotta el neki, mások azonban ezt a közlést azóta sem erősítették meg.²⁴

Kriston segédpüspök megveretésének kutatása során felmerült egy másik személy neve is. Az első várórság egyik tagja, Mirkóczki József kőműves 1983-ban közölte a szerzővel, hogy ő verte meg Kriston püspököt. Tájékoztatását azonban az írott források és a szóbeli visszaemlékezések nem erősítették meg.²⁵

Nagy Béla visszaemlékezése szerint Kriston segédpüspököt az internáló táborba belopódzott három cionista zsidó származású politikai rendőr verte meg, ennek azonban semmi bizonyítékát nem találtam.²⁶

21 A szerző gyűjtése.

22 Nagy Béla (1908–1995) személyes közlése a szerzőnek 1985-ben.

23 Uo.

24 Uo.

25 Mirkóczki József személyes közlése a szerzőnek 1989-ben. – Mirkóczki József a rendőrség kötelékéből való eltávolítása után fokozatosan lezüllött. Az MSZMP Egri Városi Bizottsága VB 1973. május 4-én jóváhagyta az Egri Építőipari Kisipari Termelőszövetkezet pártalapszervezete 1972. november 17-i határozatát, amely szerint kizárták a pártból „iszákos és dologtalan életmódja” miatt. (Heves Megyei Levéltár. A Magyar Szocialista Munkáspárt Heves Megyei Bizottsága volt Archivuma anyaga: Az MSZMP Egri Városi Bizottsága 1973. május 4-i ülésének jegyzőkönyve.

26 Heves Megyei Levéltár. Az MSZMP Heves Megyei Bizottsága volt Archivumának iratai. I. fond 2. fondcsoport. 32. őrzési egység. A Magyar Kommunista Párt 1945-ös titkos iratai. – Az iratban Bóta Bernátról a következőket olvashatjuk: „Bóta Bernátot az internáló tábor parancsnokát a Kommunista Párt volt vezetőségi tagját a politikai rendőrség letartóztatta különböző hivatali visszaélések miatt. Így a pártbizottság Szőnyi elvtárs jelenlétében a pártszervezetből kizárta. Tekintettel arra, hogy a felesége és fia is tagja volt a pártunknak, az utóbbi a rendőrségnek is, a fiú hozzányúlt idegen dolgokhoz, a pártbizottság kénytelen volt a két családtagot is törölni a párttagok sorából. Bóta Bernát lopásért és sikkasztásért büntetve volt és a Szocialdemokrata Párt 1934-ben kizárta sorából. Most pedig ő volt az internáló tábor parancsnoka. Ő ilyen tisztséget nem tölthet be, arról nem is beszélünk, hogy nem kommunistához méltó módon viselkedett. A sok elkövetett hibájából felhozok kettőt: Marcis Éva őrzetes előadja a következőket: »Amikor bevitték a várba levetköztettek meztelenre és Bóta Bernát várparancsnok gumibottal megvert.«”

Az esettel kapcsolatban a Magyar Kommunista Párt Heves Megyei, Eger városi és Egri Járási Bizottságának titkára 1945. május 14-én a következőket jelentette Miskolcra, a Magyar Kommunista Párt Északmagyarországi Területi Titkárságának, illetve Nógrádi Sándor titkárnak: „Kriston Endre püspököt, aki háborús uszító volt, s akinek a fejére csak halált kérhetett volna az ügyész, a várban, ahol Bóta Bernát volt a parancsnok, úgy megverték, hogy valószínű meghülyült. Utána elkövette Bóta Bernát azt a hibát, hogy átkísértette az ügyésszégre, ahol az ügyész látéletet vett. És most revorverez az ügyész, azt mondja, hogy: kényszer hatása alatt vallott. Még sokat tudnák felsorolni ilyen rossz taktikai lépést. Utasításra jegyzőkönyveket kiadom.”²⁷

Kriston Endre segédpüspök még 1945. április 2-án az alábbi levelet írta az Egri Főszentszékeknek: „A folyó évi II. 396. számú érsekfőpásztori körrendeletnek megfelelően jelentem, hogy az 1939. évi szept. 1. napját követően tanúsított magatartásom, – legjobb tudatom szerint, – semmiben sem sértette a magyar nép érdekeit. Politikával sem azóta, sem azelőtt nem foglalkoztam, politikai párthoz nem tartoztam; előadásaimban, beszédeimben a felebaráti szeretet törvényei ellen nem vétettem.

Szolgálati helyemet csak hivatalos teendők végzése céljából, (pl. templomszentelés, bérnálás) vagy egészségem gondozása végett hagytam el.”²⁸

1945. május 17-én, Kriston segédpüspök letartóztatása után az Egri Népügyészség az alábbi levelet küldte az Érseki Irodának: „Háborús büntett miatt Kriston Endre ellen kiadott bűnügyben megkeresem, hogy nevezett püspök által dr. Szmrecsányi Lajos érsek elhalálása után kibocsátott eredeti pástorlevelet megküldeni szíveskedjék.”²⁹

Kriston segédpüspök ügyében a Népbírószágok Országos Tanácsa 1945. június 7-én az alábbi végzést hozta:

„A Népbírószágok Országos Tanácsa a háborús bűncselekmény miatt Kriston Endre s. püspök ellen az egri népbírószág előtt folyamatban tett bűnügyben a népfőügyész 1945. évi május hó 28. napján Nf. eln. 14/1945. sz. alatt kelt bíróküldési indítványa fellett zárt ülésben meghozta a következő

végzést:

A Népbírószágok Országos Tanácsa a népfőügyész indítványának helyt ad, s az ügyben az illetékes egri népbírószág helyett a Bp. 29. §. 2. bek. alapján a budapesti népbírósgot küldi ki,

mert

a vádlott magas állású főpap, Eger város közvéleménye pedig erősen katolikus jellegű és az ügy – tekintettel előzményeire, és egyéb körülményeire – a közvéleményben esetleg olyan hatást vált ki, ami a közbékét veszélyeztetheti.”³⁰

Az eljárást 1945 novemberében szüntették meg Kriston püspök ellen, s ezt követően szabadon bocsátották. Erről 1945. november 9-én Altorjay Sándor, a segédpüspök

27 Dancza János szóbeli közlése a szerzőnek 1984-ben.

28 HETÉNYI VARGA KÁROLY i.m. 94.

29 Uo. 93.

30 Heves Megyei Levéltár. 25/1-4.; 118/1945. Ke. Az Egri Népbírószág iratai. 1945.

védőügyvédje a következő levelet írta az egri érseknek: „Őszinte örömmel vagyok bátor jelenten – amiről bizonyára értesülni méltóztatott –, hogy a püspök úr ellen az eljárás megszüntetett.”³¹

Kriston Endre segédpüspök magas kort ért meg. Haláláig, 1960. május 3-ig az érseki palotában lakott, s ott is hunyt el. Földi maradványait a Gróber-temetőben lévő családi sírboltban helyezték el, ahonnan évek múlva a koporsót a Bazilika kriptájába szállították. A Katolikus Szó az „Elment a Püspök Bácsi” című szerkesztőségi cikkében az alábbiakat írta róla: „A nehézségeket és problémákat, sőt az emberi durvaságokat is, amelyek az őt nem ismerők, és mások vétkét neki tulajdonítók, vagy általánosításba foglalók részéről érték, csendes mosollyal és megbocsátó jósággal fogadta.”³²

A leírtak bizonyítják, hogy 1945-ben Egerben Kriston Endre segédpüspököt jogtalanul tartóztatták le és verték meg. Esete, más hasonlókhoz, jelentősen ártott a Magyar Kommunista Párt tekintélyének, s nem véletlen, hogy a tábor parancsnokát, Bóta Bernátot leváltották és többedmagával a pártból is kizárták.

SZECSKÓ KÁROLY

A NOTE TO THE HISTORY OF THE AUXILIARY BISHOP OF EGER. ENDRE KRISTON'S DETENTION IN 1945

Lajos Szmrecsányi, Archbishop of Eger, died on January 28, 1943. His auxiliary bishop, Endre Kriston was elected as Capitular Vicar. In this capacity, in the early days of Spring 1943 he sent a circular letter exhorting the relatives of the soldiers fighting against the Soviet Forces in Russia to participate wholeheartedly in the fight against Communism.

For this circular had been Vicar Kriston arrested during the Russian occupation in the early May of 1945 and detained in the Citadel of Eger. He was charged with warmongering. On one occasion was the old bishop beaten to heavy bleeding. In November, 1945, the charge was dropped and shortly after that he was freed.

31 HETÉNYI VARGA KÁROLY i.m. 94.

32 Katolikus Szó, 1960. máj. 15. 2.

RIBAI M. ELMA

ISTENI MEGVÁLTÓRÓL NEVEZETT NŐVÉREK (ISTENI MEGVÁLTÓ LEÁNYAI)

„Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek a strassbourgi egyházmegyéből, Niederbronnból származnak. Simor János győri püspök 1863-ban négy nővért hívott meg a bécsi fiókházból és Sopronba telepítette le őket. Célkitűzésük a kor szociális szükségletének megfelelően: betegek ápolása saját otthonaikban, szegények és elhagyatott gyermekek gondozása. Az árvákat és betegeket szolgáló soproni nővérközösség 1867-től már önálló magyarországi társulatot alkot.

Sopronban az árvák gondozása és a házi betegápolás egyaránt elindult. A gyermekek az Orsolyiták közeli zárdájába jártak iskolába. Létszámuk rövid időn belül százra szaporodott. Nagyobb házra volt szükség, amelyet csak az akkori várfalakon kívül sikerült megszerezni; nagy szántóföld is tartozott hozzá. Innét pedig nem lehetett a gyengébb ruházatú gyermekeket a belvárosi iskolába járatni. A nővérek kénytelenek voltak 1866-ban saját növendékeik számára iskolát nyitni. Az oklevelet a helyi tanítóképzőben szerezték meg munka mellett.

NÉPISKOLÁK

Az 1868. évi 38. tc. a községeknek kötelezővé, a hitfelekezeteknek, társulatoknak lehetővé tette az iskolafenntartást. E lehetőséggel szívesen éltek egyházi személyek, férfi szerzetesrendek, nagybirtokosok, jobb módú magánosok: biztosították az iskolafenntartás feltételeit, hogy az írástudatlanság csökkentése mellett a katolikus pedagógia jellegzetessége, a nevelés kapjon hangsúlyt. Ezt a munkát szívesen bízták szerzetesnőkre óvodában, fiúk-leányok vegyes 1-2. osztályában, majd feljebb a leánytanodákban.

A soproni Isteni Megváltó Leányainak ilyen irányú első állomáshelye volt 1874-ben Nezsider (Neusiedl am See). A századfordulóig ezt követte: Győr, Érsekújvár, Csorna, Csepreg, Kismarton, Tardoskedd, Nagykapornak, Répceköhalom, Rohonc, Budakeszi, Naszvad, Boldogkőváralja, Miklóshalma, Kajár, Féltorony, Ercsi, Mór. A 90-es évek közepén már két polgári iskolában is tanítanak: Érsekújvárott és Sopronban. Tanítónőiket hosszabb időn át a soproni tanítóképzőben, majd az Orsolyiták képzőjében taníttatták; a polgári iskola tanárait pedig Kalocsán, a Miasszonyunkról nevezett Iskola-nővéreknél.

Tudvalevő, hogy a hazai kórházhálózat a múlt század végén kezdett kibontakozni. Ekkor nagy tekintélye és kereslete lett a betegápolást hivatásszerűen vállaló szerzetesnőeknek.

Elsőnek Sopronba hívták meg a megváltós nővéreket az 1880-ban felújított Magánbetegápoló-Egylet kórházába. A szerződés szerinti követelmény sok és terhes volt, de a rendfőnöknő szívesen küldte a három nővért azzal, hogy a fiatalabb nővérek is képezhessék magukat a betegápolásban.

A második meghívás Szivegvárra történt, ugyancsak magánosok által kezdeményezett kórházba. Itt a megváltós nővérek alamizsna-gyűjtő úton jártak a soproni iskola-szárny megépítésére. És nemcsak alamizsnát, hanem meghívást is kaptak a betegápolás átvételére. Hat nővér ment ide ebben az évben.

Szabadkán 1896-ban ujonnan épült a Mária Valéria-kórház. Itt is az alamizsna-gyűjtők szereztek meg a rokonszenvet a meghívásra. Az indulásra 12 nővér érkezett, akiknek a sebész-orvos rendszeres kiképzést adott.

Eperjes városi kórházába 1899-ben hívták meg a nővéreket. Itt privát betegápolásra is elfogadták a felkérést.

A kétirányú célkitűzésben a továbbiakban, hol az egyikre, hol a másokra esik a hangsúly – szükség és lehetőség szerint.

TANÍTÓNŐ- ÉS ÓVÓNŐKÉPZŐ

A két iskola nyitására ugyanúgy a körülmények készítették a szerzetesrendet, mint annak idején a tanításra való átállásra. Most azért, hogy tanerőkkel tudják ellátni a felvállalt zárdaiskolákat. A tanítónőképzőt 1899-ben, az óvónőképzőt 1900-ban nyitották meg, miután a szükséges épületszárny megépült. Fennállt ugyan Sopronban az Orsolyiták tanítónőképzője – közel félszázados múlttal –, de egyrészt a tanítatás költsége, másrészt sajátos küldetésünk kialakítása a saját tanítónőképző mellett szólt. A tanulók létszáma tíz éven belül a kezdetinek kétszeresére emelkedett, mert szélesebb körből is internátusba adhatták leányaikat a szerényebb jövedelmű kistisztviselők és östermelők.

A hazai oktatási törvények mindegyikének célkitűzésében „a vallásos, erkölcsös és nemzeti szellemben” nevelt ifjúság állt. A zárdaiskolában az első helyen álló vallásos nevelés egyben a jellemességre, a becsületes, lelkiismeretes munkára, a mások megsegítésére való nevelést, mint egyenes következményt jelentette.

A hazafias nevelés Sopronban a lelki szorongatottság átélt élményéből merítette sajátos színezetét. A gyászos trianoni döntés Sopront és a környező nyolc községet, köztük Nagycenket, a „legnagyobb magyar”, Széchenyi István sírjával Ausztriához kívánta csatolni. A hovatartozásról hosszú tárgyalások után mégis népszavazás dönthetett: magyar maradt. A következő években események, emlékezők voltak a múltidézők. Az 1922: XXIX. tc. értelmében Sopron a város címerét a „civitas fidelissima” jelígyével egészíthette ki. 1928. október 14-én leleplezték a Hűség-kaput a Hungaria-Magyarország szoborcsoporttal. A népszavazás tízéves fordulóján Hűségzászlót avattak a Széchenyi téren, ahová az évnnyitó Veni Sancte után kivonultak a diákok ünnepélyes tiszteletére.

Erre a gyökérre volt visszavezethető gróf Klebelsberg Kunó kultuszminister azon megállapítása, hogy sehol sem találta olyan összhangban a vallásos és hazafias nevelést, mint azokban a hajlékokban, ahol az Isteni Megváltó Leányai működnek, szerte az országban.

KÖZÉPISKOLA, KÖZÉPFOKÚ ISKOLÁK

A szerzetesrend iskolaügyeit hatékonyan segítette előbbre Klebelsberg Kunó, aki a szerzetet 1920 januárjában ismerte meg. Sopron város képviselőjelöltjeként a nővérek soproni anyaházában szállt meg, amelynek egyik iskolaterme választóköri szavazóhelyiség volt.

A vendégszeretetet élvező politikus hívó lelke jól érezte magát a soproni anyaház szerény, imádságos légkörében. Soproni útjai során mindig a zárdában szállt meg. Így a szerzet előjáróságának lehetősége volt arra, hogy vele tárgyalja meg egy újszerű és nehéz iskolavállalási problémáját, egy olyan személyiséggel, aki rövidesen, mint a kultusztárca vezetője, a hazai közoktatás és népnevelés második nagy fellendítője lesz.

A főváros katolikus vezető személyiségei szorgalmazták ugyanis, hogy a budai Lágymányoson (az akkori I. kerületben) is legyen egy leánygimnázium. Budapesten akkor csak két leánygimnázium volt, amely egyetemi tanulmányokra képesített: a Váli utcai fővárosi leánygimnázium és a Sophianum (= Szent Szív leánygimnázium). Úgy vélték, hogy a társadalmi bomlásban átment, megcsönkített országnak szüksége lesz keresztény elkötelezettségű társadalmi vezető rétegre, amelyhez a vallásos nevelésű édesanyák adják majd az alapot.

Így indult el 1920-ban a budai Szent Margit Leánygimnázium a szegény országban szerényen, kölcsönépületben, a Fehérvári út 62. sz. alatt lévő fővárosi polgári leányiskola épületében. A szerzet elsődleges feladata lett, hogy az iskolát gimnáziumra képesített rendi tanárokkal népesítse be.

A kor szükséglete újabb előrelépést diktált az oktatásügyben. Az 1. világháborút követő időkben országszerte mind érezhetőbbé vált, hogy ipari és kereskedelmi társadalmunkban hiányzik a keresztény és nemzeti szellemben alapos kiképzéssel, neveléssel előkészített réteg. Az 1920-ban kiadott új tantervvel a felső-kereskedelmi iskolák négy évfolyamúvá bővültek.

Ebben az időben a megváltós nővérek anyaházi iskoláinak igazgatója, Zehetbauer Ottó városplébános, Sopron katolikus társadalmának már húsz éve irányítója, szintén úgy látta, hogy a város számos kulturintézete és iskolája mellett, nem nélkülözheti a leányok gyakorlati kiképzését, hiszen a háborút követő ipari, kereskedelmi és gazdasági új berendezkedés gyökeresen átformálta a nő életét is. Ezért kereskedelmi és női ipariskola megnyitását javasolta.

Klebelsberg Kunó kultuszminister örömmel tette magáévá a rend új iskolaprogramját, és 1922-ben megnyitott a felső-kereskedelmi leányiskola, majd a következő évben az ipari iskola.

A felmenő osztályoknak azonban már feltétlen szüksége volt új épületre, hiszen az anyaház húszéves iskolaszárnya már amúgy is zsúfolt volt az említett iskolatípusok növendékeivel. Noha a terület adva volt, a nehéz gazdasági években az építkezéshez nagy bátorságra, takarékoszágra és főként anyagi támogatásra volt szükség. A szerzet azon-

ban 1926-ban a kultuszminiszter közvetítésével nemcsak segélyt kapott a Katolikus Vallásalapból, hanem sürgetést is, az építkezés megkezdésére.

A neobarokk Szent József Intézetben 1927 őszén kapott helyet az óvónőképző, a felső-kereskedelmi leányiskola és női ipariskola, valamint a 120 férőhelyes internátus. A kultuszminiszter személyesen kívánt jelen lenni a felszentelésen, amit elfoglaltsága miatt 1928. március 4-én tarthattak meg. Ugyanezen a napon Sopron városa díszpolgárává avatta Klebelsberg Kunót, aki atyai jó barátja lett a városnak, a szerzetnek. (Ld. a függeléket).

POLGÁRI ISKOLÁK

Noha a soproni építkezés miatt még több évi adósság-törlesztés terhelte az anyaházat, nem térhetett ki újabb áldozatvállalás elől. Csornán polgári leányiskolát kívántak a szülők, amit felsőbb iskolai hatóságok már jóideje szükségesnek tartottak.

Az elemi és középfokú iskola közötti polgári iskola létesítését már a népoktatási törvény előírta a nagyközségeknek, amennyiben anyagi erejük ezt megengedi. Ám ebben nem volt bőség Csornán sem. A század elején viszont igen nagy igény volt erre az iskolatípusra, mert többféle életpályára képesített, vagy továbbtanulásra készített elő.

Csornán 1919-ben a megyei művelődési tanács a kapuvári polgári iskola tanárait rendelte ki, hogy levizsgáztassák a száznál több – fiú, leány – magántanulót. A politikai község 1924-ben megépítette a polgári fiúiskolát, a leányiskola építését azonban nem tudta vállalni, úgyszintén az egyházközség sem, mert templomot és plébániát kellett építenie.

Így hárult a feladat az Isteni Megváltó Leányaira, akik 1876 óta tanítottak Csornán az elemi iskolában, húsz éve gondozták az árvaház leánykáját, most pedig már túlterheltek voltak a sok magántanuló előkészítésével. Kérelmet kérelem után írtak támogatásért.

Az iskola 1. osztálya 1925-ben nyílt meg az árvaház épületében felmenő rendszerrel, és 1927-re nagy összefogással megépült az egyemeletes iskola. Sok volt a vidékről bejáró növendék is a 40 férőhelyes internátus mellett, ahol mindig három árva leány kapott helyet. A tornaterem megépítésére jóval később került sor.

Csornára érvényes volt a mondás, hogy a község népe együttlétében egy nagy családot alkot. Az egyetértésnek az is tényezője volt, hogy az édesanyákat és nagymamákat is a zárdaiskola nevelte, amelytől nem is akartak nagyon elszakadni. A nővérek négy Mária Kongregációt és egy Jézus Szíve Szövetséget vezettek.

Ugyancsak 50 évvel előtte vették át a megváltós nővérek az árvaházként indult elemi iskolát Győr-Nádorvárosban. A polgári iskola megnyitását itt az tette szükségessé, hogy a város két polgári leányiskolája nem tudta felvenni a jelentkezőket. A szervezés és építkezés gondját itt az iskola igazgatója, Winkler Mihály plébános vállalta. 1925. szeptember 1-jével beindult az 1. osztály. A gyors benépesedés igazolta, hogy az iskola hiányt pótol. Az első négy évet kijárt tanulók száma 50 volt.

TARTOMÁNYOK

A történelmi Magyarország feldarabolása a vesztt háború után, Sopron hovatar-
zásának kérdése, érzékenyen érintette a Kongregációt. A népszavazás szerencsés kime-
nete után a soproni anyaház tartományok felállítását kérte és kapta meg a Szerzete-
sek Kongregációjától 1924-ben. Az osztrák tartományhoz kilenc ház került Kismarton
székhellyel, a szlovák tartományhoz 8 ház Érsekújvár székhellyel (Jelenleg Iglón van),
Jugoszláviából már kiűzték a nővéreket. Ekkor nyert szerzetesjogi elrendezést és fejlő-
dési lehetőséget az 1912-ben történt amerikai letelepedés. A századfordulón kivándor-
olt magyarok lelki gondozását vállaló Kováts Kálmán McKeesport-i plébános kért segí-
tő munkatársakat a győri püspöktől, ő pedig a soproni anyaházról. A tartomány
székhelye rövidesen Elizabeth lett öt házzal Pennsylvania államban.

TANÁRKÉPZÉS

A század első évtizedében a Kongregációnak négy polgári iskolája és két középfokú
iskolája volt. Ebben az időben még mindegyik iskolatípusra elegendő volt a Polgári Is-
kolai Tanárképző elvégzése. Az Állami Tanárképzőn kívül nyilvános jellegű tanárképző-
je volt a Miasszonyunkról Nevezett Nővéreknek Kalocsán és az Angolkisasszonyoknak
Budapesten. Rajz- és zenetanárok, valamint középiskolai tanárok képzésére csak Buda-
pesten volt lehetőség. A felsőbb kiképzésű tanerőknek tehát otthonra volt szükségük.

Ennek érdekében a szerzet 1913-ban elfogadta a meghívást egy otthon vezetésére,
amelyből a „Collegium Marianum Egyesület” VIII. kerületi József utcai intézménye ala-
kult ki. A 110 egyetemi nőhallgató mellett négy nővér ingyenes helyet kapott a
Collegiumban. Ez azonban távolról sem elégítette ki a szükségletet.

Ugyanezen egyesület egyik választmányi tagja, Strausz István, legfőbb számvevő-
széki tanácsos, igyekezett a Kongregáció segítségére lenni ingatlanszerzésben. 1916
májusában jegyezték be az Isteni Megváltó Leányai javára a Budapest VIII. ker.
Horánszky utca 17. sz. házat. Központi fekvése miatt szívesen igénybe vett lakhelye lett
60 férőhellyel egyetemista és főiskolás leányoknak a Szent Anna Kollégium. A szerzet
hasonló céljait teljesen kielégítette.

Az oktatásügy fejlődésével a VKM a tanító(nő)képzőt öt évfolyamra emelte az
1924/25. iskolai évtől. Ezzel együtt járt a szigorítás az eddigi tanárképzésben. Új tanári
kinevezést csak az kaphatott, aki a Polgári Iskolai Tanárképző után a kétéves Apponyi
Kollégiumot is elvégezte, amelyet 1929-től a szegedi egyetemhez csatoltak.

Szegeden a szerzetnek nem volt működési tere, ahol a tanuló nővérek lakhattak vol-
na. De volt egy nagy jóakarója, a kultuszminiszter, aki a szerzet iskolaügyeit szinte sze-
mélyes ügyének tekintette és segített kérés nélkül is. Az épülő klinikán ő maga kérte,
hogy alkalmazza a szerzet ápolónővéreit. A megkötött szerződés négy, illetve hat tanu-
ló nővér számára biztosított lakást és ellátást.

A Klebelsberg család terve volt, hogy Pesthidegkúton az Isteni Megváltó Leányai
vezessenek zárdaiskolát, közel a villájukhoz. Ezt azonban a történelmi idők változása
meghiúsította.

A nagy jötevő felé a szerzet azzal róhatta le háláját, hogy nővérei ápolhatták utol-
só betegségében a pesti klinikán, ahol 1932. október 12-én meghalt. A család kérésé-

re a megváltós nővérek sorakozhattak közvetlenül a rokonok után a pesti gyászmenetben.

A budai Szent Margit Intézet akkor épült meg, amikor az állam is alig mert építkezni. Maga Klebelsberg kultuszminiszter is aggódott a kezdetnél, vajon be tudja-e fejezni a szerzet a nagy tervet. Állami segínyt ebben az időben nem kaphatott. Holland kölcsönt vettek fel az amerikai tartomány garanciájával, és ennek segítségével befejezhatték az építkezést 1932-ben. A gimnázium 12 évi kölcsön-épület után saját otthonába költözhetett.

Ez a külsejében nagyméretű, impozáns épület belső elrendezésében, felszerelésében is eleget kívánt tenni az iskolaépítés íratlan törvényének, hogy száz évre kell előre-ütemezni. Rövidesen az a hír járta, hogy a Szent Margit Gimnázium az ország legmodernebb iskolája. Zseniális volt a szervezéssel megbízott Gombos M. Gabriella nővér. Országosan elismert szaktekintély volt Szabó M. Erika igazgatónővér a kémiai munkáltató-kísérleteztető módszer alkalmazásában. Első a szerzetesnővérek közül, aki a katolikus gimnáziumok általános felügyelőjeként, majd pedig az Országos Közoktatásügyi Tanács (a továbbiakban OKT) tagjaként kapott kinevezést. Az intézet iskolatípusai: 8 osztályos gimnázium, tanítónőképző gyakorlóiskolával, modern nyelvű közép-fokú leányiskola, líceum, illetve utóbbi kettő egybeolvasztásával: nőnevelő intézet. Az iskola államosításakor a tanerők száma 52. Ezek közül 39 volt a szerzet tagja. (Szálka Irma: A budai Szent Margit Intézet története 1920–1948. Bp. 1991.)

MAGÁNGIMNÁZIUM

Szekszárdon jóllelkű emberek zárdaiskolát akartak létesíteni 1926-ban, amihez a Pöndör-család és az egyházközség házasíngatlannal járult hozzá. Több érdekelt személy sürgetésére az elemi iskola mellett a nővérek 1937-ben magángimnáziumot nyitottak, de létszám és megfelelő épület hiányában rövidesen meg is szüntették. (Az egykori magvetés más termést hozott.)

BETEGÁPOLÓKÉPZÉS

A hazai kórházhálózat a múlt század utolsó éveiben kezdett kibontakozni. Ekkor nagy tekintélye és kereslete lett a betegápolást hivatásszerűen vállaló szerzetesnőknek, akik az orvos irányításával sajátították el ápolási módszerüket, és ezt továbbadták a melléjük beosztott fiatalabb rendtagoknak. Betegápolóképzés nem volt. 1902-ben megalakult a Betegápolók és Ápolónők Országos Egyesülete. Célul tűzte ki tanfolyamok indítását is, de ez csak kísérleti kezdeményezés maradt. Az Országos Közegészségügyi Intézet (OKI) négy polgári iskolai előképzettségre dolgozta ki a tantervet, amely alapján elindult a munka mellett végzendő kétéves tanfolyam, elsőként Budapesten a Szent István kórházban, ahol 18 megváltós nővér szerezte meg az oklevelet 1929-ben.

A gyorsan fejlődő orvostudomány magasabb szintű betegápolóképzést igényelt. Az OKI felügyelete alatt 1929-ben létrehozták az Állami Ápoló- és Védőnőképző Intézetet (ÁVI) – mint képző- és módszertani központot –, az amerikai Rockefeller-alapítvány segítségével. Ehhez már középiskolai érettségi, tanítónői, vagy óvónői oklevél volt szükséges. Gyakorló kórtermet a Szent István kórházban kapott, ahol nagy létszámmal működtek a megváltós nővérek. Hogy a továbbiakban ők tudják irányítani az ÁVI

növendékeinek munkáját, két nővér díjtalan kiképzést kapott az ÁVI-ban (1930–33); majd folyamatosan több nővér is.

A szerzetes betegápolónők magasabb és egységes kiképzését sürgette a Rómában 1935-ben megtartott Betegápolónői Világkongresszus. A felhívást magáévá tette a Magyar Püspöki Kar is, és első lépésként, saját költségén külön évfolyam indítását kérte az ÁVI-ban a betegápolórendek tagjai számára. Az évfolyam 1938-ban 30 szerzetesnővérrel indult kilenc betegápolórendből. A 2. évfolyam után képesítőzöttek ápolónői oklevelet kaptak (zöldkeresztes nővérek), a 3. évfolyam után kapták a védőnőit.

1942-ben az OKI messzemenően segédkezet nyújtott a szerzetesnők számára egy kétéves betegápolónőképző létesítésére. Egyházi részről Folba János prelátus, ny. tábori vezérezredes kapott megbízást a szervezésre. Széleskörű felmérések, tervezések, tárgyalások után a Római Katolikus Szerzetes Betegápolónőképző létrehozásának előkészítő munkálatai mind állami, mind egyházi részről megtörténtek, sőt, egy kezdeményezés is volt Esztergomban. Megvalósítása azonban a háború kifejlése miatt elmaradt.

SAJÁT BETEGÁPOLÓNŐKÉPZŐ

A háború befejeződése után a Népjóléti Minisztérium szakoktatási osztálya még a nyár folyamán kidolgozta a betegápolónőképző tanfolyamok egységes tantervét és megküldte a tanfolyamvezetőknek. Az Utasítás legfőbb kívánalmai: bentlakásos iskola egésznapos foglalkoztatással, gyakorlóterem és gyakorló kórterem létesítése, oktató gárda (zöldkeresztes nővérek).

Mikor a megváltós nővérek előljárósága látta, hogy az új kiképzés mennyi veszélyt rejt magában a szerzetesi hivatás és a rendi szellem szempontjából, ha a nővérek világi iskolában szereznék meg a kiképzést, elhatározta, hogy saját rendtagjai részére betegápolónőképzőt nyit. Sürgette ezt a lépést az a körülmény, hogy a rend 18 munkahelyén több mint 500 nővér foglalkozott betegápolással és az utolsó három évben elmaradt a szokásos kiképzés.

A rendfőnöknő kérelmezte tehát a Népjóléti Minisztériumnál a kétéves, állandó jellegű ápolónőképző iskola felállítását, mert ha áldozatok árán is, de eleget tudott tenni a bentlakásos iskola követelményének. Ennek helyéül a saját tulajdonú Szent Anna Kolégiumot jelölte meg (Budapest, Horánszky utca 17.) a szükséges gyakorlóteremmel. Gyakorló kórháznak a főváros kész volt átengedni a Szent István kórház egyes osztályait, ahol 120 rendi nővér teljesített betegápolónői szolgálatot. Az oktató személyzet szintén biztosítva volt, nyolc zöldkeresztes nővére volt ebben az időben a rendnek.

A feltételek megléte és a kórházaktól bekért minősítés alapján a minisztérium 1945. december 13-án ideiglenesen engedélyezte a betegápolónőképző iskolát.

Az engedély megadásához nyilván hozzájárult az is, hogy az említett szakoktatási ügyosztályon két vezető személyiség támogatta a kérelmet: Mészáros Gábor egyetemi m. tanár, volt kórházi igazgató-főorvos és Duchon Gabriella szakelőadó, volt zöldkeresztes főnökkasszony. Mindketten a kassai kórházban működtek együtt a megváltós nővérekkel, ahová 1939-ben 90 betegápolónővért állított a szerzet. Az igazgató főorvos először négyhetes tanfolyamot rendelt el 25 nővér számára, majd 1940 őszén kétéves ápolónői tanfolyamot létesített 30 nővér részvételével. A tanterv magva az ÁVI tanterve volt, és miniszteri engedéllyel működött az OKI kassai Ápolónő- és Védőnőképző Intézeteként.

Mindszenty József bíboros engedélye 1946 áprilisában érkezett meg. Az iskolát a Katolikus Tanügyi Főigazgatóság hatáskörébe utalta. Az iskola megszervezésével megbízott zöldkeresztes nővér járt el a minisztériumban és a főigazgatóságon a rendtartás és tanterv előkészítése végett.

Az iskola 1946. szeptember 8-án kezdte meg működését. Az első évfolyam 15 saját rendtaggal indult. Igazgatója Melly Béla, aki egyben a Szent István kórház igazgató-főorvosa is volt. Előadó-orvosokról is ő gondoskodott.

A Népjelölési Minisztérium 1946 októberében kiadott rendelete alapján a betegápolónőképzővel párhuzamosan megnyílt a „dolgozó betegápolók” részére a hathónapos tanfolyam. Erre más szerzetbeli nővérek is jelentkeztek. Az érdeklődés igen nagy volt, de a felsőbb hatóság csak negyvenes létszámot engedélyezett, amennyiben hároméves kórtermi gyakorlatuk volt. Ebből Isteni Megváltó Leányai 11 nővér, Szent Vince rendi irgalmas nővér 15, Szent Erzsébet rendi 2, Szatmári Irgalmas nővér 2, Salvator rendi 10 volt.

Az 1946 november második felében indult tanfolyam orvos-előadói ugyanazok, akik az ápolónőképzőben is tanítottak.

A továbbképző tanfolyam nővérei 1947. május 3-án vizsgáztak. A vizsgálóbizottság tagjai: Váczy Lajos osztálytanácsos, a Népjelölési Minisztérium képviselője, mint a vizsgálóbizottság elnöke, Burkóczy Mihály, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kiküldöttje, Melly Béla igazgató-főorvos, mint az iskola igazgatója, Kovács Ferenc főorvos, mint a vizsgálóbizottság tagja, Balló Tibor egyetemi tanársegéd, vizsgáztató tanár. Megfigyelőként megjelent Földes Alice párttitkár és egy másik szakszervezeti kiküldött. A Kongregáció részéről a rendfőnöknő képviselőjében jelen volt: Tschida M. Lucina tanácsosnő és a Szent Anna Kollégium főnöknője, továbbá az oktató testület. Másnap ünnepélyes Te Deum zárta le az első képesítő vizsgálatot. Az államtól előírt hivatalos eskü letétele után megkapták az oklevelet.

A dolgozók továbbképző tanfolyamának második csoportja 1948 áprilisában vizsgázott ismét 40-es létszámmal. Ebből a Kongregáció nővérlétszáma 12. A harmadik csoport 1949 tavaszán vizsgázott, amelynek töredékes feljegyzéséből annyi derül ki, hogy 22 más rendbeli nővér vett részt rajta.

A betegápolónőképző 1946-ban beíratkozott növendékei 1948. július 29-én képesítők. A vizsgálóbizottságból ebben az évben kimaradt a VKM kiküldöttje.

Amikor az iskola 1948 május elején kérvényezte a kétéves képző képesítői engedélyét, a minisztérium azzal a kikötéssel volt hajlandó államilag érvényes oklevelet kiadni, ha a képesítőt az általa kijelölt bizottság vezeti. (Ez már az iskolák államosítása utáni időszak). Az iskola harmadik csoportja az egy évet igazoló leckekönyvét vihette magával a befejezés lehetősége nélkül. 1949 őszén a negyedik csoport is megkezdte tanulmányait, de az állam decemberben megvonta az engedélyt.

A rövid múltú iskola 120-nál több szerzetesnővérnek nyújtotta az egyetlen oklevél-szerzési lehetőséget a dolgozók tanfolyamán és 35-nek a kétéves ápolónőképzőn, mint az ország egyetlen szerzetes betegápolónőképzőjén.

A megváltós nővérek vidéki iskoláinak egyik jellemzője volt a néppel való foglalkozás. Klebelsberg kultuszminiszter nagyra értékelte, hogy nyitottak voltak a nép felé, ahonnet a tagok zöme származott. Szívesen vette, ha nagyobb népiskolák vezetésére az Isteni Megváltó Leányait kérték fel. Ezt ő maga is segítette az iskolák megépítésével, vagy újjáépítésével: Budakeszi, Komárom, Csongrád, Mezőkövesd, Kenderes. A tanítás-nevelésre meghívó egyházközség vagy politikai község ezt a munkát el is várta a nővérektől, és nem egy helyen szerződésileg kötötték ki.

Az iskolán kívüli népművelést a VKM szervezte. Vármegyei bizottságok tartottak előadó-kiképző tanfolyamokat. A Pest megyei központi bizottság 1928-ban tartott ilyent Szentendrén, amelyre a soproni anyaház 14 tanító-nővérnek a felvételét kérte. Mivel a megyei illetékesség a dunántúli tanítónőkre nem állt fenn, Klebelsberg ajánlására volt szükség, ami nem is késett: „nagyarányú, országos jelentőségű munkát végez e tekintetben a Rend” – írta az alispánnak.

Az anyaháznak megvolt a kapcsolata a megyeileg illetékes népművelési bizottsággal is. Ez Tájékoztatóban ismertette a VKM rendelkezéseit. A néppel való foglalkozásnak legkülönbözőbb változataival találkozunk az ország különböző vidékeinek helyi szükséglete szerint.

Mezőkövesden háziipari tanfolyamot tartottak a sajátos hímzés eredetiségének megőrzésére. Budakeszin a szentendrei tanfolyam után 60 órás népművelési tanfolyam vezetésére vállalkoztak. Ercsiben vasárnaponként gyűjtötték össze a felnőtt leányokat, asszonyokat. Főző, varró, kézimunka, betegápolási, lakásdíszítő, csuhéfonási tanfolyamokat tartottak. Két-három évenként megismétlődött a menyasszonyképző, orvosok, zöldkeresztes nővérek bevonásával. Nótaest, táncbemutató, népszokások ismertetése, színművek szórakoztatták a megjelenteket. Vecsés Andrássy-telepen – ez kizárólag gyári munkástelep volt – a hiányos elemi iskolai tanulmányok befejezésére segítették a felnőtteket. A hitbuzgalmi egyesületek mellett megalakult az Önképzőkör. Ide a felnőtt legények, leányok művelődés, szórakozás céljából jöttek. Énekekre, magyaros táncra tanították őket. Havonta műsoros délutánt rendeztek, a bevételt jótékony célra fordították.

A népművelés magasabb szintre emelését jelentette a KALÁSZ alapítása (Katolikus Leánykörök Szövetsége) a 30-as évek közepén. Célja: hitükben erős, erkölcsükben tiszta, gazdaságilag képzett háziasszonyok nevelése és egyben a nemzeti érzés tudatosítása. A dunántúli szervezet népfőiskolája Bodajkon volt. A vezető kiképző tanfolyamon a megváltós nővérek Győrött vettek részt, és a legtöbb vidéki iskolában megalakították a Leánykört vasárnap délutáni foglalkoztatással, amelynek nemes szórakozásához tartozott az ének és tánc. Az újszerű feladat kihívást jelentett a néppel foglalkozó szerzetesnővéreknek, de igyekeztek ennek megfelelni. A Testnevelési Főiskolán két ízben is többhetes torna- és táncanfolyamon vettek részt. A szokásos heti szórakozáson kívül a táncbemutató fontos műsorszám volt a falu- napokon.

Jászárokszállás. Az egri egyházmegye messze esett a soproni anyaháztól. De mióta Mezőkövesden elvállalta a jezsuita konviktus háztartásának vezetését, sorozatosan kérték fel az anyaházat iskolák, óvódák átvételére. A jezsuiták kérését annak idején nem lehetett visszautasítani, mivel 1887 óta kizárólag ők voltak az anyaházi lelkigyakorlatok vezetői egészen a 40-es évekig, amikor közelebbi helyekről is kértek fel pátereket. A konviktus akkori igazgatója, Szentgyörgyi József, idővel egyházmegyei főtanfelügyelő lett, és a „missziós” munkát is igénylő helyek elvállalását maga is kérte.

Jászárokszálláson nem alulról kellett kezdeni a kultúrmunkát. Az 1920-ban alapított polgári iskolát a Szatmári Irgalmas Nővérek vezették. Ők 1939-ben megváltak ettől a munkakörtől visszanyert felvidéki házaik miatt.

A megváltós nővérek 1942-ben „Anyák iskolája” címen sorozatos előadást kezdtek, majd szociális, pedagógiai témákkal folytatták. Az énektanár lelkes munkája nyomán az ének- és zenekultúra kis fészke lett, és maradt 1950 után is. A nővér-lakrész egy kis jász-ház volt, nyilvános kápolnával. Emiatt kimaradt az államosításból. Ésszerű felfogással három nővér együttmaradhatott, az egyházi énekvezetés által az ifjúság körében ellensúlyozni tudtak sok romboló hatást.

Ózd. Ebből a nagyközségből a tanulók igen nagy száma vonatkozott a környékbeli polgári iskolákba. A helyi iskola megalapítását az egyházközség szorgalmazta. 1942-ben kezdték meg az építkezést, és az iskolát kölcsönhelyen, mindjárt párhuzamos osztállyal. Vezetésére az Isteni Megváltó Leányait hívták meg.

Az 1946-ban megjelent VKM rendelete lehetővé tette a „Felnőtt dolgozók polgári iskolájá”-nak elvégzését esti tagozaton. A felvételi vizsga után márciusban kezdték az összevont 1–2. osztályt, ősszel a 3-at. Rövidesen párhuzamosan csatlakozott hozzá a vidékről bejáró dolgozók Parasztdolgozó polgári iskolai tanfolyama.

Budakeszi. A község elemi iskoláját és óvódáját 1889-ben vették át az Isteni Megváltó Leányai magyar és német nyelvben jártas nővérei. A sorozatos megbetegedések miatt a szerzet bejelentette a községnek és Prohászka Ottokár megyéspüspöknek, hogy kivonja a nővéreket az egészségtelen lakásból és iskolából. Prohászka püspök-atya többször is kérte a nővérek maradását, és segítségét ígérte. 1926 áprilisában ritka vendég érkezett látogatóba: Caesar Orsenigo pápai nuncius. Prohászka püspök levele után nem nehéz az összefüggést megtalálni. Májusban újból eljött a nuncius, most Klebelsberg Kunó kultuszminiszterrel, akinek segítségével megépült az iskola és a zárda. Ezután újból felmerült a polgári iskola beindítása de a soproni anyaháznak ekkor nem volt elég tanereje a csornai és győri iskolák miatt.

1941-ben a magántanulók száma annyira megemelkedett, hogy az őket vizsgáztató tanügyi hatóság vetette fel a polgári iskola szükségét. Így 1942/43-ban megnyílt az iskola. A nagy lendületet nemcsak a háborús események lohasztották le, hanem a szomorú kitelepítés is, amely a lakosság 67 %-át forgatta ki sajátjából. De ekkor már a polgári iskola helyébe lépett a nyolc-osztályos általános iskola is.

A kórházi betegápolói szolgálat elvállalása a kassai kórházzal zárult le a háború előtt, 1939-ben. Mészáros Gábor igazgatóval harmonikus együttműködés folyt, és igen hasznos a szakképzést illetően. 1945. április 16-án a nővéreket katonai parancssal azonnali hatállyal teherautón elszállították a korábbi országhatárig. Eddig az időig a megváltós nővérek 13 kórházban és három klinikán ápoltak, majd a háború után még három helyen.

1944 októbere végén a soproni *Zrínyi Tiszteleány Nevelőintézetet* gyors ütemben 500 személyes hadikórházzá nyilvánították. November 2-án éjjel 3 órakor csengettek az anyaházba, betegápoló nővéreket kértek. Brezovich M. Engelberta zöldkeresztes nővér vezetésével mentek még az éjjel néhányan. Az ágyfelszerelés kellékein kívül semmit sem találtak. Egész nap szállították a sebesülteket. A nővérek száma 30-ra szaporodott, a pedagógusok is beálltak a munkába. Első nap hét orvosnak is csak egy kanala, egy tányérja volt. A vezető nővér hivatalról-hivatalra, zárolt raktárba ment, ahol egyberakott 500 evőeszközt, edényeket, és addig nem tágitott, míg ezeket kiskocsin el nem húzhatta. Hasonló küzdelem árán töltötte meg a fehérnemű raktárt és az orvosi rendelőt. Az alakulatok, a betegállomány többször változott. Húsvétvasárnap súlyosan sérült orosz katonákat hoztak a magyar katonák helyébe. Ezek ápolását is elvállalták a nővérek. Német, vagy orosz orvosok jöttek. (Engelberta nővér horvát anyanyelvű volt). Az újabb szállítmány deportáltakat hozott. Akárhánynak már ágy sem jutott. Kiütéses tifusszal jöttek. 11 nővér is megfertőződött. Ugyane veszélytől tartva, az orosz parancsnokság hat hét múlva elment, és velük együtt az orvosi felszerelés is. Újra kezdődött a gyűjtő-vándorlás. A deportálásból visszajöttek és a különféle nemzetiségű hadifoglyok maradtak ápolásra. Utóbbiak közül októberben 250-en visszanyerték szabadságukat. Már csak 20 német katona és orvosaik maradtak hátra. Ekkor Engelberta nővér és néhány nővértársa a kápolnafelszereléssel együtt visszatért az anyaházba.

Szegeden a belklinika egy részét a gyakori bombázások miatt 1944 októberében kiöltöztették egy csendőrlaktanyába és iskolába. Nyolc nővér ment a betegekkel. Alig-hogy berendezkedtek, a belklinika egyetlen ottmaradt professzora visszarendelte őket. A nővéreket távozásra szólította fel, mert közeledik a veszedelem. A főnöknő úgy döntött, hogy a fiatalok menjenek, de ők nyolcan a betegekkel maradnak. Kéthetes pince-élet után bevonultak az oroszok. Megkezdődött a középületek lefoglalása. Ezután a sok költözködés sorrendjét szinte olvasva is nehéz követni. A nővérek mindvégig a betegekkel maradtak.

Budapesten az Urológiai Klinika az 1944 áprilisi bombázás után biztonságosabb helyet keresett súlyos betegei számára. A Manréza épületének egy részébe és a rózsadombi ref. leánygimnázium egy részébe költöztek. Ide négy nővér ment a betegekkel. Decembertől kezdve kibírhatatlan volt a klinika kórtermibein a tartózkodás a sűrű bombázások miatt. Szinte állandó jelleggel az alagsorban tartózkodtak. A nővérek nem tudtak a külön épületben lévő lakásukra menni. Míg az alagsorban dolgoztak, szorongtak és imádkoztak, észre sem vették, hogy a kerítésen át felfegyverzett orosz katonák lepték el a klinikát, ruhatárt, mosókonyhát stb. és eltűnt annak felszerelése, berendezése. Nagy probléma lett a hiányos élelmezés. Az orosz kocsik történetesen az urológia közelébe hordták a kidobott burgonyát, sárgarépat. Ebből válogattak a nővérek a főzéshez. Mindenki örült a talált tápláléknak. Már tavaszodni kezdett, még mindig nem volt

se főző, se mosókonyha. A szennyes ruha már penészedett. A világiak lassan kiálltak a munkából, elhelyezkedtek. Csak a nővérek maradtak a helyükön.

A nővérek helytállásáért szívesen megengedte volna az egyetem, hogy a betegápolónőképző – miniszteri engedélyezés után – már 1946 januárjában a klinikán induljon. De a fűtési nehézségek és a nővérek elhelyezése miatt nem lehetett elindulni. Az egyetem azonban nem akart adós maradni – legalább az elismeréssel.

Dícsérő oklevél. „Mi, a Pázmány Péter Tudomány Egyetem Rector Magnificusa és Tanácsa megállapítjuk, hogy Varga M. Emelina nővér az Egyetem székhelyének, Budapest székesfőváros, 1945. évi január és február hónapok alatt, Egyetemünk 310-ik évében végbement ostrom idején az átlagoson magasán felülemelkedő önfeláldozó, hősies magatartásával, emberszeretetről és az Egyetemhez való hűségéről tett tanúbizonyságot. Nyomorúságos viszonyok között az éhségtől, szomjúságtól és hidegtől elgyengítve, tüzéségi akna és gyalogsági tűzben, légi bombák hullása közben testi épségét és életét többször kockára tette azért, hogy az Egyetem sebesült- és beteggyógyító tevékenysége folytatható legyen, hogy az egyetemi vagyont a tűz, a víz, a hó, a jég vagy rablók meg ne rongálják, el ne pusztítsák ...”. Aláírások: hittudományi, jogtudománykari, orvostudományi és bölcsészettudománykari dékán. Legfelül: Rector Magnificus.

Eltekintve a háborús időktől, amikor a nagy megterhelés a betegápolónővérek testi, lelki erejét próbára tette, számos elismerő, köszönő levél érkezett a soproni anyaházba az odaadó ápolásért, amit „nem lehet csak kötelességből megtenni – írja az egyik felgyógyult beteg –, ehhez szív kell. Érdekes, ezeket a drága jó sziveket ott ismeri meg az ember, a halál árnyékában”.

KORUNK SZENTJEI KÖZELÉBEN

Az Úr Jézus arra küldi tanítványait a világba, hogy bizonyosságot tegyenek az evangéliumról. Ezt tették mindenkor azok, akik mindenestül Krisztusnak szentelték magukat.

Isten nagy ajándékaként a Kongregáció több nővére ebben a században két ilyen Isten ügyéért szenvedett ember Isten iránti hűségének lehetett tanúja.

Az egyik Mindszenty József veszprémi püspök, akit 1944. december 28-án börtönből fogadhatott a soproni anyaház, hogy továbbra gondoskodjanak a rabként őrzött főpásztorról, és napról-napra láthassák imádságos életét, türelmét és a nehéz körülmények között végzett püspöki szolgálatát.

A másik kegyelem, az orosz tiszt által halálos sebet kapott Apor Vilmos püspököt éppen a megváltós nővérek ápolhatták a győri kórházban, lehettek mellette utolsó óráiban és meggyőződhetek arról, hogy milyen lelkülettel vállalta és fogadta el életáldozatát. Halála előtt kifejezetten megköszönte ezt a szolgálatot és kérte, hogy tartsanak ki a buzgóságban.

Mindszenty püspök, székvárosába visszatérve, első dolgának tekintette, hogy hosszú és tartalmas levélben megköszönje a soproni anyaház nővéreinek páratlanul szíves gondoskodását.

MINDSZENTY JÓZSEF KÖSZÖNŐLEVELE

Tisztelendő Általános Anya!

Szerencsésen hazavergődve első kedves teendőmnek érzem, hogy hálás köszönetet mondjak azért a jóságos és áldozatos gonviselésért, amelyben magamat és papjaimat oly hosszú időm át részesíteni kegyes volt. Amennyire a szomorú viszonyokra jellemző, hogy hazulról hónapokra elkerültem, mert eltávolítottak, annyira mindenkorra koporsóm zártáig kedves emlékem marad a szomorú internálási keretet kitöltő sok jó példa, szeretet és jóság. Mindenkor büszkeséggel tekintettem a szerzetes nővérekre, mint Egyházunk értékeire, de a közel négy hónap alatt ez a tisztelet és büszkeség csak fokozódott bennem.

Adná Isten, hogy viszonzozhatnám, legalább némileg a felejthetetlen jóságot.

Az utazás 3 és fél napig tartott vasúttal, kocsival és gyalog. Bajom, hála Isten, nem történt.

Egyik kanonokomnál lakom papjaimmal.

Egyházmegyémmeel még gyenge a kapcsolat, de teendő akad, sok a helyreállítási munka.

Amikor megújítom hálás köszönetemet, áldásomat küldöm Tisztelendőségedre, az egész anyaházra és az összes rendtagokra.

Veszprém, 1945. évi április hó 25-én.

Mindszenty József
veszprémi püspök

A MŰKÖDÉSEK FELSZÁMOLÁSA

Közvetlenül a háború után fellendült hitérettel együtt megnövekedett az igény a szerzetesnők szolgálatára. Az Isteni Megváltó Leányaihoz is több sürgető kérés érkezett, amit sajnálatosan nem tudott kielégíteni, mert a háború miatt több lett a megbetegedés, elhalálozás és kevesebb az utánpótlás- 1945-ben hét iskola és három kórház átvételét kellett visszamondani. 1946-ban hat iskolai és két kórházi, 1947-ben hat kórházi, illetve szeretetházi munkakör-felajánlást volt kénytelen megköszönni a Kongregáció.

A hazai iskolákban a 30-as évek elején honosították meg az önállóságra nevelést a munkaiskola módszerével, a cselekedtető tanítással. De nemcsak a kísérlet, a munka kivitelezésében van jelentősége az önállóságra neveltségnek, hanem az erkölcsi cselekvés végrehajtásakor a helyes, önálló akarati elhatározottságra való nevelésnek is.

A tanítónőképző tanulói önállóan akartak és cselekedtek is 1945 őszén, amikor romlatlan gyermeklelkük az igazságot megcsúfolni látta. Osztályukból két szuronyos rendőr kopogta ki hitoktatójukat, aki cikket írt elesett katonáink tiszteletének védelmében. Két nap múlva néma tüntetést rendeztek, bevonva még három másik saját iskola növendékeit és körüljárták a helyi internálótábor. Az eredménytelenség újabb tüntetésre serkentette őket négy nap múlva. Ezen azonban már a város minden iskolája részt vett, követelve a hitoktató és a többi elzárt pap szabadon bocsátását.

Az új politikai berendezés fokozatos előrelépéssel haladt a szovjet mintájú kommunista társadalom kiépítésére. 1946 tavaszán betiltotta az egyesületeket. 1947-ben a fakultatív hitoktatás bevezetésével próbálkozott. 1948 tavaszán az egyházi iskolák álla-

mosítását tüzte ki sürgős feladatként. Ezt széleskörű tiltakozási hullám követte. Mindszenty bíboros az isteni küldetés és a szülők természetjogán szállt síkra a vallásos nevelés mellett. A katolikus egyetemi hallgatók az egyházhoz, a Magyar Püspöki Karhoz való hűség-nyilatkozatukat tették közzé a Magyar Kurirban.

Ez a kiáltvány megjelent A Szív újságban is. A megváltós nővérek tanítónőképzős növendékei tüneményes gyorsasággal tették magukévá a gondolatot a maguk lehetőségével. Hasonló szerkesztésű hűség-nyilatkozatukat az úrnapi körmeneten való részvételük után a diákönkormányzat elnöke a Jakab-kápolna lépcsőjéről felolvasta. A hűség-nyilatkozatot a templomkapukra is kitűzték. Röviddel ezután, június 7-én tüntetést szerveztek az iskolák államosítása ellen. Ehhez már a többi iskola és az asszonyok is csatlakoztak. Súlyos megtorlás követte a bátor kiállást. [Ld. 9. évf. 1997. 3-4. sz.]

A parlament 1948. június 16-án az iskolák államosítását sürgősnek minősített törvényjavaslatként tárgyalta, elfogadta és ez év 33. törvényeként beiktatta.

AZ ISTENI MEGVÁLTÓ LEÁNYAINAK AZ ÁLLAMOSÍTÁSSAL ÉRINTETT ISKOLAHÁZAI
(49 INTÉZMÉNY):

Sopron, anyaház (1863) óvoda, elemi, polgári, líceum, tanítónőképző, napközi otthon
Agyagosszergény (1930) óvoda, elemi
Ács (1930) elemi
Boldogkőváralja (1893) óvoda, elemi
Budapest Szent Erzsébet Intézet (1925) óvoda
Szent Margit Int. (1932) gimnázium, nőnevelő int., ált. iskola
Budakeszi (1889) elemi, polgári
Csepreg (1877) óvoda, elemi
Csongrád (1927) elemi
Csongrád (1945) napközis óvoda
Csorna (1876) óvoda, elemi, polgári
Csepel (1946) általános iskola
Ercsi (1899) óvoda, elemi
Écs (1940) elemi
Fertőrákos (1930) óvoda, elemi
Gáva (1936) óvoda, elemi
Győr, Nádorváros (1875) óvoda, elemi, polgári
Győr, Szabadhegy (1910) óvoda, elemi
Győr, Újváros (1913) óvoda, elemi
Győrújváros (1897) óvoda, elemi
Hort (1931) elemi
Jászárokszállás (1939) óvoda, elemi, polgári
Kenderes (1929) elemi
Komárom (1926) óvoda, elemi
Lövő (1921) óvoda, elemi
Martonvásár (1939) óvoda
Mezőkövesd (1927) óvoda, elemi
Mosonszentjános (1909) elemi

Mosonszentpéter (1903) óvoda, elemi
 Mosonszolnok (1909) óvoda, elemi
 Mór (1899) óvoda, elemi
 Nagykapornak (1885) óvoda, elemi
 Nagycenk (1929) óvoda, elemi
 Ózd (1942) elemi, polgári
 Pestszenterzsébet (1942) óvoda, napközi
 Püspökladány (1932) elemi
 Rábapordány (1930) óvoda
 Rajka (1942) elemi
 Sopron, Szent József (1927) óvónőképző, keresk., iparisk.
 Süttör (1904) óvoda, elemi
 Szajol (1937) óvoda, elemi
 Szany (1946) óvoda, elemi
 Szekszárd (1926) elemi
 Szentistván (1930) óvoda, elemi
 Szil (1902) elemi
 Tiszafüred (1934) elemi
 Vác (1922) elemi
 Vecsés (1927) óvoda
 Vecsés, Andrásy-telep (1928) óvoda, elemi

Az államosítási törvény végrehajtási utasítása szerint nem veszi át az állam a tanuló-otthonnak azt a részét, amelybe a rendtagok vannak elhelyezve. Ahol lehetett, ezt lezárták, elfalazták, vagy más helyet ajánlottak fel. De 1949 végén már szinte semmibe vették az iskolaházak nővér-lakrészének biztosítását. Fenyegetések, kilakoltatások voltak soron.

Pedagógusi oklevéllel rendelkezők és érintettek száma – a megváltós nővéreknél 355 volt –, augusztus óta fizetés nélkül. Többen a plébánosok segítségére álltak be hit-tantanítással. Ám a pártállam tántoríthatatlan törekvése volt a hitélet elsorvasztása, az ifjúság távoltartása a szerzetesektől. 1948 decemberében kiadott rendelkezés szerint csak papok adhattak hittanórát. A különféle elfoglaltságok közül legtöbbször a kötetést üzték. A kántortanfolyam elvégzése után legkeresettebbek voltak a kántorok. Egyházi meghívásra kezdetben hármával, majd csak kettesével mentek a nővérek egyházi szolgálatra – összesen huszonegy helyre –, de voltak helyek, ahonnan már másnap ki-utasította őket a rendőrség.

A betegápolónővérek felszámolásának előkészítése 1949 tavaszán volt. Az állami hatóság átfogó adatszolgáltatást kért sürgősen a betegápolórendek előjáróitól valamennyi kórházban működött nővéreikről. Még ebben az évben a megváltós nővéreknek öt kórházat kellett elhagyniuk leváltás miatt, Budapesten a Fásor Szanatóriumot államosítás miatt.

Az anyaházban ekkor már túlszűfolt volt a nővérlétszám. Volt néhány „befogadóház”, míg a nővérek ki nem tervelték, hol jutnak hajlékhoz, megélhetéshez. Legtöbbjük hazament rendi ruhában – ha volt még hová hazamenni. A rendőrség szemmel tartotta és zaklatta őket.

A leváltásnál nem volt fontos, hogy a nővérek helyett beállítottak értettek-e a betegápoláshoz vagy sem. Legtöbb helyen kénytelenek voltak visszatartani egyelőre a műtös-

nővéreket a sebészorvosok kiállása miatt. Bár egy kisebb kórházban, Tatatóvároson, éppen műtét közben jelentek meg a leváltók. A főorvos kezében megremegett a műszer, de a műtétet folytatni kellett így is. – Kapuvárott két héttel a leváltás előtt kapott a műtősnővér betanításra partizánnőt, aki bevallotta, hogy még soha sem volt bemosakodva. – Sopronban az igazgató sebészfőorvos nem vállalt tovább nagy műtétet, Győrbe utalta a beteget. – Zalaegerszegen az igazgató-főorvos megrendülten olvasta fel a rendelkezést, hogy a kórház nem tart tovább igényt a nővérek szolgálatára. Bocsánatot kért a ráhárult rettenetes szerepért. Egy tehergépkocsi 14 km-re szállította a nővéreket egy útkereszteződéshez, ahol nyílt pályán megállt a vonat, hogy Szombathelyre szállítsa őket. A nép miatt nem merték őket a helyi vasútállomásra vinni. – Szegeden reggel 8 órakor érkezett a leváltó csapat. Csak az osztályos-nővérek maradhattak helyükön átadni a leltárt. A többiek a 3. emeleti klauzurában voltak. A kiküldöttek lakattal zárták el a bejáratot. Sötétedés után ponyvás teherautó jött értük. A hátsó lépcsőkijáratnál tereltek be őket a kocsiba, két rendőr ült a végén. Éjfélkor érkeztek Budapestre a tartományházba. – A budapesti állomáshelyeken az elszállítás jobban volt megszervezve. A tehergocsi és autóbusz mellé taxit is rendeltek, hogy a nővéreket a kívánt helyre szállítsák. A Szent István kórházban már hónapokkal előbb beosztottak az osztályokra egy-egy ápolót. Az orvosok elérzékenyülve köszöntek el a nővérektől, a betegek sorfalat álltak a lépcsőn. Leváltóik nagyobb csoportokban érkeztek, ablakon át láthatták őket, hallhatták éneküket: „Sztálin nevében, munkára készen ...”. A 125 nővér fájló szívvel búcsúzott munkahelyétől, amely 15–20 éven át már otthonává vált. De az autóbuszban már énekkel dicsérték az égieket.

Az 1949-ben megkezdett felszámolás után valamennyi kórházból 1950 májusában bocsátották el a nővéreket. (Fentiek csak kis ízelítő a szétszórás első hullámáról.) A májusi lelkigyakorlatok után a soproni anyaház – lehetőség szerint – hazabocsátotta a fiatalokat. Június elején pedig felhatalmazást adott a fiókházak főnöknőinek, hogy nővéreik sorsáról legjobb belátásuk szerint döntsenek. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata június 1-jén leszögezte, hogy „a szerzetesrendek feleslegessé váltak, és ők képezik a klerikális reakció agitátor apparátusát”.

A betegápolónővéreket az alábbi sorrendben menesztették működési helyeikről:
 Budapest, Fásor Szanatórium 1949 április

Győr, Szentháromság kórház

Szikszó, megyei kórház

Tata, kórház

Szentes, közkórház

Baja, közkórház

Zalaegerszeg, közkórház

Szigetvár, közkórház

Budapest, I. sz. belgy. klinika

Budapest, urológiai klinika

Szeged, belgyógyászati klinika

Sopron, Erzsébet kórház

Szolnok, közkórház

Csorna, közkórház

Sárvár, közkórház

Kapuvár, közkórház
Budapest, Szent István kórház 1950 május
Budapest, Irgalmasok kórháza

* * *

Egyéb munkaterület:
Árvaház: Sopron 2
Kollégium: Budapest 2
Szegényház: Sopron, Zalaegerszeg, Letenye

* * *

ELHURCOLÁS - SZÉTSZÓRATÁS

A szerzetesek drasztikus internálása június 8-9-én kezdődött a déli határsávban. A többi zárdái, kolostori közösség utolsó napja – kevés kivétellel – 1950. június 18-a volt, Jézus Szíve vasárnapja.

Sopronban a megváltós nővérek templomából indult a körmenet. Hatalmas tömeg vett részt. A kétórás szertartás Te Deum-mal és a kongresszusi himnusszal zárult. Hitvalló lelkesedés izzott a levegőben.

Éjjel 1/2 12-kor hosszú csengetés az anyaház portáján, egyidejűleg nyolc jól felfegyverzett rendőr hatolt be az iskolai frontot elválasztó ajtón. Perceken belül mind többen lettek, ellepték a három szintes házrész, elvágták a harangkötelet, villanygyújtást rendeltek el a hálósobákban és szuronyosan ott álltak. Tíz perc öltözködési időt adtak. A kis öregeknek persze nem ment ily gyorsan. Gyülekezési hely egyik emeleti terem. Itt névsorolvasás a bejelentőkönyv alapján. Kiosztották a kiutasításról szóló véghatározatot. A földszintről utasítás hallatszott: mentőkocsikat. Egy nővér a kerti házban az ijedelemtől szívinfarktust kapott, meghalt. Három súlyos beteget a győri kórházba szállítottak. Sorakozás a földszinten. A Szent József Intézetből is átkísérték a nővéreket. A kis kézicsomag ellenőrzése, akár többször is a sokak kavargásában.

Hét teherkocsi sorakozott az udvaron. Öt kocsi Főtra vitt 55 nővért. Az idősebbek mind itt voltak és velük Flettner M. Archangela általános főnöknő. Két kocsin 30 nővért szállítottak Pilisligetre.

Ugyanezen az éjjelen a Szentlélek Fiuárvaházból a megváltós nővéreket Nyíregyházára, a Mária Josephinum (Etelka) árvaházból Kisvárdára szállították, és ugyanide a fertőrákosi nővéreket. Győr-Nádorvárosból szintén Pilisligetre, a budai Szent Margit Intézetből Mezőkövesdre.

A körülmények részletezése helyett álljon itt a szentpáli üzenet: „Nektek az a kegyelem jutott, hogy ne csak higgyetek Krisztusban, hanem szenvedjete is érte.” (Fil 1, 29.)

Az Elnöki Tanács 34/1950. sz. törvényerejű rendelete szeptember 7-én megvonta a szerzetesek működési engedélyét. Az Isteni Megváltó Leányai szerzetből 1150 nővér lett hajléktalanná, másod- vagy harmadrendű állampolgárrá.

A pusztai vándorlás 40 esztendeje után 1989. szeptember 7-én jelent meg a szerzetesrendek működéséről szóló 17. sz. törvényerejű rendelet. Nyilvántartásbavétel után jogi személyként indulhatnak – ahogy tudnak. Csakhogy ház nélkül a közösségi élet lehetetlen.

A szerzet 1993-ban kapott vissza egy ingatlant: Budapest, Horánszky utca 17. sz. alatt a Szent Anna Házat, amely tartományi központja lett, a régi működtetési jelleggel: egyetemista és főiskolás leányok kollégiuma. A nővérek mint hitoktatók működnek Budapesten és vidéken; óvónők a piliscsabai Szent László római katolikus óvodában. Visszakapott ingatlanokban egyházi működtetésű iskolák: Szent József róm. kat. általános iskola és Szent Rita róm. kat. óvoda Szekszárdon; II. Rákóczi Ferenc róm. kat. általános iskola Csornán; Szent Margit Gimnázium Budán.

Imádkozunk szerzetesi hivatásokért, hogy JEL lehessünk Isten országáért.

FÜGGELÉK

GRÓF KLEBELSBERG KUNÓ képviselővé választása Sopron, 1920. január 26.

Az Isteni Megváltó Leányai soproni anyaházának (jelenleg: Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Tartományháza, Budapest, Horánszky u. 17. sz.) német nyelvű krónikájában található az alábbi feljegyzés. 171. old.)

Képviselőválasztás

1920. január 25. Ekkor anyaházunkban is megjelent dr. Vághi János magisztrátus, mint elnök, Kaltenböck Alajos magánzó, Horváth Rudolf bírósági hivatalnok, Prikoszky János postatisztviselő, Gulyás András és . . . Eberhardt, utóbbi kettő mint bizalmi férfiak, hogy a választások egy részét – Sopron nemzetgyűlési képviselőjének ügyében – lebonyolítsák. A választások vasárnap reggeltől hétfő estig tartottak.

Eltelkintve néhány világi embertől, a nővérek elsőként jöttek sorra. A választás a mi jó Klebelsberg Kunó grófunkra esett. Áldassék érte a jó Isten!

Miután elmúlt a választások izgalma, az ünnepekt gróf úr, aki anyaházunkban lakott, a kimerítő fáradalmak után pihenésként nálunk maradt másnap délelőttig.

Figyelték, mikor reggelizik a jó úr. Ezalatt ugyanis a nővérek tisztelendő anyával a szalonban gyülekeztek, majd kopogtak ajtaján, kérve a nemes urat, lépjen be hozzájuk. Elképzelhető kellemes meglepetése, amikor ilyen szokatlan, eddig soha elő nem fordult módon szerzetesnők hálás örömmel gratuláltak sikeréhez. Képviselőnk, a gróf úr, szívélyes szavakkal fejezte ki nagy örömet az eléje tárult kedves jelenet fölött. Többek közt azt mondta hálás, fenkölt kifejezésekkel: A választók munkájukat jól végezték, végső céljukat eredményesen elérték. Most aztán rajtuk, a képviselőkön van a sor, hogy a választóknak beléjük helyezett nagy bizalmával vissza ne éljenek, hanem azok javát a parlamentben szívvel, lélekkel szolgálják.

A jó Isten adja hozzá szent áldását, édes hazánk javára, a katolikus hit előmozdítására, az egység és szeretet terjesztésére a nép között és végül a mi Urunk Jézus Krisztus nagyobb dicsőségére.

GRÓF KLEBELSBERG KUNÓ Sopron város vendége
1928. március 4-én

Az Isteni Megváltó Leányai soproni anyaházának krónikájából: 1928. március 4-én feljegyezve. (303. o.)

A Szent József Intézet házszenteléséről

Gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter kifejezte azon óháját, hogy jelen kíván lenni a szentelésen. Nagy elfoglaltsága miatt többször kellett kitűzni a házszentelés időpontját. Első lett volna 1927. december 17, majd január közepe, február közepe, míg végre március 4-én megállapodtak.

Nagy volt a díszítési előkészület. Több száz méter füzért fontak a nővérek, hogy mindkét házat (anyaház és az új épület) feldíszítsék.

Reggel fél 9 órától várták a nővérek a gróf urat az imateremben. Az anyaház bejáratánál főtisztelendő Feichtinger Mátyás igazgató köszöntötte. Ezután a gróf úr titkárával és több más úrral együtt felment az imaterembe, ahol M. Kunoberta újoncnő mondott köszöntőt. Ezt megköszönve, a kegyelmes úr üdvözlő beszédében rámutatott arra, hogy a vallásos és nemzeti gondolatot kevés hajlékban tudják olyan egységbe hozni, mint azokban a hajlékokban, ahol az Isteni Megváltó Leányai működnek. Szívesen és örömmel segített megépíteni azt a kaptárt, amelyből széjjel fognak széledni azok, akiknek lelkébe istenfélelmet, hazaszeretetet neveltek. Majd tisztelendő Anyánkhoz fordult, és ünnepélyesen kijelentette, hogy ez a nagy mű csak az ő rendíthetetlen bizalmának, törhetetlen akaratajének köszöni eredetét és befejezését. Végül pedig, érdemkeresztet nyújtott át e szavakkal: „A hazafias, nemzeti, vallásos nevelés nagy munkájáért, a humánus cselekedetek elismeréséért a kormány a Magyar Érdemrend Tisztikeresztjét küldi. Fogadja el kedves rendfőnöknő. Ez azoknak szól, akik résztvesznek a haza újjáépítésében.”

Miután a kegyelmes úr elhagyta az imatermet, a többi urakkal együtt egy kis frissítőt vettek magukhoz a vendégszobában. Ezalatt a templomban gyülekeztünk, ahova csakhamar megérkezett a kegyelmes úr és kísérete, úgyszintén a város hivatalos előke-lőségei is. A templomból körmenetben vonultunk az új épületbe.

A vendégszobában leleplezték a kegyelmes úr arcképét. Innét az intézet kápolnájába mentünk. Megkezdődött a szentmise, amelyet dr. Zalka László egyházmegyei főtanfelügyelő mutatott be püspök atyánk képviselőjében. A szentbeszédet Feichtinger Mátyás igazgató mondta.

A szentmiséről a széles üvegcsarnokba indultunk a kegyelmes úr arcképének leleplezésére. Itt Thurner Mihály polgármester lelkes beszédben tolmácsolta a soproni szülők háláját, akiknek gyermekeit az Isteni Megváltó Leányai intézetében nevelték istenfélelemre, erkölcsös hajadonokká. Az egész város nevében szólt és kérte a Mindenhatót, hogy ebből az új házból is ragyogjon szét az isten- és hazaszeretetek a fénye.

Az ünnepség után a kegyelmes úr kíséretével a városházára vonult, ahol őt fényes ünnepség keretében Sopron város díszpolgárává avatták.

Fél 3 órakor ismét visszatértek az új épületbe, ahol 42 terítékes díszebéd várta őket. (...) Az asztali beszédben újból Feichtinger Mátyás méltatta a nemeslelkű jótévőt. A kegyelmes úr pedig éltette az új házat, tisztelendő anyát és a nővéreket. Fél 5 órakor ismét átmentek az anyaházba a színélőadás megtekintésére, amelyet azonban a kegyelmes úr nem tudott végignézni, mert a soproni főiskolán várták.

Az estét a kegyelmes úr a városban töltötte, ahol bankettet rendeztek tiszteletére. Innét csak éjfél tájban érkezett haza, és a számára elkészített hangulatos kis szobácskában csakhamar pihenőre tért. Amíg a kegyelmes úr házukban tartózkodott, katonai díszőrség cirkált házunk előtt, kik óránként felváltották egymást.

Másnap reggel a képzős növendékek énekeltek neki ébresztőt. Miután kis erősítőt vett magához, 9 órakor eltávozott. Nővérek, növendékek sorfalat álltak a házban, házon kívül. A képzős növendékek a „Volt egy ország” c. énekkel kedveskedtek.

ELMA RIBAI
THE ORDER OF NUNS NAMED AFTER THE DIVINE REDEEMER
(DAUGHTERS OF THE DIVINE REDEEMER)

The Daughters of the Divine Redeemer originated from Niederbronn, in the diocese of Strasbourg. It was János Simor, bishop of Győr, who invited four sisters from an affiliated nunnery in Vienna to Sopron in 1863, and settled them there. The nuns' objectives were formed in accordance with the social requirements of the age, they nursed the sick and took care of the poor and the abandoned children. The community of nuns serving the orphans and sick became an independent association as early as 1867. This paper tells their history and examines their activity during the nineteen twenties, thirties and forties, till the nationalization. The sisters were given a chance to resume their activity in Sopron in 1989.

Gróf Klebelsberg Kuno dr. halála.

Keltyesíges seomoniság nakeredett a lelkiünk-
re 1932. év október hónapjának 12-én, amikor köny-
nyes seerivel, álltunk meg nemestünk egyik hima-
gastó, törhetetlen energiájú fiának: Klebelsberg
Kuno grófnak koporásja előtt. Az ő halála sa-
muk lekomputását jelentette, eseményekit, melyek
harasverető nagy lelkinek hitvallásává lettek, s
melyeknek megvalósításáért győzhetetlen akarattal
állt helyt a nemest legnagyobbjai között.

A mi lelkiünkben leginkább, mint nem-
sivű jötevő, mint megértő atyai jóbarát és fe-
ledni nem tudó halánk kis megfeszített kintjük
az ő megszentelt emléke fölé hódolatnak. Ehínte
megható volt az a kitüntető, jóakaró atyai bará-
ság, mellyel Rendünk iránt viseltetett. Többső-
ri soproni tartózkodása alatt megismerte Ren-
dünket. Keztetett neki anyaházunk egysejisé-
ge, ésínte vendégszeretete s arontúl annak sen-
des vendéglakosítálya volt nyugalmas otthona,
ahányssor akár egyedül, akár a Kegyelműs
Kassannyal. Sopronban tartózkodott. A melyen
hívó lelkek sajátos megismerésével jól érte magát
anyaházunk imádságos légkörében, áhitatot keltő
szendjében.

Még soproni követsége alatt merült fel
először a nővérek egyetemi képzésével kapcsolat-
ban egy nendi köriskola felállításának gon-
dolata. Akikor artan több oldalról is felénk
hangzott az óhaj arra nére, hogy Budának
lágymányosi részén milyen szükséges és idő-
szerű lenne egy ilyen apra-iskola létesítése, a
Gróf Urnal tárgyaltuk meg ezt az ügyet is, ki ker-
dettől fogva a legmelegebb odaadással, értékes

Tanácsokkal, sőt személyes utánjárással egyengette az utat egészen a megvalósításig. Később is mindig meleg érdeklődésének tárgyát képezte a megalapított leánygimnázium, melyet egy ízben magas látogatásával is ki-
tüntetett. Nagy figyelemmel szemlélte utóbb az új in-
térst tenveretét, noha már akkor a nehéz gazdasági
helyzet miatt szinte aggódott, vajjon meglehetősen va-
losítani azt a Rend? Kéig utolsó betegsége idején is,
amikor már késszen állott a Rendnek nagy öldosa-
tokkal emelt új épülete, nagyon sajnálta, hogy be-
tegsége miatt nem lehetett ott a felavatáson, a közöl-
na szentelésén, hogy nem vehet részt a mi nagy és
tiarta örömeinkben.

Kemcsák atyái, szívvel figyelték szeretetünk
érdekeit, intézményeink fejlődését, de több rendhá-
runknak egyenesen óvott az életre hívója, megalá-
pítója, böheii Akadémása. Így a homáronni, merb-
kövesdi, budakeszi, kerdesesi, szongrádi, stb. isko-
láink neki köszönhetik formállásukat, illetve mo-
dern, új sándájukat. És külön fejezetet szentelhet-
nénk annak a fejedelmi böheviségnek, mellyel
nagy Játévkünk a soproni Szent Ádásf intézetet
életre hívta. Anyaháziunknak egyháziután meg-
nyitó 7 iskola-típusa annyira igénybe vette a
Rendház helyiségeit, hogy újabb jelölték és noviciák
felvétele a legnagyobb dilemma elé állította a cher-
ret Előjáróit. Egyreint a rendtagok utánjárása,
elsőrangú érdeke és feladata a Szerzetnek, másrészt
iskoláinak fejlesztését sem hanyagolhatta el. A meg-
oldást a nagy kevéssé találta meg. Kéthatos támo-
gatásával az anyaházhoz tartozó területen egy teljes
modern, kétemeletes barokk épület emelését tette
lehetővé, melybe 3 iskolatípus és a teljes internátus
átköltöztetett s így anyaháziunkban a helyiségek teté-
mes nére felarabadult. Az új intézet felavatása

111

egyike volt élete egyik legszelb emlékeinek. Soha nem
múló halaima szállott fel mindennap az Égbe az ál-
dottlelkű nagy alapítót!'

Értelendő Rendfőnöknőnk hosszabb utazása-
iból a nemeselelkű Pantfogó jószágát arról his figyelmes-
ségeket igyekezett visszanézni. Rendkívüli vallásos
jellegű his emlékek voltak azok, és sohasem hitte volna,
milyen megbeszélésben részesíti őket a Nagy Ké-
miszter. Tróasztalan, éjjelisekben helyet, és
még utolsó betegségeiben a klinikára is magával vit-
te azokat. Akkor utatáskáját hicsomagolták, kedvesen
odasólt a nővéreknek: 'Vigyázzanak a szentképeimre:
Egyik ide közelemben!' Ott is találtunk rájuk, amikor
közvetlen halála után Rendfőnöknő anyánkhal
együtt halottas ágyához szettünk imádkozni, és az
első vizágot helyettük kihúlt tetemére. Nővéreink
könnyesen beszélték, hogy milyen igen türelmes beteg
volt, soha egy panasz-nyavát sem hallották, sőt vidám
és kedélyes volt az utolsó pillanatokig. Akkor pár nap-
pal halála előtt Rendfőnöknő anyánk meglátogatta,
őt a klinikán, kitart karokkal, mosolygva, tréfálko-
va fogadta. Mindem his szolgálatát halás volt. Több-
ször beszélt a már régebben temezett hideghűti rándais-
koláról, mely az ő villájuk közelében épült volna fel.

Temetése alkalmából a gyászoló család igen
kedves és megtisztelő kívánsága volt, hogy Kéist anyánk
és Rendünk tagjai közvetlenül a koporsó után kísérik
a nagy Halottat, - akik egyébként is állandóan imádko-
tak halottas ágya és ravatala mellett.

Erős síkhassz, melyet a hullámvérásak nem
törtek össze, poraidban is légy áldott! Nagy halottunk!
emlékedet kegyellett émissük s amikor újra és újra
hívtuk az emlékezés róslóját, az imádság halk nyavai
között gyakran elóhajtjuk a Kévet és örök bűt, örök vilá-
gosságot kívünk számokra az ég Urától! J. K. E.

Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek a megjelölt 61 helyen működtek hazánkban 1950-ig

Az Isteni Megváltóról nevezett nővérek volt soproni anyaháza

Az Isteni Megváltóról nevezett nővérek Szent József Intézete, Sopron, gr. Klebelsberg Kunó utca 3.

*Szent József Intézet, Sopron, utcai front
A tervezett épületnek a fele készült el.*

*Az Állami Ápolónő- és Védőnőképző külön évfolyamának résztvevői és az Intézet vezetősége
1938-1941*

A betegápolóképző esti tanfolyamán oklevelet szerzett ápolónők

*Gróf Klebelsberg Kunö a díszpolgárrá avatás után távozik
a városházáról*

LÉNÁRD ÖDÖN

A KÖZELMÚLTVAL VALÓ SZEMBENÉZÉS - LELKIISMERETI FELADAT

Ha valaki három különböző időfázisban (1948-1953, 1961-1963, 1966-1977), nyolc börtönépületben és a magunk lelkiiségével tölt el több mint 18 évet, érthető, ha az az elhatározással jön ki, hogy valami olyan páratlan élményben volt része, amit feltétlenül meg kell örököznie. Magam is így voltam, és egy-kettőre neki is láttam a munkának.

Mivel az embert kinn azonnal elkapja az élet, egyéb feladatok és felelősségek is, sőt az a vágy, hogy a maga élményeit, már csak az objektivitást is keresve, összevesse másokéval, nekiáll az elérhető hasonló olvasmányoknak is. De amikor sorban olvastam Szolzsenyicin, Kogon, Varlam Salamov, Primo Lévi, stb., írásait, vagy magyar vonatkozásban Mindszenty, Grösz, Ispánki, Gábor Áron, Hetényi Varga kötetait, akkor lassan feltámadt bennem az az érzés, hogy ennek tulajdon képen nincs értelme. Bármennyire egyéni az egyéni szenvedések, úgy lesz velük az olvasó, mint bizonyos határon túl a krimikkel: bármennyire mások a helyek, módok, szenvedések, vagy a pszichés reakciók, mások a kínok, a kínzók és a kínzottak, az egészben a sátán világának ugyanazon fantáziátlanul mechanikus szörnyűségei ismétlődnek, mint például Bosch víziói.

Először is azt szűrtem le, hogy ezek a megközelítések egyformán egy alapvető hiányban szenvednek: mindenki a maga személyes, vagy legfeljebb környezeti élményeiről beszél. Legtöbbször valahogyan kimarad az emberiség, a közösség, mint olyan. Maradnak a magam élményei, mint a felfedezőké az északi sark, vagy Afrika belseje felé. De ami a közelmúltban történt, vagy ma másutt tovább történik, az éppen széles, mindenfelé kiterjedt volta révén nem egyesek ügye, hanem az egész emberiségé. Lehet arról beszélni, hogy mindenki áldozat benne, legalább pszichésen – tudása révén az is, aki kimaradt belőle, aki egy másik kontinensen élt akkor – és éppen úgy nem alaptalan az sem, ha azt állítom, hogy némileg mindenki bűnös benne, még az is aki belepusztult, mert mindnyájan részesei vagyunk annak, hogy megteremtődhetett egy olyan világ, amiben ilyesmi egyáltalán lehetségessé vált. Tudatában vagyok annak, hogy ez némelyik olvasó előtt valami elvont, misztikus látomásnak tűnik fel, de hazudnék, ha letagadnám, hogy ez így él bennem.

A másik probléma, ami elmém toronylott, hogy végső soron mi lehet mindezen dolgok mögött. Az egészen világos előttem, hogy egy bizonyos ponttól kezdve, akár lépcsőzetesen, de egy Hitler, Sztálin helyzetű ember abnormálissá válik. Az emberi idegrendszer ilyen sátáni méretű hatalomgyakorlásra nincs berendezve. És ha mégis teszi: felőrlik benne. De akkor mi egy ilyen történésnek igazi „mögé”? Hogyan lehetséges és mi van mögötte?

Egy további probléma: a *felelősség* kérdése. Hisz az előzőket valaki úgy is értelmezhetné, mintha az ezt félretolná, ami ugyan téves, de liberális szellemiségünk szélsőségei ebben megzavarhatnak. Mert ez a szellemiség éppen a felelősséggel szemben süket. Hiszen látszat szerint a homoszexualitás már csak igazán egyéni ügy. De ha az illető épp a Monarchia vezérkari főnöke, akire az orosz kémiszolgálat ennek a ténynek a segítségével épít rá valakit, aki így megszerzi a monarchia felvonulási terveit, aminek következtében a Kárpátokban százezer magyar katona pusztul el, – nos ez még mindig egyéni ügy, jog, adat, stb. ? Vagy csak gőgös egocentrizmusunkban nem vagyunk hajlandók számolni azzal, hogy az Úristen alapjában az *emberiséget* teremtetten, és csak azon belül engem! *Emberi közösség nélkül* minden csecsemő órákon belül elpusztulna! A mi szempontunkból az emberrel veleszületett jog fogalma jórészt nem helytálló, illetve másodlagos. A szülői kötelességből származtatható le a gyerek joga, aki még évtizedeken keresztül élhet a közösség számlájára, míg eléri azt a jogot, hogy méltó a munkás az ő bérére (Luk 10, 7). Ez a felfogás az egyéni felelősséget és ítélkezést a nyilvánvalóan kivívó eseteket kivéve, és ahol az ítélkezés állapotbeli kötelesség, – jórészt a Teremtőre bízva (Mt 7, 1). Napjainkban a valóban közéleti-társadalmi nyomás alatt a múltba visszanyúló nagy bocsánatkérések is valójában üresek. Hol vannak már azok az egyének, helyzetek, akiknek ez szólna? Kinek mi haszna van ebből? És a ma élő és szenvedő száz- és százmillióktól ki kér bocsánatot – pedig pribékjeik jólétben élnek köztünk? - Viszont Mindenről feltárni a teljes igazságot, mánk és jövőnk tanulságául, azt igen, annak van, lenne értelme, de ezt a mai hatalmasságok érdekeik és jellemtelenségük folytán megakadályozzák. Pedig nem bosszú, visszavágás kell – akkor csak a Gonosz menne tovább –, hanem a kiegyensúlyozott, teljes igazság, nem vádló, nem védő, de nyílt és reális. Ez a tanulsághozó!

Épp ezért a lehető legkevesebb nevet használok, mert a közösségnek nem az egyes tévedő vagy sikeres egyének az igazán fontosak, hanem az *irányok*, a *vonalak*, a név csak akkor, ha nélküle nem lehetne biztonságosan elhelyezni a mondottakat. De ez ritka eset.

Az viszont teljes naivitás, ha valaki azt mondja, hogy nem a múltat kell piszkálni, hanem a jövőt építeni! Igen, de mire? Sziklára, és nem homokra (Mt 7, 26)! De semmire? Mint egy egyházfő mondta a Hetényi könyvre: mi úgyis tudjuk, ki volt börtönben, a nagyközönséget nem érdekli, az egész könyv felesleges! Ha ez így van – az a nemzethalál! A náciizmus csak 13 évig tartott Németországban, nem 35-ig, mint nálunk a kommunizmus. De a német püspöki kar a katolicizmus szerepének benne való feltárására létrehozta az Institut für Zeitgeschichte-t, mely már közel száz lexikon nagyságú kötetben tárta fel eddig a nyugatnémet katolicizmus ügyét a náci időkben. Keleten a fal leomlásakor a társadalom megrohanta a rendőrségi épületeket, megakadályozva az iratmegsemmisítést, és ezekkel a dolgokkal foglalkozó Gauck evangélikus lelkész vezetése alatt létrehozta a Gauck-intézetet, ami ezzel a kérdéses közelmúlttal foglalkozik. Prága érseke, Vlk is megtalálta a maga módját a probléma megközelítéséhez. És nyílnak lassan másfelé is a levéltárajtók.

* * *

Régi mondás, hogy az ember a történelemből csak egy dolgot tanult, hogy semmit nem tanul meg a történelemből. Nemcsak a Bourbonok, mások sem.

Mostanában azt is mondják, hogy aki nem tanul a történelemből, az azt osztályismétlésre utasítja, és még egyszer végigcsináltatja vele ugyanazt a feladatot.

Ez utóbbit a közelmúltban magunk is megtapasztaltuk.

A fentiek egyáltalán nem azt mondják, mintha én megvetném a személyes emlékiratokat. *Sőt*, a száraz adatok közé azok vihetik be az ízt, a színt, az életet. Mint a test húását. De ismerve az emberi tökékenységet, feledékenységet, pusztán önmagukban nem eléggé megbízhatóak. Saját magamról is nem egy könyvben olvastam téves állításokat. És mivel képzettségem és múltam predestinált a levéltári munkára, én eleve arra álltam be, hogy a dokumentumok révén teremtem meg azt a csontvázat, ami a közelmúlt személyes emlékeit hordozni képes.

Igaz, azonnal szembetalálkoztam azzal az ellenvetéssel: te ezeknek hiszel? Hiszen ha kérdeznék, akkor is hazudnak, ha pedig kijelentenek valamit, annak az ellenkezője sem igaz! Azért álljunk meg. Minden meghasonlott ország összeomlik (Mt 12, 25) A nép ámitására a propagandában mindent lehet ugyan mondani, de a kormányzó, vezető döntések csak a realitások figyelembevételével biztosítják még a kormányzók létét is! A náci-birodalom sorsa, ha korábról nem, legalább 1942-től minden józan elme előtt már annak idején ezt is nyilvánvalóvá tette. (Személyes túlélés persze más kérdés, de ez békében is így van!)

Azt se felejtjük el, hogy a történelemben mindig is így volt. Az adekvát kritikát soha nem lehetett nélkülözni. Nem volt talán már egyiptomi fáraó, aki elődjének a győzelmi tábláját átírta a maga nevére? A történelmi hamisítványoknak a kommunistáktól függetlenül is külön irodalma van. Az ÁEH iratain hányszor lehet azt a megjegyzést találni, hogy „BESZÉLJÜK MEG”, aztán a döntést, de hogy valójában mi történt, ki milyen álláspontot foglalt el, azt szinte soha. És mi sem voltunk ám kevésbé óvatosak. Egyházi levéltárban is találtam nem egy üres felzetet, amiből épp csak az irat hiányzott. Vagy iktatás nélküli, eldugott iratcsomót, vagy pártlevéltári katalógusban olyan megjegyzést: „A LIFTAKNÁBÓL KERÜLT ELŐ”. Mindig az anyag tanulmányozása közben dolgozódik ki az annak megfelelő kritika, de nincs olyan anyag, amit kritika nélkül lehet felhasználni, mint olyan se, amit csak eldobni lehet. A maga módján az iratmegsemmisítés is adat; és legtöbbször nem is akármilyen!

* * *

Az igazat megvallva, én először csak annak a négy pernek az anyagával akartam tisztába jönni, ami engem is érintett: a magam három pöre mellett még a ciszterci nővérek 1961-es perével, amibe ugyan a rendszer akkori stratégiája szerint nem voltak be – a vélt vezetők leválasztásával akarták a munkacsoportokat elbizonytalanítani –, de ami mögött árnyékszerűen szintén ott voltam. Hogy erre is reálistan vállalkozhatam, annak két véletlen személyes gyökere volt. A primás kisdíák volt Szegeden, mikor én ott fiatal tanárként dolgoztam, és így ő egyházi vonalon volt segítségemre. Az Akadémia akkori elnöke viszont nemcsak hogy évfolyamtársam volt az egyetemen, de együtt ültünk Szekfű szeminárium asztalánál is. Ő megnyitotta előttem, amit tudott, ami messze nem volt minden, de sokkal több, mint nélküle lett volna. Először ennek a négy pörnek a bírósági anyagát dolgoztam végig, majd a közben szerzett jó barátokkal más egyházi, világnézeti anyagokat is.

Itt először is rájöttem, hogy valójában nem is a bírósági anyagok a fontosak. Persze ott találhatók a vádiratok, a tárgyalási jegyzőkönyvek (ha találhatók!), és az első és másodfokú ítéletek. Tehát a hivatalos bírósági anyag. De a tanúvallomási jegyzőkönyvek, amiket a vádhatóság bizonyítékuul terjesztett fel a bírósághoz, már furcsák. Nem jelentik a teljes számszerűséget. Egymásután jönnek pl. az 1., 2., 5., 11., 17., 26., stb. számúak. S az ember kérdezné: mi van a közbeesőkkel? S lassan rájön, hogy ugyanarról a témáról négyszer-ötször is kihallgattak bennünket, szavakon vitatkozva, cserélgetve, az ember tiltakozását elütve azzal, hogy maga ehhez nem ért, ezt mi így nevezzük, – és az ember fenntartja ellenállási energiáját a valóban világnézeti témákra, hisz nem akarja az összeesküvési vádat aprólékos daccal igazolni. És ez addig megy, míg ők össze nem tudják észrevétel nélkül fércelni azt, amit előre elhatároztak. Későbbi kutatásaimnál ismételtén találkoztam ún. „Kihallgatási terv”-ekkel is. Ezekben a kihallgató a közvetlen felettesének pontosan leírja a maga kérdéseit, amit a legközelebbi kihallgatáson fel fog tenni. Esetleg részletezve, hogy ha a vádlott így, akkor hogyan folytatja, ha úgy, akkor... Eltervezve a saját magatartását is: mikor, miért lesz barátságos, mikor kemény, vagy fenyegető, tehát egy teljes stratégiai-taktikai magatartást dolgozva ki, hogy eljusson annak a bebizonyításához, amit ők már elhatároztak, hogy be fogják bizonyítani. Azt mi mindnyájan a kihallgatások során előbb-utóbb beláttuk, hogy nekik eszük ágában sincs az „igazságot keresni”, a „tényeket megállapítani”, hanem csak be akarnak valamit bizonyítani, és addig rágják a csontot erre-arra, míg ez a véleményük szerint meg is történt. Persze ennek ez az egész hátsó, függöny mögötti módszere csak a kutatás folyamán világosodott meg énelöttem is. Ezt az is lehetővé tette, hogy a korábbi időkből mindvégig öntudatlanul is tovább élt bennük az a régi stereotíp reakció, hogy „maguk innen úgysem szabadulnak”; s nem egyszer olyan meggondolatlanul beszéltek, hencegtek előttünk is, amit különben biztosan nem tettek volna.

* * *

Ez a felismerés vitt el oda, hogy nekem nem is a bírósági iratokat kellene nézmem, hanem a nyomozatiakat, amiket viszont a Belügyminisztérium ún.Történeti Irattára őriz.

A fenti támogatás ezt is lehetővé tette számomra – látszólag és formailag, amire persze szintén csak később és lassan jöttem rá. Az igazoló és bemutatkozó levelezés után megkaptam a dátumot és helyet, ahol fogadtak. Egy elvárásolt kastély. A portán telefonon felszólnak valahová, ahonnan egy beosztott lejön értem. Felmutat két igazoló kártyát, amire átadnak neki. Rájöttem: az egyikkel magát igazolja (pedig hát ő úgyis benn van már az épületben), a másik rám lehet kiállítva, de ezt én soha kézbe nem kaptam, el nem olvastam. Udvarias bemutatkozás után, bevisz a Történeti Irattár helyiségeibe, aminek ajtaját nem kulccsal nyitja, hanem az ajtó mellett lévő, világító, kis számítógépszerű táblán gyorsan beüt egy számkódot (amit persze akár óránként változtathatnak), mire az ajtó kinyílik. Kijutni ugyancsak az ő segítségével és ilyen módon tudok, nehogy őt belül leütve egy világrengető dokumentummal hirtelen kirohanjak az épületből, amit egyébként a kapu előtt is, mögött is több fegyveres őriz. Ide tartozik az is, hogy a minisztériumoknak általában a 15 évnél régiebb, tehát már nem élő anyagukat évenként le kell adniuk az Országos Levéltárnak. Az csak természetes, hogy a Belügy fegyverként őrizve a maga anyagát, inkább létrehozott Történeti Irattár elnevezés alatt

egy saját levéltárat, ahova azt ereszt be, akit akar, leginkább senkit. A tíz kutatóhelyre berendezett helyiségben beléptemkor 46 villanykörte gyulladt fel, bár sokszor voltam egyedül a helyiségben, s ha akadt rajtam kívül egy-két ember azokról legtöbbször lerítt, hogy maguk is a „cég”-hez tartoznak, s csak keresnek valamit. Különböző teljes külsőséges udvariassággal fogadtak: egy csésze teával, ami különben minden egyes alkalommal, amikor dolgozni mentem, szintén kijárt.

Az udvariasság külső formái mellett azonban nyilvánvalóan azt gondolták: ugyan, mire fog itt menni ez a papocska? Mert később egy-egy elejtett szavukból azt a következtetést vontam le, hogy csak felületesen nézték meg azt, hogy mit adnak ki nekem? Mindenesetre évek alatt egyetlen xerox-kérelmemet se teljesítették, amit a rendelkezések szerint nyolc nap alatt kellett volna kiszolgáltatniuk, vagy a megtagadását írásban megokolniuk. Ez sohasem történt meg, mindig csak a türelmemet kérték, mert ezt a „titokszakértőnek” előzetesen át kell néznie, s annak rengeteg munkája van. Mindmáig nézi.

Számomra a kikényszerített, vagy megmanipulált vallomások – a magam személyes tapasztalatain is átszűrve – sokszor voltak problémásak. Viszont nagyon érdekesek voltak azok a „fogdaügynök” jelentések, amik közül egy-kettő a kezembe jutott. Ezek olyan beszervezett régi elítéltektől származtak, akiket az újak közé tettek, számolva az emberi természet közösségi jellegével, hogy a két egész nap összezárt ember beszélgetni is fog egymással. Erre előre betanították a kiszemelt ügynököt, hogy mit mondjon önmagáról, a maga ügyéről, és hogy miképp tudna beférkőzni a másik bizalmába. Azután időnként a másikat is elvitték kihallgatás ürügyén, betették egy másik üres zárkába, ahol az előzőleg kapott utasításoknak megfelelően, leírta azt, hogy mire jutott a társával. Ezt felvitték a megfigyelendő személy kihallgatójához, aki a saját ügyessége mértékében használhatta fel az így szerzett adatokat. Minél naivabb volt egy pap, vagy keresztény, annál kötetlenebb, gyanútlanabb, vagy egyenesen bőbeszédű.

Az anyag felületes átnézése következtében jutottam egy-két ilyen jelentéshez. Benyomásom szerint ezek átlagemberek voltak, akik azért hosszú oldalakat töltöttek meg a maguk ceruzáirásaival. Csak a fedőnevükkel írták alá az irományaikat, pl. „Sáros”, „Tömpe”, stb. Ez azonban engem nem érdekelt, hanem azt néztem volna, hogy a mieink hogyan reagálnak mindezekre. Valószínűleg az ezekről is kért xerox-másolatok hívhatták fel a figyelmet a dologra, mert egyszer csak kaptam egy táviratot, amiben „anyaghiány” miatt lemondták a következő látogatásomat. Ezzel annak a szakasznak vége is szakadt.

A második szakasz akkor kezdődött, mikor felállt az ún. Kahler-bizottság, amelyik az én munkámra is igényt tartott. Ennek a megbízólevelével tértem vissza újra a Belügybe, ahol ugyanolyan szívesen fogadtak, csak a játékszabályok változtak némileg. Xeroxot már nem is kértem, az eddigi tapasztalatok után. A most kiadott iratokban ugyanis az általuk kellemetleneknek tartottakra ráhúztak egy nagyméretű borítékot, tűzőgéppel többszörösen letűzve, s a minisztérium bélyegzőjével többszörösen biztosítva. Volt, amikor a dosszié tartalomjegyzékéből kikövetkeztethettem, hogy mi lapulhat az adott helyen, volt, amikor nem. Mindenesetre, amikor már nem is mindegyik dossziét kaptam meg, de a megkapottakat is hiányosan, kérdéssé vált a munka egész értelme.

Időközben *elvileg* megnyílt előttem az ÁEH korábban minősített (tehát titkosként kezelt) elnöki anyaga. És mivel ez a fentiekkel összehasonlítva a kutatás szempontjából sokkal lényegesebbnek tűnt, faképnél hagytam a Belügyet. Az ÁEH ún. „nyílt anyagá-

nak” a kutatása már korábban is könnyebben ment, mert itt inkább a hétköznapi ügyek, kongrua stb. szerepeltek, míg az elvi jellegű, vagy súlyosabb személyi ügyek kerültek volna az ún. Elnöki iratok közé. De meg kell vallani, hogy ez a szétválasztás sem volt következetes egyik irányban sem. A levéltári munka viszont itt is éktelen nehézségekkel jár, mert az iratok elhelyezése teljesen szakszerűtlen. Az iratok számszerű mutatója ugyan rendben van, csak az elhelyezésük nem felel meg ennek. Ugyanis felállítottak majd félszáz tárgykört egyházmegyék, felekezetek, tárgyak (pl. sajtó. stb.) szerint, és ha az ember pl. nem tudja, hogy a mutatóban szereplő Sártelek melyik egyházmegyében fekszik, szépszámu dossziét lapozhat végig. Számukra az volt benne az előny, hogy az egyházmegyei előadó azonnal egyben kapta meg a maga területének egész anyagát előre, hátra.

Persze a Belügy Történeti Irattárát sem levéltárosok kezelték, hanem különböző okokból ott kikötött rendőrök, akik nem egyszer pusztán politikai utasításokat hajtottak végre. Az egyes ügyek anyagából átlag 300 lapot fűztek össze egy prespán dossziéba. A számunkra legfontosabb vizsgálati anyagok V-jelzéssel kezdődően kaptak egy számot, s azon belül külön annyi dossziészámot, amennyire az anyag mennyiségére való tekintettel szükség volt. Egy ilyen összeállított dossziét aztán valamilyen eszközzel négy helyen átfűrtak, a lyukakon áthúzott zsinórral rögzítettek és a csomózását lepecsételték. A szakembernek erre is égne az álla, mert ugye, ha a vélemény szabad is, de azért maga a dokumentum szent! De amikor nem egy olyan dosszié is volt a kezemben, ahol az éppen aktuális összefűzés előtt *még három* ilyen lyuk sor található, akkor nyilvánvalóvá vált, hogy a dosszié iratainak legalább egy része már a negyedik helyen van. Mint ahogy a pócspetri ügyben ártatlanul felakasztott szegény Királyhalmi akasztási jegyzőkönyvére egészen véletlenül bukkantam rá egy más ügyben, feljegyezve a tényleges lelőhelyét, mert egyébként megtalálhatatlan lenne. Viszont, ahol lennie kellene, ott persze nincsen, de van a helyén másik három irat, amiknek viszont sem a pócspetri ügyhöz, sem egymáshoz semmi közük sincs. Mindez arra utal, hogy a vizsgálatoknál nem adatokat gyűjtöttek az igazság kiderítéséhez, hanem mindenünnen iratokat is szedtek össze valami preconcepció összeférceléséhez. Így az is érthető, hogy vannak csomagok, amik egyáltalán nincsenek pagináza sem, másutt több eltérő paginázás fut egymás mellett, és mivel iratfolyókilométerekről van szó a dolog összességében, ha egyszer minden a maga legális helyére, az Országos Levéltárba fog kerülni, a szakemberek több évi munkával is el lesznek látva.

A dolog érdekességéhez még az is hozzátartozik, hogy amikor már *elvileg* hozzájuthattam az ÁEH elnöki anyagaihoz, *hét* minisztérium kiküldöttének kellett egyhangúan átolvasnia, és a nekem való kiadásába beleegyeznie. Kézzel kijegyeztem az írást, mert ha xeroxot kérek róla, ugyanennek a hét embernek még egyszer el kellett olvasnia, és lehet, hogy nem adták meg a xerox-engedélyt, lehet, hogy utólag visszaadták az írást, hogy legalább kijegyezhessem, de lehet, hogy ezt sem tették, és így ha nem jegyeztem ki előre, végképp lemaradtam róla, pedig egyszer már a kezembe adták. Ha mégis megkaptam az engedélyt, akkor megkaptam a xeroxot is. Végül az anyag nagy részét átadták az Országos Levéltárba, ahol már az általános levéltári szabályok szerint folyik az ügymenet. És itt az irat újra a kezembe került. És akkor derült ki, hogy az akta nem ám abból a 2-3 lapból áll, amit először megkaptam, hanem mondjuk 15-ből, amiről aztán mindenről kértem is, kaptam is xeroxot. Most tehát ugyanarról az iratanyagról van egy rövid kézírásos jegyzetem, egy pár oldalas xerox-másolatom, és egy kb. másfél tucat ol-

dalas teljes másolatom. És mit jelentett ez nem nekem, de hét minisztérium szakembereinek munkában, órábérben, stb., és minek? Minek az összedőlő akadályozta meg ez az ember -, és időpazarlás? Pedig tulajdonképpen a mai helyzetben nem is az egyházi ügyek a fontosak. Ezért is tudok dolgozni. Minden illetékes azon az anyagon ül, amiről úgy véli, hogy valaki őt fojtogathatná vele, és ezt akarja megakadályozni. Valamint őrizi azt az anyagot, amit adott esetben ő használhatna fel mások fojtogatására. Így aztán a térkép teljességét valójában majd csak az unokáink fogják tudni felrajzolni. A dolgok ilyen állásában azonban mi is hibásak vagyunk.

* * *

56 után a verés, mint fő-, vagy kizárólagos vallatási módszer tényleg megszűnt, ha maradtak is kivételes esetek. Más, tán kevésbé feltűnő, bár nem kevésbé embertelen módszerek léptek a helyébe. Ennek alájátszott a mieinknek jó, szereteten, a másik féltésén és felelősségérzetén alapuló, de mégis sokszor elképesztő naivitása. Ennek egyik része a fent már emlegetett fogdaügynöki intézmény. Egy arra vállalkozó és alkalmas elítéltet betesznek az ember mellé, aki eljátssza a már régebbi vizsgálati, vagy már elítélt, de tanúskodásra újra visszahozott régebbi rab szerepét – ahogyan ezt a kihallgatók alkalmasabbnak tartják. Kiosztják rá a megfelelő szerepet – amit a másik megfigyelendő helyzete határoz meg – betanultatják vele a tanmesét: ki ő, miért és hogyan került ide, stb. aminek fejében a másik is elmondja neki a maga ügyét – és ez a naivitás – minden fék és meggondolás nélkül. Az átlagember a magányt nehezen tűri, és ha hosszabb idő után kap maga mellé valakit, ömlik belőle a szó. Az elzárkózást embertelennek tartja, illetve nem tudja emberségesen csinálni, pl. a másikat meséltetve annak a családjáról, amibe az sokszor minden egyébről elfeledkezve el is merül. Persze nem egyszerű dolog, hogy az elzárkózás ne öltse magára a bizalmatlanság, vagy az egyszerűbb ember lenézésének a jellegét.

Egyik ilyen jellegzetes élményem, hogy mikor a rám épített ember nem jutott zöldágra velem, arra kért, hogy tanítsam – latinra. Egészen egyszerű valaki volt, és én nevetve kérdeztem, hogy mire jó az neki? De ő egyre könyörgött, s végül sírva mondta, hogy ő a családjáért mindent megtesz. Nem értettem az összefüggést családja és a latin között, de zokogva hajtotta az ölembe a fejét (nyilván megfenyegették, ha nem ér el eredményt), ott simogattam, nyugtattam, s végül egy-két egyszerű latin közmondást mondtam és magyaráztam el neki. Egyszerre kivágódik a zárkaajtó, be a smasszerek, hogy itt idegen nyelven beszélnek (amit kémgyanúsnak vettek), hol a nyelvkönyvek, a papír, ceruza, a másikat azonnal elvitték, sose láttam többet, találni persze semmit sem találtak, amit ők úgyis előre tudtak, én meg mondtam, ami tényleg volt, amivel a fenyegetőzésen kívül nem tudtak mit csinálni. Viszont volt a kezemben több tucatnyi oldalas zárkabetűjelentés, ahol egy közismert lelkivezető rab szíve egyszerűségében beszélt mindenről, kér védekezésre tanácsot – a betűgótól, hogy mit ismerjen el, mit ne, amit az persze megfelelő helyre juttatott.

A következő is rám vonatkozik, bár erről már csak szabadulásom után vettem tudomást. – Egy nővérnek azt mondták, hogy mivel én már bevallottam, hogy viszonyom volt vele, ezek után is tisztel engem?

Erre azt a nem várt választ kapták, hogy ha én ezt csakugyan beismertem, akkor az illetőnek velem szemben való tisztelete ugyan nem változott, de mérhetetlenül megnőtt

a tisztelete a rendőrség kihallgatási technikájával szemben. – Érthető, hogy ezzel a válasszal előttem nem hengeztek.

Valószínűleg a ceruzás besúgójelentésekhez szokott rendőrszemeknek köszönhettem, hogy egy ilyen szinte teljes besúgójelentés-gyűjtemény mégiscsak a kezem közé került. Ugyanis Grósz érsek mellé egy nyilvánvalóan értelmesebb embert akartak állítani, aki írógéppel írta meg a jelentéseit. Amikor viszont a Belügy a Grósz-iratokat átadta a Bírósági levéltárnak, a felületes átlapozás közben a géppel írt jelentések nem ugrottak ki a többi ugyancsak géppel írt hivatalos irat közül, – nem úgy, mint a ceruzások – és így a hivatalok ezek kiemelése nélkül adták tovább a dossziékat, amik ma a levéltárban szabadon hozzáférhetők.

Ez a kiemelt zárkabetű pedig a Sólyom László perben elítélt Somogyi Imre vezérőrnagy volt. Őt 1950. március 29-én fogták le, 1950. augusztus 10. és 17-én ítélték halálra, majd kegyelemből életfogytiglanra, viszont 1954. október 29-én már szabadult.

Grósz 1951. május 19-én tartóztatták le.¹

Somogyi a következő napon, május 20-án számol be „első találkozásunk”-ról.² Ennek „során azonnal igen szívélyes viszony alakult ki közöttünk. Grósz érdeklődött irántam, és azonnal elhitte előadott történetemet. Magára vonatkozóan elmondotta, hogy egy szervezkedésben vett részt, hogy az már régebbi keletű. Bozsik, Farkas és Payr nevű személyek ugyanis már előzőleg Mindszentyvel is kapcsolatban álltak, s a szervezkedés Mindszenty irányításával indult meg. Mindszenty őrizetbe vétele után hozzá fordultak, és mint Mindszenty utódját bekapcsolták a szervezkedésbe.

Magatartása nyugodt, jókedvű és vidám. Ha nem hallgatják ki, mélyen alszik. Többször hangoztatta csodálkozását a vele való jó bánásmód felett. Kihallgatójával különösen meg van elégedve.

Miután úgy szerepelek, mint egy régebbi elítélt, rövid kül-, és hosszabb belpolitikai tájékoztatót adott. Ennek során nem titkolta demokráciaellenes magatartását és gyűlöletét, nagy kárörömmel említette, hogy a kommunisták most saját embereiket nyírják ki. Elmondotta, hogy Zöld volt belügyminiszter félelmében egész családját meggyilkolta, majd öngyilkos lett, Kállai volt külügyminiszter szerinte az ÁVH őrizetében van... V. 22-én mondta el: Jellemző a rendszerre, hogy a budai ferencesek kaptak iskolát, holott tanerejük nem volt. Azért történt így, mert Lombos és Srotti (helyesen: Luptovics és Schrotty) beadták a derekukat a rendszernek. – A szerzetesrendek tulajdonképpen csak papíron szűntek meg, mert rendelettel nem lehet megszüntetni a szerzetesi fogadalmat. Az előadó közölte Grósszal az első napon, hogy nem lesz egyedül a cellában. Grósz nagyon örült ennek a megjegyzésnek, mert tudta, hogy rendes ember lesz a cellatársa. Politikailag pedig arra az álláspontra helyezkedik, hogy ez esetleg a harmadik világháború megindítására adna okot (Korea). Végeredményben tehát a szerzetesek megmaradtak külsőségek nélkül és nehezebb körülmények közt élik életüket. A békepárt tagjai mind a papság legaljából kerültek ki. Valamennyi csirkefogó... nem lehetnek 100-on felül... Beresztóczy Miklóst a hálójukban tartják... Czapik igen engedékeny a kormányzattal szemben. Vámmentesen behozhatott egy gépkocsit. Az egész ország „vörös érsek”-nek hívja.

1 Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez, III. k. – 902. és 871. old.

2 Grósz J. és társai V-105/VI. kötet. – Fővárosi Bírósági Levéltár 752/2-a

V. 21-i Jelentésből: „Kapcsolatfelvételünk jól sikerült. Ügyéről és a lefogásom (III. 15. – manipulált!!!) utáni eseményekről tájékoztatásszerűen beszélt. Tapintatosan igyekezett megállapítani azonosságomat. Ez a próba jól sikerült, mert sok közös ismerősünk van. A népi demokráciával szembeni gyűlöletét nem palástolja.

V. 24-i Jelentésből: (Grósz) kívánja azt, hogy az előadó a pokolba kerüljön, ott 5 millió évig hallgassák ki, majd ő hallgasson ki 5 millió évig, de úgy, hogy egyetlen kérdésére se kapjon választ. Ezután 5 millió évig pofozzák azért, amit nem csinált, majd 5 millió évig pofozzák azért, amit csinált. Egyébként az előadó igen ideges, szemtelen csirkefogó, akinek a természete egyébként is rosszindulatú. V. 26-i Jelentésből (Grósz közben fogdán volt): Hangulata ideges, nyugtalan, amit igyekezett dudorászással leplezni... először nevetve és vidáman beszélt a fogdáról, hogy egy hétig kibírja, utána meg úgyis tüdőgyulladást kap... igen éhes volt, csak egy darab kenyeret evett. Nagyon kívánta a cigarettát, a végén már a közös szívást sem utasította vissza.

V. 29-i Jelentésből: Grósz tegnapi kihallgatásáról leverten jött vissza, azzal, hogy ismét elégedetlenek voltak vele... Igen bántja a cigarettamegvonás... Egyházi körökben az a vélemény, hogy a kormányzat a Vatikántól való elszakadást készíti elő. Ennek első lépése volt a papok békepártjának megalakítása... Czapik igen dörgölődik a rendszerhez, Rákosi Mátyáshoz is sokat járt, amiért Mindszenty igen haragudott rá és több ízben figyelmeztette... A cigarettamegvonást Grósz igen nehezen viseli, és cigarettánkat együtt szívjuk el, ami a köztünk fennálló viszonyt benyomásom szerint kedvezően alakítja. Grósz számít arra, hogy megkérdezi tőle és esetleg tőlem is, hogy adok-e neki a cigarettámból. Azt tanácsolta, hogy erre egyforma választ adjunk, mindketten tagadjuk le ezt a tényt. Grósz attól tart ugyanis, hogy ez esetben tőlem is megvonják a cigarettát, és így szippantáshoz sem juthat. VI. 9-i Jelentésből... (Kihallgatója) a kihallgatás vége felé könyörgésre adott egy cigarettát...

VI. 20-i Jelentésből: „Preparálását” már tegnap megkezdte Péter Altábornagy, átvette vele, mit kell válaszolnia a bírónak arra a kérdésére, hogy bűnösnek érzi-e magát. Grósz természetesen azt fogja válaszolni, hogy igen...

VI. 21-i Jelentésből... Alezredes előadója „preparálását” tovább folytatja...

VI. 22-i Jelentés. Grósz a tárgyalás első napjáról számol be. A főbb részleteket másolatban közlöm, és ugyancsak másolatban közlöm utána a zárkabesűgő VI. 2-hoz csatolt átfogó karakterisztikáját a megfigyeltjéről:

*Tárgy: Grósz József fogdai magatartása.
(Somogyi Imre jelentése)*

*Jelentés
Budapest, 1951. június 22.*

Általában:

Grósz lelkes hangon számolt be a tárgyalás eseményeiről. A rendezés, a magatartás, el-látás olyan nagyszerű volt, hogy azt még álmában sem gondolta. Csak a rabomobilra „pa-naszkodott”.

Saját szereplésével is meg van elégedve, ebbéli hitében alezredes előadója is megerő-sítette.

Hangulata is a fentieknek megfelelő: jókedvű, közlékeny, bőbeszédű, örül, hogy túl van a nehezen, jelentékenyebb szerepléssel már nem számol.

A tárgyalás eléggé kimerítette, különösen a rabomobilban való utazás és saját kihallgatása vették igénybe szívét, és idegeit. Idegfeszültsége még nem engedett fel teljesen, így csak estefelé tudott rövid ideig aludni, szívűködése azonban rendbejött.

Farkasétvággyal ebédelt, pihent keveset, imádkozott. Kihallgatást vár.

Részletek:

1.) a rendezés kifogástalanságát nem győzte dicsérni. Mindkét előadója jelen volt a tárgyaláson. Ott volt az orvos is, állapotáról érdeklődött. Kísérője és őrzői igen udvariasak és előzőekenek voltak. Még a műhelyből is megjelent egy ember, aki a ruhákat és cipőket kitisztította.

Az ellátás kitűnő volt. Volt feketekávé, frissítő, szendvics, cigaretta, minden minőségben. Grösz 9 cigarettát szívott el.

Szünet bőségesen volt, több, mint kellett volna.

A bíró és ügyész kifogástalanul viselkedtek, nem voltak agresszívek, modoruk sem hagyott hátra kívánnivalót. Nem voltak akadékoskodók és aprólékosak. Csak az elnök kérdezett a többi bíró nem.

A közönség fegyelmezett volt, csak két ízben nevettek Farkas vallomását. Többen is elérték volna, sok volt a nő, papot nem látott. Külföldi újságírók lehettek, de ezt csak sejtí. Fényképezés bőven volt. Grösz benyomása szerint a jelenlővők zömét úgy rendelték ki, „mert az embereket nem nagyon érdekli az ilyen tárgyalás. ”

2.) Saját vallomása. Először egészen izgatott volt, később sikerült leküzdenie idegességét. Szíve azonban vadul dolgozott egész kihallgatása alatt, mintha végig futott volna. A bíró igen jól tette fel a kérdéseket, nem ment bele a részletekbe, nagyvonalú volt.

Szünetben alezredes előadója beszélt vele, meg volt elégedve vallomásával. Közölte vele nagyjában azokat a kérdéseket, amelyeket az ügyésztől várhat. Grösz megállapítása szerint előadójának nagy gyakorlata lehet ezen a téren, de azt is feltételezi, hogy beszélt az ügyésszel. Ugyanis az ügyész azokat a kérdéseket tette fel, amiket az előadó vele közölt. Így nem érte meglepetés.

3.) Vádlott társainak vallomása: Farkast, Héveyt és Bozsikot hallgatták ki rajta kívül, mind beismerő vallomást tettek, amit Grösz természetesnek tartott. „Hisz itt szó sem lehet arról, hogy valaki tagadjon. ” – fűzte hozzá.

Ezek a vallomások igen kedvezőek voltak Gröszre és azt a védő jól ki is használhatná. Ugyanis beigazolódott, hogy társai nem az ő utasítására cselekedtek, hanem saját kezdeményezésükből és neki csak jelentették a történeteket. Igaz ugyan, hogy az keveset változtathat az ítéletén, mert életfogytiglannál kevesebbre ez esetben sem számíthat.

b.) Holnap lemegy a többi vádlott kihallgatása is, talán még a vádbeszéd is meglesz. Tanúkihallgatáshoz nem lesz szükség, hisz minden vádlott beismerésben van, ennél nagyobb bizonyítékra pedig nincs szükség.

c.) Az előadói ma biztos fogják hivatni. Úgy fognak örülni, mint a gyerekek és mint az oroszok, ha Grösz elmondja jó véleményét a mai napról. „Most őszintén meg kell mondanom, hogy senkinek sem hittem volna el, hogy itt ilyen jó a bánásmód, jogos tehát az, hogy sokat hangoztatják, hogy ők nem olyan rosszak, mint a hívők. ”

d.) Milyen igaza volt Péter Altábornagynak az újságot elolvassák az emberek, egy hét múlva elfelejtik, mi pedig egész életünkön át hordjuk azt a keresztet, amit itt a vállunkra veszünk.

Karakterisztika

Grösz egyéniségét két alapvető tulajdonság jellemzi.

Egyrészt: Felfelé törő, tekintélyt nem ismerő, uralkodni vágyó főpap. Nem tűr ellenvéleményt. Pozíciójának megtartása érdekében mindenre képes. Felelősséget vállalja. Társaival szemben gúnyolódva áskálódik, általában rosszindulatú. Pózör, szeret maga és mások előtt tetszelegni. Bizalmatlan, erősen zárkózott. Végtelenül büszke, csak felfelé barátkozik, Ravasz, nem őszinte ember. Bigottan vallásos, rendszeresen és sokat imádkozik, imáit nem gápisien mondja, hanem áhítatosan. Megvet mindenkit, aki nem római katolikus, különösen a protestánsokat gyűlöli. Vallásossága azonban nagyrészt egyházi méltóságához való ragaszkodás következménye.

Másrészt: Az a felfogása, hogy „sohasem volt, hogy valahogy ne lett volna.” Látszólag ez utóbbi tulajdonsága ellentmond az előbbinek. Ez azonban csak látszólagos, mert közel 25 évig volt püspök és az a „valahogy” nála mindig a jómódot jelentette. Ragaszkodik a jómóddhoz, a kényelemhez, ennek érdekében mindenre képes. Jó példa erre az, hogy előadójától breviáriumot és fésűt kért, nem pedig breviáriumot és rózsafüzért. Rosszabb életviszonyok közé való helyezéssel meg lehet félemlíteni. A két napos fegyelmit sokat emlegeti, utána megszűnt a hetvenkedése. Állandóan azt mondja, hogy akkor megtanulta, hogyan kell itt viselkedni.

Végtelenül önző. A kormányzat és az egyház közötti megegyezés egyik akadályaként személyi sérelmeit tekintette.

Ösztöntulajdonságai közül élenjár az, hogy szereti a gyomrát és sokat alszik, nemi kérdések kevésbé érdeklik.

Korához képest igen jó kondícióban van, egészségügyi panaszai nincsenek. Benyomásum szerint szív- és epebántalmai inkább arra voltak jók, hogy kényelmesen, kórházban tölthessen néhány hetet.

Kedélyes, jó humorú.

Szellemi képességei igen jók. Kiváló emlékezőtehetsége van. Jó megfigyelő.

Műveltsége és képzettsége teljesen egyoldalú. Egyházi tudása igen nagy, különös erőssége az egyházigazgatás. Jól tudja még az egyház történelmét. Általános műveltsége azonban igen alacsony.

Családjához való kapcsolata teljesen laza, családjáról eddig egy szót sem beszélt.

Politikai beállítottsága főpapi helyzetéhez igazodik, a Vatikán lelkes híve, azt az egész világ felett uralkodó politikai szervnek is tartja. Antiszemita. Meggyőződésből gyűlöli a rendszert. Cselekményeit nem bánta meg, csak azt bánja, hogy az összeesküvésbe belekeveredett. Komolyan hisz a reakció győzelmében. úgy véli, hogy a szocializmus egy betegség, melyet az isten szabadított rá az emberiségre, hogy azt hitetlenségéből felrázza. Szerinte az egész világ átmegy ezen a betegségen, utána majd visszatér az egyház uralma.

Alezredes előadójához jobban vonzódik, az szimpatikusabbnak és egyházi téren nagyobb tudásúnak tartja.

Örnagy előadójától fél, nem szimpatikus előtte, szellemi képességeit magasra értékeli.

Ha az ember idáig eljutott, és esetleg hozzáveszi még az Erő az erőtlenség 151–156. oldalain írottakat, ugyancsak elszomorodhat. Pedig még hozzá kell tennem egyet-mást. Grösz 1957. december 7.-én, 70. születésnapja alkalmából megkapja a Magyar Népköz-

társaság zászlórendje II. fokozatát, miközben zajlik körötte az 56 utáni bosszúállás, s miközben ő azt sem kérdezte meg, hogy ha őt szabadon is engedték – az elsőrendű vádlottat – mi történik a többiekkel? Pl. annál a sokgyermekes családnál, ahol a rá való tekintettel a gyerekeket sehová sem vették fel, sem tanulni, sem dolgozni. A legidősebb, 20 éves lánynak sikerült csak bekerülnie a Mélyhűtő vállalat csepei – 20 fokos pincéibe dolgozni. Ettől lehet nyugodtan nemcsak szabadságot de még kitüntetés is elfogadni?

De még hátrább kell mennünk az időben, hogy megértsük a feleletet, amit következetesen adtam arra a kérdésre: mondja, hogy lehet annyi időt ki-, és eltölteni a börtönben? *A börtön nem a börtönkapuban kezdődik!* Ha úgy tetszik, elkezdődött az áteredő bűnnel, vagy az egyén születésével. Csak sok faja van, mint a valóságos börtönnek is. Az ulti, a cigaretta, a kényelem, a nyárspolgárság, stb., szintén fajtái, amik rabságban tartják, és adott esetben kiszolgáltatják akár a főpapot is. A kihallgató tisztnek egyik legnagyobb csődje, mikor az első kihallgatáskor megkínálja a rabot cigarettával, és az könnyedén elhárítja:

– Köszönöm, nem dohányzom. – Némelyiken látni is lehet, hogy ülle is 3 centiméterrel lesz alacsonyabb. Az egyik leghatásosabb szorítócsavar csúszott ki a kezéből.

61-ben förmedt rám a kihallgató:

– Maga soha nem kér semmit. A társait már mind elláttuk zsebkendővel és zoknival. Maga miért nem kér?

– Mert én már ismerem a börtönt. Ha valamire szükségem van, az véletlenül az ölembe eshetik. De ha én közlöm, hogy nekem ez jó lenne, magam adom a maguk kezébe a pórázt, amin engem rángatni lehet. Hát hülye vagyok én?

Másnap az asztalomon volt egy pár zsebkendő és zokni, mellette egy levél az enyémtől, aminek a hátára mindjárt válaszolhattam is, így igazolva azt, hogy a levelet tényleg megkaptam.

Több hasonló esetet tudnék elmesélni. – Ennek a möge az, hogy bizonyos idő után a kihallgatókat utasítják az ilyenformájú életjeladásra, hogy a nyugati rádiók öröme ne terjedhessen el az a hír, hogy végeztek velünk. Ezt az egyik kihallgató maga pötytyentette el előttem. Most képzeljék el az ellenkezőjét. Ha én az előző napon bedőlök és kérek, a kihallgató a már nála lévő anyagot a következő napon elibém teszi azzal, hogy látja mi milyen emberségesek vagyunk, azonnal teljesítjük a kérését, amit csak lehet, hát akkor maga is emberelje meg magát, és akkor az erre fel nem készült akár kalocsai érsek is elolvad a boldogságtól. Mintha sose hallotta, olvasta volna: ...mivel nem vagytok evilágból valók... gyűlöl titeket a világ. (Jn 15,19)

A börtönre nem lehet a börtönkapuban felkészülni, mint az örökkévalóságra sem a halálos ágyon.

És itt rátapintottunk a magyar kereszténységnek egyik – akár félreértett szeretetből, felelősségérzésből származó – de végzetes hibájára, ami az egész elmúlt másfél századunkat jellemzi: *a minden realitást nélkülöző, szédületes naivitásra*. Szellemi, anyagi, személyi, szervezeti téren egyaránt. A jó szándékú keresztény józanság helyett a „szakadj, szív, szakadj” áradata önt el mindent. És ennek természetes visszahatásában az ember magától is elfejti megkövetelni a krisztusi szót:... aki utánam akar jönni... vegye fel keresztjét *mindennap...* (Luk 9. 23), de nem a cigarettáját, dörgölődve a smasszer-

hez, és hazugságra tanítva a besúgóját. És ez még az én szegényes anyagomból sem az egyetlen, de jellemző.

Korábbi munkámban már utaltam két nyomvonalra, amit a magyar katolikus társadalom viselkedése a II. világháború után kialakított. Az első a *hűségcentrikus*, amelyiknek a magatartását az evangéliumhoz való feltétlen hűség szabta meg, akármibe kerüljön, és akármilyen legyen is a következménye. A másik a *túlélés*, vagy *eredménycentrikus*, kompromisszumkereső, amelyik azt hangsúlyozta, hogy az Evangéliumot azért kapta, hogy hirdesse is – ami igaz – és ennek érdekében áldoz fel ma egyet-mást, amit feláldozhatónak vél, nem számolva az ellenfél szálamitaktikájával, minek következtében lassan kikopott a kezéből épp az az Evangélium, aminek érdekében pedig az első áldozatait hozta.

Ezt a kettőt összeköti az, hogy az *első pillanatban* mind a kettő alapján véve jót akar. Csak az első határozott, s ezért lehet, hogy keresztre kerül – Krisztus se alkudozott a farizeusokkal -, a másik egyre gyorsulóbb ütemben zúdul le azon a csúszdán, amire óvatlanul rálépett. Valójában az első teljesen rábizza magát az Úristenre, a második viszont hozzáveszi ehhez az emberi okosságot is, ami végül is a vesztébe viszi.

De ezen a kettőn kívül vannak mások is, amik viszont az *első pillanattól kezdve rossz úton járnak*. Amiről most van szó, az a *nyárspolgárság útja*. Ez a harmadik út. Az evangéliumi „gazdag ifjú” útja (Luk 18, 18-23). És tapasztalt nyugati lekipásztörök azt mondják, hogy hamarabb tér meg egy elszánt ateista, mint egy puha nyárspolgár!

Mert a *nyárspolgár átfogó állaga testileg, lelkileg, szellemileg a puhaság, a kényelem, a kellemes, a mindenkinek való tetszés, minden nehézség, megpróbáltatás elkerülése*.

És ennek is igen sok, nem is képzelt formája van. Ilyen lehet pl. a *félelem* is. Nem egy aposztázia történt a múltban, mert megszorongattak egy-egy papot a rábizottak, a gyónói felől, és mivel félt, hogy adott esetben gyenge lenne, nehogy akkor árulóvá legyen – előre az lett! A célját elérte, mert ezután aztán tényleg a kutya sem törődött vele. És még jó, ha maga is bűnösnek tartva magát, idők folyamán laicizáltatva magát, rendezte a belső világát. Nem egy akadt, aki végső kétségbeesésében végzett magával, ami alól, ha emberileg nem is lehet felmentést adni, de abban szabad bízni, hogy a szívekig és veséig látó Úristen azt is mérlegeli, amit mi nem látunk.

A félelemnek visszaható ereje is van: adott esetben, hátha ő sem... és ezért menti akár a békepapokat is. Egy megnyilatkozásom után kaptam válaszul: egy-két mafla hólyag... inkább mosolyt és kézlegyintést vált ki... annak idején is nevettünk rajtuk... (jó lenne erre néhány tanú is!)... Egyet dicsért az illető, hogy leválasztom az egyszerűen hűségesekről a hőbörgőket. Mindez azt jelenti, hogy a hűségesek számának mindkét végről való lenyírására iparkodik. Ide tartozik az a főpap is, aki ma is azzal mentetgeti a jól dolgozó papok ide-oda dobálását, hogy feletteseik meg akarták menteni őket a rendőrség elől.

1966-ban mondta nekem kihallgatás közben, négy szemközt a nyomozótisztem: Most nem úgy van ám már, mint annak idején, hogy ütötték, verték az embereket! Ma, ha nem tetszik nekünk egy pap működése, megszorongatjuk a püspöke nyakát, hogy püspök úr, mi van a maga területén? Erre az ijedten elhelyezi a papot, nehogy a rendőrség elvigye, aki azért, hogy a saját püspöke jár el vele szemben, idegileg összeomlik, míg ha mi visszük el, mártírnak érzi magát. Nekünk ez így sokkal jobb. A világ fiaink okosabbak a *maguk nemében* a világosság fiainál (Luk 16, 8). Csak legalább ne hencsegnék vele!

Ugyanide tartozik szeretett Mesterem Szekfű Gyula négy szemközti közlése, mikor kinevezték moszkvai nagykövetnek. Elmondta, hogy az oroszok kívánsága, hogy az első nagykövet nem lehet sem kommunista, sem zsidó, hanem egy nemzetközileg elismert humán szellemi embernek kell lennie, mint pl. Moór Gyula, a jogtörténész-professzor, vagy ő. Mivel abban az évben Moór volt a bölcsészkar dékán, úgy egyeztek meg, hogy kevésbé zavarja az egyetem életét, ha ő megy ki, mint a másik. Kitérhetnék előle, mondom, de akkor kiküldenek a helyembe egy csirkefogót, aki csak ártani fog ennek a szegény országnak. Fiatalabb voltam, semhogy ellene mondhattam volna neki. Később neki is rá kellett jönnie, hogy tévedett. Az oroszok mindazt megcsinálták, amit csak tudtak és akartak. És amikor ő a maga személye révén mindez előtt egy függönyt is jelentett, mögötte inkább csak többet tudtak megcsinálni, mint különben.

És hányszor, és hány esetben hallottuk ezt a hamis érvelést: hát ha én nem...

A magyar társadalom nagy része látta annak idején a Gandhi-filmet, ahol az indiai tüntetők négyes sorokban vonultak fel tiltakozni a gyarmatosítók ellen, de miközben a rendőrbotok ütései alatt hol ez, hol az bukott fel, a többi rendületlenül ment tovább, – míg nekem a kihallgatótisztem gúnyosan mondta: azt ugyan várhatják, hogy a híveik ide jönnek magukért tüntetni – és én tudtam, hogy teljesen igaza van! Nemhogy az őskeresztény mártírok, de az indiai tüntetők társadalmát sem jelentjük, mi európai nyárspolgár katolikusok!

Ezek mellett, a mi nyárspolgárságunkra építő besugási és egyéb átejtési játékok mellett volt még egy, amit szintén hatásosan használtak fel ellenünk: a szex! Feljebb már említettem egy velem kapcsolatos esetet. De ilyesmi sorozatosan volt. És sokszor igen nehéz dolog megkülönböztetni, hogy az egyiket, mint valóban vétkezt tudják pórán tartani, míg a másik egy alaptalan gyanúsításba pusztul bele.

Feri nálam évekkal fiatalabb, rendkívül intelligens és mély érzésű, hívő lélek volt. Elhelyezése után jelentkezett az illető hatóságnál arra a bizonyos eskütelre, de azt a választ kapta, hogy most nem érnek rá, végezze nyugodtan a munkáját, majd hívják. Hónapok teltek el. Az osztályának rendezett egy háromnapos (péntek-szombat-vasárnap) kirándulást a zempléni hegyekbe. Csütörtök délután kapja a táviratot, hogy szombaton jelentkezék eskütelre. Amikor ő épp az ország másik felén lesz! Jegyek megvéve, szállások lefoglalva, kifizetve, a gyerekek felcsigázottsága – és azt mondták neki: nem olyan *sürgős*, biztosan lesz még eskütel – így elment a diákjaival eskütel helyett! Állati botrány lett belőle: így lenézni az Állami Esküt! Egyházi előljárójának eszébe se jutott, hogy melléje álljon, ahelyett gyorsan küldött egy rövid hivatalos rendelkezést: 402/1959. sz. „Jelen rendelkezésemmel Némethy Ferencet... azonnali hatállyal elhelyezem...” Ha megnézzük az akkor érvényes 2334 canon 2. pontját, azt találjuk benne, hogy automatikusan a Szentszéknek különös módon fenntartott kiközösítésbe esik, aki *bármilyen világi hatalomra támaszkodva az egyházi joghatóságot... akadályozza, sőt az elkövető még hivatalától, vagy méltóságától is felfüggesztetik.* Az csak a Jóisten dolga, hogy az egyes hibázók lelkiismeretét befolyásoultságuk, pszichés állapotuk, információhiányuk, stb. szerint hogyan bírálja el, de az egyházjogi helyzet szerint az illető személyében *kiközösített és hivatalától megfosztott!* Mint minden más esetben is: az objektív tettet nem szabad a szubjektív felelősséggel automatikusan sem egybeönteni, sem külön választani. Az Úristen *egyedi döntéseit és azok miéértjét majd csak az ítélet-*

kor ismerjük meg. Az árulás feltétlenül az, de hogy akit mi annak gondolunk-e az csakugyan az-e: erre csak odatúl kapjuk meg a feleletet.

Ez a jogtalan kitaszítottság vette el először az erejét, és tán ez tette lehetővé, hogy egy provokátor révén az 1961. évi országos perhullám idején ő is a Gyorskocsi utcában kössön ki. Finom belső világának fogalma sem volt a börtönfifikáról. – Egy este szokásosan beadják az összehajtogatott tiszta fehérneműt. Mikor a lefekvésre való kongatáskor szétnyitja, a lepedő közepén egy ronda sárga onanizációs foltot lát. Ki kellett volna zörögnie, és feljelentéssel fenyegetődzve azonnali kicserélést követelnie. Naivul utálkozva bár, de lefeküdt rá. Az ébresztői kongatásra már ott állt a smasszer az ajtóban, azonnal nyitotta, s mint aki fel volt a dologra készülve az éppen felkelő mögött rámutat az ágyra, ráförmedve Ferire, hogy ilyen disznók maguk papok, dumálnak a népnek, de sajátmaguk ilyen mocskosan élnek! Két órán belül Feri elordította magát, kitört rajta az idegösszeomlás, amit csak orvosi beavatkozással tudtak megállítani. – A tárgyaláson hűséges maradt, de előntötte a depresszió. Mikor az 1963-as amnesztia után találkoztunk, kijelentette, hogy ő elveszítette a hitét, laicizáltatta magát, utána megnősült. Egyszer találkoztam még vele a nősülése után. Az a derék és becsületes nő azért ment hozzá, hogy megpróbálja meggyógyítani. Nem sikerült. Gyermeük nem lett, s Ferivel a harmadik öngyilkossági kísérlete végzett. – Én azonban még mindig könnyebb szívvel állnék az ő bőrében az Ítéelő elé, mint egykori előjárójában!

Egy másik szépséges szex-nyomozás!

A szaléziak Újpesten az elhanyagolt pesti utcagyerekekkel törődtek, míg ezt az „ál-lamellenes” munkát végezheték. Mikor egykori védencek katonasorba kerültek, az első év letelte után a megfelelőnek tűnő anyagot csábították az ávosok (a smasszerek is) magukhoz. Szerződést kötöttek velük egy évre, ami a második katonaévnak számított, ami után, ha a dolog mind két félnek tetszett, állományba vették őket. Bár igazi kényes helyzetbe ezalatt nem hozták őket, de magam is találkoztam olyan a lénynek sem ártó smasszerújjonccal, aki mondta, hogy csak az év végét várja, és futva menekül innen, hisz ő nem is képzelte, hogy ilyesmi is létezhetik. Az egyik ilyen újpesti srác azonban megmaradt az ÁVÓ-nál, viszont egyszer-egyszer meglátogatta régi nevelő papját, akit megszeretett. A belső elhárítás ezt kiderítette, és nyilvánvaló volt előtte, hogy az egyház így akarja belülről kikezdeni az ÁVÓ-t, a párt öklét. Csomó letartóztatás, minek a végén egy ÁVÓ-s hadnagyot és két szalézi szerzetest ki is végeztek. (L. Fehérváry: Börtönvilág Magyarországon, 108. old.: A pártórság pere. Jellemző, hogy a Gergely Jenő, egyetemi tanár által az MTA Történettudományi Intézetében 1993-96-ban kiadott két kötetes kronológia: Az egyházak az újkori Magyarországon, 1790-1992 egy betűnyit sem tud az egész 1952-53-as perről – mint másokról sem. De amíg ehhez eljutottak!

Ők mindig dollárt, aranyat, fegyvereket kerestek, aztán neveket a Szervezkedésből. Az öreg gondnoktól, az 1893-ban született Varga Gy. Aladár, szalézi szerzetestől kérték számon mindezt, miután eldugott egyházi szereket (kehely, paténa, stb.) már találtak. De ez nem volt tétel. Valamilyen módon az 1925-ben született legfiatalabbat rávehették a rendi területen belüli homoszexuális kapcsolatok bevallására. Ezt aztán – annak módjára, ahogyan fentebb magamról idéztem – elébe teheték az öregnek valami ilyenféle szöveggel: nézze, milyen szemetek a maga rendtársai, és maga ezeket védi? Megérdemlik? Hát valljon! És akkor a nyomozati anyagban öreges kézírással külön cédulák következnek: Teljes szövegük: „Esküszöm az élő Istenre, eddigi életem folyamán sem nővel, sem férfival szerelmi szexuális kapcsolatban nem voltam. – Budapest, 1952. augusztus

9. – Varga Gy. Aladár. A másik: Esküszöm az élő Istenre, hogy nincs tudomásom arról, hogy szerzetes társaim közül valakinek szerelmi, szexuális(!) kapcsolatai voltak. Esküszöm, hogy szerzetes társaimnál kapcsolatoknak még jelét sem észleltem. – Budapest, 1952. augusztus 9. – Varga Gy. Aladár. „

Bármikor eszébe juthat egy „jóakarónknak”, hogy pl. az ezt megelőző szemeteket kiadja, *elfeledkezve ezekről a cédulákról!* És miért ne történhetnék ez meg, ha a párt régi egyháztörténeti szakembere és mai egyetemi tanár a pör egészéről megfélemedezik? – Persze, mindjárt másképp néz ki a dolog, ha *az iratok egészét mi is birtokoljuk*, és a szegény feledékenyt ki tudjuk egészíteni. Mert azt soha senki nem mondta, hogy Egyházunkban, hiba nem történt, csak azért mégsem vagyunk a Bűn, a Butaság, a Lemaradottság, a Reakció, a „Sötét” Középkor – s a címek sorát kiki saját tapasztalataiból még bőven folytathatja – képviselői. És bármily szegényesnek tudom is az anyagomat, a példákat még folytathatnám, csak hát nem ez az egész írás tárgya.

* * *

A mi bűneink egyik ága: a mulasztásos hanyagságok sorozata. Engem pl. – egyes személyektől eltekintve – a rendem, mint olyan, az első perctől kezdve valójában – leírt. Igaz, hogy a kommunisták, ritka politikai ízű esetektől eltekintve, csak a természetes családot ismerték el kapcsolattartásra jogosultnak. De ahogy más ismerőseim érdeklődtek utánam a családomnál, a rend részéről ez sohasem történt meg. Soha nem próbálkoztak kegyelmi kérvénnyel nem mintha egy ilyesminek sok értelme lett volna, de legalább az érdeklődést bizonyította volna az állam felé is. Soha nem fordult elő valami alkalmi kedvesség, az aranymisémről is tudomást sem vettek. Ma már hivatalos iratokkal tudom bizonyítani, hogy csak végleges szabadulásomkor, 1977-ben, a rendfőnököm állami utasításra akart volna azonnal a rendházba hozni, hogy megtegye az első lépést az országból való eltávolításomra, csak börtöntapasztalt orromnak az összes körülmények már annyira gyanúsak voltak, hogy a konkrét helyzet ismerete nélkül se mentem be a csapdába. Ma már papíron is igazolni tudom a hazug manipulációt. – Egy engem kereső papnak még 1985-ben is azt a felvilágosítást adták, hogy ilyen nevű tagja a rendnek nincs.

Mikor 1990-ben bírósági iratainkat feloldották a titkosítás alól, azonnal elkezdtem foglalkozni velük, és írtam az akkori püspöki kar minden tagjának egy azonos szövegű levelet, fenti és hasonló szempontokra hivatkozva, hogy e felett az anyag felett valamilyen módon biztosítani kell a rendelkezésünket. A 12 levélből hatra választ sem kaptam, két személyes ismerős barátságos tehetetlenséggel válaszolt, négy másik válaszolt, de fogalma sem volt arról, hogy miről is lehet szó.

Mikor nemrégiben a Belügyminisztériumban két családnak is visszaadtak egy-egy koncepció perben jogtalanul elvett értékeket, és ezt újságban, fényképillesztéssel közölték, írtam a Püspöki Kar történelmi Bizottsága elnökének a rengeteg sok közül csak egy példát emelve ki: a zirci ciszterci kincsek dolgát. A Bírósági Levéltár anyagából kimásolva, vagy másfél tucat A/3 nagyságú egykori rendőrségi fényképfelvételt mellékelve olyan hallatlanul „államellenes” tárgyakról, mint barokk miseruhák, numizmatikai gyűjtemény, ősi kódexek, stb., amiknek legalább is meg kellene próbálni a visszaszerzését, – az illetőnek még válaszolni sem méltóztatott!

Az 1989-ben lemondott, 1994. április 12-én meghalt Cserhádi József pécsi püspök, sokáig a Püspöki Kar titkára helyzeténél fogva jól ismerhette az elmúlt időkben a Püspöki Kar körülményeit. Erről a beavatott tudásával tényyszerűen, de nem rosszakarattal nyilatkozott rövid idővel a halála előtt a Kathpress-nek, annak a katolikus sajtóirodának, amelynek a hírányagát a magyar katolikus sajtó is ismételtelen felhasználja. A három és fél oldalas szöveg nem kitüntető Püspöki Karunkra, de más oldalról nézve mégis mentséget is jelenthet, mert az is kitűnik belőle, hogy mekkora nyomás alatt kellett dolgozniuk. Hogy a nyomásnak engedtek, az a székely, de hogy ténylegesen mennyire méltatlan volt ez magában is, az mellettük szól. Legalább is addig, amíg ők mutatnak rá, hogy látjátok, feleim, mik vagymuk... De amikor ez az interjú soha, sehol magyarul meg nem jelent, akkor csak a gúnyolódásra szolgáltat nyersanyagot. Pedig az egyik magyar főpap mondja Babits Mihály nyomán, hogy „igazában véve egyetlen keresztény műfaj van, az pedig a konfesszió” (Magyar Hírlap. 1995. okt. 21–10. old.) No, ebben nem vitézkedtünk. Pedig ma már viszonylag egyszerű a helyzetünk, hiszen van – mikrofilm is! A magyar Országos Levéltár az elmúlt évben másfél millió mikrofilm felvételt készített. A nemzetközi intézetek közti mikrofilm-csere általános. A kommunista párt Központi Bizottságának jegyzőkönyvei ugyan papíroson is megvannak, de ugyanakkor biztonságból mikrofilmre is vették őket. Nekünk se kellene egyebet tennünk, mint egy általunk összeszedett szakmai team válogatása alapján, *az egész bennünket érintő anyagnak mikrofilm-másolatát kérnünk!*

És ha a Belügyminisztérium jogtalan és azért megsemmisített koncepciós perek után a fellelhető jegygyűrűket stb. visszaszolgáltatja jogos tulajdonosuknak, a szellemi értékekre sincs joga ráülni, mert esetleg még politikailag hasznot húzhat belőle. Persze, miért adja vissza azt, amit a kutya sem kér tőle?

És ezt az egész hiányos, töredékes, és azért szükségképpen itt-ott talán zavarosnak is tűnő előadást csak azzal a hátsó céllal tartottam meg, hogy amit az illetékesek nemtörődömsége, a széles társadalom tájékozatlansága, az egyes ember elégtelensége nem képes elérni, azt *egy szakmai közösség kemény, következetes és hozzáértő kiállása kiharcolja!*

Ezt a kiállást kérem és köszönöm a hallgatóság egészének, és a távollévő szaktársak egyetértésének egyaránt.

* * *

A fentiek elhangzása óta kezdte meg munkáját a Történeti Hivatal. Meg kell mondanom, hogy ezzel a levéltári helyzet, a fentiekhez képest másuttal és enyhült – de az ideálistól még nagyon távol vagyunk.

FACING THE NEAR PAST IS A TASK OF CONSCIENTIOUSNESS

Whoever reads the memoirs of the near past, which are full of suffering, will soon recognise the need to search for the eternal values of human behaviour that lie behind the various, but essentially identical, methods of torture. The question arises concerning the brutal treatment of humans: where do they take us and why do they occur? And these are justifiable questions, since through the human community, these burden all of us. Probably this is the reason why humanity likes to escape from the analysis of its past with the excuse that we have to build the future. The memoir is important, just as the sensitive flesh of the human body, and the archive documents are just like the dependable skeleton of man. This is why the reports of the so-called jail informers are very usable, since our own faults and resiliency serve as lesson in these reports. The experienced eye can sift through these and learn about the large number of manipulations of the authority. From these, the text also provides examples, for instance, the behaviour of the archbishop of Kalocsa, proving that it is not a question of rank and dignity, but solely an issue of integrity. Looking away from thrillers, this is exactly why it is important to us because prison does not begin at the gates of the prison, this only reflects the quality of the entire life. This picture describes the stunning naivety of the Hungarian Catholic society which lacks all reality.

Earlier, I have described two roads, on which the society had travelled: 1/ unconditional evangelical faith, and 2/ the success oriented, compromise seeking opportunist. Grósz represents a third one: the soft, comfortable, petty bourgeois who avoids all hardships. However, the names always mean a type: only God can determine how sinful a person is, or how much his freedom has been stolen by the all decisive fear, but whether he shall find the serious lessons from his failure, depends on us. And thus, one can not look through them. And especially the leadership shall not look through them, since the herd follows them!

Unfortunately, they are not any braver even today. They do not dare, for instance, request the copy of microfilms which concern us, of which millions are produced by the Hungarian National Archives, and which would protect us, not from the sad reality, since it is an indestructible fact, but from the manipulation of our future haters – yes! Therefore, it is a question of conscience, and I ask for the firm support of the professional community, since the ones whom it should concern have been sleeping on their ears for a decade.

I have told, at my age of 88 years, what I could still say after 18 years of communist prison. The rest will be told by others – but I would not want to be in their place at that time!

ÉRSZEGI GÉZA-SZÖGI LÁSZLÓ-BORSODI CSABA

A GYULAFEHÉRVÁRI ÉRSEKI LEVÉLTÁR

Szakvélemény a levéltár rendezése és feldolgozása ügyében

1998. szeptember 17. és 20. között a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem levéltárosképzéssel foglalkozó egyetlen hazai tanszékének három oktatója, Dr. Szögi László egyetemi docens, az Egyetemi Könyvtár és Levéltár főigazgatója, Dr. Érszegi Géza, a Magyar Országos Levéltár diplomatikai gyűjteményének referense és Dr. Borsodi Csaba egyetemi docens, a Történettudományi Tanszékcsoport titkára, a Gyulafehérvári Érsekség kezdeményezésére látogatást tett Gyulafehérvárott, hogy felmérje a Gyulafehérvárott lévő levéltári anyag mennyiségét és állapotát, és javaslatot tegyen az elvégzendő munkák rendjére, az iratok elhelyezésére és a feldolgozó munka megkezdésére.

I. A LEVÉLTÁR LÉTREJÖTTE

Az első ezredforduló táján alapított erdélyi (gyulafehérvári) püspökség jelentős szerepet játszott a középkorban. Ennek megfelelően mind a püspökség mind pedig a káptalan jelentős levéltári anyaggal rendelkezhetett. Az anyag azonban részben elpusztult, részben más intézmények anyagával összeolvadt. A reformáció hatására 1556-ban Erdélyben ténylegesen befejeződött a szekularizáció. A püspökség és székeskáptalan (más hiteleshelyi tevékenységet folytató egyházi intézmények: kolozsmonostori konvent, aradi, csanádi és váradi káptalan) levéltára a szerveződő fejedelmi levéltár magja lett. Ebben a levéltárban kellett elhelyezni a királyi könyveket (a fejedelem kancelláriáján kiadott jogbiztosító oklevelekről vezetett másolati könyveket). Ide került a fejedelmek levelezése. Ez, jellegét tekintve, sokrétű anyag volt. Szerepelt benne diplomáciai levelezés (portai követek jelentései, más külföldi országokba küldött megbízottak, magyar közjogi méltóságok, idegen államok uralkodói, török nagyvezérek, pasák stb. levelei a fejedelmekhez s azok levélfogalmazványai ezekhez), belföldi hivatali levelezés természetű anyag (a fejedelem rendeletei kincstári szervekhez, várkapitányokhoz stb., nyílt parancsai, fontos végvárok kapitányainak jelentései, a fejedelmi katonaságot illető többértű iratanyag: esküminták és okmányok, lajstromok, fizetés-kimutatások, várinventáriumok stb.), részben hivatalos, részben magánjellegű levelezése. Nem jelentéktelen az udvartartás iratanyaga sem. A fejedelmi hatóságok ide került anyagának másik nagy csoportja a kincstári szervek terméke: fiscalis uradalmak számadásanyaga, tisztjeik egymás közti és felsőbbbségeikkel való levelezése, bányaszámadások, termelési kimuta-

tásaik, fizetési jegyzékeik, harmincadnyugták, számadások, tizedbérlet ügyek iratai. A fejedelmek és hatóságaik iratanyaga azonban erősen töredékes. Másrészt a fejedelmek halála után családjuk magával vitte levéltáruknak azt a részét, amelyet – törvények vagy kialakult közjogi gyakorlat által kötelezve – nem kellett a levéltárban hagyniok. Így egyes fejedelmek iratai ma családi levéltárakban (esetleg azok különböző részeiben) találhatók. Olyan fejedelmeknek, akiknek működési központja egy időben Magyarországon volt, bizonyos iratanyaga a magyarországi kamarai hatóságok levéltárába került. A két kuruc fejedelem: Thököly és II. Rákóczi Ferenc levéltárából inkább csak véletlenül jutott valami. További forrása volt a levéltár gyarapodásának családok vagy magánszemélyek levéltárának a káptalani archívumba kerülése. Ez többféleképpen történhetett. Juthattak családok arra a meggyőződésre, hogy – kül- vagy belháború zavarai közt – levéltáruk biztonságosabb helyen van a fejedelmi székhelyen, mint egy vidéki kúriában. Ilyenkor letétbe került a családi levéltár a hiteleshely archívumában, s esetleg végleg ott is maradt. Más ilyen természetű anyag feltehetőleg családok (vagy egyes ágaik) kihalásakor jutott ide. Amellett a 17. század végéről jelentősebb mennyiségű elszámolás stb. került a levéltárba a katonaság tartásáról. Végül gyarapodhatott még a levéltár fejedelmi kori anyaga részben későbbi ajándékozás folytán, részben a káptalani requisitorok levelezésének idekerültével. Természetesen a gyulafehérvári levéltár állománya is megtizedelődt a 16–18. századi pusztítások során.

Az erdélyi (gyulafehérvári) püspökséget 1715-ben alapították újra. Ekkor III. Károly király a róla elnevezett Károlyvárosra keresztelt Gyulafehérváron visszaadta a városban lévő székesegyházat, az 1743/44-i országgyűlés (VII.tc.) pedig a levéltárat is a kezelésébe utalta. A hiteleshelyi anyag szaporodása és a törvénycikkeknek a levéltárba kerülése mellett egyetlen alkalom hozott nagyobb anyaggyarapodást. I. Ferenc meghíúsult úrbérrendezési kísérletének egyik erdélyi kerületi biztosa, Majláth György, a levéltárban helyeztette el az 1819–1820-i úrbéri összeírás másodpéldányait. Ez az anyag a *Conscriptio Czirákya*na egész Erdélyt felölelő, itt-ott hiányos első példányának kiegészítője.

1756-ben bizottságot küldtek ki a levéltár állapotának megvizsgálására, amely aztán elhatárolást végzett a gyulafehérvári levéltárban. Különválasztották egyrészt a csonka, töredékes s így jogbizonyításra már nem használható okleveleket, másrészt az egyéb „haszontalan” anyagot: a fejedelmek levelezését a portával (s feltehetőleg az egyéb diplomáciai levelezésanyagot is), a fiscalis uradalmak urbáriumait, a fejedelmi jószágok stb. tisztjeinek utasításait, a gazdasági és egyéb vonatkozású levelezésanyagot. Benkő Mihály olvasókanonok 1786 táján átalakíttatta a levéltár berendezését, s a levéltári anyag egy részét a székesegyház előcsarnokába tétette ki, ahol aztán el is tűnt belőle jócskán, míg a káptalan többi tagjai észbe kapva, a káptalan felső sekrestyéjébe zárták el ezeket az iratokat. A levéltár anyagának csökkenését idézte elő az Erdélyi Fiscalis Levéltár felállítása is; gyakorlatilag 1769-től hozták létre a kincstári jogokat biztosító iratok őrzésére. Széles gyűjtőkört nyert: a gyulafehérvári levéltárból is kiemelhetette a kincstári jogokat biztosító iratokat. Minthogy a segédkönyvekben nem jegyezték fel, hogy mi került át az új levéltárba, s ott sem rögzítették az iratok provenienciáját, pontos képünk nincs az átvett anyag mennyiségéről, de feltehető, hogy ez jelentős volt. Batthyány Ignác erdélyi püspök négy vaskos kötetre való iratot válogatott ki elsősorban a fejedelmek diplomáciai és egyéb titkos levelezését és udvartartásukat il-

letőleg. Ez az iratanyag azután nem került vissza a levéltárba. Jelentős káptalani levéltári anyag jutott más magángyűjtők (elsősorban Kemény József) kezére is.

A levéltárban 1658 után elkezdtek kialakítani a rendet, s segédkönyvekbe foglalni az iratanyagot. Az anyagot két fő elv szerint osztották sorozatokba; részben területi elv szerint, törvényhatóságokként csoportosították, részben azonban iratfajta szerint bizonyos különleges iratfajtákat (címereslevelek, határjárások, leszármazási táblák stb.) külön sorozatokba osztottak. Az anyag alapos rendezésére csak a 19. század harmadik negyedében került sor; a munka elsősorban Beke Antalnak, a levéltár utolsó egyházi őrének érdeme. Kialakult egy bizonyos használható tárgyi rend, s minthogy ezt az anyagot (mint az önálló Erdély korának egyik legértékesebb és legkompaktabb belföldi forrását) igen sűrűn használta a kutatás.

A különböző intézmények anyagából összeállt, Gyulafehérvárott őrzött országos levéltár önálló története 1882-ben zárult le. Hosszas előzetes tárgyalások után ebben az évben született törvény (az 1882: XXIII. tc.) az országos levéltári anyagnak a Magyar Országos Levéltárral való egyesítésére. Mivel a levéltári rend tárgyi jellegű volt, ezért nem volt mód az iratok proveniencia szerinti pontos elkülönítésére. A Gyulafehérvárott maradó anyagot Beke Antal kiválasztotta. A Magyar Országos Levéltárba került anyagról pontos leltár készült. Máig megmaradt, tartalmilag azonban nem pontos megnevezése: a gyulafehérvári káptalan és a kolozsmonostori konvent hiteleshelyi (országos) levéltára. A Gyulafehérvárott maradt iratanyagról lényegében azt tudjuk, amit annak idején a szétválasztást végző Beke Antal közzétett.

II. HELYZETFELMÉRÉS

A bejárás során megállapítható volt, hogy az egykori káptalan, püspökség, majd érsekség iratai Gyulafehérvárott hat különböző helyiségben, más-más tulajdonban, eltérő rendezettségben és változó állapotban található.

1. Az első, és talán legértékesebb, bár terjedelmében legkisebb része a mai Batthyaneum Könyvtárában található, melyben látogatást tettünk és szűrőpróbaszerűen az ott őrzött iratanyagba is betekinthettiünk. A Könyvtár zárt, jól védett és biztonságos őrzést nyújtó pánccéltermében van 90 fémdobozban elhelyezve a káptalan 1882 után Erdélyben maradt iratanyaga. A terjedelmében kb. 12 folyóméternyi gyűjtemény – bár ezt darabszinten nem ellenőrizhettük – azonos a Beke Antal kanonok által 1890 és 1896 között három füzetben regesztában közzétett irategyüttessel. Eszerint a 2021 darabból álló gyűjtemény az 1246 és 1865 közötti évekből tartalmaz okleveleket és iratokat. Az anyag jól kutatható és jelenleg a Román Köztársaság tulajdonát képezi. Most folynak tárgyalások az épület és a gyűjtemény visszaadásáról. Szakmai szempontból az irategyüttes szerves részét képezi a Gyulafehérvári Püspökség (Érsekség) és Káptalan levéltárának. Jelenleg jól rendezett, nincs veszélyeztetett állapotban, elhelyezésével kapcsolatban nem feladatunk javaslatot tenni.

2. Korban a második, állapotában azonban a legveszélyeztetettebb a jelenleg a székesegyház tornyának aljában található, általunk összesen 136 iratfolyóméterre becsült irategyüttes. A helyiség teljesen alkalmatlan az értékes levéltári anyag tárolására, egyes polcok és állványok hozzáférhetetlenek voltak, a világítás alkalmatlan a munkavégzéshez és itt néhány erősen rongált (penészes, gombás) iratot és kötetet is talál-

tunk, melyeket a többitől szerencsére elkülönítettek, de fertőtlenítésük és esetleges restaurálásuk (forrásértéktől függő) azonnali feladat. Ebben az anyagban évtizedekkel ezelőtt szakszerűnek tűnő rendezés történt, és előkerült az anyag szerkezetét tartalmazó kézirat is. A rendezés alapelvei máig használhatók, láthatólag hozzáértéssel különítették el a különböző irategyütteseket, és azokon belül időrendet alakítottak ki. A rövid áttekintés során az alábbi nagyobb, elkülöníthető iratsorozatokot tudtuk felmérni. (Az időrendi adatok csak megközelítőek.)

Canonica Visitatiók sorozata	1731–1850	1,5 ifm
Acta Scholastica	1779–1918	22 ifm
Szentszéki iratok	1776–1910	60 ifm
Uradalmijegyzőkönyvek	1684(?)–1897	3 ifm
Főesperesi hivatal iratai	1800–1918(?)	20 ifm
Káptalani vegyes nyilvántartókönyvek	XVIII–XX. sz.	12 ifm
Vegyes káptalani iratok (kb.180 fadobozban)	XVI–XX. sz.	18 ifm

A fenti adatok csak nagyon előzetesek, hiszen a hely és idő nem tette lehetővé még a részletes áttekintést sem. Ennek ellenére a bejáratától balra elhelyezett régi klasszikus fiókos tárlóelemekből XVI–XVII. századi iratok is előkerültek a szűrőpróbaszerű betekintés során, tehát ez az anyag még értékes források előkerülésével kecsegtet. Itt különösen fontos, hogy az anyagot portalanítása után már a helyszínen szakszerű irányítás mellett helyezzék szabványos levéltári dobozokba, és már előzetesen beszámozott rendben szállítsák kijelölt új helyére. Ha nem így történne, az átszállítás során végképp megbomlana a még meglévő rend, és utána annak helyreállítása nagyságrendekkel nehezebb feladat lenne. Hasonlóképpen kell eljárni a kötetes anyaggal is.

3. Az egykori püspöki irattárban, amely a tervek szerint változatlanul a Levéltár elhelyezésére szolgálna, régi klasszikus faszekrényekben és azok tetején van felhalmozva több mint 300 fm irat. Szakmailag elképzelhető, hogy a szekrények továbbra is használatban maradjanak, de bennük ugyanúgy dobozokban kell az iratokat elhelyezni, ez pedig rosszabb helykihasználást biztosít. Amennyiben az érsekség elegendő helyet tud a levéltárnak biztosítani, akkor javasoljuk a szekrények „műemlék raktár” jellegű további használatát.

E helyiségben a legnagyobb mennyiséget az egykori erdélyi püspökség 1909–1980 közötti iktatott, látszólag pontos rendben lévő iratai teszik ki, kb. 170 ifm terjedelemben (XIXXVII. szekrények). Az I–X. szekrényben tematikusan rendezett, azonban csak részben elfogadható csoportosításban találhatók különböző iratsorozatok. Ezek közül megemlítjük:

Protocollum episcopale	1730–1900	8 ifm
Tanügyi iratok és a kolozsvári tanfelügyelőség iratai	1934–1940	10 ifm
Egyházközségi számadások	XX. sz.	20 ifm
Szentszéki (bíróági) iratok	XX. sz.	8 ifm
Perek iratai és iskolaügyek	XIX–XX. sz.	10 ifm
Ún.1ajstromozatlan iratok (vegyes, rendezetlen)	XVII–XX. sz.	37 ifm
Körlevelek	1899–1920	12 ifm
Pénztárkönyvek és egyéb nyilvántartókönyvek	XIX–XX. sz.	4 ifm
Vegyes személyi iratok	XX. sz.	10 ifm

E helyiségben a püspöki irattár viszonylag gyorsan és könnyen rendezhető lesz, de ezt is azonnal jelzetelt, beszámozott dobozokba kell rakni bármilyen szállítás előtt, hogy jelenlegi rendje ne bomoljon fel. Az irattár más részeinek rendezése hosszabb és nehezebb feladat, hiszen az összetartozó anyagokat a torony aljából kikerültekkel egye-síteni kell. Ezt azonban már csak az új levéltárban lehet elvégezni.

4. A püspöki irattár másik része a hátsó folyosó egyik helyiségében található. Az ott lévő polcrendszer tárolásra nem alkalmas, a helyiség azonban fém polcrendszer kialakításával relatíve nagy mennyiségű irat elhelyezését tenné lehetővé.

A helyiségben a török idők után újjáalakult püspökség viszonylag rendben lévő irat-tai találhatóak 1709-től egészen 1908-ig (közte: XIII–XVII. századi iratok másolatai és eredeti iratok is találhatóak). E helyiségben vannak elhelyezve az egykori irattári nagy-méretű segédkönyvek és leltárkönyvek is. Ebben az esetben is célszerűbb szállítás előtt jelzetelt, beszámozott dobozokba tenni az anyagot, amelynek terjedelme nem kevés, fel-mérésünk szerint 209 folyóméter.

5. A tervezett levéltárhoz csatlakozó kisebb helyiségben vannak elhelyezve az egy-házközségi, plébániai anyakönyvek, illetve azok másolatai nagyjából a települések betű-rendjében. A többségében kötetes vagy kötésre váró anyag terjedelme 72 folyóméter.

6. A hátsó folyosó másik helyiségében található végezetül a püspökség gazdasági jel-legű iratanyaga a továbbiakban fel nem használható fapalcokon. Az iratok az 1940–1990 közötti évekből valók, összesen 45 folyóméter terjedelemben. Döntően kiadás-be-vételi nyilvántartások és egyéb pénzügyi iratok találhatóak itt. Ezek forrásértéke kisebb az előbbieknél, de selejtezést egyelőre ebben az anyagrészen sem javasolunk. Össze-sítve tehát megállapítható, hogy a Gyulafehérvári Érsekség felmérésünk szerint most 783 iratfolyóméter levéltári anyaggal rendelkezik, amelyből ha leszámítjuk a Batthya-neumban található 12 iratfolyómétert, akkor 771 folyóméter irat elhelyezéséről kell gondoskodni.

III. ELHELYEZÉS

Az Érsekség akkor jár el helyesen, ha perspektivikusan gondolkodva a most keletke-ző iratanyag elhelyezéséről is egyidejűleg gondoskodik és minimálisan 1000, de ha le-hetséges 1200 folyóméter irat elhelyezésére alkalmas levéltári raktárakat alakít ki. Emellett gondoskodni kell egy kisebb helyiségről, ahol a levéltáros a rendezési, feldol-gozási munkákat tudja végezni. A munka- és kutatószobát úgy kell elhelyezni, hogy a kutatók ne járhassanak keresztül a levéltári anyagot őrző helyiségeken.

A raktárakat, illetve a levéltári helyiségeket biztonsági zárral kell ellátni. Ablaka-in rácsot, és olyan eszközt célszerű elhelyezni, hogy közvetlen napfény az iratokat ne érhesse. A raktáraknak csakis száraz, olyan helyiségek jelölhetők ki, amelyekben víz- és csatornavezeték (különösen az állványzat felett) nem halad át. Mindenütt előzetesen meg kell tervezni a fémpolcrendszer elhelyezését, és még ezek felállítása előtt olyan energiatakarékos világítási rendszert (és konnektorokat) kell telepíttetni, hogy vala-mennyi polcköz felett legyen fényforrás. A jó világítás elemi feltétel, a jelenlegi állapot éppen e szempontból is tarthatatlan. A polcrendszer beépítése előtt tisztasági festés (meszelés) a régi helyiségekben feltétlenül szükséges. A raktározásnál napjainkban már követelmény a biztonságvédelmi és tűzvédelmi rendszer esetleges kiépítése is, te-

hát betörés- és füstérzékelők felszereltetése. Ezek szükségességét és hasznosságát a helyszínen kell mérlegelni.

A levéltári raktározásra a kijelölt helyiségeket szimpla illetve dupla (40 és 80 cm széles), álló állványzattal kell ellátni, ahol a pocok közti távolság igény szerint állítható. Ennek régi változatát Kusmodi Attilának Budapesten megmutattuk, napjainkban ugyanolyan méretű, de csavarozás nélküli állványok is kaphatók.

Gyulafehérvár esetében a legnagyobb probléma, hogy a raktárak régi, boltíves, kis alapterületű helyiségekben vannak kijelölve, ahol csak relatíve rossz hatásfokkal lehet a rendelkezésre álló teret kihasználni.

Általánosságban az javasolható, hogy az állványzatok illetve a rajtuk lévő dobozok közvetlenül fallal ne érintkezzenek (5–10 cm eltartás szükséges). Két állványzat között pedig minimálisan 80 cm távolság hagyandó. Ezt figyelembe véve minden helyiségre egyedi kiépítési tervet kell készíteni, a belmagasság adta lehetőségeknek megfelelően. Az elkészített vázlatok alapján mellékelünk elhelyezési terveket, de egészen pontosakat csak a helyszínen lehet készíteni, és azokból végül megállapítani, hogy a kijelölt helyiségek összesen alkalmasak-e 1000-1200 folyóméter iratanyag befogadására.

A polcok alsó részén a kötetes anyagokat kell elhelyezni, az ehhez szükséges polcköz kialakításával. Az iratokat lehetőleg savmentes, nagy és kisalakú levéltári dobozokban kell elhelyezni. Az első világháború előtti években keletkezett iratanyag (ez számításaink szerint 345 ifm) A/3 méretű nagyalakú dobozokban helyezhető el. Ezekből mintegy 2600 darabot kell beszerezni. A XX. századi iratok nagy része (kb. 360 ifm) A/4 méretű, kisalakú dobozokban helyezhető el. Ezekből 3000 darabot kell beszerezni. Ha a beszerzést szakaszolni kell, előbb megvásárolandó valamennyi nagyalakú és 1000 darab kisalakú doboz, és második lépcsőben a további kisalakúak.

Cím: Dunapack Rt. Hullámtérmeigyár,

1215. Budapest, Duna ut 42.

Levélcím: 1751. Budapest, Pf. 200/217.

Telefon: 277-1133/3407, Fax: 277-2522,

Ügyintéző: Dr. Martonné.

Normál dobozok (36×24×12 cm) ára darabonként 104-110 Ft + ÁFA

Savmentes (szakmai szempontból sokkal jobb) dobozok ára darabonként 192 Ft+ ÁFA

IV. RENDEZÉS

Az igen jelentős mennyiségű iratanyag középszintű rendezése, a részt vevő szakemberek számától függően több hónapos vagy annál hosszabb munkát igényel. Előzetesen elkészíthető a levéltári anyag tagolása, várható fond- és állagrendszere. A legnagyobb, és már lezárt fondnak tekinthető az Erdélyi Püspökség 1716–1993 közötti iratanyaga, melyet együtt kell őrizni. Az újonnan létrejött Érsekség irataiból új, önálló levéltári egység (fond) alakítandó ki. Részben megőrizhetők a korábbi egységek pl. Szenszékeni Bírósági iratok, Iskolaügyi iratok, Anyakönyvek, Canonica Visitatiók, de a végleges fond és állagrendszer csak a rendezés során alakul majd ki. Az első ütemben el kell érni a főbb fondok anyagainak szétválasztását, elsődleges rendezését, dobozba helyezését. Az esetenként szükséges további finom rendezést csak a fázis befejezése után érdemes elkezdeni. E rendezési munka egy része meglehetősen mechanikus, egy hozzáértő szakem-

ber irányításával végezhetnék budapesti levéltár szakos egyetemi hallgatók, vagy éppen az érseki szeminárium érdeklődő hallgatói, de mindenképpen úgy, hogy a helyszínen mindig legyen levéltári ismeretekkel rendelkező személy. Célszerű lenne, ha Kusmodi Attila, az Érsekség kijelölt levéltárosa Budapesten 1-2 hetes szakmai konzultáción venne részt, hogy alapismereteket szerezzen, és később már ő irányíthassa a rendezési munkákat. Felkészítését az ELTE Levéltára vállalja. A segítség igénybevételét mindenképpen javasoljuk, mert egy ember számára e munka elvégzése óriási, szerintünk teljesíthetetlen időbeli terhelést róna. A magyarországi egyetemi hallgatók bevonásának technikai lehetőségeiről javasoljuk hogy a későbbiekben konzultáljanak az Érsekség és az ELTE képviselői.

A rendezés megkezdése előtt véglegesen pontosítani kell, hogy az Érsekség, illetve Erdély területén van-e még olyan levéltári anyag, amely esetleg beszállításra és rendezésre kerülhetne, nehogy a már elvégzett munkát kelljen újakezdeni, egy-egy később bekerülő anyagrész kedvéért (pl. „Erdélyi Katolikus Státus” levéltári anyagának rendezése, az elnéptelenedett plébániákon őrzött iratanyag). Mindenképpen érseki utasításban kellene pontosítani a Levéltár gyűjtőkörét és a főegyházmegyén belüli feladatkörét, mindez azonban a jogi szabályozás témakörébe tartozik, és a rendezés ettől függetlenül előzetesen már elkezdhető.

V. FELDOLGOZÁS, SEGÉDLETKÉSZÍTÉS

A nagyszabású rendezési munka eredményeként Gyulafehérvárott az erdélyi történelem és egyháztörténetírás egyik legfontosabb forrásbázisa alakulna ki. A középszintű rendezés befejezése után (ez 1-1,5 évet is igénybe vehet) rendkívül hasznos lenne az anyagról nyomtatásban egy segédletet, repertóriumot közreadni. A 300-400 oldal terjedelmű kötet történeti és levéltári bevezető után, a fondok és állagok sorrendjében az egyes raktári egységekig lemenő (de nem darabszintű) részletességgel tájékoztatna a kialakult levéltári rendszerről, röviden az egyes anyagrészek forrásértékéről és a legcélszerűbb kutatási módszerekről. A kötetet német és román nyelvű összefoglaló egészíthetné ki, továbbá ellátható célszerűségtől fizggően név, hely és tárgymutatóval is. Egy ilyen segédlet iránt véleményünk szerint nemcsak magyar, de nemzetközi érdeklődés is mutatkozna. Elkészítésében azon szakembereknek kellene közreműködni, akik a rendezésben is részt vesznek. A segédlet lényeges részeit számítógépes hálózaton is elérhetővé kellene tenni. Remélhető, hogy a magyarországi Soros Alapítványtól – amely szeptemberi utunkat is finanszírozta – támogatás igényelhető egy ilyen nemzetközileg is értékes levéltári gyűjtemény megismertetéséhez. Úgy gondoljuk, hogy a téma érdekelheti a Magyarok Világszövetségét is, hiszen a feldolgozandó forrásanyag az egész magyarság szempontjából különösen nagy érték.

A jelenlegi támogatásért köszönetet mondunk Vásárhelyi Miklósnak, aki segítette kiküldetésünket. Hasonlóképpen köszönetünket fejezzük ki a Rómában élő Luigi Cicutti úrnak, aki évek óta kezdeményezte e munka elindítását.

THE ARCHIVES OF THE ARCHBISHOPRIC OF GYULAFEHÉRVÁR

The three archivist authors visited Gyulafehérvár (Alba Iulia, Romania) in September of 1998, to observe the archive of the archbishopric. The task of the present authors were to review the extremely important ecclesiastical documents which contain almost one thousand year old documents, to determine their condition and to propose the establishment of a long term archival system. Based on the observation, the propositions made by these archivists included the improvement of the physical condition of the documents, their placement, as well as from the point of view of the archives, their uncovering as extensively and as soon as possible.

As a consequence of the large scale organisation, one of the most important historical and church historiographical centres could be established in Gyulafehérvár. This project would be an important and necessary task for both Hungarian church history and Central-European church history as well. In order to achieve this, it would be necessary to complete the appropriate and specialised archival index of the material which has been organised already. In addition to the concrete professional advises, the three archivists made a suggestion for the use of internationally accepted types of shelves and boxes that would be ideal for the storage of the documents.

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

A CSOLTI MONOSTOR TÉNYLEGES ÉS CÍMZETES APÁTJAI
(1222-1994)

A Békés megyei Vésztőtől 5 kilométernyire nyugatra, a Holt-Sebes-Körös bal partján található az ún. Mágori-domb. Az 1968 és 1982 között itt folyt régészeti feltárások során megállapítást nyert, hogy a domb déli részén lévő romok a középkori csolti apátság maradványai.

Az ásások során kiderült, hogy a román stílusú monostornak több építési periódusát különböztethetjük meg. Az első templom a XI. század első felében épült, de mindössze a falat díszítő bizánci jellegű freskótöredékek maradtak meg belőle. Ez a templom valószínűleg 1046 körül, a Vata-féle pogánylázadás idején pusztult el. Így a második templom építési ideje 1046 utánra esik.

Ekkor készült el az az egyhajós, egytornyú és félköríves szentélyzáródású - 14,8 méter hosszú és 7,6 méter széles - templom, amelynek keleti végénél már egy két helyiségből álló kolostorépület is állott.

A XII. század első harmadában alakították át háromhajóssá és két tornyúvá a templomot. A kolostorépületet is ekkor bontották le és helyére egy komolyabb, U alakú rendházat építettek, melynek alapterülete 36×30 méter volt.

Az utolsó átépítésre a XII. század végén került sor. Ekkor nyerte el az apátsági templom a végső formáját és lett egy 36,2×16 méteres pilléres bazilikává.¹

A csolti monostor középkori története már jórészt feltárt és publikált.² Ezért a következőkben az apátság múltjának csupán egy rövid összefoglalását adjuk.

1 A csolti monostor régészeti feltárásáról l.: Békés megye régészeti topográfiája. IV/1. kötet. A szeghalmi járás. Budapest, 1982, 183-187.; ISTVÁNFY GYULA: Vésztő-Mágorhalom, Csolti-monostor helyreállítása, 1978-82. In: Műemlékvédelem, 1985, 2. sz. 70-79.; JUHÁSZ IRÉN: Csolti-monostor feltárásának eddigi eredményei. In: Műemlékvédelem, 1974, 214-218.; JUHÁSZ IRÉN: A Csolti nemzetségi monostora. In: Műemlékvédelem, 1992, 2. sz. 95-105.; JUHÁSZ IRÉN: Vésztő, középkori templom és rendház. In: Archeológiai Értesítő, 1973, 78-81.; JUHÁSZ IRÉN: Vésztő. Mágori-domb. Tájak-Korok-Múzeumok Könyvtára. 172. kötet. Budapest, 1996.; JUHÁSZ IRÉN: A vésztői Csolti-monostor faragott kővei. In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei. II. Békéscsaba, 1973, 117-123.; SISA BÉLA: Békés megye műemlékei. I. kötet. Békéscsaba, 1981, 339.

2 A csolti apátság történetéről l.: BUNYITAY VINCE: A váradai püspökség története. II. kötet. Nagyvárad, 1883. 375-378.; GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. kötet. Budapest, 1987, 504.; JUHÁSZ IRÉN: A Csolti-nemzetségi monostorának története. In: Békési Élet, 1980, 4. sz. 441-448.; JUHÁSZ IRÉN-KRISTÓ GYULA: Vésztő a középkorban. In: Vésztő története. Vésztő, 1973, 91-117.; KARÁCSONYI JÁNOS: Békésvármegye története. I. kötet. Gyula, 1896. 179., II. kötet. Gyula, 1896. 68-69.; Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Budapest, 1994, 154.; Magyar Katolikus Lexikon. II-III. kötet. Budapest, 1996-1997. (a továbbiakban: MKL.) II. 476.; Schematismus historicus

A csolti apátságot a Békés vármegyében birtokos Csolt nemzetség egyik tagja alapította, mint nemzetségi monostort. Társmonostora volt a szomszédos gerlai apátságnak. (A Csolt nemzetség egyébként – a már említett – Vata vezértől veszi leszármazását.)

Minden valószínűség szerint a Szent Benedek-rendi szerzetesek lakták, bár vannak olyan feltételezések is, melyek a templomos vagy a johannita lovagrendek itteni működésére mutatnak rá. Pázmány Péter bíboros, prímás, esztergomi érsek a XVII. században Csoltot („*Abbatia De Casar Cholt*”) még az ismeretlen rendű apátságok közé sorolta.³ A monostor jellegzetes fekvése és elöljárójának apátként való megjelölése azonban a bencések ittlétét látszik bizonyítani.

A csolti monostor első okleveles említése 1222-ből származik. Apátja ekkor, mint tanú szerepel a váradi ítélszék előtt.⁴

A következő hiteles információval több mint száz évvel későbből, 1332/1337-ből rendelkezünk. Az ezekben az években elkészített pápai tizedlajstromok tanúsága szerint: a váradi egyházmegye, szeghalmi főesperességéhez tartozó csolti apátság 1332-ben 15 garas adót fizetett. Ez az összeg megfelelt a legnagyobb Békés vármegyei helység, Békés tizedének. Az 1333 és 1334-i összeírásokban nem szerepel az apátság, 1335-ben azonban feltűnik a kulchi apát, aki szintén 15 garast fizet. Lehetséges, hogy e név mögött a csolti monostor apátja bújkik meg.

1336 és 1337-ben megint nincs szó az apátságról, ám szerepel a szomszédos köleséri főesperességben egy „*Cholth*” nevű falu, melynek plébános 7 garas pápai tizedet fizetett.⁵

A csolti apátságról 1383-ban hallhatunk utoljára. A Csolt nemzetségből származó Ábrahámfi (Ábránfi) család birtokfelosztásáról szóló, 1383 július 13-án – a váradi székeskáptalan által – kiállított oklevélben szereplő „*possessione Cholta a parte monesterii*” (a Csolt birtokon, a monostor oldalán) kifejezés a monostor utolsó említése.⁶

Létezik még egy 1395-ben kelt oklevél, – szintén az Ábrahámfi családdal kapcsolatban – melyben Zsigmond király megerősíti I. Lajos királynak 1364-ből származó beleegyező levelét. Az ebben előforduló „*ecclesiarium in villa Cholth sub honore omnium Sanctorum*” (a Csolt falusi Mindenszentek tiszteletére épült templom) elnevezés azonban csak a falusi plébániára vonatkozhatott.⁷

A csolti apátság valamikor a XIV. század végén, de legkésőbb a XV. század elején szűnt meg. Pusztulásának pontos okait eddig még nem tárta fel a történettudomány.

venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadinensis Latinorum. Nagyvárad, 1896. (a továbbiakban: Schem. hist.) 190.

3 PÉTERFFY, CAROLUS: *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae Celebrata*. Tom. II. Pozsony, 1742. 275.

4 KARÁCSONYI, JOANNES-BOROVSKY, SAMUEL: *Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum*. Budapest, 1903, 282.

5 *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Series I. Tom.1. Budapest, 1887. (a továbbiakban: Mon. Vatican.) 50., 76., 81., 88.; KRISTÓ GYULA: *Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig*. Békéscsaba, 1981, 47.

6 HAAN, LUDOVICUS AUGUSTUS: *Diplomatarium Békésiense*. Pest, 1870. 33.; Kristó: i. m. 50–51.

7 HAAN LAJOS–ZSILINSZKY MIHÁLY: *Békésmegyei oklevéltár*. Budapest, 1877. 12.; Bunyitay: i. m. 378.

Maga Csolt község is ebben az időben szűnhetett meg. Közigazgatásilag beolvadt a szomszédos Mágor faluba. A monostor templomát a mágoriak, mint plébániatemplomot kezdték használni. A két község egyesülésére bizonyíték az a Nadány határjárásakor, 1458 június 25-én kiállított oklevél, melyben Mágort más néven Csoltnak nevezik („*Magor alio nomine Cholth*”).⁸

A következő híradás már a török uralom alól való felszabadulás utánról, a XVIII. század első feléből származik. A neves tudós, Bél Mátyás – 1727 és 1728 között – Békés vármegyéről szóló leírásában ezt jegyezte fel Vésztővel kapcsolatban:

„*Szomszédja a Mágor nevű pusztá, hajdan tekintélyes kolostoráról híres, amelynek templomát kettős torony ékesítette.*”⁹

Ismerünk még egy 1733-ból származó összeírást, melyben a Békés vármegye területén található elpusztult templomokat veszik számba. Ebben Mágor címszó alatt a következő áll:

„*Itt még ma is két torony látszik, és többen úgy nyilatkoznak, hogy itt szerzetesek kolostora is volt... Mely szerzeteseké volt, senki előtt nem ismeretes.*”¹⁰

Fentiek szerint 1733-ban még állt a csolti apátsági templom két tornya.

1784-ben a gyulai római katolikus tanító, Petik Ambrus – akit Békés megye első történetírójaként tartanak számon – szintén beszámolt a monostor romjairól.

„*Napnyugatról a 'Sebes körösből ki szakadt Büngösd nevezetű, és a 'köröshöz tsak nem hasonló nagyságú vízfolyás' Partján volt hajdanában valamely kő épület, avagy Klastrom, kiből ez előtt 20. vagy még kevesebb Esztendőkkel is fenn állott utolsó darab kő fala, nem dőlt le.*”¹¹

Egyes történeti források – ellentmondva a fenti leírásnak – a két torony leomlását 1786-ra teszik.¹² A romok jelentős részének elhordása is ez után következhetett be.

Napjainkban a csolti apátság – régészetileg feltárt és konzervált – maradványai egy természetvédelmi terület részét képező, szépen kialakított romkertként fogadja az arra járó turistákat.

A CSOLTI MONOSTOR TÉNYLEGES APÁTJAI

1. Lodus (1222)

Ő az apátok közül az első, akiről említést tesznek a források. Neve, „*Lodi, abbatís de Cholt*” (Lodus csolti apát) alakban szerepel az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba lajstrom 340. számában.¹³ Az apát egy házassággal kapcsolatos peres ügyben tett tanúvallomást – a kor megszokott gyakorlatának tartott istenítetben – Szent László sírjánál.

Bunyitay Vince szerint, a Lodus név az ősmagyar Lád személynév latinosa formája.¹⁴

8 CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I. kötet. Budapest, 1890. 652.

9 BÉL MÁTYÁS: *Békés vármegye leírása*. Gyula, 1993, 27.

10 Haan: i. m. 282.; IMPLÓM JÓZSEF: *Olvasókönyv Békés megye történetéhez*. II. kötet. Békéscsaba, 1971, 9.

11 PETIK AMBRUS: *Geographia a'vagy Tekéntetes Nemes Békés Vármegye Tartománnya Földének Leírása*. (Gyula, 1. July Anno 1784.) Gyula, 1961, 28.

12 Bunyitay: i. m. 378.; Karácsonyi: i. m. I. 179.; Schem. hist. 190.

13 KARÁCSONYI-BOROVSKY: i. m. 282.

14 Bunyitay: i. m. 377.

2. László (1330 körül)

Nevének említése egy Pál országbírónak szóló, hiteleshelyi jelentőlevélben szerepel. Az oklevél sérültsége miatt a pontos dátum nem állapítható meg, de a benne található adatok alapján valószínűleg 1330 körül keletkezhetett. A töredékes szöveg a Békés vármegyei Torda és Szeghalom közötti határjárás adatait rögzíti, ahol – többek között – részt vett „*Fratre Lad. abbate de cholch*” (László testvér a csolti apát) is.¹⁵ A „*Lad.*” valószínűleg a Ladislaus, László név rövidítése.

3. János (1332)

Személyével az 1332-ben elkészített pápai tizedlajstromban találkozhatunk. Az összeírás szerint „*Ioannes sacerdos de villa Tola Abbas*” (Tola apát falujabeli János pap) 15 garas adót fizetett.¹⁶ A Tola elnevezés mögött, Csolt község neve rejlik.

4. Hermann (1358)

Nevével szintén egyetlenegyszer találkozhatunk, egy – az aradi társaskáptalan által kiállított – 1358 március 24-én kelt oklevélben. Ebben „*fratre Hemanno abbate de Cholch*” (Hermann testvér a csolti apát) egy Békés vármegyei köznemesi család, a Némethiek birtok szomszédjaként szerepel.¹⁷

A CSOLTI CÍMZETES APÁTOK

A címzetes apáti – és préposti – titulusok adományozása egy speciálisan magyar egyházzogi képződmény.¹⁸ A csaknem másfél évszázados török megszállás után – de még a jóval korábban, a tatárjárás, vagy más történelmi okból kifolyólag – megszűnt szerzetesrendi és világi apátságok és prépostságok javait a világiak foglalták le, s így csak azok címeit adományozhatták papi személyeknek. Az első személy, aki ilyen típusú adományban részesült, Kolosvári János csanádi püspök volt. Őt 1557-ben nevezték ki kolozsmonostori címzetes apáttá. Ettől kezdve – tehát a XVI. század közepétől – vált gyakorlattá ezen egyházi intézmény működtetése. Az adományozó minden esetben a mindenkori magyar uralkodó volt, aki az ún. főkegyúri jogánál fogva gyakorolta ezt a privilégiumot. Ebben a rendszerben csak az 1921-es trónfosztás hozott változást, amely megszüntette IV. Károly királynak ezen jogát is. Ettől kezdve az egyes egyházmegyék ordináriusai nevezhették ki a címzetes apátokat és prépostokat. A főpásztorok azonban

15 Magyar Országos Levéltár. (a továbbiakban: MOL.) Diplomatikai Levéltár. DL. 48 027.; Karácsonyi: i. m. I. 179.

16 Mon. Vatican. 50.; Kristó: i. m. 47.

17 PESTY FRIGYES: *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*. I. kötet. Pozsony, 1896. 87.; Kristó: i. m. 50.

18 A címzetes apáti és préposti intézményről l.: BÁNK JÓZSEF: *A címzetes apátok és prépostok újabb jogi helyzete Magyarországon*. In: *Nóttér Antal Emlékkönyv*. Budapest, 1941, 18–74.; BÁNK JÓZSEF: *Egyházi jog*. Budapest, 1958, 97–100.; BEKE MARGIT szerk.: *A Magyar Katolikus Püspökhíri tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. I. kötet. München-Budapest, 1992, passim.; CSIZMADIA ANDOR: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Budapest, 1966, 273.; MERÉNYI-METZGER GÁBOR: *A gyulamónostori apáti cím*. In: *Katolikus Egyházi Tudósító*. Gyula, 1995, 1. sz. 3.

csak azoknak a címeit adományozhatták az arra érdemes papoknak, amelyek területe valamikor a saját egyházmegyéjükben feküdt.

A XIV. században megszűnt csolti monostor apáti címét először 1776-ban adományozták. Ezt követően – egy hosszabb, 40 éves széküresedést kivéve – 1994-ig szinte mindig be volt töltve az „apáti szék”. Ez alatt, a több mint 300 év alatt 14 arra érdemes egyházi személy nyerte el a csolti apátság címét. Közülük az első kilencet a magyar uralkodók – Mária Terézia, I. Ferenc, V. Ferdinánd és I. Ferenc József –, a többi az egyházmegyéik ordináriusai nevezték ki. Ezek hivatala azonban a trianoni békediktátum következtében kialakult egyházmegyei szétválások miatt nem mindig volt azonos. A csolti apátság területe valamikor a váradai püspökség területén feküdt. Ezért a trónfosztás után a nagyváradi megyéspüspöknek állt volna jogában a cím adományozása. Trianon azonban ketté szakította az egyházmegyet és 1929-ben a Szentszék a magyarországi részen felállította a debreceni apostoli kormányzóságot. Az első, nem uralkodói kinevezésben részesülő apátot, báró Apor Vilmost így már a debreceni apostoli kormányzó, dr. Lindenberger János nevezhette ki. A II. bécsi döntés, majd annak 1945-ös megsemmisítése, valamint a későbbi egyházmegye – ideiglenes és végleges – egyesítések megint csak változtattak a kinevező személyek hivatalán. 1942-ben és 1947-ben dr. Scheffler János szatmári megyéspüspök és nagyváradi apostoli kormányzó, 1955-ben és 1979-ben pedig már a csanádi megyéspüspök adományozta az apátság címét.

Összegzés képen megállapítandó, hogy Trianon óta a csolti apátság a következő egyházmegyéik területén feküdt:

1920–1929: nagyváradi püspökség, 1929–1941: debreceni apostoli kormányzóság, 1941–1952: nagyváradi püspökség, 1952–1993 (ideiglenesen): csanádi-, majd szeged-csanádi püspökség, 1993-tól (véglegesen): szeged-csanádi püspökség.

Az alábbiakban megismerkedhetünk a csolti monostor 14 címzetes apátjának rövid egyházi pályafutásával. Az életrajzi adatok közlésénél a közel azonos terjedelemre törekedtem, bár egy-egy apát személye jóval több figyelmet és publikációs teret is megérdemelné. Tekintsük tehát az alábbi felsorolást a csolti címzetes apátok adattárának, onomasztikonjának.

1. Czillich Lajos (1776–1792)¹⁹

Budán született az 1720-as évek második felében. Teológiai tanulmányait az esztergomi főegyházmegye akkori székhelyén, Nagyszombaton végezte.

1755-ben, ugyanitt szentelték pappá. Első állomása szülővárosába, Budára vezetett, ahol 1755. február 24-étől, mint káplán szolgált. A következő évben, 1756. november 8-án már plébánosi kinevezést nyert a szomszédos Budaörsre. 1761. augusztus 1-én pedig – az akkori pécsi egyházmegyéhez tartozó – földvári plébániát nyerte el. (Jelenleg Dunaföldvár).

Mária Terézia királynő 1776. november 2-án, Bécsben kelt adománylevelével Czillich Lajos földvári plébánost, a csolti apátság címzetes apáti titulusával tüntette ki.²⁰

19 Czillich Lajos életéről l.: Schem. hist. 191.; BRÜSZTLE, JOSEPHUS: *Recensio Universi Cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis*. Tomus. II. Pécs, 1876. 661–662.; NÉMETHY, LUDOVICUS: *Series parochorum archi-dioecensis Stigoniensis*. Esztergom, 1894. 537–538.; NÉMETHY LAJOS: *A vörös csillagos kereszt vitézek rendjének működése és érdemei Magyarországon*. III. rész. In: *Új Magyar Sion*, 1882. 760–762.

20 MOL. A–58. Liber Normalium et Dignitatum. I. kötet. 5439/1776.

Egy év múlva, 1777. december 19-én Czillich apát nyerte el – az ebben az évben Nagyszombatról átköltöztetett – Budai Királyi Egyetem templomának lelkési hivatalát. A királynő ugyancsak ekkor rendelkezett arról, hogy a mindenkori budai egyetemi lelkész ezentúl a budai Szent Zsigmond prépostság és a Szent Jobb örének hivatalát is betölti. Czillich lelkési beiktatására 1778. január 16-án került sor.

Az eddigi Szent Zsigmondról nevezett prépostnak, a vörös csillagos keresztes lovagrend főnökének, Eberle Sebestyénnek felajánlották a csolti apáti titulust, de ő ezt visszautasította, így az apát továbbra is Czillich Lajos maradhatott. 1784-ben II. József király rendeletére az egyetem Pestre költözött át. Ezzel az intézkedéssel megszűnt az egyetemi lelkész préposti és Szent Jobb őri címe.

Az egyetem elköltözése után, 1784-ben Czillich apát is távozott Budáról és a zirci ciszterci apátságban telepedett le. Ott is halt meg 1792. március 12-én, élete 64. évében. Hamvait az apátsági kriptába helyezték örök nyugalomra.

Széküresedés (1792–1832)

2. Tágen Nep. János (1832–1838)²¹

Esztergomban született 1777. május 14-én.

1800. október 28-án szentelték pappá a nagyváradai egyházmegye részére. 1800 és 1806 között káplánként szolgált a Békés vármegyei Gyulán. 1806-ban a püspöki udvarba került, mint szertartásmester. A következő évben azonban Zilahra helyezték át, ahol a plébánia vezetésével bízta meg főpásztora. 1816-ban ő lesz az egyházközségét is magába foglaló szilágysomlyói esperesi kerület esperese.

1820. december 17-én nyerte el a nagyváradai székeskáptalan egyik mesterkanonoki stallumát. Tíz évvel később pedig már Tágen János káptalan nagyprépostja.

I. Ferenc király 1832. december 13-án Tágen nagyprépostnak adományozta a csolti címzetes apátságot.²² Négy évvel később, 1836-ban Tágent – apáti címének megtartása mellett – drivesti (drivasztói) címzetes püspökké nevezték ki.

Halála Nagyváradon, 1838. július 8-án következett be. Földi maradványait a püspöki székesegyház kriptájában helyezték el.

3. Szaniszló Ferenc (1838–1850)²³

Szombathelyen született 1792. augusztus 2-án, tordai Szaniszló Márton ezüstműves és Erzsébet gyermekeként. A szülővárosában elvégzett középiskolai tanulmányai után a pesti központi papnevelde növendéke lett. 1813 és 1815 között Bécsben folytatta teológia tanulmányait, ahol doktori oklevelet is szerzett.

1815. december 17-én szentelte pappá Somogyi Lipót szombathelyi megyéspüspök. Ebben az évben a szombathelyi szeminárium, 1816-tól pedig a bécsi papnevelde prefek-

21 Tágen János életéről l.: Schem. hist. 112. és 191.; SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. I-XIV. kötet. Budapest, 1891–1914. (a továbbiakban: Szinnyi). XIII. 1224.

22 MOL. A-62. Libri Regii Dignitatum. IX. kötet. 14753–1153/1832.

23 Szaniszló Ferenc életéről l.: Schem. hist. 101. és 191.; Szinnyi. XIII. 371–374.; *Magyar Életrajzi Lexikon*. I-II. kötet. Budapest, 1967–1969. (a továbbiakban: MÉL.) II. 702.; DOMBI MÁRIA: *Szaniszló Ferenc (1792–1869)*. In: *Vasi Honismereti Közlemények*, 1992, 2. sz. 3–9.; LOPUSSNY GYULA: *Tordai Szaniszló Ferenc*. Nagyvárad, 1896.

tusává nevezték ki. 1819-ben visszatért egyházmegyéjébe, ahol előbb püspöki szertartásmester, majd szemináriumi tanár lett. 1830-ban a pesti egyetem rendes hittanárává és egyházi szónokává lett előléptetve.

A szombathelyi székeskáptalan tiszteletbeli kanonoki címét 1834. január 17-én nyerte el. Majdnem két évvel később, 1835. december 29-én pedig a nagyvárad latin szertartású káptalannak lett a tényleges tagja, mint mesterkanonok.

V. Ferdinánd király 1838. november 22-én csolti címzetes apáttá, illetve ezzel egy időben a pesti központi papnevelde kormányzójává nevezte ki.²⁴ Szaniszló apát a kispapoknak nemcsak felettese, hanem lelki atyja is volt. Az évenkénti lelkigyakorlatokat is ő maga tartotta meg. Igazgatói tevékenysége mellett még tudományos és irodalmi tevékenységre is maradt ideje. Ő indította meg 1841-ben, a „Religió és Nevelés” című lapot és ennek mellékletét az „Egyházi Tudósítások”-at. De számos más ilyen irányú tevékenységéről is beszámolhatnánk.

1844-től a magyar királyi Helytartótanácsához helyezték át, ahol mint az egyházi ügyek előadója működött. Ugyanekkor lett szerbiai választott püspökké is kinevezve.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatt a budai-, majd az enzersdorfi ferences kolostorba vonult vissza. Minden bizonnyal részben ennek volt köszönhető, hogy az uralkodó őt nevezte ki, 1850. szeptember 5-én a nagyvárad egyházmegye püspökévé. Szentelésére 1851. május 25-én került sor.

Csolti címzetes apáti titulását is eddig, megyéspüspöki kinevezéséig viselte.

Szaniszló püspök kora és megromlott egészségi állapota miatt több ízben is kérte felmentését a Szentszéktől. 1861-ben Róma, 1867-ben káptalanja bírta csak maradásra. 1868. december 21-én végre, IX. Pius pápa elküldte neki a felmentő brevét.

A következő évben, 1869. december 13-án hunyt el a bécsi kapucinusok kolostorában. Síremlékét a hitzingi temetőben állították fel. Felirata egész életének programját fogalmazza meg: „*Deus meus, amor meus.*”

Széküresedés (1850–1852)

4. Nyírák Ignác (1852–1873)²⁵

A Sáros vármegyei Eperjesen született 1800. november 4-én. Középiskolai tanulmányait szülővárosában és Egerben végezte. 1813-ban belépett a minorita rendbe. 1817 és 1818 között bölcseletet hallgatott Szegeden, majd 1818-tól 1820-ig teológiai tanulmá-

24 MOL. A-62. Libri Regii Dignitatum. IX. kötet. 15657–897/1838.

25 Nyírák Ignác életéről I.: Schem. hist. 191.; Szinnyei. IX. 1172–1173.; PAUER, JOANNES: *Historia Diocesis Alba-Regalensis ab erecta sede episcopali 1777–1877*. Székesfehérvár, 1877. 351–353.

nyokat végzett Egerben. Édesanyja kérésére azonban, 1821-ben kilépett a rendből és polgári állást vállalt. Így került először a diósgyőri kincstári uradalomhoz, majd 1823-tól báró Lilien ercsi birtokára. Időközben ismét elhivatottságot kezdett érezni a papi hivatás iránt és ezért jelentkezett a székesfehérvári püspöki szemináriumba.

1825-ben – két papneveldei év után – szentelték pappá. Káplánként szolgált Zsámbékon, Bicskén és Bodajkon. 1828. december 30-ától a székesfehérvári szeminárium prefektusává és tanárává nevezték ki. 1830. október 17-én a kánonjogból nyert doktori oklevelet. Két év agárdi plébánosi szolgálat után, 1832-ben ismét a püspöki papnevelde tanára lett. 1841. május 14-én a zsámbéki plébániát nyerte el főpásztorától. Majd 1846-ban ő lett a zsámbéki kerület esperes.

I. Ferenc József király 1852. július 19-én a csolti címzetes apátsággal tüntette ki Nyírák esperes-plébánost.²⁶

1858. január 19-én a székesfehérvári székeskáptalan egyik mesterkanonoki stallumát érdemelte ki uralkodójától. Nyolc évvel később, 1864. május 11-én pedig már ő káptalan nagyprepostja.

Ezen tisztégét és címzetes apáti titulusát egészen haláláig, 1873. június 28-áig viselte. Temetésére a székesfehérvári Szentháromság temetőben került sor.

Széküresedés (1873–1874)

5. Pfeiffer József (1874–1883)²⁷

Pesten született 1800. október 18-án. A gimnáziumot és filozófiai tanulmányait szülővárosában, a teológiát pedig Temesváron végezte. 1823-ban Kőszeghy László csanádi megyéspüspök szentelte pappá. Első egyházi beosztása a temesvári püspöki udvarhoz szólt, ahol mint aulista szolgált két éven keresztül. 1825-től a csanádi papnevelde alrektoraként tevékenykedett. 1835-ben pedig plébánosi kinevezést nyert Újszentannára, majd nem sokkal később ő lett az aradi esperesi kerület esperese.

Pfeiffer esperes-plébános az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatti hazafias magatartása miatt 1849 és 1852 között a híres olmuői várbörtönben raboskodott. Szabadulása után – mivel plébániáját elvesztette – Eleken lett káplán, majd 1855-től a németsági plébánia adminisztrátorává lett

²⁶ MOL. A-62. *Libri Regii Dignitatum*. 11396/1852.

²⁷ Pfeiffer József életéről l.: Schem. hist. 191.; JUHÁSZ KÁLMÁN–LOTZ ANTAL: *A Csanádi egyházmegye 1848/49-ben*. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. XXI. kötet. Szeged, 1994, 74.; PETRI, ANTON PETER: *Biographisches Lexikon des Banater Deutschthums*. Marquarstein, 1992, 1458–1459.; *Schematismus cleri dioecesis Csanadiensis*. 1873–1886. passim.

kinevezve. Ugyanilyen beosztásban szolgált 1858-tól Borosjenőn és 1867-től Világoson. Közben, 1865-ben ismét esperes lett a pankotai esperesi kerületben.

Pfeiffer József 1872-ben lett a csanádi székeskáptalan tagja, mint mesterkanonok.

Két évvel később, 1874-ben nyerte el I. Ferenc József királytól a csolti címzetes apátságot.²⁸

Pfeiffer apát, a csanádi káptalan éneklőkanonokja 1883. február 25-én hunyt el Temesváron. Földi maradványait a püspöki dóm kriptájában helyezték örök nyugalomra.

6. Flóra Ferenc (1883–1889)²⁹

Nagyváradon született 1820. szeptember 24-én. 1846. augusztus 24-én szentelték pappá a nagyváradai egyházmegye részére. A szokásos kápláni szolgálat után, 1848-ban püspöki titkárrá és szentszéki jegyzővé nevezte ki főpásztora. 1850-től Tasnádszántón, majd 1872-től Pecszezőllősen működött mint plébános. Időközben, 1871-ben a tasnádi esperesi kerület, majd egy évvel később az élesdi esperesi kerület esperese lett.

Flóra esperes-plébános a nagyváradai székeskáptalannak 1876-ban tiszteletbeli tagja, 1879. november 13-án pedig tényleges kanonokja lett.

Mint kanonok nyerte el 1883-ban, I. Ferenc József királytól a csolti címzetes apáti titulust.³⁰

Flóra Ferenc apát-kanonok 1889. július 9-én halt meg a püspöki székvárosban. Temetésére a várad-olaszi temetőben került sor, ahonnan holtteste századunk második felében, – a gyakori sírgyalázások miatt – a többi papi halottal együtt a nagyváradai székesegyház kriptájába került.

7. Gróf Csáky Károly Emmánuel (1889–1900)³¹

Sopronban született 1852. július 24-én, körösszeghi és adorjáni gróf Csáky Emmánuel cs. kir. kamarás és Buddens Karolina gyermekeként. Középiskoláit az ausztriai Kalksburgban végezte, majd az esztergomi teológia hallgatója lett. 1875. július 25-én szentelte pappá Simor János bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek. Első álmáshelye Tardoskéd volt, ahol mint segédlelkész szolgált. A következő évben azonban már Simor érsek mellett találjuk, mint udvari káplánt. 1880-ban elnyerte az esztergom-belvárosi plébániát.

Kanonokká először, 1885-ben a pozsonyi társaskáptalanhoz nevezik ki. Majd 1889. november 27-én az esztergomi főszékeskáptalan egyik mesterkanonoki stallumát nyerte el.

Ebben a beosztásában érte, 1889. december 20-án csolti címzetes apáti kinevezése.³²

28 Schem. hist. 191.

29 Flóra Ferenc életéről l.: Schem. hist. 177. és 191.; Szinnyei. III. 565.

30 Schem. hist. 191.

31 Gróf Csáky Károly életéről l.: Schem. hist. 191.; Szinnyei. II. 149.; BEKE MARGIT: *Esztergomi kanonokok (1900–1985)*. Unterhaching, 1989, 37–38.; CHOBOT FERENC: *A váci egyházmegye történeti névtára*. II. kötet. Vác, 1917, 667.; GULYÁS PÁL: *Magyar írók élete és munkái*. I–XVII. kötet. Budapest, 1925–1995. (a továbbiakban: Gulyás) IV. 579–581.; MKL. II. 332–333.; *Váci Egyházmegyei Almanach*. Vác, 1970, 194–196.

32 *A nagyváradai latin szertartású egyházmegye részére kiadott pásztorlevelek és körrendeletek*. (a továbbiakban: Nv. körl.) 1890/208. sz.

A Szentszék 1895. július 31-én Csáky apátkanonoknak adományozta a curzolari püspökség címet. Püspökké már új hercegprímás, Vaszary Kolos bíboros, érsek szentelte fel az esztergomi székesegyházban. A millennium évében pedig elnyerte a főegyházmegyéjéhez tartozó nyitrai főesperességet.

Címzetes püspöki és apáti titulusait egészen 1900. április 19-éig, váci megyéspüspöki kinevezéséig viselte. X. Pius pápa 1906. március 9-én őt és utódait – a váci püspöki székből – az érseki pallium és kereszt használatának előjogával ruházta fel. 1914-ben pedig egy másik pápai adományban részesült, amikor megkapta az egyik legmagasabbnak számító egyházi kitüntetést, a Jeruzsálemi Szentsír Lovagrend nagykeresztjét.

Csáky püspök sokat tett városáért, Vácért. Renováltatta a székesegyházat és több bőkezű adományban is részesítette székvárosát és egyházmegyéjét. Püspöksége első tíz évében (1900–1910) egymillió koronát meghaladó összeget fordított jótékony célokra. Az I. világháború alatt pedig saját költségén egy 15 ágyas kórházat tartott fenn.

A tragikus világegyetem után, 1919. február 16-án hunyt el gróf Csáky püspök. Földi maradványait a váci székesegyház kriptájában helyezték el.

Széküresedés (1900–1901)

*8. Fetser Antal (1901–1914)*³³

A Szatmár vármegyei Nagykárolyban született 1862. január 14-én. Középiskolai tanulmányait szülővárosában és a nagyváradi premontrei főgimnáziumban végezte. Az érettségi után teológiai tanulmányokat folytatott a nagyváradi papnevelőben, majd a budapesti központi szemináriumban. 1885. június 19-én szentelték pappá a nagyváradi egyházmegye részére.

Egészen győri megyéspüspöki kinevezéséig (1914) egyházmegyéje székhelyén működött. Először tanulmányi felügyelő volt a Szent József Intézetben, majd 1888-tól a papnevelde lelki igazgatója lett. Másfél évvel később, 1889-ben a püspöki udvarba került, mint szertartó. 1895-ben őt nevezte ki főpásztora, dr. Schlauch Lőrinc bíboros-püspök irodaigazgatóvá és egyben titkárává.

A kanonoki stallumot 1898-ban érdemelte ki. Fetser irodaigazgató volt a Nagyváradon megrendezésre került Szent László-ünnepségek főrendezője.

Ez utóbbi érdemeiért nyerte el I. Ferenc József királytól, 1901. február 28-án a csolti címzetes apáti titulust.³⁴

33 Fetser Antal életéről l.: Gulyás. IX. 51–52.; MÉL. I. 508.; MKL. III. 655.; *Győregyházmegyei Almanach* 1968. Győr, 1968, (a továbbiakban: Gy. A.) 67–68.; *Magyar Katolikus Almanach*. I. évf. Budapest, 1927, 81–82.

34 Nv. körl. 1901/322. sz.

Öt évvel később kinevezték az egyházmegye segédpüspökévé, illetve paleopolisi címzetes püspökké. Szentelésére 1906. április 1-én került sor. Szmracsányi Pál nagyváradai püspök 1908-ban bekövetkezett halála után pedig Fetser Antal vette át az egyházmegye kormányzását, mint káptalani helynök.

1914. december 6-án – a csolti apátok sorában harmadikként – megyéspüspöki kinevezést nyert a győri főpásztori székre. (Címzetes püspöki és apáti titulusát is eddig viselte.) Ünneppélyes beiktatására a következő év március 25-én került sor.

Az I. világháború és az azt követő forradalmi idők nagy próbára tették Fetser püspök munkabírást és egészségét. A nehézségek ellenére azonban a győri püspökség történetének több jelentős alkotása fűződik a nevéhez. Így például egyházmegyéje szanyi birtokán hadikórházat hozott létre, melyet később hadiárva nevelésére rendeztetett be. Ő építtette újjá a rábacsanaki románkori templomot és nagyobb adománnyal támogatta a győrgyárvárosi plébániatemplom építését.

1927-ben tagja lett az akkor megalakult felsőháznak, majd 1931-ben elnyerte a kormányzótól az egyik legmagasabb hazai kitüntetést, a Magyar Érdemkereszt I. osztályát.

Fetser Antal győri megyéspüspök 1933. október 6-án, este fél 8-kor hunyt el Győrben. Temetésére a székesegyház jobb oldali püspöki kriptájában került sor.

Széküresedés (1914–1915)

9. Körmöczy Ernő (1915–1925)³⁵

A Bács-Bodrog vármegyei Zomboron született 1877. július 6-án. 23 éves korában, 1900. július 1-én szentelték pappá a kalocsai főegyházmegyében. Káplánként szolgált Bácskertesén (1900) és Csonoplyán (1900–1902), majd 1902 és 1904 között hittanár volt Szabadkán. A két éves tanári munka után ismét segédlelkész lett. Így szolgált Mélykúton (1904), Kunbaján (1904–1909), Bezdán (1909–1910) és végül Zomboron (1910-től). Valamikor az I. világháború tartama alatt végre egy önálló plébánia, a zombori egyházközség vezetésével bízták meg.

Ugyancsak ebben az időszakban, 1915-ben I. Ferenc József magyar király a csolti címzetes apátságot adományozta neki.³⁶ Ő volt az utolsó olyan apát, akit a magyar uralkodó nevezett ki.

A trianoni békekötés során meghúzott országhatárok a kalocsai főegyházmegye területét ketté vágták. Így a terjedelmesebb rész – 89 plébánia és 720.000 hívő – Jugo-

35 Körmöczy Ernő életéről l.: Gulyás. XVII. 493–494.; *Ordo officii divini recitandi missaeque celebrandae* 1926. Subotica, 1926, 81.; *Schematismus cleri archidioecesis Colocensis et Bacsensis. 1915–1923.* Kalocsa, 1915–1923. passim.

36 Nv. körl. 1915/ 3578. sz.

szláviahoz került. A Szentszék ezen területet 1923-ban, Szabadka székhellyel önálló apostoli kormányzósággá nyilvánította. Mivel a zombori plébánia a főegyházmegyének ezen a részén feküdt, Körmöczy apát is „új” egyházmegyének – Bácskai Apostoli Kormányzóság – és országnak lett a papja, illetve állampolgára.

A zombori apátplébános azonban két évvel később, 1925. május 24-én, szülővárosában elhunyt.

Széküresedés (1925–1929)

10. Boldog báró Apor Vilmos (1929–1941)³⁷

Az erdélyi Segesváron született 1892. február 29-én, altorjai báró Apor Gábor alispán, később főispán, majd államtitkár és erdödi gróf Pálffy Fidélia gyermekeként.

Középiskolai tanulmányait a jezsuiták kalsburgi és kalocsai gimnáziumában végezte. Az érettségi megszerzése után – mint győri egyházmegyes kispap – az innsbrucki teológián tanult tovább.

Pappá szentelésére 1915. augusztus 24-én került sor a váradi székesegyházban.

Mint nagyváradi egyházmegyes papnak az első állomása a Békés vármegyei Gyulán volt, ahol mint káplán teljesített szolgálatot 1915 és 1917 között. Ez idő alatt tette le a teológia doktorátust is Innsbruckban. 1917-ben a nagyváradi szemináriumba került, mint teológiai tanár és prefektus. A püspöki székvárosban azonban csupán egy évig tartózkodhatott, mivel főpásztora 1918. szeptember 1-én neki adományozta a gyulai plébániát.

Ezzel Apor báró lett az ország talán legfiatalabb városplébánosa. Az új plébánost közel 23 éves gyulai működése alatt nagy szeretet és népszerűség övezte. Számos jótékony célú intézményt létesített a városban és élénk tevékenységet fejtett ki Gyula szociális és kulturális életében. Megérdemelten hívták a „szegények plébánosának”.

Apor báró 1921-ben lett a nagyváradi egyházmegye magyarországi részének szentszéki bírója és zsinati vizsgálója.

Majd ezt követően, 1929. november 10-én elnyerte a csolti címzetes apáti titulus is dr. Lindenberger János debreceni apostoli kormányzótól.³⁸

37 Boldog báró Apor Vilmos életéről l.: BALÁSSY LÁSZLÓ: *Apor Vilmos a vértanú püspök*. Budapest, 1989.; Gulyás. I. 697.; Gy. A. 69–70.; HÖLVÉNYI GYÖRGY: *Az igaz tanú. Apor Vilmos vértanú püspök élete*. Budapest, 1997.; KOZI-HORVÁTH JÓZSEF: *Apor püspök élete és halála*. München, 1984.; MÉL. I. 46.p.; MKL. I. 345–346.p.; *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Varadinensis in Hungaria anno domini 1938*. Debrecen, 1938, (a továbbiakban: Schem. Nv. 1938.) 33.; SZOLNOKY ERZSÉBET: *Fellebbezés helyett! Apor Vilmos püspök élete és vértanúsága*. Szeged, 1990.; TERNYÁK CSABA: *Apor Vilmos püspök*. Szeged, 1993.

38 Nv. körl. 1929/2585. sz.; Gyulai Plébániai Levéltár. Historia Domus. 120.

1937-ben a máltai lovagrend tagja lett. Lelkipásztori eredményei és népszerűsége révén pedig neve többször is szerepelt a megüresedett megyéspüspöki székek várományosa között. Így 1938-ban veszprémi segéd-, 1939-ben veszprémi megyés- és szombathelyi megyéspüspöknek jelölték. 1941. január 21-én-végre XII. Pius pápa a megüresedett győri egyházmegye püspöki székére nevezte ki. Ezzel szűnt meg Apor báró apáti címe. Püspökszentelésére február 24-én került sor a gyulai plébániatemplomban, ahol dr. Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás és esztergomi érsek szolgáltatta ki neki a főpapi szentséget. A győri székfoglalást pedig március 2-án tartotta meg.

Apornak a püspökség élén csupán négy – ráadásul háborús – évet adott a sors. Így ezen nehéz időkből kifolyólag nagyobb és jelentősebb építő munkák elvégzésére nem kerülhetett sor. Gyulai munkásságát itt, nagyban sajnos nem tudta megismételni.

A II. világháború alatt azonban félelmet nem ismerve pártfogolta az üldözötteket és kiállt a háború minél előbbi befejezése mellett. Halálát is emberszeretete okozta. 1945. március 30-án, Nagypénteken egy részeg orosz katona több lövéssel megsebesítette, amikor a győri Püspökvár pincéjében bujkáló asszonyokat és lányokat akarta megvédeni.

Három nappal később, április 2-án hunyta le szemeit a mártírsorsú püspök.

Apor báró földi maradványait először, április 4-én a győri karmelita templomban helyezték el, majd 1986-ban onnan átkerült megérdemelt helyére, a győri székesegyház Szent László kápolnájába.

A csolti monostor címzetes apátjai közül ő volt az, aki a legmagasabbra emelkedett. Nem azért, mert püspök lett belőle, hanem mert életének példája, áldásos cselekedetei és végül mártírhála a boldogok közé emelhetette.

Apor püspök hivatalos boldoggá avatására 1997. november 9-én, Rómában került sor.

Székesedés (1941–1942)

11. Gálffy Sándor (1942–1944)³⁹

A Békés vármegyei Gyomán született 1884. augusztus 3-án, id. Gálffy Sándor MÁV állomásfőnök és Neubauer Ilona gyermekeként.

A nagyvárad-i premontrei főgimnázium és papnevelde elvégzése után, 1907. július 4-én szentelték pappá a várad-i latin szertartású egyházmegye számára. Két évig mint káplán szolgált a nagyvárad-újvárosi plébánián, majd 1909-től reáliskolai hittanár volt ugyancsak a püspöki székvárosban. Ezután hasonló beosztásban több helyen is szolgált, így 1911-től Debrecenben, majd Nagyváradon.

A nagyvárad-i egyházmegyének a trianoni békediktátum következtében való ketté szakítása után a megszállt, román oldalon maradt. 1920-ban a Szent József Intézet prefektusá-

39 Gálffy Sándor életéről l.: Nv. körl. 1945/251. sz.; Gulyás. X. 266.; MKL. III. 894.; *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadinensis Latinorum* 1929. Oradea, 1929, 86.

vá, 1921-ben pedig a Bihar vármegyei kórház lelkészévé nevezték ki. 1924-ben főpásztora tiszteletbeli szentszéki ülnöki címet adományozott neki, majd 1936-ban elnyerte a nagyvárad-olaszi plébániát.

Az olaszi plébánost dr. Scheffler János szatmári megyéspüspök és nagyváradi apostoli kormányzó 1942-ben nevezte ki csolti címzetes apáttá.⁴⁰

Az új apát azonban nem sokáig viselhette e kitüntető címet, mivel még a II. világháború befejezése előtt, 1944. szeptember 27-én, Nagyváradon váratlanul elhunyt.

Széküresedés (1944–1947)

12. Zahoray József (1947–1951)⁴¹

A Bács-Bodrog vármegyei Csonoplyán született 1887. április 22-én. A Nagyváradon elvégzett teológiai tanulmányai után, 1910. július 6-án szentelték pappá a püspöki székvárosban. Káplánként szolgált 4 éven keresztül Szarvason, majd 1914-től Nagyvárad-Olasziban. Még ugyanabban az évben adminisztrátorrá nevezték ki utolsó segédlelkési állomására. 1915-ben azonban elnyerte a csorvási plébániát, így a trianoni határ meghúzás után az egyházmegye magyarországi részén maradhatott. 1926-ban szentszéki bíró lett és ebben az időszakban, a húszas években megszerezte a kánonjogi doktorátust is. 1940-ben maga XII. Pius pápa adományozta neki a megüresedett orosházi plébániát.

Csolti címzetes apáttá már a II. világháború után, 1947-ben nevezte ki főpásztora, dr. Scheffler János szatmári megyéspüspök és nagyváradi apostoli kormányzó.⁴²

Betegsége miatt, 1950-ben lemondott az orosházi plébánia vezetéséről és nyugállományba vonult.

Dr. Zahoray apát a következő évben, 1951. november 22-én – türelemmel viselt hosszas betegsége után – Orosházán meghalt. Földi maradványait ugyanitt, az ún. alvégi temetőben helyezték örök nyugalomra.

Széküresedés (1951–1955)

40 Nv. körl. 1942/7859. sz.

41 Zahoray József életéről l.: Nv. körl. 1940/1143. sz., 1950/2307. sz., 1951/2722. sz.; Schem. Nv. 1938. 45.

42 Nv. körl. 1947/1924. sz.

13. Dévényi Tihamér (1955–1975)⁴³

A Békés vármegyei Újkígyóson született 1911. január 28-án.

Eredeti neve Démusz volt, amelyet azonban a harmincas években „Dévényi”-re változtatott át.

A teológiát – mint nagyváradai kispap – Kalocsán végezte és 1934. június 17-én szentelték pappá az érseki székvárosban. A szokásos kápláni éveket Békésen (1934–1939) és Mezőberényben (1939–1941) töltötte. 1941-ben Sarkadra helyezték mint plébánoshelyettest. Még ugyanebben az évben tábori lelkésznek hívták be, amely szolgálatból csak 1946-ban szerelhetett le. Ekkor Esztergomba került, mint hittanár, majd 1947 és 1948 között hasonló beosztásban – most már saját egyházmegyéjének területén – Berettyóújfaluban működött. 1948-ban végre önálló plébániát nyert, mely kinevezése Újirázra szólt. Három évvel később, 1951-ben pedig elnyerte egyházmegyéje legnagyobb plébániájának, a Debrecen-Szent Anna egyházközségnek a vezetését. 1952-ben a debreceni kerület esperes lett.

A debreceni esperesplébános és püspöki tanácsos 1955-ben kapta meg dr. Hamvas Endre csanádi főpásztortól a csolti címzetes apáti titulust.⁴⁴

32 éves papi szolgálat után, 1966-ban Dévényi nyugdíjaztatta magát, de Szolnok város egyik fogadalmi kápolnájának az ellátását azért magára vállalta.

A halál is itt, Szolnokon érte, 1975. március 18-án. Földi maradványait pedig szintén ugyanide, utolsó papi állomásának a színhelyén helyezték nyugalomra.

Széküresedés (1975–1979)

14. Aranyi Imre (1979–1994)⁴⁵

A Békés vármegyei Dobozon született 1910. november 2-án.

Teológiai tanulmányait Szegeden végezte, ahol – mint csanádi egyházmegyeszeminaristát – 1936. március 22-én szentelték pappá. Káplánként szolgált Gádoson (1936–1937), Mezőberényben (1937–1939) és Békésen (1939–1942).

1942-ben önálló lelkésszé nevezték ki Békéssámszonra, majd 1945-ben Nagyszénásra. Ugyanide nyerte el első és egyben utolsó plébánosi kinevezését 1949-ben. 1961-ben címzetes esperes, 1967-ben pedig tényleges, – a plébániáját is magába foglaló – orosházi kerületi esperes lett.

1979-ben Aranyi Imre személyében nevezi ki főpásztora, dr. Udvardy József csanádi megyéspüspök az ez idáig utolsó csolti címzetes apátot.⁴⁶

Időközben megromló egészségi állapota miatt később lemondott esperesi hivataláról, de a nagyszénási plébánia vezetését egészen haláláig ellátta.

43 Dévényi Tihamér életéről l.: Csanád Egyházmegyei Közlemények (a továbbiakban: Cs. Közl. 1975/1198. sz.; *A csanádi egyházmegye papságának névtára 1961.* Szeged, 1961, (a továbbiakban: Schem. Csan. 1961.) 47.; *Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980.* Szeged, 1980, (a továbbiakban: Schem. Csan. 1980.) 205.

44 *Csanádi Egyházmegyei Közlemények.* (a továbbiakban: Cs. közl.) 1955/2210. sz.

45 Aranyi Imre életéről l.: Cs. közl. 1994/1566. sz.; Schem. Csan. 1961, 46.; Schem. Csan. 1980, 196.

46 Cs. közl. 1980/36. sz.

Arany apátplébános 1994. október 20-án hunyt el Orosházán. Holtteste – végakaratának megfelelően – visszakerült papi pályafutásának legmeghatározóbb színhelyére, Nagyszénásra.

Széküresedés (1994-óta)

GÁBOR MERÉNYI METZGER

THE ACTUAL AND TITULAR ABBOTS OF THE MONASTERY OF CSOLT

In the brief study above, the reader was acquainted with information concerning the real and titular abbots of the Benedictine monastery which functioned at a time in Csolt, Békés county.

The abbey existed for a relatively short time, maximum 150-200 years. Its first documented mention originates from the year 1222, when its new abbot was a witness in the court of Várad. However, in 1395, the sources only mention the church of the village and its priest.

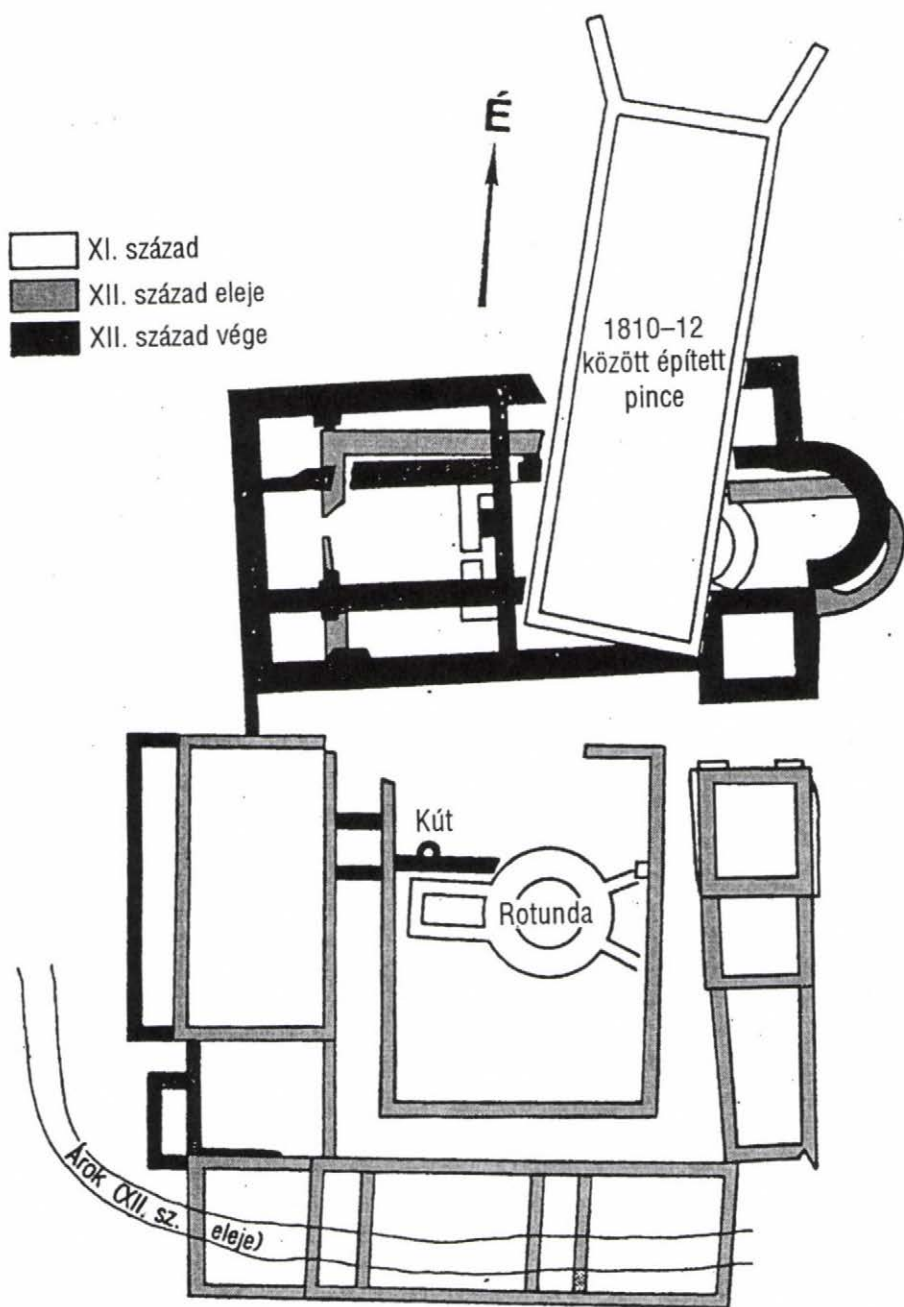
The names of only four of the abbots of the monastery of Csolt survives, which is said to be a “large” number among the similarly situated abbeys of Várad which possessed its very own diocese.

The death of the monastery at the end of the 14th century, however did not mean the end of the title of abbot. The introduction of the institution of the titular abbot and provost made possible the survival of at least the title itself, as a title denoting respect and distinction. This is why in 1776, Queen Maria Teresa appointed Lajos Czillich, the vicar of Földvár as titular abbot of Csolt.

Between 1776 and 1979, a total of 16 worthy ecclesiastical persons won this title. Later on, several of these persons became titular or bishops of the diocese.

Among the names of the titular abbots of Csolt, there are such important ecclesiastical figures as the bishop of the diocese of Várad, Ferenc Szaniszló; of Vác, Count Károly Csáky; and of Győr, Antal Fetsér. The most important, however, was Baron Vilmos Apor, the bishop of the diocese of Győr, who suffered a martyr's death, and was canonised on November 9th, 1997.

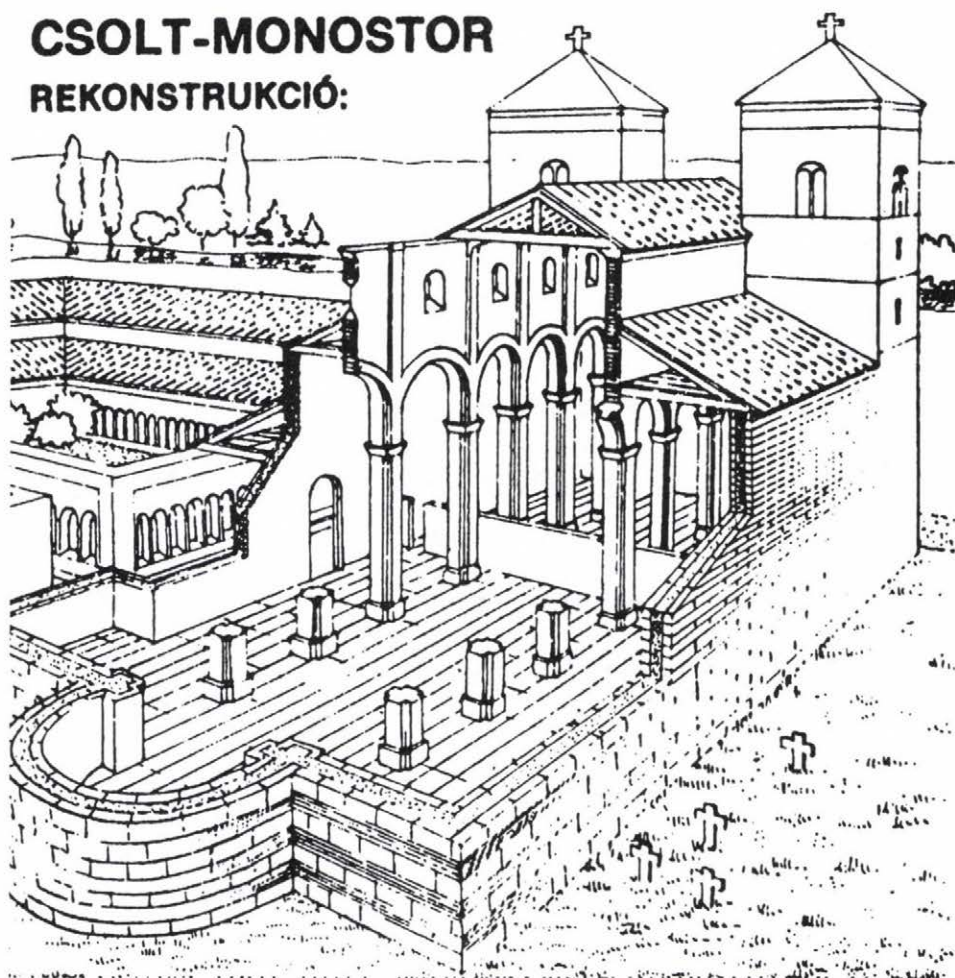
Since the death of the last titular abbot of Csolt in 1994, Imre Arany, the vicar of Nagyszénás, the office of the titular abbot has been empty. To my knowledge, the present bishop of the diocese of Szeged-Csanád – who has the right for handing out the title – has no intention of appointing a new abbot “for Csolt.”

A csolti monostor alaprajza

CSOLT-MONOSTOR

REKONSTRUKCIÓ:

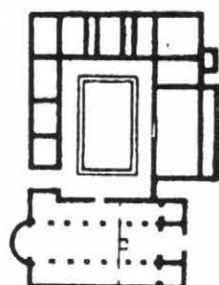
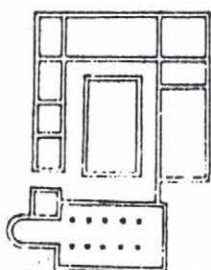
PERIÓDUSOK:

X–XI. sz.

XI. sz.

XII. sz.

XII.–XIII. sz.

Rajz: Istvánfi Gyula

A csolti monostor rekonstruált rajza

5439 776

[Large decorative flourish]

[Handwritten signature]
[Handwritten signature]

Lit. B.
 A. 50. Protocols Page 476.

[Handwritten signature]

os, Maria Theresia, Memoria commen-
 damus, Quod Nos inducitur, pro
 clari Virtutibus, insulari idem
 Doctrina, ac Exultatione, et Exem-
 plaris Vita Conversatione, et
 alijs, et alijs alijs Bonis, et
 Qualitatibus, quibus Nos Lud-
 vici Crillius Sacerdotis Piuschi
 Fidei, et fidei, quibus Nos D. D.
 aliorum, et aliorum, et aliorum, et
 orationum, et aliorum, et aliorum, et
 multorum, et aliorum, et aliorum, et
 latione benigna cognovimus, sed
 et in peculiaribus, et aliorum, et
 lumentes, et aliorum, et aliorum, et
 defecit, et aliorum, et aliorum, et
 sum, et aliorum, et aliorum, et
 impensam operam, et aliorum, et
 doctorem Crillius, et aliorum, et
 sonam idoneam, et aliorum, et
 D. D. Piuschian, et aliorum, et
 In Nomine gratam, et aliorum, et
 plan ad Altitatem, et aliorum, et
 abbasque, et aliorum, et
 Inca memorati Regni, et aliorum, et
 Hungaria Corona, et aliorum, et
 et de Inca, et aliorum, et
 etate Inca, et aliorum, et
 Nos Regi, et aliorum, et
 et omnibus, et aliorum, et
 Nos

1929. nov. 19. Báró Apor Vilmos plébános az esz-
toli kormandzó cholt-i címzetes apáti nevezi ki.
Első apáti miséjét dec. 8.-án celebrálja. Ekkor
kommunikál mag az a szokás, hogy nagyobb egyházi
funkciókon nagyobb gimnazista diákok assis-
tálnak reverendáknak is koringban a ritus pe-
dig a lehetőszig merint a Sinfia római szokás-
hoz alkalmazkodik.

SALAMON LAJOS

A HÁROMSZOR ÚJJÁSZÜLETETT TEMPLOM TÖRTÉNÉTEBŐL

Pakod alig 940 lakossal a zalamegyei közepes települések közé tartozik. A falu a Zala folyó balpartján fekszik – igaz nem az eredeti helyén –, és szinte kettészeli a Zalaegerszeg–Zalaszentgrót közötti útvonal.

Az első hivatalos írások, amelyben Pakod – Pocud néven – említik 1211-ből való a Pannonhalmi Szent Benedek Rend történetében (10. köt. 510. old.). Egy másik okirat 1276-ból való, ami egy bírói ítéletről szól és amit Budán az országbíró hozott a pakodi nemzetségek peres ügyében.

A templom és a plébánia létezéséről a fennmaradt okirat 1333-ból való, amely a vatikáni levéltárban található, amelyben a pápa magyarországi küldöttei jelentést tesznek Rómának a Szentföld javára meghirdetett és a zalai plébánosok által befizetett adományokról. Egy másik okirat 1418. október 18-án kelt, ebből világosan kitűnik, hogy Pakodnak van temploma és papja: Miklós fia Miklós. Egy évvel később, 1419. május 12-én kelt okiratban – ezt a veszprémi káptalan házi levéltárában őrzik Capsula IV „Echer” c. csomagban és benne V. Márton pápa Florenzben 111-idus Maj., pápasága második esztendejében, tehát a fenti dátumnak felel meg –, szintén szó esik a pakodi plébániáról és plébánosról. Akkor az történt ugyanis, hogy több zalamegyei plébános – köztük természetesen a pakodi is –, a veszprémi káptalan között fennforgó bizonyos tizedek vitás ügyében intézkedtek.

Alig tizennyolc év múlva éppen akkor, amikor Kolozsváron kitört a Budai Nagy Antal által vezetett parasztfelkelés, amit Bábolnán körbekerítettek és a kolozsmonostori templomban kötötték meg a három nemzet egyezségét –, tehát 1437-ben Kelemen és 1442-ben Mihály voltak a plébánosok, ez utóbbi azt a pápai kegyet kapta, hogy gyóntatóját szabadon választhatta. Nem éppen 60 év múlva, 1496-ban egy pápai leiratból azt tudjuk meg, hogy Pakod temploma Szent Kozma és Domján tiszteletére volt szentelve és a benne levő oltára a Boldogságos Szűzanya tiszteletére.

Valószínű, hogy ez a templom a környéken a legszebb lehetett, mert Pakodot éppen e templomáról nevezték el „Egyházapakodnak” és így is maradt addig, amíg a törökök le nem rombolták.

A vidék – és természetesen Pakod is –, egy virágzó katolikus életnek örvendhetett. Szinte el sem tudjuk most képzelni, hogy milyen szépen szóltak a harangok és milyen nagy örömmel fogadták az 1456-os nándorfehérvári diadalmas győzelmet a török hadsereg felett. Pakodon is ezentúl minden délben e győzelem tiszteletére megszólalnak a harangok, eszünkbe juttatják valamennyiünknek a Hunyadi János által vezetett győztes magyar sereget és győzedelmeskedését.

Sajnos alig 70 év múlva – 1526-ban – Mohács mezején a törökök teljesen megsemmisítették a magyar hadsereget, megvalósítva ezzel Szulejmán régi vágyát, hogy minél közelebbre kerülhessen a nagy riválisához, Bécshez. Magyarország, főleg a dunántúli rész, ütköző vonal lett a Bécs elleni harcban. A törökök többszöri próbálkozása Bécs elfoglalásáért nem sikerült, de az itt átvonuló seregek, mintha megbosszulták volna kudarcaikat, itt töltötték ki bosszújukat és hatalmas károkat okoztak. Ahol átvonultak, ott raboltak, öltek, gyűjtogattak, magukkal vittek mindent, amit csak lehetett. A félelem és a bizonytalanság állandóan növekedett és befurakodott az emberek, főleg a dolgozó emberek lelkébe. Az első virágzó hitéletnek is vége szakadt. Az emberek még a templomba sem mehettek, mert a törökök nem kíméltek sem hívőt, sem papot, sem pedig templomot. Sajnos így történt ez Pakodon is, a portyázó törökök többször a falura törtek, raboltak, fosztogattak, sőt még egy lányt is elraboltak, akinek kiváltásáért igen csak sok pénzt kértek. A többszöri „töröklátogatásnak” az lett a vége, hogy a pakodiak nem tudták megfizetni a követeléseket, így a törökök 1592-ben a falut teljesen lerombolták, templomát felgyújtották, a falut teljesen elpusztították. A lakosság most már végleg a Zala folyó mocsaras, ingoványos medrében lelt menedéket, voltak, akik a közeli hegyekben vagy a szomszédos falvakban bújtak meg. Egyházaspakod többé nem létezett. Megszakadt egy falu élete, fejlődése, egy virágzó faluból csak por és hamu lett, egy kietlen puszta, ami ma csak a rossz emlékeket őrzi.

Már csak a hit, remény és szeretet maradt, de ez is elég volt ahhoz, hogy az elmenekült lakosság új életet kezdjen, itt a szülőföldjén. Igaz, a körülmények nagyon mostohák voltak, de végül sikerült leküzdeni, átalakítani azt a vad és félelmetes környezetet, amelyben életüket mentették meg a Zala folyó mocsaras területein. Itt már a törökök nem gátolták őket az újjáépítésben, de annál inkább a Zala folyó. Gyakori kiöntése hatalmas károkat okozott, félelmet és sok-sok keserűséget az itt élő lakosságnak pontosan e helyen, ahol a mai Pakod van, új falut, új életet teremtettek.

A török veszedelem csökkenése, sőt kiűzésének reménye az osztrák csapatok közeledése már önbizalmat adott a falu lakosainak. Itt, az új helyen, házaikat megerősítették és már arra is gondoltak, hogy egy új templomot is építenek. Mivel a közelben nem volt már építőanyag, mint fa, sár és egy kevés kő, ezekből kellett építkezni. A szegény és elhagyott nép vagyona szegényes volt, ezért az új templomuk is szegényes lett. Talán nem is templom, hanem inkább kápolna lehetett, de akármi is volt, ide járt imádkozni a falu apraja és nagyja, örege és fiatalja, férfi és nő, de mind istenfélő, akik buzgón hittek a jövőbe, a feltámadásba. Az új templom helye a szájhagyomány szerint éppen azon a helyen volt, ahol a mostani templom van, azzal a különbséggel, hogy a temető a templom közvetlen közelében volt. Bizonyíték erre a jóval későbbi plébános, Séllyei Imre megszegődrének kiásása, ahol emberi maradványokra bukkantak.

A most is élő szájhagyomány, vagy talán csak szóbeszéd, szerint a leégett templom harangját leszerelte és el akarta vinni egy pár török katona. A harangot keresztül a réteken, a mostani falu felé vették útjukat, azon az úton, illetve a felé, amely út már kissé járható volt, de csak a helybeliek tudtak rajta közlekedni, mert ők tudták, hogy hol nincs akkora víz és mocsár, a törökök nem ismerve ezt az utat, beletévedtek és belekerültek a Zala medrébe, ott, ahol a dötki patak ömlik a Zalába, onnan tovább már nem tudtak menni, így a harangot nem tudták elvinni, otthagyták. (Ezzel kapcsolatban nekem fenntartásaim vannak, mert a Zala folyót az 1980-as években kiszélesítették, a kanyarokat levágták, tehát szabályozták, de nem találtak semmit, pedig igencsak nagy kotrógépek dolgoztak.)

Visszatérve a falu lakosságának életére, megjegyzendő, hogy a mostani körülmények között, a falu lakossága állandóan csökkent, a termőföldek pedig évről-évre növekedtek, úgy hát a földesuraknak igen nagy szükségük volt a jobbágyokra. Pakodon abban az időben az Ányos család volt a legnagyobb földbirtokos, aki az elkeseredett népet azzal akarta vigasztalni, hogy 1634-ben az új templomnak egy harangot öntetett, amely egészen az első világháborúig teljesítette szolgálatát, de akkor végleg elnémitották. (Ez a harang 1677-től kezdte el feladatát.)

Sajnos lelkipásztor sem volt abban az időben. Pakodon is hiába volt a templom, lelkipásztora nem lehetett. Szerencsére Zalabéren volt plébánia és plébános, aki több esetben Pakodon is elvégezte a lelkipásztori munkát. 1673-ben letelepedett egy vándor ferences szerzetes, aki a környéket is lelki gondozásba vette. A kevésszámú lelkipásztornak a licenciátusok buzgó előimádkozó világi hívek voltak segítségére, aki litániákat tartottak, prédikáltak, eskettek és temettek. Mint a zalabéri papnak segítőtársa, 42 éven keresztül itt Pakodon is működött. 1718. augusztus 31-én halt meg 84 éves korában és a pakodi Szent Margit templomban temették el. (Zalabéri halotti könyvek, I. 111. old.)

Az élet folyt tovább, kisebb-nagyobb gondokkal és a vele járó nehézségekkel. A legnagyobb keserűséget most már a Zala folyó többszöri kiöntése jelentette, az árvíz sokszor a templomot is érintette, környékét elöntötte, és volt eset, amikor a víz beszivárgott a templomba is.

Közben a törököket kiűzték az országból, sőt már a Rákóczi vezette szabadságharc eszméi is elértek Pakodra, újból feléledt a remény, hogy megszűnik a jobbágyság intézménye, hogy mindenki szabad lesz. A dunántúli császári seregek egy cseppet sem voltak jobbak, mint a törökök: ők is raboltak, gyűjtogattak és kegyetlenül bántak a néppel. 1707 jelentős, illetve siralmas és egyben felejthetetlen év lett a pakodiak életében. Ebben az évben a Dunántúlon heves harcok dúltak a császári seregek és Bottyán kuruc seregei között. A császári sereg támadási útjába esett e kis falu is, amit földúltak, kifosztottak és több házát is győlgýűjtötták, nekiláttak a templomnak is, azt teljesen lerombolták. Ez volt a második templomuk a pakodiaknak, amit az ellenség a földdel egyenlővé tett. Itt és most is kérdezhetnénk. Vajon mit vétetett az Istennek az a szegény pakodi nép, akinek még a templomát is lerombolták? Hol a pogányok, hol a keresztények, hol pedig a természeti csapások? Ha nem lett volna e templom katolikus, akkor talán választ is kaphatnánk, de így, mi oka volt ezeknek a császári vezéreknek, hogy leromboltatták e kis falu templomát? Ki tudja, és mikor lehet erre választ kapni.

Pakod népe nem nyugodott bele mostoha sorsába, főként abba, hogy a régebbi elnevezésű Egyházaspakodnak ne legyen temploma. Ezért 10–12 év múlva, 1717-ben újat építettek. Sok írásban 1718-at, sőt 1719-et írnak az új templom építési dátumaként. Hogy mégis az 1717-es év az igaz, azt bizonyítja annak a ferences szerzetesnek a temetése, akit e templomban temettek el 1718. augusztus 31-én, tehát a templom már létezett, sőt Szent Margit tiszteletére volt felszentelve. Igaz ugyan, hogy ezt a templomot nagyobbították meg 1719-ben, a két oldaltámpillértől hátrafelé. A templom eredetileg fazsindejes volt, a kórus pedig valamivel kisebb és csak az 1894-es villámcsapás okozta károk utáni felújításkor hozták előbbre a befogadóképesség megnövelése érdekében.

Sajnos csapást csapás követett, mert 1783-ban, pontosan március utolsó napján, egy hatalmas tűzvész pusztította a falut, a templomot is jelentős kár érte, a plébánia épülete teljesen tűz alá került. 12 év múlva a Zala folyó kiöntése okozott hatalmas káro-

kat, a víz a templomba is befolyt és ott egy régebbi sírgödörbe ömlött (1795. augusztus 19-én).

Mindezek a károk annyira megrongálták a templomot, hogy szinte teljesen újra kellett építeni. Mindezek csak rendre készültek el, mert a falu is oly szegény volt, hogy nem jutott mindenre egyszerre.

Az 1760-as év talán a legnevezetesebb évek közé tartozik a pakodiak életében. Ebben az évben egy küldöttséget szerveztek, akik elmentek Biró Márton megyéspüspök színe elé, és azt kérték, hogy a hívek rendszeres ellátása érdekében, szervezzen a zalabéri plébánián – ahová Pakod is tartozott –, kápláni állást. Biró Márton nagy örömmel hallgatta végig a küldöttség tagjainak kérését és úgy döntött, hogy ezek az emberek, ahogy elpanaszolták bánatukat és amilyen őszinte meggyőződéssel vetették fel óhajukat, nem kápláni állást, hanem önálló plébániát érdemelnek. Ennek feltételei biztosítva voltak, és a püspök határozata nem késett. Hatalmas nagy volt az öröm e kis faluban, amikor hazatért a küldöttség, még a harang is megszólalt. Ekkor lett igazán Isten házává a templom, amikor nemcsak havonként, hanem naponként megszólaltak, és megszólalnak, a misére hívó harangok. Nagy örömmel fogadták az első lelkipásztort: Lukinich Jánost, aki most már – annyi sok év után – helyben keresztel, esket és temet, helyben hirdeti öregeknek és fiataloknak egyaránt az Isten szent ígését.

Az 1800-as évek elején már megkezdtek vásárolni a templomhoz való anyagokat, cserepet, téglát, cementet, meszet és egyéb építő-anyagokat. 1874-ben a teljesen elkészült templomot meglátogatta a nagyméltóságú Ramelder János veszprémi megyéspüspök és helyettese: Markli Ignác. Ők 380 forintot adtak a javításokra. 1883-ban a haranglábat javították és egy orgona-szíjat vettek, megjavították az orgonát, majd a szenteltvíz-kádat és egy ablakot is csináltattak. Mikor minden már rendbejött, akkor – mint már említettem –, 1894-ben a villám belecsapott a templomba és hatalmas károkat okozott. Gyűjtést kellett szervezni a károk kijavítása érdekében. A gyűlt pénzből még egy új orgonára is jutott, amit 1900 újév estéjén szenteltek fel. Ugyanakkor új padok is kerültek a templomba.

Egy igen érdekes, és szinte egyedülálló dolog volt, hogy századunk első éveiben Takács plébános megváltoztatta a templom címét. Az addigi Szűz Szent Margit vértanú helyett a mennybemenetelről nevezte el. A változtatást az egyházhatóság is elfogadta és 1903. augusztus 26-án kelt, 2691. sz. iratával engedélyezte is. Ezek után belső változások is következtek. A mennybemenetel dombormű képe mellé 2 szobor, Szűz Mária és Szent József került. Ezek után egész évben olyan rossz időjárás volt, hogy még olyanra az öregek sem emlékeztek. A határt teljesen elverte a jég, a Zala folyó is hatalmas károkat okozott áradásával. A pakodiak ezeket mind Isten átkának, Isten verésének hitték és azért, mert a plébános úr megváltoztatta templomuk címét. Érdekes, hogy a búcsút is megtartották, így aztán Pakodon még most is minden évben két búcsút tartanak, ami igencsak ritka jelenség.

Az első világháború kitöréséig nem voltak feljegyzendő események, de akkor, 1914-ben egy napon megjelentek egy hatalmas gerendás szekérrel a hadsereg parancsnokságának emberei, akik felmentek a toronyba és onnan ledobálták a harangokat. Először a két kisebbiket vitték el. Az egyik 64 kg volt és rajta a következő felírás, „Me felicit Balthazar Herold Viennae Anno 1677” és rajta a kép Jézus Szűz Máriával a felhőkben. A másik harang 70 kg-os volt, öntötte Seltenhoffer Frigyes és fia Sopronban, 1882-ben. A kép Szűz Mária Jézussal, sugaras háttér és feszület. Ezek a harangok többé

nem imára hívták a hívőket, hanem kegyetlen halálra. Ágyukat öntötték belőlük és sok sok ember életét oltották ki. Ugyanakkor elvitték még az orgona sípjait is.

A templomról abban az időben feljegyzett adatokból az alábbiak tűntek ki: a templom hosszúsága 25 lépés, belső szélessége 4,7 méter, a hajó hossza 17,6 m, a szentély 2,7 m, a templom magassága 4,8 m. (Historia Domus 19. oldal.)

Az új harangokat 1922. július 13-án szentelte fel Osadinszki György zalabéri esperes-plébános. A három harang közül kettőt adakozásból vettek, egyet pedig Sándor István adományozott. A harangok a következő feliratokat és jelképeket őrzik: Azon, amelyiket adományból csináltattak ez van reá írva: „Az Pakodi Római Katolikus plébánia hívei 1922 Magyarország Nagyasszonya vedd oltalmadba Magyar Hazánkat s Óvd meg Minden Bajtól és Veszedelemtől. Seltenhoffer Frigyes fiai harangöntő gyárában Sopronban.” A kép Szűz Máriát ábrázolja, fején a magyar koronával, jobbájában kormánypálca, baljában Jézussal. A másik adományból készített harang a kisharang ezen koronás szent jobbájában vizet önt égő lángra, baljában hosszú zászló. A felirat a következő: „Szent Flórián Óvd Meg Községünket Tüzi Veszedelemtől S Légy Segítségünkre Minden Bajainkban”. A harmadik harang, amit Sándor István adományozott a következő felirat van reá öntve: „3774. sz. Isten Dicsőségére Emeltette Sándor István Hadi Rokkant A Háborúból Szerencsés Hazatéréséért és Neje Huszt Teréz Szent István Vértanú És Szent Teréz Védsszentjük Tiszteletére. Öntötték Seltenhoffer Frigyes Fiai Gyárában Sopronban 1922. Két dombormű is van rajta, két nőalakkal, az egyik fején glóriola, jobbájában kardot lógat, baljában liliom. A másik nő hosszú tojával és hajjal, mellén keresztet fog. A harangok súlya a következő: a nagyharang 229, a második 98, a kisebbik 56 kg. A nagyharang „C” hangú, átmérője 76 cm, a középső „E” hangú, átmérője 56 cm, a kishangnak „G” hangja van és 48 cm átmérőjű. A templomnak van még öt zászlója is, Az egyik kisebb és pirosszínű, egyik oldalán Jézus szíve (kép), a másik oldalán Lurdi Szűz Bernadette. A másik zászló vörösbársonyból készült, Szűz Mária és Szent Ilona képeivel. A harmadik zászló fehér selyemből készült, rajta Szűz Mária és Árpádházi Szent Margit tiszteletére készült. Az ifjúsági zászló pirosszínű, Szűz Mária és Szent Imre képeivel. Ez nem templomi lobogó, hanem rúdhoz szegezett zászló. Az ötödik is rúdhoz szegezett, nem templomi zászló, hanem a tűzoltók zászlaja, színe vörös és rajta Szent Flórián és a tűzoltó jelvények.

A főoltár uralkodó színe a barna, hátul kétoldalt nagy faoszlopok emelkednek, tetejükben egy-egy angyal a feltámadás harsonáját fújja. Középen háromszögben az oltárkép, a mennybe emelkedő Krisztus dombormű. A kép mellett, az oltár felett jobbról és balról Szűz Mária és Szent József szép színes kis szobrai.

1925 végén – szintén adakozásból – a templom bejárata elé két cement lépcsőt készítettek. Az első szent misszió szervezésére, amit 1927. március 12–17. között tartottak, a hívek adományaiból a főoltár dobogójára egy szép szőnyeget vásároltak. 1929. május 20-án bevezették a villanyt a templomba is. Az 1937-es árvíz igen nagy károkat okozott a templomnak, amit csak sokára és nagyon nehezen tudtak helyrehozni, de az iszapszag még sokáig érezhető volt. Ebben az évben karácsony másodnapjára virradatra a főoltár szentlecke felől levő angyal leesett a Szent Antal oltár dobogójára, az angyal szárnyai és lábai nagyon megrongálódtak. Elképzelhető, hogy mekkora felelmet és mennyi babonát szült volna ez az eset, ha a történet a szent mise alatt esett volna meg.

1939. február 15-én a 969/1939. sz. rendeletével a pakodi templom főoltárát kiváltásos oltárnak minősítette Tóth Tihamér püspök, de aki éppen abban az évben, pontosabban május 5-én, hirtelen meghalt.

Közben az árvizek folytatódtak, csak megemlíteném, hogy volt olyan év is, amikor 15 árvíz volt a faluban. Ezek az árvizek már annyi iszapot hordtak a templom udvarára, hogy az már a templomot is veszélyeztette.

Az oroszok Pákodra 1945. március 27-én, kedden reggel fél tíz órakor érkeztek, nagy volt a félelem és a bizonytalanság, főleg a nőknek kellett sokat bujkálniuk. Az első halottja Pakodnak az orosz csapatok bejövetele után éppen a helybeli plébános volt, Zarka József, akit a Zala hídján egy orosz katona lelőtt. Temetésen nagyon szegényesen történt, a szertartást Zalabéri plébános végezte. Később, amikor már kissé lecsendesedett a félelem, és az orosz csapatok tovább mentek Zarka Józsefet exhumálták, koporsóba tették és egyházi szertartás szerint temették el. Az új plébános csak május 25-én érkezett Vörös László személyében. Nemsokáig volt Pakodon, még abban az esztendőben el is ment. A következő plébános Lukács István lett, akit díszkapu felállításával fogadott a falu népe. A fogadás egybeesett a bérnállással, ekkor Bánás László veszpéri apostoli kormányzó 208 lelket részesített a bérnállás szentségébe. Az új plébános rendszeresen megtartotta a búza-szenteléseket is. 1947. április 27-én a búza-szentelést körmenettel végezték. Május elsejétől bevezették a májusi ájtatosságot, amit minden nap alkonyatkor beharangozással tartottak. Főleg gyermekek jöttek nagyobb számba. Ezután volt a liturgikus esti ima: „Szűz Anyám Áld Meg Pakodi Egyházadat”. Május 3-án körmenetet szerveztek a pakodi hegy elején levő Sándor keresztnél, 15-én az áldozósütőtörtői búcsút tartották meg.

1948. november 8-án megkezdődött a nyolcnapos misszió. Az első napon már több, mint 500 személy vett részt. Két kapucinus atya volt jelen, akik a szentmiséket végezték és hozzájárultak az ünnep megvalósításához. A nagymise előtt a torony falánál megáldották a missziós keresztet. Az egész misszió alatt 1160 gyónást és 2500 áldozást végeztek. A plébános lakásán több szegény gyermek volt meghíva, hol reggelit kaptak. A tűzoltó egyesület 50 éves fennállása tiszteletére szentmisét tartottak a templom északi oldalán felállított sátorban.

1949 karácsonya előtt kötelezték a plébánost, hogy mondjon beszédet a békéről és a háború utáni évek eredményeiről. A plébános mindezeket megtagadta, kivéve a békéről való beszédet. 1950 márciusában a feltámadási körmeneten a tűzoltók az újonnan kapott szép egyenruhájukba vonultak fel. Május 3-án a Barabás és a Pakodi hegy határán lévő kőkeresztnél egy szép prédikációt és litániát tartottak, ahol több mint háromszázan vettek részt.

1951. február 4-én a Balázs-áldás alkalmával gyertyaszentelést is szerveztek. Közben a gyerekek mind jobban el voltak tiltva az egyházi élettől, a plébánost és a plébániát többször felkutatták a terménybeadás érdekében. Május 3-án búcsút tartottak a Sándor féle keresztnél. A Zala folyó most is minden évben hatalmas károkat okozott a templomnak, a plébánia épületében és sok lakóházban. A sok rongálás miatt felvetették egy új plébánia építését és a templom felújítását de erre nem került elég pénz, így minden maradt a legrosszabb állapotban. Mint tudjuk, akkor a szocialista hatalom nem segítette az egyházakat.

1956. március 31-én, éppen húsvét szombatján du. 3 óra 8 perckor megrendült a föld, érezték a földrengést a faluban, több háznak a fala megrepedezett és több kémény ledőlt.

Ennyi nehézség és megpróbáltatás után az is megtörtént, hogy a „Zala” c. lap augusztusi számában egy cikket közölt a pakodi plébániáról és a kántorról. A plébánosról

azt állította, hogy a hitoktatásról lebeszélte a szülőket és a hittanórákon szándékosan rontja a fegyelmet az iskolában, és hogy paktál a klerikális reakcióval. A kántor mindezekben segíti a plébánost. Végezetül a lap, és a benne megjelenő cikk eredményeképpen a pakodi párttitkár eltiltotta a kántort a házikosztozástól és ezután csak a plébánián kosztozhatott, ahova a hívek hozogatták az ételmet. Megjegyzet, hogy ebben az évben Pakodon megkereszteltek 7 fiút és 12 leányt, házasságot kötöttek 14-en, meghalt 6 férfi és 9 nő, a legfiatalabb halott 49 éves volt. 1954 júliusában új plébános jött a faluba.

1957-ben a templomon kisebb-nagyobb javítást végeztek, belsejét úrafestették.

Különösebb események nem történtek a templom történetében, csupán csak az, hogy napról-napra rongálódott, már nagyon régen kellett volna javítani, de erre akkor nehezen lehetett pénzt szerezni. Jelenleg az 1998 decemberi falugyűlésen a polgármester kijelentette, hogy a következő évben magasfokú renoválást végeznek a templommon. Eerre már megkezdődtek a hivatalos engedélyezések, mert a pakodi templom már évekkel ezelőtt műemlék jellegűnek van nyilvánítva és ennek felújítását különleges engedélyezésekhez van kötve. Más tervek is vannak elkészítve, éppen a régi kántortanító: Béres István fia végzi teljesen díjmentesen. Ami az anyagi fedezetet illeti, már volt egy gyűjtőakció a faluban, igaz, nem sok haszonnal járt, de vannak olyan szervek és szervezetek, még külföldről is, akik az engedélyek beszerzése után szívesen segítik a templom felújítását.

Remélem, hogy most a lassú elindulás óráiban érzünk magunkban annyi erőt, mellyel lelki és testi küzdelmeket végigharcolhatunk, hiszem, hogy van és lesz lelkünkben elegendő hit, mellyel rendíthetetlenül bízunk az igazságban és a jószág diadalában, abban, hogy minden igaz törekvésünknek méltó eredménye is lesz.

LAJOS SALAMON

THE HISTORY OF THE CHURCH THAT WAS REBORN THREE TIMES

The time of the birth of the settlement of Pakod was the year 1211, when it is mentioned in the history of the Benedictine order of Pannonhalma, under the name of Pocud.

After this point of time, the church of Pakod appears in several documents. Among these is the occasion when in 1333, the church made an offering to the Holy Land. In 1418, not only its church, but its priest, Miklos, son of Miklos, is mentioned as well. In 1437, the priest is Kelemen and in 1442, it is Mihály, who received the Papal favour that he could freely choose his confessor.

In 1496, a document proves that the church of Pakod was consecrated to the reverence of Saint Kozma and Domján, while its altar to the reverence of the Happy Virgin-mother.

Until 1592, Pakod was called "Pakod-parish," which proves that it had a beautiful church. Unfortunately, in that same year, the plundering Turks completely burnt down and destroyed it along with the village. The population found refuge in the swamps and everglades of the river bed of the Zala, where they also built a new church.

1707 was also a mournful year in the history of the church of Pakod, since this time the Imperial army, during the battles against the Kuruc (Hungarian insurrectionists in the 17th and 18th centuries), devastated it, and razed it to the ground.

The new church was built in the place of the old one in 1717. Its bell, salvaged from the previous church, was originally cast in 1634, but it was completely silenced by World War I.

In the final decades of the 18th century, more precisely in 1795, due to the number of floodings and a huge blaze, which also effected the village as well, the church was so extensively ruined that it had to be completely rebuilt. The newly built church was blessed by the bishop of the diocese.

The church, that is the parish, maintained its independence, which it received in 1760.

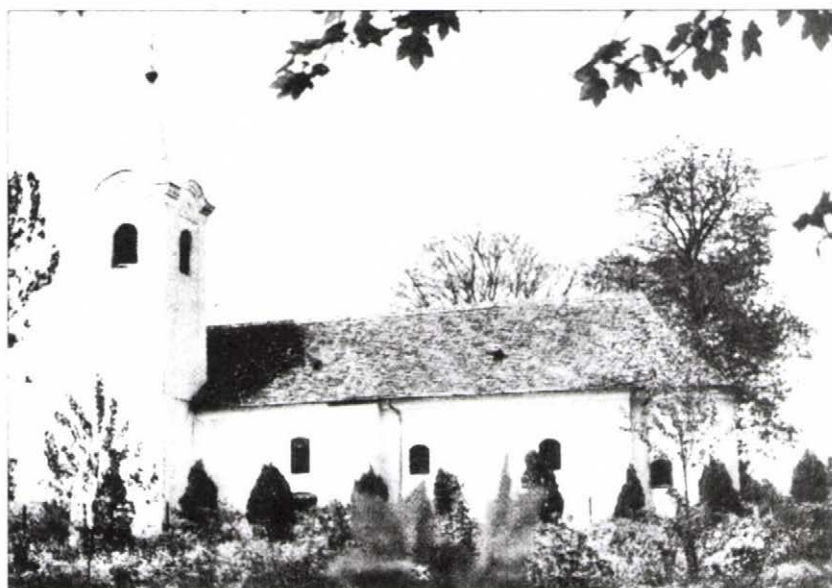
In 1903, an interesting turn of event took place. What actually happened was that with the official permission of the church authorities, the parish priest, Takács, who was the vicar at the time, renamed the church, which was called Saint Margaret Szűcs, the Virgin and martyr, to the Ascension. In that same year, there were such miserable weather conditions dominating the entire region, consisting of severe hail storms and the flooding of the Zala river several times, that all of these misfortunes came to be attributed to the renaming of the church. The local folk called this a scourge of God, the damnation of God, and the curse of God. However, since the eventual renaming of the church, to its original name, did take place, both dedication festivals are held by the folks of Pakod even in the present day.

Since the church bells were taken away during World War I, new ones could only be cast in 1922, which still call the faithful to the sermons. The larger bell is 229 kg, its circumference is 76 cm, and is of "C" sound. The middle bell has a weight of 98 kg, a circumference of 56 cm, and has an "E" sound, while the smallest bell, which was cast by István Sándor, a disabled soldier, is 56 kg in weight, has a circumference of 48 cm, and has a "G" sound. This was made in reverence of Saint Stephen, the martyr and Saint Teresa.

On February 15th, 1939, bishop dr. Tihamér Tóth, declared the main altar of the church of Pakod, "privileged".

In 1957, several phases of renovations were completed on the church and its interior was repainted.

At the present, the preparations have already begun for the reconstruction of the church, since several sessions of donations have been held already, and it is more than certain, that in the future, the church of Pakod will be reborn as a monument.

A pakodi katolikus templom

A pakodi templom festmény után

BORÓVI JÓZSEF

AZ 1947. ÉVI ALTÖTTING-I ZARÁNDOKLAT VALLÁSI GYÜMÖLCSE

Már 1946-ban nyilvánvalóvá vált, hogy a Nyugat-Európába sodródott magyarok nagyrésze nem fog visszatérni Magyarországra. A négy megszállási zónára osztott Németország amerikaiak által igazgatott részében működött Landshutban a németországi Vatikáni Misszió magyar tagozata Kótai Zoltán váci egyházmegyes pap – mint delegátus – vezetésével.

Kótai Zoltán 1946 nyarán, mint egyéni zarándok, meglátogatta Altöttinget, talán akkor vetődött fel benne a gondolat, hogy egy nemzeti zarándoklatot kellene szervezni ezen a kegyhelyen.

Ez a dél-bajorországi város – kegyhely –, a magyar történelemből ismert település volt. A portyázó magyarok a Karoling dinasztia kihalása után tartott harcokban a várost teljesen elpusztították, és csodával határos módon csak egy Mária szobor került el a pusztulást. Természetesen a város is, temploma is felépült, és a legnagyobb kincsük az épségben maradt Mária szobor lett. A 16. századtól kezdve Aachen és Maria-Zell mellett Európa kedvelt zarándokhelye lett Altötting is.

Erre a búcsújáróhelyre szervezte Kótai Zoltán magyar delegátus az 1947. évi Szent István napi zarándoklatot. A zarándoklatra – amely első volt a háború után –, mintegy tízezer magyar érkezett Altöttingbe. (Kótai 8000 résztvevőről beszélt, kisbarnaki Farkas Ferenc pedig 12000 magyarról szólt, akik Altöttingenbe érkeztek). Bár a magyarok még nagyrészt táborokban laktak, az amerikai zóna távolabbi részeiből is eljöttek erre a kétnaposra tervezett búcsúra.

Amikor megindult az altöttingi zarándoklat megszervezése és kecsegtető volt a nagylétszámú részvétel, az emigrációban élő politikusok, katonatisztek – kisbarnaki Farkas Ferencel az élen –, kihasználták ezt az eredetileg egyházi jellegűnek indult búcsújárást, a saját, át nem gondolt, jogilag megalapozatlan, közjogi, alkotmányjogi elgondolásai megvalósításának a véghezvitelére. Altöttingenben megtartották az elhíresült „országgyűlést”, az „1939-es országgyűlést” –, 1947. augusztus 20-án. Az egész politikai színezetű „országgyűlésnek” annyi köze volt a zarándoklathoz, hogy Kótai Zoltán a németországi magyar vatikáni delegátus közbenjárta az illetékeseknél, hogy az összejövetel (országgyűlés) céljaira megkapták azt a Guttenberg-kastélyt, Mühlendorf, ahol a magyar katolikusok lelkigyakorlatokat szoktak tartani, és ahol volt egy nagyobb előadóterem.

A politikusok szereplése mellett ismeretlenségben maradt Kótai ünnepi szentbeszéde, amelyben egy imaszövegség létrehozását jelentette be. Erről alig esik szó az Altötting-i események elbeszélésében, pedig ennek szép következménye is volt.

Kótai Zoltán a Szent István napján elmondott szentbeszédében arra figyelmeztette a zarándoksereget, hogy a magyarság sorsának jobbra-fordulásának egyik legfontosabb

eszköze az imádság. Felhívta a híveket, hogy közös imával, örökös szentségimádsással engeszteljék az Urat a magyarság bűneiért. Ne legyen egyetlen óra sem, amikor nem száll az Ég felé magyar imádság Németország területéről.

Azt kérte, hogy aki szíven viseli a magyarság jövőjét, vállaljon el egy szentségimádási napot havonta, és beosztás végett jelentkezzen, vagy a körzet magyar lelkészénél, vagy a Landshut-i delegátusi irodánál.

A szentségimádási óra alatt ajánljuk fel minden gondolatunkat, szavunkat, cselekedetünket a szentségi Jézusnak, engeszteljük őt a magunk és mások bűneiért.

Gyakorlati tanácsokat a delegátus már a hívekhez küldött körlevelében adott, mert az Altötting-i felhívás után azonnal ezernél is többen jelentkeztek, és rendszerezni kellett a felajánlásokat. Figyelmeztette a jelentkezőket, hogy ha a vállalt időpontban nem áll rendelkezésükre templom, akkor otthon is elvégezhetik a szentórát. Az imaszövetségbe való jelentkezéskor azt kérte, hogy jelezzék, hogy nappali, vagy esetleg éjszakai szentségimádási órákat is tudnak vállalni. A jelentkezések után az imaszövetségbe való felvételt és az időpontot nyomdatechnikai okokból csak később tudták – egyéb tájékoztatással együtt – megküldeni. Azt kérte, hogy a táborok lakói lehetőleg egy napon vállalják a szentségimádást. Ez úgy történne, hogy a jelzett napon kitett Oltáriszentség előtt kezdődne szentmisével a szentségimádás, és másnap reggeli közös szentmisével és szentáldozással fejeződne be.

Jó két hónap alatt sikerült is a beosztásokat elkészíteni és 1947. november 1-gyel a szentségimádást hivatalosan is megkezdték. A hónap minden egyes napjának külön papi vezetője lett, aki a jelentkezőket – a központtól kapott lista alapján – a szentségimádási nap minden órájára beosztotta. Minden vállalkozóra havonta egyszer került sor, amire a körzet-lelkészek vigyáztak. A havi elosztásban a szentségimádási napok a következők voltak:

Minden hónap

- 1-én Fazekas László – Passau, MFTR Agentia
- 2-án Hajdú István – Plattling, Ung. Lager
- 3-án Vargha Gábor – Michelfeld, Kloster
- 4-én Pribus György – Metten, Kloster, Ung. Lager
- 5-én Fülöp Miklós – Heidelberg, Marienheim
- 6-án Kálozdy Nándor – Passau-Waldwerke, Ung. Lager
- 7-én P. Szücs Lajos – Passau, Innbrück-gasse 5.
- 8-án Medvigy Ágoston – Eiberg bei Tann.
- 9-én Poór Albert – Freising, Daller-str. 24.
- 10-én Tölgyes Lajos – Eichstätt, Residenzstr. A 28.
- 11-én Pecze János – Gern bei Eggenfelden, Pfarrhof
- 12-én Vincze Mihály – München-Freimann, Wohlfahrtstr. 27.
- 13-án Ritli István – Irlbach bei Straubing, Nr. 84.
- 14-én Unger Béla – Ulbering, Kr. Pfarrkirchen, Pfarrhof
- 15-én P. Rozsály Ferenc – München, Maria Theresia-str. 19.
- 16-án Kovács János – Diendorf bei Untergriesbach, Kr. Wegscheid
- 17-én Bauer Jakab – Parnkofen, Nr. 74.
- 18-án Edelényi Achilles – Lenzfried bei Kempten, Ung. Lager
- 19-én D. Galló Géza – Füssen in Allgäu, Kemptener-str. 6.
- 20-án Várhelyi István – Heerte ü. Wolfenbüttel

21-én Véghelyi József – Traunstein, Seminarium
 22-én Koráni Elemér – Landshut, Postfach 56., Martinsfriedhof 225.
 23-án Zeisel Benedek – Furth im Walde, St. Vincentinus-Heim
 24-én Hollós Ferenc – Erlangen/Nürnberg, Kath. Kirchen-pl. 1.
 25-én Kálozdy Nándor – Passau-Waldwerke, Ung. Lager
 26-án Ritter Lőrinc – Creglingen, Craintaler-str.
 27-én Fenczik Sándor – Weiden, Luitpold-str. 5.
 28-án Nagy József – Kronach, Rosenberg-str. 8.
 29-én Mersdorf Jenő – Schneidhart, Kr. Kelheim
 30-án Dallos Ferenc – Bad Wörishofen, Klosterhof 1.
 31-én Kótai Zoltán vezetésével a papok.

A közölt lista a Landshutban kiadott „Iránytű” című delegátusi köriratban, az Egyházi Értesítő 1947. november 1-i számában jelent meg.

Az örökös szentségimádási rend címében azt a látszatot kelti, mintha az az egész Németországot felölelné, holott ez csak az amerikai zónában működő menekült-táborokra terjedt ki, tehát hiányzott az angol és francia zóna beszervezettsége. Jóllehet Kótai Zoltán – mint a Vatikáni Misszió magyar részlegének vezetője –, mindhárom zónára kiterjedő hatáskörrel rendelkezett, a zóna-határok tevékenységének korlátokat szabtak. Kótai is csak az angol és francia zónák katonai parancsnokainak az engedélyével tartózkodhatott területükön. Az engedélyek megszerzése korábban nehézségekbe ütközött, de idők folyamán mind könnyebb lett a zónák katolikus főlelkészeinek a segítségével.

Az örökös szentségimádási kezdeményezés megvalósulásáról a megmaradt iratok között nem találni beszámolót. Ezen nem is lehet csodálkozni, mert 1947 második felében, de még inkább 1948-ban tömeges vándorlás indult meg. 1948. július 1-gyel a pénz-reformmal az emberek szegényebbek lettek, és ez kulturális, szociális vonatkozásban is éreztette hatását, mert 10 régi RM július 1-gyel 1 DM-nek felelt meg. – Az örökös szentségimádás végzése egy bizonyos állandóságot igényelne lelkészek és hívők részéről egyaránt. Ennek az állandóságnak a hiánya, a kivándorlás nagymérvű megindulása nem tette lehetővé az örökös szentségimádás folytatását. Maga a kezdeményező Kótai Zoltán is kivándorolt Argentínába 1949 decemberében, de a kezdeményezése már jóval előbb, néhány hónapi működés után megszűnt.

JÓZSEF BORÓVI

THE ECCLESIASTICAL FRUIT OF THE PILGRIMAGE TO ALTÖTTING IN THE YEAR 1947

The Hungarian refugee camps in the Ally - United States-Britain-France - zones of Germany, had enough Catholic priests to carry out regular Hungarian pastoral duties. Zoltán Koltai, the delegate who was appointed by the Third Vatican Mission, received complete support from both his church superiors and the state for this project. In 1947, Koltai organised several pilgrimages for the Hungarian Catholics living in the camps of these zones, and then, he established a prayer union in order to create a sense of togetherness. The communication and contact of the Hungarians living in the three zones were complicated and were rather difficult to establish.

In the interest of establishing spiritual ties, Zoltán Koltai created a worship union in order to maintain and strengthen the fruits of the first joint Hungarian pilgrimage which was held in Altöttingen. The Adora-

tion Day continuously brought together Hungarian Catholics in different camps each time. From day to day, the all-day long Adoration Day time reinforced the brotherly and sisterly bonds for the sense of togetherness, as well as the Catholic and Hungarian sense of identity for the Hungarian Catholic emigrants who were trying to overcome a great deal of hardships.

This monthly Adoration Day chain was only stopped for good, when the refuge camps discontinued their operation, since the refugees returned to their homeland, emigrated or were assimilated.

ERDŐ PÉTER

A MAGYAR ÉS EURÓPAI EGYHÁZMEGYÉK ALAKULÁSA AZ UTÓBBI TÍZ ÉVBEN

I. AZ EGYHÁZTÖRTÉNETI PROBLÉMA

Az egyháztörténelem különös előszeretettel foglalkozik az egyházmegyei szervezet, az egyházi közigazgatás történetével. Okkal teszi ezt, hiszen az egyházmegyei és tartományi szervezet az egyházi élet legtöbb megnyilvánulásának a meghatározó intézményes kerete. Egyházmegyei zsinatok, plébániák, egyesületek, intézmények, bírások, egyházmegyei szintű katekizmusok, az egyházi közoktatás egyházmegyei szintű szervezetei, az egyházmegyei jogú szerzetes intézmények, a vagyonkezelés egyházmegyei struktúrái, az egyházmegyei testületek (székeskáptalanok, pasztorális tanácsok, papi szenátusok és más szervek) bőségesen indokolják ezt a kiemelt érdeklődést még azok részéről is, akik nem teológiai diszciplínaként művelik az egyháztörténetet. Akik pedig szent tudományként művelik azt, vagyis abban a teológiai megközelítésben, amely az egyház története legteljesebb és legigazibb megértésének a feltétele, szükségképpen az egyházmegyéből mint teológiailag központi jelentőségű részegyházból indulnak ki vizsgálódásaik során.

Az utóbbi évtized hazai és európai egyházmegyei határai jelentősen módosultak. Ennek a vizsgálódásunknak az alapkérdése az, hogy a módosulásokból milyen következtetések adódnak állam és egyház viszonyára, illetve az Apostoli Szentszéknek a részegyházak igényeit és szükségleteit figyelembe vevő pasztorális irányvonalára nézve.

II. AZ EGYHÁZMEGYÉK ÁTALAKÍTÁSÁNAK JOGI FELTÉTELEI

Az egyházmegyeik körülhatárolásának témája jelentős helyet foglalt el már a II. Vatikáni Zsinaton tárgyalt kérdések között is. A *Christus Dominus* kezdetű határozat különösen 22–24. és 39–41. pontjában tér ki erre problémára. Hangsúlyozza, hogy az egyházmegyeik Isten népének részei, organikus egységet alkotnak, bennük a püspök, a papság és a hívő közösség egésze egyesül az üdvösség szolgálatában. Ennek előmozdítása a rendezés legfőbb szempontja. Ennek során az ésszerűség elvét kell követni. A demográfiai csoportokat lehetőleg együtt kell tartani, a közigazgatási egységek és a társadalmi intézmények, valamint az államok határait bizonyos mértékig figyelembe kell venni, hasonlóan a lélektani, gazdasági, földrajzi és történelmi adottságokhoz. Az egyházmegyeinek lehetőleg olyan méretűnek kell lennie, hogy a püspök látogatni és kormá-

nyozni tudja, s ebben kellő számú papság álljos segítségére. Legyenek meg a részegyház jellemző saját intézményei és a szükséges anyagi források. Lehetőség szerint rítusonként saját hierarchiát kell létesíteni. A nyelvi közösségekről az adott nyelvet jól beszélő papok és esetleg püspökké is szentelt püspöki helynök útján kell gondoskodni¹.

A zsinatot követő időkből az ott megszabott irányoknak megfelelő részletszabályozás az *Ecclesiae Sanctae* kezdetű motu proprioval (1966. I. 3, nr. 12 § 1; nr. 42), valamint a Római Kúria rendjét szabályozó *Regimini Ecclesiae Universae* kezdetű motu proprioval (1967. VIII. 15, art. 49 § 1) történt. Ez utóbbi okmány meghatározta a Püspöki Kongregáció, illetve keleti egyházak vonatkozásában a Keleti Kongregáció, missziós területekre nézve pedig a Hitterjesztési Kongregáció illetékességét az egyházmegyék, tartományok, régiók alapítása, felosztása, megváltoztatása terén. A püspökök pasztorális szolgálatáról szóló *Ecclesiae Imago* kezdetű direktórium is kitér az egyházmegyék méretének irányelveire, különösen a püspök és a papság együttműködése szempontjából (1973. II. 22, art. 173). A Kongregációk illetékességét e témakörben később a *Pastor Bonus* kezdetű apostoli rendelkezés szabályozta (1988. VI. 28) hangsúlyozva a dikasztériumok közti közös bizottság (art. 21 § 2) és a püspöki konferenciák (art. 76) szerepét az intézkedések előkészítésében.

Az 1988. január 1-től 1998. január 1-ig terjedő időben az egyházmegyék határainak módosítását, az egyháztartományok alapítását és megváltoztatását, a püspökségek érsekség rangjára emelését, valamint az új részegyházak alapítását egyetemes egyházi jogi szinten a latin egyházra nézve az 1983. november 27-én hatályba lépett *Codex Iuris Canonici*, a keleti katolikus egyházakra nézve pedig az 1991. október 1-én hatályba lépett *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium* szabályozza.

A latin Codex szerint csakis a legfőbb egyházi hatóságnak van joga részegyházakat alapítani (373. k.). Egyháztartományt szomszédos egyházmegyékből csakis a legfőbb egyházi hatóság létesíthet az érdekelt püspökök meghallgatásával. Ugyanígy történik a tartományok megszüntetése vagy megváltoztatása is (431. k. 3. §). Általános alapelv a latin egyházi jogban, hogy exempt egyházmegyék ne legyenek, hanem az egyes egyházmegyék tartozzanak valamilyen egyháztartományhoz (431. k. 2. §). Bár a részegyházak általában területi jellegűek, a legfőbb egyházi hatóság megítélése szerint az érdekelt püspöki konferenciák meghallgatásával ugyanazon a területen a hívők rítusa szerint vagy más hasonló szempontból különböző részegyházak alapíthatók (372. k. 2. §). Eltérrést jelenthetnek az egyetemes egyházi jogtól azok az esetek, amikor valamilyen állam joga korlátozza az egyház belső szerveződésének szabadságát és új részegyházak működésének lehetővé tételéhez állami beleegyezés is szükséges. Ilyen országokban többnyire nemzetközi megállapodás alapján születnek új egyházmegyék.

A Keleti Codex szerint az egyházmegyék alapítása, megváltoztatása és megszüntetése az Apostoli Szentszékre tartozik, kivéve a pátriárkai egyházakban a saját területükön belüli egyházmegyéket, melyek esetében ez a pátriárka joga a pátriárkai egyház püspöki szinódusának beleegyezésével és az Apostoli Szentszék megkérdezése után (CCEO 177. k. 2. §, 85. k. 1. §). Ugyanígy alapíthat, megváltoztathat vagy megszüntethet a pátriárka a pátriárkatus területén belül egyháztartományokat is. Európai viszony-

1 A zsinati határozat előkészítő munkáiról és jelentőségéről lásd pl. M. GRICHTING: *Die Umschreibung der Diözesen. Die Kriterien des II. Vatikanischen Konzils für die kirchliche Zirkumskriptionspraxis* (Adnotationes in ius canonicum 7), Frankfurt am Main 1998, 7-81.

latban fontos, hogy ez a jog a nagyérsekeket (archiepiscopi maiores) is megilleti (CCEO 152. k.). A legnagyobb egyesült keleti egyház, az ukrán görögkatolikus egyház élén ugyanis nagyérsek áll, aki működésének központját a vizsgált időszakban visszahelyezhette Ukrajnába.

A katonai ordináriátus és más személyi jellegű részegyházak alapítása ugyancsak az Apostoli Szentszék feladata (vö. Const. Ap. *Spirituali militum curae*, 1986. IV. 21. art. II, 4. §: AAS 78, 1986, 483). Megjegyzendő, hogy bár a tábori püspökségekről rendelkező apostoli konstitúció katonai ordinariátusról és más részegyházakról beszél, vagyis a tábori püspökséget részegyháznak tekinti, ez utóbbinak mégis másképp van hívő népe, mint egy egyházmegyének. A tábori ordinárius ugyanis nem kizárólagos, hanem csak versengő (kumulatív) egyházkormányzati hatalommal rendelkezik hívei felett².

III. AZ EGYHÁZMEGYÉK ALAKULÁSA EURÓPÁBAN

1. Az egyházmegyét alakító rendelkezések fajai, kibocsátásuk módja és lelőhelyeik

Az egyházmegyék és más részegyházak továbbá egyháztartományok alapítása, valamint a püspökségek érsekség rangjára emelése (még akkor is, ha ennek kapcsán nem keletkezik új egyháztartomány) *apostoli konstitúció* útján történik, mely általában megjelenik az Apostoli Szentszék hivatalos közlönyében, az *Acta Apostolicae Sedis*ben. Előfordul azonban, hogy egy-egy tábori püspökség alapításáról nem az apostoli konstitúció, hanem csak az adott állammal kötött megállapodás jelenik meg (így történt ez pl. a magyar tábori püspökség esetében³). Ugyancsak eltér ettől a közlési formától az az eset, amikor egy ország hierarchikus beosztását olyan sok ponton alakítják át egyszerre, hogy nem a konstitúciók kerülnek közlésre, hanem egy *apostoli levél* (epistula apostolica), mely az országos újrarendezés összes intézkedését magában foglalja. Ilyenre a vizsgált időszakban csak Lengyelország⁴ és Magyarország⁵ esetében került sor. E két országban egyszerre alapítottak több egyházmegyét és alapítottak egyháztartományt, illetve módosították ezek határait.

Az egyházmegyét vagy más részegyházat érintő intézkedések másik fajtája az egyházmegyék és tartományok határainak módosítása, az apostoli kormányzóságok alapítása. Ezek az intézkedések a Püspöki Kongregáció okmányával történnek és mint ilyenek jelennek meg az *Acta Apostolicae Sedis*ben is. Ugyanebbe a kategóriába tartozik az egyházmegyék nevének megváltoztatása, a katedrális áthelyezése vagy konkatedrális létesítése vagy más változások is. Rájuk azonban nem térünk ki, mert nem érintik lényegesen az egyházmegyék állagát. Egy esetben mégis utalunk ilyen módosításra, mert a székhely áthelyezésének szándékával általános tendenciát tükröz. Említeni fogjuk viszont a kongregációs intézkedések közül az egyházi régiók jogi személyiséggel való felruházását, mert ez jelentősen befolyásolja az egyházi szervezetet.

2 Vö. J. L. GUTIÉRREZ: *De ordinariatus militaris nova constitutione*, in *Periodica* 76 (1987) 208-215.

3 Az 1994. I. 10-én kötött megállapodás kiadása: AAS 86 (1994) 574.

4 A lengyel egyházmegyék 1992. III. 25-én apostoli levéllel történt módosítása: AAS 84 (1992) 1097.

5 A magyar egyházmegyék 1993. V. 31-én apostoli levéllel történt újrarendezése: AAS 85 (1993) 869.

A Püspöki Kongregáció hatáskörébe tartozó intézkedések egy része keleti katolikus egyházak vonatkozásában a Keleti Kongregáció feladata, más esetekben az adott saját-jogú egyházak önállóan dönthetnek.

2. A változások lefolyása és statisztikai képe

A vizsgált tíz évben – a magyar és lengyel csoportot leszámítva – Európában 32 egyházmegyét, illetve tartományt alapítottak, miközben a világ többi részén 206 ilyen egység keletkezett. Az európai alapítások időben egyenlőtlenül oszlottak meg. 1988–90-ban csupán a Luxemburgi⁶ és a Strasbourgi⁷ Egyházmegyét emelték érsekség rangjára, más új alapítás nem történt. 1991. IV. 13-án hat részegyházat alapítottak szovjet területen. Egyrészt Beloruszia hierarchiája épült ki és megalakult a Minszk-Mohilevi latin Érsekség⁸, a Grodnói latin Egyházmegye⁹ és Minszknak rendelték alá a Pinszki Egyházmegyét¹⁰. Másrészt – nyilván tekintettel az állapotok ideiglenességére, illetve az ortodoxia esetleges érzékenységére – apostoli konstitúcióval megalakult a Moszkvai latin Apostoli Kormányzóság¹¹. Európán kívül, bár ezzel egyidejűleg került sor a Novoszibirszki¹² és a Karagandai¹³ Apostoli Kormányzóság megalapítására is tekintettel a szovjet időkben a központokba telepített latin rítusú, főleg lengyel és német származású katolikusokra.

1991. június 23-án Spanyolországban is jelentős csoportos alapítás történt. Megalakult a Madridi Egyháztartomány,¹⁴ valamint a Madridi Érsekségnek alárendelt Getafei¹⁵ és Alcalái¹⁶ Egyházmegye.

Ugyanebben az évben július 5-én a Gyulafehérvári Püspökséget érsekség rangjára emelték¹⁷ külön egyháztartomány alapítása nélkül. 1991. december 24-én Litvániában szervezték át a hierarchiát: a Kaišiadorski¹⁸ és a Panerėzyski¹⁹ Egyházmegyéket átsorolták a Kaunasi Egyháztartományból a Vilnaiba. Ez utóbbi tartományt egyben át is alakították.²⁰ A Klaipedai prelatúrát pedig hozzácsatolták a Telšiai Egyházmegyéhez.²¹

1992 a nagy lengyel átszervezés éve. Egyetlen apostoli levélben (III. 25-én) tucatnyi új alapítás és változtatás történt.²² Az alapítások sora 1993-ban folytatódott, május

6 1988. IV. 23-án: AAS 80 (1988) 1501.

7 1988. VI. 1-én: AAS 80 (1988) 1729.

8 1990. IV. 13-án: AAS 83 (1991) 540.

9 1990. IV. 13-án: AAS 83 (1991) 541.

10 1990. IV. 13-án: AAS 83 (1991) 542.

11 1990. IV. 13-án: AAS 83 (1991) 542.

12 1990. IV. 13-án: AAS 83 (1991) 544.

13 1990. IV. 13-án: AAS 83 (1991) 547.

14 AAS 83 (1991) 1009.

15 AAS 83 (1991) 1010.

16 AAS 83 (1991) 1012.

17 AAS 83 (1991) 917.

18 AAS 84 (1992) 273.

19 Uo.

20 AAS 84 (1992) 274.

21 AAS 84 (1992) 478.

22 AAS 84 (1992) 1097.

28-án megalakult a Plzeni Egyházmegye²³ miután már március 3-án módosították a Prágai, České Budejovicei, Hradec Královéi és a Litomericei Egyházmegyék határait.²⁴

Sor került a teljes magyarországi átszervezésre is május 31-én.²⁵ Megjegyzendő, hogy ez utóbbi – apostoli levéllel hozott – intézkedéscsoport tartományalapítást, két új egyházmegye alapítását és számos egyházmegyei és tartományi határmódosítást, továbbá több egyházmegyében név és (részben) székhelyváltozást jelentett.

1993. augusztus 14-én megalakult a Kárpátaljai Apostoli Kormányzóság,²⁶ október 28-án pedig a Moldvai Apostoli Kormányzóság.²⁷

1994. július 28-án Spanyolországban új egyháztartomány alakul Mérida-Badajoz elnevezéssel.²⁸ Az 1994. év meghozza a németországi módosításokat is. Ezek egyrészt a keleti tartományokra, másrészt Észak-Németországra terjednek ki. A többi területeken az állam nem kívánt hozzájárulni a határok átrendezéséhez. Ehhez ugyanis előzetes tárgyalások voltak szükségesek az ottani, XVIII. századot idéző állami egyházjogi helyzet miatt. 1994. június 27-én került sor a Berlieni Egyháztartomány alapítására,²⁹ a Görlitzi,³⁰ az Erfurti³¹ és a Magdeburgi³² Egyházmegye létrehozására. Ugyanezen év október 24-én megalapítják a Hamburgi Egyháztartományt³³ is. A részben eddig is önállóan kormányzott keletnémet hierarchikus egységek most önálló végleges formát öltenek: egyházmegyékké válnak. A középkor óta nem volt katolikus püspökség Magdeburg és katolikus érsekség Hamburg.

Most a katolikus hívők tömeges jelenlétére tekintettel helyreállt a reformáció hevében elpusztult hierarchia több lényeges pontja. Ugyanebben az összefüggésben 1994. április 7-én módosították a Berlieni és Schwerini Egyházmegye közti,³⁴ valamint a Hildesheimi és a Schwerini Egyházmegye³⁵ közti határt. Ugyanezen év július 8-án került sor a Paderborni,³⁶ október 24-én pedig a Kölni és ismét a Paderborni Egyháztartomány határainak módosítására.³⁷

1995. március 31-én megalakul a Kassai Érsekség és Egyháztartomány.³⁸ Ugyanezen a napon a Nagyszombati Érsekség neve Pozsony-Nagyszombati-ra módosult.³⁹ Pozsonyban társszékesegyház is alakult nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy a főváros egyházi központtá is váljék.

23 AAS 85 (1993) 977.

24 A Püspöki Kongregáció dokumentumát lásd: AAS 86 (1994) 106.

25 AAS 85 (1993) 869.

26 A Püspöki Kongregáció dokumentumát lásd: AAS 86 (1994) 108 („Transcarpatia”).

27 A Püspöki Kongregáció dokumentumát lásd: AAS 86 (1994) 375.

28 AAS 86 (1994) 936.

29 AAS 87 (1995) 217.

30 AAS 87 (1995) 219.

31 AAS 87 (1995) 221.

32 AAS 87 (1995) 225.

33 AAS 87 (1995) 228.

34 A Püspöki Kongregáció dokumentumát lásd: AAS 86 (1994) 609.

35 A Püspöki Kongregáció dokumentumát lásd: AAS 86 (1994) 611.

36 A Püspöki Kongregáció dokumentumát lásd: AAS 86 (1994) 700.

37 A Püspöki Kongregáció dokumentumát lásd: AAS 87 (1995) 323 és 324.

38 AAS 87 (1995) 776.

39 A Püspöki Kongregáció dokumentumát lásd: AAS 87 (1995) 1164.

1995. április 20-án megváltozik a Berliini és Hamburgi Érsekség határa.⁴⁰ Ez év végén kerül sor a lettországi hierarchia átszervezésére is. December 2-án két új egyházmegye alakul: a Jelgavai⁴¹ és a Rezekne-Aglonai.⁴²

1996. március 15-én a csehországi bizánci rítusú katolikusok számára új apostoli exarchátus⁴³ alakul, majd május 30-án megalapítják az Ostrava-Opavai⁴⁴ új latin Egyházmegyét. Lengyelországban 1996. június 1-én rendezik az ukrán görögkatolikus egyházmegyéket: Przemyszl eparchátusát Przemyszl-Varsói ukrán rítusú Érsekséggé emelik és ilyen néven tartományt alapítanak,⁴⁵ Wrocław-Gdansk néven pedig új ukrán bizánci rítusú püspökség alakul.⁴⁶

1996. december 9-én Albániában új egyházmegye alakul.⁴⁷

Az 1997. év a Közép-Kelet-Európai régió további szervezését hozza: Február 21-én Kassán bizánci rítusú apostoli exarchátust hoznak létre.⁴⁸ Ezután kerül sorra a horvátországi átszervezés: április 25-én katonai ordinariátus alakul,⁴⁹ július 5-én pedig megalapítják a Pozsegai⁵⁰ és a Varasdi⁵¹ új Egyházmegyéket.

Mindezekhez képest szerény a Nyugat-európai alakulások mennyisége. A fent említett néhány érseki rangra emelésen és a madridi tartományalapításon, meg az azzal összefüggő új egyházmegyéken kívül inkább csak határigazítások történnek. Az 1993. március 3-i Sion-Saint-Morice-i francia határmódosításon⁵² és a fent említett német változásokon kívül csupán olaszországi hierarchikus egységek módosulnak. 1988. március 21-én Salerno és Amalfi,⁵³ július 16-án Lecce⁵⁴ egyházmegyei határai módosulnak. 1989. március 3-án Milano és Lodi,⁵⁵ szeptember 16-án Genova és Piacenza,⁵⁶ november 16-án Catanzaro és Locri⁵⁷ határa változik. 1990. január 1-én Urbino és Fano,⁵⁸ március 25-én Latina és Albano, 1992. június 29-én Terni és Civita Castellana,⁶⁰ szeptember 5-én Lucca és Massa Carrara⁶¹ határa módosul.

40 A Püspöki Kongregáció dokumentumát lásd: AAS 87 (1995) 728.

41 AAS 88 (1996) 229.

42 AAS 88 (1996) 344.

43 AAS 88 (1996) 614.

44 AAS 88 (1996) 834.

45 AAS 88 (1996) 793.

46 AAS 88 (1996) 795.

47 AAS 89 (1997) 156.

48 AAS 89 (1997) 439.

49 AAS 89 (1997) 601.

50 AAS 89 (1997) 674.

51 AAS 89 (1997) 676.

52 A Püspöki Kongregáció dokumentumát lásd: AAS 86 (1994) 607.

53 A Püspöki Kongregáció dokumentumát lásd: AAS 80 (1988) 1479.

54 A Püspöki Kongregáció dokumentumát lásd: AAS 81 (1989) 107.

55 A Püspöki Kongregáció dokumentumát lásd: AAS 81 (1989) 889.

56 A Püspöki Kongregáció dokumentumát lásd: AAS 82 (1990) 196.

57 A Püspöki Kongregáció dokumentumát lásd: AAS 82 (1990) 841.

58 A Püspöki Kongregáció dokumentumát lásd: AAS 83 (1991) 524.

59 A Püspöki Kongregáció dokumentumát lásd: AAS 83 (1991) 700.

60 A Püspöki Kongregáció dokumentumát lásd: AAS 85 (1993) 204.

61 A Püspöki Kongregáció dokumentumát lásd: AAS 85 (1993) 205.

1994. november 4-én az apró olasz egyházmegyékből álló, viszonylag kicsiny provinciák csoportjait összefogó egyházi régiók jogi személyiséget nyernek.⁶² Így az olasz belső felosztás három fokozatúvá válik: egyházmegyek, belőlük álló egyháztartományok és több tartományból álló régiók működnek: ez utóbbiakból a következő 16 alakult: Abruzzo-Molise, Basilicata, Calabria, Campagna, Emilia-Romagna, Lazio, Liguria, Lombardia, Marche, Piemonte, Puglia, Sardegna, Sicilia, Toscana, Triveneto, Umbria. E sajátos struktúra, melyhez hasonlót Spanyolországban és Európán kívül is találunk, Itáliában azért volt szükséges, mert a plébániák és egyházmegyek rendszere az ókorban Dél-Itáliában az afrikai modellhez hasonlóan fejlődött ki: gyakorlatilag minden településnek püspöke volt, így az egyházmegyek és tartományok igen kicsinyek voltak.

3. A változások tartalma és irányzata

A fenti rövid felsorolásból és a módosító intézkedések szövegéből egyértelmű, hogy a vizsgált évtizedben Nyugat-Európában az egyházmegyek és tartományok rendszere gyakorlatilag nem változott. Az ugyancsak spanyolországi Mérida-Badajozói Egyháztartomány megalakításán kívül egyedül Madrid lett érsek-metropolitai székhely, melyhez szuffragáneus egyházmegyek alakultak. Ez a változás a város nagysága és az országon belüli súlya miatt látszik nyilvánvalóan indokoltnak. Olaszországban az egyházmegyek összevonásának egy hulláma már a vizsgált időszak előtt megtörtént,⁶³ így erre az évtizedre csupán a régiók megszervezése maradt. Ez többé-kevésbé megfelel az ország történetéből adódó erős regionális hagyományoknak, másrészt a világi közigazgatásban nagy szerepet játszó, régiókra (tartományokra) való felosztásnak.

A fő fejlemény az európai hierarchikus szervezetben Közép- és Kelet-Európa átfogó átszervezése volt. A folyamat egy évvel a politikai változások után indult. Először a belorusz és orosz, illetve közép-ázsiai és szibériai régiót érintette. Ezután következett a litván, majd a lengyel átszervezés. Ezt követte a cseh hierarchia viszonylag erőteljes módosítása, majd a magyar hierarchikus szerkezetnek a lengyelhez hasonló átfogó átszervezése. Közben a régió más országaiban egy-egy intézkedés rendezte az egyházszervezetet (különösen olyan helyeken, ahol a helyzet miatt nem lehetett átfogóbb átalakítást végezni, mint Romániában, vagy – ezen túlmenően – viszonylag kevés is volt a katolikus hívő, mint Moldáviában vagy Kárpátalján). Ezután került sor a német érseki és keleti területek hierarchiájának átfogó átszervezésére, mely egyes új és régi szövetségi államokkal kötött konkordátumokkal párhuzamos folyamat volt. Míg a térség többi országában – legalábbis formálisan – elegendő volt a helyi püspöki karral előkészíteni a változásokat, a sajátos német állami egyházjogi helyzet miatt itt az állammal való állandó tárgyalás és megállapodás volt szükséges. Egyedi intézkedés történt albán egyházmegye alapítására. A horvátországi átfogó átszervezés 1997-re maradt. A szlovákiai és a lengyelországi görögkatolikus hierarchia kibővítése is a latin átrendezés után, külön történt, mindkét helyen önálló egyháztartomány kialakításával az ország területén.

62 A Püspöki Kongregáció dokumentumát lásd: AAS 87 (1995) 369-390.

63 1986. IX. 30-án; vö. G. GIACHI: *Riordinamento delle diocesi in Italia*, in *La Civiltà Cattolica* 137 (1986) IV, 377-381.

Nem szóltunk az egyházmegyeik működésének egy másik fontos tényezőjéről, mely nem területi kérdés: ez a létező egyházmegyeik betöltése. Erre is tömegesen került sor ebben az időszakban, főleg az addig betiltott egyesült keleti egyházakban Románia és Ukrajna területén.

Az egyházmegyei szervezet átalakítása a vizsgált évtizedben néhány világos irányelv mentén történt, melyek az intézkedések szövegéből és tartalmából kiolvashatók. Ilyenek: a fővárosokban és fontos városokban egyházi központ létesítése. Ebben az irányban tett lépés volt a Madridi Egyháztartomány alapítása, Varsó Gnieznótól való elválasztása és külön érsekséggé tétele, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye kialakítása a főváros pasztorális egységének megteremtésével, a Nagyszombati Érsekség átalakítása Pozsony-Nagyszombati Érsekséggé, a Minszk-Mohilevi Érsekség alapítása, de ilyen a Moszkvai Apostoli Kormányzóság, a Berlieni és a Hamburgi Egyháztartomány, valamint a Kassai Érsekség és tartomány alapítása is. Ehhez hasonló törekvés a fontosabb városi központokban egyházmegyei központ alakítása, valamint az egyházmegyeik területének a központból való elérhetősége. Ebbe az irányba mutat pl. néhány csehországi (Plzen, Ostrava) egyházmegyealapítás, valamint a német és magyar alapítások is Magdeburgtól Debrecenig.

A hierarchia szervezésekor a lelkipásztori gyakorlat az országhatárok figyelembevételét indokolta.

Ez a határokhöz igazítás az egész régióban nagyjából megvalósult. Sajátos történelmi és talán kisebbség iránti érzékenység, valamint a még nem teljesen letisztult helyzet látszik indokolni, hogy Kárpátalján még csak ideiglenes szervezet, apostoli kormányzóság alakult. A magyar nemzeti kisebbség szempontja indokolta az Erdélyi Egyházmegye főegyházmegye rangjára emelését. Ez az intézkedés azonban a latin egyházmegyeik európai átszervezésének ebben a vonatkozásában egyedülállóan tűnik.

ERDŐ PÉTER

THE DEVELOPMENT OF THE HUNGARIAN AND EUROPEAN DIOCESES DURING THE PAST TEN YEARS

The borders of the domestic and European dioceses had changed during the last decade.

The most important development in the European hierarchical organisation has been the reorganisation of Central and Eastern Europe. This process began one year after the occurrence of the political transitions. First, the Belorussian and Russian, as well as the Central Asian and Siberian regions were affected. This was followed by the Lithuanian and then the Polish reorganisation. Next, the relatively energetic modification of the Czech hierarchy took place which was followed by the reorganisation of the Hungarian hierarchical structure to resemble the Polish system. At the same time, in the other countries of the region, various measures took care of the organisation of the church (this occurred in those places especially, where due to the situation, a more thorough rearrangement could not be carried out, such as in Romania, or - in addition - in Moldavia and the Sub-Carpathians, where there were relatively few number of Catholics). This was superseded by the overall reorganisation of the hierarchy of the German archiepiscopal and the eastern regions, the process of which proceeded in parallel to the signing of a treaty between various new and old allied states. While in the rest of the countries of the region, it was enough to prepare for the changes with the local bishoprics, at least formally, due to the special circumstances of the German state canon laws, it was necessary to negotiate and make continuous arrangements with the state. A custom arrangement was made for the establishment of the Albanian diocese. The thorough reorganisation of Croatia was left to 1997. The expansion of the Slovakian and Polish Greek Orthodox hierarchy took place separately, after the Latin reorganisation, through the establishment of independent dioceses in both countries.

The reorganisation of the diocese structures, during the observed decade, took place along the lines of several guiding principles, which can be determined from the text and context of the measures. Such were the establishment of church centres in capital and major cities.

In the reorganisation of the hierarchy, the ministerial experience demanded the consideration of the national borders.

This action, that is, tracing the borders, materialised for the most part in the entire region. The sensitivity toward the unique history and maybe even the minority, as well as the not yet fully cleared situation, explains that in the Sub-Carpathian region, only a temporary organisation, that is, an apostolic governorship was founded. The perspective of the Hungarian minority demanded the raising of the Transylvanian Diocese rank to head-diocese. However, this step, in light of the reorganisation of the European Latin dioceses, seems to be quite unique.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1998/3-4

ZVARA EDINA

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 1995/4

A következő könyvismertetések annak a már megkezdett sorozatnak a részei, amelyek a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok előző (1996/3-4, 1997/1-2, 1997/3-4) számaiban jelentek meg. Kiegészítéseinket folyamatosan közöljük.

90. Szili Ferenc: Kivándorlás a Délkelet-Dunántúlról Horvát-Szlavónországba és Amerikába 1860-1914. Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár, 1995. 320 p.

A Dél-Dunántúlról – Tolna, Baranya, Somogy megye – főleg azok vándoroltak ki, akik a munka és a meggazdagodás reményében vállalták az utat. A kötet egyháztörténeti vonatkozású részeitől kiderül, hogy a horvát-szlavón részeken élő magyarok között a protestáns egyházak meg tudták őrizni tekintélyüket, élvezték a lakosság bizalmát. Ezek a közösségek a magyar anyaországtól segítséget kaptak templomok és iskolák építéséhez. A *Dunántúli Református Egyházkerület* jelentős missziót végzett itt, a Dráván túl élő híveit rendszeresen felügyelte és látogatta. A katolikus egyház nem tudott komoly szerepet betölteni, mert az egyházközségek és papjaik a Zágrábi Püspökséghez tartoztak, így nem tudták magukat függetleníteni a horvát hatalmi érdekeket szolgáló klerustól. A katolikus vallású magyar helységekre horvát papokat küldtek, s a templom ezzel elvesztette hatását, nem volt képes többé betölteni azt a feladatát, amely a határokon túlra került magyarok összetartásában juttat volna neki.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 1996/2

98. Állami és egyházi igazgatás Magyarországon a közép és kora újkorban. Bp.: ELTE BTK, Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozat, 1996. 78 p. (A történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára VII.)

A történelemtanárok 1995. évi továbbképzési programjának megszervezésével a *Történelmi Társulat* azt akarta elősegíteni, hogy legalább a tanároknak legyen egy megfelelő képe, rálátása a mai társadalom igazgatási rendszerének történelmi előzményeire. Minderre azért van nagy szükség, mert az iskolai történelemtanítás igen keveset foglalkozott és foglalkozik az igazgatás kérdéseivel. A továbbképzésen elhangzott előadásokból ad közre hatot e könyv: *Püspöki Nagy Péter*: Egyházszervezet és egyházkormányzat a középkori Magyarországon; *Bertényi Iván*: A középkori magyar királyi udvar tisztségviselői; *Kállay István*: Közigazgatás és bírói szervezet Magyarországon 1686-1848; *Borsodi Csaba*: Vármegyei, városi igazgatás a Mohács utáni Magyarországon; *Szögi László*: Egyházi igazgatás Magyarországon a 17-18. században; *Hiller István*: A Habsburg Birodalom politikai intézményrendszere és döntési mechanizmusa a kora újkorban.

99. Bitskey István: Eszmék, művek, hagyományok: Tanulmányok a magyar reneszánsz és barokk irodalomról. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996. 340 p.

Reneszánsz, barokk, múlt és jelen – e három témakörre építve olvashatunk huszonnégy tanulmányt, melyek a magyar irodalom korszakait, eszméit, egyes személyeinek életművét és gondolatait járják körül. Az egyháztörténet és a régi magyar irodalom nehezen szétválasztható szakterületek, ezért is kell kiemelni a következő írásokat: A magyarországi reformáció kialakulása és fejlődési irányai (erasmisták és lutheránusok Budán, a királyi országrész reformációja, Honterus és az erdélyi hitújítás, a reformáció újabb hullámai), Luther és a magyar művelődés, Katolikus megújulás és barokk műveltség, Bethlen, Pázmány és a Káldi-biblia, Irodalmunk Szent István-ábrázolásai.

100. Bitskey István: Hungariából Rómába: A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés. Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. 267 p. (Italianistica Debreceniensis. Olasz Felvilágosodás és Romantika Kutatóközpont. Monográfiák 2.)

A *Collegium Germanicum Hungaricum* története 1552-ben kezdődött, amikor megalapították a még csak *Collegium Germanicumot*, mint az első olyan oktatási intézményt, amely a *Collegio Romano* köré szerveződött. Az önálló magyar kollégium megszervezésén *Szántó Arator István* fáradozott. 1579-ben létre is jött, de sajnos nem sokáig létezett, ugyanis még ebben az évben összevonták a *Collegium Germanicummal*. Az így egyesített német-magyar oktatási intézmény a *Collegium Germanicum Hungaricum*. Az önállósítási kísérletek sohasem sikerültek. Az intézmény az itáliai-magyar kapcsolatok egyik legfontosabb tényezője lett, ez a kollégium közvetítette Magyarországra az Itáliában keletkezett eszméket, szellemi áramlatokat a 18. század végéig. Az „örök város”-ból hazatért diákok hozták haza az új gondolatokat, amelyek aztán elterjedtek, beépültek az itthoniak gondolkodásába, gazdagították a szellemet és a tudományt egyaránt.

A szerző kötetében részletesen szól az egyesített kollégiumban tanuló magyarországi alumnusokról és a római módra végzett egyházpolitikáról és mecénatúráról. A függelékben a magyarországi alumnusok névsora szerepel.

101. Bitskey István: Il Collegio Germanico-Ungarico di Roma: Contributo alla storia della cultura uhgherese in età barocca. Roma: Viella, 1996. 238 p. (Università degli Studi di Roma „La Sapienza” Commissione per la storia dell’Università di Roma. Studi e Fonti per la storia dell’Università di Roma. Nuova serie: 3.)

Az előbbi kötet olasz nyelvű változata.

102. Boba Imre: Morávia története új megvilágításban. Bp.: METEM, 1996. 197 p. (METEM-könyvek 11.)

A kötet először 1917-ben jelent meg Hágában angol nyelven, s igen nagy megdöbbenést keltett az abban leírt állításokkal. *Boba Imre* szerint egy szláv birodalom (terra Slavorum) jött létre a 9. században, amely a dalmát tengerparttól észak felé a Dráva-Duna vonaláig, kelet felé Belgrádig és Nisig terjedt. Ezekhez a területekhez tartozott a *Moravai Fejedelemség* (Morávia), amely nem a Dunától északra, a mai szlovák és cseh területre helyezhető, hanem a Duna és a Száva folyók közti vidékre. Metód egyházmegyéjével kapcsolatban is átértékelést jelentenek nézetei. Szerinte Metód nem a morva állam állandó székhely nélküli, missziós feladatokat ellátó püspöke volt, hanem *Morava* (Morávia) városában székel; ezért ő olyan érseknek tekinthető, akit megilletett a birodalom más püspökei feletti felügyeleti jogkör. A korabeli, 9. századi egyházi források is úgy határozzák meg *Metód* püspöki és érseki székhelyét, hogy az Róma fennhatósága alá tartozott. A püspökség a morvák elődeit olyan vidékre helyezi, amely a Dunától délre fekszik.

103. Huszár Péter: A Pápai Izraelita Polgári Fiúiskola története 1899-1929. Pápa: Jó-kai Kör, 1996. 77 p.

A zsidók Pápara a XVIII. századi magyarországi betelepítések alkalmával települtek, s 1748-ban már olyan jelentős létszámú volt a közösség, hogy hitközséget alapítottak. A század végén már imaházuk és magániskolájuk is volt. A pápai hitközség azonban egy polgári fiúiskolát is szeretett volna működtetni, és ez 1899-ben már sikerült: ebben az évben 39 tanulóval nyitották meg az új négyosztályos iskolát. Az iskolának nagy volt a vonzáskörzete, sok szülő íratta be ide gyermekét más településről is. Felekezettől függetlenül mindenkit felvettek, így tanultak itt zsidókon kívül katolikus, evangélikus és református vallásúak is. Az I. világháborúban a polgári iskola kórház volt, majd a Tanácsköztársaság nehéz évei következtek. Az iskola önállósága 1929-ben megszűnt, összevonták a katolikus és az izraelita polgári fiúiskolát.

104. A jezsuiták Magyarországon. Szerk. Löffler Erzsébet. Eger: Hevesi Napló Szerkesztőség, 1996. 72 p. (Barokk konferenciák. Eger 2.) = Hevesi Napló 1996 (VI) Különszám

A *Hevesi Napló* az 1994-ben Egerben megrendezett második barokk konferencián elhangzott előadásokat adja most közre egy különszámban. *Szabó Ferenc S. J.* Pázmány Pétert helyezi el kora eszmeáramlataiban és a magyar reneszánsz és barokk műveltségben, *Fricsay Ádám S. J.* a hódoltságban szolgálatot végző ferencesekről, jezsuitákról és a licenciátusokról ír, *Szilas László S. J.* a magyarországi jezsuiták 1773-as jelenlétét tekinti át rendházaik és munkaterületeik szám-bavételével, *Kilián István* egy 1683-ban bemutatott Szent Miklós-drámáról szól, *Pintér Márta Zsuzsanna* egy a XVII–XVIII. század fordulóján élt jezsuita tanárnemzedéket mutatta be Varjú Zsigmond életén keresztül, *Löffler Erzsébet* a jezsuita patikákról, *Kuklai Antal* a Budai Kármeliták főoltáráról, *Szilárdy Zoltán* a jezsuiták barokk művészetéről tartott előadást, végül pedig *Szecső Károly* Nagy Árpád (†1989) történet-szerkesztő emlékezett meg.

105. Kereszténység – Katolicizmus – Ortodoxia. Szerk. Nanovfszky György. Bp.: Windsor Kiadó, 1996. 174 p. + mell.

1996-ban Pannonhalmán járt *II. János Pál pápa*, s ide várták *II. Alekszij orosz pátriárkát* is. A keresztény egyház kettészakadása (1054) óta ugyanis nem találkozott a keresztény egyház két vezetője. A találkozó sajnos nem jött létre, ez a könyv viszont megjelent: a kereszténységről, a katolicizmusról és az ortodoxiáról tájékozódhatunk. Egy szótár, egy lexikon, egy adattár, melyben táblázat igazít el bennünket a keresztény egyházak, hitvallások és közösségek között. Áttekinthetjük az egyházak és a hitvallások törzsfáját, a keresztények számát földrészenként és országonként. Időrendben olvashatunk a keresztény pápákról és ellenpápákról, az egyházszervezeti szabályokról, a templomépületekről és a képzőművészetről, a Bibliáról és a vallási irodalomról, a szertartásokról, az ünnepekről, a rendekről, a nagy egyházszakadásról, a papi és szerzetesi rangokról, öltözékekről és ruhakellékekről, valamint megismerhetjük a három legfontosabb imádságot, *II. János Pál pápa* és *II. Alekszij* életrajzát, továbbá Pannonhalmán történetét. A kötetet egy szómagyarázat zárja.

106. Keresztes Sarolta Bazilia OSBM: Szerzetességünkéről. Máriapócs: Nagy Szent Bazil Rendi Nővérek, 1996. 204 p., [10] t. (A Nagy Szent Bazil Rendi Nővérek kiadványai 1.)

A szerzetesnő rendük bemutatását magának a szerzetességnak a kialakulásával, a szerzetesi élet és *Nagy Szent Bazil* (329 k. – 379) életének ismertetésével kezdi, majd ezután tér át a rend magyarországi jelenlétére. A hazai, máriapócsi monostor az 1631-ben *Szent Jozaphat* által létrehozott ágazat, az *Ordo Basilianus S. Josaphathoz* tartozik. A monostort 1750-ben alapította *Olvaszky Mihály* Mánuel püspök. A szerzetesek ettől kezdve voltak jelen Máriapócsban, de csak 1753-ban költöztek be a monostorba. 1950-ben a magyar állam betiltotta a szerzetesrendek működését, így ez a rend is megszűnt. A magyar tartományt jelenleg a Magyarországon élő máriapócsi közösség és az Egyesült Államokban lévő matawani közösség alkotja. A fogadalmas szerzetesek száma 12 fő. A bazilita nővérek 1935-ben települtek vissza az országba. Monostoruk 1941-ben épült fel. Hamarosan Hajdúdorogon és Sátoraljaújhelyen is házat nyitottak. 1989-ben visszakapták monostorukat.

107. Kiss István: A pápai plébánia története. Veszprém, 1908. Reprint: Veszprém, 1996. /Jókai reprint 3./

A *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége* szorgalmazza ugyan az egyes plébániák történetének megírását a történettudomány modern megközelítési módjainak, illetve a frissen feltárt és rendszerezett forrásanyag segítségével, de ugyanakkor nem megkerülhetők a jól megírt, ma már nehezen hozzáférhető monográfiák sem. *Kiss István* történeti munkája is ilyen.

A plébánia XIV. századi előtörténete, az alapítás (1400), majd az azt követő évszázadok bemutatásával kezdődik az összefoglalás. Külön fejezetekben foglalkozik a szerző a hitélet és a tanügy históriájával, az ehhez kötődő intézmények történetével. A templomok, alapítványok és temetők sorsa ugyancsak tanulságokat hordoz a helyismeret és a magyar egyháztörténet kutatója számára. A plébánosok és a káplánok rövid életrajzai, illetve az 1370-nel kezdődő dokumentáció önmagában is értékes lenne azok számára, akik a hazai plébániák történetét egyetlen modern szemléletű történeti munkában kívánják összegezni.

108. Koós Judit: Református templomok Budapesten: Két évszázad kultúrtörténete és művészete 1785-1995. Bp.: Bíró family kiadás, 1996. 116 p.

Kevés olyan könyvet ismerünk, amely feldolgozza a főváros református egyházi műemlékeit. Budapesten ma több mint 50 református templom, imaház áll. Jelen kötet húsznak ismerteti a történetét, építési időpontját, művészeti kvalitását, városképi jelentőségét, tervezőjét, átépítését, valamint jelzi, hogy az adott épület műemlék-e. A szerző előszavában kiemeli, hogy könyve mindenekelőtt művészettörténeti, építészeti, művelődéstörténeti, illetve várostörténeti, nem pedig egyház vagy gyülekezettörténeti jellegű.

109. Könyves Tóth Mihály: Emlékirat a Tiszántúli Református Egyházkerület életéről (1855). A szöveget gondozta: Szabadi István. Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, 1996. 378 p. (Editiones Archivi Districtres Reformatorum Transtibiscani V.)

Könyves Tóth Mihály josefstadti várfogságában, 1855-ben írta a "Tiszántúli h. v. reformált superintendencia s ebben a Debreczeni ekklezsia hittani, szertartási és kormányzati szempontból 1817-től 1850-ig" című munkáját, s ezt a kéziratot rendezték most sajtó alá. A kézirat három részre tagolódik: az elsőben az 1830-1840-es évek hazai protestáns teológiai gondolkodásáról, a másodikban az egyházi szertartások menetéről ír, a harmadikban pedig az egyházi törvényhozásról, az egyházi közigazgatásról és bíraskodásról, melyek révén felvázolja az egyházkormányzat korabeli képét.

110. Kunráth Sándor – Sipos István: A jászszentandrásai templom. Jászszentandrás: ÁFÉSZ Pávakör, 1996. 15 p.

1903-ban neogótikus stílusban készült el a jászszentandrásai templom egy 18. századi kápolna helyén. A templom díszítését csak 1932-ben tudták elkezdni. A munkában *Aba Novák Vilmos* is részt vett, ő festette meg a Szent Kereszt legendáját, a Paradicsomot a bűnbeeséssel. Freskói nagy vitákat váltottak ki, többen azok megsemmisítését követelték. *Aba Novák* és *Chiovini Ferenc* freskóvázatait bemutatták a Vatikánban is, amelyről a pápa elismerően nyilatkozott. A kötet végén a község egyházi vezetőinek névjegyzéke áll 1886-tól.

111. Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. Diós István. Bp.: Szent István Társulat, II. köt. Bor-Éhe. Szerk. Viczián János. 1996. LIX, 964 p.

A *Szent István Társulat* 1980-ban vállalta el azt a feladatot, hogy megjelenteti a *Magyar Katolikus Lexikon*t, melynek első kötete 1993-ban jelent meg. A Lexikon egy katolikus szellemű művelődéstörténeti összefoglalás igényével készült, amely elsősorban a katolikus hívek egyházukkal és hitükkel kapcsolatos tájékozódását kívánja segíteni. A kötetben kereshetünk fogalmakra, személyekre, helységekre egyaránt. A szócikkek rövidek, tömörek, s a műfajhoz hűen, nem

minősítenek, nem kommentálnak – csak adatokat közölnek. Az ismertetések végén irodalomjegyzék szerepel. A könyvet fényképek és rajzok, ábrák teszik még hasznosabbá.

112. Máteffy J. Brúnó: Karmelita Rend története Magyarországon. Székesfehérvár: Magánkiadás, 1996. 125 p.

Nagy Lajos király és édesanyja, *Erzsébet* királyné *Tamási Szent Péter* 1355-56. évi magyarországi útja alkalmával ismerték meg a karmelita rendet. A karmeliták első magyar kolostora (1372) Budán volt, s ez szolgált a megbízott tartományfőnök-helyettes székhelyül. A második magyarországi zárdát Pécsen alapították (1372). A harmadik karmelita kolostor az eperjesi, melyet lengyel atyák, mint fiókzárdát hoztak létre (1411-1440), és amely később magyar lett. A privigyei kolostor alapításának dátuma nem ismert. A karmelita kolostorok ma már tulajdonképpen nem léteznek: megszűntek, elpusztultak vagy más rendek (ferencesek, piaristák, ágoston rendiek) birtokába kerültek.

113. Mindszenty József veszprémi püspök 1944-1945: Felolvasóülések Veszprém történetéből 4. Veszprém: Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata: Laczkó Dezső Múzeum, 1996. 118 p. (Veszprémi Múzeumi Konferencia 7.)

1995-ben Veszprémben *Mindszenty Józseffel* kapcsolatban két évfordulóról is megemlékeztek. Az egyik az volt, hogy 50 éve költözött a veszprémi püspökből esztergomi érsekké lett Mindszenty Esztergomba, a másik pedig az, hogy 20 éve, 1975-ben halt meg. Az 1995-ben megrendezett konferencia témája: "Mindszenty József mint veszprémi püspök". Az ott elhangzott előadásokat adja most közre e kötet. Ezek a következők voltak: Mindszenty József politikai tevékenysége az 1930-as években; Mindszenty József püspök körleveleinek történeti forrásértéke; Mindszenty József veszprémi püspök egyházlátogatásai és a háborús károk felmérése; Mindszenty József és a Kalot; Mindszenty József esztergomi beiktatási beszédének veszprémi példázatai és annak üzenete; Mindszenty József veszprémi püspök, az ember (visszaemlékezések); Mindszenty József életművének értékelése, különös tekintettel püspöki, primási kinevezésére.

114. Ravasz János: Die Chronik der Evangelischen Kirchengemeinde Magyarbóly = A Magyarbólyi Evangélikus Egyházközség krónikája. Magyarbóly: Magyarbólyi Evangélikus Egyházközség, 1996. 223 p.

E kétnyelvű – magyar-német – munka nyolc egységben tárgyalja a magyarbólyi evangélikus egyházközség történetét. Először Magyarbóly történetét tekinthetjük át a II. világháborúig, majd a magyarbólyi krónikával, az első evangélikus telepésekkel, az egyházi élet kezdeteivel, az első plébánosokkal, a fiókegyházak – Ivándárda, Borjád, Siklós és Mohács – krónikáival ismerkedhetünk meg. A függelékben a gyülekezet területi beosztása, filiái, szárványai, helyi ünnepei, lelkeszei, tanítói és felügyelői szerepelnek.

115. Riskó Mariann: Az eskü mindvégig kötelez: a Kárpátaljai Görög Katolikus Egyház kálváriája (1944-1991): Tanulmány. Ungvár-Bp.: Intermix, 1996. 39 p. (Kárpátaljai magyar könyvek 75.)

1989-ben a szovjet kormány visszaállította jogaiba a *Kárpátaljai Görög Katolikus Egyházat*, s 1990-ben a munkácsi görög katolikus egyházmegye immár ismét legálisan működhetett. A károk számbavételekor kiderült, hogy megöregedett a papság, létszáma, akár a híveké, jelentősen csökkent, templomaikat és ingatlanaikat elfoglalták. Jelentősebb probléma volt ennél az, hogy a Kárpátokon túli ukrán görög katolikus egyházmegyek el akarták érni azt, hogy megszüntessék a ruszin és magyar, szlovák és román híveket összefogó munkácsi egyházmegye önállóságát. A Kárpátaljai Görög Katolikus Egyház kálváriája tehát nem zárult le 1991-ben. A téma megírása rendhagyónak mondható, hiszen a szerző párbeszéddek, visszaemlékezések, nem pedig írott források alapján írta meg ezt a könyvet Kárpátalja „egyik legsötétebb korszakáról” – célja pedig mindezzel az volt, hogy bemutassa, elemezze a munkácsi egyházmegye „szenvédéstörténetét”, s egy élhető korrajzot vázoljon fel.

116. A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltárának fond- és állagjegyzéke 1294-1990. Összeáll. Dienes Dénes, György Kosztik Gábor. Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 1996. 194 p.

A Sárospataki Református Kollégiumot a 16. században alapították, ettől kezdve keletkeztek az iskola működésével kapcsolatos dokumentumok. A Kollégium történetének első szakasza 1531-1671 közé esik. 1671-ben az iskola Erdélybe, majd Göncre és Kassára volt kénytelen menekülni, s csak 1703-ban tudott visszatérni. A levéltár ekkor újult meg, s ekkor kezdett el igen gyorsan gyarapodni. Hamarosan rendezni kellett az anyagot. Ez 1716-1731 között, 1771-ben, majd a XIX. század elején történt meg. A tiszáninneni református egyházmegyék 1733-1735 között egységes egyházkerületté szerveződtek. A kollégiumi és az egyházkerületi levéltárakat 1890-ben egyesítették. A levéltár 1951-ben gyűjtőlevéltárrá alakult át.

A levéltár anyaga öt szekcióból áll: 1. a Tiszáninneni Református Egyházkerület és intézményei iratai; 2. a Tiszáninneni Református Egyházkerület egyházmegyéinek iratai; 3. a Tiszáninneni Egyházkerület egyházközségeinek iratai; 4. Családi irattárak és személyi letétek; 5. Idegen provenienciájú iratok.

117. Tóth Tibor: A nagykovácsi Arany János Református Gimnázium története 1896-1996. Nagykovács: Farkas P., 1996. 176 p.

A nagykovácsi iskolát a 16. században, a reformáció századában alapították. 1851-1860 között volt tanára az ekkorra már gimnáziumi ranggal rendelkező iskolának *Arany János*. Mellette abban az időben hét olyan tanár is tanított, akik az MTA tagjai voltak vagy lettek később, így pl. *Szabó Károly, Szász Károly, Szilágyi Sándor*. A 19. század második felében a diákok száma is megnőtt, így mindenképpen változtatásra volt szükség. 1896-ban született meg a döntés, hogy új épületet építtettek. 1901-ben készült el, s az 1901/02. tanévet már itt kezdhették. Az első és a második világháború megpróbáltatásai után jött egy még nagyobb, az 1948-as államosítás. Közben 1917-ben a gimnázium felvette *Arany János* nevét, 1957-ben pedig egy emlékműzeumot hozott létre az egykori tanár tiszteletére. 1991-ben került vissza az egyház tulajdonába az iskola, így ma már ismét református gimnáziumként tisztelhetjük.

118. Zimmermann, Klaus: Luther Márton élete képekben 19. századi illusztrációk alapján. Bp.: Kőbányai Evangélikus Egyházközség, 1996. 37 p.

Luther Márton 1546-ban, 450 évvel ezelőtt halt meg, s ezen évforduló alkalmából jelent meg ez a kiadvány, melyet eredetileg a coburgi (Németország) St. Moriz-gyülekezet adott ki 1996 tavaszán. 42 db 19. századi rajz mutat be egy-egy fontos pillanatot a nagy reformátor életéből, így születését, iskolai éveit, a viharban tett fogadalmat, belépését a kolostorba, pappá szentelését, a wittenbergi tanárt, római útját, a 95 tétel kiszögezését, a lipcsei disputát, a kiátkozással fenyegető bulla elégetését, a wormszi birodalmi gyűlést, együtt *Melanchthonnal, Zwinglivel* és *Cranach*kal, a bibliafordító *Luthert*, halálát és temetését. Minden kép alatt néhány mondatos magyarázat olvasható.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 1997/1

1. Az Árpád-kor művészeti emlékei: képes atlasz. Összeáll. Marosi Ernő és Wehli Tünde. Bp.: Balassi Kiadó, 1997. 64 [4] p.

A kötet válogatott képekből összeállított atlasz, amelynek az a célja, hogy amíg nincs egy összefoglaló művészettörténeti monográfia az Árpád-korról, addig is „emlékezetbe idézze e három évszázadot átívelő korszak legfontosabb jelenségeit”. Az összeállítók röviden, tömören s adatdúsan ismertetik igen sok fénykép és ábra segítségével a művészeti hagyományokat. Az 1000. év táján, *Szent István* egyházi alapításait, a székesegyházakat, a XI. századi magánegyházakat, az egyházi építészet stílusváltását a XI. század végén, a romanikát a XII. század végéről, a

kolostorokat a XII. századból, az egyházi ékességeket és felszereléseket, XII. századi szobrászműhelyeket, a ciszterci monostorokat, a XIII. század nagy építészeti vállalkozásait, a XIII. századi arisztokrácia monostorait, a XIII. századi magyar királyok emlékeit, a kolduló rendeket és a városokat a XIII. századból, valamint a pécsi, az esztergomi és a jáki emlékeinket.

2. Bakay Kornél: Somogyvár, bencés apátság romjai. Bp.: Tájak, Korok, Múzeumok Egyesülete, 1997. 15 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 201.)

A bencés apátságot I. László király alapította 1077 után, melynek első említése 1091-ből ismert. Ebben az évben érkeztek meg a francia bencések Somogyvárra, akik építési terveket hoztak magukkal. Lovagkirályunkat halála után ide temették, s csak később került holtteste Nagyváradra – csodatévő relikviái azonban a kriptában maradtak. A somogyvári bencés apátság anyamostora a franciaországi *Saint Gilles* főapátság volt. 1410-ben *Zsigmond* király a Marczali főúraknak adományozta a királyi várost. 1511-ben egyesült a somogyvári, a pannonthalmi és a zalavári bencés apátság. Somogyvár 1556-ban török kézre került, 1583-ban pedig *Török Bálint* foglalta el. A 18. század végén még megvoltak a romok. Az első ásatások a 19. század elején történtek. A déli mellékhajó a félköríves záródású szentéllyel együtt a somogyvári templom legrégebbi és a 11. századból mindmáig változatlan része.

3. Ballagi Mór: A Szarvasi Ág. Hitv. Ev. Főiskolának rövid története és jelen állapotjának vázlata. Békéscsaba: Kner-Tevan Alap., 1997. 28 p.

A szarvasi főiskola története a 19. század első éveiben kezdődött Mezőberényben, ugyanis az iskolát először itt alapították. Az iskola sokáig anyagi gondokkal küszködött. A szarvasi földesuraktól jött a segítség: felajánlották, költözzön át az iskola Szarvasra, s ennek fejében földet, kertereket, házhelyeket, két malmot adtak örökbe az iskolát fenntartó esperességeknek. Az 1830-as években megtörtént az átköltözés, az iskolatanács megválasztása, az új tanárok kinevezése. *Vajda Péter* igazgatói kinevezésével új korszak kezdődött 1843-ban, s időközben az iskola anyagi helyzete is végképp rendeződött. *Ballagi Mór* célja az, hogy hű rajzát adja az iskola külső és belső állapotának, így leírja az iskola vagyoni állapotát, a személyzetet, az iskolához tartozó intézeteket (táptétele, zeneintézet, rajzintézet, magyar nyelv-gyakorló egyesület), közli az iskola alkotmányát, az előadott tanulmányokat, tanterveket, s a kötet végén pedig az 1846/47-es év diáknevsorát.

4. Bánhegyi B. Miksa: A Pannonthalmi Főapátság Könyvtára = Library of the Pannonthalma Abbey. Debrecen: KLTE Kvt., 1997. 19-34 p. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának közleményei 177.)

A 11. század végéről ismerünk egy oklevelet, amely leltárba veszi a monostor összes vagyontárgyát, így a könyveket is. Az összeírás 80 kötetet ír le. A következő századokból csak hiányos adataink vannak a könyvtárra vonatkozóan. Két apát nevét kell mindenképpen megemlítenünk, kiemelniük könyvtári szempontból is: *Tolnai Máté*-t és *Himmelreich György*-t. Tolnai könyvtára sajnos elveszett, Himmelreiché pedig az apja gyűjteményével együtt a főapátságba került, s katalógust is készített azokról. A könyvjegyzék 435 kötetet tartalmazott. A 17. században, *Magger Placid* főapát idején a könyvtár állománya 2.318 kötet volt. A következő összeírás akkor készült, amikor *II. József* feloszlatta a szerzetesrendeket. Amikor *I. Ferenc* császár 1802-ben visszaállította a rendeket, a könyvtárat is visszakapták. Ténylegesen azonban csak a pesti *Egyetemi Könyvtár*-ból került vissza ottani pecséttel ellátott 787 kötet. Ez a néhány száz könyv alkotja a jelenlegi könyvtár alapállományát. 1837-ben 36.017, 1870-ben 97.000, ma pedig kb. 350.000 kötete van a pannonthalmi főapátságnak.

5. Barna Gábor: A tállyai Fáklyás Társaság dokumentumai = Documents of the Candle-bearers' Confraternity in Tállya.

A *Fáklyás Társulat* azon egyesületek közé tartozik, amelyeknek gyökerei a XVIII. századig nyúlnak vissza. Működésükről alig maradt fenn korabeli írásos emlék. A szórványos írásos források (pl. jegyzőkönyvek, pénztári feljegyzések) mellett ezért elsősorban a visszaemlékezések gyűj-

tésével, valamint jelen életük egy évtizedes (1970-1980) tanulmányozása révén feljegyzett adatokra támaszkodik a szerző, amikor bemutatja a társulat életét. A kiadvány a *Fáklyás Társulat* írásos dokumentumait adja tehát közre, hogy képet kaphassunk egy újkori vallásos társulat működéséről.

6. Bitskey István: Püspökök, írók, könyvtárak. Eger: Heves Múzeumi Szervezet, 1997. 152 p. (Studia Agriensia 16.)

A 17. század vége új lehetőségeket adott Eger városának, ugyanis 1687-ben a törökök visszadták a várost a császári csapatoknak. Ekkor költözhetett vissza az egri egyházmegye eredeti székhelyére 91 éves száműzetése után. A 18. század a megújulást, az újjáépülést, a fejlődést jelentette. A püspöki székre olyan főpapok kerültek, akik szívükön viselték egyházmegyéjük sorsát. Az irodalmat a barokk kori Egerben tulajdonképpen két főpap és írói köre jelentett, *Barkóczy Ferencé* (1710-1765) és *Eszterházy Károlyé*. Barkóczy célja az volt, hogy egyházmegyéjét Észak-Magyarország szellemi közponjává fejlessze. Segítette az oktatási intézményeket, szorgalmazta a műveltségi szint emelését, több iskolai színjáték előadására került sor, megalapította Eger első állandó nyomdáját, saját költségén könyveket adatott ki. Eszterházy Károly pedig létrehozta az egyetemet és a püspöki könyvtárat. Eger főpapjainak, Barkóczy Ferencnek és Eszterházy Károlynak irodalom- és tudománypártolása maradandó értékeket hozott létre, melyekre nemcsak az egyháztörténet, hanem a magyar művelődéstörténet is büszkén tekintethet vissza.

7. Bogdanović, Lazar: A Szent Mihályról elnevezett nagykanizsai görögkeleti szerb egyház: adalék a magyarországi görögkeleti szerb egyház történetéhez. Szerk. Rózsa Miklós. Nagykanizsa: Nagykanizsai Városvédő Egyesület Honismereti Köre, 1997. 84 p. (Nagykanizsai honismereti füzetek 14.)

Lazar Bogdanović tanulmányával megörökítette Nagykanizsa görögkeleti egyházának történetét. Áttekinti a szerbek nagykanizsai jelenlétét, ír az állandó lelkészek megjelenéséről, az egyházi-iskolai igazgatásról, az egyházközség megalakulásáról, a kanizsai és a csáktornyai görögkeleti temetőről. A kötet másik felében számba veszi az egyházközség gondnokait 1804-től, a kanizsai kántor-tanítókat, az egyház jötevőit, a templomi pecséteteket.

8. Bónis György: Szentszéki regeszták: Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez. A szerző hátrahagyott kéziratát gondozta és szerk. Balogh Elemér. Bp.: Püski, 1997. 663 p. (Jogtörténeti tár 1/1.) // Szeged: JATE ÁJTK, 1997. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominata. Acta Juridica et Politica Tomus LI. Fasciculus 1.)

A szerző, amikor elkezdte összegyűjteni anyagát az egyházi bíróságok középkori történetéhez, egy monográfiát akart megírni. Nem ez lett belőle. Jelen kötet posztumusz forrásközlés, az általa átnézett, témájához kigyűjtött regeszták tartalmának rövid leírása. Járt Budapesten, Esztergomban, Pozsonyban, átnézte a gyulafehérvári Batthyaneum anyagát, Nyári Demeter vikárius és a pécsi Mihály doctor decretorum szentszéki formuláskönyvét, Uzsa és Werbőczy István formuláskönyvét. I. István király pécsváradi alapítólevelétől (1015) a dézsmák eladása ügyében emelt kifogásokig (1526) tartanak a szócikkek, melyekben szó van pl. kápolnaépítési engedélyről, kiközösítésről, kanonokság betöltéséről, az egyházi tizedről, szervezeti, hivatalos és mindennapi dolgokról.

9. Botlik József: Hármaskereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Bp.: Hatodik Síp Alapítvány: Új Mandátum Kiadó, 1997. 335 p.

Hodinka Antal munkája (1910) után nem készült hasonlóan teljességre törekvő monográfia a kárpátaljai *Munkácsi Görög Katolikus Püspökség* történetéről, annak ellenére sem, hogy Hodinka hagyatékának szakszerű feldolgozását Nyíregyházán *Udvari István* magára vállalta.

A Kárpát-medence történetének nem nagyon találni olyan fejezetét, amelyet az itt élő népek történetírása hasonlóan értékelne. Így *Botlik* könyve is azzal kezdődik tehát, hogy a ruszinok be-

településével kapcsolatos magyar, ukrán, orosz álláspontot ismerteti, hiszen ez a munkácsi püspökség eredetének kérdésével szorosan összefügg. Valamivel több forrás ismert a Püspökség és Róma uniójával kapcsolatban, amely *Tarasovics Bazil* püspöksége idején 1646-ban megtörtént. Ettől kezdődően az egyház szabad működéséért tett erőfeszítések már az önálló püspökség kialakításáért vívott harccal és a ruszinok nemzeti törekvéseivel is összefonódtak. *Botlik József* tanulmányai bemutatják azt a folyamatot és történetet, ahogy kialakul a Püspökség mellett a teljes kulturális és művelődési intézményrendszer (iskolák, kiadók, politikai szervezetek). A Püspökség történetének minden egyes korszakában meg kellett küzdeni Budapest, Kijev, Moszkva, de Prága, Bécs és Róma kegyeiért is, vagyis minden egyes döntésnek bonyolult, a kárpátaljai népek sorsára jellemző politikatörténeti háttere van.

10. Bréhier, Louis: Bizánc tündöklése és hanyatlása I-II. Bp.: Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, 1997. 652 p. (Bizánc világa I.)

Louis Bréhier francia bizantológus Bizánc történetét feldolgozó trilógiájának első kötete jelent meg most magyarul. Áttekinti a bizánci birodalom földrajzi körülményeit, a keletrómai birodalom függetlenné válását, *Jusztiniánosz* uralkodását, a szervezkedés és a terjeszkedés, a hanyatlás és bukás időszakát és végül haláltusáját és az 1453-ban bekövetkező bukását.

11. Cseh Sándor: Apor püspök vértanúhalála, ahogy a szemtanú átélte: Cseh Sándor egykori titkár visszaemlékezései. Bp.: Alterra, 1997. 91 p. (De profundis könyvek 1.)

Apor Vilmos (1890-1945) győri püspököt 1997-ben boldoggá avatta *II. János Pál* pápa. Apor püspök élete árán védte meg a szovjet katonák erőszakosságától a győri nőket egy óvóhelyen. „Krumplihámozás” címén akarták elvinni a nőket, de a püspök erőlesen fellépett, a katonák pedig lelőtték. A szerző mindezen eseményeknek szemtanúja volt.

12. Csepreg 1621–1996. Szerk. Tóth-Szöllős Mihály. Bp.: Evangélikus Sajtóosztály, 1996. 44 p.

1621. január 6-án a császári csapatok *Castaldo* generális vezetésével feldúlták az evangélikus Csepreget, a város vezetőit és a lakosság felét egyszerűen lemészárolták. A magyar történetírás ezt az eseményt a *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelem hadjárata kapcsán történt hadi események sorában említi. Feltehetően a Kassán meggyilkolt jezsuita atyák halálát kívánták ezzel az akcióval megbosszulni, de lényegében vallási tisztogatásról volt szó. *Bethlen* csapatai ezután bosszúhadjáratot indítottak birodalmi falvak ellen.

A 375 évvel korábbi eseményekre, a halottakra emlékeztek egy ökumenikus istentisztelet, és egy tudományos ülésszak megtartásával a város vezetői, illetve a magyarországi egyházak. *Keveházi László* felidézte a történeti forrásokat, az együttes megemlékezés fontosságát hangsúlyozta, valamint azt, hogy a csepregi eseményeknek más hasonló vérfürdökhöz hasonlóan méltatlanul kevés figyelmet szentel a magyar történetírás. *Polgár Marianna* előadása a korszak politikatörténeti kontextusába helyezte el a szomorú eseménysort.

A kis füzet a két előadás szövegén kívül közli *Seregély István* egri érsek, *Szebik Imre* evangélikus püspök, *Pápai Lajos* győri püspök, *Harmati Béla* evangélikus püspök-elnök, *Márkus Mihály* református püspök igehirdetését és *Molnár Sándor* polgármester köszöntő szavait is.

13. A Debreceni Református Kollégium és Nagytemplom. Szerk. G. Szabó Botond. Debrecen: Debreceni Református Kollégium, 1997. 32 p. (angol és német nyelven is)

„Az ország iskolája” a hagyomány szerint 1538 körül már protestáns szellemű volt. Magyarország egyik legjelentősebb oktatási intézménye a 16. századtól kezdve tulajdonképpen folyamatosan működött. Partikuláris rendszerének köszönhetően igen nagy volt a vonzáskörzete, behálózta az egész országot. A debreceni pedagógiai módszerek, tankönyvek, a külföldet megjárta diákok által hazahozott, s itt meghonosodott nyugati szellemi áramlatok eljutottak az ország minden területére, Erdélybe s a Felvidékre is. A *Debreceni Református Kollégium* történetét akár egy pusztán névsorral is elmondhatnánk: *Huszár Gál* (1561-ben nyomdát alapított), *Martonfalvi Tóth*

György (a Kollégium tudós tanára), Komáromi Csipkés György (bibliafordító), Maróthi György (a Kollégium tanára, matematika könyve a 18. század legsikeresebb tankönyvének mondható), Piskárkosi Szilágyi Sámuel (a Kollégium tanára, ő építette fel az első hazai fizikai előadótermet), Hatvani István (a Kollégium tanára, kémiát először ő tanított). Továbbá meg kell említeni még Méliusz Juhász Péter, Diószegi Sámuel, Fazekas Mihály, Szilágyi Tönkö Márton nevét; s a volt diákok közül néhányat: Szenci Molnár Albert, Csokonai Vitéz Mihály, Szentjóbi Szabó László, Kölcsey Ferenc, Arany János, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Lőrinc. Debrecen 1849-ben a „szabad-ságharc városa” lett.

Intézményei és tagozatai: Hittudományi Egyetem, Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma, Tanítóképző Főiskola, Általános Iskola, egyházkerületi gyűjtemények (Kollégiumi Nagykönyvtár, Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, Kollégiumi és egyházművészeti Múzeum), a Kántus.

14. Dercsényi Dezső: Ják, Szent György templom. Bp.: Tájak, Korok, Múzeumok Egyesülete, 1997. 16 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 6.)

A jáki bencés apátság román stílusú temploma az egyik leghíresebb magyarországi műemlékünk. 1214 körül építette a falunak is nevet adó Ják nemzetségbeli Márton. Ismert a templom felszentelésének a dátuma (1256); az ezt megörökítő oklevél egy birtokjogi eseményt volt hivatva megörökíteni. A monostor későbbi történetéről igen keveset tudunk. Az utolsó kegyúr az Erdődy-család volt. Kőszeg 1552-es ostromakor a törökök erősen megrongálták, a kolostori élet pedig 1562 után megszűnt. 1576-ban a kolostort felgyújtották. Az első helyreállítások már a 17. században elkezdődtek, mindez azonban csak a 19-20. század fordulóján vett nagy lendületet. A felújítási munkálatokat Schulek Frigyes tervei alapján végezték, s akkor nyerte el a templom a mai alakját.

15. Egyház és művelődés: Pannonhalma 996-1996: Tudományos konferencia Pannonhalma és a magyar oktatás millenniuma emlékére. Pannonhalmi Főapátság 1996. október 27-29. Szerk. Hajdú Ákos, Kokas Zsuzsanna. Bp.: Magyar Történešzhanglatók Egyesülete, 1997. 190 p.

Pannonhalmán azért rendeztek konferenciát, hogy bemutassák a szerzetesrendek szerepét a magyar oktatásban, a művelődésben és a közéletben, hogy ezzel is megemlékezzenek Pannonhalma ezer esztendejéről. A szervezők másik célja az volt, hogy egyetemisták kapcsolódjanak be az ünnepségsorozatba, készítsenek tanulmányokat, tegyék közzé kutatásaikat. A Konferencián elhangzott előadások a következők voltak: A bencések ezer éve az oktató-nevelő munkában Magyarországon; I. András király példaképe: a Szent István-i keresztény tevékenység rendszeressé válásaig; A pannonhalmi pecséthasználat; a pannonhalmi konvent hiteles helyének működése a középkorban; Megjegyzések Pannonhalma egyházi jogi helyzetének eredetéhez; A latin irodalom hazai történetének kezdetei; „Miért nem lett Cesare Borgia pannonhalmi főapát?”; Mősch Lukács és a magyar piaristák első levéltára; Katolikus kántortanítók a magyarországi német telepítéštörténet első évtizedében – Adam Sager kéziratosa német imakönyve 1803; A szerzetesrendek reformkori megítélése a „rendszeres bizottsági munkálatok” dokumentumainak tükrében; Két bencés hercegprímás: Vaszary Kolos, Serédi Jusztinián; Pfeiffer János veszprémi nagyprépost hagyatéka szerzetesrendi vonatkozásokkal.

16. Egyháztörténet I.: tankönyv és tanári kézikönyv. A kezdetektől 1711-ig. Szerk. Tóth-Kása István – Tőkéczi László. Bp.: Magyarországi Református Egyház Köznevelési és Közoktatási Intézete, 1997. 230 p.

A kötet nemcsak a hittan, hanem az irodalom és a történelem tanításához is segítséget ad, hiszen egyháztörténetről, vallásról ezen tárgyak tanításakor is szó esik, ezt a tényt is figyelembe véve dolgozták fel a szerzők az egyház történetét. Az első kötet a következő témaköröket kialakítva dolgozza fel a témát: a kereszténység és az ókeresztény egyház kialakulása, a középkori egyház (V-XIII. század), a reformtörekvések és a pápaság válsága a XIV-XV. században, a reformáció előtti Magyarország egyháztörténete (X-XV. század), a reformáció Európában a XVI. században,

a reformáció Magyarországon, protestantizmus és ellenreformáció idején. A kötetet kislexikon és irodalomjegyzék teszi még hasznosabbá.

17. Egyházunk: a Magyarországi Református Egyház = Our church: the Reformed Church in Hungary. Összeáll. Dusicza Ferenc. Bp.: Kálvin Kiadó, 1997. 99 p.

A kötet elsősorban azoknak akar áttekintést adni a magyarországi református egyház történetéről, életéről, akik számára nem világosak az egyházak közötti különbségek és sajátosságok. Segíteni akar abban, hogy tisztábban lássák a magyarországi reformátusság múltjából eredő és megőrzendő hagyományokat, hogy értsék jelen életét, hogy értékelni tudják üzenetét. A fejezet címek ezen célnak megfelelően alakultak: a *Magyarországi Református Egyház* rövid története; Ismétiszteleti szokások, ünnepnapok, szakramentumok; Az ősi kollégiumok: a sárospataki, a debreceni, a pápai és a Ráday Kollégium; Szervezeti felépítés; Az állam és az egyház viszonya; Új templomok épülnek.

18. Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Heves és Külső-Szolnok vármegye 1766–1767. Közzéteszi Kovács Béla. Eger: Érseki Gyűjteményi Központ, 1997. (Az Egri Egyházmegye történetének forrásai 1.) 489 p.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feltárása, nyilvántartása és kiadása egyszerre több történeti diszciplinának szolgált kimeríthetetlen dokumentum-bázist. A plébániák története mellett az oktatás- és iskolatörténet, a könyvtárak és az olvasás történeti bemutatása, a tárgyi- és vallásos néprajz, az építészettörténet mind olyan részterület, amelynek kutatója nem kerülheti meg a *canonica visitatio*-t. A XVIII. század első harmadától az állami és az egyházi szervek nagy hangsúlyt fektettek az ország anyagi és szellemi állapotának felmérésére. A kialakuló új egyházszervezeti rend is megkövetelte a plébániák és egyházi területek pontos ismeretét – azon túl persze, hogy a püspöki látogatás a beosztással járó kötelezettség is volt. Az egri egyházmegye történetének számos időszakát ismerhetjük ma már modern feldolgozásokból is. Azonban ezen szerzők is szembe találtak azzal a szükséglettel, hogy megfelelő forráskiadványok szükségesek a továbblépéshez – ezért is indult útjára ez a sorozat. Az egri püspökséghez *Eszterházy Károly* látogatása idején 11 vármegyében lévő plébániák tartoztak. Közülük egyharmaduk Heves és Külső-Szolnok egyesült vármegyébe esett.

19. Fabiny Tibor: A Magyar Országos Evangélikus Egyház rövid története. Bp.: Evangélikus Sajtóosztály, 1997. 94 p. (német és angol nyelven is)

A kis füzet célja az, hogy a nem luteránus érdeklődőknek, illetve a külföldieknek összefoglalja az evangélikus egyház magyarországi történetét, a témát a következő fejezetekre osztva: a lutheri reformáció kezdetei a Kárpát-medencében, Magyarországi és erdélyi reformátorok, Evangélikus hitvallások, a katolikus restauráció, a Thököly-kor és egyházpolitikai következményei, az „igaz kereszténység” hirdetői: magyar pietisták, a tolerancia jegyében, harc a korszellemmel, szabadságharcban és a Bach-korszakban, nemzetiségi és egyházjogi harcok, kivándorlás-szektásodás, egyház a proletárdiktatúrában, Trianon után, az utolsó öt év.

20. Frölich Róbert: The history of the Dohány Street Synagogue. Bp.: Budapesti Zsidó Hitközség, 1997. 31 p.

A kétnyelvű – angol és magyar – kiadvány a pesti zsidók legjelentősebb zsinagógáját, a Dohány utcait mutatja be. A zsidók II. József rendelete után kerülhettek Pestre mint polgárjoggal bíró lakosok. Első zsinagógájukat 1796-ban építették fel. A hitközség 1844-ben vette meg a leendő Dohány utcai zsinagóga telkét. Az alapkövet 1854-ben tették le, s öt év múlva már fel is avatták az elkészült templomot. Az első felújításra 70 év múlva került sor. A II. világháború idején a zsinagóga internálótáborként működött, munkaszolgálatosok menedéke és kórház volt. A teljes rekonstrukcióra 1991-1996 között került sor. A továbbiakban megismerkedhetünk a zsinagóga felépítésével (neológia, a karzat, a két Kőtábla, a Tíz Ige), a kezesszerekkel és a berendezésekkel

(pl. a Tóra, a Tóramutató, a sekrestye, a gyertyatartó, a Menóra, a sófár, a Dávid-csillag). A kötet végén színes fényképek mutatják be az épületet.

21. Gergely Jenő – Kardos József – Rottler Ferenc: Az egyházak Magyarországon: Szent Istvántól napjainkig. Bp.: Korona Kiad., 1997. 247 [3] p.

Átfogó magyarországi egyháztörténet itthon 1929 óta (Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete) nem jelent meg – ezt a hiányt szeretnék pótolni a szerzők. Céljuk az, hogy a széles olvasóközönség számára élvezhető stílusban, közérthetően, tényszerűen és szakszerűen összefoglalják azokat a legfontosabb ismereteket, amelyek a magyarországi egyházakra jellemzőek. Nem komplex egyháztörténet-írás a céljuk, hanem arra törekedtek, hogy bemutassák az egyházak szerepét és helyét, s mindemellett felvázolják az egyes egyházak belső életét, szervezetét és hitéleti tevékenységét – mindezt tárgyilagossággal, valamennyi felekezettel tisztelve, az ökumené jegyében. A következő fejezetekre osztották Magyarország egyháztörténetét: A keresztény egyház megszervezése Magyarországon, az egyház a 13. században, a magyar egyház az Anjouk idején, az egyház Zsigmond és Mátyás idején, a reformáció százada Magyarországon, a katolikus megújulás és protestáns ortodoxia kora, a barokk és a felvilágosodás korának egyházai, a posztjoezefinizmus kora (1790-1848), az egyházak a polgári forradalom, a szabadságharc és a neoabszolutizmus korában (1848-1867), az egyházak a dualizmus korában (1867-1918), az egyházak a keresztény nemzeti Magyarországon (1919-1944), az egyházak és az egyházpolitika Magyarországon (1945-1989), a rendszerváltozás után.

22. Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945. Bp., 1997.

A szerző több évtizedes kutatásának egyfajta összegzése vehető kézbe e kötettel, amely első sorban a látható egyházzal, magával az intézménnyel foglalkozik. Az egyes fejezetek a korábban megjelent monográfiák, tanulmányok alapján lettek kialakítva, melyek először kísérelték meg feltárni a katolikus egyház és az állam kapcsolatát, a Szentszék és a magyar állam viszonyát, az egyházpolitika főbb kérdéseit, az egyház gazdasági állapotát, a katolikus szociális mozgalmakat, valamint a keresztény politikát. E kérdéseken túl feltárul a szerzetesrendek története, az egyház belső élete.

23. Györffy Katalin: Debrecen, székesegyház. Bp.: Tájak, Korok, Múzeumok Egyesülete, 1997. 16 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 211.)

A *Szent Anna-plébániatemplom* 1993-tól a *Debrecen-Nyíregyházi püspökség székesegyháza*. A 16. században kálvinista lett a város, s 1552-től nem létezett sem katolikus egyházközség, sem katolikus templom. Katolikusok újra csak 1716-ban jelentek meg a városban, ekkor jelölt ki a debreceni tanács egy telket a plébánia számára. A katolikusoknak ekkor még csak egy kápolnájuk volt, de hamarosan elkezdődött a pénzgyűjtés a templomra. 1721-ben került sor az alapkö letételére, 1746-ban pedig már felszentelték a Szent Anna-templomot. A templom építész a híres itáliai származású, Ausztriában dolgozó *Carbonne*-család egy tagja volt. Az 1811-es tűzvész ezt a templomot is megrongálta. Az 1830-as években, majd 1946-ban folytak felújítások. Az építész neobarokk stílusban építette át a templomot.

24. Győri L. János: A magyar reformáció irodalmi hagyományai: kézikönyv református középiskolák számára. Bp.: Református Köznevelési és Közoktatási Intézet, 1997. 204 p.

A szerző felvázolja a reformáció európai megjelenését, kiemelve annak előzményeit (valdensek, *Wiclif* mozgalma, huszitizmus, keresztény humanizmus), fő irányait és képviselőit (*Luther Márton* és követői, a helvét reformáció: *Zwingli*, *Kálvin*); a reformáció kisebb csoportjai: anabaptisták, mennoniták). A reformáció magyarországi jelenléte kapcsán szóba kerül az eszmék meghonosodása, a protestáns ortodoxia és a felekezeti küzdelmek kora, a puritanizmus, a magyar protestantizmus a felvilágosodás és a 19. század korában, valamint a reformáció öröksége a 20. században. A következő fejezetben a reformáció és a magyar irodalom kapcsolata kerül szóba, ahol a prédikáció, az imádság, a gyülekezeti ének, a hitvitázó irodalom, a protestáns iskola-

dráma, a verses bibliai históriák, a jeremiád és a feddő ének fogalmakkal ismerkedhetünk meg. A 4. fejezet arról szól, hogy a reformáció hogyan hatott a magyar nemzettudra (a reformáció korának biblikus történelemszemlélete, prédikátoraink szociális érzékenysége, a reformáció művelődési programja). Az utolsó fejezet egy lexikon, egy szöveg- és feladatgyűjtemény együttese. Itt pl. *Sylvester János, Szegedi Kis István, Farkas István, Dávid Ferenc, Méliusz Juhász Péter, Balassi Bálint, Szenci Molnár Albert, Apácai Csere János, Misztótfalusi Kis Miklós, Szőnyi Benjámin, Kölcsey Ferenc, Ady Endre, Németh László, Szilágyi Domokos* írásait és verseit olvashatjuk.

25. Haimann György – Muszka Erzsébet – Borsa Gedeon: A nagyszombati jezsuita kollégium és az egyetemi nyomda leltára 1773. Bp.: Balassi Kiadó, 1997. 307, [5] p., [16] t. (Fejezetek az ELTE történetéből 16.)

XIV. Kelemen pápa 1773-ban oszlatta fel a szerzetesrendeket, köztük a jezsuita rendet is. Egy 1548-as törvénycíkket alapul véve sikerült azt elérni, hogy a feloszlátott rend vagyonát rendeltetésüknek megfelelően a katolikus oktatásügy szolgálatába állíthassák. A *Jézus Társaság* ingó és ingatlan vagyonáról tételes összeírás készült. A kötetben megtalálható ebből a Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt templom és vagyontárgyainak, a kollégiumnak, a kongregációknak, a kollégium gyűjteményeinek és tudományos műhelyeinek, a csillagászati toronynak, a gyógyszer-tárnak, a nagyszombati egyetemi nyomdának és annak könyvtárának leírása. Mindezen összeírások egyben arra is alkalmasak, hogy képet kapjunk az akkori, 18. századi állapotokról. Az Adattárban közlik a szerzők az 1773. évi leltár tartalommutatóját, a nagyszombati jezsuita kollégium és az egyetemi nyomda egykorú alaprajzait, egy adattárat az egyetemi nyomda gépeinek, betűinek leltárához, a nyomda leltárát és a nagyszombati egyetemi nyomda raktáraiban talált könyveket.

26. Hangodi László: A protestantizmus története Tapolcán. Tapolca: Tapolcai Városzépítő Egyesület, 1997. 56 p. (Tapolcai füzetek 15.)

Tapolca a protestantizmust támogató főnemesei, *Enyingi Török István* és *Nádasdy Tamás* birtoka között feküdt. A mezővárost 1554-ig a karthauziak birtokolták. Az 1540-es évektől megszáporodtak a török portyák, s a töröktől félve a lövöldi karthauziak elmenekültek Magyarországról. Az addig birtokukban lévő Tapolcát a veszprémi püspökségnek adták bérbe. A 17. században *Szelepcsényi György* veszprémi püspök hajdúkat telepített Tapolcára. Az ország különböző részeiről érkezett katonák között valószínűleg voltak protestáns vallásúak is, s ugyanebből az időből származnak az első konkrét adatok arra vonatkozóan, hogy Tapolcán a katolikus gyülekezeten kívül protestáns is létezett. Hogy hány tagja lehetett ennek az evangélikus közösségnek, azt nem tudjuk. Hamarosan önálló egyházat alapítottak, s 1673-ig szabadon gyakorolhatták vallásukat – 1781-ig kellett arra várni, hogy mindez újra lehetséges legyen. II. József rendeletének köszönhetően a protestánsok ismét szabadon építhettek iskolákat, templomokat. A tapolcai protestáns gyülekezet nem volt nagy létszámú, ezért szórványként Köveskálhoz tartoztak. 1920-ban fiókgyülekezet lett, 1926-ban megalakult a *Tapolca és Vidéke Református Fiókgylet*, kivált a köveskáli anyaegyházból, s a keszthelyihez csatlakozott. A tapolcai reformátusok lélekszáma ekkor 150 fő volt. 1936-ban felszentelték Tapolcán az evangélikusok és a reformátusok közös templomát. A két protestáns gyülekezet jelenleg 100-100 hívet számlál.

27. Haris Andrea: A Tihanyi Bencés Apátság. Tihany: Tihanyi Bencés Apátság, cop. 1997. XXXV p. (angol, német és francia nyelven is)

A Tihanyi Bencés Apátságot I. András király alapította 1055-ben. A monostor alapítólevele a legrégebb, eredeti formájában fennmaradt magyarországi oklevél, s egyben a magyar nyelv legrégebb írásos emléke. A 16-17. században a török uralom idején a szerzetesi élet megszűnt, a rendházba katonák költöztek, végvár lett a monostorból. Fegyverválság fejében a magyarországi bencés rend visszakaphatta volna, de mivel nem volt elég pénz a vásárlásra, az ausztriai Altenburg bencés apátság tulajdonába került 1702-ben. A visszavásárlásra 1716-ban került sor. A 18. század a pénzügyek rendbetételével és a felújítással tel el. A Tihanyi Bencés Apátság 1740 után nyerte el

jelenlegi formáját. 1786-ban a szerzetesrendek feloszlatásakor egyetlen szerzetes maradhatott a monostorban, s csak 1802-ben térhettek vissza a többiek. 1950-ben, az újabb feloszlatások után a rendház szegényház és múzeum lett, a plébánia megmaradhatott. Az újabb visszatérésre 1990-ben került sor. 1996 óta tart a teljes felújítás.

28. Hasonmás kiadások művészete: 3.300 év szellem- és kultúrtörténete szóban és képe. Katalógus a kiállításához, Graz, az Akadémiai Nyomda- és Kiadóintézet, Graz, közreműködésével, az Országos Széchényi Könyvtárban Budapesten 1997. március 14. – május 31. Graz: Stájerországi Tartományi Könyvtár, 1997. 48 p.

Az *Országos Széchényi Könyvtár* három teremben mutatja be a *Stájerországi Tartományi Könyvtár* és a grázi *Akadémiai Nyomda- és Kiadóintézet* kiállítását. Az „A” teremben a nyugati kéziratok, a „B” teremben az eredetiek a hasonmás kiadványokkal és a Stájerországi Tartományi Könyvtár új nyomatai, a „C” teremben pedig zsidó és keleti kéziratok, térképek, topográfiaiak, zenéi és művészeti művek vannak kiállítva. Így pl. meg lehetett tekinteni *Szent Péter* antifonáriumát, egy metzi szakramentáriumot, a lorschei iratjegyzéket, *Kilián* és *Margit* életét, a Szt. Pétervári lektionáriumot, egy ünnepnapra evangéliumgyűjteményt kánontáblákkal, az Ingeborg-zsoltárt, egy bestiáriumot, egy „Bible moralisée”-t, a Ramsey zsoltárt, Bertalan szakramentáriumát, egy *Speculum humanae salvationis*-t, a Vencel-bibliát. Mindezt néhány gyönyörű faksimile melléklettel adták ki.

29. Heltai Nándor: A nagy-halál és a fogadalmi emlékmű: a Szentháromság-szobor története és megújulása. Kecskemét: Kecskeméti Lapok, 1997. 63 p. [4] t.

A kecskeméti Szentháromság-szoborcsoport a Duna-Tisza köz legszebb barokk műemlékei közé tartozik. 1742-ben készítette *Conti Lipót Antal*. 1739-ben pestis dúlta fel Kecskemét város életét, s e járványban elpusztult az akkori lakosság egytizede – az ő emlékükre készült a szoborcsoport.

30. Intézményi- és magángyűjtemények Magyarországon 1552-1750. Összeáll. Monok István, Zvara Edina. Szeged: JGYTF Művelődéstörténeti Intézet, 1997. 175 p. (Könyvtártörténeti Füzetek VIII.)

Az 1981-ben elindított sorozat immár nyolcadik része került kiadásra. Mint a cím is mutatja, ebben a kötetben vegyesen vannak intézményi- és magángyűjtemények könyvkatalógusai a korai újkorból. A könyv nagy részében a már megjelent egyháztörténeti jegyzőkönyvek lettek feldolgozva, kiegészítve azoknak a jegyzékeknek a leírásával, amelyek időközben kerültek elő. A kötet szerkezete az előző kötetekét követi: a lejegyzés dátuma; a jegyzék jellege (pl. jegyzőkönyvben fennmaradt jegyzék, hagyatéki leltár, végrendelet, könyvbejegyzés); tételszám, a lejegyzés módja, nyelve, az anyag dominanciája; kiadott/kiadatlan; mai lelőhely; tulajdonos; megjegyzés.

31. Jakó Zsigmond: Társadalom, egyház, művelődés: Tanulmányok Erdély történetéhez. Bp.: METEM, 1997. 479 p. (METEM-könyvek 18.)

Jakó Zsigmond, korunk talán legtekintélyesebb Erdély ismerője, 1996-ban volt 80 esztendőse, ez alkalomból állt össze ez a tanulmánykötet. Társadalom, egyház és művelődés: e témák köré csoportosul a 21 tanulmány. Az elsőben Dés városának legrégibb kiváltságleveléről, *Mátyás király* erdélyi egyházpolitikájáról, a székely társadalomról, az erdélyi vajdákról, *Csáki Mihály* erdélyi kancelláról és a Bethlen kollégium diáktársadalmáról olvashatunk. A második részben a kolozsmonostori apátság és hiteleshely történetéről, a Hoffhalterek váradi és gyulafehérvári nyomdájáról, az egyházi tized fejedelemségkori adminisztrációjáról és a kolozsvári Báthori István iskoláról; a harmadik részben a középkori bibliofiláról, a kolozsvári Heltai-nyomdáról, az ugyancsak kolozsvári *Hoffgreff Györgyről*, az otthon és művészete a XVI–XVII. századi Kolozsváron, *Oláh Miklós* és *Batthyány Ignác* művelődéspártoló és könyvgyűjtő tevékenységéről, *Ipolyi Arnold* korvina kutatásairól, a XVIII. század eleji román művelődési élet és a német felvilágosodás

kapcsolata Köleséri Sámuel levelezésének tükrében, valamint Miskolczy Károlyról és Kelemen Lajosról egy-egy összefoglaló tanulmányt, megemlékezést.

32. Kovalovszki Júlia: Feldebrői plébániatemplom. Bp.: Tájak, Korok, Múzeumok Egyesülete, 1997. 16 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 283.)

A templom Európa-szerte páratlan építménynek számít. E templommal kapcsolatban sokáig nagy viták folytak a művészettörténészek, az építészet és a történettudomány kutatói között a tekintetben, hogy e templom a keleti vagy a nyugati kereszténységhez tartozik-e, továbbá az épületről, építészeti rendszeréről, falfestményeiről. Az első templomot feltehetőleg *Aba Sámuel* építtette a 11. században, s ezt a 12-13. század fordulóján átalakították, s ez lett az ún. felső templom. Eger ostromakor pusztult el Debrő, a templom pedig leégett. 1744/45-ben épült fel a ma is álló barokk templom.

33. Kozák Károly: Eger, püspöki vár. Bp.: TKM Egyes., 1997. 16 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 283.)

Az egri püspökséget s az első székesegyházat *I. István* király alapította a 11. században. Ez a háromhajós, félköríves szentélyekkel záródó székesegyház a tatárjárás idején (1242) megsemmisült. *V. István* építtette újjá a 13. században. Ezzel párhuzamosan védőfalakat is emeltek, amely körbezárta a püspöki épületeket. A 13-14. század folyamán a román kori székesegyház nyugati homlokzata elé toronypárt építettek. A 15. században a husziták elleni harc egyik központja volt. Ekkor újra megerősítették a várat, amelyben élénk udvari élet folyt. A 16. században az egri vár ostromakor súlyos károk érték a székesegyházat, egy része romba is dőlt. A török megszállás idején fegyvertár volt. A 18. században *Barkóczy Ferenc* püspök vette újra birtokába, s 1783-ban az egész vár visszakерült a püspökség tulajdonába. Azonban ebben a században is folytatódott a pusztulás: a városban folyó nagy építkezésekhez sok építőanyagot elhordtak. *Ipolyi Arnold* a 19. századi ásatásokkor találta meg a későgótikus székesegyház maradványait, jelen századunkban pedig a román kori falaknak egy részét tárták fel. 1957-től az *Országos Műemlékvédelmi Felügyelet* végzi a feltárást a várban, melynek eredményeként sor került a középkori székesegyház és a gótikus püspöki palota végleges feltáráására és helyreállítására.

34. Ladányi Sándor: A hollandiai neo-kálvinizmus („kyperianizmus”) hatása a Magyarországi Református Egyházban. Magyar diákok az Amszterdami Szabad Egyetemen. Bp.: Károli Gáspár Református Egyetem Idegennyelvi Lektorátusa, [1997]. 79 p.

A középkorra, kora-újkorra visszanyúló holland-magyar kapcsolat történetének áttekintése mellett olvashatunk a magyar diákok peregrinációjáról a holland egyetemeken (Leiden, Franeker, Groningen, Harderwijk, Utrecht), s azokról a holland teológiai hatásokról és személyekről, amelyek és akik a magyar református egyházban és magukra a diákokra is hatással voltak a XVII-XIX. században (pl. a puritanizmus, a presbiterianizmus, *Johannes Coccejus*, *Hermann Alexander Roell*). A második részben a református egyház helyzetéről tájékozódhatunk a XIX-XX. század fordulóján Hollandiában és Magyarországon, *Abraham Kuyper* és a neo-kálvinizmusról, az amszterdami szabad egyetemről, valamint *Abraham Kuyper* és *Sebestyén Jenő* kapcsolatáról. Végül a harmadik részben a magyar református diákok jelenlétéről az amszterdami szabad egyetem teológiai fakultásán.

35. Ladányi Sándor: Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után: Ráday Pál szerepe a magyarországi protestáns egyházak életében. Bp.: Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának Egyháztörténeti Intézete, 1997. (Egyháztörténeti Kiadványok 2.) 117 p.

Ráday Pál (1677-1733) író, költő, a *II. Rákóczi Ferenc* által vezetett szabadságharcban (1703-1711) a fejedelem diplomatája, bizalmi titkára, kancelláriájának vezetője volt. A szabadságharc bukása után amnesztiát kapott, majd a református egyház főgondnoka lett. A kötet *Ráday Pál* tevékenységét ez utóbbi minőségében tanulmányozza. Elemzés alá kerül az 1712-1715-ös, az

1722-1723-as (ahol a *Pragmatica Sanctio* és a magyar protestánsok viszonyáról volt szó) és az 1728-1729-es országgyűlés (az ún. viharos országgyűlés), a *Pesti Vallásügyi Vegyesbizottság* létrejötte és az 1730. évi miniszteri értekezlet – mindezek igen fontos események voltak a reformátusok életében, s Ráday Pál mindvégig.

36. Levárdy Ferenc: Pécs, belvárosi plébániatemplom. Bp.: Tájak, Korok, Múzeumok Egyesülete, 1997. 16 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 297.)

A pécsi belvárosi plébániatemplom helyén a középkorban a gótikus Szent Bertalan-plébániatemplom állt. A törökök a 16. században elfoglalták a várost, s szokásuknak megfelelően ezt a templomot is átalakították, dzsámit emeltek itt Allah és prófétája tiszteletére – ez volt a Gázi Kászim-dzsámi. Az eredeti templom a 13. században épült, amely a 15. században már gótikus volt. A hódoltság megszűnésével a dzsámik, s így a pécsi is, ismét keresztény templomok lettek, átalakították azokat. 1686-ban a jezsuitáké lett, 1813-ban pedig a cisztercieké, majd végül a belvárosi plébánia közössége kapta meg. Ez a pécsi templom a legjelentősebb magyarországi török műemlékeink közé tartozik.

37. Lombardi, Lapo: La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli albori della guerra fredda: I casi della Polonia e dell'Ungheria. Roma-Bp.: Pontificia Università Gregoriana-METEM, 1997. 155 p.

Angelo Rotta nuncius fontos tevékenységet fejtett ki Magyarországon. 1945 januárjában az uralmon lévő kormány bukása után kénytelen volt azt az új helyzetet megtapasztalni, amely a katolikus egyház magyarországi tevékenységét fogja majd befolyásolni. A magyar katolikus hierarchián belül olyan főpapokat keresett, akik személyes tapasztalatuk és képességük folytán alkalmasak az új helyzettel szembenézni – *Szerédi Jusztinián, Apor Vilmos, Mindszenty József* és *Grósz József* voltak azok, akikre leginkább építhetett. Apor Vilmos azonban hamarosan meghalt, Rottát pedig április 4-én a szovjetek kiutasították az országból. Ezzel megszakadt a Vatikánnal való kapcsolatot, hasonlóan Lengyelországhoz. A kapcsolatfelvétel lehetősége a novemberi választások után vált lehetővé, azonban ez nem jött létre. Mindszenty ugyanis lebeszélte a pápát az új kormány által felajánlott kapcsolatfelvételtől. Az új kormány javaslatával csak saját magát akarta kedvezőbb színben feltüntetni, hogy ezáltal semlegesítsék azokat a pápához eljuttatott információkat, „amelyek a kommunisták egyházellenességére vonatkoztak”, magyarázta el Mindszenty a katolikus egyházfőnek. Így is lett, a Szentatya elutasította a budapesti kormány kérését. Az esztergomi érsek a magyar kérdésben a pápa legfontosabb informátora lett.

38. Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. Diós István. Bp.: Szent István Társulat, 1993-. III. köt. Éhi-Gar. Szerk. Viczián János. 1997. LXVII, 932 p.

A *Szent István Társulat* 1980-ban vállalta el azt a feladatot, hogy megjelenteti a *Magyar Katolikus Lexikont*, melynek első kötete 1993-ban jelent meg. A Lexikon egy katolikus szellemű művelődéstörténeti összefoglalás igényével készült, amely elsősorban a katolikus hívek egyházukkal és hitükkel kapcsolatos tájékozódását kívánja segíteni. A kötetben kereshetünk fogalmakra, személyekre, helységekre egyaránt. A szócikkek rövidke, tömörek, s a műfajhoz híven, nem jellemez, nem kommentál – csak közöl. Az ismertetések végén irodalomjegyzék szerepel. A könyvet fényképek és rajzok, ábrák teszik még hasznosabbá.

39. Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig II.: Nagyszombat 1632-1690. Sajtó alá rend. Farkas Gábor Farkas. Szeged, Scriptum Kft., 1997. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 17/2. – Fejezetek az Eötvös Lóránd Tudományegyetem történetéből 18.) 381 p.

Magyarországra a jezsuitákat 1561-ben *Oláh Miklós* esztergomi érsek hívta be, s Nagyszombatba telepítette le őket. Ez az első kísérlet azonban nem sikerült. Legközelebb Erdélyben, majd ismét 1586-ban találkozunk velük Magyarországon. 1615-től ismét Nagyszombatban voltak.

A kötet a nagyszombati jezsuita kollégium két könyvkatalógusát tartalmazza. Az első 1632-ből való, amit *Némethi Jakab* állított össze, a másik pedig 1690-ből. E két katalógus sok fontos adatot tár fel az akkori könyvtárolásról. Segítségükkel majdnem teljes mértékben fel lehet dolgozni a nagyszombati egyetem több mint 5.000 kötetes könyvtárát. Mindez három lépésben történik: 1. A könyvtár állományában meglévő kötetek bibliográfiai és egyedi feltárása. 2. A két kéziratos katalógus szövegkiadása betűhív olvasatban. 3. A források összegezése és adatbázissá formálása.

40. Mészáros István: Magyar iskola 1996-1996: Előadások, cikkek, beszédek. Bp.: Eötvös József Kiad., 1997. 297 p.

1996-ban ünnepeltük a magyar iskolai oktatás kezdetének 1000 éves évfordulóját. Mészáros Istvánnak ebben az ünnepi évben írt oktatással, neveléstörténettel, iskolatörténettel kapcsolatos írásait gyűjtötték össze tanítványai. A cikkekben, előadásokban többek között szól Pannonhalmáról, a győri káptalani iskoláról, a pedagógushivatásról, az egyházzól mint népünk nevelőjéről, közép-szintű iskoláinkról, a Kárpát-medence magyar iskoláiról, az ezeréves magyar katolikus nevelésről, *Klebersberg Kunó* iskolareformjairól, 1956 és a katolikus egyház és iskola viszonyáról, valamint méltatja az ezer év nagy magyar pedagógusait, így *Apáczai Csere Jánost*, *Pázmány Pétert*, *Zrínyi Miklóst*, *Tessedik Sámuel*t, *Brunszvik Terézt*, *Kölcsey Ferencet*, *Eötvös Józsefet*, *Kodály Zoltánt* és *Sík Sándort*.

41. Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből 1938-1975. Összeáll. Mészáros István. Bp.: Magánkiadás, 1997. 127 p.

Mindszenty József bíboros, prímás, esztergomi érsek ránk maradt leveleiből ad egy válogatást az összeállító. Célja az, hogy az olvasót ezen levélrészletek is segítsék abban, hogy bepillantassanak Mindszenty József gondolataiba, belső világába, hogy árnyaltabb legyen a történészek által kialakított Mindszenty-kép.

42. Miskolc a Millecentenárium évében. 1–2. kötet. Szerk. Dobrossy István. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, 1997. 390, 430 p.

Az évfordulós városmonográfia helyett jó választással Miskolc városa egy olyan tanulmánygyűjteményt jelentetett meg, amelyben az ideális monográfia valamennyi fejezete szerepel. Az első kötet tartalmazza a kifejezetten politika- és köztörténeti írásokat, a város építéstörténetét, a kereskedelem- és ipar, főként a bányászat, a kohászat és a gépipar miskolci történetét. A második kötet a város művelődéstörténetét mutatja be. Egyháztörténeti szempontból kiemelő *Vársegi Asztrik*nak a magyarság és Európa kulturális kapcsolatát bemutató előadása, és hasonló szellemű *Baán István* gondolatmenete is, aki a Bizánc vagy Európa választás történeti háttéréről ír. Mindkét tanulmány az általános tanulságok kimondását a régió és a város történetéből vett példákkal indokolja. Hasonlóan jár el *Török József* és *Höröcsik Richárd* is, akik a pálos rend hazai hatszáz évének történetét, európai kapcsolatait, illetve a protestáns iskolakultúra és az európai peregrinatio academica összefonódottságát elemzik. Az egyháztörténettől ugyanígy nem lehet elválasztani a város iskolatörténetét bemutató tanulmányokat sem. *Deák Gábor* Miskolc iskolaügyének gyökereiről, *Pápay Sándor* pedig a 436 éves *Evangélikus Főgimnázium*ról írt. Ez utóbbi könyvtára a nemrég beindult bölcsészképzést is szolgálhatja.

43. Mózes Gergely: Egyetemi lelkészségek Magyarországon a 20. század első felében: A katolikus egyetemi lelkészségek története. Bp.: ELTE Levéltára, 1997. 163 p. (Fejezetek az ELTE történetéből 17.)

Hazánkban először a *Pázmány Péter Tudományegyetemen* jött létre az egyetemi lelkészség, itt volt az első egyetemi lelkészi állás. Ennek olyan sikere volt, hogy a többi egyetemen is megjelent az 1940-es években. Az egyetemi lelkészség előtt kisebb diákegyletek léteztek, melyeknek csúcsszerve a *Katolikus Diákszövetség* volt. Léteztek más szervezetek, egyesületek is, melyek megpróbálták összegyűjteni az egyetemistákat. A kötet áttekinti a Pázmányon kívül a *Ferenc József*

Tudományegyetemet, a József nádor gazdasági és műegyetemet, a Szegedi, a Debreceni Tudományegyetemet, az Agrártudományi egyetemet, a felekezeti jogakadémiákat, bemutatja a főiskolai lelkészeket, az egyetemei és főiskolai lelkészek közös megmozdulásait és a más felekezetű egyetemi lelkigondozást.

44. „Protestáló hit és küldetési vétő”: a magyar reformátusság a múltban és a jövőben. Szerk. Pápai Szabó György. Bp.: Dunamelléki Ref. Egyházkerület, 1997. 137 p. (Reformáció-könyvek 2.)

A *Dunamelléki Református Egyházkerület* tudományos konferenciát tartott a Ráday Kollégiumban 1996. augusztus 13-án, s az itt elhangzott előadások olvashatók most e kötetben: *Rab Zsuzsa*: A gönci prédikátor c. versévvél kezdődött az előadássorozat, majd *Pápai Szabó György*: Kálvinizmus és nemzettudat, *Makkay János*: Az első magyar keresztyének, az első magyar bibliák, *Nemeskürty István*: Keresztyén hitünk magyarsága, *Hegedűs Lóránt*: Kálvinizmus és magyarság, *Csiha Kálmán*: A református egyház, mint az Ige egyháza, *Tökés László*: Magyar reformátusok kisebbségben, *Raffay Ernő*: Trianon hatása a magyar egyházakra, *Dobor László*: Kálvinizmus és közélet, *Bütösi János*: Magyar reformátusok diaszpórában, *Bolyki János*: Reformátusok a magyar művelődéstörténetben, *Ritoók Zsigmond*: A reformáció feladata a mában, valamint *Tökécsky László*: Milyen legyen a jövő református egyháza címmel tartott előadást. Minden előadó a magyarság és a kálvinizmus kapcsolatáról, a kálvinizmusnak a magyarság életében, történetében, művelődéstörténetében, a régmúltban és a jelenben betöltött, továbbá a jövőben betöltendő szerepéről beszélt.

45. Rábavölgyi Attila: A nagykanizsai református templom építésének története 1887-1934. Nagykanizsa: Nagykanizsai Városvédő Egyesület Honismereti Köre, 1997. 40 p. (Nagykanizsai honismereti füzetek 15.)

A nagykanizsai református gyülekezet 1887-ig mint szórvány létezett, később pedig fiókegyházként a galamboki anyaegyházhoz tartozott. Ahogy a hívek száma több lett, az otthont adó tanterem, majd bérelt ház egyre szűkebb lett. A templom felépítése egyre fontosabbá vált a gyülekezet számára, ezért 1926-ban létrejött a templomépítési gyűjtési bizottság. A templomra a megfelelő pénzösszeg végül adományokból, kamatokból, segélyekből és raktárbérletekből gyűlt össze. Az építés 1933-ban kezdődött meg, s 1934-ben szentelték fel az elkészült templomot. Az építkezés után a nagykanizsai gyülekezet a környék reformátusainak központja lett.

46. Rácz István: Protestáns patronátus: Debrecen város kegyurasága. Debrecen: Kosuth Egyetemi Kiad., 1997. 211 p.

A patronátusi jog (kegyuraság) egyházalapító és egyházfenntartó tevékenység. A patrónust jogok illették és köteleességek terhelték. A jogok közül legfontosabb a papok kijelölése. Ezzel szemben kötelessége lett magánegyházának védelmezése és anyagi ellátása. Szorosan kötődött a földbirtokhoz, ez képezte az egyházalapítás és -fenntartás anyagi feltételeit. Patronátusi jogot a királyi hatalom, a világi és az egyházi földesurak, valamint a városok gyakoroltak. Kialakulása Magyarországon az Árpád-korból eredeztethető, s történelmi pályája 1945-ig ívelt. A kegyuraság intézménye a reformáció koráig kimondottan a katolikus valláshoz kapcsolódott. Ettől kezdve azonban kialakult a protestáns változata is, s ennek elsősorban Debrecen lett a formálóját és gyakorlója. A politika és a szakirodalom korábban nem vagy csak alig vett tudomást a protestáns patronátusról. A kötet szerzője azt a feladatot tűzte ki célul, hogy Debrecen példáján keresztül a protestáns patronátus típusát mutassa be, s rávilágítson azokra az összefüggésekre, amelyek segítettek vagy gátolták kialakulását és érvényesülését.

47. Rékai Miklós: A munkácsi zsidók „terített asztala”: néprajzi tanulmányok. Bp.: Osiris. 204 p.

A „Terített asztal” – ami héberül Sulhán árúch – egy, a 16. században megfogalmazott zsidó szabály- és törvénygyűjtemény címe. Ennek egy része a kóser étkezésnek a hagyományos zsidó

életforma egészét átfogó vallási szabályait írja le. Munkácson – Kárpátalja, ma Ukrajna része – a II. világháborúig nagy létszámú zsidóság élt, de ez a helyzet a holocaust következtében megváltozott. Az utóbbi évtizedekben azonban már ismét egy egységes hitközséget tudnak alakítani a városban, taglétszámuk 1984-ben kb. 600 fő. Rabbijuk 1993-tól van. A kötet vázlatosan ismerteti a hászidizmus történetét, demográfiai adatokat közöl a kárpátaljai zsidóságról, a munkácsi hitközségről, szól az írott forrásokról, (szentírási szövegek, a Sulhán árúch, imakönyvek, szokások), a naptárról, a kóserság szabályairól és gyakorlatáról, a böjtről és a lakomáról, ételekről, italokról, illatokról, a terített asztalról, valamint az élelmiszerek és ételek rituális szerepéről. Mindennek célja az, hogy a táplálkozáskultúrán keresztül megismerhessük a munkácsi zsidó hitközség életét.

48. Ritoók Pál: Budapest, városmajori plébániatemplom. Bp.: TKM Egyes., 1997. 20 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 556.)

A Budapest-Városmajori Római Katolikus Egyházközség Jézus Szíve plébániatemploma egy több elemből álló építészeti együttes: nagytemplom, kistemplom és a harangtorony. E három elemet egy-egy árkádsor köti össze. A több szakaszban épült együttes a magyar művészettörténet és egyházművészet jelentős értéke. A templom 1925-ben épült fel. Az épület az erdélyi népművészet és a francia szecesszió hatását mutatja. A templom azonban már ekkor szűknek bizonyult. Nem bővítették, hanem felépítették a nagytemplomot. 1933-ban Serédy Jusztián bíboros, hercegprímás szentelte fel. 1935-36-ban épült fel a harangtorony, s mindezt 1936-ban kötötték össze az árkádsorral. Ezen épületegyüttes így nyerte el ma is látható alakját, amelyet műemlékké nyilvánítottak. A templomot belülről többek között *Aba Novák Vilmos* és *Kovács Margit* alkotásai díszítik.

49. Sávai János: A csíksomlyói és a kantai iskola története. Szeged: Agapé, 1997. 472 p. (Missziós dokumentumok Magyarországról és a Hódoltságról II. Tanulmányok II.)

Két székely település iskolájának történetét dolgozza fel a kötet. Két egymástól teljesen eltérő iskoláról van szó, írja a szerző, de az alapokban mégis közősek, hiszen a székely nép történetéből, életéből erednek. A 17. században létrejött kantai és csíksomlyói iskola megalapításának nehézségeire és a fennmaradásért, a megélhetésért folytatott küzdelmekre világít rá Sávai János – mindehhez az ún. római dokumentumokat, a *Sacra Congregatio de Propaganda Fidei*hez küldött leveleket és a kantai levéltár anyagát is felhasználja, s ezekből a függelékben többet is közöl.

50. Sávai János: Missziók, mesterek, licenciátusok. Szeged: Agapé, 1997. 320 p. (Missziós dokumentumok Magyarországról és a Hódoltságról II. Tanulmányok I.)

A világiak részvételére a lelkipásztorkodásban a 16. századtól lett égetően fontos, ekkor jött létre a licenciátus intézménye. *Licenciátusok* azok a világi férfiak, akik lelkipásztori szolgálatot teljesítettek a Hódoltságban, a missziós területeken – működésükhöz engedélyt (*licentia*) kaptak. Nemcsak a katolikus egyház, hanem a magyar népi vallásosság, népi kultúránk is nagyon sokat köszönhet szolgálatuknak. Ezt az intézményrendszert később megszüntették arra hivatkozva, hogy van már elég szolgálatot teljesítő pap, s attól a félelemtől tartva, hogy esetleg túllépi illetékességüket. Szerepüket, tevékenységüket ismerhetjük meg a következő fejezeteken keresztül: a romlás és újrakezdet Magyarországon (reformáció és megújulás); *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* (hatékonyság, feladatok, ferencesek és jezsuiták a Hódoltságban; iskolamesterek és licenciátusok (a „licenciátus”, törvénybe iktatásuk, képzésük); a háromszéki licenciátusok, Udvarhely, Gyergyó és Csík licenciátusai; licenciátus lelkipásztorok (a szegények tanítói, a magyar kultúra szolgálatában); a licenciátus intézményének római megítélése (beszámoló, a római megítélés nehézségei, átalakulás és elsovadás). A kötet végén verseket, énekeket olvashatunk régi kántorok, tanítók kézírataiból.

51. Sávai János: A székelyföldi katolikus plébániák levéltára I-II. köt.: Dokumentumok a csíksomlyói és a kantai iskola történetéhez. Szeged: Agapé, 1997. 980 p. (Missziós dokumentumok Magyarországról és a Hódoltságról I/II-III.)

A kiadvány célja az, hogy kiegészítő forrásokat nyújtson a csíksomlyói ferences és a kantai minorita iskola történetéhez. Alapvetően e két iskola irattárát találjuk meg e kötetben, bár néha a tágabb történeti környezetet megvilágító forrásokat is megtalálhatjuk itt, így pl. *II. András* kiváltságlevelét az erdélyi szászokhoz (1224), *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelem által kiadott úti igazolás *Vásárhelyi Gergely* pécsi nagyprépost számára (1619), Kolozsvár városának egyezsége *Rákóczy György* fejedelemmel (1655), a kolozsvári szeminárium és kollégium dokumentumainak másolatai (1658), szabály-könyv az erdélyi egyház számára (1659), iratok a kantai iskola alapításáról (1697), Gyöngyös városának szenátusa *Keresztelő Szent János* ünnepét fogadalmi nappá nyilvánítja (1713), a ferencesek és a jezsuiták egyezkedése a Kolozsvár-óvári jezsuita templomról és a brassói ferences templomról (1718). Minden fellelhető és értékelhető dokumentum megőrzése és megörökítése vezérelte a gyűjtést.

52. Selecká Márza, Eva: A Középkori Lőcsei Könyvtár. Szerk. Monok István. Szeged: JGYTF Művelődéstörténeti Intézet, 1997. 164 p. (Olvasmánytörténeti Dolgozatok VII.)

A *Középkori Lőcsei Könyvtár* története négy fő időszakban tekinthető át: 1. világi magánszemélyek tulajdonában vagy szepességi plébániákon keletkezett kisebb gyűjtemények; 2. a 16. században *Johann Henckel* (lőcsei humanista, *Mária királyné* gyóntatója) a több plébánián vagy magántulajdonban lévő könyveket egy egységbe, gyűjtette össze (a lőcsei Szent Jakab-templom egy helyiségében), s tulajdonképpen ezt az egységet nevezzük Középkori Lőcsei Könyvtárnak; 3. a könyvek az 1613-1780 közötti időszakban ugyanitt voltak; 4. *Batthyány Ignác* gyulafehérvári püspök megvette ezt a gyűjteményt, s a *Batthyaneumban* helyezte el. A könyv második felében a szerző közli a még ma is meglévő kéziratokat és nyomtatványokat, mindez 272 tétel.

53. Sólymos Szilveszter OSB: Ezer év száz bencése. Pannonhalma: METEM, 1997. 502 p.

A kötet tulajdonképpen egy életrajzgyűjtemény. Pannonhalma ezer éves múltjából száz olyan bencés életét mutatja be a szerző, akik valamilyen téren kitűntek, jeleskedtek, legyenek akár a szerzetességen kívüli nevelők, tudósok, lelkipásztorok, vagy akár csak egyszerű emberek. A kötet időrendben mutatja be a száz szerzetest, s e bemutatást akár egy sajátos rendtörténetként is kezelhetjük. A száz névből néhány: *Boldog Mór*, *Tolnai Máté*, *Magger Placid*, *Vajda Sámuel*, *Rómer Flóris*, *Jedlik Ányos*, *Serédi Jusztonián*, *Kelemen Krizosztom*, *Radó Polikárp*.

54. Székely László: Csíki áhítat: a csíki székelyek vallási néprajza. Bp.: Szent István Társaság, 1997. XX, 544 p.

A vallási néprajzkutatónak legalapvetőbb tevékenysége a gyűjtés. Ennek megfelelően dolgozott *Bálint Sándor*, *Domokos Péter Pál* és *Székely László*, s így születtek meg a néprajz alapvető munkái. Székely László e könyvében a csíkiak világát, népi vallásosságát mutatja be. Nagyszabású néprajzi monográfia volt a terve, amely csak részben valósulhatott meg. Így is igen fontos munkát vehet a kezébe a néprajzos, az egyháztörténész, a művelt olvasó.

55. Székesfehérvári egyházmegye. Összeáll. Dóka Klára. Bp.: METEM, 1997. 127 p. (Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 3.)

A székesfehérvári püspökség és egyházmegye 18. századi alapítású. *Mária Terézia* uralkodása alatt jött létre a veszprémi püspökség keleti felén lévő budai és székesfehérvári főesperességből. Az egyházmegyében ekkor hatvan plébánia volt, melyek száma fokozatosan gyarapodott. A fennmaradt vizitációs jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy valamennyi püspök elvégezte a kötelezően előírt látogatását. Mivel egyre több plébánia jött létre, s a kérdés is egyre több lett, 1799 után megszűnt a látogatások kötetekbe foglalása. A jegyzőkönyvekhez mellékleteket csatoltak. A székesfehérvári egyházmegyében 1778-ban volt először canonica vizitáció, mely kérdéseknek főbb egységei a következőkre vonatkoztak: az anyaegyház, a plébánia és a hozzá tartozó javak, a

plébános és a hívek és a filiák. Jelen katalógus pontjai a következőkre adnak választ: mi a plébánia székhelyének korabeli neve, melyek az egyéb használatos névváltozatai, mi a település jogállása, mikor alapították a plébániát, milyen a köz- és egyházigazgatási beosztása, mi a templom tulajdonosa, ki a kegyúr, mi a lakosság nyelve, vallása, melyek a filiák, mikor voltak püspöki és főesperesi látogatások, mi a levéltári lelőhelye az adott dokumentumnak és végül az egyéb megjegyzések.

56. Szénási Sándor: Ünnepeink: a református egyházi év. Bp.: Kálvin, 1997. 98 p.

A szerző könyvét térképnek és iránytűnek szánja, el akarja igazítani az olvasót, az érdeklődőt az egyházi évben. Szükségét látja ennek, mert az elmúlt 50 évben elhalványodott a köztudatban az egyes ünnepek eredete, üzenete és jelentősége. A kötet a három nagy ünnepkör által mutatja be az egyházi évet: az első a karácsonyi ünnepkör (Advent, a karácsony neve, eredete, története, jelképei); a második a húsvéti ünnepkör (nagybőjt, a húsvét neve, története, jelképei); a pünkösdi ünnepkör. A függelékben a Mária ünnepeket és a szentek ünnepeit nevezi meg.

57. A Szent Orsolya Római Katolikus Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium jubileumi évkönyve alapításának 250. évfordulója alkalmából: 1747-1997. Sopron: Szent Orsolya Római Katolikus Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium, 1997. 163 p.

A 16. században alapított rend Magyarországon a 17. század második felében jelent meg *Szelepcsényi György* érsek idején. A soproniak 1746-ban kértek engedélyt zárdaalapításra. Épültük 1747-ben épült fel. Miután Győrből megérkezett Sopronba a három orsolyita nővér, megnyitották az iskolát. Kétféle osztály indult ekkor: az egyik volt az ún. külső, amelybe a városból bejáró növendékek jártak; a belső pedig a bentlakó növendékeké és a később fizető bejáróké volt. Az évek folyamán egyre több iskolatípust indítottak a nővérek, így 19-20. század fordulóján már volt külső elemi, házi ipari és varrói, belső elemi, polgári iskola, elemi tanítóképző, varró-házi ipari, rajz és festészet, ismétlő és család iskola. 1948-ban ezt az iskolát is államosították, de a rendszerváltozás után (1990) az orsolyiták is újra kezdhették működésüket, s 1992-ben a tulajdonjogot is visszakapták.

58. Szőnyi Benjámin és kora 1717-1794: Tanulmányok Szőnyi Benjáminról. Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, a hódmezővásárhelyi Református és Római Katolikus Egyházak, és a Bethlen Gábor Református Gimnázium által Szőnyi Benjámin halálának 200. évfordulója alkalmából, 1994. október 22-én rendezett tudományos konferencia előadásainak szövege. Szerk. Imre Mihály. Hódmezővásárhely: Bethlen Gábor Református Gimnázium, 1997. 177 p. + mell.

Szőnyi Benjámin (1717-1794) református lelkész, egyházi író és énekszerző volt. Életét, költészetét, világképét tárgyalják a halálának 200. évfordulójára rendezett konferencián elhangzott és most nyomtatásban is megjelent előadások: Szőnyi Benjámin, a prédikátor; Szőnyi Benjámin természeti világképe; Szőnyi Benjámin és a magyar református himnológia; Szőnyi Benjámin énekeskönyveinek ritmikája; Szőnyi Benjámin és a hódmezővásárhelyi parasztfelkelés; Veszttett csata a fiziko-teologizmus örökségével (Szőnyi Benjámin öregkori verseskötete: Istennek Trombitája, Buda, 1790-91).

59. Szunyogh Szabolcs: Világvallások Magyarországon. Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997. 248 p.

Sokféle felekezeti tagja él Magyarországon a két legnagyobb létszámú valláson – a katolikuson és a reformátuson – kívül, úgymint ortodox, görög katolikus, izraelita, evangélikus, unitárius, buddhista, baptista, Krisna-hívő. Ahhoz, hogy megértsük életüket, életmódjukat, ahhoz hogy értékelni tudjuk őket, hogy miképp lehet életüket meghatározó, életüket szervező világképük, meg kell ismernünk ezeket a vallásokat. Ebben próbál segíteni e kötet, melynek első felében a buddhizmussal, a zsidó és a mohamedán vallással, a másodikban pedig a kereszténységgel foglal

kozik a szerző: röviden bemutatja történetüket, elterjedésüket, tanításaikat, ünnepeiket, szokásaikat, legfontosabb személyiségeiket.

60. Thun Albin: A magyar misszió végnapjai Kínában. Szeged: Agapé, 1997. 168 p.

Thun Albin kínai ferences misszionárius 1952-ben, Kínából való kiutasításuk után, Hongkongban, írta meg a kínai magyar misszió (1929-1952) utolsó napjait, mint szemtanú, mint az események egyik résztvevője. 1928-ban döntött úgy a *Kapisztrán Szent Jánosról elnevezett Ferences Rendtartomány* definitóriuma, hogy a provincia misszionáriusokat küld Kínába, Hunan tartományba, ahol a tiroli ferencesek már 1830 óta próbálkoztak a kereszténység terjesztésével. 1929 decemberében érkeztek meg Sanghajba. A misszió fő feladata a hitesterjesztés „infrastruktúrájának” létrehozása volt: missziós központ zárdaépítés. A környező települések kis missziós házakat, kápolnákat építettek. 1934-36-ban kezdődött a politikai zűrzavar, ami a kínai kommunisták térhódítását jelentette. Thun Albin 1940-ben érkezett Kínába, s egész életét a kínai nép evangelizálására akarta szentelni. Ez azonban nem adatott meg neki, mert az új hatalom őket is kiutasította a kínai állam területéről. Ezzel véget ért a magyar misszionáriusok itteni tevékenysége.

61. Thury Károly: A fóti templom. Fóti Római Katolikus Plébánia, 1997. 60 p.

A fóti katolikus templomot *gróf Károlyi István* alapította. Az új földesúr az elhanyagolt katolikus hívein akart segíteni, elhunyt feleségének akart emléket állítani. A templom egyúttal a Károlyi-család fóti ágának temetkezési helye is lett. Károlyi 1845-ben kapta meg az engedélyt V. *Ferdinándtól*. A tervek elkészítésével *Ybl Miklóst* bízta meg. 1855-ben épült fel és szentelték fel a templomot.

62. A túri lecke: Emlékezések, vallomások az alma materról. Gyűjt. és szerk. Szilágyi Ferenc. Mezőtúr: Szegedi Kis István Ref. Gimn. és Szakközépisk.: Mezőtúri Öregdiákok Baráti Köre, 1997. 204 p. (A túri alma mater 3.)

E kötet anyagának létrejötté az 1980-as iskolai évfordulóra nyúlik vissza, amikor is a *Baráti Kör* levélben kérte fel az egykori túri diákokat vallomásaik, iskolai emlékeik megírására, hogy ezzel is felhívják a figyelmet a megszüntetett 250 éves református gimnázium szellemiségére, s a humán oktatás erkölcsi és jellemformáló értékeire. E vallomások iskolatörténeti, egyháztörténeti és helytörténeti adatokat egyaránt tartalmaznak.

63. Váci egyházmegye. Összeáll. Patkóné Kéringér Mária. Bp.: METEM, 1997. (Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 2.) 136 p.

A váci egyházmegye már a 11. században létrejött, alapítása *Szent István*hoz kapcsolódik. Az évszázadok folyamán sok pusztítást vésztelt át: rabolták tatárok és törökök, a reformáció templomokat vett el a katolikusoktól, s mivel ezen egyházmegye a hódoltságához tartozott, a 16-17. században folyamatos volt a rombolás, aminek következménye az lett, hogy az itt maradt katolikusok papok nélkül maradtak, a terület pedig elnéptelenedett. A bajokon igazából csak a török kiűzése után, a 18. században lehetett segíteni. Ehhez olyan püspökszemélyiségek kellenek, mint *Dvornikovich Mihály, Althann Frigyes és Migazzy Kristóf*. A katalógus kitűnő forrása az egyházmegye történetének. Tartalmazza a plébánia székhelyének korabeli nevét, egyéb használatos névváltozatait, a település jogállását, a plébánia alapítási évét, a köz- és egyházigazgatási beosztást, a templom titulussát, a kegyúr nevét, a lakosság nyelvét, vallását, a filiákat, a püspöki és főesperesi látogatások éveit, a levéltári lelőhelyet és egyéb megjegyzéseket.

64. A világ vallásai. Szerk. Claude Naudin, Sarkadi Péter. Kaposvár: Holló, 1997. 95 p. (Larousse képes gyermekenciklopédia)

A könyv négy nagy fejezetben mutatja be a világ vallásait. Az egyes részeket a fejezetcímek után kivonatolt tartalom vezeti be a legfontosabb ismeretek összefoglalásával. A szöveges bemutatás mellett színes képek és rajzok tárják elénk a vallási élet jeleneit az ókortól napjainkig. A kötet végén egy térkép található a világ vallásainak elterjedtségéről, s egy felsorolás a legfőbb is-

tenekről. Az első fejezet a letűnt korok vallásait – az ősi hiedelmek, Mezopotámia, Egyiptom, a görögök, a rómaiak és a nomád népek vallása – tárgyalja, a második a Könyvet – zsidók, keresztények, az iszlám –, a harmadik a keleti vallásokat – a hinduizmus, a dzsainizmus és a szikh vallás, a buddhizmus, a konfucianizmus és a taoizmus, Japán vallásai –, a negyedik pedig a hagyományokon alapuló hiteket – afrikai vallások, Óceánia vallásai, az amerikai indiánok vallásai.

65. Visitatio Canonica: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Batthyány József esztergomi érsek idejéből 1776-1779. Válogatta, sajtó alá rendezte és bevezette Tomisa Ilona. Bp.: MTA Néprajzi Kutatóintézete, 1997. 215 p.

A kötet *Batthyány József* (1727-1799) esztergomi érsek egyházlátogatásainak jegyzőkönyveit adja közre. A válogatás alapelve az volt, hogy az itt közölt iratokból megfelelő, jellemző képet kaphassunk Batthyány érseki tevékenységéről. A vizitációs jegyzőkönyv a következő adatokat jegyzi: a templom földrajzi fekvése, tájolása, a harangtorony, a plébániaépület állapota, a templom külső és belső képe, az épület anyaga, méretei, az oltárok, mellékoltárok, szobrok, képek száma, a templom titulusa, búcsúja, a templom és a sekrestye berendezése, a templom jövedelme, a temető állapota, vallásos társulatok, a plébános képzettsége, az istentisztelet rendje, a hitoktatás, a szentségek kiszolgáltatásának körülményei, a temetés szertartása, a plébános könyvei, a jövedelme, az iskolamester jövedelme és feladatköre, a hívek száma, rétegződése, nyelve, vallási megoszlása, nemzetisége és erkölce.

66. Wix Györgyné: A szerzetesi könyvtárak sorsa Magyarországon 1950-1952. Bp.: OSzK, 1997. 68 p. (Az OSzK füzetei II.)

Az 1950-ben feloszlatták a szerzetesrendeket, nagy értékű könyvtáraikat, könyveiket „állami tulajdonba került könyvanyag”-nak nevezték. A szerzetesi anyag elhelyezésével és szétosztásával az *Országos Széchényi Könyvtárban* működő „Könyvelosztó”, majd „Fölőpéldány központ” foglalkozott. Az *Országos Könyvtári Központ* (OKK) intézte a szerzetesi, a kallódó könyvek összegyűjtését és a megfelelő könyvtárak közötti szétosztását. 1950 után többek között az OKK küldöttei utaztak az országban, ellenőrizték, hogy a települések tanácsai valóban bezárták-e a rendházak könyvgyűjteményeit. *Kóhalmi Béla* adta ki azt a rendeletet, amely az OKK (és a *Múzeumok és Műemlékek Országos Központja* és a *Levéltárak Országos Központja*) hatáskörébe utalta az „elkallódás veszélyének kitett kultúrjavak”-at. Terveket fogalmazott meg a tudományos könyvtárak állományának kiegészítésére, az ősnymtatványok, az antikvák és a régi magyar könyvek szétosztásának sorrendjéről. Küzdött a különböző intézmények hatásköréért, pénzért, raktárhelyiségekért, a könyveket védő megfelelő intézkedésekért. A szerzetesi könyvtárak átválogatása 1952-ben megtörtént, s ebben az évben az OKK is megszűnt. 1951-től tájtárakba gyűjtötték a könyveket (Budapest, Debrecen, Pécs, Sopron, Szeged), innen szállították helyszíni csoportosítás után Budapestre további feldolgozásra. A szerzetesi könyvtárak anyaga itt elvegyült az OKK által begyűjtött magánkönyvtárak, államosított házak, könyvkereskedések, antikváriumok a könyvtárügy által kiválasztott könyvhalmaival – de megmenekültek a zúdatól.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

STUDIA NOVA – ÚJ TANULMÁNYOK.

A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának tudományos közleményei.

Felelős szerkesztő: Beke Albert; szerkesztik: Szilágyi Ferenc és Beke Albert.

Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. 1-2 évf., 1-4. sz., 1994-1995. 260 p., 336 p., 382 p., 314 p.

A rendszerváltást követően nemcsak a politikai helyzet, de a tudomány és a közoktatás helyzete is megváltozott Magyarországon. Sok egyéb mellett több egyetem és főiskola újjá született vagy átalakult, és egypár teológiai főiskola pedig egyetemmé szerveződött át. Ezek között van a Pázmány Péter Katolikus Egyetem (1992), valamint a Károli Gáspár Református Egyetem (1993). Az utóbbi a magyar reformátusság első egyeteme, annak ellenére, hogy a magyar református egyház a jeles főiskolák alapítása és fönntartása területén (Debrecen, Sárospatak, Papa, Nagyenyed) több száz éven keresztül az élen haladt.

Mindössze egy évvel a Református Egyetem megalapítását követően, az új intézmény az első kiadványaival is megjelent. Tette ezt részben a most ismertetés alatt levő évkönyvszerű folyóirat, és részben a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó által megjelentetett és tervbevett tudományos monográfiák egész sora formájában.¹ Sajnos a sokat ígérő, *Studia Nova – Új tanulmányok* cím alatt kiadott periódika már a második év után elakadt és jelenleg még mindig szünetel. A megjelent négy kötet azonban igen impozás, mind tartalmában, mind kivitelezésében. Kimúlásával nagyon sokat veszített a magyar tudományos élet, de persze elsősorban a magyar református hittudomány, egyháztörténet, irodalom és a magyar protestáns művelődés általában.

Lévén, hogy a *Studia Nova* nem egy szűk szakterületnek, hanem az egész Bölcsészettudományi Karnak a folyóirataként indult, az ott megjelent tanulmányok is sok területet fognak át. A folyóirat hivatalosan hat szakterületet képviselt, azonban a megjelent számok négy kategóriába osztott tíz diszciplinát sorolnak föl. Úgymint (1) teológia, filozófia, pszichológia és pedagógia, (2) történelem, régészet, földrajz és néprajz, (3) nyelvészet, és (4) irodalom. Ezt a négy kategóriát követik a könyvismertetések, valamint a második számtól kezdődően a „Hírek a Bölcsészettudományi Kar életéből” című rovat.

1 Az elmúlt néhány év folyamán a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó több idevonatkozó könyvsorozatot indított, melyek között a Károli Gáspár Református Egyetem viszonylatában első helyen áll a „Protestáns Művelődés Magyarországon” című sorozat. Szintén jelentős köteteket ad ki „Az Antall József Baráti Társaság Évkönyvei”, valamint a most induló „Hazatérő Irodalom/Kultúra” című sorozatban, amely a jelen szerző *Magyarok az Újvilágban* című kötetével indul meg.

A teológiai rovatnak legaktívabb szerzője a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, Hegedűs Lóránt (sz.1930) volt, aki minden számban jelentkezett egy-egy filozófiai jellegű esszével. Ezekben oly jeles értelmiségeknek a viszonyát tárgyalja Jézus-hoz, mint például Freud, Einstein, Dosztojevszkij és Sartre. Ezek a cikkek különben később könyv alakban is megjelentek egy sereg hasonló jellegű írással együtt, oly szellemi nagyságokkal kapcsolatban, mint Niels Bohr, Fritjof Capra, Alfred Adler, Carl Gustav Jung, Erich Fromm, Viktor E. Frankl, Dietrich Bonhoeffer és Shakespeare.²

A történelmi rész leggyakrabban szereplő szerzője Erdélyi István (sz. 1931), aki 1994 és 1998 között a Református Egyetem Történeti Intézetének a megbízott igazgatója volt. Erdélyi elsősorban magyar őstörténeti vonatkozású cikkei jelentkezett, habár gyakran föltűnik a neve a könyvismertetések között is, ahol főleg orsz nyelvű tudományos munkákat ismerteti.

Erdélyi Istvánon kívül még oly nevek szerepelnek a történészek soraiban, mint a segédtudományok nemzetközileg elismert jeles művelője Püspöki Nagy Péter (sz.1941), valamint az ismert afrikanológus és könyvkiadó Biernaczky Szilárd. Ugyancsak ott szerepel Kelemenné Farkas Márta egy-egy református iskolatörténettel, Szij Rezső a Pápai Református Főiskola nevelési rendszerével, Hidán Csaba az íjászattal és az íjkészítéssel, Darkó Jenő a bizánci-magyar kapcsolatokkal, és Kőszeghy Miklós egy biblikus tanulmánnyal.

A nyelvészeti résznek leggyakoribb szerzője a külföldön is ismert Huszár Ágnes, aki mellett ott szerepel Czeglédi Katalin, Megay Tamás, Kabán Annamária, Fehér Bence, Kovács Ilona Julianna, valamint a jeles erdélyi nyelvész, Szabó T. Attila, közelmúltban elhunyt fia, Szabó T. Ádám (1946-1995). Kovács Ilona a református egyházi nyelv alkalmazásáról, Szabó T. Ádám pedig a nemzetközileg ismert amerikai-magyar finnugor nyelvész, Décsy Gyula (sz.1925) munkásságáról ír egy-egy érdekes cikket.

Az irodalmi részlegben a Bölcsészettudományi Kar dékánja, Szilágyi Ferenc (sz. 1928) jár elől, de ugyancsak több cikkel szerepel Beke Albert, Bertha Zoltán, Mózes Huba és Biernaczky Szilárd. A sort Kovács Sándor Iván, Szij Rezső és Szabó T. Ádám zárja be egy-egy tanulmánnyal.

Ezt a négy kategóriát a könyvismertetések részlege követi, ahol a legtöbb fönt említett szerző szerepel egypár recenzióval. Minden kötetben van legalább tíz-tizenkét ismertetés, s a másodikban még „könyvjelzések” cím alatt megjelentetett mini-recenzió is.

A könyvismertetéseket a „Bölcsészettudományi Kar Hírei” című rovat követi, mely a Református Egyetem tanári karának azévi tudományos és kultúraterjesztő munkásságát veszi számba és regisztrálja. Egypár külföldi látogatón kívül itt is elsősorban a fönt említett nevek szerepelnek, és még közülük is főleg azok, akik bizonyos adminisztratív funkciót is betöltenek (vagy betöltöttek) az egyetem keretében.

A jelen recensens szemében a *Studia Nova* kötetei értékes tudományos munkát jelentenek, melyek megjelenésük idején méltóan képviselték az új egyetem addig elért eredményeit és jövőbeli aspirációit. Igaz, hogy az ott megjelentetett cikkek és tanulmányok jellege igen változó, azonban nagy általánosságban mind megüti a szükséges tudományos szintet.

A fönti megjegyzés vonatkozik a könyvismertetésekre is, habár itt azt is kénytelenek vagyunk megemlíteni, hogy az egyetem életében nagy befolyással bíró egyének mű-

2 Hegedűs Lóránt, *Jézus és Európa. Modern teológiai tanulmányok*, szerk. Biernaczky Szilárd. Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 1998. 351 p.

vei szemmel láthatóan nagyobb teret, több dicséretet és kevesebb kritikát kapnak a kelletnél. Ez azonban szinte elkerülhetetlen egy ilyen jellegű kiadvány esetében, mely elsősorban egy bizonyos intézmény saját tanárainak a tudományos munkássága közlése céljából lett alapítva. Kár, hogy az új egyetem kebelében dúló feszültségek következtében ez az érdemleges kiadványsorozat mindössze két év után megszűnt.

Azt sem hallgathatjuk el, hogy további három év elmúltával a *Studia Nova* lapjain szereplő szakemberek jelentős része is a folyóirat sorsára jutott. Az egyetem vezetősége ugyanis 1998 augusztusában a Bölcsészettudományi Kar jelentős részét fölszámolta, útilaput kötve az alapító tanári kar legjelesebb tagjainak a talpa alá.³ Ez a tény persze a folyóirat ilyen formában történő esetleges föltámasztását is kétséggé teszi, hisz ezzel a lépéssel a legjelesebb szakemberek jelentős részének az esetleges tudományos hozzájárulása is elveszett.

Várdy Béla, Pittsburgh

KÖRMENDY JÓZSEF

GR. VOLKRA OTTÓ KER. JÁNOS VESZPRÉMI PÜSPÖK ÉLETE
ÉS MUNKÁSSÁGA. 1665–1720.

Veszprém, 1995. 129 p. (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából. 16.)

A 16–17. században a reformáció elterjedésével, valamint a török hódítás következtében teljesen megváltozott az ország vallási megoszlásának képe. Eleinte a várostromok, később az ide-oda hullámzó harcok egész vidékeket néptelenítettek el, a lakosság elpusztult vagy – szerencsésebb esetben – elmenekült. Nem volt ez másként Veszprém megye esetében sem. Széchényi Pál veszprémi püspöksége és püspöki adminisztrátorsága (1687–1710) az egyházmegye történetének leggyászosabb korszaka. Az öt vármegyére kiterjedő püspökségnek a 14. században 487 plébániája, több mint 100 apátsága és szerzetesháza volt. A 17. század közepén már csak 5 plébánia működött. A század végéig 2147 falu elpusztult, és a 18. század elejére csak 734 maradt. A nagy paphiányt misszióközpontok felállításával és világi vallásos férfiak, ún. „licentiatusok” bevonásával igyekeztek áthidalni. A missziót vállaló szerzetesek – ferencesek és jezsuiták – élete állandóan veszélyben forgott. Sokszor volt az a vád ellenük, hogy a Habsburgok javára kémkednek és kegyetlenül megkínózták, néhány esetben halállal büntették őket. A licentiatusok tevékenysége egyházjogilag korlátozott volt, bizonyos szentségeket nem szolgáltathattak ki, tevékenységükre azonban égető szükség volt. Veszprém megyében 13, Fejérbén 4, Zalában 35, Somogyban 18 működött a 18. században. A papság számának növekedésével a licentiatusi intézmény a 18. század közepén erősen visszaesett, majd a szemináriumokból kikerülő klerikusokkal párhuzamosan meg is szűnt.

A visszafoglaló háború után az addig Felvidéken tartózkodó püspökök lassan visszatértek egyházmegyéjükbe. Közülük egyesek nyíltan (Telekessy István egri püspök), mások rejtettebben a sanyargatott szegény nép, illetve a Rákóczi szabadságharc oldalára

3 Lásd „Tisztogatás a Károli Egyetemen. Öt év munkáját semmisítették meg a tanárok szélnek eresztésével”, in Magyar Demokrata, 2. évf., 45. sz., 1998. november 12, pp. 25–26.

álltak. Közéjük tartozott Széchényi Pál is, bár a harcoló felek közötti közvetítő szerepe máig nem kielégítően feldolgozott. A bécsi kormány ennél fogva bizalmatlan volt a magyar származású főpapokkal szemben, s ha ki is nevezte őket, akkor az ország legnehezebb helyzetben lévő egyházmegyéjére kaptak stallumot, így Nádasdy László például a csanádi püspökséget. A jóval fontosabb és rangosabb helyekre császárhú osztrák személyek kerültek. Így történt ez Veszprém esetében is.

Széchényi Pál halálának esetére a bécsi udvarnak kész terve volt, hiszen elhunyt után egy héttel helyére Volkra Ottó Ker. János pozsonyi nagyprépostot nevezte ki I. József. Származása (osztrák grófi család), tanulmányai (pármai egyetem) és egyházi pályája (bécsi alszerpap, majd szerpap, később az alsó-ausztriai Himberg plébánosa, pozsonyi prépost) elég garancia volt az udvar számára. Veszprémi főispánná történő kinevezésével pedig Bécs biztos lehetett abban, hogy mind egyházi, mind államigazgatási politikája érvényesülni fog a vármegyében.

A 17. század folyamán a Szentszék gyakorlatilag elismerte a magyar királyok kinevezési (kegyúri) jogát a szent koronához tartozó valamennyi püspökség tekintetében, mert a királyi kinevezéseket elfogadta és megerősítette. Ez a királyi hatalom nagyfokú megerősödését jelentette az egyházkormányzatban. Az új püspököket azonban csak a római konzisztórium jóváhagyása után lehetett felszentelni. Ezt az ünnepi szertartást meg kellett előznie a kánoni vizsgálatnak, az ún. „processus informativus”-nak. A világi és egyházi tanúknak 26 kérdésre kellett válaszolniuk: 13 kérdés a leendő püspök egyházmegyéjének állapotára, 13 pedig a kinevezendő személyre vonatkozott. Ezt a jegyzőkönyvet, egyháztörténetírásunk igen nagy nyereségére, a vatikáni levéltárban megőrizték. Mondanunk sem kell, hogy az első 13 kérdés szinte teljes keresztmetszetét adja Veszprém megye kuruc harcok utáni állapotának. Az adatok megdöbbentőek és lehangolóak. A vár és a város romhalmaz, alig található benne ép rész. A székesegyház falai üszkösen, kiégve emelkedtek az ég felé, hiszen 1704-ben Heister generális rác martalócai mindent elpusztítottak, kiraboltak, felégették.

Volkra nagy buzgalommal látott neki a helyrehozatalnak. A városi plébánia vezetését a várban tengődő ferencesekre bízta. A papnevelő intézet felállítása után pedig piaristákat hívott meg tanítani, merőben eltérve püspöktársaitól, akik ezekben az évtizedekben elsősorban az ellenreformáció kulcsszereplőire, a jezsuitákra támaszkodtak az oktatásban és a lekipásztorkodásban. Az idő őt igazolta, mert hosszú távon hatékonyabbnak bizonyult a lakorlatiasabb, a hétköznapi élet követelményeihez jobban igazodó és a hívek anyanyelvét figyelembe vevő piarista rend, valamint a szegényebb néprétegekkel mindig is őszinte szeretettel kapcsolatot tartó ferences atyák előnybe részesítése. Volkra püspök egy szinte missziós területnek számító egyházmegyének biztosított velük megbízható, odaadó, a nép üdvösségét és lelki gyarapodását szem előtt tartó, anyagi boldogulásukat elősegítő papokat. Utódainak pedig híven szolgáló munkatársakat hagyott örökül.

A bécsi udvar a katolikus egyházpolitikában egyértelműen a saját érdekeit igyekezett megvalósítani, és ennek megfelelően cselekedett. A kormányzati szempontokat leginkább a magyar püspökségek élére kinevezett idegen származású főpapokon keresztül tudta érvényesíteni. Ez volt elsődleges célja Volkra veszprémi kinevezésének is, aki azonban tíz évi (1710–1720) főpásztori tevékenysége során a veszprémi püspökség érdekeinek védelmében, jogainak érvényesítésében nemegyszer szembekerült a bécsi kormánnyal, elsősorban a birtokjog és a tizedszedés kérdésében. Plébániaszervezé-

sei, szemináriumalapítása, az egyházmegye lelki és anyagi gondjainak megoldását célzó intézkedései mindig híveinek javát szolgálták.

A Veszprémi Egyházmegye Múltjából c. sorozatot 1933-ban indították útjára és 1949-ig, az egyházakat guzsba kötő intézkedésekig 13 füzet jelent meg kitűnő szerzők tollából. Ennek köszönhető, hogy a veszprémi egyházmegyét a legjobban kutatottak között tartja számon egyháztörténetírásunk. A sorozatot 1987-ben indították újra, s azóta 3 könyv jelent meg. Bízunk benne, hogy a jelenlegi és a jövőbeni püspökök, az egyre nehezebb gazdasági helyzet ellenére is megteremtik a következő kötetek megjelenéséhez szükséges anyagiakat.

Kőhegyi Mihály

SZABADKA IGAZGATÁSTÖRTÉNETÉBŐL 1428–1918.

Szerk. Magyar László. Szabadka, 1996. 155 p.

Amióta a Vajdaság területe a jugoszláv államhoz tartozik, kevés magyar, vagy magyar jellegű város dicsekedhet azzal, hogy történetét megírták és kiadták. Szabadka közigazgatás-története azonban – Magyar László szabadkai levéltáros ügybuzgalmának köszönhetően –, ezek közé tartozik. Széleskörű ismertségének köszönhetően sikerült megnyernie magyar történészeket szerzőtársnak, s az ő segítségükkel, közreműködésükkel született meg az előttünk fekvő kötet. Bár tárgya főleg közigazgatás-történet, de nem kerülhették meg a szerzők, hogy ne ejtsenek szót egyháztörténeti kérdésekről, hiszen az egyház a gyászos mohácsi eseményekig társadalomformáló erőként volt jelen magyar városainkban.

Az államszervezés munkáját Géza nagyfejedelem alapozta meg és Szent István vitte végbe. Magának az államnak a kiépítése összekapcsolódott az egyházszervezet felállításával. A feudális államapparátus kiépítésének bemutatása nem feladata a kötetnek – mondja a fejezet szerzője: Blazovich László –, azonban az állam és egyház területi szervei közül a megyék, pontosabban Bodrog megye és a bács-kalocsai érsekség kialakulásáról szót kellett ejtenie, ugyanis a megyei és a püspökségi hovatartozás adta meg a kor települései és azok lakói számára az egyházi és közigazgatási kereteket.

Ismeretes, hogy a Duna-Tisza déli részét a Szent István által alapított tíz püspökség közül a kalocsai, később bács-kalocsainak mondott dioecesis foglalta magába. Az érsekség megszervezése körül számos megoldatlan kérdés merül fel még ma is. Miért lett érsekség a kalocsai, amikor a korai időkben egy országon belül általában csak egy érsekség szokott lenni? Egyes vélemények szerint Szent István térítő érsekséget hozott létre Kalocsán, mégpedig a fekete magyarok számára, míg a fehér magyarok számára az esztergomit. A két ország Alba Ungria és Ungria nigra emlékét éppen a két érsekség léte őrzi az utókor számára. A két felfogás közül az utóbbi változat látszik elfogadhatónak – további adatok felbukkanásáig.

Nem egyértelmű a dioecesis alapításának ideje sem. Kristó Gyula úgy foglal állást, hogy feltehetően 1009-ben – és nem korábban –, szervezték a kalocsai egyházmegyét, amikor az egrit és a pécsit.

Ugyancsak több feltételezés született az érsekség székhelyét illetően is. A 11. században csak kalocsait, a 12. században bácsi érseket említenek az oklevelek, majd ismét

kalocsai érsekek fordulnak elő. Ugyanakkor azonban a bácsi és kalocsai egyházmegyéről és káptalanról külön, egymástól függetlenül szólnak. 1266-ban a pápa egyesítette a bácsi és kalocsai egyházat, az érsekeket pedig kalocsai és bácsi érseknek nevezte. A két egyház és egyházmegye viszonyának kérdésében több nézet alakult ki. Városhy Gyula és az ő álláspontját elfogadó Kristó Gyula szerint Szent István érsekséget alapított Kalocsán, melyet Szent László Bácsra helyezett a Szerémség elfoglalásával, vagy a váci püspökség alapításával kapcsolatban. A szerémségi püspökség megalapításával azonban az érsekség központját felesleges volt Bácon tartani és az visszakerült Kalocsára. Végeredményben sohasem volt két egyházmegye, hiszen a „kettőnek” ugyanaz, Szent Pál volt a patrónusa. Viszont az érsekséghez két káptalan tartozott, a bácsi és a kalocsai az egész középkoron át, melyek egyenlő joggal bírtak. Az érsek megválasztásához mindkettő egyetértésére volt szükség. Miután az érsekség székhelyét ismét Kalocsára helyezték, a bácsi káptalan létével tovább őrizte az érsekség időleges, bácsi székhelyét.

Van egy másik nézet is, amelyet Györffy György fejtett ki. Eszerint a kalocsai érsekséget Szent István alapította, és miután a Szerémséget a magyarok elfoglalták (1072) a sirmiumi görög püspökséget áttelepítették Bácsra. Véleményét a bizánci Kinnamos és a török Idrisi is igen kései feljegyzéseire alapozta. Feltételezését általában nem fogadják el a történészek.

A püspökségek főesperességekre tagolódtak. Jellemző, de nem kizárólagos vonása az állam- és egyházzervezésnek, hogy egy-egy főesperesség egybeesik valamely megye területével. A kalocsai főesperesség két káptalanhoz tartozott és ezek Bács és Bodrog megye területével estek egybe. Csak Szabadka környékén múlt át Csongrád, Kalocsa körül pedig Fejér megye területe a főesperességek körzetébe. 1234-ben a bodrogi főesperességet szegénysége miatt, az ugyancsak Bodrog megyében lévő hájszentlőrinci káptalannal egyesítették.

Erőssége a tanulmánynak, hogy a régészeti kutatások eredményeit is bevonja bizonyítási anyagába. A nemrég elhunyt Szekeres László feltáró munkájáról tudjuk, hogy a Szabadka központját jelentő ferences templomtól kiinduló öt kilométeres sugarú körben nyolc település helyezkedett el az Árpád-korban és a középkorban, melyek közül háromnak volt temploma. Nyolcadikként a mai Szabadka területén fekvő Kért vehetjük hozzá, itt ugyanis 1877-ben, majd 1981-ben 11. századból származó leleteket tártak fel. Maga a helynév egyik törzsünk nevét őrzi és bizonyosan 10-11. századi. Ez megegyezik a Maksay Ferenc és Szabó István felvázolta képpel, amely szerint a települések 3-4 km-re helyezkedtek el egymástól, mindössze 5-10 házból állottak, laza szerkezetűek voltak, a házak körül hatalmas, az állatok tartására szolgáló terület volt. Lakóinak létszáma a 10-15 között mozgott. Magyarán az aprófalvas települések sokasága jellemezte a település-hálózatot. A 10-13. század régészeti emlékeit elsősorban a feltárt templomok és sírok jelentik a gyakorlatban.

A város középkori életét ugyancsak Blazovich László eleveníti fel. Bennünket közelebbről az az 1429-ben keletkezett oklevél érdekel, amelyben Várad Páter kalocsai érsek arról értesítette Lukács szabadkai plébánost, hogy az interdictumot, a szentségek kiszolgáltatásának átmeneti megvonását, amellyel a rájuk kirótt és kötelezően fizetendő egyházi tized megtagadása miatt sújtotta a parókiájához tartozókat, felfüggeszti és megpróbál egyezkedni a földesúrral, Pongrácz Mátyással. Ha azonban ez Szent György-napig nem sikerülne, úgy ismételten érvénybe lép az interdictum. Mivel a középkori ember a keresztény egyház által hirdetett eszmék jegyében és a nekik megfelelő

normák szerint élt, nagy csapást jelentett a hívők számára a vallásgyakorlat lehetőségének felfüggesztése. Bár az oklevél csak igen későn (1429) szól a plébánosról és egyúttal templomos helyről, nem kételkedhetünk abban, hogy Szabadkának jóval korábban is volt temploma. Ezt igazolják a Baja környéki ásatások is, melyek során azt tapasztaltuk, hogy 100–200 évvel később van csak nyoma annak, hogy az illető hely templomos volt, viszont a leletek (sírok) egyértelműen korábbi létét igazolják.

Magyar László a városigazgatásról szóló fejezetet írta. Meglepetéssel olvastuk azt az adatot, hogy a bajai kapitány és élelmezési tiszt oly rosszul bánt az 1500 katolikus ráccokból álló csapattal, hogy közülük hatszázan eltávoztak. Régebben valljuk, hogy a katolikus ráccok kifejezés mögött Észak-Bácska bunyevácái húzódnak meg. Most bizonyosságot kaptunk rá. A török elől menekülő bunyevácok a Budát felszabadító harcok során kerültek a bécsi haditanács rendeletére Baja és Szabadka palánkjaiba, s csak egy nemzedékkel később, a Rákóczi-szabadságharc elülte után szivárogtak a néptelenül álló falvakba. Lelki gondozásukat még évtizedekig a bajai és szabadkai, velük együtt menekült ferencesek látták el. (A folyamatot érdeme slenne egyháztörténeti szempontból tüzetesen megvizsgálni és feldolgozni.)

A városfejlődésben mérföldkövet jelentett Mária Terézia kiváltságlevele (1743), amellyel a várost Szent Mária néven szabadalmazott kamarai mezővárosi rangra emelte. Ezzel megszűnt a katonai kormányzás, létrejött a polgári helyhatóság, mely egy bíróból és 12 tanácsnokból állott, melynek tagjai csak katolikusok lehettek. Szabad királyi várossá 1779-ben vált, ismét Mária Terézia kegyelméből. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy saját címerét és pecsétjét használhatta, valamint lelkészét is szabadon választhatta.

Összinté örömről szolgál, hogy Szabadka város jelenlegi polgármestere erkölcsileg és anyagilag lehetővé tette a kötet megjelentetését. Hisszük, hogy adatai az egyetemes magyar történelem számára is hasznos forrásul szolgálnak.

Kőhegyi Mihály

BLAZOVICH LÁSZLÓ

DÉL-ALFÖLDI ÉVSZÁZADOK 9. A KÖRÖS – TISZA – MAROS-KÖZ
TELEPÜLÉSEI A KÖZÉPKORBAN. Szerk. Blazovich László. Szeged, 1996. 353 p.

Három megye (Bács-Kiskun, Békés, Csongrád) levéltárának példamutató összefoglalásával született meg a Dél-Alföld Évszázadai sorozat, melynek immár 9. kötetét tartja kézben az olvasó. A sorozattal lehetővé vált, hogy a dél-alföldi régiót felölelő, annak történetét tárgyaló nagyobb lélegzetű feldolgozások napvilágot lássanak. A mostani, Blazovich László szerkesztette kötet nem kevesebbre vállalkozott, mint arra, hogy a Körös – Tisza – Maros-köz középkori településeit mutassa be lexikonszerű formában. Minden olyan egykor volt, vagy ma is létező település, lakott hely és határrész, pusztaszerepel a kötetben, amely az Árpád-kor, a középkor folyamán a Fehér-, a Kettős- és Hármas-Körös, a Tisza, a Maros és a Zarándi helység közötti területen feküdt és meglétét okleveles adatok bizonyítják. A szócikkeken belül az egyes települések névváltozata nyitja a sort, majd az illető hely lokalizálása következik. Miután régészeket is bevon-

tak a szerzőgárdába, viszonylag bőséges a régészeti adattár. A településnév megfejtését nyelvész szakember végezte. A történeti rész lényegében az okleveles adatok felsorolásából áll, kiemelve a társadalmi és gazdaságtörténetileg lényeges adatokat. Terjedelmi okokból nem idéznek minden rendelkezésre álló adatot, de az áttekintés így is folyamatos, kerek egész. Néha más tényeket is megemlítenek. Bár a középkor fogalmát Magyarországon az 1526-ig terjedő időszakra értik, a feldolgozást mégsem itt zárják, hanem bedolgozták a török kor (főként a defterek) anyagát is. Lényegében az eseménytörténetet a 15 éves háborúig követik nyomon. Ezt a felfogást helytörténeti szempontból messzemenően helyeselni tudjuk, hiszen az általunk jobban ismert Bács-Bodrog vármegye közséjeinél ugyancsak szépen látszik, hogy falvaink életében ez az időszak nagyobb változásokat hozott, mint maga a török kor elméleti kezdete (1526). Az egyes települések történetének bemutatását irodalomjegyzék követi, melyben nemcsak a megjelent tanulmányok, cikkek, monográfiák címét tüntetik fel, hanem számtalan kiadatlan szakdolgozat adatait is felsorolják.

A múlt század hatalmas anyaggyűjtései (Fábián Gábor, Kozma Pál, Rácz Károly, Márki Sándor, Karácsonyi János, Borovszky Samu, Zsilinszky Mihály, Szeremlei Samu) régiókra nézve bő adatforrást jelentenek. Ám az 1960-as években megújult helytörténeti kutatás, a régészeti terepbejárások és ásatások számos eredménnyel gazdagították tudásunkat és készítették arra e kötet munkatársait, hogy ezeket felhasználva tárják az olvasó elé a régió középkori településeinek történetét.

Egyháztörténeti adatai számottevőek, bár ezt külön nem hangsúlyozzák. Összeszámoltuk a Lexikonban szereplő települések nevét: 570. (A kötet végén szereplő helynévmutató 823 települése megtévesztő, mert abban – nagyon helyesen – az utalások is helyet kaptak s ezek megduzzasztották a számot.) Az 570 település közül 218-ban (38,2 %) szerepel valamiképpen egyháztörténeti adat. A legtöbb (75 eset) magából a névből következik. Ha a névben az egyház szó szerepel, úgy ott valamikor templom állott: Egyház, Egyházaskerek, Egyházasszállás, Szenteskirály stb. Ilyenkor az oklevélben szereplő alakváltozatok mindegyikét el kell olvasni, mert néhány esetben ma már nem szerepel a falu nevében az Egyházas szó. Pl. Nagyszőlős = Egyházasszőllős, Csorvás = Csorvaegyháza, Cserép = Cserépegyháza stb. Néha még a templom építési idejére is kapunk hozzáfetőleges adatokat. Amennyiben az utótag (pl. Bercsényegyháza, János-egyháza) -egyháza, -egyház, úgy a település elpusztult a tatárjáráskor, csak templomát lehetett látni. Az újjáépítéskor azután az előtagot látták el -egyház toldalékkal. Néha nem is települt újra. Bercsényegyháza 1418-ban már pusztaként tartozott a gyulai uradalomhoz. Templomának helyét azonban régészeti ásatással 1992-ben meghatározták. Krencsár Endre 1911-ben 22 sírt tárt fel, melyekben S-végű (kormeghatározásra alkalmas) hajkarikák kerültek elő. Az 1992-es hitelesítő ásatás során napvilágra kerültek a döngölt sárga agyagalapozású, egyhajós, kívül és belül patkóíves szentélyzáródású 8,85 m hosszú és 5,5 m széles templom alapfalai. A felmenő falak téglából készültek. Úgy tűnik a templomépítésnek ez a menete általános volt az Alföld kőben szegény területén. Magam is több hasonló alapozású és készítésű templomot tártam fel Baja környékén az elmúlt 40 év alatt.

Több más variáció is szerepel a kötetben.

1. Név + leletek (24 alkalommal)

2. Név + oklevél (22)

3. Név + oklevél + leletek (2) Ez a legszerencsésebb, de a legritkább változat.

4. Leletek + oklevél (8)
5. Csak leletek (32)
6. Csak név (75)
7. Csak oklevél, történeti adat (45)

A 6. ponthoz annyit szeretnék megjegyezni, hogy itt különös gonddal kell megvizsgálni a neveket, illetve meg kell nézni valamennyi változatot. Dékánhalma teljesen érdektelennek látszik. A helynév előtagja személynévi eredetű, az -a birtokos személyraggal ellátott halom és környéke ezen Dékán nevezetű egyén birtoka (faluja ?) volt. A latin köznévből fejlődött a magyar személynév, s eredetileg egyházi méltóságot jelölt. Háromlábú nevű falu (Zaránd m.) esetében már rejtettebb az összefüggés. Nevét onnan kapta, hogy a templomához tartozó harangláb három lábú volt, vagy a templom támpilléreinek számára utal. Háromoltáron (Arad m.) esetében már nyilvánvalóbb az utalás. Kunágota nevének utótagja a magyar Ágota női személynév. Borovszky Samu és Kálmán Béla szerint a falu templomának védőszentjéről, Szent Ágotáról nevezték el. Nagyiratos még kacifántosabb. Az Iratos – több helyen előforduló helynév – jelentése: festett, tarka, kicifrázott. Tulajdonképpen olyan épületet, valószínűleg templomot jelölhetett, amely szépen, díszesen ki volt festve. Mint ahogy Veresegyház neve a veresre festett, vagy be nem vakolt, téglából épült templomok alkalmas megkülönböztető jeléül szolgáltak a falunak az adott korban.

A 7. csoportnál szereplő 45 településnek legnagyobb részénél az 1332 és 1337-ben fizetett pápai adólajstrom adatai teszik nyilvánvalóvá, hogy plébános hely volt. Ám teljes értékű bizonyoságnak fogadtuk el, ha csak késői adat szól a templom meglétéről. Pl. Györke „templomának maradványai a 19. században még látszóttak”. „Eger templomának tornyai Szentestől északkeletre, a Veker-ér déli partján ma is láthatóak”. „Dancsház, mivel a 18. századi térképeken Dancsegyháznak, később Dánházának nevezik ... a területet”. Ráadásul a jelzett helyen sok Árpád-kori cserép jelzi az egykori település helyét. Csorvás „templomának romjairól 1733-ban azt jegyezték fel, hogy annak építőanyagát a hódmezővásárhelyiek hordták szét, de falai még a 19. század elején is egy méternyi magasságban látszóttak a községtől nyugatra”. A példákat még szaporíthatnánk, de talán ennyi is elég.

A nagytömegű adatból – lehet, hogy néhány elkerülte figyelmünket –, egyértelmű, hogy középkori falvaink népe arra törekedett, hogy saját templomában dicsérhesse az Urat. Számszerűen a települések 38,2 %-ában tudjuk kimutatni templom meglétét. Azaz a falvak jó egyharmadában állt kisebb-nagyobb templom. Fordítva is mondhatnánk: minden harmadik településen volt templom. Ha a török hódítás 150 éve alatt nem pusztultak volna el épületeink és a róla hírt adó oklevelek, alighanem minden településen ma is gyönyörködhetnénk Árpád-kori, középkori egyházainkban.

Égetően szükség lenne – Blazovich László könyvéhez hasonlóan –, az ország többi megyéjének, tájegységének feldolgozására. Csak a hasonló művek adatainak birtokában tudjuk felmérni hazánk egyházi épületeinek hallatlan gazdagságát.

Kőhegyi Mihály

METEM

1988-ban azzal a céllal jött létre a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM)*, hogy egy, a magyar egyház ezeréves történetét átfogó és az egyház alapegységét, a plébániát figyelme középpontjába állító mű összeállítását hozza létre, s amely a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia* nevet kapta. Az *Enciklopédiába* az ezeréves múlt valamennyi parókiáját, legyen az a történeti Magyarországon, vagy Nyugat-Európában, az amerikai Kontinensen vagy a világ más részén, felvenné.

Az időközben születő részeredmények publikálására évkönyv jelleggel létrejövő *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* ma már folyóiratként működik – az egyetlen létező magyar egyháztörténeti folyóirat, amely jelenleg évente két kötetben, négy számban jelenik meg.

A *METEM-Könyvek* sorozat a terjedelmesebb munkáknak nyújt lehetőséget a megjelenésre: életrajzok, tanulmánykötetek, monográfiák. Az *Ecclesia Sancta* sorozat pedig a külföldi egyházak összefoglaló történetét bemutató köteteket tartalmazza, rendszerint valamely jelentős kiadvány fordítása révén. Ezt a tevékenységet a *Püspökkar Egyháztörténeti Bizottsága* is támogatja.

A *METEM* és a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* munkálkodása folyamán a magyar egyháztörténeti kutatás újraindulhatott, és elmondható, hogy valóban vallási és felekezeti megkülönböztetés nélkül feladatának tekinti az ezerszáz éves magyar múlthoz kötődő egyháztörténet bármilyen témájának közlését, ideértve a történeti néprajz, illetve az egyháztörténettel kapcsolatos művészettörténeti témákat is.

A *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* felvállalta azt, hogy összegyűjti az egyháztörténettel kapcsolatban megjelent könyveket, mindig egy adott évre vonatkozóan. Az egyháztörténetet széles keretek között értelmezzük, hiszen lehet az életrajzzal, művelődéstörténettel, művészettörténettel, néprajzzal, építészettörténettel, stb. kapcsolatos kiadvány. Az összegyűjtött könyveket röviden ismertetjük, s mindez francia nyelven is megjelenik a leuveni *Revue d'Histoire Ecclesiastique* folyóiratban. Ha Önök folytatnak kiadási tevékenységet, s egyháztörténeti jellegű kiadványaik is megjelennek, kérjük, hogy küldjenek a *Vázlatoknak* egy recenziós példányt (amely természetesen bekerül a bibliográfiánkba, majd a *Revue-be*).

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
Szeged, 6720
Dugonics tér 12.
Telefon: H (62) 426-043
Fax: H (62) 426-062
E-mail: mev@mail.tiszanet.hu

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: +36+62+426+043. Fax: 36+62+426+062; E-mail: mev@mail.tiszanet.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Parish and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4S 2R5. Tel.: (416) 922-2476. If no answer, please call (416) 922-5474 and leave a message. Fax. (416) 922-2898

